શ્રી સિદ્ધર્ષિ ગણિના

ઉપમિતિ ભવપ્રપંચા કથા

ભાષા અવતરણ.

બીજો વિભાગ, પ્રસ્તાવ ૪-૫.

અનુવાદક અને યોજક

મોતીચંદ ગિરધરલાલ કાપડીઆ.

पृष्टोऽनेनैका महार्थेव । दृष्टमनेनोपदशं । सत्यगवधारितोऽनेन । गृहीतमुपकरणम् । गतो रात्रौ शिवायतनम् । इतश्च वृद्धस्ते वेश्ये नाटयित्वा वटगुरु आम्ना इव प्रसुप्तासो तस्मिन्नवसरे धूर्ततस्करा । तत प्रविष्टो माहेश्वर । प्रज्वालितोऽनेन शिवमन्दिरे प्रदीप । ततो दृष्टोऽसौ धर्मगुरुणा माहेश्वरः । तथाभव्यतया च सञ्जातरोदन पाचितोऽसौ जलपानः । माहेश्वरः प्राह । भट्टारक ! पिबेद् तत्त्वशोधक नाम सत्तीर्थोदक । पीतमनेन । तत प्रनष्टः क्षणादुन्मादो निर्मलीभूता चेतना विलोकित शिवमन्दिरं दृष्टाश्च धूर्ततस्करा । किमेतदिति पृष्टो माहेश्वर । कथितोऽनेन शनै शनैः सर्वोऽपि वृत्तान्तः । तत प्रतिघातितभित्तापचारकः । प्रकटीभूत कुटुम्बक । आविर्भूता रसराज । प्रविलोकिता सर्वापि निजशिवमन्दिरविभूति । सञ्जातः प्रमोदातिरेक ।

શ્રી સિદ્ધર્ષિ-પચમ પ્રસ્તાવ
(ગુજ. પૃ ૧૧૭૬-૭૭)

આ ગ્રંથ શ્રી મુંબઈમાં નિર્ણયસાગર પ્રેસમાં રામચંદ્ર યેસૂ શેડગેએ
મુદ્રિત કર્યો અને શ્રી જૈન ધર્મ પ્રસારક સભા (ભાવનગર)ના
પ્રમુખ શેઠ કુંવરજી આણંદજીએ પ્રસિદ્ધ કર્યો

શેઠ કુંવરજી આણંદજી

પ્રમુખ, શ્રી જૈન ધર્મ પ્રસારક સભા,

ભાવનગર

A 45--3 Lakshmi Art Bombay 8

મુરબ્બી કાકાશ્રી

કુંવરજી આણંદજી.

ભાવનગર.

આપના જૈન ધર્મના દૃઢ સંસ્કાર, દ્રવ્યાનુયોગનો ચાલુ ઉંડો
અભ્યાસ, સંસ્કારી ધાર્મિક જીવન, ધર્મપ્રકાશન અને
અભ્યાસ કરાવવાની તિવ્ર ઇચ્છા, અનેક શુભ પ્રવૃ
ત્તિઓમાં અર્પેલી જીંદગી, જાહેર કાર્યોમાં માન
સિક સરળતા અને સમાનતા, જૈન ધર્મ પ્ર
સારકસભા સાથેનો આપનો આત્મીકૃત
સબંધ, અનેક ગ્રંથોને શુદ્ધ રીતે
પ્રકાશ કરવાનો ભગીરથ અને
અનુકરણીય પ્રયત્ન, નિરભિ
માનવૃત્તિ, સાદુ સરળ
જીવન, મારા ઉપર
આપની મમતા,
બાળકાળથી અભ્યાસ કરાવ
વાની ચીવટ અને મારા સર્વ લેખો
કે પુસ્તકોને અંગે ધાર્મિક અને કળાની
દૃષ્ટિએ કરાતા અનેક સૂચવનો આદિ અનેક
કારણોથી આકર્ષાઇ આ મારો લઘુ પ્રયત્ન આપના
ચિરસ્મરણીય નામ સાથે જોડવાની આજ્ઞા માગુ છુ તો
આપ મારૂં અર્પણ સપ્રેમ સ્વીકારી શુભાશીર્વાદ આપશોજી

સેવક,
મોતીચંદ.

અબ હમ અમર ભયે ન મરેંગે
યા કારણુ મિથ્યાત દીયો તજ, ક્યુ કર દેહ ધરેંગે   અબ ૧
રાગ દોષ જગ બંધ કરત હૈ, ઇનકો નાસ કરેંગે,
મર્યોં અનત કાલતેં પ્રાણી, સો હમ કાલ હરેંગે   અબ ૨
દેહ વિનાશી હુ અવિનાશી, અપની ગતિ પકરેંગે,
નાસી જાસી હમ થીરવાસી, ચોખે વ્હૈ નિખરેંગે   અબ ૩
મર્યોં અનત વાર બીનસમજ્યો, અબ સુખદુ ખ વિસરેંગે,
આનદઘન નિપટ નિકટ અક્ષર દો, નહિ સમરે સો મરેંગે   અબ ૪

આનંદઘન.

પ્રસ્તાવના.

લગભગ ત્રણ વર્ષે આ રૂપક મહાકથાનો બીજો ભાગ બહાર પડે છે, મારી પાસે આખુ મેટર લગભગ તૈયાર છે ત્રીજો ભાગ જલ્દી બહાર પાડવા ઉત્કંઠા છે ત્રીજા ભાગમા પુસ્તક પૂર્ણ કરવામા આવશે

આ ચોથા અને પાચમા પ્રસ્તાવમા ઘણા ચમત્કારો છે ગ્રથકર્ત્તાની ખૂબિ ચોથા પ્રસ્તાવમા જણાઈ આવે છે તેઓ મહાકવિ તરીકે કેવા પ્રતિભાશાળી હતા તે છ ઋતુના વર્ણનો અને બીજા અનેક અલકારિક ચિત્રોમા જણાઇ આવે છે વિમર્શ પ્રકર્ષ ભવચક્ર નગર જોવા જાય છે ત્યા તેમનો અનુભવ ગ્રથકર્ત્તાની બારિક અવલોકનશક્તિ બતાવે છે આખી દુનિયાનો કોઈ પણ વિષય બાકી ન રહે એવી એ યોજના છે સાત પિશાચીઓ ગ્રથકર્ત્તાની હકીકતને ટુકામા લાવવાની શક્તિ બતાવે છે બાકી ચિત્તવૃત્તિ અટવીમા પ્રમત્તતા નદી, તદ્વિલસિત બેટ, ચિત્તવિક્ષેપ મડપ, તૃષ્ણા વેદિકા અને વિપર્યાસ સિંહાસન ઉપર મોહરાજા, તેનો આખો પરિવાર, એમા રાગદ્વેષના સ્થાન, કષાયોના સ્થાન, હાસ્યાદિના સ્થાન, સાત કર્મરાજાઓના સ્થાન, કર્મપરિણામની મધ્યસ્થતા એક બાજુએ વિચારીએ અને બીજી બાજુએ સાત્વિકમાનસપુરમા આવેલા વિવેક પર્વતના અપ્રમત્તત્વ શિખરપરનુ જૈન નગર, ચિત્તસમાધાન મડપ, નિસ્પૃહતા વેદિકા અને જીવવીર્ય સિંહાસનપર ચારિત્રરાજને જોઇએ ત્યારે શાત થઈ જઇએ તેવા કલ્લોલો થાય છે ગ્રથકર્ત્તાએ એ મોહ ચારિત્રના સ્થાન યોજવામા કેટલી અસાધારણ કલ્પના દોડાવી હશે તેનો ખ્યાલ આવે છે કવિ અને લેખક તરીકે તેમના સ્થાનનો વિચાર વિસ્તારપૂર્વક ઉપોદ્ઘાતમા કરવામા આવશે

ચોથા પ્રસ્તાવમા સસારીજીવ રિપુદારણ તરીકે ઓળખાય છે ત્યા એને શૈલરાજ અને મૃષાવાદનો પરિચય થાય છે આ બન્ને પાપો એને કેટલો ચઢાવે છે અને પાછો પાડે છે તેની વાર્તા ધ્યાનમાં લેવા જેવી છે રિપુદારણનો ગર્વ, ગુરૂ અને સહાધ્યાયીઓ સાથે અભિમાની વર્તન, રાજસભામા એની થયેલી હાસી અને અભિમાનના આવેશમા એણે અતિ પ્રેમી નરસુદરીનો કરેલો તિરસ્કાર બહુ સુંદર ચીતર્યા છે આખરે એ દુષ્ટ વર્તનવાળા અભિમાની જુઠા છોકરાનો પિતા ત્યાગ કરે છે વિચક્ષણાચાર્ય ત્યા આવે છે અને તેઓ રસનાની લબાણ કથા કહે છે તેમાં વિમર્શ અને પ્રકર્ષ

સર્ગમાં સદ્બોધમની સંસારીજીવ ઉપર હારજીતનો આધાર કેટલો રહે છે તેની ચર્ચા કરે છે તે પ્રસંગ બહુ મનનીય છે છેવટે વામદેવના હાલહવાલ થાય છે તે તેના દુર્ગુણોનું ફળ છે બુધચરિત્રમાં અંદર બાબતો બહુ વિચારણીય બતાવે છે, સંસારનો તાપ અને સાધુજીવનની શાંતિનો તે સચોટ ખ્યાલ આપે છે

ચોથા પ્રસ્તાવમાં કેટલાક પ્રસંગે ઘણી લંબાણ નોંધો લખી છે આ ગ્રંથ જૈન ન હોય તેને વાંચવામાં મુશ્કેલી ન પડે તે ધ્યાનમાં રાખ્યું છે, છતાં પારિભાષિક શબ્દ નહિ જ આવ્યા હોય એવો દાવો તો હોઇ શકે નહિ ચોથા પ્રસ્તાવના ચાર પરિશિષ્ટો લંબાણ નોટને છેવટે રાખવા માટે આપ્યા છે તેમાં પદ્મપુરના નિવૃત્તિમાર્ગનું પરિશિષ્ટ (નં ૩) તદ્દન શુષ્ક વિભાગ છે અને દાર્શનિક બાબતમાં રસ લેનારને જ મજા આપે તેવું છે અને પિંડવિશુદ્ધિનું પરિશિષ્ટ જૈન વાચકને રસ આપે તેવું છે

પ્રથમ ભાગ પેઠે અહીં પણ દરેક પ્રસ્તાવની શરૂઆતમાં પાત્રો તથા નગરનું પત્રક વાંચનારની સગવડ માટે મૂક્યું છે અને 'કથાસાર' શરૂઆતમાં લાંબી વાર્તા યાદ કરી જવા અથવા હકીકત સ્પષ્ટ કરવા આપેલ છે ત્રીજા વિભાગને અંતે પાત્રો તથા સ્થાનોનું અક્ષરાનુક્રમે ઓળખાણ આપનારું પત્રક આપવાનો ઇરાદો છે

ત્રીજો ભાગ સહજ મોટો થશે તો પણ તેમાં ઉપોદ્ઘાત વિગેરે સર્વ આપી ગ્રંથ પૂરો કરવાની ઉમેદ છે આખો લેખ તૈયાર છે, માત્ર ઉપોદ્ઘાત લખવો બાકીમાં છે આશા છે કે ત્રીજો વિભાગ ૧૯૨૫ ની આખર સુધીમાં બહાર પાડી શકાશે છાપખાનાની સત્વરતા ઉપર ઘણો આધાર રહે છે

આ ગ્રંથની છેવટે શ્રી પ્રભાવકચરિત્રમાંથી આ ગ્રંથના કર્તા શ્રી સિદ્ધર્ષિ ગણિનું ચરિત્ર મૂક્યું છે એ પ્રભાવકચરિત્ર ગ્રંથ ઘણો વાંચવા યોગ્ય છે મૂળ બહુ આહ્લાદક છે અને શબ્દ અને અર્થગાંભીર્યયુક્ત છે તેથી મૂળ અને ભાષાંતર બન્ને આપ્યા છે એ ચરિત્ર જોવાથી ગ્રંથકર્તાની વિદ્વત્તાનો ખ્યાલ આવશે એ ચરિત્ર ઉપર ઘણું લખવાનું છે જે ઉપોદ્ઘાતને અંગે ત્રીજા ભાગમાં આવશે અત્ર તે ચરિત્ર શરૂઆતમાં વાંચવા વિજ્ઞપ્તિ છે એટલે ગ્રંથકર્તાની કાંઈક ઓળખાણ પ્રાચીન પુરૂષોની દૃષ્ટિએ થશે

આખો ગ્રંથ વિચારવા યોગ્ય છે પ્રત્યેક પ્રકરણ વિચારવા યોગ્ય છે, જીવનના પ્રસંગો સાથે ઓતપ્રોત પરોવાઇ ગયેલ બાબતોથી ભરપૂર છે, જીવ

નને નવી દિશાએ દોરે તેવો છે, જીવનના સાધ્યો સ્પષ્ટ કરે તેવો છે, વિચારમા નાખી દે તેવો છે અને તેમા પણ કેટલાક પ્રસગો તો હૃદયને પીગળાવે તેવા છે, જાગૃત કરે તેવા છે, દૂર જોવાને બદલે નીચુ જોવરાવે તેવા છે, આગળ જોવાને બદલે અદર જોવાનુ કરે તેવા છે, અન્યને બદલે પોતાને જોવરાવે તેવા છે, સામેનો વિચાર કરવાને બદલે પોતાનો ખ્યાલ કરાવે તેવા છે, સ્થૂળ રસિકતાને બદલે સત્ય રસનુ ભાન કરાવે તેવા છે અને એકદરે સસાર કેવો છે, શામાટે છે, કેટલા વખત સુધીનો છે, કોને માટે છે, કોને માટે નથી અને આ બધી ગુચવણોનો નીકાલ કેમ થાય તેનો ખ્યાલ કરાવવા આ ગ્રથ જેવુ અન્ય કોઇ પુસ્તક મારા જોવામા આવ્યુ નથી ગ્રથ મોટો છે એમ ધારવા કરતા એમાનો કોઇ પણ પ્રસગ નકામો છે એમ શોધવાની જરૂર છે એના પ્રત્યેક પ્રસગપર પ્રકરણો લખાય તેવી તેમાં વિશાળતા અને અર્થગભીરતા છે

આ ધમાધમના કાળમા આવા ગ્રથો ખરેખર વાચવાની જરૂર છે આપણે ક્યા ઘસડાઇએ છીએ, કોણ ઘસડે છે, શામાટે ઘસડે છે, એવુ ક્યા સુધી ચાલશે, આપણો માર્ગ કયો છે, સાધ્ય શુ છે, રસ્તો કયો લીધો છે અને એવી રીતે તણાતા જતા કેવા હાલ થયા અને થશે—એનો વિચાર કરવાની જરૂર છે, એનો ખ્યાલ કરવાની જરૂર છે, એની ચોખવટ કરવાની જરૂર છે, એનુ પ્રથક્કરણ કરવાની જરૂર છે આ ગ્રથ એ બાબતમા ઘણુ અજવાળુ પાડશે બાકી આખી વાતા દરમ્યાન વામદેવની જેમ બેસી રહે કે નિષ્પુણ્યકની જેમ ઠીંકરાની ચિંતા કરે તો તેને આ ગ્રથ વાચવો, ન વાચવો—સરખુ જ છે આ ગ્રથ જીવનના પ્રત્યેક પ્રસગને ચીતરનાર હોઇ લગભગ દરેક પ્રસગે વિચારમા રાખવા યોગ્ય છે, એને વિચારપૂર્વક વાચવાથી પ્રત્યેક પ્રસગે થતું નાટક જોવાશે, મોહરાયના પ્રપચો અનુભવાશે અને બહુ બહુ જાણવાલાયક મળી આવશે માન દ્રષ્ટિની સાધ્યતા, સાપેક્ષ્યતા અને સ્પષ્ટતા રાખવાની જરૂર છે, અવલોકનની આવશ્યકતા છે અને પ્રથમ સમુચ્ચય અને પછી પ્રથક્કરણ કરી મનોવિકારોનો ઊંડો અભ્યાસ કરવાની જરૂર છે શોધકને આમાથી નવનીત મળશે, જિજ્ઞાસુને બોધ મળશે, માર્ગ શોધકને રસ્તા સૂઝી આવશે અને મુમુક્ષુને ઇષ્ટ ચીજ સાપડશે આ હકીકતમા જરા પણ અતિશયોક્તિ નથી પ્રેમભાવે, સહકારી ભાવે, સાપેક્ષભાવે એના વાચન મનન અને ચિંતવનની જરૂર છે

આખુ અવતરણ મારા કાકા શ્રી કુવરજી આણદજી એ તપાસી આપ્યુ, પન્યાસશ્રી મેઘવિજયજીએ મૂળ ગ્રથ સાથે રાખી સુધારી આપી અનેક ઉપયોગી સૂચના કરી તે માટે તેઓશ્રીનો આભાર માનવાની તક લઉં છુ

અમારી સભાના પ્રમુખ અને મારા કાકાશ્રીનો મારાપર સતત ઉપકાર ચાલુ છે તેના સ્મરણમા આ ગ્રથ તેમના નામ સાથે જોડી આનદ માનુ છુ એમની સતત પ્રેરણાનુ પરિણામ આ ગ્રથ છે

આખી વાર્તાનો મેળ આઠમા પ્રસ્તાવમા મળશે એ વિભાગ બહુ મજાનો છે, ઘણોજ મનનીય છે અને આખા ગ્રથનો સાર બતાવનાર છે એ વાચવા ઉદ્યુક્ત થઈ રહેવા વિજ્ઞપ્તિ કરી આ અતિ રસાળ વિભાગમા પ્રવેશ કરવા પ્રાર્થના કરૂં છુ

સેવક,

ગ્રી સેસ સ્ટ્રીટ, મનહર બીલ્ડિંગ મુબઈ, સ ૧૯૮૦ ચૈત્રી પૂર્ણિમા } મોતીચદ ગિરધરલાલ કાપડીઆ.

ઉપમિતિ ભવપ્રપંચા કથા.

દ્વિતીય ભાગ

પ્રસ્તાવ ૪.

કથાસાર.

પ્રકરણ ૧ લુ-રિપુદારૂણ અને શૈલરાજ સસારીજીવ પોતાનુ ચરિત્ર સદાગમ સમક્ષ કહે છે ત્યાર પછી સસારીજીવ **સિદ્ધાર્થનગરે નરવાહન** રાજાને ત્યા **વિમલમાલતીની** કુક્ષીએ જન્મ લે છે યોગ્ય ઉત્સવ થયા પછી તેનુ **રિપુદારૂણ** (દારણ) નામ પાડવામા આવે છે એના જન્મને જ દિવસે **અવિવેકિતા** ધાવે આઠ મુખવાળા **શૈલરાજ** નામના પુત્રને જન્મ આપ્યો, જે તેને અગાઉ દ્વેષગજેંદ્ર સાથે થયેલા સયોગનુ પરિણામ હતુ પાચ વર્ષની વયે રિપુદારૂણ અને શૈલરાજને મૈત્રી થઇ શૈલરાજની અસર ધીમે ધીમે કથાનાયકપર વધારે થતી ચાલી અક્કડતા વધી, મિથ્યાભિમાન વધ્યુ અને અભિમાન ચઢવા લાગ્યુ, વિચારો પણ તેવાજ થયા અને વર્તન પણ તેવુ જ થતુ ચાલ્યુ પિતાએ વળી તે અભિમાનની વધારે પોષણા કરી આ સર્વ પ્રતાપ શૈલરાજનો છે એમ નાયકે માન્યુ પછી શૈલરાજે રિપુ૦ ને ચિત્તસ્તબ્ધ લેપ આપ્યો, તેના ગુણની અનુભવે ખાતરી કરવા કદી તેને હૃદયપર લગાડવા ભલામણ કરી આથી નાયકનો શૈલરાજપરનો પ્રેમ સુદૃઢ થયો નાયકે લેપ લગાડયો એટલે સર્વ તેને નમવા લાગ્યા પૃષ્ઠ ૭૦૩-૭૧૧

પ્રકરણ ૨ જુ-મૃષાવાદ ક્લિષ્ટમાનસ નગરે દુષ્ટાશય રાજાને જઘન્યતા પત્નીથી **મૃષાવાદ** નામનો પુત્ર હતો ત્યા રિપુદારૂણ ગયો મૃષાવાદ સાથે દોસ્તી થઇ એની દોસ્તીથી નાયક ઘણી નવાઇઓ કરવા લાગ્યો, ખોટી વાતને સાચી કરવા લાગ્યો અને વાક ગુન્હા બીજાપર ઢોળવા લાગ્યો અભ્યાસકાળ પ્રાપ્ત થયે કુમારને **મહામતિ** નામના પડિતને સોંપવા બોલાવ્યો કુમારે યોગ્ય વિનય ન કર્યો ગુરૂએ ધાર્યુ કે તે સુધરશે પણ અભ્યાસ દરમ્યાન પણ એ તો અભિમાનમા વધતો જ ચાલ્યો, સર્વ રાજકુમારોને પોતાથી હલકા માનવા લાગ્યો આથી ગુરૂમહારાજ અભ્યાસ કરાવવામા શિથીળ થતા ગયા છેવટે એ ગુરૂમહારાજની બેઠકે ચઢી બેઠો, પછતા અસત્ય બોલ્યો, ગુરૂએ નજરે જોયો તો તેના પર પક્ષપાતનુ તહોમત મૂક્યુ એટલે આખરે ગુરૂએ એને તજી દીધો પિતાશ્રીએ અભ્યાસ માટે સવાલ કર્યો ત્યારે ખોટી ભળતી વાતો કરી પિતાએ વધારે અભ્યાસ કરવા પાછો મોકલ્યો ત્યારે ઉપર ઉપરથી વાત સ્વીકારી પણ આખો વખત ભટકવામા ગાળ્યો દોસ્ત મૃષાવાદના માન વધ્યા તેણે માયા સાથે ઓળખાણ કરાવી હવે રાજા માને છે કે ભાઇ ભણે છે અને ભાઇશ્રી તો જુગાર પરદારા અને નીચ સોબતમા રખડે છે પૃ ૭૧૧-૭૨૫

કહે તે સર્વ કરવા લાગ્યો, ખાનપાન માગે તે આપવા લાગ્યો અને એને છૂટો કરવા લાગ્યો. વિચક્ષણે વિચાર કર્યો શુદ્ધિ વગર સહજ રસનાને પોષી પણ પોતે લોલતાથી લેવાઇ ગયો નહિ. જડના કુટુંબીઓએ જડનુ રસના સાથેનુ વર્તન પ્રશસ્યુ. વિચક્ષણના માતપિતાએ તપાસ કરવા સલાહ આપી. શુભોદયે સ્ત્રીએ નૈસર્ગિક અધમતા બતાવી, માતાએ તપાસ કરી નિર્ણય કરવા કહ્યુ, પત્ની બુદ્ધિદેવીએ વડિલનાં વચનને અનુસરવા કહ્યુ. છેવટે રસના કોણ છે તેનુ મૂળ શોધવા નિર્ણય થયો. બુદ્ધિદેવીના ભાઇ વિમર્શે તે કામ કરવા માથે લીધુ, ભાણેજ પ્રકર્ષ સાથે જિજ્ઞાસાથી આવવા તત્પર થયો. એક વર્ષની અવધિ કરી મામાભાણેજ વિમર્શ પ્રકર્ષ રસનાની મૂળશુદ્ધિ કરવા નીકળી પડ્યા. પૃ ૭૬૭–૭૭૪

પ્રકરણ ૮ મુ–વિમર્શ–પ્રકર્ષ. શરદ્ અને હેમંતનો સમય બાહ્ય મુલકમા પસાર થયો. મામાભાણેજ રસનાની શોધમા બહિરંગ લોકમા ઘણા ફર્યા પણ કાંઇ પત્તો લાગ્યો નહિ. પછી અંતરંગ દેશે ગયા. પ્રથમ રાજસચિત્ત નગરે આવ્યા. નગર શૂન્ય જણાયુ. મિથ્યાભિમાન તેનો અધિકારી હતો. તેની પાસેથી હકીકત મળી કે રાગકેસરીનું એ નગર છે. એ રાજા પોતાના વિષયાભિલાષ મંત્રી સાથે અને મોટા રાજા અને દાદા મહામોહ સાથે સંતોષ સામે યુદ્ધ કરવા ગયા છે, કારણ કે પેલો સંતોષ મંત્રીના માણસોને હેરાન કરી લોકોને નિર્વૃતિ નગરીએ મોકલી દેતો હતો. એ મંત્રીના માણસો પૈકી રસનાનુ નામ પણ મિથ્યાભિમાન બોલ્યો. એટલે રસનાનો કાંઇક પત્તો લાગ્યો એમ મામાને લાગ્યુ. વધારે હકીકતની બાતમી આપવા મિથ્યાભિમાને ના પાડી.

પછી અંતરંગમા તામસચિત્ત નગરે મામાભાણેજ ગયા. ત્યા કેટલાક માણસ સાથે શોક તેમને મળ્યો. વાત કરતા જણાયુ કે એ મહામોહના બીજા દીકરા દ્વેષગજેંદ્રનુ નગર હતુ. તે પણ પિતા મહામોહ અને મોટા ભાઇ રાગકેસરી સાથે સંતોષ સામે યુદ્ધ કરવા ગયો છે. દેવી અવિવેકિતા તે વખતે ગર્ભ ધારણ કરી રહ્યા હતા. તેમને સમજાવી દુષ્ટાભિસન્ધિ રાજાના રૌદ્રચિત્તપુરે મોકલી આપ્યા. ત્યા તેમણે એક પુત્રને જન્મ આપ્યો છે. (તે વખતે પ્રજ્ઞાવિશાળાએ જ જણાવ્યુ કે આ પુત્ર તે પ્રકરણ ૧ લામા જણાવેલો વૈશ્વાનર હતો.) શોકે વિશેષમા જણાવ્યુ કે પોતે મતિમોહ નામના નગરરક્ષકને મળવા લશ્કરમાંથી ત્યા આવેલ હતો. આટલી વાત જાણી વધારે પત્તો મેળવવા મામાભાણેજ આગળ વધી ચાલ્યા. પૃ ૭૭૪–૮૦૧

પ્રકરણ ૯ મુ–ચિત્તવૃત્તિ અટવી. મામાએ ભાણેજને નદી વચ્ચે આવેલા મંડપમા સિંહાસનપર બેઠેલા રાજાને દૂરથી બતાવ્યા. મામાએ ભાણેજના કુતૂહલને તૃપ્ત કરવા પ્રથમ અવલોકન કરી લીધુ. પછી ચિત્તવૃત્તિ અટવીનુ, પ્રમત્તતા નદીનુ, તદ્વિલસિત બેટનુ, ચિત્તવિક્ષેપ મંડપનુ, તૃષ્ણા વેદિકાનુ, વિપર્યાસ સિંહાસનનુ અને મહામોહ મહારાજાનુ વિસ્તારથી વર્ણન વિસ્તારથી કરી બતાવ્યુ. પૃ ૮૦૨–૮૩૧

પ્રકરણ ૧૦ મુ-પ્રકર્ષને જાગૃતિ-ભૌતાચાર્ય કથા ઉપરનુ વિવેચન ચાલતુ હતુ ત્યારે ભાણેજ કાઇ બોલ્યો નહિ એટલે મામાએ પૂછ્યુ કે વાત બરાબર સમજાય છે? પ્રકર્ષે હા કહી એટલે રહસ્ય સમજાવવા સારૂ મામાએ ભૌતાચાર્યની કથા કહી તે આ પ્રમાણે –

એક મહાશિવ નામનો પુજારી હતો વૃદ્ધ વયે તેને પોતાના બહેરાપણાનો ઉપાય કરવા વિચાર થયો એને શાતિશિવ નામનો શિષ્ય હતો તેને વૈદ્યને ઉપાય પૂછવા મોક'યો તે વખતે કોઇ ગુન્હા માટે વૈદ્યરાજ છોકરાને ખૂબ મારતા હતા પૂછતા જણાયુ કે 'એ છોકરો બાપનુ (વૈદ્યનુ) કહેલુ સાભળતો નથી' શિષ્ય સમજ્યો કે ન સાભળે તેનો આ ઉપાય લાગે છે એટલે એ તો જઇને સદાશિવને મારવા લાગ્યો સદાશિવ તો મારથી અધમુઆ થઇ ગયા એને બીજા ભક્તોએ મુશીબતે છોડાવ્યા પછી જ્યારે ભક્તો વાત સમજ્યા ત્યારે વૈદ્યને બોલાવ્યો અને ત્યારે બધો ખુલાસો થયો

આગલી વાત **વિમર્શે** કહી ભાણેજને જણાવ્યુ કે તેણે ખુલાસા પૂછવા નહિ તો શાતિશિવ જેવી વાત બનશે પછી નદી મડપ વિગેરેની યોજના કરવા એક બીજી વાતા મામાએ કહેવા માડી તે નીચે પ્રમાણે પૃ ૮૧૨-૮૧૮

પ્રકરણ ૧૧ મુ-વેલ્લહલ કથા-અટવી આદિની યોજના સસારીજીવે આ સર્વ હકીકતનો ખુલાસો વિસ્તારથી સમજાવવા દૃષ્ટાન્તરૂપે પ્રથમ એક વેલ્લહલની કથા કહી તે નીચે પ્રમાણે —

ભુવનોદર નગરમા અનાદિ રાજા અને સુસ્થિતિ રાણી હતા તેમને એક **વેલ્લહલ** નામનો પુત્ર હતો એ છોકરાને ખાવાનો અજબ શોખ હતો ગમે તેટલુ અજીર્ણ થાય, પેટમા ચુકો આવે કે પીડા થાય તો પણ એ ખાધા જ કરતો હતો એને એથી અજીર્ણ વધતુ ગયુ પછી વળી એને ગામ બહાર ઉજાણી કરવા ઇચ્છા થઇ ત્યા ખૂબ ખાધુ એટલે તાવ વધ્યો સમયજ્ઞ વૈદ્યે નાડ જોઇ વ્યાધિનુ નિદાન કર્યું, ખાવા ના પાડી, પણ કુમારે માન્યુ નહિ એ તો ખાતો જ ગયો પછી વમન થયુ, કાઇક વમન સામેના ભોજનમા પડ્યુ વળી ખાધુ તેમા વમનવાળો ભાગ પણ આવ્યો પણ તેને શરમ ન થઇ સદર વૈદ્યે વળી તેને ચેતવણી આપી પણ કુમાર તો વધારે ખાતો જ ગયો અને ઉલટો વૈદ્યની નિંદા કરવા લાગ્યો પછી દોષો ઘણા વધી ગયા, બહુ ઉદ્વેગ થયો પણ કોઇ તેનુ રક્ષણ કરી શકયુ નહિ અને તે કાદવમા અનત કાળ લોટયા કર્યો

ઉપર પ્રમાણે વેહહલની વાત કહી તેની આખી અર્થઘટના પ્રજ્ઞાવિશાળાએ કરી અને તે ઉપરથી **ચિત્તવૃત્તિ** અટવીમા આવેલ નદી, પુલીન, મડપ વેદિકા સિંહાસન અને અવિદ્યા શરીરની વિસ્તારથી યોજના કરી બતાવી તથા સક્ષિસમા પણ કરી પૃ ૮૧૮-૮૪૩

પ્રકરણ ૧૨ મુ-મહામૂઢતા-મિથ્યાદર્શન-કુદૃષ્ટિ વિમર્શ મામાએ વિગતવાર અટવી નદી સિંહાસન વિગેરેનુ વર્ણન કર્યુ પછી ભાણેજના પૂછવાથી મહામોહના આખા પરિવારનું વર્ણન કરવા માંડ્યુ એની મહારાણી મહામૂઢતાને વર્ણવ્યા **મિથ્યાદર્શન** સેનાપતિને ઓળખાવ્યો, એ કુદેવ કુધર્મ કુગુરૂમાં કેવી ખોટી બુદ્ધિ ઉત્પન્ન કરે છે તે જણાવ્યુ એ સેનાપતિ મંડપ વેદિકા સિંહાસનની રચના કેવી રીતે કરે છે તે વર્ણવ્યુ અને છેવટે એનો મહિમા વર્ણવ્યો એ મિથ્યાદર્શનની કુદૃષ્ટિ નામની ભાર્યા છે એ દેવ, વાદ વેશ કલ્પ, મોક્ષ વિશુદ્ધિ અને વૃત્તિને અંગે તીર્થીઓમાં કેટલા ભેદ પાડે છે તે વિસ્તારથી મામાએ વર્ણવ્યુ અને અનેક મતોના નામો આપ્યા પૃ ૮૪૩-૮૬૨

પ્રકરણ ૧૩ મુ-રાગકેસરી-દ્વેષગજેંદ્ર પછી મામાએ વિપર્યાસ સિંહાસન પર બેઠેલા **મહામોહ** મહારાજાના મોટા પુત્ર રાગકેસરીનુ વર્ણન કર્યુ જણાવ્યુ કે મહામોહ વૃદ્ધ થઇ જવાથી તેણે સર્વ રાજકાર્ય રાગકેસરીને સોંપેલ છે એ રાગકેસરીના ત્રણ મિત્રો છે દૃષ્ટિરાગ સ્નેહરાગ વિષયરાગ એમના બીજા નામો અનુક્રમે અતત્વાભિનિવેશ ભવપાત અને અભિષ્વંગ પણ છે એ રાગકેસરીની ભાર્યા **મૂઢતા** નામની છે

મહામોહનો નાનો પુત્ર **દ્વેષગજેંદ્ર** ડાબી બાજુ તે જ સિંહાસનપર બેઠેલ છે તેની અવિવેકિતા ભાર્યા ઉપર પ્રકરણ ૮ મા બતાવેલા કારણે ગેરહાજર છે પૃ ૮૬૩-૮૬૬

પ્રકરણ ૧૪ મુ-મકરધ્વજ સિંહાસનની પછવાડે રહેલા અત્યંત રૂપવાળા **મકરધ્વજને** મામાએ ત્યાર પછી પ્રકર્ષને ઓળખાવ્યો અને એણે મોટા દેવોને કેવા નચાવ્યા છે તેનુ વર્ણન કર્યુ એના ત્રણ અનુચરો-પુવેદ, સ્ત્રીવેદ ષંઢવેદને વર્ણવ્યા અને પછી મકરધ્વજની પત્ની રતિને ઓળખાવી પૃ ૮૬૭-૮૭૧

પ્રકરણ ૧૫ મુ-પાંચ મનુષ્ય હાસ અરતિ ભય, શોક, જુગુપ્સા ત્યાર પછી મકરધ્વજની પાસે બેઠેલા પાંચે મનુષ્યનુ મામાએ વિસ્તારથી વર્ણન કર્યું (૧) **હાસ** હસાવે છે તે તેની પત્ની તુચ્છતા સાથે બેઠેલ છે (૨) બીજી **અરતિ** સ્ત્રી છે તે માનસિક દુ ખ કરાવે છે (૩) **ભય** કંપાવે છે એના પરિવારમા સાત મનુષ્યો છે અને એની સ્ત્રી હીનસત્વતા નામની છે (૪) શોકને આપણે ઉપર પ્રકરણ ૮ મા જોયો તે જ છે એ રડાવે છે અને એની સ્ત્રી ભવસ્થા એની સાથે છે (૫) પાંચમી સ્ત્રી **જુગુપ્સા** છે એ નાક ચડાવે છે અને દૂર નસાવે છે પૃ ૮૭૨-૮૭૭

પ્રકરણ ૧૬ મુ-સોળ બાળકો પછી મામાએ રાજાના ખોળામા નાચતા કુદતા સોળ બાળકો ઓળખાવ્યા એનુ નામ **કષાય** એમા ચાર અનંતાનુબંધી છે ચાર અપ્રત્યાખ્યાની છે ચાર પ્રત્યાખ્યાની છે અને ચાર સંજ્વલન છે એમાના આઠ રાગકેસરીના છોકરા છે અને આઠ દ્વેષગજેંદ્રના છે સોળે મહામોહ મહારાજાના પોતરા થાય છે પૃ ૮૭૮-૮૮૨

પ્રકરણ ૧૭ મુ-મહામોહનુ સામતચક્ર પછી મામાએ મહામોહના અગ્રભૂત સેનાનીઓને વર્ણવ્યા પ્રથમ **વિષયાભિલાષનુ** વર્ણન કર્યું એને પાચ છોકરા છે તે વર્ણવ્યું આખા રાજ્યનુ પાલન એ મતી પાચ છોકરાઓ દ્વારા કેવી રીતે કરે છે તેનો ચિતાર આપ્યો એ વિષયાભિલાષની પત્ની ભોગતૃષ્ણા છે તેને પણ ઓળખાવી અને દુષ્ટાભિસન્ધિ વિગેરે લડવૈયાઓને પણ બતાવી દીધા
પૃ ૮૮૩-૮૮૭

પ્રકરણ ૧૮ મુ-મહામોહના મિત્રરાજાઓ (Allies) પછી મિત્ર રાજાઓનો પરિચય મામાએ ભાણેજને કરાવ્યો (૧) **જ્ઞાનસવરણ** પાચ મનુષ્યથી પરવરેલ છે, (૨) **દર્શનાવરણ** નવ મનુષ્યોની વચ્ચે બેઠેલ છે, (૩) **વેદનીય** બે મનુષ્યોની વચ્ચે બેઠેલ છે, (૪) **આયુષ્ય** ચાર મનુષ્યોની વચ્ચે વીંટાઇ બેઠેલ છે, (૫) **નામ** બેંતાળીશ મનુષ્યોના મોટા પરિવારમા છે અને બહુરૂપી બનાવનાર છે, (૬) **ગોત્ર** બે મનુષ્યોની વચ્ચે છે અને (૭) **અતરાય** પાચથી પરિવેષ્ટિત છે ભાણેજે પૃછ્યુ કે રાજા દેખાય છે ત્યારે પરિવાર દેખાતો નથી અને પરિવાર દેખાય છે ત્યારે રાજા દેખાતા નથી તેનુ કારણ શું ? એનો ખુલાસો મામાએ વિગતવાર સમજાવ્યો એમ કરતા સાતે રાજાઓના સામાન્ય વિશેષ સ્વરૂપપર મામાએ વિવેચન કર્યું વળી તેઓમા અતગત તફાવત કયો છે અને છતા ભેદની સ્પષ્ટતા કેવી રીતે થાય છે તે પણ વિસ્તારથી સ્પષ્ટ કરી ભાણેજની જિજ્ઞાસા પૂર્ણ કરી આવી રીતે મહામોહના આખા પરિવારનુ વર્ણન સાભળીને પ્રકર્ષ બહુ રાજી થયો
પૃ ૮૮૭-૮૯૮

પ્રકરણ ૧૯ મુ-મહામોહસૈન્યને જિતનારા-હવે ભાણેજે પ્રશ્નપરપરા ચલાવી જ્યારે જ્ઞાનાવરણ દર્શનાવરણ વેદનીય અને મહામોહ રાજાઓ દુ ખ આપનારા જ છે ત્યારે જીવનમા મજા શી રહી ? એવો કોઇ પ્રદેશ છે કે જ્યા આ રાજાઓનુ જોર જ ચાલે નહિ આનો જવાબ આપતા મામાએ આખા જગતના સ્વરૂપની વિચારણા બતાવી સસાર કેવો ભયકર છે ઇદ્રિયભોગો કેવા ખરાબ છે, સયોગવિયોગ કેવી રીતે થાય છે તે બતાવી તે પર વિજય મેળવવાની આખી પદ્ધતિનુ વર્ણન કર્યું સાચા નિર્ણય કરી વર્તન કરનારના કાર્યની રચના બતાવી પ્રથમ મકરધ્વજની અસરથી દૂર કેવી વિચારણાથી થવાય છે તે બતાવતા સ્ત્રીશરીરની વિચારણા સૂચવી અને સ્ત્રીચિત્તસબધમા ભાવના કેવી ચાલે છે તેનુ વર્ણન કર્યું પછી રતિ, જુગુપ્સાપર વિજયના માર્ગો અને છેવટે જ્ઞાનસવરણઆદિ રાજાપર જય કેમ મેળવાય છે તેની ચાવીઓ બતાવી આવી રીતે વિજય મેળવનારા છે ખરા, પણ બહુ થોડા હોય છે એમ છેવટે જણાવી મામા અટક્યા એટલે પ્રકર્ષ વિચારમા પડ્યો
પૃ ૮૯૮-૯૦૮

પ્રકરણ ૨૦ મુ-ભવચક્રનગરને માર્ગે વળી ભાણેજે એવા વિજય મેળવનારા મનુષ્યો ક્યા રહે છે એમ પૂછતા મામાએ કહ્યું કે તેવા મનુષ્યો પણ અદ્ભુત વૃત્તાંતવાળા ભવચક્ર નગરમા જ રહે છે એ નગર અતરગ અને બહિરગ

બંને છે કારણ કે એ રાજાઓ યોગી જેવા છે તેથી બન્ને રીતે આવિર્ભાવ પામે છે આટલું સાંભળતા ભાણેજને એ ભવચક્રનગર જોવાનું કૌતુક થયું મામાએ કહ્યું કે આપણે રસનાના મૂળની શોધ કરી છે, પણ ભાણેજે કહ્યું કે હજુ એક વર્ષની અવધિ પૂરી થયો નથી એટલે ભાણેજની જિજ્ઞાસા તૃપ્ત કરવા મામા ભવચક્રને માર્ગે પડ્યા

આ વખતે **શિશિરઋતુ** આવી તેનું અત્રે વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે રસ્તે ચાલતા વળી ભાણેજે **મોહરાજા** અને **કર્મપરિણામ** રાજાના સંબંધપર સવાલો પૂછ્યા મામાએ જણાવ્યું કે **મહામોહ** દુઃખ આપવામાં મજા માનનાર છે, **કર્મ** પરિણામ રાજા નાટકપ્રિય છે બાકી બંને ભાઇઓ છે કર્મપરિણામ સારા કામો પણ કરે છે એ રીતે બંને રાજાની એકરૂપતા પણ છે મહામોહની ખાસ જાગીર **રાજસચિત્ત** અને **તામસચિત્ત** નગરો છે છેવટે જણાવ્યું કે એ બધા રાજાઓનો ખરો માલેક મહામોહ નથી સંસારીજીવ છે, પણ એ જાગીરો મહામોહે પચાવી પાડેલ છે આવી આવી વાતો કરતા મામાભાણેજ ભવચક્રપુરે પહોંચ્યા

પૃ ૯૦૬-૯૨૦

(ભવચક્રના કૌતુકો.)

પ્રકરણ ૨૧ મુ-વસંતરાજ-લોલાક્ષ આ વખતે વસંતઋતુ થઇ અહીં **વસંતઋતુનુ** વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે × × સુરાપાન ચોતરફ ચાલી રહેલ છે અને લોકો નગર બહાર નીકળી પડ્યા છે આખા વનમા ધમાલ ચાલી રહી છે વિલાસી સ્ત્રીપુરૂષો વિલાસ ચારે તરફ કરી રહ્યા છે આવી રીતે નગરની બહાર ચારે તરફ કૌતુક થઇ રહ્યા છે × × તે વખતે અનેક સામંતોથી પરવરેલ રાજા નગરમાથી બહાર આવ્યો એટલે વળી રમતગમતનો વધારે જોસથી ચાલવા લાગી

તે બનાવપર અવલોકન કરી મામાએ ભાણેજને જણાવ્યું કે **મકરધ્વજ** અને **વસંત** મિત્ર થાય છે હવે વસંત કર્મપરિણામ રાજા અને રાણી કાળપરિણતિનો મિત્ર થાય છે મહેરબાનીના બદલામાં રાજરાણીએ ઠરાવ્યુ કે એ ભવચક્રમા આવેલા **માનવાવાસમાં** વસંતે જવુ વસંતે મિત્ર **મકરધ્વજને** વાત કરી બાહ્ય રાજ્ય વસંતને કર્મપરિણામે આપ્યુ અને મહામોહે અંતરંગ રાજ્યપર **મકરધ્વજને** નીમ્યો એટલે બંને મિત્રોને વિયોગ થયો નહિ હવે પેલો રાજા આવ્યો હતો તેનુ નામ **લોલાક્ષ** હતુ તેનાપર મકરધ્વજે અંદરથી વિજય કર્યો ભાણેજે પ્રથમ એ મકરધ્વજને દીઠો નહિ એટલે મામાએ તેની આંખમા યોગાંજન (વિમલાલોક) આંજી ખરા ધ્યાન બતાવ્યો પછી આણે લોલાક્ષપર અંદરથી ફેંકાતા બાણો બરાબર જોયા એ વખતે મકરધ્વજનો મહિમા એટલો હતો કે **મહામોહ** વિષયાભિલાષ વિગેરે એના હુકમ પ્રમાણે કામ કરતા હતા અને હાસ્ય દ્રુત દ્વેષગજેંદ્ર શોક વિગેરેને તો દૂર રાખવામા આવ્યા હતા આ બધી જમાવટ તો **મહામોહ** કેવ હતી પણ અત્યારે તેણે રાજીખુશીથી મુખ્ય સ્થાન **મકરધ્વજને** આપ્યું હતું

અને સર્વ પરિવાર તેના કહેવા પ્રમાણે જરૂર પડે તેમ કામમા આવતો હતો કેટલાક દ્વેષગજેંદ્ર વિગેરે પોતાના કામનો વખત આવવાની રાહ જોઇ જરા દૂર બેઠા હતા આવુ મકરધ્વજનું ટુક વખતનું દરેક વર્ષે થતુ રાજ્ય હતુ મહામોહનુ સભાસ્થાન તો આ વખતે પણ અખડ જ હતુ પૃ ૮૨૦-૯૩૭

પ્રકરણ ૨૨ મુ-લોલાક્ષ (ભવચક્રના કૌતુકો) (મદ્ય-પરદારા) લોલાક્ષ રાજાએ પ્રથમ દેવીને દારૂ ધર્યો, પછી પોતે ખૂબ પીધો એને રિપુકંપન નામે ભાઇ હતો એણે પણ દારૂ પીધો દારૂના ઘેનમા પોતાની સ્ત્રી રતિલલિતાને નાચવા હુકમ કર્યો તે વખતે મકરધ્વજે લોલાક્ષને તીર માર્યા તે રતિલલિતાને પકડવા દોડયો, સ્ત્રી ચતુર હોવાથી સમજી, ભાગી, દેવી પછવાડે સતાઇ ગઇ આ વખતે દ્વેષગજેંદ્રને હુકમ થયો એટલે તેણે અસર જમાવી લોલાક્ષ પછવાડે લાગ્યો, રતિલલિતાએ બુમ પાડી, દેવીની મૂર્તિ લોલાક્ષે ઉડાવી દીધી મોટી લડાઇ થઇ જેમા આખરે લોલાક્ષ તેના સગા ભાઈને હાથે મરાયો આવા મદ્ય અને પરદારાના પરિણામ છે એમ મામાએ ભવચક્રના કૌતુકમા ભાણેજને બતાવ્યુ પૃ ૯૩૮-૯૪૩

પ્રકરણ ૨૩ મુ-રિપુકંપન (ભવચક્રના કૌતુકો) (મિથ્યાભિમાન) હવે લોલાક્ષના નગર લલિતપુરનુ રાજ્ય રિપુકંપનનુ થયુ એને **મતિકલિતા** નામની બીજી રાણી હતી એણે ત્યાર પછી તુરતમા પુત્રને જન્મ આપ્યો દાસી પ્રિયવદાએ વધામણી ખાધી રાજા આનંદમા આવી ગયો પોતાને રાજ્ય મળ્યુ અને છોકરો પણ થયો એટલે ખૂબ અભિમાનમા આવી ગયો અને પુત્ર જન્મોત્સવની મોટી ધમાલ કરવા માંડી ચારે તરફ આનદ વર્તી રહ્યો છે અને હર્ષના મદમા રાજા રિપુકંપન નાચ પણ કરી રહ્યો છે ત્યા રાજમહેલમાથી મોટો પોકાર ઉઠયો, સમાચાર મળ્યા કે નવો જન્મેલો કુવર મરણ પામ્યો છે **શોકે** પોતાનો પ્રભાવ વિસ્તાર્યો પુત્રશોકથી રિપુકંપન પણ મરણ પામ્યો મામાએ **મિથ્યાભિમાન** અને **શોક**ના પ્રસગો પર વિવેચન કર્યું અને એવા શોકસ્થાનેથી મામાભાણેજ જલદી બહાર નીકળી પડ્યા પૃ ૯૪૩-૯૫૨

પ્રકરણ ૨૪ મુ-મહેશ્વર અને ધનગર્વ (ભવચક્રના કૌતુકો) રાજમહિરમાથી મામાભાણેજ તે જ નગરની બજારમા આવ્યા ત્યા **મહેશ્વર** નામનો એક શેઠ પોતાની દુકાનપર બેઠો હતો એની પાસે હીરા માણેક અને ધનના ઢગલા પડ્યા હતા જેને જોઇ શેઠ રાજી થતા હતા મામાએ જણાવ્યુ કે એ શેઠ ધનગર્વમા આસક્ત છે, મસ્ત છે, પોતાને મોટો નસીબદાર માને છે અને ધનની અસ્થિરતા જાણતો નથી માન એની પાસે જ રહે છે તે વખતે દુષ્ટશીલ નામનો જાર પુરૂષ મૂલ્યવાન મુગટ લઇ વેચવા આવ્યો શેઠે એને હેમપુરના રાજાના હજુરીઆ તરીકે ઓળખ્યો, વહેમ પડ્યો કે એ મુગટ ચોરાયલો હોવો જોઇએ, છતા નામની કિંમતે લોભમા તણાઇ શેઠે ખરીદ્યો જાર તો પૈસા લઈ ચાલ્યો ગયો રાજાના ચર પુરૂષો શેઠની દુકાને આવ્યા શેઠ ચોરીના માન સાથે પકડાઇ ગયા અને ગર્વ તો ક્યાએ ચાલ્યો ગયો અહીં મામા ધનસ્વરૂપપર મનન કરવા યોગ્ય વિચારણા બતાવે છે પૃ ૯૫૩-૯૬૦

પ્રકરણ ૨૫ સુ-રમણ અને ગણિકા (ભવચક્રના કૌતુકો) આ વાત ચાલતી હતી ત્યાં એક ભિખારી જેવા જુવાન માણસને ગીરાઇ સારા કપડાં સુગંધી પાન વિગેરે ખરીદતા જોયો. મામાના કહેવાથી જણાયું કે એ મોટો વારસો મેળવનાર હતો, સમુદ્રદત્ત શેઠનો પુત્ર હતો. નામે રમણ હતો, કુછંદથી સર્વ વારસો ગુમાવી બેઠો હતો, મદનમંજરીની કુંદકલિકા યુવતીને ત્યાં જતો હતો અને અત્યારે કાંઇક રકમ મળેલ છે તેથી પાછો નાયિકા ઘરે જતો હતો. મામાભાણેજ એ રમણની પછવાડે ચાલ્યા. તેની પછવાડે મકરધ્વજને જતો જોયો. મામાએ વેશ્યાને જોતાં સુખ ક્યાં? રમણ ગણિકાના ઘરમાં દાખલ થયો. હાવભાવ કરી કુંદકલિકાએ એને ભોળવ્યો. ડોકરી એનું સર્વ ધન લઇ ગઇ. એટલે કુંદકલિકાની કે તે જ વખતે રાજકુંવર ત્યાં આવનાર છે વાત કરે છે ત્યાં તો થંડ આવ્યો અને યુદ્ધ કરવા આવાહન કર્યું. રમણ ડરી ગયો. ખૂબ માર ખાધો અને આખરે મરણ પામ્યો. અહીં ગણિકાના વ્યસનમાં કેટલાં દુઃખ છે તે પર મામા વિમર્શ વિસ્તારથી વિવેચન કરે છે. પૃ. ૯૬૧-૯૬૭

પ્રકરણ ૨૬ સુ-વિવેકપર્વત પરથી અવલોકના (ભવચક્રના કૌતુકો) એ રાત્રિ વિમર્શપ્રકર્ષ દેવમંદિરમાં ગાળી. પ્રભાતે મામાએ કહ્યું કે જોવાનું ઘણું છે અને વખત થોડો છે માટે વિવેક પર્વતપરથી અવલોકન કરી સર્વ બાબત જોઇ લેવી ઠીક છે. એમ કહી મામા ભાણેજને પર્વતપર લઇ ગયા. ત્યાંથી અનેક આશ્ચર્યો ભાણેજને ભવચક્રમાં બતાવ્યાં.

(૧) કપોતક અને દ્યૂત કુબેર સાર્થવાહના કપોતક પુત્રને જોયો. જુગટામાં એ સર્વ ધન હારી બેઠો હતો, છતાં જુગાર છોડતો ન હોતો. એણે શરતમાં મૂકવાનું કાંઇ ન રહેતાં આખરે પોતાનું માથું મૂક્યું. એમાં પણ એ હાર્યો. જુગટાના ભયંકર પરિણામપર મામાએ વિચારો બતાવ્યા.

(૨) લલન અને મૃગયા પછી એક ઘોડા ઉપર બેઠેલો પરસેવાથી થાકેલો હરણ પછવાડે રખડતો ભૂખ્યો પુરૂષ વિવેકપર્વતપરથી જોવામાં આવ્યો. મામાએ તેને લલિત નગરના રાજા લલન નામે ઓળખાવ્યો. શિકારના શોખથી રાજકાર્ય વિસરી જતો હોવાથી તેના પુત્રને તેની ગાદીએ બેસાડ્યો હતો અને તેને પદભ્રષ્ટ કર્યો હતો. છતાં એ ટેવ ભૂલતો નથી. પછી મામાએ મૃગયા અને માંસભક્ષણના દોષો પર વિવેચન કર્યું. આટલી વાત કરે છે ત્યાં લલને શિયાળ પછવાડે પડતાં ઘોડો પૂરપાટ દોડાવ્યો. વચ્ચે ખાડો આવ્યો. રાજા અને ઘોડો તેમાં પડ્યા અને લલન મરણ પામ્યો.

(૩) દુર્મુખ અને વિકથા બીજી બાજુએ પર્વતપરથી જોતાં ભાણેજે એક પુરૂષની જીભ ખેંચતા અને તેને તપાવેલું તાંબુ પાતાં જોયા. તપાસ કરતાં મામાએ ખોળી કાઢ્યું કે એ સુમુખ નામનો શેઠ હતો. કડવી ભાષાથી લોકો એને દુર્મુખ કહેતા હતા. એ નકામી વાતો કર્યા જ કરતો અને જીભપર અંકુશ રાખતો નહિ. ચણકપુરનો તીવ રાજા લડવા ગયો એટલે પેલા દુર્મુખે લોકોને તેની વિરૂદ્ધ ભમેરી ગામ

ખાની કરાવ્યુ દુમુખના આ રાજ્યવિરુદ્ધ દ્રોહી વચનોથી તેને ઉપર પ્રમાણે સજા થતી હતી તેને અગે મામાએ દુર્ભાષાના ફળ પર વિવેચન કર્યું

(૪) **હર્ષ-વિષાદ** ત્યા હર્ષ જોવામા આવ્યો **માનવાવાસમા વાસવ** શેઠને ઘરે એના પગલાથી ઉત્સવ થઇ રહ્યો હતો ઘણે વર્ષે શેઠનો મિત્ર **ધનદત્ત** આજે આવ્યો હતો ભોજન આનદ કલ્લોલ જામી રહ્યા હતા ત્યા **વિષાદ** ત્યા આવ્યો તે વખતે લબનક નામનો નોકર દાખલ થયો, શેઠનો એક પુત્ર વર્ધન રળવા બહારગામ ગયો હતો ત્યા લુટાયો અને અતે ચોરોથી મરાયો એ સમાચાર કહેવા લબનક આવ્યો હતો તેના સમાચારથી હર્ષકલ્લોલને સ્થાને રડારોળ થઇ રહી આ હર્ષ અને વિષાદ બન્ને પરિણામ વગરના છે અને નકામા છે એપર મામાએ તે વખતે તત્ત્વદૃષ્ટિએ વિસ્તારથી વિવેચન કર્યું પૃ ૮૬૮-૯૮૪

પ્રકરણ ૨૭ મુ-ચાર અવાતર નગરો વિવેકપર્વતપરથી મામાએ ચાર અવાતર નગરો ભાણેજને બતાવ્યા **માનવાવાસ, વિબુધાલય, પશુસંસ્થાન, અને પાપિપજર** અને એ પ્રત્યેક અદર અદર ભળેલા લાગે છે છતા તદ્દન અલગ છે અને તે પ્રત્યેકમા કોણ કેવી રીતે રહે છે તેની વિગતવાર વાર્તા કરી બતાવી પૃ ૮૮૫-૮૯૩

પ્રકરણ ૨૮ મુ-સાત પિશાચીઓ પછી ભવચક્રમા રહેલી પ્રાણીઓને દુ ખ આપનાર સાત પિશાચીઓ બતાવી અને પ્રત્યેકપર વિસ્તારથી વિવેચન કર્યું (૧) **જરા** ઘડપણ જીવન શક્તિને મદ પાડનાર વિરોધી **યૌવન** (૨) **રુજા** વ્યાધિ એની વિરોધી **નિરોગતા** (૩) **મૃતિ** મરણ એની વિરોધી **જીવિકા** (૪) **ખલતા** પાપોદય કૃતઘ્નપણુ વિગેરે એની વિરુદ્ધમા **સૌજન્ય** (૫) **કુરૂપતા** કદરૂપાપણુ સામે-**સુરૂપતા** (૬) **દરિદ્રતા** અતરાય તેની સામે **ઐશ્વર્ય** (૭) **દુર્ભગતા** કમનસીબપણુ તેની સામે **સુભગતા** એ સાતેના કાર્યો શા છે, કેમ થાય છે અને તેના પ્રત્યેકના વિરોધી કોણ કોણ છે તેનુ મામાએ વિસ્તારથી વર્ણન કર્યું પૃ ૯૯૪-૧૦૧૧

પ્રકરણ ૨૯ મુ-શક્ષસી દોર અને નિર્વૃતિ ભાણેજ તો આવી રાક્ષસીઓની પીડાથી કટાળી ગયો પછી એને અટકાવનાર તબધી સવાલ કર્યા મામાએ જણાવ્યુ કે એનો વેગ અસ્ખલિત છે પછી પ્રાણીના પ્રયત્નને કેટલો અવકાશ છે તે વાત કરી, પચ કારણોની વિશિષ્ટતા વર્ણવી પછી નિવારણ કરવાના ઉપાય કરવા કે નહિ એ સવાલના જવાબમા અવશ્ય ભાવીભાવ પર લબાણ વિવેચન કર્યું પરિપાટીની વ્યવસ્થા જણાવી અને એ રાક્ષસીનો દોર **નિર્વૃતિ** નગરીમા જરા પણ ચાલતો નથી એમ બતાવ્યું પછી ભવચક્રવાસીઓને કટાળો કમ નહિ આવતો હોય તેના જવાબમા **મહામોહ**નુ જોર કેટલુ હોય છે તે મામાએ વર્ણવ્યુ છેવટે ભાણેજની ખાતરી થઇ કે ઘણી રીતે એ નગરના લોકાનુ વર્તન ગાડાની જેવુ છે પૃ ૧૦૧૨-૧૦૧૮

પ્રકરણ ૩૦ મું-છ નગરની ભેટ અવલોકન દિશા હવે ફેરવી મિથ્યાદર્શન મંત્રી પોતાનું પ્રાબલ્ય કેવી રીતે બતાવે છે તે વાત ભાણેજે પૂછી એટલે મામાએ માનવાવાસના છ નગરો બતાવ્યા **નૈયાયિક, વૈશેષિક, સાંખ્ય, બૌદ્ધ, મીમાંસક અને લોકાયત** તે ઉપર મિથ્યાદર્શન પોતાનો દોર બરાબર ચલાવે છે મીમાંસક આધુનિક નગર છે તે વેદધર્મની સ્થાપના માટે જૈમિની મુનિએ રચેલ છે કેટલાક લોકાયતને ગણતા નથી એ પાંચ ઉપરાંત છઠ્ઠુ **વિવેક પર્વતના અપ્રમત્તત્વ શિખરપર જૈન નગર છે** પાંચ જમીનપર છે અને છઠ્ઠુ શિખર પર છે પાંચ નગરવાસીઓનુ સાધ્ય તો નિર્વૃતિ જ છે પણ કલ્પના ખોટી છે બીજા નાના નાના નવા તો ઘણા નગરો છે પણ સનાતન અને સાધ્યે પહોંચનાર તો જૈન નગર જ છે પૃ ૧૦૧૯-૧૦૨૫

પ્રકરણ ૩૧ મુ ષટ્પુરના નિર્વૃતિમાર્ગો પછી ભાણેજના પૂછવાથી મામાએ છએ નગરના નિર્વૃતિમાર્ગો પર બહુ વિસ્તારથી વિવેચન કર્યું નૈયાયિક સોળ તત્ત્વ માને છે વૈશેષિકો છ પદાર્થો માને છે સાંખ્યો પચીશ તત્ત્વ માને છે બૌદ્ધોના ચાર વિભાગ છે ચાર્વાક કાંઇ માનતા નથી મીમાંસકો ચોદનાલક્ષણ ધર્મ માને છે જૈનો નવ તત્ત્વ માને છે એ પ્રત્યેક નિર્વૃતિને અંગે શું કહે છે તેપર વિમર્શે વર્ણન કર્યું પૃ ૧૦૨૬-૧૦૩૫

પ્રકરણ ૩૨ મુ-જૈનદર્શન હવે વિવેકપર્વત જ્યાં મામાભાણેજ ઊભા હતા તેના અપ્રમત્તત્વ શિખરપર આવેલ જૈનપુર તરફ નજર કરી પછી તેમાં વસનાર સાધુઓનુ જીવન કેવુ હોય વર્તન કેવું હોય આહાર પ્રવૃત્તિ કેવી હોય અને ચિત્તવૃત્તિ અટવી કેવી હોય તે વિમર્શ વિસ્તારથી સમજાવ્યુ તેમા સાધુના મહાવ્રતો અસંગ યોગની સાધનો અને મહામોહના પ્રત્યેક સેનાનીપર તેમનો વિજય કેમ અને કેવો થાય છે તેપર વિસ્તાર કર્યો પૃ ૧૦૩૬-૧૦૮૧

પ્રકરણ ૩૩ મુ-સાત્ત્વિકમાનસપુર અને ચિત્તસમાધાન મંડપ હવે સંતોષને જોવાની પ્રકર્ષે જિજ્ઞાસા બતાવી એટલે મામાએ દૂરથી **ચિત્તસમાધાન** મંડપ બતાવ્યો પછી બન્ને એ મંડપમા ગયા પછી ભાણેજ સંદેહો પૂછતો ગયો અને મામા ખુલાસા કરતા ગયા વિશાળ મંડપની ભવ્ય રચના જોઇ ભાણેજ રાજી થયો એના સ્થાનનો નિર્દેશ કરતા મામાએ કહ્યુ કે એક **સાત્ત્વિકમાનસપુર** નામનું અંતરંગ નગર છે, તેમા એ સુંદર **વિવેકપર્વત** છે તે સર્વ ભવચક્રમા છે અને ચિત્તવૃત્તિને નાકે છે સાત્ત્વિકમાનસપુર સર્વ ગુણોની ખાણ છે અને નિર્મળચિત્ત વિગેરે નાના ગામોની રાજધાની છે એની જાગીરદારી કર્મપરિણામે પોતાના જ હાથમા રાખી છે એના લોકો બહુ ભલા છે વિવેકપર્વતપર ચઢતા બુદ્ધિ ખીલે છે એનુ અપ્રમત્તત્વ શિખર શત્રુને હણવાના કામમા બહુ મદદ કરે છે અને જૈનપુર તો ખાસ જોવા લાયક છે, રત્નસમૂહથી ભરપૂર છે એના લોકો નિર્વૃતિ નગરીએ જવાના નિશ્ચયવાળા હોય છે, તેઓના કાર્યો તો પાંચ નગરવાસી જેવા જ હોય છે પણ સાધ્યમા ઘણો ફેર હોય છે આ **ચિત્તસમાધાન** મંડપ જોવા

લાયક છે, તેમા વચ્ચે **નિસ્પૃહતા** વેદિકા ગોઠવી છે, તેના ઉપર **જીવવીર્ય** સિંહાસન છે એ સર્વનો આંતર આશય સમજવા યોગ્ય છે તેપર મામાએ ઘણો વિસ્તાર કર્યો પૃ ૧૦૪૧-૧૦૫૮

પ્રકરણ ૩૪ મુ–ચારિત્રધર્મરાજ જીવવીર્યે સિંહાસન પર **ચારિત્રધર્મરાજ** બેઠા છે તેને ચાર મુખ છે (૧) દાનમુખ (૨) શીલમુખ (૩) તપમુખ (૪) ભાવમુખ ચોથામા બાર ભાવનાનો સમાવેશ થાય છે એ મહારાજની **વિરતિ** દેવી રાણી છે એના પાચ મિત્રો છે **સામાયિક, છેદોપસ્થાપનીય, પરિહાર વિશુદ્ધિ, સૂક્ષ્મસંપરાય** અને **યથાખ્યાત** પૃ ૧૦૫૮-૧૦૬૬

પ્રકરણ ૩૫ મુ–યતિધર્મ–ગૃહિધર્મ મામાએ પછી **ચારિત્રધર્મરાજના** બન્ને પુત્રોને ઓળખાવ્યા મોટો **યતિધર્મ** છે તે દશ મનુષ્યોથી વિંટાયલો છે ૧ ક્ષમા ૨ **માર્દવ** ૩ **આર્જવ** ૪ મુક્તતા ૫ તપયોગ (એના બાર પ્રકારો છે અનશનાદિ છ અને પ્રાયશ્ચિત્તાદિ છ) ૬ સંયમ ૭ સત્ય ૮ શૌચ ૯ આકિંચન્ય ૧૦ બ્રહ્મચર્ય એ મોટા પુત્રની વધૂ **સદ્ભાવસારતા** છે બીજો પુત્ર **ગૃહિધર્મ** કહાયો છે એ બાર મનુષ્યથી પરવરીને બેઠેલો છે એની પત્નીનુ નામ **સદ્ગુણરક્તતા** છે પૃ ૧૦૬૬-૧૦૮૭

પ્રકરણ ૩૬ મુ–ચારિત્રરાજનો અન્ય પરિવાર ભાણેજને બહુ આનંદ થયો ચારિત્રરાજના અન્ય પરિવારને ઓળખવા ઉત્સુકતા થઇ મામાએ પ્રથમ **સમ્યગ્દર્શન** સેનાપતિ વર્ણવ્યો એના આસ્તિક્ય વિગેરે પાચ દૂતો બતાવ્યા એની સુદૃષ્ટિ ભાર્યાને ઓળખાવી એ સેનાપતિ **મિથ્યાદર્શનનો** દુશ્મન છે અને તેના ત્રણ રૂપ છે એ **ચારિત્રરાજનો** **સદ્બોધ** નામનો મંત્રી છે, એ દ્રવ્ય ગુણનો જાણનાર છે, રાજ્યનિષ્ઠ છે અને કર્તવ્યપરાયણ છે એની **અવગતિ** નામની ભાર્યા છે એના પાચ મિત્રો છે આભિનિબોધ, સદાગમ, અવધિ, મનઃપર્યાય, કેવળ હવે ભાણેજે **સંતોષને** જોવા ઇચ્છા કરી એ તો માત્ર એક સેનાની હતો **મોહરાય** એને બૂનથી મૂળ નાશ ધારતો હતો વળી એ સંતોષને **નિષ્પિપાસિતા** નામની ભાર્યા છે પછી મામાએ **ચારિત્રરાજનુ** આખુ ચતુરંગ લશ્કર બતાવ્યુ ભાણેજને બહુ આનંદ થયો સારી રીતે બે માસ સુધી મામા ભાણેજ જૈનપુરમા રહ્યા પૃ ૧૦૮૭-૧૦૯૮

પ્રકરણ ૩૭ મુ–કાર્યનિવેદન (રિપોર્ટ) મામા ભાણેજ બે માસ રહ્યા **ગ્રીષ્મવર્ણન** આનંદ થવાથી વળી બે માસ વધારે ત્યાંજ રહ્યા **વર્ષાવર્ણન** પછી ઘર તરફ પાછા ફર્યા આવીને રાજસભામા શુભોદય સમક્ષ રસનાની મૂળશુદ્ધિ કરી હતી તેનો વિગતવાર હેવાલ વિગેરે આપ્યો વિચક્ષણ અને બુદ્ધિદેવીએ પણ હેવાલ સાંભળ્યો પૃ ૧૦૯૮-૧૧૦૫

પ્રકરણ ૩૮ મુ–રસના સાથે વિચક્ષણ જડ વ્યવહાર હવે પેલો જડ તો રસનાને ખૂબ પોષતો રહ્યો એક વખત બકરાને બદલે ગોવાળનુ ખૂન રસના પોષણાને અંગે કરી બેઠો પછી મનુષ્યમાંસથી રસનાને તૃપ્ત કરવા ઇચ્છા થઈ લોલતા રાજી થઇ એક વાર છોકરાને મારવા શૂર ક્ષત્રિયના ઘરમા પેઠો ક્ષત્રિયે—

દીકરો ખૂબ માર્યો અને આખરે પીડાથી મરી ગયો વિચક્ષણે તો શુભશુદ્ધિ નામની રસનાને ઓળખી એટલે એને દેશવટો આપવા ઇચ્છા કરી પિતાએ ક્રમે ક્રમે તેને છોડવાની સલાહ આપી પછી વિમર્શાલોક અંજનથી જૈનપુરનો સાક્ષાત્કાર વિમર્શે તેને કરાવ્યો પછી વિચક્ષણે દીક્ષા લીધી

વિચક્ષણાચાર્યે નરવાહન રાજાને કહે છે કે એ જ હુ વિચક્ષણ અને એ મારી દીક્ષાનુ કારણ થયુ આ રીતે પ્રકરણ ૬ થી શરૂ થયેલી રસનાની કથા પૂર્ણ થઇ
પૃ ૧૧૦૫-૧૧૧૦

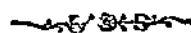
રસના કથા સંપૂર્ણ.

પ્રકરણ ૩૯ મુ–નરવાહન દીક્ષા, રિપુદારણને રાજ્ય વિચક્ષણાચાર્યનુ ચરિત્ર સાંભળીને નરવાહનરાજાને ઘણો વૈરાગ્ય થઈ આવ્યો એણે એ ચરિત્રપર બહુ વિચાર કર્યો અને એમા બહુ રહસ્ય દેખાયુ પછી સવાલ કર્યો કે સર્વ જીવોને એવા જ બનાવ બને છે કે કેમ? ત્યારે આચાર્યશ્રીએ સર્વ ચરિત્રોમા એકસરખા પણુ કેટલુ હોય છે તે વિગતવાર બતાવ્યુ પછી એના વિચારમા સ્થિરતા થઇ, પોતે દીક્ષા લેવા ઉધુક્ત થયા આચાર્યે એને એના નિર્ણયમા સ્થિર કર્યો પુત્ર માટે ખેદ થયો આખરે એને જ રાજ્ય આપવાનો નિશ્ચય કર્યો શૈલરાજ મૃષાવાદ મુક્તિના ઉપાયો વિચારતા આચાર્યે જણાવ્યુ કે **શુભમાનસમા શુભાભિસંધિ** રાજાની **વરતા** અને **વર્યતા** બે ભાર્યાઓ છે વરતાથી એને **મૃદુતા** નામની દીકરી થઇ છે તેનો મેળ થાય તો શૈલરાજથી મુક્તિ મળે અને વર્યતાથી **સત્યતા** નામની દીકરી થયેલી છે તેનો સંયોગ થાય તો મૃષાવાદથી મુક્તિ મળે એ વાત કુમારના પ્રારબ્ધપર છોડી નરવાહને આનંદથી દીક્ષા લીધી પૃ ૧૧૧૧-૧૧૧૮

પ્રકરણ ૪૦ મુ રિપુદારણનો ગર્વ અને પાત રિપુદારણના રાજ્યથી એના શૈલ અને મૃષાવાદ મિત્રો રાજી થયા પુણ્યોદય કાંઇક નબળો ત્યા એક વખત **તપન** ચક્રવર્તી આવ્યા મંત્રીઓએ રિપુદારણને સમજાવ્યો કે તેઓને યોગ્ય માન સામા જઇ આપવુ તેઓએ પણ શૈલની સલાહે બાહ્યથી ચક્રવર્તી ના પાડી અને મૃષાવાદની અસરતળે પછવાડે આવવા કહ્યુ તપનને તો બાતમીદારોએ વાત જણાવી દીધી છતા તેડવા મોકલ્યો રિપુદારણ માન્યો નહિ મંત્રીઓ ગભરાયા પણ તપને તેમને શાન્ત કર્યા યોગેશ્વર તંત્રવાદીને બોલાવી તેને મોકલ્યો એટલે એણે યોગચૂર્ણ રિપુ૦ ઉપર નાખ્યુ આખે શરીરે બળતરા ચાલી પછી રિપુદારણ પાસે નાટક કરાવ્યુ પ્રજાજન અને આમ જનમા ઘણો હલકો પાડ્યો અને તેની પાસે પગે પડાવી પડાવીને અધમતાના ગાનો કરાવ્યા છેવટ દેહ અને ભગીઓને પણ પગે પાડ્યો આખરે એ મરણ પામ્યો પાપિષ્ઠનિવાસને સાતમે પાડે ગયો પછી તિર્યંચ જાતિમા ખૂબ રખડ્યો અને અધમ કુળાનો સારી રીતે અનુભવ કર્યો, પછી ભવિતવ્યતાએ બીજી ગોળી આપી વર્ધમાનપુર મોકલ્યો ગ્રંથકર્તાની સામાન્ય આલોચના અને પ્રશસ્તિ પૃ ૧૧૧૯-૧૧૩૩

ચતુર્થ પ્રસ્તાવ સંપૂર્ણ.

પંચમ પ્રસ્તાવ

કથાસાર.

પ્રકરણ ૧ લું-વામદેવ-માયાસ્તેય પરિચય વર્ધમાનપુરમા ધવળરાજ રાજ્ય કરતા હતા કમળસુંદરીથી એને વિમળ નામનો ગુણવાન્ પુત્રો થયો એજ નગરમા સોમદેવ નામનો શેઠ હતો, તેને કનકસુંદરીથી **વામદેવ** નામનો પુત્ર થયો આ વામદેવ તે આપણો કથાનાયક સંસારીજીવ સમજવો પુણ્યોદયનો પણ એની સાથે જ જન્મ થયો એને બે કાળા મનુષ્યોનો પરિચય થયો, એક સ્ત્રી અને એક પુરુષ હતા સ્ત્રી તે **માયા** હતી અને પુરુષ તે **સ્તેય** હતો બન્ને સાથે વામદેવને ઘણો સ્નેહ થયો અને પરિચય વધતો ચાલ્યો અને પરસ્પર મિત્રાચારીના ભાવ બંધાયા માયાની સોબતથી સર્વને છેતરવા મન થયા કરે અને સ્તેયની અસરથી પારકું ચોરી પાડવાની વૃત્તિ થયા કરે હવે વામદેવને કુમાર વિમળ સાથે પણ દોસ્તી થઇ વિમળનો પ્રેમ સાચો અને નિસ્પૃહ હતો જ્યારે વામદેવનો સ્વાર્થી હતો પૃ ૧૧૪૦-૧૧૪૭

પ્રકરણ ૨ જુ-નરનારી શરીર લક્ષણ બન્ને મિત્રો વામદેવ અને વિમળ અનુક્રમે યુવાવસ્થા પામ્યા એકવાર ફરતા ફરતા ક્રીડાનંદન વનમા ખેલવા ગયા ત્યા દૂરથી કોઈ અવાજ તેમના કાનપર આવ્યો બન્ને મિત્રો એ વનભાગમાથી આવતા અવાજ તરફ ગયા ત્યા ઝાડીમા એક સ્ત્રીપુરુષનુ જોડલુ જોયુ વિમળે કહ્યુ કે એ મહા ઉત્તમ સ્ત્રીપુરુષ છે, એના લક્ષણો બહુ સારા છે એમ લક્ષણોપર પ્રસ્તાવથી વિવેચન કરવા માંડ્યુ પ્રથમ પુરુષશરીરના લક્ષણો કહ્યા, પછી સ્ત્રીશરીરના લક્ષણો કહેતા કેડ સુધી વર્ણન કર્યુ એ વાત પૂરી થતા પહેલા અધુરી રહી

પૃ ૧૧૪૮-૧૧૬૩

પ્રકરણ ૩ જુ-આકાશમા યુદ્ધ વિમળકુમાર લક્ષણો સબધી વિવેચન કરતો હતો ત્યા આકાશમા ઉઘાડી તરવાર સાથે બે પુરુષો દેખાયા તેમણે લતાગૃહમા રહેલા પુરુષને હાકોટો કરી બોલાવ્યો લતાગૃહમા રહેલ પ્રેમી યુગલમાનો પુરુષ આકાશમાના આ હાનથી ચેત્યો અને તરવાર ઉઘાડી આકાશમા દોડ્યો તે વખતે આકાશમા મોટુ યુદ્ધ ચાલ્યુ હવે આકાશમા નવા આવેલા બેમાનો એક લતાગૃહવાળા સાથે લડવા લાગ્યો અને બીજો લતાગૃહમા પેસી સુંદરીને સતાવવા લાગ્યો એટલે એણે ભયભીત થઈ વિમળનો આશ્રય માગ્યો વિમળે આશ્રય આપ્યો અને વનદેવતાના જોરથી તે નવો આવનાર થંભી ગયો આખરે પાછો ચાલ્યો લતાગૃહવાળો અને આ બન્ને આકાશમા દૂર થઇ ગયા લડતા લડતા ચાલ્યા ગયા અહીં લતાગૃહમા સુંદરી ધ્રુજતી, તેને વિમળે ધીરજ આપી થોડી વારમા લતાગૃહવાળો પુરુષ વિજય મેળવી પાછો આવ્યો અને સુંદરીને રક્ષણ આપવા માટે વિમળનો આભાર માનવા લાગ્યો પછી આ સર્વ બાબત શી છે એમ વિમળે પૂછતા લતાગૃહવાળા વિદ્યાધરે પોતાની હકીકત વિસ્તારથી કહી

દર્શનથી તેને વીર્યોલ્લાસ થયો, ગુણાનુરાગથી જાતિસ્મરણ જ્ઞાન થયું અને તેમથી મૂર્છા આવી, પોતાના પૂર્વ સુકૃત્યોનું સ્મરણ થયું અને આત્માનું ઉત્થાન થવા લાગ્યું તે વખતે વિમળે અંતઃકરણથી રત્નચૂડનો આભાર માન્યો અને પોતાના પૂર્વ સ્મરણો અને અંતર આનંદ દર્શાવ્યો અને ફરીવાર રત્નચૂડને પગે પડ્યો

પૃ ૧૧૭૮-૧૧૮૫

પ્રકરણ ૭ મુ-વિમળનુ ઉત્થાન-ગુરૂરત્નપરિચય દેવનો પરિચય થઇ ગયો માર્ગપ્રાપ્તિ થાય ત્યારે આનંદ કેવો થાય છે, સ્થૂળ આનંદ અને આત્મિક આનંદમાં શો તફાવત છે તે એણે બતાવ્યો પછી વિમળે ફરી ફરીને રત્નચૂડનો આભાર માન્યો રત્નચૂડે ઉત્તરમા લોકાંતિક દેવનો દાખલો આપ્યો, તેનો પણ વિમળે સારો જવાબ આપ્યો ધર્મની બાબતમા નિમિત્ત થાય તે ખરો ગુરૂ છે એમ તેણે જણાવ્યું વિમળ કુમારની ભાવના વધતી ચાલી અને એણે તો ધર્મ બતાવનાર તરીકે રત્નચૂડને ગુરૂ માની તેનુ ગુણગાન કરવા માંડ્યું સંસારપર નિર્વેદ બતાવ્યો અને સાથે માતપિતાને પણ બોધ થાય તો સારૂ, એવી ઇચ્છા બતાવી તેની આચિંતા દૂર કરવાનો ઉપાય રત્નચૂડે બતાવ્યો પોતાને બુધાચાર્ય નામના ગુરૂનો પરિચય થયો હતો તેની વાર્તા કરી થોડા વખત પહેલા એ જ ક્રીડાનન્દન વનમા તે ગુરૂનો યોગ થયો ત્યારે પોતાના મનમા કેવી ભાવના થઇ હતી તેનુ વર્ણન કરી બતાવ્યુ અને જણાવ્યુ કે પ્રથમ મંદિરમા ગયો ત્યારે બહાર અતિ કદરૂપો મનુષ્ય ઉપદેશ આપતો હતો પાછા આવતા અતિ કાંતિમાન્ પણ તેજ સ્વરવાળા જોયા આવુ મહાન્ આશ્ચર્ય જોતા પોતાને ગુરૂની લબ્ધિશક્તિનો ખ્યાલ થયો પછી ગુરુએ કેવો ઉપદેશ આપ્યો હતો તે વાત કરી અને છેવટે જણાવ્યુ કે એ ગુરૂ મહારાજ જો અહીં પધારે તો વિમળના માતપિતાને પણ બોધ આપે વિમળે રત્નચૂડ પાસે ગુરૂમહારાજને ત્યાં પધારવા વિનંતિ કરવા કહ્યુ તે વાત રત્નચૂડે સ્વીકારી સજ્જનમેળાપનો આનંદ કેવો છે અને તેમા કેવી મજા છે તે વાત પર વિવેચન કરતા મિત્રો છૂટા પડ્યા આ આખી વાર્તા દરમ્યાન વામદેવ હાજર હતો અને વાત સાંભળતો હતો

પૃ ૧૧૮૫-૧૧૯૮

પ્રકરણ ૮ મુ-દોર્જન્ય અને નૈર્જન્ય વામદેવ ઉપરની બધી હકીકતની વાતો સાંભળતો હતો પણ તેમા તેનુ ધ્યાન ન હોતુ તેનું મન તો રત્નમા જ લાગી રહ્યુ હતુ અને તેને કેમ પડાવી લઇ પોતાનુ કરવુ તેનો ઘાટ ઘડ્યા કરતુ હતુ દર્શન કરી બહાર આવી નિસ્પૃહી કુમારે એને જમીનમા દાટી રાખવા કહ્યુ કોઇ વાર ખપ પડશે તો લેઇ લેવાશે વામદેવે નિશાની રાખી એને જમીનમા દાટ્યુ અને મિત્રો નગરમા જઇ પોતપોતાને ઘેર ગયા વામદેવ રત્નને ચોરવાના વિચારમા પડ્યો, એણે ઘાટ ઘડવા વિમળનો પ્રેમ વિસારી દાટેલી જગ્યાએ ગયો, રત્નને બીજી જગ્યાપર દાટ્યુ, અસલ સ્થાને કપડામા પથ્થર વીંટાળ્યો અને જમીનમા દાટ્યો અને પોતે ઘરે આવ્યો રાત્રે વામદેવને ઉંઘ ન આવી અનેક વિકલ્પો થયા પ્રભાતમા ઉઠી રત્નને લઇ આવવા ક્રીડાનન્દનમા ગયો હવે વિમળ વામદેવને તેડવા એને ઘરે આવ્યો, ત્યા ન જોવાથી વનમા તેની પછવાડે ગયો તે વખતે ગભરાટમા આગલે દિવસે રત્નને બીજે ઠેકાણે દાટ્યુ હતુ તે વાત વામદેવ ભૂલી ગયો પથ્થરને ખોદી કાઢી લઇ

લીધો ત્યાં વિમળને જોતાં, કેમ જલદી આવ્યો છો? એવા પ્રશ્નના ગોટાળા જવાબ આપ્યા મનમાં બીક લાગી કે વિમળે એને જોઇ લીધો છે પછી દેવદર્શને બન્ને ગયા વિમળ અંદર ગયો વામદેવ બહારથી નાસ્યો વિમળે તો ઉદાર દીલે એની શોધ કરાવી અને આખરે ત્રણ દિવસે શોધ કરનારા સાથે પાછો આવ્યો કેમ નાઠો ગયો હતો તેના સબંધમાં તદ્દન બનાવી કાઢેલી જૂઠી વાત કરી વનદેવતાએ એને શરણ પેટાં કર્યું સારા કરવા વિમળે રત્નને શોધવા માંડ્યું ત્યાં વનદેવીએ બધી વાત કરી દીધી વામદેવ પકડાઇ ગયો, પણ વિમળે તો ઉદારતાની હદ કરી અને ભયંકર ગુન્હાને નજીવો ગણી કાઢ્યો પૃ ૧૨૦૦-૧૨૦

પ્રકરણ ૯ મું-વિમળે કરેલી ભગવતસ્તુતિ પછી વિમળકુમાર અને વામદેવ દેવદર્શન કરવા ગયા વિમળે તે વખતે અદ્ભુત સ્તુતિ કરી (આ આખી સ્તુતિ અલંકારિક ભાષામાં હોઇ મનન કરવા યોગ્ય છે)

પૃ ૧૨૧૦-૧૨૧૬

પ્રકરણ ૧૦ મું-મિત્રમેળાપ-સૂરિસંકેતનિર્દેશ ભવ્યાત્મા વિમળ સ્તુતિ કરતો હતો ત્યારે રત્નચૂડ પરિવાર સાથે ત્યાં આવ્યો હતો વિમળને સ્તુતિ કરતો જોઇ પોતે ચુપચુપ શાંત રહ્યો આખા પરિવારને શાંત રહેવા કહી દીધું અને નિખાલસ સ્તુતિવચનથી આંખમાં હર્ષાશ્રુ આવ્યા પછી સર્વે મંદિર બહાર આવ્યા પોતાને દીન થવાનું કારણ કહેતાં જણાવ્યું કે કંઇ પણ પછી એને વિદ્યાઓએ સ્વપ્ન આપ્યું અને વિદ્યાધરનો ચક્રવર્તી થનાર છે એમ જણાવી તેના શરીરમાં પેઠી બીજે દિવસે એનો રાજ્યાભિષેક થયો મોટો મહોત્સવ થયો રાજ્યકાર્યે સમાગતા અને વ્યવસ્થા કરતા વખત થયો પછી પોતે બુધાચાર્યને મળ્યો અને વિમળની વાત કરી સૂરિએ અમુક સંકેત કર્યા છે, તેઓ જરૂર આવશે એ વાત કરી આટલી વાત વિમળે જણાવી ગુરૂનો સંકેત વિમળના કાનમાં કહ્યો વામદેવ સંકેત સમજ્યો નહિ મિત્રો છૂટા પડ્યા પૃ ૧૨૧૭-૧૨૨૧

પ્રકરણ ૧૧ મું-પ્રતિબોધ રચના વિમળકુમાર તો વિરક્ત ભાવે સંસારમાં રહેવા લાગ્યો ધવળરાજને એથી ચિંતા થઇ એને સંસારમાં પ્રેમ લાવવા અને પરણાવવા પોતે પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા એક વખતે તેમણે વિમળને સંસાર ભોગવવા કહ્યું એટલે વિમળે તકનો લાભ લીધો પ્રશમ સુખમાં સાચું સુખ છે એમ જણાવ્યું પોતે મનોનંદન ઉદ્યાનમાં રહી દીન દુ:ખીને સમાગમે એવી ઇચ્છા જણાવી અને સર્વ દુ:ખીને સુખી કરવા ભાવના જણાવી આ રીતે પણ જો છોકરો સંસારમાં આવે તો સારૂં એમ ધારી ધવળરાજે વાત સ્વીકારી હિમભવનની યોજના કરી અને રાજ્યના દુ:ખી માણસોને ત્યાં લઇ આવવા આજ્ઞા કરી લોકોને સુખ થાય અને પોતે અવિરત રહે એવી યોજના કરી વિમળ મનોનંદન ઉદ્યાનમાં રહ્યો આમ પ્રતિબોધરચનાનો પ્રથમ પ્રવેશ પૂરો થયો

પછી ધવળરાજના માણસો એક દીન દુ:ખીને લઇ આવ્યા એને પરાણે પકડાવી રાખ્યો એના લુગડા ફાટેલા હતા એનો આખો દેખાવ દયા ઉપજાવે તેવો હતો, શરીર વ્યાધિથી ભરપૂર હતું, છતાં એ પોતાને દુ:ખી માનતો ન હોતો

અને બીજા સર્વને સર્વ પ્રકારે હેરાન થયેલા અને વ્યાધિવાળા માનતો હતો એને નઇ આવનારને એણે આવી આવી વિચિત્ર વાતો કરી હતી એ સર્વનુ લેખકોએ વર્ણન કર્યું ધવળરાજને એ વાત સાભળી ઘણી નવાઇ લાગી પૃ ૧૨૨૨-૧૨૩૧

પ્રકરણ ૧૨ મુ-ઉગ્ર દિવ્ય દર્શન આવો આશ્ચર્ય કરનારો પ્રસગ ચાલી રહ્યો છે વિમળ મનમા સકેતાનુસાર સમજી ગયો કે બુધ આચાર્ય ગુપ્ત વેશે પધાર્યા છે પોતે તેને માનસિક નમસ્કાર કર્યા અને આચાર્યે મનથી તેને ધર્મલાભ આપ્યો હવે એ દુ ખી સ્થિતિ જોઇ લોકો એનાપર હસતા હતા, કોઇ એની દયા ખાતા હતા ત્યા તો દુ ખીએ ઉગ્ર રૂપ ધારણ કર્યું, સર્વને ૧ વર્ણે કાળા, ૨ ભુખ્યા, ૩ તરસ્યા, ૪ થાકેલા, ૫ તાપ ખમનારા, ૬ કોઢીઆ, ૭ શળથી પીડા પામતા, ૮ ઘડપણથી જીર્ણ, ૯ તાવવાળા, ૧૦ ગાડા ૧૧ આધળા, ૧૨ પરતત્ર, ૧૩ દેવાદાર, ૧૪ ઉંઘતારા અને ૧૫ દરિદ્રી કહ્યા અને પોતે તેવા નથી એમ જણાવ્યુ ધવળરાજ વિચક્ષણ હતા, એણે આખની ઉગ્રતા જોઇ લીધી, કોઇ સિદ્ધ હોવાની કલ્પના કરી અને પોતે તુરત તેને પગે પડ્યા હહીને જુએ છે તો કમળપર શાતમૂર્તિ બિરાજતા મહાત્માને જોયા સર્વે ચકિત થયા આવી રીતે સર્વે દિવ્ય દર્શન થયુ પૃ ૧૨૩૧-૧૨૩૭

પ્રકરણ ૧૩ મુ-બુધસૂરિ-સ્વરૂપદર્શન આખો દેખાવ ફરી જતા સર્વ ખડા થઇ ગયા પછી રાજાએ ઉપરના પદરે બાબતનો વિગતવાર ખુલાસો કરવા કહ્યુ એટલે શાત ગભીર વાણીથી આચાર્ય સસારીઓ કેમ કાળા છે અને પોતે કેમ નથી વિગેરે પદરે બાબતનો વિગતવાર ખુલાસો કર્યો (જે આખો વાચવા યોગ્ય છે) પૃ ૧૨૩૭-૧૨૫૫

પ્રકરણ ૧૪ મુ-પારમાર્થિક આનદ વળી મહાત્માએ પદરે મુદ્દાઓનો સક્ષેપ કર્યો અને તે પર મુદ્દાસરનુ વિવેચન કર્યું પછી જણાવ્યુ કે સાધુઓને એ પદરે પ્રકારનો ત્રાસ હોતો જ નથી વળી તેઓ અગિયાર સુદરી સાથે આનદ કરતા હોય છે તેઓના નામ ધૃતિ શ્રદ્ધા, સુખાસિકા વિવિદિષા વિજ્ઞપ્તિ, મેધા, અનુપ્રેક્ષા, મૈત્રી, કરુણા, મુદિતા અને ઉપેક્ષા તેઓ સર્વ સુખનો જાતે અનુભવ કરે છે અને તે સુખ અનુપમેય છે તે દેવોને કે અન્ય મનુષ્યોને હોતુ નથી આ ખરો પારમાર્થિક આનદ છે પૃ ૧૨૫૬-૧૨૬૦

પ્રકરણ ૧૫ મુ-ખકરગુરૂ કથાનક ઉપરની વાર્તા સાભળી ધવળરાજે મહાત્માને પ્રશ્ન કર્યો કે પ્રાણી આવુ જાણે છતા યોગ્ય રસ્તો શા માટે લેતા નહિ હોય? એટલે ગુરૂ મહારાજે જણાવ્યુ કે મહામોહને વશ પડી વસ્તુતત્ત્વ વિચારતા નથી, ખકરગુરૂપ્રમાણે એ ખકરગુરૂ કોણ હતો તેમ પૂછતા મહાત્માએ તેની વાત કરી

ખકરગુરૂ દૃષ્ટાન્ત ભવ ગામમા સ્વરૂપ નામે શિવમદિર હતુ એ સર્વ વાતે સમૃદ્ધ હતુ ખારાુર એનો અધિપતિ હતો પણ એને મદિરની સમૃદ્ધિનો ખ્યાલ નહિ પડી ધૂતારાઓએ અને ચોરોએ એની દોસ્તી કરી ગુરૂ પોતાના કુટુબને ભૂલી પેલા ચોરોની સોબતમા પડ્યો રહેવા લાગ્યો શિવભક્તોએ એને

ધજો સમજજો પણ ગુરૂ એકનો થયો નહિ એવું તો પોતાના ખરા કુટુંબને વચ્ચેના ઓરડામાં કેદ કર્યું અને તેના ઉપર તાળાં દીધાં ભક્તોએ આથી તેનું બઠરગુરૂ નામ પાડ્યું આ ગુરૂ તો ચોરો સાથે નાચે રમે, ખેલે અને તાળોટા પાડે એ ગામમાં ચાર પાડા હતા પ્રથમ પાડામાં ઠીકરાનું પાત્ર લઇ ગુરૂએ ભીખ માગી ગુરૂએ ત્યાં માર ખાધો, બીજા પાડામાં શરાવળું લીધું ત્યાં પણ મશ્કરી થઇ ત્રીજા પાડામાં ત્રાંબાનું પાત્ર લીધું, ત્યાં કાંઇક ભીખ મળી ચોથામાં રૂપાનું પાત્ર લીધું ત્યાં ખૂબ ભીખ મળી આવી રીતે ઘરમાં ઘણી મિલ્કત છતાં ભીખ માટે ચારે પાડામાં બઠરગુરૂ રખડ્યો અને હેરાન થયો અને પોતાના કુટુંબની અવગણના કરી તેમજ પોતે દુઃખમાં ડૂબેલો રહ્યો પૃ ૧૨૬૨-૧૨૬૭

પ્રકરણ ૧૬ મું–કથાઉપનય-ઉત્તર વિભાગ ઉપરની કથાનો આશય મહાત્માએ પછી સમજાવ્યો ભવ એટલે સંસાર જીવનું સ્વરૂપ તે શિવમંદિર રત્નસમૃદ્ધિ તે આત્માના અદ્ભુત ગુણો સદાગુરૂ તે જીવ સ્વભાવિક ગુણો તે કુટુંબીઓ ગુણજ્ઞાનની ગેરહાજરી તે ઘેલાપણું રાગદ્વેષ તે ધૂતારા ચીત જ્ઞાન તે સંસારનો મોટો મોળાકુળ શિવસમ્યો તે ઉદ્યઆદી જૈનદર્શની બઠરગુરૂ નો વિભાવ દશામાં જીવનું ઉપનામ નારકી તિર્યચ, મનુષ્ય અને દેવ એ ચાર પાડાઓ નરકમાં ઠીકરાનું પાત્ર તિર્યચમાં શરાવળું મનુષ્યમાં ત્રાંબાનું અને દેવમાં રૂપાનું ભીખ તે વિષયભોગની તૃપ્તિ માટે વલખાં નરકમાં તો ભાગભોજન મળતું જ નથી તીર્યચમાં ક્ષુધાતૃષાથી પીડા પામે છે ત્રીજામાં ભોજન જરા મળે છે ચોથામાં વધારે મળે છે પણ એને પોતાની મિલ્કતનો ખ્યાલ તો આવતો જ નથી, જરા સુખમાં એ રાચી જાય છે પણ તે કોનો પ્રતાપ છે તે જાણતો નથી

અહીં ધનગરાજે સવાલ કર્યો કે મોક્ષ કેમ થાય?

કથાનો ઉત્તર ભાગ પછી વૈદ્યરાજ મળ્યા એણે પ્રયોગ બતાવ્યો રાત્રે ગુરૂ મંદિરમાં ગયો ચોરો ઉંઘતા હતા તેનો લાભ લીધો દીવો સળગાવ્યો તત્ત્વરોચક પાણી પીધું અને ઉન્માદ ગયો હાથમાં વજ્રદંડ લીધો અને ચોરોને ખૂબ ફટકાવ્યા પછી અંદરનો ઓરડો ઉઘાડ્યો તો ત્યાં અગાધ ધન જોયું પછી એણે ભવ ગામ છોડી દીધું અને શિવાલય મઠમાં પોતે ગયા ભાવાર્થ સ્પષ્ટ છે

પૃ ૧૨૬૭-૧૨૮૧

પ્રકરણ ૧૭ મું–બુધચરિત્ર ઉપરનું ચરિત્ર કહી મહાત્માએ કર્તવ્યપ્રેરણા કરી, સંસાર ત્યાગ કરવા સૂચવ્યું અને ધર્મની બાબતમાં ઢીલ ન કરવા સૂચન કર્યું ધવળરાજે પ્રશ્ન કર્યો કે મહાત્માને પોતાને કોણે ઉપદેશ આપ્યો? આત્મકથા કરવાની રજા નથી છતાં લાભના કારણે મહાત્માએ પોતાનું ચરિત્ર કહેવા માંડ્યું —

ધરાતલ નામના નગરે શુભવિપાક રાજાને નિજસાધુતા રાણી છે તેનાથી બુધ નામનો પુત્ર થયો એ રાજાના ભાઇ અશુભવિપાકને પરિણતિ નામની ભાર્યાથી મંદ નામનો પુત્ર થયો બુધ અને મંદ ભાઇઓ હતા, પરસ્પર એક સારો હતો અને સાથે ફરતા હતા હવે વિમલમાનસમાં શુભાભિપ્રાય રાજાને

ધિષણા નામની પુત્રી હતી તેને બુધ સાથે પરણાવી, તેનાથી બુધને વિચાર નામનો પુત્ર થયો પૃ ૧૨૮૨-૧૨૮૬

પ્રકરણ ૧૮ મું-ઘ્રાણપરિચય-ભુજંગતાના ખેલો હવે પેલા બુધ અને મંદ ક્રીડા કરતા લલાટપટ્ટ નામના પર્વતે ગયા, ત્યા શિખર ઉપર કબરી નામની ઝાડીમા નાસિકાનામની ગુફા જોવામા આવી એ અંધારી ગુફામા બે ઓરડા હતા તેમાથી ભુજંગતા આવી તેણે મીઠા શબ્દોમા ઘ્રાણ મિત્રનો પરિચય કરાવ્યો અને જૂની ઓળખાણ કાઢી એના રાગ જોઇ મન્દ એમા લુબ્ધ થયો પણ બુધ તો બધુ જોયા કરતો હતો ભુજંગતાની પ્રેરણાથી મન્દ તો ઘ્રાણનુ લાલનપાલન કરવા લાગ્યો, પણ બુધે આવનોગમન ચાલુ રાખ્યુ ઘ્રાણને છોડ્યો નહિ પણ એમા આસક્તિ રાખી નહિ મન્દ તો ઘ્રાણ સબંધમા જીવનનો લાભ માનવા લાગ્યો પૃ ૧૨૮૭-૧૨૮૪

પ્રકરણ ૧૯ મુ-મોહરાય ચારિત્રધર્મનુ યુદ્ધ હવે એ બુધનો પુત્ર વિચાર યુવાન થયો, દેશાતરે નીકળી પડ્યો, કેટલેક વખતે પાછો આવ્યો, જાણ્યુ - એના પિતા તથા કાકા (બુધ અને મંદ)ને ઘ્રાણ સાથે દોસ્તી થઇ છે એટલે પિતાને એકાતમા લઇ જઇ વાત કરી —

'બાપા ઘ્રાણ દુષ્ટ છે સોબત કરવા યોગ્ય નથી ભવચક્રમા ફરતાં મને એક સુંદર સ્ત્રી મળી તપાસ કરતા તે મારી માસી નીકળી તેનુ નામ માર્ગાનુસારિતા એનુ ઓળખાણ થયુ દેશાટનના લાભો માસીએ વર્ણવ્યા માસીને મે કૌતુકો બતાવવા વિજ્ઞપ્તિ કરી પછી માસીએ મને ભવચક્રમા ફેરવ્યો સાત્વિકમાનસપુર, વિવેકપર્વત, જૈનનગર બતાવ્યા ત્યા એક ઘવાયેલો રાજપુત્ર દેખાયો જેનુ નામ સંયમ એ યતિધર્મનો માણસ થાય માસીએ જણાવ્યુ કે એને હવે સેનાનીઓ પાછો લઇ જાય છે તે વખતે ચારિત્રરાજ શુ કરે છે તે જોવા અમે ચિત્તસમાધાન મંડપે ગયા સંયમ સુભટને પડેલા મારથી આખી ચારિત્રરાજની સભામા મોટો ક્ષોભ થઇ આવ્યો અમે આ બધુ દૂર ઊભા ઊભા જોતા સાભળતા હતા સદ્બોધ મંત્રી સર્વેને શાંત પાડતો હતો તે વખતે તપ શૌચ વિગેરે લડવા તૈયાર થઇ ગયા ચારિત્રરાજે પ્રથમ સેનાપતિ મંત્રી સાથે વિચારણા કરવા માડી, એ એકાતમા ગયા સમ્યગ્દર્શન સેનાપતિનો ગુસ્સો તો સમાતો ન હોતો, એ તો એક ઘાના બે કટકા કરવાની વાતપર હતો સદ્બોધ મંત્રી શાણો હતો એણે ચાણખી રાજનીતિ વર્ણવી સંધિવિગ્રહના પ્રસંગો વર્ણવ્યા, છેવટે જણાવ્યુ કે આ પણે ભૂગના વાના છે, મૂળ સંસારીજીવ આપણો તાબે નથી, એ હજુ મોહને વશ છે, એને સારા માને છે, માટે જે અનુકૂળ થાય નહિ ત્યા સુધી આપણુ ફાવે નહિ ચિત્તવૃત્તિનો રાજા એ છે આ વાત તો વખતના વહેવા સાથે બની આવશે દૂતને મોકલવાથી પણ કાઇ વળશે નહિ છેવટે સેનાપતિના આગ્રહથી દૂતને મોકલવાનું ઠર્યું સત્યને દૂત તરીકે મોહરાયની છાવણીમા મોકલ્યો દૂત ચિત્તવૃત્તિમા આવેલ ચિત્તવિક્ષેપ મંડપે આવ્યો અને વાત માંડી—આ અટવીનો માલેક સંસારી જીવ છે, સ્વામી પણ તે જ છે, માટે એને રાજ્યપર સ્થાપો અને આપણે સર્વે સેવકો

હોય તે સર્વ મળી તેની સેવા કરીએ આવો સંદેશો સાંભળી મોહરાયના સેવકો સર્વ ઉછળી પડ્યા લડવા આ ઠાન કર્યું અને વાતને તુંકારી દીધી પછી ચિત્તવૃત્તિ અટવીને છેડે મોહરાય ચારિત્રરાજનું મોટું યુદ્ધ થયું પ્રકાશ અંધકાર થયો, શોરબકોર થયો અને ચારિત્રરાજનું લશ્કર ભાગવા માંડ્યું માસીએ આ મોટું યુદ્ધ બતાવી મને કહ્યું કે કાહનું મૂળ નિરવધિભિલાષ મંત્રીના પાંચ માણસોને અતોષે કરેલો ત્રાસ છે એ નામો જણાતા પ્રાણુ એ પાપમાનો મોટો છે એમ સમજવું તો પિતાજી! આનો ધાપુ છે એ આખી દુનિયાને વશ કરવા માટે નીકળી પડેલો છે તમારે તેનો પરિચય કરવો સારો નથી

વિચારની વાત સાંભળી બુધ પોતાના નિર્ણયમાં દૃઢ થયો પ્રાણુ સાથ પ્રેમ ધરાવતો ચાલ્યો મ તો દરરોજ ગરમાં જ રહેવા લાગ્યો હવે મંદ લીલાવતી બહેનને ઘરે ગયો ત્યાં શોકપુત્રને મારવા ઝેરી ડાબડો પેટી ઝેર રાખેલી હતી તે સુંઘતા તે મરી ગયો

બુધને બહુ નિર્વેદ થયો દીક્ષા લીધી ગ્રંથાત્મા કહે છે કે એ બુધ હું પોતે છું પૃ ૧૨ ૫-૧૩૨૧

પ્રકરણ ૨૦ મું-વિમળની દીક્ષા-બુધસૂરિએ સ્વચરિત્ર કહી રાજાને જિનભવન સ્થાનમાં પ્રવેશના નેત્રણ કરી ધનાઢ્યે સર્વ લોકોને પણ સજ્જ કર્યા સાથે વિમળ કુમાર પણ તૈયાર થયો રાજાએ તેના વિચાર જાણી આનંદ બતાવ્યો રાજ્યાસને કમળ નામના નાના પુત્રને બેસાડ્યો અઠ્ઠાઇ મહોત્સવ કરવામાં આવ્યો અને સર્વત્ર આનંદ પ્રસર્યા પૃ ૧૩૨૨-૧૩૨૫

પ્રકરણ ૨૧ મું-વામદેવની નાસભાગ ઉપદેશ સાંભળનાર સર્વ શ્રોતાને કાંઇ કાંઇ તો લાભ થયો, પણ વામદેવ તો જરા પણ સુધર્યો નહિ એને ચિંતા થઇ કે વિમળ એને દીક્ષા અપાવવા આગ્રહ કરશે એટલે પોતે ત્યાંથી પોબારા ગણી ગયો બીજે બહુ દૂર ભાગી ગયો વામદેવ માટે વિમળે ઘણી તપાસ કરાવી પણ પત્તો ન લાગ્યો છેવટે નગરને લઇને એના સબંધી આચાર્યશ્રીને પૂછ્યું એટલે તેઓએ જણાવ્યું કે એ તો નાસી ગયો છે એને ભય હતો કે એને દીક્ષા લેવી પડશે પછી એ અભવ્ય છે કે કેમ? અને એનો છુટકારો ક્યારે થશે? એમ પૂછતા આચાર્યશ્રીએ કહ્યું કે બહુલિકા અને સ્તેયનો પરિચય એ છોડશે ત્યારે એનો છુટકારો થશે વિશદમાનસ નગરે શુભાભિસંધિ રાજાની શુદ્ધતા અને પાપભીરુતા નામની બે પત્નીઓ છે શુદ્ધતાથી ઋજુતા નામની દીકરી થયેલી છે અને પાપભીરુતાથી અચૌર્યતા દીકરી થયેલી છે એની સાથે જ્યારે વામદેવના લગ્ન થશે ત્યારે એનો છુટકારો થશે હાલ તો ધર્મપ્રાપ્તિ માટે અયોગ્ય છે

પૃ ૧૩૨૫-૧૩૨

પ્રકરણ ૨૨ મું-વામદેવના હાલહવાલ વામદેવ નાસીને કાંચનપુર ગયો ત્યાં નરકશાકને મળ્યો શેઠે એને ધીરજ આપી બંધુમતી ભાર્યાને કહી એને પુત્ર તરીકે રાખ્યો બધો કારભાર તેને સોંપ્યો અને ભવિષ્યનો વારસ ઠરાવ્યો પણ વામદેવ તો સ્તેયની અસરતળે જ હતો અને ચોરી કરવાનો લાગ શોધતો

હતો એક દિવસ બધુલ મિત્રનું નોતરૂ આવ્યુ એટલે શેઠે ત્યા જવા ઇચ્છા જ ણાવી અને ઘર સાચવવાનો બોજો વામદેવપર મૂકયો વામદેવ રાત્રે ઉઠયો, દુકાને ગયો, ઝવેરાત વિગેરે જમીનમા બીજે દાટયા એને ચોકીદાર જોઇ ગયા હતા અને તેના ઉપર દેખરેખ રાખતા હતા સરળશેઠ સવારે આવ્યા ત્યા તો વામદેવે હાહારવ કર્યો લોકો એકઠા થઇ ગયા શેઠના પૂછવાથી વામદેવે કહ્યુ કે ચોરો બધુ ઉપાડી ગયા છે અતે ચોકીદારોએ વામદેવને ઉઘાડો પાડયો, મુદ્દામાલ સાથે પકડયો અને તેના કારસ્થાન પ્રકટ કર્યા રિપુસૂદન રાજાએ એને દેહાતની સજા કરી સરળશેઠે દયા માગી રાજાએ એને પોતાપાસે રાખવા કહ્યુ હવે કોઇ ચોરી કરે કે તેનો શક વામદેવ ઉપર જાય એક વખત કોઇ વિદ્યાસિદ્ધે રાજાનુ લક્ષ્મીગૃહ તોડયુ, એનુ તહોમત વામદેવપર આવ્યુ અને રાજાએ તેને ફાસીને લાકડે ચઢાવ્યો

પછી એ પચાક્ષપશુસસ્થાનમા ઘણુ રખડયો અને સ્ત્રીઓના રૂપો પણ અનેકવાર લીધા

અહીં પ્રજ્ઞાવિશાળાએ ચરિત્રપર રહસ્ય વિચારણા કરી

ભવ્યપુરૂષે કેટલાક તર્કો કર્યા પણ આખુ ચરિત્ર પૂરૂ થાય ત્યા સુધી વાત મુલતવી રાખી અગૃહીતસકેતા તો એવી ને એવી ભોળી જ દેખાઇ મહાગમની ગભીરતા ચાલુ રહી

ભવિતવ્યતાએ પતિ સમ્સારીજીવને ખૂબ રખડાવી પુણ્યોદય સાથે આનદ નગરે મોકલ્યો

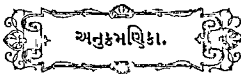
અથ કર્તાની સક્ષિપ્ત પ્રશસ્તિ પૃ ૧૩૩૦–૧૩૪૨

ઇતિ પચમ પ્રસ્તાવ કથાસાર.

પરિશિષ્ટ

ન ૧	કુદષ્ટિને અગે જૂદા જૂદા મતો	પૃ ૧૩૪૩–૧૩૫૨
ન ૨	(૧) બ્રહ્માના બાલવિપ્લવ	
	(૨) બ્રહ્મા અને મકરધ્વજ	
	(૩) ગોપી પાદવદન	પૃ ૧૩૫૩–૧૩૬૧
ન ૩	ષટ્પુરના નિર્વૃતિમાર્ગ	
	નૈયાયિક (લોકાયત)	
	વૈશેષિક મીમાસક	
	સાખ્ય જૈન	
	બૌધ	પૃ ૧૩૬૧–૧૪૦૪
ન ૪	પિંડવિશુદ્ધિના ૪૨ પ્રકાર	પૃ ૧૪૦૫–૧૪૨૯

પ્રભાવક ચરિત્રમાથી શ્રીસિદ્ધર્ષિપ્રબધ મૂળ	પૃ ૧૪૩૦–૧૪૪૨
સદર ભાષાતર	પૃ ૧૪૪૩–૧૪૬૦

ચોથો પ્રસ્તાવ.

પ્રકરણ	સંજ્ઞા	પૃષ્ઠ
૧	રિપુદારુણ અને શૈલરાજ	૭૦૩
૨	મૃષાવાદ	૭૧૧
૩	નરસુંદરી-લગ્ન	૭૨૫
૪	નરસુંદરીનો પ્રેમ-તિરસ્કાર	૭૩૭
૫	નરસુંદરીનો આપઘાત	૭૪૩
	રસના કથાનક.	
૬	વિચક્ષણ-જડ	૭૫૬
૭	રસના લોલતા	૭૬૭
૮	વિમર્શ-પ્રકર્ષ	
	શરદ્-હેમંત વર્ણન	
	રાજસચિત્ત નગર	
	તામસચિત્ત નગર	૭૮૫
૯	ચિત્તવૃત્તિ અટવી	
	પ્રમત્તતા નદી	
	તદ્વિલસિત પુલીન	
	ચિતવિક્ષેપ મંડપ	
	તૃષ્ણા વેદિકા	
	વિપર્યાસ સિંહાસન	૮૦૨
૧૦	પ્રકર્ષને જાગૃતિ ભૌતાચાર્યકથા	૮૧૨
૧૧	વેલ્લહલકથા અટવીઆદિ	
	ની યોજના	૮૧૯
૧૨	મહામૂઢતા-મિથ્યાદર્શન કુદૃષ્ટિ	૮૪૩
૧૩	રાગકેસરી-દ્વેષગજેન્દ્ર	૮૬૩
૧૪	મકરધ્વજ	૮૬૭
૧૫.	પાંચ મનુષ્યો	
	હાસ અરતિ ભય શોક	
	જુગુપ્સા	૮૭૨
૧૬	સોળ બાળકો	૮૭૮
૧૭	મહામોહનું સામંતચક્ર	૮૮૩
૧૮	મહામોહના મિત્રરાજાઓ	૮૮૭
૧૯	મહામોહસૈન્યને જિતનારા	૮૯૮
૨૦	ભવચક્રને માર્ગે	
	શિશિરવર્ણન	૯૦૬
૨૧	વસંતરાજ-લોલાક્ષ	
	વસંતવર્ણન	૯૨૦
	ભવચક્રના કૌતુકો (પ્ર. ૨૨-૨૬)	
૨૨	લોલાક્ષ	૯૩૮
૨૩	રિપુકંપન	૯૪૩
૨૪	મહેશ્વર અને ધનગર્વ	૯૫૩
૨૫	રમણ અને ગણિકા	૯૬૧
૨૬	વિવેકપર્વતપરથી અવલોકના	
	(૧) કપોતક અને દ્યૂત	
	(૨) લવન અને મૃગયા	
	(૩) દુર્મુખ અને વિકથા	
	(૪) હર્ષ-વિષાદ	૯૬૮
૨૭	ચાર અવાંતર નગરો	
	(૧) માનવાવાસ	
	(૨) વિબુધાલય	
	(૩) પશુસંસ્થાન	
	(૪) પાપિપંજર	૯૮૫
૨૮	સાત પિશાચીઓ	
	(૧) જરા.	
	(૨) રુજા	
	(૩) મૃતિ	
	(૪) ખલતા	
	(૫) કુરૂપતા	
	(૬) દરિદ્રતા	
	(૭) દુર્ભગતા	૯૯૪

પ્રકરણ	સંજ્ઞા	પૃષ્ઠ
૨૯	રાક્ષસીદ્દાર અને નિવૃતિ	૧૦૧૨
૩૦	છ નગરની ભેટ	૧૦૧૯
૩૧	ષટ્પુરના નિર્વૃતિમાર્ગો	
	(૧) નૈયાયિક	
	(૨) વૈશેષિક	
	(૩) સાંખ્ય	
	(૪) બૌદ્ધ	
	(૫) મીમાંસક	
	(૬) જૈન	૧૦૨૬
૩૨	જૈન દર્શન	૧૦૩૬
૩૩	સાત્વિકમાનસપુર અને ચિત્તસમાધાન મંડપ વિવેકપર્વત દર્શન અપ્રમત્તત્વ શિખર જૈનપુર લોકો ચિત્તસમાધાન મંડપ નિઃસ્પૃહતા વેદિકા જીવવિર્ય સિંહાસન	૧૦૪૨
૩૪	ચારિત્રધર્મરાજ	૧૦૫૮
૩૫	યતિધર્મ-ગૃહિધર્મ	૧૦૬૬
૩૬	ચારિત્રરાજનો અન્ય પરિવાર	૧૦૮૭
૩૭	કાર્યનિવેદન-(રિપોર્ટ) ગ્રીષ્મ વર્ણન વર્ષાવર્ણન	૧૦૮૯
૩૮	રસના સાથે વિચક્ષણ જડ વ્યવહાર	૧૧૦૫

ઇતિ રસના કથાનક.

પ્રકરણ	સંજ્ઞા	પૃષ્ઠ
૩૯	નરવાહન દીક્ષા	૧૧૧૧
૪૦	રિપુદારણનો ગર્વ અને પાત	૧૧૧૯

પ્રસ્તાવ પાંચમો.

પ્રકરણ	સંજ્ઞા	પૃષ્ઠ
૧	વામદેવ-માયાસ્તેય પરિચય	૧૧૪૦
૨	નરનારી શરીરલક્ષણ	૧૧૪૮
૩	આકાશમાં યુદ્ધ	૧૧૬૮
૪	રત્નચૂડની આત્મકથા	૧૧૬૮
૫	વિમળ અને રત્નચૂડ-ચૂતમંજરી	૧૧૭૮
૬	વિમળનું ઉત્થાન-દેવદર્શન	૧૧૭૯
૭	વિમળનું ઉત્થાન ગુરૂતત્ત્વ પરિચય	૧૧૮૫
૮	દૌર્જન્ય અને સૌજન્ય	૧૨૦૦
૯	વિમળે કરેલી ભગવત્સ્તુતિ	૧૨૧૦
૧૦	મિત્રમેળાપ સૂરિસંકેતનિર્દેશ	૧૨૧૭
૧૧	પ્રતિબોધરચના	૧૨૨૨
૧૨	ઉગ્ર-દિવ્ય દર્શન	૧૨૩૧
૧૩	બુધસૂરિસ્વરૂપ દર્શન	૧૨૩૭
૧૪	પારમાર્થિક આનંદ	૧૨૫૬
૧૫	બઠરગુરૂ કથાનક	૧૨૬૧
૧૬	કથાઉપનય ઉત્તરવિભાગ	૧૨૬૭
૧૭	બુધચરિત્ર	૧૨૮૨
૧૮	ઘ્રાણપરિચય-ભુજંગતાના ખેલો	૧૨૮૭
૧૯	મોહરાય ચારિત્રધર્મનું યુદ્ધ	૧૨૯૫
૨૦	વિમળા દીક્ષા	૧૩૨૨
૨૧	વામદેવની નાસભાગ	૧૩૨૫
૨૨	વામદેવના હાલહવાલ	૧૩૩૦

પરિશિષ્ટ.

૧	કુદૃષ્ટિના મતો	૧૩૪૩
૨	મકરધ્વજના અદ્ભુતકામો	૧૩૫૩
૩	ષટ્પુરના નિવૃતિમાર્ગો	૧૩૬૧
૪	પિંડવિશુદ્ધિના પ્રકાર	૧૪૦૫
	શ્રી સિદ્ધર્ષિ ચરિત્ર મૂળ	૧૪૩૦
	શ્રી સિદ્ધર્ષિ ચરિત્ર ભાષાંતર	૧૪૪૩

विश्वासायतनं विपत्तिदलनं देवैः कृताराधनम्,
मुक्तेः पथ्यदनं जलाग्निशमनं व्याघ्रोरगस्तम्भनम् ।
श्रेयःसंवननं समृद्धिजननं सौजन्यसंजीवनम्,
कीर्तेः केलिवनं प्रभावभवनं सत्यं वचः पावनम् ॥

સત્ય વચન વિશ્વાસનું ઘર છે, મુસીબતને દળી નાખનાર છે, દેવતાઓ વડે આરાધન કરાયલું છે, મોક્ષને માર્ગે ભાતું છે, જળ અને અગ્નિના કોપને શમાવનાર છે, વાઘ અને સર્પને સ્તંભન કરનાર છે, કલ્યાણનું વશીકરણ છે, સમૃદ્ધિને ઉત્પન્ન કરનાર છે, સજ્જનતાને જીવતી રાખનાર છે, યશનું ક્રીડાવન છે, પ્રભાવનું ઘર છે અને તે પવિત્ર કરનાર છે. (શાર્દૂલ)

तमभिलषति सिद्धिस्तं वृणीते समृद्धि-
स्तमभिसरति कीर्तिर्मुञ्चते तं भवार्तिः ।
स्पृहयति सुगतिस्तं नेक्षते दुर्गतिस्तं,
परिहरति विपत्तं यो न गृह्णात्यदत्तम् ॥

જે પ્રાણી પારકી ચીજ (અદત્ત)ને લેતો નથી તેને માટે મુક્તિ ઇચ્છા કરે છે, એ સમૃદ્ધિને વરે છે, કીર્તિ એની પછવાડે જાય છે, સંસારપીડા તેને મૂકી દે છે, શુભગતિ એની હોંસ કરે છે, દુર્ગતિ એને જોવાનું પણ બંધ કરે છે અને આપત્તિ એને છોડી દે છે. (માલિની)

यस्मादाविर्भवति विततिर्दुस्तरापन्नदीनां,
यस्मिन् शिष्टाभिरुचितगुणग्रामनामापि नास्ति ।
यश्च व्याप्तं वहति वधधीधूम्यया क्रोधदावम्,
तं मानाद्रिं परिहर दुरारोहमौचित्यवृत्तेः ॥

જે માનપર્વતમાંથી દુઃખે તરી શકાય તેવી આપત્તિ રૂપ નદીની શ્રેણી નીકળે છે, જેમાં શિષ્ટ પુરુષને રુચે તેવા ગુણસમૂહનું નામ પણ હોતું નથી, જે વધ કરવાની બુદ્ધિ રૂપ ધુમાડાથી ભરપૂર દવને ધારણ કરે છે અને ઔચિત્ય વૃત્તિવાળાને ચઢવો મુશ્કેલ છે તેનો ત્યાગ કર. (મંદાક્રાન્તા)

कुशलजननवन्ध्यां सत्यसूर्यास्तसन्ध्याम्,
कुगतियुवतिमालां मोहमातङ्गशालाम् ।
शमकमलहिमानीं दुर्यशोराजधानीम्,
व्यसनशतसहायां दूरतो मुञ्च मायाम् ॥

માયાને દૂર કરો, એ કુશળ કરવામાં વાંઝણી છે, એ સત્ય વચન રૂપ સૂર્યને અસ્ત કરનારી સંધ્યા છે, એ કુગતિયુવતિની માળા છે, એ મોહહસ્તીને બાંધવાની શાળા છે, એ શમ રૂપ કમળને હીમ જેવી છે, એ અપયશની રાજધાની છે અને એ સેંકડો વ્યસનને સહાય કરનારી છે. (માલિની)

શ્રી

ઉપમિતિ ભવપ્રપંચા કથા.

ચતુર્થ પ્રસ્તાવ.

અવતરણ.

ચતુર્થ પ્રસ્તાવ

સ્થળાદિ	મુખ્ય પાત્રો		સામાન્ય પાત્રાદિ	
સિદ્ધાર્થ નગર (બાહ્ય)	નરવાહનરાજા	રિપુદારૂણના પિતા	મહામતિ	કળાચાર્ય
	વિમળમાલતી	નરવાહનની રાણી	નરકેસરી	શેખરપુરનો રાજા, નરસુંદરીના પિતા
	રિપુદારૂણ	કથાનાયક નરવાહનનો પુત્ર સંસારીજીવ	વસુંધરા	નરકેસરીની રાણી, નરસુંદરીની માતા
	નરસુંદરી	રિપુદારૂણની પત્ની		
(અંતરંગ)	અવિવેકિતા	દ્વેષગજેન્દ્રની સ્ત્રી		
	શૈલરાજ	માનનું રૂપક અવિવેકિતાનો પુત્ર		

ક્લિષ્ટમાનસ નગર
(અંતરંગ)

દુષ્ટાશય	રાજા
જઘન્યતા	રાણી
મૃષાવાદ	સદરહુ રાજા રાણીનો પુત્ર રિપુનો મિત્ર
માયા	રાગકેસરી અને મૂઢતાની દીકરી મૃષાવાદે સ્વીકારેલી બહેન

વિચક્ષણાચાર્ય ચરિત્ર.

ભૂતલ નગર

મલસંચય	ભૂતલ નગરનો રાજા	(કર્મબંધ)
તત્પક્તિ	મલસંચય રાજાની રાણી	(કર્મસત્તા)
શુભોદય	મલસંચય રાજાનો પુત્ર	(શુભકર્મનો ઉદય)
અશુભોદય	મલસંચય રાજાનો પુત્ર	(અશુભકર્મનો ઉદય)
નિજચારૂતા	શુભોદય કુમારની રાણી	(સ્વાભાવિક ભલાઇ) (Goodness)
સ્વયોગ્યતા	અશુભોદય કુમારની રાણી	(Conceit)
વિચક્ષણ	શુભોદય—નિજચારૂતાનો પુત્ર	(Intelligent)
જડ	અશુભોદય—સ્વયોગ્યતાનો પુત્ર	(Blockhead)
બુદ્ધિ	વિચક્ષણની ભાર્યા	
વિમર્શ	નિર્મળચિત્ત નગરના મલક્ષયનો પુત્ર, વિચક્ષણનો સાળો અને પ્રકર્ષનો મામો	
પ્રકર્ષ	વિચક્ષણ અને બુદ્ધિદેવીનો પુત્ર	
રસના	વદનકોટરમાં રહેનાર અને જડની ભાર્યા	
લોલતા	રસનાની દાસી	

નિર્મળચિત્ત નગરે
(અંતરંગ)

મલક્ષય	રાજા વિચક્ષણનો સસરો વિમર્શનો પિતા
સુંદરતા	મલક્ષય રાજાની રાણી વિમર્શની માતા

રસના મુળશુદ્ધિ (અંતરંગ દેશે)

રાજસચિત્ત નગર	મિથ્યાભિમાન	રાજસચિત્ત નગરનો રખેવાળ	મહામૂઢતા	રાગકેસરીની માતા
	રાગકેસરી	રાજસચિત્ત નગરનો રાજા		
	મહામોહ	રાગકેસરીનો વૃદ્ધ પિતા		
	વિષયાભિલાષ	રાગકેસરીનો મંત્રી		
	રસના	વિષયાભિલાષના સંતાનમાંથી એક		
તામસચિત્ત નગર	દ્વેષગજેંદ્ર	રાગકેસરીના ભાઇ મહામોહનો પુત્ર તામસચિત્તના રાજા	શોક	તામસચિત્ત નગરે આવેલ એક અધિકારી
	અવિવેકિતા	દ્વેષગજેંદ્રની ભાર્યા વૈશ્વાનરની માતા	દૈન્ય આક્રંદન વિલપન	} શોકના પ્રધાનો
	મતિમોહ	તામસચિત્ત નગરના રખેવાળ શોકનો મિત્ર		

ભોતાચાર્ય અંતરકથા

સદાશિવ	ભોતાચાર્ય
શાંતિશિવ	સદાશિવનો શિષ્ય

ચિત્તવૃત્તિ મહાઅટવી	મહામોહ	ચિત્તવૃત્તિ અટવીમાં વિપર્યાસ સિંહાસને બેસી રાજ્ય કરનાર વૃદ્ધ દાદો
પ્રમત્તતા નદી		
તદ્વિલસિત પુલિન બેટ	મહામૂઢતા	મહામોહની ભાર્યા રાગકેસરી અને દ્વેષગજેંદ્રની માતા
ચિત્તવિક્ષેપ મંડપ		
તૃષ્ણા વેદિકા		
વિપર્યાસ સિંહાસન	મિથ્યાદર્શન	મહામોહનો સેનાપતિ
	કુદૃષ્ટિ	મિથ્યાદર્શનની ભાર્યા

રાગકેસરી	મહામોહ રાજાનો પુત્ર (ઉપર રાજસચિત્તનો રાજા કહ્યો છે તેજ પાછો ચિત્તવૃત્તિમા)
મૂઢતા	રાગકેસરી રાજાની પત્ની
દ્વેષગજેંદ્ર	મહામોહનો નાનો પુત્ર (ઉપર તામસચિત્તનો રાજા કહ્યો છે તેજ પાછો ચિત્તવૃત્તિમાં)
અવિવેકિતા	દ્વેષગજેંદ્રની ભાર્યા
મકરધ્વજ	મોહરાજાના પરિવારમાંનો દેવને નચાવનાર નાનો રાજા (કામદેવ)
રતિ	મકરધ્વજની પત્ની
હાસ	મકરધ્વજ પાસે બેઠેલ પ્રથમ પુરુષ
અરતિ	મકરધ્વજ પાસે બેઠેલ પાચ માણસમાની એક (સ્ત્રી)

વેલ્લહલ અંતરકથા

ભુવનોદર નગરે

અનાદિ	ભુવનોદરનો રાજા
સંસ્થિતિ	અનાદિ રાજાની રાણી
વેલ્લહલ	રાજા અનાદિનો ખાઉધરો જિહ્વાલોલુપી પુત્ર
સમયજ્ઞ	વૈદનો પુત્ર

અતત્ત્વાભિનિવેશ	ઉર્ફે દૃષ્ટિરાગ	રાગકેસરીના ત્રણ મિત્રો
ભવપાત	ઉર્ફે સ્નેહરાગ	
અભિષ્વંગ	ઉર્ફે વિષયરાગ	

પુંવેદ	મકરધ્વજનો પરિવાર
સ્ત્રીવેદ	
પંડવેદ	
જુગુપ્સા	હાસની પત્ની

ભય	મકરધ્વજ પાસે બેઠેલ પાચમાંનો એક (પુરૂષ)	હીનસત્વતા	ભયની સ્ત્રી (મનુષ્યસપ્તાદિસાત—ભયનો પરિવાર
શોક	મકરધ્વજ પાસે બેઠેલ પાચમાને એક (પુરૂષ)	ભવસ્થા	શોકની ભાર્યાં
કષાય	નામના સોળ બાળકો રાગકે૦ અને દ્વેષગ૦ ના છોકરાઓ અનતાનુબધી ૪ અપ્રત્યાખ્યાની ૪ પ્રત્યાખ્યાની ૪ સજ્વલન ૪		
વિષયાભિલાષ	રાગકેસરીનો મત્રી રસનાનો પિતા		
ભોગતૃષ્ણા	વિષયાભિલાષની ભાર્યા		

સાત રાજાઓ

૧	જ્ઞાનાવરણ	પાચના પરિવારથી યુક્ત રાજા (મોહરાયનો મિત્રરાજા મદદગાર)
૨	દર્શનાવરણ	નવના પરિવારથી યુક્ત રાજા (મોહરાયનો મિત્રરાજા ભાયાત)
૩	વેદનીય	બેના પરિવારથી યુક્ત રાજા (મોહરાયનો મિત્ર રાજા)
૪	આયુ	ચારના પરિવારથી યુક્ત રાજા (મદદગાર મિત્ર રાજા)
૫	નામ	બેતાળીશના પરિવારથી યુક્ત (મોહરાયનો મિત્ર રાજા)
૬	ગોત્ર	બેના પરિવારથી યુક્ત (મોહરાયનો મિત્ર રાજા)

	૭. અંતરાય	પાંચના પરિવારથી યુક્ત (મહામોહનો મિત્ર રાજા)
ભવચક્રનગર	લોલાક્ષ	લલિતપુરનો રાજા
	રિપુકંપન	લોલાક્ષનો નાનો ભાઈ
	રતિલલિતા	રિપુકંપનની ભાર્યા
	મતિકલિત	રિપુકંપનની બીજી ભાર્યા (પુત્રનો જન્મ આપનાર)
	ધનગર્વ	મિથ્યાભિમાનનો અંગભૂત મિત્ર
	શેઠ	ધનગર્વી મિથ્યાભિમાની વાણીઓ
	દુષ્ટશીલ.	શેઠની પાસે આવનાર ચોર જાર
	મદનમંજરી	વૃદ્ધ ગણિકા
	કુદકલિકા	યુવાન ગણિકા મદનમંજરીની દીકરી
	ચંડ	કુદ૦નો ભોગી-રાજપુત્ર
	રમણ	ગણિકારસિક યુવાન
	કપોતક ઉર્ફે ધનેશ્વર	જુગટાઆસક્ત કુબેર-સાર્થનો પુત્ર
	લલન	લલિતપુરનો પદભ્રષ્ટ થયેલો શિકારમાં શોખીન રાજા
	દુર્મુખ	વિકથા આસક્ત ચણકપુરનો સાર્થવાહ

વાસવ	મોટો ધનવાન શેઠ	ધનદત્ત	વાસવશેઠનો મિત્ર
		વર્ધન	વાસવશેઠનો પુત્ર ચોરોમાં સપડાયેલ
		લવણક	વર્ધનનો દાસ શેઠને પુત્ર લગ્નના સમાચાર આપનાર

હર્ષ	રાગકેસરીનો સેનાની-આનંદ કરાવનાર
વિષાદ	શોકનો મિત્ર કકળાટ કરાવનાર

ભવચક્રાન્તર નગરે
માનવાવાસ
વિબુધાલય
પશુસંસ્થાન
પાપીપંજર

સાત મહેલિકા-પિશાચીણી		વિરોધી સત્વો	
૧ જરા	કાળપરિણતિ પ્રેરિત પ્રથમા	યૌવન	જરાપ્રેરિત પીડા
૨ રૂજા	અસાત પ્રેરિત દ્વિતીયા	નિરોગિતા	રૂજાની શત્રુ વેદનીય પ્રેરિત
૩ મૃતિ	આયુક્ષય પ્રેરિત તૃતીયા	જીવિકા	મૃતિની શત્રુ
૪ ખલતા	પાપોદય પ્રેરિત ચતુર્થી	સૌજન્ય	ખલતાનો શત્રુ
૫ કુરૂપતા	નામકર્મ પ્રેરિત પંચમી	સુરૂપતા	કુરૂપતાની વિરોધી
૬ દરિદ્રતા	અંતરાય પ્રેરિત ષષ્ઠી	ઐશ્વર્ય	દરિદ્રતાનો દુશ્મન
૭ દુર્ભગતા	નામકર્મ પ્રેરિત સપ્તમી	સુભગતા	દુર્ભગતાની શત્રુ

૮ અમીનપરના પાચ નગરો
- નૈયાયિક
- વૈશેષિક
- સાખ્ય
- બોધ
- લોકાયત

જૈન (વિવેકપર્વતપર)	છઠુ નગર	ચારિત્રધર્મ	જૈનપુરમા ચિત્તસમાધાન મડપમા નિ સ્પૃહતા વેદીપર જીવવીર્યે સિંહાસનસ્થ રાજા
સાત્વિકમાનસપુર	ભવચક્રમા એક નગર વિવેક પર્વતનો આધાર	વિરતિ	ચારિત્રધર્મરાજની પત્ની
વિવેકપર્વત	સાત્વિકપુરમા આવેલ ગિરિ	યતિધર્મ	ચારિત્રરાજનો યુવરાજપુત્ર
અપ્રમત્તત્વ	વિવેકપર્વતનુ શિખર		
જૈનપુર	વિવેકપર્વતપર આવેલુ શહેર		
ચિત્તસમાધાન	મડપ		
નિ સ્પૃહતા	વેદિકા		
જીવવીર્ય	સિંહાસન		

દશ નામના યતિધર્મ યુવરાજના સહચારીઓ
૧ ક્ષમા
૨ આર્દવ
૩ માર્જવ
૪ મુક્તતા
૫ તપયોગ
૬ સયમ
૭ સત્ય
૮ શૌચ
૯ અકિંચનત્વ
૧૦ બ્રહ્મચર્ય

ચારિત્રરાજના મિત્રો
- સામાયિક
- છેદોપસ્થાપન
- પરિહારવિશુદ્ધિ
- સૂક્ષ્મસપરાય
- યથાખ્યાત

સદ્ભાવસારતા	યુવરાજ યતિધર્મની પત્ની
ગૃહિધર્મ	ચારિત્રરાજનો ફટાયો કુંવર
સદ્ગુણરક્તતા	ગૃહિધર્મ ફટાયાની પત્ની
સમ્યગ્દર્શન	ચારિત્રરાજનો સેનાપતિ
સુદૃષ્ટિ	સમ્યગ્દર્શનની ભાર્યા
સદ્બોધ	ચારિત્રરાજનો મંત્રી
અવગતિ	સદ્બોધ મંત્રીની ભાર્યા

આભિનિબોધ
સદાગમ
અવધિ
મનઃપર્યાય
કેવળ
} સદ્બોધ મંત્રીના મિત્રો

સંતોષ	ચારિત્રરાજનો તંત્રપાળ સંયમનો મિત્ર
નિષ્પિપાસિતા	સંતોષ તંત્રપાળની ભાર્યા

શુભ્રમાનસ નગર
શુદ્ધાભિસંધિ—રાજા
વરતા } શુદ્ધાભિસંધિની
વર્યતા } રાણીઓ
મૃદુતા શુદ્ધાભિ૦ અને વરતાની દીકરી શૈલરાજની શત્રુ
સત્યતા શુદ્ધાભિ૦ અને વર્યતાની દીકરી મૃષાવાદની શત્રુ

તપન	ચક્રવર્તી રિપુદારુણનો ગર્વ ઉતારનાર

ॐ परमात्मने नमः

શ્રી ઉપમિતિ ભવપ્રપંચા કથા.

વિભાગ ૨ જો.

ચતુર્થ પ્રસ્તાવ.

અવતરણ.

માન, મૃષાવાદ, રસનેંદ્રિય, વિપાક

પ્રકરણ ૧ લું.

રિપુદારૂણ અને શૈલરાજ.

મનુજગતિ[1] નગરીમાં શ્રીસદાગમ સમક્ષ અગૃહીતસંકેતાને ઉદ્દેશીને સંસારીજીવ પોતાનું ચરિત્ર કહે છે અને તે વખતે પ્રજ્ઞાવિશાલા તથા ભવ્યપુરૂષ પાસે બેઠા છે. સંસારીજીવે ક્રોધ, હિંસા અને સ્પર્શેદ્રિયનો વિપાક બતાવનાર નંદિવર્ધનના ભવસંબંધી વૃત્તાંત વિસ્તારથી કહ્યો. હવે પોતાનું ચરિત્ર આગળ ચલાવતાં તે કહે છે:—

સિદ્ધાર્થ નગરે નરવાહન.
વિમલમાલતીની પવિત્રતા.
રિપુદારૂણનો જન્મ ઉત્સવ.

[2]અતિશય સુપ્રસિદ્ધ સૌંદર્યવાળું અને પુણ્યશાળી જીવોથી વસાયલું એક સિદ્ધાર્થ નામનું નગર હતું. ત્યાં નરવાહન રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તે રાજા [3]તેજમાં સૂર્યને પણ જીતી જાય તેવો હતો,

૧ જુઓ પૃ. ૨૮૯

૨ બે. રો. એ. સોસાયટિવાળા મૂળ પુસ્તકનું પૃ. ૪૩૬ અહીં શરૂ થાય છે.

૩ તેજ શ્લેષ-(૧) રાજાપક્ષે કાંતિ, પ્રતાપ, (૨) સૂર્ય પક્ષે પ્રકાશ, ઉષ્ણતા

[1]ગભીરતામા મોટા સમુદ્રને જીતી લે તેવો હતો અને [2]સ્થિરતામા મેરૂ પર્વતથી વધી જાય તેવો હતો તે રાજા પોતાના ભાયાત વર્ગમા ચદ્ર જેવી શાતિ બતાવતો હતો, શત્રુવર્ગમા અગ્નિ જેવુ ચડપણુ બતાવતો હતો અને પોતાના ધનવડે કુબેરભડારીપણુ નિરતર બતાવતો હતો એ નરવાહન રાજાને રૂપમા, આચરણમા, કુળમા અને વૈભવમા તેના જેવીજ શોભા આપે તેવી વિમલમાલતી નામની પટ્ટરાણી હતી ચદ્રિકા જેમ ચદ્રના અને લક્ષ્મી જેમ કમળના સહવાસથી દૂર રહેતી નથી તેમ રાણી રાજાના હૃદયથી કદિ દૂર થતી નથી એ નરવાહન રાજા વિમલમાલતી રાણી સાથે અનેક પ્રકારના આનદવિલાસો કરતા પોતાનો સમય પસાર કરતો હતો

અહો અગૃહીતસકેતા ! હુ મારા પુણ્યોદય મિત્રની સાથે તેમજ મારી સ્રી ભવિત યતા સાથે ચાલીને તે રાણીની કુખમા દાખલ થયો ગર્ભાવસર સપૂર્ણ થયે હુ પ્રગટરૂપે અને મારો મિત્ર પુણ્યોદય અદ સ્વરૂપે જન્મ પામ્યા મારા શરીરના સર્વ અવયવો ઘણા જ સુદર દેખાતા હતા અને મારૂ રૂપ બહારથી જોનારને બહુ ખેંચાણકારક લાગતુ હતુ મારો જન્મ થવાથી પોતાને પુત્ર થયા છે એવા ખ્યાલથી મારી માતા વિમલમાલતી બહુ આનદ પામી મારા જન્મની મારા તે ભવના પિતા નરવાહન રાજાને ખબર પડતા તેને પણ આનદ થયો, આખા નગરને પણ રાજ્યવારસના જન્મથી હર્ષ થયો અને રાજ્યમા તથા નગરમા મારા જન્મને અગે મોટો ઉત્સવ કરવામા આવ્યો મારા મનમા પણ તે વખતે એવી કલ્પના થઇ કે હુ એ નરવાહન રાજા અને વિમલમાલતી રાણીનો પુત્ર છુ [3]અને તેઓ બન્ને મારા પિતા માતા છે મારો જન્મ થયા પછી જ્યારે એક મહિનો પૂરો થયો તે વખતે મોટા આનદ સાથે મારૂ રિપુદારૂણ એવુ નામ પાડવામા આવ્યુ

શૈલરાજનો જન્મ

નદિવર્ધનના ભવમા મારી ધાવ અવિવેકિતા નામની હતી એ તને [4]યાદ હશે તેજ ધાવ માતા પોતાનુ દૂધ મને પાવા માટે અને

---

૧ ગભીરતા શ્લેષ-(૧) રાજા પક્ષે હૃદયની વિશાળતા, (૨) સમુદ્ર પક્ષે ઊડાણ

૨ સ્થિરતા શ્લેષ-(૧) રાજા પક્ષે મનની સ્થિરતા (૨) મેરૂ પક્ષે એક સ્થાનકે રહેવાપણુ

૩ એક ભવમા માતા પિતા થાય તે અન્ય ભવે ફરી જાય છે તેથી આ દુક વખતનો અભિનિવેશ હતો તે માટે આ વાકય મૂકાયલુ છે

૪ જુઓ પૃ ૮૪

મને ઉછેરવા માટે અહા આવી વાત એમ બની હતી કે એ અવિવેકિતા ધાત્રીને પોતાના વહાલા પતિ દ્વેષગજેંદ્ર સાથે એક વખત સયોગ થયો અને જોગાનુજોગ બરાબર એવો બની ગયો કે જે વખતે દેવી વિમલમાલતીના ગર્ભમા હુ આવ્યો તેજ વખતે એ અવિવેકિતાએ પણ ગર્ભ ધારણ કર્યો જે દિવસે મારો જન્મ થયો તેજ દિવસે અવિવેકિતાએ એક મહા દુષ્ટ બાળકને જન્મ આપ્યો એ બાળકની છાતી બહાર નીકળેલી અને ઉચી આવેલી હતી અને તેને આઠ [1]મુખ હતા જેને જોઇને તે (અવિવેકિતા)ને ઘણો આનદ થયો પછી એ અવિવેકિતા ધાવ માતા હર્ષપૂર્વક વિચાર કરવા લાગી કે અહો! મારા પુત્રને તો જાણે મોટા પર્વતના જૂદા જૂદા શિખરો હોય તેવા આઠ મુખ થયા છે એ તો ભારે નવાઇની વાત બની! પછી એ અવિવેકિતાને સુવાનક આવ્યાને એક માસ થયો ત્યારે તેણે પણ પોતાના પુત્રનુ તેના ગુણને ઉચિત શૈલરાજ[2] એવુ નામ પાડ્યુ

પાચ વર્ષની વયે શૈલરાજસાથે દોસ્તી.
શૈલરાજે દેખાડેલો કૃત્રિમ સ્નેહ-પ્રેમ.
શૈલરાજની દોસ્તીની દેખાતી અસર.

એ અવિવેકિતા ધાવમાતા અને શૈલરાજ બન્ને મારા અત કરણમા તો અનાદિકાળથી રહેલા હતા, પણ ત્યા સુધી ગુપ્તપણે અદર રહેતા હતા તેથી મને તેની બરાબર ખબર પડી ન હોતી

મને ઘણુજ સુખમા ઉછેરવામા આવતો હતો, હુ પાણી માગુ ત્યા દૂધ હાજર થતુ હતુ અને એવી રીતે મોટો થતો તેમજ મારા માબાપને આનદ આપતો હુ શૈલરાજની સાથે જ ઉછરવા લાગ્યો

શૈલરાજનો ઉપરનો પ્રેમ

મારી પાચ છ વર્ષની ઉમર થઇ ત્યારે એક વખત કાઇક સમજણ પૂર્વક શૈલરાજ મારા જોવામા આવ્યો અનાદિ કાળથી તેના ઉપર મને ઘણો મોહ અને સ્નેહ હોવાને લીધે તેને જોતાજ મારા મનમા તેના ઉપર જે પ્રીતિ થઇ આવી તેનુ શબ્દથી વર્ણન કરવુ મુશ્કેલ છે હુ તેના ઉપર ઘણા પ્રેમથી જોયા કરતો હતો એવુ જાણવાથી તે

1 જાતિ, લાભ કુળ, ઠકુરાઇ, તપ, રૂપ બળ અને જ્ઞાન એ આઠ પ્રકારના મદ રૂપ આઠ મુખ શૈલરાજ એ અભિમાનનુ વ્યક્ત રૂપ છે

2 શૈલરાજ શૈલ એટલે પર્વત હેતુ મુળ કથામા ન બતાવ્યો છે (પર્વતના શિખરોને અનુરૂપ આઠ મુખ હોવાપણાને અગે)

ગયો હતો કે જાણે હું પથ્થરનો[1] (શૈલનો) થાંભલો હોઉં તેમ અક્કડને અક્કડજ ઊભો રહેતો હતો અને કોઇની સાથે જરા પણ નમીને ચાલતો ન હોતો મારી અક્કડાઇ એટલી બધી વધી પડી કે નમસ્કાર કરતા અનેક સામન્ત રાજાઓના મુગુટોના કિરણોથી સુશોભિત મારા પિતાશ્રીના ચરણકમળને પણ હું નમસ્કાર કરતો નહિ, સર્વ મનુષ્યોને વંદનીય અને જેનો મારા ઉપર સ્નેહ અને ઉપકાર એટલો બધો હતો કે તેનું વર્ણન થઇ શકે નહીં તેવી પ્રેમાળ માતાને પણ કદિ નમસ્કાર કરતો નહિ, એટલુંજ નહિ પણ લૌકિક દેવો અને અમારા કુળદેવો તરફ નમસ્કાર કરવાની ઇચ્છાથી હું નજર પણ કરતો નહિ–તેમની સામું મારી આંખોથી જોતો પણ નહિ

અભિમાન પોષણ

મારા પિતા નરવાહન રાજાએ મારા વર્તન ઉપરથી જોઇ લીધું કે મારે શૈલરાજ સાથે ઘણી ગાઢી પ્રીતિ થઇ ગઇ છે અને તે પ્રીતિ દરરોજ વધતી જાય છે, એટલા ઉપરથી તેમણે પોતાના મનમાં વિચાર કર્યો કે અહો! આ મારો પુત્ર માનથી પોતાને ઇશ્વર જેવો માને છે તેથી હવે જો આ લોકો તેની આજ્ઞાનું જરા પણ ઉલ્લંઘન કરશે તો એ છોકરાને મનમાં ઘણો જ ખેદ થશે અને તે પોતાની જાતને અપમાન થયેલું માની આ ઘર અને રાજ્ય છોડીને કોઇ બીજી જગ્યાએ જરૂર ચાલ્યો જશે! જો એમ થાય તો ઘણુંજ ભુંડું થઇ જાય! માટે મારા હાથ નીચેના સર્વ રાજાઓને કુમારના આવા વર્તનના સમાચાર આપીને તેઓ સર્વ કુમારની આજ્ઞા તુરત ઉઠાવી લે એવી સૂચના કરી દઉં મારા પિતાશ્રીને મારા ઉપર ઘણો સ્નેહ હોવાથી તેમણે મારા સંબંધમાં ઉપર પ્રમાણે વિચાર કર્યો અને પોતે મનમાં જેવું ધાર્યું હતું તેવા હુકમો સર્વને ફરમાવી દીધા મારા પિતાનો એ પ્રમાણે હુકમ થવાથી હું જોકે તદ્દન નાનો બાળક હતો તો પણ સર્વ રાજાઓ મારે પગે પડવા લાગ્યા અને જાણે મારા નોકરો હોય તેવી રીતે વર્તવા લાગ્યા મોટા મોટા કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા રાજાઓ અને મોટા બળવાન પુરૂષો મારી પાસે "દેવ દેવ" "ખમા ખમા" એવા શબ્દો બોલી મારી અનેક પ્રકારે સેવા કરવા લાગ્યા મારા મ્હોઢામાંથી હજુ કોઇ શબ્દ નીકળે ત્યાં તો "જય દેવ! જય દેવ!" કહીને તેઓ આદર પૂર્વક તે શબ્દને ઉપાડી લેવા

1 શૈલરાજ શબ્દમાં આવેલ શૈલ શબ્દ ઉપર અહીં શ્લેષ (pun) મૂકવામાં આવેલ છે

લાગ્યા અને મારા હુકમનો અમલ કરવા લાગ્યા અગૃહીતસકેતા ! તને કેટલી વાત કહુ ? ટુકામા મારા પિતા, મારી માતા, મારા બધુઓ અને સગા સબધીઓ તેમજ નોકર વર્ગ, સર્વે બાબતમા હુ જાણે પર માત્માથી અધિક હોઉ તેવી રીતે મારી સાથે વર્તવા લાગ્યા વાસ્તવિક રીતે મારૂ આટલુ બધુ માન જળવાતુ હતુ તેનુ કારણ મારો મિત્ર પુણ્યોદય હતો, પરતુ અત્યત મોહને લીધે હુ તો મારા મનમા તે વખતે વિચાર કરતો હતો કે અહો ! દેવતાઓને મળવો મુશ્કેલ એવો મારો પ્રતાપ હાલમા સર્વત્ર વર્તી રહ્યો છે તેનુ એક જ કારણ મારો પરમ પ્રિય ઇષ્ટ મિત્ર શૈલરાજ છે અને એ સર્વે પ્રતાપ તે જ દોસ્તદારનો છે

સ્તબ્ધચિત્ત લેપ.

શૈલરાજ સાથે થયેલી વાતચીત

મારા મિત્રે (શૈલરાજે) મારો પ્રતાપ આટલો બધો વધારી મૂકયો તેથી હુ તેના ઉપર બહુજ રાજી થઇ ગયો અને તેનાપર મારો પ્રેમ દરરોજ વધતો ચાલ્યો અત્યત સ્નેહમા આવી જઇને મારા તે શૈલરાજ મિત્રને એક દિવસ હુ વિશ્વાસના વચનો કહેવા લાગ્યો "મિત્ર ! બધુ ! લોકોમા આટલી બધી મારી ખ્યાતિ થઇ અને મારો હુકમ આટલો બધો હાલમા ચાલવા માડ્યો છે તે સર્વે તારો પ્રતાપ છે !"

મારા એ વચનથી શૈલરાજ પોતાના મનમા ઘણો ખુશી થયો, પરતુ ઉપર ઉપરથી ખોટો દેખાવ કરતો તે મને જવાબમા કહેવા લાગ્યો "કુમાર ! આનો પરમાર્થ હુ તને હાલ કહુ છુ આવા પ્રકારનુ સારૂ વચન તુ બોલે છે તેનુ કારણ તુ પોતે જ છે હકીકત એવી છેકે આ દુનિયામા જેઓ જાતે દુર્ગુણી હોય છે તેઓ બીજા ગુણથી ભરપૂર પ્રાણીને પોતાના અભિપ્રાય અનુસાર દોષથી ભરેલા જ માને છે અને ભાગ્યશાળી સજ્જન માણસો હોય છે તે અન્ય માણસ દોષથી ભરેલો હોય તોપણ પોતાના વિશુદ્ધ વિચારોને અનુસારે તેને પણ ગુણનુ મદિર માની લે છે. આ પ્રમાણે હોવાથી મારા જેવો તદ્દન ગુણ વગરનો એક સામાન્ય માણસ તારી નજરમા ગુણથી ભરપૂર લાગે છે તે તારા પોતામા રહેલ સજ્જનતા બતાવે છે મેં તો મારા મનમા નિશ્ચય કર્યો છે કે એ સર્વે પ્રતાપ પણ તારો પોતાનો જ છે અને મારી આબરૂ પણ તારે લઇને જ છે તારી

પોતાની શક્તિથી અમે[1] પણ જરા વિખ્યાતિમા આવ્યા છીએ, બાકી નહિ તો અમે તે કોણ માત્ર છીએ?"

શૈલરાજના આવા પ્રેમાળ વચનો સાભળીને હુ તેના પર વધારે હેતાળ થયો મેં તે વખતે મારા મનમા વિચાર કર્યો કે અહો! આ શૈલરાજનો મારા પર કેટલો બધો પ્રેમ છે! અહો એની ચિત્તની ગભીરતા કેટલી બધી છે! તેની બોલીમા મીઠાશ પણ કેવી ભારે છે! અને એની ભાવ બતાવવાની રીતિ પણ કેવી આકર્ષક છે! આવી રીતે મનમા વિચાર કરીને મેં મારા શૈલરાજ મિત્રને કહ્યુ "મિત્ર! તારે આવુ વિવેકનુ વચન મારી પાસે બોલવાની કાઇ પણ જરૂર નથી, કારણ કે તારામા કેવી અદ્ભુત શક્તિ છે તે મારા જાણવામા બરાબર આવી ગયુ છે"

મારા તરફથી આવા ઉત્તેજનના શબ્દો સાભળીને શૈલરાજને ઘણુ આનદ થયો પછી પોતાનુ કાર્ય સાધવાના હેતુથી તેણે વાત આગળ ચલાવી "ભાઇ! જ્યારે શેઠ પોતે નોકર પર મહેરબાની કરવા તૈયાર થયેલ હોય છે ત્યારે પછી તેનુ તે વળી સારૂ થયા વગર રહે? વળી જો તને એક બીજી વાત કહુ જો મારા જેવા એક સાધારણ માણસ ઉપર તારી આટલી બધી પ્રીતિ થઇ છે તો એક તદ્દન ખાનગી વાત છે તે હુ તને આજે કહુછુ તે અગીકાર કર મારી પાસે શક્તિને વધારનાર હૃદયપર લગાડવાનો લેપ છે તે તારે દરેક ક્ષણે હૃદય ઉપર વારવાર લગાડ્યા કરવો"

મેં તેને પૂછ્યુ "એવો લેપ તને ક્યાથી મળ્યો? એ લેપનુ નામ શુ છે? અને હૃદયપર એ લેપને લગાડવાનુ પરિણામ શુ થાય છે? એ સર્વ બાબત હુ સાભળવા ઇચ્છુછુ"

શૈલરાજે ઉત્તરમા જણાવ્યુ "કુમાર! મે એ લેપ કોઇની પાસેથી મેળવ્યો નથી, પણ મારી પોતાની શક્તિથી જ બનાવ્યો છે એનુ નામ [2]સ્તબ્ધચિત્ત કહેવામા આવે છે એનો પ્રભાવ તો જબરો

---

૧ અભિમાન (શૈલરાજ) અત્યારે પણ પોતાને 'અમે' એવા બહુ વચનથી સબોધે છે અભિમાનનુ આ લક્ષણ છે ખોટી નમ્રતા બતાવવી એ પણ અભિમાનનુ જ લક્ષણ છે

૨ સ્તબ્ધચિત્ત જેનાથી મન જડ થાય તેવો આ નામ લેપને બરાબર યોગ્ય છે અભિમાનીનુ મન હમેશા જડ જેવુ જ હોય છે અભિમાનીનુ મન સ્તભિત થઇ જાય છે તેનો અત્ર સાક્ષાત્કાર છે

છે તે તુ અનુભવથી જાણી શકીશ અત્યારે તેનાપર મોટું વિવેચન કરવાથી શુ લાભ છે?”

મેં જવાબમા જણાવ્યુ “જેવી મિત્રની મરજી!”

લેપની અસર

ત્યાર પછી એક દિવસ શૈલરાજ પોતાની પાસેનો સ્તબ્ધચિત્ત લેપ મારી પાસે લઇ આવ્યો અને મને તે અર્પણ કર્યો મેં પણ તુરત જ તે લેપને મારા હૃદયપર લગાડ્યો જેને લઇને શૂળીએ લટકાવેલા ચોરની જેવી સ્થિતિ મેં ધારણ કરી કોઇને નમવાની તો વાત જ મેં છોડી દીધી મને એના પ્રકારનો થયેલો જોઇને મારો આખો સામત વર્ગ અને અધિકારીવર્ગ મને વધારે અને વધારે નમન કરવા લાગ્યો અને વાત એટલે સુધી વધી પડી કે મારા પિતા પણ મારી સાથે બોલે ચાલે તો મને હાથ જોડીને વાત કરવા લાગ્યા અને મારી માતા તો જાણે હુ તેનો શેઠ કે માલેક હોઉ નહિ તેમ મારી પાસે નમ્ર વચનથી વિનતિ કરવા લાગી હૃદયપર લેપ લગાડવાનુ આવુ સારૂ પરિણામ આવવાથી મને તે લેપ ઉપર ઘણો વિશ્વાસ ચોંટી ગયો અને શૈલરાજ મારો ખરો ઇષ્ટ મિત્ર અને પરમ બધુ છે એવી તેના સબધમા ચોક્કસ બુદ્ધિ થઇ

પ્રકરણ ૨ જું.

મૃષાવાદ.

એક દિવસ હુ ક્લિષ્ટમાનસ નામના અતરગ નગરે ગયો એ નગર સર્વ દુ ખોનુ સ્થાનક હતુ, એમા ધર્મને તિલાજલી આપનાર પ્રાણીઓ જ વસતા હતા, સર્વ પાપોનુ એ કારણભૂત હતુ અને દુર્ગતિમા જવાના સીધા દ્વાર જેવુ હતુ

તે નગરમા [1]દુષ્ટાશય નામનો રાજા રાજ્ય કરતો હતો તે સર્વ

---

૧ દુષ્ટાશય મૃષાવાદ–અસત્ય હમેશા ખોટા આશય–તુચ્છ વિચારથી ઉદ્ભવે છે તેથી મૃષાવાદના બાપનુ સ્થાન દુષ્ટ આશયને યોગ્ય છે

પ્રકારના દોષોનું જન્મસ્થાન હતો, મહા ભયંકર કર્મોની ખાણ હતો અને સદ્વિવેક રાજાનો તે મોટો જાહેર થયેલો દુશ્મન હતો

તે દુષ્ટાશય રાજાને જઘન્યતા[1] નામની રાણી હતી જે અધમ પ્રાણીઓને ઘણી વહાલી હતી, સમજુ અને ડહાપણવાળા વિદ્વાનોથી નિંદા અને તિરસ્કાર પામેલી હતી અને નિંદા કરવા યોગ્ય સર્વે હલકા કામોમા પ્રવર્તન કરાવનાવાળી હતી

એ દુષ્ટાશય રાજા અને જઘન્યતા દેવીને અત્યંત વહાલો એક મૃષાવાદ[2] નામનો છોકરો થયો હતો એ ભાઇશ્રી સર્વ પ્રાણીઓને અરસ્પરસ જરા પણ વિશ્વાસ હોય તેનો ભંગ કરાવે તેવો હતો અને આખી દુનિયાના સર્વ દોષો તેનામા આવી રહેલા હોવાથી સમજુ પ્રાણીઓ તેની નિંદા કરતા હતા

એ નગરમા શાઠ્ય (લુચ્ચાઇ), પૈશુન્ય (ચાડી ચુગલી), દૌર્જન્ય (દુર્જનતા, અધમપણું), પરદ્રોહ (બીજાનું બુરુ ઇચ્છવું) વિગેરે અનેક ચોરો વસતા હતા, તે સર્વે એ રાજકુમાર મૃષાવાદની મહેર બાની મેળવવાના ઇરાદાથી તેની સેવા કરતા હતા સ્નેહ, મિત્રતા, પ્રતિજ્ઞા (વચન), અને વિશ્વાસ જેવા સારા સારા લોકોનો એ રાજપુત્ર દુશ્મન હતો, લીધેલ પ્રતિજ્ઞા કે નિયમ (વ્રત)ના લોપનો તે પોષણ કરનાર-પાળક પિતા હતો, નિયમ-મર્યાદાનો તે મોટો દુશ્મન હતો અને કોઇની અપકીર્તિ બોલવા રૂપ ખજરી વગાડવી હોય તો તેને સામસામી અફાળવામા તે સર્વદા તૈયાર રહેતો હતો તેના હુકમને અનુસરનારા કેટલાક નરકમા જાય છે તેને નરકે જવાનો એ મૃષાવાદ સીધો અને સરળ રસ્તો બતાવી આપે તેવી તેનામા તાકાત હતી

મૃષાવાદ સાથે મૈત્રી.

હવે ઉપર જણાવ્યું તેમ જ્યારે હું કિલષ્ટમાનસ નગરે ગયો ત્યારે તે વખતે મેં દુષ્ટાશય રાજાને જોયો અને તેની પાસે બેઠેલી મહાદેવી જઘન્યતાને પણ જોઇ તેમના પગ પાસે બેસીને સેવા કરનારા પુરૂષને જોતા મારા મનમા ખાત્રી થઇ કે એ પિતૃભક્ત મૃષાવાદ હોવો જોઇએ મેં દુષ્ટાશય રાજાને નમન આદિ વિવેક કર્યો અને ત્યાર પછી કેટલોક વખત હું ત્યા રહ્યો મેં ઉપર નગરનું, નગરવાસીઓનું,

૧ જઘન્યતા દુષ્ટ આશય સાથે તુચ્છતા મળે ત્યારે જ મૃષાવાદની પ્રવૃત્તિ થાય છે દુષ્ટ આશય આત્માને લગતો છે (આવરીત આત્માનો) ત્યારે તુચ્છ વૃત્તિ હૃદયની છે બન્નેને પરિણામે મૃષાવાદને અવકાશ મળે છે

૨ મૃષાવાદ અસત્ય ખોટી હકીકત સ્વરૂપ સ્પષ્ટ સમજાય તેવું છે

રાજા, રાણી અને મૃષાવાદ કુવરનુ જે સ્વરૂપ બતાવ્યુ છે તે તો ત્યાર પછી જાણ્યુ, પરતુ જે વખતે હુ તેમના ક્લિષ્ટમાનસ નગરે ગયો તે વખતે એ કોઇનુ કાઇપણ સ્વરૂપ મહામોહને લીધે હુ જાણી શક્યો ન હોતો મેં તો તે વખતે પેલા મૃષાવાદને મારો મોટો ભાઇ હોય તેમ ધારીને તેને મારા પરમ ઇષ્ટ મિત્ર તરીકે ગણી લીધો અને થોડા વખતમા તો તેની સાથે પ્રેમ વધારી દીધો અને વાત એટલી વધી ગઇ કે જાણે તે મારા શરીરથી જરા પણ જૂદો ન હોય અને જાણે હુ અને તે એક જ હોઇએ તેમ થઇ ગયુ

દોસ્તીને પરિણામે વિકલ્પો.
વધતી જતી દોસ્તીની અસરો.
પુણ્યપ્રભાવ, પણ સમજાયો નહિ.

મૃષાવાદ સાથે ઘણો સબધ જામ્યા પછી તેને હુ મારા સ્થાન તરફ સાથે લઇ આવ્યો તેની સાથે આનદ વિનોદ કરતા મારા મનમા નવા નવા તર્ક વિતર્ક થવા લાગ્યા જેવા કે મને આવી સર્વ પ્રકારની સપત્તિ અપાનનારો મૃષાવાદ નામનો મિત્ર મળી ગયો અને તે સ્નેહપૂર્વક હમેશ ને માટે મારા હૃદયમા રહેવાનો છે તેથી ખરેખર હુ ઘણો જ વિચક્ષણ છુ, નિપુણ છુ, હુશિયાર છુ, મને સાર વસ્તુ બરાબર મળી આવી છે અને આ બીજા બધા મૂર્ખ માણસો છે તે તો લગભગ પશુ જેવા છે ! મારા મિત્રના પ્રતાપથી હુ તો કાઇ કાઇ નવાઇઓ કરી બતાવુ છુ તદ્દન ખોટા અથવા ન હોય તેવા પદાર્થોમા સાચા અથવા છે જ એવી બુદ્ધિ હુ ઉત્પન્ન કરાવુ છુ અને તેના જ જોરથી સદ્ભુત (સારા, હયાતિ ધરાવનાર) પદાર્થોમા અસદ્ભુત બુદ્ધિ હુ ઉત્પન્ન કરાવુ છુ હુ જાતે કોઇ મોટુ સાહસ ખેડી નાખુ છુ તો મારા સારા મિત્રની કૃપાથી તેની સર્વ જવાબદારી બીજા માણસ ઉપર એકદમ ઢોળી નાખુ છુ મારી મરજી પ્રમાણે ચોરી કરૂ કે પરસ્ત્રી સાથે ગમન કરૂ કે બીજો કોઇ પણ ગુન્હો કરૂ પરતુ જ્યા સુધી મૃષાવાદ મારો દોસ્તદાર છે ત્યા સુધી અપરાધની જરા ગધ પણ મારા ઉપર આવવા દેતો નથી જે પ્રાણીઓ પાસે પોતાના સબધી તરીકે આ ભાઇસાહેબ (મૃષાવાદ) ન હોય તેમનો એક સ્વાર્થ પણ કેવી રીતે સિદ્ધ થઇ શકે અને તેથી આ સર્વ લોકો મને તો મૂર્ખ જ જણાય છે ! કારણ કે (स्वार्थभ्रंशो हि मूर्खता) સ્વાર્થનો નાશ કરવો એ મોટામા મોટી મૂર્ખાઇ છે ! હુ તો મૃ[illegible] રખાનીથી [illegible] હોય ત્યા સલાહ કરાવી શ

હોય ત્યાં નારદનું કામ કરી લડાઇ કરાવી શકું છું અને આ દુનિયામાં વળી મુશ્કેલીએ મળી શકે એવી કોઇ પણ વસ્તુ મેળવવાની હું ચિંતવના કરું તે સર્વ મારા સદરા મિત્રની કૃપાથી મેળવી શકું છું ખરેખર, મારા મોટા પુણ્યના યોગથી જ એ મિત્ર મને મળી ગયો છે! એજ મારો ખરેખરો ઇષ્ટ મિત્ર છે અને જેવા ઇચ્છે તેવા ફળ આપનાર એ તો ખરેખર આખી દુનિયાને વદન કરવા યોગ્ય છે દુનિયા તેને એટલું બધું માન આપે તેમાં કાંઇ નવાઇ નથી અહો અગૃહીતસંકેતા! તે વખતે આવા આવા અને બીજા અનેક સાચા ખોટા વિચારો અને કુતર્કો કરીને મોહને લીધે મૃષાવાદ ઉપર મારા મનને બરાબર સ્થાપન કરી દીધું જો કે તેના સબંધથી મને ઘણા અનર્થો થતા હતા, કંઇક ન કરવા યોગ્ય કામો હું કરી બેસતો હતો અને શિક્ષાનું પાત્ર થતો હતો, પણ મારી સાથે ગુપ્ત રીતે મારો પુણ્યોદય મિત્ર રહ્યા કરતો હતો તેથી મને આવેલ સંકટ કે જવાબદારી દૂર થઇ જતા હતા, પરંતુ મારા મન ઉપર મોહરાજાએ પોતાનું એટલું સામ્રાજ્ય સ્થાપન કર્યું હતું કે હું પુણ્યોદયનો પ્રભાવ કદિ સમજતો જ નહિ અને મૃષાવાદમાં જ જાણે [1]ગુણોની માળાની માળા હોય એમ જ દેખતો હતો !!

કળાચાર્યને સોંપતી વખત પુત્રનો અવિનય.
વિચારસિક રાજાએ ગુરૂને કરેલી ભલામણ.
મહામતિ કળાચાર્યની પોતાની કળાપર શ્રદ્ધા.

આની રીતે રૌદ્રરાજ અને મૃષાવાદની સાથે આનંદ વિનોદ કરતા કરતા હું મોટો થયો એટલે મારે અભ્યાસ કરવાનો સમય પ્રાપ્ત થયો તેટલા માટે મારા પિતાજીએ કળાચાર્યને પોતાની પાસે બોલાવી તેની પદવીને યોગ્ય તેને માન સન્માન આપી તેની પૂજા કરી ઘણા આનંદપૂર્વક અભ્યાસ કરાવવા માટે મને તેઓશ્રીને આપ્યો સોંપતી વખતે પિતાજીએ મને કહ્યું "વત્સ! આ તને જ્ઞાન ભણાવનાર તારા ગુરૂ છે, માટે તેમને પગે પડીને તું તેમનો શિષ્ય થા" મેં અભિમાનમાં મારા પિતાને જવાબ આપ્યો કે "અરે પિતાશ્રી! તમે આવી વાત મારી પાસે કરો છો તે તમે તદ્દન ભોળા જણાઓ છો! અરે! એ કળાચાર્ય તે મારા કરતા શું વધારે જાણે છે? અને મને તે શું

[1] દુનિયામાં લુચ્ચાઇ શઠતા કે અસત્ય ભાષણને પરિણામે કોઇવાર પ્રાણી પકડાઇ જતો નથી ત્યારે તેમાં તે પોતાની હુશિયારી સમજે છે, પોતાનું પુણ્ય આડું આવે છે એમ તેને કદિ લાગતું નથી પાસા અવળા પડે ત્યારે જ તે કર્મને દોષ આપે છે

ભણાવનાનો છે? અરે! એ તો સાધારણ માણસનો ગુરૂ થાય, માગ લેવાને તે વળી કદિ કોઇ ગુરૂ હોય! હુ તો શાસ્ત્ર ભણવા માટે એના ને પગે કદિ પડવાનો નથી તમારો હુકમ છે તો હુ તેની પાસે સર્વ કળાઓનો અભ્યાસ કરીશ, બાકી તેમનો વિનય કાઇ પણ કરવાનો નથી[1]"

મારા પિતાએ પછી કળાચાર્યને એકાતમા લઇ જઇને કહ્યુ "આર્ય મારો છોકરો મહા અભિમાનમા લેવાઇ ગયેલો છે, તેથી એનામા કોઇ પણ પ્રકારનો અવિનય કે એવુ બીજુ કોઇ દુષણ જોવામા આવે તો તેથી તમારે જરા પણ ઉદ્વેગ કરવો નહિ, પરતુ તમારે એને વિદ્યા-કળાનો સારી રીતે અભ્યાસ કરાવવો"

ઘણી નમ્રતા પૂર્વક મારા પિતાએ આવા શબ્દો કળાચાર્યને કહ્યા તેની કળાચાર્યપર ઘણી અસર થઇ જવાબમા 'જેવો રાજેશ્રીનો હુકમ!' એટલુ તેઓ બોલ્યા કળાચાર્ય જેમનુ નામ મહામતિ હતુ તેમણે પોતાના મનમા વિચાર કર્યો કે–જ્યા સુધી શાસ્ત્રમા રહેલા સુદર ભાવો આ ભાઇશ્રી (રિપુદારૂણ)ના ધ્યાનમા આવ્યા નથી અને જ્યા સુધી બાળપણ હોવાને લીધે ઠોકરવાદથી એવુ ગમત ગમતમા વધારે મન છે ત્યા સુધી ખોટા અભિમાનથી લેવાઇ જઇને એ આ પ્રમાણે જેવુ તેવુ ગર્વનુ વચન બોલે છે, પરતુ એક વખત શાસ્ત્રમા રહેલ સુંદર ભાવો તેના સમજવામા આવશે ત્યારે મદને છોડી દઇને તે જરૂર નમ્ર થઇ જશે કળાચાર્ય આવો નિશ્ચય પોતાના મનમા કરીને મને પોતાની સાથે લઇ લીધો અને સર્વ પ્રકારના આદર પૂર્વક મને યોગ્ય કળાઓનો અભ્યાસ કરાવવા માડ્યો

અભ્યાસકાળમાં અભિમાન.
તેની અભ્યાસપર અસર.
ઓબતીએ કરેલો બહિષ્કાર.

એ કળાચાર્યની પાસે બીજા પણ અનેક રાજકુમારો કળાનો અભ્યાસ કરતા હતા પરતુ તેઓ સર્વ તદ્દન શાત અને ગુરૂમહારાજનો યોગ્ય વિનય કરવામા આતુર હતા, પરતુ મારા સબધમા તો એવુ

---

[1] મૂળમા વાક્ય છે કે मदीयविनयो नूनमस्य सामातुलोहितम् આ એક સોગન ખાવાની રીત છે બધા લોહી પચે પણ માનુ લોહી પચતુ નથી ભાષામા પણ સોગન ખાતા 'તમારૂ લોહી' એમ બોલાય છે મતલબ એ જણાય છે કે તેમનો વિનય કરવાના મને સોગન છે

બન્યું કે ગુરૂ મહારાજ જેમ જેમ મારા તરફ વધારે આદર બતાવતા ગયા તેમ તેમ મારો શૈલરાજ મિત્ર મારામાં વધારે વધારે વૃદ્ધિ પામતો ગયો અને એની પરવશતાને લઇને મારા ખુદ ઉપાધ્યાયનું જ જાતિની બાબતમાં, જ્ઞાનની બાબતમાં અને રૂપની બાબતમાં વારંવાર અપમાન કરવા લાગ્યો મારૂં અભિમાન નિરંતર વધતું જ ગયું, સર્વને સર્વ બાબતમાં ઉઘાડી રીતે હું મારાથી હલકા માનવા લાગ્યો અને શબ્દોમાં તેમજ વર્તનમાં તેનું બતાવવા લાગ્યો

મારી એવા પ્રકારની સ્થિતિ જોઇને મહામતિ કળાચાર્ય પોતાના મનમાં વિચાર કર્યો કે-કોઇને[1] સન્નિપાત થયેલ હોય તેને જેમ સુંદર ક્ષીરનું ભોજન અપથ્ય હોય છે તેમ આ બાપડા ઉપર શાસ્ત્રઅભ્યાસની મહેનત કરવી તે ઉલટી તેને વધારે નુકશાન કરાવનારી છે અથવા, જેમ કોઇને સખ્ત [2]પછાડ લાગ્યો હોય તેને ખટાશ ખવરાવવામાં આવે તો લાભ કરવાને બદલે આખે શરીરે સોજા થઇ આવે છે, તે પ્રમાણે હોવાથી નરવાહનરાજા જો કે પોતાના પુત્ર ઉપરના પ્રેમને લઇને તે છોકરો કોઇ પણ રીતે ગુણ ધારણ કરે તેમ કરવાને ઘણા આતુર રહે છે અને તેમ કરવા માટે ગમે તેમ કરીને મને વારંવાર ઉત્સાહ આપ્યા કરે છે, પરંતુ આ રિપુદારૂણ તદ્દન અપાત્ર જણાય છે અને મારા પોતાના વિચાર પ્રમાણે તો એને સર્વથા છોડી દેવો એજ ઉચિત છે, કારણ કે એ કોઇ પણ પ્રકારના જ્ઞાનદાનને જરા પણ યોગ્ય નથી એક સાધારણ નિયમ છે કે

(માર્જિનમાં: વિદ્વાન ગુરૂના પક્કા નિર્ણયો)

यो हि दद्यादपात्राय सज्ज्ञानममृतोपमम् ।
स हास्यः स्यात् सतां मध्ये भवेच्चानर्थभाजनम् ॥ १ ॥

જે અમૃતસમાન જ્ઞાનને યોગ્ય ન હોય તેવા કુપાત્રને જ્ઞાન આપે છે તે પોતાની ફરજ બજાવતો નથી, લોકોમાં હાસીને પાત્ર થાય છે અને અનર્થના પરિણામો સહન કરનાને લાયક થાય છે.

---

૧ વાત પિત્ત અને કફની વિષમતાને પરિણામે સન્નિપાત થાય છે જે ઘણો સખ્ત વ્યાધિ છે અને તેથી ઘણા માણસો મરણ પામે છે એ સન્નિપાતના વ્યાધિવાળાને દૂધ આપવામાં આવે તો આયુર્વેદ વૈદકના નિયમ પ્રમાણે તેના વ્યાધિમાં ઘણો વધારે થઇ જાય છે (નવીન વૈદક શાસ્ત્ર-એલોપથીમાં આથી ઉલટો જ સિદ્ધાંત છે એવું ડાકટરો કહે છે તેઓ સન્નિપાતવાળાને દૂધ છુટથી આપે છે)

૨ પડવા ઉપર ખટાશ સોજા લાવે છે એટલે કદાચ દેખાવમાં જાડાશ વધારે જણાય છે પણ તે નુકશાનકારક જ છે તેમ અપાત્રને અભ્યાસ કદાચ ઉપર ઉપરની સોજા જેવી જાડાશ આપે પણ પરિણામે તે તેને નુકશાનકર્તા જ થાય છે

આ રિપુદારૂણપર સેંકડો પ્રયત્નો કરવામા આવે તો પણ જેમ શ્વાનની પૂછડીને સેંકડો વાર સીધી કરીએ પણ પાછી વાળીને વાંકી થઇ જાય છે તેમ તે કદિ પણ સુધરે તેવુ લાગતુ નથી

એવા એવા વિચાર કરીને મહામતિ કળાચાર્યે તે વખત સુધી મારા અભ્યાસ ઉપર ખાસ ધ્યાન આપતા હતા તે પોતાના પ્રયત્નમા ધીમા પડી ગયા અને મને ઠેકાણે લાવવા સારૂ જે વ્યવહારોપયોગી ભાષણો મને ખાસ પોતાની પાસે બોલાવીને આપતા હતા તે સર્વે પ્રચાર બધ કરી દીધો અને મને ધૂળ જેવો (દરકાર કરવાને અયોગ્ય) ગણી મારી તરફ ઉપેક્ષા બતાવવા લાગ્યા, પરતુ એમના ઉપર મારા પિતાશ્રીની છાયા ઘણી પડતી હોવાને લીધે પોતાના મ્હોઢા ઉપર મારા તરફની અવગણનાનો જરા પણ વિકાર બતાવતા ન હતા અને મને એક પણ કડવુ શુકન કહેતા નહોતા

તજી દેવાયલો રિપુદારૂણ

મારી સાથે અભ્યાસ કરનારા બીજા રાજપુત્રો હતા તેઓએ પણ જ્યારે જાણ્યુ કે હુ શૈલરાજ અને મૃષાવાદની સોબત મૂકી શકુ તેમ નથી ત્યારે તેઓ પણ મારાથી દૂર રહેવા લાગ્યા વાત માત્ર એટલી બની કે પુણ્યોદય મિત્ર મારી સાથે હોવાને લીધે જોકે તેઓ મને હઠાવી દેવાને-પાછો પાડવાને અનેકવાર વિચાર કરતા હતા પણ તેને કદિ અમલમા મૂકી શકતા નહિ આ બાજુએ મારા મનમા એમ થવા માડ્યુ કે જેમ જેમ શૈલરાજ અને મૃષાવાદનો મારાપર સ્નેહ વધતો ગયો અને તેની અસર સ્પષ્ટ જણાવા લાગી તેમ તેમ મારો મિત્ર-પુણ્યોદય ઓછો ઓછો આછો આછો થતો ગયો

ગુરૂનુ અપમાન-અસત્ય ભાષણ.

ગુરૂને આસને

મારો પુણ્યોદય મિત્ર એવી રીતે ઘસાતો ચાલ્યો ત્યારે એક વખત મારા મનમા ગુરૂમહારાજ (કળાચાર્ય)નુ ઉઘાડુ અપમાન કરવાની ઇચ્છા થઇ આવી એક વખત એવુ બન્યુ કે કોઇ કામ સારૂ અમારા ઉપાધ્યાય બહાર ગયા એટલે તેઓને બેસવાના મોટા મૂલ્યવાન [1]આસન ઉપર હુ ચઢી બેઠો ગુરૂના આસનપર બેઠેલો મને મારી

1 ગુરૂના આસનપર બેસવુ એ ગુરૂનુ મોટામા મોટુ અપમાન પૌર્વાત્ય નિયમ પ્રમાણે ગણાય છે, એ ગુરૂની આશાતના છે પાશ્ચાત્ય નિયમ પ્રમાણે પણ ગુરૂની (શિક્ષક કે પ્રોફેસરની) ખુરશીપર વિદ્યાર્થીથી બેસાતુ નથી પણ એમા પવિત્રતાનો ખ્યાલ હોતો નથી

સાથેના મહાભ્યાસી રાજપુત્રોએ જોયો એટલે તેઓ મારા એ કામથી ઘણાજ ઝખવાણા પડી ગયા તેઓએ ઘણા ધીમા અવાજથી મને કહ્યુ "અરે અરે! કુમાર! આ તો તેં ઠીક કામ ન કર્યું! ગુરૂમહારાજનુ આ આસન વંદન કરવા યોગ્ય અને પૂજન કરવા યોગ્ય ગણાય, તેના ઉપર તારા જેવો બેસી જાય એ તો કોઇ પણ રીતે ઉચિત ન જ ગણાય એના ઉપર (વિદ્યાર્થી છતા) બેસવાથી કુળને કલંક લાગે છે, સર્વત્ર ગેરઆબરૂ થાય છે, પાપ લાગે છે અને આયુષ્ય ઓછુ થાય છે'

સહાધ્યાયીને દબડાવ્યા

એ સર્વ રાજકુમારો જેઓ મારી સાથે બોલતા પણ કંપતા હતા તેમને મેં જવાબ આપ્યો "અરે! મૂર્ખાઓ! તમે મને શિખામણ આપવા આવનારા કોણ? નીચો! તમે તમારી માન પેઢીઓને પઢાવતા રહો! જો મને શિખામણ દેવા ફરીવાર આવ્યા તો તમારી વાત તમે જાણ્યા!" મારો આવો ઉત્તર સાભળીને એ તો બાપડા ચૂપજ થઇ ગયા ત્યાર પછી ઘણો વખત ગુરૂમહારાજના આસન (ખુરશી)પર બેસી પછી હુ મારી ઇચ્છા પ્રમાણે ચેષ્ટા કરતો કેટલીક વારે ત્યાથી ઉઠ્યો

બચાવ

થોડા વખતમા અમારા કળાચાર્ય ત્યા આવી પહોંચ્યા સાથેના વિદ્યાર્થીઓએ મારી સર્વ વાર્તા ગુરૂમહારાજને કહી દીધી, જે સાભળીને ગુરૂમહારાજ પોતાના મનમા મારા ઉપર ઘણા ગુસ્સે થયા અને મને બોલાવીને એ સબધમા ખુલાસો કરવા જણાવ્યુ જવાબમા મેં અસૂયા[1] પૂર્વક જણાવ્યુ "અરે! શુ! હુ તે એવુ કરૂ? વાહ! આપમા આટલુ બધુ શાસ્ત્રનુ જ્ઞાન છે! આપ બહુ સારી રીતે માણસની પરીક્ષા કરો છો અને બહુ વિચારપૂર્વક બોલોછો! ધન્ય છે! ધન્ય છે આપના દીર્ઘદર્શીપણાને કે જેથી આપ આવા ખોટું બોલનારા અને મારી ઉપર ઇર્ષ્યા કરનારા તોફાની છોકરાઓના વચનથી ભોળવાઇ જઇને મને ઠપકો આપોછો, પણ આપ લુચ્ચા છોકરાઓની મારી સામેની એકસપીથી છેતરાઇ ગયાછો આપે આવી રીતે મને ઠપકો આપવો એ ઠીક ગણાય નહિ" આવો જવાબ સાભળીને ઉપાધ્યાય પોતાના મનમા જરા ઝખવાણા પડી ગયા તેમણે મનમા વિચાર કર્યો કે એ રાજપુત્રો ખોટુ બોલે તેવા નથી અને આ પ્રસંગે ખોટુ બોલતા હોય એમ લાગતુ પણ નથી અને આ ભાઇશ્રી બીજા ઉપર અસત્યનુ આળ

1 ગુણ ઉપર દોષનો આરોપ કરવો

નાખી દઇને પોતાનો અપરાધ ઢાકવા માગે છે સારો રસ્તો એ છે કે જાતે જ એને પકડી પાડીને પછી બરાબર શિક્ષા કરવી કે જેથી એ ચોક્કસ ઠેકાણે આવી જાય

આખરે પકડાઇ ગયો

ત્યાર પછી એક વખત પોતે બહાર જાય છે એમ કહીને ગુરૂમહારાજ અમારા અભ્યાસ કરવાના સ્થાનમા જ કોઇ જગોએ છુપાઇ રહ્યા અને મારી હીલચાલ ઉપર બરાબર નજર રાખવા લાગ્યા આચાર્ય બહાર ગયા છે એમ જાણી હુ તો લહેરથી તેમના આસન પર ચઢી બેઠો થોડીવાર હજુ હુ આસન ઉપર બેઠો ત્યા તો ગુરૂમહારાજ છુપાવાના સ્થાનથી બહાર નીકળી આવ્યા મેં જેવા તેમને જોયા કે તેમનુ આસન છોડી દઇને હુ એકદમ ઊભો થઇ ગયો પછી અમારી વચ્ચે નીચે પ્રમાણે બોલાચાલી થઇ

મહામતિ—"કુમાર ! હવે તુ શો ઉત્તર આપે છે ? તારો શો ખુલાસો છે ?"

રિપુદારૂણ—"કઇ[1] બાબતમા ?"

મહામતિ—"અગાઉ તને ખુલાસો પૂછ્યો હતો તેજ બાબતમા"

રિપુદારૂણ—"અગાઉ તમે મને કઇ બાબતમા ખુલાસો પૂછ્યો હતો તે હુ જાણતો નથી"

મહામતિ—"તુ આ વેત્રાસન (ખુરશી-ગુરૂના આસન) પર બેઠો હતો કે નહિ ?"

છતા ધીઠતા છોડી નહિ

જવાબમા "અરે, અરે ! આપ તે શુ બોલ્યા ? એવુ તે કદિ હોય ?" એમ બોલતા બોલતા મેં (રિપુદારૂણે) મારા કાન ઉપર હાથ દીધા, અને વળી સ્પષ્ટ રીતે બોલ્યો "અરે ! આપ એ છોકરાઓનો મારા ઉપરનો દ્વેષ તો જુઓ ! એ લુચ્ચાઓ પોતે ખોટુ કામ કરીને મારા ઉપર તેનો આરોપ મૂકે છે"

કળાચાર્યે વિચાર કર્યો કે-અહાહા ! મેં એનુ અકાર્ય નજરે જોયુ છે છતા પણ એ સામો મને ભોંઠો પાડે છે અને વાત કબૂલ કરતો નથી એનામા કેટલી બધી ઉદ્ધતાઇ છે ? હવે એના સબધમા કાઇ

---

[1] જાણે પોતે શી બાબતનો ખુલાસો પૂછાય છે તે પણ ન જાણતો હોય એવો ડોળ અહીં કુ[illegible]

ઉપાય થઇ શકે તેમ નથી અસત્ય બોલવાની અહીં તો હવે હદ થઇ ગઇ !! પછી મારી સાથે અભ્યાસ કરનારા બીજા રાજપુત્રોએ કળાચાર્યને એકાંતમાં લઇ જઇને કહ્યું "સાહેબ ! આ પાપી અભિમાની અસત્યવાદી રિપુદારણ એટલો બધો ખરાબ છે કે એનું મ્હોઢું જોવું પણ યોગ્ય નથી ત્યારે સાહેબ એવા ખરાબ છોકરાને અમારી સાથે શા માટે રાખો છો?" કળાચાર્યે વિચાર કર્યો કે આ બાપડા બધા રાજપુત્રો કહે છે તે વાત તો ખરેખરી છે રિપુદારણ એટલો બધો ખરાબ છે કે હવે તે સજ્જન પુરુષની સોબતને પણ લાયક રહ્યો નથી દુનિયામાં જૂદા જૂદા પ્રકારના દુર્ગુણોને વશ પડી ગયેલા પ્રાણીઓને ઠેકાણે લાવવાના જૂદા જૂદા રસ્તા

સત્ય રસાસા

હોય છે લોભીઓને ધન આપવાથી ઠેકાણે લવાય છે, ક્રોધી માણસ પાસે મીઠાં વચન બોલવાથી તે ઠેકાણે આવે છે, માયાવી કપટી માણસ તરફ સ્પષ્ટ અવિશ્વાસ બતાવવાથી તે ઠેકાણે આવી પોતાની ભૂલ સમજી જાય છે, અભિમાની માણસનો વિનય કરવાથી-તેની તરફ જરા નમ્રતા બતાવવાથી તે ઠેકાણે આવી જાય છે, ચોરની સામે રક્ષણ કરવાના પાકા ઉપાયો લેવાથી તે ઠેકાણે આવી જાય છે, પરસ્ત્રી સાથે ભ્રમણ કરનારને સારી બુદ્ધિ આપવાથી તે ઠેકાણે આવી જાય છે-આવી રીતે દુર્ગુણને માર્ગે ઉતરી ગયેલાને ઠેકાણે લાવવાના જૂદા જૂદા માર્ગો હોય છે, જો કે આવા અન્ય દોષો સેવનારને માર્ગપર લઇ આવવાના એવા જૂદા જૂદા ઉપાયો વિદ્વાનોએ શોધી કાઢ્યા છે, પરંતુ જે ખોટું બોલનાર-અસત્ય ભાષણ કરનાર હોય છે તેને ઠેકાણે લાવવાનો એકપણ ઉપાય ત્રણ ભુવનમાં મળી શકતો નથી અને તેથી તેના (ખોટું બોલનાર) ને તો [1]યમથી ડસેલો જ કહેવામાં આવે છે. કારણ કે આ દુનિયામાં સારા અથવા ખરાબ જે કોઇ વ્યવહારો પડેલા છે તે સર્વનો આધાર સત્ય ઉપર રહેલો છે અને જેનામાં તે (સત્ય) નથી તે આ લોકથી તદ્દન વિલક્ષણ માણસ છે એમ સમજવું. આથી વ્યવહારકુશળ માણસોને હમેશા સત્ય ઘણું જ પ્રિય હોય છે અને જે અધમ પ્રાણી સત્ય વગરનો હોય છે તેને તેઓ પોતાથી હમેશા દૂર જ રાખે છે-

---

૧ યમથી ડસેલો એટલે જેને બચવાનો કોઇ ઉપાય નથી તેનો તજી દેવા યોગ્ય કહી આવેલા આમાય મતિના પ્રાણીને માટે આ શબ્દ વપરાયો છે

આ પ્રમાણે હોવાથી રિપુદારણમાં સત્યનો અંશ પણ ન હોવાને લીધે જે સજ્જન પુરૂષોનું વિશુદ્ધ વર્તન સ્પષ્ટ રીતે જણાઇ ગયેલું છે તેમની વચ્ચે વસવાને માટે તે કોઇ પણ રીતે યોગ્ય નથી. અથવા તો એક રીતે જોતાં એમાં એ બાપડાનો કાંઇ દોષ નથી. એ તો પેલા એના અધમ મિત્ર શૈલરાજની પ્રેરણાથી આવા અવિનયના કાર્યો કરે છે અને વળી એના બીજા મિત્ર મૃષાવાદની પ્રેરણાથી આવું ખોટું બોલ્યા કરે છે માટે હવે કોઇ પણ રીતે એ બન્ને ખરાબ મિત્રોની સોબત એ છોડી દે એવી તેને શિખામણ આપું.

ઉપરના વિચારને પરિણામે મારા ઉપર પ્રેમ બતાવી શિખામણ આપવા માટે કળાચાર્યે મને પોતાના ખોળામાં બેસાડ્યો[1] અને પ્રેમપૂર્વક કહેવા લાગ્યા કે "કુમાર ! મારી શાળામાં મારે આવાઓનું[2] (શૈલરાજ-મૃષાવાદનું) કામ નથી માટે તારે કાંતો ગમે તેમ કરીને એ બન્ને પાપી મિત્રોને તજી દેવા અને નહિ તો તમારે આ સ્થાનકે ફરીવાર આવવું નહિ." ગુરૂના આવા વચન સાંભળતાં મારો મીજાજ ગયો અને હું બોલ્યો "તું તારા બાપને તારૂં સ્થાનક આપજે, મારે તેની શી પરવા છે? અમે તો તારા સ્થાનક વગર અને તારા વગર પણ ચલાવી લેશું. પણ તું જોઇ લેજે, ભામટા !" આવી રીતે કળાચાર્યનું અપમાન કરી તેમની સામે ડોકી ઊંચી કરી આકાશ સામી ઊંચી નજર રાખી[3] અને છાતી પહોળી કરીને અને બહાર કાઢીને ધબ ધબ પગ પછાડતો અને મારા હૃદયપર શૈલરાજનો સ્તબ્ધચિત્ત લેપ લગાડતો લગાડતો ઉપાધ્યાયના અભ્યાસગૃહથી બહાર નીકળ્યો. ઉપાધ્યાયે મારી સાથે અભ્યાસ કરનારા બીજા રાજપુત્રોને કહ્યું "અરે જુઓ ! પેલો દુરાત્મા રિપુદારણ હાલ તો અહીંથી વિદાય થઇ ગયો છે. એના સંબંધમાં મને એકજ વાત જરા ખટકે છે અને તે એ છે કે આપણા પ્રતાપી નરવાહન રાજાને પોતાના પુત્ર ઉપર ઘણો સ્નેહ છે અને નિયમ એવો છે કે જેઓ સ્નેહથી અંધ થયેલા હોય છે તેઓ પોતાનો જેનાપર સ્નેહ હોય છે તેનામાં રહેલા દોષોને જોઇ શકતા નથી, તેનામાં જે ગુણો

સમજાવ્યો, ન સમજ્યો

---

૧ ખોળામાં બેસાડવાથી વાત્સલ્ય બતાવાય છે.

૨ તારા જેવાનું એવો પાઠ. એમાં ભાવ છે. શૈલરાજ અને મૃષાવાદની દોસ્તી કરે એવા વિદ્યાર્થીનું મારે કામ નથી એવો આચાર્યના કહેવાનો આશય છે.

૩ અહીં એ. સો. એ. સોસાયટિવાળા મૂળ પુસ્તકનું પૃ. ૪૫૧ શરૂ થાય છે.

ન હોય તે પણ તેનામા છે એવો ખોટો આરોપ કરે છે, તેને પસદ ન પડે તેવુ કામ કરનાર અન્ય માણસ ઉપર ગુસ્સો કરે છે, તેને પસદ ન આવે તેવુ કામ અન્ય માણસ શામાટે કરતો હશે તેનુ કારણ વિચારવાની તસ્દી લેતા નથી, અમુક સ્થાને[1] પહેલને અમુક માન મળવુ કે ન મળવુ જોઇએ તેનો તફાવત ધ્યાનપર લઇ શકતા નથી અને પોતાના માની લીધેલા મનુષ્યથી કોઇ જરા પણ ઉલટો ચાલે તો તેને આમા મોટી મુશ્કેલીમા મૂકી દેછે. આ પ્રમાણે હોવાથી તમારે હવે આ બાબતમા ચૂપ રહેવુ કદાચ નરવાહન રાજા અહીંથી રિપુદારૂણને કાઢી મૂકવાના સબધમા સવાલ કરશે તો હુ તેનો યોગ્ય જવાબ આપીશ ' ઉપાધ્યાય મહામતિના આ સર્વ વચનોનો સર્વ કુમારોએ સ્વીકાર કર્યો

પિતા પાસે ખોટુ વર્ણન.
અભ્યાસમા અસતોષની જરૂર
કળાચાર્યનુ શત્રુભાપણ

મારી અને મહામતિઆચાર્યની વચ્ચે ઉપર પ્રમાણે ટપાટપી થયા પછી તેમના સ્થાનથી નીકળીને હુ મારા પિતાજી પાસે ગયો મારા પિતાશ્રીએ 'તારો અભ્યાસ કેવો ચાલે છે?' એવો સ્વાભાવિક પ્રશ્ન કર્યો તે વખતે શૈલરાજનો મારા હૃદયપર લેપ લગાડેલ હોવાથી અને મૃષાવાદનો મને મોટો ટેકો હોવાથી મેં મારા પિતાજીને કહ્યુ "પિતાજી ! સાભળો હુ તો જાણે શરૂઆતથી જ સર્વ કળા વિજ્ઞાન જાણતો હતો આપ હાલ જે પ્રયત્ન કરતા હતા તે તો મા ા હુ જાણતો હતો તેથી પણ વધારે કળા જાણુ એવી ઇચ્છાથી કરતા હતા પણ હકીકત એમ છે કે દસ્તાવેજ લખવાની કળામા, ચિત્રો પાડવાની કળામા, શસ્ત્રકળામા, મનુષ્યોના લક્ષણ જાણવાની કળામા, ગાવાની કળામા, હાથીને શિક્ષા આપવાની કળામા, પાણીની ભેરવીની કળામા, વૈદકની કળામા, વ્યાકરણમા, તર્કમા, ગણિતની સર્વ બાબતોમા, [2]ધાતુવાદમા કૌતુકમા, અષ્ટાગ નિમિત્તોમા અને લોકોમા બીજી જે જે કળાઓ સારી રીતે પ્રસિદ્ધ થયેલી છે તે સર્વમા પિતાજી ! મારી ઘણીજ

પ્રવીણતાનો ખોટો દાવો

[1] Status

[2] Minerology અમુક જગ્યાએ અમુક પ્રમાણમા અમુક ધાતુ નીકળશે વિગેરે સ્તર વિ ા તેમ જ metalorgy નો આ ધાતુવા મા સમાવેશ થાય છે

પ્રવીણતા છે અને તે એટલી બધી છે કે આ ત્રણ લોકમાં મારા જેવો અથવા જેટલો બીજો કોઇ હુંશિયાર હોય એમ મને જણાતું નથી"

પોતાના પુત્ર ઉપર (મારા ઉપર) ઘણો સ્નેહ હોવાથી પિતાજીએ જ્યારે ઉપર પ્રમાણે હકીકત સાંભળી ત્યારે તેમને ઘણો જ આનંદ થયો અને મારું[1] માથું સુંઘીને મને કહેવા લાગ્યા "પુત્ર! બહુ સારું કર્યું! તેં ભણવા ગણવા માટે ઘણો સારો પ્રયત્ન કર્યો પણ મારે તને હજુ એક વાત કહેવાની છે તે સાંભળ —

વ્યવહાર સૂચનાઓ

विद्याया ध्यानयोगे च, स्वभ्यस्तेऽपि हितैषिणा,
सन्तोषो नैव कर्तव्य , स्थैर्यं हितकर तयो ।

જે પ્રાણી પોતાનું સારું કરવા ઇચ્છતા હોય તેમણે વિદ્યા પ્રાપ્ત કરવામાં અને ધ્યાનયોગની સિદ્ધિ કરવામાં ગમે તેટલો પ્રયત્ન કર્યો હોય તો પણ તેમાં સંતોષ વાળી દેવો નહિ, કારણ કે એમાં અભ્યાસ વધારી જેટલી વધારે સ્થિરતા પ્રાપ્ત કરવામાં આવે તેટલી હિત કરનારી થાય છે.[2] આ પ્રમાણે હોવાથી જેટલી કળા તેં અત્યાર સુધીમાં પ્રાપ્ત કરી છે તેને સ્થિર કરવામાં તથા હજુ કરવી બાકી રહી છે તેને પ્રાપ્ત કરવામાં તારો આ બાળ કાળ (કુમાર અવસ્થા) પસાર કરીને તું મારા સર્વ મનોરથો પૂરા કર" પિતાશ્રીની એ હકીકત મેં કબૂલ કરી એટલે તેઓ મારી ઉપર

---

૧ વડીલ તરફથી સ્નેહ સાથે અભિનંદન આપવાની આ પ્રાચીન પદ્ધતિ ઘણા ભાગમાં અત્યારે પણ વિદ્યમાન છે

૨ હંસરત્ન મુનિએ ગુજરાતી સંક્ષેપ અવતરણમાં આ પ્રસંગે એક લક્ષ્યમાં રાખવા લાયક શ્લોક મૂકયો છે

शास्त्र सुनिश्चितधिया परिचिन्तनीय
माराधितोऽपि नृपति परिशङ्कनीय ।
अङ्कस्थितापि युवति परिरक्षणीया,
शास्त्रे नृपे च युवतौ च कुत स्थिरत्वम् ॥

'સમજુ માણસે શાસ્ત્ર સબંધમાં વારવાર ચિંતવના કર્યા કરવી, વશ થયેલ રાજા હોય તોપણ તેનાથી નિરંતર ચેતતા રહેવું ખોળામાં બેઠેલી સ્ત્રીની બાબતમાં પણ સંભાળ રાખવી, કારણ કે શાસ્ત્ર, રાજા અને યુવાન સ્ત્રીમાં સ્થિરતા કયાંથી હોઇ શકે?'

ઘણા રાજી થયા અને ભંડારીને હુકમ કર્યો કે "મહામતિ કળાચાર્યના ઘરમા ધનધાન્યસુવર્ણ સારી રીતે એટલુ ભરી દો કે સર્વ પ્રકારના ઉપભોગની સામગ્રી ત્યા મળવાથી કુમાર કોઇ પણ પ્રકારની વ્યગ્રતા વગર અભ્યાસ આગળ વધારી શકે"

રાજના ભંડારીઓએ રાજાના હુકમનો અમલ કર્યો તે વખતે મહામતિ કળાચાર્યના મનમા એમ થયુ કે-રાજાને જો કુમારના ખરે ખરા ચરિત્રની ખબર પડશે તો તેમને મનમા નકામો સંતાપ થશે, માટે મારે તેમને કાઇ કહેવુ જ નહિ આમ વિચારીને તેમણે કુમાર સબધી કાઇ પણ હકીકત રાજાને કહી નહિ પિતાએ છેવટે મને કહ્યુ "પુત્ર! અત્યાર સુધીમા આચાર્ય પાસેથી જે જે કળાઓ તેં પ્રાપ્ત કરી છે તેને તુ બરાબર પાકી કર અને ઉપાધ્યાયને જ ઘરે રહીને બીજી અપૂર્વ કળાઓ બરાબર શીખ વળી અભ્યાસમા ચોક્કસ ધ્યાન રહે તેટલા માટે તારે અહીં મને મળવાને પણ આવવુ નહિ" મેં પિતા શ્રીની એ વાત સ્વીકારી

ખુશી અને મૃષાવાદી થયો.
માયાનો મેળાપ કરવા નિર્ણય કર્યો.
અનેક દુર્ગુણોમા વધતો ચાલ્યો.

ત્યાર પછી હુ મારા પિતાશ્રી પાસેથી બહાર નીકળી ગયો અને તુરત જ મારા મિત્ર મૃષાવાદને કહ્યુ "મિત્ર! અરે તુ તો ભારે જબરો! તારામા કોના ઉપદેશથી આટલી હુશિયારી આવી ગઇ કે જેના પ્રતાપથી તારે લીધે મેં પિતાશ્રીને આટલો બધો (ખોટો) આનદ ઉપજાવ્યો, કળાચાર્યની સાથે મારે મોટો કજીઓ થયો તે સર્વ વાત છુપાવી દીધી અને પિતાશ્રીની પાસેથી તદ્દન છટકી ગયો! તારામા તો ભારે કુશળતા જણાય છે!"

મૃષાવાદે જવાબમા કહ્યુ "કુમાર! મિત્ર! સાભળ રાજસચિત્ત નગરમા રાગકેસરી નામનો એક રાજા છે તેને મૂઢતા નામની સ્ત્રી પટ્ટરાણી છે તેને એક [1]માયા નામની પુત્રી છે એ માયાને મારી મોટી બહેન તરીકે મેં સ્વીકારી છે અને એ માયાનો પોતાના પ્રાણથી પણ વધારે મારા ઉપર સ્નેહ છે એ મારી બહેનના ઉપદેશથી મારામા આ સર્વ કુશળતા આવી છે તેને જોકે મેં તો મારી મોટી બહેન તરીકે સ્વીકારી છે પણ જાણે તે મારી માતા જ હોય નહિ તેમ સમ

---

[1] મૃષાવાદ સાથે માયા અંતરમા જરૂર રહે છે એકલી માયાનુ સ્વરૂપ પાચમા પ્રસ્તાવમા આવશે તેનુ સાપણ બરાબર ધ્યાનમા રાખવા જેવુ છે

રીને જ્યાં જ્યાં હું જાઉં છું ત્યાં ત્યાં મારી ઉપરના પ્રેમને લીધે છુપાઇને તે મારી સાથે આવે છે, એક ક્ષણવાર પણ મને છૂટો મૂકતી નથી" મેં આવી માયાની વાર્તા સાંભળીને મારા મિત્રને કહ્યું "અરે ભાઇ! તારી બહેન સાથે મને કોઇ વાર મેળાપ તો જરૂર કરાવજે" મૃષાવાદે તે વાત કબૂલ કરી.

ત્યાર પછી તો વેશ્યાના ભુવનોમાં, જુગારખાનામાં અને એવા એવા બીજા દુષ્ટ વાછાઓ પૂરી થાય તેવા દુષ્ટ ચેષ્ટાઓવાળા અધમ સ્થાનોમાં અને નમ્રતાને દૂરથી નમસ્કાર થાય તેવા હલકા ઠેકાણાઓમાં મારી મરજી આવે તેમ હું ભટકવા લાગ્યો, છતાં મારા મૃષાવાદ મિત્રના જોરથી લોકોમાં હું એવી ખબર ફેલાવતો રહ્યો કે જાણે અભ્યાસ કરવામાં જ હું મારો અધો વખત પસાર કરૂં છું અને જાણે મારામાં ગુણોનો વધારો થાય તેવા માર્ગોપર જ ચાલુંછું, અને વળી મેં બીજી એવી પણ યુક્તિ કરી કે મારા પિતાજીને મ્હોડું પણ દેખાડવું બંધ કરી દીધું એવી રીતે મેં બાર વરસ પસાર કર્યાં દરમ્યાન ભોળા લોકોમાં એવી વાર્તા મેં ચલાવી દીધી કે 'રિપુદારૂણ કુમાર (હું પોતે) સર્વ કળાઓમાં ઘણો જ કુશળ થયો છે' મારી એવી વિખ્યાતિ મેં દેશપરદેશમાં પણ સારી રીતે ફેલાવી દીધી અનુક્રમે હું જુવાનીના બરાબર મધ્યકાળમાં દાખલ થયો.

પ્રકરણ ૩ જું

નરસુંદરી-લગ્ન.

ખરપુર નામના નગરમાં નરકેસરિ નામે રાજા હતો તેની વસુંધરા નામની રાણીના ઉદરથી નરસુંદરી નામની પુત્રી થઇ હતી તેનામાં દુનિયાને આશ્ચર્યચકિત કરે તેવું અદ્દભુત રૂપ હતું અને વિદ્યાકળામાં તે એટલી પ્રવીણ થઇ હતી કે તેની જોડીની સ્ત્રી ત્રણ ભુવનમાં મળવી મુશ્કેલ હતી અનુક્રમે નરસુંદરી યુવાવસ્થા પામી

---

૧ માયા અને મૃષાવાદને આવો ખાસ સબંધ હોવાથી 'માયામૃષાવાદ' નામનું સત્તરમું પાપ સ્થાનક જૂદું ગણવામાં આવ્યું છે

નરસુંદરીની પ્રતિજ્ઞા. માતા પિતાની ચિંતા મારી ખ્યાતિથી ફસામણ

એ નરસુંદરીએ મનમાં એવો નિશ્ચય કર્યો હતો કે કળાકૌશલ્યમાં પોતા કરતાં વધારે પ્રવીણ હોય તેવો કોઇ પ્રધાન પુરૂષ મળે તો જ તેની સાથે પરણવું, બીજા કોઇની સાથે પરણવું નહિ આ પોતાનો નિશ્ચય તેણે પોતાના પિતા નરકેસરિ રાજાને અને વસુંધરા માતાને જણાવી દીધો હતો

માતપિતાના મનમાં ઘણો વિચાર થતો હતો કે આ પુત્રીની સાથે વિદ્યાકળામાં સરખો ઉતરે તેવો પણ કોઇ પુરૂષ મળવો મુશ્કેલ છે તો પછી તેનાથી વધારે પ્રવીણ પુરૂષ તો કેવી રીતે પ્રાપ્ત કરવો? આવા ખ્યાલથી તેઓના મનમાં આકુળતા થયા કરતી હતી

હું (રિપુદારૂણ) વિદ્યાકળામાં ઘણો કુશળ થયો છું એની મારી (ખોટી) વિખ્યાતિ તેમના સાંભળવામાં આવી નરકેસરિ રાજાએ પોતાના મનમાં વિચાર કર્યો કે પોતાની દીકરીની ઇચ્છા પોતાથી અધિક કુશળ માણસને પરણવાની છે અને એ રિપુદારૂણ કુમાર કદાચ તેનાથી વધારે કુશળ હશે ખરો! વળી નરવાહન રાજાના કુટુંબ સાથે વિવાહ સંબંધ જોડવો એ પણ બધી રીતે યોગ્ય છે, કારણ કે તેનું કુળ ઘણું ઊંચું છે અને તે રાજા પણ જાતે ઉદાર મનનો છે અને મહા નાગદેવને જેમ માથા ઉપર એક જ અમૂલ્ય મણિ[1] હોય તેવી રીતે છોકરા વગરના મારે એ ની એક પુત્રી (નરસુંદરી) છે તો તેને યોગ્ય સ્થાને જોડવી તે મારૂં કામ છે પછી દીકરી ઉપર અત્યંત પ્રેમ હોવાને લીધે તેણે (નરકેસરિ રાજાએ) ત્યાર પછી વિચાર કર્યો કે આ મારી એકની એક દીકરીને સાથે લઇ હું નરવાહન રાજાના સિદ્ધાર્થપુર નગરે જઉં અને ત્યાં રિપુદારૂણની જાતે પરીક્ષા કરી તેની સાથે નરસુંદરીને પરણાવું, જેથી મારા ઉરને નિરાંત થાય

---

૧ અહીં મૂળમાં રત્નસૂચિ શબ્દ છે નાગને માથે એક જ મણિ હોય છે તે જો ગોળ હોય તો તેને મણિ કહેવામાં આવે છે અને લાંબો સોઇ જેવો હોય તો તેને રત્નસૂચિ કહેવામાં આવે છે

સિદ્ધાર્થપુરે નરસુંદરી.
રિપુદારૂણની પરીક્ષા.
તે માટે મડપાદિ રચના.

પછી નરકેસરિ રાજા પોતાના તમામ લશ્કરને તેમજ પોતાની દીકરી નરસુંદરીને પણ સાથે લઇને સિદ્ધાર્થપુરે આવ્યા નરવાહન રાજાને તેના આવી પહોંચવાના સમાચાર અગાઉથી પહોચાડવામા આવ્યા તેના આગમન સમાચાર સાભળીને નરવાહન રાજાને પોતાના મનમા ઘણો આનદ થયો નરકેસરિ રાજાને યોગ્ય સત્કાર આપવા માટે આખા નગરમા ધજાપતાકાઓ બધાવવામા આવી અને બહુ હર્ષપૂર્વક મોટા સામૈયાની ધામધુમ સાથે નરકેસરિ રાજાને સિદ્ધાર્થપુર નગરમા પ્રવેશ કરાવ્યો અને બહુ સુદર ઉતારો તેને આપવામા આવ્યો

નરસુદરી સાથે રાજકુમાર રિપુદારૂણની કળાકૌશલ્યની બાબતમા પરીક્ષા થોડા વખતમા જાહેર રીતે થશે એવી હકીકત લોકોમા પણ બહુ વિસ્તારથી ફેલાવવામા આવી એક સારો દિવસ જોઇને તે દિવસ માટે સ્વયવરમડપ તૈયાર કરવામા આવ્યો ત્યા લોકોને બેસવા માટે માચડાઓની રચના કરવામા આવી રાજ્યનો સર્વ અધિકારી વર્ગ, ભાયાતવર્ગ અને પ્રજાજનનો મોટો સમૂહ સ્વયવરમડપમા તે દિવસે એકઠો થયો મારા પિતા નરવાહન રાજા પોતાના આખા પરિવાર સાથે ત્યા આવીને બેઠા ત્યાર પછી ત્યા મને (રિપુદારૂણ કુમારને) અને કળાચાર્યને બોલાવવામા આવ્યા ત્રણે મિત્રો (પુણ્યોદય શૈલરાજ અને મૃષાવાદ) ની સાથે હુ પિતાશ્રી પાસે બેઠો અને કળાચાર્ય મારા સહાધ્યાયી રાજકુમારો સાથે ત્યા આવીને બેઠા

હવે કમીનરીએ એવુ બન્યુ કે મારો મિત્ર પુણ્યોદય મારી ખરાબ ચેષ્ટાઓ જોઇને મનમા બહુ ખેદ પામીને શરીરે ઘણો સુકાઇ ગયો હતો, પાતળો પડી ગયો હતો, તેની સ્ફૂર્તિ બહુ ઓછી થઇ ગઇ હતી અને તે મદ પ્રતાપવાળો થઇ ગયો હતો

રિપુદારૂણની પરીક્ષા અને રજેતો.

હુ સ્વયવર મડપમા આવીને મારા પિતાજીની નજીક બેઠો મારા કળાચાર્ય પણ તેમની પાસે બેઠા મારા પિતા નરવાહન રાજા જેઓ સ્વાભાવિક રીતે જ વિનયથી અત્યત નમ્ર હતા તેમણે અમારા કળાચાર્યને સિદ્ધાર્થપુરમા નરકેસરિ રાજાને આવવાનુ કારણ કાઢી સભ

સર્વેનુ મડપ મા આગમન

ભાયું એ હકીકત સાંભળીને મને તો મારા મનમાં ઘણો જ આનંદ થયો ઉપાધ્યાયને પોતાના હૃદયમાં જરા હાસ્ય થયું, તે સમજી ગયા કે અહીં હવે જરૂર રિપુદારૂણનો ફજેતો થવાનો છે, પરંતુ મોઢેથી કાંઇ પણ બોલ્યા ચાલ્યા વગર ચૂપ રહ્યા

અમે સર્વે આવીને બેઠા પછી નરકેસરિ રાજા આવી પહોંચ્યા યોગ્ય સન્માનપૂર્વક તેને બેસવા માટે મહા મૂલ્યવાન

સૌ બેઠા. સિંહાસન નરવાહન રાજાએ આપ્યું તેનો આખો

નરસુંદરી પરિવાર ત્યાર પછી યોગ્ય જગોએ ગોઠવાઇ ગયો

ત્યાર પછી પોતાના લાવણ્ય અમૃતના પ્રવાહથી મનુષ્યના [1]હૃદયસરોવરને પૂરતી, કાળી ઓળેલી અને સ્નિગ્ધ ઘુન્ઘાદાર વેણીથી સુંદર મોરની[2] કળાનો પણ તિરસ્કાર કરતી, મુખરૂપ ચંદ્રથી ચારે દિશાઓને પ્રકાશમાન કરતી, લીલાપૂર્વક નાખેલા વિલાસના કટાક્ષોથી કામીજનોના ચિત્તને ભમાવતી, પોતાના સ્તનની શોભાથી હાથીના કુંભસ્થળોના વિભ્રમને ઉત્પન્ન કરતી, વિસ્તારવાળા જઘન પ્રદેશથી કામદેવ રૂપ હાથીને મદોન્મત્ત કરી બંધનો તોડાવતી,[3] અને પગેવડે ચાલતા બે રાતા કમળના જોડાની લીલાને વિડંબના પમાડતી, કામદેવના આલાપોને બોલતી વખત સુંદર કોયલના મધુર ટહુકાને પણ હસી કાઢતી, સુંદર વેશ, આભૂષણ, માળા, તાંબુલ કસ્તુરીની યોગ્ય ઘટનાથી મોટા મુનિઓને પણ કુતૂહળ ઉપજાવતી, પોતાની અનેક દાસીઓના પરિવારથી પરવરેલી માતા વસુંધરાને સાથે રાખીને નરસુંદરી સ્વયંવર મંડપમાં દાખલ થઇ

અદ્ભુત રૂપ કાંતિ લાવણ્ય અને તેજથી ભરપૂર નરસુંદરીને જોતા જ મને મારા મનમાં ઘણો આનંદ થયો મારા

નરસુંદરી મિત્ર અધાનક શૈલરાજે પણ તે વખતે મને સારી

પર વ્યામોહ રીતે ઉત્સાહ આપ્યો અને વળી મારા હૃદય ઉપર સ્તબ્ધચિત્ત લેપ સારી રીતે મેં લગાવ્યો ત્યાર પછી

---

1 સરોવર જેમ જળથી ભરાય છે તેમ મનુષ્યના હૃદય રૂપ સરોવરો નરસુંદરીના લાવણ્યઅમૃત-હાવભાવથી ભરાઇ જાય છે

2 મોર કળા પૂરે ત્યારે તેની અદ્ભુત શોભા થાય છે આના ચોટલાની શોભા મોરની કળાને પણ તિરસ્કાર કરે તેવી હતી, તેથી પણ વધારે હતી

3 આ ઉપમાનના બે અર્થ બેસે છે (1) હાથી કોઠો જોઇને જેમ ગાંડો થાય છે તેમ વિસ્તીર્ણ યોનીના ભાગ રૂપ કાઠાવડે તે મદન(કામદેવ)ને ઉદ્ધત બનાવે છે (2) કામદેવ રૂપ હાથીની સાંકળો તે તોડી નાખે છે મદવાળા હાથીની સાંકળ તોડવા પછી શું પરિણામ થાય તે કલ્પી શકાય તેવું છે મતલબ એનો જઘનપ્રદેશ યુવાનને અત્યંત આકર્ષક અને ઉદ્ધત બનાવનાર છે

ગૈવરાજની અસરમાજ મેં મારા મનમા વિચાર કર્યા કે અરે મારા સિવાય આ નવયુવતીને પરણવાને બીજો કોણ યોગ્ય હોઇ શકે? મકર ધ્વજ (કામદેવ)ને છોડીને [1]રતિ બીજા કોઇની પાસે જતી નથી અને બીજાને કદિ પગપુતી નથી, પરણવાનો વિચાર પણ કરતી નથી

નરસુંદરીએ આવીને મારા પિતાને અને પોતાના પિતાને યોગ્ય વિનય પૂર્વક નમસ્કાર કર્યા પછી નરકેસરિ રાજાએ પોતાની પુત્રીને ઉદ્દેશીને કહ્યુ "પુત્રી! અહીં બેસ, લાજ છોડી દે અને તારી જે જે ઇચ્છાઓ છે તે તે સર્વ પૂરી કર કળાકૌશલ્યની બાબતમા તને જે ગમે તે બાબતના સવાલ કુમાર રિપુદારણને કર" નરસુંદરીએ તે વખતે હર્ષમા આવીને કહ્યુ "જેવી પિતાજીની આજ્ઞા કળા સબધી હકીકત વડીલજનો સમક્ષ હુ જણાવુ તે મને ઠીક લાગતુ નથી, તેથી કુમાર રિપુદારણ જ સર્વ કળાઓના સબધમા બોલે દરેક કળાના સબધમા તેઓ જ્યારે વિવેચન કરતા જશે ત્યારે તે કળાને અગે જે ખાસ મુદ્દાના સવાલ હશે તે હુ તેમને પૂછતી જઇશ, તેનો [2]કુમાર-શ્રીએ જવાબ આપવો અને તે વાત પૂર્ણ કરવી" આવી દરખાસ્ત સાભળીને નરવાહન રાજા, નરકેસરિ રાજા અને બન્ને બાજુના રાજ્ય કારી પુરૂષો તથા પ્રજાજનોને ઘણો આનદ થયો મારા પિતા (નર-વાહન રાજા) એ ત્યાર પછી મને કહ્યુ "રાજકુમારી નરસુંદરીએ યોગ્ય વાત કરી છે, માટે હવે તુ સર્વ કળાનુ વિવેચન કરી કુવરીના મનોરથ પૂરા કર, મને પણ આનદ થાય તેવુ કર, આપણા કુળની કીર્તિને વધારે નિર્મળ કર અને વિજયપતાકા ધારણ કર, તારામા આટલુ બધુ જ્ઞાન છે તેની અત્યારે બરાબર કસોટી થવાની છે"

નરસુંદરીનો યોગ્ય વિવેક

મારી તો તે વખતે એવી દશા થઇ ગઇ કે હુ તો કળાના નામો પણ ભૂલી ગયો તેથી મારા અત કરણમા તો ગોટે ગોટા વળવા લાગ્યા, મારૂ શરીર ધ્રુજવા લાગ્યુ, અગપર પરસેવાની ઝરીઓ આવવા લાગી, આખા શરીર-

ફજેતો

---

[1] રતિ કામદેવની સ્રી થાય છે

[2] અહીં નરસુંદરીના મુખમા રિપુદારણ માટે આર્યપુત્ર શબ્દ ગ્રથકર્ત્તાએ મૂકયો છે આ શબ્દ પતિ માટે જ વપરાય છે, તેથી હજુ સબધ જોડવાનો નિર્ણય પણ થયો નથી તે વખતે આર્યપુત્ર શબ્દ વાપરવો યોગ્ય એટલા પૂરતો જ ગણાય કે નરસુંદરી પણ મનમા રિપુદારણને પરણવાનો નિશ્ચય કરી બેઠેલી હતી હકીકત એવી જણાતી નથી આર્ય એટલે અહીં સગરા સમજવા

પરના રૂંવાડા ઊભા થઇ ગયા, દેવી સરસ્વતી તો માગથી દૂર જ નાસી ગયા અને આંખો ચકળવકળ થવા લાગી

કળાચાર્યના વિચારણીય ખુલાસા.

આવો બનાવ જોઇને મારા પિતાજી તો ઘણા જ દીલગીર થઇ ગયા અને કળાચાર્ય મહામતિ સામુ જોઇ રહ્યા મહામતિએ પણ મારા પિતાશ્રીને પૂછ્યુ ' કેમ મહારાજ! શું હુકમ છે?" એટલે મારા પિતાશ્રીએ મહામતિને પૂછ્યુ "અરે કળાચાર્ય! આ કુમારના શરીરે શુ થઇ ગયુ?" તે કેમ કાંઇ બોલતો નથી? કળાચાર્યે મારા પિતાશ્રીની નજીક આવ્યા અને તેઓ બન્ને વચ્ચે કોઇ ન સાંભળે તેવી રીતે નીચે પ્રમાણે વાતચીત મારા સબંધમા થઇ

કળાચાર્ય—"મહારાજ! એ તો કુમારના મનમા ઘણો ગભરાટ થઇ ગયો છે તેનો આ વિકાર છે, બીજુ કાંઇ નથી"

નરવાહન—"અત્યારે આવે અણીને વખતે કુમારના મનમા આટલો બધો ક્ષોભ થઇ જવાનુ કાંઇ કારણ?"

કળાચાર્ય—"એનુ કારણ એ જ કે હાલ જે બાબતમા વાતચીત ચાલે છે તેમા કુમારનુ તદ્દન અજ્ઞાન છે અરસ્પરસ સ્પર્ધા સાથે જ્યારે વિદ્વાનો પોતાની વાણીના આયુધો છોડી મૂકી સભામા વાદવિનોદ કરતા હોય છે તે વખતે જેને જ્ઞાનનો ટેકો હોતો નથી તેનાઓને જરૂર મોટો ક્ષોભ જ થઇ આવે છે"

નરવાહન—"પણ આર્ય! આ કુમારમા અજ્ઞાનનો સવાલ જ ક્યા છે? કુમારે તો સર્વ કળાઓમા ઘણીજ હુશિયારી મેળવીને પ્રધાનપદ પ્રાપ્ત કર્યુ છે"

તે વખતે મારી અત્યત ખરાબ વર્તણુક યાદ આવવાથી કળાચાર્યને જરા ક્રોધ આવી ગયો તેથી સહજ મોટે સ્વરે તે બોલી ઉઠ્યા "મહારાજ! કુમારે તો શૈલરાજ (અભિમાન) અને મૃષાવાદની રચેલી કળામા હુશિયારી મેળવી પ્રધાનપદ પ્રાપ્ત કર્યું છે, બીજી કોઇ કળામા તેણે પ્રવીણતા મેળવી નથી"

નરવાહન—'એ વળી તમે કહી તે બે કળાઓ કઇ?"

કળાચાર્ય—"એક તો દુર્વિનય[1] કરવો અને બીજુ જુઠુ બોલવુ એને શૈલરાજ અને મૃષાવાદ નામના બે મિત્રો થયા છે તેમણે એ

---

1 અવિનય અપમાન આપવાઇ વિગેરે

કળા કુમારને શીખવી છે અને એ કળામાં કુમાર ઘણો કુશળ થઇ ગયા છે બાકી બીજી કળાઓનો તો ગંધ માત્ર પણ તે જાણતો નથી”

નરવાહન—“એમ શામાટે અને કેવી રીતે થયું ?”

કળાચાર્ય—“અમારા મનમાં એવો ભય રહ્યા કરતો હતો કે આપની પાસે સાચેસાચી વાત કરવાથી આપશ્રીના મનમાં ઘણો સંતાપ થશે તેથી અત્યાર સુધી અમે આપની પાસે એ સંબંધમાં કાંઇ પણ વાત ઉચ્ચારી નથી કુમારનું ચરિત્ર-વર્તન લોકના સામાન્ય નિયમોથી પણ એટલું બધું વિપરીત છે કે અત્યારે પણ આપની સમક્ષ તે સંબંધી વાત કરતાં મારી જીભ ઉપડતી નથી”

નરવાહન—‘જેવી હકીકત બની હોય તેની કહી સંભળાવવામાં તમારો કોઇ પણ પ્રકારનો વાંક ગુન્હો થવાનો નથી માટે આર્ય ! કોઇ પણ પ્રકારની શંકા રાખ્યા વગર તમારા મનમાં જે હકીકત મને કહેવા જેવી હોય તે સ્પષ્ટ રીતે કહો”

એટલા ઉપરથી કુમારે જૂદે જૂદે પ્રસંગે પોતાના હુકમનું કેવું અપમાન કર્યું, પોતાના આસનપર કેટલીવાર બેઠો, છેવટે પોતાનો કેવા શબ્દોમાં તિરસ્કાર કરીને ચાલી નીકળ્યો-વિગેરે મારા વર્તનની સર્વ બાબત મુદ્દાસર સંક્ષેપમાં મારા પિતા પાસે તેમણે કહી સંભળાવી એ સર્વ હકીકત સાંભળી મારા પિતાએ કહ્યું “આર્ય ! આપ પોતે મારા કુમારનું આવા પ્રકારનું ચરિત્ર અને અજ્ઞાનપણું જાણતા હતા છતાં એવા મૂર્ખપણું છોકરાને આ રાજસભામાં પરીક્ષા આપવા સારૂ શામાટે લઇ આવ્યા ? અરે એ પાપીએ તો અમને અત્યાર સુધી ખરેખરા છેતર્યા !”

કળાચાર્ય—“સાહેબ ! હું એને અહીં લઇ આવ્યો નથી મારા કળાભુવનમાંથી તો એ બાર વરસથી નીકળી ગયો છે, ત્યાર પછી ત્યાં એ આવ્યો જ નથી આજે સવારે એકદમ આપશ્રી તરફથી મને બોલાવવાનું કહેણ આવતાં હું આપની સમક્ષ હાજર થયો છું કુમાર કાંઇ મારી સાથે આવ્યો નથી, તે તો કોઇ બીજા સ્થાનેથી અહીં આવ્યો છે”

નરવાહન—‘આર્ય ! આ કુપાત્રચૂડામણિ રિપુદારૂણમાં કોઇ પણ પ્રકારના ગુણોની યોગ્યતા ન હોવાને લીધે તમે તેને તજી દીધો ત્યારે એના જન્મથી માંડીને અત્યાર સુધી એને કલ્યાણપરંપરા પ્રાપ્ત થઇ તેનું કારણ શું ? અને અત્યારે જ બરાબર અણીને વખતે લોકોમાં એનું અપમાન થવાનો ... થયો તેનો હેતુ શો ?”

કળાચાર્ય—"મહારાજ! એ કુમારને અંતરંગ રાજ્યમાં એક પુણ્યોદય નામનો મિત્ર છે, અત્યાર પહેલાં કુમારને અનેક કલ્યાણ પરંપરા પ્રાપ્ત થઇ તે પુણ્યોદય મિત્રે કરેલી હતી જેમ કે એ પુણ્યોદય મિત્રના પ્રભાવથી એ ઉત્તમ કુળમાં ઉત્પન્ન થયો, એના ઉપર માત પિતાનો ઘણો જ પ્રેમ થયો અને એને અનેક પ્રકારના સુખસૌભાગ્ય ધનેશ્વરપણું પ્રાપ્ત થયાં અને એનું રૂપ સુંદર થયું આવી આવી સર્વે અનુકૂળતાઓ એને પુણ્યોદય મિત્રના પ્રસંગથી પ્રાપ્ત થઇ."

નરવાહન—"ત્યારે એનો પુણ્યોદય મિત્ર હતો તે હાલ ક્યાં ચાલ્યો ગયો?"

કળાચાર્ય—"એ કોઇ જગોએ ગયો નથી, તે અહીં જ કુમારમાં જ ગુપ્ત રીતે (ન દેખી શકાય તેવી રીતે) રહેલો છે, પણ બન્યું છે એમ કે એણે જ્યારથી રિપુદારૂણના ખરાબ ચરિત્રો અને નિંદ્ય વર્તન જોવા માંડ્યાં ત્યારથી એને મનમાં ઘણી જ ગ્લાનિ થઇ ગઇ છે અને તેથી થોડા વખતથી ચિંતાને લીધે એ બાપડો ક્ષીણ થઇ ગયો છે, એનું શરીર દુબળું થઇ ગયું છે અને એ ઉઘાડી રીતે નરમ પડી ગયેલો દેખાય છે[1] એના દુબળા શરીરને લીધે જે જે આપત્તિઓ કુમારપર આવી પડે છે તેનું અગાઉ પ્રમાણે સર્વ અંશે નિવારણ કરવાને હવે એ શક્તિવાન્ થતો નથી."

નરવાહન—"અરેરે! હવે આ બાબતમાં કાંઇ પણ ઉપાય નથી અહો! આ મૂર્ખ દીકરાએ તો સર્વ લોકોની સમક્ષ મારી ભારે ફજેતી કરાવી!"

લોકોમાં અપવાદ.

આ પ્રમાણે બોલતાં જાણે ચંદ્રમાનું મુખ રાહુએ ગળી લીધું હોય નહિ તેમ મારા પિતાશ્રીનું મુખ કાળું શ્યામ થઇ ગયું આથી કળાચાર્ય અને મારા પિતાશ્રી વચ્ચે જે ખાનગી વાતચિત ચાલતી હતી તેનો પરમાર્થ લોકો મનમાં બરાબર સમજી ગયા એને પરિણામે મારા પિતાશ્રી અને સગાસંબંધીઓ ભોંઠા પડી ગયા અને પ્રધાન વર્ગ ગ્લાનિ પામી ગયો, ગામના મશ્કરા લોકો અંદર અંદર હસવા લાગ્યા અને મારી મશ્કરી કરવા લાગ્યા, બીચારી નરસુંદરી તો આવો બનાવ જોઇને ઘણો જ ખેદ પામી ગઇ અને નરકેસરિ રાજાની

---

૧ એનું પુણ્ય ઓછું થઇ ગયું છે જમે મુડી ઘણી ખરચાઇ ગઇ છે-એવો ભાવાર્થ છે

સાથે તેનો પ્રધાનવર્ગ અને સબંધીવર્ગ આવ્યો હતો તે ઘણો આશ્ચર્ય પામી ગયો અમારા ગામના લોકો મારા પિતાશ્રી ન સાભળે તેમ અરસ્પરસ ધીમે ધીમે વાત કરવા લાગ્યા "અરે ! આ રિપુદારણ અભિમાનમા ચઢી ગયો છે, પણ તદ્દન મૂર્ખ જણાય છે ! જેમ ધમણમા પવન ભર્યા હોય તેમ એ ભાઈશ્રી અભિમાનથી જ ફૂલી ગયેલા જણાય છે-એ કે અદર કાઇ દમ નથી, પણ ખાલી ખોટી વિખ્યાતિ પામી ગયેલ છે કોઇ માણસ ભણવામા મીડુ હોય પણ વાચાળ હોવાને પરિણામે કદાચ બાહ્ય વાણીના આડબરથી લોકોમા મોટાઇ મેળવી જાય, પરતુ તેવાને જ્યારે કસોટિએ ચઢવાનો પ્રસગ આવે છે ત્યારે તેને અનેક પ્રકારની હેરાનગતી પ્રાપ્ત થાય છે અને લોકોમા આ રિપુદારણ કુમારની પેઠે મશ્કરી કરાવવાનો પ્રસગ પ્રાપ્ત થાય છે."

કુમારને શરીરે એકાએક વ્યાધિ થઇ આવ્યો.
આખરે પુણ્યોદય શરમાયો અને બહાર પડ્યો.
વિચારી બાજી ગોઠવી અને નરસુદરી અપાવી.

શ્વાસ રૂધાયો મારા પિતાશ્રી અને કળાચાર્યે એક બીજાને કાને લાગીને અદર અદર વાત કરતા હતા તે વખતે તેઓ વાત શી કરે છે તે મારા સમજવામા ન આવવાથી મનમા મને એક વિચાર સુઝયો, મને એમ થયુ કે મારા પિતા અને કળાચાર્ય ગમે તેમ કરીને જોર વાપરીને પણ મારી પાસે કળા સબધી વાત બોલાવશે આવા વિચારથી મારા મનમા ઘણો ભય પેસી ગયો જેને પરિણામે મારી ગળાની નાડીનુ જાળુ એકદમ અટકી ગયુ અને પરિણામે શ્વાસોશ્વાસ લેવાનો માર્ગ રોકાયો એ વખતે જાણે હુ મરી જતો હોઉ એવી મારી દશા થઇ ગઇ એટલે 'અરે પુત્ર ! અરે મારા બાપ ! દીકરા ! તને આ શુ થઇ ગયુ ' એમ બોલતી મારી માતા વિમલમાલતી દૂરથી આવીને મારે શરીરે વળગી પડી, અમારો આખો સબધીવર્ગ એકદમ આકુળવ્યાકુળ થઇ ગયો, રાણી વસુધરા (નરસુદરીની માતા) ઝાખાઝબ થઇ ગયા અને નરકેસરી રાજા આશ્ચર્યમા પડી ગયા

સમય જાળવ્યો એ વખતે યોગ્ય અવસર જોઇને મારા પિતાશ્રીએ કહ્યુ "અરે લોકો ! આજે તો તમે વિદાય થઇ જાઓ ! આજે કુમારને શરીરે સારૂ નથી કુમારની પરીક્ષા હવે પછી બીજે વ [illegible] " રાજા નરવાહનના આવા શબ્દો સાભળી લોકો ત્યાથી અ [illegible] ગયા અને ત્રણ રસ્તાના સગમપર

ચાર રસ્તાઉપર તથા બીજે આડે અવળે ટોળેટોળા એકઠા થઇ કુમારના (મારા) પંડિતપણાપર અંદર અંદર હસવા લાગ્યા તેઓ ગુપચુપ વાતો કરવા લાગ્યા કે 'વાહ! કુમારનું પંડિતપણું તો ભારે જબરૂં! એ તો સભામાં એક અક્ષર પણ બોલી શક્યો નહિ!!' આવી રીતે લોકોમાં મારી પુષ્કળ હાસી થઇ મારા પિતાશ્રીએ લજ્જાથી નીચું માથું કરીને કળાચાર્યને અને નરકેસરી રાજાને પણ ત્યાંથી વિદાય કરી દીધા

સુંદરીપિતા સમજ્યો — નરકેસરી રાજાએ પોતાના ઉતારાપર જઇ વિચાર કર્યો કે જોવાનું હતું તે તો જોઇ લીધું! વાતમાં કાંઇ માલ જણાતો નથી! માટે કાલે સવારે અહીંથી પ્રયાણ કરી જવું

ભય દૂર થયો — જ્યારે લોકો વિખરાઇ ગયા અને નરકેસરી રાજા વિગેરે વિદાય થઇ ગયા ત્યારે મારા જીવમાં જીવ આવ્યો અને શરીરે કાંઇક સ્વસ્થતા થઇ મને જે ભય થયા કરતો હતો તે ત્યારે જ ઓછો થયો

પિતાની ચિંતા — મારા પિતાશ્રીને તો એવું ભારે થઇ પડ્યું કે જાણે તેઓ પોતાનું આખું રાજ્ય જ ખોઇ બેઠા હોય નહિ અથવા તો જાણે તેમનાપર કોઇએ વજ્રનો સખ્ત પ્રહાર કર્યો હોય નહિ! આવી રીતે તે આખો દિવસ મારા પિતાએ અત્યંત ચિંતાયુક્ત વ્યગ્ર દશામાં પસાર કર્યો તેમના મનમાં એટલો બધો ખેદ થયો કે દરરાજ સાંજે નિયમસર કચેરી કરતા હતા તે પણ તેમણે કરી નહિ રાત્રિ પડી એટલે તેઓએ કોઇ પણ પુરૂષને પોતાની પાસે આવવાનો નિષેધ કરી દીધો અને પોતે સુઇ ગયા પોતાના મનમાં જે ચિંતા હતી તેને પરિણામે બીલકુલ નિદ્રા આવી નહિ અને આખી રાત લગભગ વ્યાકુળતામાં જ પસાર કરી

પુણ્ય જાગ્યું — હવે તે વખતે મારા મિત્ર પુણ્યોદયને કાંઇક લાજ આવી તેણે વિચાર કર્યો કે—

यस्य जीवत एवैव, पुंस स्वामी विडम्ब्यते।
किं तस्य जन्मनाप्यत्र जननीक्लेशकारिण ॥

અહો પ્રાણી જીવતો હોય તે છતાં તેનો સ્વામી કે તેનો સબંધી આવી રીતે હેંગનગતિ પામે-લોકોમાં અપમાન પામે તો તેવા પ્રાણીના જન્મનું સાર્થકત્વ શું? એવો પુરૂષ તો જન્મવાથી માત્ર પોતાની

માતાને ભાર રૂપ જ થાય છે! તમારનું અત્યારે જે મોટું અપમાન થયું છે તેથીએ મારે ઘણું જ શરમાવા જેવું થયું છે અને હવે જો નરકેસરી રાજા ચાલી ચલાવીને અહીં સુધી પોતાની દીકરી કુમારને આપવા આવ્યો અને દીકરી આપ્યા વગર પાછો ચાલ્યો જાય તો તો પછી કુમારની સાથે હું રહ્યો, મેં તેની દોસ્તી કરી-એ સઘળું ફોકટ જાય, તેથી મારે આ બાબતમાં બેદરકારી કરવી એ કોઈ રીતે યોગ્ય નથી જો કે આવી સુંદર સુંદરીને કુમાર રિપુદારુણ કોઈ પણ રીતે યોગ્ય નથી તો પણ હવે નામ રાખવા ખાતર પણ ગમે તેમ કરીને તેને આવેલી કન્યા અપાવું એમ ન કરું તો મારું પોતાનું ખોટું કહેવાય અને તમારો અને મારો સબંધ વગોવાય

અહીં આવી રીતે પ્રસંગ ચાલતો હતો તે વખતે મારા પિતાશ્રીને રાત્રિ જરા બાકી રહી ત્યારે સહજ ઉંઘ આવી અહો! અગ્રહીતસંકેતા! તે વખતે પુણ્યોદયે અત્યંત મનોહર રૂપ ધારણ કરીને મારા પિતાશ્રીને સ્વપ્નમાં દર્શન આપ્યાં મારા પિતાએ સ્વપ્નમાં એક સુંદર આકારને ધારણ કરનાર શ્વેત વર્ણવાળો પુરૂષ જોયો આ શ્વેત પુરૂષે કહ્યું "અરે રાજન્! ઉંઘે છે કે જાગે છે?" પિતાશ્રીએ જવાબમાં કહ્યું "જાગું છું" શ્વેત પુરૂષે કહ્યું "જો એમ છે તો ચિંતા છોડી દે, તારા દીકરા રિપુદારુણને નરસુંદરી અપાવીશ! તું ગભરાઈશ નહિ" પિતાશ્રીએ જવાબમાં કહ્યું "ઘણી કૃપા થઈ!"

પિતાને સ્વપ્ન

આ વખતે પ્રભાતકાળની નોબત વાગી એટલે મારા પિતાશ્રી જાગૃત થયા [2]વખત જણાવનારે કહ્યું "પોતાનો પ્રતાપ[3] ઓછો થઈ જવાથી જગતની સમક્ષ જે સૂર્ય અગાઉ (ગઈ કાલે સાંજે) અસ્ત પામી ગયો હતો તે અત્યારે ઉદયને પ્રાપ્ત કરીને લોકોને કહે છે કે—

કાલનિવેદક

---

૧ નસારીજીવ સદાગમ આગળ પોતાનું ચરિત્ર કહે છે

૨ કાલનિવેદક વખત જણાવનાર એક રાજ્યપુરૂષ (ઓરીસર) હોય છે આવા પ્રસંગોમાં એ જ્યારે બોલે છે ત્યારે તેનું બે ભાવાર્થવાળું વચન નીકળે છે થવાનું હોય તેવા શુકન વચન નીકળે છે એવી પ્રાચીન માન્યતા છે (-સરખાવો શુકનપૂર્વ શબ્દ આગળ)

૩ આ અન્યોક્તિ છે શબ્દો સૂર્ય અને રિપુદારુણને લાગુ પડે તેમ શ્લોકમાં વાપર્યા છે **પ્રતાપ** (૧) તેજ (૨) રાજ્યકાંતિ **અસ્ત** (૧) આથમવું (૨) પુણ્ય હીન થઈ અંધકારમાં જવું તે **ઉદય** (૧) ઉગવું તે (૨) સારૂં નશીબ બાકીનો અર્થ સ્પષ્ટ છે

यदा येनेह यल्लभ्य, शुभ वा यदि वाऽशुभ ।
तदाऽवाप्नोति तत्सर्व, तत्र तोषेतरौ वृथा ॥ १ ॥

આ દુનિયામા જ્યારે જે પ્રાણીને અમુક વસ્તુ પ્રાપ્ત થવાની હોય છે તે વસ્તુ સારી અથવા તો ખરાબ ગમે તેવી હોય પણ તે વખતે તેને તે જરૂર મળે છે, માટે તે સબધમા સતોષ ધારણ કરવો કે અસતોષ વારણ કરવો એ તદ્દન નકામો છે

અ યોગિનો અર્થ

કાલનિવેદકના આવા વચન સાભળીને મારા પિતાએ (નરવાહન રાજાએ) વિચાર કર્યા કે-ખરેખર! મારે હવે આ બાબતમા શોક કે દીલગીરી કરવા જેવુ રહ્યુ નથી, કારણ કે મને એમ લાગે છે કે કુમાર (રિપુદારણ) જરૂર નરસુદરીને પ્રાપ્ત કરશે એક તો કોઇ દેવતા આવીને મને ચોખી રીતે સ્વપ્નમા તે વાત કહી ગયો છે કે રિપુદારણને નરસુદરી અપાવીશ અને બીજુ આ કાલનિવેદક દ્વારા મારા નશીબે પણ મને એ જ ઉપદેશ આપ્યો હોય એમ જણાય છે એના કહેવાની મતલબ એ જણાય છે કે જે પુરૂષ જે વખતે કોઇ સુદર અથવા તો ખરાબ વસ્તુ મેળવવાને યોગ્ય થાય છે તે વસ્તુ તે પુરૂષને નશીબના યોગે જ એકાએક મળી આવે છે, માટે સમજુ માણસે વસ્તુપ્રાપ્તિ અપ્રાપ્તિને અગે કોઇ પણ પ્રકારનો હરખ કે શોક કરવો નહિ આવા વિચારથી મારા પિતા જરા સ્વસ્થ થયા

વિચાર વળ્યા

પુણ્યોદયનો પ્રભાવ તો વિચારણામા પણ આવી શકે તેવો નથી તેણે (પુણ્યોદયે) મારા પક્ષપાતી થઇને નરકેસરી રાજાના મનમા વિચાર ઉત્પન્ન કર્યો કે-અહો! આ નરવાહન (રિપુદારણના પિતા) ખરેખર એક મોટા મનવાળો ઉદાર રાજા છે હુ અહીં શા કાર્ય માટે આવ્યો છુ તે હકીકત તેના આખા રાજ્યમા તો જણાયલી છે પણ તે ઉપરાત બીજા પણ અનેક રાજાઓના જાણવામા આવી ગઇ છે હવે જો નરસુંદરીને આપ્યા વગર જ પાછો મારે દેશ ચાલ્યો જઇશ તો મારા પક્ષને અને નરવાહન રાજાના પક્ષને બન્નેને ઘણુ શરમભરેલુ થઇ પડશે, લોકોમા અને અન્ય રાજ્યોમા એને લઇને કઇક ખોટી વાતો ચાલશે, માટે હવે તો કોઇ પણ રીતે દીકરી (નરસુદરી)નુ મન મનાવીને એનો સબધ રિપુદારણ કુમાર સાથે જોડીને જઉં તો જ ઠીક આવો વિચાર કરીને નરકેસરી રાજાએ પોતાની પટ્ટરાણી વસુંધરા સમક્ષ નરસુંદરીને અને પોતાનો જે વિચાર થયો હતો તે કહી

સંભળાવ્યો નરસુંદરીએ પણ મારા પુણ્યોદયના પ્રભાવથી પોતાનુ મન મારી તરફ વાળ્યુ અને તેના પિતાએ જે વિચારો જણાવ્યા તે તેને બરાબર યુક્તિવાળા અને તદ્દન વ્યાજબી લાગ્યા જેથી તેણે પણ તે વાત સ્વીકારી પોતાની પુત્રીએ નિર્ણય ફેરવીને પોતાની વાત સ્વીકારી તેથી નરકેસરી રાજાને આનદ થયો

ગોઠવણ-લગ્ન

ત્યાર પછી તુરત જ નરકેસરી રાજા નરવાહન રાજાને મળ્યો અને કહ્યુ કે "હવે વારવાર પરીક્ષા કરવાનુ શુ પ્રયોજન છે? લોકોને એકઠા કરવાની ભાજગડમા ઉતરવાની જરૂર નથી નરસુદરી પોતે રાજી ખુશીથી કુમાર રિપુદારૂણને વરવા ઇચ્છે છે વધારે સ્પષ્ટ કહુ તો તે અમારે દેશથી આની ત્યારથી જ તેને વરી ચૂકેલી છે માટે હવે આ બાબતમા ઝાઝી બડાઇ મારવાથી કે મોટો પડારો કરવાથી શુ? એમ કરવામા તો ઉલટું હલકા માણસોને બોલવાનો અવકાશ આપના જેવુ થશે માટે હવે આ કુમાર બીજી વધારે પરીક્ષામા ઉતર્યા વગર જ મારી પુત્રીનુ પાણિગ્રહણ કરે એમા મને કાઇ વાધો લાગતો નથી" મારા પિતા (નરવાહન રાજા)એ એ હકીકતનો સ્વીકાર કર્યો ત્યાર પછી તુરત જ સારો દિવસ જોવરાવવામા આવ્યો અને મહાન્ ઉત્સવ પૂર્વક નરસુંદરી મારી સાથે પરણી

આનદ-વિદાય

નરસુદરીને ત્યા મૂકી નરકેસરી રાજા પોતાને દેશ વિદાય થયા કોઇ પણ પ્રકારના અતરાયવિના નિરાકુળ આનદ ભોગ ભોગવી શકાય તે માટે એક મોટો વિશાળ રાજ્યમહેલ મારે માટે પિતાશ્રીએ મને આપ્યો

પ્રકરણ ૪ થું.

નરસુંદરીનો પ્રેમ-તિરસ્કાર.

ગ અને નરસુંદરીના લગ્ન થઇ ગયા, નરસુંદરીના પિતા પોતાને દેશ ગયા ત્યાર પછી નરસુંદરીની સાથે આ નદ કરતા કેટલાએ દિવસો પસાર થઇ ગયા પુણ્યદ હવે અમારો આ પ્રેમ બહુ સારી રીતે આવ્યો, તેમા અસમ્પન્ન પ્રા

ઉત્પન્ન કર્યા, અમારા બન્નેની સારી રીતે દોસ્તી પણ જામી ગઇ, તેને લઇને આનંદના અનેક પ્રસંગો તેણે અમને ઉત્પન્ન કરી આપ્યા, અમારા પ્રેમમાં વધારો કરી આપ્યો અને અમારા ચિત્તને અરસ્પરસ મેળવીને અમને અગાધ આનંદસાગરમાં ડૂબકીઓ મરાવી. જેવી રીતે સૂર્ય પોતાની પ્રભા (કાંતિ-તેજ)ને એક જરા પણ દૂર મૂકે નહિ, અથવા તો જેમ ચંદ્રમા પોતાની ચંદ્રિકાને એક ક્ષણ પણ વીલી મૂકે નહિ અથવા તો શંકર જેમ પાર્વતીને એક પળ પણ દૂર કરે નહિ તેમ હું મારી વહાલી નરસુંદરીને એક ક્ષણવાર પણ દૂર રાખતો નહિ. એ મુગ્ધા નવોઢા સુંદરી પણ ભ્રમરીની પેઠે મારા મુખ રૂપ કમળના રસનો સ્વાદ લેવામાં એટલી બધી આતુર રહેતી કે કેટલો વખત પસાર થયો છે કે થાય છે તેનું પણ તેને ભાન રહેતું નહિ.

દંપતીનો પ્રેમ

પ્રેમને અંગે મિત્રોની અદેખાઇ.

પ્રેમનો છેદ કરાવવાનો સંકેત.

મારી અને નરસુંદરી વચ્ચે આવો સુંદર આકર્ષક પ્રેમભાવ અને ખેંચાણકારક સ્નેહબંધન કે જે સાધારણ રીતે દેવોને પણ દુર્લભ હોય છે તેને જોઇને ઉપર ઉપરથી મારા મિત્ર તરીકે જાણીતા થયેલા પણ પરમાર્થે મારા ખરેખરા દુશ્મન પેલા મૃષાવાદ અને શૈલરાજના હૃદયરૂપ અગ્નિમાં તેલ હોમાણું. તેઓ તો વિચાર કરવા લાગ્યા કે—આ વળી નવું સાલ ક્યાંથી આવ્યું? એણે તો મિત્ર રિપુદારણને વશ કરી લીધો![1] હવે એ પાપી રિપુદારણ અને મુગ્ધા નરસુંદરીનો વિયોગ કેવી રીતે થાય તેની બરાબર યોજના કરવી જોઇએ. એ વિચારને પરિણામે શૈલરાજે મૃષાવાદને કહ્યું "ભાઇ મૃષાવાદ! તું હાલ નરસુંદરીની સાથે જોડાઇ તેના મનમાં વિક્ષેપ ઉત્પન્ન કર, ત્યાર પછી જ્યારે બરાબર અવસર આવશે ત્યારે એ બાબત પાર પાડવા માટે હું પણ યોગ્ય ભાગ લઇશ. જ્યારે મારા જેવો પ્રેમનો વિયોગ કરાવવાનું કામ હાથમાં લે ત્યારે પછી પ્રેમબંધનનું ઠેકાણું અને વાત કેવી?" તુરત જ મૃષાવાદે જવાબમાં કહ્યું "ભાઇ શૈલરાજ! તારે વળી મારા જેવાને વારંવાર ઉત્સાહ આપવાની કે પ્રેરણા કરવાની તે જરૂર હોય? તું જોઇશ એટ

પ્રેમચ્છેદનો સંકેત

1 અભિમાન અને પ્રેમ એકીસાથે રહી શકતા નથી. કારણ અભિમાન ઇર્ષ્યા ઉત્પન્ન કરે છે અને ઇર્ષ્યાથી પ્રેમપર ફટકો પડે છે.

લામા તો હુ એના (નરસુદરીના) ચિત્તમા મોટો ભેદ પાડી દઇશ, તુ એમ જ જાણ કે એ કામ તો થઇ જ ગયુ છે" આવી રીતે નરસુદરીનો અને મારો વિયોગ કરાવવા માટે મારા બન્ને મિત્રોએ (?) પોતાના મનમા ચોક્કસ નિશ્ચય કરી દીધો અને તેને માટે કેવી રીતે કામ લેવુ તેની સર્વ વ્યવસ્થા બરાબર વિચાર કરીને તેમણે અદર અદર ગોઠવી લીધી

અભાગુ કુમારનો સુદરીપર મોહ.
લોકોનો કુમારસુદરીના સબધપર વિચાર.

પ્રેમાસક્ત કુમાર

જ્યારથી મને નરસુદરી મારી પત્ની તરીકે પ્રાપ્ત થઇ ત્યારથી હુ તો મારા મનમા એમ જ માનતો હતો કે ત્રણ લોકમા સારામા સારી જે વસ્તુ પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય છે તે મને મળી ગઇ છે આવા વિચારને પરિણામે પોતાના ભવા ચઢાવીને આખોને વાકી કરીને પોતાના હૃદય ઉપર શૈલરાજનો આપેલો લેપ લગાડતો લગાડતો હુ મારા મનમા વિચાર કરતો હતો કે-મને ખરેખર એક સપૂર્ણ સુંદર સૌભાગ્યશાળી નિપુણ પત્ની મળી છે તેથી મારા જેવો આ દુનિયામા બીજો કોઇ ભાગ્યશાળી પ્રાણી નથી, આવા વિચારથી હુ તેના પ્રેમમા વધારે ને વધારે ગાઢ આસક્ત થઇ ગુરુમહારાજને વદન કરવા પણ ન જઉં, દેવને પણ નમસ્કાર કરવા ન જઉં અને મારા વડીલ સગાસબધીઓને માન આપવા પણ બહાર નીકળુ નહિ, એટલુ જ નહિ પણ મારા નોકરોને પૂરા હુકમો પણ આપુ નહિ અને દુનિયાને મ્હોં પણ દેખાડું નહિ મારૂ આવુ દુષ્ટ વર્તન જોઇને મારો પુણ્યોદય મિત્ર જેને વારવાર મારે માટે લાગણી થઇ આવતી હતી તેને મનમા ઘણો જ ખેદ થયો અને પરિણામે તે બાપડો મારી ખાતર દુર્બળ થતો ગયો[1] મારા સગાસબધી અને પરિજન પણ મારૂ એવા પ્રકારનુ વર્તન જોઇને મારી તરફ ઓછા રાગવાળા થઇ ગયા અને અદર અદર મારી હાસી કરતા વાતો કરવા લાગ્યા-"અહો! નસીબ તો જુઓ! દૈવ કેવી વિચિત્ર યોજના કરે છે! વાહ! શુ વિધાતાએ આ કાગડાની કોટે રત્ન બાધ્યુ છે! આવી રત્ન જેવી સ્ત્રીને આવા મૂર્ખા સાથે જોડી દીધી! પહેલા તો પોતાની મૂર્ખાઇની એ ગિધુદારૂનુ ગર્વથી ભરેલો હતો, એનામા મૂર્ખતાનુ

સમ્બન્ધીઓનો મત

1 મતલબ મારૂ પુણ્ય ખવાઇ જવાથી ઓછુ થવા લાગ્યુ, જેમે પુણ્ય વપરાતા હાની અને થવા લાગ્યુ એમ અને અતે જ બધ કરી દીધુ

અભિમાન હતુ અને હાલ આવી નિપુણ કન્યા પ્રાપ્ત કરીને પાછો બીજા પ્રકારના અભિમાનથી અધ થયો છે લોકોમા કહેવાય છે તે બરાબર જ છે કે 'એક તો જાતે [1]વાદરો અને વળી તેના વૃષણપર વીંછીએ ચટકો માર્યો! પછી તેના તોફાનમા કહેવુ શુ? ખરેખર! આવા ગધેડાને હાથણી જેવી સર્વ અવયવે સુંદર નરસુન્દરી જેવી પત્ની ઘટે નહિ!! વિધાતા ખરેખર વિચિત્ર રીતે કામ કરે છે!"

સુંદરીની પ્રેમપરીક્ષા
સુંદરીનો કળાવ્યામોહ.
સાધારણમા વાત વધી.

એક દિવસ નરસુંદરી જેનુ ચિત્ત સદ્ભાવથી ભરપૂર હતુ તેણે પોતાના પતિનો પોતાપર કેવો પ્રેમ છે તેની પરીક્ષા કરવાનો વિચાર કર્યો તેને મનમા એમ થયુ કે રિપુદારૂણનો મારા ઉપર ખરેખરો સાચો સ્નેહ છે કે

પ્રેમની કસોટિ

નહિ તે જોવુ જોઇએ અમુક માણસનો આપણા ઉપર બરાબર સ્નેહ છે કે નહિ તે છુપી વાત કહેવાથી જણાઇ આવે છે એને કાઇક ગુપ્ત હકીકત પૂછુ, પછી તે તેનો બરાબર જવાબ આપે છે કે કાઇક છુપાવે છે તેથી પણ તેનો મારા ઉપર સ્નેહબંધ કેવા પ્રકારનો છે તે જાણવામા આવી જશે આ પ્રમાણે નરસુદરીએ વિચાર કર્યો ત્યાર પછી વિચાર કરતા કરતા નરસુદરીને ધ્યાનપર એક વાત આવી કે કોઇ ખરેખરી ગુપ્ત હકીકત પતિને પૂછવી છેવટે તે નિશ્ચયપર આવી ગઇ તેને યાદ આવ્યુ કે પોતાના પતિ સુંદર શરીરવાળા છે પણ રાતા [2]અશોક વૃક્ષની પેઠે સર્વ કળાઓમા કુશળતા મેળવવારૂપ ફળથી તદ્દન રહિત છે, કારણ કે જ્યારે હુ આ સિદ્ધાર્થ નગરમા આવી અને સભા સમક્ષ તેમની પરીક્ષા કરવાની શરૂઆત થઇ તે વખતે પોતામા કોઇ પણ પ્રકારનુ વિશેષ જ્ઞાન ન હોવાને લીધે તેમના મનમા જે ભય થઇ આવ્યો હતો તે સ્પષ્ટ રીતે તેમના શરીરપર જણાઇ આવતો હતો હવે ત્યારે મારે આર્યપુત્રને એવો જ સવાલ પૂછવો કે તે દિવસે તેમને મનમા એટલો બધો ક્ષોભ થઇ આવ્યો તેનુ કારણ શુ? જો એનો એ

---

૧ વા દરાને વૃષણપર વીંછી ચટકારે ત્યાર તે બહુ ગાડો થાય છે મર્કટ ને વળી મદિરા પીવે-એના જેવુ તોફાન જામે છે

૨ અશોક વૃક્ષ બહુ મોટું અને દેખાવમા આમા જેવુ સુદર હોય છે પણ તેને ફળ હોતા નથી પતિ (રિપુદારૂણ) પણ રૂપાળા છે પણ અક્કલ વગરના છે, કળારૂપ ફળ વગરના છે શરીર બહુ સુંદર અને બધગેસતો છે

સીધો જવાબ આપશે તો હુ જાણીશ કે આર્યપુત્રનો મારા ઉપર ખરેખરો સાચો સ્નેહ છે અને જો તેનો સીધો જવાબ નહિ આપે તો પછી તેમનો અભિપ્રાય શો છે તે મારા જાણવામા બરાબર આવી જશે

અભણ અભિમાનીના ગોટા.

ગોટાળીઆ જવાબ

આવી રીતે વિચાર કરીને પ્રેમપરીક્ષા કરવા સારૂ નરસુંદરીએ મને એક દિવસ પૂછ્યુ "વહાલા! આર્યપુત્ર! તે દિવસે જ્યારે રાજસભામા તમારી સાથે પ્રથમ વાત ચીત થઇ ત્યારે તમારે શરીરે શી અડચણ થઇ આવી હતી?–" આવો યુક્તિસર સવાલ નરસુદરીએ મને પૂછ્યો તે વખતે પોતાનો અવસર બરાબર જાણીને મૃષાવાદે પોતાની યોગશક્તિનો મારા ઉપર બરાબર પ્રયોગ કર્યો તે અદૃશ્ય થઇને ખાનગી રીતે મારા મુખમા પેસી ગયો જવાબમા મારા મૃષાવાદ મિત્રની પ્રેરણાથી મેં કહ્યુ "તમને મારે માટે તે વખતે શુ લાગ્યુ હતુ તે તમે જ કહોને!"

નરસુંદરી—"આર્યપુત્ર! હુ તો તે વખતે બરાબર હકીકત જોઇ શકી નહોતી તેમ જ જાણી પણ શકી ન હોતી, તે વખતે મારા મનમા એટલી શકા ઉત્પન્ન થઇ હતી કે આર્યપુત્રને શરીરે કોઇ સાચી અડચણ થઇ આવી છે કે કળાકલાપમા કુશળતા આર્યપુત્રમા (આપનામા) નથી તે છુપાવવા ખાતર ખાલી બ્હાનુ કાઢ્યુ છે!"

રિપુદારૂણ—"સુદરી! તારે એવો વિચાર કરવાનુ કાઇ પણ કારણ નથી મારા હૈયા ઉપર સર્વે કળાઓ તો તરી રહેલી છે એ બાબતમા જરા પણ વાંધો છે જ નહિ અને હતો પણ નહિ વળી મારે શરીરે તે વખતે કોઇ ખાસ અડચણ પણ થઇ ન હોતી મારા પિતા માતાએ મારા પરના ખોટા મોહથી તે વખતે ખાલી નકામી વમાધમ કરી મૂકી એવી નકામી ધાધલને લીધે હુ સ્થિર થઇને બોલ્યા ચાલ્યા વગર બેસી રહ્યો" આ હકીકત સાભળીને નરસુદરીને મનમા ખાત્રી થઇ ગઇ કે–હુ મુદ્દાની બાબતમા ચોક્કસ ગોટા વાળુ છુ–તેથી તેણે વિચાર કર્યો કે–અહો! આર્યપુત્ર મને કેવી છેતરે છે! એને એમ કરનામા જરા શરમ પણ આવતી નથી! કેવી ધીઠાઇ! એને પોતાને માટે કેટલુ અભિમાન છે અને મનમા પોતાને કેટલા મોટા માને છે! પછી તેણે વાત આગળ ચલાવી —

નરસુંદરી—"આર્યપુત્ર ! જો તેમ જ હતું તો હજુ પણ મને આપની પાસેથી કળાકલાપનું સ્વરૂપ સાંભળવાની ઘણી પ્રબળ ઇચ્છા છે મારા ઉપર મોટી મહેરબાની કરીને કળાઓ સંબંધી સર્વ હકીકત મને કહી સંભળાવો"

નરસુંદરીનો આવો સવાલ સાંભળીને મારા મનમાં એમ થયું કે આ નરસુંદરીને પોતાની પંડિતાઇનું ઘણું જ અભિમાન જણાય છે અને તેથી તે મારો પરાભવ કરી મને હલકો પાડવાની ઇચ્છાથી મારી હાંસી કરે છે આ વખતે શૈલરાજે પોતાનો અવસર સાધીને ગુપ્ત રીતે દેખાવ આપી દીધો અને સ્તબ્ધચિત્ત નામના લેપને મારા હૃદય ઉપર એકદમ પોતાને હાથે ચોપડી દીધો લેપ લાગ્યા પછી વળી મેં વધારે વિચાર કર્યો કે ખરેખર ! આ નરસુંદરી જાણે પોતે કેવીક પંડિતા હોય એમ માનીને મારો પરાભવ કરી મારી મશ્કરી કરવા તત્પર થઇ છે તો એ પાપિણીને અહીં રાખવાથી શું ?

નરસુંદરીનો તિરસ્કાર.

ઉપરની સર્વ બાબતનો વિચાર કરતાં તથા મારા હૃદયપર લેપ લગાડતાં જરા પણ વખત લાગ્યો નહિ એક ક્ષણમાં સર્વ વિચારો મારા મનમાં આવી ગયા અને સ્તબ્ધચિત્ત લેપ પણ લાગી ગયો મેં શૈલરાજની ધૂનમાં તુરત જ અત્યંત તિરસ્કારથી નરસુંદરીને કહ્યું "અરે પાપી ! રંડા ! કુટિલા ! ચાલ, નીકળ અહીંથી ! મારી નજર પાસેથી એકદમ દૂર થા ! મારા ગજમહેલમાંથી બહાર નીકળ ! તારા જેવી મોટી વિદ્વાન અને પોતાની જાતને પંડિતા માનનારી સ્ત્રીને મારા જેવા મૂર્ખ [1]માણસ સાથે રહેવું શોભે નહિ"

તિરસ્કૃતા સુંદરીની સ્થિતિ

મારા આવાં વચન સાંભળવાથી એકદમ ગભરાટમાં પડી જઇને નરસુંદરીએ મારી સામું જોયું તેને તુરત જ જણાયું કે અગાઉ મારો તેના તરફ પ્રેમ હતો, પરંતુ તે વખતે તો હું માનભટના તાબામાં પડી ગયો હતો અને કોઇ પણ રીતે તેના તરફ આકર્ષાઉં તેવો પ્રકાર જણાતો નહોતો તેથી તે વખતે જાણે મંત્રથી હણાઇ ગયેલી [2]નાગણી

---

1 આખી વક્રોક્તિ છે

2 નાગણીનું ઝેર ઘણું હોય છે પણ ગારૂડી મંત્રથી તેનું જોર તદ્દન નરમ પડી જાય છે એવી લોકકથા છે

હોય, મૂળમાથી ખેંચી કાઢેલી જાણે મોટા વૃક્ષની લતા[1] હોય, ભાગી નાખેલ આબાની માજર હોય અથવા તો અંકુશથી પ્રેરેલી જાણે હાથણી[2] હોય તેવી એકદમ શોકાતુર દીન મુખવાળી અને ભયના ભારથી ભરપૂર હૃદયને [3]વારણ કરતી તેમ જ અવાજ કરતા રત્નના કદોરાની ઘુઘરીના કોલાહલ તેમ જ પગના ઝાઝરના અવાજથી આનદ કરવાની વાવડીમાથી કલહસો(બતકો)ને પોતાના તરફ ખેંચતી બહુજ મદ પગલે નરસુંદરી મારા ભુવનમાથી બહાર નીકળી અને માતા પિતાના ભુવન તરફ ચાલી ગઇ

પ્રકરણ ૫ મું.

નરસુંદરીનો આપવાત

નરસુંદરી મારા ભુવનમાથી ચાલી નીકળ્યા પછી પણ જ્યા સુધી શૈલરાજે મારા હૃદયપર લગાડેલો લેપ સુકાયો નહિ ત્યા સુધી હુ પથ્થરના થાભલાની જેમ તેની તેજ સ્થિતિમા રહ્યો. જ્યારે એ લેપ થોડો થોડો સુકાઇ ગયો ત્યારે મારા મનમા પસ્તાવો થવા લાગ્યો, અગાઉ નરસુંદરી ઉપર મને સ્નેહ મમતા હતા તે ફરી જાગવા લાગ્યાં, તેને લીધે મારા મનમા દુખ થવા લાગ્યુ, કાઇક ચિતા પણ થવા લાગી, છેવટે મન તદ્દન શૂન્ય (ખાલી) થઇ જતુ હોય એમ જણાવા લાગ્યુ, મનમા વિહ્વળતા પણ થવા લાગી અને અનેક પ્રકારના વિકારો શરીરપર અને મનપર થવા લાગ્યા, વળી કાઇક કામજ્વર[4] આવ્યો હોય એમ શરીરમા ગરમી પણ વધી જતી દેખાઇ આગ

પશ્ચાત્તાપ
કામજ્વર

---

1 લતાનુ સૌંદર્ય તે ઝાડ સાથે વળગેલી હોય ત્યા સુધી જ છે, ઝાડથી છૂટી પડ્યા પછી તે ચીમળાઇ જાય છે

2 હાથી હાથણીને કબજામા રાખવાની નાની આંકડી.

3 અત્યત પાછા પડતી વખતે સમજુના મનની સ્થિતિ આવા જ પ્રકારની થાય છે

4 કામદેવનો તાવ મદનજ્વર એ મોટાઓને થાય છે, એમા પ્રેમ કરતા મોહનું તત્ત્વ પણ વધારે હોય છે

મનનો તાપ ઓછો કરવા હું પલંગપર પડ્યો પલંગપર પણ મને બગાસાં આવવા લાગ્યાં, આખું શરીર ભાંગવા માંડ્યું અને [1]ખદિરના બળતા કાષ્ટની વચ્ચે એક માછલાને મૂક્યો હોય તેમ ચારે તરફથી બળી ઝળી જતો પલંગપરથી હું ઉછળવા લાગ્યો એટલામાં મારી માતા વિમલમાલતી અત્યંત દીલગીરીથી ભરેલા ચહેરા સાથે મારા ભુવનમાં મારી પાસે આવી

માતા વિમલમાલતીની સમજાવટ.
તેણે કરેલ નરસુંદરીની અવસ્થાનું વર્ણન.
અને છેવટે સાધુ પુરૂષના વર્તનપર વિવેચન.

મારી માતાને મારી પાસે આવતી જોઇને મારા મનમાં જે ચિંતા હતી અને તેનો જે આકાર મારા ચહેરા પર દેખાતો હતો તે મેં છુપાવી દીધો મારી માતા પોતાની મેળે ભદ્રાસનપર બેસી ગઇ હું પણ પલંગપર જ બેસી રહ્યો મારી માતાએ વાત શરૂ કરી "ભાઇ! પેલી બાપડી નરસુંદરીને તેં આકરા વચનો કહી તિરસ્કાર કરીને હાંકી મૂકી તે જરા પણ ઠીક ન કર્યું જો સાંભળ અહીંથી તે ગઇ ત્યાર પછી તે બાપડીને શું શું થયું તે હું કહી બતાવું છું" મેં જવાબમાં કહ્યું "જે કહેવું હોય તે કહો"

પછી મારી માતાએ વાત ચલાવી—"અહીંથી નરસુંદરી ગઇ ત્યારે આંખમાં આવેલાં અશ્રુની ધારાથી તેના ગાલ ભરાઇ ગયેલા હતા આવી અવસ્થામાં મેં તેને જોઇ એ પણ રડતી રડતી આવી મારે પગે પડી મેં કહ્યું 'અરે નરસુંદરી! આ શું? તે બાપડીએ જવાબમાં કહ્યું 'માતાજી! કાંઇ નહિ! એતો મારા શરીરે દાહજ્વર (સખ્ત તાપ) થઇ આવ્યો છે તેની પીડા થાય છે' આટલા ઉપરથી જ્યાં વધારે પવન આવે તેવા સ્થાનપર હું તેને લઇ ગઇ અને તેને માટે ત્યાં પલંગ બિછાવ્યો અને તેને ત્યાં સુવાડી હું તેની પાસે બેઠી તે વખતે જાણે મોટા મુદ્ગર વડે કોઇ તેને મારતું હોય,[2] સખ્ત અગ્નિમાં જાણે તે બળી જતી હોય, જંગલનો ભયંકર સિંહ જાણે તેને

---

૧ ખદિરના લાકડાનો તાપ સર્વ લાકડાં (fuel)થી વધારે હોય છે

૨ અહીં નરસુંદરીની અવસ્થા વર્ણવી છે તેવે પ્રસંગે શરીરની અને મનની સ્થિતિ થાય તેવી સ્થિતિ બતાવી છે વસ્તુ અને ક્રિયાપદ એવાં યુક્તિસર ગોઠવ્યાં છે કે તે સ્થિતિનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ આવી જાય ધાતુઓ લાગુ પડતા છે તે પર ધ્યાન ખેંચવામાં આવે છે

ખાઇ જવાની તૈયારીમા હોય, મોટો મગરમચ્છ જાણે તેને ગળી જતો હોય, મોટા પર્વતનો ભાર જાણે તેનાપર પડતો હોય, યમદેવની કાતરથી જાણે કપાઇ જતી હોય, કરવતથી જાણે વેરાઇ જતી હોય, નરકની સખ્ત અગ્નિમા જાણે રધાઇ જતી હોય તેમ શય્યા ઉપર આ પડખેથી પેલે પડખે અને પેલે પડખેથી આ પડખે પછાડા મારતી આળોટવા લાગી તેની આવી સ્થિતિ જોઇને મેં (વિમલમાલતીએ) તેને પૂછ્યુ 'અરે નરસુદરિ! તને આવો સખ્ત દાહજ્વર શા કારણે ઉત્પન્ન થયો તે કહે?' મારો આવો પ્રશ્ન સાભળીને બાપડીએ ઊડો નિસાસો નાખ્યો પણ કાઇ જવાબ દઇ શકી નહિ[1] એટલા ઉપરથી પુત્ર! મેં મારા મનમા વિચાર કર્યો કે એને કોઇ મનની પીડા હોય એવુ જણાય છે નહિ તો મને પણ બરાબર ખુલાસા સાથે વાત કેમ ન કહે? મારા એવા વિચાર પછી મેં ઘણો જ આગ્રહ અને દબાણ નરસુદરીપર કર્યા ત્યારે જે હકીકત બની હતી તે ઘણા સાદા આકારમા નરસુદરીએ મને કહી સભળાવી પછી એના શરીરે ટાઢા ઉપચાર કરવા સારૂ કદલિકા દાસીની યોજના કરીને મેં નરસુદરીને કહ્યુ 'જો એમ જ છે તો તુ જરા ધીરજ રાખ, અત્યારે તને જે આટલો બધો ખેદ થઇ આવેલો છે તે મનમાથી દૂર કર અને હિંમત રાખ હુ અહીંથી હાલ તુરત જ રિપુદારણ પાસે જઉં છુ અને ગમે તેમ કરીને તે તને અનુકૂળ થઇ આવે એમ કરી આપીશ, પછી તારે કાઇ વાધો છે? પણ જો, તને એક વાતની ખબર નહિ તેથી આ બધો ગોટાળો થયો હોય એમ મને લાગે છે અને તે હકીકત એ છે કે મારા દિકરામા (રિપુદારણમા) માનને લઇને મોટાઇ કાઇક વધારે આવી રહેલી છે તેથી તેની વિરૂદ્ધ ભાષણ કરવામા અથવા તેને ચીડવવામા કાઇ માલ નથી હવે તેની આ ખાસીઅત તારા ધ્યાનમા આવી છે તો હવે જીવતા સુધી કદિ પણ તેને ન પસદ આવે તેવુ વાણી કે વર્તનથી કોઇ પણ આચરણ તારે કરવુ નહિ અને જાણે તે તારો પરમાત્મા હોય તેમ ગણીને તેની આરાધના કરવી' મારા આવા વચન સાભળીને એ નરસુંદરી જાણે વિકાસ પામેલી કમલિની હોય, જાણે ફૂલ આવેલી ઉત્તરની લતા હોય, જાણે પાણીરસ થઇ જવાથી રમ્ય થઇ ગયેલી આબાની માજર હોય, જાણે મદ ઝરવાથી અતિ સુદર લાગતી

---

[1] આ પ્રમાણે નરસુદરીની સ્થિતિ થઇ એમ વિમલમાલતી રિપુદારણને કહે છે—એ રિપુદારણના ભવસબધીની સર્વ વાર્તા સસારીજીવ અગ્રહીતસકેતા પાસે કહી બતાવે છે અને સામે સદાગમ બેઠા છે અને બાજુમા પ્રજ્ઞાવિશાળા અને ભવ્યપુરૂષ બેઠા છે આ વાત ખ્યાલમા રાખવી

[1]હાથણી હોય, જાણે પાણી પાઇને પ્રફુલ્લ કરેલી વેલડી હોય, જાણે અમૃતરસનું પાન કરીને તૃપ્ત થયેલી નાગદેવની પત્ની હોય, આકાશના વાદળના આવરણો ખસી ગયા પછી સુંદર શોભતી જાણે ચંદ્રમાની લેખા હોય, પતિથી છૂટી પડી ગયેલી ફરીવાર પતિને મળતી જાણે ચક્રવાકી હોય, તેમ એકદમ આનંદસાગરમાં ડૂબી ગઇ અને જેનું વર્ણન ન કરી શકાય તેવી સુંદર અવસ્થાનો અનુભવ કરતી એકદમ શય્યામાંથી બેઠી થઇ, મારે પગે પડી અને બોલી કે 'આપની મોટી કૃપા થઇ! આપના આવા વચનથી મારા ઉપર મોટો અનુગ્રહ થયો. માટે આપ જરૂર એક વાર તસ્દી લઇ મારા પતિ મને અનુકૂળ થાય એવું કરી આપો, ત્યાર પછી સ્વપ્નમાં પણ-એકવાર પણ-જો હું મારા નાથને પ્રતિકૂળપણે વર્તું તો પછી આખી જીંદગી સુધી તમે મારી સાથે બોલશો નહિ, મારી સામું પણ જોશો નહિ. હું તમને ખાત્રી આપું છું કે હું સર્વ રીતે આર્યપુત્રને અનુકૂળ જ રહીશ.' મેં નરસુંદરીને કહ્યું કે 'જો એમ છે તો હું હમણા જ જઉં છું.' નરસુંદરીએ ફરી વાર મારો આભાર માન્યો. પુત્ર! આ પ્રમાણે હકીકત હોવાથી હું તારી પાસે આવી છું.

"પુત્ર![2] વાતનો સાર એ છે કે તારી તેના તરફ પ્રતિકૂળતા છે એમ માલૂમ પડવાથી એ બાપડી સળગી જાય છે-બળી જાય છે અને જ્યારે તે એમ જાણશે કે તું તેને અનુકૂળ થયો છે ત્યારે તે રાજી રાજી થઇ જશે, કુમારને (તને) તે વહાલી છે એમ સાંભળશે તો તેના મનમાં અમૃતપાન કરવા જેટલો આનંદ થશે અને કુમારને તે પસંદ નથી, તેના તરફ પ્રેમ નથી એમ જાણશે તો મહા નારકીનું દુઃખ અનુભવશે, તારો તેના ઉપર હજુ જરા પણ રોષ રહ્યો છે એમ તે જાણશે તો બાપડી મરી જશે અને તને હવે તેના તરફ સંતોષ થયો છે એમ જો તે હકીકત જાણશે તો જ તે જીવી શકશે. કદાચ નાની ઉમર અને અણસમજ હોવાથી સ્નેહના વશથી એ બાપડીએ કાંઇ ભૂલથી તારો અપરાધ કર્યો હોય તો તેના પ્રેમ ખાતર તારે સર્વની માફી આપવી જોઇએ.

---

૧ મદ ઝરતા હાથીને ઝરે છે. હાથણીને ઝરતો હોય એમ જાણવામાં નથી.

૨ સંસારીજીવ કહે છે કે મારી રિપુદારણના ભવની માતા મારી પાસે આ પ્રમાણે નરસુંદરીની સ્થિતિ જણાવતા મને સમજાવતા હતા. હજુ માતા વિમલમાલતીનું સંભાષણ ચાલુ છે.

प्रणतेषु दयावन्तो, दीनाभ्युद्धरणे रता ।
सस्नेहार्पितचित्तेषु, दत्तप्राणा हि साधव ॥ १ ॥

સાધુ પુરૂષો જેઓ તેમને નમતા આવે છે (તેણે ગમે તેટલા અપરાધ કર્યા હોય તો પણ) તેના ઉપર દયા રાખે છે, દીન ગરીબનો ઉદ્ધાર કરવામા સર્વદા તૈયાર રહે છે અને સ્નેહથી જેઓ તેમને મન આપે છે ચિત્ત સોંપી દે છે તેની ખાતર પોતાના પ્રાણ પણ આપે છે. આવુ સાધુ પુરૂષોનુ વર્તન હોય છે, માટે તારે તે પ્રમાણે વર્તવુ યોગ્ય છે"

રિપુદારૂણનો અભિમાની જવાબ.
વાત્સલ્યશીળ માતા પગે પડી તેને પાટુ.
હતાશ માતા અને નરસુંદરીના હૃદયનો બળાપો.

મારા ઉપર નરસુંદરીનો પ્રેમ કેવો અવિચળ હતો અને તેના મનમા મારે માટે કેટલી સારી લાગણી હતી એ સબધી મારી માતાનુ વિવેચન સાભળીને હુ નરસુંદરી તરફના સ્નેહથી કાઇક નમ્રતા ધારણ કરવાની તૈયારીમા હતો અને કાઇક તેના તરફ ગીનો થઇ જઉ એવા અનુકૂળ સયોગો મારા મનમા થતા હતા ત્યા તો મારા મિત્ર શૈલરાજે ભવા ચઢાવીને માથુ હલાવ્યુ અને મારા હૃદય ઉપર સ્તબ્ધચિત્ત લેપ પોતાને હાથે લગાવી દીધો

એ પ્રમાણે થતા નરસુંદરીએ મારી નજરે મારો જે મોટો અપરાધ કર્યો હતો તે મારી સ્મૃતિમા બરાબર ખડો થયો અને મારા મનપર એથી ઘણી ઉલટી અસર થઇ આવી, જેથી મેં મારી માતાને કહ્યુ "મારૂ અપમાન કરનાર એ શખણીનુ મારે કાઇ પણ કામ નથી" માતા વિમલમાલતીએ કહ્યુ "અરે ભાઇ! એમ બોલ નહિ જો કે એણે તારો મોટો [1]અપરાધ કર્યો છે, પણ મારી ખાતર એકવાર તુ એને માફી આપ" આટલુ બોલી મારી માતા મારે પગે પડી મેં કહ્યુ "જા, નીકળ! તે નાલાયકનો પક્ષ ખેંચનાર! તુ પણ અહીંથી નીકળ મે કાઢી મૂકેલી શખણીને તુ સઘરે છે તો જા! નીકળ! મારે તારૂ પણ કામ નથી." આ પ્રમાણે કહીને મે મારી માતાને મારા પગવડે પાટુ મારી[2]

---

૧ નરસુંદરીએ કાઇ દમ જેવો અપરાધ કર્યો નહોતો પણ અભિમાની પુત્રને રાજી રાખવા વાત્સલ્યશીળ માતાને આમ કહેવુ પડયુ અભિમાનથી કેટલુ વિપરીત પરિણામ થાય છે તે હવે બરાબર ધ્યાન રાખી વાચવા ભલામણ છે

૨ અભિમાનની હદ જોજો! માતા પગે પડી તેને પાટુ

અહાહા ! અગૃહીતસંકેતા ! આવી રીતે જ્યારે મેં પાપી શૈલ રાજાની અસરતળે મારી માતાને પગથી લાત મારી અને તેનો મોટો તિરસ્કાર કર્યો ત્યારે તે સમજી ગઇ કે હુ મારો આગ્રહ મૂકી દઇ કરેલા નિશ્ચયમા ફેરફાર કરૂ તેમ નથી આથી તે બાપડી તદ્દન નિરાશ થઇ ગઇ અને આખોમાથી આસુ પાડતી જેવી આવી હતી તેવી પાછી ચાલી ગઇ અને જઇને નરસુંદરીને સર્વ બનાવ યથાસ્થિત કહી સભળાવ્યો એ હકીકત સાભળીને જાણે તેના ઉપર વજ્રપાત થયો હોય નહિ તેમ મૂર્છા ખાઇને નરસુંદરી જમીનપર પડી તેનાપર ચદનના અને શીતળ જળના ઉપચાર કર્યા અને પખાવડે પવન નાખ્યો એટલે કેટલીક વારે તેને જાગૃતિ (શુદ્ધિ) આવી પણ તુરત જ તે મોટે સ્વરે રડવા લાગી

નરસુંદરીની જાત સમજાવટ.
અત્યત નમ્રતા સાથે પ્રેમભિક્ષા
રિપુદારણનો અભિમાની જવાબ.

નરસુંદરીને રડતી જોઇ માતા (સાસુ) વિમલમાવતી બોલ્યા 'દીકરી ! શું કરવુ ? એ પુત્ર તો ખરેખર વજ્ર જેવા કઠણ હૃદયનો થયો છે, પણ છતા તુ રડ નહિ શોક છોડી દે હવે તો મન જરા મજબૂત કરીને એક છેવટનો ઉપાય અજમાવ તુ જાતે જ પતિને સમજાવવા માટે જા તુ જાતે જઇશ તો જરૂર તેનુ પ્રથમ તારા તરફ જે હૃદય હતુ તે પાછુ આવશે અને તેથી કદાચ તે તારા ઉપર કૃપા કરશે, કારણ કે ક્રોધી પુરૂષોના હૃદય નમ્રતાથી વશ કરી શકાય છે એવી રીતે કરતા પણ જો તે તારા ઉપર પ્રસન્ન ન થાય તો પણ તને મનમા એટલી અભળખા તો નહિ રહી જાય કે એક છેવટનો ઉપાય જાતે ન કર્યો લોકોમા પણ કહેવાય છે કે પોતાના પ્રિય પુરૂષને સારી રીતે સમજાવવાથી તેની સાથે પ્રેમમા ભેદ થતો નથી અને તે સબધમા પ્રયત્ન ન કર્યો એવો ઓરતો રહેતો નથી

નરસુંદરીએ પોતાની સાસુની આજ્ઞા માથે ચઢાવી અને તુરત જ મને રાજી કરવાના હેતુથી મારી પાસે આવવા ચાલી નીકળી નરસુંદરીનુ મારી પાસે આવ્યા પછી શુ થાય છે તેનો વિચાર થવાથી તેની પછવાડે ગુપ્ત રીતે મારી માતા પણ નીકળી આવી નરસુંદરી મારી પાસે મારા ભુવનની અદર આવી, બહારના દરવાજા નજીક માતા વિમલમાલતી ગુપ્ત રીતે ઊભી રહી

નરસુંદરીએ મને કહેવા માડ્યું-"મારા નાથ! વલ્લભ! વહાલા! સ્વામી! મારા જીવન! પ્રેમસાગર! આ અભાગણી સ્ત્રી ઉપર કૃપા કરો! શરણે આવેલા પર પ્રેમ રાખનાર! મારા પ્રભુ! આપના મનને જરા પણ દુ:ખ થાય એવું કામ ભવિષ્યમાં કદિ પણ કરીશ નહિ! હે નાથ! આ ભુવનમાં તમારા સિવાય મારે શરણ લેવા યોગ્ય બીજુ કોઇ સ્થાન નથી."

સતીની પ્રાર્થના

આવી રીતે અત્યંત નમ્રપણે બોલતી અને ઉષ્ણ અશ્રુધારાની વૃષ્ટિ કરતા બે ચપળ નેત્રોવડે મારા ચરણોને ભીંજાવતી નરસુંદરી મારે પગે પડી તેને આવી સ્થિતિમાં જોઇ મારા હૃદયની બહુ વિચિત્ર સ્થિતિ થઇ ગઇ નરસુંદરીનો પૂર્વકાળનો મારા પરનો અપૂર્વ સ્નેહ સભારતા મારૂ હૃદય કમળ જેવું કોમળ થઇ જવા લાગ્યું અને વળી શૈલરાજ(અભિમાન)ની તેનાપર નજર પડતા તે પથ્થર જેવું કઠોર થઇ ગયું, જ્યાં સુધી મનપર પ્રિયા નરસુંદરી સબધી વિચારો આવતા ત્યા સુધી હૃદય માખણ જેવું પોચું રહેતું અને જ્યાં મનમાં શૈલરાજનો વિચાર આવતો ત્યા પાછું તેથી પણ વધારે સખ્ત થઇ જતુ હતું-આવી રીતે મારૂ મન તે વખતે બરાબર હીંડોળે ચડ્યું તેથી મારે કરવા યોગ્ય શું છે અને શું નથી તેનો જરા પણ યોગ્ય નિશ્ચય કરવાની સ્થિતિમાં તે રહી શક્યું નહિ આખરે મોહરાજાની મારા પર વધારે અસર થઇ અને પેલા શૈલરાજને વહાલો કરી તે દીન બાળિકા નરસુંદરીનો મેં તિરસ્કાર કર્યો "અરે પાપિણી! ચાલ, જા, નીકળ, આવી ઉપર ઉપરનું બોલવાની ખોટી ચતુરાઇ છોડી દે, એવા વચનના આડંબરથી તું આવા રિપુદારણ જેવા મહાપુરૂષને છેતરી શકીશ નહિ તે તારે ચોક્કસ સમજવું તું સર્વ કળાઓમાં ઘણી હુશિયાર છો તેથી બીજાને છેતરવામાં ઘણી જ ચાલાક હોઇશ એમાં શક નથી, પણ મારા જેવા [1]મૂર્ખોને તો કદિ છેતરી શકીશ જ નહિ જ્યારે તારી જેવી વિદુષીને હસવાનું સ્થાન હું થઇ પડ્યો ત્યારે પછી હવે તું ગમે તેટલું આડું અવળું બોલે તેમાં શું વળે? હું તારો નાથ કેવી રીતે થઇ શકું તે તો તું વિચાર"

પ્રેમ અને માન વચ્ચે

આ પ્રમાણે અતિ કડવા વચન હું બોલી રહ્યો તે વખતે-મારા

૧ વક્રોક્તિમાં આ પ્રમાણે બોલે છે

શરીરના સર્વ અવયવો તદ્દન જડ–સખ્ત થઇ ગયા અને શૈલરાજનો પ્રેરાયલો હુ નિર્જન જગલમા ધ્યાન ધરતા એક મુનિની માફક મૌન ધારણ કરી રહ્યો

હતાશ સુદરીનો આપઘાત.
છેલ્લે કરેલો જાહેર એકરાર.
પતિમા છેવટે શૈલનુ જોર.

આશા તુટી

મારો આવો અણધારેલો, અભિમાનથી ભરપૂર કટક અને અડગ નિશ્ચયવાળો જવાબ સાભળીને આકાશમા વિચરવાની પોતાની ઉડવાની વિદ્યા[1] ભૂલી ગયેલી જાણે વિદ્યાધરી હોય, [2]સમાધિ કરવાના યોગસામર્થ્યથી ભ્રષ્ટ થયેલી જાણે યોગિની હોય, પાણીમાથી બહાર કાઢી અતિ તપેલી[3] ભૂમિ ઉપર નાખેલી જાણે માછલી હોય, પહેલા રત્નનો ભડાર[4] પ્રાપ્ત કરીને પછી તેને ખોઇ બેઠેલી જાણે ઉંદરડી હોય, તેમ આશાના સર્વે બધો તુટી જતા, તે નરસુંદરી એકદમ શોકસાગરમા ડૂબી ગઇ અને મનમા વિચાર કરવા લાગી કે—અહો મારા નાથથી આવી રીતે સર્વ પ્રકારનો તિરસ્કાર પામેલી મારે જીવન ધારણ કરવાનુ પ્રયોજન શુ બાકી રહે છે? આવા જીવન કરતા તો મરવુ વધારે સારૂ પોતાના મનમા આવો વિચાર કરીને નરસુદરી મારા ભુવનમાથી બહાર નીકળી

સૂર્ય અસ્ત

હવે એ શુ કરે છે એ જોઉ તો ખરો–એવા વિચારથી શૈલરાજની સાથે ધીમે ધીમે પગ દેતો હુ (રિપુદારૂણ) તેની પછવાડે ઘરથી બહાર નીકળી પડ્યો તે વખતે મારૂ દુષ્ટ વર્તન જોઇને તદ્દન ખેદમા આવી ગયેલો સૂર્ય આ ક્ષેત્રમાથી બીજા ક્ષેત્રમા ચાલ્યો ગયો (અસ્ત પામ્યો)

---

૧ વિદ્યા શ્લેષ (૧) વિદ્યાધરી પક્ષે ઉડવાની શક્તિ (૨) નરસુદરી પક્ષે તેની રીઝવવાની શક્તિ

૨ સમાધિયોગ શ્લેષ (૧) યોગિની પક્ષે યોગસમાધિ (૨) નરસુદરી પક્ષે મનની સમસ્થિતિ

૩ તપેલી ભૂમિ શ્લેષ (૧) માછલી પક્ષે ઉની જગ્યા (૨) નરસુંદરી પક્ષે હડધૂત કરે તેવુ સ્થાન

૪ રત્નભડાર શ્લેષ (૧) ઉંદરડી પક્ષે રત્નનો ભડાર, (૨) નરસુંદરી પક્ષે રત્નભડાર જેવા પતિ

ખંડેરમાં સુંદરી

સૂર્ય અન્ય ક્ષેત્રમાં જવાથી તુરતમાં જ ચારે તરફ અંધારું વ્યાપી ગયું નગરના મોટા જાહેર રસ્તાઓ ઉપર લોકોનો અવર જવર ઓછો થવા લાગ્યો એવે વખતે એક તદ્દન શૂન્ય (ખાલી પડેલા-ખંડેર જેવા) ઘરમાં નરસુંદરી દાખલ થઇ તે વખતે બીજી બાજુએ ચંદ્રમા ઉદય પામ્યો. ઉગતા ચંદ્રના રૂપેરી મદમંદ પ્રકાશમાં એ(નરસુંદરી)ને જોતો હું પણ એ શૂન્ય ઘરના દરવાજા સુધી તેની પછવાડે ગયો અને દરવાજાની નજીકમાં કોઇ ન જાણી શકે તેવી રીતે ઊભો રહ્યો ત્યાર પછી નરસુંદરીએ ચારે દિશાએ નજર ફેરવી અને એક જગોએ ઇંટોનો ઢગલો પડેલો હતો તેની મદદથી ઊંચી ચઢીને પોતાનું ઉપર પહેરવાનું વસ્ત્ર (સાડી) તેણે ભીંતના મધ્યભાગ સાથે બાંધી અને તેની સાથે પોતાની ડોક લટકાવી પછી નરસુંદરી મોટેથી બોલી "અરે લોકપાળો ! તમે સાંભળો ! બરાબર ધ્યાન આપીને સાંભળો ! અથવા તો હે પૂજ્યો ! તમને દિવ્ય જ્ઞાન હોવાથી તમે સર્વ જોઇ જાણી રહેલા જ છો ! જુઓ ! આજે મારા પતિ સાથે કાંઇ વાર્તાલાપ થતાં એવો પ્રસંગ આવી ગયો કે મેં તેમને કળાઓની હકીકત જણાવવા વિનતી કરી, પણ તેમ કરવામાં મારો હેતુ તેમનું જરા પણ અપમાન કરવાનો નહોતો કમનશીબે એ પ્રસંગને લીધે તેઓ માનપર્વત ઉપર આરોહણ કરવા તૈયાર થઇ ગયા અને આ કમનશીબ બાળાનો તેમણે સર્વથા તિરસ્કાર કર્યો."

ખુલાસાનો વિપરીત અર્થ

નરસુંદરીનાં આવાં વચન સાંભળીને મેં મારા મનમાં વિચાર કર્યો કે આ બાપડી અંતઃકરણથી મારૂં અપમાન કરવાની ઇચ્છા રાખતી હતી એમ તો જણાતું નથી, પણ આ તો પ્રેમનો જ અપરાધ છે એટલે પ્રેમગોષ્ટિ કરતાં મને ગુસ્સો આવ્યો હોય એમ જણાય છે ત્યારે એ વાત તો મેં બરાબર ઠીક કરી નહિ, માટે અત્યારે એને આપઘાત કરતી અટકાવું-આવા વિચારથી તેણે ગળામાં નાખેલો પાશ કાપી નાખવા હું આગળ વધતો હતો ત્યાં વળી તેણે આગળ બોલવા માંડ્યું "અહો લોકપાળો ! તેટલા માટે તમે મારા પ્રાણ ગ્રહણ કરો મારા હવે પછીના બીજા જન્મારામાં આવો બનાવ[1] બનવા ન પામે એટલી મારી વિનતિ છે" તે વખતે શૈલરાજે

---

[1] મારા ઉપર મારા પતિ ગુસ્સે થાય એવો બનાવ ન બનો એમ કહેવાનો આશય સ્પષ્ટ છે, છતાં રિપુદારૂણ એને જુદા અર્થમાં લઇ જાય છે તે જણાશે.

મારા કાનમા કહ્યુ "સાભળ્યુ? આવતા જન્મારામા પણ તારો સબધ આ નરસુંદરી ઇચ્છતી નથી" કમનશીબે મેં શૈલરાજની સૂચના માન્ય કરી મ વિચાર્યું કે આવો બને છે તેવો બનાવ ન બનવા માટે તેણે ઇચ્છા બતાવી અને પ્રસ્તુત બનાવ તો મારા સબધમા જ બનેલો છે તેથી તે મારો સબધ ઇચ્છતી નથી માટે મરવા દો એને ! એવી પાપી રાખણીનુ મારે શુ કામ છે?

તે વખતે શૈલરાજે પોતાના લેપવાળો હાથ મારા હૃદયપર મૂક્યો તે વખતે લેપના પ્રભાવથી જાણે મારે તેના પ્રત્યે અભિમાનનો ભાગ કાઇ કર્તવ્ય જ ન હોય તેમ લાકડાની માફક હુ તો સ્તબ્ધ જ રહ્યો પછી નરસુદરીએ હુ દૂરથી જોતો હતો ત્યા પોતાની ડોક બરાબર પાસામા પરોવી દીધી, પાસો પૂરો કર્યો અને લટકી પડી તુરત જ તેની આખો બહાર નીકળી પડી, શ્વાસનો માર્ગ રૂધાઇ ગયો, ડોક ટેઢી-વાકી થઇ ગઇ, નાડીની જાળીઓ ખેંચાઇ ગઇ, અગો સર્વ બરફ જેવા ઠરાનાર થઇ ગયા, ઈંદ્રિયો શૂન્ય થઇ ગઇ, મ્હોટેથી ઘરેડો ચાલવા લાગ્યો[1] જીભ બહાર નીકળી પડી અને તુરત જ બાપડી પ્રાણ વગરની-ચેષ્ટા વગરની થઇ ગઇ,

માતા (વિમલમાલતી)નો આપઘાત.

હવે જ્યારે મારા ભુવનમાથી નરસુંદરી બહાર નીકળી હતી તે વખતે તેને બહાર જતી અને મને તેની પછવાડે જતો મારી માતાએ જોયો હતો તેણે અમારા બે વચ્ચે થયેલી વાત કાઇ સાભળી ન હોતી તેથી તેણે એમ ધાર્યું કે મારી વહુ (પુત્રવધૂ)નુ કાઇ પ્રેમમા અપમાન અગાઉ થયેલુ હતુ તેથી રીસાઇને જાય છેઅ ને મારો પુત્ર તેને મનાવવા માટે તેની પછવાડે જાય છે અમે થોડે દૂર ગયા ત્યાર પછી અમારી પછવાડે મારી માતા પણ પેલા ઝાડ ખડેર નજીક આવી પહોંચી અને પહોંચતાની સાથે જ તેણે નરસુદરીને લટકતી જોઇ એટલે તેણે ધાર્યું કે 'ગજબ થયો' આ હકીકત પણ મારા અભિમાની છોકરાએ જ [2]કરેલી હોવી જોઇએ, જો એમ ન થયુ હોય તો આ (બાપડી નરસુંદરી) આવી રીતે આપઘાત કરે અને બાજુમા ઊભો ઊભો એ જોયા કરે એમ કેમ જ બને? મારી

---

૧ અથવા ઘોતસ્ એટલે મળદ્વારો ખુલ્લા થઇ ગયા, એટલે આંસુ રોડા, પેશાબ થઇ ગયા અને મુખરૂપ ગુફા અવાજ વગરની થઇ ગઇ

૨ માતાએ એમ ધાર્યું કે પુત્રવધૂને ફાસો છોકરાએ લગાવ્યો હતો

માતા આવો વિચાર કરી રહી હતી તે વખતે ગૈલરાજે મારા હૃદયપર સારી રીતે અવલેપન કરેલ હોવાથી મને મનમાં એમ જ થયા કરતું હતું કે-મારી માતા આવી અધમ સ્ત્રી જે કોઇના સ્નેહ કે પ્રેમને પાત્ર નથી તેની ઉપર અયોગ્ય સ્થાને ખોટો પ્રેમ કરી રહી છે! એવા નિર્ણયથી તેની સમજણ માટે મને મારા મનમાં અંતઃકરણથી તિરસ્કાર છૂટતો હતો એ વખતે અત્યંત શોકના ભારથી અંધ થઇ જઇને મારી માતાએ પણ એવી જ રીતે એ જ શૂન્ય ઘરમાં જઇને આપઘાત કર્યો અને હું ઊભો ઊભો જોઇ રહ્યો

સ્ત્રીને અને માતાને આવી રીતે જીવન વગરના નિશ્ચેષ્ટ થયેલા જોઇ કાંઇક ભયથી અને કાંઇક સંતાપથી મારા હૃદયપર સ્તબ્ધચિત્ત લેપ લાગેલો હતો તે જરા સુકાયો, મારા મનમાં પશ્ચાત્તાપ થવા લાગ્યો અને શોકનો ભાર પણ મને વધારે થયો કુદરતી રીતે માતા તરફ અને મોહથી પત્ની તરફ મને જે પ્રેમ થવો જોઇએ તેણે આખરે મારા મનપર એટલો બધો કાબુ મેળવ્યો કે તેને લીધે આખરે વિહ્વળ થઇ જઇ તાણી તાણીને મોટા સાદથી મે રડવા માંડ્યું, પણ તે મારૂં રડવું માત્ર એક ક્ષણવાર જ પહોંચ્યું તુરત જ ગૈલરાજે પોતાની શક્તિનો અદ્‌ભુત ચમત્કાર મારા ઉપર બતાવવા માંડ્યો અને મારા મનપર ખરેખરી અસર કરતા મે વિચાર્યું કે અરે! લોકો બાયડી (સ્ત્રી)ના નાશથી તે શા માટે રડતા હશે!! આવા વિચારથી હું પાછો ચુપ રહી ગયો

રિપુદારૂણની ફજેતી.
રાજ્યભવન ત્યાગનો હુકમ.
લોકોનો સખ્ત તિરસ્કાર.

હવે મારા પિતાના રાજભુવનમાં દાસી કદલિકાએ વિચાર કર્યો કે-આટલો બધો વખત થયો તો પણ હજુ રાણીસાહેબ પાછા કેમ ન પધાર્યા? માટે ચાલ તેમને બહાર જઇને શોધી આવું! કાંઇક પત્તો લાગવાથી કદલિકા તેજ ખંડેર જેવા શૂન્ય ઘરમાં આવી પહોંચી અને ત્યાં આવી પહોંચતા જ નરસુંદરી અને વિમળમાલતીને લટકતા જોઇને તેને એકદમ ધ્રાસકો પડ્યો અને તેણે મોટેથી હાહારવ કરી મૂક્યો તુરતમાં જ મારા પિતા અને નગરના લોકો મોટી સંખ્યામાં ત્યાં આવી પહોંચ્યા અને ત્યાં તો મોટો કોળાહળ થઇ ગયો બધા કદલિકાને પૂછવા લાગ્યા કે 'આ શું થયું? આ હકીકત કેમ બની?' એના ઉત્તરમાં જેટલી હકીકત તે જાણતી હતી તેટલી તેણે બરાબર કહી સંભળાવી તે વખતે ચંદ્રનો પ્રકાશ વધ્યો હતો અને તેથી અજ-

વાળુ વવારે થયુ હતુ, તેથી મારી માતા અને નરસુદરીને લટકતી લોકોએ બરાબર જોઇ વળી તેજ અજવાળાને લીધે લોકોએ મને પણ ત્યા જોઇ લીધો તે વખતે મારા પોતાના કરેલા કર્મના ત્રાસથી મારા ટાટીઆ ભાગી ગયા હતા અને મ્હોમા બોલવાની તાકાત પણ રહી નહોતી અને એ શૂ ય ઘરના એક વિભાગમા ખૂણે હુ છુપાઇ રહ્યો હતો આવી સ્થિતિમા લોકોએ મને જોયો બરાબર જોતા લોકોને ખાતરી થઇ કે આ અનર્થનુ મૂળ હુ જ છુ, એટલે તેઓએ મને અ ત્યત ધિક્કારી કાઢ્યો, મારા ઉપર ફીટકાર વરસાવ્યો અને મારૂ ઉઘાડી રીતે અપમાન કર્યું મારા પિતાએ મારી માતુશ્રી અને નરસુંદરીના અગ્નિસસ્કાર વિગેરે સર્વ ઉત્તરકાર્ય કર્યા

ઉપર જણા વ્યુ તેવુ મારૂ અત્યત ભયકર કામ જોઇને મારા પિ તાશ્રીના મનમા ઘણો જ શોક થયો અને તેઓ મારા સબધમા વિચાર કરવા લાગ્યા કે–અરે! આ કુલાગાર પુત્ર તો અનર્થોનો ભડાર છે! એ ખરેખર કુળને મોટું દૂષણ લગાડનાર છે! એ ચોક્કસ સર્વથી અ ધમ છે અને પાપીઓનો સરદાર છે! એ સર્વ આપત્તિઓ(દુ ખો)નુ મૂળ છે, લોકના સામાન્ય માર્ગનુ પણ ઉલઘન કરનાર છે અને ખરેખર એ એક કટ્ટા દુશ્મન જેવો છે! આવા અત્યત અધમ દુરાત્મા પુત્રનુ મારે કાઇ પણ કાર્ય નથી, એવા પુત્રને રાખવાથી શો લાભ છે? આવો વિચાર કરીને મને દૂર કરવાનો મારા પિતાએ પોતાના મનમા નિર્ણય કરી દીધો ત્યાર પછી મારો અત્યત તિરસ્કાર કરીને પિતાએ મને રાજભુવનથી કાઢી મૂક્યો

આવી રીતે મારી સર્વ પ્રકારની મોટાઇનો એકદમ છેડો આવી ગયો અને હુ અનેક પ્રકારના દુ ખો ખમતો નગરમા અહીં તહીં ભ ટકવા લાગ્યો મારા પોતાના દુષ્ટ વર્તનથી નાના નાના બાળકો પણ મારો તિરસ્કાર કરવા લાગ્યા, લોકો ઉઘાડી રીતે મારે મ્હોઢે ચઢીને નિંદા કરવા લાગ્યા તેઓ મને સ્પષ્ટ રીતે કહેતા કે "અરે! આ રિપુદારણ મહા પાપી છે, અત્યત ખરાબ વર્તનવાળો છે, એનુ મ્હોઢુ પણ દેખવાલાયક નથી, અત્યત મૂર્ખ છે, એના મહા પ્રતાપી કુળમા એ કાટા જેવો જાગ્યો છે, સર્વ પ્રકારે ઝેરના ઢગલા જેવો છે, એણે માનને તાબે થઇને પોતાના અત્યત પૂજ્ય ગુરૂ કળાચાર્યનુ પણ અપમાન કર્યું, પોતે શાસ્ત્રચક્ષુડામણિ–તદ્દન મૂર્ખ હોવા છતા જાણે મોટો પડિત હોય તેવો ડોળ રાખ્યો, એણે અભિમાનને વશ થઇને માતા અને સ્રીના ખૂન કર્યા, એવા અત્યત અધમ પાપી અભિમાની રિપુદારણનુ મ્હોઢુ પણ કોણ જુએ? અમે તો પ્રથમથી જ કેહેતા

હતા કે આવા અધમ પાપી દુરાત્માને પેલી કળાકૌશલ્યના ભંડાર જેવી સર્વાંગસુંદર નિપુણ નરસુંદરી યોગ્ય નથી એ પાપીને નરસુંદરીથી વિયોગ થયો તે તો ઘણું સારૂ થયું, તદ્દન યોગ્ય થયું, પણ એ બાપડી સુંદર રૂપસૌભાગ્યવાળી ગુણીયલ સ્ત્રી અકાળે મરણ પામી એ સારૂં ન થયું" વિગેરે વિગેરે અનેક પ્રકારના આકરા વચનો લોકો બોલતા હતા તે સર્વ મારે સાંભળવા પડતા હતા 'અગૃહીતસંકેતા!' લોકો આવી રીતે મારે માટે બોલતા હતા છતાં અત્યંત મોહને લીધે મારૂં જ્ઞાન તદ્દન નાશ પામવાની અણી ઉપર આવી ગયેલું હોવાથી હું તો મારા મનમાં વિચાર કરતો હતો કે—અરે! ભલે લોકો મારી વિરૂદ્ધ ગમે તેની વાતો કર્યાં કરે અને ભલેને માત પિતા મારો ત્યાગ કરે, પણ હજુ મારૂં સારૂં ઇચ્છનાર વિપત્તિમાં મદદ કરનાર મૃષાવાદ અને શૈલરાજ મારી સાથે છે, તેઓ મારા ખરા બંધુઓ છે, દુઃખમાંથી ઉગારનારા છે અને મારાપર સાચો સ્નેહ રાખનારા છે એમની કૃપાથી અત્યાર સુધી મેં ઘણીએ મજાઓ ઉડાવી છે, અનેકપર આધિપત્ય (શેઠાઇ) મેળવેલ છે અને વળી ભવિષ્યમાં કઇકની ઉપર પ્રાધાન્ય મેળવીશ અને તેઓની સોબતના રૂડા (?) ફળ ચાખીશ—એ બાબતમાં મારા મનમાં જરા પણ શંકા જેવું નથી

દરેક ક્ષણે અને દરેક વખતે લોકો તરફથી અનેક પ્રકારની નિંદા સાંભળતો, તિરસ્કારાતો અને ભોંઠો પડતો હું દુઃખસમુદ્રની વચ્ચે કેટલાક વર્ષો સુધી તે નગરમાં રખડતો રખડતો પડી રહ્યો મારો પુણ્યોદય નામનો ત્રીજો મિત્ર હતો તે તો મારા વર્તનથી ઘણો જ કોપ કરી રહયો હતો અને તદ્દન નબળો થઇને એકદમ દુર્બળ થઇ ગયો હતો અને જો કે એ બાપડાને મારા ઉપર કોઇ કોઇ વાર લાગણી થઇ આવતી હતી પણ મારા વર્તનને લીધે તેની દુર્બળતા વધતી જતી હતી તેથી તે મારે માટે કાંઇ કરી શકતો નહિ આવી સ્થિતિમાં દુઃખમાં મેં કેટલાક વર્ષો એ નગરમાં ગાળ્યા[૨]

---

૧ આ વાર્તા સંસારીજીવ જે અત્યારે રિપુદારૂણ છે તે પોતાના વીતક તરીકે કહે છે, અને અગૃહીતસંકેતા સાંભળે છે, સામે સદાગમ બેઠા છે અને બાજુમાં પ્રજ્ઞાવિશાળા અને ભવ્યપુરૂષ બેઠા બેઠા સર્વ સાંભળે છે

૨ રિપુદારૂણનું ચરિત્ર જે માન મૃષાવાદનું પરિણામ બતાવનાર છે તે નાપર વધારે વિવેચન હવે આ પ્રસ્તાવના છેલ્લા બે પ્રકરણમાં થશે

રસના કથાનક.

પ્રકરણ ૬ ઠું.

વિચક્ષણ—જડ.

લલિત ઉદ્યાનમા વિચક્ષણાચાર્ય.
નરવાહન રાજાની પ્રશસ્ય જીજ્ઞાસા.
વિચક્ષણ સૂરિનો વિચારણીય ઉપદેશ.

× × ×

સિદ્ધાથપુરના નરવાહન રાજા—(મારા પિતા) ઘોડા ખેલવવા માટે પોતાના રાજ્ય પરિવારને સાથે લઇને એક વખત નગરની બહાર નીકળી પડ્યા ગામના લોકો પણ રાજા ઘોડા કેના ખેલાવે છે તે જોવાને માટે ટોળેટોળા નીકળી પડ્યા અને તેમની સાથે હુ (રિપુદારણ) પણ જોવા સારૂ નગર બહાર નીકળી પડ્યો રાજાએ મોટા મેદાનમા બર્બર દેશના, કંબોજ દેશના અને તુર્કસ્તાનના (આરબી) ઘોડાઓને અનેક રાજલોકોના દેખતા સારી રીતે ખેલાવ્યા પછી પોતાને થાક લાગ્યો—પરિશ્રમ થયો તે દૂર કરવા માટે અને આરામ લેવા માટે લલિત નામનો બાજુમા બગીચો હતો તેમા તેમણે પ્રવેશ કર્યો

[1]લલિત ઉદ્યાન

અનેક પ્રકારના અશોકના મોટા ઝાડો, નાગરવેલના વૃક્ષો, જાયફળના ઝાડો, તાડના વૃક્ષો અને હિંતાલ (એક પ્રકારના તાડ)ના મોટા મોટા તરૂઓથી એ લલિત ઉદ્યાન શોભી રહ્યુ હતુ, વળી તેમા ગજપીપર (પ્રિયગુ), ચપક (ચપો), અકોલ અને કેળના અનેક મોટા મોટા વનો શોભતી રીતે ગોઠવેલા હતા, ત્યા કેવડાની મોહક સુગધથી ભમરાના ટોળેટોળા આનદથી ગુજારવ કરી રહ્યા હતા ટુકામા કહીએ તો વનરાજીના સર્વ ગુણોથી એ ઉદ્યાન એટલુ શોભતુ હતુ કે એ સ્વર્ગના નદનવનની ઉપમાને તદ્દન યોગ્ય લાગતુ હતુ

વિચક્ષણાચાર્ય

એવા સુદર લલિત ઉદ્યાનમા નરવાહન રાજાએ એક જગ્યાએ વિસામો લીધો ત્યાર પછી વનની લીલાથી ઘણો આનદ પામી મનમા હર્ષ લાવી પોતાના સામન્તો સાથે પોતાની કમળ જેવી સુંદર ને ચપળ આખો ઉઘાડીને વનશ્રી (ઉદ્યાનની શોભા) જોવા માડી તે વખતે ફરતા ફરતા રાજાએ એક રાતા અશોક વૃક્ષની નીચે સાધુને યોગ્ય જગ્યાએ વિશુદ્ધ સાધુસમૂહની મધ્યમા ધર્મદેશના દેતા વિચક્ષણ[2] નામના આચાર્યને દીઠા તેઓ સુદર કાતિથી ભરપૂર નક્ષત્રો અને ગ્રહોના સમુહથી ઘેરાયલા અને ચોતરફ પોતાનો શાત પ્રકાશ ફેલાવતા સાક્ષાત્ [3]ચદ્ર જેવા શોભતા હતા, તેમના સુદર શરીરની આજુબાજુએ રાતા અશોકવૃક્ષનો મોટો જથ્થો ચોતરફ આવી રહેલો હતો, સર્વ ઇષ્ટ [4]ફળને આપનારા હોવાથી તેઓશ્રી સાક્ષાત્ જગમ કલ્પવૃક્ષ જેવા જણાતા હતા, મોટા કુળગેલ પર્વતપર આવેલ

---

૧ લલિત ઉદ્યાનનુ નામ ઘણુ આકર્ષક છે એ ઇંદ્રિયોને આનદ આપે તેવુ નામ વ્યવહારથી બતાવે છે, અધ્યાત્મદૃષ્ટિએ આત્માને રમણ કરવાને બગિચો ચારિત્રધર્મ છે એને તે દર્શાવે છે

૨ વિચક્ષણ એટલે સાચી સમજણવાળા એના નામનુ સાર્થકત્વ આગળ જણાશે

૩ ચદ્ર સાથે નક્ષત્રો ૨૭ અને ગ્રહો ફરતા હોય છે તેમ અહીં આચાર્ય સાથે બીજા અનેક સાધુઓ ફરતા હતા ચદ્ર જેમ ઉદ્યોત કરે છે તેમ સાધુ પણ જ્યા જાય ત્યા જ્ઞાનનો અને શાસનનો ઉદ્યોત કરે છે

૪ ફળ શ્લેષ (૧) કલ્પવૃક્ષ-સ્થૂળ વસ્તુઓ આપે છે અને (૨) આચાર્ય મોક્ષફળ આપે છે

[1]વિબુધોના આવાસ જેવા તેઓ લાગતા હતા, સોનાના જેવા ચોકખા વર્ણવાળા દેખાતા હતા, સુખ આપનાર જણાતા હતા, જાણે ચાલતા મેરૂપર્વત હોય તેવા જણાતા હતા, કુવાદીઓ રૂપ મદપર ચઢેલા હાથીઓના મદને ઉતારી નાખે તેવા દેખાતા હતા અને ગંધવારણ હાથીની પેઠે અનેક સારા હાથીઓથી વીંટળાઇ વળેલા હોવા છતાં મદ[2] વગરના દેખાતા હતા દેખાવ માત્રથી જ મહાત્મા હોવાનો ખ્યાલ ઉત્પન્ન કરનાર અને પૂજ્યભાવ પ્રાદુર્ભાવ કરનાર તેમ જ નિર્મળ અંતઃકરણની સામાપર છાપ પાડનાર મુનિમહારાજને જોઇને જેમ કોઇ ભાગ્યવાનને પુણ્યોદયે રત્નથી ભરપૂર નિધાનની પ્રાપ્તિ થવાથી અવર્ણનીય આનંદનો અનુભવ થાય તેમ નરવાહન રાજાના મનમાં ઘણો જ આનંદ થયો

નૃપતિજિજ્ઞાસા

[3]વિચક્ષણ આચાર્યને જોતા જ નરવાહન રાજાને મનમાં નિશ્ચય થયો કે-જેવા આ તપસ્વી મહાત્મા છે તેવા કોઇ બીજા નરરત્ન ત્રણ ભુવનમાં મારા જોવામાં આવ્યા નથી દેવતાઓની કાંતિને પણ હઠાવી દે તેવી આ મહાત્માની [4]આકૃતિ જ જાણે તેમાં અનેક પ્રકારના ગુણો ભર્યા હોય એમ જોનારને ખાત્રી કરી આપે છે અહાહા! આવા મહાત્મા પુરૂષે આવી ભરયુવાવસ્થામાં કામદેવને હઠાવી દીધો છે! તેમને વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થઇ સંસાર તજવાનું આટલી નાની વયમાં શું કારણ મળ્યું હશે? યુવાન વયમાં આવા તીવ્ર તપથી શા માટે દેહદમન કરતા હશે? હું એ મહાત્મા પાસે જઇ તેમના ચરણકમળને પ્રણામ કરીને મારી જાતને પવિત્ર કરૂં અને પછી એ મહાત્માને સંસારપર વૈરાગ્ય થઇ આવવાનું કારણ શું બન્યું તે પણ જાતે જ પૂછું આ પ્રમાણે વિચાર કરીને રાજા નરવાહન (મારા પિતા) સૂરિમહારાજ તરફ ચાલ્યા અને તેમના પવિત્ર ચરણકમળમાં મસ્તક નમાવી વંદના કરી આચાર્ય મહારાજે રાજાને (ધર્મલાભ રૂપ) આશીર્વાદ આપ્યો એટલે રાજા શુદ્ધ જમીનપર બેઠો રાજાને અનુસરીને રાજપુરૂષો તથા નગરના લોકો પણ સર્વ

---

૧ કુળશૈલ પર્વતો હેમવંત વિગેરે ૭ છે તેનાપર વિબુધ (૧) એટલે દેવોના રહેઠાણો છે આ આચાર્ય પણ વિબુધ એટલે (૨) વિદ્વાનના આશ્રયસ્થાન હતા

૨ મદ (૧) હાથીનો મદ અને (૨) અભિમાન

૩ અહીં બે રો એ સોસાયટિવાળા છાપેલા પુસ્તકનું પૃ ૫૭૬ શરૂ થાય છે

૪ કહ્યું છે-यत्राकृतिस्तत्र गुणा वसन्ति જ્યાં સુંદર આકૃતિ હોય છે ત્યાં ગુણો વાસ કરીને રહે છે

આચાર્ય મહારાજને નમસ્કાર કરીને યથાયોગ્ય સ્થાનકે જમીનપર બેસી ગયા અહો અગૃહીતસકેતા ! તે વખતે મારામા તો મિત્ર શૈલરાજનુ જોર હોવાથી અને હુ તેને તદ્દન વશ થઇ ગયેલ હોવાથી એવા ધુરધર મહાત્મા આચાર્યને પણ હુ નમ્યો નહિ કે તેમને પગે પણ પડ્યો નહિ અને જાણે પથ્થરથી ભરેલ એક કોથળો હોઉ તેમ સીધો અક્કડ રહીને જરા પણ નીચો નમ્યા વગર માત્ર સખ્યા ગણાવવા ખાતર જમીનપર બેસી ગયો.[1]

પછી મેઘની જેવા ગભીર સ્વરથી વિચક્ષણસૂરીએ ધર્મ સબધી ઉપદેશ આપવા માડ્યો તે આ પ્રમાણે —

સૂરિનો ઉપદેશ

× × ×

" એક મોટા વિશાળ મહેલના અદરના ભાગમા આગ લાગી " હોય તે અવસરે તેમા ઘેરાઇ ગયેલ મનુષ્યોની જેવી ભયકર " સ્થિતિવાળો આ સસાર છે એ શારીરિક માનસિક વિગેરે અનેક " પ્રકારના દુ ખોનુ ઘર છે ડાહ્યા માણસોએ અહી એક ક્ષણ પણ " પ્રમાદ કરવો ઉચિત નથી અલ્પમાત્ર પ્રમાદના પરિણામો પણ ઘણા " ભયકર આવે છે આ મનુષ્યનો ભવ ફરી ફરીને મળવો ઘણો જ " મુશ્કેલ છે એમા મુખ્યતાએ પરલોકનુ સાધન કરી લેવુ એ ખાસ " કર્તવ્ય છે આ સસારમા જે જે વિષયો ભોગવવામા આવે છે તે " ભોગવતી વખતે તો મીઠા લાગે છે પરતુ તે સર્વ પરિણામે ઘણા " કડવા થઇ પડે છે મનોવાછિત જે જે સયોગો હોય છે તે સર્વનો " આખરે વિયોગ થાય છે આયુષ્ય પૂર્ણ થઇ જવાનો ભય નિરતર " રહે છે પણ તે ક્યારે પૂર્ણ થશે તે જાણી શકાતુ નથી અને તેની " સ્થિતિ સર્વદા રહે છે[2] આવી પરિસ્થિતિ હોવાથી આ અગ્નિમય " સસારને ઓલવવા માટે ઘણો પ્રયત્ન કરવો અને તેને માટે જરૂરી " સઘળી તજવીજ કરવી એમ કરવામા સિદ્ધાન્ત (તત્ત્વજ્ઞાન)ની

---

૧ पाषाणभृतमुक्तोलिसन्निभो लोकपूरण લોકની સખ્યા પૂરવા માટે પથ્થરની ભરેલી એક ગુણ (મુક્તોલિ) હોય તેમ અક્કડ થઇને જમીનપર બેસી ગયો. માત્ર ત્યા હાજર થયેલામાનો એક ૬ હતો તેમ વગર વિચારે માત્ર જમીનપર ૯ બેસી ગયો, મારો ઇરાદો સાભળવાનો કે સાર લેવાનો હતો જ નહિ ચેટા જેવા જનાર સા ય કે હેતુના અજ્ઞાની ઉપરથી દેખાતા શ્રોતાને આ વર્ણન બરાબર લાગુ પડે છે

૨ દેવગતિ સિવાય અન્યત્ર આયુષ્ય કયારે પૂર્ણ થશે તે જણાતુ નથી, પણ શરીર પડવાનું છે તે તો ચોક્કસ છે-આથી ભય માથે ઊભો રહે છે

"વાસનાયુક્ત ધર્મનો વરસાદ વરસાવવો એ મુખ્ય સાધન છે એટલા "માટે સિદ્ધાન્તની વાસનાની જરૂર હોવાથી તેનો (સિદ્ધાન્તનો-આ "ગમનો) બરાબર સ્વીકાર કરવો, તેમા જે જે આજ્ઞાઓ ફરમાવી "હોય તે સર્વની બરાબર આસેવના કરવી, સંસારને મુંડમાળા[1] "સાથે સરખાવ્યો છે અર્થાત્ તેની જેવો અસાર કહ્યો છે તે ભાવના "વારવાર ભાવ્યા કરવી જે વસ્તુ સર્વદા રહેવાની નથી, જે વસ્તુત "અસત્ (નહિ જેવી) છે તેની કોઇ પણ પ્રકારની અપેક્ષા રાખવી "નહિ, જે જે આજ્ઞા (સિદ્ધાન્તમા) કરી હોય તેને પ્રધાનપણે "અનુસરવામા બરાબર તત્પર રહેવુ, તેમા વિશેષ એકાગ્રતા રાખવી "અને તેને સાધુ-મહાત્માઓની સેવના કરી વિશેષ પુષ્ટ કરવી, પ્રવ "ચન-શાસનને કોઇ પણ પ્રકારની મલીનતા ન લાગે-તેની અકારણ "નિંદા ન થાય તે માટે ખાસ સભાળ રાખવી બતાવેલી વિધિ પ્ર "માણે જે પ્રાણી પ્રવૃત્તિ કરે છે તે સર્વ ઉપર જણાવેલી બાબતો "મેળવી શકે છે, તેથી સર્વ બાબતોમા શાસ્ત્રમા બતાવેલી વિધિ અ "નુસાર પ્રવૃત્તિ કરવી એવી રીતે પ્રવૃત્તિ કરીને સૂત્ર-સિદ્ધાન્તમા "આત્માનુ સ્વરૂપ બતાવ્યુ છે તે બરાબર સમજવુ, પ્રવૃત્તિ કરતી "વખતે આજુબાજુના જે જે નિમિત્તો-પ્રસગો આવે તેને બરાબર "ઓળખી તેને અનુકૂળ થઇને વર્તવુ, જે જે યોગો પ્રાપ્ત થઇ શક્યા "ન હોય તે તે યોગોને મેળવવા માટે ખાસ પ્રયત્ન કરવો, પ્રમાદને "માટે ખાસ સભાળ રાખવી, એ થવાનો પ્રસગ આવે તે પહેલા "બહુ સભાળ રાખીને તેની સામેના ઉપાયો પ્રથમથી યોજી રાખવા- "આવી રીતે જે પ્રાણીઓ વર્તન કરે છે તેના 'સોપક્રમ[2]' કર્મનો

---

૧ **મુંડમાળા** કાચી માટીનુ વાસણ કાયા કાચો કુભ છે એ હકીકત શરીરને કાચા કુભની ઉપમા શાસ્ત્રમા ઘણી જગ્યાએ આપી છે કાચા કુભને પાણી લાગે કે ટકોરો લાગે કે બીજે કોઇ પણ પ્રકારનો આઘાત લાગે તો તે સહેજે તૂટી જાય છે આ આખુ વાક્ય **શ્રી લલિતવિસ્તરા** ગ્રથમાથી લીધુ છે આવુ એક બીજુ વાક્ય આવે છે તે માટે જુઓ પ્રસ્તાવ ૭ મૂળ પૃ ૧૦૧૨ લલિતવિસ્તરા (દે-લા માળા પૃ ૧૧૬ મા વાક્ય સાથે સરખાવવુ) આ સબધમા જુઓ ઉપોદ્ઘાત

૨ **ઉપક્રમ** જેમ ફાનસમા રાખવામા આવેલો દીપક પવનનો ઝપાટો હોવા છતા તેલની હયાતિ સુધીમા બુઝાતો નથી પરતુ તેલ સપૂર્ણ થયા પછી જ બુઝાય છે અને બહાર ઉઘાડો રાખવામા આવેલો દીપક પવનનો ઝપાટો લાગતા બુઝાઇ જાય છે તેમ જે કર્મો બહારની અસરથી ખસી જાય છે તેને સોપક્રમ કહેવામા આવે છે અને તેથી ઉલટાને નિરુપક્રમ કહેવામાં આવે છે

૩ **સોપક્રમ** શબ્દ અન્ય સાથે બહુધા વપરાતો નથી પણ આયુષ્ય સાથે વપરાય છે સોપક્રમ કર્મ એટલે નિકાચિત નહિ એવા કર્મો સમજવા એવાં કર્મો પ્રદેશોદયથી ભોગવી ખેરવી શકાય છે

"નાશ થાય છે અને [1]નિરૂપક્રમ કર્મનો અનુબંધ થતો અટકે છે
"તમારે પણ એ પ્રકારે યત્ન કરવો એ તમારી ભાવી પ્રગતિ માટે
"ખાસ જરૂરનું છે"

સૂરિના ઉપદેશની અસર.

રાજાનો પ્રશ્ન.

આવી રીતે વિચક્ષણસૂરિ મહારાજે સુંદર શબ્દોમાં ઉપદેશ આપ્યો તે સાંભળીને પરિષદ્‌માના કેટલાક ભવ્ય જીવોને ચારિત્ર લેવાના સુંદર પરિણામ થઇ આવ્યા, કઇકને દેશવિરતિ (શ્રાવકના વ્રત) લેવાના ભાવ થઇ આવ્યા, કઇક જીવોનુ મિથ્યાત્વ નાશ પામ્યુ, કેટલાક જીવોના રાગદ્વેષ વિગેરે વિકારો પાતળા પડી ગયા, કઇક જીવોને ભદ્રક ભાવ પ્રાપ્ત થયો એવી રીતે આચાર્ય ભગવાનના ઉપદેશનો લાભ લઇ સર્વે તેઓશ્રીને પગે પડ્યા અને બોલવા લાગ્યા "इच्छामो अणुसट्ठिम्[2] આપ સાહેબ આજ્ઞા કરો! જેમ કહો તેમ કરવા અમે તૈયાર છીએ"

હવે તે વખતે મારા પિતા નરવાહન રાજાએ પોતાના મનમા વિચાર કર્યો કે આવા યુવાન અને રૂપવંત કુમારે બાલ વયમા શા કારણથી દીક્ષા લીધી હશે તે સબધી સવાલ પૂછવાનુ મેં ધાર્યું હતુ તે પ્રમાણે હવે હુ પ્રશ્ન કરૂ પછી પોતાના બે હાથ જોડી મસ્તક નમાવી વદના કરીને મારા પિતાશ્રી બોલ્યા "મહાત્મન્! મનુષ્યોમા આપનુ અસાધારણ સુંદર રૂપ છે અને આપનો ચ્હેરો જોતા આપ મહા ઐશ્વર્યવાન્ જણાઓ છો, છતા ભગવન્! આપ પૂજ્ય મહાત્માએ ભર યુવાવસ્થામા આવો વૈરાગ્ય આદર્યો છે તો તેમ થવાનુ કારણ શુ બન્યુ તે કૃપા કરીને અમને જણાવો!"

આચાર્ય મહારાજે કહ્યુ "રાજન્! મને સસારપરથી વૈરાગ્ય આવવાનુ કારણ શુ થયુ હતુ તે જાણવાનુ તમને કૌતુક છે તો હુ મને વૈરાગ્ય થવાનુ કારણ તમોને કહુ છુ તે બરાબર સાંભળો પરતુ રાજન્!

आत्मस्तुति परनिन्दा, पूर्वक्रीडितकीर्तनम् ।
विरुद्धमेतद्राजेन्द्र! साधूना त्रयमप्यलम् ॥ १ ॥

જોકે સાધુઓને માટે ત્રણ બાબતનો[3] ખાસ નિષેધ કરવામા આવ્યો

૧ નિરૂપક્રમ કર્મ એટલે નિકાચિત કર્મ આવા કર્મ ઉદયમા ભોગવવા જ પડે છે, પણ શુદ્ધ માર્ગે વર્તન કરવાથી એવા કર્મનો નવીન બંધ થતો નથી અને નવીન બંધ અટકે તો પણ ઘણુ છે

૨ સર્વવિરતિ કે દેશવિરતિ લેવામા પણ ગુરૂઆજ્ઞાની જરૂર છે આ વાત તેના અધિકારીઓ સમજે છે

૩ વર્તમાન કાળમા આ બાબત બહુધા વીસરાઇ જતી જોવામા આવે છે તે પર લક્ષ્ય રાખવુ એના અધિકારીઓને યોગ્ય છે

છે (૧) આત્મસ્તુતિ (૩) પારકી નિંદા અને (૩) પૂર્વેકાળમા આનદ ક્રીડા કરી હોય તેની કથા અન્ય પાસે કરવી તે આ ત્રણે બાબત સાધુના આચારથી વિરુદ્ધ છે અને મારૂ ચરિત્ર કહેવામા એ આત્મ સ્તુતિ, પરનિંદા અને પૂર્વક્રીડિતનુ કીર્તન થઇ જાય તેમ છે તેથી મારૂ ચરિત્ર કહેવુ એ એક રીતે મને યોગ્ય લાગતુ નથી ”

નરવાહન—“ સાહેબ ! આ પ્રમાણે કહીને તો આપનુ ચરિત્ર સાભળવા માટે મને જે જિજ્ઞાસા થઇ હતી તેમા આપે ઘણો જ વધારો કર્યો છે, માટે હવે તો મારા ઉપર કૃપા કરીને આપનુ ચરિત્ર જરૂર કહો

રાજાનો આવો આગ્રહ જાણીને અને પોતાના વૈરાગ્યનુ કારણ કહી સભળાવવાથી રાજાને તેમજ બીજાને પ્રબોધ થવાનુ કારણ જાણીને મધ્યસ્થ વૃત્તિએ આચાર્ય મહારાજે પોતાનુ ચરિત્ર કહેવા માડ્યુ

[1]વિચક્ષણાચાર્ય ચરિત્ર.

રસના પ્રબંધ

અગૃહીતસકેતા ! ત્યાર પછી હુ (રિપુદારૂણ) પણ સાભળુ તેવી રીતે મારા પિતા નરવાહન સમક્ષ વિચક્ષણાચાર્યે પોતાનુ ચરિત્ર નીચે પ્રમાણે કહ્યુ —

પરિવાર પરિચય

ભૂતળ નગરે	મલસચય } તત્પક્તિ }	રાજા રાણી તેના પુત્રો	શુભોદય } અશુભોદય }
	શુભો દય–નિજચારૂતા પુત્ર		વિચક્ષણ
	અશુભો દય–સ્વયોગ્યતા પુત્ર		જડ
નિર્મળચિત્ત નગરે	મલક્ષય }	રાજા રાણી–તેનો પુત્ર	વિમર્શ }
	સુદરતા }	તેની પુત્રી	બુદ્ધિદેવી }
	વિચક્ષણ–બુદ્ધિદેવીનો પુત્ર		પ્રકર્ષ
	વિમર્શ પ્રકર્ષ		મામા ભાણેજ

૧ અહીંથી રસનાની કથા બહુ રસથી શરૂ થાય છે તેમા વિમર્શ પ્રકર્ષને જગતનુ અદ્‌ભુત સ્વરૂપ બતાવશે રિપુદારૂણની હકીકત હવે છેલ્લા બે પ્રકરણમા આવશે આખા ગ્રથમા આ વિચક્ષણાચાર્યનુ ચરિત્ર–રસનાપ્રબધ સર્વથી વધારે રસિક છે એમ મારૂ માનવુ છે

આ લોકમા અનેક પ્રકારના [1]વૃત્તાતોથી ભરપૂર આદિ અને અત[2] વગરનુ અત્યત સુદર [3]ભૂતળ નામનુ નગર છે એ નગરમા [4]મલસચય નામના રાજા રાજ્ય કરે છે એ રાજા ત્રણ ભુવનમા ઘણી વિખ્યાતિ પામેલ છે, દેવતાઓના પણ નાયક છે એનો પ્રતાપ એટલો ઉગ્ર છે કે એ જે કાઇ હુકમ કરમાવે તે સર્વેને માન્ય કરવો પડે છે સારા અથવા ખરાબ કામોમા સર્વદા ધ્યાન રાખનારી એ રાજાને ત ત્પક્તિ[5] નામની મહાદેવી સર્વ લોકમા પ્રસિદ્ધ છે એ મલસચય રાજા અને તત્પક્તિ રાણીને પોતાના સુદર વર્તનથી દુનિયાને આનદ ઉપજાવનારો એક શુભોદય[6] નામનો જગપ્રખ્યાત પુત્ર છે, તેમ જ સર્વ લોકોને અત્યત સતાપ કરનાર એ જ રાજા રાણીનો બીજો અનુભોદય નામનો પણ જગપ્રખ્યાત પુત્ર છે

એ શુભોદય કુમારને પોતાના પતિ ઉપર અત્યત પ્રેમ રાખનારી, પતિવ્રતા, અત્યત રૂપાળી અને લોકપ્રિય, કમળ જેવી ચપળ અને સુદર આખોવાળી [7]નિજચારૂતા નામની સ્ત્રી છે, તેમ જ અશુભોદય

---

૧ **વૃત્તાત** શ્લેષ છે (૧) નગર પક્ષે હકીકત, (૨) સામાન્ય વાર્તામા બનાવો એ નગરમા અનેક બનાવો બન્યા કરતા હતા

૨ **નિધનનો** અર્થ અત થાય છે મુળમા 'अनादिनिधनं' એવો પાઠ છે એટલે આદિ અને અતવગરનુ કહેવાની મતલબ એ છે કે એ નગર (શાશ્વત) સર્વકાળ છે જ, જગત્ છે ત્યાસુધી એ નગર પણ છે જ

૩ **ભૂતળ** એટલે પૃથ્વીતળ એ નગર આ પૃથ્વીપર કોઇ પણ જગ્યાએ કલ્પી લો તો ચાલે તેવુ છે આગળ ચાલતા આ નામની સત્યતા સ્પષ્ટ સમજાશે

૪ **મલસચય** એ કર્મરૂપ મેલનો સચય બતાવે છે કર્મ શુભ કે અશુભ એકઠા થયા હોય તે દેવોપર પણ આધિપત્ય ભોગવે છે અને તેની આજ્ઞા–તેનુ ફળ ઉલ્લઘી શકાય નહિ તેવા જ પ્રકારનુ હોય છે

૫ **તત્પક્તિ** એ કર્મની પરિપાક સ્થિતિને અત્ર રાણી બનાવી છે **મલસચય** એ **કર્મબધ** છે, **શુભોદય અશુભોદય** એ તેનો ઉદય છે અને **તત્પક્તિ** પરિપાકદશા છે

૬ **શુભોદય, અશુભોદય** આ બન્ને પુત્રો સારા અને ખરાબ કર્મનો ઉદય સૂચવે છે,

૭ **નિજચારૂતા** સારાપણાની નિશાની છે સ્વત સારી જ છે અને સારી જણાય છે (good by self) એને ગુજરાતીમા **'આપભલાઇ'** નામ આપવામા આવ્યુ છે

કુમારને સર્વપ્રાણીઓને મોટો સતાપ કરનાર અત્યત ભયકર [1]સ્વયોગ્યતા નામની સ્ત્રી છે

સમય સપૂર્ણ [2]પરિપકવ થયે નિજચારૂતા સાથે શુભોદયનો સબધ થતા તેઓથી [3]વિચક્ષણ નામના પુત્રનો જન્મ થયો અને તેવી જ રીતે કાળ બરાબર પૂરો થતા સ્વયોગ્યતા સાથે અશુભોદયનો યોગ થવાથી [4]જડ નામનો અત્યત અધમ પુત્ર જન્મ્યો

વિચક્ષણ

હવે એ વિચક્ષણ કુમાર વયમા વધતો વધતો પોતાના સદ્‌ગુણોમા દરેક ક્ષણે વધારો કરતો ગયો [5]માર્ગાનુસારીમા જે ગુણો હોય તે સર્વથી તે વાકેફગાર હતો, ગુરૂવર્ગની તે નિરતર પૂજા (ભક્તિ) કરનારો હતો, મહા બુદ્ધિશાળી હતો, ઉત્કૃષ્ટ ગુણ તરફ પ્રેમવૃત્તિવાળો હતો, ઘણો હુશિયાર હતો, પોતાનુ સાધ્ય શુ છે તે બરાબર સમજેલો હતો, પોતાની ઇંદ્રિયોપર તેણે વિજય પ્રાપ્ત કરેલ હતો, ઉત્તમ આચારો પાળવામા તે તત્પર રહેનારો હતો, ઘણી ધીરજવાળો હતો, સારી વસ્તુઓનો ભોગ કરનારો હતો, મિત્રતા કર્યા પછી બરાબર વળગી રહે તેવો હતો, સુદેવની હોંસથી પૂજા કરનારો હતો, મોટો દાનેશ્વરી હતો, પોતાના અને પારકા મનના ભાવોને તુરત જાણી જાય તેવો હતો, સત્ય બોલનાર હતો, ઘણો જ નમ્ર હતો, પોતાપર પ્રેમ રાખનાર ઉપર વાત્સલ્ય ભાવવાળો હતો, ક્ષમાની મુખ્યતા રાખનાર હતો, મધ્યસ્થ વૃત્તિએ સર્વે કામ કરનાર હતો, પ્રાણીઓની ઇચ્છા પૂર્ણ કરવામા કલ્પવૃક્ષ

---

૧ સ્વયોગ્યતા પોતામા લાયકાત ન છતા માનનારી લાયકાત સ્થાપન કરનારી મોટી વાતો કરવાવાળી (a braggard asserting oneself).

૨ કર્મ સત્તામા હોય પણ પરિપાક થાય-વિપાકકાળ પ્રાપ્ત થાય ત્યારે જ તેનો ઉદય થાય છે અહીં પોતાની ચારૂતા-શુભકર્મનો ઉદય થવાનો પ્રાપ્ત થતા વિચક્ષણ કુમારનો જન્મ થાય છે

૩ વિચક્ષણ વિદ્વાન ડાહી સમજણ કુશળતાવાળો એના ચરિત્રથી નામની સાર્થકતા જણાશે

૪ જડ અક્કલ વગરનો દીર્ઘ દૃષ્ટિ વગરનો, મૂર્ખ આવા પ્રાણીનું રૂપક છે એના ચરિત્રથી એ નામની પણ સાર્થકતા આગળ જણાશે

૫ સમ્યકત્વ પ્રાપ્ત થાય તે પહેલા પ્રાણી **માર્ગાનુસારી** થાય છે-રસ્તાપર આવે છે એના ૩૬ ગુણો છે એ પર વિવેચન શ્રી યોગશાસ્ત્રના પ્રથમ પ્રસ્તાવમા છે, એ ગુણોમાના ઘણા ખરા ગુણો આ વિચક્ષણ કુમારમા છે એમ અત્ર બતાવ્યુ છે જુઓ-હેમચદ્ર-યોગશાસ્ત્ર પ્ર ૧ શ્લોક ૪૭ થી ૫૬ એ શ્લોકો ઉપર શ્રાદ્ધ ગુણ વિવરણ નામનો સ્વતત્ર ગ્રથ શ્રી જિનમડન ગણીએ બનાવ્યો છે

જેવો હતો, ધર્મ ઉપર એક દઢ નિષ્ઠા રાખનાર હતો, શુદ્ધ આત્મ-જીવન ગાળનાર હતો, કોઇ પણ પ્રકારની આફત આવી પડે ત્યારે પણ બીલકુલ ખેદ કરનાર ન હોતો, સ્થાનોની કિંમત અને તેના તફાવતનો જાણકાર હતો, કદાગ્રહ (હઠવાદ)થી રહિત હતો, સર્વ શાસ્ત્રના તત્ત્વોનો સારી રીતે જાણકાર હતો, બોલવામા બહુ કુશળ હતો, નીતિના સર્વ માર્ગોમા ઘણી પ્રવીણતા મેળવેલ હોવાને લીધે શત્રુઓપર મોટો ત્રાસ પાડનાર હતો, પોતાના ગુણોનો કદિપણ ગર્વ નહિ કરનાર હતો, પરનિંદાથી સર્વથા મુક્ત હતો, ગમે તેટલી સપત્તિ મળી આવે તો પણ તેથી હર્ષમા ન આવી જાય તેવો હતો અને જાણે પારકાની ખાતર જ જન્મ્યો હોય નહિ તેવો ખરેખરો પરોપકારી હતો એ વિચક્ષણ કુમારનુ વધારે શુ વર્ણન કરવુ? ટુકામા કહીએ તો મનુષ્યમા જે સદ્ગુણોનુ અનેક સ્થાને વર્ણન કરવામા આવે છે તે સર્વ સદ્ગુણો આ વિચક્ષણ કુમારમા ભરેલા હતા

જડ

હવે પેલા અશુભોદયનો છોકરો જડ કુમાર વધતો વધતો કેવો થયો તે હકીકત પણ સાભળો તે તદ્દન વિપરીત મનવાળો, સત્ય પવિત્રતા અને સતોષથી તદ્દન રહિત, વારવાર માયા કપટ કરનારો, ચાડી ખાનારો, બાયલા જેવો, સાધુઓની નિંદા કરનારો, વારવાર ખોટી પ્રતિજ્ઞા કરનારો, અત્યત પાપાત્મા, ગુરૂ અને દેવની નિંદા કરનારો, જુઠુ બોલનારો, લોભીપણાને લીધે તદ્દન અધ થઇ ગયેલો, પારકાના ચિત્તને ભેદી નાખનારો (અન્યને ખેદ કરાવનારો), મનમા કાઇક, બોલવામા કાઇક અને ચેષ્ટા તદ્દન જૂદા પ્રકારની—એવી ઉલટી સુલટી રીતે સર્વ વિચાર વર્તન અને ઉચ્ચાર કરનારો, પારકાની સપત્તિ જોઇને બળી મરનારો, પારકાને આપત્તિ થતી જોઇને આનદ માનનારો, અભિમાનથી પોતાને ઘણો મોટો માની ફુલાઇ ગયેલો, નિરતર ક્રોધથી ધમધમતો, દરેકની તરફ દાત કચકચાવીને બોલવાની ટેવવાળો, નિરતર પોતાની બડાઇઓ હાકવાવાળો, વારવાર રાગ અને દ્વેષને વશ પડનારો અને એવી રીતે સર્વ બાબતમા એટલો ખરાબ માર્ગે ઉતરી ગયેલો કે તેનુ વર્ણન જ કરી શકાય નહી, ટુકામા કહીએ તો એક જગતમા ખરાબ દુર્જનમા જેટલા દોષો કલ્પી શકાય તેટલા સર્વ દોષો આ જડ કુમારમા એક સાથે આવીને વાસો કરી રહ્યા હતા

એ વિચક્ષણ કુમાર [illegible] જડ કુમાર પોતપોતાના ઘર (ભવન

મા સારી રીતે લાલનપાલન કરાતા ઉછરતા ગયા અને વૃદ્ધિ પામતા યૌવન અવસ્થાને પ્રાપ્ત થયા

બુદ્ધિ-વિચક્ષણનું લગ્ન

સર્વે લોકોમા પ્રસિદ્ધ, ઉત્તમ પુરુષરત્નોના ઉત્પત્તિસ્થાનરૂપ એક નિર્મળચિત્ત[1] નામનુ ઉત્તમ નગર છે આ અતરગ નગરમા મલક્ષય[2] નામના રાજા રાજ્ય કરે છે એ અનેક સદ્ગુણરત્નોને જન્મ આપનાર અને સર્વ રત્નોનુ પોષણ કરનાર છે એ મલક્ષય રાજાને અત્યત વહાલી [3]સુદરતા નામની પટરાણી છે જે સર્વ અગે અત્યત સુંદર અને ઉપર જણાવેલા સદ્રત્નો (સદ્ગુણો)ને વધારનારી છે એ મલક્ષય રાજા અને સુન્દરતા રાણીને સમય પરિપાક થયે એક કમળપત્રની જેવી આંખોવાળી ગુણના ભડાર રૂપ અને કુળની આબરૂને વધારનારી [4]બુદ્ધિ નામની પુત્રી ઉત્પન્ન થઇ એ રાજારાણીએ બહુ વિચાર કરીને પોતાની દીકરી બુદ્ધિને તેને યોગ્ય ગુણ અને રૂપવાળા કુમાર વિચક્ષણ તરફ મોકલી આપી અને તે બુદ્ધિ પણ બરાબર તપાસ કરીને પોતાની હોંસથી કુમાર વિચક્ષણને સ્વેચ્છાથી વરી એ વિચક્ષણ કુમારે મહાન આડબર અને હર્ષપૂર્વક બુદ્ધિ કન્યા સાથે પાણિગ્રહણ કર્યું તે સદ્ગુણશીલ ભાર્યા ઉપર તેને બહુ પ્રીતિ થઇ

વિમર્શ-પ્રકર્ષ

વિચક્ષણ કુમાર મનના અનેક પ્રકારના (માનસિક) સુખો બુદ્ધિ પત્ની સાથે ભોગવતો આનદમા દિવસો પસાર કરે છે હવે એ મલક્ષય રાજાને [5]વિમર્શ નામનો પુત્ર છે તેને રાજાએ પોતાની બુદ્ધિ દીકરીની તપાસ કરવા-તેના ખબર અતર પૂછવા સારૂ મોકલ્યો એ વિમર્શ કુમારને પોતાની બહેન બુદ્ધિ ઉપર ઘણો સ્નેહ હોવાથી તેની પાસે આવીને

---

૧ **નિર્મળચિત્ત** એટલે પાપ વગરનુ મન વિશુદ્ધ મન એ અતરગ સૃષ્ટિમા નગર છે

૨ **મલક્ષય** કર્મ મેલનો ક્ષય-નાશ નિર્જરા અતરગ રાજ્યનુ રૂપક નિર્મળ ચિત્તમા તો મળનો-પાપનો ક્ષય જ થાય

૩ **સુદરતા** સૌંદર્ય આતર વિશુદ્ધિ નિર્મળચિત્તમા મલક્ષય રાજાને ઘરે સૌંદર્યરૂપ પત્ની હોય તે સ્પષ્ટ સમજાય તેવુ છે

૪ **બુદ્ધિ** મનની નિર્મળતાથી પાપનાશને પરિણામે સદ્બુદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે, તેનો જન્મ થાય છે તે અતરગ સૃષ્ટિ છે એટલુ ધ્યાનમા રાખવુ

૫ **વિમર્શ** એટલે વિચાર નિર્મળચિત્તમાથી મલક્ષય થઇ ગયા પછી બુદ્ધિની સામે જ્યારે વિચાર આવે ત્યારે વિચક્ષણતામા ખામી રહે નહિ આ અત્યત ઊંચો ભાવ છે તે સમજવા યત્ન કરશો

ઘણા આનંદથી તેની સમીપે રહ્યો બુદ્ધિને પણ પોતાના વિમર્શ બંધુ ઉપર બહુ સ્નેહ હોવાથી અને વળી પતિ તરફથી તેને બહુ સન્માન મળતુ હોવાથી તથા પોતાપર તેનો ઘણો પ્રેમ હોવાથી તેના મનમા તેના આવવાથી ઘણો આનદ થયો હતો એવી સુંદર પરિસ્થિતિમા બુદ્ધિદેવીએ ગર્ભ ધારણ કર્યો સપૂર્ણ સમય થતા ગર્ભ પરિપાક-દશાને પામ્યો, એટલે તેણે એક અત્યત દીપતા શરીર-અવયવોવાળા પુત્રને જન્મ આપ્યો એનુ [1]પ્રકર્ષ નામ રાખવામા આવ્યુ બુદ્ધિ-દેવીનો આ પ્રકર્ષ નામનો પુત્ર દીવસે દીવસે વધતો ગયો, ગુણોમા તે તેના પિતા વિચક્ષણ જેવો જ હતો અને તેના મામા વિમર્શનો તેના ઉપર ઘણો પ્રેમ હતો [2]

પ્રકરણ ૭ મું.

રસના-લોલતા.

વદન કોટરમા આવેલા બીલનુ વર્ણન.
તેમા દાસી સાથે રહેલ સુદર યૌવના.
તેણે જડ વિચક્ષણપર કરેલી અસર.

એક દિવસ વિચક્ષણ કુમાર અને જડ કુમાર પોતાના મનોહર [3]વદનકોટર નામના બગીચામા સાથે ગયા ત્યા પોતાની હોંસમા આવે તે પ્રમાણે ખાતા પીતા લહેર કરતા ખુશીથી તેઓ કેટલોક કાળ રહ્યા એ વદનકોટર બગીચામા મોગરાના જેવા ધોળા આડા

---

૧ પ્રકર્ષ ઉચ્ચતા આગળ વધવાપણુ (Progressive excellence)

૨ બુદ્ધિ અને વિચક્ષણતાનો પુત્ર, નિર્મળચિત્ત નગરના મલક્ષય અને સુદરતાનો પૌત્ર-એટલે પછી ગુણ અને ગુણવૃદ્ધિમા ખામી હોય જ નહિ તેમા વળી નામે અને ગુણે પ્રકર્ષ એટલે દિવસાનુદિવસ સર્વ બાબતમા ઉત્કર્ષ મેળવનાર હોય તેમાં નવાઇ નથી.

૩ વદનકોટર પોતાના મ્હોંનુ મોટર એટલે કાણુ મતલબ તેઓ જીન્દગાની નજીક આવ્યા અલકારિક ભાષામા આખી વાર્તા છે

અથવા થીશવાળા સુંદર [1]ઝાડોની બે મજાની હારો તેઓના જોવામાં આવી તેઓ કૌતુકથી એ ઝાડની બેવડી ઘટાની અંદર પેઠા તો ત્યાં તેઓએ એક મોટું [2]બીલ (રાફડો-ગુફા) જોયું અને તે એટલું ઊંડું હતું કે એનો છેડો ક્યાં હશે તે જણાતું પણ ન હોતું આવું જબરજસ્ત બીલ જોઇને તે શું હશે તે આંખો ફાડી ફાડીને આશ્ચર્યથી બન્ને કુમારો જોવા લાગ્યા ઘણા વખત સુધી એ બીલને ધારી ધારીને જોતા તેમાંથી એક રાતા વર્ણવાળી મનોહર લલના-સ્ત્રી પોતાની દાસી સાથે બહાર નીકળી આવતી તેઓના જોવામાં આવી આવી રીતે એકાએક બહાર આવતી ઘણી સુંદર સ્ત્રીને જોઇને જડ કુમાર પોતાના મનમાં ઘણો હર્ષ પામ્યો અને વિપરીત અંતઃકરણવાળો થઇ તે વિચાર કરવા લાગ્યો-અરે! આ તો કોઇ અપૂર્વ સ્ત્રી છે! આવી ઉત્તમ સ્ત્રી મેં કદિ જોઇ નથી! અહો! શી એની સુંદરતા! કેવી રમણીય આકૃતિ! કેવું મનોહર રૂપ! કેવા સુંદર આકર્ષક ગુણો! અરે એ તે શું કોઇ દેવની દેવી સ્વર્ગથી ભ્રષ્ટ થઇ આ મૃત્યુ લોકમાં આવેલી હશે અથવા તો શું પાતાળમાંથી નીકળીને નાગકન્યા અહીં આવી હશે! અથવા તો નહિ નહિ! મારો એ વિચાર બરાબર નથી! સ્વર્ગમાં અથવા પાતાળમાં પણ આવી સુંદર સ્ત્રી ક્યાંથી હોય? અને મૃત્યુલોકમાં તો આવી સ્ત્રીની વાર્તા પણ ક્યાંથી થઇ શકે? મને તો એમ લાગે છે કે એને સારામાં સારા પરમાણુઓ વડે વિધિ (નસીબ-બ્રહ્મા)એ મારે માટે ખાસ મારા ઉપર સંતુષ્ટ થઇને બનાવી છે! વળી એ બાળાની સાથે કોઇ પુરૂષ જણાતો નથી અને તે બાળા ચપળ દૃષ્ટિથી મારી સામુ વારંવાર જોયા કરે છે તેથી મારે માટે જ તેને બનાવીને આ વનમાં મૂકી હશે!' માટે હવે એ બાલિકાની નજીક જઇને એના નામની બરાબર પરીક્ષા કરૂં અને તેને સ્વીકારી લઉં! બીજો આડો અવળો વિચાર કરવો શા કામનો?

પરરમણીની જડપર અસર

વિચક્ષણ કુમારે પણ વદનકોટરમાં આવેલા મોટા બીલમાંથી નીકળતી એ સુંદર બાળાને જોઇ કે તરત તેના મનમાં વિચાર આવ્યો કે-એક તો આ પારકી સ્ત્રી છે, એકલી છે, જંગલમાં છે અને મનોહર છે-એવી સ્થિતિમાં એની સામુ રાગથી જોવું યોગ્ય નથી તેમ

પરરમણીએ કરેલી વિચક્ષણપર અસર

---

૧ હોઠોમાં દાંતની બે હારો છે તેનું આ રૂપક છે

૨ તાળવું અને નીચેના ભાગનો પોલાણનો દાંતોની પછવાડેનો ભાગ

એવી એકાંત સ્થિતિમા એકલી પારકી સ્ત્રી સાથે ભાષણ કરવુ પણ ઉચિત નથી, કારણ કે—

यत सन्मार्गरक्ताना, व्रतमेतन्महात्मन ।
परस्त्रिय पुरो दृष्ट्वा, यान्त्यधोमुखदृष्टय ॥ १ ॥

ઉત્તમ માર્ગે ચાલનારા મહાત્મા પુરૂષોનુ એ વ્રત હોય છે કે જ્યારે પણ તેઓ પોતાની સામે પારકી સ્ત્રીને જુએ છે ત્યારે નીચે મ્હોંએ જમીન તરફ નજર કરીને તેઓ ચાલ્યા જાય છે. માટે હવે આ સ્થાનેથી ચાલ્યા જવુ એ સારૂ છે, એ બાબતમા બીજો વિચાર કરવામા સાર નથી—આવો વિચાર કરી તેણે જડ કુમારનો હાથ ખેંચ્યો અને ચાલવા માડ્યું વિચક્ષણ કુમાર કાંઇક બળવાન હોવાથી તેણે જ્યારે જડનો હાથ ખેંચ્યો અને ત્યાથી પસાર થવાની સજ્ઞા કરી ત્યારે જાણે પોતાનુ સર્વ નાશ પામી ગયુ હોય નહિ તેમ જડકુમારને મોટો ખેદ થયો

દાસીએ પાથરેલી જાળ.
કુમારોને પાછા બોલાવ્યા.
રસના સાથે કરાવેલ પરિચય.
પોતાની વાત પણ કરી નાખી.

હવે વિચક્ષણ અને જડ કુમાર જરા દૂર ગયા ત્યા તો પેલી સુદર સ્ત્રી સાથે જે દાસી હતી તે તેઓની પછવાડે દોડતી આવી, અને દૂરથી જ પોકાર કરી કહેવા લાગી

દાસી—"બચાવો ! મારા પ્રભુ ! મને બચાવો ! અરે ! હુ મદ ભાગ્યવાળી મરી જઉં છુ ! મારો બચાવ કરો, બચાવ કરો !"

જડ કુમારે તેના તરફ પાછા વળીને જોયુ અને તેને કહ્યુ "સું દરી ! જરા પણ ભય રાખ નહિ ! તને કોનાથી ભય થયો છે તે મને જણાવ"

દાસી—"અરે સાહેબ ! આપ બન્ને ગૃહસ્થો મારી શેઠાણીને મૂકીને ચાલતા થયા એટલે એ બાપડીને તો મૂર્છા આવી ગઇ છે અને મરવા પડી છે એ તો અત્યારે ભોંભેગી (જમીન સરસી) થઇ ગઇ છે મહેરબાની કરીને પ્રથમ આપ બન્ને એની નજીક આવો તમે તેની પાસે રહેશો એટલે મારી શેઠાણીની તબીઅત બરાબર થઇ જશે એમની તબીઅત સારી થઇ ગયા પછી હુ જરા નિશ્ચિત થઇને તમારી પાસે એનુ સર્વ સ્વરૂપ બરાબર જણાવીશ"

જડે વિચક્ષણ કુમાર તરફ જોઇને કહ્યુ "ચાલો, આપણે એની શેઠાણી પાસે જઇએ તેને સ્વસ્થ થવા દો પછી આ દાસી પણ નિશ્ચિંત થઇને એણે હમણા જણાવ્યુ તેમ એની શેઠાણીની સર્વ હકીકત આપણને જણાવશે એમા શુ વાંધો છે?"

વિચક્ષણ કુમારે પોતાના મનમા વિચાર કર્યો કે-આ વાત મને તો ઠીક લાગતી નથી, આ દાસી મને તો ઘણી લુચ્ચી અને ધુતારી જણાય છે વળી એ સ્વભાવે ઘણી ચપળ દેખાય છે તેથી તે જરૂર અમને છેતરશે અથવા ચાલ ને, જોઉં તો ખરો કે એ ત્યાં જઇને શુ બોલે છે? મને તો કદિ પણ છેતરી શકે એવુ નથી, માટે ચાલ, જઉં મારે શંકા રાખવાનુ કાંઇ કારણ નથી આ પ્રમાણે મનમા વિચાર કરીને વિચક્ષણ કુમારે જડની તરફ જોઇ રસના પાસે જવાનુ કબૂલ કર્યું ત્યાર પછી વિચક્ષણ કુમાર અને જડ કુમાર પાછા વળ્યા અને રસના પાસે ગયા તેઓ પાછા આવ્યા એટલે રસના જરા સ્વસ્થ થઇ એને બરાબર શુદ્ધિમા આવેલી જોઇને તેની દાસી આ બન્ને કુમારો ને પગે પડી અને બોલી "આપે ઘણી કૃપા કરી! બહુ જ ઉપકાર કર્યા! આપે મારી શેઠાણીને જીવાડી અને તેથી મને પણ જીવતર આપ્યુ"

જડ—"અરે સુંદરી! આ તારી શેઠાણીનુ નામ શુ છે?"

દાસી—"મારી શેઠાણીનુ પ્રભાતમા લેવા યોગ્ય રસના[1] નામ છે"

જડ—"તુ ક્યા નામથી ઓળખાય છે?"

દાસી—(લજ્જા પૂર્વક)—'લોકો મને 'લોલતા નામે ઓળખે છે આપને અને મારે તો ઘણા લાંબા સમયથી ઓળખાણ છે, પણ આપ આજે એ વાત વીસરી ગયા જણાઓ છો! મારૂ એ કમ નસીબ છે! ખરેખર! હુ શું કરૂ?"

જડ—"અરે! મારે તારી સાથે ઘણા વખતનો પરિચય કેવી રીતે છે?"

લોલતા દાસી—"એજ હકીકત મારે આપશ્રીને જણાવવાની છે"

જડ—"બરાબર સારી રીતે જણાવ"

---

૧ રસના એટલે જીહ્વા-જીભ રસેંદ્રિય હાલનો પ્રબંધ આ ખીજી ઇદ્રિયનો ચાલે છે

૨ લોલતા ખીઢાશ-તેમા આસક્તિ રસથી સબડકા લેતા અને પ્રેમથી ખા દાઇ જમતા જે સ્થૂળ આનદ સાસારિક જીવોને થાય છે તે

લોલતા દાસી—"આ મારી શેઠાણી પરમ યોગિની છે એ ભૂત અને ભવિષ્યના સર્વ બનાવો બરાબર જાણે છે અને સમજે છે તેની મારા ઉપર ઘણી મહેરબાની હોવાથી હુ પણ તેમના જેવી જ થઇ છુ (ભૂત ભવિષ્ય બરાબર જાણુ છુ) જુઓ, વાત આ પ્રમાણે છે [1]કર્મપરિણામ રાજાના રાજ્યમા એક [2]અસવ્યવહાર નામનુ નગર છે તમે બન્ને એ અસવ્યવહાર નગરમા ઘણો વખત રહ્યા હતા ત્યાર પછી એ કર્મપરિણામ રાજાના હુકમથી તમે બન્ને [3]એકાક્ષનિવાસ નગરે આવી પહોંચ્યા [4]અને ત્યાર પછી તમે બન્ને [5]વિકલાક્ષનિવાસ નગરે આવ્યા એ વિકલાક્ષનિવાસ નગરમા ત્રણ પાડાઓ છે અને તમને યાદ હોય તો તેના પહેલા પાડામા દ્વિહૃષીક (બે ઇંદ્રિય) નામના કુળપુત્રો વસે છે[6] એ કુળપુત્રોમા જ્યારે તમે વસતા હતા ત્યારે કર્મપરિણામ મહારાજનો બરાબર હુકમ ઉઠાવવાને લીધે રાજાએ તમારા ઉપર રાજી થઇને આ વદનકોટર નામનો બગીચો તમને ઇનામમા આપ્યો, તમારી જીવાઇ માટે તમને તે અર્પણ કર્યો અને તે બગીચાના તમને માલીક બનાવ્યા એ બગીચામા આ એક મોટુ બીલ તો સાધારણ રીતે જ રહેલુ છે આ તો મારી ઉત્પત્તિની પૂર્વકાળની વાર્તા થઇ ત્યાર પછી વિધિ (નસીબ) એ વિચાર કર્યો કે આ બન્ને બાપડા બાઇડી વગરના છે તેથી તેઓ સુખે રહી શકતા નથી, તેથી તેઓને સુદર સ્ત્રી પરણાવી આપુ દયા કરવામા નિરતર તત્પર રહેતા એ વિધિએ ત્યાર પછી તમારે માટે એ મહાબીલમા મારી શેઠાણી (રસના)ને બનાવીને મૂકી દીધી અને મને (લોલતાને) તેની દાસી તરીકે બનાવી આ પ્રમાણે હકીકત આપને વિદિત થાય"

જડ કુમારે ઉપરની સર્વ હકીકત સાભળીને વિચાર કર્યો કે-અહો! આતો હુ ધારતો હતો તેવી જ વાત નીકળી આ રસનાને વિધિએ અમારે જ માટે બનાવી છે! સાબાશ છે મારી બુદ્ધિને! કેવી હકીકત મને એકદમ માલૂમ પડી આવી!!

---

૧ કર્મપરિણામ રાજાના સ્વરૂપ માટે જુઓ પૃ ૨૫૮-૨૬૨ નોટ્સ

૨ જુઓ પૃષ્ઠ ૩૦૦ પરની નોટ ના ૨

૩ એકાક્ષનિવાસ નગરના વર્ણન માટે જુઓ પૃ ૩૧૩

૪ આ હકીકત બીજા પ્રસ્તાવમા વિસ્તારથી બતાવાઇ ગઇ છે જુઓ સદરહુ પ્રસ્તાવનુ પ્રકરણ આઠમુ

૫ વિકલાક્ષનિવાસ અને તેના પાડાઓના વર્ણન માટે જુઓ પૃ ૩૨૦

૬ જુઓ પૃ ૩૨૧

વિચક્ષણ કુમારે મનમા વિચાર કર્યો કે–આ વિધિ તે વળી કોણ છે? બરાબર સમજાય છે! એ તો મહારાજ [1]કર્મપરિણામ જ હોવા જોઇએ! બીજા તે કોનામા આટલી બધી શક્તિ હોઇ શકે?

જડ (લોલતાને ઉદ્દેશીને)-"વારૂ ત્યાર પછી શુ થયુ? તારી વાત આગળ ચલાવ"

લોલતા દાસી—"કુમાર! ત્યાર પછી મારી સાથે મારી શેઠાણી તમારી બન્નેની સાથે નાના પ્રકારના ખાવાના સારા સારા પદાર્થો ખાતી, જૂદા જૂદા રસથી ભરપૂર પીણાઓ પીતી અને મરજી આવે તેની ચેષ્ટાઓ કરતી તમારી સાથે એ વિકલાક્ષનિવાસ નગરના નજીક પાડાઓમા રહી અને ત્યાર પછી [2]પચાક્ષનિવાસમા આવેલ મનુજગતિ નગરમા તથા તેવા જ અન્ય સ્થાનોમા પણ તમારી સાથે વિચરી આવી રીતે ઘણા કાળથી એ રસનાદેવી તમારી સાથે છે તેથી તમારો એક ક્ષણ કાળ પણ વિરહ સહન કરી શકતી નથી અને કદાચ તમે એ બાપડી નો જરા પણ તિરસ્કાર કરો છો તો એને એકદમ મૂર્છા આવી જાય છે એટલો બધો તેને તમારા ઉપર પ્રેમ છે આટલા માટે હુ કહુ છુ કે મારે તમારી સાથે ઘણા કાળથી ઓળખાણ પીછાન છે હવે આ પને બન્નેને એ વાત બરાબર ધ્યાનમા આવી હશે"

પૂર્વ સ્મરણ

જડકુમારની રસના લુબ્ધતા

જડ કુમારે લોલતાની એવી વાર્તા સાભળી ત્યારે તે તો મનમા ઘણો જ રાજી થઇ ગયો અને જાણે પોતાના સર્વ મનોરથ પરિપૂર્ણ થયા હોય એમ માનવા લાગ્યો પછી તેણે લોલતા દાસીને કહ્યુ "સુંદરી! તુ કહે છે તેમ હોય તો ભલે! તારી શેઠાણીને અમારા નગરમા પ્રવેશ કરાવ અમારા એક ભવ્ય રાજમહેલમા પોતાનો નિવાસ કરીને તારી શેઠાણી ભલે તેને પવિત્ર કરે પછી ઘણા કાળસુધી ત્યા તારી શેઠાણી સાથે સુખે રહીશુ"

---

૧ વિધિ નસીબ બ્રહ્મા તે પોતાના કર્મોનો ઉદય જ છે ટૂકામા બહુ સૂચનાની વાત કરી છે

૨ પચાક્ષનિવાસ અગાઉ પૃષ્ઠ ૩૨૪ મા પચાક્ષપશુસસ્થાન નગરનુ વર્ણન આવ્યું છે તે પણ પંચાક્ષનિવાસ નગરનો ભાગ છે મનુજગતિ નગરીનું વર્ણન પૃષ્ઠ ૨૫૨-૨૫૭ મા આવ્યું છે તે જુઓ

લોલતા દાસી—"નહિ સાહેબ! આપ એવો હુકમ ન કરો મારી શેઠાણી આ વદનકોટર બગીચાની બહાર કદિપણ નીકળેલ નથી અને તમે અગાઉ પણ એને અહીં ને અહીં જ પાળી પોષી છે, માટે હવે પણ એને એ જ ઠેકાણે રાખીને એની લાલના પાલના તમારે કરવી જોઈએ કદિ બહાર નીકળેલ ન હોવાથી મારી શેઠાણી અન્યત્ર કોઈ પણ જગ્યાએ જઈ શકે તેમ નથી"

જડકુમાર—"તુ જેમ કહીશ તેમ કરવામા આવશે આ બાબ તમા તારૂ વચન સર્વથા પ્રમાણ છે, માટે તારી શેઠાણીને જે વાત ગમતી હોય તે તારે મને જણાવવી-કહી બતાવવી, જેથી તે પ્રમાણે સર્વ ગોઠવણ-વ્યવસ્થા કરવામા આવશે"

લોલતા દાસી—"બહુ કૃપા થઈ! એમા હવે મારે કહેવા જેવુ શુ બાકી રહે છે? તમે અને મારી શેઠાણીની સારી રીતે લાલના પાલના કરી તેને રાજી રાખીને અસ્ખલિત અમૃતમય સુખનો અનુભવ કરો

વદનકોટરમા રસનાને સ્થાન.
લોલતાનુ ખાદ્યપાનમા આકર્ષણ.
સ્વાદતૃપ્તિમા માનેલી સુખસંપૂર્ણતા.

આ પ્રમાણે નિર્ણય કર્યા પછી જડકુમાર (પોતાના) વદનકોટરમા રહેલી રસના દેવીને અત્યત મોહથી લાલના પાળવા લાગ્યો તેને વારવાર દૂધપાક, શેરડી, ખાડ, દહીં, ઘી, ગોળ, સુદર પકવાન્નો અને તેના બનાવેલા સુદર ખાદ્ય પદાર્થો, તેમજ દ્રાક્ષાદિના સુદર પીણાઓ (દારૂ વિગેરે), વિચિત્ર પ્રકારના મદ્ય, માસ, મધથી અને લોકોમા બીજા જે પ્રખ્યાત રસ ભરપૂર ખાણા અને પીણા મનાતા હોય તે સર્વથી સારી રીતે હોંસથી મોહપૂર્વક ખાઈ પીને તેને આનદ પમાડવા લાગ્યો જ્યારે લાગ મળે ત્યારે સારૂ સારૂ ખાવુ પીવુ અને આનદ કરવો એ જ માર્ગ તેણે રાખ્યો એમ કરવામા કદાચ કોઈ વખતે જરા તેનામા ઓછાશ જણાય કે તરત જ લોલતા દાસી તેને પ્રેરણા કરીને કહેતી કે "મારી શેઠાણી અને આપની વહાલી સ્ત્રી દરરોજ આપને કહે તે પ્રમાણે તમે માસનો આહાર કરો, દારૂ પીઓ, અને સુદર મીઠાઈઓ જમો, એને સુંદર સ્વાદિષ્ટ શાક વિગેરે આપો-કારણ કે એવી વસ્તુઓ મારી શેઠાણીને બહુ ગમે છે" આવી રીતે લોલતા જે કહે તે સર્વે

ખાદ્યપાનમા

જડકુમાર અમલમાં મૂકવા લાગ્યો અને તે જે રમાવે તે જાણે પોતાની ઉપર મહેરબાની કરતી હોય એમ માનતો હોંસથી અને આનંદથી સર્વ કરતો ગયો

ઉપાધિમાં આનંદ આની રીતે રસના ભાર્યા ઉપર આસક્ત થઇ જવાથી જડ કુમારને દરરોજ અનેક પ્રકારની ઉપાધિ કરવી પડતી હતી, અનેક ખટપટો ઉઠાવવી પડતી હતી, કંઇક જાતની ગોઠવણો કરવી પડતી હતી, છતાં મોહને લીધે તે એમ જ માનતો હતો કે-અહો ! હું ઘણો પુણ્યશાળી છું, ખરેખરો ભાગ્યશાળી છું, મારૂં કામ બરાબર થઇ ગયું છે, અત્યારે આવી સુંદર સ્ત્રી મને પુણ્યોદયથી પ્રાપ્ત થઇ છે તેથી હું સુખરૂપ દરિયામાં ડૂબકી મારૂં છું! ખરેખર મારે જેવું સુખ છે તેવું આ ભુવનમાં કોઇને પણ સુખ નથી, કારણ કે આવી સુંદર સ્ત્રી વગર દુનિયામાં સુખ શું હોઇ શકે?

यतोऽलीकसुखास्वादपरिमोहितचेतनः ।
तदर्थं नास्ति तत्कर्म, यदर्थं नानुचेष्टते ॥

કહ્યું છે કે તદ્દન ખોટા સુખના સ્વાદમાં લંપટ થયેલા અને મોહમાં આસક્ત થઇ ગયેલા પ્રાણીને ખોટા સુખની પ્રાપ્તિની ખાતર એવું કોઇ પણ કામ નથી કે જે કરવામાં તેને કોઇ પણ પ્રકારે આંચકો આવતો હોય આવી રીતે તે સ્ત્રીની લાલનપાલનામાં આખો વખત પસાર કરતો જોઇને લોકો જડની મશ્કરી કરવા લાગ્યા કે "ખરેખર! આ જડકુમાર તો [1]જડભરત જેવોજ લાગે છે

यतो धर्मार्थमोक्षेभ्यो, विमुखः पशुसन्निभः ।
रसनालालनोद्युक्तो न चेतयति किञ्चन ॥

કહ્યું છે કે રસના ઇંદ્રિયમાં લંપટ થયેલો પ્રાણી તેનું જ લાલન પાલન કરવામાં તત્પર થઇ ધર્મ, અર્થ અને મોક્ષ એ ત્રણે પુરૂષાર્થોને છોડી દઇને પશુની માફક મનમાં કોઇ પણ બાબતનો જરા પણ વિચાર કરતો નથી માટે ખરેખર એ જડ જ જણાય છે" લોકો આની રીતે અનેક પ્રકારે હાંસી કરે, નિંદા કરે, તેની દરકાર કર્યા વગર જડકુમાર તો એ રસનામાં લુબ્ધ થઇ જઇને કોઇ પણ રીતે જરા પણ પાછો હઠ્યો નહીં અને પોતાનો બધો વખત રસનાની સેવામાં ગાળવા લાગ્યો

---

૧ જડભરત દાઢે ચાલે નહિ તેવો અક્કલ વગરનો મદ એના હેવાલ માટે જુઓ ભાગવત-પંચમ સ્કંધ-અધ્યાય ૮-૧૧

વિચક્ષણ અને રસના.

લોલતાએ અગાઉ જણાવ્યું તે પ્રમાણે ભાષણ કર્યું અને તેની સાથે જડકુમારે સવાલ જવાબ કર્યા તે સાંભળીને મધ્યસ્થ મન રાખીને વિચક્ષણકુમારે પોતાના મનમાં વિચાર કર્યો કે-આ (રસના) મારી સ્ત્રી છે તે વાત તો નિઃસંશય સાચી જણાય છે, કારણ કે તે મારા વદનકોટર વનમાં [1]દેખાય છે, પરંતુ આ દાસી રસનાની લાલનાપાલના કરવાની મને સૂચના કરે છે તે બાબત રીતસર બરાબર તપાસ કર્યા વગર અંગીકાર કરવા યોગ્ય નથી. કહ્યું છે કે—

વિચક્ષણની વિચારણા

यत्त स्त्रीवचनादेव, यो मूढात्मा प्रवर्तते ।
कार्यतत्त्वमविज्ञाय, तेनानर्थो न दुर्लभ ॥

હકીકતનો સાર બરાબર સમજવા વગર જે મૂર્ખ પ્રાણી સ્ત્રીના વચનપર આધાર રાખીને પ્રવૃત્તિ કરે છે તેને અનર્થ થવો અશક્ય કે અસંભવિત નથી. તેથી લોલતા દાસી જ્યારે જ્યારે કાંઈ ખાવાના પદાર્થની માગણી કરે ત્યારે તેને ખાવાનું અનાદરથી આપવું અને તેવી રીતે વખત પસાર કરીને તેની બરાબર તપાસ કરવી-એટલે આ વાતમાં ખરેખરો સાર શું છે તે જણાઈ આવે.

ત્યાર પછી વિચક્ષણ કુમારે વિચારને પરિણામે નિર્ણય કર્યો કે એ રસના પોતાની સ્ત્રી છે તો તેને આહાર સાધારણ રીતે આપીને તેની પરિપાલના તો કરવી, પણ તેના ઉપર કોઈ પ્રકારનો રાગ રાખવો નહિ અને તેને અંગે લોલતા (લોલુપતા-ગૃદ્ધિ)નો બીલકુલ આદર કરવો નહિ, તેમ જ એ સ્ત્રી ઉપર જરા પણ વિશ્વાસ મૂકવો નહિ અને માત્ર ચાલુ વ્યવહાર જાળવવા ખાતર પોતાની જરા પણ નિંદા ન થાય તેવા સીધા માર્ગને અનુસરીને રસનાને પોષવી, પણ તેને જરા પણ મોટું સ્થાન આપવું નહિ. એ પ્રમાણે કરેલા નિર્ણયને પરિણામે વિચક્ષણકુમાર ધર્મ, અર્થ, અને કામ ત્રણે પુરૂષાર્થ એક સાથે સાધવા લાગ્યો, જડની જેમ સર્વ સબંધીઓને તેણે વિસારી ન દીધા, એને લઈને વિદ્વાન્ અને સમજુ વર્ગ એના તરફ પૂજ્ય ભાવથી જોવા

વિચક્ષણે આદરેલ માર્ગ

1 દરેકને મુખમાં જીભ હોય છે. જીભ હોવાથી નુકસાન નથી, પણ તેમાં લુબ્ધતા થવાથી દોષવૃદ્ધિ થાય છે. આ બાબત સમજી વિચારવી.

લાગ્યો વિચક્ષણ કુમારે એવી રીતે કેટલોક વખત આનદમા પસાર કર્યો એ વિચક્ષણ કુમારને કોઇ પણ પ્રકારની ઇચ્છા વગરનો જાણીને તેમ જ પરાક્રમી જોઇને લોલતા દાસી એની પાસે કોઇ પણ પ્રકારની યાચના કરતી જ નહિ, કારણ કે તે વિચક્ષણ કુમારનો અદરનો ભાવ બરાબર સમજતી હતી આવી રીતે લોલતા રહિત વિચક્ષણ કુમાર રસનાને પાળતો હતો, તેનો નિર્વાહ કર્યે જતો હતો, તો પણ તેને કોઇ પણ પ્રકારનો કલેશ થતો ન હોતો અને [1]નિરાતે આનદથી રહેતો હતો, કારણ કે દુરાત્મા જડને રસના (જીભ)ની લાલનાપાલના કરવામા જે દોષો અને દુખો ઉત્પન્ન થતા હતા તેનુ કારણ લોલતા-તેમા ગૃદ્ધિ હતુ અને વિચક્ષણ કુમારે તો લોલતા જ એકદમ દૂર કરી દીધી હતી તેથી જો કે તે રસનાનુ પાલન કરતો હતો તો પણ તેને દોષ પ્રાપ્ત થતો ન હતો અને તેને કોઇ પણ અનર્થ પણ પ્રાપ્ત થતા ન હોતા

જડના કુટુબીઓની સલાહ.

હવે જડકુમારે એક દિવસ પોતાની માતા સ્વયોગ્યતા અને પિતા અશુભોદયની પાસે રસના નામની સ્ત્રી પોતાને પ્રાપ્ત થઇ છે તે સબધી સર્વ હકીકત કહી બતાવી તેઓએ જ્યારે પોતાના પુત્રને રસના ભાર્યા (લોલતા દાસી સાથે) મળવાની હકીકત જાણી ત્યારે તેમને ઘણો [2]આનદ થયો પછી પુત્રપર મનમા ઘણો જ પ્રેમ લાવીને તેમણે બન્નેએ જડને કહ્યુ-"પુત્ર! અત્યારે તારા ખરેખરા પુણ્યનો ઉદય થયો છે, તેથી તારે યોગ્ય સ્ત્રી તને મળી આવી છે અને વળી એ સ્ત્રીની લાલનાપાલના કરવાનુ કામ તે શરૂ પણ કરી દીધુ છે-એ કામ તે ઘણુ સારૂ કર્યુ! આ સુદર [3]સ્વરૂપવાળી તારી સુભાર્યા તને ઘણુ સુખ આપે તેવી છે, તેથી પુત્ર! તારે રાતદિવસ તેની લાલના પાલના કરવી"

---

૧ આસક્તિ રહિત ભોજનમા પરિણામે દુખ નથી કેમકે આ સસારમા શરીર હોય ત્યા સુધી ખાવા પીવાની તો જરૂર પડે જ છે તેથી કાઇ રસનાની અનર્થજનક પોષણા થતી નથી પણ તે ગૃદ્ધિપૂર્વક રસ સાથે જિહ્વાને પોષવામા આવે તો શારીરિક દુખો પણ ઘણા થાય છે વિચાર કરવાથી સમજી શકાય તેવી આ હકીકત છે

૨ અશુભો યને આનદ જ થાય તેમ છે, કારણ રસનામા પડી જાય તો પ્રાણી અશુભ કર્મની નિર્જરા પણ કરી શકે નહિ અને તેથી તેમને પૂરતો અવકાશ મળે પોતાને યોગ્ય માનનાર (સ્વયોગ્યતા)ને અગે આજ સ્થિતિ થાય છે

૩ અશુભોદયના દૃષ્ટિબિંદુથી

આવી રીતે જડકુમાર પોતે એક તો સ્ત્રીની લાલનાપાલના કરવામાં તૈયાર થઇ રહ્યો હતો અને તેજ રસ્તે લઇને બેઠો હતો અને તે ઉપરાંત વળી તેના માતપિતાએ પણ તેની પ્રેરણા કરી, પછી વાત તેમાં બાકી શું રહે? એક તો સ્ત્રી પોતે જ મદનના (કામદેવના) ઉન્માદથી ભરપૂર હોય અને તેમાં વળી તેવા જ પ્રસંગે મોર ટહુકા કરે, પછી ઉન્માદમાં બાકી શું રહે? આથી જડકુમાર રમનાની લાલનાપાલના કરવામાં ઘણો જ વધારે આસક્ત થયો અને તેને પ્રસન્ન કરવા ખાતર પોતે અનેક પ્રકારની વિટંબણા સહન કરવા લાગ્યો.

વિચક્ષણ કુમારે રમના સબંધી કુટુંબીઓ સાથે ચલાવેલી ચર્ચા.

હવે વિચક્ષણ કુમારે પોતાની માતા નિજચારુતા અને પિતા શુભોદય પાસે રસનાની પ્રાપ્તિ સબંધી સર્વ હકીકત એક દિવસ કહી સંભળાવી. તે વખતે તેની ભાર્યા બુદ્ધિદેવી, પુત્ર પ્રકર્ષ અને સાળો વિમર્શ પણ સાથે જ હતા. તેમને પણ રસના ભાર્યાની પ્રાપ્તિ સબંધી સર્વ હકીકત જણાવી.

શ્રી સબંધી શુભોદયના વિચારો.

તે વખતે[1] શુભોદયે કહ્યું કે "પુત્ર! તને શું કહેવું? તું વસ્તુતત્ત્વ બરાબર સમજે છે અને તેથી જ તું ખરેખરો વિચક્ષણ (ડાહ્યો સમજુ-દીર્ઘદૃષ્ટિ) કહેવાય છે, છતાં કુદરતી રીતે તને મારા તરફ બહુમાન છે તેથી તને ઉપદેશ આપવાની મને તે (બહુમાન) પ્રેરણા કરે છે માટે હું કહું છું તે બરાબર સાંભળ. સર્વ સ્ત્રીઓ પવનની જેવી ચપળ[2] હોય છે, સંધ્યાકાળના આકાશની પંક્તિ જેવી ક્ષણવારે [3]રક્ત અને પછી વિરક્ત હોય છે, નદીની પેઠે પર્વત જેવા ઊંચા સ્થાનથી ઉત્પન્ન થઇ [4]નીચગામિની હોય છે, કાચ (દર્પણ)માં

1 ઉપર અશુભોદયના રસના સબંધી વિચાર સાથે આ વિચારો સરખાવો.

2 અચળ શ્લેષ છે (૧) સ્ત્રીપક્ષે-સ્થિર નહિ તેવી, (૨) પવન પક્ષે-ચાલતો.

3 રક્ત શ્લેષ છે (૧) સ્ત્રી પક્ષે-આસક્ત પ્રેમ બતાવનારી (૨) આકાશ પક્ષે-રાતુ વિરક્ત શ્લેષ છે (૧) સ્ત્રી પક્ષે-પ્રેમવગરની, (૨) આકાશ પક્ષે-રંગ વગરનું સંધ્યાનો રંગ જરા વખત રહી ઊડી જાય છે.

4 નીચગામિની શ્લેષ છે (૧) સ્ત્રીપક્ષે-અધમ પુરુષ તરફ જનારી, તેની સાથે સબંધ કરનારી, (૨) નદી પક્ષે-નીચે જનારી નદીઓ પર્વત જેવા ઊંચા સ્થાનથી નીકળી નીચી ઊતરી જ જાય છે.

દાખલ કરેલ મુખની પ્રતિમાની જેવી દુર્ગ્રાહ્ય[1] હોય છે, ઘણી [2]કુટિલતાવાળી ભરપૂર નાગોને (સર્પોને) રાખવાના કરંડિયા જેવી છે, કાળકૂટ જેવા મહા સખ્ત વિષની વેલડી સમાન એકદમ [3]મરણને ઉત્પન્ન કરે તેવી છે, નરકના અત્યંત ભયંકર અગ્નિ જેવો સંતાપ કરનારી છે, મોક્ષને પ્રાપ્ત કરાવે તેવા શુભ ધ્યાનની ખરેખરી દુશ્મન છે, મનમાં તે કાંઈક જુદા જ કાર્યની ચિંતવના કરતી હોય છે, માયા કપટથી બોલે છે કાંઈ બીજું જ, અને કરે છે કાંઈ ત્રીજું જ, અને તે સર્વ વખત પુરુષ પાસે જાણે તે મહા પતિવ્રતા શુદ્ધ સાધ્વી હોય તેવો દેખાવ કરે છે, ઇંદ્રજાળની વિદ્યાની પેઠે તે દૃષ્ટિને સારી રીતે [4]આચ્છેદન કરે છે, અગ્નિના પિંડની પેઠે મનુષ્યના ચિત્તરૂપ લાખને [5]દ્રાવ કરાવનારી (પીગળાવનારી) હોય છે, સ્વાભાવિક પ્રકૃતિથીજ સર્વ પ્રાણીને અરસ્પરસ વિરોધ કરનારી છે, બુદ્ધિમાન પુરુષોએ તેટલા માટે સ્ત્રીઓને સંસારચક્રને ચલાવનારા કારણભૂત કહી છે, કોઈએ દિવ્યામૃત જેવા અન્નનું ભોજન કર્યું હોય પણ જો તેમાં એક માખી આવી જાય તો તે જેમ સર્વ ખાધેલ અન્નને વમન કરાવી બહાર કાઢે છે તેવી રીતે એ પુરુષના સર્વ વિવેકામૃતભોજનનું વમન કરાવી દે છે, અસત્ય ભાષણ, સાહસિકપણું, કપટવૃત્તિ, લજ્જારહિતપણું, અતિ લોભીપણું, નિર્દયપણું, અપવિત્રપણું–એ ગુણો(?) સ્ત્રીઓમાં સ્વાભાવિક રીતેજ હોય છે, વત્સ! તને વધારે વિવેચન કરીને શું કહેવું? ટુંકામાં કહું તો આ દુનિયામાં જે કાંઈ દોષોના સમૂહો રહેલા છે તે સર્વ એકઠા કરીને સ્ત્રીરૂપ ભંડારમાં સર્વદા ભરી નાખ્યા છે, તેટલા માટે જે પ્રાણી પોતાનું હિત ઇચ્છતો હોય તેણે પોતાનો આત્મા એ સ્ત્રીઓને ભરોસે ન નાખવો. હકીકત સ્પષ્ટ કરવા માટે આટલી લંબાણથી તને વાત કહી બતાવી તને આ

---

૧ દુર્ગ્રાહ્ય શ્લેષ છે (૧) સ્ત્રી પક્ષે–જેને સમજી–કળી ન શકાય તેવી, (૨) દર્પણગત પ્રતિમા પક્ષે–જેને પકડી ન શકાય તેવી

૨ કુટિલતા શ્લેષ છે (૧) સ્ત્રીપક્ષે–વક્રતા, વાંકાઈ, (૨) સર્પ પક્ષે–ઝેરીલાપણું

૩ મરણ શ્લેષ (૧) સ્ત્રી પક્ષે–નાશ, (૨) સર્પ પક્ષે–મૃત્યુ

૪ આચ્છેદન શ્લેષ છે (૧) સ્ત્રી પક્ષે–કાપતું છે તે (૨) ઇંદ્રજાળ પક્ષે–બળાત્કારે છીનવી લેતું તે અથવા આચ્છાદન–પાઠાંતર છે તેનો અર્થ–નજરબંધ–થાય છે

૫ દ્રાવ શ્લેષ છે (૧) સ્ત્રી પક્ષે–હરકત (૨) લાખ પક્ષે–પીગળવું તે

રસના નામની ભાર્યા લોલતા દાસી સાથે મળી ગઇ છે તે મને તો સારી લાગતી નથી તારો તે વળી એની સાથે જોગ ક્યાંથી થયો? હજુ તો એ ક્યાંથી આવી છે અને કોણ છે તે પણ જાણવામાં આવ્યું નથી, માટે એને સંઘરવા પહેલાં એના મૂળ સ્થાનની બરાબર તપાસ કર

अत्यन्तमप्रमत्तोऽपि, मूलशुद्धेरवेदक ।
स्त्रीणामर्पितसद्भाव प्रयाति निधन नर ॥

પ્રાણી ગમે તેવો ખબરદાર હોય, પણ જો તે સ્રીના મૂળ સ્વભાવની બરાબર તપાસ કરતો નથી, તેને બરાબર ઓળખતો નથી, અને છતાં જો તેને પોતાનો હૃદયભાવ અર્પી દે છે તો આખરે તે જરૂર હેરાન થાય છે, નાશ પામે છે અને પૂરો પસ્તાય છે."

નિજચારુતા માતાના વિચારો.

નિજચારુતા માતાએ કહ્યું "વત્સ વિચક્ષણ! તારા પિતાએ જે વાત કરી છે અને જે સલાહ આપી છે તે તદ્દન યોગ્ય છે આ રસનાની ઉત્પત્તિ ક્યાંથી થઇ છે તેની બરાબર તપાસ કર એમાં વાંધા જેવું શું છે? એના કુળ, શીળ અને સ્વરૂપ બરાબર જાણવાથી એને અનુસરવાનું કાર્ય વધારે સગવડતા ભરેલું થઇ પડશે, મતલબ કે એને ક્યારે અને કેટલું અનુસરવું એનો નિર્ણય કરવા માટે વિશેષ સાધનો મળી આવશે"

બુદ્ધિદેવી વિગેરેની સલાહ.

બુદ્ધિદેવીએ[1] કહ્યું-"આર્યપુત્ર! વડીલો જેમ આજ્ઞા કરે તેમ કરવું તે આપશ્રીને ઉચિત છે

अलङ्घनीयवाक्या हि गुरव सत्पुरुषाणा भवन्ति ।

"સજ્જન પુરુષો વડીલના વાક્યનું કદિ પણ ઉલ્લંઘન કરતા નથી."

પ્રકર્ષ (પુત્ર) કહેવા લાગ્યો "પિતાજી! મારી માતા બુદ્ધિ દેવીએ યોગ્ય વાત કરી છે"

---

૧ વિચક્ષણ આચાર્ય પોતાની સર્વ વાર્તા કહે છે તે રિપુદારણ પાસે સાંભળે છે સંસારીજીવ પોતાના રિપુદારણના ભવની સર્વ વાત સદાગમ સમક્ષ અગૃહીતસંકેતાને ઉદ્દેશીને કહે છે બુદ્ધિદેવી આ પ્રદેશમાં વિચક્ષણ કુમારની પત્ની છે

વિમર્શ કહેવા લાગ્યો-"આમા અયો ય જોવતા જ ઠોને આવડે છે! જોળી વાત કરે તેના ઠોણ છે? યોગ્ય પરીક્ષાપૂર્વક કરવામાં આવેલું સઘળું સુંદર જ હોય છે"

વિચારને પરિણામે રસનાની મૂળ
શુદ્ધિ કરવા માટે વચ્ચેનો નિર્ણય
તે માટે વિમર્શની વચ્ચેથી પસંગી
પ્રકર્ષનું મામા સાથે મહગામિત્વ.

વિચક્ષણ કુમારે પોતાના મનમાં વિચાર કર્યો કે-"આ ગર્વ સબધી વાત જે સનાથ આપે છે તે અગમ્ય છે વાત ખરી છે કે વિદ્વાન માણસે જે સ્ત્રીના કુળસબધી શીળ સબધી અને આચારસબંધી સર્વ હકી ત જાણી ન હોય તેને સઘરવી યોગ્ય નથી, તેની સાથે પરિચય કરવો ઉચિત નથી અને તેનાપર વિશ્વાસ મૂકવામાં લાભ નથી હવે આ રસનાની ઉત્પત્તિ ક્યાંથી થઈ છે તે સબધી હકીકત[1] મને લોલતાએ અગાઉ કહી છે તો ખરી, વળી એના શીલ અને આચાર કેવા છે તે સબધમા પણ સમણા મારા જાણવામાં આવ્યું છે કે એ રસનાને સારૂ સારૂ ખાવા પીવાનુ બહુ જ ગમે છે, તેની દાસી લોલતા પણ એ જ સનાદ આપે છે, પરંતુ કોણ ડાહ્યો માણસ કુળવાન સ્ત્રીના વચન પર પણ વિશ્વાસ મૂકે? સાપણની ગતિની જેમ સ્ત્રીઓની ચિત્તવૃત્તિ નિરતર વાંકીચૂકી જ હોય છે, તેથી તેના ઉપર ભરોસો કેમ રાખી શકાય? જ્યારે કુળવાન ગૃહસ્થસ્ત્રીના વચનપર પણ વિશ્વાસ ન મૂકાય તો પછી આવી એક દાસીના વચના ઉપર ભરોસો રાખવો એ તો ઠીક નહિ જ શીલ અને આચાર સાથે વસવાથી ઘણે કાળે જ જાણી શકાય છે, એક બે વાર લબકઝબક (સહેજ સાજ) મળવાથી શીલ અને આચારની કાંઈ ખરી ખબર પડતી નથી વળી મારે આવો વધારે વિચાર શા માટે કરવો? મારા પિતાજી વિગેરેએ જે પ્રમાણે સનાહ આપેલ છે તે જ પ્રમાણે કરૂ અને આ રસનાની મૂળશુદ્ધિ બરાબર મેળવુ એની ઉત્પત્તિ ક્યાંથી છે એ હકીકત સમજીને ત્યાર પછી જેમ યોગ્ય લાગશે તેમ કરીશ

દુઃશીળઆચારની તપાસજરૂરીયાત

૧ જુઓ પૃ ૭૬૯-૭૭૦ ત્યા લોલતાએ વિ લાસ નગરથી રસનાનો પરિચય બતાવ્યો છે

શોધકાર્યમા વિમર્શની ખાસ યોગ્યતાના કારણો

ઉપર પ્રમાણે વિચાર કરીને પછી વિચક્ષણકુમારે તેના પિતાને કહ્યુ કે "જેવી પિતાજીની આજ્ઞા! પરતુ રસનાની ઉત્પત્તિ શોધી કાઢવા માટે મોકલવા યોગ્ય કોણ છે? કોણ એની તપાસ બરાબર કરી શકશે? એ હકીકત પણ આપશ્રી જ જણાવો "

શુભોદય—"વત્સ! આ તારો સાળો વિમર્શ જે મહત્વનુ કાર્ય કરવાનુ છે તેનો ભાર ઉપાડવાને સમર્થ છે

युक्त चायुक्तवद्भाति, सार चासारमुधके ।
अयुक्त युक्तवद्भाति, विमशन विना जने ॥ १ ॥

"એનુ નામ વિમર્શ[1] એટલે વિચાર-સુતર્ક છે વિમર્શ વગર "કામ કરવા જેવુ હોય તે ન કરવા જેવુ લાગે છે, સાર હોય તે "અસાર લાગે છે અને જે કામ ન કરવા જેવુ હોય તે કરવા યોગ્ય "લાગે છે એ વિમર્શ જે પ્રાણીને અનુકૂળ હોતો નથી તેને હેય કાર્ય "ઉપાદેય લાગે છે અને ઉપાદેય કાર્ય હેય લાગે છે એટલે તજવા "યોગ્ય કાર્ય કર્તવ્યરૂપ-આદર કરવા યોગ્ય જણાય છે અને તેથી "ઉલટુ આદર યોગ્ય કર્તવ્ય ત્યાજ્યરૂપ જણાય છે કોઇ ઘણુ ગહન "કામ હોય અને જેમા બુદ્ધિ બરાબર પ્રથક્કરણ કરી શકે તેમ ન "હોય તેવા ઊડા કામમા પણ આ વિમર્શ સર્વ હકીકતપર વિવેચન "કરીને એક સરખો નિર્ણય કરાવી શકે છે એમ થવાનુ કારણ એ "છે કે એ વિમર્શ પુરૂષના અને સ્ત્રીના રહસ્ય સમજે છે, દેશની, "રાજ્યની અને રાજાઓની વ્યવસ્થા જાણે છે, રત્નોની પરીક્ષા કરી "શકે છે, લોકધર્મનુ રહસ્ય જાણે છે, સર્વ ભુવનના તત્ત્વ તેના "જાણવામા આવેલા છે, દેવનુ તત્ત્વ તે જાણે છે, સર્વ શાસ્ત્રોના "રહસ્ય તેના લક્ષ્યમા રહેલા છે, ધર્મ અને અધર્મની વ્યવસ્થામા "રહસ્ય શુ છે તે બરાબર તેના ખ્યાલમા છે આની સર્વ બાબતના "તત્ત્વો જાણનાર વિમર્શ વગર આ દુનિયામા બીજો કોઇ નથી "વત્સ! જે પ્રાણીઓને માર્ગ બતાવનાર તરીકે એ વિમર્શ સાથે પરિ-"ચય થાય છે તેઓ સર્વ બાબતનુ અતર રહસ્ય સમજીને સુખી "થાય છે ખરેખર, તારે આવો વિમર્શ જેવો સગો-સાળો મળ્યો છે

---

1 વિમર્શ વિચાર વિતર્ક વિચાર વગરના કામ નકામા તપાસ કરવામા વિચાર અને વિતર્કની ખાસ જરૂર છે સમજણ વગરની તપાસ નકામી છે વિમર્શનો-વિચારનો જે ઉપયોગ [illegible] ગણાવ્યો છે તે અનુભવથી સમજાય તેવો "

તેથી તુ ભાગ્યશાળી છે, ઓછા નસીબવાળા પ્રાણીઓને ચિંતા-મણિ રત્નની પ્રાપ્તિ કદાપિ પણ થતી નથી. તારે રસનાની ઉત્પત્તિની શોધ કરવાના કામ માટે એને જ મોકલવો સૂર્ય જ રાત્રીના અંધકારને દૂર કરવાને શક્તિમાન્ છે "

વિચક્ષણ—"જેવી પિતાશ્રીની આજ્ઞા !"

વિચક્ષણે એટલુ કહીને વિમર્શના મુખ સામુ જોયુ (તે રસનાના મૂળની શોધ કરવાનુ કામ ઉપાડી લેવા રાજી છે કે નહિ તેનો નિર્ણય જાણવા માટે)

વિમર્શ-"મારા ઉપર ઘણી કૃપા કરી આપને જે કહેવુ હોય તે કહો હુ કરવા તૈયાર છુ"

વિચક્ષણ—"જો એમ જ છે તો પછી પિતાશ્રીનો હુકમ જલ્દી અમલમા લાવો-મતલબ રસનાની મૂળશુદ્ધિ કરવા માટે જાઓ "

વિમર્શ—"બહુ સારુ હુ તો તૈયાર જ છુ માત્ર એક વાત પૂછવાની છે પૃથ્વી ઘણી વિશાળ છે, દેશો અનેક છે, તેમા રાજ્યો ઘણા છે, તેથી મારે કદાચ વધારે વખત રોકાવુ પડે, માટે તમે વખતનો નિર્ણય કરો કે મારે કેટલા વખતમા પાછા ફરવુ "

વિચક્ષણ—"ભદ્ર ! તમને એક વર્ષનો વખત[1] આપવામા આવેછે"

વિમર્શ—"બહુ કૃપા !"

આ પ્રમાણે કહીને પ્રણામ કરીને વિમર્શે ચાલવાની તૈયારી કરી

પ્રકર્ષનુ સાહચર્ય

એ વખતે પ્રકર્ષ ઉઠીને પોતાના પિતામહ (દાદા) શુભોદયને પગે પડ્યો, નિજચારૂતા પિતામહી (દાદી)ને વંદન કર્યું અને પોતાના માતા પિતા (વિચક્ષણકુમાર અને બુદ્ધિદેવી)ને પ્રણામ કર્યા અને પછી બોલ્યો કે "જો કે મને મારા માતા પિતાનો વિરહ થશે એવા વિચારથી મારા મનમા નિવૃત્તિ થતી નથી તો પણ મારા મામા (વિમર્શ)ની સાથે સહચારીપણું હોવાથી મારા અંત:કરણમા તેમનુ બહુ જ ખેંચાણ રહે છે જન્મથી તેમની સાથે જ રહેલ હોવાને લીધે મામા વગર તો એક ક્ષણવાર પણ હુ જીવી શકુ તેમ નથી માટે આપ મને જરૂર રજા આપો તો મારા મામા જાય છે તેની સાથે હુ પણ જાઉં "

પુત્રપ્રશંસા

પુત્રના આવા વચન સાભળીને પુત્ર પરના સ્નેહથી વિચક્ષણકુમારનુ હૃદય ઉછળ્યુ, આખમા આનંદના આસુ આવી ગયા અને તેણે પોતાના જમણા હાથની આગળી ઓથી પ્રકર્ષ પુત્રનુ મુખકમળ ઊંચુ કરી તેના ઉપર

[1] આ એક વર્ષનો અવધિ લક્ષ્યમા રાખવો એના ઉપયોગનો આગળ ઉપયોગ થવાનો છે

એક ચુબન કર્યું અને [1]માથુ સુઘ્યુ પછી "બહુ સારૂ ભાઇ!" એમ કહીને તેને પોતાના ખોળામા બેસાડ્યો પછી વિચક્ષણ કુમારે પોતાના પિતા શુભોદય સામુ જોઇને કહ્યુ "પિતાજી! આ પ્રકર્ષ નાનો બાળક છે છતા તેનો વિનય જોયો? એની બોલવાની યુક્તિસરની પદ્ધતિ જોઇ? એના વચનમા ઉભરાઇ જતો સ્નેહ જોવામા આવ્યો?"

શુભોદયે જવાબમા કહ્યુ "વત્સ! એમા નવાઇ જેવુ શુ છે? તારા અને બુદ્ધિ-દેવીના છોકરાનુ તો એવુ જ વર્તન હોવુ જોઇએ પણ ભાઇ! છોકરાની વહુ (બુદ્ધિદેવી)ના સબધમા કે પોત્ર (પ્રકર્ષ)ના સબધમા પ્રશસા કરવી એ અમને યોગ્ય નથી અને ખાસ કરીને તારી પાસે અમારે તે વાત કરવી ન જ જોઇએ, કારણ કે વ્યવહારમા કહે છે કે—

प्रत्यक्षे गुरव स्तुत्या , परोक्षे मित्रबान्धवा ।
भृतका कर्मपर्यन्ते, नैव पुत्रा मृता स्त्रिय ॥

ગુરૂની તેમની સમક્ષ સ્તુતિ કરવી, મિત્ર અને સગાની તેમની ગેરહાજરીમા સ્તુતિ કરવી, નોકરના સબધમા કામ થઇ રહ્યા પછી તેને છેડે તેના વખાણ કરવા, પુત્રના વખાણ ન જ કરવા અને સ્ત્રીના વખાણ તેના મરણ પછી કરવા છતા એ પુત્રવધૂ અને પૌત્રના અતિ મહાન્ ગુણો જોઇને તેઓના વખાણ કર્યા વગર મારાથી રહી શકાતુ નથી તારી ભાર્યા આ બુદ્ધિદેવી ચદ્રની ચદ્રિકાની

બુદ્ધિ પ્રશસા

માફક સુદર રૂપવાળી છે, તારા જેવી જ છે, ગુણમા વધારો કરનારી છે, ઘણી ભાગ્યશાળી છે, પતિ ઉપરના સ્નેહમા તત્પર છે, ચાલાક છે, સર્વ કાર્યમા અત્યત કુશળ છે, બળ સપાદન કરી આપે તેવી છે, ઘરનો ભાર ઉપાડવામા ઘણી શક્તિવાળી છે, એની દૃષ્ટિ ઘણી વિશાળ[2] છે છતા એને સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિવાળી કહેવામા આવે છે અને સર્વાંગ સુદર હોવા છતા [3]જડાત્માના મનમા

---

૧ માથુ સુઘવાનો રિવાજ અત્યારે પણ બગાળામા પ્રચલિત છે એ ઘણો વાત્સલ્ય ભાવ બતાવે છે પિતા માતા કે વડીલો પુત્રનુ માથુ સુઘે છે

૨ વિરોધાભાસ છે વિશાળ-લાબી નજરવાળી છે અને સાથે સૂક્ષ્મ-બારીકીથી હકીકત સમજનારી છે

૩ સુદર દેહવાળી સ્ત્રી તરફ કોઇને દ્વેષ થવો ન જોઇએ, પ્રેમ થવો જોઇએ; પણ જડ પ્રાણીઓને સ્વાભાવિક રીતે બુદ્ધિ તરફ દ્વેષ હોય છે, બુદ્ધિના વાઘા હોય છે આ વિરોધાભાસ છે

દ્વેષ ઉત્પન્ન કરે તેની છે વળી નિર્મળમાનસ નગરના મલક્ષય રાજા અને[1] સુંદરતા દેવી જે પુત્રીને જન્મ આપે તેનું વર્ણન કરવાને કોણ સમર્થ થઇ શકે? એવી પુત્રીમા કહેવા જેવું હોય પણ શુ? આ પ્રમાણે હોવાથી પ્રકર્ષનુ વર્ણન પણ અત્યારે બહુ કરવાની જરૂર નથી એની માતાવડે (બુદ્ધિદેવીવડે) એ પણ અનંત ગુણને ધારણ કરનાર થતો જાય છે વત્સ વિચક્ષણ! વધારે તો શું કહું? પણ ટુકામા કહુ તો લોકોમા તુ ખરેખર ભાગ્યશાળી છે, કારણ કે તને આવું મહા ભાગ્યશાળી સુંદર કુટુબ પ્રાપ્ત થયુ છે પુત્ર! આટલા માટે જ તને હમણા હમણા રસનાનો-લાભ થયો છે એ હકીકત સાભળીને અમારા મનમા ઘણી ચિંતા થઇ આવી છે, કારણ કે અમારા ધારવા પ્રમાણે એ સ્ત્રી કોઇ પણ રીતે તારે યોગ્ય નથી અને અમને એમ લાગે છે કે આ રસના શોક્ય તરીકે કામ કરીને બુદ્ધિદેવીનો નાશ કરનારી અથવા તેને હેરાન કરનારી રખે થઇ ન પડે! અને કદાચ ખાસ કરીને પોતાની શોક્યના પુત્ર પ્રકર્ષને આગળ વધતો અટકાવી ન દે! આથી અમે ઘણા ચિંતામા પડી ગયા છીએ, પણ હાલ કાળ વિલબ ન કરો અને પ્રસ્તુત કાર્યની તૈયારી કરો રસનાની મૂળશુદ્ધિ જાણ્યા પછી જેમ યોગ્ય લાગશે તેમ કરી લેવાશે વળી પ્રકર્ષ કુમારને તેના મામા ઉપર ઘણો સ્નેહ છે તેથી વિમર્શ સાથે તેને મોકલવાનો વિચાર કર્યો તે પણ બહુ ઠીક કર્યું છે એ કામ તો દૂધમા સાકર મેળવવા જેવું થયુ છે હવે એ વિમર્શ અને પ્રકર્ષ-મામા ભાણેજ રસનાની મૂળશોધ કરવા માટે ભલે જાય તમારે એના સબધમા જરા પણ ચિંતા કરવા જેવુ નથી એમ મને લાગે છે"

વિદાય થયા

વિચક્ષણ કુમારે અને બુદ્ધિદેવીએ શુભોદય પિતાના આ વચનો માથે ચઢાવ્યા ત્યાર પછી વિમર્શ અને પ્રકર્ષ વડીલને પગે પડ્યા, ઉચિત ક્રિયા સર્વે કરી અને રસના સબધી શોધ કરવા-ખાસ કરીને તેની મૂળ ઉત્પત્તિની ખરી હકીકત મેળવવા મામા ભાણેજ વિદાય થયા

[1] બુદ્ધિ દેવીની ઉત્પત્તિ માટે જુઓ પૃષ્ઠ ૭૬૬

પ્રકરણ ૮ મું.

વિમર્શ-પ્રકર્ષ

શરદ્ હેમંત વર્ણન.
રાજસચિત્ત નગર.
તામસચિત્ત નગર.

શરદ્ વર્ણન[1]

આ વખતે શરદ્ ઋતુનો સમય વર્તતો હતો

[2]शस्यसम्भारनिष्पन्नभूमण्डलो, मण्डलाबद्धगोपालरासाकुलः ।
साकुलत्वप्रजाजातसारक्षणो, रक्षणोद्युक्तसच्छालिगोपप्रियः ॥ १ ॥

ભૂમંડળ ઉપર ધાન્ય તૈયાર થઇ ગયું છે, ગોળ ટોળા વળી ગોવાળીયાઓ રાસડા ગાઇ રહ્યા છે, ધાન્ય માટે આકુળ પ્રજાને સારો વખત આવી લાગ્યો છે, [3]ગોપાંગનાઓ સુંદર શાલિક્ષેત્રનું રક્ષણ કરી રહી છે ૧

એ શરદ્ કાળમાં—

[4]जलवर्जितनीरदवृन्दचितं, स्फुटकाशविराजितभूमितलम् ।
भुवनोदरमिन्दुकरैर्विशदं, कलितं स्फटिकोपलकुम्भसमम् ॥ २ ॥

જળરહિત વાદળાના ટોળેટોળા આકાશમાં દેખાય છે, ચારે તરફ ફેલાયલા [5]કાસથી જમીનનું તળીયું છવાઇ રહ્યું છે, પૃથ્વીનો અંતર ભાગ ચંદ્રના શિતળ ઉજ્જ્વળ કિરણોથી જાણે સ્ફટિક રત્નનો કુંભ હોય તેવો જણાય છે ૨ વળી-

---

૧ સંસ્કૃત વર્ણન અતિ સુંદર હોવાથી વાંચનારની જાણખાતર તે પણ સાથે આપેલ છે

૨ સ્રગ્વિણી છંદ છે

૩ શરદ્ ઋતુમાં શાલ-ભાત પાકે છે, તેનો પાક ત્યાર પછી ઉતરે છે ગોપાળ-સ્ત્રીઓ તેનું તે ઋતુમાં રક્ષણ કરે છે (પાણી પાઇને પક્ષીથી બચાવીને-વિગેરે અનેક રીતે)

૪ ત્રોટક છંદ છે

૫ એક જાતનું ઘાસ-ખડ

¹शिखिनिरावविरागपरा श्रुति , श्रयति हसकुलस्य कलस्वनम् ।
न रमते च कदम्बवने तदा, निपमपर्णरता जनदृष्टिका ॥ ३ ॥
लवणतिक्तरसाद्य पराङ्मुखा, मधुररसायपरा जनजिह्विका ।
स्फुटमिद तदहो प्रियताकरो, जगति शुद्धगुणो न तु सस्तव ॥ ४ ॥

કલહસનો મીઠો મધુર સ્વર સાભળતા કર્ણયુગળ મોરના મધુર ટહુકાથી વિરાગી થયા છે, લોકોની નજર ઊચા નીચા ખાખરાના ઝા ડોમા આસક્ત રહી કદબના મોટા વનોમા રમણુ કરતી નથી, લોકોની જીભ ખારૂ તીખુ ખાતી નથી, પણ મિષ્ટ ભોજનમા તત્પર થઇ છે-આટલા ઉપરથી એમ જણાય છે કે દુનિયામા લોકોને શુદ્ધ-સાચો ગુણ² પસદ આવે છે, પણુ ખુશામતવાળી સ્તુતિ (પરિચય) રૂચિકર નથી ૩-૪

³स्वच्छसन्नीरपूर सरोमण्डल, फुल्लसत्पद्मनेत्रैर्दिवा वीक्षते ।
यद्ममस्तत्पुनर्गम्यात्रेच्छया, रात्रिनक्षत्रसल्लोचनैरीक्षते ॥ ५ ॥
नन्दित गोकुल मोदिता पामरा , पुष्पितो नीपवृक्षो निशा निर्मला ।
चक्रवाकस्तथापीह विद्राणको, भाजन यस्य यत्तेन तल्लभ्यते ॥ ६ ॥

ચોખ્ખા નિર્મળ જળથી ભરાઇ ગયેલા સરોવરો વિકસ પામેલા કમળરૂપ નેત્રોવડે દિવસે જોઇ રહે છે આકાશ પણુ લોક યાત્રા કરવાના ઇરાદાથી પૂરતા તારામડળ અને નક્ષત્રરૂપ સુદર આખોવડે પૃથ્વીને રાત્રીએ અવલોકી રહે છે ગોકુળ⁴ આનદમા લહેર કરે છે હલકા (મજુરવર્ગ) લોકો પણુ રાજી રાજી થઇ ગયા છે કદબના વૃક્ષોને ફૂલ આવી રહ્યા છે રાત્રીઓ તદ્દન નિર્મળ થઇ છે આટલુ છતા પણ ચક્રવાક પક્ષી હજુ ગભરાટમા જ પડી રહેલ છે-તેનો વિરહકાળ પૂરો થતો નથી જેવુ જેને યોગ્ય હોય છે, જે જેને લાયક હોય છે-તે તેને મળે છે ૫-૬

---

૧ દ્રુતવિલમ્બિત છ છે ૩ ૪

૨ ચોમાસામા મોર (શિખી)નો અવાજ પસદ આવતો હોય છે તે પરિચય મૂકી હવે લોકોના કાન કલહસના મધુર અવાજને પસદ કરે છે ચોમાસામા કદબના વનો ગમતા હતા હવે વિષમ પાન ગમે છે (સાતપાન-સપ્તપર્ણ નામના ઝાડ-શરદ્‌ઋતુમા ખુબ ખીલે છે) ચોમાસામા ખારૂ ખાટુ વધારે ભાવે છે શરદ્‌મા મધુર રસ ગમે છે અને લાભકારક લાગે છે

૩ સ્રગ્વિણી છ છે ૫ ૬

૪ સરોવરમા સૂર્યવિકાસી કમળો તેની આખો જેવા લાગે છે મતલબ સરોવરમા કમળ ખીલી રહ્યા છે

૫ ગાયનો સમૂહ અથવા ઇંદ્રિય સમૂહ ગાયને સારો ચારો મળવાથી આનદ થયો ઇંદ્રિયોને પુષ્ટિ મળે તેવો પૃથ્વીનો દેખાવ મજા કરાવે છે

* * * * *
* * * *
* * *

મામો ભાણેજ બાહ્ય સૃષ્ટિમાં.

વિમર્શ અને પ્રકર્ષ-મામા ભાણેજ એવા શરદ્ સમયમા અત્યત મનોહર બગીચાઓને જોતા, કમળખડોથી વિભૂષિત સરોવરોને અવલોકતા, નાના મોટા હર્ષમા આવી જયેલા ગામો ખાણો અને શહેરોને નીહાળતા, ઇંદ્રમહોત્સવ[1] જોઇને હર્ષ પામતા, દિવાળીનો મહોત્સવ અનેક સ્થાનોએ જોઇને રાજી થતા અને કાર્તિક માસનો કૌમુદી મહોત્સવ જોઇ સતોષ પામતા અનેક બાહ્ય પ્રદેશોમા ફર્યા, અનેક માણસોના હૃદયની પરીક્ષા કરી અને પોતે જે કામ માટે બહાર નીકળી પડ્યા હતા તેની સિદ્ધિ માટે અનેક ઉપાયોની યોજના કરી, પરતુ ત્યા તેમને રસનાની ઉત્પત્તિ સબધી હકીકત મળી નહિ, તેના મૂળનો કાઇ પણ પત્તો લાગ્યો નહિ આની રીતે વિશાળ પૃથ્વીમા તેઓ ફરતા હતા તેવામા હેમતઋતુ આવી પહોંચી

* * * *
* * *

હેમત વર્ણન.

[2]अर्घितचेलतैलवरकम्बलरल्लकचित्रभानुको,
विकसिततिलकलोध्रवरकुन्दमनोहरमल्लिकावन ।
शीतलपवनविहितपथिकस्फुटवादितदन्तवीणको,
जलशशिकिरणहर्म्यतलचन्दनमौक्तिकसुभगताहार ॥ १ ॥

---

૧ ઈંદ્રમહોત્સવ આસો શુદ ૧૫ થી ઘણી જગ્યોએ આઠ દિવસનો ઇદ્રમહોત્સવ થાય છે નગરવાસી સ્ત્રીપુરૂષો નગર બહાર ઉજાણીએ જાય છે અને આનદ કલ્લોલમા વખત કાઢે છે

૨ પ્રથમ પક્તિવાળાની કિમત વધે છે, બીજી પક્તિવાળા વિકાસ પામે છે ત્રીજી પક્તિમા જણાવેલ બનાવો બને છે અને ચોથી પક્તિવાળાનુ સૌભાગ્ય ચાલ્યુ જાય છે

વસ્ત્ર, તેલ, કામળ, રજાઇ અને અગ્નિ કાઇક કિમતી દેખાય છે, તિલક લોધ્ર કુદ મોગરો વિગેરે અનેક જાતિના પુષ્પવનો ખીલી રહ્યા છે, ઠડો પવન મુસાફરોના દાતની વીણા વગાડે છે (ઠડા પવનથી દાત સામસામા ધ્રૂજીને અથડાય છે) અને એ ઋતુ જળ, ચદ્ર, કિરણ, મહેલની અગાશી, ચદન અને માતીની [1]સુભગતાને હરણ કરે છે

એ હેમત ઋતુમા (કાર્તિક–માગશર માસમા) દુર્જન માણસોની સોબતની પેઠે દિવસો[2] ટુકા થાય છે, સજ્જનની મિત્રતાની પેઠે રાત્રીઓ લાબી થાય છે, વિશુદ્ધ જ્ઞાનની પેઠે અનાજનો [3]સગ્રહ કરવામા આવે છે, જાણે કાવ્યની પદ્ધતિ હોય તેમ મનોહર વેણીઓની રચના[4] કરવામા આવે છે, જાણે સજ્જનના હૃદયો હોય તેમ

---

૧ સુભગતા ભગ શબ્દના બહુ અર્થ થાય છે ઉત્કૃષ્ટપણુ તે બતાવે છે દરેક સાથે તેનો અર્થ ઘટાવીએ —

જળ અહીં ભગનો અર્થ 'પ્રીતિ' કરવો ઠડુ પાણી શિયાળામા બહુ ભાવતુ નથી

શશિ ચદ્ર અહીં ભગનો અર્થ 'તેજ' કરવો હેમતમા ચદ્રનુ તેજ ઓછુ હોય છે

કિરણ અહીં ભગનો અર્થ શોભા કરવો શિયાળામા કિરણોમા કાઇ શોભા દમ રહેતા નથી અથવા ચદ્રકિરણ સાથે લેવાથી તેજ અર્થ વધારે બધબેસતો આવશે

મહેલની અગાશી (હર્મ્યતલ) અહીં ભગનો અર્થ પ્રેમ કરવો અગાશીમા ઠડીને લીધે બેસવુ ગમે નહિ

ચદન અહીં ભગનો અર્થ શક્તિ ગરમી ન હોય ત્યારે ચદનનો કાઇ ભાવ પૂછે નહિ

મૌક્તિક અહીં ભગનો અર્થ 'શોભા' થાય છે મોતી ઠડા લાગે તેથી પહેરવા ગમે નહિ

૨ કાર્તિક માગશરમા દિવસ તદ્દન ટુકા થઇ જાય છે, છેવટે લગભગ ૧૦ કલાક ૫૫ મીનિટના થાય છે દુર્જનની સોબત પણ થોડો વખત જ ચાલે છે ટુકી થતી જાય છે

૩ જ્ઞાની–સમજુ માણસો આગામી ચિંતા કરી જરૂરી વસ્તુ સઘરી રાખે છે અથવા જ્ઞાનના સગ્રહમા જેમ સતોષ થતો નથી તેમ અનાજ સઘરવાનો સમય આ હેમંત ઋતુ હોઇને અનાજસગ્રહથી સતોષ થતો નથી

૪ અહીં શ્લેષ રચના સાથે જ છે કાવ્યની રચના કરવામા આવે છે તેમ વેણી ગુથવામા આવે છે

મુખ[1] સ્નેહથી ભરપૂર થઇ જાય છે, શત્રુના સૈન્યનો અવાજ રણક્ષેત્રમા સાભળીને સામા આવી પડનાર સુભટો (સોવનીઓ) હોય તેમ અત્યત દૂર દેશમા ગયેલા પથીજનો પોતાની સ્ત્રીઓની વિપુલ જઘા અને સ્તનની (ઠડીને દૂર કરે તેવી) ગરમીના સ્મરણથી પાછા પોતાના દેશમા આવે છે[2] તેમજ

प्रतापहानि सपन्ना लाघवं च दिवाकरे,

अथवा।

दक्षिणाशावलम्बस्य सर्वस्यापीदृशी गति ।

સૂર્યનો પ્રતાપ ઓછો થઇ ગયો છે અને તેનામા કાઇક લઘુત્વ-નાનાપણુ પ્રાપ્ત થયુ છે, અથવા તો જે કોઇ દક્ષિણા આશાનુ અવલબન કરે તે સર્વની એવી જ ગતિ થાય છે સૂર્ય 'દક્ષિણા આશા' એટલે દક્ષિણ દિશાનુ અવલબન કરે છે તેથી તેના પ્રતાપની હાનિ થાય છે અને તે લઘુતાને ધારણ કરે છે (હેમત ઋતુમા સૂર્ય સપૂર્ણ દક્ષિણ દિશામા હોય છે, તે ઋતુ પૂરી થતા તે ઉત્તર દિશામા આવે છે તેથી ઉત્તરાયણ કહેવાય છે) અને જે પ્રાણીઓ 'દક્ષિણા'-બક્ષિસની આશા ઉપર બેસી રહેનારા હોય છે તે સર્વની એવી જ હાલત થાય છે, તે-ઓનો પ્રતાપ ઓછો થાય છે અને તેઓ લઘુતા પામે છે

अय हेमन्तो दुर्गतलोकान्

[3]प्रियवियोगभुजङ्गनिपातितान्, शिशिरमारुतखण्डितविग्रहान्।
पशुगणानिव मुर्मुरराशिमि , पचति किं निशि भक्षणकाम्यया ॥

પોતાના પ્રિય જનના વિયોગરૂપ સર્પથી નીચે પડેલા અને ઠડા [4]પવનથી શરીરે હેરાન થઇ જતા પીડિત અવસ્થામા આવી પડેલા લોકોને જાણે તેઓ પશુ જ હોય નહિ તેમ એ હેમત ઋતુ અગ્નિ-વડે ખાઇ જવાના ઇરાદાથી રાત્રે જાણે રાધતો હોય નહિ તેમ લાગે છે

* * *

---

૧ સ્નેહ-શ્લેષ છે (૧) સજ્જનના હૃદય સાથે તે પ્રેમ' સૂચવે છે, અને (૨) મ્હોંઢા સાથે તે તેલની 'ચીકાશ સૂચવે છે

૨ ખરો લડવૈયો રણહાક સાભળીને જેમ રણક્ષેત્ર તરફ જાય છે તેમ પોતાની વહાલી સ્રીના ગરમી આપનાર આકર્ષક અવયવો સભારી મુસાફર આ ઋતુમા પોતાના સ્વદેશ તરફ પાછો ફરે છે

૩ દ્રુતવિલબિત છદ છે

૪ લોકો સિયાળાની ર[illegible] ણી કરીને બેસે છે તેનાપર ઉત્પ્રેક્ષા છે

અંતરંગદેશે રસનાની મૂળશુદ્ધિ.
રાજસચિત્ત નગરે મામા ભાણેજ.
રાગકેસરી અને મિથ્યાભિમાન.

રાજસચિત્ત નગરે.

હવે એવી રીતે લગભગ ત્રણ માસ મામા ભાણેજ બાહ્ય પ્રદેશોમાં ફર્યા પણ તેઓને રસનાના મૂળનો કાંઇ પણ પત્તો લાગ્યો નહિ એટલે તેઓ અંતરંગ દેશમાં દાખલ થયા અને ત્યાં રસનાની મૂળ શુદ્ધિ માટે જૂદા જૂદા પ્રદેશમાં તેઓ ફર્યા એવી રીતે ફરતા ફરતા તેઓ એકદા રાજસચિત્ત[1] નગરે આવી પહોંચ્યા

એ નગર જાણે મોટું જંગલ હોય નહિ તેવું લાગ્યું પણ ઘણું લોક વગરનું અને ધનધાન્યથી ભરપૂર માત્ર ઘરોવાળું પણ કોઇક જ સ્થળે ઘરનું રક્ષણ કરનાર ચોકીદારવાળું જોવામાં આવ્યું આ નગરમાં આવતાં મામા ભાણેજ વચ્ચે નીચે પ્રમાણે વાતચીત થઇ —

પ્રકર્ષ—“મામા! આ નગરમાં તો એટલાં બધાં ઓછાં માણસો છે કે જાણે તે તદ્દન સ્મશાન જેવું શૂન્ય દેખાય છે-તેનું કારણ શું હશે? આ નગર આવું કેમ થઇ ગયું હશે?”

વિમર્શ—“આ આખું નગર સંપત્તિથી ભરપૂર દેખાય છે, તેમાં મોટી મોટી હવેલીઓ આવી રહેલી છે, માત્ર તેમાં લોકોની વસ્તી જોઇએ તેટલી જણાતી નથી, તેથી એમ જણાય છે કે આ નગરમાં કોઇ જાતનો ઉપદ્રવ નથી, માત્ર તે નગરનો રાજા કોઇ પ્રયોજનને લઇને બહાર ગયો જણાય છે અને તેની સાથે તેનો પરિવાર પણ ગયો જણાય છે એવું અનુમાન થાય છે”

પ્રકર્ષ—“આપે જે અનુમાન કર્યું તે મને પણ ઠીક લાગે છે”

વિમર્શ—“ભાઇ! એમાં તે શી મોટી વાત કરી! જે સર્વ વસ્તુ દેખાય છે-તે સર્વેનું અંદરનું તત્ત્વ હું જાણું છું, તેથી તને બીજી કોઇ પણ બાબતમાં કાંઇ પણ શંકા થાય ત્યારે તારે મને ખુશીથી પૂછ્યા કરવું”

---

૧ ત્રીજા પ્રસ્તાવમાં બોધના કહેવાથી પ્રભાવ સ્પર્શનની મૂળશુદ્ધિ કરવા ગયો હતો ત્યાં પૃષ્ઠ ૩૮૬-૭ માં રાજસચિત નગર સંબંધી તેમ જ રાગકેસરી સંબંધી થોડી હકીકત આવેલ હતી તેપર ધ્યાન ખેંચવામાં આવે છે ત્યાં સાધારણ વાત કરી હતી, અહીં વિસ્તારથી સર્વ હકીકત આવશે

પ્રકર્ષ—"મામા! ત્યારે તો એક બે વાત હમણા જ પૂછી લઉં બીજી વળી પ્રસગે પૂછીશ જુઓ! આ નગરનો નાયક પણ તેમા નથી અને લોકો પણ આ નગર છોડીને હાલ તો બહારગામ ગયા જણાય છે, છતા નગર પોતાની શોભા છોડતુ નથી, સૌંદર્યને જરા પણ ઓછુ કરતુ નથી-તેનુ કારણ શુ?"

વિમર્શ—"આ નગરમા કોઇ મહા પ્રભાવવાળો પુરૂષ રહે છે તેના પ્રતાપથી આ નગરની શૌભા બની બની રહી છે"

પ્રકર્ષ—"મામા! જો એમ છે તો આપણે આ નગરના અદરના ભાગમા જઇને એ પુરૂષને જોઇએ તો ખરા"

વિમર્શ—"ભલે ચાલો! એમ કરીએ"

મિથ્યાભિમાન અધિકારી

ત્યાર પછી તેઓ બન્ને મામા ભાણેજ નગરમા દાખલ થયા અને રાજમહેલ સુધી આવી પહોંચ્યા ત્યા તેઓએ મિથ્યાભિમાન નામનો અધિકારી[1] પુરૂષ જોયો એ અધિકારીની આસપાસ અહકાર વિગેરે થોડાક પુરૂષોનો પરિવાર બેઠેલો હતો વિમર્શે હવે ભાણેજને ઉદ્દેશીને કહ્યુ "ભાઇ! આ રાજસચિત્ત નગરની અત્યારે જે શોભા જણાય છે તે આ અધિકારી પુરૂષને લઇને છે"

પ્રકર્ષ—"જો એમ છે તો આપણે એ અધિકારીની પાસે જઇને તેની સાથે વાતચીત કરીએ અને તેને બધી હકીકત પૂછીએ"

વિમર્શ—"ભલે, ચાલો! એમ કરીએ"

ત્યાર પછી મામા ભાણેજે મિથ્યાભિમાનની પાસે જઇને તેની સાથે કેટલીક વાતચીત કરી અને પછી પૂછ્યુ કે "ભદ્ર! શા કારણથી આ નગરમા હમણા માણસો બહુ જ ઓછા રહ્યા હોય એમ જણાય છે?"

મિથ્યાભિમાન—"અરે! આ વાત તો સારી રીતે જાહેર થયેલી છે તમને શુ એ વાતની ખબર જ નથી?"

વિમર્શ—"ભદ્ર! આપ કોપાયમાન ન થશો અમે બન્ને તો મુસાફર છીએ તેથી અમને એ વાતની ખબર નથી વળી અમને આ હકીકત જાણવાની ઘણી જિજ્ઞાસા છે તેથી તમે અમને એ હકીકત જણાવો"

---

૧ રાજ્યનો ઓફીસર, રખેવાળ

મિથ્યાભિમાન—"આ નગરના સ્વામી [1]રાગકેસરી નામે છે એની પ્રસિદ્ધિ ત્રણ ભુવનમાં થયેલી છે અને એ પ્રભાતમાં નામ લેવા યોગ્ય મહાપુરૂષ ગણાય છે એ રાગકેસરીના પિતાનું નામ મહામોહ છે એ પિતા પુત્રના [2]વિષયાભિલાષ વિગેરે અનેક મંત્રીઓ અને અધિકારીઓ છે તેઓ આ દેશમાંથી પોતાના આખા લશ્કર સાથે લડાઇ કરવા માટે નીકળી પડેલા છે તે વાતને અનતો કાળ થયો અહીંથી રાજા તથા આખું લશ્કર બહાર ગયેલું છે તેથી આ નગરમાં માણસો ઓછા દેખાય છે"

વિમર્શ—"ભદ્ર મિથ્યાભિમાન! એ રાગકેસરી રાજાને કોની સાથે લડાઇ ચાલે છે?"

મિથ્યાભિમાન—"એક દુરાત્મા [3]સતોષ નામનો પાપી માણસ છે તેની સાથે તેમને લડાઇ ચાલે છે"

વિમર્શ—"એની સાથે લડાઇનું શું કારણ ઉત્પન્ન થયું?"

મિથ્યાભિમાન—"વાત એમ છે કે પહેલા મહારાજા રાગકેસરીના હુકમથી મત્રી વિષયાભિલાષે પોતાના માણસો સ્પર્શન રસન વિગેરે પાચ જણને જગતને વશ કરવા માટે મોકલ્યા હતા અને એ પાચે જણાએ લગભગ આખા જગતને વશ કર્યું હતું, તેવામાં પેલા પાપી સતોષે એ પાચેને હઠાવી દઇને કેટલાક લોકોને બચાવી લીધા અને નિર્વૃત્તિ નામની નગરીએ પહોંચાડી દીધા આ હકીકતની જ્યારે મહારાજા રાગકેસરીને ખબર પડી ત્યારે તે હકીકત સાભળતા તેમને પાપી સતોષ ઉપર ઘણો ગુસ્સો થઇ આવ્યો અને એને હઠાવવા માટે રાજા પોતે જ નીકળી પડ્યા લડાઇનું મૂળ કારણ આ છે"

વિમર્શે—વિચાર કર્યો કે-અહો! રસનાના નામનો તો કાઇ પત્તો લાગ્યો એનું મૂળ ક્યાંથી શરૂ થાય છે તે હકીકત નામથી તો જાણવામાં આવી! બાકી એના ગુણ સબંધી હકીકત તો વિષયાભિ

---

૧ રાગકેસરીની કાઇક હકીકત પૃ ૩૮૬ મા આવી છે વિષયાભિલાષની હકીકત પણ એજ પૃષ્ઠમા છે (પ્ર ૩ પ્ર ૪ થુ)

૨ પ્રસ્તાવના રિપોર્ટમા મહામોહ પિતાનું વર્ણન પૃ ૩૫૧-૩૫૩ સુધી છે

૩ સતોષની શરૂઆતની હકીકત માટે પ્રસ્તાવનો રિપોર્ટ જુઓ પ્રસ્તાવ ૩ પ્રકરણ ૪ ત્યા માત્ર સતોષ સાથે તેઓ લડવા ગયા એટલી જ વાત આવી છે પૃ ૩૬૬ મા જણાવ્યું છે કે સતોષ સબધી વધારે હકીકત તે જાણતો નથી અહીં તે હકીકત આગળ જતાં વિસ્તારથી આવશે

લાયને મળશું ત્યારે જાણવામા આવશે ઘણે ભાગે છોકરાઓ પોતાના બાપ જેવા જ હોય છે તેથી જ્યારે હુ વિપયાભિલાપ મત્રીને જોઇશ ત્યારે એ વાતનો નિર્ણય બહુ'ધા તો થઇ જશે આ પ્રમાણે પોતાના મનમા વિચાર કરીને વિમર્શે કહ્યુ "અરે ભદ્ર! જે હકીકત તમે કહી તે પ્રમાણે છે તો પછી તમે પોતે અહીં કેમ રહ્યા છો? તમે લડવા કેમ ગયા નથી"

મિથ્યાભિમાન–"જ્યારે અમારૂ લશ્કર અહીંથી કુચ કરવા તૈયાર થયુ ત્યારે હુ પણ સર્વ સાથે તૈયાર થઇ બહાર નીકળ્યો હતો, પણ અમારા રાજા રાગકેસરીએ મને લશ્કરના મુખભાગમા જોઇને પાછો બોલાવ્યો અને કહ્યુ 'આર્ય મિથ્યાભિમાન! તમારે તો આ નગરને મૂકીને બહાર જવુ જ નહિ અમે આ નગરથી બહાર જશુ તો પણ જો તમે અહીં રહેલા હશો તો તેની શોભામા જરા પણ ઓછાશ આવશે નહિ અને તેના ઉપર કોઇ ચડાઇ પણ લઇ આવશે નહિ વસ્તુત જાણે અમે પોતે જ અહીં (રાજસચિત્ત નગરમા) [1]હાજર હોઇએ-એમ બની આવશે કારણ કે તમે જ આ નગરનુ રખેવાળુ કરવાની શક્તિવાળા છો' અમારા રાજા રાગકેસરીનો આ હુકમ મેં માથે ચઢાવ્યો અને તેથી મારૂ અહીં રહેવુ થયુ"

વિમર્શ–"ત્યારે તમારા રાજા લડવા ગયા છે તેમની તબીઅત વિગેરેની તેમજ લડાઇના સમાચાર સબધી કાઇ હકીકત તમને ત્યાર પછી મળી છે કે નહિ?"

મિથ્યાભિમાન–"અરે હારે હા! ઘણી હકીકત મળી છે અમારા રાજાના દૈવી પ્રતાપથી લડાઇમા લગભગ તો તેમની જીત થઇ ગઇ છે, પરતુ પચાત એ થઇ છે કે પેલા પાપી સતોપને સર્વથા હઠાવી શકાતો નથી તે લુચ્ચો વચ્ચે વચ્ચે અમારા રાજાને થાપ આપી દે છે અને કોઇ કોઇ મનુષ્યને નિર્વૃત્તિ નગરીએ ધસડી જાય છે આથી જોકે રાગકેસરી રાજા પોતે લડવા ગયા છે અને સતોપને હઠાવવાના કામમા મડી રહ્યા છે છતા પણ આટલો વખત થયો છે"

વિમર્શ–"ત્યારે હાલ તમારા રાજા ક્યા સભળાય છે?"

આવો સવાલ સાભળીને મિથ્યાભિમાનના મનમા શકા થઇ આવી કે કદાચ આ બે જણા (વિમર્શ-પ્રકર્ષ) દુશ્મનોના બાતમી-

[1] રાજસી પ્રકૃતિમાં ખાસ અભિમાન મુખ્ય ભાગ ભજવે છે, તેથી ક[illegible] વિષય અભિલાષા [illegible] પણ અભિમાન એ પ્રકૃતિને બાળવી

દાર દૂતો હશે અને ગુપ્તચર તરીકે હકીકત મેળવવા આવ્યા હશે આના વિચારથી તેણે વાત ઉડાવી જવાબમા તેણે કહ્યુ કે "મને એ બાબતની ચોક્કસ ખબર નથી અહીંથી જ્યારે રાગકેસરી રાજા વિદાય થયા ત્યારે તેઓ તામસચિત્ત નગર તરફ જવાના હતા એમ તેમના બોલવા પરથી જણાતુ હતુ કદાચ હાલ પણ તેઓ ત્યા જ હશે"

વિમર્શ—"અમને જે હકીકત જાણવાનુ કુતૂહળ થયુ હતું તે તમારા જવાબથી પૂર્ણ થયું તમે અમને સર્વ હકીકત જણાવી અને તમારી સજ્જનતા બતાવી બહુ સારૂ કર્યુ હવે અમે જશું"

મિથ્યાભિમાન—"બહુ સારૂ તમારી ફતેહ થાઓ"

વિમર્શ-આ વચન સાભળી રાજી થયો, અરસ્પરસ બન્નેએ માથુ સહજ નમાવ્યુ અને ત્યાર પછી વિમર્શ અને પ્રકર્ષ રાજસચિત્ત નગરની બહાર નીકળ્યા

* * * * *

* * * *

તામસચિત્તપુરે મામા ભાણેજ.
દ્વેષગજેંદ્ર અને અવિવેકિતા.
રાજારાણીની ગેરહાજરી.

વિમર્શ—"ભાઇ પ્રકર્ષ! આપણે આ મિથ્યાભિમાન પાસેથી વાત સાભળી તે પરથી એટલુ જણાયુ કે વિષયાભિલાષના[1] પાચ માણસોમા રસના એક છે હવે આપણે જાતે વિષયાભિલાષને મળીને એ રસનાનુ મુખ્યથી સ્વરૂપ કેવુ છે તેનો નિશ્ચય કરીએ અને ચાલો! તેટલા માટે આપણે હવે [2]તામસચિત્ત નગરે જઇએ"

પ્રકર્ષ—"જેવી મામાની મરજી"

* *

તામસચિત્ત નગર.

ત્યાર પછી તુરત જ મામા ભાણેજ તામસચિત્તપુર[3] નગર તરફ જવા સારૂ નીકળ્યા

૧ અહીં એ રો એ સોસાયટિવાળા મૂળ છાપેલ પુસ્તકનુ પૃ ૫૦૦ શરૂ થાય છે

૨ આ પ્રમાણે વિચક્ષણાચાર્ય સર્વ હકીકત સિદ્ધાર્થપુરમા નરવાહન રાજા સમક્ષ કહે છે સંસારીજીવ આખી વાર્તા જેવી પોતે રિપુદારણના ભવમાં સાભળી તેવી અગ્રહીતસંકેતાને સદ્‌બોધને સદાગમ સમક્ષ કહે છે

૩ તામસચિત્તપુર આ નગરની હકીકત અગાઉ પૃ ૫૭૫ મા આવે છે ત્યા દ્વેષગજેંદ્રની ભાર્યા અવિવેકિતા ગયેલી બતાવી છે અહીં તેનું વિસ્તારથી વર્ણન છે

नाशिताशेषसन्मार्गमामूलतस्तेन दुर्गं न लङ्घ्य परेषां सदा ।
सर्वदोद्योतमुक्त च तद्वर्तते चौरवृन्द तु तत्रेन सवर्धते ॥
वल्लभ तत्सदा पापपूर्णात्मना निन्दित तत्सदा शिष्टलोकै पुरम् ।
कारण तत्सदानन्तदु खोदधेर्वारण तत्सदाशेषसौख्योन्नते ॥

એ નગરના સર્વે સાર રસ્તાઓ[1] મૂળથી નાશ પામી ગયા હતા, તેને લીધે એ નગરના [2]શત્રુઓથી તેનો કિલ્લો એકદમ ઓળગી શકાય તેવો ન હોતો, વળી તે નગર હમેશા [3]પ્રકાશથી મુક્ત હતુ (અંધકારમય હતુ) અને [4]ચોર લોકો ત્યા સારી રીતે આશ્રય પામી વધી શકે તેમ હતુ, પાપથી ભરેલા આત્માઓને તે નગર સદા બહુ વહાલુ હતુ, સારા માણસોને તે નગર તરફ તિરસ્કાર આવતો હતો, અનત દુખસમુદ્રને પોષણ કરવાનુ તે નગર કારણભૂત હતુ, કોઇ પણ પ્રકારના સુખની ઉન્નતિને તે નિવારણ કરે તેવુ હતુ

વિચક્ષણાચાર્ય કહે છે કે-એ નગર એવુ હોવા છતા વિમર્શ પ્રકર્ષને કેવુ દેખાયુ તે તમને જણાવુ છુ મોટો દાવાનળ લાગવાથી એકદમ કાળુ થઇ ગયેલુ મોટુ જગલ હોય નહિ તેવુ તે નગર તેમને જણાયુ એ નગરમા પણ ઘણા લોકો ન હોવા છતા રાજસચિત્ત નગરની પેઠે તે નગરે પણ પોતાની શોભાને મૂકી ન હોતી-આવુ તે નગર મામાભાણેજના જોવામા આવ્યુ

પ્રકર્ષે પોતાના મામાને પૂછયુ "મામા! આ નગરમા પણ કોઇ રખેવાળ છે ખરો કે?"

વિમર્શે જવાબમા કહ્યુ "આ નગરનો ખાસ રખવાળ હોય તેમ તો જણાતુ નથી, પણ નાયકના જેવા આકારને ધારણ કરી સાધારણ રીતે તેવુ કામ કરનાર કોઇ માણસ જણાય છે"

મામાભાણેજ આ વાત કરતા હતા તે વખતે એક શોક[5] ના-

---

૧ રસ્તાઓ બેવડા અર્થમા છે નગરમા શેરીઓ, રસ્તાઓ અને અ યાત્મમા સારા માર્ગો.

૨ એ નગરના શત્રુઓમા સતોષ શમ, દમ વિગેરે સમજવા તેઓને આ નગર ભેદવાનુ કામ મુશ્કેલ પડે તેવુ હતુ

૩ પ્રકાશ (૧) નગરમા અજવાળુ, (૨) તામસચિત્તમા અધકાર જ હોય એ એનો આધ્યાત્મિક ભાવ

૪ ચોર લોકો તે ક્રોધાદિક સમજવા

૫ શોક દિલગીરી તામસી પ્રકૃતિનુ પરિણામ છે આ તામસચિત્ત નગરમા એ અગ્રપદ ભોગવે છે

મનો મોટો અધિકારી તેમના જોવામાં આવ્યો, તેની આસપાસ દૈન્ય[1] આક્રન્દન, વિલપન વિગેરે હજુરીઆઓ ચાલી રહ્યા હતા અને તે અધિકારી તામસચિત્ત નગરમાં દાખલ થવાની ઇચ્છા રાખતો હોય એમ જણાતું હતું વિમર્શ પ્રકર્ષે તેની સાથે પ્રથમ સહજ વાતચીત કરી અને પછી પૂછ્યું કે "ભદ્ર! આ નગરનો રાજા કોણ છે?"

દ્વેષગજેંદ્ર

શોક—"અરે! આ નગરના રાજા તો ત્રણ ભુવનમાં પ્રસિદ્ધ છે-જાણીતા છે જુઓ! જે મહામોહ રાજાનો દીકરો રાગકેસરી રાજાનો ભાઇ અને અવિવેકિતાનો પતિ તે અહીંનો રાજા તો ઘણો પ્રસિદ્ધ છે તેના પ્રતાપથી તેના સર્વ શત્રુઓ હણાઇ ગયા છે અને તે હણાયલા શત્રુઓ ભયથી ધ્રૂજી જઇને સ્વર્ગમાં પાતાળમાં અને મર્ત્યલોકમાં રહ્યા સતા તેનું નામ વારંવાર જપ્યા કરે છે એનું નામ મહારાજા [2]દ્વેષગજેન્દ્ર છે તે અદ્ભુત શક્તિવાળા છે, મોટા પરાક્રમવાળા છે અને અપરંપાર વીર્ય-તેજવાળા છે એ મોટા રાજાનું નામ લેવાની કે પૂછવાની પણ કોની તાકાત છે? અરે એ મહારાજા તો બાજુએ રહો-એમની તો જુદી વાત! પણ એ મહારાજાને વહાલી અતિ પ્રખ્યાત દેવી [3]અવિવેકિતા છે કે જે પોતાની શક્તિથી ત્રણે ભુવનને મુઝની નાખે છે એ અવિવેકિતા મહામોહ સસરાનો હુકમ બરાબર અમલમાં મૂકે તેવી અને વડીલ તરફ પ્રેમ રાખનારી છે અને પતિના વડીલ બંધુ રાગકેસરીની પત્ની મહામૂઢતાના કહ્યામાં બરાબર રહેનારી છે વળી તે કદાપિ પણ પોતાના જેઠ રાગકેસરીના હુકમનું અપમાન કરતી નથી અને તેની સ્ત્રી-(પોતાની જેઠાણી-મહામૂઢતા) સાથે જાણે પોતાને ખાસ બહેન પણું હોય નહિ તેવો પ્રેમ દેખાડે છે વળી પોતાના પતિ દ્વેષગજેન્દ્ર ઉપર તેને ઘણો પ્રેમ છે અને તેનામાં ઘણી આસક્ત રહે છે, તેથી એવી પતિપરાયણ ભાર્યા તરીકે તેણે લોકોમાં સારી વિખ્યાતિ પ્રાપ્ત

---

૧ શોકની સાથે દૈન્ય (દીનતા-ગરીબાઇ-રાંકાઇ), આક્રંદન (મોટેથી રડવું) અને વિલપન (વિલાપ કરવો) હોય છે

૨ દ્વેષગજેન્દ્ર-એનું નામ પૃ ૫૭૫ માં સૂચવ્યું છે ધ્યાનમાં રાખવું કે એ મહામોહનો દીકરો છે અને રાગકેસરીનો ભાઇ છે મોહથી રાગ અને દ્વેષ થાય છે એ લક્ષ્યમાં લેવું

૩ અવિવેકિતા એ નંદિવર્ધનની ધાવ માતા હતી અને વૈશ્વાનરની માતા થાય એની ઓળખાણ પૃ ૩૪૧ માં થઇ ગઇ છે

કરી છે અરે ભલા માણસ! આ અમારા રાજા અને રાણી તો એવી રીતે ત્રણ ભુવનમા સારી રીતે વિખ્યાતિ પામેલા છે, છતા આજે વળી એ કોણ છે એવુ પૂછવા તમે તે ક્યાથી નીકળી પડ્યા?"

વિમર્શે જવાબમા કહ્યુ, "ભદ્ર! તમે અમારા ઉપર કોપાયમાન ન થશો, કારણ કે આ દુનિયામા સર્વ પ્રાણી સર્વ હકીકત જાણે તે તો કદિ બની શકે તેવુ નથી. અમે તો ઘણા દૂર દેશથી હમણાજ ચાલ્યા આવીએ છીએ, તેથી આ તમારૂ નગર અમે જોયુ જ નથી બાકી તમારા રાજારાણીનુ નામ તો અમે સાભળ્યુ હતુ, પરતુ દ્વેષગજેન્દ્ર રાજા પોતે હાલ અહી છે કે કોઇ બીજે નગરે ગયા છે તે વાતની અમને બરાબર ચોક્કસ ખબર નહોતી, તેથી માત્ર જાણવા ખાતર મનનો સદેહ આપને પૂછ્યો હતો માટે ભાઇ! હવે અમને તમે જણાવો કે દ્વેષગજેંદ્ર રાજા હાલ અહીં છે કે બહારગામ ગયેલા છે? અને અમે એ રાજેશ્રીને ક્યા મળી શકીએ?"

શોક—"આ હકીકત તમે પૂછો છો તે પણ સર્વના જાણવામા સારી રીતે આવી ગયેલી છે તમે એની જગજાહેર વાત પણ શુ જાણતા નથી? જુઓ મહારાજા મહામોહ, તેમના જ્યેષ્ઠ પુત્ર રાગકેસરી અને અહીના રાજા દ્વેષગજેંદ્ર (મહામોહના બીજા પુત્ર) પોતપોતાનુ આખુ લશ્કર લઇને પેલા હરામખોર સતોષ નામના ચોટ્ટાને મારી ઉખેડી નાખવાનો પાકો ઠરાવ કરીને નીકળી પડ્યા છે અને તે વાતને તો ઘણો વખત થઇ ગયો અરે! આ વાતની પણ તમને ખબર નથી?"

રાગદ્વેષ રણે ચઢ્યા છે

વિમર્શ—"એમ છે તો ભાઇ! તમે અહી શા માટે આવ્યા છો? અને દેવી અવિવેકિતા તો હાલ આ જ નગરમા છે ને?"

શોક—"ભાઇ! દેવી અવિવેકિતા હાલ આ નગરમા પણ નથી અને મહારાજા દ્વેષગજેંદ્ર સાથે રણક્ષેત્રમા પણ નથી એમ થવાનુ કારણ શુ છે તે હુ તમને કહુ છુ તે ધ્યાન રાખીને સાભળો જે વખતે તમને ઉપર જણાવ્યુ તેમ મહારાજા મહામોહ તથા રાગકેસરી એ સતોષ નામના ચોરનો નાશ કરવાનો નિર્ણય કર્યો અને આખુ લશ્કર લઇને ચાલવા તૈયાર થયા ત્યારે આ નગરના રાજા દ્વેષગજેંદ્ર પણ તેમની સાથે મદદમા લડવા જવા તૈયાર થયા રાજા દ્વેષગજેંદ્રે જ્યારે કુચ કરવાની તૈયારી કરી ત્યારે દેવી અવિવેકિતા પણ તેમની સાથે જવાને તૈયાર થયા રાજા દ્વેષગજેંદ્રે પોતાની વહાલી પત્નીને તે વખતે કહ્યુ 'દેવી! અત્યારે તમારૂ શરીર રણક્ષેત્રમા જવા યોગ્ય નથી

ઘણો લાબો વખત અને જોરથી ચાલશે તેમ જણાય છે અત્યારે તમે ગર્ભ ધારણ કર્યા છે અને તે ગર્ભના ભારથી મુક્ત થવાને આ છેલ્લો માસ છે તેથી રણક્ષેત્રમા તમને સાથે લઇ જવા યુક્ત નથી માટે તમે તો અહીં જ રહો હાલ તો અમે એકલા જ લડાઇમા જઇશુ ' આના જવાબમા દેવી અવિવેકિતાએ કહ્યુ 'નાથ ! તમારા વગર[1] આ નગર (તામસચિત્ત) મા હુ એકલી રહી શકુ તેમ નથી, માટે કૃપા કરીને મને સાથે જ લઇ જાઓ ' આવો ઉત્તર સાભળી રાજા દ્વેષગજેંદ્રે ફરીવાર કહ્યું 'તમારે અહીં ન રહેવુ હોય તો પણ ભારે શરીરે લડાઇના મેદાનમા આવવુ એ તો કોઇ પણ રીતે યોગ્ય નથી, માટે તમે હાલ રૌદ્રચિત્તપુરે[2] જાઓ ત્યાનો [3]દુષ્ટાભિસન્ધિ નામનો રાજા તમારી સારી રીતે સારસભાળ કરશે એ રાજા મારા સૈન્યનો માણસ છે અને પવિત્ર છે તે કોઇ પણ પ્રકારની ચિંતા તમને ન રહે તેવી સર્વ સગવડો કરી આપશે ' દેવીએ જવાબમા કહ્યું 'અમારે આપશ્રીને શુ કહેવુ ? કરવા યોગ્ય સઘળુ આપ જાણો છો '

અવિવેકિતાને રૌદ્રચિત્તપુરે મોકલાવી આપ્યા છે

"આ પ્રમાણે વાતચીત થયા પછી યોગ્ય ભલામણ કરીને રાજા દ્વેષગજેંદ્ર તો મહામોહ વિગેરેની સાથે લડાઇના મેદાન તરફ વિદાય થયા અને તેમના હુકમથી દેવી અવિવેકિતા [4]રૌદ્રચિત્તપુર નગરે ગયા ત્યાર પછી એ અવિવેકિતા દેવી કોઇ કારણને લઇને હાલ બહિરગ પ્રદેશમા રહ્યા છે, કારણ કે કયે વખતે શુ કરવુ તે દેવી બરાબર સમજે છે દેવી અહાંથી ગયા ત્યાર અગાઉ તેમણે એક પુત્રને[5] જન્મ આપ્યો હતો અને પતિની સાથે યોગ થવાથી હમણા વળી તેમણે એક[6] બીજા પુત્રને જન્મ આપ્યો છે, એમ મારા સાભળવામા આવ્યુ છે આટલા માટે અવિવેકિતા દેવી હાલ અહીં નથી હવે મારૂ અહીં આવવાનુ કારણ શુ છે એમ તમે પૂછતા હતા તેનો જવાબ પણ સાભળો—"

---

૧ દ્વેષવગર અવિવેક કાઇ કરી શકતો નથી

૨ રૌદ્રચિત્તપુર નગરના વર્ણન માટે જુઓ પૃ ૫૭૧-૭૨

૩ દુષ્ટાભિસન્ધિ રાજાના વર્ણન માટે જુઓ પૃ ૫૭૨-૭૩

૪ રૌદ્રચિત્તપુર નગરમા અવિવેકિતાદેવી આવ્યા હતા એવી વાત પૃ ૫૭૬ પર કરી છે એનુ કારણ ત્યા જણાવ્યુ ન હોતુ તે અત્ર સ્પષ્ટ થાય છે

૫ આ પુત્ર વૈશ્વાનર હતો તે વાચનાર સમજી જશે જુઓ પૃ ૩૪૧

૬ આ બીજો પુત્ર શૈલરાજ આઠ માથાવાળો છે એના જન્મની હકિકત માટે જુઓ પૃ ૭૦૫.

* * * *
* * *

આંતર ખુલાસો.

{આ પ્રમાણે સંસારીજીવ પોતાના ચરિત્રની સર્વ હકીકત મહાત્મા સદાગમ સમક્ષ સંભળાવતો હતો તે વખતે અગૃહીતસંકેતાને તેની બહેનપણી પ્રજ્ઞાવિશાળાએ કહ્યું—"વહાલી બહેન ! આ સંસારીજીવે જે વખતે નન્દિવર્ધનના ભવમાં વૈશ્વાનર સંબંધી હકીકત કહી હતી તે વખતે [1]હિંસાની સાથે લગ્ન થતી વખતે વૈશ્વાનરની મૂળ તપાસને અંગે અગાઉ [2]જણાવ્યું હતું કે-'એ તામસચિત્ત નગર કેવું છે, એ દ્વેષગજેન્દ્ર રાજા કેવો છે, તેની અવિવેકિતા રાણી કેવી છે અને તામસચિત્ત નગરથી રૌદ્રચિત્તપુર નગરમાં એ અવિવેકિતાને જવાનું કારણ શું બન્યું હતું તે સર્વ અમે આગળ જતા કહીશું-' તે હકીકત અત્યારે સંસારીજીવે જણાવી તે તારા સમજવામાં આવી હશે ?"

અગૃહીતસંકેતાએ કહ્યું "હા ! બહેન ! તેં મને ઠીક યાદ આપ્યું ! હું તે હકીકત હવે બરાબર સમજી "

ત્યાર પછી પ્રજ્ઞાવિશાળાએ સંસારીજીવને કહ્યું "ભદ્ર ! જે વખતે વિચક્ષણાચાર્ય નરવાહન રાજાની સમક્ષ ઉપરની વિમર્શ પ્રકર્ષની સર્વ હકીકત કહી સંભળાવતા હતા અને રિપુદારણ તરીકે તું તે સભામાં બેસી સર્વ હકીકત સાંભળતો હતો તે વખતે એ અવિવેકિતાનું પૂર્વ ચરિત્ર તને જણાયું હતું ? અને તને ખબર પડી હતી કે તારા અગાઉના (નંદિવર્ધન તરીકેના) ભવના મિત્ર વૈશ્વાનરની જે માતા અવિવેકિતા હતી અને જે તારી તે વખતે ધાવમાતા હતી તેજ અવિવેકિતા રિપુદારણના ભવમાં શૈલરાજ નામના તારા મિત્રની માતા હતી ? કે એ હકીકત તારા સમજવામાં તે વખતે આવેલી જ નહિ ?"

સંસારીજીવે જવાબમાં પ્રજ્ઞાવિશાળાને કહ્યું "મને તે વખતે કાંઇ પણ વાત સમજવામાં આવી ન હોતી મને આ કહેવામાં આવતો મારો એક પછી એક અનેક અનર્થો સાથેનો સંબંધ મારા અજ્ઞાનનું જ પરિ

---

1 હિંસા પુત્રીના વર્ણન માટે જુઓ પૃ ૫૩૪-૫.

2 જુઓ પૃ ૫૫૬ ત્યાં એજ શબ્દોમાં વર્ણન મુલતવી રાખ્યું છે

ણામ હતુ ૯ તો તે વખતે એમ જ વિચારતો હતો કે એ સાધુ (વિચક્ષણાચાર્ય) મારા પિતાને કોઇ મજાની કથા કહે છે એ વાર્તાની અદર રહેલ ભાવાર્થ કે રહસ્યને જેમ અત્યારે અગૃહીતસકેતા સમજતી નથી તેમ ૯ પણ જરાએ સમજતો ન હોતો ”

અગૃહીતસકેતાએ કહ્યુ, “ ત્યારે શુ આ વાર્તા કહો છો તેમા અદર કાઇ ખાસ રહસ્ય છે ? કોઇ ઊડો ભાવાર્થ રહેલો છે ? ”

સસારીજીવે જનાબમા કહ્યુ “ હા, એમા ઘણો ભાવાર્થ રહેલો છે[1] મારા ચરિત્રમા ઘણે ભાગે ગૂઢાર્થ વગરનુ એક પણ વાક્ય નથી. માટે તારે વાર્તા માત્ર સાભળીને તેટલાથી સતોષ ન પકડી લેવો, પણ તેનો ગૂઢાર્થ પણ સમજવો એનો ગૂઢાર્થ બરાબર સ્પષ્ટ રીતે સમજાય તેવો જ છે, છતા પણ અગૃહીતસકેતા ! જો કોઇ જગ્યોએ એ ભાવાર્થ તારા સમજવામા ન આવે તો તારે પ્રજ્ઞાવિશાળાને પૂછી જોવુ તે મારા વચનનો ભાવાર્થ બરાબર સમજે છે ”

અગૃહીતસકેતાએ કહ્યુ કે, “ ઠીક, એમ કરીશ, પણ હાલ તો ચાલુ વાત આગળ ચલાવો ”}

* * * * *

ત્યાર પછી વિચક્ષણસૂરિએ જે પ્રમાણે હકીકત કહી હતી તે પ્રમાણે સસારીજીવે અગૃહીતસકેતા અને પ્રજ્ઞાવિશાળા સાભળે તેમ સદાગમ સમક્ષ વાર્તા આગળ ચલાવી— * *

શોકે તામસચિત્ત નગરમા રાજા રાણી (દ્વેષગજેન્દ્ર અને અવિવેકિતા) નથી તેનુ કારણ જણાવ્યા પછી પોતાને (શોકને) તે નગરે આવવાનુ કારણ મામા ભાણેજને કહી સભળાવ્યુ હતુ તે હવે સાભળો—

શોકનુ તામસચિત્તપુરે આગમનકારણ.
મતિમોહનુ તામસચિત્તમા સ્થાન.

[2]વિમર્શ—“ હા ભાઇ ! આપનુ અહીં આવવાનુ કારણ હવે અમને જણાવવાની કૃપા કરો ”

---

૧ આખી કથામા કોઇ વાત નકામો નથી કોઇ વાક્ય નકામું નથી ધ્યાન રાખો ન સમજાય તો પ્રજ્ઞાવિશાલાને (પોતાથી વધારે સમજુ-જ્ઞાનીને) પૂછી ભાવાર્થ સમજો

૨ આનો સબધ પૃ ૭ ૮ ના છેડા સાથે છે ત્યાથી વાત આગળ ચાલુ છે

શોક—"આ નગરમા મારો એક ખાસ જીવજાન દોસ્તદાર [1]મતિમોહ નામનો મહાબળવાન્ અધિકારી છે મારો તેના ઉપર ઘણો જ પ્રેમ છે અને તે ઘણો જબરો છે ભદ્ર! અમારા મહારાજાના જબર જસ્ત સૈન્યને મહા અટવી (મોટા જગલ)મા મૂકીને હાલ મારા તે મિત્રને મળવા સારૂ હુ અહીં આવ્યો છુ"

વિમર્શ—"ત્યારે તે (મતિમોહ) તમારા સ્વામી સાથે સૈન્યમા કેમ ગયો નથી?"

શોક—"મહારાજાએ (દ્વેષગજેન્દ્રે) એને આ નગરમા જ સ્થાપન કર્યો છે એને મહારાજાએ સૈન્યમા જતી વખતે કહ્યું હતુ કે 'તારે આ નગરને કદિ પણ છોડવુ નહિ, કારણ કે આ નગરનુ રક્ષણ કરવામા તુ ખાસ શક્તિમાન્ છે' રાજા દ્વેષગજેંદ્રનો હુકમ કબૂલ કરીને એ મતિમોહ અહીં જ રહેલ છે અને એને મળવા માટે હુ અહીં આવ્યો છુ તેથી હવે હુ તેને મળવા માટે નગરમા પ્રવેશ કરૂ છુ"

વિમર્શ—"ભદ્રે! તમને તમારા કામમા ફતેહ મળો"

શોક પ્રસન્ન થઇ (તામસચિત્ત) નગરમા ગયો

મામાભાણેજનુ અટવી તરફ પ્રયાણ.

હવે મામા ભાણેજે વાત કરવા માડી મામાએ કહ્યુ "ભાઇ! હમણા આપણને શોકે વાત કરી તે પરથી જણાય છે કે મહામોહ વિગેરેનુ મોટુ લશ્કર મહા અટવીમા છે, તો આપણે એ મહા અટવીમા જઇને રાગકેસરીને અને તેના મત્રી (વિષયાભિલાષ)ને બરાબર જોઇ લઇએ" પ્રકર્ષે પણ મામાની એ સૂચના પસદ કરી એટલે મામા ભાણેજ હર્ષપૂર્વક તુરત જ મહા અટવી તરફ ચાલ્યા

[1] મતિમોહ-અજ્ઞાન તામસચિત્તમા અજ્ઞાનનુ જ પ્રાધાન્ય હોય છે રાજસી પ્રકૃતિમા જે કામ અભિમાન કરે છે તે તામસી પ્રકૃતિમા અજ્ઞાનતિમિર કરે છે

પ્રકરણ ૯ મું

ચિત્તવૃત્તિ અટવી.

ચિત્તવૃત્તિ મહાટવી.
તદ્વિલસિત પુલીન.
ચિત્તવિક્ષેપ મંડપ.
તૃષ્ણા વેદિકા.
વિપર્યાસ સિંહાસન.

વિમર્શ અને પ્રકર્ષને પોતાનુ કાર્ય જલ્દી આટોપવાનુ હતુ તેથી તેઓ પવનવેગે આગળ વધ્યા અને રસ્તો કાપતા તેઓ થોડા વખતમા અટવીના મધ્ય ભાગમા આવી પહોંચ્યા તેઓને આ પ્રદેશમા શોધખોળ બરાબર કરવાની હતી તેથી અહીં આવી તેમણે શુ જોયુ અને તેમના વચ્ચે કેવી કેવી વાતચીત અને કેટલા ખુલાસા થયા તે હવે વિસ્તારથી જણાવુ છુ

મહામોહ દર્શન.
ભાણેજની જિજ્ઞાસા
મામાની વિચારણા

મહા અટવીમા આવતા તેઓએ મહામોહ રાજાને રાગકેસરી અને દ્વેષગજેંદ્રની ચતુરગ સેના સાથે મોટી નદીના રેતીવાળા મનોહર બેટ પર રચેલા એક મોટા મડપની વચ્ચે તૈયાર કરેલી વેદિકા[1] ઉપર કરોડો સૈનિકોથી વીંટાયલા સિંહાસન ઉપર બેઠેલા જોયા તેઓએ જરા દૂર પોતાની જગ્યા લઇને એ સભાસ્થાન સબધી સર્વ હકીકત જોઇ એટલે

સભાસ્થાનનુ દૂરથી દર્શન

વિમર્શ બોલ્યો "ભાઇ પ્રકર્ષ ! આપણે જે જગ્યોએ આવવાની ઇચ્છા કરી હતી ત્યા આપણે આવી પહોંચ્યા છીએ આપણે મોટી અટવીને ઉલ્લઘન કરી ગયા અને મહામોહ રાજાનુ લશ્કર આપણે જોયુ આપણે આ સભાસ્થાન જોયુ અને તેમા બેઠેલા રાગકેસરી રાજાને, મહામોહ

---

1 વેદિકા ઓટલો, પ્લાટફાર્મ

રાજાને તેમજ તેના પરિવારને પણ અવલોક્યા હવે હાલ આપણે આ રાજસભાસ્થાનમા દાખલ થવુ ઠીક નથી, કારણ કે સભાસ્થાનમા બેઠેલા લોકોએ આપણને અહીં અગાઉ કદિ જોયેલા નથી તેથી પહેલ વહેલા જોશે તો તેઓના મનમા આપણે માટે કાઇક શકા ઉત્પન્ન થશે અને તેમ થશે તો પછી આપણે જે શોધખોળ કરવા નીકળી પડ્યા છીએ તેમા અગવડ ઊભી થશે આમ થવા દેવુ સલાહકારક નથી વળી આપણે આટલે દૂર ઊભા ઊભા પણ આખુ સભાસ્થાન બરાબર જોઇ શકીએ છીએ, તેથી એમા શુ હશે એવા કુતૂહળથી પણ એ સભાસ્થાનમા પ્રવેશ કરવાની જરૂર નથી ”

પ્રકર્ષે જવાબમા કહ્યુ “ ભલે એમ કરો, પણ મામા ! આ મોટી અટવી ! આ મોટી નદી ! આ નદીના કાંઠો ! આ મોટો મડપ ! આ એમાની વેદિકા ! આ મહા સિંહાસન ! એ મહામોહ નામના મોટા રાજા !

જિજ્ઞાસા પ્રશ્ન

આ એની પાસેના મોટા પરિવારથી પરવરેલા બીજા રાજાઓ–આ સર્વ બાબત અપૂર્વ છે, મેં કદિ જોયેલી નથી, તેથી મને તો આ જોઇને બહુ આશ્ચર્ય થાય છે, અને એ સર્વ શુ હશે તે જાણવાનુ મોટુ કુતૂહળ થાય છે ! માટે જો એમાના પ્રત્યેકનુ તમે વર્ણન કરો તો તે સર્વ સાભળવાની મને ઘણી જ ઇચ્છા થયેલી છે જુઓ મામા ! તમે જ મને અગાઉ કહ્યુ હતુ કે[1] તમે જે જે વસ્તુઓ જુઓ છો તે સર્વનુ યથાસ્થિત તત્ત્વ બરાબર સમજો છો–જાણો છો, તો આ સર્વ વસ્તુનુ તત્ત્વ મને બરાબર સમજાવો ”

ઉત્તર પહેલા અવલોકન

મામાએ જવાબ આપ્યો “ હા ભાઇ ! મેં તને એમ કહ્યુ હતુ ખરૂં, પણ તે અત્યારે જે સવાલ કર્યો છે તે તો એક સાથે ઘણી બાબતોનો છે અને જવાબ દેતા ઘણો વિચાર કરાવે તેવો છે, તેથી સર્વ બાબતનો મારા મનમા બરાબર નિર્ણય કરીને પછી હુ તને તેનો ઉત્તર આપુ છુ ”

પ્રકર્ષે એ બાબતમા બરાબર નિરધાર કરવાની મામાને વિજ્ઞપ્તિ કરી, એટલે મામાએ એ મહા અટવીનુ ચારે તરફથી અવલોકન કરી લીધુ, મહા નદીનુ નિરીક્ષણ કરી લીધુ, નદીની વચ્ચે આવેલો બેટ જોઇ લીધો, મહામડપ વિગતવાર ધ્યાનમા લઇ લીધો, વેદિકાનો

---

[1] જુઓ પૃ ૭૮૦

વિચાર કરી લીધો, મહાસિંહાસનનું વિલોકન કરી લીધું, મહામોહ રાજા સબંધી મનમાં ચિંતવન કરી લીધું, બીજા સર્વ રાજાઓને અને તેના પરિવારને વિગતવાર લક્ષ્યમાં લઈ લીધા, ત્યાર પછી પોતાના હૃદય દ્વારા ધ્યાન કર્યું, ઇન્દ્રિયના સર્વ વ્યાપારોને શમાવી દઇ, વૃત્તિને દઢ કરી, આંખોને સ્થિર કરી દઇ એકાગ્ર ધ્યાને કેટલોક વખત પોતે રહ્યો[1] અને ત્યાર પછી માથું ચલાવીને જરા સ્મિત હાસ્ય કર્યું

પ્રકર્ષે પૂછ્યું "મામા ! એ શું ?"

મામાએ કહ્યું "ભાઇ ! બધું મારા સમજવામાં આવી ગયું તેથી સહજ આનંદ થયો હવે તારે એ સિવાય પણ બીજું જે પૂછવું હોય તે ખુશીથી પૂછ"

પ્રકર્ષે કહ્યું, "બહુ સારૂં ! એમ કરીશ, પરંતુ પ્રથમ તો મે જે પ્રશ્નો આપને કર્યા છે તેના ઉત્તર આપો" પછી મામાએ એક પછી એક સર્વેનું વર્ણન કરવા માંડ્યું તે આ પ્રમાણે —

[2]ચિત્તવૃત્તિ મહાટવી.

"ભાઇ પ્રકર્ષ ! આ અતિ વિસ્તારવાળી મોટી અટવી છે તેમાં "જુદા જુદા પ્રકારના અદ્ભુત બનાવો નિરંતર બન્યા જ કરે છે એ "અટવી સર્વ સુંદર રત્નોની ઉત્પત્તિભૂમિ-મૂળસ્થાન તરીકે સારી "રીતે જાણીતી થયેલી છે એ એવી નવાઇઓથી ભરપૂર છે કે જેમ "તે સર્વ રત્નોની ઉત્પત્તિભૂમિ છે તેમ જ લોકોને અનેક પ્રકારના ઉ "પદ્રવ કરનાર મોટા અનર્થ પિશાચોની કારણભૂત પણ એજ મહા "અટવીને કહેવામાં આવી છે અંતરંગમાં જે સર્વે લોકો રહે છે તે "દરેકના નગરો ગામો અને સ્થાનો આ મોટા અટવીમાં આવી "રહેલા છે જો કે જ્ઞાનીઓ જ્ઞાનચક્ષુથી કોઇ કારણ દેખીને કોઇ "વખતે બહિરંગ પ્રદેશમાં પણ તેમના સ્થાનનો નિર્દેશ કરે છે, પરંતુ "પરમાર્થથી તો એ સર્વ અંતરંગ જનો આ મહા અટવીમાં હમેશા

---

૧ વિમર્શની કાર્યપદ્ધતિ વિચાર કરવાની છે તે વિચાર કરીને જ બોલે છે

૨ વિમર્શ અટવી વિગેરેનું વર્ણન બાહેજ પ્રકર્ષ પાસે કરે છે, વિચક્ષણ આ ચારે સર્વ વાતો રાજા નરવાહન સમક્ષ કહી સભાવે છે તે રિપુ દારૂણ તરીકે સારી રીતે સાંભળે છે અને તે સર્વ અનુભવ સદાગમ સમક્ષ કહે છે

ચિત્તવૃત્તિ એટલે મનના જુદા જુદા ભાવો-સારા અથવા ખરાબ-આ યોજનાનો ખુલાસો હવે પછીના પ્રકરણ ૧૧ માં આવશે (ચાલુ પ્રસ્તાવ)

"રહેલા જાણવા, કારણ કે અંતરંગના કોઈ પણ લોકનું સ્થાન એ "ચિત્તવૃત્તિ મહા અટવીને મૂકીને બહિરંગ પ્રદેશમાં કોઈ પણ જગ્યાએ "નથી જ એમ તારે બરાબર લક્ષ્યમાં રાખવું, તેથી અંતરંગમાં સારા "અથવા ખરાબ જે કોઈ માણસો છે તે એને છોડીને બીજી કોઈ "પણ જગ્યાએ કદિ પણ રહેતા નથી વળી જો વિપરીત રીતે એ "અટવીની આસેવના કરવામાં આવે[1] તો એ અટવી મહા પાપ "કરાવનાર થઈને પ્રાણીને મહા ભયંકર સંસારઅરણ્યમાં ભટકાવનાર "થઈ પડે છે અને જો [2]સારી રીતે એ અટવીની આસેવના કરવામાં "આવે તો અનંત આનંદથી ભરપૂર મોક્ષનું સંપૂર્ણ કારણ પણ એ "અટવી જ થાય છે એ અટવીનું વધારે વર્ણન શું કરું ? ટુંકામાં કહીએ "તો સારી અને ખરાબ સર્વ બાબતોનું કારણ એ મહા અટવી જ છે[3]

પ્રમત્તતા નદી.[4]

"ભદ્ર ! ત્યાર પછી એ મહા અટવીમાં જે મોટી નદી દેખાય "છે તેને ડાહ્યા માણસો પ્રમત્તતાના નામથી ઓળખે છે એ નદીની "બન્ને બાજુએ નિદ્રા (ઉંઘ) નામના કાંઠાઓ-તટો આવેલા છે, "તથા એમાં [5]કષાય નામનું પાણી નિરંતર વહ્યા કરે છે, દારૂના જેવા "સ્વાદવાળી [6]વિકથારૂપ પાણીના પ્રવાહનો તો એ ભંડાર જ છે, "એ નદી વિષયના ચંચળ મહા તરંગોથી સદા ભરપૂર રહે છે, અનેક "વિકલ્પરૂપ મોટા મત્સ્યો એ નદીમાં ભરેલા છે-મતલબ કે ચાલુ "મોટી નદીની પેઠે એમાં નિરંતર પાણી વહે છે, તરંગો થાય છે અને

---

૧ ચિત્તમાં મિથ્યાત્વનું જોર થાય તો (પરિભાષામાં)

૨ ચિત્તમાં સમ્યક્ત્વની વાસના રહે તો

૩ સ્થૂળ બાબતો કરતાં માનસિક બાબત જ પ્રાધાન્ય ભોગવે છે મન एव मनुष्याणां कारणं बन्धमोक्षयो એ સૂત્રનું અત્ર સ્પષ્ટ દર્શન કરાયું છે અંતરંગની સર્વ બાબતોનો આધાર ચિત્ત-મન પર રહે છે કોઈ વખત ક્રોધ માનાદિ અંતરંગ વિષયો બાહ્ય પ્રદેશમાં સ્થૂળ રૂપે જણાય તો પણ તેનો મૂળ દેશ તો અંતરંગમાં જ છે

૪ પ્રમત્તતા પ્રમાદ આળસ આત્મિક બાબતો તરફ બેદરકારી સંસારમાં ઉદ્યોગ હોય તે પણ પ્રમત્ત અવસ્થા છે પ્રમત્તપણામાં સ્થૂળ આસક્તિ અને અજ્ઞાન વિશેષ ભાગ ભજવે છે

૫ નદીમાં પાણી હોય છે તે દર વખત ચાલ્યા જ કરે છે અહીં પાણીનું કામ કષાયો કરે છે આવી રીતે આખા વર્ણનમાં યોજના કરી લેવી

૬ વિકથા —રાજકથા, દેશકથા, સ્ત્રીકથા અને ભોજનકથા

"તેમા મોટા મોટા સત્ત્વો ઘણી મોટી સખ્યામા રહે છે જો કોઇ બુદ્ધિ "વગરનો પ્રાણી એ નદીને કાઠે પણ ઊભો રહે તો તેને ખેંચી લઇને "એ મહાનદી પોતાના મહાન્ આવર્તમા તેને પટકી પાડે છે, વળી "જો કોઇ મૂઢ પ્રાણી એ નદીના પ્રવાહમા એક વખત પણ પેસે તો "તે જીવતો રહેવા પામતો જ નથી, કદાપિ જો તે એક ક્ષણવાર "પણ જીવે તો તે નવાઇની વાત સમજવી (મતલબ કે આત્મિક "દૃષ્ટિએ તે મરવા જેવો જ થઇ જાય છે) અગાઉ તેં રાગકેસરી "રાજાનુ નગર જોયુ હતુ (રાજસચિત્તનગર[1]) અને ત્યાર પછી "દ્વેષગજેંદ્ર રાજાનુ નગર જોયુ હતુ (તામસચિત્તનગર[2]), તે નગ "રમાથી આ નદી નીકળે છે, ત્યાથી આ અટવીમા પ્રવેશ કરીને "છેવટે તે ઘોર સસારસમુદ્રને મળે છે મતલબ જેમ સાધારણ નદીઓ "કોઇ જગ્યોએથી નીકળી અટવીમા થઇ સમુદ્રને મળે છે, તેવી જ "સ્થિતિ આ નદીની પણ છે, પરતુ એમા વાત એમ થાય છે કે જે "પ્રાણી એ નદીમા પડે છે તે તેના આવર્તના ચક્કરમા પડી છેવટે "પેલા ઘોર સસારસમુદ્રમા જોરથી ઘસડાઇ જાય છે અને તેને વચ્ચે "બચવાનુ સાધન મળવુ પણ મુશ્કેલ પડે છે જે પ્રાણીઓ સસાર "સમુદ્રમા જવાની હોંસવાળા હોયછે તેઓને આ પ્રમત્તતા નદી બહુ "પસદ આવે છે, બાકી જે પ્રાણીઓ એ ઘોર સસારસાગરથી ભય "પામતા હોય છે તેઓ તો આ મહાનદીને દૂરથી છોડી દઇ તેનાથી "આઘાને આઘા નાસતા ફરે છે

તદ્વિલસિત બેટ[3]

"હવે ત્યાર પછી ભાઇ પ્રકર્ષ ! એ નદીની વચ્ચે તદ્વિલસિત "નામનો બેટ દ્વીપ છે તેનુ વર્ણન સાભળ એ બેટમા હાસ્ય અને "ખોટા ચાળા રૂપ રેતી છે, એ તટમા વિલાસ, નાચ અને સગીતરૂપ "હસ અને સારસ પક્ષીઓ અહીં તહીં ઉડી રહ્યા છે, એ સ્નેહપાશરૂપ "આકાશથી ઘેરાયલો હોવાથી ઘોળો લાગે છે અને ઘસઘસાટ જોરથી

---

૧ જુઓ પૃ ૭૦

૨ જુઓ પૃ ૭૬૪

૩ નદીમા પાણી ચાલી ગયા પછી વચ્ચે બેટ જેવી જગ્યા થઇ જાય છે તેને પુલિન કહેછે તદ્વિલસિત વિલાસ પ્રમાદમા વિલાસ કરવો પુલિનનો અર્થ શબ્દચિંતામણિ કોશમા (૧) દ્વીપ બેટ અથવા (૨) સમુદ્ર વિગેરેનું પાણી ચાલી ગયા પછી કોરી પડેલી જમીન અથવા (૩) નદી વિગેરેની મધ્યનો તટ–એમ કરેલ છે

"આવતી નિદ્રારૂપ મદિરાથી[1] એ દુર્જન પ્રાણિઓને મત્ત કરી દે છે, "એ બેટ મૂર્ખ જીવોને ખેલ કરવા માટે બહુ મજાનુ સ્થાન છે અને "વિશુદ્ધ ચારિત્રવાળા તત્ત્વરહસ્યના જાણકાર સમજુ પ્રાણીઓ એ "દ્વીપથી દૂર જ નાસતા ફરે છે

ચિત્તવિક્ષેપ મડપ.

"ભદ્ર ! તારી પાસે તદ્વિલસિત બેટનુ એ પ્રમાણે[2] વર્ણન કર્યું "હવે ચિત્તવૃત્તિ અટવીમા આવેલ પ્રમત્તતા નદીની વચ્ચે રહેલા "તદ્વિલસિત બેટમા એક મોટો મડપ[3] કરવામા આવેલો છે તેનુ "અને તેમા રહેલા તે મડપના નાયકનુ વર્ણન કરૂ છુ તે બરાબર "ધ્યાન રાખીને સાભળ એ મડપને સમજુ માણસો 'ચિત્તવિક્ષેપ' "ના નામથી ઓળખે છે, કારણ કે સર્વ પ્રકારના દોષસમૂહનુ એ "ઘર છે-રહેઠાણ છે-એવા એનામા ગુણ હોવાથી એને સદગુ "નામ આપવામા આવ્યુ છે અહીં પ્રાણી જરા પ્રવેશ માત્ર કરે છે "ત્યા તો તે પોતાના ગુણો એકદમ ભૂલી જાય છે અને મોટા ગમે "તેવા અધમ પાપ કરવા તરફ અને તેના સાધનો યોજવા તરફ "તેની બુદ્ધિ પ્રવર્તે છે અહીં જે મહામોહ વિગેરે મોટા રાજાઓ "દેખાય છે તેમને માટે સદાએ આ મડપ બધાની રાખ્યો છે જો ! "જે રાજાઓ માટે આ મડપ બધાવ્યો છે તે મહામોહાદિ રાજાઓ "પણ અહીં જ દેખાય છે તેઓને હુ તને હવે પછી ઓળખાવીશ "આ મડપ તે રાજાઓ માટે છે છતા તેમા કોઇ કોઇ જગ્યોએ "બહિરગ લોકો પણ મહામોહને વશ થઇને દાખલ થયેલા તને જણાશે "હવે એવા બહારના લોકોને બરાબર જોઇશ તો તને જણાશે કે "મડપના દોષને લઇને તેઓ વિભ્રમમા પડી જાય છે, તેઓને અનેક

---

૧ મદિરા શ્લેષ છે (૧) નિદ્રાસાથે તેનો મદ્ય અર્થ થાય છે, (૨) બેટ સાથે ગાઢુ ખજનપક્ષી એવો અર્થ થાય છે મતલબ મત્ત ખજનપક્ષીઓ અહીં ઘણા છે અને પ્રમાદી લોકો નિદ્રામા અહીં વિલાસ કરે છે

૨ વાચનાર ધ્યાનમા રાખશે કે આ વર્ણન મામા કરે છે ત્યારે પ્રકર્ષ ભાણેજ એક અક્ષર પણ વચ્ચે બોલતો નથી

૩ માડવો Pendal અથવા Amphi-Theatre નદીની વચ્ચે બેટ હોય તેમા આ માડવો તૈયાર થયેલો છે કલ્પનાશક્તિને બરાબર દોડાવજો જાણે કૉમેસમા અથવા સીનેમામા બેઠા હોય તેવી કલ્પના કરવી નદીના મધ્યભાગમા બેટ છે બેટની વચ્ચે મડપ છે અને તેની અદર વેદિકાની ગોઠવણ છે બરાબર કલ્પના કરી રાખવા ખાસ ભલામણ છે

" પ્રકારના સતાપો થાય છે, તેઓના મનમા મોટો ઉન્માદ થાય છે
" અને વ્રત નિયમથી તેઓ એકદમ ભ્રષ્ટ થઇ જાય છે, આવી જે
" તેઓની સ્થિતિ થાય છે તે આ મહામડપને લીધે થાય છે પેના
" મહામોહ વિગેરે રાજાઓ છે તેઓ તો સ્વાભાવિક રીતે એ મડપ
" પાસે આવીને અને તેને પ્રાપ્ત કરીને મનમા ઘણો આનદ પામે છે,
" બાકી બહિરગ લોકો મોહને વશ પડી જ્યારે જ્યારે એ મડપમા
" દાખલ થાય છે ત્યારે ત્યારે ખરાબ માનસિક સ્થિતિમા આવી જઇ
" દુ ખસમુદ્રમા ડૂબી જાય છે તેનુ કારણ એ છે કે એ બહિરગ
" લોકોને અનત સુખ આપનાર 'એકાગ્રતા' જે મનને અત્યત શાતિ
" આપનાર છે તેને એ મડપ પોતાની શક્તિથી હણી નાખે છે એમા
" મોટા કમનસીબની બાબત તો એ છે કે એ બાપડા બહિરગ લોકો
" આ મડપમા કેટલી અદ્ભુત ઉન્ઝેદક શક્તિ છે તે જાણતા નથી
" અને તેથી મોહને લઇને વારવાર આ મડપમા બીચારા દાખલ
" થયા કરે છે જે પુણ્યશાળી પ્રાણીઓ આ મડપની શક્તિને બરાબર
" સમજી જાય છે તેઓ તો ફરીવાર આ મડપમા કદાપિ પણ પ્રવેશ
" કરતા નથી એવા ભાગ્યશાળી પ્રાણીઓ તો પછી પોતાના ચિત્તને
" બરાબર શાતિમા રાખીને 'એકાગ્રતા' નો આશ્રય લે છે અને આ જ
" જન્મમા સતત આનદનો અનુભવ કરેછે આવી આ મડપની
" ચૌગિક અદ્ભુત શક્તિ છે

<u>તૃષ્ણાવેદિકા.</u>[1]

" ભદ્ર પ્રકર્ષ ! આવી રીતે ચિત્તવિક્ષેપ મડપના ગુણદોષનુ તારી
" પાસે વિસ્તારથી વર્ણન કર્યું એજ મડપની મધ્યમા એક વેદિકા
" છે તેનુ વિવેચન પણ બરાબર સાભળ એ વેદિકા મહામોહ
" મહારાજા માટે તૈયાર થયેલી છે અને લોકોમા તે તૃષ્ણાના
" નામથી સારી રીતે પ્રસિદ્ધિમા આવેલી છે એ મહારાજાને માટે
" તૈયાર કરેલી છે એમ કહેવાનુ કારણ તુ બરાબર બારીકીથી
" જોઇશ તો તને જણાશે કે મોહરાજાએ પોતાના કુટુંબની
" અદર જે જે લોકો છે તે સર્વને એ વેદિકા ઉપર દાખલ
" કરી દીધા છે વળી તુ વધારે સારી રીતે જોઇશ તો તને

---

૧ વેદિકા—એટલે માચડો મડપમા રાજાને પ્રમુખને તથા મોટા માણસોને બેસવા માટે જે ઊંચી જગ્યા બાધવામા આવે છે તે (Platform) તૃષ્ણા: વધારે મેળવવાની અતરગ ઇચ્છા, લોભવૃત્તિ

"જણાશે કે એ રાજા (મોહરાજા) ના સામંત રાજાઓ[1] (Feudatory "chiefs or Allies) બીજા છે તે આ મંડપમાં આજુબાજુ છૂટા છૂટા "બેસી ગયા છે, જ્યારે મોહરાજાનું કુટુંબ તો એ વેદિકા ઉપર જ બેઠું છે "આ વેદિકા મોહરાજાને અને તેના કુટુંબીઓને તો ખાસ કરીને બહુ જ "વહાલી છે એ વેદિકા ઉપર બેસીને મોહરાજા અત્યંત ગર્વિષ્ટ નજરથી "સર્વ લોકો ઉપર દૃષ્ટિપાત કરે છે અને જાણે પોતાનું સર્વ કાર્ય સિદ્ધ "થઇ ગયું હોય તેમ મનમાં મલકાયા કરે છે એ વેદિકા પણ પોતાની "ઉપર બેઠેલા મહામોહ રાજાના આખા કુટુંબને પોતાના સ્વભાવથી "જ પ્રસન્ન કરે છે ભદ્ર! બહિરંગ લોકો એ વેદિકા ઉપર બેસવા "આવે અને બેસી જાય તો પછી એના શા હાલ થાય તે કહેવાની "શી જરૂર છે? એવાનું દીર્ઘ (આત્મિક) જીવન તો ક્યાંથી જ રહે? "વળી એક બીજી મોટા આશ્ચર્યની વાત એ છે કે આ તૃષ્ણાવેદિકા "અહીં રહી રહી પોતાની શક્તિથી આખી દુનિયાને ચક્રપર ચઢાવે "છે અને સર્વને ભમાવે છે

વિપર્યાસ સિંહાસન.[2]

"ભદ્ર! આની રીતે વેદિકા સંબંધી હકીકત તને કહી સંભ- "ળાવી સંસારઅટવીમાંથી વહેતી પ્રમત્તતા નદીની વચ્ચે આવી રહેલા "તદ્વિલસિત બેટમાં જે ચિત્તવિક્ષેપ નામનો મંડપ દેખાય છે તેમાં "રહેલી ઉપર વર્ણવેલી તૃષ્ણાવેદિકા ઉપર વિપર્યાસ નામનું સિંહા- "સન છે તેની હકીકત તને હવે જરા વિસ્તારથી કહું છું તે "બરાબર લક્ષ્યમાં લે એ વિપર્યાસ સિંહાસનની રચના મહામોહ "રાજાને માટેજ વિધિએ કરેલી છે એ મોહરાજાનું આવડું મોટું લોકોમાં "પ્રસિદ્ધિ પામેલું રાજ્ય છે અને એ રાજાની બીજી જે જે સંપત્તિ "દેખાય છે તેનું કારણ એ સિંહાસન છે જ્યાં સુધી એ મહામોહ "રાજા પાસે એ સિંહાસન છે ત્યાં સુધી મારા માનવા પ્રમાણે તેનું "રાજ્ય છે અને તેની રાજ્યસંપત્તિ પણ[3] ત્યાં સુધી જ છે જ્યાંસુધી "એ મહારાજા આ સિંહાસનપર બેઠા હોય છે ત્યાંસુધી તેના સર્વ

૧ આ સર્વ રાજાઓનું વર્ણન પ્રકરણ અઢારમાં આગળ આવે છે એ રાજાઓ વેદિકા પર બેસતા નથી પણ ચિત્તવિક્ષેપ મંડપમાં છૂટા છૂટા બેસે છે એવી કલ્પના કરવી

૨ વિપર્યાસ: ઉલટા સુલટા વિચારો, ગડબડગોટા સિંહાસન એટલે રાજ્યા સન The chair પ્રમુખસ્થાનની ખુરશી–આસન

૩ મનમાંથી વિપર્યાસ નીકળી ગયા એટલે સંસારનો અંત નજીક આવતો જાય છે

"શત્રુઓ એકઠા મળી સામે થાય તો પણ તેઓ તેને એકલાને પહોંચી
" શકતા નથી, પરતુ એક વખત એ મહારાજા એ સિંહાસન પરથી
"નીચે ઉતરી બીજી જગ્યાપર બેસે એટલે ગમે તેવો નબળો કાચો
"પોચો પુરૂષ હોય તે પણ તેના ઉપર જય મેળવી શકે છે ભદ્ર!
"બહિરંગ લોકો એ સિંહાસન સામે જ્યારે પણ જુએ ત્યારે એ
"સિંહાસન તે લોકોને મોટો અનર્થ કરે છે, ભયકર આપદાઓ તેને
"માથે નાખે છે અને સખ્ત હેરાનગતિઓ કરે છે જ્યા સુધી લોકો
"(બહિરંગ) એ સિંહાસન ઉપર નજર નાખતા નથી—તેની સામુ
"જોતા નથી ત્યા સુધી જ તેઓની સુદર બુદ્ધિ ત્યારે અને સાચે
"રસ્તે પ્રવર્તે છે, પરતુ એકવાર આ સિંહાસન ઉપર દૃષ્ટિ પડી અને
"તેમા મન પરોવાયુ એટલે બાપડાઓની સારી બુદ્ધિ રહી શકતી
"નથી અને આખરે તેઓ મહા પાપિષ્ટ વૃત્તિ અને વર્તનવાળા થઇ
"જાય છે અગાઉ તારી પાસે (પ્રમત્તતા) નદી, (તદ્વિલસિત) બેટ,
"ચિત્તવિક્ષેપ મડપ, અને (તૃષ્ણા) વેદિકાની શક્તિ વર્ણવી તે સર્વ
"શક્તિ અહીં કેંદ્રસ્થ થઇને આવી રહેલી છે, આ સિંહાસનમા એ
"નદી બેટ વિગેરે અનંત શક્તિઓ સ્થાન પામેલી છે વિપર્યાસ
' સિંહાસન આવા પ્રકારનુ છે તે તુ બરાબર લક્ષ્યમા લેજે

મહામોહ રાજા

"ભાઇ પ્રકર્ષ! હવે તુ એ સિંહાસનપર બેઠેલા મહામોહ રાજાનું
"વર્ણન ખાસ લક્ષ્ય દઇને સાભળજે એ મોહરાજાનુ[1] અવિદ્યા નામનુ
"શરીર છે જો કે ઘડપણને લીધે તે ઘણુ જીર્ણ થઇ ગયુ છે તો પણ
"એ દુનિયામા સારી રીતે પ્રખ્યાતિ પામેલુ છે મોહરાજાનુ એ
"અવિદ્યા શરીર જો કે તદ્દન ઘરડુ ખખ થઇ ગયુ છે તો પણ
"પોતાની શક્તિથી આ દુનિયામા તે શુ શુ કરી શકે છે તે તુ હવે
"બરાબર ધ્યાન દઇને સાભળ અનિત્ય વસ્તુઓમા તે નિત્યપણાનુ
"ભાન કરાવે છે, અપવિત્ર વસ્તુઓને તે મહા પવિત્ર અને શુદ્ધ
"મનાવે છે, દુ ખથી ભરપૂર વસ્તુઓને તે સુખરૂપ બતાવે છે,
' અનાત્મ વસ્તુઓમા આત્મરૂપપણુ દેખાડી આપે છે, એટલુ જ નહિ
"પણ શરીર વિગેરે પુદ્ગલના સમુદાયમા તે મમતા ઉત્પન્ન કરી જાણે
' તે પ્રાણીના પોતાના હોય તેવો ભાવ ઉત્પન્ન કરે છે આવી રીતે

---

૧ મહામોહનુ અવિદ્યામય શરીર છે અજ્ઞાન જ મોહનુ કારણ છે દેખીતુ જ્ઞાન હોય તો પણ સમ્યગ્ બોધ વગરનું જ્ઞાન અજ્ઞાન જ છે મોહરાજાનુ અવિદ્યા શરીર બનાવવામા ઘણી ચતુરાઇ વાપરી છે

"પર વસ્તુઓમા પોતાપણાની બુદ્ધિને ઉત્પન્ન કરીને પરિણામે પ્રાણી-
"ઓને તે પરભાવ નરક એટલા બધા આસક્ત બનાવી દે છે કે પ્રાણી
"પોતાનુ (આત્મ) સ્વરૂપ નહિ ઓળખીને નકામા અનેક પ્રકારના
"ક્લેશો પામે છે એ મોહરાજાનુ અવિદ્યા શરીર ઘડપણથી આવી
"રીતે તદ્દન જીર્ણ થઇ ગયુ છે તો પણ તેનામા એટલી બધી શક્તિ
"હોવાને લીધે તે નિરતર મહાપરાક્રમી રહે છે ભદ્ર! આ રાજેંદ્ર
"મોટા રાજા આખા જગતની ઉત્પત્તિ કરનાર હોવાથી ડાહ્યા માણસો
"એને પિતામહ (દાદા)નુ નામ આપે છે અને તેથી એ મહામોહદાદા
"અથવા મહામોહ પિતામહના નામથી ઓળખાય છે એનુ જોર
"એટલુ બધુ છે કે મોટા મોટા રૂદ્ર[1], ઉપેન્દ્ર, નાગેન્દ્ર, ચદ્ર અને
"વિદ્યાધરો તથા તેવાજ બીજા મોટાઓ પણ એ દાદાની આજ્ઞાનુ
"જરા પણ ઉલ્લઘન કરી શકતા નથી અહાહા! જે મહામોહ દાદો
"પોતાની શક્તિરૂપ દડ વડે કુભારની પેઠે આ જગદ્રૂપ ચાકડાને
"ફેરવીને જૂદા જૂદા કાર્યરૂપ વાસણો રમત માત્રમા બનાવી શકે
"છે તે અચિંત્ય શક્તિવાળા મહામોહ રાજાના હુકમનુ અપમાન કરવાને
"અથવા તેનુ ઉલ્લઘન કરવાને દુનિયામા કોણ શક્તિમાન્ છે? ભાઇ પ્રકર્ષ!
"આવી રીતે મહામોહ રાજાનુ તારી પાસે વિસ્તારથી વિવેચન કર્યું,
"તેના ગુણો કેવા પ્રકારના છે તે તને બતાવ્યુ હવે એ રાજાનો
"પરિવાર કેવો છે તે તને કહી સભળાવુ છુ તે બરાબર ધ્યાન દઇને
"સાભળ"

આટલુ કહી વિમર્શમામા જરા ચુપ રહ્યા[2]

૧ રૂદ્ર એટલે શકર શિવ ઉપેન્દ્ર એટલે વિષ્ણુ નાગેન્દ્ર એટલે શેષનાગ શકર, વિષ્ણુ વિગેરેની કથાઓ વાચવાથી જણાશે કે તે સર્વે મોહને વશ છે

૨ આ કથાનો સબધ પ્રકરણ ૧૨ સાથે થશે વચ્ચેના દશમા અગીઆરમા પ્રકરણમા આતરકથાની યોજના બતાવી છે તે ઘણી ઉપયોગી છે પરતુ જેને એકદમ વાર્તાના રસમા ચાલ્યા જવુ હોય તે કદાપિ હાલ દશમુ તથા અગીઆરમુ પ્રકરણ નહિ વાચે તો પણ કથાસબધ ચાલ્યો આવશે

પ્રકરણ ૧૦ મું

પ્રકર્ષને જાગૃતિ–ભૌતાચાર્ય કથા.

વિચક્ષણાચાર્ય નરવાહન રાજા સમક્ષ રિપુદારણના સાંભળતા વાત આગળ ચલાવતા કહેવા લાગ્યા કે જે વખતે મામા વિમર્શે ચિત્તવૃત્તિ અટવીથી માંડીને મોહરાજાના વર્ણન સુધીની હકીકત વિસ્તારથી કહી સંભળાવી તે વખતે આખી વાતમાં વચ્ચે એકપણ સવાલ પ્રકર્ષે પૂછ્યો નહિ, તેથી મામાને વિચાર થયો કે પ્રકર્ષ કાં તો વાત સમજ્યો નથી, કાં તો કાંઇ બીજા વિચારમાં પડી ગયો છે કે ગમે તેમ, પણ વાતમાં તેનું બરાબર ધ્યાન હોય એમ જણાતું નથી પછી મામા ભાણેજ વચ્ચે નીચે પ્રમાણે વાત થઇ

*

પ્રકર્ષને જાગૃતિ.
બોધ સારૂ હાસ્ય.
પ્રશ્ન કરવાની જરૂર

વિમર્શ—"ભાઇ પ્રકર્ષ ! હું આ સર્વ વાત તને કહું છું પણ તું તો કાંઇ વિચારમાં પડી ગયો છે, તેથી કાંઇ સવાલ પણ પૂછતો નથી અને હોંકારો પણ દેતો નથી અને હું જે વાત કહું છું તે તારા સમજવામાં બરાબર આવી હોય તેમ પણ દેખાતું નથી, કારણ કે આખી વાત કહી તે દરમ્યાન એક વાર માથું પણ તેં હલાવ્યું નથી તેમ જ નખની ચપટી સરખી પણ તેં વગાડી નથી તું તો તારી આંખોને સ્થિર કરીને માત્ર મારી સામું ટગર ટગર જોયા જ કરે છે, પણ કોઇ પ્રકારનો ભાવ મુખપરથી બતાવતો ન હોવાને લીધે મને ખબર પડતી નથી કે મારી કહેલી વાત તું સમજ્યો છે કે તારા સમજવામાં કાંઇ પણ આવ્યું જ નથી?"

પ્રકર્ષ—"મામા ! એવુ બોલો નહિ આપની કૃપાથી આ દુનિયામા એક પણ વાત એવી નથી જે મારા સમજવામા બરાબર ન આવે"

વિમર્શ—"ભાઇ ! મને ખાતરી જ હતી કે હુ જે કહુ છુ તે તુ બરાબર સમજે છે આ તો મે જરા તારી સાથે હાસ્ય કર્યું કારણ કે—

विज्ञातपरमार्थोऽपि, बालबोधनकाम्यया ।
परिहास करोत्येव, प्रसिद्ध पण्डितो जन ॥

પંડિતજનો નાના બાળકોને બોધ આપવાના હેતુથી તે પરમાર્થ સમજતો હોય તો પણ તેની સાથે જરાક હાસ્ય કરે છે અને મારા જેવાએ તો તારા જેવા ભાણેજને જેમ બને તેમ વિનોદ કરાવવો જ જોઇએ, એટલે મે જરા હાસી કરી તેથી તારે ગુસ્સે ન થવુ વળી એક બીજી વાત કહુ તે સાભળ જો કે મે વાત કહી તે બધી તારા સમજવામા આવી છે તો પણ મારા મનમા ઉત્સાહ વધે અને આનદ થાય તેટલા સારૂ તારે વાતવાતમા વચ્ચે કાઇ પણ સવાલ કરવા જોઇએ જ્યારે ચાલતી બાબતમા તુ પ્રશ્ન કરે ત્યારે વાત કહેવામા મજા આવે વળી જે બાબત ચાલે છે તેનુ આતર રહસ્ય બરાબર તો તુ મારી સાથે ચર્ચા કરીશ તો જ તારા સમજવામા આવશે, માત્ર મારી વાત સાભળી જવાથી તને વસ્તુની અદરનુ સ્વરૂપ સમજવામા આવશે નહિ માટે ભાઇ ! આ સર્વે બાબતનુ રહસ્ય તારે બરાબર યત્ન કરીને સમજવાની જરૂર છે, નહિ તો ખરો અર્થ સમજ્યા વગરના [1]ભૌતાચાર્ય વાળી વાત થશે"

પ્રકર્ષ—"એ ભૌતાચાર્યની વાત શું છે?"
વિમર્શ—"ભદ્ર ! સાભળ —

ભૌતાચાર્ય કથા.

કોઇ નગરમા જન્મથી માડીને બહેરો એક સદાશિવ નામનો ભૌતાચાર્ય (શિવનો પુજારી) હતો એ બાપડો વૃદ્ધ વયને લીધે જ્યારે ઘરડોખખ દેખાવા લાગ્યો ત્યારે કોઇ મશ્કરા છોકરાએ તેને હાથની સંજ્ઞા કરીને કહ્યુ કે 'ગુરૂરાજ ! નીતિશાસ્ત્રમા કહ્યુ છે કે —

૧ ભૌતનો અર્થ 'ગાંડો થાય છે પુજારી થાય છે અથવા વ્યતરાદિ હલકા રાક્ષસોની પૂજા કરતાર એવો અર્થ પણ થાય છે શિવના પુજારી'ને પણ ભૌતાચાર્ય કહે છે અને સબધ પરથી એ અર્થ વધારે બધબેસતો લાગે છે

विष गोष्ठी दरिद्रस्य जन्तो पापरतिर्विषम् ।
विष परे रता भाया विष व्याधिरुपेक्षित ॥

[1]દરિદ્રની સાથે ગોષ્ઠી કરવી એ પ્રાણીને ઝેર સમાન છે, પ્રાણીમા પાપ કરવા તરફ પ્રેમભાવ હોય તે ઝેર જેવો છે, પોતાની સ્રી પારકા પુરૂષ ઉપર આસક્ત હોય તે ઝેર જેવી છે અને થયેલ વ્યાધિની બેદરકારી કર્યા કરવી તે ઝેર જેવુ છે માટે ભટ્ટારક ! તમે આ તમારા કાનના વ્યાધિને કેમ મારી મૂકો છો (વિસારી મૂકો છો)? તમારે એની તુરતમા દવા કરવી જોઇએ આપે આના જન્મથી થયેલા વ્યાધિને ઉવેખી મુકવો સારો નથી' પોતાના વિદ્યાર્થીની આવી વાત સાભળીને એ ભૌતાચાર્યને પણ આગ્રહ થયો કે ગમે તેમ કરીને વ્યાધિને મટાડવો તો ખરો !

હવે આચાર્યની પાસે એક શાતિશિવ નામનો શિષ્ય હતો તેને બોલાવીને આચાર્યે કહ્યુ 'અરે શાતિશિવ ! તુ વૈદ્યને ઘરે જઇને મારા બહેરાપણાનુ ઔષધ લઇ આવ, વૈદ્યને સર્વે હકીકત જણાવીને તે જે દવા બતાવે તે લઇને જલદી પાછો આવ હવે આ બાબતમા વધારે વખત કાઢીને મારે વ્યાધિને વધવા દેવો નથી ' આચાર્યના હુકમ પ્રમાણે શાતિશિવ વૈદ્યને ઘેર ગયો

વૈદ્યને ઘેર પહોંચતા દૂરથી શાતિશિવે વૈદ્યને જોયો હવે તે વખતે એમ બન્યુ કે વૈદ્યનો છોકરો ઘણો વખત રખડી રખડીને તેજ વખતે આવ્યો વૈદ્યરાજ છોકરાઉપર ઘણા જ ગુસ્સે થઇ ગયા અને હાથમા એક સખ્ત [2]વાળની બનાવેલી દોરડી લીધી અને તેના વડે મોટેથી રાડો પાડતા તેમણે પોતાના છોકરાને થાભલા સાથે બાધ્યો છોકરો રાડો પાડતો હતો એટલે તો વળી વૈદ્યરાજે હાથમા એક લાકડી લીધી અને તેનાથી છોકરાને મારવા માડ્યો એવી રીતે અત્યત ઘાતકીપણે છોકરા ઉપર લાકડીનો વરસાદ વરસતો જોઇ શાતિશિવ જે પોતાના ગુરૂ સારૂ દવા લેવા આવ્યો હતો તેને લાગણી થઇ આવવાથી તેણે વૈદ્યને પૂછ્યુ 'અરે ! વૈદ્યરાજ ! તમે આ છોકરાને આટલો બધો કેમ ફટકાવવા માડ્યો છે ?

વૈદ્યે ઉત્તરમા કહ્યુ 'અરે એ પાપી બીલકુલ સાભળતો જ નથી'

---

૧ દરિદ્ર લક્ષ્મી અને ગુણ બન્નેથી રહિતને દરિદ્રી ગણ્યો છે અતિ આળસુને પણ દરિદ્રી કહેવામા આવે છે અહીં ગુણરહિતપણાની મુખ્યતા જણાય છે

૨ વાળની દોરડી શણની દોરડીથી વધારે સખ્ત હોય છે અને બહુ વાગે છે

આટલી વાત ચાલે છે ત્યા તો હાહારવ કરતી વૈદ્યની સ્ત્રી ત્યા આવી પહોંચી અને વૈદ્યને છોકરાને માર મારતા અટકાવવા સારૂ તેના હાથે વળગી પડી ત્યારે વળી વૈદ્યરાજ મોટેથી રાડો પાડીને કહેવા લાગ્યા 'તુ આઘી જા ! હુ આટઆટલુ કરૂ છુ તો પણ આ (છોકરો) સાભળતો નથી તેથી મારે એ દુરાત્માને બરાબર મારવો જ જોઇએ માટે તુ આઘી ખસ ! નહિ તો તારા પણ એવા જ હાલ થશે '

વૈદ્યે એટલુ કહેવા છતા પણ જ્યારે તે પાછી ન હઠી ત્યારે તેને પણ ફટકાવી

આ સર્વ બનાવ જોઇએ શાતિશિવે વિચાર કર્યા કે—અહો ! આપણા આચાર્ય માટે ઓસડ લેવુ છે તે તો બરાબર જણાઇ ગયુ, માટે હવે આ વૈદ્યને મ્હોઢે તે સબધમા પૂછવાનુ પણ શુ કામ છે ?' (ન સાભળે તેને ફટકાવવા એ સાભળતા કરવાનો ઉપાય છે એમ શાતિશિવે વગર પૂછયે પોતાના મનમા નિર્ણય કરી લીધો)

ત્યાર પછી ત્યાથી નીકળીને શાતિશિવ શિવભક્ત શેઠીઆને ઘેર ગયો અને તેની પાસે દોરડાની માગણી કરી શેઠીઆએ તેને એક શણનુ દોરડુ આપ્યુ, પણ શાતિશિવે જણાવ્યુ કે તેને તો વાળની બનાવેલી સખ્ત દોરડીનો ખપ હતો આ પ્રમાણે કહીને શણની દોરડી પાછી આપી

શિવભક્તે તેને વાળની સખ્ત દોરડી આપીને પૂછયુ 'અરે ભાઇ ! આ દોરડીનુ શુ કામ છે ?'

શાતિશિવે જવાબમા કહ્યુ 'આ દોરડીથી આપણા માનવતા આચાર્યશ્રીનુ ઓસડ કરવાનુ છે'

આપ્રમાણે કહીને દોરડી લઇને શાતિશિવ પોતાના (આચાર્યના) મઠ તરફ ગયો

મઠમા આવીને ગુરૂ મહારાજને (આચાર્યને) જોતા જ પ્રથમ તો શાતિશિવે પોતાના મ્હોંપર ગુસ્સાના આવેશમા આવવાથી ચઢે તેવા સખ્ત ભવા ચઢાવ્યા અને મુખ ભયકર બનાવી દીધુ, ત્યાર પછી આચાર્ય મહારાજ તો ખૂબ મોટેથી બુમ મારતા રહ્યા અને તેમને મઠની વચ્ચે આવી રહેલા એક થાભલા સાથે પેલી દોરડી વડે મજબૂત બાધ્યા ત્યાર પછી શાતિશિવે એક મોટી લાકડી લીધી અને ગુરૂ મહારાજને ખૂબ જોરથી લાકડીના પ્રહાર એક પછી એક દેવા માડ્યા

હવે આ બાજુએ શિવભક્તોએ વિચાર કર્યો કે-ચાલો ને, આપણા આચાર્યના ઓષધની કાઇ ક્રિયા ચાલતી જણાય છે તો આપણે પણ નજીકમા રહીએ, કાઇ કામ પડે તો નજીક હોશુ તો ઉપયોગમા આવશુ આવા વિચારથી તેઓ પણ મઠ પાસે આવ્યા ત્યા તો શાતિ શિવ આચાર્યને ખૂબ જોરથી નિર્દયપણે મારતો તેઓના જોવામા આવ્યો તેઓ પોકાર કરીને કહેવા લાગ્યા 'અરે અરે શાતિશિવ! તુ આ શુ કરે છે?' શાતિશિવે (પેલા વૈદ્યરાજનુ અનુકરણ કરતા) જવાબમા કહ્યું 'આ પાપી ઘણી મહેનત કરવા છતા કાઇ પણ સાભળતો જ નથી' એ વખતે સદાશિવ આચાર્યે મરતા મરતા પ્રાણી આરડે તેવો અત્યત ભયકર શબ્દ કર્યો અને પોતાને ઘણી સખ્ત વેદના થાય છે અને છુટશે નહિ તો મરી જશે એમ બતાવ્યુ એટલે શિવભક્તો હાહારવ કરતા શાતિશિવને વારવા લાગ્યા

શિવભક્તોને વચ્ચે પડતા જોઇ [1]શાતિશિવે કહ્યુ 'હુ આટઆટલુ કરૂં છુ તો પણ આ દુરાત્મા સાભળતો નથી તો મારે એને હજુ પણ વધારે મારવો પડશે તમે બધા વચ્ચેથી દૂર ખસી જાઓ! દૂર ખસી જાઓ! નહિ તો તમારા સર્વેના પણ એવા જ હાલ થશે' આટલુ કહેવા છતા પણ જ્યારે પેલા શિવભક્તો એને વારવા લાગ્યા ત્યારે તેમને સર્વેને પણ એ લાકડીના ફટકાઓ મારવા લાગ્યો, પરતુ શિવભક્તો ઘણા હતા, તેઓએ 'એના હાથમાથી લાકડી લઇ લો લઇ લો!' એમ બોલતા તેના હાથમાથી લાકડી ખુચવી લીધી પછી તેઓએ વિચાર્યું કે જરૂર આ (શાતિશિવ) ને કાઇ ચેટક વળગ્યુ છે પછી તેઓએ શાતિશિવને ખૂબ માર્યો અને હાથને પછવાડે લઇ પાચ મોડીએ બાધી લઇને પછી સદાશિવ આચાર્યને છૂટા કર્યા થોડી વારે તેનામા સ્ફુર્તિ આવી અને માત્ર દૈવકૃપાથી જ આચાર્ય મહારાજ બચી ગયા

પછી સર્વે શિવભક્તોએ શાતિશિવને પૂછયુ 'અરે ભલા માણસ! તેં આ આપણા ભગવાનને (આચાર્યશ્રીને) શુ કરવા માર્યું હતુ?'

જવાબમા શાતિશિવે કહ્યુ 'અરે ભલા માણસો! એ તો કાનના બહેરા માટે વૈદ્યરાજે જે ઓસડ ઉપદેશેલુ હતુ તે આપણા ગુરૂ મહારાજને કરતો હતો તમે મને છૂટો કરી દો અને આપણા આચાર્યના વ્યાધિના સબધમા બેદરકારી ન બતાવો'

---

૧ અહીં વળી ફરી વાર શાતિશિવ વૈદ્યનું સમજ્યા વગર અનુકરણ કરે છે જ્યારે વૈદ્યની સ્ત્રી વચ્ચે પડી ત્યારે વૈદ્ય પણ એને મારતા શબ્દ અગાઉ બોલ્યો હતો તે ઉપર જુઓ

શિવભક્તોએ વિચાર કર્યો કે શાતિશિવને તો જબરૂ ચેટક વળગ્યુ હોય એમ જણાય છે પછી તેઓએ શાતિશિવને કહ્યુ કે 'જો ફરી વાર આવુ કામ ન કરે તો તને છૂટો કરીએ' શાતિશિવે કહ્યુ 'અરે ભલા માણસો! શુ તમારા કહેવાથી હુ આપણા ગુરૂમહારાજના વ્યાધિનુ ઓસડ પણ ન કરૂ? હુ તો પેલા મોટા વૈદ્યરાજ કહેશે તેમ કરીશ, તમારા કહેવાથી જરા પણ પલટાવાનો નથી'

શાતિશિવના એવા વચન સાભળીને શિવભક્તોએ પેલા વૈદ્યરાજને બોલાવ્યા અને તેને સર્વ હકીકત કહી સભળાવી વૈદ્યરાજ પ્રથમ તો પોતાના મનમા હસ્યા અને પછી કહેવા લાગ્યા કે 'ભાઇ! મારો છોકરો બહેરો છે જ નહિ વાત એમ છે કે મેં બહુ મહેનત લઇને વૈદકના મોટા મોટા પુસ્તકોનો એની પાસે પરાણે પાઠ કરાવ્યો, પરતુ એ છોકરાને રમવાની અને રખડવાની એટલી બધી લત પડી ગઇ છે કે હુ ગમે તેટલુ કરૂ છુ અને વારવાર સમજાવુ છુ તો પણ જે વૈદકશાસ્ત્રનો એણે પાઠ કર્યો છે તેના અર્થ મારી પાસે તે ધારી લેતો નથી, તેથી મેં તેના ઉપર ગુસ્સે થઇને તેને માર્યો હતો એ કાઇ બહેરાપણાનુ ઓસડ નથી તમારી કૃપાથી એ (છોકરો) એ જ ઓસડથી હવે સમજી ગયો છે પણ તમારે મારા વચનથી તમારા આચાર્યનુ આવુ ઓસડ કદિ કરવુ નહિ'

શાતિશિવે જવાબમા કહ્યુ 'ભલે! એમ નહીં કરીએ' મારે તો ગમે તેમ કરીને ભટ્ટારક[1] સારા થાય તેનુ કામ છે જો તેઓ બીજી રીતે સારા થતા હોય તો પછી આ ઓસડનુ શુ કામ છે?

આ પ્રમાણે વાત થયા પછી શાતિશિવને છૂટો કરવામા આવ્યો

ભાવાર્થ પ્રશ્ન.

મામા વિમર્શ કહે છે—"ભાઇ પ્રકર્ષ! આવી રીતે માત્ર હુ જેટલુ કહુ તે સાભળે અને તેનો ભાવાર્થ ન વિચારે તો આ ભૌતાચાર્યની કથા જેવુ તારે થાય તેટલા માટે હુ તને પ્રેરણા કરીને કહુ છુ કે તારે મારા કહેવાનો ભાવાર્થ મને વખતો વખત પૂછ્યા કરવો"

પ્રકર્ષ—"મામા! આપે બહુ સારી વાત કરી હવે મારે કાઇક પૂછવાનુ છે તે પૂછી લઉ"

વિમર્શ—"ભલે ખુશીથી તારે જે પૂછવુ હોય તે પૂછી લે"

---

૧ વૈદ્ય છોકરાની વાત કરે છે ત્યારે શાતિશિવ ગુરૂની વાત કરે છે હજુ પણ ગોટાળો તો રહ્યો

પ્રકર્ષ–"જુઓ મામા ! આપે સર્વેથી પ્રથમ તો ચિત્તવૃત્તિ નામની મહા અટવીનુ વિવેચન કર્યું તેમા એમ જણા યુ કે તે સર્વ અતરગ લોકની આધારભૂત છે અને બહિરગ લોકોને જે જે સારી અથવા ખરાબ બાબતો બને છે તે તે સર્વને બનાવનાર પણ એજ અટવી છે એ હકીકત તો મારા સમજવામા બરાબર આવી ગઇ, પરતુ ત્યાર પછી આપે મહાનદી, નદીનો બેટ, મહામડપ, વેદિકા, સિંહાસન, મોહરાજાનુ શરીર અને મોહનરેંદ્ર (મહારાજા) વિગેરેની વાતો કરી અને તેમા આપે પ્રમત્તતા નદી કહી, તદ્વિલસિત નામનો બેટ કહ્યો, ચિત્તવિક્ષેપ નામના મડપ બતાવ્યો, તૃષ્ણા નામની વેદિકા વર્ણવી, વિપર્યાસ નામનુ સિંહાસન જણા યુ, અવિદ્યા રૂપ શરીર સમજાવ્યુ અને મહામોહ નામના રાજાને નિવેદન કર્યો–તે સર્વેનો ભાવાર્થ મારા સમજવામા બરાબર ન આવ્યો જો કે વિચારતા મારી કલ્પનામા એમ આવે છે કે એ સઘળા નામથી (શબ્દમાત્રથી) ભિન્ન છે પરતુ અર્થથી તો બધા એકસરખા જણાય છે કેમકે એ સઘળા અતરગ લોકોની પુષ્ટિ કરવામા અને બહિરગ લોકોને અનર્થ કરવામા લગભગ સમાન છે છતા એમનામા જો કાઇ પરસ્પર અર્થભેદ હોય તો આપ કૃપા કરી દર્શાવો "

વિમર્શ—"ભાઇ ! જ્યારે મેં એ દરેકના સબધમા વર્ણન કર્યું ત્યારે તેઓના સબંધમા શો શો તફાવત છે તે પણ તને બરાબર વિવેચન કરીને સમજાવ્યુ હતુ, છતા જો તે હકીકત તારા સમજવામા બરાબર આવી ન હોય તો તે ફરીવાર અર્થસહિત સમજાવુ છુ "

આ પ્રમાણે કહીને પ્રકર્ષ મામાએ નદી વિગેરે દરેકનો ભાવાર્થ વિસ્તારપૂર્વક ભાણેજને કહી સભળાવ્યો એટલે તે દરેક હકીકત સ્પષ્ટતાપૂર્વક પ્રકર્ષના સમજવામા આવી

પ્રકરણ ૧૧ મું.

વેલ્લહલ કથા—અટવી આદિની યોજના.

નરવાહન રાજાએ[1] વિચક્ષણાચાર્યને કહ્યું, "મહારાજ! એ મામાએ પોતાના ભાણુજને જે ભાવાર્થ કહી સંભળાવ્યો તે આપ અમને સર્વને પણ બરાબર સંભળાવો" નરવાહન રાજાએ આવો પ્રશ્ન કર્યો એટલે વિચક્ષણસૂરિએ પેલી મહાનદી વિગેરેનો સર્વ ભાવાર્થ વિસ્તારથી કહી સંભળાવ્યો.

અહીં[2] અગૃહીતસંકેતા સંસારીજીવને કહે છે, 'ભાઇ સંસારજીવ! જો એમ છે તો એ મહાનદી વિગેરે વસ્તુઓના અર્થમાં જે જાણવા જેવું હોય તે સર્વ તારે મને જણાવવા યોગ્ય છે, માટે કૃપા કરીને તે સર્વ મને સમજાવ.'

સંસારીજીવે કહ્યું 'કોઇ એક સ્પષ્ટ દૃષ્ટાન્ત લીધા વગર એ પ્રત્યેકનું જુદેજુદું સ્વરૂપ તને સમજાવવું ઘણું મુશ્કેલ પડે તેમ છે, માટે તને એક દૃષ્ટાન્ત આપીને એના ઉપરથી એ મહાનદી વિગેરેનો ભાવાર્થ બરાબર બતાવવા વિવરણ પાડીને કહી બતાવું.'

અગૃહીતસંકેતાએ આભાર માનવાપૂર્વક તેમ કરવામાં પોતાની સંમતિ જણાવી એટલે હકીકત સમજાવવાના માટે સંસારજીવે પ્રથમ દૃષ્ટાન્ત કહેવા માંડ્યું.[3]

---

૧ જુઓ પૃ ૭૬૨ નરવાહન રાજા પાસે વિચક્ષણાચાર્ય સર્વ વાત કરે છે.

૨ જુઓ પૃ ૨૯૯ સંસારીજીવ જે રિપુદારણનો જીવ છે તે સર્વ વાર્તા સદાગમ સમક્ષ કહે છે.

૩ આ આખું પ્રકરણ પ્રકર્ષને વિમર્શ કહેલ છે, ભાવાર્થ પ્રશ્નના જવાબમાં હોવાથી કદાચ વિચક્ષણસૂરિ કે સંસારીજીવ તે છોડી દે એમ લાગવાથી આટલી પ્રસ્તાવના કરી છે. મતલબ કે વાત ચાલુજ છે અને તે હકીકત આ પ્રકરણને છેડે સ્પષ્ટ થશે.

* * * *

વેલ્લહલ કથા.

એક[1] ભુવનોદર નામનું નગર હતું સ્વાભાવિક રીતે તેની રચના એવા પ્રકારની હતી કે આ દુનિયામાં બને તેવા બનાવો તે નગરમાં બનતા હતા તે નગરમાં [2]અનાદિ નામનો રાજા રાજ્ય કરતો હતો તે રાજામાં એવી શક્તિ હતી કે સમર્થ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ કે શંકરને પણ તે દરેક બાબતમાં હંફાવી શકતો હતો, તેમનું નિવારણ કરી શકતો હતો અને તેમના પર પણ પોતાની પ્રભુતા ચલાવી શકતો હતો એ રાજાને સંસ્થિતિ[2] નામની રાણી હતી તે નીતિમાર્ગમાં ઘણી કાબેલ હતી અને કોઇ ખોટી સાચી યુક્તિઓ કરીને કોઇ મિથ્યા (અસત્ય) વચન બોલે તેનો એકદમ નાશ કરવામાં ઘણી કુશળતા ધરાવનારી હતી

એ અનાદિ રાજા અને સંસ્થિતિ રાણીને એક ઘણો હૃદયવલ્લભ વેલ્લહલ નામનો છોકરો હતો એ છોકરાને ખાવા પીવાનો એવો અભખરો લાગ્યો હતો કે રાત દિવસ જૂદા જૂદા પ્રકારના ખાવાના અને પીવાના પદાર્થો મ્હોમાં નાખ્યા કરે, પણ કદિ ખાવા પીવાની બાબતમાં તેને તૃપ્તિ થાય જ નહિ ઘણું ખાવા પીવાથી એ છોકરાને સખ્ત અજીર્ણ થયું, પેટના દોષો વધી પડ્યા અને જીર્ણજ્વર પણ લાગુ પડી ગયો વારવાર ઓડકાર આવ્યા કરે, પેટમાં ગડબડાટ થાય, અને ઉલટી થયા કરે આવી રીતે અત્યંત દુઃખી થયો તો પણ સારા સારા નવા નવા પદાર્થો ખાવાની તે છોકરાની ઇચ્છા જરા પણ ઓછી થતી નહિ અને હજુ જાણે વ્યાધિમાં કાંઇ ન્યૂનતા હોય તેમ વળી એ છોકરાને બહાર બગીચામાં જઇને ઉજાણી કરવાની ઇચ્છા થઇ એ ઇચ્છા પૂર્ણ કરવા સારૂ અનેક પ્રકારની ખાસ વાનીઓ તૈયાર કરાવવામાં આવી પછી એ તૈયાર કરેલી વાનીઓને જોતો જાય અને આ ખાઉં કે પેલી ખાઉં એવી એવી તેના મનમાં ઉમંગ થયા કરે અને મન ચકડોળે ચઢે સર્વ વસ્તુઓ બહુ ભાવતી હોવાથી એ તૈયાર કરેલી વસ્તુઓમાંથી દરેક થોડી થોડી એ ભાઇસાહેબે ખાધી સાર

---

૧ ભુવનોદર સંસારનું બીજું નામ છે

૨ અનાદિ રાજા અસંસ્થિતિ રાણી અનાદિ કાળથી ચાલી આવતી પરિસ્થિતિ પર રૂપક છે

૩ વેલ્લહલ સ્વચ્છંદી, વ્યભિચારી અથવા જાર પુરૂષ માટે આ શબ્દ વપરા... વાંચતા અને વિચારતા સર્વ સ્પષ્ટ થઇ જશે

પછી પોતાના સર્વ મિત્ર મડળના પરિવારસહિત તેમ જ અત પુરની પોતાની સુંદરીઓને સાથે લઇને પોતે બગીચામા જવા નીકળ્યો રસ્તામા બદી લોકો તેની બિરૂદાવળી બોલતા હતા અને તે સર્વને દાન આપતો હતો મહા આડબરપૂર્વક અનેક પ્રકારના વિલાસ કરતો અને આનદનો અનુભવ કરતો તે સુદર બગીચામા સર્વની સાથે પહોંચ્યો

બગીચામા પહોંચ્યા પછી પોતે એક સારા આસનપર નિરાતે બેઠો પછી ઉજાણી માટે આણેલ ભોજનની જૂદી જૂદી વાનીઓ તેની સમક્ષ પીરસવામા આવી એમાથી પણ એણે થોડો થોડો આહાર કરી લીધો દરેક વસ્તુ થોડી થોડી ખાધી તે વખતે જગલનો પવન પણ તેને લાગ્યો તે સર્વ કારણને લઇને તેનો તાવ વધી ગયો હવે તે વખતે તેની સાથે સમયજ્ઞ[1] નામનો વૈદ્યનો દિકરો જે વૈદ્યકના ધધામા ઘણો કુશળ હતો તે આવ્યો હતો તેણે જોઇ લીધુ કે કોઇ પણ કારણથી વેહ્યહલ્લકુમાર રોગી થયો જણાય છે, તેને કોઇ જાતની પીડા જરૂર થાય છે પણ તે બોલતો નથી આ પ્રમાણે વિચાર કરીને તેણે કુમારના લમણે (કપાળની બાજુના હાડકાએ) હાથ દીધો અને નાડ જોઇ તુરત જ નિર્ણય કરી લીધો કે કુમારના શરીરમા તાવ ભરાઇ આવ્યો છે

ઉપર જણાવ્યો તેવો નિશ્ચય થતા જ સમયજ્ઞે કુમારને કહ્યું "દેવ! તમારે હવે કાઇ પણ ખાવુ યોગ્ય નથી, તેમ કરવાથી તમને ઘણુ નુકસાન થશે જુઓ! અત્યારે જ તમારૂ શરીર અદરખાનેથી ધગધગી જાય છે અને તમને તાવ આવી ગયો હોય તેમ ચોખ્ખુ જણાય છે, તમારી આખો માદા માણસની પેઠે લાલ થઇ ગઇ છે, મુખ પણ તેજસ્વી અને લાલચોળ થઇ ગયુ છે, લમણામાથી ધડધડ અવાજ થાય છે, નાડીઓ જોસબધ ચાલે છે, બહારની ચામડી જાણે બળતી હોય તેવી થઇ ગઇ છે, હાથમા જાણે અગારા ઉઠે છે અને એ સર્વ સખ્ત તાવ આવ્યાના ચિહ્નો છે, તેથી તમે હવે ભોજન આરોગવાનુ છોડી દો, આ સામેના પવન ન આવે એવા બધ ઓરડામા જાઓ અને ત્યા જઇને તદ્દન આરામ લો, એકદમ લાઘણ કરો, ઉકાળેલું પાણી પીઓ અને આ અજીર્ણ અને તાવના કારણોની પ્રતિકૂળ ક્રિયાઓ છે-

---

1 સમયજ્ઞ સમય એટલે (૧) વખત અને (૨) શાસ્ત્ર વખત જાણનાર-રાજાની-કુમારની દૃષ્ટિએ અને રહસ્ય સમજનાર શાસ્ત્રાર્થ દૃષ્ટિએ આગળ ભાવાર્થ વાચતા આ ભાવ સ્પષ્ટ થશે

તેને મટાડવાના ઉપાયો છે, તે સર્વે બરાબર કરો, એમ કરવામાં જો જરા પણ ગફલતી કરશો તો તમને તુરત જ [1]સન્નિપાત થઇ જશે"

વૈદ્યના દીકરાએ વેલ્લહલ કુમારને આ પ્રમાણે કહ્યું તે વખતે પણ કુમારની નજર તો પોતાની સમક્ષ પીરસેલા ભોજન ઉપર જ હતી અને હું આ ખાઉં કે પેલું ખાઉં એમ સર્વ પદાર્થો ઉપર એક પછી એક તે નજર નાખ્યા કરતો હતો જમવાના પદાર્થો ઉપર તેનું ધ્યાન કરણ એટલું બધું સચોટ લાગી રહ્યું હતું કે વૈદ્યના દિકરાએ આટલું બધું કહ્યું તે વાત સાભળવાની પણ તેણે દરકાર કરી નહિ, વૈદ્યનો દિકરો પોતાને જે કહેતો હતો તે હકીકત પોતાને ખાસ હિત કરનાર છે તે વાત તેના ધ્યાનમા પણ આવી નહિ અને એ પોતાને ખાતો અટકાવવા માટે શરીરે વળગી વળગીને હાથને થોભી થોભીને ના કહેતો હતો તેની તરફ પૂરૂં લક્ષ્ય પણ તેણે આપ્યું નહિ એવી રીતે એ સમયજ્ઞ વૈદ્યપુત્ર તેને વચનથી વારતો રહ્યો અને તેના હાથ થોભતો રહ્યો છતા વેલ્લહલ કુમાર તો તેના દેખતા જ–તેની હાજરીમા જ–વધારે વધારે આહાર કરતો ગયો એને સમયજ્ઞની હાજરીની જરા પણ શરમ આવી નહિ વેલ્લહલના શરીરમા અજીર્ણ ઘણું સખ્ત થયેલું હોવાને લીધે અને વિશેષ ભોજન કરતા દરમિયાન તાવ પણ ઘણો વધી ગયેલો હોવાને લીધે તે ભાઇથી જે કાઇ ખાતા તે કેમે કરતા ગળે ઉતરતું નહિ તો પણ બળ કરીને જોરથી થોડો ઘણો આહાર તો તેણે ગળા નીચે ઉતાર્યો પરિણામે તેનું હૃદય ઉછળવા લાગ્યું, પેટમા ગડબડાટ થઇ ગયો, ખાધેલું પાછું ગળે આવવા માડ્યું ઉલટી થવા લાગી અને છેવટે પોતાની સમક્ષ જે સર્વ ભોજન પડેલું હતું તેમા પણ વમનનો થોડો ભાગ પડવાથી તે પણ ઉલટીથી મિશ્ર થઇ ગયું આવો વિચિત્ર પ્રકાર જોઇને વેલ્લહલ કુમારે વિચાર કર્યો કે ખરેખર, મારા પેટમા ઘણી જ ભુખ લાગી છે અને ભુખથી પેટ ખાલી થઇ ગયેલ હોવાથી તે વાયુથી ભરાઇ ગયું છે[2] અને તેથી જ આ ઉલટી (વોમીટ) થઇ આવી છે આ ઉલટી ભુખને લીધે જ થઇ આવી જણાય છે મને તો એમ લાગે છે કે મારો કોઠો અત્યારે ખાલી પડી ગયો છે અને તેમા જો વધારે વાયુ ભરાશે તો મને હેરાન હેરાન કરી મૂકશે, માટે ફરીવાર પણ ભોજન કરીને એને (પેટને) બરાબર ભરી દઉં કે

---

૧ વાત પીત્ત અને કફનું વિષમપણું ત્રિદોષના વિકારથી પેદા થયેલ તાવ

૨ વાયુથી ખાલી પેટ પર અસર થાય છે પણ વાયુથી વમન થતું નથી પેટમા પવન ભરાય ખરો

જેથી એ ખાલી પડી રહે નહિ ને તેમાં વાયુ ભરાય નહિ હવે તે વખતે બીજુ ભોજન તૈયાર ન હોવાથી પોતાની સામે પડેલુ વમનથી મિશ્ર થયેલુ ભોજન કુમારે આરોગવા માડ્યુ અને તેમ કરવામા તેને જરા પણ શરમ આવી નહિ

આવો નિર્લજ્જ અને એકાત હાનિકારક બનાવ જોઇને [1]સમયજ્ઞ વૈદ્યપુત્રે પોકાર કરીને કહ્યુ "દેવ દેવ! તમારે આવુ કાગડા જેવુ[2] વર્તન કરવુ યોગ્ય નથી પ્રભુ! આ તમારૂ આવડું મોટુ રાજ્ય, તમારૂ સારૂ શરીર અને ચદ્ર જેવો નિર્મળ તમારો યશ એક દિવસના ભોજન વાસ્તે નકામો હારી જાઓ છો, આ તમે બહુ ખોટુ કરવા બેઠા છો વળી મારા પ્રભુ! આ ભોજન તમારી પાસે પડેલ છે તે તદ્દન અપવિત્ર છે, ઘણા દોષથી ભરપૂર છે, મોટો ઉદ્વેગ કરાવે તેવુ છે અને ડાહ્યા માણસોની નિંદાને પાત્ર છે કારણ કે એમા ઉલટી (વોમીટ) ભરેલ છે, તો તે તો તમારે ખાવુ–આરોગવુ કોઇ પણ રીતે ઉચિત નથી દેવ! આ ભોજન અનેક દુખોથી ભરપૂર છે અને ખાસ કરીને તમારી જેવા માણસો જેમને શરીરમા અનેક પ્રકારના દોષો ઉત્પન્ન થઇ ગયેલા હોય તેમને તો સર્વ વ્યાધિઓને વધારે કોપાયમાન કરે, જાગૃત કરે અને વધારી મૂકે તેવુ છે અરે! એવા બાહ્ય પુદ્ગલમય તુચ્છ ભોજન ઉપર તમારા જેવાને આસક્તિ હોય જ કેમ? એ તે કદિ ઘટે પણ ખરી! માટે મારા પ્રભુ! એને છોડી દઇને તમારી જાતની (તમારા આત્માની) યત્નપૂર્વક રક્ષા કરો"

સમયજ્ઞ વૈદ્યપુત્રે આવી રીતે આજીજીપૂર્વક રાજપુત્રને ભોજન કરતા વાર્યો તો પણ પોતાના મનમા મનમાની ઘડ વાળતા રાજપુત્રે વિચાર કર્યો કે–ખરેખર! આ સમયજ્ઞ તો કોઇ મોટો મૂર્ખો જણાય છે! એ બાપડો મારી પ્રકૃતિને સમજતો નથી, મારી અવસ્થા જાણી શકતો નથી અને મને કઇ બાબતથી હિત થશે અને કઇ બાબતથી અહિત થશે તેનો નિર્ણય કરી શકતો નથી, છતા પોતાનુ ડહાપણ બતાવવા માટે મને શિખામણ આપવા નીકળી પડ્યો છે [3]અત્યારે મારા

---

[1] સમયજ્ઞના સર્વ શબ્દો માર્મિક છે તે વિચારવાથી અને તેની યોજના હવે પછી કરી છે તે વાચવાથી સ્પષ્ટ થશે

[2] કાગડાની ચપળતા ઘણી હોય છે, વળી કાગડો સારા પદાર્થ છોડીને વિષ્ટા પર બેસે છે એ પણ કાકચેષ્ટા કહેવાય છે, અથવા કાગડો ગમે તેવા સારા કે ખરાબ પદાર્થમા ચાચ નાખે છે તેને કાકચેષ્ટા કહેવામા આવે છે

[3] નિષ્પુણ્યકને પ્રથમ પ્રસ્તાવમા પોતાના ભોજનને અંગે જે વિચારો થતા હતા તે જરા અહીં સરખાવવા જેવા છે જુઓ પૃ ૩૩–૩૪

શરીરમા વાયુનુ વણુ જોર થઇ ગયુ છે અને તેને લઇને મને ઘણી આકરી ભુખ લાગી છે ત્યારે એ ભાઇશ્રી મને ભોજન કરતો અટકાવવા માગે છે અને આવુ દેવતાઓને પણ દુર્લભ ભોજન છે તેને પણ એ દોષયુક્ત ઠરાવે છે ધન્ય છે એની અક્કલને ! અરે એવા અક્કલ વગરના માણુસો ગમે તેનુ બોલે તેની મારે શા માટે દરકાર કરવી જોઇએ? હુ તો આ ભોજન જરૂર કરી લઉં મારે તો ગમે તેમ કરીને મારો સ્વાર્થ સાધવાનો છે મારે બીજી ચિંતા કરવાનુ કામ જ શુ છે?

એવા વિચાર કરીને સમયજ્ઞ વૈદ્યપુત્ર અને અન્ય મિત્રપરિવાર વારતો રહ્યો છતા કુમાર વેલ્લહલે તો ભોજન આરોગવા માડ્યુ આવા તેના કર્મને પરિણામે તેના શરીરમા સર્વ દોષો એકદમ વધી ગયા અને ભોજન લીધા પછી થોડા વખતમા તેને મહા આકરો સન્નિપાત થઇ આવ્યો તે જ જમીન જે અગાઉ વમન (ઉલટી)ને લઇને ખરાબ થયેલી હતી તેની ઉપર ચેષ્ટા વગરનો થઇને કુમાર ઢળી પડ્યો અને અત્યત અધમ વમનના કાદવમા આળોટવા લાગ્યો અને મોટે સ્વરે ઘુરઘુર અવાજ કરતો રહ્યો તેનુ ગળુ કફથી તદ્દન ભરપૂર થઇ ગયુ લોકો સર્વ જોતા રહ્યા અને તે અત્યત ઉદ્વેગ ઉત્પન્ન કરે તેવી તેમજ ઉપાય ન થઇ શકે તેવી ઘણી ખરાબ અવસ્થાને પામ્યો એ અવસ્થા એટલી ખરાબ હતી કે તેનુ વર્ણન કરવુ લગભગ અશક્ય જેવુ છે એવી અવસ્થામાથી હવે તેને સમયજ્ઞ બચાવી શકે તેમ નથી, સગાવહાલા કે નોકરચાકરો તેનુ રક્ષણ કરી શકે તેમ નથી, રાજ્ય તે અવસ્થામાથી તેનો ઉદ્ધાર કરી શકે તેમ નથી, તેમ જ દેવો કે દાનવો તે અવસ્થામાથી બહાર નીકળવામા તેને સહાય કરી શકે તેમ નથી અત્યત અપવિત્ર કાદવમા એ જ અવસ્થામા એ પ્રાણી પોતાના કર્મના ફળ ભોગવતો અનત કાળ સુધી લોટ્યા કરશે

* * * *

'ભદ્ર અગૃહીતસકેતા ! તને સર્વ વસ્તુઓના ભેદ સ્પષ્ટ રીતે સમજાવવા સારૂ આ વેલ્લહલની વાર્તા[1] તારી પાસે કરી છે તે તારા સમજવામા આવી?

---

1 કથા પૃ ૮૨૦ થી શરૂ થઇ ચિત્તવૃત્તિ અટવી વિગેરેની યોજના સમજાવવા આ વાત કરી છે

અગૃહીતસકેતાનુ શકા સમાધાન

અગૃહીતસકેતા તો આ વાર્તા સાભળીને મનમા વધારે મુઝવણમા પડી ગઇ અને બોલી "અરે સસારીજીવ! તે તો ચિત્તવૃત્તિ અટવી અને બીજી વસ્તુઓનો ભેદ મને સમજાવવા સારૂ વાર્તા કહેવા માડી હતી અને તેમા આ વાત કરી! તારી આ વાત સાભળતા તો આગળ પાછળનો કાઇ મેળ મળતો નથી તેં આ વાર્તા કરી તેને અને તારી મૂળ વાતને તો[1] ઊંટ અને આરતી જેવુ અસબદ્ધપણુ મને લાગે છે! આ તો ઘોડા ખેલાવવાનુ ક્યા અને ઊંટપર બેસવાનુ ક્યા? જો તારી આ વાર્તામા અને અગાઉ ચિત્તવૃત્તિ વિગેરેની વાત તેં કરી હતી તેમા કાઇ સબધ જેવુ હોય તો મને સમજાવ અને તુ બરાબર ફોડ પાડીને કહે કે મારા ખ્યાલમા સર્વ બાબત આવી જાય"

હવે સંસારીજીવ જે સદાગમ સમક્ષ પોતાની વીતક વાર્તા કરતો હતો તે વાત કહેતા કહેતા જરા થાકી ગયો હતો તેથી તેને આરામ લેવાની ઇચ્છા થઇ હતી તેથી તેણે અગૃહીતસકેતાની સખી પ્રજ્ઞાવિશાળાને સૂચના કરી "અરે પ્રજ્ઞાવિશાળા! મે હમણા જે વાર્તા કહી તેને મારી પ્રસ્તુત હકીકત સાથે જે સબધવાળી અર્થઘટના છે તે તારા પોતાના શબ્દોમા અગૃહીતસકેતાને સમજાવ"

પ્રજ્ઞાવિશાળાએ સસારીજીવને કહ્યુ "ભલે! બહુ સારૂ! હુ સર્વ યોજના બરાબર સમજાવુ" પછી પોતાની સખીને કહ્યુ કે–"જો બહેન અગૃહીતસકેતા! તુ જરા લક્ષ્ય રાખજે આ ભાઇએ કહેલી હકીકત આ પ્રમાણે સમજી લેવાની છે—

*

વેલ્લહલ કથા યોજના. (અર્થઘટના)

વેલ્લહલ કોણ?

પ્રથમ તો વાર્તામા જે વેલ્લહલ કુમાર કહેવાના આવ્યો તે કર્મના સબધમા આવેલો કર્મના ભારથી ભારે થયેલો જીવ સમજવો એવા જીવો ભુવનોદર નામના નગરમા જ ઉત્પન્ન થાય છે અનાદિ રાજા અને સસ્થિતિ રાણીનો પુત્ર જે કહ્યો તે પણ એ કર્મબધનસયુક્ત થયેલો જીવ જ સમજવો

---

૧ અરસપરસ તદ્દન સબધ વગરની વાત ઊંટને અને આરતીને સબધ શો? ઊંટની કે ઊંટથી આરતી હોય જ નહિ કયા રાજા ભોજ અને કયા ગાંગો તેલી–એવો ભાવ સમજવો એક વિદ્વાન કહે છે કે નિરાજના એટલે 'બુરખો' ઊંટને વળી બુરખો શો? ઊંટને કોઇની નજર લાગતી નથી ભેંસ આગળ ભાગવત જેવુ

(અહીં ભુવનોદર એટલે સસાર, તેમા અનાદિ કર્મપ્રવાહ અને તેની સ્થિતિ-એથી આ જીવ સસારમા ભમ્યા કરે છે એ સર્વ પરિસ્થિતિ સમજી લેવી) એ પ્રાણીના અનત પ્રકારના રૂપો હોવાથી (વિશેષ રૂપની અપેક્ષાએ) એને બહિરગ લોક કહેવામા આવે છે અને સામાન્ય રૂપને ઉદ્દેશીને એક કહેવામા આવ્યો છે એમ સમજી લેવુ બહેન ! જ્યારે એ પ્રાણી મનુષ્યભવ પામે છે ત્યારે તે સર્વ કર્મો ઉપર પ્રભુતા મેળવવાની સ્થિતિમા આવે છે, તેથી તે કુમાર (જીવ) મહારાજાનો દિકરો છે એમ કહેવામા આવ્યુ છે, કારણ કે જે રાજ પુત્ર હોય છે તેજ સર્વનો પ્રભુ થાય છે તેમ અહીં પ્રાણી કર્મનો પ્રભુ થઇ શકે છે

ચિત્તવૃત્તિ અટવીની સમજણ

ત્યાર પછી જે ચિત્તવૃત્તિ[1] નામની મોટી અટવીની વાર્તા કરી તે આ જીવના સબધમા જ સમજવી એ પ્રાણીને સારી અથવા તો ખરાબ કોઇ પણ બાબત થાય તે સર્વેનુ કારણ એ મહા અટવી જ છે હવે અહીં બરાબર સમજજો જ્યા સુધી પેલો પ્રાણી આત્માને બરાબર પીછાનતો નથી ત્યા સુધી જ એ ચિત્તવૃત્તિ મહા અટવી ઉપર આવીને મહામોહ તથા તેના સેનાનીઓ ધમસાણ કરી મૂકે છે અને આખી અટવીને પાયમાલ કર્યા કરે છે, પરતુ જેવો પ્રાણી કોઇ પણ પ્રકારે પોતાના આત્માને બરાબર જાણે છે-પીછાને છે કે તુરત જ તેઓ તે આત્માનુ બળ (વીર્ય-અનત શક્તિ) જોઇને દૂર નાસી જાય છે આવી રીતે તેનુ પોતાનુ (આત્માનુ) જોર ન થતા જ્યા સુધી તેમા મહામોહ અને બીજા લશ્કરીઓનુ જોર રહે છે ત્યા સુધી તે ચિત્તવૃત્તિ અટવીમા ઉપર કહી તે સર્વે મહાનદી વિગેરે વસ્તુઓ થયા જ કરે છે, કારણ કે મહામોહ અને તેના સબધી જે બીજા રાજાઓ છે તે સર્વેને ક્રીડા કરવાનુ ઠેકાણુ એ મોટી નદીમા છે, પરતુ જો પેલા રાજાઓને (મહામોહ અને બીજા લશ્કરીઓને) જ ત્યા આવવાનુ કારણુ રહે નહિ અથવા આવવાનો પ્રસગ બને નહિ તો એ મહાનદી વિગેરે ક્રીડાસ્થાનોનો તો આપોઆપ નાશ થઇ જાય છે[2] પરતુ હકીકત એવી છે કે જ્યા સુધી પ્રાણી પોતાનુ સ્વરૂપ બરાબર સમજતો નથી અને તેને પરિણામે જ્યા સુધી મહામોહ રાજા અને બીજા સેનાનીઓ

---

૧ જુઓ પૃ ૮૦૪-૫

૨ સર્વ કર્મોના બધસ્થાનનો સબધ મનઉપર-ચિત્તવૃત્તિ ઉપર રહે છે તેથી કર્મબધનના સબધમા તેનુ જોર વધારે છે તે જો અનુકૂળ હોય તો અશુભ કર્મબધ થતો નથી એટલે પછી રાજાઓના ક્રીડાસ્થાનો આપોઆપ ઉડી જાય છે

પોતાના રાજ્યપ્રતાપના પૂર દમામમા એ ચિત્તવૃત્તિ અટવીમા રહે છે અને વિકાસ પામ્યા કરે છે ત્યા સુધી એ મહાનદી વિગેરે વસ્તુઓ પણ ફાલ્યા ફુલ્યા કરે છે, વધારે વિકાસ પામે છે, હોય તેનાથી વધારે વધે છે અને આ પ્રાણી એ સર્વ બાબતને ઘણી અગત્યની ગણે છે એવી સ્થિતિમા એ પોતાની જાતનો એટલો મોટો શત્રુ થઇ પડે છે કે પોતે કેવી ભૂલ કરે છે અને કેવી રીતે ખોટે રસ્તે દોરવાય છે તે વાત પણ તે જરાએ સમજતો નથી હવે આવી વિષમ અવસ્થામા પ્રાણી પોતાની શક્તિથી જે કાર્યો અને વર્તનો જૂદા જૂદા પ્રકારના કરે છે તેને સ્પષ્ટપણે સમજાવવા સારૂ તને વેલ્લહલની કથા કહી સભળાવવામા આવી છે તેને અને આ મહા અટવી નદી વિગેરેને ગાઢ સબધ છે હવે એ વાતને નદી વિગેરે બાબતોનો ભેદ સમજવા માટે કેવી રીતે જૂદી પાડની તેની તને બરાબર યોજના કરી બતાવુ છુ તે તુ સાભળ

કુમારને અજીર્ણ

એ વેલ્લહલ[1] કુમારને જેમ અનેક પ્રકારનો આહાર કરવાની ઇચ્છા થયા કરતી હતી તે પ્રમાણે વિષયલપટ આ જીવના સબધમા પણ એમ જ સમજવુ, મતલબ આહાર કરવાની પ્રબળ ઇચ્છા જેમ તે કુમારને થતી હતી તેમ વિષય ભોગવવાની પ્રબળ ઇચ્છા આ જીવને વારવાર થયા કરે છે ઘણુ ભોજન વારવાર કર્યા કરવાથી જેમ તે વેલ્લહલ કુમારને સખ્ત અજીર્ણ થઇ આવ્યુ હતુ તેમ આ જીવને પણ વારવાર કર્મનુ સખ્ત અજીર્ણ થઇ આવે છે પાપ અને અજ્ઞાનમય તે કર્મ ઘણુ ભય કર છે જેમાથી પ્રમત્તતા (પ્રમાદપણુ) ઉત્પન્ન થાય છે અને તેને ઉત્પન્ન કરનાર વળી પેલા બે નગરો (તામસચિત્ત અને રાજસચિત્ત) છે જેમ જેમ પેલો કુમાર ભોજન આરોગતો ગયો તેમ તેમ તેને અજીર્ણ વધતુ ગયુ અને શરીરપર તાવ ચઢતો ગયો, તેવી રીતે આ પ્રાણીની વિષય તરફ લપટતા વધતી જાય છે તેમ રાગ વધતો જાય છે અને તે સર્વ જ્વર (તાવ)ને વધારનાર થાય છે એવા સખ્ત અજીર્ણ અને તાવની વચ્ચે પણ જેમ પેલા વેલ્લહલ કુમારને વધારે વધારે ભોજન કરવાની ઇચ્છા થયા કરતી હતી તેમ આ કર્મનસીબ

પ્રમત્તતા નદીની યોજના

પ્રાણીને પણ વિષયસેવનની ઇચ્છા થાય છે તમે એક મનુષ્યભાવ પામેલા એટલે માણસ થયેલા પ્રાણીને જોશો તો ઘણી ખરીવાર તમને જણાશે કે એને કર્મનુ અજીર્ણ ઘણુ આકરુ થયેલુ છે, ઉપગત

૧ અત્ર પ્રમત્તતા નદીનુ વહન પૃ ૮૦૫-૬ થી પ્રથમ વાચી લેવુ

એનામા રાગદ્વેષ એટલા વધારે વધારે હોય પામતા જણાશે કે તેની મુઢતાને લઇને તેના ચિત્તપર એક જાતનો તાવ આવ્યો હોય તેમ સ્પષ્ટ જણાઇ આવશે હકીકત એવી બને છે કે વસ્તુસ્વરૂપ બરાબર ન સમજતો હોવાથી પ્રાણી બગબર સમજી શકતો નથી કે એના રાગદ્વેષના વધવાથી જ એનો જ્વર વધતો જાય છે અને તેથી તે જ્યારે સુખની ઇચ્છા કરતો હોય છે ત્યારે તેને મેળવવાના પ્રયત્નમા જ તે પોતાને અહિત થાય-પરિણામે દુખ થાય એવે રસ્તે ઉતરી જાય છે સુખ મેળવવા તે જે માર્ગ લે છે (અને જેને પરિણામે તેને કર્મબધનથી દુખ થાય છે) તેના થોડા દાખલા જુઓ તે દારૂ પીએ છે, તેને નિદ્રા ઘણી વહાલી લાગે છે, અનેક પ્રકારની કલ્પનાઓ યુક્ત [1]વિકથા તેને બહુ સુદર લાગે છે, એને ક્રોધ ઘણો ઇષ્ટ થઇ પડે છે, માન એને પ્રિય થઇ પડે છે, માયા એને હૃદયવલ્લભા જેવી થઇ પડે છે અને લોભ તો એને પોતાના પ્રાણ જેવો લાગે છે, રાગદ્વેષ તો જાણે એનુ ખુદ મન જ હોય નહિ તેવા થઇ જાય છે, સ્પર્શ (સુંદર સ્ત્રી કે સુવાળા પદાર્થ સાથે) તેને વહાલો લાગે છે, અનુકૂળ રસમા તેને રસ આવે છે, સુગધ તરફ તે લલચાઇ જાય છે, સુરૂપ તરફ તેની આખો દોડી જાય છે અને મધુર અવાજ સાભળી કાન ઊભા થઇ જાય છે, એને સારા સારા વિલેપનો (ointments) શરીરે લગાડવા બહુ જ ગમે છે, પાનસોપારી વિગેરે ખાવા તરફ મન લલચાયા કરે છે, શરીરપર સારા ઘરેણાઓ પહેરવાની હોંસ થયા કરે છે, સારૂ ભોજન કરવાની ઇચ્છા થયા કરે છે, ગળામા ફૂલની માળાઓ પહેરવાની હોંસ થાય છે, સારી સ્ત્રીઓ સાથે વિલાસ કરવાનો ભાવ ઉઠ્યા કરે છે, સારા કપડા પહેરીને લટાર મારવા મન થયા કરે છે, એને સારા સારા આસનો (સિંહાસન વિગેરે), વાહન (રથ વિગેરે), સુવાની પથારીઓ, દ્રવ્યનો સચય, ખોટી કીર્ત્તિ અને એવી એવી સ્થૂળ બાબતો બહુ જ પ્રિય લાગે છે એની ચિત્તવૃત્તિ રૂપ અટવીમા આવી રીતનુ કામ કરતી પ્રમત્તતા[2] નામની નદી અતિ વેગથી નિરતર વહન કર્યા કરે છે

---

૧ વિકથા રાજ્યસબધી કથા દેશસબધી કથા, સ્ત્રીસબધી વાતો ભોજન કથા-આ ચારને વિકથા કહેવામા આવે છે

૨ પ્રમત્તતા નદીના સબધમા એક બાબત ખાસ ધ્યાન ખેંચવા યોગ્ય જણાય છે પૌદ્ગલિક સર્વ ભાવોમા રમણ કરવુ તે પ્રમા છે પ્રમાદ એટલે આળસ એવો અર્થ નથી પણ પ્રમાદ એટલે આત્મિક બાબતમા પરાંડમુખપણુ આ અર્થ વારવાર ધ્યાનમા રાખવાની જરૂર છે

ઉદ્યાન ગમનનો ઉપનય

ત્યાર પછી પેલા રાજકુમાર વેલ્લહલને[1] બહાર બગીચામા ઉજાણી કરવાની ઇચ્છા થઇ આવી, ત્યા જવા સારૂ ભોજનની અનેક પ્રકારની વાનીઓ તૈયાર કરાવી, તેમાથી ચા ખવાને બ્હાને થોડી થોડી તેણે ખાઇ લીધી, ત્યાર પછી વિલાસથી તે ઘરની બહાર નીકળ્યો, બગીચામા આવી પહોંચ્યો, દિવ્ય સિંહાસન ત્યા લાવવામા આવ્યુ, તેના પર કુમાર બેઠો અને તેની સન્મુખ નાના પ્રકારની વાનીઓ પીરસવામા આવી-એ સર્વ વાત પ્રથમ કરી હતી તેનો ઉપનય આ પ્રમાણે પ્રમાદમા પડેલા એ પ્રાણીને કર્મના અજીર્ણથી મહા આકરો મનનો તાવ આવેલો હોવાથી તેના મનમા વારવાર અનેક પ્રકારના વિચારના મોજા આવ્યા કરે છે કે અહો! ખૂબ પૈસા એકઠા કરીને સારી રીતે મોજ ઉડાવુ, મારા અતપુરને તો દેવતાના વૈભવસ્થાન જેવુ બનાવી દઉ, સુદર મનને આનદ આપનાર રાજ્યને સારી રીતે ભોગવુ, મોટા મોટા રાજ્યમહેલ બધાવુ, સારા સારા બગીચાઓ તૈયાર કરાવુ, મોટો વૈભવ પ્રાપ્ત કરીને તેમ જ શત્રુઓનો ક્ષય કરીને દુનિયામા સર્વે લોકોની પ્રશસા પામી, સર્વ મનોરથ સપૂર્ણ કરી પાચે ઇદ્રિયોના વિષયસબધી સુખસાગરમા મારા મનને તરબોળ કરી નિરતર આનદની મસ્તીમા રહ્યા કરૂ અરે! આની રીતે ખાવુ, પીવુ, ભોગ ભોગવવા ને ઇદ્રિયોને તૃપ્ત કરવી એ જ [2]મનુષ્યપણુ પ્રાપ્ત કરવાનુ ફળ છે આ સિવાય મનુષ્યદેહ પામ્યાનુ બીજુ કાઇ જ ફળ નથી-આવી આની જે ચિત્તવૃત્તિ પ્રાણીને નિરતર થયા કરે છે તે પેલા વેલ્લહલ કુમારને ઉદ્યાનમા જવાની ઇચ્છા સાથે સરખાવવા યોગ્ય છે બહેન! તારા સમજવામા હવે કાઇક હકીકત આવી હશે એમ હુ ધારૂ છુ જો, હવે એવી રીતે વિચાર કરવાને પરિણામે પ્રાણી મહા આરભ[3] કરે છે અને તેથી દૈવયોગે

---

૧ અહીં **તદ્વિલમિત** બેટાની હકીકત પૃષ્ઠ ૮૦૬-૭ માથી પ્રથમ વાચી લેવી

૨ અહીં બેં રો એ સોસાયટીવાળા છાપેલ મૂળ ગ્રંથનુ પૃ પ૨૬ શરૂ થાય છે

૩ **મહા આરભ** મોટા મોટા પાપના કામો કરવાની શરૂઆત મીલ ઉઘાડવી રેલ્વે ગોઠવવી, નહેરો ખોદવી, પાપવ્યાપાર આદરવા વિગેરે જેમા એકેંદ્રિયથી માંડી પચદ્રિયપર્યંત અનેક જીવોનો નાશ થાય છે તેને '**મહા આરભ**' કહેવાય છે

આ મહા આરભમા ખાસ કરીને પદર કર્માદાનોનો સમાવેશ થાય છે શ્રીમાન્ હેમચદ્રાચાર્યે પ્રણીત શ્રીયોગશાસ્ત્ર (તૃતીય પ્રકાશ) અનુસારે તેનુ જાણવાલાયક સ્વરૂપ અત્ર પ્રસ્તુત છે સ્વજન કુટુંબની આજીવિકા એવા ધધા ઉપર જ હોય તો એને માટે જૂદી વાત રહે પણ ધનસચય કરવા-તીજોરી ભરવા માટે એમાના કોઇ પણ ધધા કરવા શ્રાવકને માટે ઉચિત નથી (નોટ ચાલુ પૃ ૮૩૦ મા)

પાચકર્મ

૧ **અગારકર્મ** કોલસા પાડવા ભાડભુજાનો ધધો કરવો, કુભારનો ધધો કરવો લુહાર સોની કસારા, ઇટ પાકનારા એ સર્વનો સમાવેશ આ અગારક કર્મમા થાય છે (આ કાર્ય જુની રીતે કે સાચા કામથી થાય તે સર્વ અગારકર્મમા આવે)

૨ **વનકર્મ** ફળફૂલ પાન છેદવા અને તેનો વેપાર કરવો ઘટીથી દાણા દળવાનો વેપાર, પાણીથી વાટવાનો વેપાર એ સર્વ વનકર્મ (દળવાની વીજળીબળથી ચાલતી ઘટી-આટાની મીલો ?)

૩ **શકટકર્મ** ગાડા ઘોડાગાડી બનાવવા, તેના ચક્રો ઘડવા ચગાવવા, ખેડવા વેચવા બળદના જોતરા વેચવા વિગેરે (મોટર વેચવી, લોરીઓ ભાડે ફેરવવી ટેક્સીઓ ભાડે ફેરવવી, ગાડીઓ ભાડે ફેરવવી ?)

૪ **ભાટકકર્મ** ગાડા, બેલ ઊટ, ખચર ઘોડા ગધેડા ઉપર ભાર ભરી તેમની દ્વારા જે ઉત્પન્ન થાય તેમાથી ભરણપોષણ કરવુ તે (માણસને માથે ભાર ઉપડાવવા માટે તેને રોકવો અને તે વ્યાપારમા નફો કરી તેનાથી આજીવિકા કરવી?)

૫ **સ્ફોટકકર્મ** તળાવ કુવા વાવ ખોદવાથી પથ્થર ફોડવાથી અથવા ખાણો ખોદવાથી આજીવિકા કરવી તે

પાચ વાણિજ્ય

૧ **દતવાણિજ્ય** હાથીદાત ચમરી ગાયના વાળ અન્ય જીવોના નખ શખના હાડકા વાઘચિત્તાના ચામડા હસ વિગેરેના રોમનો વ્યાપાર કરવો તેમના ઉત્પત્તિસ્થાને જઇ ખરીદી તેનો વ્યાપાર કરવો (હાલ પક્ષીઓના પીછાનો વ્યાપાર થાય છે તેનો અત્ર સમાવેશ થાય છે)

૨ **લાક્ષાવાણિજ્ય** લાખ મણશીલ ગળી ધાવડી ટકણખાર વિગેરેનો વ્યાપાર (આ વ્યાપારમા ઘણી જીવહિંસા થાય છે)

૩ **રસવાણિજ્ય** માખણ ચરબી મધ અને દારૂનો વ્યાપાર માખણમા જીવોત્પત્તિ બહુ છે, ચરબી અને મધ જીવહિંસાથી ઉત્પન્ન થાય છે અને દારૂ કામને ઉત્પન્ન કરે છે અને નીશો લાવે છે

૪ **કેશવાણિજ્ય** માણસ તથા જનાવરનો વેપાર દાસદાસી (slaves) અગાઉ વસ્તુની જેમ વેચાતા હતા જનાવર કે માણસને એને પરિણામે ભુખ તરસ લાગે તેથી દુ ખ થાય વિગેરે અનેક દોષો આથી આવે છે

૫ **વિષવાણિજ્ય** અફીણ સોમલ વછનાગ આદિ ઝેરી વસ્તુઓ તરવાર બદુક વિગેરે હથિયારો હળ વિગેરે યત્ર (મશીનરી ?) અને હરતાળ વિગેરે જીવ લેનારી વસ્તુઓનો વ્યાપાર

પાચ સામાન્ય

૧ **યત્રપીડા** તલ વિગરે પીલવાની ઘાણી શેરડીનો ચીચુડો અરઘટ્ટ વિગરે (આમા મીલ ફેક્ટરી પ્રેસ જીન ડાયનેમા વિગેરે નવીન મશીનરીનો સમાવેશ થાય ?) (ચાલુ પૃ ૮૩૧ નોટ)

ધન એકઠું થઇ જાય છે તો પછી પોતાની હોંસ પ્રમાણે તે અંતઃપુર વિગેરે વસાવે છે, બંધાવે છે, તૈયાર કરે છે અને શબ્દાદિ પાંચે ઇંદ્રિયના વિષયો જેમા તેણે સુખ માન્યુ છે તેનો કાઇક સ્વાદ પણ લે છે અહો મૃગલોચના ! આ પ્રાણી પ્રથમ તૈયાર કરેલા શુદ્ધ ભોજનમાથી થોડુ થોડું ભક્ષણ કરે છે એમ જે અગાઉ કહેવામા આવ્યુ હતુ તેનો આ પ્રમાણે હેતુ તારે સમજી લેવો ત્યાર પછી અનેક પ્રકારના કુસંસર્ગોથી ખોટા સંકલ્પોને લઇને જે બાબતમા આ પ્રાણી સુખ માની બેઠો છે તેવા અનેક પ્રકારના વિલાસો, નાચો, સગીતો, હાસ્યો અને ચાળાચટકામા પડી જાય છે અને ખોટા આનદ રસમા એવો જોડાઇ જાય છે કે ત્યાર પછી તે નીચ વ્યસનીઓની સાથે જુગટાની રમત, દારૂનુ પાન, સ્ત્રી સાથે વિષયસંભોગ અને એવી એવી સ્થૂળ બાબતોમા રસ લેવા માડે છે આથી તે [1]સન્માર્ગ રૂપ નગરથી દૂર ચાલતો જાય છે અને દોશીલ્ય નામના બગીચામા આવે છે મતલબ એ સારા માર્ગથી ભ્રષ્ટ થઇ ખરાબ વર્તન તરફ ઉતરી પડે છે ઉપર વેલહલની કથામા તે કુમારને નગરની બહાર નીકળી ઉદ્યાનમા જવાની ઇચ્છા થઇ અને ત્યાર પછી આનદપૂર્વક તે નગરથી નીકળી ઉદ્યાનમા આવ્યો એમ કહ્યુ હતુ તેની યોજના અત્ર બરાબર થઇ ગઇ મતલબ એ સન્માર્ગથી ભ્રષ્ટ થઇ ખરાબ ચારિત્રને અનુસરનારો થાય છે તેની અત્ર યોજના થઇ છે અને તે સર્વેનુ કારણ આરભ સમારભથી મેળવેલ વનનો ઉપભોગ કરવાની તુચ્છ વાસના છે એવી રીતે (સન્માર્ગ)

તદ્વિલસિત બેટની યોજના

---

૨ નિર્લાંછનકર્મ બેલ પાડા વિગેરેના નાક વીંધવા ઘોડા વિગેરેની ખાસી કરવી, બળદ ગાઇને આકવા, ઊંટની પીઠ ગાળવી ગાયોના કાન કબલનો છેદ કરવો અને તે દ્વારા આજીવિકા કરવી

૩ અસતીપોષણ ધનને માટે શુક સારિકા, મેના પોપટ બીલાડા કૂતરા પાળવા (સરકસનો આખો વ્યાપાર આમા આવે ?)

૪ દવદાન વગર કારણે અથવા પુણ્યબુદ્ધિથી વનને દાવાનળ દેવો, સળગાવી મૂકવુ (કોઇના ઘરને પોતાના લાભ સારૂ આગ મૂકવી તે ?)

૫ સરશોષણ તળાવનુ પાણી નહેર કરાવી ખેંચી લેવુ, તળાવને સુકાવી નાખવુ તેથી અંદરના જીવોનો નાશ થાય છે

ઉપર કૌંસમા મૂકી ? આવુ ચિહ્ન કર્યુ છે તેનો સમાવેશ મારા વિચાર મુજબ એ વિભાગમા થાય, પણ તે બાબતો નવીન કાળની છે તેથી હજુ વધારે ચર્ચાને પરિણામે તેમને નિશ્ચિત સ્થાન આપી શકાશે

૧ નગર બહાર ઉદ્યાનમા જાય છે એટલે સારે રસ્તેથી ઉતરી જઇ ખરાબ વર્તનમા પડી જાય છે

નગરથી નીકળીને પ્રાણી (દોશીટય) બગીચામાં આવી પહોંચે છે અને ત્યા આવ્યા પછી જે મહાન્ આસનપર કુમાર બેઠો તે મિથ્યા અભિનિવેશ[1] નામનું આસન સમજવું ત્યાર પછી તેની આસપાસ રહેલા તેના પરિવારે પ્રમાદના ઉપર જે દૃષ્ટાન્તો આપવામાં આવ્યા હતા તેવા અનેક પ્રકારના ભોજનો જે ઉપર ઉપરથી મનને હરણ કરે તેવા હોય છે તે પીરસી દીધા અને ભાઇસાહેબે તેનો પ્રથમ પણ સ્વાદ લીધેલો હોવાથી અત્યારે પણ અતિ લોલુપતાથી તેને તે બહુ સુંદર માને છે આ પ્રમાણે હકીકત થઇ તે પ્રમત્તતા નદીની વચ્ચે આવેલા તદ્વિલસિત બેટની સાથે સરખાવાની છે[2] આ તદ્વિલસિત બેટ સર્વ હકીકતનું કારણ છે

ત્યાર પછી ભદ્રે ! પેલા વેલ્લહલ કુમારે ફરી પાછુ થોડું ભોજન ખાધું તેથી તેમજ જંગલનો પવન લાગવાથી તાવ થોડો હતો તે એકદમ વધી ગયો કુમારને એવી રીતે તાવ વધતો જતો હતો તે તેની પાસે રહેલા સમયજ્ઞ નામના વૈદ્યપુત્રે તેના લક્ષણપરથી જોઇ લીધું, અને રાજકુમારને વધારે ભોજન કરતા અટકાવવા માડ્યો, પરતુ કુમારનું મન ભોજન તરફ એટલું બધું આકર્ષાયેલું હતું કે તે તો વૈદ્યપુત્રની વાત પણ સાભળતો નહોતો—આ પ્રમાણે વાર્તા કહેવામાં આવી હતી તેની યોજના હવે તું બરાબર સમજ આ પ્રાણીને પણ કર્મના અજીર્ણને લીધે મનનો તાપ આવેલ હોય છે તેમાં (મદ્ય, વિષય, કષાય, નિદ્રા અને વિકથા રૂપ) પ્રમાદમાં પડવાથી તેમ જ અજ્ઞાનરૂપ વાયુના સ્પર્શથી એકદમ વધારો થઇ જાય છે—તાપ વધી જાય છે પ્રાણીનો કર્મજ્વર આવી રીતે વધતો હોય છે તે હકીકત સમય (શાસ્ત્ર)ના જાણનાર મહા વૈદ્ય જેવા મોટા બુદ્ધિશાળી ધર્માચાર્યો બરાબર જુએ છે અને પ્રાણીને વિશેષ પ્રમાદમાં પડતો અટકાવે છે, તેને વસ્તુસ્વરૂપ સમજાવે છે અને તેમ કરતા સ્પષ્ટ રીતે કહે છે કે—"ભદ્ર ! આ અનાદિ સંસારરૂપ મોટી ભયાનક

[3]ચિત્તવિક્ષેપ-મંડપની યોજના

---

[1] અભિનિવેશ ખરી બાબતનો ઉલટો નિર્ણય ખોટી વાતને સત્ય માનવારૂપ ખરાબ નુકસાનકારક નિર્ણય એ મિથ્યાત્વ ભાવ છે

[2] આ સ્થાન કોઇ પણ બાબતમાં ઘણું અગત્યનું સ્થાન ભોગવે છે પ્રમત્તતા નદીમાં તદ્વિલસિત બેટ છે તે મોહ વિગેરેનું ક્રીડા સ્થાન છે

[3] અહીં પૃષ્ઠ ૮ ૭ ૮ માથી ચિત્તવિક્ષેપ મંડપની હકીકત પ્રથમ વાચી લેવી

અટવીમા રખડતા રઝળતા મોટા રાજ્યની પેઠે આ મનુષ્યભવ પામવો ઘણો જ મુશ્કેલ છે, તમે કોઇ મુદર યોગથી તે પામી ગયા છો છતા કર્મના અજીર્ણથી ઉત્પન થયેલ જ્વર તમને લાગુ પડ્યો છે માટે તમે પ્રમાદનો બીલકુલ ત્યાગ કરો આવો વ્યાધિ હોય તેવે અવસરે તમારે એ પ્રમાદ જરા પણ સેવવો નહિ, કારણ કે મહામોહ રૂપ સન્નિપાતનુ એ તો કારણ છે, એથી તમારો મનોજ્વર અત્યત વધી જશે અને સન્નિપાત થઇ આવશે તમને થોડો તાપ આવ્યો છે તે દૂર કરવાનો ઉપાય કરો, એને વધારવાના રસ્તા ન લ્યો સમ્યગ્ જ્ઞાન, સમ્યગ્ દર્શન અને સમ્યગ્ ચારિત્ર પેલા મનોજ્વરનુ અમોઘ ઔષધ છે એ ઔષધ સર્વજ્ઞ જિનેશ્વર મહારાજાએ દર્શાવ્યુ છે, એનો ઉપયોગ કરવાથી તમારા ચિત્તપર જે તાપ ચઢ્યો છે તેનો સર્વથા નાશ થઇ જશે, તેથી એ ઔષધનુ વિધિપૂર્વક સેવન કરો, એમ કરવાથી તમને બહુ પ્રકારના લાભ થશે એમા જરા પણ સદેહ જેવુ નથી” ધર્માચાર્યો આની રીતે આ પ્રાણીને અતિ વિસ્તારપૂર્વક ઉપદેશ આપે છે, પણ આ પ્રાણીનુ ચિત્ત પ્રમાદભોજન ઉપર એટલુ બધુ આસક્ત હોય છે કે એવી સારી શિક્ષાને આ પાપી પ્રાણી સમજતો નથી, વિચારતો નથી, હૃદયમા ઉતારતો નથી અને ઉલટો જાણે દારૂ પીધેલ હોય, મદ ચઢેલ હોય, મગરમચ્છથી પકડાઇ મરવાની અણી ઉપર આવેલો હોય, ગાઢ નિદ્રાના ઘેનમા પડી ગયેલો હોય, તેની માફક તે બાવરો બની ગુરુમહારાજ કહે છે તે જાણે સાભળતો જ ન હોય તેમ તદ્દન ઉલટી રીતે જ વર્તન કરે છે-આ સર્વ હકીકત પેલી પ્રમત્તતા નદીમા આવેલ તદ્વિલસિત બેટમા ગોઠવાયલા ચિત્તવિક્ષેપ મડપને લગતી સમજવી આ આખી હકીકત સંસારી પ્રાણીના ભવમા વારવાર બન્યા જ કરે છે

સખિ 'અગૃહીતસકેતા!' એ રાજપુત્ર વેલ્લહલને તેના ભોજન ઉપર એટલો બધો પ્રેમ હતો કે અજીર્ણને લીધે તે ભોજન તેને ગળે ઉતરતુ ન હોતુ તો પણ તેના પરની લોલુપતાને લીધે ગમે તેમ કરીને તે જોરથી ગળે ઉતારતો હતો અને ત્યાર પછી છેવટે તે રાજકુમારને પેલા ભોજનમા જ સખત વોમીટ (ઉલટી) થઇ એ વાત કહી હતી તે હકીકત આ જીવના ભવમા પણ એ જ પ્રકારે બને છે તે તુ હવે બરાબર સમજી લે આ પ્રાણીને એક તો કર્મના અજીર્ણથી

તૃષ્ણા વેદિની યોજના

1 અહીં તૃષ્ણા વેદિની હકીકત પૃ ૮૦૮-૯ માથી પ્રથમ વાચી લેવી

ચિત્તજ્વર રહેવાથી તેનું મન સદા વિહ્વળ રહ્યા કરતું હોય છે તેમ જ વૃદ્ધાવસ્થાના કારણે શરીરમાંથી લોહી માંસ સૂકાઇ જવાથી શરીરમાં ક્ષીણતા હોય છે અને વળી પાછા એ શરીરમાં અનેક પ્રકારના રોગો ઉત્પન્ન થયા હોય છે તેને લઇને કોઇ પણ પ્રકારના ભોગો ભોગવી શકે તેવી સ્થિતિમાં તે હોતો નથી, છતાં પણ એને વધારે વધારે ભોગો ભોગવવાની અને એના સાધનો યોજવાની ઇચ્છા થયા કરે છે, પરંતુ તેના ત્યાગ માટે સહજ વિચાર પણ તેને આવતો નથી [1]આવી અવસ્થામાં વર્તતો હોય છે ત્યારે પણ એને પ્રમાદ ભોજન ઉપર એટલી બધી લોલુપતા હોય છે કે તે ઉપર ગણાવ્યા તે સર્વ પ્રમાદ ભોજનોનું સેવન કર્યાં જાય છે અને તેમ કરતાં કોઇ વિવેકી પ્રાણી તેને અટકાવે તો તેનું કહેવું એ ભાઇ જરા પણ સાંભળતો નથી એને તો [2]સો પ્રાપ્ત થાય એટલે હજાર મેળવવાની ઇચ્છા થાય છે, હજાર મળે એટલે લાખ એકઠા કરવાની રુચિ થાય છે, લાખ એકઠા થયે કરોડ ભેગા કરવાની બુદ્ધિ થાય છે, કરોડ ભેગા થયે રાજ્યની વાંછા થાય છે, રાજ્ય મળે એટલે દેવ થવાની ઇચ્છા થાય છે, દેવપણું મળે એટલે શક્ર (ઇંદ્ર)પણું મેળવવાના હોંસ થાય છે અને શક્રપણું મળી જાય તો

---

૧ ભર્તૃહરિ કહે છે કે–

कृशः काणः खञ्जः श्रवणरहितः पुच्छविकलः ।
क्षुधाक्षामो जीर्णः पिठरककपालार्दितगलः ॥
व्रणैः पूयक्लिन्नैः कृमिकुलशतैराविलतनुः ।
शुनीमन्वेति श्वा हतमपि च हन्त्येव मदनः ॥

શરીરે તદ્દન ખરખર ખોરડી થઇ ગયો હોય આંખે કાણો હોય પગે લૂલો હોય કાને બહેરો હોય પુંછડી રહિત થઇ ગયેલો હોય ભુખડી બારસ જેવો હોય તદ્દન ઘરડો ખખ થઇ ગયેલો હોય, ગળામાં ભાંગી તૂટી માટીની હાંસડી પડેલી હોય શરીરમાં અનેક ચાંદા પડેલા હોય તેમાંથી પરૂ નીકળતું હોય ચામડી ઉપર સેંકડો જીવાતો અને ગીંગોડાઓ ચોંટેલા હોય–આવો કૂતરો હોય છતાં પણ તે કૂતરીને શોધે છે–તેની પછવાડે જાય છે ખરેખર! કામદેવ તો મરેલાને પણ મારે છે!'

આ વિચાર ઉપરના અભિપ્રાય સાથે સરખાવવા યોગ્ય છે

૨ સરખાવો

જીરે મારે નિરધનને શત ચાહ શત ચાહે સહસે લોભીએ જીરેજી
જીરે મારે સહસ લહે લખ લોભ, લખ લાભે મન કોટિએ જીરેજી
જીરે મારે કોટીશ્વર નૃપ ઋદ્ધિ, નૃપ ચાહે ચક્રીપણું જીરેજી
જીરે મારે ચાહે ચક્રી સુરભોગ સુર ચાહે સુરપતિ સુખ ઘણાં જીરેજી
યશો૦ ઉપાધ્યાય–લોભ સ્વાધ્યાય

પણ તેની ઇચ્છા પૂરી થતી નથી, એને ગમે તેટલા પુત્રો થાય, ધારણા કરતા પણ વધારે સારી પ્રેમી સદ્ગુણી સ્ત્રીઓ મળે, સર્વ પ્રકારની ઇચ્છિત વસ્તુઓ મળી જાય અને કરોડો પ્રકારના પદાર્થોનો ભોગ પ્રાપ્ત થાય તો પણ તેની વિશેષ પ્રાપ્ત કરવાની વાછાનો છેડો કદિ પણ આવતો નથી એને તો જેમ જેમ સ્થૂળ પદાર્થો વધારે વધારે મળતા જાય છે તેમ તેમ તેનાવડે વિશેષ સુખ મેળવવાની ઇચ્છાથી તે સર્વનો સગ્રહ કરતો જ જાય છે પછી જેમ તાપ આવેલ માણસ વધારે ભોજન કરે તો તેથી તેના તાપમા વધારો જ થાય છે તેમ એ સ્થૂળ પદાર્થોનો વધારે સગ્રહ કરનાનુ પરિણામ એ પ્રાણીના દુ ખમા જ આવે છે, એની વધારે સુખ મેળવવાની ઇચ્છા તો ઇચ્છામા જ રહે છે અને ઉલટા જળના ઉપદ્રવો, અગ્નિના ઉપદ્રવો, સગાઓના ઝગડા, રોગના ઉપદ્રવો અને રાજ્યસત્તા પેલા દ્રવ્યરૂપ ભોજનનુ તેને બળાત્કારથી વમન કરાવે છે એટલે ખાવેલ-એકઠા કરેલ પદાર્થોનુ એક અથવા બીજા કારણે વમન કરવુ પડે છે અને ઉલટુ જ્યારે કોઇ પણ કારણથી એ પદાર્થો જાય છે ત્યારે તેને હૃદયમા અત્યત દુ ખ થાય છે અને એવા વિલાપયુક્ત પોકાર કરે છે કે એવે અવસરે એ પ્રાણી વિવેકી પુરૂષોને કૃપાનુ પાત્ર થઇ પડે છે એટલે વિવેકીઓને તેનાપર દયા આવે છે બહેન અગૃહીતસકેતા ! ઉપર જે ચિત્તવિક્ષેપ મડપમા આવેલી તૃષ્ણા નામની વેદિકા કહી હતી તે આના પ્રકારની મનની સ્થિતિ સમજી લેવી

વિપર્યાસ સિંહાસન યોજના

ત્યાર પછી પેલો[1] વેલ્લહલ કુમાર વિચાર કરતો હતો કે પોતાનુ શરીર વાયુથી ભરાઇ ગયુ છે તેથી તેને ઉલટી થઇ આવી છે અને જો એને વધારે વખત ખાલી રહેવા દેવામા આવશે તો વાયુથી ભરાઇ તે વિનાશ પામી જશે, માટે ફરી વાર વધારે ભોજન કરી લઇને તેને ભરી દઉ કે જેથી એનુ રક્ષણ થાય બહેન અગૃહીતસકેતા ! આ પ્રાણી પણ એના જ પ્રકારના વિચારો કર્યા કરે છે તેની હકીકત તને કહુ તે લક્ષ્યમા રાખજે પોતે એકઠો કરેલ વૈભવ પાપરૂપ જ્વરથી જ્યારે નાશ પામી જાય છે, પોતાના નજીકના સગા સબધી સ્ત્રી કે પુત્ર મરણ પામે છે અથવા હૃદયના અત્યત પ્રતિબધથી પોતાના હૃદયપર આઘાત કરનાર બીજો કોઇ પણ પદાર્થ વિનાશ પામે છે ત્યારે આ ભાઇશ્રી પોતાના મનમા ઘડ વાળે છે કે હુ બરાબર નીતિથી-યુક્તિથી વર્ત્યો

---

૧ અહીં વિપર્યાસ સિંહાસનની હકીકત ૮૦૮-૧૦ માથી પ્રથમ વાચી લેવી

નહિ, અથવા તો મેં બરાબર પુરૂષાર્થ કર્યો નહિ, અથવા તો મેં સમર્થ સ્વામીનો આશ્રય લીધો નહિ અથવા તો થયેલ વ્યાધિનું મેં બરાબર ઓસડ કર્યું નહિ-આથી મારૂં સર્વ ચાલ્યું ગયું અથવા મારી સુંદર પત્ની મરણ પામી ગઇ અથવા તો મારા દેખતા મારા છોકરાઓ કે ભાઇઓ-સબંધીઓ વિસરાળ થઇ ગયા, પણ હવે તેઓના વિરહથી ક્ષણભર પણ હું રહી શકું નહીં, એ તો વળી ફરીવાર તૈયાર થવું જોઇએ અને જરા પણ નાસીપાસ થયા વગર પૂરતા ઉત્સાહથી પૂર્વનો સર્વ વૈભવ ખડો કરવો જોઇએ, બરાબર યુક્તિ પ્રયુક્તિ લગાવીને આ વખતે હું અગાઉનો આખો વૈભવ પાછો ઉત્પન્ન કરીશ અને ખાસ સભાળ રાખીને એ સર્વનું પાછું રક્ષણ કરીશ અને જો એમ ન કરૂં, હીંમત હારીને બેસી જઉં તો તો બકરીના ગળે વળગેલા સ્તન (આચળ)ની પેઠે મારૂં જીવતર ફોકટ થાય, હું જન્મ્યો ન જન્મ્યા બરાબર થઉં! માટે હવે એકવાર ફરી સર્વ બાબત નવે નામે જમાવું બહેન અગૃહીતસંકેતા! આ પ્રકારે પ્રાણી ચેષ્ટા કરે છે તેને તારે વિપર્યાસ સિંહાસન જેનું વર્ણન અગાઉ આવી ગયું છે તેની સાથે સરખાવવી

ત્યાર પછી[1] પેલા વેલ્લહલ કુમારે સર્વ પ્રકારની શરમ છોડી દઇને પેલા વમન કરેલા ભોજનથી મિશ્ર થયેલા ભોજનને લોલુપતાથી ખાવા માંડ્યું બીજા લોકો તો તેના એ શરમપણા તરફ જોઇ રહ્યા અને તે વખતે તેનો પરિવાર તેમ જ પેલો સમયજ્ઞ વૈદ્યપુત્ર તેને પોકાર કરી કરીને અટકાવતા જ રહ્યો, તેની પાસે ભોજનના દોષો વર્ણવતો જ રહ્યો, છતા એ કુમાર તો પેલા ભોજનના માની લીધેલા ગુણ ઉપર એટલો બધો લેવાઇ ગયેલો હતો અને તેના ઉપર તેની એટલી બધી લોલુપતા થઇ ગઇ હતી કે પેલો વૈદ્યપુત્ર પોકાર કરતો રહ્યો અને ભાઇ તો વમનમિશ્ર ભોજન ચપાટતા જ ગયા એમ અગાઉ વેલ્લહલની કથામાં વાત કરી હતી એ પ્રમાણે સુંદરી! આ જીવ પણ ભોગવીને ફેંકી દીધેલા પદાર્થો તરફ પાછો એ જ પ્રમાણે વર્તે છે એ પ્રાણીને કર્મનો મેલ એટલો સખ્ત લાગેલો હોય છે કે તે તદ્દન બેશરમ માણસના જેવું જ વર્તન કરે છે આ હકીકત કવી રીતે બને છે તે બરાબર સમજવા જેવી છે શબ્દ વિગેરે પાંચે ઇંદ્રિયના સ્થૂળ ભોગના પદાર્થો પુદ્ગળ પરમાણુના બનેલા

વમન કરેલ આહારને પાછો ખાવાની યોજના

1 જુઓ પૃષ્ઠ ૮૨૨

છે, તે તો તારા ધ્યાનમા બરાબર આની જાય તેવી હકીકત છે હવે એ પદાર્થોનો પ્રાણીમાત્ર ઉપભોગ કરે છે એટલે દરેક પ્રાણી એ પુદ્ગળ પરમાણુઓનો ઉપભોગ કરે છે એમ થયુ પૂર્વે અનતા ભન થયા તેમા પ્રાણીએ એ દરેક પરમાણુને ઘણી વાર ગ્રહણ કર્યા છે અને ભોગવીને મૂકી દીધા છે એમ તુ થઇ ગયેલા પછવાડેના અનતા ભવોની નજરે જોઇશ તો તુરત તારા ધ્યાનમા આવી જશે આથી ભોગવીને વમન કરી નાખેલા એ સર્વ શબ્દ રૂપ રસ ગધ સ્પર્શવાળા પદાર્થો છે એમ હે પવિત્ર બહેન! તને જણાશે અને આ સસારમા પ્રાણીના મનને પ્રેમ પમાડી રોકી રાખનાર અને ખેંચાણ કરનાર જે કોઇ પણ બાબત–વસ્તુ કે પદાર્થ હોય તો તે સર્વ પુદ્ગળમય જ છે, એટલે આ પ્રાણીને સસારમા રોકનાર કે ખેચી લાવનાર તો પુદ્ગળ પરમાણુના બનેલા પદાર્થો જ છે અને એ સર્વને તો એણે અનેક વાર ભોગવીને ફેંકી દીધેલા છે છતા આ પાપી પ્રાણી એ જ પરમાણુના બનેલા પદાર્થોપર પોતાનુ મન વારવાર લગાડીને કાદવમા રગદોળાય છે, ભોગવીને ફેંકી દીધેલા પરમાણુઓને ફરીવાર હોંસથી ભોગવે છે અને તેના તેના અત્યત બેશરમ વર્તન તરફ વિમળાત્માઓ (શુદ્ધ–મૈવનગરના–આત્માર્થી પ્રાણીઓ) જોયા કરે છે, છતા તે શરમાતો નથી મહાત્મા ધર્માચાર્યો જેઓનુ મન અન્ય પ્રાણીઓ ઉપર કૃપા કરવામા ઘણુ જ લાગી રહેલુ હોય છે તેઓ ભોગરૂપ કચરામા લપટ થઇને પડેલા આ પ્રાણીને પ્રયત્નપૂર્વક વારવાર વારે છે અને તેમ કરતા તેને જણાવે છે—

અરે ભાઇ! તમે પોતે તો અનત જ્ઞાન અનત દર્શનરૂપ છો, તમારામા ન કળી શકાય તેવી અદ્ભુત શક્તિ છે અને તમારો અદગો (આત્મિક) આનદ અવર્ણ્ય છે અને એ સર્વમય તમે પોતે છો. ખરેખર, તમે દેવ જેવા છો, દેવરૂપ છો, પોતે જ સાક્ષાત્ દેવ છો! તમારે આના ભોગ ભોગવવામા પડી જઇ તમારી જાતનુ (આત્મિક) ગૌરવ ઘટાડવુ એ તમારી જેવાને શોભતુ નથી તમને એક બીજી વાત કહીએ આ ભોગો–ભોગના પદાર્થો એક અથવા બીજા આકારમા તમારી પાસે ફરી ફરીને આવ્યા જ કરે છે, એક વખતે ભોગવેલ પદાર્થ પાછો પોતે જ બીજુ રૂપ ધારણ કરીને તમારી પાસે આવે છે અને એવા પદાર્થોપર મનને બાધી દેવુ એ તો તમારા જેવાને માટે ઘણુ હલકુ કામ છે જેઓ વસ્તુતત્ત્વ બરાબર સમજેલા હોય છે તેવા તત્ત્વજ્ઞ મહાત્માઓ એ પદાર્થોને અપવિત્ર ઉલટી (વોમીટ)ની સાથે તદ્દન વાસ્તવિક રીતે સરખાવે છે અને *

તમે તો મોટા દેવ છો તેથી તમારે એવા અપવિત્ર પદાર્થોનો ઉપ
ભોગ કરવો એ કોઇ પણ રીતે ઉચિત નથી એ પદાર્થોને પ્રાપ્ત
કરવામા પ્રથમ તો મોટુ દુ ખ થાય છે, એ પોતે મહા દુ ખ રૂપ
જ છે અને ભવિષ્યમા થનારા અનેક દુ ખોનુ કારણ છે, તેથ
સમજુ પ્રાણીએ એ પદાર્થોનો એકદમ ત્યાગ કરી દેવો જોઇએ
જે પદાર્થો બાહ્ય પરમાણુથી બનેલા હોય છે, જે તદ્દન તુચ્છ હોય
અને જેમા [1]આત્મિકભાવ જરા પણ ટોતો નથી તેવા પદાર્
ઉપર પોતાના આત્મસ્વરૂપને સમજનાર ક્યો ડાહ્યો માણસ રાગ
કરે? એવા તુચ્છ પદાર્થો આત્મધનવાળા વિશિષ્ટ પ્રાણીઓન
રાગને પાત્ર પણ ગણાય ખરા? માટે ભાઇ! મારા કહેવાથી એ
ભોગના પદાર્થો ઉપર કે બીજા કોઇ પણ પ્રમાદના વિષયમા તમા
હવે પડવુ યોગ્ય નથી

અવિદ્યા શરી
રની યોજના

ગુરૂમહારાજ પ્રાણીને આવા ન્યાયથી અને દલીલથી ભરપૂ
શબ્દોમા જ્યારે ઉપદેશ આપી તેને વિષય ભોગોને
ઉપભોગ કરતો અટકાવે છે ત્યારે પ્રમાદભોજ
કરવામા અત્યત લોલુપ થયેલો આ પ્રાણી વિચા
કરે છે કે-ખરેખર! આ ધર્માચાર્ય તદ્દન મૂર્ખ લા
છે, એ વસ્તુતત્ત્વને કાઇ જાણતા હોય તેમ લાગતુ જ નથી, કારણ
કે તદ્દન મૂર્ખ માણસ હોય તે જ આવા અત્યત આનદ આપના
પદાર્થોની નિંદા કરે આ દુનિયામા મદ્યનુ પાન કરવુ, સુંદર સ્ત્રીઓ
સાથે ભોગવિલાસ કરવા, માસભક્ષણ કરવુ, ગાધર્વગીતનુ શ્રવ
કરવુ, સુંદર ભોજનનો સ્વાદ લેવો, ગળામા સુગધી પુષ્પની માળાઓ
પહેરવી, મોઢામા તાબૂળ ચાવવુ, સુદર કપડાઓ પહેરવા, સારા આ
આસનોપર આનદથી બેસવુ, ઘરેણાથી શરીર શોભાવવુ, ત્રણ ભુવનમ
અમૃત સમાન ઉજ્જ્વળ પોતાની કીર્તિનો ફેલાવો કરવો, સુંદર રત્નોન
મોટો સગ્રહ કરવો, ચતુરગ મહા સૈન્યના સ્વામી થવુ, અનેક સ
મન્ત રાજાઓના સ્વામી વયુક્ત મોટા રાજ્યને પ્રાપ્ત કરવુ એ અ
એવી બીજી જે જે સ્થૂળ સપત્તિઓની ઇચ્છા થાય તે સર્વને પ્રા
કરવાની બાબતને પણ જો દુ ખ કહેવામા આવે તો પછી આ દુનિયામ
સુખનુ કારણ બીજુ શુ છે? કેટલાક બાપડાઓ ખોટા સિદ્ધાન્તોથ
ફસાઇ ગયેલા, પોતાની શુષ્ક પંડિતાઇના અભિમાનમા પડી ગયે

---

૧ આત્મિકભાવ અને પુદ્ગળભાવને સ્પષ્ટ વિરોધ જ હોય છે સ્વપરમા સ્વ
આત્મા અને પરભાવમા મોટે ભાગે પુદ્ગળભાવોનો જ સમાવેશ થાય છે

સમજના ઠેકાણા વગરના આ લોકમા ભોગરૂપ ભોજનના સાધન વગરના હોય છે તેઓ ધર્મઘેલા હોઇ પોતે ઠગાઇ ભોગ ભોગવી શકતા નથી અને ખાસ પ્રયાસ કરીને ભોજનનો ઉપભોગ કરી શકે તેવા સયોગોમા બીજા પ્રાણીઓ હોય છે તેઓના ઉપભોગનો પણ હાથે કરીને નાશ કરાવે છે સમજુ માણસોએ આવા ધર્મઘેલાઓનો કદિ સગ કરવો ન જોઇએ જુઓને! પેલા શુષ્ક પડિતો જે અસાર ભોગોને બ ધન કહે છે તેનો હેતુ તો માત્ર મોક્ષ મેળવવુ તે છે અને મોક્ષમા તો કોઇ પણ પ્રકારના ભોગો ભોગવવાના હોતા નથી, તો આવા મોક્ષનો ઉપદેશ એ એક પ્રકારની ઠગાઇ જ છે, માટે આવા મોક્ષની ખાતર અમૃત જેવુ સુખ કયો સમજુ માણસ તજી દે?

આવી આની કલ્પનાઓ કરીને ગુરુ મહારાજ જે શુદ્ધ સત્ય ઉપદેશ આપતા હોય છે તેનાથી આ ભાઇશ્રી દૂર દૂર નાસતા જાય છે, તેની વિરુદ્ધ વર્તન કરે છે અને પેલા ભોજનમા તો અપૂર્વ ગુણોની નવી નવી કલ્પનાઓ કર્યા જાય છે એ માને છે કે-આ ભોજનના સાધનો સ્થિર છે, નિરતર રહેનારા છે, તદ્દન પવિત્ર છે, સુખ આપનાર છે અને વાસ્તવિક રીતે તે મારા રૂપ જ છે, હુ અને તે તદ્દન અભિન્ન છીએ, તે મારા જ છે, મારે માટે જ નિર્માયેલા છે-માટે હવે મારે બીજી કોઇ બાબતનો જરા પણ ખપ નથી જો મને એ ભોગ અને તેના સાધનો મળતા હોય તો બહુ સારુ, આપણે પેલા મોક્ષનુ કે કહેવાતા પ્રશમસુખ (શાતિસામ્રાજ્ય)નુ કાઇ પણ કામ નથી અને ધર્માચાર્ય કે બીજા કોઇ એવા એવા મોટા મોટા અર્થ વગરના શબ્દો કે વાક્યો વાપરે તેથી હુ કાઇ મારી જાતને છેતરૂ તેમ પણ નથી આ પ્રમાણે વિચાર કરીને આ પ્રાણી ત્યાર પછી પ્રમાદરૂપ અશુચિના કીચડમા રગદોળાય છે અને શુદ્ધ ધર્મ શુ છે? પ્રાણીની ફરજ શી છે? વિગેરે બાબતો સમજાવતા ગુરુમહારાજ તો મોટેથી આ પ્રાણીના હિત ખાતર પોકાર કરતા દૂર રહી જાય છે બહેન અગૃહીતસકેતા! મહામોહ રાજાની[1] અવિદ્યા નામની શરીરસ્થિતિ ઉપર જણાવી હતી તે પ્રાણીની આના પ્રકારની મનની ભાવના સમજવી

પેલા વૈશ્વાનલ કુમારે (તેની કથામા ઉપર કહ્યુ તે પ્રમાણે) પેલુ ભોજન ખૂબ ઠાસી ઠાસીને કરીને ખાધુ અને ત્યાર પછી પાછુ ઓડકા માર્યુ અને છેવટે તેને આકરો સન્નિપાત થઇ ગયો, આખરે તેનુ ભાન પણ ચાલ્યુ ગયુ અને તે જમીનપર પડી ગયો, જમીનપર પડ્યા

સન્નિપાત ની યોજના

[1] જુઓ પૃ ૮૧૧ ત્યા અવિદ્યા શરીરનું વર્ણન કરવામા આવ્યુ છે

પછી આમ તેમ આળોટતા તે મોટેથી બુમો મારવા લાગ્યો અને ન વર્ણવી શકાય તેવી અત્યંત ભયંકર અવસ્થાને પામ્યો આની તેની ખરાબ અવસ્થામાં અહો મર્યાંગસુંદરી! તેનું કોઇએ પણ રક્ષણ કર્યું નહિ તેવી રીતે આ જીવના સબંધમાં પણ તે જ પ્રમાણે હકીકત સમજની બરાબર ધ્યાન રાખીને આ વાત સમજી લેજે હકીકત એમ છે કે જ્યારે આ પ્રાણી પ્રમાદયુક્ત હોય છે અને પ્રમાદમાં વિલાસ કરવા તત્પર થયેલો હોય છે, તેના મનમાં અનેક પ્રકારના વિક્ષેપો થયા કરતા હોય છે, તૃષ્ણાથી તે પીડિત હોય છે, મનમાં અનેક વિપર્યાસો થયા કરતા હોય છે તેમજ અવિદ્યાથી અંધ થઇ ગયેલ હોય છે, સસારરૂપ કાદવમાં આમગ્ન થઇ ગયેલ હોય છે અને વિષયસુખોમાં અનેક ગુણો છે એવો તેણે પોતાના મનથી આરોપ કરી લીધો હોય છે તે વખતે તેને ધર્માચાર્ય અથવા તો કોઇ ખરેખરા સર્વજ્ઞરૂપ સાચા વૈદ્ય આવીને તેને કવરામાં પડતો અટકાવવા વાર વાર યત્ન કરે તો તેને એ ભાઇશ્રી મૂર્ખ અને અક્કલ વગરના માને છે એ વાત તો બરાબર બેસે તેવી છે ત્યાર પછી એ ભાઇએ દૃઢ પાપ બાંધેલા હોય છે તેથી તેને દુ ખ ભોગવવા રૂપ જ્વર (તાવ) આવે છે જેની સરખામણી અગણ્ય વમન સાથે થાય છે તેને વશ પડી જઇને પેલા ધર્માચાર્ય કે સર્વજ્ઞની શિક્ષા ન માનતા તે ખોટા પ્રમાદમાં પડી જાય છે અને પ્રમાદમાં પડ્યો એટલે તો પછી એના મનમાં સર્વ દોષોનો ભાર ભરાઇ જાય છે અને તે વખતે એનામાં મહામોહ રાજા જેનું વર્તન બગમગ સન્નિપાત જેવું છે તે આવીને તેના મનપર કાબુ મેળવે છે એક વખત આ પ્રાણી મહામોહને તાબે પડી ગયો એટલે તેનું તદ્દન આવી બન્યું સમજવું પછી સુંદરલોચને! વિવેકી પ્રાણીઓના દેખતા આ પ્રાણી (આત્મિક) ચેષ્ટારહિત થાય છે, બીજા તેને ચલાવે તેવી પરકૃત ચેષ્ટાને આધીન થઇ જાય છે અને પછી અતિ પાપોદયને પરિણામે મુત્ર, આતરડા, વિષ્ઠા, કચરો, ચરબી અને લોહીથી ભરાયેલા અને વમનથી લેપાયલા નરકમાં તરબોળ સીધે સીધો પડે છે અને ત્યા મોટા શબ્દે પોકાર કરતો અહીં તહીં ગબડ્યા કરે છે, આર્ત સ્વરે રડ્યા કરે છે તેમ જ વચનથી વર્ણવી ન શકાય તેવા ભયંકર દુ ખો ત્યા સહન કરે છે સુંદર અવયવવાળી બહેન! તપરૂપ ધનવાળા અને શુદ્ધ દૃષ્ટિવાળા ઉત્તમ પ્રાણીઓ (મહાત્માઓ) એ પ્રાણીને ઉપર જણાવેલી રીતે ચેષ્ટા કરતો પોતાની

૧ ચિત્તવૃત્તિ અટવીથી નગરી બેઠક સિંહાસન વિગેરેના સર્વ વિશેષણો અહીં આ વાકયમાં આવી ગયા તે સમજી લેવા

જ્ઞાનદૃષ્ટિથી જુએ છે, પરંતુ તેઓ જાતે એની બાબતના મોટા વેદો હોવાથી જોઇ લે છે કે આ પ્રાણી[1] સન્નિપાતથી સંપૂર્ણ લેવાઇ ગયેલો છે અને એની અવસ્થામાં આવી ગયો છે કે તેની હવે કોઇ પણ પ્રકારની દવા થઇ શકે તેનું નથી આનું તે પ્રાણીના સંબંધમાં નિદાન કરી એ મહાબુદ્ધિશાળી પુરુષો એ પ્રાણીનો ત્યાગ કરે છે, એને છોડી દે છે, એના સંબંધમાં ઉપેક્ષા કરે છે હવે હે ચપળ નેત્રોવાળી બહેન! એવી અવસ્થામાં ઘોર સંસારમાં પ્રાણી ડૂબી ગયેલો હોય છે ત્યારે એમાંથી એનું કોણ રક્ષણ કરે? એને એ સમુદ્રમાંથી ડૂબતો કોણ બચાવે? અને વળી કમનસીબે હે અલ્પ બોલનારી બહેન! એવી અવસ્થામાં આ પ્રાણી વર્તતો હોય છે તો પણ પેલા પ્રમાદભોજન ઉપર તેને જે લોલુપતા લાગેલી હોય છે તેને એ ભાઇ જરા પણ છોડતો નથી, મૂકતો નથી, ઓછી કરતો નથી, આથી એના દોષો વધતા જ જાય છે અને તેથી આખરે તે ચેતના છોડી દે છે અથવા તેની ચેતના ઘણી ઓછી થતી જાય છે અને મહામોહના સન્નિપાતથી તે ઘેરાતો જાય છે આ પ્રમાણે હોવાથી હે બહેન! આ સંસારચક્ર જે રોગ, જરા (વૃદ્ધાવસ્થા-ઘડપણ) અને મરણથી આકુળવ્યાકુળ થયેલ છે તેમાં અનંતકાળથી બેઠેલો પેલો મહા બળવાન્ મહામોહ આ પ્રાણીની સાથે એવી રીતે વર્તન કરે છે કે તેનાથી પ્રાણીના જે કોઇ શુદ્ધ ધર્મબંધુઓ હોય તે એને છોડીને ચાલ્યા જાય છે અને પછી પોતે તેનાપર કાબુ મેળવીને જાણે તેને ભયંકર સન્નિપાત થયો હોય તેવા પ્રકારના સર્વ વિપરીત વર્તનો તેની પાસે કરાવે છે મહામોહમાં એટલી અદ્ભુત શક્તિ છે કે તે પોતાના પરાક્રમથી પ્રાણીઓને સંસારમાં પોતાના હાથમાં મરજી આવે તે પ્રમાણે રમાડે છે અને તેને વશ પડીને પ્રાણી પોતાની જાતને તદ્દન ભૂલી જાય છે સુલોચને! તું બરાબર ધ્યાનમાં રાખજે કે પેલી પ્રમત્તતા નદી વિગેરે સર્વને ચલાવનાર, ગતિમાં મૂકનાર અને તેનાથી વૃદ્ધિ પામનાર આ મહામોહ મહારાજા છે[2]

સંક્ષિપ્ત અર્થ યોજના.

અગૃહીતસંકેતાને ઉદ્દેશીને પ્રજ્ઞાવિશાળા કહે છે-બહેન! મટાની (પ્રમત્તતા) વિગેરેનો ભેદ સમજાવવા અને સ્પષ્ટ કરવા માટે

---

૧ વૈદ્યના નિયમ પ્રમાણે જ્યારે પ્રાણીને ઘણો આકરો સન્નિપાત થયો હોય ત્યાર પછી તેની દવા કરવી નકામી છે, પછી એ વ્યાધિ અસાધ્ય કોટિમાં આવે છે

૨ એ સર્વને પ્રવૃત્તિ કરાવનાર કારણભૂત મોહરાજા છે તેમ જ તેના કાર્યભૂત પણ મોહરાજા છે મોહથી એ સર્વની ઉત્પત્તિ છે અને એમનાથી વળી મોહ વૃદ્ધિ પામે છે

તને આ પ્રમાણે વેલ્લહલ કુમારનું દૃષ્ટાન્ત કહી બતાવ્યું તેથી તારા ધ્યાનમાં સર્વ હકીકત બરાબર આવી ગઇ હશે¹ તે સર્વ બાબતો તને સક્ષેપથી ફરી કહી જાઉં છું તે શાંતિથી સાંભળ

આ પ્રાણીની વિષયભોગ તરફ જે વૃત્તિ રહે છે, તેને ભોગવવાની જે ઇચ્છા-સન્મુખતા રહે છે તે પ્રમત્તતા નદી સમજવી.

પાંચે ઇંદ્રિયના ભોગો તરફ પ્રવૃત્તિ કરવી, ભોગ ભોગવવા તે તદ્વિલસિત બેટ સમજવો.

ઇંદ્રિયભોગોમાં પ્રવૃત્તિ કરવા માંડ્યા પછી વિષયલોલુપતાને લીધે મનમાં જે એક પ્રકારની શૂન્યતા આવી જાય છે, ગમ્ય, અગમ્ય, ભક્ષ્ય, અભક્ષ્ય, પેય, અપેય વિગેરે સબંધી વિચારરહિતપણું થાય છે તેને હે મૃગાક્ષી ! ચિત્તવિક્ષેપ નામનો મંડપ સમજવો.

એ ભોગોને ગમે તેટલા ભોગવવામાં આવે તો પણ તૃપ્તિ થાય જ નહિ અને ઉત્તરોત્તર વધારે વધારે ભોગો ભોગવવા માટે મનમાં ઇચ્છા થયા જ કરે તેને તત્ત્વજ્ઞ માણસો તૃષ્ણા નામની વેદિકા કહે છે.

પાપના ઉદયથી ભોગોનો લાભ મળી શકે નહિ અથવા મળેલા ભોગોનો નાશ થઇ જાય તે વખતે તે ભોગોને પ્રાપ્ત કરવા માટે જે બાહ્ય (સ્થૂળ) પ્રયત્નો કરવામાં આવે-જેને દુનિયાદારીમાં એક પ્રકારનો પુરૂષાર્થ કહેવામાં આવે છે તેને-વિપર્યાસ નામનું સિંહાસન કહેવામાં આવ્યું છે

આ સંસારના સર્વ પદાર્થો અનિત્ય છે અને અપવિત્ર છે, દુ:ખથી ભરપૂર છે અને જીવથી તદ્દન જુદા છે-તેવા પદાર્થો વિષે તેથી ઉલટી બુદ્ધિ થવી એટલે તેમને સ્થિર રહેનાર માનવા પવિત્ર ગણવા, તેમાંથી સુખ મેળવવાની ઇચ્છા રાખવી અને પોતે જાણે તન્મય જ છે એવો વિચાર કરવો તેનું નામ અવિદ્યા (અજ્ઞાન) સમજવું

એ સર્વ વસ્તુને પ્રવર્તાવનાર તેમ જ એમનાથી જ ઉત્પન્ન થનાર મહામોહરાજા કહેવાય છે

બહેન અગૃહીતસકેતા ! આવી રીતે મહાનદી વિગેરે સર્વ વસ્તુઓ એક બીજાથી તદ્દન જુદી છે તે બરાબર યત્નપૂર્વક સમજી લેવું !

---

૧ પ્રજ્ઞાવિશાળાએ આ પ્રકરણની શરૂઆતથી વેલ્લહલ કથા કહેવા માંડી તે ભાવાર્થ સાથે અહીં તેણે પૂરી કરી

અગૃહીતસંકેતાએ કહ્યું "બહેન ! બહુ સારી વાત કરી હવે મને બરાબર ખાત્રી થઇ કે તું સાચેસાચી પ્રજ્ઞાવિશાલા જ છે (વિશાળ બુદ્ધિવાળી બહેન છે) તારૂં જેવું નામ છે તેવા જ તારા ગુણો છે હવે તને ઘણી તકલીફ પડી છે તેથી તું આરામ લે, અને આ સંસારીજીવ પોતાનું ચરિત્ર આગળ ચલાવે ભાઇ સંસારીજીવ ! વિચક્ષણસૂરિએ જે ચરિત્ર નરવાહન રાજા સમક્ષ કહી સંભળાવ્યું અને હાલ વિમર્શે પ્રકર્ષને કહી સંભળાવ્યું એમ તું વાત કરતો હતો તે હવે આગળ ચલાવ."

સંસારીજીવે પોતાની વાર્તા આગળ ચલાવી.[1]

પ્રકરણ ૧૨ મું.[2]

મહામૂઢતા-મિથ્યાદર્શન-કુદૃષ્ટિ.

સંસારીજીવે ચરિત્ર આગળ ચલાવતાં કહ્યું —

નરવાહન રાજા સમક્ષ રિપુદારૂણના સાંભળતાં વિચક્ષણસૂરિ કહે છે —

આ પછી વિમર્શ મામાએ ભાણેજને કહ્યું "ભાઇ પ્રકર્ષ ! હવે તને નદી વિગેરેનો ભાવાર્થ બરાબર સમજાયો હશે બોલ, હજુ પણ વધારે ખુલાસો કરવાની જરૂરીઆત છે ખરી ?"

---

૧ નવમા પ્રકરણને અંતે મોહરાજાના પરિવારનું વર્ણન વિમર્શ મામો શરૂ કરતો હતો તે હવે આગળ ચાલશે આ સર્વ વાર્તા નરવાહન રાજા સમક્ષ વિચક્ષણસૂરિ કહેતા હતા તે રિપુદારૂણ સાંભળતો હતો અને વાતની શરૂઆતમાં જણાવ્યું તેમ સંસારીજીવ તરીકે તે સર્વ સદાગમ સમક્ષ કહી બતાવતો હતો.

૨ પ્રકરણ નવમાને અંતે મામાએ મોહરાયના કુટુંબનું વર્ણન કરવા માંડતાં ભાવાર્થની વાત ચાલી હતી હવે મોહરાજાનો પરિવાર વર્ણવે છે પ્ર. ૧૨ થી ૧૯ સુધી મોહરાજાના પરિવારનું વર્ણન ચાલશે એ પાત્રો ... ઉપર મુખ્ય વિષય (... પરિવાર)ના પેટાવિભાગ સમજવા.

પ્રકર્ષ—"મામા! મારા સમજવામાં પ્રમત્તતા નદી વિગેરે સર્વે આવી ગયા છું એના નામ પણ બરાબર સમજ્યો છું અને એના ગુણો પણ મારા લક્ષ્યમાં આવી ગયા છે, હવે આપ મને એ મોહરાજાના આખા પરિવારનો પરિચય કરાવો, એ સર્વેને બરાબર ઓળખાવો આ રાજસિંહાસનપર સુંદર સ્ત્રી આવીને બેઠેલી છે જે શરીરે કાંઈક વધારે સ્થૂળ દેખાય છે તેનું નામ શું છે અને તેના ગુણો ક્યા ક્યા છે–તે સર્વે મને સમજાવો

દેવી મહામૂઢતા.

વિમર્શ—"એ તો અનેક ગુણની ખાણ જેવી સુપ્રસિદ્ધ મહા રાજા મહામોહની સૌભાગ્યવતી ભાર્યા મહામૂઢતા નામની છે જેમ ચંદ્રથી ચંદ્રિકા જુદી નથી, જેમ સૂર્યથી તેની પ્રભા જુદી નથી, તેમ એ રાજપત્ની પોતાના પતિ મહામોહથી શરીરના અભેદે જ રહે છે એટલે બન્નેનું શરીર એક જ છે આ પ્રમાણે હોવાથી એ મહારાજાના જે જે ગુણો અગાઉ વર્ણવ્યા હતા તે સર્વે આ તેમની ભાર્યા મહા મૂઢતામાં છે એમ તારે સમજી લેવું"

[1]મિથ્યાદર્શન સેનાપતિ.

પ્રકર્ષ—"ઠીક, મામા! એ વાત સમજ્યો હવે જુઓ એ મહા મોહ રાજાની બાજુમાં તેમની નજીક બેઠેલ પેલો કાળા રંગનો અને ભયંકર આકૃતિવાળો રાજપુરૂષ જણાય છે જે આખા રાજને તથા રાજસભાના સભાસદોને વાંકી નજરે જોઇ રહ્યો છે તે કયો રાજા છે?"

વિમર્શ—"આ આખા રાજ્યનો નાયક મહામોહ મહારાજાનો એ મિથ્યાદર્શન નામનો વડો પ્રધાન અથવા સેનાપતિ છે એ મહારાજા જે મોટા રાજ્ય ઉપર પોતાનું રાજ ચલાવે છે તેનો સામટો કારભાર એ વડો પ્રધાન ચલાવે છે અહીં જે બીજા ઘણા રાજાઓ છે તેમને સર્વને પણ એ ઘણું બળ આપનાર છે હવે એ અહીં રહ્યો રહ્યો, બાહ્ય પ્રદેશમાં રહેલા પ્રાણીઓને શું શું કરી શકે છે તેની ટુંકામાં વાત કરી દઉં તે બરાબર તું લક્ષ્યમાં લઇ લે એ આ અંતરંગ પ્રદેશમાં રહીને પોતાની શક્તિથી બાહ્ય પ્રદેશના પ્રાણીઓને જે દેવ ન હોય તેનામાં દેવપણાની બુદ્ધિ ઉત્પન્ન કરે છે, અધર્મમાં ધર્મની માની

---

૧ મિથ્યાદર્શન માટે કર્તાએ મહત્તમ શબ્દ વાપર્યો છે તેનો અર્થ વડો પ્રધાન પણ થઇ શકે એ સેનાપતિનું તેમજ વડા પ્રધાનનું કામ કરે છે બન્ને અર્થ બંધબેસતા જણાય છે

નતા ઉત્પન્ન કરે છે, જે તત્ત્વ ન હોય તે તત્ત્વ છે એવી બુદ્ધિ ઉત્પન્ન કરે છે, જે અપાત્ર કે કુપાત્ર હોય તેને તે પાત્ર મનાવે છે, ગુણની તદ્દન ગેરહાજરી હોય ત્યા ગુણોનો સમૂહ સમજાવે છે અને જે સસાર વધવાના હેતુઓ હોય તેને તે નિર્વાણ (મોક્ષ)ના હેતુઓ હોવાની ભ્રાન્તિ કરાવે છે. આવુ અજબ કામ એ કેવી રીતે કરે છે તે તને સહજ વિવેચનપૂર્વક જણાવુ[1]—

અદેવે દેવપણાની બુદ્ધિ

"જે હસવામા[2], ગાવામા, ચાળા કરવામા અને નાટક ચેટક
"વિગેરે આડબરોમા તત્પર રહે છે, જે સ્ત્રીઓના
"કટાક્ષથી હણાઇ જતા હોય છે, જેઓ પોતાની
"બાજુમા સ્ત્રીનુ અર્ધ શરીર ધારણ કરતા હોય
"છે,[3] જેઓ કામાન્ધ હોય છે, જેઓનુ મન પર-
"સ્ત્રીમા આસક્ત રહેતુ હોય છે, જેઓને વ્યવહાર માણસ રાખે
"તેટલી શરમ પણ[4] હોતી નથી, જેઓ ક્રોધથી ભરેલા હોય છે,
"આયુધો (હથિયારો) ધારણ કરનારા હોય છે, દેખાવમા જ ભયકર
"[5]લાગતા હોય છે, શત્રુને મારવા માટે તત્પર રહેલા હોય છે, શ્રાપ
"અને આશીર્વાદથી જેમનુ ચિત્ત મલીન થએલુ હોય છે[6]-આવા
"આવાને એ મિથ્યાદર્શન લોકોમા દેવ તરીકે સ્થાપન કરે છે હવે
"એની સામે વિચાર કરો તો જે તદ્દન રાગદ્વેષ વગરના હોય છે,[7]

દેવમા અદેવપણાની બુદ્ધિ

"જે સર્વજ્ઞ-સર્વ વસ્તુને એક સાથે જાણી શકે તેવા
"હોય છે, જે શાશ્વત સુખને ઐશ્વર્યપૂર્વક અનત
"કાળ સુધી ભોગવનારા હોય છે, અત્યત આકરા
"કર્મરૂપ મેલનો જેમણે સર્વથા નાશ કરેલો હોય

---

૧ હવે પછી અદેવમા દેવબુદ્ધિ વિગેરે કાર્યો મિથ્યાદર્શન વજીર કેવી રીતે કરે છે તે બતાવવામા આવ્યુ છે

૨ આ વર્ણન શ્રીકૃષ્ણને ઘણે દરજ્જે લાગુ પડે છે

૩ ભીલડીમા આસક્ત શીવને આ વર્ણન લાગુ પડે છે

૪ વ્યવહારમા સ્ત્રીસાથે જાહેરમા ફરાય નહી એવો આર્યાવર્તનો શિષ્ટાચાર હતો એ શિષ્ટાચારને મૂકી જે જાહેરમા પણ સ્ત્રીસાથે મૂર્તરૂપે દેખાય છે તે રાધા-કૃષ્ણ કે સીતારામ સમજાય છે

૫ ઘોર આકૃતિવાળી કાલિકાદેવી અને શત્રુ મારવા તત્પર ભૈરવની ભીષણ મૂર્તિ જણાય છે

૬ કોઇ પણ શ્રાપ આપનાર કે આશિષ્ આપનાર દેવને આ દૃષ્ટાન્ત લાગુ પડે છે

૭ આ વર્ણન શ્રી જિનેશ્વર દેવને લાગુ પડે છે

" છે, જેઓ સર્વ પ્રકારના પ્રપચ વગરના હોય છે, જેઓ મહાબુદ્ધિ-
" શાળી હોય છે, જેઓનો ક્રોધ સર્વથા શાત થઇ ગયો હોય છે,
" જેઓને ખોટો આડમર કરવાનો કદિ પણ પ્રસગ જ આવતો નથી,
" જેઓએ હાસ્ય, સ્ત્રી અને અસ્ત્ર (હથિયાર)ને સર્વથા તિલાજલિ
" આપેલી હોય છે, જેઓ આકાશની જેમ સર્વથા નિર્મળ હોય છે,
" જેઓ તદ્દન ધીર-શાત હોય છે, જે મોટા ભા યથી મુક્ત હોય છે,
" જે હમેશા ઉપદ્રવરહિત હોય છે, જેઓ કોઇને કોઇ પણ પ્રકારનો
" શાપ આપતા નથી તેમ જ કોઇને આશીર્વાદ પણ આપતા નથી
" એટલે જેઓ શાપ (દ્વેષજન્ય) અને પ્રસાદ (રાગજન્ય)થી
" મુક્ત થઇ ગયેલા છે, છતા પણ જેઓ અન્ય પ્રાણીને શિવ (મોક્ષ
" પરમપદ) પ્રાપ્ત કરવાના કારણભૂત થાય છે, જે ત્રણ કોટિએ[1]
" શુદ્ધ શાસ્ત્રાર્થનો ઉપદેશ આપનાર હોય છે, જેઓ પરમ ઐશ્વર્યના

---

૧ ત્રણ કોટિ આ પારિભાષિક શબ્દ છે એના ઘણા અર્થો બેસે છે તે વિચારવા

૧ કરવુ, કરાવવુ અને અનુમોદવુ

૨ હનન પચન અને ક્રયણ
હનનઃ કોઇને મારવો નહિ હણવો નહિ
પચન કોઇ વસ્તુ રાધવી નહિ
ક્રયણ કોઇ વસ્તુ ખરીદવી નહિ

૩ શાસ્ત્રાર્થ કરનારા ત્રણ કોટિ માને છે જુઓ ન્યાયનો ગ્રથ એમા પ્રમાણ વિગેરેની વિચારણાનો સમાવેશ થાય છે

૪ કષ, છેદ અને **તાપ** એ ત્રિવિધ શુદ્ધિ છે

કષ विधिप्रतिषेधौ कष
વિધિ અને પ્રતિષેધનુ બતાવવુ તે કષશુદ્ધિ દાખલા તરીકે રાગ વિગેરેના વિનાશક ધ્યાનાદિને કરવા (વિધિ) અને આત્માને મલીન કરનાર જીવહિંસાદિ ન કરવા (પ્રતિષેધ) શુદ્ધનો વિધિ અને અશુદ્ધનો નિષેધ

છેદ तत्संभवपालनाचेष्टोक्तिश्छेद
વિધિ પ્રતિષેધના ઉપાયભૂત સમિતિ ગુપ્તિ વિગેરે અનુષ્ઠાનોનુ બતાવવુ તે છેદશુદ્ધિ ટૂકામા કહીએ તો બની શકે તેવા આચારને દર્શાવવો તે છેદશુદ્ધિ

તાપ उभयनिबन्धनभाववादस्ताप
બધ મોક્ષ વિગેરે સદ્ભાવના કારણભૂત આત્મા વિગેરે ભાવોને દર્શાવવા તે તાપશુદ્ધિ અથવા વિધિનિષેધ પૈકી સભવિત પદાર્થની પ્રરૂપણા કરવી તે તાપશુદ્ધિ

"ઘણી છે, જેઓ સર્વે દેવોને પણ પૂજવા યોગ્ય છે, જેઓ સર્વ
"મોટા મોટા યોગીઓને પણ ધ્યાનનો વિષય થનાર હોય છે, જે-
"ઓની આજ્ઞાને અનુસરવાથી જ જેમની આરાધના કરી શકાય તેવા છે
"અને આરાધના સદ્ગુરુ રીતે બરાબર કરવાથી જેઓ દુ ખના અંશથી
"પણ રહિત સદાનંદમય સુખરૂપ વિશુદ્ધ ફળ આપનારા હોય છે
"એવા ખરેખરા સાચા દેવને એ મિથ્યાદર્શન સેનાપતિ એવી રીતે
"છુપાવી દે છે કે એની તાબેદાર પ્રજા તે મહાગુણી અક્ષય સુખદાયી
"દેવોના સાચા સ્વરૂપને જાણી શકતી નથી અને તેથી તેમને
"ઓળખી શકતી નથી અને તે દેવોની હયાતીનુ પણ તેમને ભાન
"રહેતુ નથી

" "તમે વારવાર સોનાના દાન [1]આપો, ગાયના દાન આપો,
"પૃથ્વીના દાન (ઇનામમા જમીન) આપો, વાર
"વાર સ્નાન કરો, ધુમાડાનુ પાન કરો, પચાગ્નિ
"તપ કરો, ચડિકા વિગેરે દેવીઓનુ તર્પણ કરો,
"મોટા મોટા તીર્થોપર જઇ ભૈરવજપ ખાઓ,[2]

અધર્મમા ધર્મબુદ્ધિ

"સાધુઓને એક ઘરનો પિંડ આપો,[3] ગાવો વતરવામા અત્યત આ-
"દર કરો, તમારાથી બને તેટલી વાવો બધાવો, કુવાઓ ખોદાવો,
"તળાવો તૈયાર કરાવો, મોટા મોટા યજ્ઞોમા મત્રના પ્રયોગપૂર્વક
"પશુઓનો હોમ કરો અને ભોગ આપો—આવા આવા અનેક પ્રકારના
"પ્રાણીવિઘાતના સાધનભૂત શુદ્ધ ભાવરહિત જે જે ધર્મો આ દુનિયામા
"દેખવામા આવે છે તે સઘળા પેલા બળવાન્ મિથ્યાદર્શન નામના
"સેનાપતિએ પ્રપચથી લોકોને ઠગીને તેઓમા ફેલાવ્યા છે વાત એ છે
"કે એણે (મિથ્યાદર્શન પ્રધાને-સેનાપતિએ) ભોળા લોકો ઉપર
"પ્રપચ કરીને દુનિયામા ઉપર જણાવી તેવી બાબતોને ધર્મો તરીકે
"ચલાવી છે વળી આ દુનિયામા બીજા પણ ધર્મો હોય છે જેઓ કહે છે

---

1 સુવર્ણદાન, ગોદાન, પૃથ્વીદાન બ્રાહ્મણને આપવામા ઘણુ પુણ્ય મનુસ્મૃતિમા કહ્યુ છે બાકીના ઘણા ભાગ વ્યવહારથી સમજાય તેવા છે, દરરોજ જોવામા આવે તેવા છે

2 ભૈરવજપ અગાઉ મોટા ગિરનાર જેવા પર્વતપરથી નીચે જમીનપર દુખપી કે ધર્મબુદ્ધિથી ઘણા માણસ આત્મઘાત કરતા હતા તેમા પુણ્ય માનવામા આવતુ હતુ હાલ તો સરકારે એ આત્મઘાતની પ્રવૃત્તિ બધ કરી છે ભૈરવજપની જગ્યા ગિરનારપર હાલ પણ દૂરથી જોઇ શકાય છે

3 એક ઘેરથી આખી ગોચરી કરી લેવી તે

ધર્મમાં અ
ધર્મબુદ્ધિ

"કે તમે ક્ષમા રાખો, નરમાશ રાખો, સતોષ ધા
"રણ કરો, પવિત્રતા ધારણ કરો, સરળતા શીખો,
"લોભને દેશવટો આપો, તપ કરો, સયમમા મન
"પરોવો, સત્ય બોલો, બ્રહ્મચર્ય ધારણ કરો, શાતિ
"રાખો, ઇંદ્રિયોને દમો, પ્રાણીવધ (હિંસા)નો ત્યાગ કરો, પરવસ્તુ
"લઇ લેવાની વૃત્તિ છોડી દો, શુદ્ધ ધ્યાન કરો, સંસારપર વિરાગ
"રાખો, ઉપકારી પૂજ્યપાદ ગુરૂમહારાજની ભક્તિ કરો, જરા પણ
"પ્રમાદ સેવો નહિ, મનની સર્વદા એકાગ્રતા કરી દો, નિગ્રથપણામા
"(મુનિપણામા) તત્પરતા રાખો-આવા આવા ચિત્તને નિર્મળ
"કરનાર જે જે અમૃત જેવા શુદ્ધ ઉપદેશો હોય, જેઓ સાચા શુદ્ધ
"ધર્મના નામને યોગ્ય હોય અને જે જગતને આનદ કરાવવાના હેતુ
"ભૂત હોય અને સસાર સમુદ્ર ઓળગવામા સેતુ (bridge) જેવા
"હોય તેને એ મહામોહ રાજાનો સેનાપતિ છુપા ધા કરે છે, તેની આડે
"આવ્યા કરે છે, અને તેની અપ્રસિદ્ધિ કેવી રીતે થાય, તે લોકોના
"જાણવામા ઓછા કેમ આવે તેની નિરતર ગોઠવણ રાખ્યા કરે છે
"અને તેવા ધર્મને અધર્મ ગણાવવાનો પણ પ્રયત્ન કરે છે

અતત્ત્વમા
તત્ત્વબુદ્ધિ

" "આત્મા શ્યામાક[1] કે તદુલ (ચોખા)ના આકારને ધારણ
"કરનાર (તેના જેવડો) હોય છે, આત્મા પાચશે
"ધનુષ્ય પ્રમાણ હોય છે, આખા વિશ્વમાં[2] એક જ
"આત્મા હોય છે, આત્મા નિત્ય જ હોય છે અને
"આત્મા આખી દુનિયામા વિભુ (વ્યાપીને રહેલો)
"છે, આત્મા ક્ષણસતાનરૂપ[3] છે, આત્મા લલાટ (કપાળ)મા રહે છે,[4]
"આત્મા હૃદયમા રહે છે, આત્મા જ્ઞાન માત્ર જ છે-બીજુ કાઇ નથી,
"ચર અને અચર જે સઘળુ દેખાય છે તે સઘળુ શૂન્યમાત્ર છે,
"આત્મા પચભૂતનો સમૂહ છે, બ્રહ્માથી થયેલ છે, (બ્રહ્મમય છે)

---

૧ શ્યામો નામનુ અનાજ ખેતરમા થાય છે, ઝીણુ જેવુ હોય છે

૨ શકરનો અદ્વૈત મત આત્માને એક નિત્ય અને સર્વવ્યાપી માને છે

૩ બૌદ્ધો આત્માને ક્ષણિક માને છે જુઓ સર્વદર્શનસગ્રહ પૃ ૧૨

૪ આત્માની જૂદી જૂદી રીતે વિવેચના જૂદા જૂદા દર્શનકારો અને સપ્રદાયો કરે છે એના વિવેચન માટે સર્વદર્શનસગ્રહ ષડ્દર્શનસમુચ્ચય સિદ્ધાન્તસાર વિગેરે ગ્રંથો જેવા એ હકીકતનુ દોહન કરી એક લેખ આનદઘન પદરત્નાવળી (પ્રથમ ભાગ) પૃ ૩૮૭-૪૧૨ મા આપેલ છે તેથી અત્ર તેપર ફરી વિવેચન કરવામા આવ્યુ નથી

"દેવતાએ રચેલ છે, મહેશ્વરે બનાવેલ છે-આવા આવા આત્માને
"અંગે અનેક પ્રકારના ખોટા તત્ત્વો મનાતા હોય છે, પ્રમાણની
"સાથે જ્યારે તેને વિચારવામા આવે ત્યારે તેમા અનેક પ્રકારની
"બાધાઓ આવતી જણાય છે તેવા તત્ત્વોવિષે પણ એ મિથ્યાદર્શન
"સેનાપતિ પ્રાણીની સદ્બુદ્ધિ કરાવે છે એ એવા તત્ત્વો આદરવા
"આ પ્રાણીને સમજાવે છે, જ્યારે[1] જીવ, અજીવ, પુણ્ય, પાપ,
"આશ્રવ, સવર, નિર્જરા, બધ અને મોક્ષ એ નવ
તત્ત્વ તરફ "તત્ત્વો બરાબર સાચા છે, પ્રતીતિથી સિદ્ધ થાય
અરુચિ "તેવા છે અને પ્રમાણોની કોટિમાથી જરા પણ
"દૂર જતા નથી અને કોઇ પણ બાધવિના સ્થાપિત
"થઇ શકે તેવા છે તેને એ મિથ્યાદર્શન પ્રધાન છૂપાવી દે છે, એને
"વશ પડેલા પ્રાણીઓને તે તત્ત્વો જાણવા દેતો નથી

"સાધુવેશ ધારણ કરવા છતા ગૃહસ્થાવાસમા રહેલા, સ્ત્રીઓના
"અગોપાગનુ મર્દન કરનારા વિષયાસક્ત, પ્રાણીઓનો
ગુરુતત્ત્વમા "ઘાત કરનારા, હિંસક, અસત્ય પ્રતિજ્ઞાવાળા, પ્રતિ-
ગોટાળો "જ્ઞાનો ઘાત કરનારા પાપીઓ, ધનધાન્યાદિ પરિ-
"ગ્રહમા રચી પચી રહેલા, સારી રસોઇઓ આ
"રોગનારા, મદિરા (દારૂ)નુ પાન કરનારા, પરસ્ત્રીનુ સેવન કરનારા,
"ધર્મમાર્ગને દૂષણ લગાડનારા, ગુરૂના રૂપમા તપાવેલા લોઢાના
"ગોળાનો આકાર ધારણ કરનારા[2]-આવા આવા અધર્મ આચરણ
"કરનારાઓ પ્રત્યે પણ તે મિથ્યાદર્શન સેનાપતિ (પ્રધાન) લોકોમા
"પાત્રબુદ્ધિ ધારણ કરાવે છે, તેઓને સત્પાત્ર (લાયક) મનાવે છે,
"એટલે તેઓ માન સન્માનને યોગ્ય છે, તેઓનો ઉપદેશ સાભળવા
"યોગ્ય છે અને તેઓ સર્વ રીતે પાત્ર છે એમ તે ઠરાવે છે,
"ત્યારે બીજા કેટલાક ગુરૂઓ અને ઉપદેશકો સત્ય જ્ઞાનને જાણનારા,
"વિશુદ્ધ ધ્યાનમા રક્ત, શુદ્ધ ચારિત્રનો ખપ કરનારા, તપ તપનારા
"અને સારે રસ્તે શક્તિનો ઉપયોગ કરનારા હોય છે, ગુણરત્નોને
"ધારણ કરનારા હોય છે, મહા વૈર્યવાન્ હોય છે, તદ્દન શાત હોય
"છે, હાલતા ચાલતા કલ્પવૃક્ષોની જેવા હોય છે, (તેમને) દાન આ-
"પનારને સસારસમુદ્ર ઉતારનારા હોય છે, ચિંતનમા પણ ન

---

૧ જૈનદર્શનકારોના પ્રરૂપેલા આ નવ તત્ત્વો છે સામાન્ય બોધ માટે નવ તત્ત્વ ગ્રથ જોવો.

૨ દેખાવમાં જ ક્રોધી, જાજ્વલ્યમાન મૂર્તિ.

"આવી શકે તેવી વસ્તુઓના વહાણ તુલ્ય હોઇ (સંસારસમુદ્રને)
"સામે પાર જનારા હોય છે-આવા નિર્મળ ચિત્તવાળા મહાત્મા પુ
"રૂષો ઉપર એ મહામોહનો મિથ્યાદર્શન પ્રધાન (સેનાપતિ) અપાત્ર
"પણાની બુદ્ધિ ઉત્પન્ન કરે છે

સાધુપણાની મા-નીનતામા ફેરફાર

" "કેટલાક સાધુનો વેશ ધારણ કરનારા સૌભાગ્ય માટે રાખોડું "દે છે (કોતુક), કેટલાક ગારૂડી વિદ્યા અથવા "જાદુગરીના પ્રયોગો કરે છે, કેટલાક મંત્રોનો ઉપ"યોગ કરે છે, કોઇ ઇંદ્રજાળના ખેલો કરવામાં "રસ લે છે, કેટલાક રસાયણ કરે છે, કેટલાક "ઝેર ઉતારવાનું કામ કરે છે (નિર્વિષીકરણ), કેટલાક ઔષધની "મેળવણી કરે છે (તંત્ર), કેટલાક અંજનથી અદૃશ્ય થવાનું કામ "કરે છે (અંતર્ધાન), કેટલાક [1]અષ્ટાંગ નિમિત્ત કહે છે ઉત્પાત, "આંતરિક્ષ, દિવ્ય, અંગ, સ્વર, લક્ષણ, વ્યંજન અને ભૌમ સંબંધી "નિમિત્તો કહે છે, કેટલાક શત્રુનો નાશ કરવા માટે કામણ ટુમણ "વૈરપૂર્વક કરે છે (ઉચ્ચાટન), કેટલાક વૈદ્યકશાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરી "દવા કરવાના કામમાં પડી જાય છે (આયુર્વેદ), કેટલાક નવી "સંતતિના શુભઅશુભ દેખાડી આપનારા ચક્રો બનાવવા (જાતકો "તૈયાર કરવા)ના કામમાં રસ લે છે, કેટલાક જ્યોતિષના વિષયમાં "પડી જાય છે, કેટલાક ગણિત ગણવામાં તત્પર હોય છે, કેટલાક "ચૂર્ણોની મેળવણી કર્યા કરે છે તથા કેટલાક યોગના લેપો તૈયાર કર્યા "કરવામાં વખત પસાર કરે છે-આવા આવા પાપશાસ્ત્રના નવા નવા "જુદા જુદા પ્રકારના વિશેષો પ્રાણીઓને આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન કરનારા થાય છે "જેના ઘણા પ્રકારો છે-એ અને એવા એવા પ્રાણીનું ઉપમર્દન કરે 'તેના અને શઠતાનો ધજાગરો ઉડાડે તેવા અનેક હેતુઓ હોય છે "તેને જે વેશધારીઓ સારી રીતે જાણતા હોય છે અને તેનો જેઓ

---

૧ અષ્ટાંગ નિમિત્ત-ભવિષ્ય કથન નીચે પ્રમાણે —

૧ ઉત્પાત તારા વિગેરે ખરવાથી સારા નરસા ફળનું કથન કરવું
૨ આંતરિક્ષ ગ્રહોના ઉદય અને અસ્તથી સારા ખોટા ફળનું કથન કરવું
૩ દિવ્ય તપાવેલા તેલમાં હાથ બોળવા અગ્નિપર ચાલવું વિગેરે શપથ
૪ અંગ પુરૂષ સ્ત્રીના જમણા ડાબા અંગના ફરકવાથી શુભાશુભ ચેષ્ટાઓ જાણવી તે
૫ સ્વર પક્ષી વિગેરેના સ્વરથી શુભાશુભ ફળનું કથન કરવું
૬ લક્ષણ હાથ પગની રેખા ઉપરથી શુભાશુભ ફળનું કથન કરવું
૭ વ્યંજન મસા તલ વિગેરે ઉપરથી શુભાશુભ ફળનું કહેવું
૮ ભૌમ ધરતીકંપથી શુભાશુભ ફળનું કહેવું

'પ્રયોગ કરનારા હોય છે અને જે લુચ્ચાઓ–ધર્મઠગો પાપપરા-
"પણ હોઈ એવા કામ કરવામા અથવા એવી નજીની તુચ્છ બાબ-
"તોમા વખત કાઢવામા ધર્મસબધી જરા પણ વાંધો ધરાવતા નથી
"તેવાઓને એ મિથ્યાદર્શન આ પૃથ્વીતળપર ગુણવાન્ તરીકે
"બતાવે છે, ધીરજીગ તરીકે દર્શાવે છે, પૂજવા યોગ્ય તરીકે મનાવે
"છે, ઊંચા પ્રકારના મનવાળા (મનસ્વી) તરીકે જણાવે છે, તેઓ જ
"ખરા લાભ કરાવી આપનારા છે એમ સૂચવે છે અને મુનિઓમા
"તેઓ જ સર્વોત્તમ છે એમ વારવાર સૂચવે છે એ મિથ્યાદર્શનમા
'એની શક્તિ છે કે એવા બાહ્ય જનો જાણે સર્વથા સર્વ માનને ઉ-
"ચિત છે એમ પોતાની શક્તિના જોરથી પ્રાણીઓને મનાવે છે હવે
'બીજા એવા જ કેટલાક પ્રાણીઓ હોય છે કે જેઓને એવા અનેક
"પ્રકારના મત્રો તથા તત્રો અને બીજી વિદ્યાઓ સારી રીતે આવડતી
"હોય છે છતા અતિ નિસ્પૃહીપણાથી જેઓ એવા પ્રકારની લોક-
"યાત્રાથી તદ્દન નિવૃત્ત થયેલા હોય છે અને જેઓને ધર્મના વિષયમા
"જરા પણ ઉલ્લઘન (અતિક્રમ) થઇ જાય તે માટે બહુ જ ભય લાગતો
"હોય છે, જેઓ પારકાની બાબતમા જાણે મુગા બ્હેરા કે આધળા
"હોય તેમ નકામી બાબત સાભળતા બોલતા કે જોતા નથી, જેઓ
"પોતાના ગુણની વૃદ્ધિ થાય તે માટે જ નિરતર તત્પર રહેનાર
"હોય છે, જેઓ પોતાના શરીર ઉપર પણ જરાએ આસક્તિ
"નહિ રાખનારા હોય છે, તો પછી ધન સ્ત્રી આદિ પર પદાર્થોની તો
"વાત જ શી કરવી ? જેઓ કોપ, અહકાર અને લોભને નવગજના
"નમસ્કાર દૂરથી જ કરનારા હોય છે, જેઓના સર્વ સ્થૂળ વ્યાપારો
"તદ્દન શાત થઇ ગયેલા હોય છે, જેઓને અન્ય કોઇની અપેક્ષા
"હોતી નથી, જેઓ તપને ખરેખર્ (આત્મ)ધન માનનારા હોય છે,
"જે કદિ દિવ્ય[1] બતાવતા નથી, જેઓ જાદુગરીની વાતો કે પ્રયોગો
"કરતા નથી, જેઓ મત્રાદિ કોઇ પણ પ્રકારનુ અનુષ્ઠાન કરતા નથી,
"જેઓ નિમિત્ત બતાવતા નથી, જેઓ લોકોના ઉપર ઉપરના બાહ્ય
"ઉપચારોનો સુખપૂર્વક ત્યાગ કરે છે અને નિરતર જ્ઞાન ધ્યાન અભ્યાસ
'અને યોગપ્રક્રિયામા આત્માને આસક્ત રાખતા હોય છે–આવા
"આવા વિશિષ્ટ પુરુષો હોય છે, મહાત્મા પુરુષો હોય છે, સાધુઓ
"હોય છે તેને એ મિથ્યાદર્શન નિર્ગુણી તરીકે ગણાવે છે, લોકવ્યવ-
"હારથી વિમુખ જણાવે છે, મૂર્ખ તરીકે પ્રસિદ્ધ કરે છે, સુખભોગથી

---

૧ જુઓ છેલ્લી નોટના પેરા ન ૩

"વચિત થયેલા જાણાવે છે, અપમાનથી હણાયલા દર્શાવે છે, ગરીબ-
"દીન છે એમ સમજાવે છે, ખરા જ્ઞાનની સમજણ વગરના જાહેર
"કરે છે, શ્વાન જેવા છે એમ મશ્કરી કરે છે-આવી રીતે પોતાની
"શક્તિથી સાધુ પુરૂષોને તદ્દન ઉલટા રૂપમા પ્રસિદ્ધ કરવામા એ
"આનદ લે છે

કર્મવિભાગ મા વિચિત્રતા

" "[1]તમે કન્યાઓના લગ્ન કરો, પુત્રો ઉત્પન્ન કરો, શત્રુઓને
"મારી નાખો, કુટુબનુ પરિપાલન (પોષણ) કરો-
"આના આવા કામો જે ઘોર સસારવૃદ્ધિના કારણો
"છે તેને વિશુદ્ધ ધર્મ તરીકે તેના તરફથી બતા
"વવામા આવે છે અને જણાવવામા આવે છે કે
"એવા કાર્યો કરવાથી આ સસારસમુદ્ર તરી જવાય છે, ત્યારે જે
"મા। જ્ઞાનદર્શનચારિત્રરૂપ રત્નત્રયથી ભરપૂર છે અને જેનાથી મુક્તિ
"પ્રાપ્ત થાય છે તે માર્ગનો એ લોકશત્રુ મિથ્યાદર્શન સર્વથા નાશ કરે
"છે-લોપ કરે છે

" "ભાઇ પ્રકર્ષ ! આવી રીતે એ મોટી શક્તિવાળા સેનાપતિ મિથ્યાદર્શનમા કેટલી અદ્ભુત શક્તિ છે તેનુ મેં તારી પાસે વિસ્તારથી વર્ણન કરી બતાવ્યુ મેં તને અગાઉ [2]જણાવ્યુ હતુ કે તે મિથ્યાદર્શન જે દેવ ન હોય તેનામા દેવપણાની બુદ્ધિ ઉત્પન્ન કરે છે, અધર્મમા ધર્મની માનીનતા ઉત્પન્ન કરે છે, જે તત્ત્વ ન હોય તે તત્ત્વ છે એવી બુદ્ધિ ઉત્પન્ન કરે છે, જે અપાત્ર કે કુપાત્ર હોય તેને તે પાત્ર મનાવે છે, ગુણની તદ્દન ગેરહાજરી હોય ત્યા ગુણોનો સમૂહ સમજાવે છે અને જે સસાર વધવાના હેતુઓ હોય તેને તે નિર્વાણ (મોક્ષ)ના હેતુઓ હોવાની ભ્રાન્તિ કરાવે છે એ સર્વના સબધમા વિવેચનપૂર્વક સર્વ હકીકત તારી પાસે નિવેદન કરી, બાકી ખરેખરા વિસ્તારથી તો એ પ્રધાનના પરાક્રમોની વાત કોણ કરી શકે?

---

૧ આ વાના લગ્નને સ્મૃતિકારે ધર્મ માનેલ છે અપુત્રની ગતિ નથી, સ્વર્ગ તેને મળતુ નથી એમ સ્મૃતિકાર બતાવે છે શત્રુનો નાશ પણ મનુસ્મૃતિમા ફરજ તરીકે ગણાવેલ છે વૃદ્ધ માબાપ સાધ્વી સ્ત્રી અને નાના પુત્રને સેંકડો અકાર્ય કરીને પણ પાળવા પોષવાની ફરજ ગૃહસ્થને માથે મનુસ્મૃતિમા નાખવામા આવી છે સ્થૂળ દષ્ટિએ આ કર્તવ્યો લાગશે પણ તેને આત્મિક દષ્ટિથી જોવાની જરૂર છે સમ્યગ્દર્શનમા દષ્ટિની જ શુદ્ધિ હોય છે એ લક્ષ્યમા રાખવુ

૨ જુઓ પૃ ૮૪૪

"એ મહામોહ રાજાનો સેનાપતિ મિથ્યાદર્શન ઘણો જ અભિમાની છે અને તેથી પોતાના મનથી એમ જ માની લે છે કે મહામોહ રાજાના આખા રાજ્યનો ભાર તેને જ માથે છે અને પોતે જ જાણે આખા રાજ્યનો નિભાવેલો નાયક છે એમ ધારીને કામ લે છે આની રીતે આખા રાજ્યનો ભાર પોતાને માથે માની લઇને પછી એ સેનાપતિ સાહેબ પોતાના મનમા વિચાર કરે છે કે મહારાજાનો મારા ઉપર સપૂર્ણ ભરોસો છે માટે મારે પણ અન્ય કાર્યોમા ચિત્ત ન રાખતા હમેશા એમના હિતમા જ એકાતે પ્રવૃત્તિ કરવી જોઇએ આવા પ્રકારની પોતાની ફરજ સમજીને એ સેનાપતિ ચિત્તવિક્ષેપ નામનો મડપ તૈયાર કરે છે, તૃષ્ણા નામની વેદિકા બનાવે છે અને વિપર્યાસ નામનુ સિંહાસન તેનાપર ગોઠવે છે આવી જાતની ગોઠવણ કરીને તે બાહ્ય લોક પ્રત્યે શુ પરિણામ નીપજાવી શકે છે તે ભાઇ પ્રકર્ષ! હુ તને જણાવુ છુ તે તારા ધ્યાનમા બરાબર રાખજે

સેનાપતિ મડપાદિની રચના કરે છે

મડપ રચનાનુ રહસ્ય.

વેદિકાપરના ભાવો.

સિંહાસનનો ઊંડો આશય.

" "આ બાપડો પ્રાણી એક જાડા કે પીધેલા માણસની પેઠે "અથવા ભૂતથી વળગાડ લાગેલા માણસના પેઠે ધર્મપણાની બુદ્ધિએ "નકામા આટા માર્યા કરે છે અને અહીં તહીં એ રચનાને લઇને "ગભરાયા કરે છે એવુ અત્યત વિચિત્ર પરિણામ તે કેવી રીતે "ઉત્પન્ન કરે છે તે તુ સમજી લે પ્રાણી પોતે ધર્મ કરે છે "એમ માનીને ધર્મબુદ્ધિથી ભૈરવજવ[1] ખાય છે, [2]મહાપથને રસ્તે "જાય છે, માહ માસમા પાણીમા અવગાહન કરીને ટાઢથી મરી "જાય છે,[3] પચાગ્નિ[4] તપ કરી આતાપના લેવાને "નિમિત્તે વગર કારણે અગ્નિથી બળ્યા કરે છે, ગાય "પીપળા આદિને વદન કરવા વિગેરેમા નકામા

ચિત્તવિક્ષેપમડપ

---

૧ ભૈરવજવ માટે જુઓ પૃ ૭૫૫ ઉપરની નોટ તીર્થાંતર નિપાતન એ ભૈરવ જવ છે

૨ હિમાલયની ઉત્તર દિશામા સ્વર્ગમા જવાનો રસ્તો

૩ આ સર્વ અજ્ઞાનકષ્ટો (શારીરિક) હઠયોગના માર્ગો છે જૂદા જૂદા આકારમા તે હજુ પણ ઘણા ખરા પ્રચલિત જણાય છે

૪ ચાર બાજુ સખ્ત અગ્નિ અને માથે સૂર્યની સખ્ત ગરમી લેવી એને આતાપના કહેવામા આ.

"રચિત થયેલા જણાવે છે, અપમાનથી હણાયલા ફશાવે છે, ગરીબ-
"દીન છે એમ સમજાવે છે, ખરા જ્ઞાનની સમજણ વગરના જાહેર
"કરે છે, શ્વાન જેવા છે એમ મશ્કરી કરે છે-આવી રીતે પોતાની
"શક્તિથી સાધુ પુરૂષોને તદ્દન ઉલટા રૂપમા પ્રસિદ્ધ કરવામા એ
"આનદ લે છે

" "[1]તમે કન્યાઓના લગ્ન કરો, પુત્રો ઉત્પન્ન કરો, શત્રુઓને
"મારી નાખો, કુટુબનુ પરિપાલન (પોષણ) કરો-
કર્મવિભાગ "આવા આવા કામો જે ઘોર સસારવૃદ્ધિના કારણો
મા વિચિત્રતા "છે તેને વિશુદ્ધ ધર્મ તરીકે તેના તરફથી બતા
"વવામા આવે છે અને જણાવવામા આવે છે કે
"એવા કાર્યો કરવાથી આ સસારસમુદ્ર તરી જવાય છે, ત્યારે જે
"માર્ગ જ્ઞાનદર્શનચારિત્રરૂપ રત્નત્રયથી ભરપૂર છે અને જેનાથી મુક્તિ
"પ્રાપ્ત થાય છે તે માર્ગનો એ લોકશત્રુ મિથ્યાદર્શન સર્વથા નાશ કરે
"છે-લોપ કરે છે

" "ભાઇ પ્રકર્ષ! આવી રીતે એ મોટી શક્તિવાળા સેનાપતિ મિથ્યાદર્શનમા કેટલી અદ્દભુત શક્તિ છે તેનુ મેં તારી પાસે વિસ્તારથી વર્ણન કરી બતાવ્યુ મેં તને અગાઉ [2]જણાવ્યુ હતુ કે તે મિથ્યાદર્શન જે દેવ ન હોય તેનામા દેવપણાની બુદ્ધિ ઉત્પન્ન કરે છે, અધર્મમા ધર્મની માનીનતા ઉત્પન્ન કરે છે, જે તત્ત્વ ન હોય તે તત્ત્વ છે એવી બુદ્ધિ ઉત્પન્ન કરે છે, જે અપાત્ર કે કુપાત્ર હોય તેને તે પાત્ર મનાવે છે, ગુણની તદ્દન ગેરહાજરી હોય ત્યા ગુણોનો સમૂહ સમજાવે છે અને જે સસાર વધવાના હેતુઓ હોય તેને તે નિર્વાણ (મોક્ષ)ના હેતુઓ હોવાની ભ્રાન્તિ કરાવે છે એ સર્વના સબધમા વિવેચનપૂર્વક સર્વ હકીકત તારી પાસે નિવેદન કરી, બાકી ખરેખરા વિસ્તારથી તો એ પ્રધાનના પરાક્રમોની વાત કોણ કરી શકે?

---

૧ કન્યાના લગ્નને સ્મૃતિકારે ધર્મ માનેલ છે અપુત્રની ગતિ નથી સ્વર્ગ તેને મળતુ નથી એમ સ્મૃતિકાર બતાવે છે શત્રુનો નાશ પણ મનુસ્મૃતિમા ફરજ તરીકે ગણાવેલ છે વૃદ્ધ માબાપ સાધ્વી સ્ત્રી અને નાના પુત્રને સેંકડો અકાર્ય કરીને પણ પાળવા પોષવાની ફરજ ગૃહસ્થને માથે મનુસ્મૃતિમા નાખવામા આવી છે સ્થૂલ દૃષ્ટિએ આ કર્તવ્યો લાગશે પણ તેને આત્મિક દૃષ્ટિથી જોવાની જરૂર છે સમ્યગ્દર્શનમા દૃષ્ટિની જ શુદ્ધિ હોય છે એ લક્ષ્યમા રાખવુ

૨ જુઓ પૃ ૮૪૪ ૫

" એ મહામોહ રાજાનો સેનાપતિ મિથ્યાદર્શન ઘણો જ અભિમાની છે અને તેથી પોતાના મનથી એમ જ માની લે છે કે

સેનાપતિ મડપાદિની રચના કરે છે

મહામોહ રાજાના આખા રાજ્યનો ભાર તેને જ માથે છે અને પોતે જ જાણે આખા રાજ્યનો નિમાયેલો નાયક છે એમ ધારીને કામ લે છે આની રીતે આખા રાજ્યનો ભાર પોતાને માથે માની લઇને પછી એ સેનાપતિ સાહેબ પોતાના મનમા વિચાર કરે છે કે મહારાજાનો મારા ઉપર સપૂર્ણ ભરોસો છે માટે મારે પણ અન્ય કાર્યોમા ચિત્ત ન રાખતા હમેશા એમના હિતમા જ એકાતે પ્રવૃત્તિ કરવી જોઇએ આવા પ્રકારની પોતાની ફરજ સમજીને એ સેનાપતિ ચિત્તવિક્ષેપ નામનો મડપ તૈયાર કરે છે, તૃષ્ણા નામની વેદિકા બનાવે છે અને વિપર્યાસ નામનુ સિંહાસન તેનાપર ગોઠવે છે આવી જાતની ગોઠવણ કરીને તે બાહ્ય લોક પ્રત્યે શુ પરિણામ નીપજાવી શકે છે તે ભાઇ પ્રકર્ષ! હુ તને જણાવુ છુ તે તારા-ધ્યાનમા બરાબર રાખજે

મંડપ રચનાનુ રહસ્ય.
વેદિકાપરના ભાવો.
સિંહાસનનો ઊંડો આશય.

" "આ બાપડો પ્રાણી એક ગાડા કે પીધેલા માણસની પેઠે "અથવા ભૂતથી વળગાડ લાગેલા માણસના પેઠે ધર્મપણાની બુદ્ધિએ "નકામા આટા માર્યા કરે છે અને અહીં તહીં એ રચનાને લઇને "ગભરાયા કરે છે એનુ અત્યત વિચિત્ર પરિણામ તે કેવી રીતે "ઉત્પન્ન કરે છે તે તુ સમજી લે પ્રાણી પોતે ધર્મ કરે છે "એમ માનીને ધર્મબુદ્ધિથી ભૈરવજવ[1] ખાય છે, [2]મહાપથને રસ્તે "જાય છે, માહ માસમા પાણીમા અવગાહન કરીને ટાઢથી મરી "જાય છે,[3] પચાગ્નિ[4] તપ કરી આતાપના લેવાને

ચિત્તવિક્ષેપમડપ

"નિમિત્તે વગર કારણે અગ્નિથી બળ્યા કરે છે, ગાય "પીપળા આદિને વદન કરવા વિગેરેમા નકામા

---

૧ ભૈરવજવ માટે જુઓ પૃ ૭૫૫ ઉપરની નોટ તીર્થાંતર નિપાતન એ ભૈરવ જપ છે

૨ હિમાલયની ઉત્તર દિશામા સ્વર્ગમા ચઢવાનો રસ્તો

૩ આ સર્વ અજ્ઞાનકષ્ટ (શારીરિક) હઠયોગના માર્ગો છે જૂદા જૂદા આકારમા તે હજુ પણ ઘણા ખરા પ્રચલિત જણાય છે

૪ ચાર બાજુ સખ્ત અગ્નિ અને માથે સૂર્યની સખ્ત ગરમી લેવી એને પચાગ્નિ આતાપના કહેવામા આવે છે

"માથા પછાડ્યા કરે છે,[1] કુમારી કન્યા અને બ્રાહ્મણને (અપાત્રને) "મોટી રકમનુ દાન આપીને નકામો નિરધનીઓ થઇ જાય છે, પો "તાને શ્રદ્ધાવાળો અને પાપથી પવિત્ર થયેલો માની અનેક પ્રકારના "દુ ખો સહન કરે છે, માની લીધેલા તીર્થોની યાત્રા કરવાની ઇચ્છાથી "પોતાના ઘર, ધન અને બધુવર્ગને છોડી દઇને અનેક દુ ખો સહન "કરતો પરદેશમા જ્યા ત્યા રખડ્યા કરે છે, પોતાના મરણ પામેલા[2] "પિત્રીઓને તર્પણ કરવાના ઇરાદાથી અથવા દેવનુ આરાધન કર "વાના હેતુથી પ્રાણીઓની હિંસા કરે છે (પશુનો યજ્ઞ કરે છે) અને "આવી અનેક બાબતોમા પૈસાનો વ્યય કરે છે, ત્યાર પછી ભક્તિ "રસમા પોતાના મનને લીન કરી દઇને જે પ્રાણીઓ[3] તપાવેલા "લોઢાના ગોળા સમાન હોય છે તેઓને માસ ખવરાવીને, દારૂ "પાઇને, ધન આપીને અને ખાવાની વસ્તુઓ અર્પણ કરીને રાજી "કરવા મથે છે અને એવા એવા બીજા કામો ધર્મબુદ્ધિથી લેવાઇ "જઇને કરે છે, મનમા માને છે કે પોતે સાચો ધર્મ કરે છે અને "એ રીતે વિવેકી સમજુ પ્રાણીઓના હસવાને પાત્ર પોતે બને છે "અને તેની બુદ્ધિ ધર્મના ખોટા ખ્યાલથી એવી બહેર મારી જાય "છે કે એવા કામોમા કેટલા પ્રાણીઓનો નકામો નાશ થાય છે, "પોતાનુ ભવિષ્ય કેટલુ બગડતું જાય છે, પોતે કેટલો હસવા પાત્ર "થતો જાય છે અને પૈસાનો કેટલો ખોટો વ્યય કરે છે તે બાબત "તેના લક્ષ્યમા જરા પણ રહેતી નથી તત્ત્વમાર્ગથી દૂર નીકળી "ગયેલા લોકો આવી રીતે પોતાના રાગદ્વેષથી ઉત્પન્ન થયેલા પાપની "વિશુદ્ધિ કરવા માટે અનેક પ્રકારની ચેષ્ટાઓ કરે છે અને પરિણામે "ધર્મનો સાચો ઉપાય નહિ જાણતા હોવાથી અનેક જીવોનુ મર્દન "કરે છે અને હાથીના બચ્ચાને ન મેળવતા તેને બદલે ગધેડાને "બાધે છે[4] આખરે 'તારા તલ યજ્ઞમા નાખ્યા, અગ્નિમા તારી ખીર "બાળી'-એવુ એવુ કહીને ધુતારાઓ પારકું ધન ઉડાવતા રહે છે "અને આવા મૂર્ખ માણસો તેને અનુસરતા રહે છે[5] વળી તે વખતે

૧ ગાય પીપળાને વાગીને (પગે લાગીને) પોતાનું માથુ નકામું ફોડે છે-અથડાવે છે

૨ અહીં શ્રાદ્ધસબધી સૂચવન છે

૩ આ દેવીભક્તોને સૂચવે છે

૪ હાથીને બ ધે ગધેડો વહોરે છે 'આદમજી ગયા ને ગધેડો વસાવી આવ્યા એને મળતી આ કહેવત છે

૫ તલનો હોમ કરી યજમાનને જણાવ્યુ કે તારા પાપ બળી ગયા આમ કરી લોકોના પૈસા ઉગાવે છે અને લોકોના મનમા ખોટો ભાવ ઉત્પન્ન કરે છે

"કોઇ સાચા સરળ માર્ગનો ઉપદેશ આપનાર માણસ એ પ્રાણી પાસે "પોકાર કરતો હોય છે, વારવાર મોટેથી ઉપદેશ આપતો હોય છે "તો તેની આ ભાઇશ્રી જરા પણ દરકાર કરતા નથી અને ઉલટા "એવા ઉપદેશ આપનારને મૂર્ખમા ગણી કાઢે છે મિથ્યાદર્શન નામના "સેનાપતિએ જે ચિત્તવિક્ષેપ મડપ બનાવ્યો છે તેનુ આવા પ્રકારનુ "વર્તન થાય છે-આવુ પરિણામ થાય છે એમ ભાઇ પ્રકર્ષ ! તારે "સમજી લેવુ[1]

" "ભાઇ પ્રકર્ષ ! આ પ્રાણીને કામભોગના વિષય તરફ જે લપટ- "પણુ હોય છે તેને તે મરતા છતા પણ મૂકતો "નથી અને તેની ખાતર અનેક પ્રકારની વિડબનાઓ "સહન કરે છે એ સુપ્રસિદ્ધ હકીકત છે તેનો ખુ- "લાસો તને સમજાવુ છુ દાખલા તરીકે અવલોકન કરવાથી તને "જણાશે કે પ્રાણી અપ્સરાને મેળવવાને માટે નદા (ગોરી-પાર્વતી)ના "કુડમા પ્રવેશ કરે છે,[2] તે જ ભનના પતિને ફરીવાર મળવા "માટે તેની સાથે અગ્નિમા બળી આત્મઘાત કરે છે,[3] સ્વર્ગ પ્રાપ્ત "કરવાની ઇચ્છાથી, પૈસા પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છાથી કે પુત્ર કે સ્ત્રી "મેળવવાની ઇચ્છાથી [4]અગ્નિહોત્ર યજ્ઞ અને તેની જ જાતના બીજા "અનુષ્ઠાનો કરે છે, દાન આપે છે અને મનમા ઇચ્છા કરે છે કે પોતે "મરણ પામે ત્યારે તે દાનના બદલામા અમુક વસ્તુ પોતાને મળે, "પરતુ એવા અનુષ્ઠાનોના બદલામા ક્લેશથી રહિત મોક્ષલક્ષણ "ફળની ઇચ્છા રાખતો નથી અને પામતો પણ નથી, જે કાઇ કર્માનુ "ષ્ઠાન કરે છે તે પોતાને પરલોકમા અર્થે અથવા વિષયભોગની "પ્રાપ્તિ માટે થાય એના નિયાણાથી[5] કરે છે તેથી તે સર્વે દોષવાળુ

તૃષ્ણાવેદિકા

---

૧ મતલબ ચિત્તમા આવા આવા પ્રકારના વિક્ષેપો થાય છે તેનુ અત્ર દિગ્દર્શન કરાવ્યુ

૨ આ નદાકુડમા મૂળ અર્થ (classical allusion) શું છે તે ધ્યાનમા નથી, આશય તો સ્પષ્ટ છે

૩ સતી થવાના રીવાજપર આ ઉલ્લેખ છે

૪ દરરોજ ઘરમા પચયજ્ઞ અમુક ઇચ્છાથી કરવામા આવે છે તે પર આ ઉલ્લેખ છે

૫ નિયાણું હુ જે આ ધર્મકાર્ય કરૂ છુ તેનુ મને અમુક ફળ મળે એવી ઇચ્છા આ નિયાણુ (claiming the reward of penitential acts) નો જૈનશાસ્ત્રકારો સર્વથા નિષેધ કરે છે તીર્થંકરની માનતા કરવી એ પણ લોકોત્તર મિથ્યાત્વ જ છે કેશરીઆજી કે મલ્લિનાથની માનતા માનનારે આ તૃષ્ણાવેદિકા વિચારવી

"જ થાય છે-આવુ જે બને છે તે સર્વનુ કારણ તૃષ્ણાવેદિકા સમ "જવી અને વેદિકાને બનાવનાર અને સચલન કરનાર પેલો મિથ્યા "દર્શન વજીર છે એમ સમજવુ

"વળી ભાઇ પ્રકર્ષ ! આ પ્રાણીને મોક્ષમા જવાનુ મન હોય છે "છતા રસ્તાઓ તેથી તદ્દન જ ઉલટા લે છે અને

વિપર્યાસસિંહાસન "જાણે દિગ્મૂઢ થઇ ગયેલા જેવો તે દેખાય છે "દાખલા તરીકે સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શી દેવ શ્રી "જિનેશ્વર ભગવાનની એ મૂર્ખ નિંદા કરે છે જ્યારે કોઇ પણ પ્રકા "રના પ્રમાણની વિચારણા, તુલના કે સમજણ વગર વેદને પ્રમાણ "માને છે, અહિંસાલક્ષણ વિશુદ્ધ (જૈન) ધર્મને દોષ આપે છે, "ખરાબ કહે છે જ્યારે પશુના નાશથી ભરપૂર યજ્ઞયાગવાળા ધર્મને "વધારે વિખ્યાતિ આપે છે અને સારો કહે છે, અસલ તત્ત્વની "પીડામા પડી જઇને જીવ અજીવ[1] વિગેરે શુદ્ધ સત્ય તત્ત્વોને છુપાવે "છે, નિંદે છે, ખોટા કહે છે જ્યારે તેને બદલે પચભૂત[2] (પૃથ્વી, "પાણી, તેજ, વાયુ અને આકાશ) રૂપ તત્ત્વનુ સ્થાપન કરે છે "અથવા [3]શૂન્યવાદની સ્થાપના કરે છે, તેના વખાણ કરે છે અને "તેને સત્ય કહે છે, શુદ્ધ જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રના ઉપાસક વિશુદ્ધ પાત્રની "એ પ્રાણી નિંદા કરે છે અને સર્વ પ્રકારના આરભમા જે પડી "રહેલા હોય છે તેને પાત્ર માનીને એ ભાઇશ્રી રાજીખુશીથી સારી "પેઠે દાન આપે છે, એ તપ, ક્ષમા અને અનિચ્છાને નબળાઇ ગણી "દોષરૂપ માને છે જ્યારે લુચ્ચાઇ, ખરાબ ચેષ્ટા અને રડીબાજીને "ગુણ માને છે, સાચા જ્ઞાનનો વિશુદ્ધ માર્ગ હોય છે તેને તે ધુતારા "ઓએ ચલાવેલો ખરાબ માર્ગ ગણે છે જ્યારે [4]તાત્રિક જેવા શાક્ત "મતોને તે મોક્ષ જવાનુ સાધન માને છે, ગૃહસ્થાશ્રમના ધર્મને તે "ખાસ કરીને મોટુ માન આપે છે અને તેને અતુલ્ય કહી વર્ણવે છે "જ્યારે સર્વ પ્રકારના રાગદ્વેષાદિ વિપરીત ભાવોના ઉચ્છેદ કરનાર "યતિધર્મ (સાધુઓના ધર્મ-સન્યસ્તાશ્રમ)ને તે નિંદી કાઢે છે-આવી "રીતે એ મિથ્યાદર્શને તૈયાર કરેલ વિપર્યાસ નામનુ સિંહાસન પો "તાનો ભાવ બરાબર ભજવે છે એમ ભાઇ પ્રકર્ષ ! તારે સમજવુ

---

૧ જૈન મત પ્રમાણે જીવાજીવાદિ સાત અથવા નવ તત્ત્વ છે

૨ પચભૂતાત્મક જગત્ એ જૈમિની સિદ્ધાત છે

૩ શૂન્યવાદ બૌધનો છે

૪ કૌલ માર્ગ શક્તિના ઉપાસકો માર્ગી પંથના સર્વ સ્ત્રીઓમા સ્વપરનો ભેદ નહિ માનનારા, દારૂ પીનારા

" "[1]વળી એ મિથ્યાદર્શનને લીધે લોકો અજ્ઞાનને વશ પડી જઇ
"બીજા જે જે કામો કરે છે તે તને કહી સભળાવુ
"તે જરા ધ્યાન રાખીને સાભળ જેઓ તદ્દન
"ઘરડાખખ થઇ ગયા હોય, જેમના તરફ જોઇને
"યુવાન સ્ત્રીઓ મશ્કરી કરતી હોય, જેમના શરીર-

મિથ્યાદર્શન મ હિ મા

"પર [2]વળીઆ, પળીઆ, માથામા તાલ અને અગપર ચાઠાઓ સ્પષ્ટ
"દેખાઇ આવતા હોય તેવાઓને પણ કામવિકાર ભોગવવાનો એવો
"રસ લાગેલો હોય છે કે તેઓ ઘડપણની વાતથી પણ શરમાય
"છે, કોઇ તેમને તેઓનો જન્મ ક્યારે થયો એવો સવાલ પૂછે
"તો જાણે પોતે હજુ તો તદ્દન જુવાન જ છે એવો નજીકનો
"વખત બતાવે છે, અનેક પ્રકારની વસ્તુઓનો યોગ એકઠો કરીને
"પોતાના વાળ ઉપર કાળાશ લાવવાને માટે કલપ લગાવે છે
"અને જાણે અધકારથી પોતાના હૃદયને કાળપ લગાડતા હોય તેમ
"તેને [3]કાળા કરે છે, શરીરપર વારવાર જૂદા જૂદા પ્રકારના
"તેલો લગાવીને સુવાળપ લાવવા પ્રયત્ન કરે છે, તેમ જ ગાલપ
"રની શિથિળતા યત્નપૂર્વક છૂપાવે છે (એટલે ગાલપર લાલી હજુ
"પણ રહી છે એમ બતાવવા માટે તેને પણ રગ લગાડે છે), ઘરડા
"હોવા છતા જુવાન હોય તેવી ચાલ ચાલવાનો ડોળ કરે છે–જુવાની
"ટકાવી રાખવા માટે અનેક પ્રકારની દવાઓ અને રસાયણો ખાય
"છે, પોતાનુ મુખડું કાચમા વારવાર જોયા કરે છે, પોતાની શરીરની
"છાયાને પાણીમા જોયા કરે છે, શરીરની શોભા કરવા સારૂ તેના
"સાધનો મેળવવા અને લગાડવામા અનેક પ્રકારની ઉપાધિઓ ખુશીથી
"સહન કરે છે, સુંદર લલનાઓ તેને બાપા બાપા કે તાત તાત[4]
"કહીને બોલાવે ત્યારે જો કે પોતે તેના દાદા થવાને યોગ્ય હોય તો
"પણ તેઓના તરફ કામવિકારની નજરથી જુએ છે અને લપટાવા
"વલખા મારે છે, પોતે બીજાઓને હુકમ અને પ્રેરણા કરે તેવા
"સારા સયોગોમા હોવા છતા જાતે જ મશ્કરી ઠઠ્ઠા અને ટોળ ટચકા

---

૧ આ પણ વિપર્યાસજન્ય પરિણામો છે

૨ ઘડપણના ચિહ્નો

૩ ઘરડા ન દેખાવા કાળો રગ (કલપ) વાળને લગાડવાનો રીવાજ જાણીતો છે

૪ તાત શબ્દ પ્રેમ અને કાઇક વડીલપણાનો ભાવ બતાવે છે આ ભાઇશ્રી એવા સબોધનની દરકાર ન કરતા પોતાને તાત કહેનાર લલનાને પણ ફસાવે છે અથવા ફસાવવા યત્ન કરે છે આવુ કાર્ય સર્વે પ્રકારે નિંદ્ય ગણાય છે

"કરીને લોકોની મશ્કરીને પાત્ર થાય છે-આવી રીતે ઘડપણથી જર્જર
"થયેલા શરીર ઉપર આટલી આટલી વિડંબના એ સેનાપતિ કરે છે
"તો પછી ગઢાપચીશીવાળી જુવાનીમાં તો તે શા શા હાવ કરતો
"હશે તે તારે જ વિચારી લેવું આવી રીતે જે શરીર શ્લેષ્મ (લીંટ),
"આંતરડાં ચરબી અને કચરાથી ભરપૂર છે તેમાં અત્યંત આસક્ત
"રહીને બાપડા જીવો ત્યાં સુધી અનેક પ્રકારના ખેદ પામ્યા કરે
"છે અને એવી રીતે શરમ વગરના થઇને અને ધર્મના સાધનો
"છોડી દઇને અનંત ભવોમાં દુર્લભ મનુષ્યનો ભવ તદ્દન વ્યર્થ
"બનાવી દે છે, ભવિષ્યમાં શું થવાનું છે તે સંબંધી અવલોકન
"કરતા નથી, દેહતત્ત્વને પીછાનતા નથી, શરીરતત્ત્વ અને આત્મ
"તત્ત્વનો ભેદ જાણી શકતા નથી અને માત્ર ખાવા, પીવા, ઉંઘવા
"અને કામભોગ સેવવાની પીડામાં જ પશુવત્ જીવન વહન કરે
"છે આવા પ્રાણીઓ અપાર સંસારસમુદ્રમાં પડી તળીએ જતા
"હોય તેઓને ઉપર લાવવાનો ઉપાય શો? અનેક્યાથી હોઇ શકે?
"કેમકે તેમાંથી બચાવનાર ઉત્તમ ધાર્મિક આચારોનો તેમણે બીલકુલ
"વિનાશ કરી નાખ્યો હોય છે ભાઇ પ્રકર્ષ! મિથ્યાદર્શને બનાવેલ
"વિપર્યાસ સિંહાસન આ રૂપમાં પણ દુનિયામાં દેખાવ દે છે તે
"તારે ધ્યાનમાં રાખવું ભાઇ! તને કેટલી વાત કહું! જે નિયમોમાં
"શાંતિનું સામ્રાજ્ય પ્રસરી રહેલું હોય છે અને જે સર્વ બાબતમાં
"સારભૂત હોય છે તે નિયમોમાં પણ આ વિષયપરવશતાના પાસમાં
"પડેલો જડ પ્રાણી દુઃખ માને છે એટલે એવા નિયમોથી પોતાને
"દુઃખ થશે એમ ધારી લે છે, જ્યારે જે વિષયભોગો અત્યંત તુચ્છ
"હોય છે, દુઃખથી ભરપૂર હોય છે અને થોડા વખતમાં ચાલી
"જનારા હોય છે તેમાં પરવશતાથી તે સુખ માને છે એટલે તે
"ભોગોથી પોતાને સુખ થશે એમ તે ધારી લે છે એટલા માટે એ
"મિથ્યાદર્શન નામનો સેનાપતિ જે આ દુનિયામાં પ્રખ્યાત છે તે
"બાહ્ય જનોને આવા અનેક પ્રકારના અનર્થો ઉપજાવે છે આવી
"રીતે ભાઇ પ્રકર્ષ! મિથ્યાદર્શન સેનાપતિના સંબંધમાં જાણવાજોગ
"હકીકત તને ટૂંકામાં કહી સંભળાવી"

કુદૃષ્ટિ.

મામાને આ પ્રમાણે વિવેચન કરતા સાંભળી રહ્યા પછી નિર્મળ આત્મા ભાણેજ પ્રકર્ષે અતિ પ્રસન્ન થયો અને પોતાનો જમણો હાથ ઊંચો કરી મામાને કહ્યું "મામા! મામા! તમે એ વિસ્તારપૂર્વક

દર્શાવ્યુ તે તો બહુ સારૂ કર્યું હવે પણ આ સેનાપતિના અડધા આસનપર એક સુંદર સ્ત્રી બેઠી છે તે કોણ છે તે સમજાવો"

મામા વિમર્શે કહ્યુ "ભાઇ! પોતાના પતિ જેટલા જ સાહસ કરનારી અને તેના જેવુ જ ફળ આપનારી એ મિથ્યાદર્શન સેનાપતિની સ્ત્રી (ભાર્યા) કુદૃષ્ટિના નામથી સારી રીતે પ્રસિદ્ધ થયેલી છે બહિરંગ લોકમા જે પાખંડીઓ ખોટા માર્ગે ચલાવનારા કેટલાક જોવામા આવે છે તે સર્વેનુ કારણ પણ એ મિથ્યાદર્શનની સ્ત્રી કુદૃષ્ટિ છે એ પાખંડીઓના નામો હુ અહીં તારી પાસે વર્ણવુ છુ તેઓના દેવ વિગેરે જૂદા જૂદા પ્રકારના હોવાથી એક બીજાથી તેઓ જૂદા પડે છે એમ તારે સમજી લેવુ તેઓના નામો નીચે પ્રમાણે છે[1]

"શાક્ય, ત્રિદંડીઆ, શૈવ, [2]ગૌતમ, ચરક, સામાનિક, સામપરા, વેદધર્મીઓ, ધાર્મિકો, આજીવિકમતવાળા[3], શુદ્ધો, વિદ્યુદ્દન્ત, ચુંચુણુ, માહેંદ્રો, ચારિકો, ધૂમો, બદ્ધવેશી, ખુખુકો, ઉલ્કા, પાશુપત મતવાળા[4], કણાદમતવાળા[5] ચર્મખડવાળાઓ, સયોગીઓ, ઉલૂકો[6], ગોદેહ,

---

૧ આ મતોમાના કોઇ કોઇપર નોટ આપી છે, દરેકપર વિસ્તારથી નોટ આપવા માટે શોધ ચાલે છે આ વિભાગનુ પરિશિષ્ટ આ પ્રસ્તાવને અન્તે જોવુ પરિશિષ્ટ નં ૧

૨ **ગૌતમ દર્શન** એ ન્યાય દર્શનનું બીજુ નામ છે એ દર્શન સોળ પદાર્થને માને છે એમા અનુમાનથી ઇશ્વરનુ અસ્તિત્વ સિદ્ધ કરવામા આવે છે, દેહમા આત્મબુદ્ધિ થવાથી રાગદ્વેષરૂપ મોહનો આવિર્ભાવ થાય છે, એથી પાપની કે પુણ્યની પ્રવૃત્તિ થાય છે પ્રવૃત્તિથી ધર્માધર્મ ઉત્પન્ન થાય છે પ્રવૃત્તિ સાજન્ય ગણતા તેનુ મૂળ અજ્ઞાન સમજાય છે અને તેથી તત્ત્વજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ કરતા મિથ્યાજ્ઞાન, દોષ, પ્રવૃત્તિ, જન્મ અને દુ ખનો અનુક્રમે નાશ થાય છે ઇશ્વરપ્રસાદને આ દર્શન આવશ્યક માને છે (સ દ સ)

૩ આ મત ગોશાળકનો હતો જુઓ કલ્પસૂત્ર

૪ **પાશુપત** આ મતના સ્થાપનાર નકુલીશ છે આ મતને અને યોગને નિકટનો સબંધ જણાય છે કાનફટા યોગીઓ આ મતના છે મત્સ્યેન્દ્રનાથ આ મતના આચાર્ય હતા એનું વિસ્તારથી વર્ણન સર્વદર્શનસંગ્રહ ગ્રન્થમા છે હઠયોગ આ મતનો ખાસ વિષય છે

૫ **કણાદમતવાળા** આ મત વૈશેષિક દર્શનના નામથી પ્રસિદ્ધ છે એના સ્થાપક કણાદ હતા એ મતવાળા 'વિશેષ'ને પદાર્થ માનતા હોવાથી તેનું નામ વૈશેષિક દર્શન કહેવાય છે દ્રવ્ય, ગુણ, કર્મ, સામાન્ય, વિશેષ, સમવાય અને અભાવ એ સાત પદાર્થને માને છે તત્વજ્ઞાન એટલે પદાર્થવિવેક પ્રાપ્ય હોવાથી તેના સબંધમા શાસ્ત્રવ્યવસ્થા કરવામા આવે છે આત્યતિકી દુ ખનિવૃત્તિને અત્ર મોક્ષ માનવામા આવે છે (સ દ સ.)

૬ **ઉલૂક** એ વૈશેષિક દર્શનનું જ નામ છે જુઓ ઉપરની નોટ એ મતનુ નામ ઔલૂક્ય પણ કહેવાય છે

યજ્ઞતાપસો, ઘોષપાશુપતો, કદછેદો, દિગમ્બરો, કામર્દકો, કાળમુખો, પાણિપેહો, ત્રિરાશીઆ, કાપાલિક મતવાળા, ક્રિયાવાદીઓ, ગોવ્રતો, મૃગચારીઓ, લોકાયતમતવાળા, શખ ધમનારા, સિદ્ધવાદીઓ, કુનતપો, તાપગો, ગિરિરોહીઓ, શુચિઓ, રાજપિંડવાળાઓ, સસારમોચકો, સર્વાવસ્થો, અજ્ઞાનવાદીઓ, શ્વેતભિક્ષુઓ, કુમારવ્રતીઓ, શરીર શત્રુઓ, ઉક્તદો, ચક્રવાળો, નપુઓ, હસ્તિતાપસો, વિત્તદેવો, બિલ વાસીઓ, મૈથુનચારીઓ, અબરો, અસિધારીઓ, માઠરપુનો, ચ દ્રોકૃમિકો, ઉદકમૃત્તિકો, એક એક થાળીવાળા, મખલોકો, પક્ષાપક્ષ મતવાળાઓ, ગજધ્વજો, ઉલૂકપક્ષીઓ, માતૃ(દેવી)ભક્તો અને કટક મદકો વિગેરે વિગેરે ભાઇ પ્રકર્ષ! તને કેટલાના નામો ગણાવવા? એ સર્વ જૂદા જૂદા પ્રકારના અભિપ્રાયો ધારણ કરનારા હોવાથી જૂદા જૂદા નામ ધારણ કરનારા પાખડીઓ સમજવા [1]તેઓ (૧) દેવત ત્ત્વમા ભેદ હોવાથી (૨) વાદ–કારણતત્ત્વની માન્યતાને અગે ભિન્નતા હોવાથી (૩) તેમના ઉપદેશકોના વેશ જૂદા જૂદા હોવાથી (૪) ખપતી ન ખપતી વસ્તુઓના વિવેકમા–કલ્પનામા ફેરફાર હોવાથી (૫) મોક્ષનો વિચાર જૂદા જૂદા પ્રકારનો હોવાથી (૬) વિશુદ્ધિ કોનુ નામ કહેવાય તેનો ખ્યાલ જૂદો હોવાથી તેમજ (૭) ખાવાપીવાની રીતભાતમા ફેરફાર હોવાથી તેઓ એક બીજાથી જૂદા પડે છે તે આ રીતે

(૧) ઉપરના મતમતાતરોવાળા કોઇ રૂદ્ર (શિવ)ને દેવ માને છે, કોઇ ઇદ્રને દેવ માને છે, કોઇ ચદ્રની પૂજા કરે છે,
દેવ. કોઇ નાગને દેવ માને છે, કોઇ બુદ્ધ ભગવાનને સેવે છે, કોઇ વિષ્ણુની મહત્તા માને છે, કોઇ ગણેશની આસેવના કરે છે અને એવી એવી રીતે જેના મનમા જેમ આવ્યુ તેમ પોતાના મત પ્રમાણે જૂદા જૂદા ઇષ્ટ દેવોને દેવ માની લઇને તેની સેવાપૂજા કરે છે અને તેથી કરીને એક બીજાથી તેઓ જૂદા પડે છે

(૨) એ મતોમા અનેક પ્રકારના વાદ હોય છે અને તેથી પણ તે મતો એક બીજાથી જૂદા પડે છે કોઇ ઇશ્વરને કર્ત્તા માને છે અને તેના વગર આ સૃષ્ટિ અશક્ય માને છે, કોઇ
વાદ. તેની જરૂરીઆત નકામી માને છે અને ભાવીભાવને મુખ્ય કરે છે, કોઇ કર્મવાદી થઇ જઇ કર્મપર આ સૃષ્ટિનો

---

૧ દર્શનકારોનો ભેદ સાત કારણોમાંથી એક અથવા વધારે કારણોને લઇને પડે છે આ પ્રથકરણ ઘણુ સુદર છે મેં તેનુ ભાષાન્તર ઘણી છૂટથી કર્યું છે સાત ભેદકારણના નામો આ પ્રમાણે દેવ, વાદ, વેશ, કલ્પ, મોક્ષ, વિશુદ્ધિ, વૃત્તિ

વિકાસ કલ્પે છે, કોઇ વસ્તુસ્વભાવ જ એવા પ્રકારનો છે એમ જણાવી [1]સ્વભાવવાદને પ્રાધાન્ય આપે છે, કોઇ દ્રવ્યને મુખ્યતા આપી જે કાળે જે થવાનુ હોય તે તે જ કાળે થાય છે એમ કહે છે, જેમકે જે વૃક્ષોને જે ઋતુમા પુષ્પ ફળ વિગેરે આવવાના હોય તે તે જ ઋતુ આવ્યેથી આવી શકે છે, અન્ય ઋતુમા નહીં, આવી રીતે દરેક વસ્તુઓના સબંધમા કાળ કાર્ય બજાવે છે, માટે કાળ જ કર્તા છે આવા આવા જૂદા જૂદા વાદથી ધર્મનો ભેદ પડે છે અને નવા નવા મતો નીકળે છે

(૩) કેટલાક ત્રિદંડીનો વેશ ધારણ કરે છે, કોઇ હાથમા કમંડલુ લે છે, કોઇ માથે મુંડન કરાવે છે, કોઇ વલ્કલ ધારણ કરે વેશ. છે, કોઇ કપડામા ભેદ પાડે છે-આની રીતે વેશની ભિન્નતા દરેક મતમા જોવામા આવે છે અને તેથી વેશને લઇને પણ તેઓ સર્વ એક બીજાથી જૂદા પડે છે

(૪) અમુક વસ્તુ ખાવી કે ન ખાવી, ખાવા યોગ્ય ગણાય કે નહિ એવી રીતે ભક્ષ્ય અભક્ષ્યનો વિષય દરેક તીર્થીઓનો જૂદો કલ્પ. પડે છે, દરેક મતવાળા પોતાની બુદ્ધિમા આવે તેમ ભક્ષ્યાભક્ષ્યનો ભેદ પાડે છે અને તે રીતે પણ એક બીજાથી જૂદા પડે છે

(૫) એ પાખડી મતોમા સુખદુ ખથી રહિત અને ઓલવાઇ ગયેલા દીવા જેવો મોક્ષ પણ દરેકનો જૂદા જૂદા પ્રકારનો હોય છે એટલે કોઇ મોક્ષને શૂન્ય રૂપ માને છે, કોઇ મોક્ષ. નિર્વૃત્તિરૂપ પણ અભેદ સ્વરૂપે માને છે, કોઇ ઉપાધિત્યાગ રૂપે માને છે-જ્યાં સુખદુ ખ કાઇ ન હોય અને દીવો ઓલવાઇ ગયો હોય એવા વિચિત્ર ખ્યાલથી મોક્ષનુ લક્ષણ બાધવામા આવે છે, એમા પણ એકતા જોવામા આવતી નથી આવી રીતે તે મતો એક બીજાથી મોક્ષના ખ્યાલમા પણ જૂદા પડે છે

(૬) પ્રાણી અમુક પાપ કરે તેની વિશુદ્ધિનો ખ્યાલ દરેક તીર્થવાળા નવી નવી રીતે કરે છે અને પ્રાયશ્ચિત્તાદિમા બહુ વિશુદ્ધિ. પ્રકારના ભેદ રાખે છે, જેમ જેના વિચારમા આવે તેમ વિશુદ્ધિના માર્ગો બતાવે છે અને તેને અનુસરવાથી પ્રાણી

1 Laws of Nature

ગમે તેવા પાપથી મુક્ત થઇ જાય છે એમ જણાવે છે આ વિશુદ્ધિના પ્રકારમા પણ સર્વે તીર્થીઓ એક બીજાથી જૂદા પડે છે

(૭) કેટલાક કન્દમૂળ ફળ વિગેરે જગવમા તૈયાર મળે તે ઉપર પોતાની વૃત્તિ કરી લે છે, કેટલાક અનાજ ખાઇને તેપર જ નિર્વાહ કરવાનો ઉપદેશ કરે છે, કેટલાક અમુક ખોરાક પર જ વૃત્તિ કરવાનુ જણાવે છે આવી રીતે દરેકની વૃત્તિનો ભેદ હોવાથી તે દ્વારા પણ દરેક તીર્થીઓ એક બીજાથી જૂદા પડે છે

વૃત્તિ.

એ કુદષ્ટિની શક્તિથી શુદ્ધ ધર્મના બોધ વિનાના શુદ્ધ ધર્મમા જેથી બહાર રહેલા આ પ્રાણીઓ બાપડા ભવસમુદ્રમા અહીં તહીં અફળાય છે, કુટાય છે, ધમાય છે तत्त्वमार्गमजानन्तो, विवदन्ते परस्परम्। न्याग्रह नैव मुञ्चन्ति, दत्त्वा' हितमाविशे ॥ તત્ત્વ માર્ગને તેઓ જાણતા નથી છતા અરસપરસ નકામી ચર્ચા કર્યા કરે છે, વાદવિવાદ કર્યા કરે છે અને તત્ત્વનો પાર ન પામતા ફોકટની તકરારો કરે છે વળી પોતાના કરેલા નિર્ણયમા એટલા બધા ચુસ્ત રહે છે કે લીધેલી બાબતનો આગ્રહ કોઇ રીતે મૂકતા નથી અને કોઇ તેઓના હિતની ખાતર સાચી વાત સમજાવે તો તેના ઉપર ઉલટા ગુસ્સે થાય છે, તેના ઉપર રોષ કરે છે અને તેનાપર ખીજાય છે આવી રીતે ભાઇ પ્રકર્ષ! એ કુદષ્ટિ બાઇ જે મિથ્યાદર્શનની પ્રાણવલ્લભા છે તે બહિરંગ પ્રાણીઓ તરફ વર્તન કરે છે અને તેના એવા પ્રકારના કાર્ય માટે જ તે ત્રણ ભુવનમા જાણીતી થયેલી છે, તેને એવા કામમા જ આનદ અને મોજમજા આવે છે અને તે જ તેના વિનાસનો વિષય છે

પ્રકરણ ૧૩ મું.

રાગકેસરી—દ્વેષગજેન્દ્ર.

વિમર્શ મામાએ મોહરાજાના પરિવારનું વિસ્તારથી વર્ણન પોતાના ભાણેજ પ્રકર્ષ પાસે આગલા પ્રકરણમા શરૂ કર્યું હતું, ત્યા તેણે મોહરાજાની પત્ની, સેનાપતિ અને સેનાપતિની ભાર્યાનું વર્ણન અને તેના કાર્યો ગણાવ્યા અને ખાસ કરીને મિથ્યાદર્શન સેનાપતિ (પ્રધાન)નુ વિસ્તારથી વર્ણન કરી બતાવ્યુ હવે મોહરાયના પરિવારને અગે તેના બે પુત્રોનો પરિચય ભાણેજને કરાવતા મામાશ્રી જણાવે છે—

[1]રાગકેસરી.

"ભાઇ પ્રકર્ષ! પેલા વિપર્યાસ નામના ઊંચા સિંહાસન ઉપર બેઠેલ જણાય છે તે તારા જાણવામા આવેલ સુપ્રસિદ્ધ રાગકેસરી છે મહામોહ રાજાએ એને રાજ્યગાદી ઉપર સ્થાપન કરીને પોતાને માથેથી રાજ્યની ચિંતાનો ભાર ઓછો કર્યો છે અને તેથી પોતે નિવૃત્ત થયેલ હોય તેમ રહે છે મહામોહ મહારાજાએ પોતાનુ આખુ રાજ્ય તેને સોંપી દીધુ છે તો પણ વિનય કરવામા કુશળ રાગકેસરી પિતાની સર્વ પ્રકારની વિવેક મર્યાદા ખાસ કરીને જાળવે છે, પિતાને સર્વ રીતે યોગ્ય માન આપે છે અને અગત્યની સર્વ બાબતોમા તેમની સલાહ લે છે વળી પિતા મહામોહ પણ સર્વની પાસે પોતાના રાગકેસરી કુમારના વખાણ કરે છે અને તે જ આ રાજ્યનો પ્રભુ છે એમ જાહેર રીતે ઘણીવાર કહે છે આવી રીતે પુત્રનો વિનય અને પિતાની કદર

૧ રાગકેસરીનુ વર્ણન શરૂઆતમા પ્રભાવના હેવાલમા પ્રસ્તાવ ૩-પ્રકરણ ૪ મા આવે છે પછી રાજસચિત્ત નગરનુ વર્ણન પૃ ૭૮૦-૪મા આવે છે ત્યા તેને એ નગરના રાજા તરીકે વર્ણવેલ છે

તથા વત્સલતા બન્નેને એક બીજા તરફ પૂર્ણ સ્નેહથી બંધાયલા રાખે છે તેઓના આવા ગાઢ સંબંધને લઈને બન્ને જવા થઈને આખા જગતને વશ કરવાને શક્તિમાન થાય છે જ્યાં સુધી એ રાગકેસરી રાજાનો પ્રતાપ દુનિયામાં તપે છે ત્યાં સુધી બહિરંગ લોકને [1]સુખની ગંધ પણ ક્યાંથી આવી શકે? કારણ કે એ રાજા સંસારમાં આવી રહેલ બાહ્ય પદાર્થો ઉપર બહિરંગ પ્રાણીઓમાં અતિશય પ્રીતિ ઉત્પન્ન કરે છે અને ક્લેશમય પુણ્ય (પાપાનુબંધી પુણ્ય)થી ઉત્પન્ન થયેલ, જાતે ક્લેશમય અને ભવિષ્યમાં ક્લેશને ઉત્પન્ન કરનાર ભાવો સાથે એ પ્રાણીને બરાબર મજબૂત સ્નેહબંધનમાં નાખી દે છે

રાગકેસરીના ત્રણ મિત્રો.
દૃષ્ટિરાગ–સ્નેહરાગ અને વિષયરાગ

"વળી ભાઈ પ્રકર્ષ! પેલા રાતા વર્ણવાળા અને ઘણા સ્નિગ્ધ શરીરવાળા ત્રણ પુરૂષો રાગકેસરીની પાસે બેઠેલા જણાય છે તેમને રાગકેસરી મહારાજાએ પોતાની શક્તિથી પોતાના શરીરથી અભેદપણે પોતાના ખાસ દોસ્તદારો–મિત્રો બનાવી દીધેલા છે એ ત્રણે પુરૂષો બરાબર નીહાળી નીહાળીને જોવા લાયક છે તે કોણ કોણ છે તે હું તને કહું છું તે લક્ષ્યમાં રાખજે

દૃષ્ટિરાગ.

(૧) એ ત્રણમાં પ્રથમ અતત્ત્વાભિનિવેશ[2] શ્રેષ્ઠ મનુષ્ય છે તેને કેટલાક વિદ્વાન સાધુઓ [3]'દૃષ્ટિરાગ' એવું નામ પણ આપે છે એ ભાઈથી જૂદા જૂદા તીર્થ (મત) વાળાઓની પાસે પોતપોતાના દર્શનમાં અત્યંત આગ્રહ ઉત્પન્ન કરાવે છે અને તે જે આગ્રહ ઉત્પન્ન કરે છે તે સાધારણ રીતે એટલો સખ્ત હોય છે કે એકવાર થયા પછી તે છૂટવો ઘણો મુસ્કેલ પડે છે

સ્નેહરાગ.

(૨) રાગકેસરી પાસે જે બીજો પુરૂષ દેખાય છે તેનું નામ ભવપાત છે અને તેને કેટલાક વિદ્વાન આચાર્યો 'સ્નેહરાગ'નું નામ પણ

---

૧ આ સત્ય આત્મિક સુખ સમજવું

૨ અતત્ત્વાભિનિવેશ જે વસ્તુ તત્ત્વ ન હોય તેને તત્ત્વ તરીકે માની તે બાબતનો ખોટો આગ્રહ રાખવો તેને અભિનિવેશ મિથ્યાત્વ કહેવામાં આવે છે

૩ દૃષ્ટિરાગ–એટલે દર્શનનો રાગ મિથ્યાદર્શનપર ઘણો આગ્રહ કેટલાક લોકો ઓળખાણવાળા તરફ પક્ષપાતને દૃષ્ટિરાગ કહે છે તે ખોટું છે–એ સ્નેહરાગ છે દૃષ્ટિરાગનો વિષય દર્શન–મતો છે

આપે છે એ મહાપુરૂષ ધન ઉપર, સ્ત્રી ઉપર, પુત્રપુત્રી ઉપર, સગા સંબંધીઓ ઉપર, પરિવાર ઉપર અને અન્ય વસ્તુઓ ઉપર અત્યંત રાગ અને અતિશય મૂર્છા ઉત્પન્ન કરે છે અને મનને તેની સાથે ગાઢ બંધાયલું રાખે છે

વિષય રાગ.

(૩) ત્યાર પછી જે ત્રીજો પુરૂષ એ રાજાની પાસે બેઠેલ છે તે [1]અભિષ્વંગ નામનો છે અને તેનું નામ કેટલાક વિદ્વાન્ આચાર્યો '[2]વિષયરાગ' પણ આપે છે એ ભાઇથી આ લોકમાં અનેક પ્રકારની ઉદ્દામ લીલાઓપૂર્વક ભ્રમણ કરતો શબ્દ, રૂપ, રસ, ગંધ, અને સ્પર્શના વિષયોમાં પ્રાણીઓને લોલતા ઉત્પન્ન કરે છે

એ ત્રણે મિત્રોની શક્તિથી રાગકેસરી રાજાએ આ આખા જગતને જીતી લીધું છે એમ હું તો માનું છું એ રાગકેસરી રાજાએ પોતાની શક્તિથી આખા રાજ્યભુવનને (ત્રણ લોકને) પોતાના પગતળે દાબી રાખ્યું છે અને તેનામાં એટલું બધું વીર્ય છે કે જેથી સન્માર્ગરૂપી મદોન્મત્ત હાથીઓના કુંભસ્થળ ભેદી નાખવાને પણ એ પૂરતી શક્તિ ધરાવે છે અને તેથી એણે પોતાના રાગકેસરી નામને સફળ કર્યું છે

રાગકેસરીની ભાર્યા-મૂઢતા.

"[3]વળી એ જ સિંહાસનપર તેની સાથે જે સ્ત્રી બેઠેલી જણાય છે તે રાગકેસરીની લોકપ્રસિદ્ધ ભાર્યા મૂઢતા છે એમ તારે જાણવું જે જે ગુણો રાગકેસરીમાં છે તે સર્વ એ રાજપત્ની મૂઢતામાં પણ સારી રીતે આવીને વસેલા છે એમ તારે લક્ષ્યમાં રાખવું શંકર જેમ પાર્વતીને પોતાના શરીરમાં અરધા અંગ તરીકે સાથે જ રાખે છે અને તેનું અને પાર્વતીનું શરીર એક જ જણાય છે તેમ આ રાગકેસરી રાજા પોતાની મૂઢતા પત્નીને શરીરમાં જ રાખે છે જેમ દેહનું એક બીજાનું શરીર એક બીજામાં એકમેક થઇને રહેલ છે તેમ બંને જણ પણ એક બીજાથી જરા પણ ભેદ પડ્યા વગર એક થઇને રહેલ છે

* * *

દ્વેષગજેંદ્ર.

"એ રાગકેસરી રાજાની ડાબી બાજુએ સિંહાસન પર જે

---

૧ અભિષ્વંગ એટલે વળગી પડવું તે

૨ શાસ્ત્રમાં એ કામરાગના નામથી પણ ઓળખાય છે।

૩ અહીં જે રા એ સૌભાગ્યવિશાળ મૂળ ... વાક્ય છે

પુરૂષ દેખાય છે તે દ્વેષગજેંદ્ર નામનો પુરૂષ છે એને તુ ઘણુ કરીને પીછાને છે એ દ્વેષગજેંદ્ર મહામોહ રાજાનો પુત્ર થાય છે અને રાગકેસરીનો ભાઇ થાય છે એનામા પણ એટલા બધા ગુણો છે કે તેના ઉપર પણ તેના પિતા મહામોહની ઘણી જ પ્રીતિ છે અને તે સપુતને જોઇને તેના પિતાની આખ ઠરે છે અને મનમા નિરાત થાય છે, કારણ એમ છે કે જન્મથી તો એ દ્વેષગજેંદ્ર તેના ભાઇ રાજા રાગકેસરીથી નાનો છે છતા તાકાતમા-શક્તિમા રાગકેસરીથી તે ઘણો વધારે છે અને તેને લોકોમા તેની જ રીતે ઓળખવામા આવે છે અને તે હકીકત આવી રીતે બને છે રાગકેસરીને જોઇને લોકોને જરા પણ બીક લાગતી નથી, જ્યારે આ દ્વેષગજેંદ્રને જોતા જ તેઓ ભયથી થરથરી જાય છે, વળી જ્યા સુધી એ ભાઇશ્રી દ્વેષગજેંદ્ર ચિત્ત અટવીમા ફરતા હોય છે ત્યા સુધી બહારના લોકોને (બહિરગ લોકોને) કોઇ જાતનુ સુખ મળે એવી આશા રાખવી તદ્દન ફોકટ છે, જે લોકો એક બીજાના ખાસ મિત્ર હોય છે અને જેઓનુ મન એક બીજા તરફના સ્નેહથી ભરેલુ હોય છે તેઓના મનને પણ એ ભાઇશ્રી પોતાના જાતિસ્વભાવથી જુદા પાડી નાખે છે, બન્નેમા આતરો પડાવી દે છે અને દુશ્મનાવટ ઊભી કરે છે, જ્યારે જ્યારે એ ભાઇશ્રી ચિત્ત અટવીમા આવીને હીલચાલ કરે છે ત્યારે ત્યારે (બહિરગ) પ્રાણીઓ ઘણા જ દુ ખી દુ ખી થઇ જાય છે, અને એવી રીતે દુ ખી થઇને જ પડ્યા રહે છે એટલુ જ નહિ પણ વધારામા તેઓને એક બીજા ઉપર એટલો સખ્ત તત બધાઇ જાય છે કે તેને લઇને વૈર બાધીને મહા ભયકર વેદનાવાળી નરકમા જઇને પડે છે અને ત્યા પણ પોતાનુ વૈર ભૂલતા નથી ખરેખર ભાઇ પ્રકર્ષ! એ દ્વેષગજેંદ્રનુ જેવુ આકરૂ નામ છે તેવો જ તે ભયકર છે તેથી તેના નામ જેવા તેનામા ગુણો છે એમ તારે સમજવુ જેમ ગધહસ્તીની ગધથી બીજા હાથીઓ નાસી જાય છે તેમ આ દ્વેષગધહસ્તીની ગધથી વિવેકરૂપ હાથીઓ દૂરથી જ પલાયન કરી જાય છે તેની સ્રી 'અવિવેકિતા[1] નામની છે તે હાલ અત્રે હાજર નથી, તેની વાત તો અગાઉ શોકે જણાવી હતી તે તારા ધ્યાનમા હશે"

---

[1] અવિવેકિતાનુ પ્રથમ દર્શન ત્રીજા પ્રસ્તાવની શરૂઆતમા વૈશ્વાનરની માતા તરીકે થાય છે જુઓ પૃ ૩૪૯ ત્યાર પછી શૈલરાજની માતા તરીકે આ પ્રસ્તાવમા તેને પૃ ૭૭૫ મા વર્ણવી છે તામસચિત્ત પુરમા મામા ભાણેજ જતા હતા ત્યારે અવિવેકિતા સબધી શોકે સર્વ વાત વિસ્તારથી કરી હતી-જુઓ પૃ ૭ ૬-૯૮

પ્રકરણ ૧૪ મું.

મકરધ્વજ.

પ્રકર્ષપાસે ચિત્તવૃત્તિઅટવીના મંડપમાં સિંહાસનપર બેઠેલા મહામોહ મહારાજાના પરિવારનું વર્ણન મામા વિમર્શ કરી રહ્યા છે, અગત પરિવાર વર્ણનાય છે તેનું વર્ણન સાંભળતા પ્રકર્ષને બહુ આનંદ થયો, ઘણું જાણવા જેવું મળ્યું તે વખતે મહામોહ મહારાજાની પછવાડે એક અદ્ભુત સ્વરૂપવાળા પુરૂષને જોતા પ્રકર્ષની જિજ્ઞાસા જાગી અને તેણે સવાલ કર્યો—

"મામા! એ મોટા સિંહાસનઉપર આ મહારાજ રાગકેસરીની બરાબર પછવાડે એક નાના રાજા જેવો બેઠેલો દેખાય છે, જેની સાથે ઘણું માણસોનો પરિવાર છે, જેના શરીરનો રંગ લાલ છે, જેની આંખો ઘણી ચપળ છે, જેનામાં વિલાસના ચિહ્નો સ્પષ્ટ દેખાય છે, જેની પીઠ પર બાણુ રાખવાનું ભાથું બાંધેલું જણાય છે, જેના હાથમાં ધનુષ્ય દેખાય છે, જેની પાસે પાંચ બાણો જોવામાં આવે છે, વિલાસ કરતી અને તેજ લાવણ્યથી ભરપૂર સુંદર સ્ત્રી ભ્રમણુ કરતા ભમરાઓના ઝંકારથી પણ વધારે સુંદર ગીતથી જેને વિનોદ કરાવી રહી છે, એવો એ સ્ત્રીને આલિંગન કરવાની અને તેના મુખ ઉપર ચુંબન કરવાની લાલસાવાળો સુંદર આકૃતિ ધારણ કરનાર કયો રાજા છે? તે મને બરાબર સમજાવો."

મકરધ્વજની ઓળખાણ. એના અદ્ભુત પરાક્રમ.

વિમર્શમામાએ જવાબ આપ્યો "ભાઇ પ્રકર્ષ! એ તો આ દુનિયામાં મોટું આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન કરનાર ઘણો સુપ્રસિદ્ધ અને મહા

પુરૂષાર્થવાળો છે, એનુ નામ મકરધ્વજ છે એની જેવા અદ્ભુત કામો કરનારને જો તેં આ દુનિયામા બરાબર ઓળખ્યો નથી તો હજુ સુધી ભાઇ ! તેં કાઇ પણ જાણ્યુ જ નથી એમ તારે સમજવુ એના કામો કેવા કેવા અદ્ભુત છે તે તુ સાભળ જે આ દુનિયામા મોટા પરમાત્મા અને દાદા કહેવાય છે તે બ્રહ્માની પાસે એણે (મકરધ્વજે) પાર્વતીના લગ્નપ્રસગે બાળકની જેવા ચાળા કરાવ્યા,[1] એજ બ્રહ્માની પાસે જ્યારે અપ્સરાએ નાચ કરવા માડ્યો ત્યારે તેના રૂપથી લલચાઇ જઇને બ્રહ્માને પાચ મુખ કરવા પડ્યા એ પણ આ મકરધ્વજના કામ સમજવા,[2] આ આખી દુનિયામા વ્યાપી રહેનાર જે કેશવ (કૃષ્ણ)ના નામથી ઓળખાય છે તેને એ ભાઇશ્રીએ એવી કફોડી સ્થિતિમા મૂક્યા કે એને ગોપીઓને પગે પડવુ પડ્યું,[3] વળી એજ ભાઇએ મહેશ્વર (શિવ)ના પણ એવા હાલ કર્યા કે તેની વાત કરતા પણ મન પાછુ હઠી જાય એટલે કે એણે પાર્વતીના વિરહથી તેને હેરાન કરીને તેનુ અરધુ શરીર જ પાર્વતીને અપાવી દીધુ,[4] વળી એ શકર જ્યારે નદનવનમા પોતાના મોટા લિંગને વિસ્તારી રહ્યા હતા તે વખતે આ મકરધ્વજે એને એવા બેહાલ કરી દીધા કે કામદેવની સ્ત્રી રતિને ક્ષોભ પમાડવાની લાલચમા એની પાસે નાટક કરાવ્યુ,[5] વળી એજ શકરને વિષય સેવવામા તૃષ્ણા ઉત્પન્ન કરાવીને એવા હાલ બેહાલ કરી દીધા કે એક હજાર વરસ સુધી તે વિષય સેવવામા રહે એવુ કરી દીધું[6], એણે બીજા પણ અનેક દેવોને તેમજ દાનવોને અને અનેક મુનિઓને પોતાને વશ કરીને જાણે તે તેના ગુલામ હોય તેવા કરી દીધા છે વળી જેની પાસે પોતાના મહાપરાક્રમથી પ્રાપ્ત કરેલા આ ત્રણ અનુચરો છે તેવા મકરધ્વજની આજ્ઞા લોપવાને આ ત્રણ લોકમા કોણ શક્તિમાન્ છે?

પુવેદ-સ્ત્રીવેદ-પઢવેદ.

"એમાનો જે પહેલો પુરૂષ ત્યા બેઠેલો જણાય છે તે ઘણી મોટી

---

૧ આના સબધમાં જુઓ આ પ્રસ્તાવનુ પરિશિષ્ટ ના ૨ ત્યા આ વાતો આધાર સાથે લખી છે વિભાગ પ્રથમ (૧)

૨ જુઓ સદર-વિભાગ દ્વિતીય (૨)

૩ આ વાર્તા સબધમાં જુઓ સદર પરિશિષ્ટ-વિભાગ (૩)

૪ આ વાર્તા સબધમા જુઓ સદર પરિશિષ્ટ-વિભાગ (૪)

૫ આ વાર્તા સબધમા જુઓ સદર પરિશિષ્ટ-વિભાગ (૫)

૬ આ વાર્તા સબધમા જુઓ સદર પરિશિષ્ટ-વિભાગ (૬)

શક્તિવાળો છે, પોતાની તાકાતથી જાણીતો થયેલો છે અને [1]પુવેદના નામથી ઓળખાય છે એના વીર્યથી બહારના પ્રદેશના (બહિરંગ) લોકો પરદારામા આસક્ત થાય છે અને પોતાના કુટુંબને મોટું દૂષણ લગાડે છે

"ત્યાર પછી બીજો જે પુરૂષ ત્યા દેખાય છે અને જેનુ ઘણુ મોટું તેજ દેખાય છે તેમજ આખા ભુવનને જેણે ભ્રષ્ટ કર્યું છે તેને વિદ્વાન્ આચાર્યો સ્ત્રીવેદના નામથી ઓળખાવે છે, એ ભાઇશ્રીના પ્રતાપથી સ્ત્રીઓ સર્વ પ્રકારની લાજ શરમ છોડી દઇને અને પોતાના કુળની ઉત્તમ મર્યાદા મૂકી દઇને પરપુરૂષમા આસક્ત થાય છે

"ત્યાર પછી એ મકરધ્વજના પરિવારમા જે ત્રીજો પુરૂષ દેખાય છે તેનુ નામ ષઢવેદ (નપુંસકવેદ) છે, એ પણ પોતાના તેજથી બહિરંગ લોકોને હેરાન કરી બાળી મૂકે છે, ત્રાસ પમાડે છે એનામા શક્તિ કેટલી છે તે આ દુનિયામા જણાવવુ પણ ઘણુ મુશ્કેલ પડે તેવુ છે, કારણ કે તેથી નપુસકો દુનિયામા મહા નિંદાપાત્ર બને છે એ સર્બંધી વધારે બોલવાથી સર્યું ભાઇ પ્રકર્ષ ! એ મકરધ્વજ એ ત્રણે પુરૂષોને આગળ કરીને આ દુનિયામા પ્રવર્તે છે અને એનામા એટલુ બધુ બળ છે કે બીજા માણસો એના બળની કલ્પના પણ બરાબર કરી શકતા નથી

મકરધ્વજપત્ની રતિ.

"ત્યાર પછી એ મકરધ્વજની પાસે પદ્મપત્રની જેવી આંખોવાળી અને રૂપસૌભાગ્યના મંદિર તુલ્ય એક બહુ સૌંદર્યવાળી એને અતિ પ્રિય સ્ત્રી બેઠેલી જણાય છે તે એ મકરધ્વજ (કામદેવ)ની ભાર્યા છે અને તે લોકમા રતિના નામથી ઓળખાય છે પેલા મકરધ્વજે પોતાના જોરથી જે જે લોકોને જીતી લીધા છે તેઓના મનમા એ સ્વાભાવિક રીતે સુખમયતાની બુદ્ધિ ઉત્પન્ન કરે છે એટલે કે જે લોકો મકરધ્વજથી જીતાઇ જઇને તેના ગુલામ થઇને વાસ્તવિક રીતે દુ ખ ભોગવતા હોય છે તેઓ પાસે એવી માન્યતા કરાવે છે કે– અહો ! આ મકરધ્વજ તો અમને ઘણોજ આનદ ઉત્પન્ન કરનાર છે !

---

૧ પુરૂષવેદ સ્ત્રી ભોગવવાની ઇચ્છા એ મોહનીય કર્મની એક પ્રકૃતિ છે સ્ત્રીવેદ એ પુરૂષ ભોગવવાની ઇચ્છા છે, તેમજ ષઢવેદ એ નપુસકવેદ છે, તેમા સ્ત્રી અને પુરૂષ બન્નેને ભોગવવાની ઇચ્છા થાય છે એમા કામેચ્છા અનુક્રમે તરણાની અગ્નિ સરખી, છાણાની અગ્નિ સરખી અને નગરદાહની અગ્નિ સરખી હોય છે (કર્મગ્રંથ પ્રથમ–ગાથા ૨૨ મી.)

આ મકરધ્વજ અમારૂ ખરૂ હિત સાધનાર છે! જેઓ એ કામદેવથી ઉલટી રીતે-વિરૂદ્ધપણે વર્તનારા હોય છે તેઓને જરા પણ સુખ કેવી રીતે હોઇ શકે?–આવી આવી માન્યતા એ રતિ લોકોના મનમા ઉત્પન્ન કરે છે અને પછી તો લોકોના મન રતિને એટલા બધા વશ થઇ જાય છે કે જરા પણ અપવાદ વગર સર્વ કોઇ મકરધ્વજના નોકર જેવા થઇ જાય છે અને પરિણામે તેના હુકમને વશ થઇને પોતાની જાતને અનેક પ્રકારની હેરાનગતીઓ ઉત્પન્ન કરે છે અને સમજુ માણુસોને હસવાનુ સ્થાન થઇ પડે છે એ (લોકો) કેવી વિચિત્ર ચેષ્ટા કરી વિડંબનાઓ ખમે છે તેના તને કેટલાક દાખલાઓ આપુ તો તને પણ ઘણી નવાઇ લાગશે જેથી સ્ત્રીઓના ચિત્ત પ્રસન્ન થાય તેવા પોતાને શરીરે અનેક પ્રકારના વેશ પહેરે છે, મોહમા મુઝાઇ શરીર પર અનેક પ્રકારના ઘરેણાગાઠા પહેરે છે, સ્ત્રીઓ કટાક્ષ મારીને અડધી ચપળ આખે તેની સામુ આડકતરી રીતે જુએ છે ત્યારે મનમા રાજી થઇ જાય છે, જ્યારે સ્ત્રીઓ તેની સાથે સુંદર મનોહર વાતો કરે છે ત્યારે તેના પ્રત્યે તેના મનમા ઘણી પ્રીતિ ઉત્પન્ન થાય છે અને પોતે આનદમા આવી જાય છે, ચાલે છે ત્યારે પણ (પોતાની જુવાની બતાવવા) મજબૂતપણે પગ મૂકીને અને ડોકને ઊંચી રાખીને દમ બાધીને ગતિ કરે છે અને સ્ત્રીઓ જ્યારે તેના ઉપર કટાક્ષ ફેંકે છે ત્યારે જાણે પોતે કેવોય ભાગ્યશાળી છે એમ માની અભિમાનમા લેવાઇ જાય છે, કુલટા (વ્યભિચારિણી)ના ચિત્તને પોતાની તરફ આકર્ષણ કરવાના કામમા લપટ થઇને તેવી સ્ત્રીઓના જોવામા આવે તેવી રીતે કોઇ પણ જાતના કારણવગર મોહાન્ધ થઇ જઇને દાતને કચકચાવે છે, હાથના ચાળા કરે છે, અહીં તહીં દોડાદોડ કરી મુકે છે, ખાલી ધમાલ કરી પોતાનુ પરાક્રમ બતાવે છે અને તેઓના મનને જે કાઇ અનુકૂળ લાગે એવી સર્વ ચેષ્ટાઓ કરે છે, તેઓની ખુશામતના કામો કરે છે, તેઓનો નોકર હોય તેવી રીતે વાતો કરે છે, તેઓને પગે પડે છે, વગર માગ્યે તેમનો કામ કરનારો થઇ જાય છે, એની લપટ સ્ત્રીઓ પોતાના પગવડે ભાઇશ્રીના માથા ઉપર લાત લગાવે તો તેને પણ સહન કરી લે છે, એવી લાતને પણ મોહને લીધે જાણે તે સ્ત્રી પોતાના ઉપર મહેરબાની કરતી હોય તે તરીકે માને છે, સ્ત્રીઓએ પોતાના મુખમા લીધેલો [1]દારૂનો કોગળો પોતાના

---

[1] મોઢામા દારૂનો કોગળો ભરીને સ્ત્રી પોતાના તરફ પ્રેમ બતાવનારના મોઢામા પાછો ઠેલવે અને પ્રેમી તે પી જાય તેને આનંદનું કારણ માનવામા આવતુ હતુ દરેક જમાનામા સુરતની રીતિ ફરતી જાય છે

શુક સાથે મેળવીને એ ભાઇશ્રીના મુખમા પાછો આપે છે ત્યારે તેને પીતા પીતા સ્વર્ગથી પણ વધારે સુખનો અનુભવ થાય છે, જે પ્રાણીઓ ઘણા બળવાન્ વીર્યવાળા હોય છે તેવાઓને પણ લલનાઓ લીલામાત્રમા પોતાના દૃષ્ટિપાતથી કે ભમરને વાકી વાળવાથી તદ્દન કચરામા રોળાતા કરી મૂકે છે, તેવી સ્ત્રીઓની સાથે સયોગ કરવા માટે બળી રહે છે, તેની સાથે ભોગ ભોગવતા કદિ પણ સતોષ પામતા નથી, તેનો જરા પણ વિરહ થાય તેટલામા તો અડધા લેવાઇ જાય છે અને શોકથી વિહ્વળ થઇ બ્હાવરા બની મરણ પણ પામે છે, એવી સ્ત્રીઓ એને હડધૂત કરે અથવા એનો આદર ન કરે તો ભાઇશ્રી ખેદ પામે છે, એવી સ્ત્રીઓ એનો બહિષ્કાર (તિરસ્કાર) કરે તો રડવા બેસે છે, વળી પરપુરુષમા આસક્ત પોતાની સ્ત્રી એને મહા દુખસાગરમા ડૂબાવે છે, મરણપર્યંતની પીડાઓ કરે છે અને પોતાની સ્ત્રીનુ રક્ષણ કરવામા ખાસ ઉદ્યમી થઇને ઇર્ષ્યાને પરિણામે અનેક પ્રકારની પીડાઓ ખમે છે-આવી આવી અનેક વિડબનાઓ આ ભવમા પ્રાણી રતિ અને કામદેવના પ્રભાવથી મોહવશ થઇને પામે છે અને પરભવમા એવા રતિની શક્તિથી મકરધ્વજના નોકર થઇ ગયેલા પ્રાણીઓ ભયકર સસારસમુદ્રમા પડે છે બહિરગ મનુષ્યોમાના ઘણા ખરા, ભાઇ પ્રકર્ષ ! આવા પ્રકારના જ હોય છે એમ તારે સમજવુ, બાકી એ મકરધ્વજ અને રતિના હુકમને તાબે નહીં થનારા બુદ્ધિશાળી પ્રાણીઓ તો બહુજ થોડા હોય છે ભાઇ ! તેં આ મકરધ્વજનુ સ્વરૂપ મને પૂછ્યુ હતુ તેની હકીકત મેં તને વિસ્તારથી કહી સભળાવી અને સાથે તેના પરિવારનુ પણ વર્ણન કર્યું તે હવે તારા લક્ષ્યમા બરાબર આવી ગયુ હશે ”

પ્રકરણ ૧૫ મુ.

પાચ મનુષ્ય.

હાસ. અરતિ. ભય. શોક. જાુગુપ્સા

મા વિમર્શ અત્યારે બરાબર વાતને રસે ચઢ્યા હતા અને ભાણેજ પણ યોગ્ય શ્રોતા થઇ મામાનો વાત કહેવાનો રસ જમાવતો રહેતો હતો મામાને તે જિજ્ઞાસાપૂર્વક એવા સવાલ કરતો હતો કે મામાનું એક વર્ણન પૂરૂ થાય ત્યા બીજા માટે શરૂઆત કરવાની હોય જ મોહરાજાના પરિવારનુ વર્ણન થઇ રહ્યુ, એની પાસેનો રૂપાળો રાજા (મકરધ્વજ) વર્ણવાઇ ગયો એટલે વળી પ્રકર્ષે નવો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત કર્યો

પાચ મનુષ્યોનો પરિચય.
પ્રત્યેકના વર્ણ અને કાર્યો.
મોહસૈન્યમા દરેકનુ સ્થાન.

પ્રકર્ષ—"મામા! તમે મકરધ્વજનુ આટલુ સારૂ વિવેચન કર્યું તે તો ઘણુજ સારૂ કર્યું હવે હુ બીજી પણ શંકાઓ પૂછુ છુ તેનો તમે ખુલાસો કરવા મહેરબાની કરશો એ મકરધ્વજની પાસે સિંહાસન ઉપર પાચ મનુષ્યો નજીક નજીકમા બેઠા છે તેમના નામો શું છે અને તેઓના પ્રત્યેકના ક્યા ક્યા ગુણો છે તે મને જણાવો"

* * *

હાસ. ૧

વિમર્શ—"એ પાચ મનુષ્યોમા જે એક ધોળા રગનો માણસ દેખાય છે તે એક મહા આકરો અને આકરા કામ કરનારો હાસ નામનો છે એમ તારે જાણવુ એ હાસ નામના મનુષ્યની એવી પદ્ધતિ છે કે બહિરગ પ્રદેશમા રહેલ પ્રાણીઓના સુખને વિના કારણે પોતાની

શક્તિથી વાચાળ બનાવે છે, કાઇ કારણુ મેળવીને અથવા કારણુ વગર પણુ તે મોટો બહાદુર લડવૈયો પોતાની શક્તિ પ્રગટ કરે છે અને જ્યારે એવી રીતે એ ભાઇશ્રી પોતાની શક્તિ બતાવે છે ત્યારે પ્રાણીઓ ખડખડ અવાજ કરીને હસે છે અને એવી વિચિત્ર સ્થિતિ ઉત્પન્ન કરે છે કે જેથી તેઓ અતિ ખરાબ મુખવિકારપૂર્વક કહ કહ ધ્વનિથી[1] હસે છે અને શિષ્ટ પુરૂષોમા નિંદાપાત્ર થાય છે વળી એવી રીતે મુખવાજીત્રને વગાડતા તે તુચ્છ પ્રાણીઓ લોકોમા લઘુતા પામે છે અને વગર કારણે લોકોમા તેઓ શકાનુ કારણ બની જાય છે, વિનાકારણ બીજામા પરસ્પર વૈર ઉત્પન્ન કરે છે અને લોકોના મુખેથી ઉઘાડી રીતે ભ્રાતિનુ કારણ થઇ પડે છે[2] એવા પ્રાણીઓ પોતાના હાસીના સ્વભાવથી માખી મચ્છર જેવા ક્ષુદ્ર પ્રાણીઓને પણ બેહાલ કરે છે, માણસોને પણ હેરાન કરે છે અને કેટલીક વાર તેમના તેવા કૌતુકી સ્વભાવથી તે બીચારા રાક પ્રાણીઓનો વિનાશ પણ કરે છે આની આવી અનેક પ્રકારની વિચિત્રતાઓ આ લોકમા એ હાસ નામનો પ્રથમ મનુષ્ય ઉત્પન્ન કરે છે અને પરલોકમા ભયકર કર્મબંધના પરિણામો પ્રાપ્ત કરાવે છે એ હાસ્યને પોતાના પતિનુ હિત કરવામા તત્પર તુચ્છતા[3] નામની એક ઉત્તમ સ્ત્રી મળી ગયેલી છે જેને માત્ર ગભીર હૃદયના સમજુ માણસો જ જોઇ શકે છે એ તુચ્છતા સ્ત્રી પોતાના પતિના શરીરમા જ રહે છે (હાસ્યની સાથે તુચ્છતા જોડાયલી જ હોય છે) અને ભાઇ પ્રકર્ષ ! એ સ્ત્રી કોઇ પણ પ્રકારના કારણુ વગર હલકા લોકમા પોતાની મરજી માફક દરરોજ એને જાગૃત રાખ્યા કરે છે, પ્રેરણા કરે છે અને એને વધાર્યા કરે છે તારા સમજવામા તો છે જ કે यतो गभीरचित्तानां, निमित्ते सुमहत्यपि । मुखे विकारमात्र स्यान्न हास्य बहुदोषलम् ॥ १ ॥ હસવાનુ ગમે તેવુ મોટુ કારણુ પ્રાપ્ત થાય તો પણ ગભીર ચિત્તવાળા મનુષ્યો તો માત્ર મુખમાજ હસે છે, મ્હોં જરા માત્ર મલકાવે છે, પરન્તુ અત્યત કનિષ્ટ ખડખડ હાસ્ય કદિ પણ કરતા નથી.

* * *

અરતિ. ૨

"એ પાચ મનુષ્યોમા સ્ત્રી જોવામા આવે છે, જેનુ આખુ શરીર

[1] હા હા હા નો અવાજ (હસતી વખત ઘણા અવાજ કરે છે તે)

[2] ઘણુ હાસ્ય કરનારના આ હાલ થાય છે તે અવલોકન કરવાથી જણાશે નિમિત્ત વગર ખડખડ હસનારપર શકા આવે છે અને ભ્રાતિ પણુ તેવા પ્રાણી જરૂર ઉત્પન્ન કરે છે

[3] તુચ્છતા એને ગુજરાતી સમીપ કરનાર મસ્તાઇના નામથી ઓળખાવે છે

શ્યામ છે અને જેનો દેખાવ ઘણોજ ખરાબ લાગે છે તે અરતિ નામથી સુપ્રસિદ્ધ છે અને તેં પ્રથમ જે પાચ મનુષ્યમાટે વાર્તા પૂછી તેમાની એ એક છે કોઇ પણ કારણને લઇને પોતે હોંશમા આવી જઇ બહિરંગ પ્રાણીઓમા તે ન સહન થઇ શકે એવુ માનસિક દુખ ઉત્પન્ન કરે છે એનુ ક્રીડાસ્થાન અન્યને દુખ ઉત્પન્ન કરવાનું કાર્ય છે

* * *

ભય. ૩

"એ પાચ મધ્યે જે ત્રીજો મનુષ્ય દેખાય છે, જેનુ શરીર ધ્રૂજ્યા જ કરે છે તે મહા દુખદાયી જાણીતો ભય નામનો પુરૂષ છે એ ભાઇશ્રીની વળી ઘણીજ વિચિત્ર રીત છે, એ ભાઇ ચિત્તવૃત્તિ મહા અટવીમા જ્યારે જ્યારે વિચરે છે ત્યારે ત્યારે લીલા માત્રથી બહિરંગ પ્રદેશના પ્રાણીઓને તદ્દન બીકણ ડરકુ બનાવી દેછે તે આવી રીતે-'અન્ય મનુષ્યને જોઇને તેઓ ત્રાસ પામે છે, પશુ જનાવરના ટોળા જોઇને તેઓ કંપવા-ધ્રૂજવા મડી જાય છે, પૈસા જરા ખોઇ બેસે કે લુટાઇ જાય અથવા તો ધન ઓછુ થવાનો પ્રસગ કલ્પના માત્રમા જ આવે ત્યા તો અત્યત બાયલા બની જઇ એકદમ દૂર નાસવા મડી જાય છે, કોઇ પણ અકસ્માત્-અગ્નિ, જળ, ધરતિકપાદિ ભય આવી પડશે અને હાય શું થશે ! એવા વિચારથી આખ અને મ્હોં ચપળ બનાવી દે છે અને જાણે પોતે કેવી રીતે જીવશે, હવે શા હાલહવાલ થશે-એવા વિચારથી નકામા ભયમા રહ્યા કરે છે, 'અરે મરી ગયા, મરી ગયા' એવા વિચારથી ભય પામ્યા કરે છે અને કોઇ કોઇ તો તેવા ભયથી તદ્દન સત્ત્વ વગરના થઇને જીવનનો ત્યાગ પણ કરી બેસે છે, લોકોમા પોતાની અપકીર્તિ કોઇ પણ પ્રકારે ન થાઓ એવા વિચારના ભયમા પોતાને કરવાયોગ્ય ખાસ કામો પણ કરી શકતા નથી આવા પ્રકારના ભયની પીડામા પ્રાણી નિરતર રહ્યા કરે છે અને હેરાન થાય છે ઉપર જણાવ્યા તે [1]સાત પુરૂષના પરિવારથી (સાત ભય) પરવરીને ભય નામનો ત્રીજો પુરૂષ બહિરગ પ્રાણીઓમા આનદ-લહેર કરે છે અને પોતાનુ સ્વરૂપ ભજવી બતાવી તેમા મોજ માને છે તે આવી રીતે -એ ભયના હુકમથી અધમ પુરૂષો લાજ શરમ મૂકીને રણક્ષેત્રમાથી પલાયન કરી જાય છે,

૧ શાસ્ત્રકાર સાત પ્રકારના ભય વર્ણવે છે —(૧) મનુષ્યને મનુષ્યનો ભય, (૨) મનુષ્યને હિંસક પશુનો ભય, (૩) ધનનાશ ભય (૪) અકસ્માત્ ભય, (૫) જીવનચિંતા ભય (૬) મરણ ભય (૭) અપયશ ભય-કીર્તિનાશ ભય આ સાત પ્રકારના ભયનું અહીં વર્ણન કર્યું છે

દીનતા બતાવે છે, દુશ્મનને પગે પડે છે વળી એ ભયની એવી શક્તિ છે કે જે આ ભવમા એને વશ પડી જાય છે તેને તે નચાવીને પરભવમા પણ એવા લાથા કરી મૂકે છે કે તેઓ ભયકર સસારસમુદ્રમા રખડે છે અને એવા ઊંડા ઉતરી જાય છે કે એનો પત્તો પણ ખાતો નથી એ ભયને વળી એક પોતાના શરીરમા રહેલી [1]હીનસત્ત્વતા નામની સ્ત્રી છે જે પોતાના પતિ તરફ અત્યત પ્રેમ રાખે છે અને પોતાના કુટુંબનુ સારી રીતે પોષણ કરે છે એ પોતાની વહાલી સ્ત્રીને ભય પોતાનો શરીરથી જરા પણ વેગળી મૂકતો નથી અને એના ઉપર એ ભયને એટલો બધો પ્રેમ છે કે પોતાની વહાલી સ્ત્રી જો પાસે ન હોય તો તે મરવુ પામે છે મકરધ્વજ પાસે બેઠેલ પાચ પુરૂષોમાનો આ ત્રીજો પુરૂષ કોણ છે તે તારા સમજવામા હવે આવ્યુ હશે

*　　*　　*

શોક.　　　　　　　૪

"ભાઇ પ્રકર્ષ! પેલો ચોથો પુરૂષ ત્યાર પછી જોવામા આવે છે તેને તુ ઓળખતો નથી? પેલા[2] નગરમા આપણે દાખલ થવાનો વિચાર કરતા હતા તે વખતે જે આપણને મળ્યો હતો અને જેણે ચિત્ત અટવીની સર્વ વાર્તા આપણને કહી હતી તે જ આ શોક છે અને અત્યારે તે પાછો મહામોહ રાજાના લશ્કરમા જોડાઇ ગયો છે કોઇ કોઇ કારણને મેળવી લઇને બહિરગ પ્રદેશના લોકોમા એ ભાઇશ્રી દીનતા ઉત્પન્ન કરે છે, રડાવે છે અને આક્રદ કરાવે છે જે પ્રાણીઓ પોતાના વહાલાથી વિયોગ પામેલા હોય છે, મહા આપત્તિમા પડી ગયેલા હોય છે અને જેનાથી દૂર રહેવાની ઇચ્છા રાખતા હોય તેવી જ બાબતો સાથે જોડાઇ ગયેલા હોય છે તેઓ જરૂર એને વશ પડી જાય છે અને તે વખતે બાપડાઓની એવી ખરાબ સ્થિતિ થાય છે કે આ શોક તેમનો મિત્ર નથી પણ મોટો ભયકર દુશ્મન છે એ પણ તેઓ સમજી શકતા નથી એવી સાચી સમજણની ગેરહાજરીમા એ જડ પ્રાણીઓ બાપડા મોઢેથી પોક મૂકે છે, રાડો પાડે છે અને દુ ખી થાય છે તેઓ પોક મૂકતા મનમા એમ માને છે કે એ શોક તેઓને તેમના દુ ખથી છોડાવશે, પરતુ આ ભાઇશ્રી

---

૧ હીનસત્વતા બાયલાપણુ, શૂરવીરપણાનો અભાવ-એને અને ભયને જીવન-સબધ છે ભય એના વગર જીવી શકતો નથી, રહી શકતો નથી

૨ તામસચિત્ત નગર વર્ણન-જુઓ પૃષ્ઠ ૭૮૪ ત્યા શોકની પ્રથમ ઓળખાણ મામા ભાણેજને થઇ હતી પૃષ્ઠ ૮૦૧ મા તે મહામોહના લશ્કરને અટવીમાં મૂકીને તામસચિત્ત પુરે આવવાનુ કારણ પણ કહે છે

તો એવા લક્ષણવાળા છે કે તે દુખ ઘટાડવાને બદલે ઉલટું ઘણ
વધારી મૂકે છે એથી પરિણામ એ થાય છે કે એ પ્રાણીઓના જે
સ્વાર્થ હોય છે તે તેઓ જરા પણ સાધી શકતા નથી અને ઉલટ
ધર્મથી ભ્રષ્ટ થાય છે અને એવી મૂર્છામાં પડી જાય છે કે કોઇ વા
શોકમાને શોકમાં મૂર્છાથી આંખો મીંચી દઇને પ્રાણ પણ છોડ
દે છે સાધારણ રીતે પણ શોકને વશ પડીને તેઓ માથા કૂટે છે
પોતાના વાળ ખેંચી કાઢે છે, છાતી કૂટે છે, જમીનપર પછાડ
ખાઇને પડે છે, મોટા ગભરાટમા પડી જાય છે, પોતાને ગળે દોરડ
બાંધીને આત્મઘાત કરવા લટકી પડે છે, નદી, સરોવર, સમુદ્ર વિગે
રેમા પડતુ મૂકે છે, અગ્નિમા ઝંપલાવે છે, પર્વતના શિખરપરથી ભૈર
વજવ ખાય છે, ભયંકર કાળકૂટ ઝેર ખાય છે, પોતાના શરીરપર
હથિયાર મારી મરવા તૈયાર થઇ જાય છે, મોઢેથી રડવા મંડી જાય
છે, ગાંડાઘેલા જેવા દેખાય છે, ઘણા ગભરાટમા પડી જાય છે, ગ
રીબાઇથી રાંકની જેમ બોલે છે, સાધારણ રીતે બોલતા હોય તેથ
વધારે ઝીણા કરૂણાજનક સ્વરથી બોલે છે, અંદર મનમા તાપથ
બળી જાય છે અને શબ્દ વિગેરે પાંચે ઇંદ્રિયોના સુખથી છેતરાય છે
(એમને એ સુખો મળી શકતા નથી) આવી રીતે શોકને વશ પડીને
પ્રાણીઓ આ ભવમા અનેક પ્રકારના દુખો પામે છે અને મોટે
દુખદાયી કર્મનો બંધ તે કારણે બાંધીને પરભવમા ભયંકર દુર્ગતિ
પામે છે આવી રીતે એ શોક નામનો ચોથો પુરૂષ છે તે અહિં પ્ર
દેશના પ્રાણીને બહુ દુખ આપનાર છે તેનુ સંક્ષેપમા ભાઇ પ્રકર્ષ
મેં તારી પાસે વર્ણન કરી બતાવ્યું વળી એ શોકના શરીરમા ભવસ્થા[1]
નામની મહાદારૂણ સ્ત્રી રહે છે જે શોકની પત્ની થાય છે અને એના
ઘરના સર્વ કાર્યની એ નાયક થઇને રહેલી છે એ ભાઇને સર્વ પ્રકા
રનુ પોષણ આપનાર એ સ્ત્રી છે, એના વગર શોક જીવી પણ શકતો
નથી અને તે કારણને લઇને પોતાની એ ભાર્યાને શોક સર્વદા પોતાના
શરીરમા જ ધારણ કરી રાખે છે

* * *

જુગુપ્સા. ૫

ત્યાર પછી તે પાંચ મનુષ્યોમા પેલી ચપટા બેસી ગયેલા નાક
વાળી કાળા રંગની સ્ત્રી શોકની બાજુમા બેઠેલી દેખાય છે તેને વિદ્વાન

[1] ભવસ્થા સંસાર-આ ભવમાં અત્યંત પ્રીતિ અથવા તુચ્છ રાગ એ જ શોકનું કારણ છે ભવપર પ્રીતિ-રાગ ન હોય તો શોક થાય જ નહિ ગુજરાતી સક્ષિપ્તકાર એને ભાવકના નામથી ઓળખાવે છે

આચાર્યો જાુગુપ્સાના[1] નામથી ઓળખે છે વસ્તુસ્વરૂપ નહિ સમજનારા બહિરંગ પ્રદેશમાં રહેનારા પ્રાણીઓના મનમાં એ સ્ત્રી તદ્દન વિપરીત ભાવ ઉત્પન્ન કરે છે અને તે કેવી રમત કરે છે તે ભાઇ પ્રકર્ષ! તું ધ્યાન રાખીને સાંભળ –કોઇના શરીરમાંથી અત્યંત લોહી તથા પરૂ વહેતું હોય, ઘણા કૃમિ-જીવો ખદખદતા હોય અને દુર્ગંધ ઉડતી હોય એવા શરીરને તથા એવી દુર્ગંધી તથા ખરાબ દેખાતી બીજી વસ્તુઓને જોઇને પોતે જાણે કેનાય ચોકખા હોય તેમ એકદમ માથું ધુણાવવા મંડી જાય છે, નાક ચઢાવી દે છે, દૂરથી નાસવા માંડે છે, આંખો પણ બંધ કરવા મંડી પડે છે, મ્હોમાંથી 'હું હું હું' એવો અવાજ નાકદ્વારા કાઢે છે, ખભા ચઢાવી દે છે, મોટી પવિત્રતાનો કાંકો રાખીને કપડાં સહિત તરબોળ પાણીમાં પડે છે, વારંવાર નાક છીંકે છે, અનેકવાર મુખમાંથી થુંક્યા કરે છે, રસ્તા ઉપર જતાં જરા તેના લુગડાને અડી જવાય તો ગુસ્સે થઇ જાય છે અને વારંવાર સ્નાન કરે છે, અન્યની છાયા પણ પોતાનો જરાએ સ્પર્શ ન કરે એમ અંતઃકરણથી ઇચ્છે છે અને આના "શૌચવાદ"ને લઇને વૈતાળની[3] જેમ હેરાન હેરાન થયા કરે છે આવી રીતે જાુગુપ્સાને વશ પડીને કેટલાક પ્રાણીઓ જાતે જ જાણે પ્રથમથી ઉન્મત્ત (ગાંડા) જેવા હોય છે અને મનના એવા એવા વિચિત્ર ખ્યાલથી વધારે ઉન્મત્ત થતા જાય છે અને તત્ત્વદર્શનથી તદ્દન રહિત હોઇને પરભવમાં તદ્દન અજ્ઞાનથી અભિભૂત થઇ ભયંકર સંસારરૂપ કેદખાનામાં પડે છે આવી રીતે બહિરંગ લોકને બહુ દુઃખ દેનારી એ પાંચમી જાુગુપ્સા નામની સ્ત્રીનું મેં તારી પાસે કાંઇક વિસ્તારથી વર્ણન કર્યું"

---

૧ જાુગુપ્સા કોઇ અનિષ્ટ વસ્તુ તરફ તિરસ્કાર બતાવવો તે વર્ણન વાંચતાં સ્વરૂપ સ્પષ્ટ થઇ જશે

૨ શૌચવાદ બાહ્ય વસ્તુનો સ્પર્શ થતાં ન્હાવું કુવાનું સ્પર્શ વગરનું પાણી પીવું–એવા પ્રકારના નિયમ જેને હાલ 'મરજાદ' કહેવામાં આવે છે તે શૌચવાદ છે એનું લક્ષણ અત્ર યોગ્ય શબ્દોમાં ગ્રંથકર્તાએ જ પૂરતું આપ્યું છે

૩ વૈતાળ સ્વાભાવિક રીતે જ બહુ દુઃખી હોય છે, પવનરૂપ હોય છે અને તેને આખો વખત રખડવાનું હોય છે એક બીજો ભાવ પણ બેસે છે એક શુચિપિશાચ જાતના બ્રાહ્મણો થાય છે, તેઓ સર્વ જળાશયોને પણ અપવિત્ર ધારી બેટમાં જાય છે, ત્યાં નિર્વાહ ન થવાથી દુઃખી થાય છે મતલબ પોતાને હાથે દુઃખ વહોરી લેનારની દશા સૂચવે છે–આવો આશય જણાય છે

પ્રકરણ ૧૬ મુ

સોળ બાળકો.

મકરધ્વજ અને તેની સ્ત્રી રતિ અને પાસે બેઠેલા પાચ મનુષ્યોનુ અદ્‌ભુત વર્ણન પ્રકર્ષે સાભળ્યુ, તે [1]સર્વને બરાબર ઓળખ્યા ત્યા તો સિહાસન આગળ ધમાલ કરી રહેલા સોળ બાળકોને એણે જોયા જિજ્ઞાસુ ભાણેજ આ તકનો પૂરતો લાભ લેતો હતો અને મામા પણ વાતને રસે ચઢ્યા હતા જેવુ મામાએ પાચ મનુષ્યોનુ વર્ણન પૂરૂ કર્યું કે ભાણેજે પૂછ્યુ —

"મામા! મારી સામે પેલા સોળ છોકરાઓ રાજાના ખોળામા જ્યા ત્યા બેસી જતા દેખાય છે, ઘડીક વારમા વળી તોફાની છોકરાઓની પેઠે અત્યત ભયકર ચેષ્ટા કરે છે, અને જેઓ ખાસ કરીને ઘણા ધમાલ કરનારા સ્પષ્ટ દેખાઇ આવે છે અને જેઓનો રગ કાઇક લાલ અને કાઇક કાળો છે તે કોણ છે? તેઓના નામ પણ મને કહો અને તેઓના પ્રત્યેકના કેવા ગુણો છે તે પણ મને બરાબર ચોખવટ કરીને કહો મને તે સાભળવાની ઘણી ઇચ્છા છે, કારણ કે એ સોળે છોકરાઓ ઘણા વિચિત્ર લાગે છે"

---

૧ ઉપર નવ નોકષાય (કષાયને ઉત્પન્ન કરનાર)નું વર્ણન થયું મકરધ્વજને અગે ત્રણ વેદ અને રતિ એમ ચાર નોકષાયનો સમાવેશ કર્યો અને બાજુમા હાસ્યાદિ પાચ મનુષ્ય વર્ણવ્યા છેલ્લા બે પ્રકરણોમા એ રીતે નવ નોકષાય વર્ણવ્યા હવે સોળ કષાય વર્ણવે છે આ રીતે સર્વથી ભયકર મોહનીય કર્મના દર્શન મોહનીયને અગે ૨૫ ભેદ છે તે પૂરા થશે આ કર્મને સમજવાની બહુ જરૂર છે એને સમજવા સાથે સસારપ્રપચનો મોટો ભાગ ખ્યાલમા આવી જાય છે

સોળ કષાય.
બાળકોનુ જોર.
સંજ્ઞા અને શક્તિ.

અનંતાનુબંધી ૪. (૧)

નિમર્ગ મામાએ જવાબમા કહ્યુ "ભાઇ પ્રકર્ષ ! મોટા મોટા આચાર્ય મહાત્માઓએ અગાઉ એ સોળેને સામાન્ય રીતે [1]કષાય એવુ નામ આપ્યુ છે અને સંસારમા તે નામથી તેઓ ઓળખાય છે હવે એમનુ વિશેષ રૂપ પણ તને સમજાવુ છુ તે બરાબર લક્ષ્યમા રાખજે એ સોળમા જે ચાર વધારે આગળ પડતા અને મહાદુષ્ટ દેખાય છે તે સ્વભાવથી ઘણા ભયંકર છે અને તેમને અનંતાનુબંધી[2]ની સંજ્ઞા આપવામા આવી છે પેલો મિથ્યાદર્શન નામનો સેનાપતિ છે તે એ ચારે અનંતાનુબંધી નામના બાળકોને પોતાના બાળકો જેવાજ ગણે છે અને જાણે તે પોતે જ હોય અથવા પોતારૂપ જ તે હોય એમ માની લે છે અને એ ચારે બાળકો પણ બહિરંગ પ્રદેશના લોકોને મિથ્યાદર્શન સેનાપતિના ભક્તો બનાવી દે છે અને તેમ કરવામા પોતાની સર્વ શક્તિનો ઉપયોગ કરે છે એનો હેતુ એ છે કે જ્યા સુધી [3]ચિત્તવૃત્તિ મહાઅટવીમા એ ચાર છોકરાઓ લહેર કરતા હોય છે ત્યા સુધી બાહ્ય મનુષ્યો એ મિથ્યાદર્શન વજીર તરફ એકચિત્ત રાખીને અને બીજા મનુષ્યો કાઇ સમજણ આપે તે તરફ તદ્દન બેદરકાર રહીને ભક્તિપૂર્વક તેની ઉપાસના કર્યા જ કરે છે, તેના સેવક થઇને રહે છે અને તેમા સંપૂર્ણ આનંદ લે છે આ હકીકતનુ પરિણામ એ થાય છે કે જ્યા સુધી એ ચાર અનંતાનુબંધી બાળકો ચિત્તવૃત્તિ મહા-

---

૧ કષ એટલે સંસારનો આય એટલે લાભ જેનાથી થાય તેને કષાય કહે છે કષાયથી સંસારપર્યટન ઘણુજ વધી પડે છે ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ એ ચાર કષાય છે અને એ પ્રત્યેકના અનંતાનુબંધી, અપ્રત્યાખ્યાની, પ્રત્યાખ્યાનાવરણીય અને સંજ્વલન એવા ચાર ચાર ભેદ હોવાથી સોળ થાય છે

૨ અનંતાનુબંધી સર્વથી આકરા કષાય, મિથ્યાત્વ સ્થિતિમા હોય છે અને મિથ્યાદર્શનનુ કારણ પણ તે જ છે અનંતાનુબંધી કષાયવાળા મિથ્યાત્વમા અનંત કાળ સબડ્યા કરે છે આ કષાય જાવજ્જીવ રહે છે અને આખરે નરક ગતિનુ કારણ બને છે એના વિશેષ સ્વરૂપ માટે જુઓ કર્મગ્રંથ પ્રથમ-ગાથા ૧૮-૨૦ મી અને તે પરની ટીકા

૩ પ્રત્યેક પ્રાણીની ચિત્તવૃત્તિ અલગ જુદી હોય છે તેથી આ વાત બરાબર બેસતી આવે છે જેની ચિત્તવૃત્તિમા આ ચાર બાળકો લીલા કરતા હોય છે તે મિથ્યાદર્શનનો ભક્ત છે એમ સમજવુ

અટવીમા આમન ચમન કરી રહ્યા હોય છે ત્યા સુધી બહિરગ મનુષ્યો ભાવપૂર્વક તત્ત્વમાર્ગને–સાચા રસ્તાને કદિ પણ પામી શકતા નથી આ પ્રમાણે હોવાથી અગાઉ મિથ્યાદર્શનના જે જે દોષો આગલા પ્રકરણમા વર્ણવ્યા છે[1] અથવા તો મિથ્યાદર્શનને આશ્રયીને જે દોષો રહેલા છે એમ બતાવ્યુ છે તે દોષો બાહ્ય પ્રદેશમા રહેનારા (બહિરગ) લોકોમા આવે છે અને તેનુ કારણ એ ચાર બાળકો ઘણે ભાગે બને છે

અપ્રત્યાખ્યાની ૪ (૨)

"એ ચાર અનતાનુબધી નામના બાળકો કરતા જરા નાના રૂપના બીજા ચાર બાળકો તેની બાજુમા દેખાય છે તેને પડિત માણસો [2]અપ્રત્યાખ્યાની નામથી ઓળખે છે એ ચાર બાળકો વળી પોતાની શક્તિના જોરથી બહિ પ્રદેશમા રહેતા લોકોને પાપમા પ્રવૃત્તિ કરાવે છે અને કદાચ કોઇ તેમાથી પાછા હઠવા માગે એટલે કે પાપમાર્ગથી ઓસરવા માગે તો તેમને તેમ કરતા અટકાવે છે તને એ ચારે બાળકની કેટલી વાત કરૂ ? ટુકામા કહુ તો જ્યા સુધી એ અપ્રત્યાખ્યાની નામના ચાર બાળકો ચિત્તવૃત્તિ મહા અટવીમા રહેલા હોય છે ત્યા સુધી પ્રાણીઓ પાપથી એક તલ માત્ર પણ પાછા હઠી શકતા નથી જોકે એ બાળકોમા અને પ્રથમના અનતાનુબંધી બાળકોમા એક મોટો ફેર છે અને તે એ છે કે આ બાળકો ચિત્તવૃત્તિમા હોય તો પણ પ્રાણીઓ તત્ત્વમાર્ગને આદરે છે ખરા, અને તેને લઇને કાઇક કાઇક સુખ તેઓને મળે છે પણ ખરૂ, પણ તેઓ કોઇ પણ પ્રકારનો ત્યાગ જેને શાસ્ત્રીય પરિભાષામા 'વિરતિ' કહેવામા આવે છે તેને આદરી શકતા નથી અને ત્યાગ ન કરવાને પરિણામે આ ભવમા પણ તેઓ બળ્યાઝળ્યા રહે છે અને અનેક પ્રકારના પાપોનો સમૂહ એકઠો કરીને પરભવમા જતા સસારરૂપ જગલમા રખડી પડે છે અને ત્યા તેઓનો થાક લાગતો નથી (અર્થાત્ છેડો આવતો નથી)

પ્રત્યાખ્યાનાવરણીય ૪ (૩)

"એ ચાર અપ્રત્યાખ્યાની બાળકો પછી તેનાથી પણ સહજ વધારે નાના ચાર બાળકો તેમની બાજુમા દેખાય છે તેમને સમજુ

---

૧ જુઓ પૃ ૯૮૮–૮૫ (પ્રકરણ ૧૨ સુ–ચાલુ પ્રસ્તાવ)

૨ અપ્રત્યાખ્યાની કષાયની મુદત સાધારણ રીતે એક વરસની હોય છે એ દેશવિરતિ ચારિત્રનો ઘાત કરે છે, પ્રાયે તિર્યચગતિનુ કારણ બને છે જુઓ પ્રથમ કર્મગ્રથ ગાથા ૧૮ મી અને તે પરની ટીકા જેની બરાબર ઓળખાણ ત્યા આપી છે

માણસો [1]પ્રત્યાખ્યાનાવરણીયના નામથી પીછાને છે જ્યા સુધી એ ચાર બાળકો આ મહામડપનો આશ્રય કરીને રહેલા હોય છે ત્યા સુધી પ્રાણીઓ પાપને સર્વથા મૂકી શકતા નથી, એટલે કદાચ કેટલુક પાપ ઓછુ કરે છે પણ તેનો સપૂર્ણપણે ત્યાગ કરી શકતા નથી હકીકત એમ બને છે કે એ બાળકો જ્યા સુધી ચિત્તવૃત્તિ મહા અટવીમા વિલાસ કરતા હોય છે ત્યા સુધી પ્રાણીઓ પાપનો કાઇક કાઇક તો સારી રીતે ત્યાગ કરે છે, પરતુ સપૂર્ણપણે તેને છોડી શકતા નથી તેને લઇને એ બાળકો પણ પ્રાણીને સતાપ કરનારા થાય છે અને પ્રાણીનુ કાઇક કાઇક કલ્યાણ તો જોકે એ બાળકો હોવા છતા થાય છે તેનુ કારણ પ્રાણીએ કરેલ અમુક પ્રકારનો વિરતિભાવ-ત્યાગભાવ છે, પરતુ સપૂર્ણ લાભ મળતો નથી તેનુ કારણ એ છે કે તે સર્વથા ત્યાગ કરી શકતો નથી, સર્વવિરતિ આદરી શકતો નથી

<u>સજ્વલન ૪.</u> (૪)

"ભાઇ પ્રકર્ષ! એ પ્રત્યાખ્યાની બાળકોથી પણ વધારે નાના અને માત્ર ગર્ભે જેવડા જ દેખાતા ચાર બાળકો તેની બાજુમા દેખાય છે તેને મહાત્મા મુનિઓ સજ્વલનના[2] નામથી ઓળખાવે છે એ બાળકો લીલા કરવામા આનદ માનનારા અને સ્વાભાવિક રીતે ઘણા ચપળ અને ચચળ છે અને તેથી જે પ્રાણીઓ સર્વ પાપથી વિરતિભાવ લઇને બેઠેલા હોય છે તેમને (સર્વવિરતિ આદરનાર સાધુઓને) પણ પોતાના કબજામા લઇ લે છે અને વારવાર તેમનામા દેખાવ દઇ તેઓ સાથે ચેડા કાઢે છે અને તેના વિનાળ હૃદયના પ્રાણીઓને પણ અનેક પ્રકારે મનમા આહટ્ટદોહટ્ટ કરાવે છે, આથી તેમણે સર્વ પાપોનો નાશ કરવાનો જે નિર્ણય કર્યો હોય છે તેમા દૂષણ આવી પડે છે અને આ બાળકોના જોરથી તેમના શુદ્ધ માર્ગમા [3]અતિચારો આવી પડે છે જોકે અહિ રગપ્રદેશમા રહેલા પ્રાણીઓને એ બાળકો બહુ નાના રૂપવાળા લાગે છે તો પણ સર્વ સસારી પ્રાણીઓને માટે

---

૧ **પ્રત્યાખ્યાનાવરણીય** કષાયની મુદ્દત સાધારણ રીતે ચાર માસની હોય છે એ સર્વવિરતિને રોકે છે અને પ્રાયે મનુષ્યગતિની પ્રાપ્તિનુ કારણ બને છે એના સ્વરૂપ માટે પણ જુઓ સદર કર્મગ્રથ ગાથા ૧૮ ની ટીકા

૨ **સજ્વલન** કષાયની ઉત્કૃષ્ટ મુદ્દત પદર દિવસની હોય છે એ યથાખ્યાત-ઉત્કૃષ્ટ ચારિત્રનો અટકાવ કરે છે પ્રાયે એ કષાય દેવગતિનુ કારણ બને છે દૃષ્ટાન્તસહિત સોળે કષાયનુ વર્ણન પ્રથમ કર્મગ્રથમા આપેલ છે જુઓ ગાથા ૧૮ મી અને તેપરની ટીકા

૩ **અતિચાર** નિયમમા દૂષણ એનો ઉપાય ક્ષમા માગવામા અને પશ્ચાત્તાપ કરવામા અને ભવિષ્યમા દોષ ન કરવાના સાચા નિર્ણયમા સમાઇ જાય છે

એ સુંદર તો નથી જ, એનું કારણ એ છે કે એ ચારે બાળકો મોટા મોટા મુનિઓના મનને પણ કિંચિત્ કિંચિત્ ક્ષોભ પમાડે છે

"ભાઇ પ્રકર્ષ! એ પ્રત્યેક ચાર ચાર બાળકોના ચારે સમુહનું મેં તારી પાસે કાંઇક વિસ્તારપૂર્વક વિવેચન કર્યું, બાકી એની તો ઘણી વિશેષ વાતો છે તે સર્વનું વર્ણન કરવાને તો કોણ શક્તિમાન થઇ શકે? વળી આગળ ઉપર કોઇ વખત મને નિરાંતે અવસર આવશે ત્યારે કોઇ પ્રસંગ હાથ ધરીને એ સર્વના નામો અને તેની ખાસ હકીકત તથા દરેકની શક્તિ કેટલી છે તે વિસ્તારથી કહી બતાવીશ એ સોળે બાળકના સંબંધમાં હાલ તને એક હકીકત કહી દેવાની જરૂર છે અને તે એ છે કે એ સોળમાંથી આઠ બાળકો રાગકેસરી આગળ નાચ કરી રહ્યા છે અને આઠ દ્વેષગજેંદ્ર આગળ નાચ કરી રહ્યા છે બરાબર ધ્યાન રાખીને જોવાથી તારા અવલોકનમાં તે હકીકત આવી જશે એમાંના જે આઠ બાળકો રાગકેસરી પાસે નાચી કુદી રહ્યા છે અને મસ્તી તથા ધમાધમ કર્યા કરે છે તે [1]રાગકેસરી અને તેની પત્ની મૂઢતાના બાળકો છે, અને બીજા આઠ બાળકો દ્વેષગજેંદ્રની પાસે વારવાર ક્રીડા કરતા દેખાય છે તે મહારાજ દ્વેષગજેંદ્ર અને તેની ભાર્યા અવિવેકિતાના બાળકો છે તેમને જન્મ આપનાર દ્વેષગજેંદ્ર અને અવિવેકિતા છે અને તે બાળકો તેમના માતાપિતાને ઘણા વહાલા છે[2] આ પ્રમાણે હોવાથી એ સોળે બાળકો મહામોહ રાજાના પોતરાઓ (દીકરાના દીકરા) થાય છે એટલે તેઓ એ મહારાજાના પ્રસિદ્ધ દીકરાના દીકરાઓ થાય છે તે તારા સમજવામાં બરાબર આવ્યું હશે એ સોળે બાળકોને એમના માબાપે મોઢે ચઢાવી એવા તો ચીબાવલા અને શક્તિવાળા બનાવી દીધા છે કે આ લોકમાં તેની શક્તિનું વર્ણન હજાર જીભોથી પણ થવું અશક્ય છે ભાઇ પ્રકર્ષ! એ છોકરાઓની ઉદ્ધતાઇ તો તું જો! એ બાળકો પોતાની ચેષ્ટાથી આ બીજા સર્વ રાજાઓ બેઠા છે તેમને પણ માથે ચઢી બેસે છે આવી રીતે ભાઇ પ્રકર્ષ! મેં તારી પાસે સંક્ષેપથી [3]મહામોહ રાજાના અંગત પરિવારનું વર્ણન કર્યું તે તેં બરાબર લક્ષ્ય આપીને સાંભળ્યું હશે"

---

૧ રાગકેસરીના વર્ણન માટે જુઓ પૃ ૮૬૩-૪ તથા મૂઢતાના વર્ણન માટે જુઓ પૃ ૮૬૪

૨ ક્રોધ અને માન દ્વેષથી ઉત્પન્ન થાય છે અને માયા તથા લોભ રાગથી ઉત્પન્ન થાય છે એ બાબત આ વિવેચનમાં બતાવી છે

૩ મહામોહના અંગત પરિવારનું વર્ણન પ્રકરણ ૧૨ થી શરૂ થયું તે અહિં પૂર્ણ થાય છે આવતા પ્રકરણમાં એનું લશ્કરી બળ કેટલું છે તે બતાવશે અને પછી તેના મિત્રરાજાઓ (allies) નું વર્ણન ત્યાર પછીના પ્રકરણમાં થશે આથી મહામોહના લશ્કરી બળનો બરાબર ખ્યાલ આવશે

પ્રકરણ ૧૭ મું.

મહામોહનું સામંતચક્ર

મામા આજે બરાબર ખીલ્યા હતા મહામોહનો આખો અંગત પરિવાર વર્ણવી ગયા, એના ખાસ સેનાપતિ, છોકરા, છોકરાના છોકરા અને મકરધ્વજપરિવાર તથા પાંચ ઘરના મનુષ્યો વર્ણવ્યા ત્યાર પછી એ મહારાજાના પોતાના લશ્કરી બળનું તેમજ તેના મિત્રરાજ્યોના બળનું વર્ણન કરવું રહ્યું તે પણ તે ચૂક્યા નહિ હજુ પ્રકર્ષ કાંઇ સવાલ પૂછે ત્યાં તો મામાએજ વાત આગળ ચલાવી -

"હવે ભાઇ પ્રકર્ષ! એ મહામોહ રાજાને બેસવાના સિંહાસનની નજીક જે રાજાઓ દેખાય છે તે મહામોહ રાજાના ખાસ અંગભૂત લશ્કરીઓ-સેનાનીઓ છે તેનું વર્ણન હવે તારી પાસે સંક્ષેપમાં કરૂં છું તે સાંભળ -

<u>વિષયાભિલાષ મંત્રી.</u>

"ત્યાર પછી રાગકેસરીની પાસે બેઠેલ જે રાજા જેવો દેખાય છે, જેણે સુંદર લલનાની સાથે બાથ ભીડેલી જણાય છે (સ્પર્શેંદ્રિયનો વિષય), સુખમાં સુગંધીવાળું સુંદર પાન ચાવી રહ્યો છે (રસેંદ્રિયનો વિષય), જેની આજુબાજુ ઝણઝણાટ કરતા ભમરાઓની પંક્તિ ઉત્કટ મનોહર સુગંધીનું સૂચવન કરતી રહી હોઇ જે કમળની સુગંધીને વારંવાર લીધા કરે છે (ઘ્રાણેંદ્રિયનો વિષય), જે પોતાની સ્ત્રીના સુંદર મુખકમળ ઉપર પોતાની નજર અચૂકપણે નાખી રહેલો છે (ચક્ષુરિંદ્રિયનો વિષય), જે વીણા, ઝાંઝર તથા કાકલી[1] જેવા વાજિંત્રના અવાજમાં ઘણો આસક્ત થયેલો દેખાય છે (શ્રોત્રેંદ્રિયનો

---

૧ કાકલી એક જાતનું વાજિંત્ર છે અમુક ઘરનો માણસ જાગે છે કે નહિ તેની પરીક્ષા કરવા સારૂ એ વાજિંત્રનો ઉપયોગ ચોર લોકો ઘણો કરે છે

વિષય) અને જે આવી રીતે પાચે ઇદ્રિયના વિષયમા આસક્ત રહી તેને ભોગવવામા આખી દુનિયાના સર્વ પદાર્થો જાણે પોતાની મુઠ્ઠીમા હોય એમ માનીને જ કામ લે છે તે પેલા રાગકેસરી રાજાનો મત્રી જેની પ્રખ્યાતિ આપણે ઘણીવાર સાભળી હતી અને જેને જોવા માટે આપણે અહીં ખાસ આવ્યા છીએ તે વિષયાભિલાષ છે

"તને યાદ હશે કે આપણને મિથ્યાભિમાને કહ્યુ હતુ[1] કે વિષયાભિલાષને પાચ છોકરાઓ છે જેના જોરથી એ મત્રી આ આખી દુનિયાને પોતાને વશ કરીને રહે છે અને સર્વને પોતાની જેવા વિષય ભોગવતા બનાવી મૂકે છે જો! તેની સાથે એ પાચે છોકરાઓ પણ દેખાય છે એ વિષયાભિલાષ મત્રીએ હુકમ કરેલા[2] જે જે પ્રાણીઓ જોવામા આવે છે તેઓ સર્વે સ્પર્શ, રસ, સુગધ, રૂપ અને શબ્દમા આસક્ત થઇ જાય છે અને એક વાર એને વશ પડી જાય છે એટલે પછી અમુક કામ કરવા જેવુ છે કે નહિ તે જાણતા નથી, અમુક બાબત પોતાને હિત કરનારી છે કે નુકસાન કરનારી છે તે વિસરી જાય છે, અમુક વસ્તુ ખાવા યોગ્ય છે કે તજવા યોગ્ય છે તે સમજતા નથી અને ધર્મ અને અધર્મના વિચારને તો તેઓ દેશવટો આપી દે છે એ તો માત્ર એ પ્રેરણા કરનારા મનુષ્યોની દોસ્તીમાજ આનદ માને છે અને સર્વ વખત તેમાજ રાચી માચી રહે છે અને જાણે તદ્દન જડ હોય નહિ તેમ બીજા કોઇને દેખતા નથી, બીજાને મળતા નથી, બીજાની વાત સાભળતા નથી, અને જેવો આપણો [3]જડ કુમાર છે તેવાજ પ્રાયે થઇ જાય છે રસનાને ઉત્પન્ન કરનાર આ વિષયાભિલાષ જ છે એમ એના દર્શનપરથી નિર્ણય થાય છે અને બુદ્ધિપૂર્વક વિચાર કરતા એ બાબત ચોક્કસ થાય છે એનામા ઘણી વિશાળ બુદ્ધિ હોવાને લીધે એ એકલો રાગકેસરી રાજાનુ રાજ્ય અનેક ખટપટો કરીને ચલાવે છે અને એમા એ કોઇથી જરા પણ જાણ્યો જતો નથી [4]બહિરગ પ્રદેશમા રહેલા મનુષ્યો ત્યા સુધી જ પડિત છે અને ત્યા સુધી જ પોતાના વ્રતોમા દૃઢ રહી શકે છે કે જ્યા સુધી એ વિષયાભિલાષ

---

૧ જુઓ પૃ ૭ ર

૨ હુકમ કરેલા વિષયાભિલાષની અસર તળે આવેલા

૩ વિચક્ષણ અને જડ બન્ને ભાઈ છે વિચક્ષણનો સાળો વિમર્શ થાય છે અને મામા ભાણેજ રસનાના મૂળની શોધ કરવા અહીં આવ્યા છે-એ વાત લક્ષ્યમા રાખવી

૪ આ તદ્દન બાહ્ય દૃષ્ટિવાળા માટે સમજવુ એને જીતનારનું વર્ણન આગળના પ્રકરણોમા આવશે

મત્રી તેઓને ઉપાડીને કોઇપણ બાબતમા આજુબાજુ (ભેખડે) ચઢાવી દેતો નથી, પરતુ જેવો એ મહાબુદ્ધિશાળી પ્રધાન કોઇપણ વખતે પોતાની શક્તિનો પ્રયોગ બહિરગ મનુષ્યો ઉપર આદરી બેસે છે એટલે એનાથી હણાઇ ગયેલા તેઓ તો બાપડા જાણે બાળક હોય તેમ પોતાના વ્રતોનો આગ્રહ છોડી દઇને અને સર્વ પ્રકારની લાજ શરમ પણ મૂકી દઇને આ ભાઇસાહેબના નોકર થઇને રહે છે, તેને તાબે પડી જાય છે, તેને વશ થઇ રહે છે અહીં જે રાજાઓ છે તે સર્વનુ પ્રાણીઓ ઉપરનુ જે સામ્રાજ્ય (રાજ્ય-સત્તા) છે તેને એ વિષયાભિલાષ વજીર ઘણુ જ વધારી મૂકે છે અને તેથી બહિરગ પ્રદેશમા રહેનારા પ્રાણીઓને એ અમાત્ય હમેશા ઘણુ જ દુ ખ દેનાર થાય છે, કારણ કે એ મત્રીવરના હુકમથી બાહ્ય પ્રદેશમા રહેલા પ્રાણીઓ પાપ કરે છે અને એવી રીતે તેઓ જે પાપ કરે છે તે પાપ તેમને આ ભવમા અને પરભવમા દુ ખ દેનાર થાય છે, તેથી પાપની પ્રેરણા કરનાર તે આ પ્રાણીને ખરેખર દુ ખ દેનાર છે એમ સમજવુ એ વિષયાભિલાષ નીતિના જુદા જુદા માર્ગોમા ઘણો જ કાબેલ છે, કૃપણ વિનાના મહાન્ પુરૂષાર્થવાળો છે, પારકા માણસોના મનને ભેદી નાખવાના ઉપાય ખોળવાના કાર્યમા બહુ હુશિયાર છે, મનભગના વ્યાધિનો ઉપાય કરવામા કુશળ છે, સર્વ હકીકતથી સપૂર્ણ માહિતગાર છે, કોઇની સાથે લડાઇ કે સુલેહ કરાવવી હોય તો તે કામમા પણ પ્રવીણ છે અને ટુકામા કહીએ તો દરેક કામમા કુશળ અને અનેક બાબતમા પહોંચી વળે તેવો છે આના જેવો આખી દુનિયામા બીજો કોઇ મત્રી છે જ નહિ એની ઘણી વાત શી કરવી ! સક્ષેપમા કહુ તો રાજ્યપદ્ધતિનુ કામકાજ ચલાવનાર એ મત્રી છે ત્યાસુધી જ પેલા રાજાઓનુ રાજ નભે છે અને એ મત્રી વગર એ રાજાઓના રાજ્યમા બધે અધેર થઇ જાય એટલામા તારે બધુ સમજી જવુ ”

બુદ્ધિનો દિકરો

પ્રકર્ષ અત્યત આનદમા આવીને બોલ્યો “બહુ સારુ, મામા ! ઘણુ સારુ, તમે તો ઘણો જ સારો નિર્ણય બતાવ્યો અને તે વાત એટલી ચોક્કસ જણાય છે કે તલના ફોતરાના ત્રીજા ભાગ જેટલી પણ ફરી શકે તેમ લાગતુ નથી આપ કહો છો તેના જ પ્રકારનો વિષયાભિલાષ મત્રી જણાય છે તેમા જરા પણ શકા કરવા જેવુ હોય તેમ મને લાગતુ નથી, કારણ કે એને મેં જ્યારે પ્રથમ જોયો ત્યારે એની આકૃતિ ઉપરથી જ એનામા આપે વર્ણવ્યા-તેવા સર્વે ગુણો છે એમ મારા મનમા

આવ્યુ હતુ અને આપે કરેલા તેના વર્ણનથી એ વાત બરાબર સાચી પડે છે ”

વિમર્શ—“ તારા જેવા ચાલાક માણુનો એક માણુસને જોતા જ તેનામા કેટલા ગુણો છે અને કેટલા અવગુણો છે એ તેના આમાર ઉપરથી નિર્ણય કરે તો તેમા કાઇ આશ્ચર્ય જેવુ નથી કારણ કે -

ज्ञायते रुपतो जातिर्जातेः शील शुभाशुभम् ।
शीलाद्गुणा प्रभासन्ते, गुणैः सत्त्व महाधियाम् ॥

‘બુદ્ધિશાળી મનુષ્યોને પ્રાણીના રૂપથી એની જાતિ જણાઇ આવે છે, જાતિથી એના સારા ખરાબ વર્તનની ખબર પડી જાય છે, વર્તનથી ગુણો જણાઇ આવે છે અને ગુણથી સત્ત્વ પરખાઈ જાય છે.

મોરના ઇડાને ચા તરવા પડતા નથી

“ ભાઇ ! તેં આ મત્રીને જોઇને તેના જ ગુણો ધ્યાનમા લીધા છે એવુ નથી પરતુ આ સર્વ રાજાઓને જોતા જ તેઓમા ક્યા ક્યા ગુણ અવગુણ છે તે તારા લક્ષ્યમા આવી ગયુ છે તુ મારી બહેન બુદ્ધિદેવીનો પુત્ર છે તેથી નિર્ણય કરતા તને વખત ન જ લાગવો જોઇએ અને હુ જાણુ છુ કે તુ મને સવાલ કરે છે એ તો એક તારી જાત વાનપણાની નિશાની છે, મોટાને માન આપવાની ઉદાર રીતિ છે અને તારી એક પ્રકારની મહત્તા છે ”

<u>ભોગ તૃષ્ણા.</u>

પ્રકર્ષ—“ ઠીક મામા ! ઠીક, એ મત્રીની પાસે [1]મુગ્ધ ચક્ષુવાળી લલના બેઠી છે તે એની સ્રી જેવી જણાય છે તેનુ નામ શુ છે અને તે કેવી છે તે આપ મને બરાબર જણાવો ”

વિમર્શ—“ ભાઇ પ્રકર્ષ ! એ ભોગતૃષ્ણાના નામથી ઓળખાય છે એના સર્વ ગુણો એના પતિ વિષયાભિલાષને બરાબર મળતા છે

<u>મોહરાયના લડૈયાઓ.</u>

“ વળી એ મહામત્રીની આજુબાજુમા તથા આગળ અને પાછળ રાજા જેવા કપડા પહેરીને જે પુરૂષો ઊભેલા દેખાય છે અને જેઓએ

---

૧ ભોગતૃષ્ણામા મુગ્ધતા એટલે બેવકુફાઇ અને સાદાઈ બન્ને હોય છે તેથી આ વિશેષણ તેને બરાબર યોગ્ય છે

પોતાના મસ્તકો મંત્રીને નમાવ્યા છે તે [1]દુષ્ટાભિસંધિ વિગેરે મોટા લડવૈયાઓ છે અને તેઓ સર્વે મોહરાજાના ખાસ અંગત સેનાનીઓ છે એ સર્વ સેનાનીઓ મહામોહ રાજાને ઘણા વહાલા છે, રાગકેસરીના માનીતા છે અને દ્વેષગજેન્દ્રની સેવામા સર્વ વખતોવખત હાજર રહે છે વિષયાભિલાષ મંત્રી જેવો હુકમ કરે કે તેઓ સર્વે અથવા જેનો ખપ હોય તે રાજ્યની સેવામા પ્રવર્તવા મડી જાય છે અને તેનો હુકમ થતા સુધી તે કામમાથી જરા પણ પાછા હઠતા નથી બાહ્ય લોકમા રહેનાર પ્રાણીઓને હલકા પ્રકારની પીડા કરનાર જે જે અંતરંગના રાજાઓ છે તે સર્વ પણ આ રાજાઓમા જ છે અને તે આ (તૃષ્ણા) વેદિની પાસે બધા આવીને બેઠેલા છે તેમને તુ જોઇ લે વળી બાહ્ય લોકમા હલકા હલકા ઉપદ્રવ કરનાર કેટલીક સ્ત્રીઓ પણ છે અને કેટલાક બાળકો પણ છે તે સર્વ એ રાજાની વચ્ચે આવીને રહેલા છે તે જોવાથી બરાબર દેખાઇ આવે છે તે એટલા બધા છે કે તેમની સખ્યાનુ માપ પણ થઇ શકે તેમ નથી, તો પછી તે સર્વનુ નિવેદન તો કેવી રીતે કરી શકાય? તે સર્વમા જે અગત્યના પરિવારભૂત હતા તેમની હકીકત મેં તને ટુકમા કહી સભળાવી છે એ સર્વ રાજા જેવા દેખાય છે તે મોહરાયના સેનાનીઓ છે.”

પ્રકરણ ૧૮ મું.

મહામોહના મિત્રરાજાઓ (Allies)

મામાએ મહામોહ રાજાનો પરિવાર બતાવી આપ્યો, મોહરાજાના પુત્ર રાગકેસરીના મંત્રી વિષયાભિલાષને અને તેની સ્ત્રીને ઓળખાવ્યા, એના મોટા લશ્કરી બળનો ખ્યાલ આપ્યો એ ઉપરાંત મોહરાયના મિત્રરાજાઓ કેટલાક હતા તે સર્વ ત્યા હાજર હતા તેની ઓળખાણ કરાવતા મામાભાણેજ વચ્ચે નીચે પ્રમાણે વાતચીત થઇ —

---

[1] પૃષ્ઠ ૫૦૨ (પ્ર ૩ પ્ર ૨૧) મા શૈલરાજચિત્તપુરના વર્ણનમા ત્યાના રાજા તરીકે આ દુષ્ટાભિસંધિનુ વર્ણન આવી ગયુ છે તે જુઓ.

પ્રકર્ષ—"મામા ! આપે વેદિકાની અંદર રહેલાઓનું વિવેચન તો ઠીક કર્યું હવે એ વેદિકાના દરવાજાની બહાર બીજા સાત રાજાઓ દેખાય છે જે સર્વ મોટા વિશાળ મંડપમાં બેઠેલા છે, જે દરેકની સાથે વળી જૂદો જૂદો નાનો મોટો પરિવાર છે અને જેઓના રૂપ ગુણો પણ સ્પષ્ટ જૂદા જૂદા પ્રકારના જણાય છે તે સર્વ રાજાઓના શું શું નામો છે અને પ્રત્યેકના શું શું ગુણો છે તે મને સમજાવો"

મોહરાયના બહિર્ભૂત સેનાનીઓ. સાત રાજાઓ અને તેમનો પરિવાર.

વિમર્શ—"એ સાતે મોટા રાજાઓ છે અને મહામોહ રાજાના લશ્કરમાં બાહ્ય લશ્કરીઓ છે એટલે તેઓનો સમાવેશ મહામોહના લશ્કરમાં થાય છે, પણ તે મહામોહના અંગીભૂત સેનાનીઓ નથી, બહારથી મદદ આપવા માટે આવેલા ભાયાત રાજાઓ જેવા છે

જ્ઞાનસંવરણ. ૧

"એ રાજાઓમાં સર્વથી પ્રથમ રાજા જે દેખાય છે અને જે [1]પાંચ મનુષ્યોથી પરવરેલ છે તે ઘણો જાણીતો મહારાજા છે અને જ્ઞાનસંવરણના નામથી પ્રસિદ્ધિ પામેલો છે એનામાં એટલી જબરી શક્તિ છે કે તે જાતે તો અહીં રહે છે છતાં પોતાની શક્તિથી બાહ્ય પ્રદેશમાં રહેલા પ્રાણીઓને જ્ઞાનરૂપી પ્રકાશ વગરના એકદમ અંધ બનાવી મૂકે છે, એટલે લોકોની સમજણ-વિચારણા-દીર્ઘદૃષ્ટિ વિગેરે સર્વ બહેરી કરી મૂકે છે એ રાજા ગાઢ અજ્ઞાનઅંધકાર વડે લોકોને મુંઝવી નાખે છે તેથી શિષ્ટ લોકો એને મોહનું ઉપનામ પણ આપે છે

દર્શનાવરણ. ૨

"ત્યાર પછી બીજો રાજા જેની આજુબાજુ [2]નવ મનુષ્યો બેઠેલા

---

૧ મતિજ્ઞાનાવરણ, શ્રુતજ્ઞાનાવરણ, અવધિજ્ઞાનાવરણ, મન પર્યવ જ્ઞાનાવરણ અને કેવળજ્ઞાનાવરણ (કર્મગ્રંથ પ્રથમ ગાથા ૪ થી ૯ સુધી ટીકા જુઓ) જ્ઞાન આત્મિક ગુણ છે આ રાજા તેના ઉપર આવરણ કરે છે તેથી પ્રાણીનો આંતર પ્રકાશ ઘટતો જાય છે એના પાંચ પ્રકાર બહુ સમજવા યોગ્ય છે

૨ દર્શનાવરણીય કર્મની નવ પ્રકૃતિ છે ચક્ષુદર્શનાવરણ, અચક્ષુદર્શનાવરણ અવધિદર્શનાવરણ, કેવળદર્શનાવરણ, નિદ્રા, નિદ્રાનિદ્રા, પ્રચલા, પ્રચલાપ્રચલા, અને થિણદ્ધિ (કર્મગ્રંથ પ્રથમ-ગાથા ૧૦ મી) છેલ્લા પાંચ નિદ્રાના પ્રકાર છે દર્શન એટલે જોવું એ પણ જ્ઞાનની પેઠે આત્માનો ગુણ છે અને તેનાપર ઉક્ત રાજા આવરણ કરે છે પાંચ નિદ્રાને સ્ત્રી રૂપક આપ્યું છે અને ચાર પ્રકૃતિને પુરૂષાકાર આપ્યો છે

દેખાય છે તેનુ નામ દર્શનાવરણ છે એ નવ મનુષ્યોમા જે પાચ સુદર સ્ત્રીઓ દેખાય છે તે પોતાની શક્તિવડે આખી દુનિયાને ઉંઘતી કરી મૂકે છે અને તેની પાસે જે ચાર પુરૂષો ઊભેલા જણાય છે તેના જોરથી એ આખી દુનિયાને તદ્દન અધ બનાવી મૂકે છે

વેદનીય.   ૩

"ભાઇ પ્રકર્ષ ! ત્યાર પછી [1]બે માણસના પરિવારયુક્ત રાજા દેખાય છે તે વિખ્યાત પુરૂષાતનવાળો વેદનીય નામનો રાજા છે એમાનો પ્રથમ પુરૂષ દુનિયામા સાતાના નામથી પ્રસિદ્ધિ પામેલ છે, તે સર્વે દેવમનુષ્યાદિને અનેક પ્રકારના આનદ કરાવે છે અને ત્રણ ભુવનને લહેરથી હસતા કરી મૂકે છે જ્યારે તેની સાથે બીજો પુરૂષ દેખાય છે તે અસાતાના નામથી દુનિયામા ઓળખાય છે અને તે સર્વેને અનેક પ્રકારના સતાપ કરે છે, દુ ખ આપનાર થાય છે

આયુષ્ય.   ૪

"ભાઇ ! ત્યાર પછી મોટા નાના ચાર[2] છોકરાના આકારવાળા માણસોથી પરવરેલો રાજા તારા જોવામા આવે છે તેને દુનિયાના સર્વે માણસો આયુષ્યના નામથી ઓળખે છે તે પ્રત્યેક ભવમા તે છોકરાઓના તેજ વડે સમયનો નિર્ણય કરી આપે છે, એટલે તે તે ભવમા પ્રાણીઓને રહેવાની સ્થિતિનુ પ્રમાણ કરી આપે છે

નામ.   ૫

"ત્યાર પછી ભદ્ર ! જે [3]બેંતાળીશ મનુષ્યોના પરિવારથી પર-

---

૧ વેદનીય કર્મના બે ભેદ છે **સાતા** અને **અસાતા** (પ્રથમ કર્મગ્રથ ગા ૧૨ મી) વેદનીય કર્મ સુખદુ ખ(શારીરિક)નો અનુભવ કરાવે છે

૨ આયુ કર્મના ચાર ભેદ છે **દેવગતિઆયુષ્ય, મનુષ્યઆયુષ્ય, તિર્યંચઆયુષ્ય અને નારકઆયુષ્ય,** (પ્ર કર્મ ગા ૨૩ મી), પ્રત્યેક ગતિમા કેટલો વખત જીવવુ તે મુકરર કરવાનુ કાર્ય આ રાજાના હાથમા છે

૩ ગતિ જાતિ શરીર ઉપાગ, બધન, સઘાતન સઘયણ, સસ્થાન, વર્ણ, ગધ રસ સ્પર્શ, અનુપૂર્વી, વિહાયોગતિ (એ ચૌદ **પિંડપ્રકૃતિ**) ૧૪

પરાઘાત, ઉસાસ આતપ, ઉદ્યોત અગુરૂલઘુ તીર્થંકર, નિર્માણ, ઉપઘાત (એ આઠ **પ્રત્યેક પ્રકૃતિ**) ૮

ત્રસ, બાદર, પર્યાપ્તા, પ્રત્યેક, સ્થિર શુભ, સૌભાગ્ય, સુસ્વર, આદેય, જશ (એ **ત્રસદશક**) અને તેથી ઉલટા સ્થાવર, સૂક્ષ્મ અપર્યાપ્તા, સાધારણ, અસ્થિર અશુભ દુર્ભાગ્ય, દુ સ્વર, અનાદેય અપયશ (એ **સ્થાવરદશક**) ૨૦

એવી રીતે ૪૨ પ્રકૃતિ નામકર્મની થઇ એના વર્ણન માટે જુઓ પ્રથમ કર્મ ગ્રથ વિસ્તારથી પિંડ પ્રકૃતિના ભેદો ગણતા તેના ૧૦૩ ભેદ થાય છે

વરેલો રાજા દેખાય છે તેનું નામ નામ છે અને તે પણ ઘણો જ પ્રસિદ્ધિ પામેલો છે અને બહુ બળવાન છે એની પાસે જે માણસો છે તેના જોરથી સ્થિર અને ચર સર્વ પ્રાણી વર્ગને એ એટલી જાતની વિડંબનાઓ આપે છે કે તેનું વર્ણન કરવું લગભગ અશક્ય છે તમે આ દુનિયામાં જોતા હશો કે કેટલાક પ્રાણીઓને દેવ બનાવવામાં આવે છે, કેટલાકને મનુષ્ય બનાવવામાં આવે છે, કેટલાકને નારક બનાવવામાં આવે છે અને કેટલાકને પશુનું રૂપ ધારણ કરાવવામાં આવે છે (એ ગતિ નામકર્મનું પરિણામ છે), કેટલાક એક બે ત્રણ ચાર અથવા પાંચ ઇંદ્રિયો ધારણ કરે છે (એ જાતિ નામકર્મનું પરિણામ છે) તથા જુદા જુદા પ્રકારના શરીરોમાં આવીને રહે છે (એ શરીર નામકર્મનું પરિણામ છે), વળી તેના પ્રભાવથી પ્રાણીઓને જુદા જુદા પ્રકારના શરીર સાથે નવા નવા પુદ્ગલોનો સંબંધ કરે છે (બંધન નામકર્મનું પરિણામ છે) અંગોપાંગો થાય છે (એ ઉપાંગ નામકર્મનું પરિણામ છે), તેઓને શરીરસંબંધી સંઘાતન[1] કરવામાં ઉદ્યુક્ત થયેલા જોવામાં આવે છે (એ સંઘાતન નામકર્મનું પરિણામ છે), તેઓ જુદા જુદા પ્રકારના [2]સંઘયણો ધારણ કરે છે (એ સંઘયણ નામકર્મનું પરિણામ છે), તેઓ જુદા જુદા પ્રકારના સંસ્થાનવાળા[3] દેખાય છે (એ સંસ્થાન નામકર્મનું પરિણામ છે), તથા પ્રાણીઓ રૂપમાં, ગંધમાં, રસમાં અને સ્પર્શમાં જુદા પડે છે (એ વર્ણાદિ ચતુષ્ક નામકર્મનું પરિણામ છે), પ્રાણીઓ ભારે હળવાપણામાં પ્રમાણોપેત, ન્યૂન કે અધિક હોય છે, (એ અગુરૂલઘુ નામની પ્રત્યેક પ્રકૃતિનું પરિણામ છે), કેટલાક પોતાના શરીરથી જ અથવા અંગોથી જ દુઃખ ખમનારા થાય છે (એ ઉપઘાત નામની પ્રત્યેક પ્રકૃતિનું પરિણામ છે), કેટલાક ગમે તેવા બળવાનની સામે પણ ફતેહમંદ થઈ શકે છે (એ પરાઘાત નામની પ્રત્યેક પ્રકૃતિનું પરિણામ છે), પોતપોતાને યોગ્ય સ્થાને જઈને જન્મ ધારણ કરે છે (એ અનુપૂર્વી નામની પિંડ પ્રકૃતિનું પરિણામ છે), કેટલાક શ્વાસોશ્વાસ લેવા વિગેરે તંદુરસ્તીની બાબતમાં ઘણા સુખી હોય છે અને શરીરે સ્વસ્થ હોય છે (એ ઉચ્છ્વાસ નામની પ્રત્યેક

---

૧ સંઘાતન ઔદારિક વિગેરે શરીરોના પુદ્ગળોને દંતાળાની પેઠે એકઠા કરવા તેનું નામ સંઘાતન કહેવામાં આવે છે (પ્ર ક ગ્ર આ ૩૬)

૨ સંઘયણ હાડકાના સમૂહની ગોઠવણ તે સંહનન-સંઘયણ કહેવામાં આવે છે

૩ સંસ્થાન શરીરની અમુક પ્રકારની આકૃતિ હોવી તેને સંસ્થાન કહેવામાં આવે છે

પ્રકૃતિનુ પરિણામ છે), કેટલાક પોતે શીતળ શરીરવાળા હોવા છતા પર પ્રાણીઓ ઉપર પોતાના કિરણોથી તાપ સારી રીતે લગાવી શકે છે (એ આતપ નામની પ્રત્યેક પ્રકૃતિનુ પરિણામ છે), કેટલાક પોતાના શાત કિરણો ચોમેર ફેલાવી સર્વત્ર શાતિ ઉત્પન્ન કરે છે (એ ઉદ્યોત નામની પ્રત્યેક પ્રકૃતિનુ પરિણામ છે—ચદ્રકિરણો એનુ દૃષ્ટાન્ત છે), કેટલાકની ચાલ ઘણી સુદર હોય છે અને કેટલાકની ઊટ જેવી હોય છે (એ શુભ અથવા અશુભ વિહાયોગતિ નામની પિંડ પ્રકૃતિનુ પરિણામ છે), [1]કેટલાક પ્રાણીઓ ત્રસ (બેથી પાચ ઇદ્રિયવાળા) થાય છે ત્યારે કેટલાક સ્થાવર (એક ઇદ્રિયવાળા) થાય છે, કેટલાક પ્રાણીઓના શરીર ચર્મચક્ષુથી દેખાય નહિ તેવા સુક્ષ્મ થાય છે ત્યારે કેટલાકના બાદર (ચર્મચક્ષુથી દેખી શકાય તેવા) થાય છે, કેટલાક પોતાને યોગ્ય [2]પર્યાપ્તિ પૂરી કરી પર્યાપ્તા કહેવાય છે જ્યારે કેટલાક તે પૂરી કરી શકતા નથી તેની સ્થિતિમા તેઓ અપર્યાપ્તા કહેવાય છે, કેટલાક જીવો પોતપોતાના જૂદા જૂદા શરીરવાળા (પ્રત્યેક) થાય છે ત્યારે કેટલાક અનત જીવોને રહેવા યોગ્ય એક સાધારણ શરીરવાળા (સાધારણ) થાય છે, એટલે એક સાધારણ શરીરમા અનત જીવો સાથે રહે છે, કેટલાકના દાત હાડકા વિગેરે સ્થિર (સ્થિર નામકર્મથી) થાય છે ત્યારે જીહ્વા, પાપણ વિગેરે અસ્થિર (અસ્થિર નામકર્મથી) થાય છે, કેટલાકનો નાભિ ઉપરનો ભાગ સુદર થાય છે (શુભ) જ્યારે કેટલાકનો નાભિ નીચેનો ભાગ અપ્રિય થાય છે (અશુભ), કેટલાક સૌભાગ્યશાળી હોય છે તેથી જ્યા જાય ત્યા પૂજા પ્રતિષ્ઠા પામે છે ત્યારે કેટલાક તેથી ઉલટી રીતે તદ્દન દુર્ભાગી હોય છે, તેથી તે જેને ત્યા જાય તેને ત્યા ધાડ પડે છે અને બેસે ત્યા જમીન ખોદવી પડે છે એટલે દરેક સ્થળે અપમાન પામે છે તેવા કમનસીબ હોય છે (સુભગ ને દુર્ભગ), કેટલાકનો સ્વર એવો મધુર હોય છે કે તે ભાષણ કરે ત્યારે અથવા વાતો કરે ત્યારે સર્વને પ્રિય લાગે છે જ્યારે કેટલાક બોલવામા તદ્દન કઠોર હોય છે, (સુસ્વર ને દુસ્વર) કેટલાકના વચનો દેશાતરોમા પણ માનનીય થઇ પડે છે ત્યારે કેટલાકના વચનો પોતાના ઘરમાં પણ આદરણીય થતા નથી (આદેય અને અનાદેય કર્મ) કેટલાકની

---

૧ અહીંથી ત્રસદશક અને સ્થાવરદશકના ભેદો અરસ્પરસ મેળવીને લઇ લીધા છે એના વિવેચન માટે જુઓ પ્રથમ ક ગ્રથ ગા ૨૬-૨૭

૨ પર્યાપ્તિ છ છે આહાર, શરીર, ઇદ્રિય, શ્વાસોશ્વાસ, ભાષા અને મન એ પૈકી એકેંદ્રિયને ચાર બે ત્રણ ચાર ઇદ્રિયવાળાને પાચ તથા સજ્ઞીને છ પર્યાપ્તિ હોય છે (જુઓ નવતત્ત્વ ગાથા ૫ મી)

[1]કીર્તિ સર્વત્ર ફેલાય છે અને દરરોજ વધતી રહે છે જ્યારે કેટલાકની આબરૂને બદલે ગેરઆબરૂ વધારે ફેલાય છે (યશ ને અપયશ), કેટલા કના શરીરના અગોપાગ જ્યા જોઇએ ત્યા યોગ્ય રીતે ગોઠવાયલા હોય છે (નિર્માણ નામની પ્રત્યેક પ્રકૃતિનુ પરિણામ છે), વળી આ દુનિયામા કોઇ કોઇ મહાત્મા પુરૂષો તીર્થંકર થાય છે જેમના ચરણકમળો નમન કરી રહેલા દેવતાઓના મુગટોની શ્રેણીથી પૂજાતા હોય છે અને જેઓ આ સસારને ભેદી તેનો અત પામે છે (એ તીર્થંકર નામની પ્રત્યેક પ્રકૃતિનુ પરિણામ છે)–આવી આવી જે અનેક પ્રકારની રચના જગતમા થાય છે, જૂદા જૂદા પ્રકારની ગોઠવણો સારી ને ખરાબ થાય છે તે સર્વ આ નામ નામનો મહાબળવાન મહારાજા પોતાના મનુષ્યોના પરાક્રમથી ચારે તરફ ફેલાવે છે

ગોત્ર. ૬

"ત્યાર પછી ભાઇ પ્રકર્ષ ! તેની આગળ જે એક રાજા બેઠેલ દેખાય છે, જેની પાસે [2]બે આત્મીય પુરૂષો બેઠેલા છે તે તુ જો તેમા એક તો ઉચ્ચ ગોત્ર છે અને બીજો નીચ ગોત્ર છે એ રાજાને આ દુનિયામા ગોત્રના નામથી ઓળખવામા આવે છે અને પ્રાણીઓને સારા અથવા ખરાબ ગોત્રવાળા બનાવવાનુ કારણ એ મહારાજા બને છે

અતરાય. ૭

"ત્યાર પછી સાતમો રાજા દેખાય છે જેની આજુબાજુ [3]પાચ મનુષ્યો જાણે તેના પોતામય હોય તેવા દેખાય છે તે પણ જબરો પરાક્રમી છે અને તે આ દુનિયામા અતરાયના નામથી ઓળખાય છે એ રાજા બાહ્ય પ્રદેશમા રહેલા મનુષ્યોને પોતાની શક્તિના જોરથી દાન આપવા દેતો નથી, ભોગ ઉપભોગમા કોઇ વસ્તુ લેવા દેતો નથી, કોઇ વસ્તુઓનો લાભ થવા દેતો નથી અને પ્રાણીમા જોર હોય તો પણ તેનો ઉપયોગ ન થઇ શકે તેવી કફોડી સ્થિતિમા તેને મૂકી દેવાનુ કામ કરે છે

---

૧ કીર્તિ દિગત પર્યંત જાય છે જ્યારે યશ પોતાના નાના વર્તુળમા રહે છે

૨ ગોત્રકર્મની બે પ્રકૃતિ છે ઉચ્ચગોત્ર અને નીચગોત્ર

૩ આ અતરાય કર્મની પાચ પ્રકૃતિ છે દાનાતરાય, લાભાતરાય, ભોગાતરાય, (એકવાર વપરાશમા લેવાની વસ્તુને ભોગ્ય વસ્તુ કહે છે) ઉપભોગાતરાય (વારવાર ઉપયોગમા લેવાની વસ્તુને ઉપભોગ્ય કહે છે) અને વીર્યાતરાય

"ભાઇ પ્રકર્ષ! આવી રીતે એ સાતે રાજાઓ સબંધી સક્ષેપમા હકીકત તને કહી સભળાવી, બાકી એ પ્રત્યેકની શક્તિ કેટલી છે અને કેવા કેવા કામો કરી શકે તેવા છે તે સબંધી જો વિસ્તારથી વાત કહેવા માડુ તો તો મારૂ આખુ જીવન જ પૂરૂં થઇ જાય એટલી તેઓ સબંધી વાતો છે"

મામાના આના ગભીર શબ્દો સાભળીને પ્રકર્ષને મનમા ઘણો આનદ થયો અને બોલવા લાગ્યો, "મામા! તમે બહુ સારૂ કર્યું! એ સર્વ રાજાઓનુ વર્ણન કરીને તમે મને આજે મોહના પાજરામાથી છોડાવી મૂક્યો એમ હુ માનુ છુ"

સાત રાજાઓને અગે પ્રકર્ષનો ગભીર પ્રશ્ન. ખુલાસાપૂર્વક મામાનો વિચારણીય જવાબ. મુખ્ય અને અતર્ગત ધર્મોની પ્રધાનતા–ગૌણતા.

મામાનો ઘણો ગભીર ખુલાસો સાભળીને પ્રકર્ષને ઘણો હર્ષ થયો, એને જિજ્ઞાસા તૃપ્ત કરવાની પ્રબળ ઇચ્છા વધતી ગઇ અને તેણે હર્ષપૂર્વક મામાને પૂછ્યુ "મામા! મારા મનમા એક શકા રહેલ છે તે જો આપશ્રીની રજા હોય તો પૂછીને તેનો નિર્ણય કરી લઉ"

ભાણેજનો આવો પ્રશ્ન સાભળીને મામા વિમર્શ તેના તરફ ઘણો સતોષ બતાવ્યો અને તેને જે કાઇ શકા હોય તે ખુશીથી પૂછી લેવાની આજ્ઞા કરી, એટલે પ્રકર્ષે પૂછ્યુ "મામા! તમે જે સાતે રાજાઓનુ વર્ણન કર્યું તેઓના સબધમા મને એક ઘણી નવાઇ ઉપજે તેવી હકીકત દેખવામા આવી છે અને તે એ છે કે મડપમા બેઠેલા એ રાજાઓને જ્યારે ધારી ધારીને જોઉંછુ ત્યારે તે પ્રત્યેકનો પરિવાર મારા જોવામા આવતો નથી, વળી જરા વધારે બારિકીથી એના પરિવારને જોઉં છુ ત્યારે તે રાજાઓ જોવામા આવતા નથી[2] અને તમે

૧ એક કર્મના વિષય પર વિચાર કરતા જીવન પૂરૂ થઇ જાય તે ખરેખરી વાત છે કર્મનો સિદ્ધાત જૈન સાહિત્યમા બહુ વિસ્તારથી વૈજ્ઞાનિક નજરે ચર્ચાયલો છે એના ખાસ ગ્રથો કર્મગ્રથ, કમ્મપયડી અને પચસગ્રહ છે તદુપરાત સિદ્ધાન્ત અને પ્રકરણના લગભગ દરેક ગ્રથમા એ સબધી વાતો આવે છે જૈન યોગની વિચારણામા પણ કર્મના બધ ઉદયના વિચારો અગ્ર સ્થાન ભોગવે છે ગુણસ્થાનમા કર્મનો જ વિચાર છે અને જીવાદિ નવ પદાર્થ જાણે તેને સમ્યકત્વ હોય છે એમ કહ્યુ છે ત્યા પણ કર્મની વાત અગ્ર સ્થાન ભોગવે છે કર્મનો વિષય સમજવો એટલે જૈન દર્શનના જ્ઞાનની ચાવી પ્રાપ્ત કરવી એમ સમજવુ

૨ બન્ને એકી વખતે દેખાતા નથી રાજાને જોઉં છુ તો પરિવાર દેખાતો નથી, પરિવારને અવલોકીને જોઉ છુ તો રાજા દેખાતો નથી

જ્યારે ઉપર વર્ણન કર્યું ત્યારે તો તે દરેકના નામો તથા જુદો જુદા જુદા બતાવ્યા હતા, તેથી રાજાઓ અને તેમનો પરિવાર જુદો હોય એમ મને લાગ્યુ હતુ ત્યારે એ હકીકત વાસ્તવિક રીતે કેમ છે તે આપ મને બરાબર સ્પષ્ટ કરીને સમજાવો ”

સાત રાજાનુંસામાન્ય વિશેષ સ્વરૂપ

વિમર્શ મામાએ જવાબમા કહ્યું “ભાઇ! આ બાબતમા તારે જરા પણ વિસ્મય પામવા જેવુ નથી જેમ તુ એકી વખતે બે(નાયક અને તેના પરીવાર)ને દેખી શકતો નથી તેમ જ બીજો કોઇ પણ અહીં એકી વખતે બેને દેખી શકે એવો નથી, કારણ કે એ બન્નેને જાણનાર જે હોય છે તેઓ જાણે જ છે કે એકી સાથે-એક વખતે તે બન્ને હોતા નથી, પણ તે વખતે મનમા એવો ભાવ થાય છે કે બીજા પણ છે દાખલા તરીકે કોઇ પણ પ્રકારના આવરણ વગરના સંપૂર્ણ જ્ઞાનવાળા સર્વજ્ઞ કેવળીઓ પણ એ રાજા અને તેમનો પ્રત્યેકનો પરિવાર એક સમયે એક સાથે નથી એ પ્રમાણે જાણે છે, એનુ કારણ એ છે કે એ સાતે રાજાઓ (જેને વર્ણવવામા આવ્યા છે તે) [1]સામાન્ય રૂપે છે અને એમનો પરિવાર છે તે [2]વિશેષ રૂપે છે આથી તારા સમજવામા આવ્યુ હશે કે અવયવને ધારણ કરનાર (અવયવી) તે અહીં સામાન્ય છે અને તેના અવયવો વિશેષ રૂપ છે, અથવા બીજી રીતે કહીએ તો એ સાતે રાજાઓને અંશીઓ-અંશો ધારણ કરનારા અથવા અંશવાળા કહેવાય ત્યારે એના પરિવારને અંશ કહેવાય એમા સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિથી સમજવા જેવી હકીકત એ છે કે સામાન્ય અને વિશેષ બન્ને કોઇ પણ પ્રાણીને એકી વખતે જ્ઞાનગોચર થઇ શકતા નથી, કારણ કે તેવી રીતે એકી વખતે જ્ઞાનગોચર ન થવુ એ સામાન્ય અને વિશેષની ખાસ પ્રકૃતિ છે–તેનો સ્વભાવ જ એવો છે કે બન્ને એકી વખતે એક જ સાથે જ્ઞાનનો વિષય ન થાય, એ બન્નેમા દેશથી અથવા કાળથી અથવા તો સ્વભાવથી જરા પણ કોઇ પણ પ્રકારનો ભેદ નથી, કારણ કે બન્ને તાદાત્મ્ય રૂપે-એક રૂપે સાથે રહે છે, તેથી હે ભાઇ! તે બન્ને તને એક રૂપ જ દેખાય છે એક દાખલો હુ તને બતાવુ તો તેથી તારા લક્ષ્યમા આ હકીકત બરાબર આવી જશે તે તુ ધ્યાન રાખીને સમજી લે

---

૧ ન્યાયની પરિભાષામા એને જાતિ કહેવામા આવે છે પાશ્ચાત્ય લૉજીકમા એને Genus કહેવામા આવે છ

૨ ન્યાયની પરિભાષામા એને વ્યક્તિ કહેવામા આવે છ પાશ્ચાત્ય લૉજીકમા એને Species કહેવામા આવે છ

"એક જગલ છે તેમા ધાવડા,[1] આબા અને [2]ખદિર (ખેર) ના ઝાડો છે હવે ઝાડથી ભેદ પાડે-જૂદા પડે એવા ત્યા કયા ધાવડા આબા કે ખદિર છે? અને ધાવડા આબા અને ખદિર વગર ત્યા કયા ઝાડ છે તે પણ વિચારી જો બન્ને વાત એક જ છે, પણ એક વખત ઝાડ રૂપ સામાન્ય ઉપર લક્ષ્ય છે અને બીજી વખત ધાવડા આદિ વિશેષ પર લક્ષ્ય છે[3] એક બીજો દાખલો વિચારીએ શ્રુતસ્કધ વગર[4] અધ્યયન હોવાનો સભવ નથી અને અધ્યયન વગર શ્રુતસ્કધ નથી આ ૨ વાત એટલી છે કે એકી વખતે બન્નેને જોઇ શકાતા નથી માટે તે દેખાતા જ નથી એમ નહિ પરતુ જૂદા જૂદા વખતની અપેક્ષા ધ્યાનમા લઇને વાત કરીએ તો તેઓ દેખી શકાય છે મતલબ એક વખતે જો જોઇએ તો એક જ જણાય છે, પણ જૂદે જૂદે વખતે પ્રથક્ પ્રથક્ જણાય છે, પણ એક વખતે બન્ને દેખાતા નથી એક

સામાન્ય વિશેષનુ સ્વરૂપ

---

૧ ધવ પ્રસિદ્ધ છે, એને મોટા પાદડા થાય છે

૨ ખદિરને મોટા પાદડા હોય છે તેના પતરાળા (પાતળ) બને છે

૩ ખદિરમા ખદિરપણુ અને વૃક્ષપણુ બન્ને રહેલા છે તેમ ધવમા ધવપણું અને વૃક્ષપણુ આમ્રમા આમ્રપણુ અને વૃક્ષપણુ વડમા વડપણુ અને વૃક્ષપણુ—આવી રીતે દરેક વૃક્ષમા આવા બે બે ધર્મો રહેલા છે તેમા વૃક્ષપણુ દરેકમાં છે અને ખદિરપણુ ખદિરમા, ધવપણુ ધવમા, આમ્રપણુ આમ્રમા, વડપણુ વડમા એ એકેકમા જૂદુ જૂદુ રહેલુ છે આમા વૃક્ષપણુ સામાન્ય ધર્મ કહેવાય છે અને ખદિરપણુ ધવપણુ વિગેરે વિશેષ ધર્મ કહેવાય છે આ સબધી જ્યારે વિચારીએ ત્યારે જણાય છે કે ખદિરાદિપણુ વૃક્ષપણાને છોડીને રહેલુ નથી તેમજ વૃક્ષપણુ પણ ખદિરાદિપણાને છોડીને રહેલુ નથી હવે જ્યારે એક ધર્મનો મુખ્યપણે વિચાર કરીએ છીએ ત્યારે બીજો ગૌણપણે ટકાયલો રહે છે જેમકે એક બાગમા ખદિરાદિ વૃક્ષો રહેલા છે તેમા જ્યારે વૃક્ષપણા રૂપ ધર્મનો વિચાર કરવામા આવે ત્યારે આ વૃક્ષ આ વૃક્ષ આ વૃક્ષ એમ સઘળાની વૃક્ષપણામા સમાપ્તિ થાય પણ ખદિરપણાદિ તરીકે કોઇ જૂદુ ન થાય તેમજ ખદિરપણુ વિગેરે ધર્મનો વિચાર કરવામા આવે ત્યારે આ ખદિર આ ધવ, આ આમ્ર, આ વડ વિગેરેમા સમાપ્તિ થાય પરતુ આ સિવાય કોઇ એકાદે ખાસ વૃક્ષ તરીકે જ જૂદુ ન પડે—આમ જો કે હરકોઇ વખતે બન્ને ધર્મો દરેકમા રહેલા છે છતા એકને મુખ્ય તરીકે જ્યારે વિચારવામા આવે ત્યારે બીજો ધર્મ ગૌણપણે રહે છે અને બીજાને જ્યારે મુખ્યપણે વિચારવામા આવે ત્યારે પ્રથમનો ગૌણપણે રહે છે એકી વખતે બે ધર્મો મુખ્યપણે ન હોય

૪ શ્રુતસ્કધ અનેક અધ્યયનોનો સમુદાય આપણે અત્યારે જોઇએ તો પુસ્તક વગર પ્રકરણો નહિ અને પ્રકરણો વગર પુસ્તક નહિ

ઉપર ધ્યાન હોય ત્યારે બીજો નથી એમ જણાય છે દાખલા તરીકે બહુ દૂરથી તમે જંગલ સામે નજર કરતા હો તો તમને ઝાડો દેખાશે, વૃક્ષોની ઘટા દેખાશે, પણ તેમાં ધાવડા, આંબા કે ખદિર દેખી શકાશે નહિ અને તમે તેને જૂદા જૂદા જાણી પણ શકશો નહિ ત્યાર પછી તમે નજીક જશો ત્યારે તે જ વૃક્ષો તમને ધાવડા, આંબા તથા ખદિર દેખાશે પરંતુ વૃક્ષ તરીકે કોઇ જૂદુ દેખાશે નહીં હવે તેવી રીતે ધાવડા વિગેરે દેખાશે તેનાથી ઝાડ જૂદા નથી એ તો સહજ સમજાય તેવુ છે જો કાળની અપેક્ષા લઇને બોલીએ તો તમે બે વસ્તુ દેખી છે એમ કહી શકાય, કારણ કે તમારી ચક્ષુઓએ જૂદે જૂદે વખતે જૂદા જૂદા રૂપો દેખ્યા ઝાડો દેખ્યા અને પછી થોડે વખતે ધાવડા, આંબા દેખ્યા આવી રીતે વખતના ભેદ સાથે ગણીએ તો જૂદી જૂદી વસ્તુઓ તમે જોઇ તેથી તેની જૂદી જૂદી વ્યાખ્યા કરી નંકાય હવે જો તમે એમ કહો કે વખતના ભેદે વસ્તુભેદ થયો પણ વસ્તુતઃ ભેદ નથી તો અમારે જવાબમા એટલુજ કહેવાનુ છે કે જે દ્રવ્યો ખરેખર અભિન્ન જ હોય તે [1]કાળભેદે પણ જૂદા ભિન્નભિન્ન કદિ પણ દેખાય નહિ, સર્વથા અભિન્ન હોય તે તો સર્વ કાળે અભિન્ન જ રહેવા જોઇએ

"હવે એ બાબતનો ખુલાસો તને સ્પષ્ટ રીતે સમજાવુ તે લક્ષ્યમા રાખજે સામાન્ય અને વિશેષનો જો કે સ્વભાવ વિગેરે બાબતમા તદ્દન અભેદ છે એટલે સ્વભાવ ગુણ પ્રકૃતિ વિગેરે સામાન્યના હોય તેવા વિશેષના હોય છે તો પણ તેઓમા સ્પષ્ટ રીતે ચાર બાબતનો તફાવત હોય છે એટલે કે (૧) તેઓની સખ્યામા ફેર હોય છે (૨) તેઓની સજ્ઞા–તેઓના નામનિર્દેશમા ફેર હોય છે, (૩) તેઓના લક્ષણ–ઓળખવાના ચિહ્નો જૂદા હોય છે, અને (૪) તેઓનુ કાર્ય જૂદું હોય છે આ ચાર બાબતને લઇને તેઓમા તફાવત પડે છે એટલે એ ચારને લઇને તેઓ જૂદા પડે છે જે તત્ત્વજ્ઞાન ભેદાભેદ પરિસ્થિતિનો સ્વીકાર કરતુ હોય એટલે જ્યા સ્યાદ્વાદ શૈલી આદરવાની વિશાળતા બતાવાયલી હોય છે ત્યા આવી રીતે સજ્ઞા સખ્યા વિગેરે દ્વારા ભેદનો વ્યવહાર કરવામા કોઇપણ પ્રકારનુ દૂષણ આવતુ નથી

બાબતગત તફાવત

[1] જૂદે જૂદે વખતે જૂદા જણાય તો તેમા ભિન્નતા તો સ્પષ્ટ થઇ દાખલા તરીકે ઘટને પટ જૂ.ા છે તથા પ્રથમ વસ્તુઓમા સામાન્ય રીતે આવી જાય છે પછી વ્યક્તિ રૂપે જૂદા પડી જાય છે, ભિન્ન છે–એમ વખતને લઇને ભાન થાય તેટલા માટે પણ એ રીતે તો ભિન્ન જ ગણાવા જોઇએ

"હવે એ ઉપર કહેલી ચાર બાબતમા ભેદ કેવી રીતે પડે છે તે તને બતાવુ તે આ પ્રમાણે છે—(૧) સખ્યાથી

ભેદ સ્પષ્ટતા

જોઇએ તો ઝાડ એ નામથી એક જ છે જ્યારે ખદિર, આબા વિગેરે નામથી ઘણા છે તેથી સામાન્ય અને વિશેષની સખ્યામા તફાવત પડ્યો, (૨) ત્યાર પછી તેઓના નામ-તેઓની સજ્ઞા વિચારીશ તો તેમા પણ ભેદ સ્પષ્ટ જણાઇ આવશે સામાન્ય ઝાડ છે તે 'ઝાડ' શબ્દથી સજ્ઞિત થાય છે જ્યારે વિશેષ રૂપ છે તે 'ધાવડા'ના નામથી, 'આબા'ના નામથી, 'ખદિર'ના નામથી તથા તેવાજ બીજા નામોથી ઓળખાય છે આથી સજ્ઞાની નજરે જોઇએ તો પણ બનેમા તફાવત દેખાય છે, (૩) ત્યાર પછી લક્ષણો તપાસીન તો તેમા પણ એક મોટો ભેદ જોવામા આવશે ઝાડ સામાન્ય સર્વત્ર જોવામા આવે છે, એટલે ઝાડ સામાન્ય તરીકે સવમા એકતા છે, જ્યારે ધાવડા ખદિર અને આબા સર્વત્ર જોવામા આવતા નથી એટલે આબા વિગેરે વિશેષ તરીકે તેઓમા પરસ્પર ભેદ દેખાય છે, એટલે જે ધાવડો છે તે આબો નથી અને આબો છે તે ખદિર નથી સામાન્ય ઝાડોમા સર્વત્ર સજાતીયતા જોવામા આવે છે ત્યારે વિશેષ વૃક્ષોમા એક બીજાથી અન્યપણુ જોવામા આવે છે, (૪) ત્યાર પછી તેઓના કાર્ય-પરિણામની અપેક્ષાએ જોઇએ તો તેમા પણ ભેદ સ્પષ્ટ જણાઇ આવશે સામાન્ય તરીકે ઝાડનુ કાર્ય જોઇશુ તો છાયા કરવા રૂપ સર્વ વૃક્ષોમા એક સમાન કાર્ય જણાશે જે કાર્ય વિશેષ વૃક્ષોના કાર્યથી તદ્દન જૂદુ છે દરેક ઝાડ વિશેષ તરીકે ભિન્ન ભિન્ન કાર્ય કરે છે, જેમ કે અમુક અમુક ફળ આપે છે, અમુક અમુક જાતના ફૂલો આપે છે, દાખલા તરીકે આબા કેરીઓ આપે છે હવે આ દરેક જાતિ વૃક્ષ એટલે વિશેષ વૃક્ષ તરીકેનુ જે કાર્ય છે તેથી સામાન્ય ઝાડનુ કાર્ય તદ્દન જૂદુ જ પડી ગયુ આ સર્વ ભેદ પાડતા સામાન્યની વાત હોય ત્યારે સામાન્યની મુખ્યતા હોવાથી સામાન્ય દૃષ્ટિગોચર થાય છે અને વિશેષની ગૌણુતા હોવાથી વિશેષ દૃષ્ટિગોચર થતુ નથી, તેમજ જ્યારે વિશેષની વાત હોય ત્યારે વિશેષની મુખ્યતા હોવાથી વિશેષ દૃષ્ટિગોચર થાય છે અને સામાન્યની ગૌણુતા હોવાથી સામાન્ય દૃષ્ટિગોચર થતુ નથી તેનીજ રીતે શ્રુતસ્કધના સબધમા જોશુ તો ત્યા પણ એ ચારે પ્રકારનો સબધ જણાશે તેથી તેના અધ્યયન[1] ઉદ્દેશા વિગેરેમા જૂદો જ પ્રકાર દેખાશે (શ્રુતસ્કધની સખ્યા એક જ, અધ્ય-

---

૧ અધ્યયન અનેક ઉદ્દેશાઓનો સમુદાય

યનોની ઘણી છે નામ પણ અન્ને વિભાગોના જૂદા જૂદા જ હોય છે એમા સજાતીયતા અને પ્રથક્‌પણુ તો સ્પષ્ટ દેખાઇ આવે છે અને કાર્ય બન્નેના જૂદાજ હોય છે શ્રુતસ્કધના સમુદાયથી અગ બને છે અને અધ્યયનના સમુદાયથી શ્રુતસ્કધ બને છે)

"ભાઇ પ્ર ર્ષ![1] આની રીતે સજ્ઞા સખ્યા વિગેરેના જે ભેદો પડે છે તે ખાસ મનપર રાખીને અને દેશ કાળ તથા સ્વભાવને લઇને સામાન્ય રાજાઓ અને તેના પરિવાર વચ્ચે અભેદ છે તેને થોડા વખત માટે બાજુએ રાખીને એ રાજાઓને અને તેના પરિવારને મેં જૂદા જૂદા તારી પાસે વર્ણવ્યા છે અને તેટલા સારૂ મેં તેમના નામો અને ગુણો જૂદા જૂદા છે એમ તને બતાવ્યુ છે એવી રીતે જો કે તેઓમા એટલે રાજાઓમા અને તે પ્રત્યેકના પરિવારમા ભેદ છે, તો પણ તેઓ એકી વખતે એક બીજાથી જૂદા જણાતા નથી તેથી તારે વિસ્મય પામવાનું કાઇ પણ કારણુ રહેતુ નથી બીજી કોઇ પણ જગ્યોએ મેં સામાન્ય અને વિશેષનો ભેદ કહ્યો હોય તો તેઓના લક્ષણુ સમજી જઇને તારે તેમા જરા પણ આશ્ચર્ય પામવુ નહિ"

જિજ્ઞાસા તૃપ્તિ

મામાના આ ખુલાસાપર પ્રકર્ષ ઊંડો વિચાર કરતો આગળ સવાલ કરવા લાગ્યો તે હવે આપણે આગળ જોશું

પ્રકરણ ૧૯ મું

મહામોહસૈન્યને જિતનારા.

પ્રકર્ષ મામાને પ્રથમ સશય પૂછ્યો કે નાયકને જોતા પરિવાર દેખાતો નથી અને પરિવારને જોતા નાયકો જણાતા નથી તેનો ખુલાસો મામાએ વિસ્તારથી કર્યો, સામાન્ય વિશેષ સ્વરૂપ બતાવ્યુ, સખ્યા સજ્ઞા અને કાર્યથી ભેદ બતાવ્યો, ન્યાયના સૂત્રો સમજાવ્યા અને અતિ સુંદર લક્ષણો બાવી આપી જિજ્ઞાસુ ભાણેજે પોતાની પ્રશ્નાવળિ આગળ ચલાવતા નીચે પ્રમાણે વાતચીત મામા ભાણેજ વચ્ચે થઇ

---

1 મોહનીય કર્મમા, વેદના લક્ષણમા અને એવી રીતે બીજે પણ આ પ્રમાણે વિમર્શ કર્યુ છે

પ્રાણીઓના ચાર મોટા દુશ્મન.
સંસારસ્વરૂપવિચારણાનો અવસર.
મકરધ્વજને અંગે ખાસ વિચારણા.

પ્રકર્ષ—"મામા ! આપશ્રીએ જે ખુલાસો કર્યો તેથી મારા મનમાં જે મોટો સંશય થયો હતો તે તો દૂર થઇ ગયો, પણ હવે વળી મારા મનમાં એક બીજી જ શંકા ઉત્પન્ન થાય છે તે આપને પૂછવાની રજા લઉં છું

પ્રકર્ષનો બીજો ગંભીર પ્રશ્ન

અહીં જે સાત[1] રાજાઓ દેખવામાં આવે છે તેઓમાં જે ત્રીજો (વેદનીય), ચોથો (આયુ), પાંચમો (નામ) અને છઠ્ઠો (ગોત્ર) મળીને ચાર રાજાઓ છે તે તમારા વર્ણન પ્રમાણે પ્રાણીઓને કોઇ વાર સુખ આપે છે અને કોઇ વાર દુઃખ આપે છે એટલે એ ચારે રાજાઓ લોકોનું સારૂં અથવા ખરાબ કરનારા થાય છે એમ જોવામાં આવે છે એટલે કે તેઓ લોકોનું એકાન્તે ખરાબ જ કરનારા-લોકો ઉપર ત્રાસ જ વર્તાવનારા હોય એમ જણાતું નથી, પરંતુ બાહ્ય લોકોમાં તેઓ કોઇ કોઇને સુખનું કારણ પણ થઇ આવે છે, ત્યારે પેલા પ્રથમ (જ્ઞાનાવરણીય), બીજા (દર્શનાવરણીય) અને છેલ્લા (અંતરાય નામના) રાજાઓ છે તે તો પ્રાણીઓને એકાંતે નિરંતર દુઃખ દેનાર જ થાય છે પોતાના જબરા પરિવાર સાથે મહામોહ મહારાજા અને આ[2] ત્રણ છેલ્લા જણાવ્યા તે રાજાઓ પ્રાણીઓના જીવનના સારભૂત જ્ઞાનાદિ ગુણોનું હરણ કરી લે છે તો પછી પ્રાણીઓનું જીવન જ ક્યાં રહ્યું ? ત્યારે મામા ! આવા ચાર જબરા દુશ્મનોથી જેમને જરા પણ કદર્થના-પીડા ન થાય એવા કોઇ પ્રાણીઓ બાહ્ય પ્રદેશમાં હશે કે એવા પ્રાણીઓ હોવાનો સંભવ જ નથી ? હું એવા પ્રકારના પ્રાણીઓ માટે સવાલ કરૂં છું કે જેઓની આગળ આ ચારે દુશ્મનોનું જોર ચાલી શકતું ન હોય, પરંતુ જેઓ તે રાજાઓપર વિજય કરનારા તરીકે પ્રસિદ્ધિ પામેલા હોય"

---

૧ રાજાઓની સંખ્યાનો નંબર અહીં આપ્યો છે તે સંખ્યામાં ઉપર વર્ણન થયું સંખ્યા યાદ રાખવી ૧ જ્ઞાનાવરણ ૨ દર્શનાવરણ ૩ વેદનીય ૪ આયુ ૫ નામ ૬ ગોત્ર ૭ અંતરાય

૨ પ્રથમ જણાવ્યા તે ચાર રાજાઓને અઘાતી કર્મ કહે છે, જ્યારે પાછળના ચાર રાજાઓ ઘાતી કર્મ કહેવાય છે

યનોની ઘણી છે નામ પણ અને વિભાગોના જૂદા જૂદા જ હોય છે એમા સજાતીયતા અને પ્રથક્‌પણ તો સ્પષ્ટ દેખાઇ આવે છે અને કાર્ય બંનેના જૂદાજ હોય છે શ્રુતસ્કંધના સમુદાયથી અગ બને છે અને અધ્યયનના સમુદાયથી શ્રુતસ્કંધ બને છે)

"ભાઇ પ્રકર્ષ! આવી રીતે સજ્ઞા સખ્યા વિગેરેના જે ભેદો પડે છે તે ખાસ મનપર રાખીને અને દેશ કાળ તથા સ્વભાવને લઇને સામાન્ય રાજાઓ અને તેના પરિવાર વચ્ચે અભેદ છે તેને થોડા વખત માટે બાજુએ રાખીને એ રાજાઓને અને તેના પરિવારને મેં જૂદા જૂદા તારી પાસે વર્ણવ્યા છે અને તેટલા સારૂ મેં તેમના નામો અને ગુણો જૂદા જૂદા છે એમ તને બતાવ્યુ છે એવી રીતે જો કે તેઓમા એટલે રાજાઓમા અને તે પ્રત્યેકના પરિવારમા ભેદ છે તો પણ તેઓ એકી વખતે એક બીજાથી જૂદા જણાતા નથી તેથી તારે વિસ્મય પામવાનુ કાંઇ પણ કારણ રહેતુ નથી [1]બીજી કોઇ પણ જગ્યોએ મેં સામાન્ય અને વિશેષનો ભેદ કહ્યો હોય તો તેઓના લક્ષણ સમજી જઇને તારે તેમા જરા પણ આશ્ચર્ય પામવુ નહિ"

જિજ્ઞાસા તૃપ્તિ

મામાના આ ખુલાસાપર પ્રકર્ષ ઊંડો વિચાર કરતો આગળ સવાલ કરવા લાગ્યો તે હવે આપણે આગળ જોશુ

પ્રકરણ ૧૯ મુ

મહામોહસૈન્યને જિતનારા.

પ્રકર્ષ મામાને પ્રથમ સશય પૂછ્યો કે નાયકને જોતા પરિવાર દેખાતો નથી અને પરિવારને જોતા નાયકો જણાતા નથી તેનો ખુલાસો મામાએ વિસ્તારથી કર્યો, સામાન્ય વિશેષ સ્વરૂપ બતાવ્યુ, સખ્યા સજ્ઞા અને કાર્યથી ભેદ બતાવ્યો, ન્યાયના સૂત્રો સમજાવ્યા અને અતિ સુંદર લક્ષણો બાંધી આપી જિજ્ઞાસુ ભાણેજે પોતાની પ્રશ્નાવળિ આગળ ચલાવતા નીચે પ્રમાણે વાતચીત મામા ભાણેજ વચ્ચે થઇ

---

1 મોહનીય કર્મમાં, વેદના લક્ષણમા અને એવી રીતે બીજે પણ આ પ્રમાણે વિમર્શ કર્યું છે

પ્રાણીઓના ચાર મોટા દુશ્મન.
સસારસ્વરૂપવિચારણાનો અવસર.
મકરધ્વજને અંગે ખાસ વિચારો.

પ્રકર્ષ—"મામા ! આપશ્રીએ જે ખુલાસો કર્યો તેથી મારા મનમા જે મોટો સશય થયો હતો તે તો દૂર થઇ ગયો, પણ હવે વળી મારા મનમા એક બીજી જ શકા ઉત્પન્ન થાય છે તે આપને પૂછવાની રજા લઉં છુ

પ્રકર્ષનો બીજો ગભીર પ્રશ્ન

અહીં જે સાત[1] રાજાઓ દેખવામા આવે છે તેઓમા જે ત્રીજો (વેદનીય), ચોથો (આયુ), પાચમો (નામ) અને છઠ્ઠો (ગોત્ર) મળીને ચાર રાજાઓ છે તે તમારા વર્ણન પ્રમાણે પ્રાણીઓને કોઇ વાર સુખ આપે છે અને કોઇ વાર દુ ખ આપે છે એટલે એ ચારે રાજાઓ લોકોનુ સારૂ અથવા ખરાબ કરનારા થાય છે એમ જોવામા આવે છે એટલે કે તેઓ લોકોનુ એકાન્તે ખરાબ જ કરનાર-લોકો ઉપર ત્રાસ જ વર્તાવનારા હોય એમ જણાતુ નથી પરતુ બાહ્ય લોકોમા તેઓ કોઇ કોઇને સુખનુ કારણ પણ થઇ આવે છે, ત્યારે પેલા પ્રથમ (જ્ઞાનાવરણીય), બીજા (દર્શનાવરણીય) અને છેલ્લા (અતરાય નામના) રાજાઓ છે તે તો પ્રાણીઓને એકાતે નિરતર દુ ખ દેનાર જ થાય છે પોતાના જબરા પરિવાર સાથે મહામોહ મહારાજા અને આ[2] ત્રણ છેલ્લા જણાવ્યા તે રાજાઓ પ્રાણીઓના જીવનના સારભૂત જ્ઞાનાદિ ગુણોનુ હરણ કરી લે છે તો પછી પ્રાણીઓનુ જીવન જ ક્યા રહ્યું ? ત્યારે મામા ! આવા ચાર જબરા દુશ્મનોથી જેમને જરા પણ કદર્થના-પીડા ન થાય એવા કોઇ પ્રાણીઓ બાહ્ય પ્રદેશમા હશે કે એવા પ્રાણીઓ હોવાનો સભવ જ નથી ? હુ એવા પ્રકારના પ્રાણીઓ માટે સવાલ કરૂ છુ કે જેઓની આગળ આ ચારે દુશ્મનોનુ જોર ચાલી શકતુ ન હોય, પરતુ જેઓ તે રાજાઓપર વિજય કરનારા તરીકે પ્રસિદ્ધિ પામેલા હોય"

---

૧ રાજાઓની સખ્યાનો નબર અહીં આપ્યો છે તે સખ્યામા ઉપર વર્ણન થયુ સખ્યા યાદ રાખવી ૧ જ્ઞાનાવરણ ૨ દર્શનાવરણ ૩ વેદનીય ૪ આયુ ૫ નામ ૬ ગોત્ર ૭ અતરાય

૨ પ્રથમ જણાવ્યા તે ચાર રાજાઓને અઘાતી કર્મ કહે છે, જ્યારે પાછળના ચાર રાજાઓ ઘાતી કર્મ કહેવાય છે

નિમર્ગ (પોતાના ભાણેજના ઉપર પ્રમાણે વચન સાંભળી આ દર્પપૂર્વક મધુર સ્વરે)–"તુ એવા પ્રકારના પ્રાણીઓ માટે સવાલ કરે છે કે જેઓએ એ ચારે દુશ્મનોનો પોતાના વીર્યથી નાશ કર્યો હોય? એવા પ્રાણીઓ બાહ્ય લોકોમાં પણ હોય છે તો ખરા, પણ તે બહુ થોડા હોય છે જો, બાહ્ય પ્રદેશમાં રહેલા જે મહા બુદ્ધિશાળી પ્રાણીઓ યથાર્થ ભાવના રૂપ મંત્ર અને તંત્રો જેમાં બતાવેલ છે એવા શાસ્ત્રોનુ અધ્યયન કરીને શાસ્ત્રરૂપ બખ્તર પોતાના આત્મા ઉપર ધારણ કરી રાખે છે અને કોઇ પણ વખત જરા પણ પ્રમાદ[1] કરતા નથી તેવાઓને એ મહામોહ વિગેરે રાજાઓ સર્વે એકઠા થાય તો પણ જરાએ ઉપદ્રવ કે સતાપ કરી શકતા નથી એમ થવાનુ કારણ એ છે કે એવા ધીરવીર પ્રાણીઓ જેઓની બુદ્ધિ વિશુદ્ધ શ્રદ્ધાથી શુદ્ધ થયેલી હોય છે તે પોતાના નિર્મળ મનમાં જગતનુ સ્વરૂપ યથાસ્થિત રૂપે વિચારે છે તે આવી રીતે–

દુશ્મનપર વિજય કરનાર

"આ સસારસમુદ્ર આદિ અને અંત વગરનો છે, મહા ભયકર "છે, તરવો ઘણો મુશ્કેલ છે તેવા સસારમાં મનુ "ષ્યપણુ પ્રાપ્ત કરવુ એ રાધાવેધ સાધવા જેટલુ "મુશ્કેલ છે, દુર્લભ છે, અતિ વિષમ છે આ સસા "રમાં જે જે કાર્યો બને છે તે સર્વેનુ મૂળ એક જ "છે અને તે આશાના દોરડા સાથે અવલંબીને રહે છે એટલે પોતે "ધારેલ પરિણામ જરૂર નીપજાવી શકશે અથવા આવી જશે એવી "આશાના ખ્યાલથી પ્રાણી કામો કરવાનો આરભ કર્યા કરે છે આ "જીવતર જોત જોતામાં નાશ થઇ જાય તેવુ પાણીના પરપોટા જેવુ "ચંચળ છે એની સાથે શરીર અત્યત બિભત્સ છે, મળમૂત્ર વિગેરે "અશુચિથી ભરપૂર છે, કર્મનુ પરિણામ છે, [2]આત્માથી તદ્દન જૂદુ "છે, રોગરૂપી પિશાચોને રહેવાનુ સ્થાન છે અને ક્ષણભંગુર છે "જુવાનીમાં માણસ રાતોમાતો થઇને મદમાં મ્હાલે છે પણ તે "જુવાની સધ્યાકાળે થતા લાલરંગના વાદળ જેવી ચપળ છે, "થોડી વારમાં તેનો રંગ ઉડી જાય તેવી છે અને તે અનુભવનો વિ

જગત્સ્વરૂપ વિચારણા

---

૧ પ્રમાદ (૧) દુશ્મનની અપેક્ષાએ ગફલતી કે આળસ (૨) શાસ્ત્રની અપેક્ષાએ પરભાવમાં રમણતા

૨ શરીર નામકર્મની પ્રકૃતિથી શરીર બધાય છે તે આત્માથી તદ્દન વ્યતિરિક્ત છે

“ પય છે, અનેક પ્રકારની બાહ્ય સંપત્તિઓ દેખાય છે તે સખ્ત આ
“ ફગ પવનથી ઘસડાઇ જતા વાદળાની હારો જેવી છે, પવનના
“ ઝપાટાથી વાદળા જેમ અન્યત્ર ઘસડાઇ જાય તેવા સ્વભાવવાળી છે
“ ¹શબ્દવિગેરે પાંચે ઇંદ્રિયોના ભોગો શરૂઆતમા જરા જરા આનંદ
“ આપે છે અને કિંપાક વૃક્ષના² ફળની પેઠે જોકે ખાતી વખતે તો
“ સારા-મીઠા લાગે છે પણ પરિણામે બહુ ભયંકર નીવડે છે માતા,
“ ભાઇ, પિતા, પત્ની અને પુત્ર વિગેરે સબંધમા આ અનાદિ ભવ
“ ચક્રમા સર્વે પ્રાણીઓ સર્વેની સાથે આવી જાય છે એટલે માતા
“ હોય તે કોઇવાર સ્ત્રી થાય છે, પિતા થાય છે, પુત્ર થાય છે,
“ ભાઇ થાય છે, બાપ થાય છે, વળી સ્ત્રી થાય છે, વળી માતા
“ થાય છે-એમ અનેકવાર અનેક સબંધોમા આવે છે એવી અરઘટ્ટ-
“ ઘટ્ટી ચાલ્યા જ કરે છે એક વૃક્ષ ઉપર રાત્રે એકસાથે અ-
“ નેક પક્ષીઓ સુએ છે અને કલકલ કરે છે, પણ પ્રભાત થતા
“ જેમ જ્યા ત્યા ચાલ્યા જાય છે તેમ આ સંસારમા સગા સબંધીઓ
“ અમુક નિર્મિત વખત સુધી અહીં સાથે રહે છે અને પોતપોતાનો
“ વખત પૂરો થતા સર્વે ઊઠી ઊઠીને છૂટા છૂટા વિશાળ વિશ્વમા ચાલ્યા
“ જાય છે આ સંસારમા વિયોગરૂપી અગ્નિથી બળતા પ્રાણીઓને
“ પોતાનો વહાલા પ્રાણીઓ અથવા પસંદ આવે તેવી ચીજો સાથે
“ સમાગમ થાય છે તે સ્વપ્નમા મળેલ ભંડાર જેવો સમજવો, કારણ
“ કે એ સર્વે સમાગમો અવશ્ય વિનાશી સ્વભાવવાળા હોય છે એટલે
“ સમાગમને અંતે જરૂર વિયોગ થવાનો હોય છે જ, એટલે સમાગમની
“ મીઠાશ કરતા વિયોગની કડવાશ આખરે વધારે આકરી થઇ પડે
“ છે સર્વે પ્રાણીઓને ઘડપણ-વૃદ્ધાવસ્થા બુઢા બનાવ્યા કરે છે, ખર-
“ ખર બોરડી જેવા બનાવી મૂકે છે અને છેવટે ભયંકર મૃત્યુરૂપ પર્વત
“ સર્વે પ્રાણીઓના ચૂરેચૂરા કરી નાખે છે ”

વિજયની પદ્ધતિ

“ ભાઇ પ્રકર્ષ ! જે પ્રાણીઓ આવા પ્રકારની ભાવનાનો અભ્યાસ પાડીને વારંવાર તેમા રમણ કર્યા કરતા હોય છે, જે પ્રાણીઓના મન એવી ભાવનાથી અત્યંત નિર્મળ થયેલા હોય છે અને જેઓનો અજ્ઞાનઅંધકાર નાશ પામી ગયેલ હોય છે તેવા પ્રાણીઓને એ મોહરાજા,

---

૧ અહીં બે રો એ સોસાયટિવાળા મૂળ પુસ્તકનુ પૃષ્ઠ ૫૭૬ શરૂ થાય છે

૨ કિંપાક વૃક્ષના ફળ ખાતા બહુ મીઠા હોય છે પણ પેટમા ગયા પછી આંતરડા ચીરી નાખે છે

એની મહામૂઢતા નામની સ્ત્રી અથવા તો એના રાગકેસરી કે દ્વેષ ગજેંદ્ર પુત્રો અને તે બન્નેની મૂઢતા તથા અવિવેકિતા પત્નીઓ જ પણ પીડા આપી શકતા નથી, હેરાનગતિ કરી શકતા નથી, ત્રા દઇ શકતા નથી-એટલું જ નહિ પણ મોહરાયના પરિવારમાંથી બીજ શોક, અરતિ, ભય કે દુષ્ટાભિસધિ પ્રમુખ કોઇ પણ એવા પ્રાણી અડચણ કરી શકતા નથી આ મોળે છોકરાઓ (કષાયો) કે બીજ કોઇ પણ જે તેના જેવા હોય તે સદરુ પ્રાણીઓ જેમણે ભાવના રૂપ શસ્ત્રોથી પિતા (મોહરાય) અને બન્ને પુત્રો (રાગકેસરી અને દ્વેષગજેંદ્ર)ને જીતી લીધા છે તેમને કોઇ પણ પ્રકારની હેરાનગતિ કર શકતા નથી આથી એવા પ્રાણીઓને મોહરાજાના પુત્રો કે સબધીઓ તરફથી પીડા પામવાનુ કારણ રહેતું નથી

પરિવારથી બા ધાનો અભાવ

"વળી એવા પ્રાણીઓ કે જેઓ સર્વજ્ઞ મહારાજે બતાવેલ આ ગમમા બુદ્ધિપૂર્વક વિચાર કરીને સાચા નિર્ણયપ આવેલ હોય છે અને તેથી વિશુદ્ધ શ્રદ્ધાવાળા થયેલ હોય છે, વળી જેઓ પોતાના આત્મા ઉપર કો કોઇ પાપ ચોંટી રહેલ હોય છે તેને સુંદર વિચાર રૂ જળવડે ધોયા કરતા હોય છે અને જેઓ સર્વજ્ઞ મહારાજના આગ મનુ સુંદર ચિંતવન વારવાર કરીને તેને પરિણામે પોતાના ચિત્ત એક સ્થિરતામા રાખ્યા કરતા હોય છે અને જેઓ મૂર્ખ નવીન તી ર્થીઓનુ ખોટે માર્ગે દોરાવાપણુ બરાબર વિચારપૂર્વક જોઇ રહ્યા હોય છે તેવા નિર્મળ બુદ્ધિવાળા પ્રાણીઓ ઉપર પેલો મોહરાજાનો વજી મિથ્યાદર્શન પણ પોતાનો દોર ચલાવી શકતો નથી એટલુ જ નહિ પણ એ મિથ્યાદર્શનની અત્યત શક્તિવાળી સ્ત્રી કુદૃષ્ટિ[1] જેનુ અગાઉ વિવેચન થઇ ગયુ છે તે પણ આ પ્રાણીના વીર્યને જોઇ વિચારી જા ણીને દૂરથી જ નાસતી ફરે છે

"[2]વળી એવા પ્રાણીઓ પોતાના અતરાત્માને તદ્દન મધ્યસ્થ રા

---

૧ કુ દૃષ્ટિનુ વર્ણન પૃ ૮૫૯ થી શરૂ થાય છે

૨ કામદેવપર વિજય મેળવવાની ખાસ મુશ્કેલી હોવાથી તેનાપર કવિએ અહીં ખાસ પૃથક વિવેચન કર્યું હોય તેમ જણાય છે કામદેવ વર્ણન માટે જુઓ પૃ ૮૯૭ થી અહીં પ્રથમ સ્ત્રીશરીર સબધી ભાવના છે અને પછી તેના ચપળ ચિ ત્તપર ભાવના છે

ખીને સ્ત્રીઓના શરીર અને ચપળચિત્ત સબધી
મકરધ્વજ પર વિજયનો માર્ગ — પરમાર્થથી વિચાર કરે છે તે આવી રીતે –
"[1]સ્ત્રીઓની રક્ત કમળ જેવી કાઇક શ્વેત અને કાઇક
"શ્યામ રગવાળી બે વિશાળ આખોને તુ ચોક્કસ
"માસના ગોળાઓ છે એમ ચિતવ સારી આકૃતિવાળા, માસળ,
"સારી રીતે વળગી રહેલા અને મુખના ભૂષણ જેવા લાગતા સુદર
"કાનો તને દેખાય છે તે લાળી લટકેલી બે વાધરો છે એમ વિચાર
"જે સ્ત્રીના ઝગમગતા તેજસ્વી કપોલ (ગાલ-ગડ) જોઇને તારૂ મન
"રજન પામે છે તે સ્થૂળ હાડકા માત્ર છે અને તેના
સ્ત્રીશરીર વિચારણા — "ઉપર સારૂ ચામડુ મઢી દીધેલુ છે એમ વિચારી
"લે વળી જે કપાળ તારા હૃદયને ઘણુ વલ્લભ લાગે
"છે તે પણ હાડકુજ છે અને તેના ઉપર ચામડુ
' મઢેલ છે તે તુ જોઇ લે વળી સ્ત્રીની દીર્ઘ અને ઊચી સારી આ-
"કારવાળી નાસિકા છે તે પણ ચામડાનો જ કકડો છે એમ તુ સમજી
"લે તને સ્ત્રીના અધર (હોઠ) મધ જેવા લાગે છે તે માસના
"બે કકડા છે, તદ્દન સ્થૂળ છે અને લાળ અને શુકના કચરાથી અપ-
"વિત્ર થયેલ છે સ્ત્રીઓના જે દાતો મોગરાની કળિ જેવા દેખાઇ
"તારા ચિત્તનુ હરણ કરે છે તે હાડકાના કકડાઓ છે અને માત્ર
"પદ્ધતિસર ગોઠવાયેલા છે એમ તુ લક્ષ્યમા લે સ્ત્રીના વાળનો ભ્ર
"મરના વર્ણસમાન શ્યામ કાતિવાળો ચોટલો હોય છે તે ખરેખરી
"રીતે સ્ત્રીઓના હૃદયનો સ્પષ્ટ અધકાર છે એમ સમજ[2] સ્ત્રીના
"હૃદયપર આવી રહેલ સોનાના મોટા કુભનો વિભ્રમ ઉત્પન્ન કરે
"તેવા બે સ્તનો છે તે તો જાડા જાડા માસના પિંડાઓ છે સ્ત્રીની
"બે ભુજા રૂપી બે લતાઓ જે ઘણી સુદર લાગે છે અને તારા ચિ
"ત્તને નચાવ્યા કરે છે તે તો ચામડાથી ઢંકેલ બે હાડકા છે એમ
"સમજી લે અને વળી તે ચળ છે, સ્થિર નથી એમ પણ સાથે મ-
"નમા ધારી લેજે અશોકના પલ્લવના આકારને ધારણ કરનાર
"હાથો તને ઘણા મનોહર લાગે છે તે હાડકાના બનાવેલા છે, ઉપર

---

૧ શૃગારવૈરાગ્યતરગિણીમા આવા વિચાર બતાવેલ છે તે વાચવા યોગ્ય છે (જુઓ પ્રકરણ રત્નાકર ભાગ બીજો પૃષ્ઠ ૨૧૭ થી ભર્તૃહરિનો સ્તનૌમાસગ્રથી વાળો ઘણો જાણીતો શ્લોક આવાજ ભાવાર્થનો છે અનેક વૈરાગ્ય ગ્રથોમા આવા વિચારો બતાવેલ હોય છે ભાવનામા પણ આ વિષય સારી રીતે આવે છે

૨ અધકારનો રગ અને કેશપાશનો રગ એકસરખો જ હોય છે તે પર આ ઉત્પ્રેક્ષા છે

" ચામડું મઢેલ છે, પણ વાસ્તવિક રીતે તે હાડકા જ છે એમ જાણજે
" સ્ત્રીનુ પેટ તેના ઉપર ત્રણ આવળિઓ પડતી હોવાથી તારા ચિત્તનુ
" રંજન કરી રહેલ છે તે હે મુર્ખ! વિષ્ટા, મુત્ર, આતરડા અને
" મળથી ભરપૂર છે સ્ત્રીની વિશાળ કેડ (કમર) તારા મનને ખેંચે છે
" તે અનેક પ્રકારની અશુચિઓને રાખી મૂકવાની કોથળી છે એમ તુ
" વિચાર સ્ત્રીના બે સાથળને મુઢ પુરૂષોએ સોનાના બે સ્તભની કલ્પના
" કરી છે અને તેનાપર આકર્ષણ થાય છે તે તો ચરબી, મજ્જા અને
" અશુચિથી ભરેલા બે નળ છે એમ તુ સમજ સ્ત્રીના પગો જ્યારે
" તે ચાલતી હોય ત્યારે હાલતા ચાલતા ગતા કમળ જેવા સુદર લાગે
" છે પરતુ બરાબર જોઇશ તો તને જણાશે કે સ્નાયુઓવડે બાંધેલા
" હાડકાઓના એ બે પાંજરા જ છે વળી ભાઇ! તને કામદેવના વન
" નને બોલતુ સ્ત્રીનુ મદ મદ ભાષણ કાનને અમૃત જેવુ લાગે છે તે
" વાસ્તવિક રીતે તને એકદમ મારી નાખે તેવુ હાળાહળ ઝેર છે
" એમ તુ સમજી લેજે જો, તારી ઘણી ગેરસમજ થાય છે સ્ત્રીઓનુ
" શરીર શુક્ર અને લોહીથી ઉત્પન્ન થયેલુ છે, જેમાથી મોટા મોટા
" નવ[1] છિદ્રોવાટે મળ નીકળ્યો જાય છે, તે માત્ર હાડકાઓની સાંકળ
" રૂપ છે વળી ભાઇ! તારૂ પોતાનુ શરીર પણ એનાથી જરાએ
" જુદુ નથી, એના જેવુ જ છે, હાડકાનુ બનેલુ છે અને મળથી ભર
" પૂર છે, ત્યારે આવી સાચી હકીકત સમજવા પછી કયો ડાહ્યો
" માણસ હાડપિંજરનો મેળાપ કરે! સ્ત્રીશરીરને તારૂ શરીર મળે-
" ભેટે એમા હાડકા ને ચામડાનો મેળાપ થાય છે એમા તે ભલા
" માણસ! તુ શુ રાચીમાચી રહે છે! પ્રચંડ પવ

સ્ત્રીચિત્ત ભાવના

" નથી ઉડતી ધ્વજાના છેડાના અગ્રભાગ જેવુ સ્ત્રી
" ઓનુ ચિત્ત ચપળ હોય છે, એવા હૃદયપર પ્યો
" સમજુ માણસ રાગ કરવાનુ સાહસ ખેડે! સરોવરમા વિલાસ કરતા
" અનેક ચપળ તરગોની શ્રેણીથી ચલાયમાન થતા પાણીમા પડતુ
" ચદ્રનુ પ્રતિબિંબ પકડી લેવાનો પ્રયત્ન જેમ સનદા નિષ્ફળ જ નિવડે
" છે તેમ સ્ત્રીના હૃદયને વશ કરવાનો પ્રયાસ પણ તદ્દન નિષ્ફળ થાય
" છે સ્ત્રીઓ સ્વર્ગ અને મોક્ષના સાચા માર્ગની જાણે કુદરતી રીતે
" ગોઠવાઇ ગયેલી આડી ભુગળ જેવી છે વળી સ્ત્રીઓ ખરેખર નર
" કના દ્વારને બતાવનાર છે એને ભોગવવામા સુખની ગધ નથી, એના
" સબધમા સતોષ નથી, એના વિયોગમા આનદ નથી, એની હયા

[1] નવછિદ્ર બે આખ બે કાન બે નાસિકા, મુખ ગુદા અને યોનિ એ નવ દ્વારો

"તીમાં હર્ષ નથી અને ટુકામાં કહીએ તો એ કોઈપણ પ્રકારે આ ' પ્રાણીને ખરા આનંદનો અંશ પણ તે આપે તેમ નથી. આવી રીતે ' સ્ત્રીઓ અનેક પ્રકારના અનર્થોને કરનાર હોવાથી તેમ જ સુખમાર્ગના " દ્વારની આડી અર્ગલા (આગળીઆ) રૂપ હોવાથી તેના ઉપર સ્નેહ " કરવાનો ખ્યાલ કરવો એ આપણા ગૌરવથી હલકું છે, તદ્દન તુચ્છ " છે, અકર્તવ્ય છે. આવા પ્રકારની ખરેખરી સ્થિતિ હોવા છતાં મા- " ણસોનું સ્ત્રીઓ તરફ વર્તન જોઉં છું ત્યારે મારા મનમાં એ વર્તન " કેવા પ્રકારનું લાગે છે તે હું હવે જરા કહું છું: સ્ત્રીઓનું હસવું તે " કોઈ મોટો મશ્કરો બીજા તરફ હસતો હોય અથવા વિડંબના કરતો " હોય તેના જેવું લાગે છે, સ્ત્રીઓના બેદરકારીના રૂસણાં તે કોઈ " કાનીએ જનાવરની પાસે પડઘો (ઢોલ) વગાડવાના ચાળા સમાન " લાગે છે, સ્ત્રીઓનું નાટક તે પ્રેરણા સમાન લાગે છે, સ્ત્રીઓના " ગાયન રૂદન સમાન લાગે છે, સ્ત્રી પોતા સામું જુએ તે વિવેકી " પ્રાણીઓની કરૂણાદૃષ્ટિ સમાન લાગે છે, સ્ત્રીની સાથે વિલાસ કરવા " તે સન્નિપાતવાળા પ્રાણીઓએ અપથ્ય ભોજન કરવા જેવા લાગે " છે અને સ્ત્રીની સાથે બાથ ભીડવી કે વિષયસેવન કરવું એ તો એક " ખરેખર નાટક જ જણાય છે!—આવા પ્રકારની સુંદર ભાવનાઓ જે મહાત્માઓ ભાવે છે અને તેથી જેમનો આત્મા પવિત્ર થયેલ હોય છે તેવા સજ્જન પુરૂષો એ મકરધ્વજને જીતે છે.

રતિહાસવિજય

"ત્યાર પછી મેં તારી [1]રતિનું વર્ણન કર્યું હતું અને તે પ્રસંગે તને જણાવ્યું હતું કે એ કામદેવની પત્ની રતિ પણ ઘણી શક્તિવાળી જબરી સ્ત્રી છે તેને પણ એવા મહાપુરૂષો પોતાની ભાવનાના બળથી જીતી લે છે. એવા મહાત્મા પુરૂષો જેઓનું ચિત્ત સદ્ભાવનામાં અત્યંત આસક્ત રહેલું હોય છે તેઓથી પેલો [2]હાસ નામનો મોહરાજાનો પાયમાનો એક માણસ તો અત્યંત દૂર નાસે છે.

જુગુપ્સાવિજય

"વળી ભાઈ પ્રકર્ષ! (મામા ભાણેજને આગળ જણાવે છે) એવા મહાત્મા પુરૂષો જેઓનું મન સદ્ભાવના રૂપ નિર્મળ જળથી ધોવાઈને મેલ વગરનું થયેલ હોય છે અને તેથી જેઓ બનતા સુધી કોઈપણ પ્રકારનું વિ-

---

૧ રતિ વર્ણન માટે જુઓ પૃ. ૮૬૯-૭૨.
૨ જુઓ પૃ. ૮૭૨-૭૩.

પરીને આચરણ કરતા નથી તેવા પ્રાણીઓને [1]જુગુપ્સા પણ કોઇ પણ પ્રકારની બાધા પીડા કરી શકતી નથી એવા મહાપુરુષોએ નિર્ણય કરેલ હોય છે કે આખું શરીર અશુચિથી ભરપૂર અને અશુચિમય છે તેથી પાણીથી વારંવાર શરીરને ધોઇને સાફ રાખ્યા કરવું એ વાત તેઓને (એવા મહાત્માઓને) કોઇ પણ રીતે ખાસ કરીને પ્રિય હોતી નથી તદ્દન અશુચિથી ભરપૂર હોય એને ઉપરથી જળ લગાડવાથી શું શૌચ થવાનું હતું? જે હકીકત કોઇપણ પ્રકારના અપવાદ વગર મનની શુદ્ધિ કરનાર હોય છે તેજ ખરેખરૂં શૌચ છે—શાંતિ આપનાર છે એવી તેમના અંતઃકરણની દૃઢ માન્યતા હોય છે—કહ્યું છે કે—

[2]सत्यं शौचं तपः शौचं, शौचमिन्द्रियनिग्रहः ।
सर्वभूतदया शौचं जलशौचं तु पञ्चमम् ॥

"સત્ય એ શૌચ છે, તપ શૌચ છે, ઇંદ્રિયોના નિગ્રહ કરવો એ શૌચ છે, સર્વ પ્રાણીપર દયા કરવી એ શૌચ છે અને જળથી (પાણીથી) સાફ કરવું એ પાંચમું શૌચ છે."

"આથી જળશૌચને તો પાંચમું સ્થાન આપવામાં આવ્યું છે, જ્યારે સત્ય ઇંદ્રિયનિગ્રહ આદિને તેથી વધારે અગત્યનું સ્થાન આપવામાં આવ્યું છે. આ પ્રમાણે હોવાથી પાણીથી કાંઇ ખાસ કામ નથી, તેમજ પાણીનું કાંઇ કામ નથી એમ પણ નથી, પણ જો પાણીથી કામ લેવું જ પડે તો આવી રીતે લેવું. પાણીવડે અથવા બીજી રીતે એવા પ્રકારનું શૌચ કરવું જોઇએ કે જેથી અન્ય જીવોનો નાશ ન થાય અથવા તેમને કોઇ પણ પ્રકારની પીડા ન થાય. એનું કારણ એ છે કે જળ તો બાહ્ય મળની વિશુદ્ધિ માટે થાય છે, પરંતુ અંદર અંતરંગમાં જે મળ રહેલ હોય છે તેને તે ધોઇ શકતું નથી અને તેટલાજ માટે સુજ્ઞ વિદ્વાનો કહી ગયા છે કે—

चित्तमन्तर्गतं दुष्टं न स्नानाद्यैर्विशुध्यति ।
शतशोऽपि हि तद्धौतं, सुराभाण्डमिवाशुचि ॥

"અંતરંગમાં રહેલ દુષ્ટ ચિત્ત અથવા ચિત્તના અંતર્ગતમાં રહેલ દુષ્ટ ભાવો સ્નાન વિગેરે વારંવાર કરવાથી વિશુદ્ધ થઇ શકતા નથી, સાફ થઇ શકતા નથી, પવિત્ર થઇ શકતા નથી. જેવી રીતે અપવિત્ર થયેલ દારૂનું વાસણ સો વાર ધોવાથી પણ સાફ થઇ શકતું નથી તે પ્રમાણે અંતરંગ ચિત્તની એવી સ્થિતિ છે."

૧ જુગુપ્સાના વર્ણન માટે જુઓ પૃ. ૮૭૧ એ પણ પાંચ મનુષ્યમાંથી એક છે એ સ્મરણમાં રાખવું.

૨ આ શ્લોક કોઇ સ્મૃતિનો છે.

"ઉપર પ્રમાણે સમજુ વિદ્વાનોએ જે નિર્ણય કરેલો છે તેનો હેતુ એ છે કે પ્રાણીઓ જળથી સ્નાન આદિ કરે તેથી શરીરપર લાગેલ મેલ હોય છે તે એક ક્ષણવારને માટે અથવા તુરતને માટે દૂર થાય છે પણ સદાને માટે દૂર થઇ શકતો નથી, કારણ કે મનુષ્યના શરીરોમાં [1]બઅબ્બાબધ રોમરાયરૂપ કુવાઓ છે તેને ગમે તેટલા ધોવામા આવે તો પણ અંદરથી તે ઝર્યા જ કરે છે અને કદિ પણ હમેશને માટે પવિત્ર થઇ શકતા નથી દેવતા અથવા [2]અતિથિનુ પૂજન કરવાનુ હોય તેના કોઇ કોઇ પ્રસગે અથવા ભક્તિને કારણે (દેવનુ દ્રવ્યપૂજન કરવા માટે) કોઇવાર સ્નાન કરવુ પડે તો તે તદ્દન અયોગ્ય નથી–એવે પ્રસગે જળથી યતનાસહિત વિધિપૂર્વક સ્નાન કરવામા આવે તેમા વાધો લેવાનો નથી કહેવાનો આશય એ છે કે તત્ત્વ સમજનાર સુજ્ઞ વિદ્વાને પાણીથી કરેલ પવિત્રતા અથવા સ્નાન માટે ખાસ આગ્રહ ધરવો કોઇ પણ રીતે યોગ્ય નથી અને એ પ્રમાણે આગ્રહ ધરવો એ એક પ્રકારની મૂર્ખતા છે આવી રીતે મહાત્મા પુરૂષો જેઓની બુદ્ધિ વિશુદ્ધ થયેલી છે, જેઓ વિશુદ્ધ જ્ઞાનથી ભરપૂર છે અને જેઓ યોગ્ય પ્રસગે જળથી સ્નાન કરતા પણ હોય છે તેઓના સબધમા પેલી જુગુપ્સા જે આ ભવ પરભવમા અનેક પ્રકારના દુખ આપનારી છે અને જેનુ વર્ણન અગાઉ થઇ ગયુ છે તે લગભગ નાશ પામેલી હોવાને લીધે જરાપણ દુખ આપી શકતી નથી

જ્ઞાનાવરણાદિ પર વિજય

"વળી ભાઇ પ્રકર્ષ! પેલા બાહ્ય રાજાઓમાથી જ્ઞાનાવરણ નામનો રાજા તથા દર્શનાવરણ નામનો રાજા જેઓ જગતના મોટા શત્રુ છે તે પણ એવા મહાત્મા પુરૂષો જેઓના આત્મા સર્વજ્ઞ મહારાજે બતાવેલા આગમના અભ્યાસની વાસનાથી વાસિત થયેલા હોય છે અને જેઓ કોઇ પણ પ્રકારનો પ્રમાદ કરનારા હોતા નથી તેમને જરા પણ કદર્થના કરી શકતા નથી, હેરાન કરી શકતા નથી, ત્રાસ આપી શકતા નથી વળી એ રાજાઓમા છેલ્લો અતરાય નામનો રાજા મેં તને બતાવ્યો હતો જે પ્રાણીને દાન આપવા દેતો નથી, લાભ થવા દેતો નથી વિગેરે બાબતમા જાણીતો છે એમ તને જણાવ્યુ હતુ તે પણ આવા આશાપાસ વગરના, ઇચ્છા વગરના, દાન દેનારા, અતુલ્ય વીર્ય પરા

---

૧ જૈનશાસ્ત્રપ્રમાણે એક મનુષ્યના શરીરમાં સાડા ત્રણ કરોડ રોમના કુવાઓ છે

૨ અતિથિપૂજન સાધુના સત્કારમાટે ન્હાઇ ધોઇ જવુ તે જન જૈનશાસ્ત્ર સમત છે જુઓ–શ્રી હરિભદ્રસૂરિનુ બીજુ સ્નાનાષ્ટ-

ક્રમી માણસોના સંબંધમાં શું કરી શકે? વળી એ ઉપરાંત બીજા પણ કેટલીક સ્ત્રીઓ છોકરાઓ વિગેરે આ મોહરાયના લશ્કરમાં રહેલા છે તેમાંનો કોઇ પણ એવા પ્રાણીને બાધા પીડા કરી શકતો નથી વળી બાહ્ય રાજાઓમાં બાકીના ચાર રાજાઓ રહ્યા (વેદનીય, આયુ, નામ અને ગોત્ર) તે તો આપડા આવા પ્રાણીઓનું સારૂં જ કરે છે એટલે તેઓ તો આ પ્રાણીને ત્રાસ આપવાને બદલે અનુકૂળપણેજ વર્તે છે

બાકીના ચાર રાજાઓ

જીતનારાનો સદ્‌ભાવ પણ વિરલતા.

"ભાઇ પ્રકર્ષ! એવા મહાત્મા પુરૂષો અંતરંગ લશ્કરપર વિજય મેળવીને પોતાની શક્તિના જોરથી નિરંતર આનંદમાં વર્તે છે, કોઇથી બાધાપીડા વગરના રહે છે અને ચિત્તવૃત્તિને ઘણી જ શાંત રાખતા કરે છે હકીકત એમ છે કે એ મહામોહ મહારાજા પોતાના સર્વ સાધન સાથે બાહ્ય પ્રદેશના પ્રાણી ઉપર આક્રમણ કરે છે અને તેઓને આ ભવમાં અને પરભવમાં ઘણું દુઃખ દેનારો થાય છે આમ હોવાથી જે પ્રાણીઓ સદ્‌ભાવના રૂપ અસ્ત્રો (હથિયારો) નો ઉપયોગ કરીને એ મહારાજાને પોતાને તાબે કરી લે છે તેઓને પછી દુઃખ ક્યાંથી ઉત્પન્ન થાય? દુઃખ ઉત્પન્ન થવાના કારણનો સમૂળગો નાશ કરવાને પરિણામે તેઓને તો કોઇ પણ પ્રકારની ધ્રુવ વગરની સુખપરંપરા પ્રાપ્ત થાય છે વાત એમ છે કે ભાઇ પ્રકર્ષ! બહિરંગ મનુષ્યોમાં એવા પ્રકારના માણસો ઘણા જ થોડા હોય છે અને તેથી લોકો કહે છે કે-

शैले शैले न माणिक्यं, मौक्तिकं न गजे गजे।
साधवो न हि सर्वत्र, चन्दनं न वने वने ॥ १ ॥

"દરેક પર્વતમાં માણેક હોતા નથી, દરેક હાથીના ગંડસ્થળમાં મોતી હોતા નથી, દરેક વનમાં ચંદનના વૃક્ષો હોતા નથી, તેમ સાધુઓ પણ ઠેકાણે ઠેકાણે હોતા નથી"

"આટલા ઉપરથી ભાઇ પ્રકર્ષ! તારા ધ્યાનમાં આવ્યું હશે કે એવી રીતે મોહરાયપર વિજય મેળવનારા અને તેના અભિમાનને ઉતારનારા પ્રાણીઓ હોય છે તો ખરા, પણ તેવા બહુ થોડા હોય છે"

મામાના આ લાંબા જવાબને સાંભળી પ્રકર્ષ ઊંડા વિચારમાં પડી ગયો

પ્રકરણ ૨૦ મું.

ભવચક્ર નગરને માર્ગે.

શિશિર વર્ણન.

મા વિમર્શે મોહરાય વિગેરેપર વિજય મેળવનારા એોનુ વર્ણન કર્યું, તેઓના અભ્યાસ અને વિચારણા સ્પષ્ટ કર્યા, તેઓનો સદ્ભાવ સૂચવ્યો અને સાથે તેની અલ્પતા (વિરલતા) જણાવી જિજ્ઞાસુ ભાણેજ પૂરેપૂરી હકીકત સમજવા અને જોવા આતુર હતો તેણે મામાના જવાબપર વિચાર કરી પાછો નવો પ્રશ્ન પૂછ્યો —

ભવચક્ર નગરનો પ્રસ્તાવ.
મેનાનીઓની સાર્વત્રિક સ્થિતિ.
અતરંગ લોકોની યોગશક્તિ.
ભાણેજનો જિજ્ઞાસાતૃપ્તિઆગ્રહ.

પ્રકર્ષ—"મામા! જે મહાત્માઓએ[1] આવડા મોટા શત્રુના લશ્કરપર વિજય મેળવ્યો છે અથવા તો જેમણે શત્રુઓમા વિક્ષેપ ઉત્પન્ન કર્યો છે તેઓ ક્યા રહે છે?"

વિમર્શ—"ભાઇ પ્રકર્ષ! સાભળ મેં ખાસ જ્ઞાની પુરૂષ પાસેથી અગાઉ સાભળ્યુ હતુ કે સર્વ [2]વૃત્તાતપરપરાના આધારભૂત, [3]આદિ અત વગરનુ અને અનેક પ્રકારની અદ્ભૂતતાના ઉત્પત્તિસ્થાન રૂપ એક

૧ ઉપરના પ્રકરણ ૧૯ મા વર્ણવેલા-મોહરાયપર વિજય પ્રાપ્ત કરનારા
૨ સર્વ વૃત્તાતો-બનાવો તે ભવચક્ર નગરમા બને છે તેથી તેના આધારભૂત
૩ દરેક નગરની આદિ હોય છે, અમુક વખતે તે વસેલ હોય છે આ નગર આદિ અત વગરનું છે

ભવચક્ર[1] નામનુ નગર ઘણુ જ મોટું અને લાબા વિસ્તારવાળુ હોવાથી તે નગરમા બીજા અનેક નાના નાના [2]શહેરો– ગામો આવેલા છે, તે નગરને અનેક પરાઓ છે, વળી તેમા અનેક પાડાઓ છે તથા અનેક પ્રકારના ઘરોની હારોની હારો આવી રહેલી છે અને વળી ત્યા અનેક દેવાલયો (દેવકુલો) પણ આવી રહેલા છે ત્યા એટલી જાતના લોકો વસે છે કે તેઓની સખ્યાની ગણુતી કરવી પણ તદ્દન અશક્ય છે મને એમ લાગે છે કે જે બહિરગ લોકોએ પોતાના વીર્યથી આ મહામોહ મહારાજા પ્રમુખ મોટા શત્રુ વર્ગને હાલકલોલ કરી મૂકયો છે તે લોકો ત્યા જ વસતા હોવા જોઇએ ”

પ્રકર્ષ—“ ત્યારે મામા ! તમે જે નગરની વાત કરી તે અતરગ નગર છે કે બહિરગ નગર છે ?

વિમર્શ—“ એક અપેક્ષા ધ્યાનમા લઇને એ નગરને અતરગ કે બહિરગ કહી શકાય તેમ નથી, કારણકે એ નગરમા જેમ બહિરગ પ્રાણીઓ છે તેમ અતરગ લોકો પણ ત્યા જ વસે છે હકીકત એમ છે કે આ મોહરાજાનો સમોવડીઓ સતોષ[3] નામનો દુશ્મન છે તે પણ એ જ નગરમા વસે છે અને આ મોહરાયનુ લશ્કર એ જ નગરને ઘેરો ઘાલીને પડેલુ છે ”

પ્રકર્ષ—“ મામા ! આ મોહરાજાના લશ્કરીઓ તો અહીં ચિત્તવૃત્તિ અટવીમા છે છતા ભવચક્ર નગરમા પણ વળી તે કેવી રીતે હોઇ શકે ? બે જગ્યાપર એક સાથે કેમ રહી શકે ?”

વિમર્શ—“ ભાઇ ! એ મહામોહ રાજા વિગેરે અતરગ લોકો તો યોગી જેવા છે, ખરેખર યોગી જ છે, તેથી તેઓ અહીં પણ દેખાય છે અને ત્યા પણ રહે છે તેમા કોઇપણ પ્રકારનો વાધો આવતો નથી કારણ કે યોગીની પેઠે તેઓ ધારે તેવા અને ધારે તેટલા રૂપ કરી શકે છે, પારકા[4] પુરમા પ્રવેશ કરી શકે છે, મરજી આવે ત્યારે અત

---

૧ ભવચક્ર આખો સસાર અરઘટ્ટઘટ્ટિની આખી રચના આ નગરમા સમાય છે માત્ર મોક્ષના જીવો જ એ નગરની બહાર છે

૨ મનુજગતિ આદિ નગરી કહેવાય તેના ભરતાદિ વિભાગો પરાઓ તેમાના ગામ શહેરો તે પાડાઓ અને દેવકુળો તે બાર દેવલોકાદિ દેવસ્થાનો એમ બેસે છે ભા ક

૩ આ સતોષ મોહરાયનો મોટો દુશ્મન છે તેની હકીકત અગાઉ ઘણી વખત આવી છે દાખલા તરીકે જુઓ પૃષ્ઠ ૩૯૬–૩૯૭

૪ પરપુરપ્રવેશ અન્યના શરીરમા આત્માએ પ્રવેશ કરવો આ યોગનો વિષય છે જુઓ યોગશાસ્ત્ર-પ્રકાશ પાચમો-શ્લોક ૨૬૦–૧

વાન થઇ જાય છે, વળી ધ્યાન પહોંચે ત્યારે ગમે તે સ્થાનકે પ્રગટ થઇ આવે છે અને એ પ્રમાણે હોવાથી એ મહામોહ આદિ સર્વ સેનાનીઓ અજબ શક્તિ અને માહાત્મ્યવાળા છે પોતાની મરજી આવે ત્યા તેઓ જઇ શકે તેવા હોવાથી એની કોઇ જગ્યા નથી કે જ્યા તેઓ ન વસતા હોય આ પ્રમાણે અતરગ અને બહિરગ સર્વે લોકોનો પોતામા સમાવેશ કરનાર તે ભવચક્ર નગર હોવાથી તેને બહિરગ પણ કહી શકાય અને અતરગ પણ કહી શકાય તેમ છે ”

જિજ્ઞાસુ ભાણેજ

પ્રકર્ષ—“ ત્યારે તો ત્યા મતોપ પણ વસતો હોય અને આવા મહા અભિમાની રાજાઓના ગૌરવને તોડનાર મહાત્મા પુરૂષો પણ વસતા હોય એવુ તે ભવચક્ર નગર છે તો તો તે ઘણુ જ જોવા લાયક હશે ! મને તો તે જોવાનુ ઘણુજ કુતૂહળ થયુ છે તો મારા ઉપર કૃપા કરીને તે નગર તો મામા ! મને જરૂર બતાવો આપણે હવે તે જ નગરે જઇએ ”

કાર્યસિદ્ધિ

વિમર્શ—“ ભાઇ ! આપણે જે કામ[1] માટે આવ્યા છીએ તે કામ સિદ્ધ થઇ ગયુ છે આપણે વિષયાભિલાષ મત્રીને જોયો એ રસનાનો પિતા છે એટલે તેને ઉત્પન્ન કરનાર છે એ પણ આપણે નિશ્ચયથી જોઇ લીધુ આથી આપણે રસનાના મૂળની શોધ કરી લીધી એટલે જે કાર્ય કરવા માટે આપણને રાજ્યઆજ્ઞા થઇ હતી તે કાર્ય આપણા ધ્યાનમા બરાબર આવી ગયુ અને કામ પૂરૂ થઇ ગયુ માટે હવે આપણે જ્યા ત્યા જવાનુ શુ કામ છે? આપણે આપણા સ્વસ્થાન તરફ જ પાછા ફરવુ યોગ્ય છે, કારણ કે આપણો સદેશો આપણે પૂરો કર્યો છે

કુતૂહળ તૃપ્તિ

પ્રકર્ષ—“ નહિ મામા ! નહિ ! એમ ન બોલો તમે ભવચક્રનગરનુ વર્ણન કરીને તે નગર જોવાનુ મારા મનમા મોટુ કૌતુક ઉત્પન્ન કર્યુ છે, તેથી હવે એવુ મજાનુ નગર બતાવ્યા વગર પાછા ચાલ્યા જવુ એ તો કોઇ પણ રીતે યોગ્ય નથી વળી આપને યાદ હશે કે રસનાના મૂળની શોધ કરવા માટે પિતાજીએ આપણને એક વરસની મુદત આપેલી છે અને આપણે ત્યાથી વિદાય થયા ત્યાર પછી તો માત્ર

૧ વાચકને યાદ કરાવવુ જોઇએ કે તેઓ વિચક્ષણની ઇચ્છાથી રસનાની મૂળશુદ્ધિ નિહાળવા નીકળી પડ્યા છે અને તે કામ કરવા માટે એક વરસની તેમને મુદત આપવામા આવી છે જુઓ પૃ ૭૮૨

[1]શરદ્ અને હેમંત એ બે જ ઋતુઓ પસાર થઇ છે અને હાલ શિશિર ઋતુનો કાળ વર્તે છે જુઓ —

<u>શિશિર વર્ણન.</u>

પ્રિયંગુ[2]ની લતાઓ ઉપર સુંદર માંજરો આવી ગઇ છે [3]રોધ્ર (લોધ્ર) નામના વૃક્ષોની વલ્લરીઓ વિકાસથી જાણે હસતી હોય તેવી સુંદર લાગે છે [3]તિલકના વનોમાં અત્યારે કળીઓ અને માંજરો થી ભરાઇ નીકળેલી દેખાય છે વળી—

शिशिरतुषारकणकनिर्दग्धमशेषसरोजमण्डल,
[4]सहकिसलयविलाससुभगेन महातरुकाननेन भो ।
पथिकगण च शीतवातेन विकम्पितगात्रयष्टिक,
ननु खलसदृश एष तोषादिव हसति कु दपादप ॥[5]

શિશિર ઋતુના હીમના કણીઆઓથી સર્વે કમળો બળી ગયેલા છે (શિશિર ઋતુમાં કમળના ડાંડા જ દેખાય છે, કમળ વસંત ઋતુમાં પાછા ખીલી નીકળે છે) મોટા મોટા ઝાડવાળા જંગલો કિસલયના વિલાસથી સુંદર-સૌભાગ્યવાન્ દેખાય છે મુસાફરોના શરીરો ઘણા સખ્ત ઠંડા પવનથી ધ્રૂજી રહેલા હોય છે [6]મોગરો એ બધી હકીકત જોઇને લુચ્ચા માણસની પેઠે આનંદથી હસતો જણાય છે

[7]नूनमत्र शिशिरे विदेशगा ,
कु दरीविरहवेदनातुरा[8] ।
शीतवातविहता क्षणे क्षणे,
जीवितानि रहयन्ति मूढका ॥

---

૧ શરદ્ ઋતુ ભા૨વા આસોમાં હોય છે હેમંતના માસ કાર્તિક માગશર છે શિશિરની શરૂઆત પોષ માસથી થાય છે

૨ પ્રિયંગુ રાયણનું ઝા ગજપીપરના નાના વૃક્ષને પણ પ્રિયંગુ કહે છે

૩ રોધ્ર વૃક્ષ વિશેષ એનું ગુજરાતી નામ મળી શક્યું નથી તિલકને તલ પણ કહે છે

૪ सहज मुलनविलाससुभगेन એ પ્રમાણે પાઠાંતર છે

૫ એના દરેક ચરણમાં ૨૯ માત્રા છે એથી માત્રામેળનો છંદ જણાય છે એના નામ માટે કોઇ છંદશાસ્ત્રનો ગ્રંથ જોવો

૬ મોગરાને ફૂલ શિશિર ઋતુમાં આવે છે પારકાને ઠરી જતા જોઇ લુચ્ચા માણસો આનંદ પામે છે તેમ મોગરો બીજાને ઠરી જતા જોઇ હસતો જણાય છે

૭ આ રથોદ્ધતા છંદ છે

૮ शरा (तुरा ને બદલે) પાઠાંતર શરનો અર્થ તીર છે વીરહમાં તીર લાગતા નથી તેથી આ પાઠ બરાબર લાગતો નથી છેલ્લી પંક્તિમાં जीविता विरहयन्ति सतत। એવો પાઠ છે આ પાઠ અશુદ્ધ જણાય છે

આ શિશિર ઋતુમા પરદેશ ગયેલા મૂઢ પતિઓ પોતાની પ્રેમાળ સુંદરીઓના વિરહથી આતુર થઇ જાય છે અને ઠંડા પવનથી વારવાર દરેક ક્ષણે પોતાના જીવનને જાણે છોડી દેતા હોય તેવા નરમ બની જાય છે

पश्य माम कृतमुत्तरायण,
भास्करेण परिवर्धित दिनम् ।
शर्वरी च गमितेषदूनता,
पूर्वरात्रिपरिमाणतोऽधुना ॥

મામા ! જુઓ, સૂર્યે હવે [1]ઉત્તરાયણનો થયો છે તેથી દિવસ મોટો થવા લાગ્યો છે રાતો થોડી થોડી નાની થઇ છે અને તેથી કરીને પ્રથમની રાતો કરતા ટુંકી થવા માડી છે

वहलागरुधूपवरेपि गृहे,
वररल्लककम्बलतूलियुते ।
बहुमोहनृणा शिशिरेऽत्र सुख,
नहि पीनवपुर्ललनाविरहे ॥

જે ઘરોમા [4]રલ્લક નામના હરણના રોમની તળાઇઓ હોય અને જ્યા અગરના ધૂપથી વાતાવરણ મઘમઘાયમાન રહેતુ હોય તેવા ઘરોમા પણ આ શિશિરઋતુમા મોહપરવશ પ્રાણીને પુષ્ટ શરીરવાળી લલનાના વિરહમા જરા પણ સુખ મળતુ નથી

[5]अथाभिवर्धित तेजो, महत्त्व च दिवाकरे ।
अथवा विमुक्तदक्षिणाशेर्कि, म्लानिलाघवकारणम् ॥

સૂર્યનુ તેજ વધી ગયુ છે અને તે મહાન પદને પામેલ છે અથવા જેણે [6]દક્ષિણાશા છોડી દીધી હતી તેની વધારે મ્લાનિ[7] થવાનુ શુ

૧ સક્રાન્તથી સૂર્યે ઉત્તરાયણનો થાય છે ત્યારથી દિવસ મોટા થવા માડે છે અને રાતો ટુકી થતી જાય છે

૨ धूपवरे ને બદલે धूपपरे પાઠ છે (ત્રોટક છદ છે)

૩ पीनने બદલે पीत પાઠ છે 'પીન'નો અર્થ પાડુ વર્ણવાળી સ્ત્રી થાય છે

૪ અથવા રલ્લક એટલે રજાઇ પણ થાય નીચે તળાઇ ઉપર રજાઇ આ સર્વ શરદીમાથી બચવાના ઉપાય છે

૫ 'અનુષ્ટુપ્ વૃત છે अथापि वर्धित એવો પાઠ શરૂઆતમા અન્યત્ર છે

૬ દક્ષિણાશા શ્લેષ (૧) દક્ષિણા આશા દક્ષિણ દિશા સૂર્યે આ ઋતુમા ઉત્તરાયણનો થાય છે આશા એટલે દિશા (૨) દક્ષિણા-બક્ષિસની આશા એને જે બ્રાહ્મણ મૂકી દે જુઓ પૃ ૭૮૯

૭ મ્લાનિ: (૧) સૂર્યપક્ષે-ઓછા પ્રકાશ (૨) માગનાર પક્ષે-લઘુતા, હલકાઇ

કારણ રહે છે" (સૂર્યે દક્ષિણદિશાનો સબંધ છોડી દીધો છે તેથી તેનામા જે અલ્પ પ્રકારરૂપ લઘુતા થતી હતી-થયા કરતી હતી તે દૂર થઇ, ભીક્ષાવૃત્તિ કરનાર માણસ જ્યારે દક્ષિણાની આશા છોડી દે એટલે પછી એને માનહાનિરૂપ લઘુતા થવાનુ બીજુ શુ કારણ છે?)

[1]कार्यभार महान्त निजस्वामिनो,
यान्त्यनिष्पन्नमेते विमुच्याधुना ।
पश्य माम स्वदेशेषु तु सेवका ,
शीतभीता स्वभार्याकुचोष्माशया ॥

જુઓ મામા ! (પરદેશમા કામ કરવા મોકલેલા) સ્વામીદ્રોહી સેવકો (આ ઋતુમા) ઠંડીથી ડરી જઇને પોતાના સ્વામી(શેઠ)નુ જે મહાન કામ કરવા ગયેલ હોય છે તેને અરધે રસ્તે અધુરૂ મૂકી દઇને પોતાની પ્રેમાળ પત્નીના દીર્ઘ સ્તનની ગરમીની આશાએ સ્વદેશ તરફ પાછા ફરે છે

ये दरिद्रा जराजीर्णदेहाश्च ये,
वातला ये च पान्था विना कन्थया ।
भो कदा शीतकालोऽपगच्छेदय,
माम जल्पन्ति ते शीतनिर्वेदिता ॥

મામા ! જુઓ, જેઓ જાતે ગરીબ હોય છે, જેઓના હાડ ઘડપણને લીધે ખડખડ થઇ ગયેલા હોય છે, જેઓના શરીરમાં વાતનુ જોર થઇ ગયેલ હોય છે, જે મુસાફરીમા હોય છે અથવા જેઓની પાસે ઓઢવા માટે કથા (ફાટેલ ગોદડી) પણ હોતી નથી, તેઓ ઠંડીની પીડાને લીધે 'આ શીતકાળ તે હવે ક્યારે પતશે" એમ બોલ્યા કરે છે

यावमश्वादिभक्ष्याय लोलूयते,
भूरिलोक तुषार तु दोदूयते ।
दुर्गतापत्यवृन्द तु रोरूयते,
जम्बुक केवल माम! कोकूयते ॥

મામા ! ઘોડા વિગેરેના ભક્ષણ માટે [2]જવની કાપણી કરવામા આવે છે, સખ્ત ઠંડી ઘણા પ્રાણીઓને ત્રાસ આપે છે દુ ખી દરિદ્રી લોકોના છોકરા શીતના દુ ખથી રૂએ છે, માત્ર એક [3]શિયાળ વા જ આનદના અવાજો કર્યા કરે છે

---

૧ 'સગ્વિણી છદ છે તેજ છદ આ પછીના બે શ્લોકમા પણ છે
૨ જવનો પાક માઘમાસે થાય છે
૩ શિયાળોને આ ઋતુ બહુ અનુકૂળ છે

'वहन्ति यन्त्राणि महेक्षुपीलने,'[1]
हिमेन शीता च तडागसन्तति[2] ।
जनो महामोहमहत्तमाज्ञया,
तथापि ता धर्मधियावगाहते ॥

મોટી મોટી શેરડી પીલવાના વાઢોમા ચીચુડાઓ ચાલુ થઇ ગયા છે, તળાવો હિમથી તદ્દન ઠડા થઇ ગયા છે, છતા પણ લોકો મહામોહના મોટા વજીર (મિથ્યાદર્શન)ની આજ્ઞાથી તેમા ધર્મબુદ્ધિથી પડે છે, માની લે છે કે સખ્ત ઠડીમા અપુગળ પાણીમા સ્નાન કરવાથી તેમને ધર્મ પ્રાપ્તિ થશે

* * *

ચાલુ માગણી

"મામા ! આ શિશિર કાળ હવે તો લગભગ પૂરો થવા આવ્યો છે આપણને ઘર છોડ્યાને તો હજુ છમાસ જ લગભગ પુરા થવા આવ્યા છે, ત્યારે આપશ્રી એટલા થોડ વખતમા તે શા સારૂ ત્રાસ પામી જાઓ છો ? મારા ઉપર મહેરબાની કરીને આપ ભવચક્ર નગર તો મને જરૂર બતાવો ત્યાર પછી આપને જેમ રૂચે તેમ કરજો "

આખરે સ્વીકાર

ભવચક્ર નગરે જવાની બાબતમા ભાણેજનો દઢ આગ્રહ જોઇને મામાએ સમતિ આપી એટલે મામા ભાણેજ ભવચક્ર નગરે જવાને તેયાર થયા જતા જતા તેઓએ મહામોહ મહારાજાનુ ચતુરગ બળ જોઇ લીધુ એ લશ્કરમા મિથ્યાદર્શન વિગેરે અનેક રથો હતા, તેમા મમત્વ વિગેરે અનેક હાથીઓ ગર્જના કરી રહ્યા હતા, અજ્ઞાન વિગેરે ઘોડાઓ હેષારવ કરી રહ્યા હતા અને દીનતા, ચપળતા, લોલુપતા વિગેરે પાળાઓથી તે ભરપૂર હતુ એવી રીતે રથ, હાથી, ઘોડા અને પાળાઓના એ જબરજસ્ત મોટા લશ્કરને ચારે તરફથી બરાબર જોઇ લઇને મામા ભાણેજ એ ચિત્તવૃત્તિ અટવીથી બહાર નીકળ્યા

* * * * *
* * * *
* * *
* *

---

1 'વંશસ્થવિલ' વૃત્ત છે
2 પીલને એવો પણ પાઠ છે બીજી પંક્તિમા સન્તતિ ને બદલે પદ્ધતિ પાઠ છે

ભવચક્રને માર્ગે.

મામા ભાણેજ વચ્ચે સુંદર ચર્ચા.
મહામોહ કર્મપરિણામનો સબંધ.
એક નાનો ભાઇ-બીજો મોટો ભાઇ.
ખંડણી. જાગીર. વારસાહક્ક. સમય.

ચિત્તવૃત્તિ અટવીમાં આવીને પડાવ નાખીને પડેલા મોહરાયના મોટા લશ્કરને બરાબર જોઇને વિમર્શ અને પ્રકર્ષ કુચમુકામ કરતા ભવચક્ર નગરને માર્ગે પડી ગયા મજલ દરમજલ રસ્તો કાપતાં તેઓ આગળ વધ્યા જતા હતા દરમ્યાન રસ્તો ટુંકો કરવા માટે ભાણેજે મામાને રસ્તામાં કેટલાક અગત્યના સવાલો પૂછ્યા અને વાતચીત શરૂ કરી

પ્રકર્ષ—"મામા! આ દુનિયામાં સર્વેનો ઉપરી સાર્વભૌમ જેવો જે કર્મપરિણામ[1] રાજા ગણાય છે, જેની વાત અગાઉ થઇ ગઇ છે અને જેણે પોતાના પ્રતાપથી આખા રાજ્યને વ્યાપ્ત કરી દીધું છે તેનો હુકમ આ મહામોહ મહારાજા ઉપર પણ ચાલે છે કે નહિ? તે સબંધના મારા મનમાં શંકા થાય છે આપ તેનો નિર્ણય સમજાવો"

વિમર્શ—"ભાઇ પ્રકર્ષ! એ બન્ને રાજાઓમાં પરમાર્થથી જોઇએ તો જરા પણ ભેદ (તફાવત વિરોધ) નથી સાધારણ રીતે એમ કહી શકાય કે એ કર્મપરિણામ રાજા મોટો ભાઇ અને આ મહામોહ રાજા છે તે નાનો ભાઇ હોઇને તેને આ ચિત્તવૃત્તિ અટવીનું રાજ્ય સોંપવામાં આવ્યું છે એમ કહેવાનું કારણ એ છે કે આ મહામોહ નરાધિપ છે તે એક રીતે ચોર જેવો છે અને અંધારામાં ઘા કરનારો છે તેથી તેને અટવીમાં સ્થાપન કરવામાં આવ્યો છે તે બરાબર યોગ્ય છે આ અટવીમાં બીજા રાજાઓ તારા જોવામાં આવ્યા હતા તે સર્વે આ મહામોહ રાજાના પાળાઓ છે-સેનાનીઓ છે એમ ગણવું તદ્દન યોગ્ય છે તેમાં એક વાત ખાસ ધ્યાનમાં રાખવા જેવી છે તે એ છે કે પેલો કર્મપરિણામ રાજા જે આનો મોટો ભાઇ છે તે પ્રકૃતિથી એવો છે કે કોઇ વખત પ્રાણીઓને [2]સારૂં લાગે તેવું પણ કામ કરે છે અને

---

1 કર્મપરિણામ રાજા સબંધી હકીકત પૃ ૨૫૮ થી આવે છે ત્યાં સારો વિસ્તાર છે (પ્રસ્તાવ દ્વિતીય-પ્રકરણ-દ્વિતીય)

2 કર્મ શુભ અને અશુભ બન્ને પ્રકારના હોય છે જ્યારે મોહનીય કર્મ જે પણ કર્મનો એક પ્રકાર છે તે તો પ્રાણીને ત્રાસ જ આપે છે

કોઇ વખત ખરાબ લાગે તેવુ પણ કરે છે, જ્યારે આ (મહામોહ) ભાઇશ્રી તો એવા છે કે તે તો લોકોને તદ્દન ખરાબ લાગે, હેરાનગતિ કરે અને ત્રાસ આપે એવા જ કામો કરે છે વળી એક બીજી પણ વાત છે આ (મહામોહ) મહારાજા લડાઇ કરી જીત મેળવવાની ઇચ્છાવાળો છે ત્યારે પેલો (કર્મપરિણામ) રાજા બહુ નાટકપ્રિય છે, એને નવા નવા ખેલ જોવા બહુ ગમે છે આ પ્રમાણે હોવાથી પેલા સર્વે નાના મોટા રાજાઓ છે તે સર્વે મહામોહ રાજાની સેવના હમેશા કર્યા કરે છે, છતા લોકોમા તો એમ જ કહેવાય છે કે એ કર્મપરિણામ રાજા જે આ મોહરાયના ભાઇ થાય છે તે જ મોટા રાજા છે, કારણ કે એનો રાજ્યવિસ્તાર મોહરાજાના કરતા પણ વધારે છે આ પ્રમાણે હોવાથી મોહરાજા પોતે અને તેને સેવનારા સર્વે રાજાઓ કર્મપરિણામ રાજાની પાસે વારવાર જઇને તેના આનદમા વધારો કરવા માટે નાટક કરી આવે છે એ રાજાઓ જ્યારે કર્મપરિણામ રાજા પાસે નાટક કરવા જાય છે ત્યારે તેઓમાના કોઇ તો જાતે ગાનારાઓનુ કામ કરે છે, કેટલાક વીણા વિગેરે વગાડે છે અને કેટલાક પોતે જાતે જ મૃદગ વિગેરે વાજિત્રોનુ રૂપ ભક્તિપૂર્વક ધારણ કરી લે છે સક્ષેપમા કહુ તો જે આ સસારનાટક ચાલે છે તેમા મહામોહ વિગેરે સર્વે રાજાઓ હેતુપણુ પામે છે એટલે કે નાટક કરનારાઓ થાય છે અને એ કર્મપરિણામ મહારાજા પોતાની કાળપરિણતિ સ્રીસાથે બેસીને એ સસારનાટક જોઇને આનદ મેળવે છે અને મોજ માણે છે આટલા માટે આ સર્વે રાજાઓનો તે કર્મપરિણામ રાજા ઉપરી-સ્વામી છે એટલુજ નહિ પણ એ ઉપરાત બીજા જે જે અતરગ રાજાઓ છે તે સર્વેનો લગભગ ઉપરી એ જ મહારાજા છે એમા સાર એટલો જ છે કે કર્મપરિણામ મહારાજા આખા સમુદાયનો ઉપરી છે-સારા અને ખરાબ સર્વ રાજાઓનો નાયક છે અને આ મહામોહરાય તો તેના એક વિભાગનો જ ઉપરી છે અને કર્મપરિણામ મહારાજાના હુકમને ઉઠાવનારો છે

નાટકપ્રિય કર્મપરિણામ ત્રાસઆપનાર મોહરાય

"એ બાબત હજુ પણ વધારે સ્પષ્ટ રીતે તારે સમજવા યોગ્ય છે તેથી હુ કહુ છુ તે બરાબર લક્ષ્યમા રાખી લે જે જે અતરગ લોકો પ્રાણીઓનુ સારૂ અથવા ખરાબ કરનારા છે તે સર્વેને પ્રવર્તાવનાર ઘણે ભાગે એ કર્મપરિણામ મહારાજા જ છે નિર્વૃત્તિ નગરી બાદ કરીને બાકી જેટલી નગરીઓ અથવા શહેરો અતરગ પ્રદેશમા

બન્ને રાજાઓની એક રૂપતા

છે તેના બાહ્ય ભાગનો એ જ રાજા છે એમા જરા પણ સશય જેવુ નથી તેં અહીં જે રાજાઓ જોયા હતા તે સર્વેનો સ્વામી મોહરાય છે, પણ તે તેનુ સ્વામીપણુ કર્મપરિણામ મહારાજના હુકમને લઇને છે અને કર્મપરિણામ હુકમ કરે ત્યા સુધી ચાલે તેવુ છે જેમ હાથ નીચેના ખડીઆ રાજા ખડણી આપે તેમ આ મહામોહ રાજા પોતાની શક્તિથી જે કાઇ ધન ઉપાર્જન કરે છે તે સર્વે મસ્તક નમાવીને કર્મપરિણામને અર્પણ કરી દે છે અને એવી રીતે મોહરાજાએ જે ધન ઉપાર્જન કરેલુ હોય તેની સારી ખરાબ વસ્તુઓમા યોગ્ય વહેંચણી કર્મપરિણામ રાજા કરે છે[1] આ મોહરાજા હમેશા જીત મેળવવાને તત્પર અને લડાઇ કરવાને ઘણો જ આતુર રહે છે, તેના વિષયભૂત પ્રાણી ઉપર તે એકદમ હુમલો લાવે છે, જ્યારે કર્મપરિણામ મહારાજા તો ભોગ ભોગવવામા આનદ માને છે, નાટક જોવામા મોજ લે છે અને લડાઇની વાત કદિ જાણતો પણ નથી આ પ્રમાણે હોવાથી કર્મપરિણામ મહારાજા મોહરાયને આજ્ઞા કરે છે અને મોહરાજાના મનમા તેને માટે ઘણી ભક્તિ છે તેથી આજ્ઞાને અનુસરના સર્વે પ્રયત્નો તે જરૂર કરે છે અને કર્મપરિણામ મોહરાયથી જરા પણ જૂદાઇ માનતો નથી, જાણે તે અને પોતે એકરૂપ જ હોય એમ માની લે છે

" વળી ભાઇ પ્રકર્ષ! તેં જે પ્રથમ [2]રાજસચિત્ત અને [3]તામસચિત્ત નામના બે શહેરો જોયા હતા તે બન્ને આ મોહરાજાને એ મોટા કર્મપરિણામ રાજાએ જાગીરમા આપ્યા છે આથી આ મોહરાયનું કેટલુક વફાદાર લશ્કર તે બને નગરમા રહે છે અને બાકીનુ સઘળુ ચિત્તવૃત્તિ અટવીમા રહે છે અને વિગ્રહ કરવાને-લડાઇ લડવાને નિરતર તૈયાર રહે છે "

પ્રકર્ષ—" મામા! ત્યારે તમને એક બીજો સવાલ પણ સાથે જ પૂછી લઉં! કર્મપરિણામ અને મોહરાજાના રાજ્યો છે તે તેઓના વડિલો

---

૧ મોહરાય પ્રાણી પાસે કર્મ બધાવે છે પણ તેની વહેંચણ સવ પ્રકૃતિઓમા થાય છે તેમા સક્રમણાદિ પણ થાય છે તે સર્વ સામા ય કર્મોપર આધાર રાખે છે કર્મ જાતિ છે અને મોહનીય કર્મ તેનો એક ભેદ છે સવ કર્મોનો વહિવટ અમુક નિયમોને અનુસરીને થાય છે આ વસ્તુ સમજવા માટે પચસગ્રહ કર્મપ્રકૃતિ કર્મગ્રથઆદિ ગ્રથોના અભ્યાસની જરૂર છે

૨ જુઓ પૃ ૭૯૦

૩ જુઓ પૃ ૭૯૪

પાર્જિત હોઇ ક્રમસર તેઓ પાસે આવેલ છે કે તે રાજ્યો કોઇ બીજાના છે અને આ લોકોએ જબરાઇથી પચાવી પાડ્યા છે?'

વિમર્શ—"ભાઇ પ્રકર્ષ! એ કાંઇ એ લોકોના બાપદાદાનુ રાજ્ય નથી અને એ તેમની પાસે ક્રમસર આવેલુ પણ નથી, એ તો પારકુ રાજ્ય છે અને એ લોકોએ બળાત્કારથી પચાવી પાડેલ છે કારણ કે જ્યા સુધી પ્રાણી કર્મથી આવૃત્ત હોય છે અને તેથી જ્યા સુધી બહિરંગ પ્રદેશમા રહેતો હોય છે ત્યા સુધી મેં તને અગાઉ જણાવેલ છે તેમ તે સસારીજીવ કહેવાય છે એવા પ્રાણીની ચિત્તવૃત્તિ રૂપ મહા અટવીમાથી એને બહાર કાઢી મૂકી તે અટવીનુ રાજ્ય ખુચવી લઇને પોતાની શક્તિથી એ લોકો [1]તે અટવીપર રાજ્ય કરે છે"

બળાત્કારથી રાજા બન્યા

પ્રકર્ષ—"એવી રીતે પારકા રાજ્યને પચાવી પાડ્યાને કેટલો વખત થયો? તે મામા! મને સાથે સાથે જણાવી દો"

વિમર્શ—"ભાઇ! એ રાજ્ય બન્ને રાજાઓએ ક્યારે લીધુ તેની શરૂઆત (આદિ)[2] હુ જાણતો નથી, પણ એ બા બાતમા મુદ્દાની અદરની હકીકત શુ છે તે હુ તને બરાબર સમજાવુ એટલે તારા મનમા જે સશય છે તે તદ્દન દૂર થઇ જશે હકીકત એમ છે કે કર્મપરિણામ રાજા છે તે હમેશા કેટલાકને કાઇ આપે છે અને વળી કેટલાકને કાઇ આપ્યુ હોય તે તેની પાસેથી ખુચવી લે છે એવો તેનો સ્વભાવ છે, તેના સર્વે સામતોના મુગટો તેના પગ આગળ નમન કરી રહેલા છે અને તે એવા સારા સયોગોમા સ્થિત થયેલો છે કે તેના પ્રભાવમાત્રથી તેના સર્વે કાર્યનો વિસ્તાર સિદ્ધ થઇ જાય છે તે રાજાધિરાજ છે, મોટો રાજા છે અને રાજ્યસિંહાસનનો માલીક છે હવે આ જે મહામોહ મહારાજા કહેવાય છે તે તેના સૈન્યનુ બરાબર રક્ષણ કરનાર અને સભાળ લેનાર છે, તેણે આપેલ ખાનગી સલાહ પ્રમાણે તેની સેવા કરનાર અને તેનુ કામ ઉઠાવનાર છે, તેના ખજાનામા વધારો કરનાર છે અને જો કે તેની આજ્ઞાનો અમલ કરનારો છે તો પણ તેનામા પુરૂષાતન ઘણુ છે તેથી રાજકાર્યમા પોતાની મરજી આવે તે પ્રમાણે તે તેની પરિપાલના કરે છે લોકોમા આ પ્રમાણે વાતો

પચાવી પાડવાનો સમય

---

૧ અટવીનો અસલ માલીક જીવ પોતે જ છે તેને ત્યાથી દૂર રાખી ચિત્તવૃત્તિપર પેલા રાજા કબજો મેળવે છે જરા કલ્પના વાપરવાથી સમજાઇ જાય તેવી હકીકત છે

૨ જીવ અને કર્મનો સબધ અનાદિ છે

બન્ને રાજાઓની એક રૂપતા

છે તેના બાહ્ય ભાગનો એ જ રાજા છે એમા જરા પણ સશય જેવુ નથી તેં અહીં જે રાજાઓ જોયા હતા તે સર્વેનો સ્વામી મોહરાય છે, પણ તે તેનુ સ્વામીપણુ કર્મપરિણામ મહારાજના હુકમને લઇને છે અને કર્મપરિણામ હુકમ કરે ત્યા સુધી ચાલે તેવુ છે જેમ હાથ નીચેના ખડીઆ રાજા ખંડણી આપે તેમ આ મહામોહ રાજા પોતાની શક્તિથી જે કાઇ ધન ઉપાર્જન કરે છે તે સર્વે મસ્તક નમાવીને કર્મપરિણામને અર્પણ કરી દે છે અને એવી રીતે મોહરાજાએ જે ધન ઉપાર્જન કરેલુ હોય તેની સારી ખરાબ વસ્તુઓમા યોગ્ય વહેંચણી કર્મપરિણામ રાજા કરે છે[1] આ મોહરાજા હમેશા જીત મેળવવાને તત્પર અને લડાઇ કરવાને ઘણો જ આતુર રહે છે તેના વિષયભૂત પ્રાણી ઉપર તે એકદમ હુમલો લાવે છે, જ્યારે કર્મપરિણામ મહારાજા તો ભોગ ભોગવવામા આનદ માને છે, નાટક જોવામા મોજ લે છે અને લડાઇની વાત કદિ જાણતો પણ નથી આ પ્રમાણે હોવાથી કર્મપરિણામ મહારાજા મોહરાયને આજ્ઞા કરે છે અને મોહરાજાના મનમા તેને માટે ઘણી ભક્તિ છે તેથી આજ્ઞાને અનુસરના સર્વે પ્રયત્નો તે જરૂર કરે છે અને કર્મપરિણામ મોહરાયથી જરા પણ જુદાઇ માનતો નથી, જાણે તે અને પોતે એકરૂપ જ હોય એમ માની લે છે

"વળી ભાઇ પ્રકર્ષ! તેં જે પ્રથમ [2]રાજસચિત્ત અને [3]તામસચિત્ત નામના બે શહેરો જોયા હતા તે બન્ને આ મોહરાજાને એ મોટા કર્મ પરિણામ રાજાએ જાગીરમા આપ્યા છે આથી આ મોહરાયનુ કેટલુક વફાદાર લશ્કર તે બન્ને નગરમા રહે છે અને બાકીનુ સઘળુ ચિત્તવૃત્તિ અટવીમા રહે છે અને વિગ્રહ કરવાને-લડાઇ લડવાને નિરતર તૈયાર રહે છે"

પ્રકર્ષ—"મામા! ત્યારે તમને એક બીજો સવાલ પણ સાથે જ પૂછી લઉં! કર્મપરિણામ અને મોહરાજાના રાજ્યો છે તે તેઓના વડિલો

---

૧ મોહરાય પ્રાણી પાસે કર્મ બધાવે છે પણ તેની વહેંચણ સવ પ્રકૃતિઓમા થાય છે તેમા સક્રમણાદિ પણ થાય છે તે સર્વે સામાન્ય કર્મોપર આધાર રાખે છે કર્મ જાતિ છે અને મોહનીય કર્મ તેનો એક ભેદ છે સર્વે કર્મોનો વહિવટ અમુક નિયમોને અનુસરીને થાય છે આ વરતુ સમજવા માટે પચસગ્રહ, કર્મપ્રકૃતિ કર્મગ્રથઆદિ ગ્રથોના અભ્યાસની જરૂર છે

૨ જુઓ પૃ ૭૬૦

૩ જુઓ પૃ ૭૬૪

વસન્ત વર્ણન.

કુદરતની બલીહારી.
સુરાપાન ગોષ્ટિવર્ણન.
વિલાસિનીઓની ગોષ્ઠી.

नृत्यन्निव दक्षिणपवनवशोद्वेल्लमानकोमलल्लतावाहुदण्डैर्गायन्निव मनोज्ञविहङ्गकलकलकलविरुतैर्महाराजाधिराजप्रियवयस्यकमकरकेतनस्य राज्याभिषेके जयजयशब्दमिव कुर्वाणो मत्तकलकोकिलाकुलकोलाहलकण्ठकूजितैस्तर्जयन्निव विलसमानवरचूतकलिकातर्जनीभिराकारयन्निव रक्ताशोककिसलयदलललिततरलकरविलसितै प्रणमन्निव मलयमारुतान्दोलितनमच्छिखरमहातरूत्तमाङ्गैर्हसन्निव नवविकसितकुसुमनिकराट्टहासैः रुदन्निव त्रुटितवृन्तवन्धननिपतमानसिन्दुवारकुसुमनोनयनसलिलं पठन्निव शुकसारिकास्फुटाक्षरोल्लापजल्पितेन सोत्कण्ठक इव माधवीमकरन्दविन्दुसन्दोहास्वादनमुदितमत्तमधुकरकुलझणझणायितनिर्भरतया

"આ ઋતુમા દક્ષિણદિશાના પવનના જોરથી ચાલતી કોમળ લતાઓરૂપ બાહુદડથી જાણે તે (વસતઋતુ) નાચ કરતી હોય એમ લાગતુ હતું, મહારાજાધિરાજ (મોહરાય)ના અત્યત વહાલા મિત્ર મકરધ્વજ (કામદેવ)નો હાલમા રાજ્યાભિષેક થવાનો ટાવાથી તે પ્રસગે જાણે 'જય જય' શબ્દનો ઉચ્ચાર કરતી હોય નહિ એની કોકિલાઓના સમૂહના મધુર કંઠમાથી નિકળતા મધુર અવાજથી તેમજ બીજા નાના પ્રકારના પક્ષીઓના કલકલ અવાજથી જાણે વસતઋતુ ગાયન કરી રહી હોય તેમ લાગતું હતું, વિલાસ કરતા સુંદર આંબાની કળિઓ રૂપ તર્જની (અગુઠા પાસેની) આગળીવડે જાણે બીજાઓનો તિરસ્કાર કરતી હોય તેમ લાગતુ હતુ, રાતા અશોકના નવીન સુકોમળ પત્રના સમૂહરૂપ સુંદર ચપળ હાથોની નિશાનીથી જાણે બોલાવતી હોય એમ લાગતુ હતુ, મલયદેશ (મલબાર–દક્ષિણદિશા)ના પવનથી હાલી રહેલા અને નમી જતા મોટા મોટા શિખરોપર આવેલા મોટા વૃક્ષોરૂપ મસ્તકોથી જાણે તે ઋતુ નમસ્કાર કરતી હોય એમ લાગતુ હતુ, નવા વિકાસ પામેલા પુષ્પોના સમૂહથી અટ્ટહાસ્યપૂર્વક જાણે હસતી હોય એમ લાગતુ હતુ, [1]સિન્દુવાર જાતિના પુષ્પો પોતાના વિંટ(વિંગ)માથી બંધનમુક્ત થઇ છૂટા પડી જમીનપર પડતા

1 વૃક્ષોના પાદડાં જમીનપર પડી જાય છે ત્યારે તેના મૂળમાથી રૂપ જેવુ જળ નીકળે છે

ચાલે છે કે મોહરાજા પરાક્રમી છે, લડવૈયો છે અને કર્મપરિણામને નાટક ઘણુ ગમે છે તેને લઇને પડિતોએ મહાસિહાસન ઉપર બેઠેલ ઉપરના રાજા તરીકે મહામોહને ગણ્યો છે બાકી વાસ્તવિક રીતે જોતા ભાઇ પ્રકર્ષ! એ બન્ને રાજામા કાઇ પણ ભેદ નથી અને ખરી રીતે તો આ એક જ રાજ્ય છે એમ તારે સમજવુ કહેવાનો આશય એ છે કે કાર્યના પરિણામને લઇને અને વ્યવહારમા મોહનુ પ્રાબલ્ય વધારે હોવાથી તેને ખાસ રૂપક આપી બતાવેલ છે, બાકી તેનુ રાજ્ય અને કર્મપરિણામનુ રાજ્ય તેટલા પૂરતુ તો એક જ છે"

વસ્તુત એક રાજ્યતા

પ્રકર્ષ—"મામા! મારા મનમા જે શકા ઉત્પન્ન થઇ હતી તે હવે નાશ પામી ગઇ છે આપશ્રી જેવા જ્યારે મારી નજીક હોય ત્યારે સશય વધારે વખત ટકી રહે એ બનવા જેવુ જ નથી!"

આની રીતે જ્ઞાનગોષ્ઠિ અને વિદ્વત્તાભરેલી ચર્ચા કરતા મામા ભાણેજ ભવચક્ર નગરને માર્ગે આગળ વધ્યા જતા હતા તેથી રસ્તાનો થાક તેમને જરા પણ જણાતો ન હોતો એ પ્રમાણે મુસાફરી કરતા કેટલેક દિવસે તેઓ ભવચક્રનગરે આવી પહોંચ્યા.

પ્રકરણ ૨૧ મું

વસતરાજ—લોલાક્ષ

વસતવર્ણન.

મર્શ અને પ્રકર્ષ જ્યારે ભવચક્રનગરે આવી પહોંચ્યા તે વખતે શિશિર ઋતુ પુરી થઇ ગઇ હતી અને કામદેવને અત્યત વહાલી અને લોકોને અનેક પ્રકારના ઉન્માદ કરાવનારી વસત ઋતુ શરૂ થઇ હતી હવે મામા ભાણેજ એ ભવચક્રનગરની બહાર ઉદ્યાનોમા ફરતા હતા તે વખતે તેમણે[1] વસતનો કેવો અનુભવ ક્યા તે સાભળો —

---

૧ વસતને ઋતુ તરીકે ગુજરાતીમા સ્ત્રીલિગે પણ બોલાવાય છે સસ્કૃતમા તો વસત નરજાતિમા જ વપરાય છે આથી અત્ર બન્ને લિગમા અવારનવાર તે શબ્દ વાપર્યો છે

સિંદુવાર (નગોડના ઝાડ)મા લોભાય છે, [1]પાટલના પલ્લવોની લીલા નીહાળતા તો તેઓને તૃપ્તિ થતી જ નથી અને તેવીજ સ્થિતિ અશોક વૃક્ષની સાથે થાય છે વળી તેઓ આંબાના મોટા મોટા વનોમા જાય છે અને ચંદનના વૃક્ષોની ઝાડીમા પણ બહુ આનંદથી પ્રવેશ કરે છે

[2]इति मधुमासविकासिते रमणीयतरे द्विरेफमालिकेव,
एतेषां खलु दृष्टिका विलसति सुचिरं वरे तरुप्रताने ॥

એ લોકોની નજર જાણે ભમરાઓની હાર હોય નહિ તેમ ચૈત્ર માસમા વિકાસ પામેલા અતિ સુંદર વૃક્ષના વિસ્તારમા સારી રીતે વિલાસ કરી રહી છે

[3]बहुविधमन्मथकेलिरसा दोलीरमणसहेन ।
एते सुरतपराश्च गुरुतरमधुपानमदेन ॥

એ લોકો [4]હીંચકો ખાવાના આનંદ સાથે અનેક પ્રકારની કામદેવની રમતોના રંગમા ડૂબી ગયા છે અને મોટા વૃક્ષપર થતા મધનુ પાન કરવા સાથે વળી તેઓ કામક્રીડામા પણ મસ્ત થઇ ગયા છે વળી—

[5]विकसिते सहकारवने रतः
कुरुवकस्तवकेषु च लम्पटः ।
[6]मलयमारुतलोलतया वने,
सततमेति न याति गृहे जनः ॥

इदमहो पुरलोकशताकुलं, प्रवरचूतवनावलिमध्यगम् ।
विलसतीह सुरासवपायिना, ननु विलोकय भद्र ! कदम्बकम् ॥

मणिविनिर्मितभाजनसंस्थिते-
रतिविनीतजनप्रविढौकितैः ।[7]
प्रियतमाधरस्पृष्टविदर्शनैः
श्चपकरत्नमयूखविराजितैः ॥

---

1 પાટલનો અર્થ પુન્નાગ થાય છે ગુલાબને મળતો એ વેલો હોય એમ જણાય છે

2 આર્યા ગીતિ છંદ છે

3 છંદ સમજાતો નથી

4 વસંતમા વૃક્ષસાથે હીંચકો બાંધી હીંચકવાનો આનંદ હાલ પણ માનવામા આવે છે નગરબહાર ઉજાણીઓ પણ હોળીની સાથે જોડાયલી ઘણી જગોપર જોવામા આવે છે

5 આ અને પછીના ત્રણ શ્લોકનો રાગ દ્રુતવિલંબિત છંદ છે

6 मदनमारुत પાઠાંતરે છે, તે કરતા मलयमारुत પાઠ વધારે સારો છે

7 प्रविढोकितैः પાઠાંતર છે

હતા તેની આખોમાથી નીકળતા પાણીરૂપ જળવડે જાણે તે ઋતુ રડતી હોય તેમ લાગતુ હતુ, શુક અને સારિકાઓના કલકલ મધુર ધ્વનિરૂપ પ્રગટ અક્ષરોવડે જાણે પાઠ કરતી હોય તેમ જણાતુ હતુ, મધુના બિન્દુઓનો સ્વાદ લેવાથી આનદમા આવી ગયેલ મસ્ત ભ્રમરોના ગણગણાટથી ચારે તરફ અવાજ કરતી હોવાથી જાણે રતિબધ (ઉત્કઠ) યુક્ત હોય અથવા ઉત્સાહવાળી થયેલી હોય એવી દેખાતી હતી[1]

[2]इति नर्तनरोदनगानपर
पवनेरितपुष्पजधूलिधर ।
स घसन्तऋतुर्ग्रहरूपकर,
फलितो नगरोपवनान्तचर ॥

એવી રીતે નર્તન રોદન ગાન આદિ નવ ભાવોમા વસતઋતુ પરાયણ થઇ ગઇ છે તેથી જાણે (નવ)[3] ગ્રહો રૂપ તેના નવ હાથો હોય તેવી દેખાય છે, પવનથી ફૂલોમા રહેલ સુગધી પરાગને ચારે તરફ ફેલાની રહી છે અને ઘણી સુંદર રીતે નગરમા અને નગરની બહાર ઉપવન ઉદ્યાનોમા વિસ્તરી રહી છે” પછી વિમર્શ મામાએ કહ્યુ “ ભાઇ પ્રકર્ષ ! તને ભવચક્રનગર જોવાનુ કુતૂહળ બરાબર યોગ્ય વખતે થયુ છે કારણ કે આ નગરનુ સુંદરમા સુંદર સ્વરૂપ આ ઋતુમા જ દેખાય છે, માટે એની સર્વ સૌંદર્યલીલા જોવાનો આ બરાબર વખત છે જો ! નગર બહારના બગીચાઓમા લહેર કરવાને નીકળી પડેલા આ નગરવાસી જનોની કેવી અવસ્થા વર્તે છે !

[4]सन्तानकवनेपु परिमुह्यति धावति बकुलवृक्षके,
विकसितमाधवीपु धृतिमेति विलुम्पति सिन्दुवारके ।
पाटलपल्लवेपु न च तृप्यति नूनमशोकपादपे,
चूतवनेपु याति चन्दनतरुगहनमथावगाहते ॥

લોક [5]સતાનક નામના વૃક્ષોના વનોમા મોહી રહ્યા છે, બકુલ વૃક્ષ તરફ દોડે છે, વિકસ્વર થયેલા મોગરામા શાતિ પ્રાપ્ત કરે છે,

૧ વસતઋતુમા નવ ભાવ બતાવ્યા તે સર્વે કામદેવના કલહપ્રપચો છે નવ ભાવો આ છે નર્તન ગાન, તર્જન આકર (બોલાવવુ તે) પ્રણમન, હસન, રુદન, પઠન, ઉત્કઠ (રતિબધ) આ સર્વ ભાવો ગદ્ય વર્ણનમા આવી ગયા

૨ ત્રોટક છ

૩ નર્તન વિગેરે નવ માટે જુઓ ઉપરની નોટ ન ૧ આ નવ કાર્યરૂપ નવ હાથની કલ્પના કવિએ કરી છે ગ્રહનો અર્થ ‘ગાડો માણસ એમ પણ થાય છે

૪ આના દરેક પાદમા ૨૮ માત્રા છે

૫ ઇંદ્રની અમરાવતીમા આવેલુ એક જાતનુ વૃક્ષવિશેષ એને કલ્પવૃક્ષ પણ કહે છે

[1]લોકો આનંદમાં આવી જઇ એક બીજાને પગે પડે છે, અહીં તહીં અફળાય છે, દારૂ પીએ છે, ગાયનો ગાય છે, સ્ત્રીઓના વદનકમળને ચુંબન કરે છે, અનેક પ્રકારના ચાળા અને વિવિધ ચેષ્ટાઓ કરે છે, અરસ્પરસ એક બીજાની બિભત્સ મશ્કરી કરે છે, તાલ પૂર્વક શબ્દો બોલતા મદમાં આવી જઇને નાચ કરે છે, બીજા વળી જ્યાં ત્યાં આળોટે છે, વળી કેટલાક સુરાપાનથી ઘુર્ણાયમાન આંખોવાળા ઢોલકી અને વાંસળીના અવાજથી વિકાર બતાવે છે, પોતાના વૈભવની આબરૂના ગર્વથી ભરપૂર કેટલાક માણસો લોકોમાં ધન વહેંચે છે, દાન આપતા જણાય છે અને કેટલાક તો પહોળા પગ કરી ઉતા વળી ચાલે અહીંથી તહીં કાંઇ પણ કારણ વગર ભટક્યા કરે છે જાણે આનંદમાં આવી જઇ લહેર કરતા હોય અને બીજી કોઇ પણ વાતની ચિંતા જ ન હોય તેવા ગર્વ લોકો દેખાય છે"

આવી રીતે દારૂ પીવાના સ્થાનને મામાજી પોતાના ભાણેજને બતાવી રહ્યા હતા અને તેમાં ભાગ લેનારા લોકોનું વર્ણન કરી રહ્યા હતા તે વખતે પ્રકર્ષની નજર જે સાધારણ રીતે જ કમળપત્રમાં વિલાસ કરવાની ટેવવાળી હતી તે મોગરાના વેલાના બનાવેલા મંડપપર પડી એટલે તેણે મામાશ્રીને કહ્યું "મામા! આ પાનગોષ્ઠિ (દારૂ પીનારાની મંડળી) તો વળી તમે બતાવી તે કરતા પણ વધારે વિલાસ કરી રહેલ છે"

વિમર્શ મામાએ કહ્યું, "વસન્તસમય નજીક આવનાથી હવે પામેવા નગરવાસીઓ આની રીતે અનેક પ્રકારની પાનગોષ્ઠિ કરે છે તે આ સમયમાં ભવચક્રનગરમાં ઘણી જ પાએ મળી આવશે આ વખતમાં જૂદા જૂદા લોકો એકઠા થઇ અનેક જગ્યાએ પાનગોષ્ઠિ કર્યા કરે છે તુ પેલી ચંપાની હાર જોઇશ, દ્રાક્ષના વેલાઓના મંડપો દેખીશ, સેવતીના ઝાડના ઊંડા વનવિભાગો વિલોકીશ, મોગરાના ઝાડોના સમૂહનું નિરીક્ષણ કરીશ, રાતા અશોક વૃક્ષોની ઘટાઓ અવલોકીશ અથવા બકુલના ઝાડોના ગહનભાગો સાક્ષાત્ કરીશ તો તને એ હકીકતની પ્રતીતિ થશે, તેમાનો એક પણ ભાગ તારા જોવામાં એવો નહિ આવે કે જ્યાં વિલાસ કરતી યુવાન સ્ત્રીઓના ટોળાથી પરિવરેલા ધનવાન્ નાગરિકોએ જમાવેલ પાનગોષ્ઠિ થતી ન હોય, જો એવી એક પણ જગ્યા આ નગર બહારના ઉદ્યાનમાં તારા જોવામાં આવે કે જ્યાં પાનગોષ્ઠિ ન થતી હોય તો તારે માગ અન્ય

1 દારૂ-મદ્યપાનની અસરનું આબેહૂબ વર્ણન છે

सुरभिनीरजगन्धसुवासितै , सुघनितावदनाम्बुरुहार्पितै ।
विविधमद्यरसैर्मुखपेशलै , कृतमिदं तदहो मदनिर्भरम् ॥

લોકો વિકાસ પામતા આંબાઓના મોટા વનોમાં આસક્ત થઇને તેમજ કુરબક નામના ઝાડોમાં લોલુપ થઇને અને મલય (દક્ષિણ દિશાના) દેશના પવનમાં આનંદ માનીને નિરંતર વનોમાં અને ઉદ્યાનોમાં ભ્રમણ કર્યા જાય છે અને પોતાને ઘરે પાછા જતા નથી ભાઇ! સુંદર આંબાના વૃક્ષોની હાર વચ્ચે આવી રહેલા આ કદંબ વૃક્ષને તો તું જો! એની ફરતા સેંકડો નગરવાસી જનો ફરી વળેલા છે, અને દારૂ અને આસવ પાનારા અને પીનારાને તે અનેક પ્રકારના વિલાસો કરાવી રહેલ છે રત્નના બનાવેલા સુંદર મૂલ્યવાન્ વાસણોમાં રાખેલ,[1] પ્રેમથી સુસ્નસ્કારિત થયેલા માણસોએ સન્મુખ કરેલ, વહાલી પ્રિયતમાના સુંદર ટોઠ લાગવાથી પવિત્ર થયેલ, મદ્યના પાત્રમાં રહેલ રત્નોના કિરણથી વિરાજિત થયેલ, સુગંધી કમળની આકર્ષક ગંધથી સુવાસિત થયેલ અને સુંદર રમણીય પત્નીના વદનકમળથી અર્પણ થયેલ, તેમજ મુખને ઘણુ સ્વાદિષ્ટ બનાવનાર જૂદા જૂદા પ્રકારના મદ્ય-સુરાના રસથી એ કદંબ વૃક્ષને મદથી ભરપૂર કરી દે છે

* * * *

અને ભાઇ પ્રકર્ષ! તું આ સુરાપાન [2]ગોષ્ટિમાં લોકો કેવો વિલાસ માની રહ્યા છે તે તો જો!

[3]पतन्ति पादेषु [4]लुठन्ति मोदिता
पिबन्ति मद्यानि रणन्ति गायना ।
रसन्ति घन्नाम्बुरुहाणि योषिता
मनेकचाटूनि च कुर्वते जना ॥
वदन्ति गुह्यानि सशब्दतालकं, मदेन [5]दृप्यन्ति लुठन्ति चापरे।
विघूर्णमानैर्नयनैस्तथापरे, मृदङ्गवंशध्वनिना विकुर्वते ॥
स्वपूर्वजोल्लासनगर्वनिर्भरा,
धनानि यच्छन्ति जनाय चापरे ।
भ्रमन्ति चान्ये विततैः पदक्रमै
रितस्ततो यान्ति विना प्रयोजनम् ॥

---

૧ આ સર્વ દારૂ-મદ્યના વિશેષણો છે
૨ A drinking party
૩ આ ત્રણે શ્લોકમાં વંશસ્થ છંદ છે
૪ पठति मादिता પાઠાંતર તેનો મ મા આવીને બોલે છે—એવો અર્થ થાય છે
૫ नृत्यन्ति પાઠાંતર છે

ભેટીને બેઠી ગયા છે, અને કોઇ વનવિભાગો યુવાન વિલાસીનીઓના મુખરૂપ કમળખંડથી પણ વધારે શોભાવાળા નથી એમ નથી એટલે કમળવનખંડથી પણ વધારે શોભા સ્ત્રીમુખકમળને લીધે ધારણ કરી રહ્યા છે"

વિમર્શ—"ભાઇ પ્રકર્ષ! તેં બહુ સારી રીતે અવલોકન કરી લીધું એ સર્વ ભાગ તારા કૌતુકને તૃપ્ત કરે તેવા છે બાકીના વનવિભાગો પણ સર્વે એવી જ જાતના છે તેટલા જ માટે મેં તને કહ્યું હતું કે બરાબર યોગ્ય વખતે તને આ ભવચક્રનગર જોવાનું કૌતુક થયું છે, કારણ કે આ વખતે જ એ નગર તેના પૂર બહારમાં હોય છે હવે તેં નગરની બહારના વિભાગો ઉદ્યાનો વિગેરે તો જોઇ લીધા, આપણે હવે નગરમાં પ્રવેશ કરીએ નગરની શોભા કેવી છે તે હવે આપણે બરાબર જોઇ લઇએ એટલે તારા મનનું કૌતુક પૂરૂં કરવાનો જે મનોરથ તને થયો છે તે તૃપ્ત થઇ જાય"

પ્રકર્ષ—"મામા! અહિ પ્રદેશમાં રહેલા આ લોકોના વિલાસ તો ખાસ જોવા લાયક હોય એમ મને લાગે છે નગર બહારનો આ પ્રદેશ ઘણો સુંદર છે, વળી મને રસ્તાનો થાક પણ લાગ્યો છે, તેથી આપ મારા ઉપર કૃપા કરો અને હજુ થોડો વખત વધારે અહીં જ બેસો થોડા વખત પછી આપણે નગરમાં દાખલ થઇશું"

વિમર્શ—"ભલે, એમ કરો!"

* * * *
* * * *
*

ભવચક્રના કૌતુકો.[1]

વસંતરાજ-લોલાક્ષ રાજા.[2]
લોકોમાં મોટી ધમાધમ.
નવરસમાં મગ્નતા.

આ પ્રમાણે મામા ભાણેજ વાત કરતા હતા ત્યાં એક અતિ અદ્ભૂત બનાવ બન્યો

૧ અહીંથી ભવચક્રના કૌતુકો શરૂ થાય છે તે બરાબર વિચારવા તે પ્રકરણ ૩૭ ના અંત સુધી ચાલશે

૨ બાહ્ય પ્રદેશનો રાજા લોલાક્ષ છે વસંત આવેલ છે અને અંતરંગ રાજ્ય વસંતકાળમાં મકરધ્વજનું થવાનું છે તે આગળ જણાશે

વચનો ઉપર પણ વિશ્વાસ ન કરવો, કારણ કે એ ઉપરથી તને એમ લાગે કે હું વાત કહેવામાં તને કાંઇક પણ છેતરૂં છું"

પ્રકર્ષ—"મામા ! તમે કહો છો તે વાતમાં જરા પણ સંદેહ કરવા જેવું છે જ નહિ આ પ્રદેશમાં રહ્યા રહ્યા જાણે એ સર્વ વનના વિભાગો આપે કહેલ સ્થિતિ મુજબ દૃષ્ટિગોચર થાય છે જુઓ મામા ! આપે બતાવ્યા તે ઉદ્યાનના વિભાગો વિવિધ પ્રકારના મધુપાનમાં મસ્ત થયેલાઓના મોટા શબ્દો, શૃંગારગેયો અને ઉલ્લાસશબ્દો સાથે અનેક લોકોના આનંદધ્વનિના અવાજથી ગાજતા જણાય છે એટલું જ નહિ પણ—

'क्वचिद्रसन्नूपुरमेखलागुणै
नितम्बबिम्बातुलभारमन्थरै ।
तरुप्रसूनोच्चयवाञ्छयागतै,
'समन्तकैर्भाति विलासिनीजनै ॥

क्वचित्तु तैरेव विघट्टिता स्तनैर्महेभकुम्भस्थलविभ्रमैरिमे ।
विभान्ति दोलापरिवर्तिभिः कृता, सकामकम्पा इव माम ! शाखिनः ॥

क्वचिल्लसद्रासनिबद्धकौतुका,
क्वचिद्रह स्थाननिबद्धमैथुना ।
इमे क्वचिन्मुग्धविलासिनीमुखैः
न पद्मखण्डादधिका न शोभया ॥

ઉદ્યાનના કોઇ વિભાગો અવાજ કરતા ઝાંઝર અને કંદોરાથી સુશોભિત તેમજ નિતમ્બના મોટા ભારથી મંદગતિવાળી અને વૃક્ષોના ફૂલોની હોંસથી આવી પહોંચેલી વિલાસી સ્ત્રીઓના સમુદાયથી શોભી રહ્યા છે અને સાથે તેઓના પુરૂષો આનંદમાં ભાગ લેતા જણાય છે મોટા હાથીઓના કુંભસ્થળનો વિભ્રમ ઉત્પન્ન કરતા સ્તનોવાળી હીંચકામાં હીંચકતી સ્ત્રીઓ ઝાડોને એવા કંપાવી રહી છે કે જાણે તેમના સ્તનના સંઘટ્ટથી વૃક્ષોને પણ જાણે કામદેવનો પ્રવેશ થવાથી કંપ થતો હોય તેવા તે (વૃક્ષો) દેખાય છે-આવી સ્ત્રીઓવડે કેટલાક વનવિભાગો છૂટા પડી ગયેલા છે કોઇ વનવિભાગોમાં દીપતો રાસ મનને કૌતુકથી આકર્ષી રહેલ છે, કોઇ વિભાગોમાં એકાંત જગ્યાએ સ્ત્રીપુરૂષના જોડલાઓ અરસપરસ

૧ આ ત્રણે શ્લોકમાં વંશસ્થવિલ છંદ છે
૨ સામન્તૈર્ભાતિ એવો પાઠ પ્રતમાં છે

બેટીને બેસી ગયા છે, અને કોઇ વનવિભાગો યુવાન વિલાસીનીઓના મુખવડે કમળખડથી પણ વધારે શોભાવાળા નથી એમ નથી એટલે કમળવનખડથી પણ વધારે શોભા સ્ત્રીમુખકમળને લીધે ધારણ કરી રહ્યા છે”

વિમર્શ—“ભાઇ પ્રકર્ષ! તેં બહુ સારી રીતે અવલોકન કરી લીધુ એ સર્વ ભાગ તારા કૌતુકને તૃપ્ત કરે તેવા છે બાકીના વનવિભાગો પણ સર્વે એવી જ જાતના છે તેટલા જ માટે મેં તને કહ્યુ હતુ કે બરાબર યોગ્ય વખતે તને આ ભવચક્રનગર જોવાનુ કૌતુક થયુ છે, કારણ કે આ વખતે જ એ નગર તેના પૂર બહારમા હોય છે હવે તેં નગરની બહારના વિભાગો ઉદ્યાનો વિગેરે તો જોઇ લીધા, આપણે હવે નગરમા પ્રવેશ કરીએ નગરની શોભા કેવી છે તે હવે આપણે બરાબર જોઇ લઇએ એટલે તારા મનનુ કૌતુક પૂરૂ કરવાનો જે મનોરથ તને થયો છે તે તૃપ્ત થઇ જાય”

પ્રકર્ષ—“મામા! બહિ પ્રદેશમા રહેલા આ લોકોના વિલાસ તો ખાસ જોવા લાયક હોય એમ મને લાગે છે નગર બહારનો આ પ્રદેશ ઘણો સુદર છે, વળી મને રસ્તાનો થાક પણ લાગ્યો છે, તેથી આપ મારા ઉપર કૃપા કરો અને હજુ થોડો વખત વધારે અહીં જ થોભો થોડા વખત પછી આપણે નગરમા દાખલ થઇશુ”

વિમર્શ—“ભલે, એમ કરો!”

* * * * *
* * * *
*

<u>ભવચક્રના કૌતુકો.</u>[1]

વસતરાજ-લોલાક્ષ રાજા.[2]
લોકોમા મોટી ધમાધમ.
નગરમા મગ્નતા.

આ પ્રમાણે મામા ભાણેજ વાત કરતા હતા ત્યા એક અતિ અદ્ભુત બનાવ બન્યો

---

૧ અહીંથી ભવચક્રના કૌતુકો શરૂ થાય છે તે બરાબર વિચારવા તે પ્રકરણ ૩૭ ના અત સુધી ચાલશે

૨ બાહ્ય પ્રદેશનો રાજા લોલાક્ષ છે વસત આવેલ છે અને અતરગ રાજ્ય વસતકાળમા મકરધ્વજનુ થવાનુ છે તે આગળ જણાશે

રથના ગડગડાટથી ગાજી રહેલ, હાથીઓના મોટા સમુદાયથી મોટા વાદળાના વિભ્રમને ઉત્પન્ન કરનાર, તીક્ષ્ણ ભાલાઓના ચળકાટથી વિજળી જેવા ચમચમ કરતો, ચાલતા તેજસ્વી શ્વેત અશ્વોથી મોટા બગલાઓનુ નિદર્શન કરાવતો, હાથીઓના ઝરતા મદરૂપી જળથી મનોહર લાગતો, હર્ષના આવેશને લીધે ઊંચા નીચા થઈ જતા લોકોથી મેનાતો, સુંદરીવર્ગના મનમા મહા ઉન્માદ કરનાર મન્મથ રાજનુ રૂપ ધારણ કરતો, મોટા ગજવર્ગ અને નગરવાસી લોકોથી પરિવેષ્ટિત રાજા ચૈત્રમાસની શોભા જોવા માટે પોતાના આખા લશ્કર સાથે તે વખતે બહાર નીકળી પડ્યો, બંધુબુદ્ધિથી જાણે મહા મેઘ[1] આવતો હોય તેવો તે લાગતો હતો તેની બાજુમા જાણે સેંકડો ભમરાઓ ગુંજારવ કરતા હોય તેમ મર્દલ નામના વાજિંત્રો વાગી રહ્યા હતા તેમજ વિલાસ કરતી ઝાંઝો અને વીણાના ધ્વનિ ઉત્પન્ન થઇ રહ્યા હતા તેમજ ગાનતાન અને નાચ પણ ચાલી રહ્યા હતા

તે વખતે મોટા સામન્તોના પરિવારથી પરિવરેલો, મોટા શ્રેષ્ઠ હાથી ઉપર બેઠેલો અને જેના મસ્તકપર વિકાસ પામતા સુંદર ધવળ કમળના મંડળથી શ્વેત રત્નના મોટા છત્ર જેવી છાયા થયેલી છે તેવો તે રાજા પ્રકર્ષ અને વિમર્શના જોવામા આવ્યો તે ગજા દેવતાઓના સમૂહની વચ્ચે રહેલો અને ઐરાવણ હાથીપર બેઠેલો ઇંદ્ર હોય તેવો શોભતો હતો તેની આગળ હર્ષથી આનંદનો કલકલ અવાજ કરતો અનેક શ્વેત છત્રોને ધારણ કરતો લોકોનો મોટો સમુદાય જોવામા આવતો હતો, તે જાણે મહાધ્વનિમય અનેક ફીણના પિંડોથી શોભાયમાન મોટો દરિયો હોય અથવા તો ચાલતી ચાલતી કેળ (ધ્વજા) રૂપ હજારો હાથોવડે હરીફાઇથી ત્રણ ભુવનને પણ અવગણતો હોય એવો દેખાતો હતો

એ રાજા નગરમાથી બહાર નીકળીને ઉદ્યાન (બગીચા)ના નાકાઉપર આવ્યો એટલે ભમરાઓ વિશેષ ગુંજારવ કરવા મંડી ગયા, મૃદંગો વાગવા લાગ્યા, વેણમાથી મધુર સ્વર નીકળવા લાગ્યો, કાંસીઓ ઉલ્લાસ પામી (ખૂબ વાગવા લાગી), મંજીરાઓમાથી રણરણાટ અવાજ થવા લાગ્યો, તાલસુરના આલાપો થવા લાગ્યા, મશ્કરા (તમાશો જોનારા) લોકોનો મોટો કોળાહળ થવા લાગ્યો, જયજયકારના શબ્દો ચોમેરથી

[1] મેઘ–વરસાદ વસંત ઋતુમા પોતાના ભાઇ વસંતની શોભા જોવા આવ્યો હોય નહિ તેવો તે રાજા લાગે છે આની સાથે ઉપરના સર્વ વિશેષણો લાગે મેઘસાથે ગડગડાટ ચમકારા વિગેરે સર્વ હોય છે

બોલાવા લાગ્યા, ભાટભવાયા વિગેરે મોટેથી બિરૂદાવળીઓ બોલવા લાગ્યા, ગણિકાઓ પોતાના નૃત્ય વિગેરે કાર્યમા જોડાઇ ગઇ, જોનાર વર્ગમા એકદમ ખળભળાટ થઇ ગયો અને ચોતરફ રમત ગમતો વધારે જામવા લાગી

ત્યાર પછી તે સમુદાયમા તો કોઇ લોકો નાચે છે, કોઇ કૂદે છે, કોઇ દોડે છે, કોઇ આનદના અવાજો કરે છે, કોઇ કટાક્ષ ફેંકે છે, કોઇ આળોટે છે, કોઇ અરસ્પરસ મશ્કરી કરે છે, કોઇ ગાય છે, કોઇ વગાડે છે, કોઇ હર્ષ પામે છે, કોઇ મોટેથી બૂમો પાડે છે,[1] કોઇ આ નદમા આવી જઇ કાખલી કૂટે છે અને કોઇ અરસ્પરસ સોનાની પીચકારીઓ હાથમા લઇ તેમા સુખડકેશરમિશ્ર જળ ભરીને ફેંકે છે[2] આની રીતે અનેક પ્રકારે કોઇ પણ જગ્યોએ નહિ સાભળેલા વિલાસમા લોકો પડી ગયા હતા અને સર્વ કામદેવની અગ્નિથી ઉત્તેજિત થઇ રહ્યા હતા–એવી અવસ્થામા તે સર્વ લોકો મહા વિદ્વાન્ અને બુદ્ધિશાળી (વિમર્શ)ના જોવામા આવ્યા તે વખતે તેણે તેમને માટે શુ વિચાર કર્યો તે હવે આપણે જોઇએ

વિમર્શનુ ચિંતવન.
પ્રકર્ષનો સાદો પ્રશ્ન.
વિમર્શનુ અતર્ધાન.

ચૈત્ર માસમા રમતમા લયલીન થયેલા લોકોએ મચાવેલી તેવા પ્રકારની ધમાલ જોઇને વિમર્શમામાએ પોતાના મનમા વિચાર કર્યા– અહો! મોહરાયનુ સામર્થ્ય તો ભારે આશ્ચર્યકારક જણાય છે! અહો! રાગકેસરીનો વિલાસ પણ જબરો દેખાય છે! અહો! વિષયાભિલાષ મત્રીનો પ્રતાપ પણ ભારે જણાય છે! મકરધ્વજ કામદેવનુ માહાત્મ્ય પણ આશ્ચર્ય ઉપજાવે તેવુ જણાય છે! કામદેવની સ્ત્રી રતિની ક્રીડા પણ ભારે જબરી જણાય છે! મહાસુભટ હાસ્યનો ઉલ્લાસ પણ જેવો તેવો નથી! પાપી કાર્યો કરવામા આ લોકોની હિમત પણ હદ બહાર છે![3]પ્રમાદ પણ કેટલો! એ લોકોનુ પ્રવાહની સાથે વહેવાપણુ[4] પણ ભારે નવાઇ જેવુ છે! તેઓની દીર્ઘદૃષ્ટિનો અભાવ

---

૧ હુરે હુરે જેવા અવાજ કરે છે

૨ રસ અને રગો ફેંકવા એ હુતાશનિ વખતનો સામાન્ય બનાવ છે નગર બહાર જઈ આનદ કરવો, ઉજાણી કરવી એ રિવાજ હાલ પણ પ્રચલિત છે

૩ મદિરાપાન વિગેરે

૪ વિષયરૂપ નદીના પ્રવાહમા નીચે નીચે ઉતરતા ચાલ્યા જઇ તણાવાપણુ.

પણ તેવો જ આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન કરે એવો છે! તેઓના મનના વિક્ષેપો પણ એવા જ વિચિત્ર જણાય છે! આગળ પાછળનો વિચાર ન કરવાની પદ્ધતિ પણ તેઓની ખાસ ધ્યાન આપવા લાયક છે! ઉલટા સુલટા વિચારો અને ગોટાળાઓનો તો અહીં પાર રહ્યો જણાતો નથી! તેઓની ખરાબ ભાવના તરફની પ્રીતિ પણ અગાધારણ જણાય છે! ભોગ ભોગવવાની તૃષ્ણાની અધમ ચાહના પણ અત્યંત છે! અને અવિદ્યાથી હણાયલા તેઓના ચિત્તની દશા પણ શોચનીય છે!

તે વખતે પ્રકર્ષ એ સર્વ લોકોના વિલાસો ઉઘાડી આંખે નીરખી નીરખીને જોઇ રહ્યો હતો તેને તેના મામાએ કહ્યું કે "ભાઇ પ્રકર્ષ! આ સર્વ બહિરંગ પ્રદેશમાં રહેનારા પ્રાણીઓ છે જે મહામોહ વિગેરે રાજાઓ સબંધી મેં તારી પાસે અગાઉ વર્ણન કર્યું હતું તે રાજાઓનો આ સર્વ પ્રતાપ છે"

પ્રકર્ષ—"મામા! કઇ હકીકતને લઇને અને ક્યા રાજાના પ્રતાપથી આ લોકો એવા પ્રકારની ચેષ્ટાઓ કરે છે?"

વિમર્શ—"ભાઇ! હું એ હકીકતનો વિચારીને જવાબ આપું છું, જરા સબુરી પકડ."

પછી વિમર્શમામાએ ધ્યાન ધર્યું, આંખો બંધ કરી, વિચાર કરીને મનમાં બરાબર ધારણા કરી, પછી ભાણેજને કહેવા માંડ્યું—

વસંતમાં મકરધ્વજ.

વસંત મકરધ્વજ મૈત્રી.

"ભાઇ પ્રકર્ષ! સાંભળ. તું યાદ કર. પેલી ચિત્તવૃત્તિ મહા અટવીમાં પ્રમત્તતા નદીમાં જે ચિત્તવિક્ષેપ નામનો મંડપ તારા જોવામાં આવ્યો હતો તેમાં મહામોહ રાજાની જે તૃષ્ણા નામની જૂદી વેદિકા હતી તેમાં એક સિંહાસનપર બેઠેલા તે [1]મકરધ્વજને તેં જોયો હતો. એ મકરધ્વજનો આ વસંત ખાસ મિત્ર થાય છે. વાત એમ બની કે જ્યારે શિશિર ઋતુ લગભગ પૂરી થવા આવી ત્યારે આ ભાઇ વસંત પોતાના મિત્ર મકરધ્વજ પાસે કાંઇ કામે ગયો હતો અને તેની સાથે આનંદવાર્તા કરીને થોડો વખત તેની પાસે રહ્યો હતો. આ વસંત પેલા કર્મપરિણામ મહારાજા અને કાળપરિણતિ મહારાણીનો ખાસ નોકર છે. એ વખતે પોતાની એક ખાસ ખાનગી વાત પોતાના અંગત

---

1 જુઓ પૃ. ૮૭૭ થી શરૂ થયેલો કામદેવનો હેવાલ

મિત્ર મકરધ્વજને જણાવી કે 'ભાઇ! મહારાણી ('કાળપરિણતિ)ના હુકમથી ભવચક્રનગરમા આવેલ માનવાવાસ નામનુ અતર નગર છે ત્યા મારે હાલ જવાનુ છે, આથી મારે તારી સાથે કેટલોક વખત વિરહ રહેશે તેથી હુ તને મળી લેવા અહીં આવ્યો છુ' વસતના આવા વચન સાભળી મકરધ્વજે જવાબમા આનદપૂર્વક જણાવ્યુ કે 'મિત્ર! ગયા વરસમા આપણે એ માનવાવાસ નગરમા સાથે હતા ત્યારે આખો વખત કેટલી મજા ઉડાવી હતી તે સર્વ વાત શુ તુ ભૂલી જ ગયો કે અત્યારે મારા વિરહની આશકાથી આટલો બધો ખેદ કરે છે? મારી સાથે તારે વિરહ થશે અને તેથી તારા મનમા અત્યારે ખેદ થાય છે એ તદ્દન ગેરસમજુતીનુ પરિણામ છે જો! જ્યારે જ્યારે મહારાણી કાળપરિણતિ તને માનવાવાસપુરે જવાનો હુકમ આપે છે ત્યારે ત્યારે પેલા મહામોહ મહારાજા મને એ નગરનુ રાજ્ય આપે છે તે તુ કેમ ભૂલી ગયો? તેથી હવે વિરહ થવાનુ કારણ તો છે જ નહિ, છતા તારા મનમા મારો વિરહ થશે એવી શકા કેમ થઇ?" વસતે જવાબ આપ્યો 'ભાઇ મકરધ્વજ! તેં એ સુદર વાતની યાદી આપીને મને નવી જીદગી આપી છે નહિ તો એ વાત હુ તદ્દન વીસરી જ ગયો હતો જ્યારે વગર અવસરે એકદમ કોઇ ચિંતા આવી પડે છે ત્યારે મિત્રવિરહની આશકાથી પ્રાણી પોતાના હાથમા લીધેલ બાબતને પણ ઘણીવાર ભૂલી જાય છે-વિસરી જાય છે. તેથી તેં બહુ સારી વાત કરી હવે હુ તો વિદાય થાઉ છુ તુ પણ મારી પછવાડે જરૂર વહેલો આવજે' મકરધ્વજે પોતાના મિત્રનો વિજય ઇચ્છ્યો પછી તુરત જ વસન્તરાજ આ માનવાવાસપુર નામના નગરે આવ્યો એણે જાદા જૂદા ઉદ્યાન બગીચાઓમા પોતાનો વિલાસ કેવો જમાવ્યો છે તે તો ભાઇ પ્રકર્ષ! મેં તને હમણા જ બતાવ્યુ

મકરધ્વજનો રાજ્યાભિષેક.

"ભાઇ પ્રકર્ષ! વસતરાજ વિદાય થયા પછી મકરધ્વજે વિષયાભિલાષ મત્રીને વિજ્ઞપ્તિ કરી કે તેના ઉપર કૃપા કરીને લાંબા વખતની ચાલી આવતી સ્થિતિનુ બરાબર પાલન કરવુ, પછી તેણે વસત સબધી સર્વ હકીકતની યાદી આપી અને વસત કાળપરિણતિ દેવીના

1 વસતનો કાળ-સમય આવે ત્યારે જ તે તૈયાર થાયછે તેથી અહીં મહારાણીનો હુકમ કહ્યો જણાય છે

પણ તેવો જ આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન કરે એવો છે! તેઓના મનના વિક્ષેપો પણ એવા જ વિચિત્ર જણાય છે! આગળ પાછળનો વિચાર ન કરવાની પદ્ધતિ પણ તેઓની ખાસ ધ્યાન આપવા લાયક છે! ઉલટા સુલટા વિચારો અને ગોટાળાઓનો તો અહીં પાર રહ્યો જણાતો નથી! તેઓની ખરાબ ભાવના તરફની પ્રીતિ પણ અગાધારણ જણાય છે! ભોગ ભોગવવાની તૃષ્ણાની અધમ ચાહના પણ અત્યંત છે! અને અવિદ્યાથી હણાયેલા તેઓના ચિત્તની દશા પણ શોચનીય છે!

તે વખતે પ્રકર્ષ એ સર્વ લોકોના વિલાસો ઉઘાડી આંખે નીરખી નીરખીને જોઇ રહ્યો હતો તેને તેના મામાએ કહ્યું કે "ભાઇ પ્રકર્ષ! આ સર્વ બહિરંગ પ્રદેશમાં રહેનારા પ્રાણીઓ છે જે મહામોહ વિગેરે રાજાઓ સંબંધી મેં તારી પાસે અગાઉ વર્ણન કર્યું હતું તે રાજાઓનો આ સર્વ પ્રતાપ છે"

પ્રકર્ષ—"મામા! કઇ હકીકતને લઇને અને ક્યા રાજાના પ્રતાપથી આ લોકો એવા પ્રકારની ચેષ્ટાઓ કરે છે?"

વિમર્શ—"ભાઇ! હું એ હકીકતનો વિચારીને જવાબ આપું છું, જરા સબુરી પકડ."

પછી વિમર્શમામાએ ધ્યાન ધર્યું, આંખો બંધ કરી, વિચાર કરીને મનમાં બરાબર ધારણા કરી, પછી ભાણેજને કહેવા માંડ્યું—

વસંતમાં મકરધ્વજ.

વસંત મકરધ્વજ મૈત્રી

"ભાઇ પ્રકર્ષ! સાંભળ. તું યાદ કર. પેલી ચિત્તવૃત્તિ મહા અટવીમાં પ્રમત્તતા નદીમાં જે ચિત્તવિક્ષેપ નામનો મંડપ તારા જોવામાં આવ્યો હતો તેમાં મહામોહ રાજાની જે તૃષ્ણા નામની જાુદી વેદિકા હતી તેમાં એક સિંહાસનપર બેઠેલા તે [1]મકરધ્વજને તેં જોયો હતો. એ મકરધ્વજનો આ વસંત ખાસ મિત્ર થાય છે. વાત એમ બની કે જ્યારે શિશિર ઋતુ લગભગ પૂરી થવા આવી ત્યારે આ ભાઇ વસંત પોતાના મિત્ર મકરધ્વજ પાસે કાંઇ કામે ગયો હતો અને તેની સાથે આનંદવાર્તા કરીને થોડો વખત તેની પાસે રહ્યો હતો. આ વસંત પેલા કર્મપરિણામ મહારાજા અને કાળપરિણતિ મહારાણીનો ખાસ નોકર છે. એ વસંતે પોતાની એક ખાસ ખાનગી વાત પોતાના અંગત

૧ જુઓ પૃ ૮૭૭ થી શરૂ થયેલ કામદેવનો હેવાલ

લોલાક્ષપર મકરધ્વજનો અદૃષ્ટ વિજય.

"ભાઇ પ્રકર્ષ! હમણા જે રાજાને ત હાથીની પીઠ ઉપર અબાડીમા બેઠેલો જોયો તે આ માનવાવાસ નગરની અદર રહેલ એક લલિતપુર નામના નગરનો લોલાક્ષ[1] નામનો બહિરગ પ્રદેશનો રાજા છે હવે મકરધ્વજને માનવાવાસપુરનુ રાજ્ય આપવામા આવ્યુ હતુ તેણે એ રાજાના લશ્કરને અને નગરવાસી જનોને હઠાવી દઇને પોતાની શક્તિથી એ રાજાને જીતી લીધો છે અને આ બહારના ઉદ્યાનમા કાઢી મૂક્યો છે, પરતુ આ બાપડો (લોલાક્ષ) એવો અક્કલ વગરનો છે કે પોતાને મકરધ્વજે જીતી લીધો છે એમ હજુ તેના સમજવામા પણ આવ્યુ નથી અને આ લોકો જેને રાજા સાથે નગરની બહાર કાઢવામા આવ્યા છે તેઓ પણ પોતે મકરધ્વજથી જીતાયલા છે એમ માનતા નથી આટલા ઉપરથી ભદ્ર! તારા સમજવામા આવ્યુ હશે કે મહામોહ રાજાની સહાયથી અને મકરધ્વજના પ્રતાપથી આ લોકો તને બતાવ્યુ તે પ્રમાણે વિચિત્ર ચેષ્ટાઓ કરી રહ્યા છે"

યોગાજનથી અતરગ દર્શન.

પ્રકર્ષ—'ત્યારે મામા! એ મકરધ્વજ હાલ ક્યા છે?'

વિમર્શ—"અરે ભાઇ પ્રકર્ષ! એ તો પોતાના આખા પરિવાર સાથે અહીં પરોક્ષમા જ છે અને તે એવી રીતે રહીને આ સર્વની પાસે નાટક કરાવે છે"

પ્રકર્ષ—"ત્યારે તે અહીં દેખાતો કેમ નથી?"[2]

વિમર્શ—"ભાઇ! મેં તને અગાઉ જણાવ્યુ છે તેમ એ અતરગ લોકો વારવાર અતર્ધાન અદૃશ્ય થઇ શકે છે અને યોગીઓની પેઠે [3]પરપુરપ્રવેશ પણ કરી શકે છે તે સર્વે આ લોકોના શરીરમા પેઠા છે, પોતાના વિજયથી ઘણો હર્ષ પામે છે અને તેમના

---

૧ લોલાક્ષ નો અર્થ ચપળ આખવાળો થાય છે બાહ્ય પ્રદેશનો રાજા ચપળ નેત્રવાળો હતો તે તેના વર્તનપરથી જણાય છે ભવચક્રનગરમા આવેલ **માનવાવાસ** અને તેમા આવેલ **લલિતપુર** નગર તે સંસારચકની મનુષ્યગતિમા આવેલ લલિતપુર નામનુ બહિરગ નગર સમજવુ

૨ આટલી હકીકત અતર્ધાન એકતા કરી મામાએ ભાણેજને કહી એટલે તે પર હવે ભાણેજની પ્રશ્નાવલિ ચાલી

૩ જુઓ પૃ ૯૧૦ નોટ ના ૪

હુકમથી માનવાવાસપુરે ગયો છે તે વાત પણ જણાવી વિષયાભિલાષ મંત્રીશ્વરે તે વખતે તેજ પ્રમાણે સર્વ હકીકત મહારાજા રાગકેસરીને નિવેદન કરી અને રાગકેસરીએ પોતાના પિતાશ્રી મહામોહ રાજાને સર્વ હકીકત જણાવી મહામોહ રાજાએ વિચાર કર્યો કે-અહો! દરેક વર્ષે જ્યારે જ્યારે વસંતને માનવાવાસ નગરે મોકલવામા આવે છે, ત્યારે ત્યારે તે નગરનુ આંતર રાજ્ય મકરધ્વજને આપવામા આવે છે, માટે આ વખતે પણ તે નગરનુ રાજ્ય મકરધ્વજને આપવુ જોઇએ, કારણ કે અમારા જેવા સ્વામીએ જે ઉચિત પરિસ્થિતિ ચાલતી હોય તે કદિ પણ ઉલ્લંઘવી ન જોઇએ અને લાંબા વખતથી જે નોકરો આપણાને વળગી રહ્યા હોય તેમને બરાબર પાળવા જોઇએ અને તેનો ઉત્કર્ષ વધારવો જોઇએ, મહામોહ રાજાએ આ પ્રમાણે પોતાના મનમા વિચાર કરીને પોતાની રાજસભાના સર્વ રાજાઓને એકઠા કર્યા પછી તેમને જણાવ્યુ કે 'તમે સર્વે આ હકીકત સાભળો ભવચક્ર નગરમા જે પેલુ માનવાવાસ નામનુ આંતર નગર છે તેનુ રાજ્ય મારે થોડા વખત માટે મકરધ્વજને આપવાનુ છે તમારે સર્વેએ તેની નજીકમા જ રહેવુ, એ મકરધ્વજના જાણે તમે સેનાનીઓ છો એવો ભાવ તમારે ધારણ કરવો, એ મકરધ્વજને રાજ્યાભિષેક કરવો, એનો હુકમ તમારે સર્વેએ ઉપાડી લેવો, યોગ્ય રીતે સર્વ રાજ્યકાર્યો બરાબર કરવા અને સર્વ ઠેકાણે જરા પણ પાછા હઠ્યાવગર કર્તવ્ય બજાવવુ, હુ પોતે પણ એ મકરધ્વજના રાજ્યમા એક પ્રધાન[1] તરીકે જ કામ કરવાનો છુ માટે તમે સર્વે તૈયાર થઇ જાઓ આપણે સર્વે એ નગરે જઇએ' સર્વ રાજાઓએ જમીન સુધી પોતાના મસ્તકો નમાવી મહારાજા મોહરાયના તે વચનો અંગીકાર કર્યા ત્યાર પછી મહામોહરાજાએ મકરધ્વજને જણાવ્યુ કે 'ભદ્ર! તારે પણ માનવાવાસપુરની ગાદીએ બેસીને બીજા રાજાઓ છે તેઓની આવક લઇ ન લેવી, અગાઉ સર્વેના જે જે હક્કો છે તે સર્વેને લેવા દેવા અને પુરાણી પ્રીતિથી સર્વેની સાથે તારે રીતસર વર્તવુ' મકરધ્વજે મોહરાયનો એ હુકમ માથે ચઢાવ્યો ત્યાર પછી સર્વે રાજાઓ આ માનવાવાસપુરે આવ્યા, બધાએ એકઠા થઇને ત્યા મકરધ્વજને રાજ્યાભિષેક કર્યો અને બાકીના સર્વે રાજાઓએ પોતપોતાને યોગ્ય તેનો અમલ સ્વીકાર્યો

---

૧ મુખ્ય અધિકારી હોદ્દેદાર (ઓફીસર) પોતે મોટા રાજા પણ થોડા વખત માટે હાથ નીચેના અધિકારી બની જવાનુ કહે છે

પ્રકર્ષ—"મામા ! જ્યારે તમે મારા ઉપર આવી અનેક હકીકતો બતાવવાની મહેરબાની કરવા લાગ્યા છો ત્યારે મારી જિજ્ઞાસા હવે કાંઇ પૂરી થયા વગર રહેવાની હતી ? પણ મામા ! એક વાત જરા પૂછી લઉં તેનો જવાબ આપજો આ મકરધ્વજની સમીપે મહામોહ, રાગકેસરી, વિષયાભિલાષ, હાસ્ય વિગેરે પોતાની સ્ત્રીઓ સાથે દેખાય છે ત્યારે પેલા દ્વેષગજેંદ્ર, અરતિ, શોક વિગેરે દેખાતા નથી તેનુ મામા સાહેબ ! શુ કારણ હશે ? શુ તેઓ મકરધ્વજના રાજ્યા ભિષેકમા આવ્યા નહિ હોય ?"

વિમર્શ—"ભાઇ પ્રકર્ષ ! તેઓ સર્વે મકરધ્વજના રાજ્યમા આ ભવચક્ર નગરે આવેલા છે એમા તારે જરા પણ આશકા કરવા જેવુ નથી, પરતુ તને યાદ હોય તો પ્રથમથી જ મેં તને જણાવેલુ છે કે એ અતરગ લોકો કોઇ વાર ઉઘાડા દેખાય છે અને વળી કોઇવાર અતર્ધાન થઇ જાય છે—એવી તેઓની પ્રકૃતિ છે અત્યારે એ દ્વેષગજેંદ્ર, શોક વિગેરે સર્વે અતર્ધાન થઇને આ મકરધ્વજના રાજ્યમા વસે છે, પણ પોતે રાજાની સેવા કરવાના અવસરની વાટ જોઇ રહ્યા છે અત્યારે મહામોહ વિગેરેને સેવા કરવાનો અવસર મળ્યો છે તેથી તેઓ મકરધ્વજની સભામા પ્રગટ થઇને પોતાની ફરજ બજાવી રહ્યા છે તારે એટલુ બરાબર ધ્યાનમા રાખવુ કે એ મકરધ્વજ મહારાજ સખ્ત હુકમ કરનારો અને તેને બરાબર અમલમા મૂકનારો છે તેથી એના રાજ્યમા જે જે માણસોને જે જે કામ સોંપાયુ હોય તેટલુ જ તેણે તે તે પ્રસગે કરવાનુ છે, જેનુ જેટલુ માહાત્મ્ય હોય તેટલુ તેણે બતાવવાનુ છે અને જેણે પોતાને ખાતે જેટલી આવક કરવાની હોય તેટલી જ કરવાની છે, તેમા જરા વધારો પણ તે કરી શકે નહિ અને અને ઘટાડો પણ કરી શકે નહિ જો હુ તને આ વાત દાખલો આપીને બરાબર સ્પષ્ટ કરીને સમજાવુ આ લોલાક્ષ નામનો બહિરગ પ્રદેશનો રાજા છે તેને અને તેના રાજમડળને તથા સર્વે પ્રજાને પેલા મકરધ્વજે જીતી લીધેલા છે છતા તે લોકોને એ વાતની જરાએ ખબર પણ પડી શકતી નથી એટલુ જ નહિ પણ એ સર્વે બાહ્ય લોકો મકરધ્વજને પોતાના ભાઇ જેવો સગો ગણે છે એ સર્વે મહામોહરાજે જમાવટ કરી છે, મહામોહની એ કામ ઉપર જ યોજના થયેલી છે, તેનુ માહાત્મ્ય અને તેણે પોતાને ખાતે એટલી જ આવક કરવાની છે એવો મહારાજા મકરધ્વજનો હુકમ છે એ સર્વે (બાહ્ય) લોકો એક બીજા ઉપર પ્રીતિ રાખીને અરસપરસ વળગે છે અને તેમ કરવામા પોતાની જાતને પૂરી ભાગ્યશાળી સમજે છે તે જમાવટ રાગ

પ્રતાપથી જે નાટક લોકો કરી રહ્યા છે તે આનંદમાં આવી અંદર બેઠા બેઠા જોયા કરે છે"

પ્રકર્ષ—"ત્યારે એ લોકો તો એવી રીતે અંદર બેઠેલા છે તેને આપ કેવી રીતે સાક્ષાત્ જોઇ શકો છો?"

વિમર્શ—"ભાઇ! મારી પાસે વિમળાલોક[1] નામનું અંજન છે એ આંખમાં આંજવાથી એ સર્વને હું બરાબર જોઇ શકું છું"

પ્રકર્ષ—"મને પણ એ યોગાંજન આંજવાની કૃપા કરો કે જેથી હું પણ એ મકરધ્વજ રાજા આદિ સર્વને બરાબર અવલોકી શકું"

પ્રકર્ષની આની માગણીથી મામાએ તેની આંખોમાં યોગાંજન આંજ્યું અને પછી સ્પષ્ટ રીતે કહ્યું કે "હવે તું તેઓના હૃદયપ્રદેશ જો હૃદય જોઇશ એટલે સર્વે તને જણાઇ આવશે"

પ્રકર્ષ હર્ષમાં આવી જઇને કહેવા લાગ્યો કે—"અહો મામા! હવે તો રાજ્યાભિષેક થયેલો અને મહામોહ વિગેરેથી પરિવરેલો મકરધ્વજ મને બરાબર દેખાય છે અહાહા! મામા જુઓ તો ખરા! હાથમાં ધનુષ્ય લઇને એ (મકરધ્વજ) મહારાજા તો સિંહાસનઉપર બેઠે બેઠે જ પોતાના કાનસુધી બાણોને ખેંચીને લોકોને ભેદી નાખે છે અરે જુઓ તો! એ લોકો એના બાણથી વિહ્વલ થઇ ગયા છે અને રાજા (લોલાક્ષ) પણ એવી રીતે બાણો લાગવાથી જર્જર થઇ ગયો છે અને તેમને સર્વને એવી વ્યાકુળ વિકારયુક્ત અવસ્થામાં આવી પડેલા જોઇને એ કામદેવ તો પોતાની સ્ત્રી રતિ સાથે મોઢેથી ખડખડ હસે છે અને અરસપરસ તાળીઓ આપીને મજા કરે છે! વળી એના નોકરો અને દાસો પણ મોટે સ્વરે બોલે છે કે—'અહો ભારે લગાવ્યા! ઠીક બાણ માર્યાં! ખૂબ પ્રહાર કર્યા!' વિગેરે, અને મહામોહ વિગેરે પણ મકરધ્વજની સમક્ષ ઊભા રહીને હસે છે અહાહા! મામા! તમે તો મને બહુ સારી જોવા જેવી હકીકત આજે બતાવી ! હું બહુ શું બોલું? આવી રાજ્યની લીલા ભોગવતો કામદેવ તમે મને બતાવીને ખરેખર મારા ઉપર મોટી કૃપા કરી છે!"

મહામોહાદિ સર્વનો મકરધ્વજકૃત નિયોગ.

વિમર્શ—"અરે ભાઇ! હજુ આમાં તે શું છે? આ ભવચક્ર નગરમાં તો તારે હજુ બીજું ઘણુંએ જોવાનું છે! આ નગરમાં તો ઘણા જોવાલાયક તમાસાઓ થાય છે!"

---

[1] વિમળાલોક અંજનનો ખુલાસો પ્રથમ પ્રસ્તાવમાં આપેલો છે જુઓ પૃ ૨૫ તથા જુઓ પૃ ૧૨૯-૩૦ (પ્રથમ પ્રસ્તાવ)

પ્રકર્ષ—"મામા ! જ્યારે તમે મારા ઉપર આવી અનેક હકીકતો બતાવવાની મહેરબાની કરવા લાગ્યા છો ત્યારે મારી જિજ્ઞાસા હવે કાઇ પૂરી થયા વગર રહેવાની હતી? પણ મામા ! એક વાત જરા પૂછી લઉં તેનો જવાબ આપજો આ મકરધ્વજની સમીપે મહામોહ, રાગકેસરી, વિષયાભિલાષ, હાસ્ય વિગેરે પોતાની સ્ત્રીઓ સાથે દેખાય છે ત્યારે પેલા દ્વેષગજેન્દ્ર, અરતિ, શોક વિગેરે દેખાતા નથી તેનુ મામા સાહેબ ! શુ કારણ હશે? શુ તેઓ મકરધ્વજના રાજ્યાભિષેકમા આવ્યા નહિ હોય?"

વિમર્શ—"ભાઇ પ્રકર્ષ ! તેઓ સર્વ મકરધ્વજના રાજ્યમા આ ભવચક્ર નગરે આવેલા છે એમા તારે જરા પણ આશકા કરવા જેવુ નથી, પરતુ તને યાદ હોય તો પ્રથમથી જ મેં તને જણાવેલુ છે કે એ અતરગ લોકો કોઇ વાર ઉઘાડા દેખાય છે અને વળી કોઇવાર અતર્ધાન થઇ જાય છે—એવી તેઓની પ્રકૃતિ છે અત્યારે એ દ્વેષગજેન્દ્ર, શોક વિગેરે સર્વે અતર્ધાન થઇને આ મકરધ્વજના રાજ્યમા વસે છે, પણ પોતે રાજાની સેવા કરવાના અવસરની વાટ જોઇ રહ્યા છે અત્યારે મહામોહ વિગેરેને સેવા કરવાનો અવસર મળ્યો છે તેથી તેઓ મકરધ્વજની સભામા પ્રગટ થઇને પોતાની ફરજ બજાવી રહ્યા છે તારે એટલુ બરાબર ધ્યાનમા રાખવુ કે એ મકરધ્વજ મહારાજ સખ્ત હુકમ કરનારો અને તેને બરાબર અમલમા મૂકનારો છે તેથી એના રાજ્યમા જે જે માણસોને જે જે કામ સોંપાયુ હોય તેટલુ જ તેણે તે તે પ્રસગે કરવાનુ છે, જેનુ જેટલુ માહાત્મ્ય હોય તેટલુ તેણે બતાવવાનુ છે અને જેણે પોતાને ખાતે જેટલી આવક કરવાની હોય તેટલી જ કરવાની છે, તેમા જરા વધારો પણ તે કરી શકે નહિ અને અને ઘટાડો પણ કરી શકે નહિ જો હુ તને આ વાત દાખલો આપીને બરાબર સ્પષ્ટ કરીને સમજાવુ આ લોલાક્ષ નામનો બહિરગ પ્રદેશનો રાજા છે તેને અને તેના રાજમડળને તથા સર્વ પ્રજાને પેલા મકરધ્વજે જીતી લીધેલા છે છતા તે લોકોને એ વાતની જરાએ ખબર પણ પડી શકતી નથી એટલુ જ નહિ પણ એ સર્વે બાહ્ય લોકો મકરધ્વજને પોતાના ભાઇ જેવો સગો ગણે છે એ સર્વ મહામોહરાજે જમાવટ કરી છે, મહામોહની એ કામ ઉપર જ યોજના થયેલી છે, તેનુ માહાત્મ્ય અને તેણે પોતાને ખાતે એટલી જ આવક કરવાની છે એવો મહારાજા મકરધ્વજનો હુકમ છે એ સર્વ (બાહ્ય) લોકો એક બીજા ઉપર પ્રીતિ રાખીને અરસપરસ વળગે છે અને તેમ કરવામા પોતાની જાતને પૂરી ભાગ્યશાળી સમજે છે તે જમાવટ

કેસરીએ કરેલી છે, ગગકેસરીની એ પરિણામ નિપજાવવા માટે યોજના થયેલી છે, એટલું જ તેનું માહાત્મ્ય છે અને તેણે પોતાને ખાતે એટલી જ આવક કરવાની છે વળી એ લોકો (બાલ) શબ્દાદિ ઇંદ્રિયના વિષય તરફ લોભાઇ જાય છે, ખેંચાય છે અને તેને લઇને સેંકડો પ્રકારના વિકારો કરી બતાવે છે તે જમાવટ વિષયાભિલાષ મંત્રીશ્વરની છે, વિષયાભિલાષની એ પરિણામ નિપજાવવા માટે યોજના થયેલી છે, એટલું જ તેનું માહાત્મ્ય છે અને તેણે પોતાને ખાતે એટલી જ આવક કરવાની છે ઉપરાંત એ લોકો ખડખડાટ હસે છે, અરસ્પરસ એક બીજાના ચાળા કરે છે તે સર્વ પ્રકાર હાસનો નિપજાવેલો છે એવીજ રીતે મહામોહની પત્ની (મહામૂઢતા), વિષયાભિલાષની પત્ની, (ભોગતૃષ્ણા), હાસની પત્ની (તુચ્છતા) વિગેરે સર્વ તેમને સોંપેલ કામો જ કરે છે અને આપેલ પરિણામ નિપજાવી આપે છે, તેમજ બીજા રાજાઓ અને પેલા બાળ છોકરાઓ વિગેરે સર્વ પોતપોતાને સોંપેલ કામ કરે છે પોતાનું માહાત્મ્ય બતાવે છે અને પોતાને ખાતે તેટલી આવક જમે કરે છે એ સર્વની બરાબર ચોક્કસ કામોપર જ નીમણુક થયેલી છે હવે એ લોકો શબ્દાદિ ઇંદ્રિયના ભોગો ભોગવે છે, અત્યંત આનંદપૂર્વક પોતાની રીસાયલી સ્ત્રીઓને અનુકૂળ થવા પ્રાર્થના કરે છે, તેઓના મ્હોઢા ચાટે છે, તેઓને ચુંબન લે છે, તેઓના શરીરને ભેટે છે, તેઓની સાથે મૈથુન સેવે છે-વિગેરે વિગેરે જે કામો થાય છે તે સર્વે કામની યોજના ઉપર મકરધ્વજે બીજા કોઇની નીમણુક કરી નથી પણ એ કામ તો એ રાજાએ પોતાની સ્ત્રી રતિની સાથે પોતાના જ હાથમાં રાખ્યું છે, એમ કરવાનો હેતુ એ છે કે એ કામ કરવાની તાકાત એ મકરધ્વજમાં જ છે, બીજા કોઇમાં નથી ભાઇ પ્રકર્ષ એની રીતે અહીં દ્વેષગજેંદ્ર, શોક વિગેરે પણ તેઓને જે કામ સોંપવામાં આવેલું છે તે બજાવવાના વખતની તેઓ હાલ રાહ જોઇ[1] રહ્યા છે, તેથી હાલ તેઓ પ્રગટપણે દેખાતા નથી"

<u>અંતરંગ લોકોના અનેક રૂપો</u>

પ્રકર્ષ—"મામા! જ્યારે સર્વ અહીં આવેલા છે ત્યારે ચિત્તવૃત્તિ અટવીમાં પેલો મહામોહ રાજાનો જે મંડપ આપણે જોયો હતો તે તો તદ્દન ખાલી પડ્યો હશે?"

---

[1] કામ પડશે એટલે દેખાશે એનું કામ આવવાના પ્રકરણમાં જ પડશે ત્યારે એ લોકો અવસરે હાજર થઇ જશે

વિમર્શ—"નારે ભાઇ ! એવુ કાઇ નથી મેં તને અગાઉ પણ જણાવ્યુ હતુ કે એ અતરગ લોકો તો ધારે તેટલા રૂપ કરી શકે તેવા છે, તેથી જો કે તેઓ આ મકરધ્વજના રાજ્યમા અત્યારે અહીં આવ્યા છે તો પણ તેઓ સર્વે તેં પૂર્વે જોઇ તે જ અવસ્થામા મહામોહના સભાસ્થાનમા બેઠેલા જ છે આ મકરધ્વજનુ રાજ્ય તો થોડા દિવસ ચાલવાનુ છે તેથી તે ક્ષણિક કહેવાય અને પેલુ મહામોહનુ રાજ્ય છે તે તો ઘણા કાળથી સ્થાપિત થયેલુ છે, અનત કલ્પોથી પ્રવૃત્ત થયેલુ છે અને અનત કાળ રહેવાનુ છે, તેથી ત્યાથી તેઓ ખસે એવો તો ખ્યાલ પણ શા માટે લાવવો જોઇએ ? વળી એ મહામોહનુ રાજ્ય તેં જોયુ હતુ તે તો આખા ભુવનમા વિસ્તરેલુ છે અને આ મકરધ્વજનુ રાજ્ય તો માત્ર [1]માનવાવાસમા જ છે આ તો એ મહામોહ રાજાનો એવો સ્વભાવ છે કે જે જૂની પરિસ્થિતિ નિપજાવેલી હોય તેને હમેશા નિભાવ્યા કરવી, તેથી પોતાને મોટુ રાજ્ય હોવા છતા પણ પોતાના એક સેનાની મકરધ્વજની પાસે પોતે નોકરનો ભાવ ધારણ કરીને રહે છે બાકી એ મહામોહનુ સભાસ્થાન તો હજુ પણ વિજયવતજ વર્તે છે અને [2]અહીં જેઓ દેખાય છે તેઓ અત્યારે પણ એ રાજ્યમા તો બરાબર અસલ સ્વરૂપે જ વર્તે છે"

પ્રકર્ષ—"મામા ! તમારો વિગતવાર ખુલાસો સાભળીને મારા મનમા જે શકા થઇ હતી તે હવે બિલકુલ દૂર થઇ"

---

૧ વસતોત્સવ મનુષ્યગતિમા જ શક્ય છે તેમા પશુપક્ષીઓ ભાગ લે તો તે મનુષ્યના પેટાભાગમા આવે, મહોત્સવની જમાવટ તેઓ કરતા નથી

૨ અહીં બે રો એ સોસાયટિવાળા મૂળ ગ્રથનુ પૃષ્ઠ ૬૦૧ શરૂ થાય છે

પ્રકરણ ૨૨ મુ

લોલાક્ષ.

(મદ્ય-પરદારા.)

ભવચક્રનગરના કૌતુકો (ચાલુ)

જીજ્ઞાસુ ભાણેજને નવુ નવુ જોવાનો બહુ ઉત્સાહ હતો, પિતાએ આપેલ સમય હજુ પહોંચતો હતો અને આતરતત્ત્વવેદી મામા તેની સર્વ જિજ્ઞાસાઓ સતોષ કારક રીતે પૂરતા હતા પ્રકર્ષે તેથી ભવચક્રનગરના કૌતુકો પૂર હોંસથી જોવા માડ્યા અને મામાએ જાણવા લાયક ખુલાસા કર્યા

લોલાક્ષ રાજા અને સુરાપાન.
દારૂની અસરમા વિવેક નાશ.

લોલાક્ષ રાજાને અગાઉ હાથીની અબાડી ઉપર બેઠેલ જોવામા આવ્યો હતો તે હવે હાથી ઉપરથી નીચે ઉતર્યો અને સામેજ ચડિકા દેવીનુ મદિર હતુ તેમા દાખલ થયો પ્રથમ તો એણે ચડિકા દેવીને મદિરાથી સારી રીતે તૃપ્ત કરી, પછી દેવીની પૂજા કરી અને ત્યાર પછી એ દેવીની સામે જ દારૂ પીવા માટે મોટી ખુલ્લી ચોગાન જેવી જગ્યા હતી ત્યા બેઠો તેની સાથે બીજા રાજપુરૂષો અને પ્રજાજનો આવ્યા હતા તેમણે સુરાપાન કરવા માટે મડળની યોજના કરી તે કાર્ય માટે નાના પ્રકારના રત્નોના બનાવેલા દારૂ પીવાના પાત્રો તેઓએ પાથર્યા અને દરેક મનુષ્યની પાસે સોનાના મદ્યપાત્રો સખ્યાબધ મૂકી દીધા પછી સુરાપાન કરવાનો ક્રમ ચાલ્યો એક પછી એક સર્વે મદ્ય પીવા લાગ્યા, કોઇ વધારે હરખમા આવીને આનદથી વધારે દારૂ પીએ છે, કોઇ વધારે કેફ ચઢાવવા સારૂ હિંદોળ રાગ ગાય છે, વળી તેના

ઉપર લાલ રગના મદ્યનો એક પ્યાલો ચઢાવે છે, કોઇ વાદ્ય વગાડનારને આગ્રહ કરીને દારૂ પીવગવે છે, નાચ ચાલી રહ્યો છે, કોમલ હસ્ત રૂપ કિસલયો વડે મદ્યપાત્રો લઇ જવામા આવે છે, વહાલી પત્નીના અધરઓષ્ઠનુ પાન કરવામા આવે છે, આવેશમા દતપક્તિથી અધરોષ્ઠ કરડાય છે, દારૂના મદમા છાકટાપણાની સ્થિતિ વધારે વધારે જામતી જાય છે, નાના મોટાની લાજ મર્યાદા અને સારા ખરાબ કામની આશકા છૂટતી જાય છે, સ્ત્રીઓના સુદર સુખ તરફ નજર ખેંચાઇ જાય છે, ગભીરતા નાશ પામતી જાય છે, મોટા મોટા માણસો નાના બાળકો જેવી ચેષ્ટાઓ કરે છે અને સર્વ પ્રકારના અકાર્યની બરાબર વ્યવસ્થા થાય છે એટલે ન કરવાના સર્વ કામો થાય છે

રતિલલિતાનો નાચ.
લોલાક્ષનુ કામાધપણુ.
વિવેકભ્રષ્ટતાની હદ.

હવે એ લોલાક્ષ રાજાને રિપુકપન[1] નામનો એક નાનો ભાઇ હતો, તે હાલ યુવરાજ પદપર હતો અને આ વખતે લોલાક્ષ રાજા સાથે તે પણ નગર બહાર આવેલ હતો, ખૂબ દારૂ પીને મસ્ત થવાથી તે તદ્દન પરવશ બની ગયો હતો, તેથી પોતે કાર્ય અકાર્યની તુલના કરી શકે તેવી સ્થિતિમા રહ્યો નહોતો એની પીધેલ અવસ્થામા તેણે પોતાની પત્ની રતિલલિતાને હુકમ કર્યો—"અરે વહાલી! નાચ કર, નાચ કર—" પોતાના વડિલવર્ગ સમક્ષ નાચવામા ઘણી શરમ લાગતી હોવા છતા પોતાના પતિના હુકમનો અનાદર કરવાની તેનામા તાકાત નહોતી તેથી પોતાની મરજીવિરૂદ્ધ રતિલલિતા નાચવા લાગી

રતિલલિતાનો મર્યાદાભગ

તેનુ શરીર અત્યત લાવણ્યવાળુ અને નમણુ હોવાને લીધે અને દારૂનો મદ પીધા પછી ઘણો વિકાર કરે તેવો હોવાને લીધે જેવી તે નાચવા માડી કે તે જ વખતે પેલા રાજા લોલાક્ષ ઉપર મકરધ્વજે પોતાના સેંકડો તીરો માર્યા અને તેને તદ્દન પોતાના તાબામા લઇ લીધો, જેને લઇને તે રાજા એકદમ એ ભાઇની સ્ત્રી ઉપર અત્યત રાગવાળો થઇ ગયો, પરતુ તેના રાગની તૃપ્તિ કરવા શુ કરવુ તે બાબતનો કેટલાક વખત સુધી તે નિર્ણય કરી શક્યો નહિ એવી રીતે મકરધ્વજહત દશામા ત્યા ને ત્યા ઘણો વખત બેસી રહ્યો

૧ રિપુકપન આ લોલાક્ષ રાજાના નાના ભાઇને આપણા કથાનાયક રિપુદારૂણ સાથે ભેળવી ન નાખવાની સભાળ રાખવી

હવે ઘણો દારૂ પીધેલ હોવાથી એનું આખું ગ મયમંડળ મદમાં મસ્ત થઇ ગયેલું હતું અને તેની અસરથી તદ્દન હીલચાલ વ રનું થઇ ગયું હતું સર્વે લોકો જમીનપર લેટી ગયા હતા કોઇ કોઇ ઉલટી કરતા હતા અને કોઇ ઝોકા ખાતા હતા ઉલટીને લીધે એ જમીન અપવિત્ર કાદવથી ચીકાસવાળી થઇ ગઇ હતી કાગડાઓ તે ઉપર પડ્યા, કૂતરાઓ ચારે તરફથી દોડી આવ્યા, અને લોકોના મ્હોઢા ચાટવા મંડ્યા આવે વખતે રિપુકંપન ઉંઘતો હતો, માત્ર રતિલલિતા જાગતી હતી એ પ્રસંગે મહામોહ રાજાને બરાબર વશ થયેલો, રાગકેસરીએ ખોળામાં બેસાડેલો, વિષયાભિલાષે પ્રેરણા કરેલો, રતિના સામર્થ્યથી હારી બેઠેલો, કામદેવે મર્મભાગમાં સેંકડો તીરોથી વીંધેલો લોલાક્ષ રાજા પોતે મરવા પડ્યો હોય તેમ પોતાના સ્વરૂપને ન જાણતો રતિલલિતાને પકડવા માટે આવ્યો પોતાના આવેગને છેવટે તે ન જ રોકી શક્યો અને રતિલલિતાની પાસે આવી પહોંચ્યો નજીક આવીને પોતાના હાથ પહોળા કર્યા રતિલલિતા પોતાના મનમાં વિચાર કરવા લાગી કે-આ તે શું હશે? સ્ત્રીઓની નૈસર્ગિક (કુદરતી) બુદ્ધિશક્તિથી એકદમ તે સમજી ગઇ, સમજીને ચોંકી, મનમાં એકદમ બી ગઇ, મોટો ભય નજીકમાં હોય એવી આતર પ્રેરણા થઇ ગઇ એટલે દારૂનો મદ એકદમ ઉતરી ગયો, એટલે ભય વિચારીને તે એ કદમ ત્યાંથી નાસવા લા ી લોલાક્ષ રાજાએ તેને પકડી પાડી એ અબળાએ જોર કરી પોતાની જાતને વિષયી રાજાના પાસમાંથી છો ડાવી અને પાછી દોડવા લાગી વળી રાજાએ તેને પકડી પાડી વળી જરા ખેંચતાણ કરી છૂટી અને દોડતી ચંડિકાના મંદિરના અંદરના ભાગમાં દાખલ થઇ ગઇ અને ભયથી આખા શરીરે ધ્રુજતી ચંડિકાદેવીની પછવાડે છુપાઇ ગઇ

લોલાક્ષનો
મર્યાદાભંગ

દ્વેષગજેંદ્રનો અવસર
દારૂની અસરમાં વમસાણ.
નિર્દોષોના પ્રાણનો નાશ

એ વખતે દ્વેષગજેંદ્રને મહારાજા મકરધ્વજ તરફથી પોતાની અસર બતાવવા અ ો વખતસરની જમાવટ કરવા હુકમ મળ્યો, એ ટલે તે પ્રગટ થયો

પ્રકર્ષે [1]દ્વેષગજેંદ્રને જોઇ લીધો અને બોલ્યો "મામા! જુઓ દ્વેષગજેંદ્ર આવ્યો અને વળી સાથે પોતાના આઠ નાના બાળકોને પણ લેતો આવ્યો જણાય છે (ક્રોધ અને માન)" વિમર્શ ભાણેજને જવાબમા કહ્યુ કે "હા ભાઇ! હવે દ્વેષગજેંદ્રનો અવસર આવ્યો છે તેથી તે પોતાની ફરજ બજાવશે હવે તુ એની રમતનુ બરાબર અવલોકન કરજે" પ્રકર્ષ ભાણેજે ચોતરફ નજર ફેરવતા ફેરવતા બરાબર અવલોકન કરવા માડ્યુ

હવે પેલા દ્વેષગજેંદ્રે રાજ્યહુકમને બરાબર સભાળી લીધો પોતે લોલાક્ષ રાજામા દાખલ થઇ ગયો લોલાક્ષે દ્વેષગજેંદ્રને વશ થઇને વિચાર કર્યો કે-એ પાપિણી (રતિલલિતા)ને મારી જ નાખુ, જ્યારે એ દુષ્ટાને મારા ઉપર પ્રીતિ થતી નથી અને ઉલટી મને તજીને આમ નાસતી ફરે છે તો તેને હમેશાને માટે જીવતી જ દેવી ન જોઇએ-આવો વિચાર આવતા સાથે જ તેણે હાથમા તરવાર લીધી અને ચડિકાના મદિરના ગર્ભાગારમા તરવાર સાથે દાખલ થયો દારૂના કેફમા તે એટલો બધો ચકચૂર થયેલો હતો કે પોતે શુ કરે છે તેનુ તેને ભાન ન રહ્યુ અને રતિલલિતાને બદલે ચડિકાદેવીની પ્રતિમાને તરવારથી ઉડાવી દીધી[2] રતિલલિતા ત્યાથી નાઠી અને મદિર બહાર આવી તેણે 'આર્યપુત્ર! રક્ષણ કરો, રક્ષણ કરો, બચાવો, બચાવો', એવો મોટેથી હાહારવ કરી મુક્યો એનો હાહારવ સાભળીને રિપુકપન ઉંઘમાથી એકદમ જાગૃત થઇ ગયો અને બીજા લોકો પણ જાગૃત થઇ ગયા રિપુકપને દોડતા દોડતા આવીને પૂછ્યુ 'વહાલી! તને કોનાથી ભય થયો છે?' તેના ઉત્તરમા લોલાક્ષે પોતાની સાથે કેવુ અધમ વર્તન ચલાવ્યુ હતુ તે સક્ષેપમા પણ મુદ્દાસર રતિલલિતાએ કહી સભળાવ્યુ

રતિલલિતા પાસેથી તે હકીકત સાભળી એટલે રિપુકપન ઉપર પણ દ્વેષગજેંદ્રનુ જોર થઇ ગયુ તેણે અત્યત સ્પર્ધાપૂર્વક અને તિરસ્કાર સાથે પોતાના ભાઇને લડવા માટે હાકોટો કર્યો એકદમ સર્વ સેનાનીઓમા ખળભળાટ થઇ ગયો, આખા વનમા જ્યા દારૂગોષ્ઠિ જામેલી હતી અને લોકો ઉંઘતા હતા ત્યા સર્વ જાગૃત થઇ ગયા, ગડબડ મચી રહી, ધામધુમ થઇ રહી અને ચારે પ્રકારનુ લશ્કર ચોતરફથી એકઠુ થવા લાગ્યુ, મોટી ધમાલ મચી રહી બીજા લોકોને તો

---

૧ હવે રાગને બદલે દ્વેષ દાખલ થાય છે તે પોતાના દોર ચલાવશે એનો અવસર હવે આવે છે

૨ દારૂની અસર નીચે આ મહા અકૃત્ય કર્યું, દેવીની મૂર્તિ ઉડાવી દેતા શરમ ને પશ્ચાત્તાપ પણ થયો નહિ એ એનુ ચકચૂરપણુ બતાવે છે

હકીકત શી બની છે તેની પૂરતી ખબર પણ ન હોતી અને દારૂને લીધે પરવશ થઇ ગયા હતા, છતાં વાતાવરણ એવું થઇ ગયું કે ગજાની પ્રેરણાને લઇને બીકણ માણસો બીકણની સાથે, શૂરવીરો શૂરવીરોની સાથે, ખચ્ચર વાળા ખચ્ચરવાળાની સાથે, ઘોડેસ્વારો ઘોડેસ્વારોની સાથે, ઊંટવાળાઓ ઊંટવાળાઓની સાથે, રથીઓ રથીઓ સાથે અને હાથીવાળા હાથીવાળાની સાથે લડીને અરસ્પરસ એક બીજાનો નાશ કરવા લાગ્યા એકદમ અચાનક લોકોનો મોટી સંખ્યામાં ઘાણ નીકળી ગયો

ભાઈનો મર્યાદાનો ભંગ

હવે તે વખતે રિપુકંપને હાકોટો કરેલો હતો તેના જવાબમાં લોલાક્ષ રાજા પોતાના ભાઇની સામે ચાલ્યો અને ઉપર દ્વેષગજેંદ્રે પોતાનું રાજ્ય બરાબર સ્થાપન કરી દીધું એટલું, તેથી પોતે એક બીજાના ભાઇઓ છે તે હકીકતને ભૂલી જઇને દારૂની કેફમાં મસ્ત થયેલા તેઓ તરવારથી પટ્ટાબાજી ખેલવા લાગ્યા આખરે અત્યંત ક્રોધથી રિપુકંપને પોતાના મોટા ભાઇ લોલાક્ષને જમીનપર પછાડ્યો[1] જે બનાવ જોઇને લોકોમાં ભારે ખળભળાટ થઇ ગયો

દારૂ અને પરદારાના ભયંકર પરિણામ.

આ પ્રમાણે સર્વ હકીકત જોઇને મામા ભાણેજ નગરમાં દાખલ થયા અને જ્યાં એવા પ્રકારની કાંઇ ગરબડ ન થતી હોય એવે ઠેકાણે આરામ લેવા બેઠા પછી વિમર્શ મામાએ વાત શરૂ કરી -

વિમર્શ—"ભાઇ પ્રકર્ષ! દ્વેષગજેંદ્રનું માહાત્મ્ય જોયું?"

પ્રકર્ષ—"મામા! બહુ સારી રીતે જોયું આના વિલાસોનું આવું પરિણામ આવે છે તે બરાબર અવલોકી લીધું"

વિમર્શ—"ભાઇ! દારૂ પીનારાના એવા જ હાલ થાય છે દારૂના કેફની અસર નીચે પડેલા પ્રાણીઓ જેની તરફ નજર પણ ન કરવી જોઇએ તેના તરફ વિષયબુદ્ધિથી ગમન કરે છે, પોતાની સામે કોણ ઊભેલ છે તે તેના લક્ષ્યમાં પણ રહેતું નથી, પોતાના સગા બંધુ જેવા નજીકમાં નજીકના વહાલા સગાઓનું પણ તેઓ ખૂન કરી બેસે છે, વગર અવસરે મોટો અકસ્માત હાથે કરીને ઉપજાવી કાઢે છે, સર્વ પ્રકારના અધમમાં અધમ પાપોનું પણ આચરણ કરે છે, આખા

[1] અહીં મૂળ ગ્રંથમાં આ પ્રમાણે હકીકત છે લોલાક્ષને જમીનપર પછાડ્યો એટલે મારી નાખ્યો એમ સમજાય છે અને તેની ગાદીપર રિપુકંપન ચઢી બેઠો એમ આગળની વાતથી અનુમાન થાય છે

જગતને અનેક પ્રકારનો સંતાપ આપનાર થાય છે, કારણ વગર આખરે જમીનપર પટકાઇને મરણ પામે છે, ભવ હારી બેસે છે અને દુર્ગતિએ જાય છે એમાં ભાઇ! નવાઇ જેવું શું છે? સમજુ માણસો કહી ગયા છે કે 'જે અધમ પ્રાણીઓ મદ્યમાં અથવા પરસ્ત્રીમાં આસક્ત હોય છે તેઓના સબંધમાં એવાં માઠાં પરિણામ જ આવે છે અને તેઓને એવા જ અનર્થો સહન કરવા પડે છે' એમાં સવાલ જેવું શું છે? દારૂ માટે સુજ્ઞ માણસો ઘણું જ ખરાબ બોલે છે, સર્વે સમજુઓ દારૂની નિંદા કરે છે, દારૂ અનેક કલેશોનું કારણ છે, દારૂ સર્વ પ્રકારની આપત્તિઓનું મૂળ છે અને દારૂ સેંકડો પાપોથી ભરપૂર છે. જે પ્રાણી દારૂનું અથવા પરસ્ત્રીલંપટપણાનું વ્યસન છોડી શકતો નથી તે આખરે આ લોલાક્ષ રાજાની પેઠે ક્ષય પામે છે, હારીને હેઠો બેસે છે, ત્રાસ પામીને સંસારમાં વધારે પાત પામે છે. હે ભાઇ! જે પ્રાણીઓ દારૂનો અને પરસ્ત્રીનો દૂરથીજ ત્યાગ કરે છે તેજ ખરા સમજુ અને પંડિત છે, તે પુણ્યશાળી છે, તે ભાગ્યશાળી છે અને તે ખરા કૃતાર્થ થયેલા છે."

પ્રકર્ષ—"મામા! આપ દારૂ તથા પરદારા માટે કહો છો તે સર્વે બરાબર તેમ જ છે એ અધમ પાપોનાં ફળો આપણે તો બરાબર જોયાં."

પ્રકરણ ૨૩ મું.

રિપુકંપન.

(મિથ્યાભિમાન.)

ભવચક્રનગરનાં કૌતુકો (ચાલુ)

મદ્ય અને પરદારાનાં ફળ અનુભવી લોલાક્ષ જમીનપર પટકાઇ પડ્યો તેને સ્થાને રિપુકંપન આવ્યો એ બનાવપર મામા ભાણેજ વચ્ચે વાતચીત થઇ ગઇ ત્યાર પછી મામા ભાણેજ (વિમર્શ-પ્રકર્ષ) માનવાવાસમાં આવેલા લલિતપુરનું અવલોકન કરવાની ઇચ્છાથી ફરવા લાગ્યા જે જે બનાવો અસાધારણ લાગે તે નીરખી ભાણેજ તે પર જિજ્ઞાસાપૂર્વક સવાલો પૂછે અને મામા

લલિતપુરે મિથ્યાભિમાન.
તેનું ઓળખાણ અને સ્થાન.
રાજમહેલમાં મામાભાણેજ.

હવે એ માનવાવાસપુરના લલિતપુર નગરમાં મામાભાણેજ થોડા દિવસ ફર્યાં એક દિવસ તેઓ બન્ને રાજકુળની નજીકમાં ફરતા હતા ત્યાં તેમણે એક પુરૂષને જોયો

પ્રકર્ષ—"અરે મામા! આ તો ગેલો[1] મિથ્યાભિમાન જણાય છે"

વિમર્શ—"હા ભાઇ! એ મિથ્યાભિમાન જ છે"

પ્રકર્ષ—"મામા! એ ભાઇસાહેબને તો રાજસચિત્ત નગરમાં હમેશને માટે સ્થાપન કરવામાં આવેલા હતા તે પોતાની કાયમની નિમણુક છોડીને અહીં કેમ પધારેલા છે?"

વિમર્શ—"મહામોહ રાજાની મકરધ્વજપર એટલી બધી મહેરબાની છે કે એના રાજ્યમાં તેની રાજ્યસદ્ધિ વધારવા માટે જેઓની કાયમની નિમણુક અન્યત્ર થયેલ છે એવા નરકરને પણ મોહરાજાએ અહીં આણેલું છે આ મિથ્યાભિમાન મતિમોહ વિગેરે અહીં આવેલા છે, પણ તેઓ યોગીની પેઠે ધારે તેટલા રૂપ કરી શકે તેવા છે તેથી અહીં છે છતાં તેઓ રાજસચિત્ત અને તામસચિત્ત નગરમાં પણ પરમાર્થથી રહેલા જ છે એમ સમજવું

પ્રકર્ષ—"મામા! હાલ એ ક્યાં જવા તૈયાર થયેલો છે?"

વિમર્શ—"ભાઇ! સાંભળ તેં અગાઉ રિપુકંપનને બહારના બગીચામાં જોયો હતો તે તને યાદ હશે તેના મોટા ભાઇ લોલાક્ષ રાજાના મરણથી તેનો હાલ રાજ્યાભિષેક થયો છે અને અત્યારે આ લલિતપુરનો તે રાજા થયેલો છે આ રિપુકંપન રાજાનું આ રાજ્યભુવન છે કોઇ કારણ કે બહાનું લઇને આ ભાઇશ્રી મિથ્યાભિમાન એ રાજાના મહેલમાં પ્રવેશ કરવા ઇચ્છતો હોય એમ જણાય છે"

પ્રકર્ષ—"મામા! એ રાજાનો મહેલ મને પણ બતાવો!"

વિમર્શ—"ભલે ચાલો!"

મામા ભાણેજ રિપુકંપન રાજાના મહેલમાં દાખલ થયા

---

૧ આપણે મિથ્યાભિમાન[illegible] નગરે પ્રથમ જોયો હતો તે એ નગરનો સ્થાયિ[illegible]

મતિકલિતાને પુત્ર જન્મ.
મિથ્યાભિમાનથી મહોત્સવ.
હર્ષના પ્રસંગની ધમાલો.

<u>હર્ષ-શોકનો અવસર.</u>

હવે એ રિપુકંપન રાજાને એક મતિકલિતા નામની બીજી રાણી હતી. જે વખતે મારા ભાણેજે રાજ્યમહેલમાં પ્રવેશ કર્યો તે જ વખતે એ મતિકલિતા રાણીએ એક છોકરાને જન્મ આપ્યો. છોકરાનો જન્મ થતા જ સૂર્યનો ઉદય થતા જેમ કમળ વિકાસ પામે અથવા નીનતળમાંથી સર્વ અંધકારસમૂહનો નાશ થઇ જાય અથવા તો સુંદર-જનના નયનો ઉંઘ ઉડી ગયા પછી જેવી શોભા આપે અથવા તો સ્વધર્મકર્મના વ્યાપારમાં તત્પર એક સુંદર ઘર હોય તેમ તે આખું રાજભુવન શોભવા લાગ્યું, સર્વત્ર આનંદ આનંદ પ્રસરી રહ્યો, ચોતરફ મણિઓના દીવાઓનો ઝગઝગાટ થવા લાગ્યો, મંગળ સમયે બતાવવાના ધાત્રિમાની માળાઓ (તોરણો) ચોતરફ વિસ્તારવામાં આવી, અનેક પ્રકારના રક્ષાના વિધાનો કરવામાં આવ્યા, ધોળા સરસવથી નંદાવર્તની નકશી રેખાઓ પૂરીને સાથીઆઓ કરવામાં આવ્યા, વિલાસી સ્ત્રીઓના હાથમાં ધોળા ચામરો આપી તેમને ઠેકાણે ઠેકાણે સ્થાપન કરવામાં આવી અને પ્રિયવદા નામની દાસી સભાસ્થાનમાં બેઠેલા મહારાજા પાસે પુત્રજન્મની વધામણી દેવા દોડી ચાલી.

એ વધામણી ખાવા જનાર દાસીનું ચાલવું ઉતાવળને લઇને જોરવાળું હતું, તેના પગો ધબધબ જમીનપર પડતા હતા, ચાલતા ચાલતા પગમાં ઝાંઝર પહેરેલા હોવાને લીધે વચ્ચે વચ્ચે તેની ગતિ જરા જરા સ્ખલિત થતી હતી, પગના ચાલવાને લીધે તેની ચાલના તાલમાં સ્તનો ઊંચા નીચા થતા હતા, સ્તનના કંપને લીધે નિતંબો પણ ધ્રુજાઇ રહ્યા હતા, રણરણ થતા ઘૂઘરાઓથી કંદોરામાંથી ઘુઘરીઓનો ઘમકાર થતો હતો, કંદોરાના હાલવાની સાથે સ્તનપટનું કપડું ખસી જતું હતું, કપડું ખસી જવાને લીધે મુખપર લજ્જા થઇ આવતી હતી અને વદનરૂપ ચંદ્રમાથી ભુવનમાં ચોતરફ ઉદ્યોત થઇ રહેલો હતો. નિતંબ અને સ્તનોના ભારે ભારથી વ્યાકુળ થયેલી તે ચાલવામાં ઘણી મંદ હતી તો પણ આનંદના આવેગથી ઉતાવળના વેગથી દોડતી આગળ વધી જતી હતી. અનુક્રમે તે સભાસ્થાનમાં પહોંચી અને તેણે આનંદથી મહારાજા રિપુકંપનને

પ્રિયવદાની વધામણી

પુત્રજન્મની વધામણી આપી રાજાએ તે સમાચાર સાભળ્યા તે વખતે આનદથી તેના આખા શરીરપર રોમરાજી વિકસ્વર થઇ ગઇ

આ પ્રમાણે હકીકત બની રહી છે તે વખતે ત્યા મિથ્યાભિમાન દાખલ થયો અને તેણે રિપુકપનના શરીરમા પ્રવેશ કર્યો તે વખતે રિપુકપન અભિમાનથી એટલો ફુલાઇ ગયો કે જાણે તે પોતાના અત

મિથ્યાભિમાનીના વિચારો

કરણુમા કે શરીરમા સમાઇ શકતો ન હતો એટલુ જ નહિ પણ નાનુ જગતમા પણ સમાઇ શકતો ન હોતો આનદના આવેશમા વિચારો આવવાને લીધે ભાઇસાહેબ વિચારવા લાગ્યા કે–અહો ! હુ ખરેખરો ભાગ્યશાળી છુ ! મારો વશ–મારૂ કુળ ઘણી ઉન્નત દશાને પામેલ છે ! અહાહા ! મારા ઉપર દેવતાઓની કૃપા પણ જબરી છે ! અહો મારી સર્વ લક્ષણસામગ્રી કેવી સુંદર છે ! અહાહા ! મારૂ રાજ્ય ! મારૂં સ્વર્ગ ! ખરેખર, આજે પુત્રપ્રાપ્તિથી જન્મનુ ફળ મળ્યુ ! મારો આ જગતમા જન્મ સફળ થયો ! આજે કલ્યાણમાળા મળી ! હુ ખરેખર ધન્ય છુ ! મારા સર્વ મનોવાછિત આજે સિદ્ધ થયા મારે અત્યાર સુધી છોકરો ન હોતો તેથી હુ અનેક માનતાઓ કરતો હતો, તે આજે કુલનદન પુત્ર મને પ્રાપ્ત થયો ! આજે મને નિરાત થઇ આ પ્રમાણે વિચાર કરતા

પુત્રજન્મોત્સવ

રાજાએ અતિ હર્ષપૂર્વક વધામણી દેનાર દાસીને પોતાના કડા, બાજુબધ, રતિબધ, હાર, કુડળ, મુગટપરની કલગી અને એક લાખ સોનામહોર વધામણીમા આપ્યા રાજાના સર્વ અવયવોમા આનંદનો રસ વહેવા લાગ્યો તે વખતે તેણે આનદથી ગદ્‌ગદ્ થતી વાચા વડે સર્વ પ્રધાન મડળને હુકમ કર્યો કે–'પુત્રજન્મનો મહોત્સવ આનદપૂર્વક સર્વત્ર ઉજવો ' પ્રધાન મડળે રાજાનો આવો હુકમ સાભળીને રાજ્યભુવનમા એક ક્ષણમાત્રમા અનેક પ્રકારની શોભાઓ કરી નાખી પવનને લીધે ઊંચાનીચા થતા પાણીના સમુહ વચ્ચે રહેલ જલજતુઓના ટોળાઓ પોતાના પૂછડા ઊંચા ઉછાળી મોજાઓની હારની હાર જેમા ઉત્પન્ન થઇ છે તેવા મહાસમુદ્રમા જેવો ઊડો અને ગભીર અવાજ કરે તેવો નોબત શરણાઇ વિગેરે વાજિત્રોનો અવાજ આખા રાજમદિરમા સર્વત્ર વ્યાપી રહ્યો મલય (મલબાર દેશ)ના ચદનની રજથી અને કેસર, અગર, કસ્તુરી અને કપૂરના સુગધીદાર પાણીઓના છાટણાથી સર્વ સ્થાન સુગધી કીચડમય થઇ ગયુ અને તેની સુગધ આવવાથી પવન પણ એવો સુંદર લાગતો હતો કે તેથી સર્વ પ્રાણીઓને પ્રમોદ થવા લાગ્યો અને રાજ્યમદિરમા ચોતરફ રત્નોનો એવો ઉદ્યોત પ્રકાશમાન

થઇ રહ્યો કે તેથી જાણે સૂર્યની પ્રભાને અદર આવવાની જરૂરીઆત જ બધ થઇ ગઇ હોય એમ જણાયુ

એ મદિરમા ચારે તરફ વામણાઓ અને કુબડાઓ નાટક કરવા લાગ્યા, જનાનખાનાના નોકરો સર્વત્ર હાસ્ય કરવા લાગ્યા, લોકોને રત્નના સમૂહ વધામણીમા મળવા લાગ્યા, અમૂલ્ય કિમતવાળા મોતીના હારોને તોડીને ચારે તરફ મોતીઓ ઉડાડવામા આવ્યા, સુભટવર્ગ આડબરપૂર્વક નવા નવા પ્રકારના વેશ પહેરીને સર્વત્ર અવરજવર કરવા લાગ્યો, સ્ત્રીઓ આખા મદિરમા સર્વત્ર રાસડા વિગેરે વિલાસો કરવા લાગી, મદિરમા આવનારા લોકોને અનેક પ્રકારના ભોજન, અને પાન (પીવાના પદાર્થો મદિરા, જળ વિગેરે) આપવામા આવ્યા સર્વત્ર આનદ ને હર્ષમા ઘણો વધારો થઇ રહ્યો આવી રીતે ચોતરફ પુત્ર જન્મની વધામણીનો આનદ ફેલાઇ રહ્યો હતો અને સર્વ નોકરવર્ગ આનદથી નાચ કરી રહ્યો હતો તે વખતે અત્યત આનદમા આવી જવાથી હર્ષવડે હાથ ઊચા કરીને રાજા રિપુકપન પણ નોકરોની સાથે નાચવા લાગ્યો

હર્ષમા રિપુકપનનો નાચ

બનાવપર વિચારણા.
મિથ્યાભિમાનનુ જોર.
વાસ્તવિક રિપુકપન.

ઉક્ત પ્રકારની ધામધુમ સર્વત્ર જોઇને પ્રકર્ષને મનમા કાઇક શકા ઉત્પન્ન થઇ, તેથી તેણે મામાને પૂછવા માડ્યું-"મામા ! આ લોકો ઘૂટે મ્હોઢે મોટેથી હર્ષના ઉદ્ગાર કરી રહ્યા છે સર્વ આનદની ચેષ્ટામા ઉછળી રહ્યા છે તેનો હેતુ શો છે તે જાણવાનુ મને કુતૂહળ થયુ છે તો આપ તે મને બરાબર સમજાવો [1]વળી કેટલાક લોકો પોતાના શરીર ઉપર મટોડાનો ભાર વહન કરી રહ્યા છે, [2]કેટલાક લાકડાની સાથે ચામડાને મઢીને તેને જોરથી વગાડે છે અને પેલી વિષ્ટાના સમૂહથી ભરપૂર [3]મોતીની માળાઓ મદમદ ચાલે છે તે સર્વનુ કારણ શુ

૧ આ કસ્તૂરી આદિના વિલેપન માટે હોય એમ જણાય છે
૨ મૃદગ ઢોલ વિગેરે વગાડવામા આવે છે તેનું આ વર્ણન છે
૩ મોતી માછલીની વિષ્ટા છે તે પર આ વ્યાજોક્તિ લાગે છે મૂળમા મુક્તાલય શબ્દ છે તેનો અર્થ મેં મોતીની માળા કર્યો છે, પણ તત્સબધે હુ ચોક્કસ નથી વિષ્ટાથી ભરપૂર શરીરને ઉપાડવાની વાત પણ સભવિત લાગે છે જન્મઅવસરે વિષ્ટા ઉડાડવાની કાઇ વાત જણાય છે, ગળા પાડી માળાઓ ચાલે છે એવી વાત છે એટલે નિર્ણય થતો નથી

છે? અને વળી સર્વથી વધારે નવાઇ જેવુ તો એ છે કે આ રા/ ભુવનનો નાયક અને આ પૃથ્વીનો રાજા એક બાળકને પણ હાસી ઉત્પન્ન કરે એવા ચાળાઓ કરી રહ્યો છે તેનુ કારણ શુ છે? એનો હેતુ શો છે? અને એમા આશય શો સમાયલો છે? એ મારા સમજવામા નહિ આવે ત્યા સુધી મને મહા કૌતુકનુ કારણ રહેશે'

વિમર્શ—"ભાઇ! એ સર્વ બાબતનુ કારણ તને બરાબર સમજાવુ સાભળ આ સર્વ બાબતોનો પ્રવર્તાવનાર એક જ માણસ છે તને યાદ હશે કે જ્યારે આપણે આ રાજમદિરમા દાખલ થયા ત્યારે તે જ વખતે મિથ્યાભિમાન દાખલ થયો હતો એ મિથ્યાભિમાનને પ્રથમ આપણે રાજસચિત્ત નગરે જોયો હતો આ સર્વ ચાળા કરાવનાર એ મિથ્યાભિમાન ભાઇસાહેબ છે પોતાને આજે દીકરાની પ્રાપ્તિ થઇ છે એ વિચારથી આ રિપુકપન રાજા ઘણો આનદમા આવી ગયો છે અને એને હરખ એટલો બધો થઇ ગયો છે કે તે તેના શરીરમા પણ સમાતો નથી તેમજ ઘરમા અને રાજમદિરમા પણ સમાતો નથી એ રાજાનુ ચિત્ત મિથ્યાભિમાને વિહ્વળ કરી નાખ્યુ છે અને તેને લઇને આ રાજા પોતે વિડબના કરે છે અને લોકો પાસે કરાવે છે એમા ખૂબી એ છે કે એ લોકોને જે વિડબનાઓ થાય છે તે તેઓ બાપડા સમજી શકતા નથી કારણ કે મિથ્યાભિમાન પાસે આખી દુનિયા રાકડી બની જાય છે અને તે આખી દુનિયાને રાકડી માને છે"

પ્રકર્ષ—"મામા! જો એમ હોય તો આ સર્વ લોકોને આટલી બધી વિડબનાઓ કરનાર આ મિથ્યાભિમાન તો લોકોનો ખરેખરો દુશ્મન જણાય છે?"

વિમર્શ—"ભાઇ! એ બાબતમા શક જેવુ શુ છે? ખરેખર, આ મિથ્યાભિમાન લોકોનો મોટો દુશ્મન જ છે, છતા લોકોને તે જાણે પોતાનો ભાઇ હોય તેવો વહાલો લાગે છે"

પ્રકર્ષ—"ત્યારે મામા! જે રિપુકપન એટલે દુશ્મનોને કપાવનાર રાજા મિથ્યાભિમાનને વશ પડી ગયો છે તેને ખરેખરો રિપુકપન કેમ કહી શકાય?"

વિમર્શ—"ભાઇ! એ [1]ભાવ રિપુકપન નથી, કારણ કે એ પોતાના દુશ્મનોને જરા પણ કપાવે તેવો નથી બાકી બહારના જે

૧ ખરેખરો શત્રુને હઠાવનાર હોય અને ખરા શત્રુને હઠાવનાર હોય તો તે ભાવ રિપુકપન કહેવાય બાહ્ય શત્રુને હઠાવનારને દ્રવ્ય રિપુકપન કહેવાય

દુશ્મનો છે તેની સાથે લડવામાં તે શૂરવીર હોવાથી તેનુ નામ રિપુકંપન કહેવામા આવે છે એટલે એ દ્રવ્ય રિપુકંપન છે

यो यदि कोटीकोटीनामरीणा जयनक्षम ।
प्रभविष्णुविना ज्ञान, सोऽपि नान्तरवैरिणाम् ॥

તુ બરાબર સમજ જે પ્રાણી બહારના કરોડો શત્રુઓપર વિજય મેળવવાને શક્તિવાળો હોય છે તે પણ જ્ઞાન વગર અતરગ શત્રુઓ ઉપર વિજય મેળવવાને શક્તિવાળો થતો નથી ભાઇ[1] એમા આ (રિપુકંપન)નો પણ ખરેખરી રીતે કાઇ દોષ નથી તેમજ બીજા પ્રાણીઓનો પણ દોષ નથી, કારણ કે વાસ્તવિક રીતે જોઇએ તો તેઓમા જે જ્ઞાનની ગેરહાજરી છે તેનો જ એમા ખરેખરો દોષ છે અને તે જ આ લોકોને આડે રસ્તે પ્રવર્તાવે છે, અજ્ઞાનરૂપ નેત્રનો રોગ થવાથી તેઓને એવો પડદો આવી જાય છે કે કોઇ કારણ મળે છે કે તુરત તેઓ મિથ્યાભિમાનને વશ પડી જાય છે અને એકવાર મિથ્યાભિમાનને વશ પડ્યા એટલે તેઓ બીજા માણસની સાથે બાળકની જેવી ચેષ્ટાઓ કરે છે અને પોતાની જાતને હાથે કરીને અનેક પ્રકારની વિડબનાઓ ઉત્પન્ન કરે છે જેનો દાખલો આ રિપુકંપન પોતે જ છે બાકી જ્ઞાનવડે જે પ્રાણીઓની બુદ્ધિ પવિત્ર થયેલી હોય છે તેમને પુત્ર મળે, રાજ્યપ્રાપ્તિ થાય કે મહાન્ ધનપ્રાપ્તિ થાય અથવા ગમે તેવુ લોકોમા આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન કરે તેવુ મહાન્ કારણ મળે તો પણ તેવા પુણ્યશાળી મધ્યસ્થ બુદ્ધિવાળા પ્રાણીઓના હૃદયમા આ મિથ્યાભિમાન રૂપ આતરિક શત્રુ જરા પણ સ્થાન મેળવી શકતો નથી ”

શોક મતિમોહ પ્રવેશ.
કુલગ્ને અસાધ્ય જ્વર.
ઉપાય છતા અતે મરણ.

મામા ભાણેજ આ પ્રમાણે વાતો કરતા હતા તેવામા રાજ્યમંદિરના દરવાજા પર બે માણસો આવી પહોંચ્યા પ્રકર્ષે એ બન્ને નવા આવનાર માણસો કોણ છે એમ સવાલ પૂછવાથી મામાએ જણાવ્યુ કે એ નવા આવનાર પુરૂષ શોક અને મતિમોહ છે, જેમને તેઓએ પ્રથમ તામસચિત્ત નગરે જોયા હતા[1]

આ વખતે સુનાદના ઓરડામાથી (સુતિકાગૃહમાથી) કરૂણા જનક કોલાહલયુક્ત મોટો પોકાર ઉઠ્યો એકદમ દાસીઓ હાહારવ કરતી

---

૧ પૃષ્ઠ ૭૬ અને ૮૦૧ તામસી પ્રકૃતિનુ પરિણામ મતિના મોહમાં આવે છે શોક તામસી ગુણ છે દર્પ રાજસી ગુણ છે

નરપતિ સન્મુખ દોડાદોડ કરવા લાગી આનંદની ધમાલ ચાલી રહી હતી તે એકદમ શાંત થઇ ગઇ અને અરે આ શું છે? એમ ત્રાસ પામી જઇને રાજાએ વારંવાર પૂછવા માંડ્યું પેલી દાસીઓ બોલી "કૃપા કરો, દેવ! બચાવો! મહારાજ! કુમારની આંખો એકદમ તણાતી જાય છે, એના પ્રાણ એકદમ ગળે આવી રહ્યા છે દેવ! દોડો દોડો! કોઇ ઉપાય કરો!" દાસીઓના આવા વચન સાંભળીને જાણે પોતાની ઉપર વજ્રનો ઘા પડ્યો હોય તેમ રાજા આકુળ વ્યાકુળ થઇ ગયો, છતાં જેમ તેમ હિંમત રાખીને પોતાના પરિવારને સાથે લઇ સુતિકાગૃહે પહોંચ્યો ત્યાં જઇને જુએ છે તો પોતાના શરીરનું જાણે પ્રતિરૂપ જ હોય નહિ તેવો અને પોતાના તેજથી આખા ભુવનની ભીંતોને પ્રકાશમાન કરતો કુંવર દીઠો, પણ તેને જોતાંજ જણાયું કે તેના પ્રાણ કંઠે આવી ગયા છે અને જીવન થોડુંક જ બાકી રહ્યું છે આખા નગરના વૈદ્યમંડળને તુરતજ ત્યાં બોલાવી મંગાવવામાં આવ્યું તે વૈદ્યોમાં જે મુખ્ય વૈદ્ય હતો તેને પૂછવું કે 'આ વ્યાધિ કયો છે?' વૈદ્યમુખ્યે કહ્યું "મહારાજ! આ કુમારને એકદમ જીવનનો અંત લાવે તેવો કાળીઓ તાવ આવ્યો છે જેમ સખ્ત પવન આવે ત્યારે ગમે તેવો દીવો પણ તેના ઝપાટાથી બુઝાઇ જાય છે તેમ આપણે મંદભાગ્યો જોઇ રહીશું અને એ તાવ આ સુકોમળ પુષ્પને એક સપાટામાં ઉપાડી જશે" રાજાએ કહ્યું "અરે લોકો! સર્વ પોતપોતાની શક્તિનો અનંતો ઉપયોગ કરો જે કોઇ આ કુમારને જીવાડશે તેને હું મારૂં રાજ્ય આપી દઇશ અને હું તેનો નોકર થઇને રહીશ" લોકોએ આદરપૂર્વક ઘણા ઔષધો આપ્યા, મંત્ર જંત્ર કર્યા, માદળીઆ બાંધ્યા, રક્ષામંત્રો લખ્યા, અનેક દેવદેવીઓને તર્પણ કરવાનાં કાર્યો કર્યા, વિદ્યાના પાઠો કર્યા, મંડળો બનાવ્યા, દેવદેવીઓના જાપ કર્યા અને અનેક તંત્રો કર્યા, પરંતુ આટઆટલી સાધનાઓ કરવા છતાં થોડી જ વારમાં કુમાર મરણ પામ્યો

શોકથી રિપુકંપનનું મરણ.

આ વખતે શોકે અને મતિમોહે મતિકલિતા રાણી રિપુકંપન રાજા અને તેમના સર્વ પરિવારના શરીરમાં પ્રવેશ કર્યો તેથી "અરે હું મરી ગઇ, મારી સર્વ આશાઓ ભાંગી ગઇ, હું લુંટાઇ ગઇ! અરે દેવ! મારૂં રક્ષણ કરો, રક્ષણ કરો" એ પ્રમાણે મુખેથી બોલતી રાણી કુમારને હીલચાલ વગરનો જોઇને એકદમ જમીનપર પડી ગઇ અને જાણે વજ્રપ્રહારથી કોઇએ તેને મારી હોય તેમ અત્યંત વિહ્વળ અને આકુળવ્યાકુળ થઇ ગઇ

"અરે દીકરા! મારા વહાલા! મારા બાપા!" એમ બોલતો રિપુકંપન રાજા પણ જમીનપર મૂર્છા ખાઇને પડ્યો અને તેણે તો તુરત જ શોકને લીધે પોતાના પ્રાણ છોડી દીધા

તે વખતે ત્યા મોટો હાહાકાર થઇ ગયો, ભયકર આક્રંદ થવા લાગ્યો અને હૃદય ભેદી નાખે તેવો લોકોનો છાતી કૂટવાનો અવાજ થવા લાગ્યો રિપુકંપનની મતિકલિતા અને રતિલલિતા રાણીના માથાના ચોટલાઓ છૂટા થઇ ગયા, ભાગી ગયેલા [1]આભૂષણો લલાટ સાથે અફળાવીને તેઓ માથા કૂટવા લાગી અને એવી સેંકડો રીતે રાણીઓએ રડારોળ કરી મૂકી આખા મુખમા લાળ ભરાઇ ગઇ, જમીનપર દીન બની જઇ તેઓ લેટવા લાગી, માથાના બાલ ચુટી ચુટીને તોડવા લાગી અને મોટેથી પોક મૂકીને કોળાહળ કરવા લાગી લોકો પણ ચારે તરફ 'હાહા હાહા' એવા કરૂણાસ્વર કરવા લાગ્યા

મામાભાણેજની ગૂહસ્યવિચારણા.

આવો બનાવ જોઇને બુદ્ધિદેવીનો દીકરો મામાને કહેવા લાગ્યો "અરે મામા! અત્યાર સુધી આ લોકો નાચતા હતા, કૂદતા હતા, તે પ્રકારનો નાચ મૂકી દઇને આ બીજા જ પ્રકારનો નાચ આ લોકોએ કેમ આદર્યો?"

વિમર્શ—"ભાઇ પ્રકર્ષ! તેં હમણા રાજ્યમદિરમા બે પુરૂષોને (શોકને અને મતિમોહને) પ્રવેશ કરતા જોયા હતા તેમણે પોતાની શક્તિથી આ સર્વ રચના કરી છે મેં તને અગાઉ પણ જણાવેલ છે કે આ નગરના લોકો પોતાની મરજીમા આવે તે પ્રમાણે સ્વતત્રપણે કોઇ પણ કામ કરી શકતા નથી, પરતુ તેઓમા રહેલ અતરગ માણસો તેમની પાસે જેવુ સારૂ કે ખરાબ કામ કરાવે છે તે પ્રમાણે આ બાપડાઓ કરે છે પહેલા મિથ્યાભિમાને આવીને તેઓ પાસે એક પ્રકારનુ નાટક કરાવ્યુ, હવે આ શોકે અને મતિમોહે આવીને નવા પ્રકારનુ નાટક શરૂ કરાવ્યુ-એમા એ બિચારાઓ શુ કરે?

सद्ज्ञानपरिपूताना, मतिमोहो महात्मना ।
बाधा न कुरुते ह्येष, केवल शुभचेतसाम् ॥ १ ॥
नापि शोको भवेत्तेषा, बाधको भद्र भावत ।
वैराग्यादावेव निर्णाति, समस्त क्षणभङ्गुरम् ॥ २ ॥

એ પ્રાણીઓમા જેઓ શુભ ચેતનાવાળા છે અને સદ્જ્ઞાનથી પૂર્ણ પવિત્ર છે તેવા મહાત્માઓને એ મતિમોહ જરા પણ બાધા કરી

[1] ચૂડા ભાગવાનો સભવ

શકતો નથી, એ પ્રાણીઓ તો 'વસ્તુસ્વભાવનો' પ્રથમથી જ નિર્ણય કરીને બેઠેલ હોય છે કે આ સર્વ સંસારરચના ક્ષણભંગુર છે, યોગ્ય વખત રહેનારી છે, અને આખરે નાશ પામનારી છે આવો તેમનો શરૂઆતથી નિર્ણય હોવાને લીધે શોક તેમના ઉપર કોઇ પણ પ્રકારની બાધા ઉત્પન્ન કરી શકતો નથી આ રિપુકંપન રાજા પુત્રના સ્નેહથી મરણ પામ્યો કારણ કે તેને અત્યંત મતિમોહ થઇ ગયો હતો હવે શોક એ સર્વ લોકોની પાસે કરૂણાવિલાપ કરાવે છે"

પ્રકર્ષ—"મામા! આ રાજ્યમંદિરમાં ક્ષણમાત્રમાં આવો મોટો ફેરફાર થઇ ગયો, એક જરા વખતમાં તો હર્ષને સ્થાને વિલાપ થઇ ગયો તેવું આજે જ બન્યું છે કે એવું કોઇ કોઇ વાર બનતું હશે?"

વિમર્શ—"ભાઇ પ્રકર્ષ! આ સંસારચક્રમાં એવા બનાવો અસંભવિત કે દુર્લભ નથી આ નગર એવા એક બીજાથી તદ્દન ઉલટા બનાવોથી અને વિચિત્ર ખેલોથી ભરેલું છે હવે અહીંઆ રાજાના તેના પુત્રના મૃતકને બહાર લઇ જવાનો પોકાર થશે, લોકો ભયંકર રીતે છાતી ફૂટી પોક મૂકશે, ભયંકર રંગના શોક દર્શાવનાર કાળા વાવટાઓ ચોતરફ ચઢશે અને ઢોલમાંથી હૃદયને ભેદી નાખે તેવો વિષમ મરણસૂચક ધ્વનિ નીકળશે-એવી એવી ભયંકર રીતિઓ અત્ર થશે એ બધી રીતિઓ લોકોને અત્યંત તાપ ઉત્પન્ન કરે તેવી હોય છે અને તેથી તને તે નકામો ખેદ કરાવશે, માટે આ મૃતક(મડદા)ને રાજ્યમંદિરમાંથી બહાર લઇ જવામાં ન આવે ત્યાં સુધીમાં આપણે અહીંથી ચાલ્યા જઇએ, આવો હૃદયભેદક બનાવ જોવો આપણને યોગ્ય નથી परदुःख दुष्प्रापवत्त सन्तो नोद्वीक्षितुं क्षमा । સંત લોકો પારકાના દુઃખ દયાળુ નજરે જોઇ શકતા નથી.

[1]આ પ્રમાણે વિચાર કરીને મામાભાણેજ રાજમંદિરની બહાર નીકળી ગયા અને બજારમાં આવ્યા[2] એ વખતે રિપુકંપનને મરેલ જાણીને તેનું સ્નાન કરવા માટે સૂર્ય પણ પશ્ચિમસમુદ્રમાં દાખલ થયો[3]

૧ ભાણેજ નાનો કાચી છાતીવાળો છે તે પણ મામાના મનમાં ઊંડુ કારણ હોય બાળકોને આવા પ્રસંગો બતાવવાથી જોખમ થઇ જાય છે તે જાણીતી વાત છે

૨ ભવચક્ર નગરના કૌતુકો બતાવવાનું મામાએ ચાલુ રાખ્યું છે મદ્ય પરદારાના પરિણામો આગલા પ્રકરણમાં જોઇ ગયા આ પ્રકરણમાં મિથ્યાભિમાનના પરિણામો અને હર્ષ-શોકના પ્રસંગો જોયા આગળના કેટલાક પ્રકરણો નવા નવા ભવચક્ર ! કૌતુકો ચીતરે છે તે લક્ષ્યપૂર્વક વિચારવા

૩ સૂર્ય પશ્ચિમ સમુદ્રમાં દાખલ થયો એટલે સૂર્ય અસ્ત પામ્યો

પ્રકરણ ૨૪ મું.

મહેશ્વર અને ધનગર્વ.

ભવચક્રનગરના કૌતુગ (ચાલુ)

સાયકાળ વર્ણન

જમદિરમાથી મામાભાણેજ નીકળ્યા તે વખતે સૂર્ય અસ્ત થયો, અધકારથી આખી દુનિયા કાળી મશ જેવી થઇ ગઇ, દીવાઓ કરનામા આવ્યા, ગાયો તથા ભેંસો પોતપોતાને સ્થાનકે પાછી આવી ગઇ, પક્ષીઓ માળામા આવીને બેસી ગયા, વૈતાળો ભય‥ર દેખાવ આપવા લાગ્યા, ઘુવડ ચારે તરફ સચાર કરવા લાગ્યા, ‥ાગડાઓ તદ્દન ચૂપ થઇ ગયા, સૂર્યવિકાસી કમળો નિદ્રા પામી ગયા (મીંચાઇ ગયા), બ્રહ્મચારી મુનિઓ પોતપોતાની આવશ્યક ક્રિયામા લાગી ગયા, પોતાની વહાલીના વિરહથી ચક્રવાકો રડવા લાગ્યા, ‥જાર લોકો ઉલ્લાસ પામવા લાગ્યા અને સ્ત્રીઓ મનમા મલકાના લાગી ‥આવો મધ્યાસમય થયો અને લોકોના મન આનદ પામના લાગ્યા ‥તેવા વખતે મામાભાણેજે એક [1]મહેશ્વર નામના શેઠીઆને પોતાની ‥દુકાનના બારણા આગળ જોયો

શેઠનો મિજાસ.

[2]શેઠ સાહેબ દુકાનમા નાખેલ એક મોટી ગાદી ઉપર તકીઆને અઢેલીને બેઠા હતા તેની આજુબાજુ અનેક નમ્ર વિનયી અને વિચ-

---

૧ મહેશ્વર શેઠ આને માટે મહેશ્વર શબ્દ મૂળમા છે તેનો અર્થ શેઠ ‥થાય છે તે તેનુ નામ પણ હોય આ પ્રકરણમા આપણે તેને બન્ને રીતે ઓળખશુ

૨ આ પ્રકરણસાથે શ્રીઅધ્યાત્મકલ્પદ્રુમનો ધનમમત્વમોચનાધિકાર વાચી ‥જવા ભલામણ છે

ક્ષણ વણિક્પુત્રો બેઠા હતા શેઠીઆની સામે માણેક, હીરા, શનિ, વૈડૂર્ય અને પરવાળાનો મોટો ઢગલો પડેલો હતો, જે આજુબાજુના અંધકારને પણ હઠાવી રહ્યો હતો તે શેઠની બરાબર સામે સોના મહોર અને લગડીઓ તથા ચાંદી અને રૂપિયા વિગેરેના મોટા ઢગલા પડ્યા હતા એ સર્વને જોઇને શેઠ મનમા બહુ મલકાતા હતા અને અભિમાનથી ફુલાઇ જતા હતા આ બનાવ જોયા પછી મામા ભાણેજ વચ્ચે નીચે પ્રમાણે વાતચીત થઇ

પ્રકર્ષનું અવલોકન અને પ્રશ્ન.

પ્રકર્ષ—"મામા ! એ મહેશ્વર શેઠ પોતાના ભવા ચઢાવીને અને ચક્ષુને સ્તબ્ધ જેવી કરીને આમ શુ જોઇ રહ્યો છે? વળી એની પાસે કોઇ વસ્તુના અર્થી કાંઇ માગતા દેખાય છે તેના બોલવા તરફ એ ભાઇશ્રી બહેરા ન હોવા છતા જરાએ ધ્યાન પણ આપતા નથી પેલા બીચારા આદરપૂર્વક વિનયથી તેની તરફ જોઇને બોલે છે, પણ ભાઇશ્રી એના તરફ લક્ષ્ય પણ આપતા નથી તેનુ કારણ શુ છે? બીચારા કેટલાએ માણસો અત્યત નમ્રપણે તેની આગળ આવીને ઊભા રહે છે, તેની ખુશામત કરે છે અને તેને પ્રણામ કરે છે તેના તરફ તે જોતો પણ નથી અને તેઓને એક તરખલા જેવા ગણે છે તેમા તેનો હેતુ શો છે? અને વળી એ રત્નોને વારવાર જોઇને તે મનમા કાંઇક ધ્યાન કરતો હોય અને પછી આખે શરીરે સ્તબ્ધ થઇ જતો હોય અને અદર મલકાતો હોય એવો એ દેખાય છે તેનુ કારણ શુ છે? તે જણાવો"

ધનગર્વ પર મામાના વિચારો.
લક્ષ્મીની ચળ પ્રકૃતિ અને અધતા.
અનતાનુબધી માનનો જણાતો મહિમા.

વિમર્શ—"ભાઇ પ્રકર્ષ ! સાભળ આપણે રાજમહેલમા હમણા જે મિથ્યાભિમાનને જોયો તેનો અગભૂત એક ધનગર્વ નામનો ખાસ મિત્ર છે એ ધનગર્વ આ ભાઇશ્રીમા અત્યારે ઘર કરી દીધુ છે જે પ્રાણીઓમા એ ધનગર્વ ઘર કરી બેસે છે તે સર્વેની આવી જ સ્થિતિ થાય છે, એ મહેશ્વર શેઠ મનમા અત્યારે એમ માની બેઠા છે કે એ હીરા માણેક સર્વ તેનુ પોતાનુ જ છે અને પોતે તેનો સ્વામી છે અને તેમ હોવાને લીધે પોતે ખરેખરો ભાગ્યશાળી છે એ તો એમ જ સમજી ગયો છે કે એના જન્મનુ એને ખરેખરૂ ફળ પ્રાપ્ત થયુ છે અને પોતાનો જ મ જ જાણે સફળ થયો છે તે માને છે કે તેની પાસે આખુ ભુવન રાકડુ છે, ગરીબ છે, બીચારૂબાપડુ છે

આવા વિચાર રૂપ વિકારોને આધીન થઇને એ ભાઇશ્રી ઊંચે આકાશમાળ ઉઠ્યા કરે છે, ધનનું કેવું અસ્થિર સ્વરૂપ છે તે જરાએ લક્ષ્યમાં પણ લેતો નથી, ધનનું પરિણામ કેવું આવશે તેનો જરા વિચાર પણ કરતો નથી, ભવિષ્યમાં શું થશે તેની લગાર માત્ર પણ આલોચના કરતો નથી, સર્વ બાબતમાં વસ્તુતત્ત્વ શું રહેલું છે તેનો લગાર પણ ખ્યાલ કરતો નથી અને દરેક વસ્તુ ક્ષણિક છે, નાશ પામનારી છે એમ ગણનામાં પણ લેતો નથી."

પ્રકર્ષ—"રાગકેસરીના બાળક જેવા જે આઠ રૂપો હતા તેમાં જે પાંચમો છોકરો મેં જોયો હતો (અનંતાનુબંધી માન[1]) તે આ ભાઇ શેઠસાહેબની તદ્દન પાસે હોય એમ દેખાય છે."

વિમર્શ—"બરાબર એમ જ છે. અહીં એ રાગનો પાંચમો છોકરો પણ આવેલો છે. હવે જે હકીકત બને તે બરાબર લક્ષ્ય રાખીને જોજે."

માન અને લોભમાં મહેશ્વર શેઠ લલચાયો.
લોભનો થોભ નહિ ત્યાં શોભા જાય.
સર્વગુણવિનાશન લોભાત્. એનો ચિતાર.

મામા ભાણેજ દૂર ઊભા ઊભા આ પ્રમાણે વાતો કરતા હતા ત્યાં એક જારપુરૂષ આવ્યો અને શેઠ મહેશ્વરની પાસે બેઠો. તેણે શેઠીઆને જણાવ્યું કે તે શેઠની સાથે કાંઇ ખાસ વાત તદ્દન ખાનગીમાં કરવા માગે છે. શેઠે તેની વાત કબૂલ કરી બન્ને ઓરડામાં ગયા. ત્યાં તદ્દન એકાંત હતી. એકાંત સ્થળમાં ગયા પછી પેલા જારપુરૂષે એક મહામૂલ્યવાન્ મુગટ શેઠને બતાવ્યો. એ મુગટ અનેક મહા મૂલ્યવાન્ રત્ન હીરા માણેકનો બનાવેલો હતો અને અંધારામાં પોતાના તેજથી દિશાઓને પ્રકાશિત કરતો હતો. શેઠે એ જારપુરૂષને તુરત ઓળખી લીધો કે એ તો હેમપુર નગરના રાજા વિભીષણનો હજુરીઓ છે અને તેનું નામ દુષ્ટશીલ છે. વિચક્ષણ વાણીઓ મનમાં સમજી ગયો કે એ લુચ્ચા હજુરીઆએ મુગટને જરૂર ચોરી લીધેલો હોવો જોઇએ. હવે તે વખતે પેલો રાગકેસરીનો છોકરો જે શેઠની નજીક રહેતો હતો (માન[1]) તે એ વખતે શેઠના શરીરમાં દાખલ

(margin note: દુષ્ટશીલની વંચકતા)

[1] આ સ્થાને માન સમજવો કે લોભ તે મને શંકાસ્પદ લાગે છે. રાગકેસરીનો દીકરો હોય તો લોભ સમજવે, પ્રકરણ 'ગર્વ'નું છે તે જોતાં 'માન' સમજવે. મને તો માન અને લોભનું મિશ્રણ લાગે છે.

થઇ ગયો એના પ્રતાપથી શેઠે પોતાના મનમા વિચાર કર્યા કે-એણે એ મુગટ ચોર્યો હોય કે ગમે ત્યાથી આણ્યો હોય તેનુ મારે શું કામ છે? મારે તો એ મુગટને ગમે તેમ કરીને એની પાસેથી પડાવી લેવો

શેઠે મુગટ પડાવી લીધો

મહેશ્વર શેઠે પોતાના મક્કમ વિચારનો અમલ કરવા મનમા નિર્ણય કરી દીધો તુરત જ તેણે દુષ્ટશીલને કહ્યુ "ભાઇ! તારે શુ કહેવુ છે?" પેલા જારપુરૂષે કહ્યુ "આની પોણ કિમત આપી તમે એને લઇ લો" વાણીઆે મનમા ખુશી થયો અને સાધારણ રકમ આપીને દુષ્ટશીલને રાજી કરી દીધો દુષ્ટશીલ પણ જે મળી તે રકમ રોકડી હાથમા લઇને ત્યાથી એકદમ વિદાય થઇ ગયો ,

મુદ્દામાલ સાથે મોટા શેઠ પકડાઇ ગયા

દુષ્ટશીલ ત્યાથી વિદાય થયો અને તુરત જ તેને પગલે શોધવા નીકળેલા ચરલોકો સાથે વિભીષણ રાજાના સેવકો ત્યા આવી પહોંચ્યા તેઓને તપાસ કરતા ગમે ત્યાથી મુગટની મહેશ્વર શેઠે ખરીદી કરી છે એ વાતનો પત્તો લાગી ગયો તેઓએ શેઠને ચોરીના મુદ્દામાલ સાથે તુરત પકડ્યા અને પચ સમક્ષ સાક્ષીઓ રાખીને શેઠને મુદ્દામાલ સાથે આગળ કર્યા એક ક્ષણમાત્રમા શેઠની પાસે બીજો જે હીરામાણેકસોનાનો ઢગલો હતો તે પણ તે રાજસેવકોએ કબજે કરી લીધો[1] શેઠ તો બૂમો પાડતા જ રહ્યા અને તેમને રાજસેવકોએ બાધી લીધા નોકરો અને વણિકપુત્રો જે શેઠની પાસે બેસતા હતા તે તો સર્વ મુઝાઇ ગયા અને શેઠના બધુમડળ વિગેરેની સાથે સર્વે ત્યાથી ગછતિ કરી ગયા[2] આવી રીતે મહેશ્વર શેઠનુ સર્વ લુટાઇ ગયુ અને તેના સગા તથા સબધીઓ પણ તેની પાસેથી રસ્તે પડી ગયા ધન અને સબંધી વગરના શેઠના ગળામા ચોરીનો મુદ્દામાલ લટકાવવામા આવ્યો, શેઠને ગધેડાપર બેસાડવામા આવ્યા, આખા શરીરે રાખ ચોપડવામા આવી અને બરાબર ચોર હોય તેવો તેમનો વેશ બનાવવામા આવ્યો[3] લોકો પણ કહેવા લાગ્યા કે-આ તો ભાઇ રાજાનુ પણ ચોરનાર મોટો ભરેડી નીકળ્યો! ચારે તરફ શેઠની નિંદાના અવાજોથી દિશાઓ ભરાઇ જવા લાગી રાજાના માણસો તેની

---

૧ ચોરી કરનારના ઘરબાર લુંટી લેવાનો રિવાજ અસલ હતો

૨ સપત્તિના મિત્રો અને સગાઓ વિપત્તિ વખતે છોડી જાય છે એવા સ્વાર્થી જગતનો આ દાખલો છે

૩ મુદ્દામાલ સાથે શેઠ પકડાયા હતા તેથી ઇનસાફ પણ પ્રથમથી જ થયો એમ જણાય છે

સારી રીતે લાત લાકડીથી ખબર લેતા હતા અને શેઠનુ મ્હોં તદ્દન રાકડુ થઇ ગયુ હતુ, એની સર્વ આશાઓ પડી ભાગી હતી આવી અત્યત બૂરી દશામા આવી પડેલા શેઠને જોઇને પ્રકર્ષે મામાને પૂછયુ– "મામા ! આ તો ભારે નવાઇ જેવી વાત જોવામા આવી ! આ તે સ્વપ્ન છે કે ઇદ્રજાળ છે કે કાઇ મારી બુદ્ધિમા ભ્રમ થઇ ગયો છે ! ! આ તો એક ક્ષણવારમા આ શેઠીઆની લીલા પણ ન રહી ! અને ધન પણ સર્વ પગ કરીને ચાલી ગયુ ! એની ખુશામત કરનારાઓ તથા સગાસબધીઓ પણ જણાતા નથી ! અરે ! સઘળો લોકવર્ગ જાણે બદલાઇ જ ગયો છે ! એનુ તેજ પણ ઉડી ગયુ ! એનુ અભિમાન પણ બેસી ગયુ ! અને એનામા જે પુરૂષાતન દેખાતુ હતુ તે પણ ખસી ગયુ !"

* * *

[1]ધનસ્વરૂપપર વિમર્શ.

વિમર્શમામાએ પ્રકર્ષને કહ્યુ "તેં જોઇ તે વાત બરાબર સાચી છે એમા તારી બુદ્ધિમા જરાએ ભ્રમ થયેલો નથી તેં જોયુ છે તે તદ્દન બરાબર છે અને તેટલાજ માટે મહા બુદ્ધિશાળી માણસો "પૈસાનુ જરા પણ અભિમાન કરતા નથી. દ્રવ્ય ઉનાળાના સખ્ત "તાપથી તપેલા[2] પક્ષીના ગળા જેવુ ચચળ છે, ધન ગરમ ઋ- "તુની ગરમીથી લુકાયલા સિંહની જીભ જેવુ અસ્થિર છે, દોલત "ઇંદ્રજાળની પેઠે અનેક પ્રકારના અદ્ભુત વિભ્રમોને ઉત્પન્ન કરી "મનને ચકડોળે ચઢાવે છે, લક્ષ્મી પાણીના પરપોટાની પેઠે "ક્ષણવારમા જોત જોતામા હતી ન હતી થઇ જાય છે. એ વાણીઆમા "અપ્રમાણિકપણાનો અને અવિવેકનો એટલો મોટો દોષ હતો કે તેને "લઇને જે મોટી માનની જગ્યા એ ભોગવતો હતો તે ક્ષણવારમા ખોઇ "બેઠો અને તેનુ ધન ફનાફાતીઆ થઇ ગયુ પૈસા તો એવી ચીજ છે "કે જે પ્રાણીઓ કોઇ પણ પ્રકારના દોષના સબધમા ન આવતા "હોય તેમની પાસેથી પણ ચાલ્યા જાય અને સામુ ભયનુ કા- "રણ ઉત્પન્ન કરી આપે. જેઓ ફુકી ફુકીને [3]જમીન ઉપર પગ "મૂકતા હોય છે તેવાઓની પાસેથી પણ પૈસા એક ક્ષણવારમા "ચાલ્યા જાય છે એમા જરા પણ શકા જેવુ નથી ધનના દોષથી

૧ અહીં વિમર્શમામા ધનની ફીલસુફી સમજાવે છે તે ખાસ મનન કરવા યોગ્ય છે

૨ ગરમીના વખતમા પક્ષીનુ ગળુ ચચળ રહે છે, ચાલ્યા કરે છે કબૂતર વિગેરેને ધ્યાન રાખી જોવાથી આ વાત ખ્યાનમા આવી જશે

૩ એક ડગલુ ભરે તે પણ જોઇ વિચારીને મૂકે તેવા સભાળ રાખનાર સાવધ માણસો

" ધનવાન્ પ્રાણીઓ જળથી ભય પામે છે, અગ્નિની પીડા ખમે છે,
" લુટારાથી નિરતર ભયમા રહે છે, રાજા તરફથી લુટાઇ જવાના વિ
" માસણુમા રહે છે, ભાઇઓ કે સગાઓ તરફથી ભાગલાગની પચા
" તિમા પડે છે, ચોરથી ચોરાવાના ભયમા આવી પડે છે-એવી રીતે
" ધનથી અનેક પ્રકારની ઉપાધિઓ આવે છે અને તેથી તે અનેક
" દુખો સહન કરે છે વળી ભાઇ પ્રકર્ષ! જેમ એક સખત પવનનો
" ઝપાટો આવે ત્યારે જેમ ઘણા એકઠા થયેલા વાદળાઓ તરત
" વિખરાઇ જાય છે તેમ જ્યારે પૈસા જવા બેસે છે ત્યારે તે (પૈસા)
" જેની પાસે પૈસા હતા તેના રૂપને જોતા નથી, તેની સાથે ઘણા
" કાળનો સબંધ હતો કે ઓળખાણુ હતી તેને ગણુતા
ધનની અસ્થિરતા " નથી, તે માણુસની કુલીનતા તરફ નજર પણુ
" ફેંકતા નથી, તેના કુળનો કેવો સારો ક્રમ છે
" તેનુ અનુસરણુ કરતા નથી, તેના શીલ (વર્તન)ની ગણુના કરતા
" નથી, તેનામા કેટલી પડિતાઇ છે તેની અપેક્ષા રાખતા નથી, તે
" નામા કેટલી સુંદરતા છે તેની આલોચના (વિચાર) કરતા નથી,
" તે પ્રાણી કેટલો ધર્મપરાયણુ છે તેનો ખ્યાલ પણુ કરતા નથી,
" તે કેટલુ દાન આપે છે અને તેની અન્ય ઉપર ઉપકાર કરવાની
" કેવી તત્પરતા છે તે વાત લક્ષ્યમા લેતા નથી, તેનામા કેટલુ વિશેષ
" જાણુકારપણુ છે તેનો વિચાર કરતા નથી, તેનુ સદાચાર તરફ કેટલુ
" સુંદર વલણુ છે તે ધ્યાનમા રાખતા નથી, તેની સાથે ઘણા વખ
" તનો સ્નેહભાવ છે તેની પરિપાલના કરતા નથી, તે પ્રાણી અન્ય
" પ્રાણીઓથી કેટલો સત્ત્વવાન્ છે તે મગજપર લેતા નથી, તે પ્રા
" ણીના શરીરના લક્ષણો કેવા ઉત્તમ છે તેનુ પ્રમાણ પણુ કરતા
" નથી અને આકાશમા સાક્ષાત નગરના જેવો દેખાવ દેખાય છે, હાથી
" ઘોડા મનુષ્ય વિગેરેની દોડધામ થતી માલૂમ પડે છે અને દેખ
" દેખતા ક્ષણુવારમા જેમ તે છિન્નભિન્ન થઇ જાય છે તેમ તે (પૈસા)
" ચાલ્યા જાય છે અને તે ક્યા ગયા અને કેટલા થોડા વખતમા કેવી
" રીતે ગયા તે પણુ પ્રાણી જાણી શકતો નથી સસારી પ્રાણીઓ
" બાપડા મહા કલેશ કરીને બહુ પ્રયાસે પૈસા મેળવે છે અને પો
" તાના જીવની તેમ તેને જાળવી રાખે છે, છતા ચાલ્યા જાય છે
" ત્યારે જાણે નટ નાચ[1] કરતો હોય નહિ તેમ જોતજોતામા પગ

---

૧ નટ નાચે ત્યારે જરા વાર રાજા થાય વળી બીજો વેશ લે, એમ એના ભાવો બદલાયા જ કરે છે નટના નાચમા સ્થિરતા કે ચાલુપણુ જોવામા આવતુ નથી તેમ ધન માટે સમજવુ

"કરીને ખલાસ થઇ જાય છે. આ પ્રમાણે હોવા છતા પણ મહા-
"મોહથી હણાયલા બીચારા રાક પ્રાણીઓ એવા ધન ઉપર પણ
"અનેક ચિંતાયુક્ત સ્થિતિમા આશાબદ્ધ થઇને સખ્ત થઇ બેસે છે
"અને વળી ધનનુ ખોટું અભિમાન કરીને અનેક પ્રકારના વિકારો
"પેલા શેઠીઆની પેઠે કરે છે ભાઇ! આ જન્મમા પૈસાનુ-દોલતનુ
"આનુ પરિણામ થાય છે અને પરલોકમા વળી મહા ભયકર દુખ-
"પરપરા પ્રાપ્ત થાય છે તે વધારામા સમજવી"

પ્રકર્ષ—"મામા! એ પૈસા એક જ ઠેકાણે ટકે, એનુ પરિણામ સારૂ આવે અને એનુ ફળ પણ ઠીક થાય એવો આ દુનિયામા કોઇ ઉપાય છે કે છે જ નહિ"

વિમર્શ—"એવો ઉપાય આ દુનિયામા સભવે છે તો ખરો, પણ તેનો યોગ કોઇ ભાગ્યશાળીને જ થાય છે એને પુણ્યાનુબધી પુણ્ય[1] કહેવામા આવે છે, પુણ્ય એટલે શુભનો અનુભવ અને એ અનુભવ થતી વખતે જે પાછો પુણ્યનો અનુબધ કરાવે, પુણ્યનો સચય કરાવે
"તેને પુણ્યાનુબધી પુણ્ય કહેવામા આવે છે [2]એવુ પુણ્ય પૈસાને
"વધારે છે, સ્થિર કરે છે અને ન હોય તો મેળવી પણ આપે છે
"પરતુ એવા પ્રકારનુ પુણ્ય ઘણુ જ દુર્લભ છે ઘણાખરાને પાપાનુ
"બધી પુણ્ય જ હોય છે એ તારે ધ્યાનમા રાખવુ પ્રાણી ઉપર દયા
"રાખવી, સસારપર વૈરાગ્ય રાખવો, વિધિપૂર્વક દેવગુરૂની પૂજા કરવી
"અને વિશુદ્ધ શીલમા અનુવૃત્તિ રાખવી આથી પુણ્યાનુબધી પુણ્ય એકઠું

---

૧ આ પુણ્યાનુબધી પુણ્ય અને પાપાનુબધી પુણ્ય ઉપર ધન્યકુમાર ચરિત્રની શરૂઆતમા ગુણુસાર અને વિશ્વભૂતિના સુદર ચરિત્રો છે તે ખાસ વાચવા યોગ્ય છે જુઓ સદર ગ્રથનુ ભાષાતર પૃષ્ઠ ૪–૩૪

૨ એ બાબતના ત્રણ શ્લોકો નીચે પ્રમાણે મૂળ ગ્રથમા છે તે લક્ષ્યમા રાખવા યોગ્ય છે —

करोति धनस्थैर्य, अजात जनयेद्धनम् ।
अलम्नदुर्लभ भद्र!, पुण्य पुण्यानुबन्धि यत् ॥

यथ ।

दया भूतेषु वैराग्य विधिवद्गुरुपूजनम् ।
विशुद्धा शीलवृत्तिश्च पुण्य पुण्यानुबन्ध्यद, ॥

अथवा ।

परोपतापविरति परानुग्रह एव च ।
स्वचित्तदमन चैव पुण्य पुण्यानुबन्ध्यदः ॥

"થાય છે વળી અન્ય પ્રાણીઓને કોઇ પણ પ્ર
પુણ્યાનુબંધી પુણ્ય "કારનો ત્રાસ કે હેરાનગતિ ન કરવાથી, અ ય
પાપાનુબંધી પુણ્ય "ઉપર બને તેટલી કૃપા કરવાથી અને પોતાના
"મનનું દમન કરવાથી પુણ્યાનુબંધી પુણ્ય એકઠું
"થાય છે પૂર્વના ભવમાં જે પ્રાણીઓએ એવું પુણ્ય ઉપાર્જન કરેલું
"હોય છે અથવા આ ભવમાં જે એવું પુણ્ય એકઠું કરે છે તેઓની
"પાસે જે ધન આવે છે તે મેરૂ પર્વતના શિખરની પેઠે સ્થિર રહે
"છે એવા મહાત્મા પ્રાણીઓ પોતાના પુણ્યાનુબંધી પુણ્યના પરિણામે
"જે ધન પ્રાપ્ત કરે છે તેને તેઓ તદ્દન બાહ્ય, સ્વથી પર, તદ્દન
"તુચ્છ, વિનાશમાન અને ક્ષણવારમાં નાશી જનાર અસ્થિર સમજીને
"તેનો સારે માર્ગે વ્યય કરે છે અને પોતે તેનો સારી રીતે ઉપભોગ
"કરે છે, પરંતુ એવા બુદ્ધિશાળી લોકો ધન ઉપર જરા પણ મૂર્છા
"કરતા નથી, એના ઢગલા જોઇને રાજી રાજી થઇ જતા નથી અને
"એને એકઠું કરવામાં ગાડાઘેલા થઇ જતા નથી આવા પુણ્યશાળી
"માણસો જેમનો જન્મ પણ પવિત્ર ગણાય છે તેવા વિશુદ્ધ બુદ્ધિ
"વાળા પ્રાણીઓના સંબંધમાં ધન સારૂ પરિણામ પણ લાવી આપે
"છે બાકી જે સાધારણ માણસો એવા બાહ્ય, નિંદા કરવા યોગ્ય
"અને મહા અનર્થના કારણભૂત ધનઉપર મૂર્છા કરી રહેલા હોય છે,
"તેને પકડીને બેસી રહેલા હોય છે, જેઓ તેનું કોઇ પણ પ્રકારનું
"દાન પણ કરી શકતા નથી અને જાતે ઉપભોગ પણ કરી શકતા
"નથી તેઓ આ ભવમાં મોટો ચિત્તસંતાપ પામે છે અને પર
"ભવમાં મોટી અનર્થપરંપરા પ્રાપ્ત કરે છે તેમાં ભાઇ! શું નવાઇ
"જેવું છે? આ સર્વ હકીકતનો સાર એ છે કે રહસ્ય સમજનાર ડાહ્યા
"માણસોએ પોતાની પાસે પૈસા હોય ત્યારે તેના ઉપર મૂર્છા ન
"કરવી અને તેનું અભિમાન ન કરવું તેમજ બને તેટલી તેની સખા
"વત કરવી અને જાતે ઉપભોગ કરવો જે પ્રાણી એવી રીતે દાન
"ભોગ કરતો નથી તે બાપડો નકામી મજુરી કરનારો વ ાર પૈ
"સાનો નોકર થાય છે અને છેવટે પસ્તાવો પામે છે વળી જે કોઇ
"પણ હકીકત સમજતો હોય તેણે પૈસાને અંગે ચોરી અને લુચ્ચા
"ઇની બંધ પણ પોતામાં દાખલ ન થાય તે માટે ખાસ ધ્યાન
"રાખવું અને જો ધનને ચોરી દ્વારા કે અપ્રામાણિકપણે મેળવવાની
"ઇચ્છા થઇ તો સમજવું કે પરિણામે પેલા વાણીઆ શેઠની પેઠે
"મોટું કષ્ટ ઊભું થવાનું છે"

પ્રકરણ ૨૫ મું.

રમણ અને ગણિકા.

ભવચંદના કૌતુકો (ચાલુ)

અકર્ષ અને વિમર્ષ ધનના સબંધમા વાતો કરતા હતા અને ધનનુ તત્વજ્ઞાન વિચારતા હતા તે વખતે એક બીજો ઘણો અગત્યનો બનાવ બન્યો[1] એક તદ્દન દુબળો થઇ ગયેલો, મલીન શરીરવાળો, શરીરે અશક્ત થઇ ગયેલો અને શરીરપર જીર્ણ કપડા ધારણ કરેલો જુવાન માણસ બજારમા કોઇ ઠેકાણેથી આવી પહોંચ્યો એમ મામાભાણેજે જોયુ તેણે દુકાન ઉપર ગાંઠ છોડી થોડા રૂપીઆ કાઢ્યા અને તે વડે થોડા લાડવા ખરીધા, એક હાર

દરજી દદુ

લીધો, થોડા પાન લીધા, સુગંધી પદાર્થો વેચાતા લીધા અને બે કપડા ખરીદ કર્યાં ત્યાર પછી બજારની નજીકમા એક પાણીની વાવ હતી તેમા ઉતરીને તેને પગથીએ બેસીને ખરીદ કરેલા લાડવા ખાઇ લીધા, પાન સાથે લઇ આવ્યો હતો તે ખાધુ અને એવી રીતે પેટ ભરીને પછી સ્નાન કર્યું, પછી મસ્તકે ફૂલનો મોડ[2] બાંધ્યો, આખા શરીરે સુગંધી તેલ અત્તર લગાવ્યા, નવા ખરીદેલા વસ્ત્રો શરીરપર ધારણ કર્યાં અને જાણે પોતે મોટો બડેજાવ મહારાજા હોય તેમ ત્યાંથી આડંબરપૂર્વક ચાલ્યો ચાલતા ચાલતા તે વારવાર પોતાના શરીર તરફ અભિમાનથી જોતો જાય છે, આ મોટ (ચોટલો) સમારતો જાય છે, ખસી જતા વાલને ગોઠવતો જાય છે અને નાકવડે સુગંધી સુંઘી સુંઘીને મનમા રાજી થતો જાય છે

---

૧ જે દિવસે રિપુકંપનને ત્યા પુત્રનો જન્મ થયો, મરણનો શોક થયો તે જ રાત્રે શેઠીઆની દશા વિચિત્ર થઇ અને આ પ્રકરણનો બનાવ પણ તે જ રાત્રે બને છે

૨ મોડ આમોદ, ફૂલનો તોરો, કલગી

રમણ અને ગણિકા.

આવો વિચિત્ર દેખાવ અને ભિખારી છતા ઇશ્કી દેખાવાનો પ્રયત્ન કરનારને જોઇ પ્રકર્ષે સવાલ પૂછ્યો

પ્રકર્ષ—"મામા! એ યુવાન માણસ કોણ છે? એ ભાઇસાહેબ ક્યા જવા નીકળ્યો છે? અને શામાટે એ આવા પ્રકારના વિકારો બતાવે છે?"

ધનવાન બાપનો પુત્ર.
ઇશ્કમા ગર્વ ગુમાવ્યુ.
છતા શોખ ગયો નહિ.

વિમર્શ—"ભાઇ! એની કથા તો ઘણી લાબી છે, પણ તને એની હકીકતમાથી થોડી મુદ્દાસરની હકીકત કહી સભળાવુ તે ધ્યાન રાખીને સાભળ આ નગરના રહેવાશી સમુદ્રદત્ત નામના શેઠનો એ છોકરો છે, એનુ નામ રમણ છે, એ યુવાન છે, ભોગ ભોગવવામા તત્પર છે, બાળ નાનપણથી ગણિકાને છદે લાગેલો છે અને એવો મૂર્ખ છે કે ગણિકા સિવાય બીજી કોઇ બાબતનો જરા પણ વિચાર કરતો નથી એ સમુદ્રદત્તનુ ઘર ધન, ધાન્ય, સુવર્ણ, રત્ન વિગેરેથી ભરપૂર હતું અને જાણે કુબેર ભડારીની સ્પર્ધા કરતુ હોય તેવુ લાગતું હતું એવા ધનાઢ્ય ઘરને આ ભાઇસાહેબે ગણિકાના છદમા પડીને ધન ધાન્ય વગરનુ કરી મૂક્યુ છે અને ભાઇશ્રી ખાવે પીવે ટળી ગયા છે હવે એ પાપી તદ્દન નીરધની થઇ ગયો છે, તદ્દન ચીંથરેહાલ થઇ ગયો છે, પારકી નોકરી કરે છે, દુનિયામા હલકો પડી ગયો છે અને એની રીતે પોતાના કર્મને પરિણામે મહા દુ ખી થઇ ગયો છે પારકું કામ કરતા આજે એને કોઇ જગ્યાએથી અનાયાસે પૈસા મળી ગયા છે એટલે વ્યસને એના ઉપર પાછુ પોતાનુ જોર ચલાવ્યુ છે તેથી એણે શુ શુ કર્યું તે તો ભાઇ! તેં સર્વ જોયું આ નગરમા એક મદનમજરી નામની પ્રખ્યાત ગણિકા છે તેને અત્યત રૂપાળી અને જુવાન કુદકલિકા નામની દીકરી છે એ કુદકલિકામા આસક્ત થઇને આ રમણે પોતાનો ધનનો જે કાઇ સચય હતો તે આખોને આખો પૂરો કરી દીધો અને જેવો એ ધન વગરનો થયો એટલે એ મદનમજરીએ એને ઘરની બહાર કાઢી મૂક્યો છતા આ રમણ હજુ પણ કુદકલિકાનો સ્વાદ મૂકી શકતો નથી, આજે જેવુ તેવુ ન ઇચ્છવા જોગ પારકુ કામ કરીને એ થોડાક રૂપીઆ લઇ આવ્યો છે એટલે તુરત જ

એ રૂપિયા સાથે લઇને પોતાની વિષયઇચ્છા તૃપ્ત કરવા સારૂ એ કુંદકલિકાના ઘર તરફ જવા માટે નીકળી પડ્યો છે ત્યા જવા પહેલા પોતે સારો લાગે, રૂપાળો લાગે, તે સારૂ આ બધી ટાપટીપ કરી છે હવે ચાલો આપણે પણ એની પછવાડે જઇએ ”

મકરધ્વજનો ભયસાથે પ્રવેશ.

કામદેવના ભયકર તીરો.

કુંદકલિકાનુ બાહ્યાંતર રૂપ.

એ વખતે એક માણસ પોતાના અનુચરો સાથે દૂરથી આવતો અને પોતાના ભાથામાથી ભયકર તીરો ખેંચીને ફેંકતો તેમના જોવામા આવ્યો એનો સુંદર દેખાવ જોઇને પ્રકર્ષે મામાને પૂછ્યુ “અરે મામા ! મામા ! જુઓ તો ખરા, એ રમણને પેલો પુરૂષ દૂરથી ઘણી સખ્ત રીતે તીર મારે છે, એને આપ અટકાવો” મામાએ જવાબ આપ્યો “ભાઇ ! એ તો મકરધ્વજ છે અને આ રાત્રીના વખતે પોતાના મિત્ર ભય સાથે આનદથી નગરચર્યા જોવાને નીકળી પડ્યો છે આખા નગરમા કોણ પોતાની આજ્ઞા બરાબર પાળે છે, કોણ પોતાની વિરૂદ્ધ છે તેની એ બરાબર પરીક્ષા કરે છે અને તેટલા માટે દરેક પ્રાણીઓ શુ બોલે છે, તેનો વેષ કેવો છે, તેઓ મનમા શો વિચાર કરે છે, તે બધુ તે બરાબર તપાસે છે એ મકરધ્વજ પોતાની શક્તિથી તીર ફેંકીને ઘાયલ કરી પેલા રમણને ગણિ-

પુષ્પધન્વાનુ કાર્ય

કાને ઘરે લઇ જાય છે એમા આપણે એ મકરધ્વજને વારીએ તેવુ કાઇ છે જ નહિ કારણ કે મકરધ્વજનો એ જ ધંધો છે રમણ અત્યારે પોતાના મનમા જે અનુભવ કરે છે તે સર્વ આ મકરધ્વજને લઇને જ છે હવે એના કેવા સસ્કાર થાય છે તે આપણે જોઇએ ચાલ ! આ કૌતુક જોવાની ભારે મજા આવશે !”

આ પ્રમાણે વાતચીત કરીને મામા ભાણેજ ગણિકાના ઘર તરફ ગયા, ત્યા તેઓએ ઘરના દરવાજા પાસે ઠાઠમાઠ

મામાનો ઉદ્વેગ

કરીને બેઠેલ કુંદકલિકાને જોઇ, એને જોઇને વિમર્શે પોતાનુ [1]નાક મરડ્યું, મ્હોંથી થુક નાખ્યુ, ડોકુ હલાવ્યુ અને મ્હોઢુ બગાડી ડોક બીજી બાજુ વાળી દીધી પોતાના મામાને આવી રીતે એકદમ વ્યાકુળ થઇ ગયેલા અને મુખેથી હાહા ઉચ્ચાર

1 આ નાક મરડવાની હકીકત અને તેનુ કારણ કવિએ વખતસર બહુ યોગ્ય રીતે દાખલ કર્યુ છે, વિચાર કરવાથી આ પ્રસગની ખૂબિ સમજાઇ જશે

કરતા જોઇને પ્રકર્ષે તેમને એકદમ એવા ઉદ્વેગનુ કારણ પૂછયુ "મામા! આમ એકદમ આપને ખરાબ શુ લાગ્યુ? આપના ચેહરા ઉપર આવો એકદમ ફેરફાર કેમ થયો?" મામાએ જવાબ આપ્યો "ભાઇ! આ ગણિકાના આકારમા સુંદર કપડાથી છવાયલી અને ફૂલ અને ઘરેણાથી શોભાવેલી અશુચિની કોઠી છે તે શુ તુ જોઇ શકતો નથી? મને તો એનામાથી એટલી બધી (ખરાબ) ગધ આવે છે કે તે હુ સહન કરી શકતો નથી, માટે આપણે એનાથી જરા દૂર ઊભા રહીએ એટલે એવી જગ્યોએ જઇએ કે જ્યા એના શરીરની દુર્ગંધ ન આવતી હોય અને એટલા દૂર રહી અહીં જે બનાવ બને તે આકુળતા વગર બરાબર જોઇ શકીએ સાધારણ અશુચિની કોઠી તો કેટલીક છિદ્ર વગરની હોય અને આ તો મોટા મોટા નવ[1] દ્વારો દ્વારા આખો વખત અશુચિ બહાર કાઢ્યા કરે છે તેથી એની નજીકમા તો એક ક્ષણવાર પણ ઊભા રહેવુ મને પસદ આવતુ નથી અને હુ ઊભો રહી પણ શકતો નથી આ દુર્ગંધથી મારૂ તો માથુ ફરી જાય છે"

પ્રકર્ષે જવાબમા કહ્યુ "આપ કહો છો તે વાત તો ખરી છે એ ગધ એટલી ખરાબ અસર કરે છે કે મારી નાસિકામા પણ એ ભરાઇ ગયેલ છે અને મને મુઝવણ કરે છે માટે ચાલો, જરા દૂર ખસી જઇએ"

આ પ્રમાણે વાત કરીને પ્રકર્ષ વિમર્શ સાથી દૂર ખસી ગયા અને બધુ બરાબર દેખી શકાય એટલા નજીકના દૂર ભાગમા જઇને ઉભા રહ્યા

ગણિકાના ઘરમા રમણ.
કામદેવથી મરાયલો રમણ.
ગણિકાથી લુટાયલો રમણ.
ભયથી ત્રાસ પામેલો રમણ.
વ્યસનથી મરણ પામેલો રમણ.

હવે તે વખતે રમણ ગણિકાના ઘરમા આવી પહોંચ્યો તેની બરાબર પછવાડે હાથમા ખેંચેલા બાણયુક્ત અને ભયને સાથે લઇને મકરધ્વજ ચાલ્યો આવતો હતો અને વખતોવખત બાણ છોડયે જતો હતો મદિરના દ્વારમા જ રમણે કુદકલિકાને જોઇ એને જોતા જાણે પોતાને નવીન જીદગી મળી હોય, જાણે અમૃતનુ પોતાના

1 બે આખ, બે નાસિકા, મુખ બે સ્તન યોની અને ગુદા એ રીતે નવ દ્વાર ગણ્યા છે એમ લાગે છે સામા ય રીતે સ્ત્રીઓના બાર દ્વાર ગણાય છે તેમા બે કાન અને મુત્રાશય વધારે છે જુઓ નોટ પૃ ૬૦૪

આખા શરીરે સિંચન કરવામા આવ્યુ હોય, જાણે પોતાને હીરા માણેક રત્નનો ભડાર મળી ગયો હોય અથવા તો મોટા રાજ્ય ઉપર પોતાનો અભિષેક થયો હોય તેવો મોટો આનદ રમણને થયો હવે તેજ વખતે મદનમજરી ઘરની બહાર નીકળી, તેણે રમણને ઘર બહાર ઊભેલો જોયો, ચાલાક હોવાથી તુરત સમજી ગઇ કે આજે ભાઇ પાસે કાઇથી થોડા પૈસા આવ્યા લાગે છે એ પ્રમાણે તેને થોડા ધનવાળો જોતા જ તેણે પોતાની યુવાન દીકરીને નિશાની કરી સજ્ઞા-દ્વારા જણાવ્યુ કે રમણ આવ્યો છે અને તેને લુટવો છે સજ્ઞા થતા જ કુદકલિકાએ ઉપરના હાવભાવથી સુદર લાગતી મીઠી નજરે રમણ તરફ જોયુ એટલે રમણ તો રાજી રાજી થઇ ગયો આ વખતે મકરધ્વજે પોતાનો અવસર જોઇ ધનુષને ઠેઠ પોતાના કાનસુધી ખેંચીને એક તીવ્ર બાણ ફેંક્યુ અને તેનાથી રમણની છાતી આરપાર વીંધી નાખી એટલે એણે કુદકલિકાને પોતાની છાતીએ વળગાડી, તેને ભેટ્યો અને તેને સાથે લઇને તેના મદિરમા દાખલ થયો મદનમજરી ડોકરી તે વખતે ત્યા આવી, તેને રમણે પોતાની પાસે હતા તે સર્વ રૂપિયા અને ચીજો સોંપી દીધા મદનમજરીએ સર્વે ગ્રહણ કર્યુ અને કપડા વિગેરે સર્વ ઉતારી લઇને તે જન્મ્યો ત્યારે જેવો હતો તેવો નાગો કરી મૂક્યો પછી મદનમજરી બોલી “છોકરા ! તુ અહીં આવ્યો એ તો બહુ સારૂ કર્યું, દીકરી કુદકલિકા તને વારવાર યાદ કરતી હતી, પણ જો ને, આપણા રાજાનો છોકરો ચડ હમણા જ અહીં આવવાનો છે માટે હાલ તુ જરા છુપાઇ જા તને એ દેખશે તો ઘણો ગુસ્સે થઇ જશે અને કદાચ તને પૂરો કરી મૂકશે ”

ભયનો અવસર

આ હકીકત સાભળતા રમણના શરીરમા ભયે[1] પ્રવેશ કર્યો એજ વખતે ગણિકાના દરવાજા પર ચડ (રાજપુત્ર) આવી પહોંચ્યો એને આવી પહોંચેલો જોઇ ભય વધારે જોરમા આવ્યો રમણ ખખડી ગયો, ડર ખાઇ ગયો, મુઝાઇ ગયો ચડ તો એકદમ સીધો મદીરમા ચાલ્યો આવ્યો ચડે એને નજરે જોયો એટલે એ તો એકદમ ગુસ્સે થઇ ગયો અને પોતાની તરનાર ખેંચી કાઢી અને રમણને કહ્યુ કે એનામા તાકાત હોય તો ખુશીથી દ્વદ્વયુદ્ધ કરે રમણ તો બાપડો દીન થઇ ગયો, લાજ વગરનો થઇ ગયો, તદ્દન નપુસક જેવો થઇ ગયો,

૧ પરસ્ત્રીલપટ પુરૂષોને નિરતર ભયમા રહેવુ પડે છે બળવાન્ હોય તે પણ એ વખતે નિર્વીર્ય થઇ જાય છે આ હકીકત વ્યવહારૂ રીતે બનતી જોઇ શકાય અથવા કલ્પી શકાય તેવી છે

બીકથી તદ્દન ગાભરો થઇ ગયો અને પોતાના આગળા મ્હોમા નાખીને ચડની પાસે અષ્ટાગ નમસ્કાર કરી જમીનપર લેટી ગયો અને 'અરે પ્રભુ' મારૂ રક્ષણ કરો, રક્ષણ કરો'

ચડનું પ્રચડત્વ

એમ બોલતા તેની આખમા આસુ આવી ગયા ચડને દયા આવી તેથી તેણે રમણને મારી નાખ્યો નહિ, પણ તેનો ચોટલો કાપી નાખ્યો, નાક કાપી નાખ્યુ અને કાન પણ કાપી નાખ્યા, તેમજ દાત તોડી નાખ્યા, નીચેનો હોઠ તોડી નાખ્યો, બન્ને ગાલને કદરૂપા બનાવી દીધા, એક આખ ફોડી નાખી, પોતાના પગથી મોઢા ઉપર લાત મારી ધક્કો માર્યો અને ઘરથી બહાર કાઢી મૂકયો એના આવા હાલ થતા હતા તે જોઇને મદનમ જરી ડોકરી અને યુવાન કુદકલિકા મોઢેથી ખૂબ હસતા હતા એ બન્ને એવા મીઠા વચનો બોલતી હતી અને સાથે ચડની એવી ખુશા મત કર્યે જતી હતી કે એથી ચડ એના તરફ વધારેને વધારે ખેંચાતો હતો રમણ તો મહા મુશીબતે બહાર નીકળ્યો, માર વાગવાથી આખા નગીરે મહા વેદના પામ્યો, રાજલોકોએ

રમણનુ મરણ

વળી તેને વધારે માર માર્યો આવી રીતે કૂટાતા પીટાતા નારકી સમાન દુ ખ સહન કરીને બહુ કષ્ટે (તેજ રાત્રીએ) મરણ પામ્યો

* *

ગણિકા વ્યસનના પરિણામ.

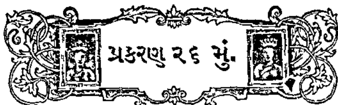
પ્રકર્ષ—"અહાહા મામા! આતો ભારે નવાઇ જેવો બનાવ બન્યો! મકરધ્વજની શક્તિ ઘણી અજબ! ભયનો વિલાસ પણ એવોજ જબરો! અને પેલી ડોકરી (મદનમજરી) નો પ્રપચ પણ એવોજ ખૂબિવાળો! ખરેખર, આ રમણનુ ચરિત્ર તો ઘણી કરૂણા ઉત્પન કરે તેવુ અને હાસ્યજનક નાટક જેવુ જણાય છે એ રમ ણની મૂર્ખતા પર હસવુ આવ્યા વગર રહે તેમ નથી અને એના હાલ જોતા એની દયા ખાધા વગર પણ રહેવાય તેમ નથી"

વિમર્શ—"બીજા પણ જે મનુષ્યો ગણિકાના વ્યસનમા આસક્ત હોય છે તેઓના ચરિત્ર પણ આવા જ પ્રકારના હોય છે એમા જરા પણ સશય જેવુ નથી "ગણિકાના સુદર વસ્ત્રો, ખેંચાણ કરનારા આભૂ "ષણો, રક્ત વર્ણના પાન, સુ ધી દ્રવ્યો, સુવાસિત પુષ્પની માળાઓ " અને આકર્ષક વિલેપનના ગધથી એ આપડાઓની ઇદ્રિયો એવી બહેર "મારી જાય છે કે એનામા કુદરતી રીતે અશુચિ ભરેલી છે અને "એ ન ઇચ્છવા લાયક અપવિત્ર પદાર્થોની કોથળી છે એ હકીકત

"તેઓ જોઇ જ શકતા નથી એવા મૂર્ખ લોકો જીવતી જાગતી
"જગમ વિષ્ટાની મોટી કોઠી સાથે આલિંગન કરવા ઇચ્છે છે અને
"તેટલા માટે મહા મહેનતે એકઠા કરેલ પૈસાનો વ્યય કરે છે એ પ્રમાણે
"ફરીને પોતાના કુળને મોટુ કલક લગાડે છે, આખરે લગભગ
"ભિખારી જેવા ચીંથરેહાલ થઇ જાય છે અને અત્યત ખરાબ
"અવસ્થામા આવી પડે છે તો પણ એક વખતે ગણિકાના ફદે
"લાગ્યા પછી તેના પરની આસક્તિ છોડી શકતા નથી એટલે ત્યાર પછી
"વેશ્યાના વ્યસનને લઇને અનેક પ્રકારના નાટકો ભજવીને આવા
"પ્રકારના અનેક દુખો પામે છે એમા ભાઇ પ્રકર્ષ! નવાઇ જેવુ
"શુ છે? ભાઇ! કુળવાન્ સ્ત્રીઓ પણ પ્રકૃતિથી ચળ ચિત્તવાળી
"હોય છે તો પછી વેશ્યા જેવી કુલટા સ્ત્રીઓ તો તદ્દન ચપળ જ
"હોય! તેઓ એકને છોડીને બીજાને વળગે તેવી હોય, તેમા સવાલ
"જ શો છે? કુળવાન્ સ્ત્રીઓ પણ માયાના કરડીઆ જેવી છે, ગુપ્ત
"પણે કપટ કરનારી હોય છે તો પછી જે પાકી અનુભવી વેશ્યા હોય
"તેની માયાના સબધમા તો વાત જ શી કરવી! બીજી કુળવાન
"કહેવાતી સ્ત્રીઓ પણ સ્નેહને તદ્દન જલાજલિ દેનારી હોય છે તો
"પછી ગણિકાના સ્નેહ ઉપર વિશ્વાસ રાખે તે માણસને તો મૂર્ખ
"શિરોમણિજ ગણવો જોઇએ એક માણસને અમુક વખતે મળ-
"વાનો સકેત આપે છે, બીજાની સામે તેજ વખતે પ્રેમથી જુએ
"છે, ઘરમા તેજ વખતે ત્રીજો માણસ મોજુદ હોય છે, પોતાના
"ચિત્તમા લગની તે વખતે કોઇ ચોથાની લાગેલી હોય છે અને
"પોતાના પડખામા કોઇ અન્યને લઇને સુતેલી હોય છે- આવા
"ગણિકાના ચરિત્ર હોય છે! જ્યા સુધી એનો સ્વાર્થ સધાય છે ત્યા
"સુધી તો તે અનેક પ્રકારની ખુશામત કરે છે, મીઠા વચનો બોલે
"છે, પ્રેમ દેખાડે છે, પરતુ જેવો પ્રાણીમાથી ધનરૂપ [1]રસ ચુઇ જાય
"છે કે તુરતજ લાખરૂપ રસ ચુઇ ગયેલ અળતાની પેઠે તેને તજી દે છે
"વેશ્યાઓ ખરેખર નગરના જાજરૂ જેવી છે જે એના ઉપર પણ
"આસક્ત થઇ જાય છે તેને ખરેખર કૂતરા સમજવા, તે મા-
"ણસ તો ન જ ગણાય જે પાપી માણસો ગણિકાના વ્યસનમા આ-
"સક્ત હોય છે અથવા થાય છે તેઓની દશા બહુ બુરી થાય છે"

૧ રસ શબ્દ શ્લેષ છે ગણિકાસક્ત માણસ પાસેથી ધનરૂપ રસ જાય એટલે તેને ગણિકા છોડી દે છે ફેરીનો રસ લઇ લીધા પછી ગોટલા છોતરાને ફેંકી દેવામા આવે છે તે પ્રમાણે

'વિવેકપર્વત પરથી અવલોકના.'[1]

ભવચક્રનગરના કૌતુકો (ચાલુ)

(૧)

કપોનક અને દ્યૂત.

વિમર્શે પ્રકર્ષે બાકીની રાત્રિ કોઇ દેવમદિરમા પસાર કરી ત્યાર પછી આકાશની શોભા માદી પડેલ બાળિકાની પેઠે ગળતા તારાઓ વાળી, પડી ગયેલ અધકારરૂપ કેશવાળી હોઇ તદ્દન પાડુર વર્ણની થઇ ગઇ[3] પોતાની શક્તિથી એ આકાશલક્ષ્મીની

---

૧ વિવેક એટલે સત્યાસત્યનો વિચારપૂર્વક નિર્ણય અમુક હકીકત સાચી છે કે નહિ, આદરવા યોગ્ય છે કે નહી તેનો નિર્ણય વિવેક કરે છે વિવેક વગર સારો ઇરાદો હોય તો પણ નકામો છે સારાસાર નિર્ણય કરવાની મામાની ચાતુરી તો અગાઉ ઘણીવાર જોઇ આ વિવેકપર્વતપર આવી સુદ્દાની કેટલીક બાબતોનુ અવલોકન મામા ભાણેજ કરશે

૨ સાત મોટા વ્યસન છે તે આ પ્રમાણે જુગટુ ચોરી પરસ્ત્રીગમન વેશ્યા ગમન, શિકાર મદ્ય અને માસ આ પ્રકરણમા જુગટુ (દ્યૂત) અને મૃગયા (શિકાર) પર વિવેચન થશે વેશ્યાગમનપર વર્ણન ૨૫ મા પ્રકરણમા થયુ મદ્ય અને પર દારાપર વિવેચન ૨૨ મા પ્રકરણમા થયું ચોરીપર વિવેચન ૨૪ મા પ્રકરણમા થયું માસ વ્યસનપર વિવેચન મૃગયાના પેટામા આજ પ્રકરણમા લીધેલ છે આવી રીતે ભવચક્રપુરમા સપ્ત વ્યસનાસક્ત પ્રાણીની દશા કેવી થાય છે તેનો મુખ્યત્વે કરીને ખ્યાલ આપ્યો છે એ વિવેચન કથા સાથે એવુ સુદર મિશ્રણ કરીને મૂક્યુ છે કે વિષય શુષ્ક ન લાગે અને મુદ્દામ રીતે બરાબર અસર કરે

૩ જેમ મા'ની પરેલી બાળા તદ્દન પીળી પચકેલ (પાડુ રગની) થઇ જાય છે તેમ આકાશ સફેત અને પીળા રગ (પાડુર) મિશ્ર થયુ મા'ની બાળિકાની કીકીઓ (તારાઓ) ગળતી જણાય છે તેમ આકાશમાથી તારાઓ ગળવા માડ્યા અને માદી બાળિકાના કેશ (મવાળા) ખરતા જાય છે તેમ આકાશનો અધકાર ખસવા લાગ્યો અહીં તારા, કેશ અને પાડુર એ ત્રણે શ્લેષો છે

અસલ મહત્તા પાછી લઇ આવવા માટે કરૂણા લાવીને પોતે સૂર્ય જાતે વૈદ્યરાજ થઇ ગયા (વૈદ્ય ગયેલી તદુરસ્તી અને તેજ પાછુ લાવી આપે છે તેમ આકાશનુ ગયેલ તેજ પાછુ લઇ આપવાનુ નામ સૂર્યરૂપ વૈદ્યે હાથમા ધર્યું) તે વખતે પૂર્વ દિશાનુ આકાશમડળ અરૂણની કાતિથી તદ્દન જૂદુ પડી ગયુ, વાદળના સમૂહો લાલ રગના થઇ ગયા, ચદ્રમા તદન કાતિ વગરનો થઇ ગયો, ચોર લોકો છુપાઇ ગયા, કુકડા કુકડેકુકનો મોટો અવાજ કરવા લાગ્યા, ઘુવડો તદ્દન ચૂપ થઇ ગયા, ટીટોડીઓ મોટેથી બોલવા લાગી અને આકાશલક્ષ્મીના આરોગ્યને માટે આખુ જગત્ જાણે પોતપોતાના કર્મ અને ધર્મના વ્યાપારમા ઉદ્યુક્ત થઇ જતુ જણાયુ[1] હવે એવી રીતે આકાશલક્ષ્મીની આરોગ્યજનક સ્થિતિ વૃદ્ધિ પામ્યા પછી થોડી વારમા સૂર્યનો ઉદય થયો, કમળો વિકસ્વર થયા, ચક્રવાકના મિથુનોનો વિયોગકાળ પૂર્ણ થયો હોઇ તેમનો સયોગ થયો અને લોકો ધર્મપરાયણ થઇ પ્રભુનામોચ્ચારણ કરવા લાગ્યા

પ્રભાતવર્ણન

વિવેકપર્વતપર.

એના શાત પ્રભાતસમયે મામાએ પ્રકર્ષને કહ્યુ “ભાઇ તને! તો નવુ નવુ જોવાનુ કૌતુક બહુ થાય છે અને આ ભવચક્ર નગર તો ઘણુ મોટુ છે અને તેમા અનેક નવા નવા પ્રકારના બનાવો નિરતર બન્યા કરે છે આપણો પાછા ફરવાનો સમય ઘણો નજીક આવતો જાય છે, હવે વખત થોડો બાકી રહ્યો છે, જોવાનુ હજુ ઘણુ બાકી છે, તેથી આપણે દરેકે દરેક સ્થાનકને અદર બારીકીથી જોઇ શકીએ એ બની શકે તેવુ નથી, માટે ભાઇ! હુ કહુ છુ તેમ કર, જેથી થોડા વખતમા તને જે અનેક બાબત જોવાનુ કુતૂહળ થયેલ છે તે પણ પૂરૂ થાય અને આપણે વખતસર પાછા તારા પિતા પાસે પહોંચી જઇએ જો, પેલો દૂર એક પર્વત દેખાય છે, એ ઘણો ઊંચો છે, તદ્દન ધોળો છે, સ્ફટિકરત્નની જેવો તદ્દન નિર્મળ છે, મોટા પ્રભાવવાળો છે, ઘણા વિસ્તાર વાળો છે અને દુનિયામા તે

---

૧ શરીરમા લાલાશ આવવી, ચોરરૂપ વ્યાધિની શક્તિ ઓછી થવી, દરેકનુ રૂપાતર થવુ કુકડેકુક આનદધ્વનિ થવા, અસાધારણ દુખો દૂર થઇ જવા અને સુદર અવાજો બહાર આવવા તેમજ સ્વકર્મ અને ધર્મવ્યાપારમા કામે લાગવુ એ સર્વ તદુરસ્તીની નિશાની છે આકાશલક્ષ્મીના મદવાડની જે ભાવના શરૂ કરી છે તે આખા પ્રભાતવર્ણનમા ચાલુ રાખી છે

વિવેકના[1] નામથી સારી રીતે જાણીતા થયેલા છે, એ પર્વત ઉપર ચઢીને આપણે જોશુ તો આ ભવચક્ર નગરમા જે જે બનાવો બને છે તે સર્વ જોવામા આવી જશે, તે સર્વનો ઉપર ઉપરનો ખ્યાલ જણાઇ આવશે અને બરાબર અવલોકન થઇ જશે માટે ભાઇ! ચાલ, એ પર્વતપર ચઢી જા, ત્યા જઇને સર્વ બાબતનુ સારી રીતે અવલોકન કરી લે, અને એમા કોઇ બાબત તારા સમજવામા ન આવે તો હુ તારી સાથે જ છુ, મને પૂછી લેજે આવી રીતે આ ભવચક્ર નગરનો સમગ્ર બનાવ સમુચ્ચયે તારા જોવામા આવી જાય તો પછી આગળ જતા તારા મનમા ઉત્સુકતા ન રહે" પ્રકર્ષને પણ મામાની આ સૂચના ઘણી પસદ આવી પછી મામા ભાણેજ બન્ને વિવેક પર્વત પર ચઢી ગયા

જુગટુ[2]

પ્રકર્ષ—(વિવેકપર્વત પર) "અહોહો! મામા! આ તો ઘણો રમણીય પર્વત દેખાય છે! વળી અહીંથી આખુ ભવચક્ર નગર ચારે બાજુથી મારાથી દેખી શકાય છે! મામા! તમે યુક્તિ તો ઘણી સુંદર બતાવી! હવે મામા! જરા હકીકત પૂછુ તે આપ સમજાવો જુઓ પેલા દેવળમા એક માણસ દેખાય છે, એ તદ્દન નાગો જણાય છે, ધ્યાનમા પડી ગયેલો લાગે છે, એની ચારે બાજુ માણસો ફરી વળેલા છે, એ તદ્દન કગાળ જેવો જણાય છે, ભુખ્યો તરસ્યો જણાય છે, એના મવાળા ધૂટાછવાયા અને આડાઅવળા થઇ ગયેલા છે, એ જાણે ત્યાથી નાશી જવા ઇચ્છતો હોય એમ એના મુખ પરથી જણાય છે, અને તેટલા માટે એ ચારે તરફ ચકળવકળ જોયા કરતો જણાય છે, એના હાથ ચાક (ખડી) જેવા તદ્દન ધોળા ફક થયેલા છે અને જાણે તદ્દન પિશાચના આકારને ધારણ કરી રહેલો હોય એવો એ દેખાય છે મામા! એ પુરૂષ કોણ છે?"

---

૧ વિવેકને આ પાયે વિશેષણો બરાબર લાગુ પડે છે એ લોકપ્રવાહથી ઉચે રહે છે તદ્દન સફેદ છે એમા કોઇ જાતનો મળ કે ગોટાળો નથી, એની શક્તિ અદ્ભુત છે અને એનો વિસ્તાર સમગ્ર વિશ્વવસ્તુઓપર છે

૨ જુગટાના વિષયને અને સટ્ટાને કેટલુ સામ્ય છે તે વિચારવા યોગ્ય છે ઉપર ઉપરના શબ્દોની જાળમા ન ફસાઇ જવાય તો સટ્ટો જેમા ઉપર ઉપરનો નફો તોટો લેવા દેવાનો હોય છે તેમા અને જુગારમા જરા પણ ફેર લાગતો નથી, માત્ર જુગારમા નફા નુકશાનનો નિર્ણય તુરત થાય છે અને સટ્ટામા રાહ જોવી પડે છે સટ્ટાનો મોટો ભાગ જુગારમા જ સમાઇ જાય છે તેમાના કેટલાકને કાયદેસર રૂપ આપેલા (કરેલા) હોય છે આ બાબત ખાસ વિચારવા યોગ્ય છે

જુગારમા ફસાયલો.
મિત્રોવડે હરાયલો.
ધનાદિથી વધ્યાયલો.

વિમર્શ—"અઢળક ધન સપત્તિવાળા બહુ પ્રખ્યાત કુબેર સાર્થવાહ નામના શેઠનો કપોતક નામનો એ દીકરો છે એના બાપે એની તે વખતની સ્થિતિ અનુસારે 'ધનેશ્વર' એવુ તેનુ નામ પાડ્યુ હતુ અને 'યથાનામા તથા ગુણા' પ્રમાણે તે તે વખતે ઘણા ધનનો માલિક હતો હવે અત્યારે એને વર્તમાન સ્થિતિ પ્રમાણે [1]કપોતકનુ નામ આપવામા આવ્યુ છે અને એ નામને એ ભાઇશ્રીએ સાચુ કરી આપ્યુ છે એના બાપનુ ઘર મહા મુલ્યવાળા અનેક રત્નો અને સોનાથી ભરેલુ હતુ, એને આ મહા પાપી પુત્રે તદ્દન સ્મશાન જેવુ કરી મૂક્યુ છે એને જુગટાનો એવો રસ લાગ્યો છે કે એ એના મનમા બીજી કોઇ બાબતનો જરા પણ વિચાર જ કરતો નથી, કાળે અકાળે જુગટુ રમવાનો જ વિચાર કર્યા કરે છે એ જ્યારે પોતાની સર્વ પુજીને પરવારી બેઠો ત્યારે તે ચોરી કરીને જુગટુ રમવા માટે પૈસા એકઠા કરવા લાગ્યો છે એક દુર્ગુણ અનેક દુર્ગુણોને લઇ આવે છે એ જાણીતી વાત છે અને એની પણ એજ સ્થિતિ થઇ છે આ નગરમા એણે ઘણીવાર ચોરી કરી છે અને ચોરી કરતા પકડાઇ પણ ઘણીવાર ગયો છે અને અત્યત કદર્થના પામ્યો છે માત્ર તે મોટા માણસનો છોકરો હોવાથી રાજાએ તેને મારી નાખ્યો નથી, પણ એ ભાઇ પોતાના લક્ષણ છોડતા નથી આજે રાતના જુગટુ રમતા રમતા તો એ પોતાની પાસેના સર્વ કપડા સુદ્ધાત હારી બેઠો, પણ એને રમતમા એવો રસ લાગ્યો કે છેવટે પોતાની પાસે શરતમા મૂકવા કાઇ વસ્તુ ન રહેવાથી આખરે પોતાનું માથુ મૂક્યુ આ મહાધુતારા જુગટીઆઓ જે તેની આજુબાજુ ઊભા છે તેમણે એને એ છેલ્લી રમતમા પણ જીતી લીધો અને એનુ માથુ લેવા ખાતર હવે એ લોકો એને નચાવી રહ્યા છે એ ભાઇસાહેબ પણ પોતાના પાપથી એવો ભરાઇ ગયો છે કે ત્યાથી નાસીને પણ છૂટી શકતો નથી અને ઊભો ઊભો મનમા અનેક પ્રકારના હવા તર્કવિતર્કો કરી ઉદ્વેગ પામે છે એ ત્યાથી નાસી શકે તેવા સયોગો તેને મળતા નથી અને પેલા જુગારીઓ તેને ત્યાથી છોડતા પણ નથી "

---

[1] કપોતક કબુતર જેવો નરમ અથવા કપુત કુપુત્ર વઠી ગયેલ ઉખડી ગયેલ છોકરો એની વર્તમાન સ્થિતિને લઇને એનુ આ નામ યોગ્ય છે

* * *

દ્યૂતદોષ પર પર્યાલોચના.

કપોતકના અતે હાલહવાલ.

પ્રકર્ષ—"મામા! એ બાપડાને એટલી પણ ખબર નહિ હોય કે આ દુનિયામા જુગટુ પ્રાણીને સર્વ પ્રકારના અનર્થો નિપજાવનાર છે, ધનનો ક્ષય કરનાર છે, અત્યંત નિંદાને પાત્ર છે, માણસના ઉત્તમ કુળને અને આચારને મોટું દૂષણ છે, સર્વ પાપોનો જન્મ આપનાર છે, લોકોમા અત્યંત લઘુતા ઉત્પન્ન કરનારું કારણ છે, મનમા અનેક પ્રકારના કલેશો ઉત્પન્ન કરનારું મૂળ છે અને સર્વ પ્રાણીઓ તે રમનારનો જરા પણ વિશ્વાસ ન કરે તેવી સ્થિતિ ઉત્પન્ન કરનાના કારણભૂત છે તથા પાપી માણસો એજ એના જુગારની પ્રવૃત્તિ કરનારી છે, સારા માણસોનું એ કામ નથી-એ હકીકત શું એ જાણતો નહિ હોય?"

વિમર્શ—"એ બાપડો મહામોહ મહારાજાના સૈન્યને તાબે પડી ગયેલો છે તેથી એ શું કરી શકે? કારણ કે જે પ્રાણીઓ જાતે અધમ હોઇ વિશેષે કરી તે મહામોહ રાજાને વશ પડ્યા હોય છે, તેઓ જ જુગાર રમે છે, તેમા રસ આનંદ લે છે અને જુગટાના કડવા ફળો સારી રીતે ભોગવે છે."

વિમર્શ મામા આ પ્રમાણે વાત કરતા હતા તેવામા પેલા જુગારીઓએ કપોતકનુ માથુ ઉડાવી દીધુ પ્રકર્ષ આવો ભયંકર દેખાવ જોઇ બોલી ઉઠ્યો "અહાહા! મામા! મહા અનર્થને કરનાર જુગટું જે પ્રાણીઓ રમે છે તેમના અહીંજ આવા હાલ થાય છે!"

વિમર્શ—"ભાઇ! તેં બરાબર અવલોકન કર્યું, સાચી હકીકત જાણી લીધી જે પ્રાણીઓ જુગટુ રમવામા આસક્ત હોય છે તેમને આ ભવમા કે પરભવમા જરાએ સુખ મળતુ નથી.

(૨)

લલન અને મૃગયા.[1]

એ વખતે નીલ કમળપત્રમા નૃત્ય કરનારી (એના પત્ર જેવી) પ્રકર્ષની નજર એક મોટા જંગલ ઉપર પડી એ જંગલ તરફ પોતાનો હાથ લાંબો કરીને તેણે પોતાના મામાને કહ્યું "મામા! જુઓ દૂર એક પુરુષ દેખાય છે, એ ઘોડાપર બેઠેલો છે, એને આખે શરીરે પરસેવો થયેલો છે, એ તદ્દન થાકી ગયેલો જણાય છે, એણે હાથમા હથિયારને ઊંચુ ધરી રાખેલ છે, એ પ્રાણીને મારી

૧ મૃગયા શિકાર અંતર્ગત માંસભક્ષણના દોષો પણ આવી જાય છે

[1]નાખના તૈયાર થઇ ગયેલ હોય એમ જણાય છે અને તદ્દન પાપી હોય એવો દેખાવપરથી જણાય છે, દુ ખવડે ચારે તરફથી ઘેરાયલો હોવા છતા અરણ્યમા રહેનારા પ્રાણીઓને દુ ખ દેવા તૈયાર થયેલો હોય એવો જોવામા આવે છે, અત્યારે ખરો મધ્ય દિવસ થયેલો છે તે વખતે પણ હજુ એણે કાઇ ખાધુ ન હોય એવો ભુખ્યા ડાસ જેવો જણાય છે, તરસથી એનુ ગળુ છીપાઇ જતુ હોય એમ જણાય છે, છતા એ શિયાળને આગળ કરીને તેની પાછળ દોડયો જાય છે-એ પુરૂષ કોણ છે?"

વિમર્શ—"માનવાવાસ નગરની અદર એક લલિત નામનુ અતર નગર છે તેનો લલન નામનો આ રાજા છે એને શિકારનો મોટો શોખ લાગેલો છે અને એ દુર્વ્યસનમા પડી જઇને તે બીજી કોઇ બાબતનો જરા પણ વિચાર કરતો નથી એ મોટા જગલમા રાત દિવસ પડ્યા રહેવા લાગ્યો અને લાગ જોઇને શિકાર કરના દોડ્યો જવા લાગ્યો અને તેને તેના સામત રાજાઓએ, સગાઓએ, આગેવાન પ્રજાજનોએ અને મોટા મત્રીઓ વારવાર વાર્યો અને શિકાર કરવાના કામથી અટકવા સલાહ આપી, પણ એ ભાઇને માસ ખાવાની એવી લાલસા લાગી હતી કે કોઇ ગમે તેટલુ કહે તેને એ જરા કાને પણ ધરતો નહિ પછી એના રાજ્યના સર્વ કામો બગડવા લાગ્યા, એનુ રાજમડળ એનાથી વિરૂદ્ધ થઇ ગયુ અને એની સ્થિતિ ઉત્પન્ન થયેલી જોઇને તે રાજ્યના મુત્સદીવર્ગે વિચાર કર્યો કે આ શિકારી રાજા હવે રાજ્યને યોગ્ય રહ્યો નથી, કારણ કે તેનુ ચિત્ત રાજકાર્ય ઉપર નથી અને જે રાજા રાજ્યચિંતા ન કરે તે કોઇ પણ પ્રકારે રાજ્ય કરવા લાયક રહે નહિ એવો વિચાર કરીને એ લલન રાજાના પુત્રનો રાજા તરીકે અભિષેક કર્યો અને એને રાજ્યમાથી અને મહેલમાથી હાકી કાઢ્યો આ પ્રમાણે તેની અત્યત ખરાબ સ્થિતિ થઇ, રાજ્ય ગયુ, હાસી થઇ, છતા પણ શિકારનો તેને હજી એટલો બધો શોખ છે અને માસ ઉપર તેને એટલે બધી આસક્તિ છે કે એ નરપિશાચ જગલમા એકલો છે, મહા દુ ખી અવસ્થા ભોગવે છે તો પણ પોતાનો ચસકો છોડતો નથી 'હાલ જાય, હવાલ જાય, પણ અદેકો ખેલ ન જાય' એ કહેવત એણે સાચી કરી આપી છે

* * *

મૃગયાનો દોષ.

માસભક્ષણ દોષ.

---

૧ અહીં મૂળ ગ્રથનુ પૃષ્ઠ ૬૨૭ શરૂ થાય છે

"અન્ય હિંસકોએ મારેલા જીવોનુ પણ માસ જે પ્રાણી ખાય "છે, ખાવાનો વિચાર કરે છે તે આ ભવમા અને પરભવમા અનેક "દુખપરપરાનો ભાજન થાય છે, અનેક પ્રકારની પીડાઓ "સહન કરે છે અને મહા નાસ પામે છે તો જે મહા ઘાતકી "પાપી પ્રાણી પોતે જ અન્ય જીવોને કાપે છે, જીવતા જાગતા "પ્રાણીઓ ઉપર તરવાર, તીર કે કરવત ચલાવે છે અને તેનુ માસ "ખાય છે તેને આ ભવમા એવા જ પ્રકારના દુખો પ્રાપ્ત થાય છે "એટલુજ નહિ પણ પરભવમા તે ભયકર નારકીમા પડે છે એમા "જરા પણ સશય જેવુ નથી ભાઇ! માસને જોયુ હોય તો તે "અત્યત ખરાબ હોય છે, ઉલટી કરાવે તેવુ હોય છે, અપવિત્ર "વસ્તુનો પિંડ છે, અત્યત નિંદાને પાત્ર છે, મહારોગનુ કારણ છે અને "નાની નાની જીવાતોનો સમૂહ છે, છતા એવા માસને રાક્ષસોની "જેવા મનુષ્યો ખાય છે અથવા ખાનારા ખરેખરા રાક્ષસો જ છે! "વળી કેટલાક એવા મૂર્ખ પણ જોવામા આવે છે કે જેઓ એ "માસ ખાવામા જાણે ધર્મ કરતા હોય એમ સમજે છે, ધર્મ "ક્રિયામા માસ ખાવાની પોતાની ફરજ સમજે છે અને ધર્મ "બુદ્ધિથી સ્વર્ગ મેળવવાની ઇચ્છાએ માસનુ ભક્ષણ કરે છે તેવાઓ "ખરેખર વધારે જીવવાની ઇચ્છાથી જાણે ભયકર તાલપુટ ઝેર "ખાય છે, સમજતા નથી કે તાલપુટ ખાનાર તુરત મરી જાય છે "અને તે લેવાથી જીવનકાળ વધવાને બદલે તેનો જલદી છેડો "આવે છે, તેવી જ રીતે માસ ખાનારને સ્વર્ગ મળતુ નથી, પણ "ઉલટો મહા ભયકર નરકપાત થાય છે, अहिंसा परमो धर्म । જીવ- "હિંસા ન કરવી એ ઉત્કૃષ્ટ ધર્મ છે-તે માસનુ ભક્ષણ કરવામા કેવી "રીતે જળવાઇ શકે? અને જો હિંસાથી ધર્મ થતો હોય, થઇ "શકતો હોય તો તો અગ્નિ બરફ જેવો ઠડો પણ સભવે ખરો, માસ "ભક્ષણના કેટલા દોષો વર્ણવવા? ધર્મની બુદ્ધિએ અથવા રસની "ગૃદ્ધિથી જે પ્રાણીઓ માસ ખાય છે અથવા તે સારુ પ્રાણીનો "નાશ કરે છે તે આખરે નરકની અગ્નિથી બળાય છે અને મહા "દુખ પામે છે. આ લવન અત્યારે શિયાળને મારવા માટે નકામો હેરાન થઇ રહ્યો છે, ત્રાસ સહન કરે છે, ભુખ્યો તરસ્યો જગલે જગલે ભટકે છે, તેવી જ રીતે શિકારના શોખીન સર્વે પ્રાણીઓ આવી રીતે હેરાન થાય છે, દુખી થાય છે અને ત્રાસ પામે છે[1]"

[1] વર્તમાનકાળમા ગાડામા રખડનાર જગલમા દોડનાર મોટા હોદ્દેદારો રાજાઓ વિગેરે કેટલી હેરાનગતિ ભોગવે છે, કેવા દુખી થાય છે અને કેવા હેરાનરાણ થાય છે તે દરરોજના અનુભવનો વિષય છે

મૃગયા ફળ

એવી રીતે વિમર્શમામા ભાણેજ પાસે લલન સબંધી હકીકત પર વિવેચન કરતા હતા અને તેની બરાબર ઓળખાણ આપતા હતા તે વખતે લલનના સબધમા શુ હકીકત બની તે બરાબર લક્ષ્યમા રાખો શિયાળની પછવાડે દોડતા દોડતા તેને પકડી પાડી તેનો શિકાર કરવા માટે તે પૂરપાટ ઘોડો દોડાવી મૂકે છે, શિયાળ આગળ અને ઘોડેસ્વાર રાજા પાછળ એવી રીતે ધમાલ મચી રહી છે, ઊચી નીચી જમીન પર રાજા ઘોડા ઉપર સપાટાબધ દોડ્યો જાય છે, તેવામા એક મોટો ખાડો આવ્યો તે તેના જોવામા ન આવ્યો, અને રાજા અને ઘોડો બન્ને એ જબરા ખાડામા પડી ગયા તેઓ એવી ખરાબ રીતે પડ્યા કે રાજાનુ માથુ નીચુ અને શરીર ઉપર એવી રીતે પડવાથી એના શરીરના ચૂરેચૂરા થઇ ગયા અને વળી તેના ઉપર ઘોડો પડ્યો તેના પગના અફાળવાથી અને ભારથી રાજા દબાતો જતો હતો એવી સ્થિતિમા લલને ઘણી બૂમ પાડી, મોટા પોકાર કર્યા, પણ કોઇ તેની મદદે આવી શકયુ નહિ, તેથી મહા વેદના સહન કરીને તેજ ખાડામા પડયો પડ્યો આર્તધ્યાન કરતો તે મરણ પામ્યો

પ્રકર્ષે કહ્યુ— "શિકાર કરવાના વ્યસનનુ ફળ, મામા ! આને તો અહીંને અહીં તુરત જ મળી ગયુ !"

વિમર્શે જવાબમા કહ્યુ "ભાઇ ! એ ફળ કાઇ નથી, એ તો માત્ર પુષ્પ છે, હજુ એના ફળ તો આવતા ભવમા મહા ભયકર નારકીમા જઇને ત્યા ઘણી ખરાબ રીતે લાબા વખત સુધી ભોગવવા પડશે ત્યારે જણાશે આવા ભયકર પાપોના ફળ એટલા ટુકામા પતી જતા નથી નવાઇની વાત તો એ છે કે આ પ્રમાણે થતા ભયકર પરિણામને જોવા જાણવા છતા પણ પ્રાણીઓ માસ ખાય છે અને અન્ય પ્રાણીની હિંસા કરે છે"

---

(૩)

[1]દુર્મુખ અને વિકથા.

તે વખતે મામા ભાણેજે બીજી બાજુએ જોયુ તો એક પુરૂષ

---

[1] ચાર પ્રકારની વિકથા છે રાજ્યદ્વારી બાબતની ખટપટની વાતો (રાજકથા), લડાઇ તાર સમાચાર આદિ દેશસબધી વાતો (દેશકથા), સ્ત્રીસબધી વાતો (સ્ત્રીકથા) અને ભોજનના ગુણદોષ તૈયારી આદિ સબધી વાતો (ભક્તકથા) જુઓ પૃ ૮૨૯ ની નોટ

ઊભો છે, તેની બાજુમાં રાજાના નોકરો ઊભા છે, એ ભયંકર રાજ પુરૂષો પેલા પુરૂષની જીભ ખેંચી કાઢીને તેને તપાવેલું તાંબુ પાતા હોય એમ દેખાય છે આવો ઉશ્કેરનારો બનાવ જોઈને પ્રકર્ષને મનમાં ઘણીજ લાગણી થઈ આવી

દુર્મુખની વિકથાની ભયંકર ટેવ.
રાજાવિરૂદ્ધ ચલાવેલી વાતો.
ગળામાં તપાવેલું તાંબુ રેડાયું.

ઉપરનો બનાવ જોઈ લાગણીવાળા ભાણેજે ગભરાટ કર્યો—

"અહો અહો! મામા! મામા! આ માણસને પેલા રાજપુરૂષો નિર્દય રીતે શામાટે આવી ભયંકર પીડા આપે છે?"

વિમર્શ—"માનવાવાસની અંતરમાં એક ચણકપુર નામનું નાનું નગર છે તેમાં રહેનાર એ સુમુખ નામનો મોટો ધનવાન સાર્થવાહ છે, મોટો વેપારી છે, ઘણો સાહસિક છે, પણ બહુ નાની વયથી જ એનામાં એક મોટો દોષ ઉત્પન્ન થયો છે એની ભાષામાં ઘણીજ કડવાશ અને કઠોરતા છે અને એ બાબતની એને એવી લત લાગી છે કે ઘણાની શિખામણ છતાં એ પોતાની ટેવ છોડી શકતો નથી લોકોએ આખરે એનું સુમુખને બદલે દુર્મુખ નામ સ્થાપી દીધું કારણ કે એના મ્હોંમાં કડવાશ, નકામી વાત અને કચવાટ ભરેલા હતા તેથી તે દુર્મુખ નામને જ યોગ્ય હતો એને સાધારણ રીતે જ એવી ટેવ હતી કે કોઈ સ્ત્રીઓ સબંધી વાત કરે તો તે તેને બહુ પસંદ આવે, કોઈ ભોજનની વાતો કરે તો તે તેને ઘણી ગમે, રાજ્યચર્ચા કોઈ ચલાવે તો તેના મનમાં ઘણો આનંદ થાય અને કોઈ દેશકથા કરે તો તેના હૃદયમાં હર્ષ ઉભરાઈ જાય, અને એવી કોઈ રાજ, દેશ, સ્ત્રી કે ભોજનકથા કરવાનો પ્રસંગ મળી જાય તો પછી પોતાના મ્હોંને વશ રાખવાને-કબજામાં કે અંકુશમાં રાખવાને તેનામાં જરાએ શક્તિ નહોતી

"હવે એ ચણકપુરનો તીવ્ર નામનો રાજા હતો એ રાજાને પોતાના કોઈ શત્રુ સાથે લડાઈ કરવાનો વખત આવ્યો તીવ્ર રાજા અને દુશ્મનોને લડાઈ થઈ તેમાં આખરે શત્રુઓને તીવ્ર રાજાએ જીત્યા હવે એ તીવ્ર રાજાએ દુશ્મનો તરફ કૂચ કરી ત્યાર પછી લોકોમાં આ દુર્મુખ સાર્થવાહે વાત ચલાવી કે-અરે આપણા રાજાના શત્રુઓ તો ઘણા જ બળવાન છે, તેઓ જરૂર આપણા રાજાને હરાવી દેશે અને તેઓ ચોક્કસ આપણું નગર લુટવા સારૂ અહીં આવશે, માટે

જેનામા શક્તિ હોય તેણે અહીંથી નાસી છૂટવુ સારૂ છે આવી વાત સાભળીને આખા નગરના સર્વ લોકો ત્યાથી નાસી ગયા, નગર આખુ ઉજડ થઇ ગયુ તીવ્ર રાજા તો લડાઇમા શત્રુને જીતીને પાછો ચણકપુર આવ્યો ત્યા ખબર મળી કે ચણકપુર તો આખુ ઉજડ થઇ ગયુ છે પછી રાજાએ એ પ્રમાણે હકીકત કેવી રીતે બની તે સબધી વિગતવાર તપાસ કરી તપાસ દરમ્યાન કોઇ માણસે રાજાને જણાવી દીધુ કે દુર્મુખે ઉપર પ્રમાણે વાત ચલાવી તેને લીધે લોકો ગભરાઇને અહીંથી નાસી ગયા હતા આ હકીકત સાભળીને રાજા દુર્મુખ ઉપર ઘણો ગુસ્સે થયો રાજાની કુનેહથી ત્યાર પછી આખુ નગર ફરીવાર વસી ગયુ, પરતુ દુર્મુખે કેવો ભયકર અપરાધ કર્યો હતો, રાજ્યવિરૂદ્ધ કેવી ખોટી હકીકત ચલાવી હતી તે લોકોમા સારી રીતે જાહેર કરીને તપાસને પરિણામે રાજાએ આ દુર્મુખને એવી શિક્ષા કરી કે જેને લઇને એના ગળામા અત્યારે તપાવેલુ શીશુ રેડવામા આવે છે ”

*   *   *

વિકથા (દુર્ભાષા) ફળપર પર્યાલોચના.

પ્રકર્ષ—“ અહો મામા ! માત્ર ખોટી વાત ચલાવવામા આ દુર્મુખ આવુ ભયકર કષ્ટ પામે છે ! ! એ તો બહુ આકરી હકીકત થઇ કહેવાય ! ”

વિમર્શ—“ ભાઇ પ્રકર્ષ ! એવુ કાઇ નથી. જેની વૃત્તિ નકામી વાતો કરવામા અને ફેલાવવામા આસક્ત હોય છે અને જેઓને જીભ ઉપર જરાએ કાબુ હોતો નથી તે દુરાત્માઓને આટલી પીડા થાય તે તો કોણ માત્ર છે ? વાણીને જો એવી રીતે તદ્દન મોકળી મૂકી હોય તો તે પ્રાણીઓ સાથે કારણ વગર મોટુ ઝેર ઉત્પન્ન કરે છે અને વિનાકારણ લોકોમા મોટો સતાપ પેદા કરે છે “ જેઓ બોલવા યોગ્ય જ ભાષાને બોલનારા હોય, જેઓની ભાષા તદ્દન “ સત્યથી ભરપૂર હોય, જેઓના વચન દુનિયાને આનદ આપ- “ નાર હોય, જેઓ યોગ્ય કાળે જ બોલતા હોય, જેઓ બુદ્ધિપૂર્વક “ વિચારીને જ બોલતા હોય-આવા સર્વ ગુણોથી યુક્ત જેઓની “ વાણી હોય તેવા પ્રાણીઓ ભાગ્યશાળી છે, મહાત્મા છે, પ્રશસા ક- ‘ રવા યોગ્ય છે, ખરેખરા શાણા છે, સાચી રીતે વદન કરવા યોગ્ય “ છે, સાચી બાબતમા દૃઢ સત્ત્વવાળા છે અને જગતમા અમૃતની “ ઉપમાને યોગ્ય છે બાકી જેઓ પોતાની જીભડીને તદ્દન છૂટી મૂકી “ દે છે, ગમે તેવુ વખતે કવખતે ભરડી નાખે છે, તેઓને આ દુર્મુખને “ થયા તેવા અનર્થો થાય તો તેમા કાઇ નવાઇ જેવુ લાગતુ નથી

" પ્રાણી જો પ્રમાણોપેત, મધુર અને હિતકર ભાષા સાથે સબંધ
" કરે છે તો તે ભાષા પ્રાણીને (કષ્ટ કે ત્રાસથી) છોડાવે છે
' અને જો પ્રાણી ઉદ્ધતપણે મોકળે મ્હોઢે જે આવે તે ફેંકયે રાખે
" છે તો તેને પાચમોડીએ સારી રીતે બધાવાનો વખત આવી લાગે છે.
" વિકથા કરવાની ટેવને પરિણામે ખરાબ ભાષા વાપરવાનુ એ દુર્મુખને
" આ ભવમા આવુ ફળ થયુ, ઉપરાંત હજુ પરભવમા તેની દુર્ગતિ થશે "

(૪)
હર્ષ-વિષાદ.

આ પ્રમાણે વિકથાપર તત્ત્વચર્ચા મામા ભાણેજ વચ્ચે ચાલતી હતી તે વખતે પ્રકર્ષની નજર મોટા રાજમાર્ગ પર પડી, ત્યા તેણે એક ઘણા શુક્લ (ધોળા) રગના વસ્ત્રવાળો એક માણસ જોયો, એટલે એ પુરૂષ કોણ છે એવો સાધારણ સવાલ તેણે પોતાના મામાનેપૂછયો

વાસવ અને ધનદત્ત.
મિત્રમેળાપથી હર્ષ.
પ્રસગનુ ઉજવવુ.

હર્ષ.

વિમર્શ—(જવાબમા)-" એ રાગકેસરીનો એક સેનાની છે અને એનુ નામ હર્ષ છે જો ભાઇ! સાભળ આ માનવાવાસ નગરમા એક [1]વાસવ નામનો વાણીઓ વસે છે અનેક પ્રકારના ધનધાન્યથી ભરપૂર આ એ વાસવ વણિકનુ ઘર રહ્યુ એ વાસવ શેઠને બહુ નાની ઉમરમા એક ધનદત્ત નામના મિત્ર સાથે દોસ્તી થઇ હતી, બન્નેને ઘણો સ્નેહ હતો, પણ ત્યાર પછી એ બન્નેનો કોઇક કારણોથી વિયોગ થયો હતો આજે ઘણે વરસે તેઓ એકઠા મળ્યા છે, તેઓનો વિયોગકાળ પૂર્ણ થયો છે અને વાસવને મિત્ર ઉપર ઘણી પ્રીતિ હો વાથી આજ તે બહુ હર્ષમા આવી ગયો છે આ કારણને લઇને આ શેઠના ઘરમા હર્ષ અત્યારે દાખલ થાય છે હવે ત્યા આવીને એ શુ શુ કાર્ય ભજવે છે તે તુ જો "

હર્ષ માનવાવાસે આવીને કેવા કૌતુકો ઉત્પન્ન કરે છે તે હકીકત જિજ્ઞાસાથી પ્રકર્ષ આખ ફાડીને જોવા લાગ્યો હવે

૯૫ પ્રસંગો તે વખતે ધનદત્ત અને વાસવનો મેળાપ થયો અને તે જ વખતે પેલો હર્ષ નામનો રાગકેસરીનો સેનાની

[1] વાસવનો ખરો અર્થ ઇંદ્ર થાય છે દેવના પતિ ઇંદ્ર જેવી ઋદ્ધિને ભો ગવનાર હોવાથી સાર્થવાહનુ વાસવ નામ આપ્યું જણાય છે

પણ વાસવશેઠના શરીરમા અને તેના આખા કુટુબમા દાખલ થયો જેને પરિણામે એ વાસવશેઠનુ ઘર આનદ મહોત્સવનુ સ્થાન થઇ ગયુ પોતાના મિત્રને મળવાના હર્ષમા તેણે પોતાના સર્વ ભાઇઓને એકઠા કર્યા અને મોટો મહોત્સવ આદર્યો પછી તો ત્યા નાચ થવા માડ્યા, ગાયકો ગાન કરવા મડી ગયા અને આનદના વાજાઓ અને ઢોલ તાસાઓ ચારે બાજુએ વાગવા માડ્યા, ધનદત્તમિત્ર ઘણા વર્ષે મળ્યો તેના આનદમા વાસવશેઠના ઘરમા આનદ પ્રસરી રહ્યો, એના કુટુબના સર્વે માણસોએ ઉત્તમ આભૂષણો અને ઉજ્જવળ વેષ ધારણ કર્યા, હર્ષ ઉત્પન્ન કરે તેવુ સુદર ભોજન સર્વને આપવામા આવ્યુ અને ધનદત્તના સમાગમથી આનદ અને સુખ સર્વત્ર થઇ રહ્યુ એક ક્ષણમાત્રમા આટલો બધો આનદકલ્લોલ થઇ જવાથી બુદ્ધિદેવીના પુત્ર(પ્રકર્ષ)ના મનમા તો ઘણુ વિસ્મય ઉત્પન્ન થયુ અને તેને જે જે નવી નવી બાબત જોવાનુ કૌતુક થયા કરતુ હતુ તે બરાબર પૂરૂ થયુ અને તેને મનમા સતોષ થયો કે નવુ નવુ જોવાનુ તો મળ્યા જ કરે છે પછી એ કૌતુકમિશ્ર આનદમા આવી તેણે મામાને કહ્યુ, "મામા ! આ વાસવશેઠનુ ઘર હર્ષકલ્લોલમા થનગનાટ કરી રહ્યુ છે અને મોટી ધમાલમા પડી ગયુ છે તેવા પ્રકારનુ નાટક શુ પેલા હર્ષે કર્યું છે કે ?" મામાએ શાતિથી જવાબ આપ્યો "ભાઇ ! તેં જે નિર્ણય કર્યો છે તે તદ્દન સાચો છે જ્યારે કારણ વગર કોઇ પણ જગ્યાએ એકદમ આવો આનદદાયી પ્રસગ આવી પડે છે ત્યારે સમજવુ કે તેનુ કારણ હર્ષ જ છે.

વિષાદ.[1]

આ પ્રમાણે આનદ કલ્લોલ અને ધમાલ વાસવશેઠના ઘરમા મચી રહ્યા હતા તે વખતે તેના ઘરના બારણામા અત્યત ભયકર આકૃતિવાળો એક તદ્દન કાળો માણસ દાખલ થતો હોય એમ પ્રકર્ષના જોવામા આવ્યુ એને જોઇને પ્રકર્ષે મામાને પૂછ્યુ "મામા ! આ અત્યત અધમ પુરૂષ વળી કોણ આવી પહોચ્યો ?"

વિમર્શે જવાબમા કહ્યુ "ભાઇ ! એ તો શોકનો ખાસ દોસ્તદાર વિષાદ નામનો અત્યત આકરો અને ભયકર પુરૂષ છે તુ જો, પેલો દૂર એક મુસાફર ચાલ્યો આવે છે તે આ વાસવશેઠના ઘરમા પેસવાનો છે અને જેવો એ મુસાફર જે ઘણે દૂરથી ચાલીને અહીં આવ્યો

---

૧ વિષાદનો અર્થ નાકમેદી કરથી ઉતરેલો શોક-દીલગીરીનો પ્રસ ।

છે તે આ ઘરમા પ્રવેશ કરશે તેની સાથે આ વિષાદ પણ ઘરમા દાખલ થવાનો ઇરાદો રાખે છે"

ત્રીજા પડદો ભાગ.
પુત્ર મરણ સમાચાર.
હર્ષવિષાદપર પર્યાલોચના.

મામા ભાણેજ વિવેક પર્વત ઉપર દૂર ઊભા ઊભા આ પ્રમાણે વાતો કરતા હતા ત્યા તો પેલો મુસાફર વાસવશેઠના ઘરમા દાખલ થયો અને શેઠને ખાનગીમા લઇ જઇને તેની પાસે તેણે પોતાના મનની ખાનગી વાત કહી સભળાવી મુસાફરે જેવી શેઠને વાત કરવા માડી તેજ વખતે તેના શરીરમા પેલો વિષાદ દાખલ થઇ ગયો શેઠે પેલા મુસાફરની વાત સાભળી એટલે તુરતજ તેને મૂર્છા આવી ગઇ અને પોતે (શેઠ) જમીનપર પડી ગયા તે વખતે સર્વે લોકો અને કુટુબીઓ જેઓ આનદમા લહેર કરતા હતા તેઓ એક દમ ભયથી ગભરાઇ જઇને ત્યા દોડી આવ્યા અને શુ છે શુ છે? એમ મુખેથી હાહારવ કરતા મોટેથી પૂછવા લાગ્યા શેઠને ત્યાર પછી પવન નાખવામા આવ્યો, બીજા ઠડા પ્રયોગ કરવામા આવ્યા એટલે એનામા ફરીવાર ચેતના આવી મૂર્છા વળી ગઇ એટલે તેમણે મોટેથી પ્રલાપ કરવા માડ્યો, રડવા માડ્યુ "અરેરે દીકરા! મારા બાપ![1] અરે મારા અતિ સુકુમાર કુલદીપ! અરેરે ભાઇ! મારા કર્મે તારી આવી અવસ્થા ક્યાથી થઇ! અરેરે છોકરા! મેં તને ઘણોએ વાર્યો તો પણ માગ પાપને લીધે તુ ઘેરથી નીકળી ગયો અને દયાવગરના દૈવે તારી આવી સ્થિતિ કરી! અરેરે! મરી ગયો! મારી સર્વ આશાઓ ભાગી ગઇ! અરેરે હુ લુટાઇ ગયો! મારી સર્વ કળાઓ અસ્ત થઇ ગઇ! અરે ભાઇ! તારા આવા હાલ થયા છતા મારૂ જીવતર હવે શુ જોઇને રહેતુ હશે! હુ પણ કેમ મરી ન ગયો?"

શેઠનો કકળાટ

આવી રીતે શેઠ મોટેથી વિલાપ કરવા લાગ્યા એટલે પેલો ભયકર પુરૂષ વિષાદ સર્વ સગાસબધીઓના શરીરમા દાખલ થઇ ગયો એ વખતે વાસવશેઠના સગાસબધીઓ પણ વિષાદની શક્તિથી હાહારવ કરવા લાગ્યા, મોટેથી રડવા લાગ્યા, પોક મૂકવા લાગ્યા અને સર્વેએ મોટો ઉદ્વેગ કરી મૂક્યો આવી રીતે એક ક્ષણવારમા તો એ ઘર

ઘરમા રડારોળ

[1] રડતી વખત દીકરાને માટે આવુ સબોધન પણ થાય છે

જે અત્યાર સુધી એકદમ હર્ષના આવેગમા નાચી રહ્યુ હતુ તે તદ્દન આનદ વગરનુ થઇ ગયુ, તદ્દન ગરીબડા અને મુઝાયલા લોકોનુ સ્થાન થઇ ગયુ અને સ્ત્રીઓ અને નોકરો પણ રડવા લાગ્યા, તેથી સપૂર્ણ શોકનુ સ્થાન થઇ ગયુ આવો બનાવ જોઇને પ્રકર્ષને સાધારણ રીતે તે સબધી સવાલ પૂછવાનુ કૌતુક થયુ

પ્રકર્ષ—"મામા! આ ઘરમા એકદમ ઉલટુ જ નાટક થઇ ગયુ તેનુ કારણ શુ? આ તો જોતજોતામા બાજી ઉલટી થઇ ગઇ, આનદને બદલે રડારોળ ચાલી અને હવે ઢોલ તાસાને બદલે છાતી કૂટવાના અવાજો સભળાય છે! શા કારણે આવો ઓચીંતો મોટો ફેરફાર થઇ ગયો?"

વિમર્શ—"ભાઇ પ્રકર્ષ! મે તને પ્રથમથી જ કહ્યુ છે કે આ જે બાહ્ય મનુષ્યો છે તેમનો બધો આધાર પેલા અતરગ માણસો ઉપર છે જો, અહીં એમ થયુ કે પહેલા તો હર્ષે આની અહીં આનદનુ નાટક કરાવ્યુ અને હવે આ વિષાદ આવી પહોંચ્યો

અતરગ ધકેલા

છે તે સર્વને તેથી ઉલટુ નાટક કરાવે છે આવી રીતે ઘડીકવારમા હર્ષ આનદ કરાવે છે, વળી થોડી વારમા વિષાદ શોક કરાવે છે, ત્યારે આ દુનિયાના બહિરગ લોકો તે બાપડા શુ કરે? એમા તેઓનુ કાઇ ચાલતુ નથી એમને તો હર્ષ કે વિષાદ જેમ ધકેલવા મારે તેમ તેઓ આડા અવળા ધક્કા ખાધા કરે છે, પડે છે, ઉઠે છે અને વળી પડે છે—આવા તેમના હાલ થાય છે [1]હર્ષ અને વિષાદ તેમને જગ જરા વારમા વિડબના આપ્યા કરે છે."

પ્રકર્ષ—"પણ મામા! પેલા મુસાફરે આવીને વાસવશેઠના કાનમા એવી શુ વાત કરી જેને લઇને શેઠ અને આખુ કુટુબ આવા મોટા વિષાદમા પડી ગયુ?"

વિમર્શ—"ભાઇ પ્રકર્ષ! સાભળ! આ શેઠને એક વર્ધન નામનો

વિષાદ કારણ

એકનો એક છોકરો થયો હતો પિતાને તેના ઉપર ઘણોજ પ્રેમ હતો, ભર જુવાનીમા મલકતો હતો અને શરીરે ઘણોજ મનોહર હતો કરોડો માનતાઓ રાખ્યા પછી તે શેઠને ત્યા જન્મેલો હતો અને બાળપણથી

[1] દુનિયામા આ પ્રમાણે દરરોજ લગભગ થાય છે હર્ષના પ્રસગો જ્યા હોય છે ત્યા એકદમ શોક થઇ આવે છે અવલોકન કરનારને આ વાત અગાઉ જણાઇ આવશે

પિતાનો તથા સર્વનો વિનય કરવામાં ઘણોજ તત્પર હતો. એને એક વખત પોતાનું જાતિપરાક્રમ કરી પૈસા ઉપાર્જન કરવાની મરજી થઇ, બાપના પૈસા ઉપર રાચવા માચવાનું પસંદ આવ્યું નહિ અને પિતાએ તેને ઘણો વાર્યો તો પણ આખરે એક મોટો સાથ તૈયાર કરીને પૈસા કમાવા માટે દેશાંતર ગયો. એ વાતને ઘણો વખત થઇ ગયો. ત્યાર પછી એ પરદેશમાં ઘણું ધન કમાયો અને જ્યારે એની ઇચ્છા તૃપ્ત થઇ ત્યારે તે સ્વદેશ તરફ આવવા માટે નીકળ્યો. પાછા આવતાં વચ્ચે [1]કાદંબરી નામની મોટી અટવિ આવી તેમાં તેને ચોરોએ પકડ્યો. ચોરો તેનું સર્વ ધન લુટી ગયા, એના સર્વ સબંધીઓ સાથે આખા સાર્થને હરાવી દીધો અને ધન લુંટવાની ઇચ્છાવાળા ચોરોએ સર્વને પકડી પાડ્યા અને બાંધી લીધા-બંદીવાન કર્યા. એવી રીતે આખા સાર્થને પકડ્યો તેની સાથે ધનના અર્થી ચોરોએ શેઠના પુત્ર વર્ધનને પણ પકડ્યો. એ શેઠના પુત્રને પકડીને તેઓ એને પોતાની [2]પલ્લિમાં લઇ ગયા અને ત્યાં તેને અનેક પ્રકારનાં દુઃખ આપીને ધનની ઇચ્છાથી હેરાન હેરાન કરી નાખ્યો અને બહુ પીડાઓ આપી. આ પુરૂષ જે દાવ મુસાફર તરીકે અહીં આવ્યો છે તે તેના ઘરનો દાસ છે, શેઠના નિરંતર પગ ધોનાર છે, નિમકહલાલ છે અને તેનું નામ લક્ષ્મણ છે. પોતાના શેઠને ચોર તરફથી થયેલ ભયંકર પીડાઓ જોઇને ગમે તેમ કરીને એ નાસી છૂટ્યો અને તેણે ઘેર આવીને સર્વ હકીકત શેઠને એકાંતમાં નિવેદન કરી દીધી. જ્યારે વાસવ શેઠને એ હકીકત જણાવી ત્યારે તેના શરીરમાં અને મનમાં કેવા કેવા ફેરફારો થયા અને આનંદને બદલે મુર્છા આવી ગઇ વિગેરે સર્વ હકીકત ભાઇ પ્રકર્ષ! તેં તારી નજરે હમણા જ જોઇ છે."

પ્રકર્ષ—"મામા! ત્યારે આ લોકો આટલા બધા રડે છે, મોટેથી કૂટે છે અને કકળાટ કરે છે તેથી બેલા વર્ધનનો કાંઇ બચાવ થવાનો કે?"

નિમર્શ—"ના રે ભાઇ! આ લોકો ગમે તેટલું રડે, કૂટે કે માથા પછાડે, એમાં વર્ધનને કાંઇ લાભ થવાનો સંભવ જ નથી અને એ લોકો જાણે છે પણ ખરા કે તેઓ ગમે તેટલા રડે કૂટે તેથી પુત્રની સ્થિતિમાં તલના ફોતરાના ત્રીજા ભાગ જેટલો પણ ફેરફાર થવાનો નથી, છતાં એ લોકોને તો વિવાદ જેમ નચાવે છે તેમ તેઓ સર્વ

પરિણામ વગરના રૂદન વિગેરે

1 કદંબ-સરસવના ઝાડો જેમાં ઘણાં હોય તેને કાદંબરી અટવિ સામાન્ય કહેવાય છે અથવા કાળીલ પક્ષીવાળી અટવિ. 2 ચોરનું ગુપ્ત રહેઠાણ.

નાચે છે અને હાથે કરીને નકામા હેરાન હેરાન થાય છે તુ જો તો ખરો, એ લોકોએ ધનદત્તના આગમનના સમાચાર સાભળ્યા ત્યારે જેવા તેઓ હર્ષમા આવી ગયા હતા, તેનાજ જ્યારે તેઓએ વર્ધનની આપત્તિના સમાચાર સાભળ્યા ત્યારે તેઓ દીલગીરીમા આવી ગયા છે એ બાપડા હર્ષ અને વિષાદથી વારવાર અનેક જાતની પીડાઓ અને હેરાનગતિઓ પામ્યા જ કરે છે કે જેથી એમને વિચાર કરવાનો કે પોતાની અક્કલનો ઉપયોગ કરવાનો સમય પણ મળી શક્તો નથી એ તો બાપડાઓ હર્ષ અને વિષાદને વશ પડીને વસ્તુતત્ત્વની જરા પણ વિચારણા કરતા નથી તેમજ પોતાને દરેક બાબતથી હિત કેટલુ થશે અને નુકશાન કેટલુ થશે તેનો ખ્યાલ પણ કરતા નથી અને નકામા પોતાની જાતને વિડબના પમાડ્યા કરે છે ભાઇ પ્રકર્ષ ! તને એક બીજી વાત કહુ આ હર્ષ અને વિષાદ વાસવશેઠના ઘરમા જ આવુ નાટક કરાવી રહ્યા છે એમ તારે ન ધારવુ એ તો એવા જબરા છે કે એક કે બીજુ કારણ મેળવીને દરરોજ લોકોને ઘરે ઘરે નચાવ્યા જ કરે છે કારણ કે "અજ્ઞ પ્રાણીઓ જેઓની નજર "ઘણી ટુકી હોય છે તેઓ પુત્રને પ્રાપ્ત કરીને, રાજ્ય મેળવીને, "ધન એકઠુ કરીને, મિત્રને મળીને અથવા એવા બીજા સુખના "કારણને પ્રાપ્ત કરીને એને વશ થઇ જાય છે. પછી સદ્બુદ્ધિ વગરના "થઇને અને હર્ષને પરવશ પડીને એ માણસો એવા એવા આ"ચરણો અને ચેષ્ટાઓ કરે છે કે વિવેકી માણસો તો તેને જોઇને "કે વિચારીને મનમા હસ્યા જ કરે છે, પરતુ એ મૂઢ માણસો વિ"ચારી શકતા નથી કે પુત્ર, રાજ્ય, ધન, મિત્ર કે બીજી સુખ આપે "તેવી વસ્તુઓ તેમને મળી છે તેનુ કારણ માત્ર પૂર્વ જન્મમા "કરેલી સારી કરણી જ છે અને જમે કરેલ પુજીનો જ આ વ્યય "છે, તો પછી એવી રીતે કર્મ ઉપર આધાર રાખનાર, અત્યત "તુચ્છ, તદ્દન બાહ્ય અને થોડા વખતમા પાછી નાશ પામી જનાર "કોઇ સાધારણ વસ્તુ કે સ્નેહી મળી જાય તો એમા હર્ષ તે શેનો "કરવો? આવો વિચાર તેઓ બાપડા રાગકેસરીના સેનાની હર્ષને "વશ પડીને કરતા નથી તેમજ પોતાના કોઇ પ્રેમી પાત્ર સાથે "વિયોગ થઈ જાય અથવા પોતાને જે પસદ ન હોય તેની સાથે "સયોગ થઈ જાય અથવા તો પોતાને કે પોતાના સ્નેહીને કાઇ "વ્યાધિ થઇ આવે તો તરત વિષાદને વશ પડી જાય છે અને તે "વખતે તે મૂઢ પ્રાણીઓ વિષાદની અસર તળે મોટેથી રડવા કૂટવા "મડી જાય છે, મનમા સતાપ પામે છે અને જાણે ગરીબ રાક

"હોય તેવા બની જાય છે, પરંતુ એવે વખતે તેઓ વિચાર કરતા "નથી કે આ સર્વ જે પ્રતિકૂળ સંયોગ વિયોગ થાય છે તે સર્વ "પૂર્વ ભવમાં કરેલા સંચિતનું ફળ છે, તેના ઉપર પોતાનો કોઈ "જાતનો અંકુશ નથી અને તેને લઈને શોક કરવો તે તદ્દન મૂર્ખતા "છે. વળી તેઓ એમ પણ વિચારતા નથી કે એવી રીતે વિષાદ "કરવાથી તો પ્રાણીઓને દુઃખ થતા હોય તેમાં ઘટાડો થવાને "બદલે ઉલટો વધારો થાય છે, પણ એથી દુઃખમાંથી જરા પણ "છૂટકારો મળતો નથી અને જો દુઃખમાંથી રાહત મળવાનો કોઈ "પણ ઉપાય હોય તો તે તો માત્ર શુભ પ્રવર્તન જ છે. કારણ કે "ભાઈ! દુઃખનું મૂળ પાપ છે અને સારાં વર્તન અને ચેષ્ટાથી "સર્વ પાપો નાશ પામી જાય છે, તો પછી કારણ (પાપ)નો નાશ "થતાં પછી કાર્ય (દુઃખ)નો ભભર જ ક્યાંથી રહે?

પ્રકર્ષ—"મામા! સારા વર્તનની આવી સારી અસર હોય અને તેનું પરિણામ આટલું સુંદર આવતું હોય તો લોકોએ તેને માટે યત્ન કરવો જોઈએ અને આ વિષાદના તાબામાં એ લોકો વારંવાર પડી જાય છે તેના શાસનમાંથી તેઓએ બહાર નીકળી જવું જોઈએ"

વિમર્શ—"ભાઈ! તેં ઘણી સારી વાત કરી, પરંતુ એ હકીકત આ ભવચક્ર નગરમાં રહેનાર લોકો હજુ બરાબર સમજતા નથી"

પ્રકરણ ૨૭ મું.

ચાર અવાતર નગરો.

માનવાવાસ.
વિબુધાલય.
પશુસ્થાન.
પાપિપંજર.

<u>વિવેકપર્વતપરથી વિશેષ અવલોકના</u>

વિવેક પર્વતપર ઊભા ઊભા મામા ભાણેજ ભવચક્ર નગરની અનેક પ્રકારની ચેષ્ટાઓ જોઇ રહ્યા છે અને તેના સબધમા ભાણેજ જે સવાલો પૂછે તેનો મામા ઉત્તર આપતા જાય છે અને દરેક હકીકતપર યોગ્ય પ્રકાશ પાડે છે પછી મામાએ કહ્યુ "ભાઇ પ્રકર્ષ! આ ભવચક્ર નગર તો એટલુ મોટુ લાબુ અને વિશાળ છે કે એના દરેક કૌતુકો તો તને સીધી રીતે કેટલા બતાવુ! એ તો તુ જ્યા નજર કરીશ ત્યા કાઇ કાઇ નવીનતા તારા જોવામા જરૂર આવશે તને આ નગરનુ સ્વરૂપ જાણી લેવાની ઘણીજ જિજ્ઞાસા થઇ છે માટે હુ તને ટુકામા કેટલીક હકીકત સમજાવી દઉં આજે આપણે આ વિવેક નામના અત્યત નિર્મળ પર્વત ઉપર ચઢ્યા છીએ, માટે તુ બધી હકીકત તારી આખ સન્મુખ જોઇ શકે છે અને તેથી રૂપથી તો તેનુ ફરીવાર વર્ણન કરવાની કે નિવેદન કરવાની જરૂર મને લાગતી નથી અને આ ભવચક્રપુર સબધી ગુણથી તો હુ વિવેચન કરતો જઉ છુ તે તુ સાભળે છે હવે સક્ષેપમા બીજી કેટલીક

પરાઓનો પરિચય

વાત કરી દઉં છુ તે તુ સાભળ તુ તારી આખે જે જોઇ શકે તેનુ મારે વર્ણન કરવાની જરૂર નથી

એના ગુણો કહેવાની

તે તને કહી સભળાવેલ છે અને

કહી સભળાવીશ તે બરાબર લક્ષ્યમા રાખજે એ ભવચક્ર નગરમા નાના નાના અનેક પેટાનગરો (પરાઓ) છે એ બધાનુ વર્ણન કરવુ તો ઘણુ મુશ્કેલ છે તે બધાની વાત કરતો નથી, પણ તેમા ચાર મુખ્ય વિભાગો છે, પેટાનગરો છે તેની હકીકત તને કહી સભળાવુ તે ધ્યાનમા રાખજે એ ચાર પરાઓમા પ્રથમનુ નામ માનવાવાસ છે, બીજાનુ નામ વિબુધાલય છે, ત્રીજાનુ નામ પશુસસ્થાન છે અને ચોથાનુ નામ પાપિપજર છે આ ભવચક્રનગરમા એ ચાર મુખ્ય પેટા નગરો છે અને એવી રીતે વ્યાપીને રહ્યા છે કે એ પોતાના પેટામા એ ભવચક્રમા રહેનાર સર્વને લઇ લે છે એ ચાર નગરોનુ વર્ણન તને સભળાવુ છુ એ ચાર પરા (પેટાનગરો) તદ્દન જૂદા જૂદા છે, અદરથી ભેળસેળ થયેલા લાગે છે, પણ એ ચારે તદ્દન અલગ છે અને તેના રહેવાસીઓ તદ્દન જૂદા પડી જાય તેવા છે

[1]માનવાવાસ.

"પ્રથમનુ પેટાનગર માનવાવાસ નામનુ છે તે મહામોહ વિગેરે અતરગ પ્રાણીઓથી વ્યાપ્ત છે, વિંટળાયલુ છે અને તેઓને લીધે આખો વખત ધમાધમવાળુ રહે છે અને જીવતુ જાગતુ હોય તેવુ બાહ્ય નજરથી લાગે છે એમા કેવી કેવી ધમાધમ મચી રહી છે એ તુ જોઇ લે! એમા કેટલાક મનુષ્યો કોઇ જગ્યાએ પોતાના વહાલાનો મેળાપ થવાથી અત્યત આનદમા આવેલા હોય છે તેથી તે હર્ષથી ભરપૂર દેખાય છે, કોઇ જગ્યાએ બહુ દ્વેષ ઉત્પન્ન થાય એવા મનુષ્યોનો સયોગ થઇ જવાથી અત્યત વ્યગ્રચિત્તવાળુ અને દુર્જનથી ભરપૂર જણાય છે, કોઇ જગ્યાએ તેમા રહેનાર મનુષ્યોને જરા માત્ર ધનની પ્રાપ્તિ થઇ જવાથી પણ અત્યત આનદ ઉપજાવી રહ્યુ જણાય છે, કોઇ જગ્યાએ પાસેના પૈસાનો નાશ થવાને લીધે ઉદ્દ્ભવેલા મોટા સતાપથી ગરમાગરમ થઇ ગયેલુ જણાય છે, કોઇ જગ્યાએ ઘણી મોટી વયે એકના એક પુત્રનો જન્મ થવાથી મોટો મહોત્સવ થઇ રહેલો દેખાય છે, કોઇ જગ્યાએ હૃદયના અત્યત વહાલા એવી સબધી કે સગાના મરણથી ભયકર શોકની ગર્જનાઓ ઉઠી રહેવાને લીધે ત્રસ્ત

---

૧ માનવાવાસમા મનુષ્યગતિના સજ્ઞી અસજ્ઞી જીવોનો સમાવેશ થાય છે મનુષ્યની વસ્તી તીર્છા લોકમા જબુદ્વીપ ધાતકી ખડ અને પુષ્કર અર્ધમા એટલે અઢીદ્વીપમા અને ૫૬ અતર્દ્વીપમા હોય છે મહાવિદેહમા સર્વથા ચતુર્થ આરક વર્તે છે ભરત ઐરવતમા છ આરા ઉલટા સુલટા આવે છે છપ્પન અતર્દ્વીપ અને ૬ યુગલીક ક્ષેત્રમા યુગળધર્મ નિરતર પ્રવર્તે છે આ સિવાય બીજી કોઇ પણ જગ્યાએ મનુષ્યની ઉત્પત્તિ થતી નથી

વ્યસ્ત સ્થિતિવાળુ જણાય છે, કોઇ જગ્યાએ લશ્કરી સેનાનીઓએ મોટુ યુદ્ધ શરૂ કરેલ હોવાને લીધે ઘણુ ભયકર લાગે છે, કોઇ જગ્યાએ સ્નેહી મિત્રના ઘણે કાળે મળવાથી આખોમાથી હર્ષના આસુ ચાલ્યા જાય છે, કોઇ જગ્યાએ લોકો ગરીબાઇ અને કમનસીબને લીધે અને કોઇ જગ્યાએ વ્યાધિઓની અનેક પ્રકારની પીડાને લીધે હેરાન ગતિ પામતા જોવામા આવે છે, કોઇ જગ્યાએ શબ્દ રૂપ રસ ગધ વિગેરે ઇંદ્રિયની તૃપ્તિના કારણો પ્રાપ્ત કરીને મનમા માની લીધેલા ખોટા સુખથી ભરપૂર મનુષ્યો દેખાય છે, કોઇ જગ્યાએ સાચા અને સારા રસ્તાથી દૂર ગયેલા અને મહા પાપ કરનાર પાપી પ્રાણીઓથી ભરપૂર દેખાય છે અને વળી કોઇ જગ્યાએ ધર્મબુદ્ધિ છતા પણ તેનાથી તદ્દન ઉલટી રીતીએ (ધર્મવિરૂદ્ધ) વર્તન કરનાર માણસોથી નગર વ્યાપ્ત દેખાય છે ભાઇ! તારી પાસે મારે કેટલી હકીકત કહેવી? તને સક્ષેપમા કહુ તો મહામોહ વિગેરે રાજાઓના જે જે ચરિત્રોની હકીકત મેં તારી પાસે વર્ણવી હતી, તેઓ સબધી જે જે હકીકત તને જણાવી હતી તે તે સર્વ ચરિત્રો અને હકીકતો આ નગરમા ખાસ કરીને પ્રાપ્ત થાય છે, જુદા જૂદા કારણો અને પ્રસગો પ્રાપ્ત કરીને આ માનવાવાસ નગરમા એ સર્વ બાબતો બન્યા કરે છે આ પ્રમાણે માનવાવાસ નગર સબધી હકીકત તને ટુકામા કહી સભળાવી હવે વિબુધાલય નામના બીજા નગરની હકીકતને કહી સભળાવુ છુ તે લક્ષ્યમા રાખજે

[1]વિબુધાલય.

"આ વિબુધાલય પેરા નગરને તારે સ્વર્ગરૂપ સમજવુ એમા અનેક પારિજાત વૃક્ષો છે, સુદર પારિભદ્ર (આકડાને મળતા) વૃક્ષો છે, અનેક કલ્પવૃક્ષો છે અને સુદર વૃક્ષોના મોટા મોટા વનોથી એ ભરેલુ છે એમા સુરપુન્નાગ (મોરગી)ના ઝાડોની સુગધી ચારે તરફ ઉડી રહી છે, તેમજ ચદન વૃક્ષોની ખુશબો ચોતરફ ફેલાતી હોય છે,

૧ વિબુધાલયમા દેવ અને અસુરનો સમાવેશ થાય છે બાર દેવલોક, નવ ગ્રૈવેયક, પાચ અનુત્તર વૈમાન, નવ લોકાતિક એ સર્વના સ્થાનો ઉપરના લોકમા છે ભુવનપતિ વ્યતર અને વાણવ્યતરના સ્થાનો તીછા અને અધોલોકમા છે તીર્યગ્જૂભક દેવો સેના ચાકરી કરનાર છે દેવગતિમા સુખ વધારે છે, પણ ધર્મપ્રાપ્તિ બહુ થોડાને થાય છે, ઘણે ભાગે જમે પુણ્ય ખાઇ જવાનો વ્યવહાર વધારે બને છે અહીં વિબુધાલયનુ વર્ણન કર્યું છે તેમા મુખ્યત્વે કરીને બાર દેવલોકના દેવોને આશ્રયીને કરેલ હોય એમ જણાય છે

નિરતર પાણીમા રહેનાર ધોળા કમળ અને કુમુદના સમુદાયથી તે નગર સુંદર દેખાય છે અને તેમા મોતી, મણિ, લસણીઆ, પરવાળાના ઢગલાઓ ચોતરફ એટલા દેખાય છે કે તેની શોભાનુ વર્ણન કરવુ મુશ્કેલ થઇ પડે, એમા દિવ્ય સોનાના વડે અનેક નાના નાના પરાઓ બનાવવામા આવેલા છે, સુશોભિત તેજસ્વી મણિઓની પ્રભાથી એ નગરમા રહેલ સર્વે અધકાર દૂર થઇ ગયો છે, અનેક પ્રકારના ચિત્ર વિચિત્ર રત્નોના કિરણોથી તેમા મોટો પ્રકાશ થઇ રહેલો છે, એ નગરમા જ્યા જુઓ ત્યા દિવ્ય આભૂષણો તૈયાર દેખાય છે, સુગધીઓનો પાર જ નથી, પુષ્પમાળા તો ચોતરફ ફેલાયલી હમેશા દેખાય છે અને સુંદર ભોગના સર્વે સાધનો હાજર હોય છે, એ નગરમા ઊંચા પ્રકારનુ મનને આનદ આપે તેવુ અને નિયમસરનુ નૃત્ય ચાલ્યા જ કરતું દેખાય છે, હૃદયને અસર કરે તેવુ ગાન નિરતર થયા જ કરે છે અને નિરતર આનદમા વધારો કર્યા કરે છે તેથી એ નગરમા રહેનારા લોકો નિરતર આનદમા રહેનારા છે, દેવતાઓ નિરતર સુખ ભોગ ભોગવનારા છે, તેજમા સૂર્યને પણ હઠાવી દે તેવા છે, અત્યત પ્રકાશ આપનારા કુંડળ (કાનના ઘરેણા) કેયૂર (બાજુબધ) મુગુટ (માથે પહેરવાનો) અને હારથી પોતાના કાન, હાથ, મસ્તક અને છાતી દીપાવી રહેલા છે, અનેક ભમરાઓને આકર્ષણ કરે તેવી સુંદર મદારપુષ્પોની કદિ ન કરમાય તેવી માળા તેમણે ધારણ કરેલી છે અને સુદર વનમાળાથી નિરતર સુંદર આશયવાળા તેઓ લાગે છે, તેઓ આનદસમુદ્રમા કલ્લોલ કરતા ખેલતા જણાય છે અને બધી ઇદ્રિયોને બરાબર તૃપ્ત કરતા જણાય છે આના લોકોથી વિબુધાલય ભરેલુ છે તેની ભૂમિ પણ શ્રેષ્ઠ છે અને તેમા રહેનાર પણ એવા જ સુખી છે તને તો યાદ હોય તો મોહરાજાના મડળમા મેં [1]વેદનીય રાજાનો એક [2]સાત નામનો માણસ છે એમ તને જણાવ્યુ હતુ હવે હકીકત એમ છે કે કર્મપરિણામ મહારાજાએ એ સાત નામનો માણસ જે સર્વે લોકોને ઘણો આનદ આપે છે તેને આ આખા વિબુધાલયનો નાયક બનાવ્યો છે એ સાત નામનો પુરૂષ આ નગરને નિરતર સુંદર ભોગોથી ભરપૂર રાખે છે, અનેક પ્રકારના આહ્લાદ ઉપજાવે તેવા સાધનોથી સપન્ન રાખે છે અને સારી રીતે સુ

---

૧ જુઓ પૃ ૮૮.

૨ વેદનીય રાજ સાત અને અસાત નામના બે પુરૂષથી વીંટાઇને બેઠા છે એમ જણાવ્યુ છે જુઓ પૃ ૮૯૯ દેવગતિમા સાતા વેદનીયનુ પ્રાબલ્ય હોય છે

વ્યવસ્થિત રાખે છે એવો મારો નાયક નીમાયો છે તેથી આ નગરની સર્વ પ્રજાને ઘણુ સુખ થાય છે"

પ્રકર્ષ—"મામા! આપ કહો છો કે આ વિબુધાલય આટલુ બધુ સુદર છે ત્યારે પેલા મહામોહ વિગેરે રાજાઓ છે તેઓનો અહી કાઇ દોર ચાલતો નથી? અને એ વિબુધાલય સુખી હોવાનુ કારણ શુ છે તે સમજાવો"

વિમર્શ—"ના રે ભાઇ! તુ એમ જગએ સમજતો નહિ, અહીં પણ આતર રાજાઓ પૂર જોશમા પ્રવર્તે છે અને પોતાની શક્તિ અજમાવે છે જો! આ વિબુધાલયમા અરસ્પરની ઇર્ષા, સ્પર્ધા, શોક, ભય, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ અને ભ્રમ પોતાના પૂર જોશમા પ્રવર્તે છે, વિબુધાલયના લોકોમા ઘર કરીને રહેલા છે અને જ્યારે લાગ મળે છે ત્યારે પોતાની શક્તિ બતાવી આપે છે આ નગરમા અતરગ રાજાઓનુ જોર ચાલતુ નથી એમ તારે સમજવુ નહિ"

પ્રકર્ષ—"ત્યારે જો મામા! એમ જ છે તો પછી અહી સુખ તે કેવુ? અને અહીં ઘણુ સુખ છે એવુ તમે વર્ણન કેમ કર્યું?"

વિમર્શ—"ભાઇ! તારો સવાલ તદ્દન સાચો છે અને શકા પણ સાધારણ છે સાભળ હકીકત એમ છે કે એ લોકો જેને સુખ માને છે તે પરમાર્થથી વસ્તુતત્ત્વે તો જરા પણ સુખ નથી અને તત્ત્વ દષ્ટિથી જોતા આ વિબુધાલય નગરમા કાઇ ખાસ સુદર હોય તેવુ પણ લાગતુ નથી, પરતુ વિષયની અભિલાષા કરનારા, તેમા જીવનની પરિસમાપ્તિ માનનારા અને તેવા સ્થૂળ સુખમા જીવનનુ સાર્થ્ય સમજનારા જેઓ મુગ્ધબુદ્ધિવાળા હોય છે, જેઓ વધારે સારૂ અને સાચુ-ટકે તેવુ સુખ કયા અને કયારે મળે છે તેના જ્ઞાનથી નિર્ભાગી રહેલા હોય છે તેઓને વિબુધાલયમા મળતી સ્થિતિ ઘણી મોટી અને ઊચા પ્રકારની લાગે છે, અત્યત ભાગ્યથી મળેલી જણાય છે અને તેથી તે ઘણી સુદર છે એમ મે તેઓની નજરે તને કહી સભળાવ્યુ અને તે પ્રમાણે વર્ણવ્યુ બાકી તો જ્યા મોહરાજા પોતાના પરિવાર સાથે રાજ્ય કરતો હોય ત્યા લોકના ખરા સુખની વાત કેવી? એ બન્નેનો સયોગ જ અશક્ય છે મતલબ જ્યા મોહરાજા કે એના પરિવારનો એક પણ માણસ રાજ્ય ભોગવતો હોય ત્યા સાચા સુખનો એક અવાજ પણ આવે એ દુર્ઘટ ઘટના છે, ઘણી અશક્ય જેવી છે અને તેના કારણો મે તને અગાઉ

વિસ્તારથી જણાવ્યા છે અહીં જે આનદ થાય છે, દેખાય છે અને અહીં રહેનારા માને છે, તે માત્ર સ્થૂળ, ઉપર ઉપરનો અને ખરા સુખના ખ્યાલ વગરનો છે, ખરી રીતે વિચારતા એમા કાઇ સાર નથી, દમ નથી અને એ સુખના નામને યોગ્ય પણ નથી ભાઇ! આવી રીતે મેં તારી પાસે નિબુધાલયનુ ટુંકામા વર્ણન કર્યું, હવે ત્યાર પછી પશુસસ્થાન નામનુ ત્રીજું અવાતર નગર આવે છે તેની હકીકત તને સક્ષેપમા કહી સભળાવુ છુ તે તુ ધ્યાન રાખીને સાભળ

__પશુસસ્થાન.[1]__

"એ પશુસસ્થાનમા જે પ્રાણીઓ રહે છે તેઓ નિરતર ભુખથી પીડાય છે, અરતિથી હેરાન થાય છે, અનેક સતાપથી દુણાય છે, તૃષાથી ત્રાસ પામે છે, અનેક જાતની વેદના-પીડાઓ ખમે છે, તેઓને વારવાર દાહ થયા કરે છે, અનેક પ્રકારે પાણી તથા આહારનો શોષ થાય છે, શોક તથા ભયનો તો કાઇ પાર નથી, વારવાર ઉદ્વેગ થયા કરે છે, અનેકવાર બધાય છે, ઉપરથી માર પડ્યા કરે છે અને એવી રીતે એ પશુસસ્થાનમા રહેનારા લોકો હમેશા દુ ખમા જ રહે છે અને તેમને મહામોહ વિગેરે અનેક પ્રકારના દુ ખો અને ત્રાસો આપ્યા કરે છે, તેથી તેઓ તદ્દન દીન ગરીબ અનાથ જેવા લાગે છે અને તેમને કોઇનો આશ્રય કે શરણુ પણ મળતુ નથી ઉપરાત તેઓમા ધર્મ કે અધર્મનો, ફરજ કે જવાબદારીનો, કર્તવ્ય કે અકર્તવ્યનો જરા પણ વિવેક હોતો નથી, તેઓ કલેશમય જીંદગી ગુજારે છે એ

---

૧ આ પશુસસ્થાન નગરને પરિભાષામા તિર્યચ ગતિ કહેવામા આવે છે પાચ ઇંદ્રિયવાળા તિર્યચોમા જળચર સ્થળચર અને ખેચરો આવે છે જળચરમા જળમા રહેનારા મગરમચ્છ માછલા વિગેરેનો સમાવેશ થાય છે સ્થળચરમા હાથી, ઘોડા ઊંટ, ગાય ભેંસ, નોળીઆ, સર્પ વિગેરે જમીનપર રહેનારા જીવોનો સમાવેશ થાય છે (નોળીઆ અને સર્પને ભુજપરિસર્પ અને ઉરપરિસર્પ કહેવામા આવે છે) ખેચરમાં હસ કબૂતર પોપટ વિગેરે આકાશમા ઉડનાર પક્ષીઓનો સમાવેશ થાય છે આ સર્વ પચેંદ્રિય તિર્યચ કહેવાય છે અહીં જે વર્ણન કર્યુ છે તે પચેંદ્રિય તિર્યંચને વધારે લાગુ પડે છે એના વિશેષ વિવેચન માટે પચાક્ષપશુસસ્થાનની હકીકત દ્વિતીય પ્રસ્તાવમા આવી છે તે જુઓ (પૃષ્ઠ ૩૨૪ થી આગળ) એ ઉપરાત ચાર ઇંદ્રિયવાળા વીંછિ ભમરી તીડ વિગેરે તેમજ ત્રણ ઇંદ્રિયવાળા માકડ જુ ગીંગોડા કિડી વિગેરે, તેમજ બે ઇંદ્રિયવાળા શખ કોડા જળો વિગેરે જેને બીજા પ્રસ્તાવમા વિકલેંદ્રિય સસ્થાનના જીવો તરીકે વર્ણવ્યા છે તે પણ તિર્યચ કહેવાય છે (જુઓ પૃ ૩૨૦ થી આગળ) ઉપરાત અસ વ્યવહાર અને સવ્યવહાર નગરના એકેંદ્રિયો પણ તિર્યચગતિમા જ આવે છે (જુઓ પૃ ૩૦૫ થી)

નગરના લોકોની અનંત જાતિઓ હોય છે, એ એટલી બધી છે કે તેનો પાર આવે તેમ નથી આવી રીતે મેં તારી પાસે પશુસ્થાન નગરનું વર્ણન કર્યું હવે ચોથા પાપિપંજર નગર સંબંધી હકીકત તને ટુંકામાં કહી સંભળાવું છું તે બરાબર ધ્યાન રાખીને સાંભળી લેજે

[1]પાપિપંજર.

"મહાપાપના જોરથી ભરપૂર થયેલા જે પાપી પ્રાણીઓ આ પાપિપંજર નગરમાં આવીને વસે છે તેઓને થતા દુઃખનો તેઓને ત્યાં રહેવું પડે ત્યાં સુધી અંત આવવાનો જરા પણ સંભવ જ નથી પેલા સભામંડપના વર્ણન વખતે મેં તારી પાસે વેદનીય નામના ત્રીજા રાજાનું વર્ણન કર્યું હતું તે તને યાદ હશે તે વખતે મેં તેના [2]અસાત નામના એક માણસની હકીકત તને કહી સંભળાવી હતી, એ અસાત ઉપર એક વખતે રાજી થઈને જમીનદારીમાં ઇનામ તરીકે આ આખું પાપિપંજર નગર તેને મહામોહ રાજાએ આપ્યું છે એ અસાત પણ [3]પરમાધામી નામના પુરૂષોદ્વારા અહીં રહેનારા સર્વે લોકોને અનેક પ્રકારની કદર્થનાઓ કરાવે છે એ પરમાધા-મીઓ પ્રાણીને કેવા કેવા ત્રાસ આપે છે તેનું વર્ણન કરવું પણ મુશ્કેલ છે તેઓ બાપડા પાપિપંજરમાં વસનારા લોકોને ગરમ તાસું પાય છે, તેઓના સંકડો ટૂકડાઓ કરીને તેને કાપી નાખે છે, તેઓનું (વસનારાઓનું) પોતાનું માંસ તેમને ખવરાવે છે, સખ્ત અગ્નિવડે તેઓને બાળવામાં આવે છે,[4] તેઓને વજ્રના કાંટાવાળા શાલ્મલિ

---

૧ આ નરકગતિનું નામ છે નારકી સાત છે, ૧ રત્નપ્રભા, ૨ શર્કરાપ્રભા, ૩ વાલુકાપ્રભા, ૪ પંકપ્રભા, ૫ ધુમ્રપ્રભા ૬ તમ પ્રભા, ૭ તમસ્તમપ્રભા તેના ગોત્રનામો સાત છે તે આ પ્રમાણે ઘમા, વંસા, સેલા, અંજના રિઠ્ઠા, મઘા અને માઘવઇ ક્ષેત્રની પીડા, અનોન્યકૃત પીડા અને પરમાધામીકૃત પીડા નિરંતર થયા કરે છે, દુઃખનો પાર નથી, સુખનો અંશ નથી અને ઉગરવાનો ઉપાય નથી કલ્પનામાં ન આવે તેવા દુઃખો અસંખ્ય વરસો સુધી એ ચોથી ગતિમાં થાય છે એનું સ્થાન નીચેના સાત રાજલોકમાં છે

૨ જુઓ પૃ ૮૮૯

૩ **પરમાધામી** અધમ જાતિના અસુરો તેઓને અન્યને દુઃખ દેવામાં જ આનંદ આવે છે ત્રણ નારકી સુધી તેઓ હોય છે

૪ નારકીના જીવોના શરીર પારા જેવા હોય છે, કાપે, બાળે કે તોડે તો પણ પીડા થયા પછી શરીર એકઠું થઇ જાય છે, આયુષ્ય નિકાચિત હોય છે તેથી પૂરૂં થતા સુધી તેને ત્યાં રહેવું જ પડે છે, મરીને પણ એ દુઃખથી મુક્તિ થઇ શકે તેમ નથી, માત્ર આયુષ્ય પૂરૂં થયે જ મરણ આવી શકે છે, આપઘાત થઇ શકતો નથી

નામના ભયંકર વૃક્ષપર ચઢાવવામા આવે છે જ્યા તે વજ્રના કાટાની ભયકર દારુણ પીડા પામે છે, વળી લોહીના ગારાથી ભરેલી વૈતરણી નામની નદી તેઓ પાસે તરાવવામા આવે છે, એ દયા વગરના અધમ રાક્ષસો તેઓને અસિપત્ર વનમા ચલાવી તેમના અંગો છેદે છે, ભાલા મારે છે, બરછીઓ ઠોકે છે, લોહમય બાણો (નારાચ) લગાવે છે, ખડ્ગથી કૂટે છે, ગદાઓ લગાવે છે, કુંભીપાકમા રાધવામા આવે છે, કરવતથી વેરવામા આવે છે અને કાદંબરી અટવીની રેતીમા જાણે એ ચણા હોય તેમ તેઓને શેકવામા આવે છે પરમાધામી દેવો અથવા અત્યંત અધમ અસુરો આ નારકીના જીવોને એવી એવી કદર્થનાઓ કરે છે, એટલો ત્રાસ આપે છે અને એટલી હેરાનગતી કરે છે કે તેની હકીકત સાભળતા કે જોતા મનમા મોટો ત્રાસ થયા વગર રહે નહિ એ અસુરોનો આનંદ જ નારકીના જીવોને દુ ખ દેવામા છે અને તે કાર્યને તેઓ સારૂ માને છે

"એ પાપિપંજર પેટાનગરમા સાત પાડાઓ (નરકો)–વિભાગો–છે એમાના પ્રથમના ત્રણ પાડાઓના (પ્રથમની ત્રણ નારકીમા) ઉપર જણાવ્યુ તેવા પ્રકારે અનેક દુ ખો પરમાધામી દેવો–અસુરો આપે છે, એ ઉપરાત વળી એ ત્રણે પાડાઓમા જીવો અરસપરસ એક બીજાને ઘણુજ દુ ખ આપે છે, કદર્થના કરે છે, મારે છે, કૂટે છે અને લડાલડી કર્યા કરે છે, ચોથા પાચમા અને છઠ્ઠા પાડાઓમા પરસ્પર કરેલી પીડા થાય છે અને સાતમા પાડામા વજ્રના જેવા કાટા તેઓને ભોંકાય છે વળી એ ઉપરાત નારકીના પ્રાણીઓ ભૂખથી સતત હેરાન થયા કરે છે, તરસથી પીડા પામ્યા કરે છે, ટાઢી એવી સખ્ત હોય છે કે તેનાથી તદ્દન લાકડા જેવા થઇ જાય છે અને તેની વેદનાથી તેઓ તદ્દન ગભરાઇ જાય છે, મુઝાઇ જાય છે, ગાડાઘેલા થઇ જાય છે, ક્ષણવારમા તદ્દન પ્રવાહી જેવા પોચા થઇ છે, ક્ષણવારમા તદ્દન હાલે ચાલે નહિ તેવા સ્થિર થઇ જાય છે, ઘડિમા શરીરથી તદ્દન જાણે છૂટા પડી ગયેલા જણાય છે અને ક્ષણવારમા પાછા શરીર સાથે એકમેક થઇ જાય છે તેઓના શરીર પારા જેવા હોવાથી તેઓ આ સર્વ સ્થિતિ અનુભવે છે, પણ મરી જતા નથી વૈક્રિય શરીરને લઇને એમ થાય છે અનેક પ્રકારની વિક્રિયા કરી શકે એવુ તેમનુ શરીર હોય છે એ પાપિપંજર નગરમા રહેનારા લોકોને એટલી પીડા થાય છે કે તેનુ વર્ણન કરવાને બૃહસ્પતિ પણ શક્તિમાન્ થઇ શકે નહિ આ પાપિપંજર નગર છે તે માત્ર દુ ખમય છે, દુ ખથી ભરપૂર

છે, દુ:ખથી ચોતરફ વ્યાપ્ત છે એ નગરની સંક્ષેપમાં હકીકત ભાઇ પ્રકર્ષ! મેં તને કહી સંભળાવી આ પાપિપંજર નગરમાં ખાસ કરીને ત્રણ પ્રકારની વેદના થાય છે ૧ અન્યોન્યકૃત વેદના, ૨ ક્ષેત્ર વેદના, ૩ પરમાધામીકૃત વેદના આ સર્વે વેદનાઓ ઘણી ભયંકર છે અને એકંદરે આ પાપિપંજર નગર દુ:ખસંતાપથી વ્યાપ્ત છે

"આ પ્રમાણે મેં તારી પાસે માનવાવાસ, વિબુધાલય, પશુસંસ્થાન અને પાપિપંજર-ચારે પેટાનગરોનું વર્ણન કરી બતાવ્યું આ ચાર નગરને જો તેં બરાબર જાણ્યા તો આખું ભવચક્ર બરાબર જોઇ લીધું એમ તારે જાણવું"

મામાના આવા વચન સાંભળીને પ્રકર્ષ ભવચક્રનગર તરફ સભાળથી પોતાની નજર આદરપૂર્વક ફેરવી લીધી

૧ ભવચક્રમાં ચાર ગતિ હોય છે દેવગતિ, મનુષ્યગતિ, તિર્યંચગતિ, અને નરકગતિ સંસારી સર્વ જીવોનો આ ચાર ગતિમાં સમાવેશ થાય છે તેથી જો આ ચાર ગતિને બરાબર સમજવામાં આવે તો આખા ભવચક્રને એટલે સંસારને સમજી જવાય તિર્યચગતિમાં એકથી ચાર ઇંદ્રિયવાળા જીવોનો પણ સમાવેશ થાય છે મુખ્ય હકીકત અત્ર પાંચ ઇંદ્રિયવાળા જીવોને આશ્રયીને લખી છે પરંતુ પૃ ૬૯૦ માં લખેલી નોંધથી જણાશે કે અત્ર સર્વે જીવોનો સમાવેશ કરવાનો ઇરાદો છે ભવચક્રના આ ચારે નગરો જોઇ લીધા એટલે વાસ્તવિક રીતે આખું ભવચક્ર જોવાઇ ગયું એમ સમજવું તે ઉપરાંત તો નિર્વૃત્તિનગરીના જીવો જ બાકી રહે છે જેને ભવચક્ર-સંસાર સાથે કાંઇ સંબંધ નથી

પ્રકરણ ૨૮ મું.

સાત પિશાચીઓ.

સપ્ત મહેલિકા			વિરોધી સત્ત્વો
જરા	૧	૧	યૌવન
રુજા	૨	૨	નિરોગતા
મૃતિ	૩	૩	જીવિકા
ખલતા	૪	૪	સૌજન્ય
કુરૂપતા	૫	૫	સુરૂપતા
દરિદ્રતા	૬	૬	ઐશ્વર્ય
દુર્ભગતા	૭	૭	સુભગતા

મા મા ભાણેજ વાતો કરતા હતા, ભાણેજ આદરપૂર્વક વિશેષ અવલોકન કરતો હતો, મામાના ખુલાસા સાભળી આનદ પામતો હતો અને અનેક નવા નવા સવાલો કૌતુકથી પૂછતો જતો હતો એવી રીતે ભવચક્ર ઉપર તેની નજર પડી રહી હતી, અવલોકના ચાલતી હતી અને આખ ફેરવી ફેરવીને કૌતુકથી તે ચોતરફ જોયા કરતો હતો, અને પ્રશ્ન પૂછી ખુલાસા મેળવતો હતો તે વખતે ઘણુ વિચિત્ર અને ભયકર દૃશ્ય તેની નજરે પડ્યું

<u>સાત મહેલિકા-પિશાચીઓ</u>

ભયકર આકાર અને ઉગ્ર સ્વરૂપ.
પ્રત્યેકને ગતિમા મૂકનાર પ્રેરક બળ.
પ્રત્યેકની પીડા-ત્રાસના અધિકારીઓ.
પ્રત્યેકના શત્રુકાર્ય કરનાર વિપરીત અગભૂતો.

એ દૃશ્ય જોઇ પ્રકર્ષ એકાએક ચોંકી ગયો અને તેની મુખમુદ્રા ઉપર ખેદની નિશાનીઓ સ્પષ્ટ દેખાવા લાગી અને બાવરો બની જઇ મામાને પૂછવા લાગ્યો "અરેરે મામા! જુઓ તો ખરા!

અહીં પેલી સાત સ્ત્રીઓ દેખાય છે ! તે તો ખરેખર એકદમ ધ્યાન ખેંચે તેવી છે ! દેખાવમા ઘણોજ ભયકર આકાર ધારણ કરનારી છે, પીડા આપનારી હોય તેવી જણાય છે, એણે સર્વ જગ્યાઓ ઉપર પોતાનો દોર ચલાવ્યો હોય એવા ઉગ્ર સ્વરૂપવાળી જણાય છે, રૂપમા તદ્દન કાળી શાહી જેવા રગની છે, દેખાવમા ઘણી ખરાબ જણાય છે અને વૈતાળની સ્ત્રીઓની પેઠે એનુ નામ લેવાથી પણ લોકોને ધ્રુજાવી નાખે તેવી લાગે છે ! મામા ! એ સાતે સ્ત્રીઓ કોણ છે ? એઓનુ કામ શુ છે ? એને ગતિમા મૂકનાર-પ્રેરણા કરનાર કોણ છે ? એમનુ બળ કેટલુ છે ? તેમની સાથે તેમનો બીજો પરિવાર કોણ છે ? અને દેખાય છે તેવા દૃઢ નિશ્ચયથી તેઓ કોને પીડા કરવા તૈયાર થયેલી છે ? જ્યા સુધી આ સર્વ હકીકત આપ મને સમજાવો નહિ ત્યા સુધી મને લાગે છે કે ભવચક્રનુ વર્ણન હજુ અધુરૂ જ છે માટે મામા ! મારા ઉપર મહેરબાની કરીને એ સાતે ભયકર સ્ત્રીઓની હકીકત સમજાવો !”

વિમર્શમામાએ હવેથી જવાબ આપતા કહ્યુ “ભાઇ ! એ સાતે સ્ત્રીઓની હકીકત વિગેરે જે જે તેં મને પૂછ્યુ તે વિસ્તારથી તને સમજાવુ છુ તે બરાબર ધ્યાન રાખીને સાભળજે એ સાતે સ્ત્રીઓ જે દેખાવમા ઘણી ભયકર છે તેઓના નામ અનુક્રમે આ પ્રમાણે છે જરા (ઘડપણ), રૂજા (રોગ, વ્યાધિ, મદવાડ), મૃતિ (મરણ), ખલતા (લુચ્ચાઇ), કુરૂપતા (કદરૂપાપણુ), દરિદ્રતા (ગરિબાઇ, દીનપણુ, ભીખારીપણુ), ને દુર્ભગતા (કમનસીબ, હતભાગ્યતા) હવે સાતે પિશાચણીઓ સબધી તેં જે જે સવાલો પૂછ્યા છે તેના ઉત્તર તને કહુ છુ તે લક્ષ્યમા લેજે —

૧ જરા.

“ભાઇ પ્રકર્ષ ! તને યાદ હશે કે મૂળ રાજા તો કર્મપરિણામ છે, તે મહારાજાને દેવી કાળપરિણતિ નામની રાણી છે એ દેવી સર્વ બાબત વખતસર કરે છે એ મહાદેવીએ આ જરા (ઘડપણ-વૃદ્ધાવસ્થા-જીર્ણપણુ) ને આ ભવચક્ર નગરમા મોકલી આપેલ છે એ જરાને ગતિમા મૂકનાર બીજા બાહ્ય પદાર્થો પણ લોકો વર્ણવે છે, દાખલા તરીકે [1]લવણ-લુણ (મીઠુ) વિગેરે પદાર્થો ઘડપણને જલ્દિ લાવે છે હવે એ જરાની શક્તિ કેવી છે તે તને કહુ એ જ્યારે પ્રાણીને ભેટે

[1] મીઠાના ઉપયોગથી ઘડપણ જલ્દી આવે છે એમ વૈદ્યકની માન્યતા છે આનો આધાર મળી શક્યો નથી નિષ્ણાત વૈદ્યને પૂછવુ

છે ત્યારે તે પ્રાણીના સર્વ સુંદર વર્ણને, રૂપને, લાવણ્યને અને બળને એકદમ હરી લે છે વળી ત્યાર પછી એ પ્રાણીને વધારે જોરથી ભેટે છે ત્યારે એના મગજને પણ ઉલટું બનાવી દે છે[1] અને બળવાન પ્રાણીઓને અતિ શોચનીય દશામા લાવી મૂકે છે એના પરિવારમા વળીઆ (કપાળમા કરચલી વિગેરે), પળીઆ (ધોળા બાલ), તાલ (માથામા), શરીરપર તલ વિગેરેના કાળા ચિહ્નો, (વળી ગયેલી કેડ વિગેરે) અસ્તવ્યસ્ત અવયવો, કદરૂપાપણું, કંપ (ધ્રુજવુ તે), ખડખચડાપણુ, શોક, મોહ, શિથિળતા, રાંકપણુ, ચાલવાની શક્તિનો નાશ અથવા અલ્પભાન, અંધપણુ, બહેરાપણુ, દાત પડી જવાપણુ, દાત ખરી જવાપણુ વિગેરે છે તે તેની સાથે દેખાય છે અને એમા વાયુ[2] સર્વથી આગળ ચાલે છે જરાની સાથે એ સર્વ આવે છે અને યો ય વખતે પોતાની અસર બતાવતા જાય છે વાયુ એમા સર્વથી વધારે આગળ પડતો ભાગ લે છે જીવનશક્તિ[3] મંદ પડતી જાય છે એટલે શરીરમા વાયુનુ જોર વધતુ જાય છે એ સર્વ પરિવારથી પરવરીને એ જરા બેઠેલી છે અને જાણે મસ્ત થયેલી મદવાળી હાથણી હોય નહિ તેમ ચારે તરફ મ્હાલે છે અને આનંદ કરે છે આવો જરાનો પરિવાર છે તે તારા સમજવામા આવ્યુ? હવે એ જરા જે મહા શત્રુનુ કામ કરે છે તે દૃઢ નિશ્ચયપૂર્વક કોને પીડા કરે છે તે તારા સવાલનો જવાબ આપુ છુ તે સાભળ —

"એ કાળપરિણતિ દેવીનો એક મોટી શક્તિવાળો અને પ્રબળ પુરૂષાર્થવાળો દીવાળીઘોડા જેવો યૌવન (જુવાની) નામનો એક ચાકર છે એ યૌવન યોગી છે અને જરાના હુકમથી પ્રાણીઓના શરીરમા પ્રવેશ કરે છે અને પોતાની યોગશક્તિ વડે તેઓમા બળ દાખલ કરે છે, શક્તિ પૂરે છે અને તેઓને સુંદર સ્વરૂપ આપે છે ત્યાર પછી તે યૌવન નામનો યોગી પ્રાણી પાસે અનેક પ્રકારના વિનાશો કરાવે છે, વારવાર હસાવે છે,[4] ચાળાચસકા કરાવે છે, ઉલટા સુલટા વિચારો કરાવે છે અને એવી રીતે પોતાનુ પરાક્રમ બતાવે છે, તથા તેઓ પાસે ઠેકડા

યૌવન

---

૧ સાઠી બુદ્ધિ નાઠી' વાળી કહેવત અત્ર લાગુ પડે છે

૨ વાયુના જોરથી સાધામા દુ ખાવો થાય છે (gout rheumatism)

૩ vitality ઓછી થાય છે

૪ ગદ્ધા પચીશીની આ સર્વ ધમાલ અવલોકવા જેવી છે, દરરોજના અનુભવનો વિષય છે

મરાવે છે, કુદકા મરાવે છે, ઉહ્લાસ કરાવે છે, નાચ કરાવે છે, દોડા દોડી કરાવે છે અને તે સર્વમા યૌવનનો મદ દેખાડી આપે છે, વળી તેઓ પાસે અભિમાન કરાવે છે, પરાક્રમ કરાવે છે, ભાડચેષ્ટા[1] કરાવે છે, સાહસ કરાવે છે અને એના એવા અનેક ઉદ્ધતાઇ ભરેલા વર્તનો તેની પાસે કરાવે છે આવા આવા પોતાની સાથે સેનાનીઓને લાવીને એ યૌવન, લોકોને આ દુનિયામા નચાવે છે લોકો પણ એના વિચિત્ર છે કે જ્યારે એ યૌવનના સબધમા પોતે આવે છે ત્યારે ભોગસભોગના સુખથી પોતાને ઘણા જ ભાગ્યશાળી માને છે અને એવી રીતે એ કાળપરિણતિ મહાદેવીએ મોકલેલો યોગી થોડો વખત લોકોને નચાવે છે ત્યાર પછી પેલી જરા જાણે સાક્ષાત્ રાક્ષસી જ હોય નહિ તેમ હાથમા ખડ્ગ લઇને પેલા યૌવન નામના ચાકરને તેના પરિવાર સહિત પોતાની શક્તિથી ચૂરી નાખે છે, તેના કકડે કકડા કરી નાખે છે અને તેને જાણે તદ્દન હતવીર્ય કરી નાખે છે એવી સ્થિતિ થાય છે એટલે લોકોની જુવાની ખલાસ થઇ જાય છે અને તેઓમા ઘડપણ આવે છે એટલે તેઓ બાપડા હજારો દુ ખના ભોગ થઇ પડે છે, અને અત્યત ગરીબ રાક જેવા થઇ જાય છે, તેમની પોતાની સ્ત્રીઓ તેમને હડધૂત કરે છે, તેમના કુટુબીઓ તેમનો તિરસ્કાર કરે છે, તેમના બાળબચ્ચાઓ તેમની મશ્કરી કરે છે, જુવાન સ્ત્રીઓ તેમના તરફ ધિક્કાર બતાવે છે, તેઓ વારવાર અગાઉ ભોગવેલા ભોગોને દીલગીરીપૂર્વક યાદ કરતા રહે છે, વારવાર ઉધરસ ખાધા કરે છે અને ભાગી તુટી ખાટલીમા પડ્યા આળોટે છે, તેઓના નાકમાથી લીટ ચાલ્યુ જતુ હોય છે, વાતવાતમા સામા ઉપર તેઓ ગરમ થઇ જાય છે, મીજાજ ખોઇ બેસતાં જરા પણ વખત લાગતો નથી, અન્યના અનાદરથી અસતોષ પામી ક્રોધાયમાન થાય છે અને એવી રીતે જરાથી પરાભવ પામેલા પ્રાણીઓ ગતિહીન થવાથી દિનરાતભર સુઇ રહે છે

૨ રુજા.

"ભાઇ પ્રકર્ષ ! તારી પાસે મેં લોકોને પીડા કરવામા તત્પર રહેનારી જરાનુ વર્ણન કરી બતાવ્યુ હવે એ સાત સ્ત્રીઓમા બીજી રુજા[2] નામની ભયકર સ્રી છે, રાક્ષસી જેવી દારૂણ દેખાવમા લાગે છે-તેની હકીકત કહી સભળાવુ તે સમજી લે જો એ રુજા (વ્યાધિ-

---

૧ મશ્કરાપણુ

૨ રુજા રોગપીડા, વ્યાધિ,

મંદવાડ) જરાની જમણી બાજુએ બેઠેલી છે તને યાદ હશે કે પેલા સાત રાજાઓના વર્ણન કરતી વખતે વેદનીય રાજાનુ વર્ણન કર્યું ત્યારે તેની સાથે તેના મિત્ર તરીકે અસાત [1]નામના માણસનુ વર્ણન કર્યું હતુ એ દુરાત્મા અસાતે પ્રેરણા કરીને આ રુજાને અહીં મોકલી આપેલી છે એને પ્રેરણા કરનાર ખરેખરો તો તે અસાત જ છે કેટલાક આચાર્યો એ રુજાને પ્રેરણા કરનાર તરીકે બીજા બહારના નિમિત્તો પણ બતાવે છે દાખલા તરીકે તેઓ કહે છે કે બુદ્ધિ, ધીરજ અને યાદશક્તિના નાશથી વ્યાધિ થાય છે,[2] કાળ (અવસર) અને કર્મનો યોગ મળવો,[3] પોતાને પ્રતિકૂળ વસ્તુઓનો ઉપયોગ કરવો—એ પણ વ્યાધિના કારણો છે, તેમજ [4]વાત, પિત્ત અને કફમા જે વિષમતા કરે તેને પરિણામે અને રજસ્ કે તમસ્‌નુ જોર વધી જાય તેથી વ્યાધિઓ ઉત્પન્ન થાય છે આવા આવા બાહ્ય કારણોથી રુજાને પ્રેરણા મળે છે એ ખરી વાત છે, પણ એ બાહ્ય કારણોને પ્રેરણા કરનાર પણ તેજ અસાત નામનો પુરુષ છે અને તેથી રુજાનુ પરંપરાએ મૂળ કારણ અને પ્રેરક એ અસાત જ છે એ રુજા પણ યોગી હોવાથી મનુષ્યના શરીરમા પ્રવેશ કરે છે અને ત્યાર પછી પોતાની શક્તિથી એની તદુરસ્તી અને સ્વસ્થતાનો નાશ કરીને મંદવાડ લાવી મૂકે છે તાવ, અતિસાર (મરડો), કોઢ, હરસ, પરમીઓ, પ્લીહ (બરોળ—એ વ્યાધિમા ડાબા પડખામા રહેલ માંસખંડ વધી પડે છે), ધુમક, (હરસ ?), અસ્લક (?), સંગ્રહણી (ઝાડાનો વ્યાધિ,), પડખામા શૂળ, હેડકી, શ્વાસ, ક્ષયરોગ, ભમરી (વાઇ), ગુલ્મ (વાયુ પેટની ડાબી બાજુમા થતો રોગ ગોળો), હૃદયરોગ (છાતીનો દુખાવો—હાર્ટ ડીઝીઝ), મૂર્છા, સખ્ત હેડકી, અહુલી, કુબ્જ, ખસ (ખરજ), કોઢ, ધાધર (દરાજ), અરુચિ (અપચો), શોફ (સોજા—જેમા હાથ પગ સૂજીને થાંભલા જેવા થઇ જાય છે), ભગંદર, ગળાના વ્યાધિ (કંઠમાળ વિગેરે), ચળ (ખરજ), જલોદર, સંનેપાત, શોષ (પાણીની

---

૧ જુઓ પૃ ૮૯૮ ત્યા સાત અને અસાત બેથી વેદનીય રાજા પરવરેલ બતાવેલ છે મિત્ર તરીકે જણાવ્યો નથી

૨ વૈદ્યકનો કોઇ પણ આધારભૂત ગ્રંથ જોવાથી જણાશે કે બુદ્ધિનાશથી અથવા સ્મૃતિનાશથી વ્યાધિ થાય છે

૩ આ કર્મવાદીઓનો મત છે કર્મ પરિપાકદશા પામે ત્યારે વ્યાધિ થાય છે

૪ શરીરમા વાત પિત્ત અને કફ ભરેલા છે તે અમુક પ્રમાણમા છે, તેમા જરા વિષમતા થાય તે ઓછા વધારે થાય ત્યારે વ્યાધિ થાય છે

સખ્ત ન છીપે તેવી તરસ), શરદી, આખના અનેક પ્રકારના રોગો, માથાના અનેક પ્રકારના રોગો તેમજ વિદ્રધિ (એક જાતનો રોગ જેમા ચામડી લાલ થઇ જાય છે-ધનુર્વાને મળતો રોગ) વિગેરે એ રાજાના પરિવારના માણસો-સેનાનીઓ છે, તેઓના પ્રતાપથી એ રાજા ઉપર જય મેળવવો ઘણો મુશ્કેલ છે

નિરોગતા

"પેલા વેદનીય રાજાના સાત નામના સેનાનીએ એ ભવચક્ર નગરમા એક નિરોગતા નામની સ્ત્રીને મોકલી આપેલ છે, તે સ્ત્રીનુ કામ ઘણુ સારૂ છે તે લોકોને સારો વર્ણ આપે છે, બળવાળા કરે છે, સુદર શરીરવાળા બનાવે છે, બુદ્ધિમાન્ બનાવે છે, ધીરજવાળા કરે છે, સ્મૃતિ (યાદશક્તિ)વાળા બનાવે છે, હુશિયાર બનાવે છે અને એવી રીતે અનેક પ્રકારના સુખથી તેઓને આનદ પમાડે છે એ નિરોગતાને આ ભયકર રાજા ક્ષણવારમા હણી નાખે છે અને જોતજોતામા તો પ્રાણીઓના શરીરમા અને મનમા અનેક પ્રકારની ભયકર પીડાઓ ઉપજાવે છે ભાઇ! એ નિરોગતાને હણી નાખવા માટે આ રાજા પ્રાણીઓને એવી સખ્ત રીતે વળગે છે અને એક વખતે પ્રાણી ઉપર પોતાનો હલ્લો કર્યા પછી તેની પાસે એવી એવી ચેષ્ટાઓ કરાવે છે, એવા એવા ચાળા અને ચીસો પડાવે છે કે એનુ વર્ણન કરતા પાર આવે નહિ દાખલા તરીકે જ્યારે રાજા તરફથી હલ્લો થાય છે ત્યારે પ્રાણી કરૂણા ઉપજાવે તેવા દીન સ્વરે રડે છે, વિકારવાળા સ્વરથી કકળાટ કરે છે, ઊડા નિસાસા નાખીને મોટા સ્વરથી રોના બેસે છે અને વિહ્વળ થઇ જઇને આરડે છે, તદ્દન શક વચનો બોલે છે, વારવાર લાબી ચીસો પાડે છે, અહીંથી તહીં અને તહીંથી અહીં તળાઇમા કે જમીનપર આળોટે છે અને પોતાની બાજુમા શુ થાય છે તેની પણ તે બાપડાને ખબર પડતી નથી, અચેતન જેવા થઇને પડે છે-આવી રીતે તેઓ નિરતર મદવાડની પીડામા પડેલા રહે છે, દરરોજ દીલગીરીમા ખિન્નતાવાળા રહે છે, ગભરાઇ ગયેલા દેખાય છે અને જાણે તેમનુ રક્ષણ કરનાર કોઇ છે જ નહિ એવા દીન અનાથ જેવા દેખાય છે, ભયથી-બીકથી બાવરા બની ગયેલા દેખાય છે, અને જાણે ખરેખર નરકમા રહેલા નારકીના જીવો હોય તેવો ચોખ્ખો દેખાવ આવા બતાવી આપે છે આવી રીતે આ ભવચક્રનગરમા એ પાપી રાજા નિરોગતાને હણી નાખીને પ્રાણીઓને અનેક પ્રકારની પીડાઓ આપે છે અને પ્રાણીઓ તેનાથી પીડાય છે, દબાય છે, કચરાય છે અને ભારે દુખી થાય છે

૩. મૃતિ.

"આવી રીતે ભાઇ ! મેં તારી પાસે રુજા નામની બીજી ભયકર દેખાવવાળી પિશાચીનુ વર્ણન સક્ષેપમા કર્યું, ત્યાર પછી ત્રીજી દારૂણુ દેખાવની સ્ત્રી જેનુ નામ મૃતિ (મરણ-મૃત્યુ) છે અને જેણે પોતાના પગ તળે આખા ભવચક્રને કચરી નાખેલુ-દાબી દીધેલુ છે તેની હકીકત તને કાઇક કહી સભળાવુ એટલે તે કોણ છે એ પણ તારા સમજવામા આવી જાય તને યાદ હશે કે ચિત્તવિક્ષેપ મડપમા મેં તને સાત રાજાઓ બતાવ્યા હતા તેમા એક આયુ નામનો રાજા હતો[1] અને તેની સાથે ચાર માણસનો પરિવાર હતો એ આયુ રાજાનો ક્ષય (તત્ક્ષય) એ આ મૃતિને પ્રવર્તાવનાર છે આ મૃતિ અથવા મૃત્યુ બહારના સેંકડો કારણોને લઇને પ્રવર્તે છે એ વાત ખરી છે દાખલા તરીકે ઝેર ખાવાથી, અગ્નિ લાગવાથી, શસ્ત્ર (હથિયાર) વા ગવાથી, પાણીના પુરમા ડૂબવાથી, મોટા પર્વતપરથી ભેરવજવ ખાવાથી, મોટી બીક લાગી જવાથી, અત્યત ભુખ લાગવાથી, મોટા વ્યાધિનો ભોગ થઇ જવાથી, ઝેરી સર્પના કરડવાથી, હાથીના પગતળે કચરાવાથી, ઘણી તરસ લાગવાથી, અત્યત સખ્ત ઠડી લાગવાથી, અસહ્ય ગરમી થઇ જવાથી અથવા લુકાઇ જવાથી, ઘણો ભારે શ્રમ કરવાથી, ઘણી વેદના થઇ આવવાથી, ઘણો આહાર કરવાને પરિણામે સખ્ત અપચો થઇ જવાથી, લાબા વખત સુધી દુર્ધ્યાન થઇ જવાથી, ચામડા ભીંત વિગેરે સાથે અફળાવાથી, અત્યત મોટો ભ્રમ થઇ જવાથી, શ્વાસોશ્વાસ ગુદામળ અથવા પવનના એકદમ અટકી જવાથી અથવા તેવા તેવા બીજા અનેક કારણોથી મરણ આવતુ જણાય છે, પરતુ એ સર્વને પ્રેરણા કરનાર, એ બહારના કારણોને એકઠા કરી આપનાર તો તે આયુરાજનો ક્ષય જ હોય છે તેટલા ઉપરથી તારા સમજવામા આવ્યુ હશે કે એ આયુનો ક્ષય એ મૃતિનો પ્રવર્તાવનાર છે હવે એ મૃતિમા શક્તિ કેટલી છે તે કહુ છુ તે સાભળ એ પ્રાણીઓના શ્વાસોશ્વાસને લઇ લે છે, હરી લે છે, બધ કરી દે છે, તેમની ભાષાને બધ કરી દે છે, તેઓની સર્વ ચેષ્ટાઓ અને હીલચાલ અટકાવી દે છે, તેઓના લોહીનુ પાણી કરી મૂકે છે, તેઓના શરીર અને મ્હોં તદ્દન વિકારવાળા બનાવી દે છે અને તદ્દન લાકડાજેવા બનાવી દે છે, વળી તે પ્રાણીના શરીરને થોડીવારમા દુર્ગંધથી ભરપૂર કરી મૂકે છે અને પ્રાણીને દીર્ઘ નિદ્રામા સુવાડી દે છે

---

૧ જુઓ પૃ ૯૯૯

"બીજી પિશાચીઓને પોતાની સહાયમા મોટો પરિવાર રાખવો પડે છે ત્યારે આ મૃતિબાઇ તો પોતાની સાથે પરિવારમા કોઇને રાખતી જ નથી અને પરિવારની તેને દરકાર કે જરૂર પણ રહેતી નથી, કારણ કે એ એવી જબરી છે કે તદ્દન એકલી હોય તો પણ પોતાના સર્વ કામને પહોંચી વળી શકે તેવી છે એ પિશાચી એકલી તીન શક્તિથી બધુ કામ પાર પાડી લે છે, એનુ કારણ એ છે કે એના નામ માત્રથી સ્થાવર અને જંગમ ત્રણે ભુવનના લોકો અને ખુદ દેવેંદ્ર અને ચક્રવર્તી પણ મનમા થરથરી જાય છે અને ધ્રુજી ઊઠે છે, મોટી મોટી શક્તિ, બળ અને ત્રણભુવનપ્રસિદ્ધ ક્ષાત્ર તેજવાળા મોટા રાજા રાણા કે શેઠો પણ તેનુ નજીકમા નામ સાભળે ત્યા તો બીકથી તદ્દન કાયર બની જાય છે આવો જ્યા તેનો પોતાનો દોર ચાલતો હોય ત્યા પછી એને પરિવારની શી જરૂર પડે? તે તો દુનિયામા સભળાતા અત્યત અદ્ભુત કાર્યો છેટે રહીને પણ તદ્દન એકાકી હોઇને કરી શકે છે અને તે પ્રમાણે હોવાથી જોસથી પોતાનુ કામ કરનારી આ પિશાચણી પોતાના ઐશ્વર્યના ઠાઠમા પોતાની મરજીમા આવે ત્યા વિચરે છે, હરે છે, ફરે છે, પોતાનો દોર બરાબર સર્વત્ર ચલાવે છે અને તેમ કરવામા કોઇની જરા પણ અપેક્ષા રાખતી નથી, કોઇની દરમાર કરતી નથી ભવચક્રનગરમા રહેનાર કોઇ પણ પ્રાણી પછી ભલે તે મોટો ચક્રવર્તી શેઠ કે રાજા હોય અથવા તદ્દન ભીખારી હોય, ગમે તો અવસ્થામા ઘરડો થયેલો હોય અથવા તદ્દન જુવાન હોય, ગમે તો મોટો બળીઓ હોય અથવા તદ્દન દુબળો દમલેલ હોય, ગમે તો મોટો બહાદુર હોય અથવા દયા ઉપજાવે તેવો હોય, ગમે તો આનદલીલા કરતો હોય અથવા મોટી આપત્તિમા આવી પડેલો હોય, ગમે તો સગો ભાઇ હોય અથવા મોટો દુશ્મન હોય, ગમે તો જગલમા તપ કરનાર તાપસ હોય અથવા તો સસારી ગૃહસ્થ હોય, ગમે તો સરખો ભવો લાયક પ્રાણી હોય અથવા તો સરખાઇ વગરનો ગોટાળીઓ પ્રાણી હોય-ટૂકામા કહીએ તો ગમે તેવી અવસ્થામા રહેનારો અથવા રહેલો ભવચક્રનો પ્રાણી હોય તેના ઉપર તે પોતાનો દોર બરાબર ચલાવે છે

"ઉપર જણાવેલ આયુ રાજાની એક જીવિકા નામની બહુ સારી સ્ત્રી છે, તે આયુરાજાની અગભૂત છે, તેના મય છે અને તે ઘણી સારી રીતે જાણીતી થયેલી છે એ જીવિકા લોકોને આનદ આપવામા અને ગજી કરવામા ઘણી કુશળ છે અને તે ...

જીવિકા

અને એ જીવિકાના જોરથી લોકો પોતપોતાના સ્થાનમાં સુખેથી રહે છે અને આવી રીતે લોકોનું તે હિત કરનારી હોવાથી સર્વને ઘણી વહાલી લાગે છે આવી સુંદર જીવિકાને મારી નાખીને-તેનું ખૂન કરીને એ ભયંકર પિશાચણી મૃતિ લોકોને બાપડાઓને પોતાને ઠેકાણેથી ખસેડીને બીજે ધકેલી મૂકે છે અને તેનું કામ કરવામાં એ પાપી રાક્ષસીને આનંદ આવે છે વળી લોકોને બીજે મોકલી આપે છે એટલું જ નહિ પણ તે એવી ખરાબ રીતે મોકલે છે કે તેઓ પાછા પોતાને અસલ સ્થાને આવી શકે જ નહિ, અથવા શોધ્યા દેખાય પણ નહિ પેલા [1]રિપુકંપનને જેમ કાઢી મૂક્યો તેમ તેઓને દૂર લઇ જાય છે અને વળી ખાસ વાત તો એ છે કે મૃતિના આદેશથી લોકો બીજી જ જગ્યાએ જાય છે ત્યારે અહીંના ધન, ઘરબાર, સગાસ્નેહીઓ અને સંબંધીઓ સર્વને અહીં મૂકીને તદ્દન એકલા જ ચાલ્યા જાય છે, તે સર્વ મેળવવા માટે તેમે તેટલો પ્રયત્ન કર્યા હોય છતાં પણ તે સર્વને મૂકીને ચાલ્યા જાય છે અને પોતાની સાથે લાંબી મુસાફરીમાં ભાથા તરીકે માત્ર ખરાબ કે સારા કૃત્યોનેજ[2] લેતા જાય છે અને એવી રીતે સુખ દુઃખથી ભરપૂર મોટે રસ્તે પડી જાય છે ત્યાર પછી તેના છોકરા કે સગાઓ થોડો વખત રડવા કૂટવાની ધમાલ કરે છે અને પછી થોડા વખતમાં પોતપોતાને કામે લાગી જાય છે, ખાય છે, પીવે છે અને સર્વ વ્યવહાર કરે છે, મરનારના ધનના ભાગ પાડે છે, તેને માટે પરસ્પર લડે છે, અને જેમ કૂતરાને એક માંસનો ટુકડો મળે તો અરસ્પરસ સામસામી ખેંચતાણ કરે તેવો દેખાવ કરી મૂકે છે હવે એવા પૈસા એકઠા કરવામાં જે પ્રાણીએ પાપના થોકડાઓ બાંધ્યા હોય છે તે તો મરીને મૃતિના આદેશથી અન્ય સ્થાને ગયેલા એકલા પોતે અનેક પ્રકારના દુઃખો સહન કરે છે અને પછવાડે રહેનારા તેના ધનને માટે લડી મરે છે, પણ મરનારની પીડામાં ભાગ લેવા કોઇ આવતું નથી આવી અત્યંત ત્રાસજનક સ્થિતિ એ મૃતિ નામની ત્રીજી પિશાચણી ઉત્પન્ન કરે છે

<u>૪ ખપતા</u>

"જૂદા જુદા આકારના સ્થાનોમાં આ નગરમાં પ્રાણીઓને ઘુમાવતી મૃતિ નામની પિશાચણીની હકીકત મેં તને કહી સંભળાવી એ ભવચક્રમાં લોકોને એક ઠેકાણેથી બીજે અને બીજેથી ત્રીજે એમ

૧ જુઓ આ પ્રસ્તાવનું પ્રકરણ ૨૩ મું રિપુકંપન ત્યાં પુત્રમરણથી મરણ પામે છે પૃષ્ઠ ૯૫૧ એ રિપુકંપનને કથાનાયક રિપુદારણ સાથે ભેળવી ન નાખવો
૨ પાપ અને પુણ્ય

અહીં તહીં ફેરવે છે, હવે તને જ્યારે બધી હકીકત સાભળવાનુ કૌતુક થયુ છે તો ચોથી [1]ખલતા નામની પિશાચણી છે તેની હકીકત પણ બરાબર સમજાવુ છુ મૂળ રાજા (કર્મપરિણામ)નો પાપોદય નામનો એક સેનાની છે તે આ ખલતાને ભવચક્રનગરમા પ્રેરણા કરીને મોકલે છે દુર્જનનો સગ, તેની સાથે સબધ એથી પણ એ ખલતા પ્રેરાતી હોય એમ દેખાય છે, પણ તત્ત્વદૃષ્ટિએ વિચાર કરવામા આવશે તો જણાશે કે એનો અસલ હેતુ તો પાપોદય જ છે, કારણ કે એવો દુર્જનસગ પણ પાપોદયને લીધે જ થાય છે એ ખલતા જ્યારે શરીરમા વર્તતી હોય છે ત્યારે તે પોતાની શક્તિ અનેક પ્રકારે બતાવે છે પ્રાણીઓના મનને તે પાપ તરફ ઢળતુ કરે છે, પાપ કરવાની ઇચ્છાવાળુ કરે છે અને પાપ તરફ પ્રેમવાળુ બનાવે છે લુચ્ચાઇ, ચાડીચુગલી, ખરાબ વર્તન, પારકા અપવાદ, ગુરૂ મહાત્માનો દ્રોહ, મિત્રનો દ્રોહ, કરેલા ગુણને વિસારી અપકાર કરવાપણુ (કૃતઘ્નપણુ), લજ્જારહિતપણુ, અભિમાન, અદેખાઇ, પરમર્મઉદ્ઘાટન (ખોલવા તે), ધીઠાઇ (ધૃષ્ટતા) પરપીડન તેમજ ઇર્ષા વિગેરે એ ખલતાના સહચારીઓ જાણવા

સૌજન્ય

મૂળ મહારાજા કર્મપરિણામનો એક બીજો મહા ઉત્તમ સદ્ગુણી સેનાની છે તેનુ નામ પુણ્યોદય છે આ પુણ્યોદય નામના સેનાનીએ પોતાના તરફથી સૌજન્ય[2] નામના મહા ઉત્તમ માણસને આ ભવચક્રનગરમા મોકલી આપેલો છે સૌજન્ય વળી પોતાની સાથે સારી શક્તિ, ધીરજ, ગભીરતા, વિનય, નમ્રતા, સ્થિરતા, મીઠા વચન, પરોપકાર, ઉદારતા, દાક્ષિણ્ય, કૃતજ્ઞત્વ (કરેલ ગુણોની બુઝ), સરળતા વિગેરે અનેક સેનાનીઓને લઇને આવે છે તે જ્યારે મનુષ્યના સબધમા આવે છે ત્યારે તે માણસના મનને એકદમ મનોહર બનાવી દે છે અને તેને સારા અમૃત જેવુ સુદર કરી મૂકે છે, તે ઉપરાત વળી એ સૌજન્ય વિશુદ્ધ ધર્મની અને લોકોની મર્યાદા મુકરર કરે છે, લોકોમા સુદર આચાર પ્રવર્તાવે છે, લોકોમા મિત્રતા વધે તેવી સલાહ આપે છે અને લોકોમા અરસપરસ સાચી રીતે સારો વિશ્વાસ બેસે એવી ઘણી

---

૧ ખલતા લુચ્ચાઇ, દગો, દુર્જનતા

૨ સૌજન્ય સજ્જનતા સારા માણસ હોવાપણુ સૌજન્ય ઉપર એક ઘણો લાબો લેખ શ્રી જૈન ધર્મ પ્રકાશમા બા ૬ એ લખ્યો છે ત્યાથી તે વિચારી જવો. એ લેખ થોડા વખતમા પુસ્તકાકારે બહાર પડશે

સુદર ઘટના કરી આપે છે એની વધારે સારી બાબત તો એ છે કે આ ભવચક્રમા જ પ્રાણીઓમાના કેટલાકને તો પોતાના અત્યત સૌદર્યના યોગે તે મિથ્યાત્વને દૂર કરી એટલી બધી સારી બુદ્ધિ આપે છે કે પ્રાણી સામાન્ય જનપ્રવાહથી ઘણો ઊંચો ચઢી જાય, આગળ નીકળી આવે અને અનુકરણયોગ્ય થઇ જાય આવુ ઘણુ સુદર કામ સૌજન્ય આ ભવચક્રમા કરે છે તે સૌજન્યની સાથે એ પિશાચણી ખલતા મોટી દુશ્મનાઇ રાખે છે, એનુ કારણુ ઉઘાડું છે એ (સૌજન્ય) અમૃત છે ત્યારે આ બાઇશ્રી ખરેખર કાળકુટ વિષથી પણુ અધિક છે એ પાપી સ્ત્રી પોતાના પરાક્રમથી સૌજન્યનુ ખૂન કરે છે અને પછી આ (ભવચક્ર) નગરના માણુસોને પોતાના પરિવાર સહિત એ એવી તો સખ્ત રીતે વળગી પડે છે, ભેટી પડે છે કે કાઇ વાત કરવાની નહિ ! વળી વધારામા એ પોતાની સાથે પોતાના પરિવારને પણુ લેતી આવે છે એના સબધમા આવવાથી અલબત સૌજન્ય તો ચાલ્યુ જ જાય છે, અને ત્યાર પછી પ્રાણીઓ જે ચેષ્ટા કરે છે તે વાત તો કાઇ બોલવા જેવી નથી, માત્ર ટુકામા તને એની અસર તળે માણુસો કેવા કેવા વર્તનો કરે છે તે કહી જઉં ખલતાની અસર નીચે આવ્યા પછી માણુસો અનેક પ્રકારના કપટો કરે છે, અન્યને છેતરવા તૈયાર થઇ જાય છે, દ્વેષયત્રથી દબાઇ જાય છે, દ્વેષમય થઇ જાય છે, સ્નેહસબધને તિલાજલિ આપી દે છે, ઉઘાડા લુચ્ચા થઇ જાય છે, એક પણ સારૂ કામ તેમને અડે તો તેઓ અભડાઇ જાય એવી સ્થિતિ તેમની થઇ જાય છે કોઇ તેમના પરિચિત હોય તેની સામે કુતરાની જેમ ઉલટા તેઓ ઘુરકતા-ભસતા જાય છે પોતાના ખાસ મળધીઓને પણુ ખાઇ જઇને[1] કુતરાથી પણુ વધે છે, પોતાના જ્ઞાતિવર્ગ કે વિભાગના રિવાજોથી ઉપરાઠા થઇને ચાલે છે, અન્યના છિદ્રો-ગુહ્ય બાબતો ઉઘાડા પાડે છે, સ્થિર માણુસોને કે વસ્તુઓને નીચે પાડે છે, અસ્થિર બનાવી દે છે, સ્થિર કાર્યની હારને તોડી નાખતા એ ખળરૂપ ઊદરો[2] સર્વત્ર ઉદ્વેગ ઉદ્વેગ કરી મૂકે છે, વાતાવરણુ આખુ વિષમય બનાવી દે છે અને જીવનને બોજારૂપ કરી મૂકે છે, ચિત્તમા કોઇ જુદીજ બાબતનો વિચાર કરતા હોય છે, વચનથી વાત તદ્દન બીજી જ કરે છે અને એ લુચ્ચાઓ લુચ્ચાઇની અસરતળે

---

૧ કુતરા પોતાના વર્ગના પ્રાણીને ભસે છે પણુ તેમને ખાઇ જતા નથી અને ખલતાયુક્ત પ્રાણીઓ-ખળો તો સામાને ખાઇ પણ જાય છે

૨ ઊદરો ગોઠવેલી વસ્તુની હારને રોડાલોડમા પાડી નાખે છે તે દરરોજના અનુભવનો વિષય છે

કાર્ય તદ્દન ત્રીજુ જ કરે છે, કોઇ વખત અનુકૂળ પડે તેમ લુચ્ચાઇથી ગરમ થઇ જાય છે, કોઇ વખત તદ્દન ઠડાગાર બની જાય છે, કોઇ વખત મધ્યમ સ્થિતિ ધારણ કરે છે એટલે બહુ ગરમ નહિ બહુ ઠડી નહિ તેવી સ્થિતિ લઇ લે છે, આશય કે તેઓ કોઇ માણસને સખ્ત તાવમા સન્નિપાત થયો હોય તેમ એક સરખી સ્થિતિ–એક રૂપ રાખી શકતા નથી, વારવાર દુર્જનતાને ભાવે તેવા રૂપો ધારણ કરે છે[1] આવી રીતે આ ચોથી પિશાચણીનુ અને તેને વશ પડેલાઓનુ વર્ણન તને કરી બતાવ્યુ, માત્ર તને તેની હકીકત સાભળવાની ઘણી ઇચ્છા હતી તેથી જ એની વાત કરી બતાવી, બાકી મને તો એ પિશાચણી કે એને વશ પડેલાઓના નામ લેવાનુ પણ મન થતુ નથી

૫. કુરૂપતા.

"ભાઇ પ્રકર્ષ! એ ચોથી પિશાચણી (ખલતા)નું તારી પાસે સક્ષેપમા વર્ણન કરી બતાવ્યુ હવે તને ટુકામા કુરૂપતા નામની પાચમી દારૂણ સ્ત્રી છે તેની હકીકત કહી સભળાવુ છુ અગાઉ ચિત્ત-વિક્ષેપ મડપનુ તારી પાસે વર્ણન કર્યું તે વખતે બેંતાળીશ માણસના પરિવારથી પરવરેલા નામ નામના પાચમા રાજાનુ તારી પાસે વર્ણન કર્યુ હતુ[2] તે તને યાદ હશે એ નામ નામનો રાજા અતિ દુષ્ટતાપૂર્વક આ કુરૂપતા(કદરૂપાપણા)ને ભવચક્ર નગરમા મોકલી આપે છે[3] એ કુરૂપતાને પ્રેરણા કરનાર બહારના ઘણા કારણો દેખાય છે અને તેને લઇને કુરૂપતા થતી જણાય છે દાખલા તરીકે અનિયમિત અને ખરાબ આહાર અને વિહાર (ગમન કરવુ વિગેરે)ને પરિણામે શરી-

---

૧ દુર્જનતાના રૂપો માટે જેટલુ વર્ણન કરવામા આવે તેટલુ ઓછુ છે જેટલી ખરાબ સ્થિતિઓ દુનિયામા થઇ શકે તેની કલ્પના કરવામા આવે તો તે સર્વ આ ખલતામા આવે છે લુચ્ચા માણસની રીતિ જ એવી વિચિત્ર હોય છે કે એના ઉપર જેમ અવલોકન કરવામા આવે તેમ વધારે ઊંડાણમા લુચ્ચાઇ મળે સજ્જન પુરૂષો એ રીતિ સમજી પણ શકતા નથી અને સમજવા પ્રયત્ન કરવો એ તેમને ગમતુ પણ નથી

૨ જુઓ પૃ ૫૬૯

૩ નામકર્મ પૈકી નિર્માણ નામકર્મથી અવયવો યોગ્ય સ્થાને ઘાટસર થાય છે, સસ્થાન નામ કર્મથી સારી આકૃતિ થાય છે, શુભ વિહાયોગતિથી સારી ગતિ થાય છે, શુભ નામકર્મથી સારૂ શરીર થાય છે અગ ઉપાગ અને અગોપાગ પણ સારા થવા એ પુણ્યોદય છે અને નામકર્મપ્રેરિત છે એથી ઉલટા કર્મોથી સર્વ કંગ્રેલુ થાય છે નામકર્મનુ સ્વરૂપ પ્રથમ કર્મગ્રથમા વિસ્તારથી આપવામા આવ્યુ છે પુણ્ય અને પાપ તત્ત્વ (નવ તત્ત્વ)નો વિસ્તાર નવતત્ત્વમાથી સાધારણ પ્રકારે મળી આવે છે તે જુઓ

રમા રહેલ કર્મ વિગેરે પ્રકોપ પામે છે અને તેને પરિણામે કદરૂપતા થાય છે, પણ એ સર્વ બહારના કારણ છે, તાત્ત્વિક કારણ તો એ નામકર્મ રાજાની પ્રેરણા જ છે હવે એ પિશાચણીની શક્તિ કેટલી છે તે તુ સમજી લે એ જ્યારે મનુષ્યના દેહમા વર્તતી હોય છે ત્યારે એ પ્રાણીનુ આખને મહા ઉદ્વેગ થાય તેવુ રૂપ કરે છે, ઉપરાત વળી તે પોતાની સાથે (પ્રાણીમા) લગડાપણુ લાવે છે, પ્રાણીને અગ્નિની બેદી જેવા બનાવે છે, ઠીંગણા વામનજી જેવા બનાવે છે, આધળા કરે છે, દમેન કરે છે, શરીરે ખોડખાપણવાળા કરે છે અથવા લાબા તાડ જેવા કરે છે આ સર્વ લગડાપણુ, નબળાઇ, કુબડાપણુ, વામનજીપણુ, લાબાપણુ વિગેરે એ કુરૂપતાના પરિવારમા હોય છે અને તે તેની સાથે આવે છે પોતાના પરિવારની સાથે આવીને એ[1] પિશાચણી આનદથી વિલાસ કરે છે અને મનમા મલકાયા કરે છે

સુરૂપતા

"વળી વધારે ખુબિની વાત તો એ છે કે એજ નામ મહારાજાએ પાસમા આવીને એક સુરૂપતા[2] નામની દાસીને પ્રેરણા કરીને આ ભવચક્ર મા મોકલી આપી છે જોકે સુરૂપતા (સારૂ રૂપ હોવાપણુ)ને ઉત્પન્ન કરનાર કેટલાક બાહ્ય કારણો પણ જણાવવામા આવે છે, જેમકે સારા અને નિયમિત આહાર વિહારથી પ્રાણીને સુંદર રૂપ-આકૃતિ થાય છે, પણ એનુ તાત્ત્વિક કારણ તો એ નામ મહારાજાપ્રેરિત સુરૂપતા જ છે એ જ્યારે આ પ્રાણીના સબધમા આવે છે ત્યારે તેને એવો સુદર બનાવે છે કે કોઇ તેની સામુ જુએ તો જોનારની આખ ઠરે અને હૃદયમા આવી જાય, એનો દેખાવ ઘણો જ પ્રસન્નતા કરે તેવો તે બનાવે છે, એની આખો તે કમળ જેવી બનાવે છે અને એના શરીરના પ્રત્યેક અવયવો યથ જગ્યાએ શોભે તેવા તેટલા લાબા ટુકા જાડા પાતળા બનાવી આપે છે, જાણે એક હાથી ચાલતો હોય તેના જેવી તેની રમણીય ચાલ બનાવે છે અને જાણે સાક્ષાત્ દેવકુમાર હોય તેવુ તેનુ રૂપ બનાવી દે છે અને આવુ સુંદર રૂપ બનાવીને તે લોકોને આનદ આપનારી સુરૂપતા કૃતાર્થ થાય છે એ સુરૂપતા અને કુરૂપતાને કુદરતી રીતે જ મોટી દુશ્મનાઇ છે એ સુરૂપતાને ભાગી નાખીને રાક્ષસી કુરૂપતા યોગિનીની માફક પ્રાણીઓના શરીરમા પ્રગટ થાય છે પછી બાપડા પ્રાણીઓ સુદર રૂપ આકૃતિ વગરના તદ્દન કદરૂપા થઇને એવા ખરાબ લાગે છે કે લોકો તેમની સામુ જુએ તો તેમની નજરને પણ

---

૧ અહીં બેગાલ રૉ એ સોસાયટિવાળા મૂળ પુસ્તકનુ પૃ ૬૫૧ શરૂ થાય છે
૨ જુઓ સદર ન ૩ પૃષ્ઠ ૧૦૦૫

ઉદ્વેગ થઇ આવે, એથી તેઓ [1]આદેય નામકર્મ વગરના, પોતાની હીનતા થઇ જશે એની શરમામા નિરતર રહેનારા અને મશ્કરી હાસીના સ્થાનભૂત થઇ પડે છે, પોતાના રૂપથી ગર્વ કરનારા બાળ જીવો તેને જોઇને હસે છે, તેની કદરૂપતા ઉપર ટીકા કરે છે વળી એ ઉપરાત એક બીજી વાત પણ યાદ રાખવાની છે કે એના વામનજી કે કુબડાઓ હોય છે તે ઘણે ભાગે તદ્દન ગુણનગરના હોય છે, વર્તમાનમા બહુ સારા જનત્વે જ હોય છે, કારણ કે **आकृतौ च वसन्त्येते, प्रकृत्या निर्मला गुणा ।** સામાન્ય રીતે નિર્મળ ગુણો સારી આકૃતિમા જ સ્થાન પામે છે-વસે છે-રહે છે.[2] આવી રીતે એ કુરૂપતા આ દુનિયામા અનેક પ્રકારે વિડબના કરનારી છે તે ભાઇ પ્રકર્ષ ! તારા સમજવામા આવ્યુ હશે

૬. દરિદ્રતા.

"ભાઇ પ્રકર્ષ ! લોકોને વિડબના કરનારી કુરૂપતા સબધી હકીકત તને સક્ષેપમા કહી બતાવી હવે દરિદ્રતા સબધી હકીકત તને કહુ છુ તે તુ લક્ષ્ય રાખીને સાભળ વત્સ ! આ દરિદ્રતાને પ્રેરણા કરીને મોકલનાર તો પેલો પાપોદય નામનોજ સેનાપતિ છે જે [3]ખલતાને ભવચક્રમા મોકલે છે તેજ પાપોદય આ દરિદ્રતાને પણ મોકલી આપે છે દરિદ્રતાને અહીં મોકલતી વખતે એ પાપોદય અતરાય[4] નામના સાતમા રાજાને આનાળ કરે છે એ પાપોદય દરિદ્રતાનો ખરેખરો કારણભૂત છે, બાકી બાહ્ય નજરે લોકો તો એ ગરીબાઇના ઘણા કારણો યોજે છે અને તેજ તેના કારણો છે એમ માને છે એ બાહ્ય કારણો કયા કયા છે તે પણ તને કહી સભળાવુ છુ જળ (પાણીનુ પૂર, અતિવૃષ્ટિ વિગેરે), અગ્નિ (આગ થવી), લુટારા, રાજા, સગા, ચોર, મદ્ય (દારૂ, ભાગ, ગાજો), દ્યૂત (જુગાર, સટ્ટો, તેજીમદી, વાયદો વિગેરે), ભોગીપણુ, વેશ્યાગમન, ખરાબ ચાલચલગત અને એ સિવાય બીજા જે કોઇ કારણો ધનવાનોને પોતાના મિત્ર બનાવ-

---

૧ આદેયનામકર્મના ઉદયથીનુ પ્રાણીનુ વચન લોકોમા માનનીય થઇ પડે છે તે જે બોલે તે વાતને લોકો ટેકો આપે છે અને તે અહેરમા સવાનુમતે પોતાની હકીકત અત્યત આનદપૂર્વક અલ્પ પ્રયાસે પસાર કરાવી શકે છે

૨ आकृतिगुणान्कथयति એ સામાન્ય ઉક્તિ છે અનુભવથી પણ એમજ જણાય છે, છતા કદરૂપા માણસો હમેશા વદન નિર્ગુણી હોય એવુ નથી એટલે ગ્રથકર્તાએ પ્રાયે-ઘણે ભાગે એવો શબ્દ મૂક્યો છે તે યોગ્ય છે

૩ જુઓ પૃ ૧૦૦૩

૪ અતરાય રાજાની હકીકત માટે

નારા હોય એટલે જેથી ધનની હાનિ થતી હોય એ સર્વે દરિદ્રતાને પ્રેરણા કરનાર હેતુઓ તારે સમજવા, પરંતુ તત્ત્વદષ્ટિથી વિચારવામાં આવશે તો પાપોદય નામનો સેનાપતિ અંતરાય નામના રાજાને લઇને એ સર્વને અમલમાં મૂકે છે અને દરિદ્રતાનું વાસ્તવિક કારણ એ પાપોદય જ છે હવે એ દરિદ્રતા પ્રાણીની કેવી સ્થિતિ કરે છે તે તારે ધ્યાનમાં રાખવા યોગ્ય છે એ પ્રાણીને ધનની ગંધ પણ જેને ન હોય તેવો નિર્ધન બનાવી દે છે અને આગળ ઉપર ધનના ઢગલા પોતાને મળશે એવી ખોટી આશાના પાશમાં નાખી મૂઢ બાળક જેવો બનાવે છે એ દરિદ્રતાના પરિવારમાં દીનતા, પરિભવ (તિરસ્કાર, અનાદર), મૂઢતા, [1]અતિસતતિ હોવાપણું, હૃદયની ઓછપ (નબળાઇ-પાછા પડી જવાપણું), ભિક્ષા માગણી, લાભ (પ્રાપ્તિ)નો અભાવ, ખગળ ઇચ્છાઓ, ભુખ, અત્યંત સતાપ, સ્ત્રીઓની વેદના પીડા કકળાટ વિગેરે હોય છે એટલે જ્યાં દરિદ્રતા રાક્ષસી આવે છે ત્યાં તેની સાથે દીનતા, ભિક્ષા અને ભુખ સાથે જ આવે છે

ઐશ્વર્ય

“હવે એક બીજી વાત કહું કર્મપરિણામ રાજાના બીજા સેનાપતિ પુણ્યોદયે આ દુનિયામાં પોતાની તરફથી એક ઐશ્વર્ય નામનો ઉત્તમ માણસ જે લોકોને અત્યંત આહ્લાદ કરાવનારો છે તેને મોકલી આપેલો છે એ ઐશ્વર્યની સાથે સારાપાણુ-ભવમનસાઇ, ઘણોજ હર્ષ, હૃદયનો વિશાળ ભાવ, ગૌરવ, સર્વજનપ્રિયપણું, લલિતપણું, મોટી શુભ ઇચ્છાઓ વિગેરે આવે છે અને એ પ્રાણીને ઘણા પૈસાના સમૂહથી ભરપૂર કરી દે છે, જન સમૂહમાં તેને મોટો બનાવે છે, સુખી બનાવે છે, લોકમાન્ય બનાવે છે અને એ સર્વ સુંદર પરિસ્થિતિ ઐશ્વર્ય લીલા માત્રમાં કરે છે દરિદ્રતા પોતાના પરિવાર સાથે આવવાની ઇચ્છા કરે છે ત્યારે આ ઐશ્વર્ય નામના આહ્લાદ કરાવનાર નરોત્તમને મૂળથી ઉખેડી નાખવાની ચતુરાઇ ધરાવે છે, કારણ કે દરિદ્રતા અને ઐશ્વર્ય બન્ને એક જગોએ એકી સાથે ઘડિવાર પણ ટકી શકતા નથી, રહી શકતા નથી અને ઐશ્વર્ય પેલી દરિદ્રતાના ત્રાસથી નાસીને દૂર ભાગી જાય છે આવી રીતે ઐશ્વર્યને દૂર કાઢ્યા પછી પ્રાણી તદ્દન સંપત્તિ વગરનો થઇ જાય છે, દુઃખથી ભરપૂર થઇ જાય છે અને તદ્દન વિકળ મનવાળો થઇને ઘણો નાસીપાસ થઇ જાય છે અને આગળ જતા ધન મળશે એવી ખોટી આશાના પાશથી બંધાઇને થોડા ઘણા

૧ અતિસતતિ બહુ છોકરા એ દરિદ્રતાની નિશાની છે આ યત્ર પણ આવા વિચારો નીતિજ્ઞ બતાવે છે

પૈસા મેળવવાની લાલચે જૂદા જૂદા ઉપાયો અજમાવે છે અને ધનવાન્ થવાની આશામા ગતદિવસ દુખી થાય છે, અનેક રીતે ધન મેળવવાના ફાફા મારે છે એ બાપડો ધન મેળવવાના અનેક ઉપાયો કરે છે ત્યારે પેલો પાપોદય જેમ પવનનો સપાટો વાદળાઓને વિખેરી નાખે તેમ જોસથી તેના સર્વ પ્રયત્નોને ઉલટા પાડી નાખે છે એટલે એના પૈસા મેળવવાના સર્વ પ્રયત્નો નિષ્ફળ કરે છે, પછી એ ભાઇશ્રી રડવા બેસે છે, મનમા વધારે વધારે ખેદ પામે છે, જે પૈસા પેદા કરવા ધાર્યા હતા તે જાણે પોતાના જ હતા એમ માની લઇને તે ન મળતા શોક કરે છે અને પારકા પૈસા ઉઠાવી લેવાના કે પચાવી પાડવાના પ્રયત્નો આદરે છે પોતાની પાસે એક ફૂટી બદામ પણ ન હોવાથી કાલે ઘી ક્યાથી લાવશુ? ક્યાથી તેલ લાવશુ? ક્યાથી અનાજ લાવશુ? ક્યાથી સરપણ (બળતણ) લાવશુ? એ સર્વ લાવવાના પૈસા ક્યાથી મળશે? એવી કુટુબચિંતાથી બાપડાને રાત્રીએ જરાએ ઉંઘ પણ આવતી નથી એવી ચિંતાને પરિણામે જેમ તેમ કરીને પૈસા મેળવવા માટે અનેક ન કરવા યોગ્ય કામો કરે છે, પોતે ધર્મકાર્ય કરવાથી તદ્દન વિમુખ થઇ જાય છે, મનમા માને છે કે ધર્મ કરવામા કાઇ સાર નથી કારણ કે (તેની નજરે) ધર્મ કરનાર દુખી દેખાય છે જ્યારે ધર્મ ન કરનાર સુખી દેખાય છે, પરિણામે લોકોમા હલકાઇ પામે છે અને તરખલાથી પણ તેની ઓછી કિમત થાય છે તેમની સ્થિતિ જોઇ હોય તો તેઓ બીજાનુ કામકાજ કરનારા, સદેશો લઇ જનારા લાવનારા, તદ્દન દીન દેખાવવાળા, ભુખથી તદ્દન લેવાઇ ગયેલા હાડપિંજર જેવા, મેલથી ભરપૂર, દેખાવ માત્રથી જ અનેક દુખોથી પીડિત આકૃતિ બતાવનારા અને જાણે પ્રત્યક્ષ નારકીના જીવો હોય તેવા દેખાય છે આવી રીતે દરિદ્રતા ઐશ્વર્યને હણીને પ્રાણીને ભેટે છે ત્યારે તેને જીવતા છતા મરવા જેવો કરી મૂકે છે

૭. દુર્ભગતા.

"વત્સ પ્રકર્ષ! તારી પાસે એવી રીતે દરિદ્રતા સબધી હકીકત કહી સભળાવી હવે સાતમી પિશાચણી દેખાય છે તેનુ નામ દુર્ભગતા છે તેના સબધી હકીકત કહી સભળાવુ છુ તે પણ સાભળી લે સદાગમ નામમહારાજાએ પ્રાણીઓમાના કોઇ કોઇ ઉપર નારાજ થઇને એ દુર્ભગતાને આ ભવચક્રનગરમા મોકલી આપી છે દુર્ભગતા એટલે કમનસીબપણુ એને પ્રેરણા કરનાર કેટલાક બહારના કારણો પણ દેખાય છે દાખલા તરીકે વિરૂપતા (ખરાબ રૂપપણુ), ખરાબ સ્વભાવ, ખરાબ કર્મો અને ખરાબ વચનથી કમનસીબપણુ થતુ દેખાય છે, પણ તે

તેના મૂળ કારણો નથી, વસ્તુત એ દુર્ભગતાનુ કારણ તો દૌર્ભાગ્ય નામ કર્મ જ છે એમ તારે સમજવુ તત્ત્વરહસ્ય બરાબર સમજી ગયેલા વિદ્વાન પુરુષો એની શક્તિ વર્ણવતા કહે છે કે એ દુર્ભગતા પ્રાણીને એકદમ અપ્રિય, નહાનો ન લાગે તેવો અને ઘણોજ દેશ કરવા યોગ્ય બનાવી મૂકે છે એ દુર્ભગતાના પરિવારમા દીનતા (ગરીબાઇ), અભિભવ (અપમાન), બેશરમી, મનમા અત્યત દુ ખ, ઓછપ (ઉણાશ—ન્યૂનતા), હલકાઇ (લઘુતા), વેશમા તુચ્છતા, કામ જામા અલ્પતા, કરેલ કાર્યના ફળમા અલ્પાશ અથવા રહિતપણુ વિગેરે તુચ્છ ભાવો જોવામા આવે છે એટલે જ્યા જ્યા એ દુર્ભગતા આ નગરમા ફરે છે-જાય છે ત્યા ત્યા એ દીનતા વિગેરે એનો પરિવાર પણ સાથે જાય છે, મતલબ દુર્ભગતાની સાથે દીનતા વિગેરે આવે છે

સુભગતા

"હવે એ નામ નામના મહારાજાએ ભવચક્રમા એક સુભગતા (ભાગ્યવાનપણુ) નામની લોકોને આનદ આપનારી પરિચારિકા પણ મોકલી આપી છે, એ પણ સારી રીતે પ્રસિદ્ધિ પામેલી છે અને જ્યારે નામ મહારાજા પ્રસન્ન થયેના હોય છે ત્યારે જ સુભગતાને હુકમ આપે છે એ સુભગતા જ્યારે આવે છે ત્યારે પોતાની સાથે શરીર સુખાકારી, તદુરસ્તી, મનનો સતોષ, ગર્વ, ગૌરવ, હર્ષ, સુદર આશાજનક ભવિષ્ય, તિરસ્કારનો અભાવ[1] વિગેરેને પરિવારમા લેતી આવે છે એ જ્યારે પ્રાણીના સબધમા ભવચક્રમા વિલાસ કરતી હોય છે ત્યારે તે પ્રાણીને આનદરસથી ભરપૂર કરી દે છે, તેને સુખી બનાવે છે, તેનુ વચન માનનીય કરે છે, સર્વ પ્રાણીઓ તેના તરફ પ્રેમ રાખે એવો તેને જન વલ્લભ બનાવે છે, અને એવી રીતે પ્રાણીનુ તે સર્વ પ્રકારે નસીબ પ્રકટ કરે છે દુર્ભગતા અને આ સુભગતાને સ્વાભાવિક રીતેજ શત્રુતા છે, ઉઘાડો વિરોધ છે અને તેથી જેમ હાથણી વૃક્ષલતા વિગેરેને મૂળથી ઉખેડી નાખે તેમ તે દુર્ભગતા પેલી સુભગતાને જડમૂળથી ઉખેડી નાખે છે પછી જે બિચારા પ્રાણીઓના સબધમા એ હિત કરનારી સુભગતાને ઉખેડી નાખવામા આવે છે તે પ્રાણીઓ સાધારણ રીતે જ લોકોમા તદ્દન અપ્રિય થઇ જાય છે અને વાત એટલે સુધી આવી પડે છે કે તેઓ પોતાના સ્વામીને પણ પસદ આવતા નથી, લોકને તેના ઉપર અપ્રીતિ થઇ જાય છે, પોતાની સ્ત્રી જ તેને હડધૂત કરે છે, છોકરાઓ તેના કહેવામા રહેતા નથી, બાધવો તેને

૧ ભવિષ્યમા પરાભવ ન પામે તેવી સ્થિતિ એટલે ભવિષ્ય વિચારીને દીર્ઘ દૃષ્ટિથી કામ કરવાપણુ

જોવાની ઇચ્છા રાખતા નથી–આવી રીતે જેને પોતાના માનનામા આવે તેઓ તરફનો પ્રેમ પણ પ્રાણીને મળતો નથી તો પછી બીજા અન્ય પ્રાણીઓ તરફથી તેમને કેવો આદર મળે એ તો સમજાઇ જાય તેવી વાત છે, એટલે સુધી કે એના સગા ભાઇઓ એની સાથે બોલતા નથી અને આવી અવસ્થામા પછી જે કોઇ કાર્ય તેઓ કરે તેમા તેઓનુ ખરાબ નસીબ બે ડગલા આગળ ને આગળ રહે છે શત્રુઓ તેના ઉપર વિજય મેળવી જાય છે, પોતાના ખાસ પ્રેમીઓ હોય તેના જ તેઓ દુશ્મન થઇ પડે છે, મિત્રો અને સગાઓ આપત્તિમા તેમને તજી જાય છે અને તેઓ આપણા પોતાની જાતને નીંદતા, મનુષ્યપણા ઉપર શ્રાપ વરસાવતા અને જીવનને બોજા રૂપ ગણતા સર્વ વખત ક્લેશમા પૂરો કરે છે આવી રીતે પ્રાણીને દુર્ભગતા હાલ હવાલ કરી નાખે છે ભાઇ પ્રકર્ષ! આ સાતમી અને છેલ્લી પિશાચણી દુર્ભગતા જે અગાઉ નામ માત્રથી તેને નિવેદન કરી હતી તે સબધી હકીકત તને ટુકામા કહી સભળાવી!

"આ પ્રમાણે ભાઇ પ્રકર્ષ! મેં તારી પાસે ૧ જરા, ૨ રુજા, ૩ મૃતિ, ૪ ખલતા, ૫ કુરૂપતા, ૬ દરિદ્રતા, અને ૭ દુર્ભગતા સબધી હકીકત અનુક્રમે કહી સભળાવી, એ દરેકને પ્રેરણા કરનાર કોણ છે, તે દરેકની શક્તિ કેટલી છે, તેમના પરિવારમા કોણ કોણ આવે છે, તેઓ કોને કોને કેવા કેવા પ્રકારની પીડા આપે છે તે પણ અનુક્રમે મે તને બતાવ્યુ, વળી તે દરેકના પ્રતિપક્ષી શત્રુઓ કોણ છે, તેના તેઓ કેવી રીતે ક્ષય કરે છે, તેની સાથે લડીને તેઓ લોકોને પીડા આપવાના પોતાના કાર્યમા આ ભવચક્રનગરમા કેવી રીતે જોડાય છે એ સર્વ હકીકત પણ તને મુદ્દાસર રીતે ટુકામા જણાવી"[2]

---

૧ આ સાત રાક્ષસીઓમા એવી યુક્તિથી કર્તાએ ગોઠવણ કરી છે કે મનુષ્યગતિની ખાસ કરીને સર્વ અગત્યની બાબતોનો સમાવેશ તેમા થઇ જાય એમા દુર્ભગતા અને કુરૂપતા એવી રીતે યોજાયેલ છે કે એમા નામકર્મની સર્વ પ્રકૃતિનો તથા ગોત્રકર્મનો સમાવેશ થઇ જાય, જરા અને રુજામા વેદનીય કર્મનો મૃતિમા આયુષ્યનો, દરિદ્રતામા અતરાય કર્મનો અને ખલતામા સામાન્ય પાપોદયનો સમાવેશ કર્યો છે, તેના વિપક્ષોમા સર્વ શુભ પ્રકૃતિનો સમાવેશ કર્યો છે પુણ્ય અને પાપની લગભગ સર્વ મોટી મોટી પ્રકૃતિનો અત્ર સમાવેશ ક્યા છે ભા ક

૨ વિમર્શે સાત પિશાચી' નું પૃષ્ઠ ૯૯૪ થી શરૂ કર્યું હતુ તે અત્ર પૂર્ણ

પ્રકરણ ૨૯ મું

રાક્ષસી દોર અને નિર્વૃત્તિ

પ્રકર્ષ સાત પિશાચણીઓનો વિસ્તારથી હેવાલ સાભળી રહ્યો, તેને પ્રેરનાર આતર બળોની શક્તિ તેણે જાણી, તેના વિરોધી તત્ત્વોપર ગવેષણા તેના હૃદયમા થતી જતી હતી મામાએ વર્ણન પૂરૂ કર્યું એટલે ભાણેજે તેપર વિસ્તારથી ચર્ચા ચલાવી અને વસ્તુસ્વભાવ બરાબર સ્ફુટ કરાવ્યો એ આખી હકીકત કેવી રીતે બની અને મામાએ કેવા ખુલાસાઓ કર્યા તે લક્ષ્યમા લેવા લાયક છે

સાત પિશાચીઓ સબધી ચર્ચા.
તેમનો અસ્ખલિત વેગ.
પ્રતિકારની અશકયતા.

પ્રકર્ષ—“ મામા ! એ રાક્ષસીઓ ભવચક્રનગરના લોકોને આટલી બધી પીડા આપે છે ત્યારે શુ રાજા વિગેરે કોઇ આ નગરના લોકપાળો કે કોટવાળો નહિ હોય ? અને હોય તો તેઓ શું કરે છે ?”

નિમર્શ—“ભાઇ પ્રકર્ષ ! રાજા વિગેરે કોઇ પણ એ પિશાચીઓને રોકવાને શક્તિવાળા નથી, કોઇમા એને રોકવાની તાકાત નથી-તેનુ કારણ પણ તને કહી બતાવુ છુ તે તુ લક્ષ્ય રાખીને સાભળી લે આ રાજભુવનમા-ભવચક્રમા કેટલાક મહાબળવાન્ પ્રભુઓ-રાજાઓ છે તેઓના ઉપર પણ એ પિશાચીઓ બળથી પોતાનો પ્રભાવ બતાવી શકે છે એ સાતે રાક્ષસીઓ એવી બળવાન્ છે કે સર્વ જગોએ પોતે વિચરે છે, જાય આવે છે અને રમતમાત્રમા અહીંથી તહીં ફરે હરે છે અને જેમ મદ ચઢેલા હાથીને પકડવો અશક્ય થઇ પડે છે અને મહા ભયકર હાથીને પકડનાર મલ્લ મળી શકતો નથી તેમ એ રાક્ષસીઓને અકુશમા લાવનાર પણ જગતમા કોઇ સમર્થ નથી એથી પોતાને જે કાર્ય કરવાનુ છે તેને માટે તેઓમા અત્યત શક્તિ હોવાથી

અને નિરકુશપણે તેઓ સર્વત્ર ફરતી હોવાથી ત્રણે ભુવનમા તેઓને રોકવાને કોણુ શક્તિમાન થઇ શકે ? ”

પ્રકર્ષ—“ ત્યારે મામા ! એ રાક્ષસીઓને દૂર કરવા માટે કોઇ પણ પ્રાણીએ ઉપાય ન જ કરવો ?”

વિમર્શ—“ વત્સ ! નિશ્ચયથી જો બરાબર હકીકત જોઇએ તો તો પ્રયત્ન ન જ કરવો જોઇએ, કારણુ કે એ રાક્ષસીઓનો દોર જો અનર્થ થવાનો નિર્માણુ થયેલો હોય છે તો તેને રોકવાને કોઇ પણ શક્તિમાન્ થતુ નથી અને વિચારશીળ માણુસે જે વાત બની શકે તેવી ન હોય તેવી બાબતમા શામાટે પ્રયત્ન કરવો જોઇએ ? એ રાક્ષસીઓ જ્યારે કર્મપરિણામ (કર્મ), કાળપરિણતિ (સમય), સ્વભાવ, લોકસ્થિતિ અને ભવિતવ્યતા વિગેરે સર્વ સપૂર્ણ કારણભૂત સામગ્રીના બળ સાથે પ્રવર્તતી હોય છે અને તે જરૂર પ્રવર્તે એવા સર્વ નિમિત્તો એકઠા થઇ ગયાં હોય છે ત્યારે એ રાક્ષસીઓને અથવા તો એવા જ બીજા કાર્યોને રોકવા માટે કોઇ માણુસ પ્રયાસ કરે તો તેને પ્રયાસ સિવાય બીજુ કાઇ ફળ મળતુ નથી, તેનો સ્વાર્થ સરતો નથી અને કામ કાઇ થતુ નથી ”

પ્રકર્ષ—“ મામા ! વળી એ વાતમા તો એક મોટો સવાલ ઊભો થયો તમે જ્યારે એ સાતે રાક્ષસીઓના કારણો અને પ્રવર્તકો બતાવ્યા ત્યારે તો પાપોદય, અસાત, નામ રાજા વિગેરેને પ્રેરક તરીકે બતાવ્યા હતા તેમજ તેના બાહ્ય કારણો પણ જૂદા જૂદા બતાવ્યા હતા અને આપે હમણા છેલ્લા ઉત્તરમા તો કારણુ સામગ્રી તરીકે પ્રવર્તનાર કર્મપરિણામ વિગેરે બીજાઓના જ નામો આપ્યા, ત્યારે વાતમા વળી આમ ફેરફાર કેમ થયો ? હુ તે વાત બરાબર સમજ્યો નહિ ”

પ્રેરકની વિશિષ્ટતા

વિમર્શ—“ ભાઇ પ્રકર્ષ ! એમા હકીકતમા જરાએ ફેરફાર નથી તને એ રાક્ષસીઓના પ્રેરક તરીકે બાહ્ય અને આતર કારણો અગાઉ મેં જણાવ્યા હતા તે ખાસ તે પ્રત્યેકના વિશેષ કારણો હતા અને તેથી તેઓની મુખ્યતા કરીને તેમની હકીકત તને કહી હતી, બાકી પરમાર્થથી વિચાર કરતા તને સમજાશે કે અગાઉ પણ તને જણાવ્યુ હતુ તેમ કર્મપરિણામ, કાળપરિણતિ, સ્વભાવ, લોકસ્થિતિ અને ભવિતવ્યતા રૂપ પાચે કારણોના સમૂહના વ્યાપાર વગર આ દુનિયામા એક આખનો પલકારો મારવા જેટલુ નાનામા નાનુ કામ પણ બની શકતુ નથી.”

પ્રકર્ષ—"ત્યારે મામા! એમ ધારો કે એ રાક્ષસીઓ કોઇ પ્રાણી ઉપર આવી પડેલી હોય અથવા નજીકના સબંધી ઉપર આવી પડેલી હોય અથવા તો આવી પડવાની તૈયારીમા હોય તો તે વખતે એનાથી બચવા માટે કાઇ પણ ઉપાય કોઇ પ્રાણીએ કરવો જ નહિ? ત્યારે શુ જરા કે રૂજા કે મૃત્તિ વિગેરે નજીક આવતા જણાય તે વખતે વૈદ્યને બોલાવવો નહિ, ઓસડ ખાવા નહિ, કાઇ મત્ર જપ કરવા નહિ, રસાયણ ખાવુ નહિ અથવા સામ દામ દડ ભેદરૂપ ચાર પ્રકારની નીતિનો આશ્રય કરીને દુર્ભગતા દરિદ્રતા આદિને અટકાવવા નહિ? શું એવો પ્રસગ આવે ત્યારે હાથ જોડીને કે પગ લાબા કરીને બેસી જ રહેવુ? અમુક વસ્તુ કે કાર્ય તજવા યોગ્ય છે કે કરવા યોગ્ય છે એમ જાણી શકાય તો પણ પ્રાણી તદ્દન કાઇ ન જ કરી શકે એવો વીર્યહીન નપુસક જેવો છે? શુ તે બાયલો છે? નકામો છે? પોતાને યોગ્ય લાગે તે તજવામા કે ગ્રહણ કરવામા તે તદ્દન શક્તિ વગરનો જ છે? એમ જો હોય તો તો ઉઘાડી રીતે તે ગેરવાજબી અને નહિ બનતું હોય તેવુ લાગે છે, કારણ કે પોતાને હિત થાય તેવી બાબત ગ્રહણ કરવામા અને પોતાને અહિત થાય તેવી બાબતો દૂર કરવામા માણસોને આપણે પ્રવર્તતા તો વારવાર જોઇએ છીએ, એટલુ જ નહિ પણ એની રીતે પ્રવૃત્તિ કર્યા પછી તેઓ પોતાનું હિત થાય તેવી બાબત પ્રાપ્ત કરે છે અને પોતાને નુકસાન થાય તેવી બાબતો દૂર પણ કરી શકે છે, ઉપાય કરવાથી ધારેલ પરિણામ નીપજાવતા પ્રાણીઓ પણ દેખાય છે"

નિવારણના ઉપાયો કરવા કે?

વ્યવહાર નિશ્ચય.

અવશ્ય ભાવીભાન.

પરિપાટી વ્યવસ્થા.

વિમર્શ—"ભાઇ! જરા ઠડો પડ! બહુ ઉતાવળો ન થઇ જા! મારા વચનમા રહેલ ઊંડા અર્થપર તુ બરાબર વિચાર કર! મેં તને શરૂઆતમા જ કહ્યુ છે નિશ્ચયથી જોઇએ તો પ્રયત્ન-પુરૂષાર્થ ન જ કરવો જોઇએ, એ વાત તો નિશ્ચયથી થઇ, બાકી વ્યવહારથી જોઇએ તો તો એવા પ્રકારની પ્રવૃત્તિ કરવાની બાબતમા કોણ અટકાયત કરે છે? પ્રાણીએ પોતાના અપરાધ (પાપ) રૂપ મળને સારા અનુષ્ઠાન (વર્તન-ક્રિયા) રૂપ નિર્મળ પાણીવડે વારવાર ધોવા એ તદ્દન યોગ્ય છે અને તે માટે તે કાઇ કાઇ પ્રવૃત્તિ કર્યા જ કરે છે એમ

હોવાનુ કારણ એ છે કે જ્યારે પ્રાણી એ પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ કરતો હોય છે ત્યારે ભવિષ્યમા અમુક કાર્યનુ પરિણામ કયુ આવવાનુ છે તે તે જાણતો હોતો નથી અને તેથી વ્યવહારથી તજવા યોગ્ય સર્વ બાબતોના ત્યાગના સાધનો તે યોજે છે અને આદરવા યોગ્ય સર્વ બાબતોને આદરવાના સર્વ સાધનો યોજે છે કારણ કે તે વખતે તે પોતાના મનમા વિચાર કરે છે કે જો પોતે તે વખતે કાઇ પ્રવૃત્તિ નહિ કરે-પ્રયાસ નહિ લે તો પણ પ્રવૃત્તિ નહિ કરનારના સબધમા એ કાર્ય-પરિણામ તો પ્રવર્ત્યા વગર રહેશે નહિ અને ઉલટા કર્મપરિણામ વિગેરે કારણસામગ્રીને પ્રાપ્ત કરીને એ તો વૈતાળની જેમ વધારે જોરથી જરૂર પ્રવર્તશે જ વળી તે વિચાર કરે છે કે માણસ કાઇ તદ્દન જ ન કરી શકે તેવો નથી અને બરાબર વિચારીએ તો તો તેજ ખરો મુખ્ય છે, કારણ કે કર્મપરિણામ વિગેરે જે પ્રવર્તે છે તેનુ ઉપકરણ (સાધન) તો તે પોતે જ છે એવે વખતે તદ્દન હાથ જોડીને બેસી રહેવુ એમા પણ કાઇ માલ નથી, કારણ કે વ્યવહારથી માણસ પોતાના હિત અને અહિતને પ્રવર્તાવી તથા અટકાવી શકે છે અથવા તેમ કરવાની તેનામા શક્તિ છે એમ ધારવામા આવે છે અને નિશ્ચયથી જોતા તો સર્વ કારણોનો સમૂહ એકઠો મળે તો અમુક કાર્ય પરિણામ રૂપે બરાબર પ્રાપ્ત થાય છે બીજી રીતે જોઇએ તો પહેલા પ્રાણીએ બરાબર વિચાર કર્યો હોય છતા તેનુ ધારવા કરતા તદ્દન ઉલટું જ પરિણામ આવ્યુ હોય તો પછી વચ્ચેના પ્રયોજનો (સાધનો)-ના સબધમા જરા પણ હર્ષ કે શોક કરવો નહિ, તેવુ પરિણામ આવતા તેણે નિશ્ચયમતનો અભિપ્રાય અવલબવો અને એ બાબત એવીજ રીતે થવાની હતી, એનુ એવુજ પરિણામ આવવાનુ હતુ, એવો વિચાર કરી મધ્યસ્થભાવ ધારણ કરવો છતા તેણે કદિ એવો તો વિચાર ન જ કરવો કે 'જો મેં આ પ્રમાણે કર્યું હોત તો આવુ પરિણામ ન જ આવત,' કારણ કે જે હકીકત અવશ્ય બનવાની હોય છે, જે પરિણામ ચોક્કસ નીપજવાનુ હોય છે તેને તેથી ઉલટુ બનાવવાની અથવા બીજુ પરિણામ લાવવાની વાત કેવી રીતે બની શકે? આ સસારમા બનવાની અને બનતી અતરગ અને બાહ્ય કાર્યની પર્યાયમાળા નિશ્ચયદષ્ટિથી તપાસીએ તો અમુક નિર્ણય કરેલા કારણની સામગ્રીને મેળવીને સર્વ કાળને માટે નિર્મિત થઇ ચૂકેલી છે અને અનતા કૈવલ્ય જ્ઞાનવાળા સર્વજ્ઞ જીવોને તે બરાબર જ્ઞાનગોચર પણ છે અને તેજ પ્રમાણે કાર્યપરિણામો અવશ્ય બન્યા જ કરે છે એ કાર્યપર્યાયમાળાને જે અનુક્રમથી ગોઠવાયલી જોઇ હોય છે અને જે

કારણોને અવલબીને તે પ્રગટ થવાની હોય છે તે જ સકલના પ્રમાણે અને તે જ કારણોને અવલબીને તે પ્રગટ થાય છે, એમા જરા પણ ફેરફાર કે આઘુપાછુ થતુ નથી આટલા માટે ભૂતકાળમા જે કાઇ વાત બની ગઇ હોય તે સબધી ચિંતા કરવી એ મોહરાજાના વિલાસમાત્રજ છે વ્યવહારથી પણ પોતાનુ હિત સાધવાને ઉદ્યુક્ત થયેલા અને પોતાને થતા કે થનારા અહિતને દૂર કરવાને ઉદ્યુક્ત થયેલા વિચારશીળ પુરૂષે ઔષધ મત્ર તત્ર રસાયન દડનીતિ (સામ દામ દડ ભેદ) વિગેરે સાધનો જેઓ અવશ્ય હિતકારી પરિણામ આપી શકશે એવી ખાતરી વિનાના અથવા જેનાથી સપૂર્ણ શુભ પરિણામ આવી ન શકે તેવા તે ઉપર બહુ આદર ન કરવો જોઇએ, પણ તેને બદલે એવુ સાધન શોધવુ જોઇએ કે જે અપવાદ વગરનુ એક જ હોય એટલે તેના જેવુ સપૂર્ણ લાભદાયી ફળ આપનાર બીજુ કોઇ પણ સાધન ન હોય અને જે હમેશાને માટે હિતને સાધે તેવુ અને કદિ નિષ્ફળ ન થાય તેવુ હોય[1] મારા કહેવાની મતલબ એ છે કે સુંદર અનુષ્ઠાનરૂપ ઉપાય કરીને પ્રાણીએ એવા સ્થાનકે જવુ કે જ્યા એ જરા રૂજા વિગેરે સર્વ રાક્ષસીઓનો કોઇ પણ પ્રકારનો ઉપદ્રવ જ થઇ શકે નહિ"

પ્રકર્ષ—"મામા! એવુ સ્થાન કયુ છે કે જ્યા એ જરા રૂજા વિગેરે સાતે રાક્ષસીઓનો દોર જરા પણ ચાલતો ન હોય?"

નિર્વૃત્તિ નગરી.

વિમર્શ—"હા ભાઇ! એવુ સ્થાન છે એ નિર્વૃતિ નગરીના નામથી સારી રીતે પ્રસિદ્ધ થયેલ છે, એ નગરી અનત આનદથી ભરપૂર છે અને એક વખતે પ્રાપ્ત થયા પછી વિનાશ વગરની છે એટલે એ સ્થાને ગયા પછી પાછુ રાક્ષસીઓના દોરવાળા સ્થાનમા આવવાનુ થતુ જ નથી એ નગરી સર્વ ઉપદ્રવોથી તદ્દન રહિત હોવાને લીધે તેમા રહેનારા પ્રાણીઓ ઉપર એ જરા રૂજા વિગેરે રાક્ષસીઓ પોતાનો જરા પણ દોર ચલાવી શકતી નથી એ નગરીમા જે પ્રાણી જવાની ઇચ્છા રાખતો હોય તેણે પોતાની શક્તિ (વીર્ય)ના વિકાસ અને વધારા

---

૧ આ પરિપાટીવ્યવસ્થાનો વિષય ઘણોજ શાસ્ત્રીય છે એનાપર બહુ લખી શકાય તેમ છે પણ અત્ર એવો લેખ લખવો તે અસ્થાને લાગે છે યાયના મોટા નિયમો આ બાબતમા કામ કરે છે મતલબ એ છે કે વ્યવહારથી ઉપાયો કરવા પણ તેમા રાચી જવુ નહિ અને પરિણામ ન ઇચ્છવા જેવું આવે તો સમજી લેવુ કે એવુ જ પરિણામ આવવાનું હતુ નિરતર ચારિત્ર ઊંચા પ્રકારનું રાખવુ એટલે ભવિષ્યમા દુ ખપ્રસગો ન આવે અથવા ઓછા આવે

માટે સુંદર તત્ત્વનો બોધ (સમ્યક્ જ્ઞાન) કરવો જોઇએ, શુદ્ધ શ્રદ્ધા રાખવી જોઇએ (સમ્યગ્ દર્શન), અને વિશુદ્ધ ક્રિયાઓનુ આરાધન (સમ્યગ્ ચારિત્ર) કરવુ જોઇએ આવી રીતે તત્ત્વબોધ શ્રદ્ધાન અને સદનુષ્ઠાનથી જે પ્રાણીઓનુ વીર્ય વૃદ્ધિ પામે છે તેઓ તે નગરીએ પહોંચ્યા ન હોય, તેના[1] માર્ગમા જ રસ્તે ચઢેલા હોય તો પણ તેઓને પેલી રાક્ષસીઓ સબધી જે પીડા થતી હોય છે તે ઘણી ઓછી થઇ જાય છે અને ઘણુ સુખ મળે છે બાકી આ ચાર નગરોથી સકુચિત ભવચક્ર નગર છે તે તો એ સાતે રાક્ષસીઓ અને બીજા મહા ભયકર આકરા ઉપદ્રવોથી ભરપૂર છે, મહા ત્રાસનુ કારણ છે અને તેમા એટલા બધા તુચ્છ ઉપદ્રવ કરનારા પ્રસગો અને હેતુઓ છે કે તેની સખ્યા પણ કોણ ગણી શકે ? કારણ કે આ સ્થાન જ એવા પ્રકારનુ છે ”

પ્રકર્ષ—“ મામા ! ત્યારે તમારા કહેવાની મતલબ તો મને એવી જણાય છે કે આ (ભવચક્ર) નગર તો અત્યત દુખથી જ ભરેલુ છે ”

વિમર્શ—“ વત્સ ! પ્રકર્ષ ! તેં બરાબર કહ્યુ ! મારા કહેવાનો ભાવાર્થ તુ બરાબર સમજી ગયો છે એમા હવે શક જેવુ નથી આ આખા ભવચક્ર નગરનો જે સાર[2] છે તે તારા સમજવામા બરાબર આવી ગયો ”

ભવચક્રવાસીઓને નિર્વેદ કેમ નહિ.
ઠગારા ચોરોએ કરેલા વિપર્યાસો.
મહામોહાદિનુ જોર=નિર્વેદ અભાવ.

પ્રકર્ષ—“ ત્યારે મામા ! આ નગરમા રહેનારા પ્રાણીઓને સસાર ઉપર કોઇ વખત ખેદ કે કટાળો આવતો હશે કે નહિ તે મને આપ નિવેદન કરો ”

વિમર્શ—“ ભાઇ ! આ ભવચક્રમા રહેનારા પ્રાણીઓને સસાર ઉપર નિર્વેદ (ખેદ-કટાળો) આવતો નથી તેનુ કારણ તુ સાભળ

---

૧ ગુણસ્થાનકમારોહ અહીં વિચારવા યોગ્ય છે ગુણમા વધારો થતો જાય, મોક્ષ સન્મુખ આવતુ જાય, તેમ દુખો ઓછા થતા જાય એમ રહસ્ય છે

૨ જૈન શાસ્ત્રનો સાર આ જ છે- સસારમા માનેલ સુખ પૌદ્ગલિક છે, પરભાવનુ છે, આત્મસ્વભાવ સ્વીય છે, તેને પ્રગટ કરી દુખનો નાશ કરવો એ કર્તવ્ય છે, પરમ સ્વાર્થ છે અને તેમાજ સુદર અનુષ્ઠાનોની પરિસમાપ્તિ છે

એઓ અહીં નિરતર રહે છે, દુખ ખમે છે, છતા તેઓને જરા પણ કટાળો આવતો નથી, કારણ કે મેં અગાઉ તારી પાસે જે મહામોહ વિગેરે રાજાઓનુ વર્ણન કર્યું હતુ તેઓ અતરગ પ્રદેશમા રહીને પોતાની મહાન્ શક્તિથી આખા ભવચક્રના લોકોને પોતાને વશ કરે છે તેઓ પોતાનો દોર માનવાવાસ વિબુધાલય પશુસસ્થાન અને પાપી પજર ઉપર ચલાવે છે વળી તેઓમા આ આખા જગતને પોતાને વશ કરવાનુ અદ્ભુત કૌશલ્ય છે અને પોતાની શક્તિનો ઉપયોગ તેઓ પ્રાણીઓને મુઝવવામા જ કરે છે પ્રાણીઓ તેઓને વશ પડીને પછી કાઇ સમજતા પણ નથી અને સસારથી કટાળતા પણ નથી, અને એ રાજાઓ મોટા લુટારા છે, ભારે ઠગારા છે, ખરેખરા પ્રાણીના શત્રુઓ છે અને પ્રાણીને મોટું દુખ આપનારા છે છતા વળી વધારે તાજુબીની વાત તો એ છે કે ભવચક્રમા રહેનારા પ્રાણીઓ તે રાજાને પોતાના ખરેખરા મિત્ર સમજે છે, પોતાના હિતેચ્છુ તરીકે ગણે છે, પોતાના પર પ્રેમ રાખનાર તરીકે તેમને લેખવે છે અને પોતાના ખરા સુખના કારણભૂત તેમને માને છે એ પ્રમાણે મોહથી વિપર્યાસ પામેલા ચિત્તને લઇને તેઓ માની બેઠેલા છે ભાઇ! આ ભવચક્ર નગર અનેક પ્રકારના દુખોથી જ ભરપૂર છે, છતા વધારે નવાઇની વાત તો એ છે કે એમા રહેનારા ઘણાખરા પ્રાણીઓ તેને સુખસમુદ્ર તરીકે માને છે, દુખમાથી કેવી રીતે છૂટવુ તેની ચિંતા કદિ કરતા નથી, અહીં જ પડી રહેવામા મોજ માને છે અને મહામોહ વિગેરેને પોતાના બધુઓ જેવા ગણી તેમના સબધથી આનદ માને છે વળી કોઇ સમજુ પ્રાણી તેઓને મળી આવે અને તે તેમને આ ભવચક્રની ઉપાધિથી મુક્ત થવાની સલાહ સમજણ કે ઉપદેશ આપે તેને તેઓ પોતાનુ સુખ લઇ લેનારો ઠગ માને છે અને તેનો ઉપકાર માનવાને બદલે ઉલટા તેના ઉપર રોષ કરે છે,[1] એટલુ જ નહિ પણ અહીં રહીને તેઓ એવાજ કામો અને ક્રિયાઓ કરે છે અને સર્વથા પ્રયત્ન પણ એવી જ દિશામા કરે છે કે તેના પરિણામે પાપકર્મ ઉપાર્જન કરીને આ ભવચક્રનગરમા તેઓનો પોતાનો વાસ વધારે સ્થિર અને દીર્ઘ કાળ માટે થાય આવી રીતે મહામોહ વિગેરે ભયકર શત્રુઓ તેમને વળગી પડેલા છે અને તેમને અહીં પટકી પાડવામા તેઓ પોતાની સર્વ શક્તિનો ઉપયોગ કર્યા કરે છે એ સર્વે

---

૧ પ્રસ્તાવ પહેલામા ધર્મબોધકરને પ્રાણી લુટારો જ જાણે છે તે હકીકત અહીં વિચારવા જેવી છે જુઓ પૃ ૩૩

હકીકત એ બાપડા જાણતા નથી, સમજતા નથી અને સમજવા યત્ન પણ કરતા નથી, એટલુજ નહિ પણ શબ્દવિગેરે ઇંદ્રિયના ભોગો તદ્દન તુચ્છ છે, દુ ખથી ભરપૂર છે, એમ છતા પણ એ સર્વને તે અમૃત જેવા ગણે છે, અને તેમા સુખ માને છે જ્યા સુધી એ મહામોહ વિગેરે રાજાઓનુ આ પ્રાણીઓ ઉપર આની રીતે જોર ચાલે છે ત્યા સુધી પ્રાણીઓને સસાર ઉપર જરા પણ નિર્વેદ આવતો નથી ”

પ્રકર્ષ—“ મામા ! આ ભવચક્રના લોકો આ પ્રમાણે ગાડા ઘેલા ઉન્મત્ત જેવા દુરાત્મા હોય તો પછી આપણે તેમની ગમે તેટલી ચિંતા કરીએ કે તેઓના હિતનો વિચાર કરીએ તે પણ શા કામનો છે? ખરેખર, એ લોકોની સ્થિતિ ઘણી વિચારણીય છે ”

પ્રકરણ ૩૦ મું.

છ નગરની ભેટ.

વિવેક પર્વત ઉપર ઊભા રહીને મામા ભાણેજ આખા ભવચક્રની અવલોકના કરી રહ્યા છે, પ્રકર્ષ અનેક સવાલો કરે છે, વિમર્શ ખુલાસાઓ આપે છે અને સર્વે હકીકત ટુકામા મુદ્દાસર રીતે સ્ફુટ થતી જાય છે સાત રાક્ષસીઓની હકીકત સ્પષ્ટ થયા પછી શાસ્ત્રીય નજરે પરિપાટી-વ્યવસ્થા બતાવી રાક્ષસીઓનો દોર ક્યારે અને ક્યા તૂટે તે જણાવાઇ ગયુ એટલે બીજી દિશાએ અવલોકના ચાલી ભાણેજ ઘણો જિજ્ઞાસુ હોઇ બને તેટલુ સમજી લેવા યત્ન કરતો હતો અને મામા પણ અત્યારે બરાબર ખીલ્યા હતા

મિથ્યાદર્શનની શક્તિ.
લોકોપર તેની અસર.

પ્રકર્ષ—“ મામા ! મહામોહ વિગેરે રાજાઓનુ ભવચક્ર ઉપર કેટલુ જોર છે તે આપે બરાબર જણાવ્યુ તે મારા લક્ષ્યમા આવી ગયુ પણ મામા ! તમે , એ મોહરાજાના મત્રીનુ વર્ણન કર્યુ

"એ છ નગરમા બીજુ નગર છે તેને વૈશેષિક નગરના નામથી ઓળખવામા આવે છે અને તેમા જે લોકોની વ્યવસ્થા કરવામા આવી છે તેને 'વૈશેષિક' કહેવામા આવે છે

"છ નગરમા ત્રીજુ નગર છે તેને સાખ્ય નગર કહેવામા આવે છે અને તેમા જે લોકો રહે છે તેને 'સાખ્ય'ના નામથી બતાવવામા આવે છે

"છ નગરમા ચોથા નગરને બૌદ્ધ સજ્ઞાથી ઓળખવામા આવે છે અને તે નગરમા જે લોકો વસે છે તે 'બૌદ્ધ'ના નામથી પ્રખ્યાત થયેલા છે

"છ નગરમા પાચમુ નગર મીમાસકના નામથી જાણીતુ થયેલ છે અને તેમા જે લોકો વસે છે તે 'મીમાસક' તરીકે જાણીતા થયેલા છે

"છ નગરમા છેલ્લુ નગર લોકાયત અથવા ચાર્વાકના નામથી પ્રસિદ્ધ છે અને તે નગરમા રહેનારા લોકો 'નાસ્તીક' અથવા 'બાર્હસ્પત્સ'ના નામથી જણાયલા છે (બૃહસ્પતિ નામના આચાર્યે જે તત્ત્વજ્ઞાન શીખવ્યુ તે નીચામા નીચી હદનો જડવાદ હતો તેથી જડવાદીઓને અથવા નાસ્તીકોને બાર્હસ્પત્સ નામથી ઓળખવામા આવે છે)

એ નૈયાયિક, વૈશેષિક, સાખ્ય, બૌદ્ધ, મીમાંસક અને લોકાયત નગરમા જે લોકો રહે છે તેના ઉપર મિથ્યાદર્શન પોતાનુ શાસન બરાબર ચલાવે છે એ મિથ્યાદર્શન પોતાની સ્ત્રી કુદૃષ્ટિ સાથે જે જે વિલાસો કરે છે એમ મેં તને અગાઉ બતાવ્યુ હતુ તે તે સર્વ એ છ આતર નહેરના લોકોમા જોવામા આવે છે"

છઠ્ઠા નગર સબંધી ચર્ચા.

પ્રકર્ષ—"ત્યારે મામા! લોકવાર્તામા આ મડપમા જે 'છ દર્શનો' કહેવાય છે તેનુ વર્ણન તમે કર્યુ?"

વિમર્શ—"ઉપર તને છ નગરના નામો કહેવામા આવ્યા તે નૈયાયિક, વૈશેષિક, સાખ્ય, બૌદ્ધ, મીમાસક અને લોકાયત કહ્યા, તેમા એક મીમાસક નગરને બાદ કરીને બાકીના પાચ નૈયાયિક, વૈશેષિક, સાંખ્ય, બૌદ્ધ અને લોકાયત કહ્યા તે પાચે દર્શનો છે છઠ્ઠુ જે મીમાસકપુર કહેવામા આવ્યુ છે તે થોડા નજીકના વખતમા થયેલુ નવુ નગર છે અને તેથી લોકો તેને દર્શનની સખ્યામા ગણતા નથી હકીકત એમ છે કે જૈમિનિ નામના એક આચાર્યે જ્યારે જોયુ કે વેદ-

હતું, તેનું નામ [1]મિથ્યાદર્શન આપ્યું હતું, તેને આપે [2]કુદૃષ્ટિના પતિ તરીકે વર્ણવ્યો હતો અને જણાવ્યું હતું કે તે મહા ભયંકર છે, તે મિથ્યાદર્શન પોતાની શક્તિવડે આ ભવચક્રમાં શું કરે છે, કેવી અસર નીપજાવે છે અને કેવા સંયોગોમાં કામ કરે છે તે હજુ આપે મને જણાવ્યું નથી લોકો એ મિથ્યાદર્શનને વશ પડે છે ત્યારે તેમનું વર્તન કેવા પ્રકારનું થાય છે તે બરાબર જાણવાની હું હોંસ રાખું છું અને તેના સંબંધી ખુલાસાવાર હકીકત તમારી પાસેથી સાંભળવા ઇચ્છું છું"

વિમર્શ—"વત્સ પ્રકર્ષ! તેં સવાલ એવો પૂછ્યો છે કે તેના જવાબમાં તને ઘણી વિસ્તારથી હકીકત સમજાવવી પડે તેમ છે, આ આખું ભવચક્રનગર ઘણે ભાગે એ મિથ્યાદર્શનને વશ રહે છે એમાં સંશય જેવું નથી જેમ કે મેં એ ભવચક્રનગરમાં માનવાવાસ, વિબુધાલય, પશુસંસ્થાન અને પાપીપંજર રૂપ ચાર પેટાનગરો વર્ણવ્યા હતા એ ચારે નગરના લોકો પ્રાયે એ મિથ્યાદર્શનને વશ રહે છે હવે એમાં એ મિથ્યાદર્શનની આજ્ઞામાં ખાસ કરીને રહેનારા જે પ્રાણીઓ છે તેના મોટા મોટા સ્થાનકો તને બતાવી દઉં" (આટલું બોલીને વિમર્શમામા પોતાનો જમણો હાથ ઊંચો કરીને આંગળીવડે મિથ્યાદર્શનના તાબાના નગરો બતાવે છે અને પછી પાછા ખુલાસો કરતા આગળ બોલે છે) "ભાઇ! એ માનવાવાસ નામના પેટાનગરમાં જે છ અંતર શહેરો દેખાય છે તે મિથ્યાદર્શનની અસર તળે રહેલા લોકોના સ્થાનો છે એમ તારે સમજવું એ છ આંતર શહેરોના લોકોના ચિત્તને પેલા મિથ્યાદર્શન મંત્રીશ્વરે પોતાને વશ કરેલા છે"

પ્રકર્ષ—"મામા! એ છ એ આંતર શહેરોના નામ શું શું છે? અને તેની અંદર રહેનારા લોકો ક્યા નામથી જાણીતા થયેલા છે? તે આપ મને બરાબર જણાવો"

છ આંતર શહેરો અને લોકો.

વિમર્શ—"વત્સ! બરાબર લક્ષ્ય રાખીને સાંભળ[3]

"એ છ નગરમાં પ્રથમ નગરને નૈયાયિક નગર કહે છે અને તેની અંદર જે લોકો વસે છે તેને 'નૈયાયિક' કહેવામાં આવે છે

---

૧ મિથ્યાદર્શન મંત્રીના વર્ણન માટે જુઓ પૃ ૮૪૪-૮૫૨
૨ કુદૃષ્ટિના વર્ણન માટે જુઓ પૃ ૮૫૩-૮૫૬
૩ છ દર્શનની ચર્ચા ખુલાસા સાથે આજ પ્રકરણમાં આગળ કરી છે

"એ છ નગરમા બીજુ નગર છે તેને વૈશેષિક નગરના નામથી ઓળખવામા આવે છે અને તેમા જે લોકોની વ્યવસ્થા કરવામા આવી છે તેને 'વૈશેષિક' કહેવામા આવે છે

"છ નગરમા ત્રીજુ નગર છે તેને સાંખ્ય નગર કહેવામા આવે છે અને તેમા જે લોકો રહે છે તેને 'સાખ્ય'ના નામથી બતાવવામા આવે છે

"છ નગરમા ચોથા નગરને બૌદ્ધ સજ્ઞાથી ઓળખવામા આવે છે અને તે નગરમા જે લોકો વસે છે તે 'બૌદ્ધ'ના નામથી પ્રખ્યાત થયેલા છે

"છ નગરમા પાચમુ નગર મીમાંસકના નામથી જાણીતુ થયેલ છે અને તેમા જે લોકો વસે છે તે 'મીમાસક' તરીકે જાણીતા થયેલા છે

"છ નગરમા છેલ્લુ નગર લોકાયત અથવા ચાર્વાકના નામથી પ્રસિદ્ધ છે અને તે નગરમા રહેનાર લોકો 'નાસ્તીક' અથવા 'બાર્હસ્પત્ય'ના નામથી જણાયલા છે (બૃહસ્પતિ નામના આચાર્યે જે તત્ત્વજ્ઞાન શીખવ્યુ તે નીચામા નીચી હદનો જડવાદ હતો તેથી જડવાદીઓને અથવા નાસ્તીકોને બાર્હસ્પત્ય નામથી ઓળખવામા આવે છે)

એ નૈયાયિક, વૈશેષિક, સાખ્ય, બૌદ્ધ, મીમાસક અને લોકાયત નગરમા જે લોકો રહે છે તેના ઉપર મિથ્યાદર્શન પોતાનુ શાસન બરાબર ચલાવે છે એ મિથ્યાદર્શન પોતાની સ્ત્રી કુદૃષ્ટિ સાથે જે જે વિલાસો કરે છે એમ મે તને અગાઉ બતાવ્યુ હતુ તે તે સર્વ એ છ આતર શહેરના લોકોમા જોવામા આવે છે"

છઠ્ઠા નગર સબંધી ચર્ચા.

પ્રકર્ષ—"ત્યારે મામા! લોકવાર્તામા આ મડપમા જે 'છ દર્શનો' કહેવાય છે તેનુ વર્ણન તમે કર્યુ?"

વિમર્શ—"ઉપર તને છ નગરના નામો જણાવામા આવ્યા તે નૈયાયિક, વૈશેષિક, સાખ્ય, બૌદ્ધ, મીમાસક અને લોકાયત કહ્યા, તેમા એક મીમાસક નગરને બાદ કરીને બાકીના પાચ નૈયાયિક, વૈશેષિક, સાખ્ય, બૌદ્ધ અને લોકાયત રહ્યા તે પાચે દર્શનો છે છઠ્ઠુ જે મીમાસકપુર કહેવામા આવ્યુ છે તે થોડા નજીકના વખતમા થયેલુ નવુ નગર છે અને તેથી લોકો તેને દર્શનની સખ્યામા ગણતા નથી હકીકત એમ છે કે જૈમિનિ નામના એક આચાર્યે જ્યારે જોયુ કે વેદ-

ધર્મનો નાશ થતો જાય છે અને લોકો અયોગ્ય પ્રવૃત્તિ કરે છે ત્યારે વેદોનું રક્ષણ કરવા માટે અને પ્રવર્તતા દૂષણોને દૂર કરવા માટે તેણે વેદ ઉપર મીમાંસા રચી એ મીમાંસાને જૂદા દર્શન તરીકે ગણવાની જરૂર રહેતી નથી એ કારણને લઇને મીમાંસકપુર સિવાય બાકી પાંચ નગરો રહ્યા તેને લોકો દર્શનની સંખ્યામાં ગણે છે એ બાબતમાં જરા પણ શંકા જેવું નથી"[1]

પ્રકર્ષ—"જો આપ કહો છો તે પ્રમાણે હકીકત છે તો પછી લોકો જેને છઠ્ઠું દર્શન કહે છે તે ક્યાં આવેલું છે તે આપ મને બતાવો"

વિમર્શ—"ભાઇ પ્રકર્ષ! આપણે આ વિવેક પર્વત ઉપર ઊભા છીએ તેના ઉપર પેલું જે તદ્દન નિર્મળ મહાવિસ્તાર

લોકોત્તર જૈનદર્શન

વાળું શિખર દેખાય છે અને જેનું નામ અપ્રમત્તત્વ[2] કહેવામાં આવે છે તેના ઉપર એ છઠ્ઠું જૈનદર્શન આવી રહેલ છે એ નગર પણ મોટું વિસ્તારવાળું છે અને એની રચના વિગેરે સર્વ લોકોત્તર (અસાધારણ) છે તે જો તું બરાબર અવલોકના કરીશ તો તારા ધ્યાનમાં આવી જશે બીજા બધા દર્શનથી એ દર્શનમાં ખાસ વધારે અસાધારણ ગુણો છે તેનું હું તને આગળ વિસ્તારથી વર્ણન કરી બતાવીશ,[3] છતાં લોકરૂઢિથી એને પણ સર્વની સાથે એક (છઠ્ઠા) દર્શન તરીકે જ ઓળખવામાં આવે છે વળી એમાં ખાસ હકીકત લક્ષ્યપર લેવા જેવી એ છે કે એ જૈનપુરમાં જે લોકો વસે છે તેમના ઉપર પેલા મિથ્યાદર્શન નામના મંત્રીનું જરા પણ જોર ચાલતું નથી અને તે લોકો એના કબજામાં જરા પણ રહેતા નથી"

---

૧ દર્શનની ગણનામાં ઘણો મતભેદ છે વેદના અનુયાયીઓ નૈયાયિક, વૈશેષિક, સેશ્વર સાંખ્ય, નિરીશ્વર સાંખ્ય, પૂર્વ મીમાંસા અને ઉત્તર મીમાંસા એમ છ દર્શન માને છે તેઓ વેદને અનુસરનાર ન હોય તેને નાસ્તીકમાં ગણી તેમની દર્શનમાં ગણના કરતા નથી છની સંખ્યા રાખવા છતાં જૈન મતાનુયાયીઓ સેશ્વર અને નિરીશ્વર સાંખ્યનો એક સાંખ્યમાં જ સમાવેશ કરે છે, મીમાંસાને અર્વાચીન ગણી બન્નેને ઉડાવી દે છે અને એ ત્રણને સ્થાનકે બૌદ્ધ, જૈન અને લોકાયતનો સમાવેશ કરી છ દર્શનમાં આર્યાવર્તના સર્વ દર્શનનો સમાવેશ કરે છે

૨ આમાં બાહ્યેજ વિવેકપર્વત ઉપરથી અવલોકના કરે છે તે યાદ આપવાની જરૂર નથી પ્રમાદરહિતપણે આળસનો ત્યાગ કરી આત્માની સ્વભાવમાં રમણતા કરાવવી એ જૈન ધર્મનો ઉદ્દેશ છે વિવેકી પ્રાણીઓ સાચા ખોટાની પરીક્ષા કરી અપ્રમાદી પણે આત્મધર્મ સાધે છે તેથી વિવેક પર્વતના અપ્રમત્તત્વ શિખરની આ વ્યાખ્યા કરી છે

૩ એને માટે જુઓ હવે પછીનું આ પ્રસ્તાવનું પ્રકરણ ૩૨ મું

પ્રકર્ષ—"મામા ! જે લોકો જમીન ઉપર રહ્યા છે તેના ઉપર પેલા મિથ્યાદર્શન મત્રીનો દોર ચાલે છે અને જે આ અપ્રમત્તત્વ શિખરપર રહેલા છે તેના ઉપર તે કોઇ પણ પ્રકારની બાધા પીડા કરી શકતો નથી તેનુ કારણ શુ ?"

પચ નગરવાસીઓનુ સાધ્ય.
સાધ્યપ્રાપ્તિ સારૂ કલ્પના.
તેમા થતી બેવડી ભૂલો.
અન્ય નગરોની અસ્તિતા.

વિમર્શ—"જો ભાઇ પ્રકર્ષ ! એનુ બહુ મજાનુ કારણ છે લોકમા એક નિર્વૃતિ નામની ઘણી મનોહર નગરી છે અને તેમા એક વાત તો આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન કરે એવી છે તે વાત એ છે કે એ નગરી ઉપર મહામોહ વિગેરે રાજાઓનુ જરા પણ જોર ચાલતુ નથી, તેઓનો એ નગરી ઉપર કાઇ દોર રહેતો નથી અને એ નગરીમા તેઓથી પ્રવેશ પણ થઇ શકતો નથી એ નગરીમા કોઇ પણ પ્રકારના દુ ખનો ખીલકુલ અભાવ છે, તેમા સપૂર્ણ આનદ અનત કાળપર્યંત રહેલો છે અને તે નગરીમા વ્યાધિ ચોર શત્રુ કે પરમાધામી તરફથી કોઇ પણ પ્રકારનો ઉપદ્રવ થઇ શકતો નથી એ નગરી એવી મનોહર અને ઉપદ્રવ રહિત છે એ હકીકત એ સર્વ નગરવાસીઓના સાભળવામા આવેલી છે અને એક લોકાયતો(નાસ્તિકો)ને મૂકીને બાકીના સર્વ નગરવાસીઓ એ નગરીએ પહોચવાની પોતાના મનમા હોંસ રાખ્યા કરે છે, પરતુ એમા વાધો એ આવે છે કે એ નગરીએ પહોંચવાના અતરગ રસ્તાઓ તેઓ પોતપોતાની કલ્પના પ્રમાણે ગોઠવી લે છે અને તેથી તે રસ્તાઓમા પરસ્પર ઘણો વિરોધ રહે છે પરિણામ એ થાય છે કે જમીનપર જે લોકો રહે છે તેમાણુ નિર્વૃતિ નગરીએ જવાના જે માર્ગોની યોજના કરી છે તે યુક્તિથી ઘટતા નથી, ન્યાયની નજરે એ માર્ગોમા વધારો વિરોધ દેખાઇ આવે છે અને તર્કની કોટિપાસે તે ટકી શકતા નથી હવે વિવેકપર્વત ઉપર આવી રહેલા અપ્રમત્તત્વ શિખર ઉપર જે શહેર આવેલુ છે ત્યાના લોકોએ નિર્વૃતિનો જે માર્ગ દીઠો છે તે સાચો છે અને ઘણો મનોહર છે, વિરોધ વગરનો જણાય છે અને ન્યાયની દલીલો પાસે બરાબર ટકી શકે તેવો છે એ માર્ગે જવાથી લોકો જરૂર નિર્વૃતિનગરીએ પહોંચે છે એમા જરા પણ શકા જેવુ નથી આ હકીકત હુ તને કહુ છુ એમા જરા પણ પક્ષપાત કરતો નથી વળી તને બીજી પણ વાત

કહુ આ જમીનપર જે લોકો વસે છે તેના ઉપર મિથ્યાદર્શન પોતાનો દોર ચલાવી શકે છે પરતુ આ ડુંગરના શિખરપર રહેલા નગરપર તે પોતાનો દોર ચલાવી શકતો નથી વાત એવી છે કે એ જમીનપર રહેનારા લોકો નિર્વૃતિનગરીનો સાચો માર્ગ જાણી શકતા નથી તે પણ એ ભાઇશ્રી મિથ્યાદર્શનનો જ પ્રતાપ છે અને વળી તે એોની સમજશક્તિ એવી બહેર મારી જાય છે કે તત્ત્વદષ્ટિએ નિર્વૃતિ નગરીએ લઇ જવાને બદલે તેથી ઉલટી દિશાએ લઇ જાય તેવો જે માર્ગ હોય તેને તેઓ સાચો મોક્ષમાર્ગ માની બેસે છે આવી રીતે તેઓ મોક્ષનો સાચો માર્ગ જાણતા નથી અને વળી ખોટા મા ને સાચા તરીકે માને છે આ બન્ને ભુલભરેલી બાબતો વિવેકપર્વતપર રહેલા લોકોના સબધમા બનતી નથી, તેઓ મોક્ષનો સાચો માર્ગ જાણે છે અને ખોટા માર્ગને સાચો માનનાનો ભુલાવો કદિ ખાતા નથી અને તેથી તેઓ મિથ્યાદર્શનની અસરથી દૂર રહે છે

"વળી ભાઇ પ્રકર્ષ ! આ નજીકમા રહેલા જે નગરો મેં તને બતા યા તેટલા જ નગરો આ ભવચક્રમા છે એમ તારે સમજવુ નહિ એના ઉપલક્ષણથી મિથ્યાદર્શનને વશ પડેલા બીજા પણ અનેક નગરો છે એમ તારે સમજી લેવુ એવા એવા તો ઘણા નગરો છે, કારણ કે જમીનપર જે જે નગરો આવી રહેલા છે તેવા દેશ કાળ અનુસારે બીજા ઘણા નગરો થયેલા છે અને થવાના છે વખત ફરતો જાય છે તેમ અનેક એવા નવા પુરો થવાના છે અને થયા પણ ઘણા છે[1]

૧ આવા જમીનપર રહેલા અને મિથ્યાદર્શનના દોરને વશ પડેલા અનેક ભારતવર્ષીય સપ્રદાયો પણ છે સર્વદર્શનસગ્રહકાર શ્રીમન્ માધવાચાર્યે એવા ઘણા સપ્રદાયો વર્ણવે છે પુરાણ ધર્મોના તે ચાર મોટા વિભાગ પાડે છે શૈવ, વૈષ્ણવ, શાક્ત અને પ્રકીર્ણ (૧) શૈવ સપ્રદાયોના ચાર મોટા વિભાગ છે પાશુપત શૈવ પ્રત્યભિજ્ઞ અને રસેશ્વર (૨) વૈષ્ણવ સપ્રદાયોના પદ્મપુરાણને આધારે ચાર સપ્રદાયો તે વર્ણવે છે શ્રીસપ્રદાય માધ્વી સપ્રદાય રૂદ્ર સપ્રદાય અને સનકાદિ સપ્રદાય (૩) શાક્ત સપ્રદાયમા દક્ષિણાચાર અને વામાચાર એ બે વિભાગો છે (૪) પ્રકીર્ણ સપ્રદાયોમા અનેકનો સમાવેશ થાય છે ગાણપત્ય, સૌરપત્ય વિગેરે આમાના કેટલાક સપ્રદાયોનુ વર્ણન એ સર્વદર્શનસગ્રહ ગ્રથમા બતાવ્યુ છે એ ઉપરાત મિથ્યાદર્શન મતીની અસર તળે બીજા અનેક નવીન મતોની ગણના થાય છે ક્રીશ્ચીઅન ધર્મના અનેક વિભાગો અને પેટા વિભાગો, મુસલમાનોના શીઆ સુન્ની આદિ વિભાગો અને જરથુસ્તના ઝોરોએસ્ટીઅન વિગેરે તેમ જ વર્તમાન કાળમા બ્રહ્મસમાજ પ્રાર્થનાસમાજ, આર્યસમાજ વિગેરે અનેક મતો ઉત્પન્ન થયા છે એ સર્વ દર્શનો અને સપ્રદાયો મિથ્યાદર્શનની અસર નીચે છે કેટલાક નિર્વૃતિને બીલકુલ સ્વીકારતાજ નથી કેટલાક સ્પષ્ટ ખ્યાલ વગર

બાકી પેલા અપ્રમત્તત્ન શિખર ઉપર જે જૈનપુર તને બતાવવામા આવ્યુ છે તેનો કદી વિનાશ થયો નથી તેમ તે કદિ ઉત્પન્ન થયુ નથી આદિ અત વિનાનુ હોવાથી એ નગર પરમાર્થથી સર્વ કાળ શાશ્વતુ છે એમ તારે સમજવુ બીજા અનેક નગરો વસે છે અને નાશ પામે છે, વળી અનેક નવીન નગરો ઉદ્ભવે છે પણ તે સર્વે જમીનપર જ રહે છે, થોડો કાળ ધમાલ કરી પાછા ભૂલાઇ જાય છે અને નામશેષ રહી જાય છે અત્યારે જે દર્શનો જમીનપરના ગણવામા આવે છે તેમાના કેટલાકના તો નામમાત્ર જ જણાય છે, તેના અનુયાયી કોઇ નથી,[1] પણ શિખરપર રહેલ મનોહર જૈનપુર તો સર્વકાળ પરમાર્થે જીવતુ રહે છે અને સાચો નિર્વૃતિનો માર્ગ બતાવ્યા કરે છે"

પ્રકર્ષ—"આ લોકોએ પોતપોતાની બુદ્ધિ પ્રમાણે નિર્વૃતિનગરીએ જવાના જે જે માર્ગો કલ્પી રાખ્યા છે તે બરાબર હુ જાણવાની ઇચ્છા રાખુ છુ, મને એ વાત સાભળવાનુ ઘણુ કુતૂહળ થાય છે મામા! એવા નિર્વૃતિના માર્ગો તેઓ કેવી રીતે કલ્પી અથવા વિચારી શક્યા છે તે જાણવામાં ઘણો આનદ આવશે એમ મને લાગે છે, માટે મારા ઉપર કૃપા કરીને એ હકીકત મને બરાબર કહી સભળાવો"

વિમર્શ—"જો એમ છે તો તારા મનને બરાબર સ્થિર કરીને સાભળ, દરેક દર્શનકારે નિર્વૃતિના માર્ગો કેવા બતાવ્યા છે તે હુ તને સ્પષ્ટ કરીને કહી સભળાવુછુ"[2]

તેને સ્વીકારે છે અને કેટલાકના માર્ગો તદ્દન તેથી ઉલટી દિશાના હોય છે આ કાળમા બીજા અનેક દર્શનો અને સપ્રદાયો જોવામા આવે છે કબીર, ચૈતન્ય, શીખ, વિગેરે આ સર્વે જમીનપર રહેનારા સપ્રદાયો મતો અને વિભાગો છે એમ સમજવુ

૧ હાલ વૈશેષિક નૈયાયિક કોઈ નથી, કોઇ કોઇ તેનો અભ્યાસ કરે છે યોગને અો પણ લગભગ તેવી જ સ્થિતિ છે

૨ દર્શનકારોમા મુખ્ય તફાવત તત્વ અને દેવ સબધી હોય છે મોક્ષનો નિર્ણય અને તે પ્રાપ્તિના ઉપાય—એ સબધી બાબતોનો સમાવેશ પણ તત્ત્વચર્ચામા થઇ જાય છે અહી છ મુખ્ય દર્શનો ઉપર આ બાબત સક્ષેપમા બતાવવામા આવી છે એ સબધી કેટલીક હકીકત આનદઘનપદાવલી પ્રથમ વિભાગ પૃ ૩૮૫ થી ૪૧૨ સુધીમા લખી છે તે પણ જાઓ

પ્રકરણ ૩૧ મું[1]

ષટ્પુરના નિર્વૃતિમાર્ગો

૧. નૈયાયિક.
૨. વૈશેષિક.
૩. સાખ્ય.
૪. બૌદ્ધ.
૫. મીમાસક.
૬. જૈન.

પ્રકર્ષની જિજ્ઞાસા તૃપ્ત કરવા માટે મામાએ છ નગરના નિર્વૃતિમાર્ગોનુ મુદ્દાસર રીતે અને ઘણા સક્ષેપમા વિવેચન કર્યું તે ખાસ વિચારવા યોગ્ય છે, અનેક ગ્રથના સાર ભૂત છે અને વિશેષ ચર્ચા કરવા યોગ્ય છે મામા હવે તત્ત્વજ્ઞાનને માર્ગે ઉતર્યા, ભાણેજને દાર્શનિક વિષયમા નિષ્ણાત કરવાના અતિ આનદદાયક પ્રસગમા પડી ગયા અને ભાણેજને વિષયની મહત્તાનો ખ્યાલ આપવા સારૂ સાવધાન કરી આગળ વધ્યા ભાણેજ પણ આ અતિ આકર્ષક વિષય સમજવા સારૂ એકાગ્ર ચિત્તે મામાને સાભળવા લાગ્યો —

(૧)
નૈયાયિક.

"[2]ભાઇ પ્રકર્ષ ! નૈયાયિકોએ નિર્વૃતિમાર્ગની આ પ્રમાણે કલ્પના કરી છે તત્વ સોળ છે ૧ પ્રમાણ, ૨ પ્રમેય, ૩ સશય, ૪ પ્રયોજન,

---

૧ આ પ્રકરણ વિસ્તારથી લખ્યુ પછી તે જરા આકરૂ લાગ્યુ તેથી તે આખો વિભાગ પરિશિષ્ટ ના ૭ મા દાખલ કર્યો છે જેમને દર્શન સબધી વિષયનો રસ હોય તેમણે તે વાચવો એ વિભાગ ઘણા વાચન પછી લખ્યો છે અહીં મૂળમા જે હકીકત છે તેનુ ભાષાતરજ આપ્યુ છે વિસ્તાર માટે સદરહુ પરિશિષ્ટ જોવુ જેમને અઘરૂ લાગે તેમણે આ પ્રકરણ અને સદરહુ પરિશિષ્ટ કોઇ જ્ઞાતાની મદદ લઇને વાચવુ

૨ આ આખુ પ્રકરણ શરૂઆતથી છેડા સુધી મામા વિમર્શના મુખથી બોલાયલુ છે

૫ દૃષ્ટાન્ત, ૬ સિદ્ધાન્ત, ૭ અવયવ, ૮ તર્ક, ૯ નિર્ણય, ૧૦ વાદ, ૧૧ જલ્પ, ૧૨ વિતંડા, ૧૩ હેત્વાભાસ, ૧૪ છલ, ૧૫ જાતિ અને ૧૬ નિગ્રહસ્થાન એ સોળ તત્ત્વના જ્ઞાનથી મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે. એ સોળના લક્ષણ કહે છે

૧ પદાર્થના જ્ઞાનનુ કારણ તે 'પ્રમાણ' તે ચાર પ્રકારે છે પ્રત્યક્ષ, અનુમાન, ઉપમાન, શબ્દ ઇંદ્રિય અને પદાર્થોના સબધથી ઉત્પન્ન થનાર વચનદ્વારા કથન ન કરી શકાય એવુ વ્યભિચાર દોષથી રહિત નિશ્ચયાત્મક જે જ્ઞાન તે પ્રત્યક્ષ પ્રત્યક્ષ પૂર્વક ઉત્પન્ન થનાર જ્ઞાન તે અનુમાન તે ત્રણ પ્રકારે છે પૂર્વવત્, શેષવત્, સામાન્યતોદૃષ્ટ કારણથી કાર્યનુ અનુમાન-જેમકે આકાશમા કાળા વાદળાઓ ચઢી આવવાથી વરસાદ થવાનુ અનુમાન કરવુ તે પૂર્વવત્ કાર્યથી કારણનુ અનુમાન કરવુ-જેમકે નદીમા પૂર આવવાથી મથાળે વરસાદ થયો હશે એમ અનુમાન કરવુ તે શેષવત્ દેવદત્ત વિગેરે ગતિ કરવાથી દેશાતરમા જાય છે તે જોઇને સૂર્યની પણ દેશાતર પ્રાપ્તિ ગતિપૂર્વક છે એવુ અનુમાન કરવુ તે સામાન્યતો દૃષ્ટ આ પ્રમાણે બીજુ પ્રમાણ (અનુમાન) જાણવુ જાણીતી વસ્તુના સાધર્મ્યથી અપ્રસિદ્ધ વસ્તુનુ સાધન કરવુ તે ઉપમાન, જેમકે જેવી ગાય દેખાય છે તેવાજ બળદ હોય છે આપ્ત પુરૂષોનો ઉપદેશ તે શબ્દ આવી રીતે ચાર પ્રકારનુ પ્રમાણ કહેવાય છે

૨ 'પ્રમેય' આત્મા, શરીર, ઇંદ્રિય, અર્થ, બુદ્ધિ, મન, પ્રવૃત્તિ, દોષ, પ્રેત્યભાવ, (પૂર્વના દેહાદિ ત્યાગ કરી નવા સઘાતનુ ગ્રહણ કરવુ તે), ફળ, દુ ખ, અપવર્ગ-આ બાર પ્રમેય છે

૩ આ શું હશે? આ તે થાભલો છે કે પુરૂષ તે 'સશય'

૪ 'પ્રયોજન' જેના અર્થે એટલે જેની અભિલાષાથી પ્રવૃત્તિ થાય તે પ્રયોજન

૫ જેના સબધમા વાદી પ્રતિવાદીને પરસ્પર વિવાદ હોતો નથી તે 'દૃષ્ટાન્ત'

૬ 'સિદ્ધાન્ત' ચાર પ્રકારે છે સર્વતન્ત્રસિદ્ધાન્ત, પ્રતિતન્ત્રસિદ્ધાન્ત, અધિકરણ સિદ્ધાન્ત, અભ્યુપગમ સિદ્ધાન્ત[1]

[1] આ અને બીજી બાબતોનો વિસ્તૃત અર્થ પરિશિષ્ટ ન ૩ મા જોઇ શકાશે

૭ 'અવયવ' પ્રતિજ્ઞા, હેતુ, ઉદાહરણ, ઉપનય અને નિગમન એ પાચ અવયવ છે
૮ 'તર્ક' સશયને દૂર કરવા માટે અન્વયધર્મનુ અન્વેષણ કરવુ– દાખલા તરીકે આ તે ઝાડનુ ઠુઠુ (સ્થાણુ) હશે કે પુરૂષ હશે વિગેરે તે તર્ક
૯ 'નિર્ણય' સશય અને તર્ક પછી જે નિશ્ચય થવો તે નિર્ણય જેમકે આ સ્થાણુ જ છે અથવા આ પુરૂષ જ છે વિગેરે–તે નિર્ણય
૧૦ કથા ત્રણ પ્રકારની છે વાદ, જલ્પ અને વિતડા તેમા ગુરૂ અને શિષ્ય વચ્ચે પક્ષ અને પ્રતિપક્ષનો સ્વીકાર કરી અભ્યાસ માટે જે કથા કહેવામા આવે છે તે 'વાદ' કથા
૧૧ માત્ર પરસ્પર વિજયની ઇચ્છાથી જ છલ, જાતિ, નિગ્રહસ્થાન વિગેરે દૂષણોના આરોપવાળી કથા તે 'જલ્પ' કથા
૧૨ એજ જલ્પમા જ્યારે પ્રતિપક્ષની ગેરહાજરી હોય ત્યારે તે 'વિતડા' કહેવાય છે
૧૩ હેતુ ન હોવા છતા હેતુ જેવા દેખાય તે 'હેત્વાભાસ'
૧૪ 'નવકબલવાળો દેવદત્ત' વિગેરે 'છળ' કહેવાય છે
૧૫ દૂષણાભાસો તે 'જાતિ' કહેવાય છે
૧૬ સામો માણસ વાદ કરતો બધ પડે તે 'નિગ્રહસ્થાન' નિગ્રહ એટલે પરાજય અને સ્થાન એટલે કારણ એના બાવીશ ભેદ છે, (એ સર્વેપરનુ વિવેચન સદરહુ પરિશિષ્ટમા જોઇ શકાશે) તે આ પ્રમાણે ૧ પ્રતિજ્ઞાહાનિ, ૨ પ્રતિજ્ઞાતર, ૩ પ્રતિજ્ઞાવિરોધ, ૪ પ્રતિજ્ઞાસન્યાસ, ૫ હેત્વન્તર, ૬ અર્થાન્તર, ૭ નિરથક, ૮ અવિજ્ઞાતાર્થ, ૯ અપાર્થક, ૧૦ અપ્રાસકાલ, ૧૧ ન્યૂન, ૧૨ અધિક ૧૩ પુનરૂક્ત, ૧૪ અનનુભાષણ, ૧૫ અપ્રતિજ્ઞાન, ૧૬ અપ્રતિભા, ૧૭ કથાવિક્ષેપ, ૧૮ મતાનુજ્ઞા, ૧૯ પર્યનુયોજ્યોપેક્ષણ, ૨૦ નિરનુયોજ્યાનુયોગ, ૨૧ અપસિદ્ધાન્ત, ૨૨ હેત્વાભાસ

આ પ્રમાણે પ્રમાણ વિગેરે સોળ પદાર્થો છે
એ પ્રમાણે નૈયાયિક દર્શનનો સક્ષેપ દર્શાવ્યો

(૨)

વૈશેષિક

ભાઇ પ્રકર્ષ! વૈશેષિકોએ નિર્વૃતિનગરીએ જવાના માર્ગની આ પ્રમાણે કલ્પના કરી છે દ્રવ્ય, ગુણ, કર્મ, સામાન્ય, વિશેષ અને

સમવાય એ છ પદાર્થોના તત્ત્વજ્ઞાનથી મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે ઉપર જણાવેલી નિર્વૃતિનગરી તે આ મોક્ષરૂપ જાણવી

એ છ પદાર્થો પૈકી 'દ્રવ્યો' નવ જાણવા પૃથ્વી, અપ્, તેજ, વાયુ, આકાશ, કાળ, દિશા, આત્મા અને મન

બીજા પદાર્થ 'ગુણ'ના પચીશ પ્રકાર છે રૂપ, રસ, ગધ, સ્પર્શ, સખ્યા, પરિમાણ, પૃથક્ત્વ, સયોગ, વિભાગ, પરત્વ, અપરત્વ, બુદ્ધિ, સુખ, દુ ખ, ઇચ્છા, દ્વેષ, પ્રયત્ન, ધર્મ, અધર્મ, સસ્કાર, ગુરૂત્વ, દ્રવત્વ, સ્નેહ, વેગ અને શબ્દ

'કર્મ' પાચ છે ઉત્ક્ષેપણ, અવક્ષેપણ, પ્રસારણ, આકુચન અને ગમન

'સામાન્ય' બે પ્રકારે છે પર અને અપર પર છે તે સત્તાલક્ષણ છે અને દ્રવ્યત્વ વિગેરે અપર સામાન્ય છે

નિત્ય દ્રવ્યમા (અણુ, આકાશ, કાળ, દિશા, આત્મા અને મનમા) રહેનાર અત્ય તે 'વિશેષ' પદાર્થ જાણવો

અયુતસિદ્ધ એટલે તતુમા રહેલા પટની પેઠે અન્ય આશ્રયમા નહિ રહેનારા એવા આધારઆધેય ભાવવાળા બે પદાર્થોનો પરસ્પરનો સબધ જે ઇહપ્રત્યયનો હેતુ છે તે 'સમવાય' નામનો છઠ્ઠો પદાર્થ જાણવો

આ દર્શનમા પ્રત્યક્ષ અને અનુમાન (લિંગિક) બે પ્રમાણો માનવામા આવે છે

આ પ્રમાણે વૈશેષિક દર્શનનો ટુકામા અર્થ જાણવો

---

(૩)

સાખ્ય.

સાંખ્યોએ પોતાની બુદ્ધિથી નિર્વૃતિનગરીનો માર્ગ આ પ્રમાણે કહ્યો છે—પચીશ તત્ત્વોના યથાર્થ જ્ઞાનથી મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે તે પચીશ તત્ત્વો આ પ્રમાણે –

ગુણો ત્રણ છે સત્ત્વ, રજસ્, તમસ્ તેમા પ્રસન્નતા, લઘુતા, સ્નેહ, અનાસક્તિ, અદ્વેષ અને પ્રીતિ એ સત્ત્વનુ કાર્ય જાણવુ, તાપ, શોક, ભેદ, સ્તભ, ઉદ્વેગ, ચલચિત્તતા એ રજોગુણનુ કાર્ય જાણવુ, મરણ, સાદન, બીભત્સ, દૈન્ય, ગૌરવ વિગેરે રજોગુણના ચિહ્નો જાણવા એ ત્રણે ગુણોની સામ્યાવસ્થા એટલે તુલ્ય પ્રમાણવાળી અવસ્થા

તે 'પ્રકૃતિ' પ્રકૃતિમા એ ત્રણે તત્ત્વો તુલ્ય પ્રમાણમા હોય છે એ પ્રકૃતિનુ બીજુ નામ 'પ્રધાન' પણ કહેવાય છે

પ્રકૃતિથી 'મહાન' ઉત્પન્ન થાય છે તેને 'બુદ્ધિ' પણ કહેવામા આવે છે બુદ્ધિથી 'અહકાર' ઉત્પન્ન થાય છે

અહકારથી અગિયાર ઇંદ્રિયો અને પાચ તન્માત્રા મળી સોળ તત્ત્વો ઉત્પન્ન થાય છે તે આ પ્રમાણે સ્પર્શન એટલે ચામડી, રસન એટલે જિહ્વા, ઘ્રાણ એટલે નાસિકા, ચક્ષુ એટલે આખો અને શ્રોત્ર એટલે કાન-એ પાચ 'બુદ્ધિ ઇંદ્રિયો' કહેવાય છે વચન, હાથ, પગ, ગુદા અને સ્ત્રી અથવા પુરુષચિહ્ન એ પાચ કર્મેન્દ્રિય અને છઠ્ઠુ મન એ રીતે અગીઆર થયા તથા તેજ અહકારથી જ્યારે તેમા તમસનુ જોર થાય છે ત્યારે પાચ તન્માત્રા થાય છે તે સ્પર્શ, રસ, રૂપ, ગન્ધ અને શબ્દલક્ષણ છે

એ પાચ તન્માત્રાથી પૃથ્વી વિગેરે (પૃથ્વી, પાણી, તેજ, વાયુ, આકાશ) પાચ મહાભૂતો ઉત્પન્ન થાય છે

આવી રીતે (પ્રધાન, બુદ્ધિ, અહકાર, પાચ બુદ્ધિઇંદ્રિય, પાચ કર્મેન્દ્રિય, મન, પાચ તન્માત્રા અને પાચ મહાભૂતો રૂપ) ચોવીશ તત્ત્વરૂપ પ્રકૃતિ છે તેનાથી જૂદો 'પુરુષ' છે, ચૈતન્ય સ્વરૂપ છે, પચીશમુ તત્ત્વ છે જન્મમરણનો નિયમ દેખવાથી તથા ધર્મ વિગેરેમા જૂદા જૂદા પ્રકારની પ્રવૃત્તિ કરનાર હોવાથી તે (પુરુષ) અનેક છે શબ્દ વિગેરેના ઉપભોગ માટે પુરુષ અને પ્રકૃતિનો સયોગ આધળા અને પાગળાના સયોગ સમાન છે શબ્દાદિની પ્રાપ્તિ થવી તે ઉપભોગ છે ગુણ અને પુરુષનો આતરઉપભોગ છે (?)

આ દર્શનમા પ્રત્યક્ષ, અનુમાન અને આગમ પ્રમાણ છે

આ પ્રમાણે સાખ્ય દર્શનની વાત સક્ષેપમા કરી

---

(૪)

બૌધ.

ભદ્ર ! નિર્વૃતિનગરીના રસ્તાની
કરી છે તેઓ કહે છે કે બાર 'આય
ઇંદ્રિયો, શબ્દ વિગેરે પાચ (શબ્દ, ર
ધર્માયતન ધર્મો એટલે સુખ દુ ખ
તે શરીર સમજન

તેઓ પ્રત્યક્ષ અને અનુમાન એવા બે પ્રમાણ કહે છે આ પ્રમાણે બૌદ્ધોના મતનો સક્ષેપમા અર્થ જાણવો

એ બૌધ મતમા વૈભાષિક, સૌતાન્તિક, યોગાચાર અને માધ્યમિક એવી ચાર શાખાઓ છે

વૈભાષિક 'તેમાની વિભાષિક શાખાની હકીકત આ પ્રમાણે છે પદાર્થ ક્ષણિક છે, તે આ પ્રમાણે જન્મ ઉત્પન્ન કરે છે, સ્થિતિ સ્થાપન કરે છે, જરા જર્જરિત કરે છે, વિનાશ નાશ પમાડે છે–આત્મા પણ તેવો ક્ષણિક છે અને તે પુદ્‌ગલ કહેવાય છે

સૌતાન્ત્રિક સૌતાન્ત્રિક મત આ પ્રમાણે છે રૂપ, વેદના, વિજ્ઞાન, સજ્ઞા અને સસ્કાર એ પાચ સ્કધ શરીરી માને છે, પરતુ આત્મા એ નામનો કોઇ પદાર્થ નથી પરલોકમા જનારા એ સ્કધો જ છે સસ્કાર માત્ર ક્ષણિક છે, સ્વલક્ષણ એજ પરમાર્થ છે, અન્ય અપોહ એટલે ઇતર પદાર્થની વ્યાવૃત્તિ તે શબ્દાર્થ નૈરાત્મ્ય ભાવનાથી જ્ઞાનસતાનનો ઉચ્છેદ તે મોક્ષ

યોગાચાર યોગાચારનો મત આ પ્રમાણે છે આ સઘળુ ભુવન તે વિજ્ઞાનમાત્ર એ સિવાય કોઇ બાહ્ય પદાર્થ નથી જ્ઞાનરૂપ એક અદ્વૈત માત્ર તાત્ત્વિક છે તેના સતાનો અનેક છે વાસનાના પરિપાકથી નીલ પીતાદિનો પ્રતિભાસ થાય છે આલયવિજ્ઞાન તે સર્વે વાસનાનો આધારભૂત છે અને આલયવિજ્ઞાનની વિશુદ્ધિ તેજ અપવર્ગ એટલે મોક્ષ

માધ્યમિક માધ્યમિક મત પ્રમાણે આ સઘળુ શૂન્ય છે અને પ્રમાણ પ્રમેયનો વિભાગ તે માત્ર સ્વપ્ન સમાન છે શૂન્યતા દૃષ્ટિ તેજ મુક્તિ છે અને તેને માટે સર્વ ભાવનાઓ છે

બૌદ્ધ દર્શનના વિશેષ ભેદો ઉપર તે પ્રમાણે સક્ષેપમા વિચારણા કરી

---

[1]ચાર્વાક.

ચાર્વાકોને લોકાયત અથવા બાર્હસ્પત્ય પણ કહેવામા આવે છે (નિર્વિચાર સામાન્ય માત્ર તે લોક કહેવાય લોકની માફક જે આચરણ કરે તે 'લોકાયત' તથા બૃહસ્પતિએ એ મતની પ્રરૂપણા કરી તેથી

---

૧ મે ચાર્વાકને સખ્યા આપી નથી કેટલાક મીમાસકોને આધુનિક ગણી ચાર્વાકને દર્શનસખ્યામા ગણે છે ચાર્વાકોને મોક્ષજ નથી કર્મ નથી, પરભવ નથી તેને દર્શનગણનામા લેવા મને યોગ્ય લાગ્યા નથી એ સબધી ખુલાસો સદરહુ પરિશિષ્ટમા પણ લખ્યો છે

તેઓ બાર્હસ્પત્ય પણ કહેવાય છે) ભાઇ ! ચાર્વાકો માને છે કે નિર્વૃતિનગરી જ નથી તેઓ કહે છે કે મોક્ષ નથી, જીવ નથી, પરલોક નથી, પુણ્ય નથી, પાપ નથી વિગેરે ત્યારે છે શું? આ પૃથ્વી, જળ, અગ્નિ અને વાયુ-એ ચાર તત્ત્વો છે એ ચાર તત્ત્વોના સમુદાયમા જ શરીર, ઇંદ્રિય, વિષય એ સઘળા છે જેમ મદ્યના અગોમા રહેલી મદ-શક્તિ તે સઘળા અગો એકઠા થવાથી પ્રકટ થાય છે તેમ એ ચારે ભૂતના સચોગથી દેહરૂપ જે પરિણતિ તેમા ચૈતન્ય પેદા થાય છે તથા જળમા જેમ પરપોટા ઉત્પન્ન થાય છે (અને પાછા પાણીમાજ સમાય છે) તેમજ ભૂતસમુદાયમાથી ચૈતન્ય (જેને જીવ કહેવામા આવે છે તે) ઉત્પન્ન થઇ ભૂતમાજ વિલય પામે છે

[1]પ્રવૃત્તિ અને નિર્વૃતિથી સાધ્ય જે પ્રીતિ તે પુરૂષાર્થ એ પુરૂષાર્થ તે એક 'કામ'જ છે, પરતુ અન્ય મોક્ષાદિ નથી આ ઉપરથી જેવુ હશે કે પૃથ્વી જળ અગ્નિ અને વાયુ એ ચાર સિવાય અન્ય કોઇ તત્ત્વ નથી માટે દૃષ્ટ એટલે પ્રત્યક્ષ અનુભવાતા આ લોક સબધી વિષયાદિ સુખનો ત્યાગ કરી નહિ દેખેલા એવા (અદૃષ્ટ) પરલોકના સુખ જે તપશ્ચરણ આદિ કષ્ટક્રિયાસાધ્ય ગણામા આવે છે તેમા પ્રવૃત્તિ કરવી તે યોગ્ય નથી

આ મત પ્રમાણે પ્રત્યક્ષ એકજ પ્રમાણ છે
આ પ્રમાણે લોકાયત મતનો સક્ષેપ કર્યો

---

(૫)

મીમાસક.

ભદ્ર ! મીમાસકોનો માર્ગ આ પ્રમાણે છે —

અતીંદ્રિય પદાર્થને સાક્ષાત્ જેનાર કોઇ સર્વજ્ઞ નથી માટે નિત્ય (સદાકાળસ્થાયી) વેદવાક્યોથી યથાર્થપણાનો નિશ્ચય થાય છે, તો પ્રથમ વેદપાઠ કરવો ત્યાર પછી ધર્મ સબધી જિજ્ઞાસા કરવી (એટલે કે ધર્મ અતીંદ્રિય તે ક્યા પ્રમાણથી જાણી શકાશે એવા પ્રકારની ધર્મસાધનના ઉપાયભૂત ઇચ્છા કરવી) ત્યાર પછી તેના નિમિત્તની પરીક્ષા કરવી નોદના (પ્રેરણા) તે નિમિત્ત જાણવુ કહ્યુ છે કે चोदनालक्षणोऽर्थो धर्म નોદનાલક્ષણ અર્થ તે ધર્મ જાણવો નોદના એટલે ક્રિયામા પ્રવૃત્તિ કરાવનાર વેદવાક્ય જેમકે 'જેને સ્વર્ગની અભિલાષા હોય તે અગ્નિહોત્ર હોમ કરે' વિગેરે

---

૧ અહીં મૂળમા કાઇ અશુદ્ધિ જણાય છે

માટે નોદનાથી ધર્મ જણાય છે, પરતુ બીજા કોઇ પ્રમાણથી નહિ કારણ કે પ્રત્યક્ષાદિ પ્રમાણો તો વિદ્યમાનને જ ગ્રહણ કરનારા છે પરતુ ધર્મ કર્તવ્યતા રૂપ છે અને કર્તવ્યતા તે ત્રિકાળશન્યાર્થ રૂપ છે

પ્રત્યક્ષ, અનુમાન, ઉપમાન, અર્થાપત્તિ, શબ્દ અને અભાવ એ છ પ્રમાણો મીમાસકો માને છે

આ પ્રમાણે મીમાસક દર્શન સબંધી ટુકો સાર કહ્યો

(૬)

જૈન.

ભાઇ પ્રકર્ષ ! આ વિવેક મહાપર્વત ઉપર આરૂઢ થયેલા અને તે પર્વતના અપ્રમત્તત્ત્વ શિખરપર રહેલા જૈન લોકોએ નિર્વૃતિનગરીએ જવાનો માર્ગ આ પ્રમાણે દીઠો છે—

જીવ, અજીવ, આશ્રવ, બન્ધ, સવર, નિર્જરા, મોક્ષ એ તત્ત્વો છે તેની હકીકત આ પ્રમાણે છે

તેમા સુખદુ ખજ્ઞાનાદિ પરિણામને પામનાર તે જીવ જાણવો

તેનાથી વિપરીત લક્ષણવાન (એટલે સુખદુ ખજ્ઞાનાદિ પરિણામને પામે નહિ) તે અજીવ જાણવો

મિથ્યાદર્શન અવિરતિ કષાય અને યોગ એ (કર્મ)બધના હેતુ છે, તેજ આસ્રવ છે

આશ્રવનુ કાર્ય તે બધ છે

આસ્રવથી વિપરીત તે સંવર

સવરનુ ફળ નિર્જરા

નિર્જરાનુ ફળ મોક્ષ

એ સાત પદાર્થો છે

તેમા વિધિ અને નિષેધ બતાવ્યા છે, અનુષ્ઠાનો જણાવ્યા છે અને પદાર્થદર્શનનો પરસ્પર વિરોધ નથી

આ જૈન દર્શનમા સ્વર્ગની ઇચ્છા હોય તેમણે તપધ્યાન વિગેરે આચરવા જોઇએ (આ વિધિમાર્ગ સમજવો)

'સર્વ જીવોને હણવા ન જોઇએ' એવુ વચન છે (એ પ્રતિષેધ સમજવો)

હમેશા (સાધુએ) સર્વ ક્રિયાઓમા સમિતિ અને ગુપ્તિ પાળવા

જોઇએ અને તેનાથી શુદ્ધ ક્રિયા આચરવી જોઇએ (અનુષ્ઠાન) શાસ્ત્ર વચન એવુ છે કે 'સમિતિ ગુપ્તિથી શુદ્ધ ક્રિયા હોય તે અગપલ યોગ કહેવાય છે'

ઉત્પાદ વિગમ (નાશ) અને ધ્રૌવ્ય (સ્થિતિ) યુક્ત હોય તે સત્ કહેવાય છે

એક દ્રવ્યના અનતા પર્યાય થાય છે અને અર્થની એ વ્યાખ્યા છે

પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ એ બે પ્રમાણ છે

એ પ્રમાણે જૈન મતનુ દિગ્દર્શન માત્ર થયુ

ભાઇ પ્રકર્ષ ! પ્રથમના ચાર (નૈયાયિક, વૈશેષિક, સાખ્ય અને બુદ્ધ) વાદીઓ નિર્વૃતિમાર્ગને જાણતા જ નથી એનુ કારણ એ છે કે ત્યા જનાર પુરૂષ (નૈયાયિક મતે) એકાન્ત અને નિત્ય છે, બીજા વળી તેને સર્વત્ર રહેનાર માને છે, બીજા (બૌદ્ધો) તેણે ક્ષણવિનાશી ઇચ્છે છે હવે જો એ નિત્ય હોય તો તે અવિચલ હોઇને કેવી રીતે જાય ? અને જો તેને સર્વત્ર રહેનાર (સર્વવ્યાપી) કહેવામા આવે તો પછી તે ક્યા જાય ? અને ક્યાથી જાય ? હવે જો ત્યા જનાર ક્ષણવિનાશી હોય તો તે ત્યા જવાને ઇચ્છતોજ નથી—માટે એ બાપડાઓ નિર્વૃતિનગરના માર્ગો કોઇ જાણતા જ નથી[1]

વળી જે લોકાયતો (નાસ્તિકો, ચાર્વાકો) છે તે તો નિર્વૃતિ નગરીથી દૂર જ રહે છે, કારણ કે પાપથી હણાયલા હૃદયવાળા બિચારાઓ એ નગરીનો તિરસ્કાર જ કરી રહ્યા છે સમજુ માણસોએ આ નાસ્તિકોના મતને તો મહા પાપના સમૂહ તરીકે જાણવો જોઇએ, કારણ કે જેની સાથે સરખામણી ન થઇ શકે તેવા અદ્વિતીય સુખથી ભરપૂર એવી નિર્વૃતિનો તેઓ તો સર્વથા નિષેધ જ કરી રહ્યા છે એ નાસ્તિક દર્શન છે તે તો અત્યત અધમ સત્ત્વોએ ચિંતવેલુ જણાય છે, જાતે પાપશ્રુત છે અને દુષ્ટ આશયને ઉત્પન્ન કરનાર છે તેથી ધીર પુરૂષોએ સર્વદા વર્જવા યોગ્ય છે

અને ભાઇ ! પરમાર્થદૃષ્ટિએ વિચાર કરીએ તો મીમાસકોને પણ એ નગરી ઇષ્ટ હોય એમ જણાતુ નથી, કારણ કે એ બાપડાઓએ તો સર્વજ્ઞની હયાતી કે શક્યતાનો અનાદર કરીને માત્ર એક વેદનુ જ પ્રમાણિકપણુ અથવા આધારભૂતહોવાપણુ સ્વીકાર્યું છે

---

૧ આ મુદ્દાપર શ્રીષડ્દર્શન સમુચ્ચયની ટીકામા બહુ વિસ્તાર છે જુઓ શ્લોક ૫૧ પરની ટીકા

આવી રીતે જમીનપર રહેનારા એ પાચે નગરવાસીઓ સદરહુ કારણને લઇને મિથ્યાદર્શનથી મોહવાળા થઇ ગયેલા છે, મિથ્યાદર્શનમા મુઝાઇ ગયેલા છે એમ કહેવામા આવ્યુ છે

હવે જે પેલા શિખર ઉપર ચઢેલા લોકો છે અને તેના ઉપર આવેલા શહેરમા રહેનારા (જૈનો) છે તેઓ જે નિર્વૃતિનગરીનો માર્ગ બતાવે છે તે બરાબર સાચો અને વાધાવગરનો રસ્તો છે એની હકીકત એમ છે કે પેલો મિથ્યાદર્શન મત્રી ગમે તેવો બળવાન્ હોય તો પણ જેઓ સાચા રસ્તાને હોય તેના રૂપમા (બરાબર) જાણનારા હોય છે અને વળી જેઓ જાતે વીર્ય(શક્તિ)વાળા હોય છે તેના ઉપર તે કોઇ પણ પ્રકારની બાધા પીડા કરી શકતો નથી એ શિખરપર આવેલા નગરમા રહેલા લોકો પણ જ્ઞાન અને શ્રદ્ધાથી પોતાની જાતને પવિત્ર કરીને સસારબદિખાનાથી તદ્દન નિસ્પૃહ રહે છે અને ચારિત્રરૂપ વાહનમા બેસીને નિર્વૃતિનગરીએ જાય છે અને ભાઇ! આ સાચો રસ્તો કેવા પ્રકારનો છે અને (નિર્વૃતિનગરીના) બીજા રસ્તાઓ તે પ્રકારના કેમ નથી એ સબધી જો તારી પાસે હુ વિચારણા કરૂ તો તો મારો આખો જન્મારો પૂરો થઇ જાય પણ એ સબધી વિચારણાનો છેડો આવે નહિ, માટે તને ટુકામા જ કહી દઉ છુ તે તુ સમજી લેજે જ્ઞાનદર્શનચારિત્ર લક્ષણવાળો જે આ આતર મત છે તેને વિદ્વાનોએ સ્પષ્ટ રીતે નિર્વૃતિના માર્ગ તરીકે ગણાવ્યો છે અને તે ખરેખર તેવો જ છે એ નિર્વૃતિનો રસ્તો છે તે પર્વત ઉપર રહેનારા લોકોએ જ (જૈનોએ જ) જોયો છે અને જમીન ઉપર રહેનારા લોકોએ જોયો નથી

આવી રીતે ભાઇ! ભવચક્રની અદર મિથ્યાદર્શન નામના-મત્રીએ વિડબના કેવી કેવી અને કોને કોને કરેલી છે તેનુ તારી પાસે ટુકામા વર્ણન કરી બતાવ્યુ"

આ પ્રમાણે લબાણ વિવેચન કરીને વિમર્શમામા જરા અટક્યા.

પ્રકરણ ૩૨ મું.

જૈનપુરદર્શન

મિથ્યાદર્શન નામના મોહરાજાના મંત્રીથી લોકોને વિ-ડંબના કરવામા આવે છે તેના અમલ તળે રહેલા નગરોનુ મામાએ વર્ણન કર્યું, સાથે જણાવ્યુ કે 'એ નગરીના માગનુ જો સપૂર્ણ વિસ્તારથી વર્ણન કરવામા આવે તો આખો જન્મ પૂરો થઇ જાય' અને છેવટે સૂચવ્યું કે 'વિવેક પર્વતપર આવેલા અપ્રમત્ત શિખરપર જે છઠ્ઠું (જૈન) નગર છે તે નિવૃતિમાર્ગને સાધનાર છે, બાકીના ભૂમિ ઉપર રહેલ પાચે નગરો નિવૃતિનગરીએ જવાને યોગ્ય નથી અને તેથી તેમા રહેલ લોકો અનેક પ્રકારની વિડંબનાઓ પામે છે અને પરિણામે સસારના ભટક્યા કરે છે' આટલી હકીકત સાભળ્યા પછી છઠ્ઠા નગર સબધી વિશેષ હકીકત જાણવાની જિજ્ઞાસા પ્રકર્ષને થઇ આવી તેને અગે જે ઘણી અગત્યની વાર્તા મામા ભાણેજ વચ્ચે થઇ તે બહુ મહત્વની છે અને તેના પર ખાસ લક્ષ્ય આપવા યોગ્ય છે

સસારીજીવ ભવ્યપુરુષ સાભળે તેમ અગ્રહીતસંકેતા અને પ્રજ્ઞાવિશાળાની હાજરીમા સદાગમ સમક્ષ પોતાનુ ચરિત્ર આગળ ચલાવતા કહે છે કે વિચક્ષણ આચાર્યે રિપુદારણના પિતા નરવાહન સમક્ષ પોતાની હકીકત કહેતા આગળ જણાવ્યુ કે ત્યાર પછી મામા ભાણેજ વચ્ચે નીચે પ્રમાણે વાર્તા આગળ ચાલી (રસનાની મુળ ઉત્પત્તિ શોધી લાવવા વિમર્શને શુભોદય રાજાએ મોકલેલ છે અને તેની સાથે ભાણેજ પ્રકર્ષ જિજ્ઞાસાથી આવેલ છે રસનાની શોધ થઇ ગઇ, તેઓને એક વરસનો અવધિ આપેલ હોવાથી તેમા બાકી રહેલા તેમા પ્રકર્ષની જિજ્ઞાસા તૃપ્ત કરવા સારૂ મામા તેને ભવચક્રના કૌતુકો બતાવે છે)

{વિચક્ષણાચાર્ય નરવાહનને કહે છે કે-'આ હકીકત ઘણી ઉપયોગી છે! મામા ભાણેજ વચ્ચે પછી વાર્તા ચાલી'}

પ્રકર્ષ જીજ્ઞાસુ ભાણેજનું યોગ્ય કુતૂહળ.
જીતનાગઓના દર્શનની જિજ્ઞાસા.
જૈનપુર તરફ તે માટે પ્રયાણ.

પ્રકર્ષ—"મામા! તમારી કૃપાથી આ ભવચક્ર નગર મેં ઘણું ખરૂં બરાબર જોયું, વળી અંતરંગના રાજાઓમાં કેટલી શક્તિ છે તે પણ મારા સમજવામાં આવી ગઇ, પણ મામા! મને એક વાત તો બહુ હસવા જેવી લાગે છે લોકોમાં નાના છોકરાઓ પણ વાત કહે છે એવી વાત થઇ મોટી જાન લઇને કન્યા પરણવા માટે ગયા તે કન્યાને જ પાછા વળતી વખત ભૂલી આવ્યા! આપણે પણ એવુંજ કૌતુક કર્યું જણાય છે! જુઓ મામા! મહામોહ વિગેરે રાજાઓને જિતનારા જે મહાત્મા મનુષ્યો હોય છે અને જે સંતોષની સાથે રહેલા હોય છે તેઓને જોવા માટે આપણે ખાસ કરીને આ ભવચક્ર નગરમાં આવ્યા હતા[1] અને આપણે એ મહાત્માઓને તો જોયા જ નહિ, સંતોષરાજા પણ દેખાયા નહિ, ત્યારે જે હેતુથી આપણે અહીં આવ્યા હતા તે હેતુ તો જરા પણ પાર પડ્યો નથી, મતલબ આપણો અહીં આવવાનો મૂળ મુદ્દો હજુ ઊભોજ છે, માટે મામા! મારા ઉપર મહેરબાની કરીને એ મહાત્માઓ અને એ સંતોષ રાજા જે સ્થાનકે રહેતા હોય ત્યાં મને લઇ જાઓ અને તેઓને સારી રીતે ઓળખાવી બતાવો."

વિમર્શ—"ભાઇ! આ વિવેકપર્વત જેના ઉપર આપણે ઊભા છીએ તેના અપ્રમત્તત્વ શિખર ઉપર જૈનપુર દેખાય છે, તેમાં એવા મહાત્માઓ વસે છે અને જે રાજાનું નામ તેં આપ્યું તે પણ ત્યાં છે તો આપણે ત્યાં ચાલો, હું તને તે સર્વ બતાવું જ્યારે તું તેઓને બરાબર સાક્ષાત્ તારી નજરે જોઇશ એટલે સર્વ હકીકત તને સ્વયમેવ સમજાઇ જશે."

સાધુદર્શન-સાધુવર્તન.
સાધુઆહાર-સાધુજીવન.
સાધુ સબંધી ચિત્તવૃત્તિઅટવી.

પ્રકર્ષે જૈનપુર તરફ જવાની હા પાડી એટલે મામા ભાણેજ તે

૧ જુઓ પૃ ૯૧૦ ભવચક્રનગર જોવા જવાનો હેતુ ત્યાં આપેલો છે (પ્રકરણ ૨૦ મું-ચાલુ પ્રસ્તાવ)

નગર તરફ ચાલ્યા એ નગરમા જતા જ તેઓએ અત્યત નિર્મળ મનવાળા [1]સાધુઓના દર્શન કર્યા

વિમર્શ—"ભાઇ પ્રકર્ષ ! આ તે લોકો છે કે જે મહાત્માઓએ "પોતાના પ્રચડ વીર્યથી મહામોહ વિગેરે રાજાઓને હઠાવી દીધા છે, "પાછા પાડી દીધા છે, શક્તિ વગરના કરી મૂક્યા છે એ મહાત્માઓ "સર્વ ત્રસ અને સ્થાવર જતુઓના બધુ છે અને સર્વ પ્રાણીઓ "એમના ભાઇ થાય છે,[2] એ મહાત્માઓ મનુષ્ય દેવતા કે તિર્યચની "સર્વ સ્ત્રીઓને પોતાની માતા તુલ્ય ગણે છે અને એવા ઉત્તમ પુ "રૂષો ખરેખર સર્વ સ્ત્રીઓના વહાલા પુત્રો જ હોય તેવા જણાય છે[3] "એ મહાત્મા પુરૂષોના ચિત્ત બાહ્ય કે અતરગ પરિગ્રહ ઉપર જરા "પણ લાગતા નથી, બાહ્ય પરિગ્રહમા ધનધાન્ય મિલકતનો સમાવેશ "થાય છે, અતરગ પરિગ્રહમા ક્રોધ માન વિગેરે અતરગ શત્રુઓનો "સમાવેશ થાય છે, એ સર્વમા તેમનુ મન રહેતુ નથી, તેના ઉપર આસક્તિ "થતી નથી, એટલુ જ નહિ પણ પોતાના શરીર ઉપર પણ તેમને આ "સક્તિ થતી નથી એટલે જેવી રીતે કમળ કાદવમાથી ઉત્પન્ન થાય "છે અને જળથી વૃદ્ધિ પામે છે છતા કાદવ જળથી કમળ તદ્દન ન્યારૂ "રહે છે તેમ તેઓ કર્મથી ઉત્પન્ન થાય છે અને ભોગજળથી વૃદ્ધિ "પામે છે છતા તે સર્વથી દૂર રહે છે અને તેઓની સર્વ ક્રિયા-

---

૧ જૈન સાધુ ભિક્ષુઓને જોતા જ તેઓના વેશથી પણ તેઓની પવિત્રતા દેખાઇ આવે છે

૨ સાધુ દીક્ષા લેતી વખત પાચ મહાવ્રત અને છઠ્ઠુ રાત્રિભોજન વિરમણ વ્રત લે છે એનો વિસ્તાર આ વિભાગમા થયો છે પ્રથમ પ્રાણાતિપાત વિરમણવ્રતને લઇને સાધુઓ સર્વ જીવને બધુસમાન ગણે છે કોઇનો ઘાત કરતા નથી કોઇની લાગણી પણ દુ ખવતા નથી એ વ્રતને અગે કોઇ જીવના વધ, બધન તાડન કે મારણનો મુનિને સર્વથા ત્યાગ હોય છે

૩ સાધુ પચ મહાવ્રત લે છે તેમા ચતુર્થ વ્રત મૈથૂનવિરમણ છે એને લઇને તેઓ સર્વ પ્રકારે સ્ત્રીસયોગ કે સબધનો ત્યાગ કરે છે બ્રહ્મચર્યની વાડો પાળે છે અને ૧૮૦૦૦ શિલાગો ધારણ કરે છે
સુદરી કે દેવી સામી આવી ભોગ માટે પ્રાર્થના કરે તો
નજર પણ કરતા નથી તેઓના ભોગની પણ તેમને ઇચ્છા
તિર્યચ સાથે સયોગ કરવાની ઇચ્છા તો તેઓ કેમ જ
વિચાર પણ કરતા નથી એવીજ રીતે સાધ્વીઓની ...

"વર્તના સાક્ષી ભાવે જ જણાય છે[1] એ મહાત્મા પુરૂષો સાચુ વચન "બોલે છે, પ્રાણીઓનુ હિત થાય તેવુ જ વચન બોલે છે, ઉચ્ચાર "કરે ત્યારે જાણે તેમના મુખમાથી અમૃત ઝરતુ હોય તે પ્રમાણે "બોલે છે, સારાસારની બરાબર પરીક્ષા કરીને બોલે છે, કામ હોય "તો જ બોલે છે અને જરૂર હોય તેટલુ જ બોલે છે, નકામી વાત "પણ કરતા નથી[2] એ મહાત્મા પુરૂષો અસગ યોગની સાધના કરે "છે, કોઇ પ્રાણી કે વસ્તુનો સગ સર્વથા ન રહે તે સ્થિતિ પ્રાપ્ત કર "વાની તેઓની ઇચ્છા હોય છે અને તેની સિદ્ધિ માટે જ તેઓ સર્વ "પ્રકારના દોષો રહિત આહાર લે છે અને એવી રીતના દોષ વગરના "આહારમા[3] પણ તેઓ જરા પણ લોલુપતા રાખતા નથી ભાઇ "પ્રકર્ષ! હુ તને કેટલી વાત કહુ? ટુકામા કહુ તો એ મહાત્માઓની "સર્વ ચેષ્ટાઓ અને વર્તનો એવા પ્રકારના હોય છે કે એથી મહા- "મોહ વિગેરે રાજાઓ તદ્દન દબાઇ જાય છે, જરા પણ જોર કરી "શકતા નથી અને આખરે તદ્દન હાર પામી ચાલ્યા જાય છે

"હવે ભાઇ પ્રકર્ષ! એવા મહાત્મા પુરૂષોના સબધમા પેલી ચિત્તવૃત્તિ અટવી વિગેરે કેવા પ્રકારનુ વર્તન કરે છે તે પણ તુ સમજી લે જે પ્રમત્તતા નદીનુ વર્ણન અગાઉ કરવામા આવ્યુ છે અને જે ચિત્તવૃત્તિ અટવીમા તે બરાબર જોઇ હતી[4] તે તેઓના સબધમા તદ્દન સૂકી થઇ જાય છે એટલે તેમા પાણી રહેતુ નથી, એ નદીમા જે

---

૧ સાધુ પચ મહાવ્રત લે છે તેમા પાચમુ વ્રત **પરિગ્રહવિરમણ** વ્રત છે ધન, ધાન્ય, ક્ષેત્ર, વાસ્તુ (મકાન) રૂપુ, સોનુ અન્ય ધાતુ, દ્વિપદ અને ચતુષ્પદ એ નવ પ્રકારના પરિગ્રહનો ત્યાગ હોય છે મૂર્છાને પરિગ્રહ કહેવામા આવે છે એટલે સાધુને કોઇ વસ્તુ ચારિત્રનિર્વાહ માટે રાખવી પડે તો પણ તેના ઉપર આસક્તિ રાખતા નથી

૨ સાધુઓનુ બીજુ વ્રત **મૃષાવાદવિરમણ** છે તેઓ ખોટુ બોલતા નથી, સત્ય, મિત પ્રિય, હિત અને તથ્ય વચન બોલે છે આ વર્ણનમા ત્રીજા **અદત્તાદાન વિરમણ** વ્રત સબધી હકીકત રહી ગઇ જણાય છે ચોરીના ત્યાગ ઉપરાત કોઇની રજા વગર પણ કોઇની વસ્તુનો સાધુ ઉપયોગ કરતા નથી

૩ આહારના બેતાલીશ દોષ છે વિસ્તાર માટે જુઓ પ્રવચનસારોદ્ધાર ગ્રથ (પ્ર રત્નાકર-ભાગ ત્રીજો-પૃ ૧૬૮-૨૦૮) આ બેતાલીશ દોષ આહારના ખાસ સમજવા યોગ્ય છે સક્ષેપમા તેનુ વિવેચન પરિશિષ્ટ ના ૪ મા કર્યુ છે સાધુધર્મમા કેટલી વિશાળતા અને ઉડાણ છે તથા તેપર કેટકુ વિગતવાર લક્ષ્ય અપાયુ છે તેનો આ હકીકત એક સાદો નમુનો છે

૪ જુઓ પૃ ૮૦૫-૬

તદ્વિલસિત નામનો બેટ બતાવવામા આવ્યો હતો[1] તે આવા મહાત્માઓના સબધમા તદ્દન શૂન્ય જણાય છે, એ બેટની વચ્ચે જે ચિત્તવિક્ષેપ નામનો મડપ ઊભો કરેલો તે જોયો હતો[2] તે આવા મહાત્માઓના સબધમા ભાગી ગયેલો જણાય છે, એ ચિત્તવિક્ષેપ મડપમા જે તૃષ્ણા નામની વેદિકા જોવામા આવી હતી[3] તે તદ્દન ઉડાડી મૂકેલી એઓના સબધમા દેખાય છે, એ તૃષ્ણા વેદિકા ઉપર જે વિપર્યાસ નામનુ સિંહાસન જોવામા આવ્યુ હતુ[4] તે તદ્દન ભાગી ગયેલુ અને [ભાગી] ગયલુ તેઓના સબધમા દેખવામા આવે છે, એ મહામોહ રાજાનુ શરીર અવિદ્યા રૂપ તારા જોવામા આવ્યુ હતુ[5] તે શરીર રૂપ લાકડીને એ મહાત્માઓએ તદ્દન ભાગી ચૂરો કરી નાખેલ જણાય છે, મહામોહ રાજાને એ મહાત્માઓએ તદ્દન પાતળો-ચેષ્ટા શૂન્ય કરી મૂકયો દેખાય છે, એના મિથ્યાદર્શન નામના મત્રીપિશાચને તેમણે ખેંચીને દૂર ફેંકી દીધેલો દેખાય છે, એ મોહરાજાના પુત્ર રાગકેસરીને તેમણે તદ્દન નાશ પમાડી દીધો છે, એ મોહરાજાના બીજા પુત્ર દ્વેષગજેન્દ્રનો તેઓએ ભેદ કરી નાખ્યો હોય તેવો તે દેખાય છે, એ મોહરાજાના એક અગ્રગણ્ય સેનાની અને નાના સરખા રાજા જેવા મકરધ્વજને તે મહાત્માઓએ જમીનપર પટકી પાડ્યો હોય તેમ દેખાય છે, રાગકેસરીના મત્રી વિષયાભિલાષને તેમણે ફાડી નાખ્યો હોય તેવો જણાય છે, એ મહામોહ રાજાની મહામૂઢતા ભાર્યા છે તેને એ મહાત્માઓએ ધક્કા મારીને કાઢી મૂકી હોય તેમ જણાય છે, એ મોહરાજાના હાસ્ય[6] નામના સુભટને તેમણે મારી નાખ્યો જણાય છે, જુગુપ્સા[7] અને અરતિ[8] તેમણે છેદી નાખી જણાય છે, ભય[9] અને શોક[10]નો તેમણે વિનાશ કરી નાખ્યો દેખાય છે, દુષ્ટાભિ

---

૧ જુઓ પૃ ૮૦૬-૭
૨ જુઓ પૃ ૮૦૭-૮
૩ જુઓ પૃ ૮૦૮-૮
૪ જુઓ પૃ ૮૦૮
૫ જુઓ પૃ ૮૧૦-૧૧
૬ હાસ્યની ઓળખાણ માટે જુઓ પૃ ૮૭૨
૭ જુગુપ્સાની ઓળખાણ પૃ ૮૭૭ મા થાય છે
૮ અરતિની ઓળખાણ પૃ ૮૭૪ મા થાય છે
૯ ભયની ઓળખાણ પૃ ૮૭૪ મા થાય છે
૧૦ શોકની ઓળખાણ પૃ ૮૭૫ મા થાય છે

સવિ વિગેરેને તેમણે દળી નાખ્યા છે, છોકરાના[1] રૂપોને (સોળ કષાયોને) તેઓએ દૂર નસાડી મૂક્યા જણાય છે, જ્ઞાનસવરણ (જ્ઞાનાવરણ) વિગેરે ત્રણ અત્યત ખરાબ રાજાઓ[2] છે તેમનો તે મહાત્માઓએ વિનાશ કરી નાખ્યો દેખાય છે, સાત રાજાઓમાથી બાકીના ચાર વેદનીય[3] વિગેરે રાજાઓ રહ્યા તેમને એ મહાત્માઓએ પોતાને અનુકૂળ કરી દીધેલા હોય તેમ દેખાય છે, એ મોહરાજાનુ ચારે પ્રકારનું[4] લશ્કર તેઓના સબધમા જાણે તદ્દન નાશ પામી ગયેલુ હોય તેમ દેખાઇ આવે છે, તેઓના ચાળાચટકા તદ્દન નાત થઇ ગયેલા દેખાય છે, વિલાસો તેઓના સબધમા ગળી ગયેલા દેખાય છે અને સર્વ પ્રકારના વિકારો તેઓના સબધમા તદ્દન અદૃશ્ય થઇ ગયા હોય છે

"ભાઇ પ્રકર્ષ! તારી પાસે કેટલુ વર્ણન કરૂ? સક્ષેપમા કહુ તો મેં તને અગાઉ કહ્યુ હતુ કે ચિત્તવૃત્તિ મહા અટવીમા સર્વ વસ્તુ પ્રાણીઓને બાહ્ય રૂપે ઘણી જ દુ ખ દેનારી થાય છે અને પ્રાણીઓ તેની અસરતળે અનેક પ્રકારના ત્રાસો પામ્યા કરે છે તે સર્વ વસ્તુઓને મહાત્મા પુરૂષો આ ભવચક્રમા બેઠા બેઠાજ લગભગ નાશ પામેલી જુએ છે, જાણે તે વસ્તુઓ હોય જ નહિ એમ તે મહાત્માઓના સબધમા બનતુ જોવામા આવે છે ખરેખર એ મહાત્માઓ મોટા બુદ્ધિશાળી છે! એ મહાત્માઓમા ધ્યાનયોગ એવો બળવાન્ હોય છે કે તેને લઇને તેઓની ચિત્તવૃત્તિ અટવી સર્વ પ્રકારના ઉપદ્રવોથી રહિત જણાય છે, તદ્દન શ્વેત થઇ ગયેલી દેખાય છે અને અનેક પ્રકારના રત્નો (જ્ઞાનાદિ)થી ભરપૂર દેખાય છે મેં જે મહાત્માઓનુ તારી પાસે પૂર્વે વર્ણન કર્યું તે સર્વ તપોધનો (મહાત્મા-સાધુઓ-પ્રગતિ પામેલા વીર પુરૂષો) દેખાય છે તેમને તુ બરાબર ધારી ધારીને જોઇ લે"

---

૧ સોળ છોકરાની ઓળખાણ પૃ ૮૭૮ થી થાય છે

૨ સાત રાજાઓની ઓળખાણ પ્રકરણ ૧૮ મા પૃ ૮૮૮ થી શરૂ થાય છે તેમા જ્ઞાનસવરણ દર્શનાવરણ અને અતરાયનામના ત્રણ રાજાઓ અત્યત દુષ્ટ છે

૩ વેદનીય, આયુષ્ય, નામ અને ગોત્ર બાકી આઠમો મોહરાજા રહ્યો તેની હકીકત ઉપર આવી ગઈ છે

૪ ચાર પ્રકારના બધ સમજવા અથવા અગત લશ્કર, સામતચક્ર, સામતોનો પરિવાર અને મિત્ર રાજાઓ

પ્રકરણ ૩૩ મું

સાત્વિકમાનસ પુર અને ચિત્તસમાધાન મડપ.

વિવેક પર્વત દર્શન.
અપ્રમત્તત્વ શિખર.
જૈનપુર-તેના લોકો
ચિત્તસમાધાન મડપ.
નિસ્પૃહતા વેદિકા.
જીવવીર્ય સિંહાસન.

વે પ્રકર્ષને ભારે મજા આવી, તેની જિજ્ઞાસા તૃપ્ત થવાના પ્રસગો વવતા ચાલ્યા, વળી એને આનદ આવે તેવી સુંદર વસ્તુઓ અને લોકોના દર્શન થવા લા યા અને આખા જગતનુ તત્ત્વ જ્ઞાનચક્ષુ સમક્ષ ખુલવા લાગ્યુ તે વખતે એને નવીન જિજ્ઞાસા થઇ એટલે એણે પ્રશ્ન પરપરા શરૂ કરી

ચિત્તસમાધાન મડપમા પ્રવેશ

પ્રકર્ષ—"મામા ! આપે બહુ સારૂં કર્યું, મારા ઉપર ઘણી કૃપા કરી ! મહાત્મા પુરૂષોના (સાધુઓના) દર્શન કરાવીને મારા પાપોને આપે ખેરવી નાખ્યા, મને ઘણો પવિત્ર કર્યો, મારા અત કરણને શાન્ત કર્યું, મારી આખો આજે ખરેખરી પાવન થઇ, અ
મારા શરીરપર છાટીને મારા આખા શરીરને તમે
મામા ! તમે મને પ્રથમથી અહીં સતોષ રાજાના
આવ્યા છો તેને બતાવવો બાકી રહ્યો છે, એ
બતાવો એટલે આપણો અહીં આવવાનો પ્રયાસ

વિમર્શ—"ભાઇ પ્રકર્ષ ! જો પેલો

માધાન[1] નામનો મંડપ દેખાય છે, એને જોવાથી જ આંખોને ઘણી શાંતિ મળી જાય છે અને એ મંડપ ઘણો જ વિશાળ દેખાય છે, વળી એ મંડપ આ જૈનપુર નગરમાં રહેનાર સર્વ લોકોને ઘણો વહાલો છે એ મંડપને તું જો! ખરેખર, સંતોષ રાજા એ ચિત્તસમાધાન મંડપમાં જ હોવા જોઇએ "

પ્રકર્ષ—" મામા! જો એમજ હોય તો આપણે એ ચિત્તસમાધાન મંડપમાં દાખલ થઇ સંતોષ રાજાને જોઇએ "

વિમર્શ—" ભલે ભાઇ! એમ કરીએ "

વિશાળ મંડપની ભવ્ય રચના.

આ પ્રમાણે વાતચીત કરી મામા ભાણેજ તે ચિત્તસમાધાન મંડપમાં યોગ્ય સ્થળેથી દાખલ થયા એટલે તેઓના જોવામાં આખો મંડપ અંદરથી આવી ગયો એ મંડપ જોતા જ તેમને જણાયું કે એ પોતાના પ્રભાવથી વિક્ષેપ પામેલા લોકોના સંતાપને દૂર કરે તેવો સુંદર છે એ મંડપની વચ્ચે એક ચાર મુખવાળા રાજા તેમના જોવામાં આવ્યા, તે આખા મંડપમાં રાજ્યમંડળની બરાબર વચ્ચે એ હેઠ હતા, પોતાના તેજથી તેણે અંધકારનો વિનાશ કરી નાખેલ જણાતો હતો, તેમની આસપાસ અનેક લોકો વીંટાઇને બેઠેલા જણાતા હતા, તે સત્ ચિત્ત અને આનંદને આપનાર દેખાતા હતા, એક મોટી વિશાળ[2] વેદિકા ઉપર આવી રહેલા અત્યંત સુંદર સિંહાસન ઉપર તે રાજા બેઠેલા દેખાતા હતા આવા મોટા રાજાને સુંદર રીતે મંડપમાં બેઠેલ મામાભાણેજે જોયા એ રાજાને જોતા પ્રકર્ષના મનમાં અત્યંત આનંદ થયો, ઘણોજ હર્ષ થઇ આવ્યો અને પૂર્ણ પ્રેમ પ્રગટ થયો તેની પ્રકૃતિ સાધારણ રીતે નવું નવું જાણવાની બાબતમાં કૌતુકવાળી હોવાને લીધે તે વખતે તેને કેટલાક પ્રશ્નો પૂછી હકીકત સમજવાની ઇચ્છા તેના સ્વભાવ પ્રમાણે થઇ આવી પછી તેણે મામાને પોતાના સંદેહો એક પછી એક પૂછવા માંડ્યા

---

૧ ચિત્તસમાધાન સારું ચિત્ત નઠારી કલ્પના, કુવિકલ્પો, વિકળતા, વેમનસ્યરહિત સ્થિરતાવાળું પવિત્ર મન એવા મનમાં જ સંતોષની હાજરી સંભવે ૭ ચિત્તનું સમાધાન-સમતોલપણું જ્યાં થાય તેને અહીં સારા મનરૂપ મંડપ ગણવામાં આવ્યો છે

૨ વેદિકા, સિંહાસન, ચતુર્મુખ વિગેરે બાબત વિસ્તારથી આજ પ્રકરણમાં સ્પષ્ટ કરી છે

<u>સાત્વિકમાનસ પુર.</u>

તેનું સ્થાન, તેની જમીનદારી.
તેના હક્કો, તેના તાબાના નગરો
કર્મપરિણામ અને શુભાશય રાજાઓ.

પ્રકર્ષ—"અહો મામા! જે જૈનપુરનો આવો મોટો સ્વામી છે, જ્યાં આવો સારો મંડપ છે અને જ્યાં આવા સુંદર લોકો વસે છે તે નગર તો ઘણું સુંદર અને રમણીય જણાય છે ત્યારે મામા! જે નગર આવા સુંદર વિવેક પર્વતપર આવી રહેલું છે તે શું સર્વ દોષોથી ભરેલા ભવચક્રમાં આવેલ છે? ભવચક્રમાં તે આવા સુંદર મંડપને શી રીતે સ્થાન હોઈ શકે?"

વિમર્શ—ભાઈ! આ વિવેક નામનો પર્વત કેવી રીતે અને કઈ જગ્યાએ આવી રહેલો છે તે સ્થાન સંબંધી હકીકત કહું તે તું બરાબર સમજી લે. વાત એમ છે કે એ ચિત્તસમાધાન મંડપ જે વિવેક પર્વતપર આવી રહેલ છે તે ખરી રીતે તો ચિત્તવૃત્તિ અટવીમાં જ આવી રહેલ છે, બાકી વિદ્વાનો ઉપચાર માત્રથી એને [1]ભવચક્ર નગરમાં આવી રહેલ ગણે છે, કારણ કે અહીં સારા ઉત્તમ લોકોથી વસાયેલ એક મોટું વિસ્તારવાળું સાત્વિકમાનસ નામનું અંતરંગ નગર છે, એ નગરમાં એ સુંદર વિવેકગિરિ આવેલો છે. હવે એ સાત્વિકમાનસપુર ભવચક્રમાં છે અને તે સાત્વિકમાનસપુરમાં વિવેક પર્વત આવેલ છે, તેથી પરસ્પર બન્નેને આધારઆધેય સંબંધ છે. ભવચક્રમાં સાત્વિકપુર અને તેમાં વિવેકપર્વત હોવાને લીધે તે જૈનપુરને પણ ભવચક્રમાં આવી રહેલું[2] ગણવામાં આવ્યું છે."

પ્રકર્ષ—"મામા! જો આપ કહો છો તેમ છે તો પછી આ વિવેક પર્વતના આધારભૂત આપે જે સાત્વિક માનસપુર કહ્યું, એની સેવના

૧ ભવચક્ર નગર બાહ્ય છે. ચિત્તવૃત્તિ અટવીનું સ્થાન અંતરંગમાં છે. મોહરાયના વર્ણનમાં પણ બન્નેના સ્થાનો અલગ રાખ્યા છે તે લક્ષ્યમાં હશે. જૈનપુરનું સ્થાન ખરેખર તો અંતર દેશમાં જ છે પણ ઉપચારથી બાહ્ય નજરે તેને બાહ્ય પ્રદેશમાં પણ ગ ણી ર માય એ આ હકીકતનું રહસ્ય છે.

૨ હકીકત બહુ સારી છે. બાહ્ય અને અંતરંગ અથવા દ્રવ્ય અને ભાવ જૈનનો તફાવત સ્પષ્ટ થતાં વ્યવહાર અને નિશ્ચય બન્ને દૃષ્ટિ જાળવવા ખાતર ચિત્તવૃત્તિમાં જૈનપુરનું વાસ્તવિક સ્થાન છતાં તેને ભવચક્રમાં ઉપચારથી વ્યવહાર નજરે ગણવામાં આવ્યું છે. સાત્વિકપુર આધાર છે અને વિવેક આધેય છે.

ફરનારા—એને આશ્રયીને રહેલા જે બહિરંગ લોકો છે તે, આપે આજે મહાન વિવેક પર્વત કહ્યો તે, ત્યાર પછી આપે એ વિવેકપર્વતનું અપ્રમત્તત્વ શિખર બતાવ્યું તે, આપે ત્યાર પછી જે જૈનપુર જણાવ્યું તે, એ જૈનપુરમાં વસનારા બહિરંગ માણસો કહ્યા તે, વળી આપે જે આ ચિત્તસમાધાન નામનો મહામંડપ બતાવ્યો તે, મંડપમાં રહેલી વેદિકા બતાવી તે, એ વેદિકા ઉપર મૂકેલું સિંહાસન જણાવ્યું તે, એ સિંહાસનપર બેઠેલ આ મહારાજાને આપે બતાવ્યા તે, મહારાજાની પાસે બેઠેલ પરિવાર બતાવ્યો તે—અને એ સર્વ હકીકત મારે મન તો તદ્દન નવીન જ છે, આ જન્મમાં કોઇ દિવસ મેં તે બરાબર જાણી નથી, તદ્દન અપૂર્વ હકીકત છે અને એ સર્વ બાબત ઘણી જાણવાલાયક હોય એમ જણાય છે તો મારા ઉપર કૃપા કરીને એ દરેક બાબતને વધારે વિસ્તારથી બરાબર સ્પષ્ટપણે સમજાવો!"

વિમર્શ—"ભાઇ! તને નવીન હકીકત જાણવાનું અને સમજવાનું ઘણું કૌતુક છે અને આ સર્વ હકીકત ખાસ સમજવા લાયક છે તો તું બરાબર લક્ષ્ય રાખીને સમજી લે આ વિવેકપર્વતના આધારભૂત જે સાત્વિકમાનસ નગર કહેવામાં આવ્યું છે તે વાસ્તવિક રીતે સર્વે અંતરંગ રત્નો (જ્ઞાનાદિ મહાન્ ગુણો)ની ખાણ જેવું છે જો કે એ નગર અનેક પ્રકારના દોષોથી ભરેલા ભવચક્રની વચ્ચે વસાવવામાં આવ્યું છે તો પણ એનું સ્વરૂપ એવું સુંદર છે કે એ [1]દોષોના સબંધમાં આવતું જ નથી, ભવચક્રમાં રહ્યા છતાં તે દોષથી મુક્ત રહે છે વાત એમ બને છે કે ભવચક્રનગરમાં જે કમનસીબ પ્રાણીઓ રહેલા હોય છે તેઓ પોતાની પાસે રહેલા આ સુંદર સાત્વિકમાનસપુરને તેના અસલ સ્વરૂપે કદિ જોઇ શકતા જ નથી એ અંતરભૂમિમાં નિર્મળચિત્ત વિગેરે અનેક નાના નાના નગરો અને શહેરો છે તે સર્વ આ સાત્વિકમાનસપુરના તાબામાં છે એમ તારે સમજવું અને અંતરંગમાં આવેલા નિર્મળચિત્ત વિગેરે પેટા નગરોની એ રાજધાની છે એમ સમજવું તને યાદ હશે કે [2]રાજસચિત્ત નગરની જમીનદારી કર્મપરિણામરાજાએ રાગકેસરીને આપી છે, [3]તામસચિત્તની જમીનદારી દ્વેષગજેંદ્રને આપી છે અને મહામોહનો હુકમ સર્વત્ર ફેલાવ્યો છે, પણ

---

૧ અહીંથી બે રો એ સોસાયટિવાળા મૂળ મુદ્રિત ગ્રંથનું પૃ ૬૭૬ શરૂ થાય છે

૨ જુઓ પૃ ૭ ૨

૩ જુઓ પૃ ૭-૬

એ કર્મપરિણામ મહારાજા જે સર્વના ઉપરી મોટા રાજા છે તેણે આ સાત્વિકમાનસપુરની કે તેના હાથ નીચેના નિર્મળમાનસ આદિ કોઇ પણ નગરની જમીનદારી કોઇને આપી નથી, આ નગરની જમીનદારી અને આવકનો ઉપભોગ તો તે કર્મપરિણામ રાજા પોતે જ કરે છે અને તેની આવકનો કેટલોક વિભાગ શુભાશય વિગેરે રાજાઓને આપે છે[1] એને પરિણામે આ સાત્વિકમાનસપુર અને તેના તાબાના સર્વ નગરો ઉપર મહામોહ વિગેરે રાજાઓ કે તેના સેવકોનુ કાંઇ જોર ચાલતુ નથી આ સાત્વિકમાનસપુર આખા જગતના સાર ભૂત છે, એ સર્વ પ્રકારના ઉપદ્રવોથી તદ્દન રહિત છે, એ સર્વ પ્રાણીઓને અનેક પ્રકારના આહ્લાદ ઉત્પન્ન કરે તેવુ સુદર છે અને બાહ્ય મનુષ્યોના મનને પોતાના તરફ હરણ કરે તેવુ છે આની રીતે એ સાત્વિકમાનસપુર સબધી હકીકત ભાઇ પ્રકર્ષ! તારી પાસે મેં સક્ષેપમા જણાવી તે તારા લક્ષ્યમા આવી હશે, હવે એ નગરમા વસનારા લોકો કેવા સુદર છે તેનુ વર્ણન કરૂ છુ તે તુ લક્ષ્ય દઇને સાભળ અને ચિત્તમા ધારણ કર!

સાત્વિકપુરના લોકો

"આ [2]સાત્વિકમાનસનગરમા જે બાહ્ય લોકો વસે છે તેઓમા શૂરવીરપણુ, બળવાનપણુ વિગેરે ગુણો હોય છે અને જે બહિરગ લોકો આ સાત્વિકપુરમા આવીને વસે છે તેઓ આ નગરના માહાત્મ્યને લઇને જ વિબુધાલય (દેવલોક)મા જાય છે એ ઉપરાત વળી જે લોકો અહીં રહેતા હોય છે તેઓની દૃષ્ટિ સન્મુખ વિવેક પર્વત આવી જાય છે, કારણ કે સાત્વિકપુરથી તે પર્વત ઘણો જ નજીક છે અથવા બરાબર કહીએ તો સાત્વિકપુરમા જ તે આવેલો છે હવે એ સાત્વિકપુરમા રહેનારા લોકોમાથી જે કોઇ એ વિવેકપર્વતને દેખીને તેના ઉપર આરોહણ કરે છે તેઓ જરૂર જૈનપુરને પ્રાપ્ત કરે છે

---

૧ સાત્વિક મનમા મોહ-રાગ કે દ્વેષનુ સામ્રાજ્ય પ્રવર્તતુ નથી કર્મ તો હજુ રહ્યા છે, પણ તે શુભ હોય છે આ વાત આ જ પ્રકરણમા આગળ વધારે સ્પષ્ટ કરી છે

૨ સાત્વિકપુરમા વસનારા સર્વ લોકો જૈનધર્મ આદરનાર જ હોય છે એમ નથી આ હકીકત સ્પષ્ટ કરવામા ગ્રથકર્તાએ નિષ્પક્ષપાતપણુ બતાવ્યુ છે સાત્વિકભાવ જૈનેતરમા પણ સભવે છે અને તેને વિબુધાલયમા (દેવલોક સુધી) જાય છે મોક્ષ જવા માટે શુદ્ધ સદ્દહણા જોઇએ આ હકીકત લક્ષ્યપૂર્વ[illegible] યોગ્ય છે

અને ખરેખરા સુખના ભાજન થાય છે[1] આ પ્રમાણે બનવાથી પરિણામ એ થાય છે કે એક તો આ નગરના પ્રભાવથી જ તે લોકો સ્વભાવે સુંદર હોય છે અને પછી વળી વિવેક પર્વતના શિખર ઉપર ચઢે એટલે (હોય છે તેથી પણ) વધારે સુંદર થાય છે વળી આ ભવચક્રનિવાસી પ્રાણીઓમા જે પાપી હોય છે તેમને આ જૈનપુર એવુ સુંદર લાગતુ નથી, એ સુખ આપનાર છે એમ તેમને જણાતુ નથી અને એની વિશિષ્ટતા તેઓના ખ્યાલમા બરાબર આવતી નથી જેઓ સાત્વિકમાનસપુરમા આવી એ પર્વતપર ચઢે છે તેઓને આ જૈનપુર અતિ સુંદર ભાસે છે, માટે જેઓનુ ભવિષ્યમા બહુ કલ્યાણ થવાનુ છે અને જેઓ સન્માર્ગે ગમન કરનારા છે એવા લોકો આ સ્વાભાવિક સુંદર નગરમા રહે છે આવી રીતે એ સાત્વિકપુરમા વસનારા લોકો સબધી હકીકતનુ વિવેચન તારી પાસે કર્યુ હવે એ વિવેકગિરિ સબધી હકીકત તને જણાવુ છુ તે પણ સમજી લે

વિવેકગિરિ.

"ભવચક્રમા રહેનારા પ્રાણીઓ જ્યા સુધી આ વિવેક મહાગિરિને જોતા નથી ત્યા સુધી જ તેઓ અનેક પ્રકારના દુ ખોમા સબડતા હોય છે જેવુ એક વખત તેઓને આ વિવેકપર્વતનુ દર્શન થાય છે કે તુરત જ ત્યાર પછી તેઓની બુદ્ધિ ભવચક્ર તરફ થતી જ નથી, ભવચક્ર ઉપર તેમને પ્રેમ પણ રહેતો નથી અને ભવચક્ર તરફ આકર્ષણ પણ થતુ નથી છેવટ એ વિવેકગિરિદર્શનનુ પરિણામ એ થાય છે કે તેઓ ભવચક્રને છોડી દેઇને વિવેક પર્વત ઉપર ચઢી જાય છે અને સર્વ પ્રકારના દુ ખોથી રહિત થઇ અલૌકિક આનદના ભોગવનારા થાય છે સપૂર્ણ આનદ હમેશને માટે પ્રાપ્ત કરવાનો માર્ગ તેઓને વિવેકપર્વત ઉપર ચઢ્યા પછી દેખાય છે એમ થવાનુ કારણ એ છે કે તેઓ વિવેક પર્વત ઉપર ચઢે એટલે ત્યાથી તેઓ આખા ભવચક્ર નગરને પોતાની હથેળીમા રહેલા પદાર્થની માફક જોઇ શકે છે તેઓ એ પર્વત ઉપરથી બરાબર જોઇ શકે છે કે એ ભવચક્રમા તો અનેક બનાવો વારવાર બન્યા જ કરે છે, એ નગર

---

[1] સાત્વિકપુર એટલે સમ્યગ્ જ્ઞાનવગર પણ કર્મનિર્જરા કરવાની પ્રવૃત્તિ આ વાત વિસ્તારથી આગળ આ જ પ્રકરણમા સ્પષ્ટ કરશે જેઓ આગળ વધી કર્મનો નાશ કરી પ્રગતિ કરે છે તે વિવેક પ્રાપ્ત કરી કર્મગ્રંથિ છેદી સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરે છે આ ખરેખરો વિકાસક્રમ છે અને યોગદૃષ્ટિએ વિચારણીય છે

અનેક દુ ખોથી ભરેલુ છે તેની પરિપાટિની રચના જોતા તેઓને એ નગર તરફ વૈરાગ્ય આવે છે અને એ નગરથી દૂર જવાનો નિર્ણય થાય છે એક વખતે એ ભવચક્ર ઉપર વૈરાગ્ય આવ્યો એટલે સ્વાભાવિક રીતે જ તેઓને પેલા વિવેકગિરિ ઉપર પ્રેમ આવે છે, કારણ કે તેમને જણાય છે કે તેઓના વાસ્તવિક સુખનુ કારણ એ મહાન્ પર્વત છે આવા નિર્ણયને લઈને પછી તો એક ઘણી સારી વાત બને છે અને તે એ છે કે એ વિવેકપર્વતના માહાત્મ્યથી એ લોકો ભવચક્રમા થોડો વખત રહે ત્યા સુધી પણ તેઓ ઘણા સુખી થાય છે, વાસ્તવિક આનદ પામે છે અને અત્યત ઉન્નત દશાના માર્ગપર આવી જાય છે

અપ્રમત્તત્વ શિખર

" ભાઇ પ્રકર્ષ ! તારી પાસે વિવેકપર્વત સબધી હકીકત વિસ્તારથી સ્પષ્ટ કરી હવે એ વિવેકગિરિનુ મોટુ શિખર અપ્રમત્તત્વ નામનુ છે તે સબધી હકીકત તને સમજાવુ છુ તે ધ્યાનમા રાખી લે આ અપ્રમત્તત્વ શિખર સર્વ દોષોને નાશ કરનાર છે અને અતરગ રાજ્યમા રહેલા સર્વ દુષ્ટ રાજાઓને મોટો ત્રાસ કરનાર થઇ પડેલુ છે એમ થવાનુ કારણ એ છે કે એ મહા(વિવેક)ગિરિપર ચઢેલા લોકોને ઉપદ્રવ કરવા સારૂ પેલા મહામોહ વિગેરે શત્રુઓ આવી ચઢે છે તો તે પર્વત ઉપરના લોકો પેલા અપ્રમત્તત્વ શિખર[1] ઉપર ચઢીને તેઓના ઉપર એવો સખ્ત મારો ચલાવે છે કે આખરે પેલા શત્રુઓ પર્વત પરથી ગબડતા ગબડતા નીચે જમીનપર પડી જાય છે, અને તેઓના (શત્રુના) શરીરના અવયવો ભાગીને ભૂક્કો થઇ જાય છે, જેથી ભયમા ને ભયમા શિખર તરફ જોતા જોતા તેઓ દૂર નાસી જાય છે આ અપ્રમત્તત્વ શિખર ઉપર કોઇ પણ પ્રકારના પ્રમાદ[2] થતા જ નથી વિવેક પર્વતપર રહેનારા પ્રાણીઓના શત્રુભૂત અતરગ રાજાઓને દળી નાખવા સારૂ જ એને બનાવવામા આવ્યુ હોય તેમ જણાય છે ભાઇ ! એ શિખર ઉજ્જ્વળ છે, ઘણુ વિશાળ છે, બહુ ઊંચુ છે, સર્વ લોકોને સુખ આપનારૂ છે અને ઘણુ જ સુદર છે

---

૧ એક તો વિવેકી અને વળી પ્રમાદ રહિત એટલે એવા જાગ્રત પ્રાણીઓના શત્રુઓ નાશ પામે તેમા નવાઇ નથી વળી ડુગરના શિખર પરથી લડનારને ઘણી સગવડ સ્થાનની પણ મળે છે આ સર્વ બાબત બહુ વિચારવા યોગ્ય છે

૨ પ્રમાદ મદ્ય વિષય કષાય નિદ્રા અને વિકથા

જૈનપુર.

"ભાઇ ! એવી રીતે 'અપ્રમત્તત્ત્વ' શિખર સંબંધી હકીકત તને સંક્ષેપમાં કહી સંભળાવી હવે જૈનપુર સંબંધી હકીકત તને કહી સંભળાવું છું તે બરાબર ધ્યાન દઇને સાંભળ આ જૈનપુર એક ઘણું ઉત્તમ નગર છે, નિરંતર આનંદ પ્રાપ્ત કરવાનું કારણ છે અને પુણ્ય વગરના પ્રાણીઓ ભવચક્રમાં ગમે તેટલો કાળ ભટક્યા કરે પણ તેમને ઘણું જ દુર્લભ છે, મળવું મુશ્કેલ છે, નજરે પડવું પણ અશક્ય છે, કારણ કે અનંતકાળ સુધી ભવચક્રનગરમાં રખડપટ્ટી કરતાં કરતાં (જ્યારે પ્રાણી ઓઘદષ્ટિ છોડી યોગદષ્ટિમાં આવે છે ત્યારે) તે મહા મુશ્કેલીએ સાત્ત્વિકમાનસનગરે આવે છે ઘણુંખરા તો અનેક ભવો ભવચક્રમાં કરે, પણ તેમની નજરે સાત્ત્વિકમાનસપુર આવતું જ નથી[1] કદાચ તેમને કોઇ વખત એવી રીતે સાત્ત્વિકમાનસપુર મળી જાય તોપણ તેઓ ત્યાં થોડો વખત રહી વળી પાછા ભવચક્રમાં ચાલ્યા જાય છે અને ત્યાં તો અનંત નગરો હોવાથી પછી તેમનો એકદમ પત્તો ખાતો નથી[2] એવા પ્રાણીઓ વિવેકપર્વતના દર્શન જ કરતા નથી આની ગતે પ્રાણીઓ અનેક વાર સાત્ત્વિકમાનસપુરમાં આવે, વળી ભવચક્રમાં ભટકે, વળી આવે ને જાય એમ ફરતાં ફરતાં કોઇ વખત તેમની નજરમાં વિવેકપર્વત આવે છે કેટલાક પ્રાણીઓ તો પોતાની જાતના એવા શત્રુ હોય છે કે તેઓ પોતાની નજરે આવો સુંદર વિવેકપર્વત જુએ તો પણ અને હકીકત સમજે છતાં પણ એ સુંદર પર્વત ઉપર ચઢતા નથી અને પાછા ભવચક્રમાં ચાલ્યા જાય છે, વળી કેટલાક પ્રાણીઓ એ વિવેકપર્વતપર ચઢ્યા છતાં પણ અતિ સુંદર પરંતુ *મહાદુર્લભ પેલા અપ્રમત્તત્ત્વ શિખરને જોઇ શકતા નથી કેટલાક એ શિખરને જુએ છે તો પણ એના

---

૧ સંસારપરિપાટિમાં જ્યારે પ્રાણી ધર્મસંમુખ થાય છે ત્યારે છેલ્લા પુદ્ગળપરાવર્તમાં એની દશા સુધરતી જણાય છે તે વખતે તે યોગદૃષ્ટિમાં આવે છે આ હકીકત "જૈન દૃષ્ટિએ યોગ' નામના ગ્રંથમાં વિસ્તારથી બતાવી છે તેથી અત્ર લંબાણ નોટ લખી નથી વાતનો સાર એ છે કે વિકાસક્રમમાં ક્રમે ક્રમે સુધારો થતો જાય છે જે પ્રાણી પ્રગત થવાનો હોય તે મિથ્યાત્વ દશામાં હોય ત્યારે તેને પ્રથમ સાત્ત્વિકપુર મળે છે, ત્યાં નિર્જરા કરીને વિવેક પ્રાપ્ત કરે છે વિવેક વગર યથાસ્વરૂપ જૈનદર્શન પ્રાપ્ત થતું નથી

૨ કેટલાક પ્રાણી સાત્ત્વિક માનસ સુધી આવે, પણ પાછો વિકાસ અટકી પડે તો વળી ભવચક્રના ફેરામાં પડી જાય છે

ઉપર ચઢવાની મહેનત લેતા નથી અને આળસ કરીને ભવચક્રમાં જ આનંદ માની બેસે છે પર્વતપર અને તેના શિખરપર ચઢવામાં મહેનત પડે તે ભયથી તેઓ ભવચક્રના દુખમાં આનંદ માની જમીન પર જ પડ્યા રહે છે જે ભાગ્યશાળી પ્રાણીઓ આ મનોહર અપ્રમત્તત્વ શિખર ઉપર ચઢી જાય છે તેઓ ત્યાર પછી જૈનપુરને જુએ છે, બાકી એ જૈનપુરના દર્શન કરાવે તેવી સામગ્રીઓ મળવી ભવચક્રમાં ઘણી જ દુર્લભ છે એવી સામગ્રી ભવચક્રનગરમાં છે જ નહિ એવું કાંઇ નથી, પણ મળવી ઘણી મુશ્કેલ છે આ પ્રમાણે હોવાથી મેં તને અગાઉથી જ કહ્યું છે કે ભવચક્રમાં ફરનારા પ્રાણીઓને એ અત્યંત સુંદર અને સતત આનંદ આપનાર જૈનપુર મળવું ઘણું જ મુશ્કેલ છે એ જૈનપુર અનેક સુંદર રત્નસમૂહોથી ભરપૂર છે, એ સર્વ પ્રકારના સુખોની ખાણ છે અને આખી દુનિયામાં સારભૂત વસ્તુઓ હોય તેના પણ સાર જેવું એ નગર છે

જૈનપુરના લોકો.

આવી રીતે સંક્ષેપમાં તારી પાસે જૈનપુરનું વર્ણન કરી બતાવ્યું, હવે એ જૈનપુરમાં રહેનારા લોકો કેવા છે તેની હકીકત તને કહું છું તે તું લક્ષ્યમાં રાખી લે આ જૈનપુરમાં રહેનારા સજ્જન લોકો નિરંતર આનંદમાં મ્હાલ્યા કરે છે, તેઓ સર્વ પ્રકારની બાધા પીડાથી રહિત થયેલા હોય છે અને એમ હોવાનું કારણ એ નગરનો જ પ્રભાવ છે તેઓએ સર્વેએ નિવૃતિ (મોક્ષ)નગરીએ જવાનો નિર્ણય કરેલો હોય છે અને તેને માટે તેઓ નિરંતર પ્રયાણ કરી રહ્યા છે અને પ્રયાણ કરતા-મુસાફરી કરતા વચ્ચે વચ્ચે વળી તેઓ કોઇ જ યાએ મુકામ પણ કરે છે એવી રીતે તેઓ મુકામ કરે ત્યારે પણ વિબુધાલયમાં આનંદ ભોગવે છે અને જ્ઞાનયુક્ત હોવાથી ત્યાં પણ મોક્ષનો માર્ગ સરળ કરતા જાય છે એ લોકોને પણ મહામોહ વિગેરે શત્રુઓ તો છે જ, પણ તેઓના શક્તિ બળ અને ધીરજ જોઇને ભયથી તે શત્રુઓ દૂર નાસી જાય છે અને એમનાથી (જૈનોથી) દૂર જ તેઓ ફર્યા કરે છે"

પ્રકર્ષ—"મામા! આપ કહો છો તેવું તો તદ્દન લાગતું નથી, કારણ કે ભવચક્રના લોકો જેવી રીતે મહામોહ વિગેરેમાં આસક્ત થયેલા દેખાતા હતા તેમ આ જૈનપુરના લોકો પણ મહામોહ વિગેરે આંતર શત્રુઓમાં આસક્ત જણાય છે, કારણ કે આ જૈન લોકો પણ સર્વ કાર્યો કરતા જણાય છે જેમકે એ ભવચક્રના લોકો

" અન્ય સુંદર શબ્દાદિ વિષયો ઉપર [1]મૂર્છા રાખે છે તો આ (જૈન)
" લોકો પણ ભગવાનના બિબ ઉપર મૂર્છા રાખે છે, ભવચક્રના લોકો
" જેમ ધનવિગેરે બાહ્ય પદાર્થો ઉપર પ્રીતિ રાખે છે તેમ આ જૈન
" લોકો સ્વાધ્યાય-અભ્યાસ કરવા ઉપર પ્રીતિ રાખે છે, ભવચક્રના
" લોકો જેમ પોતાના સાસારિક સગા કે પુત્રાદિ ઉપર સ્નેહ રાખે છે
" તેમ આ જૈનપુરના લોકો પોતાના સ્વધર્મ (સાધર્મી) બધુઓ
" ઉપર ઘણો સ્નેહ રાખે છે, ભવચક્રના લોકો જેમ પ્રપચ વિગેરે
" કરી પ્રસન્ન થાય છે તેમ આ જૈનપુરવાસીઓ સુદર ધર્માનુષ્ઠાનો
" કરવાથી રાજી થાય છે, ભવચક્રના લોકો પોતાના સગા પ્રેમી કે
" સબધીને જોઇને જેમ સતોષ પામે છે તેમ આ જૈનપુરવાસીઓ
" પોતાના ગુરૂમહારાજને જોઇને સતોષ પામે છે, ઇચ્છિત વસ્તુની
" પ્રાપ્તિ થતા જેમ સસારીઓને હર્ષ થઇ આવે છે તેમ આ જૈનોને
" પણ સાચી હકીકત પ્રાપ્ત થાય-સમજાય ત્યારે એટલે જ્ઞાનપ્રાપ્તિમા
" આનદ થાય છે, ભવચક્રનિવાસીઓ જેમ વિરોધી શત્રુ કે ઉલટા
" ભાવોને જોઇ તે ઉપર દ્વેષ કરે છે તેમ આ જૈનપુરવાસીઓ પો
" તાના વ્રતોમા કાઇ દૂષણ (અતિચાર) આવી જાય તો તેવા
" દૂષણો ઉપર દ્વેષ કરે છે, જેમ ભવચક્રના મનુષ્યો પોતાની આજ્ઞાનો
" લોપ કરનારા ઉપર ક્રોધ કરે છે તેમ જૈનપુરવાસીઓ જે પ્રાણીઓ
" [2]સમાચારીનો લોપ કરે એટલે ધર્મશાસ્ત્રની આજ્ઞાનો લોપ કરે
" તેમના ઉપર ક્રોધ કરે છે, જેમ સસારી પ્રાણીઓ પોતાના વિરો-
" ધીઓ ઉપર રોષ કરે છે તેમ જૈનપુરવાસીઓ શાસ્ત્ર(જૈન
" પ્રવચન)ના વિરોધીઓ ઉપર રોષ કરે છે, પોતાને વિલાસયોગ્ય
" અનુકૂળ વસ્તુઓની પ્રાપ્તિ થતા જેમ ભવચક્રના પ્રાણીઓ મદ કરે
" છે તેમ જૈનપુરવાસીઓ પોતાના કર્મની નિર્જરામા[3] મદ કરે છે,
" સસારી પ્રાણીઓ પોતાની ઉત્તમ જાતિ, કુળ, બળ વિગેરે અનેક
" બાબતમા અહકાર (અભિમાન) કરે છે તેમ જૈનપુરવાસીઓ પોતે
" જે જે બાબતની પ્રતિજ્ઞા (બાધા, નિયમ) લીધેલ હોય તેનો નિ-

---

૧ અહીંથી ઉપરથી વિરોધ પણ અ ર શ્લેષ છે પ્રશસ્ત અપ્રશસ્ત ભાવ બતાવવા સુદર ચર્ચા કરી છે અર્થ જરા વિચારવાથી બરાબર સમજાઇ જાય તેવો છે

૨ સમાચારીઃ સાધુના આચાર ગ્રથને સમાચારી' કહેવામા આવે છે સ માચારી લોપવી એટલે એ ગ્રથમા બતાવેલ આચારથી ઉલટા ચાલવુ

૩ નિર્જરા ભોગવ્યા વગર કર્મને આત્મપ્રદેશથી તપદ્વારા ખેરવી નાખવા તેને 'નિર્જરા' કહેવામા આવે છે

"વહિ કરવા માટે મનમા અભિમાન[1] લાવે છે, ભનવકુનિવાસી જેમ
"અન્ય ઉપર આધાર વિશ્વાસ રાખે છે, પ્રતિકૂળ પ્રસંગોમા બીજાની
"સહાય ઉપર મદાર બાંધે છે તેમ આ જૈનપુરવાસીઓ [2]પરીષહો
"ઉપર (અન્યની સહાય વિના પ્રસન્ન ચિત્તથી પ્રતિકૂળ પ્રસંગોને સહન
"કરવા) પોતાની સાધ્યપ્રાપ્તિનો આધાર રાખે છે, સસારી પ્રાણીઓ
"પોતાના નિર્બળ વિરોધી તરફ અનાદર કરે છે અથવા તેને જોઇને
"કોઇક હાંસી કરે છે તેમ આ જૈનપુરવાસીઓ ઉપર કોઇ પ્રકારના
"દેવકૃત ઉપદ્રવો થાય છે તો તેના તરફ તેઓ તદ્દન બેદરકારીવાળા
"રહે છે અથવા તેમને કાંઇક હાસીની દૃષ્ટિથી જુએ છે, સસારી
"પ્રાણીઓ જેમ પોતાની એબ છુપાવે છે તેમ એ જૈનપુરવાસીઓ
"પણ જૈનશાસનની મલીનતા થાય-હલકાઇ જણાય એવી બાબતોને
"છુપાવી દે છે, સામાન્ય સર્વ પ્રાણીઓ જેમ બીજા નિર્દોષ પ્રાણીઓને
"છેતરે છે તેમ આ જૈનપુરવાસી જનો પોતાની ધુતારી ઇંદ્રિયોને
"વારવાર છેતરે છે, ઇંદ્રિયોને આત્મદ્રોહના માર્ગે જતી અટકાવી
"આત્મસાધનના માર્ગમા જોડે છે, પ્રાકૃત સર્વ પ્રાણીઓ જેમ
"(ધનસંપત્તિ મેળવવાનો કે કીર્તિપ્રાપ્તિ કરવાનો) લોભ રાખે છે
"તેમ એ જૈનપુરવાસીઓ તપસ્યા કરવાનો તથા ચારિત્ર પાલન કર
"વાનો લોભ રાખે છે, સાધારણ સર્વ પ્રાણીઓ શારીરિક સુખના
"સાધનોની બાબતોમા અત્યંત આસક્ત થઇ જાય છે તેમ એ
"જૈનલોકો મહાપુરૂષોનુ વૈયાવચ્ચ[3] કરવામા આસક્ત થઇ જાય
"છે, સસારી પ્રાણીઓ જેમ પૌદ્ગલિક વસ્તુઓનુ રક્ષણ કરે છે
"તેમ એ જૈનપુરવાસીઓ સુદર ધ્યાનયોગની સારી રીતે રક્ષા કરે
"છે, સસારી પ્રાણીઓ જેમ પરદ્રવ્યાદિ અનેક બાબતોની તૃષ્ણા કરે
"છે, મેળવવાનો લોભ રાખે છે તેમ એ જૈનપુરવાસીઓ પરોપકાર
"કરવાની બાબતમા તૃષ્ણા રાખે છે, સસારીપ્રાણીઓ સ્વાર્થવશ
"થઇ અનેક જીવોનો વિનાશ કરે છે તેમ આ જૈનપુરવાસીઓ પ્ર
"માદ (મદ્ય-વિષય-કષાય-વિકથા અને નિદ્રા) રૂપ ચોરોનો વિનાશ

---

૧ આ સામાન્ય વચન જણાય છે પ્રતિજ્ઞાનો નિર્વાહ થતા આનદ થાય છે એ જ આશય અત્ર હોવો જોઇએ

૨ પરીષહ ક્ષુધા તૃષા આદિ બાવીસ પરીષહો છે જુઓ નવતત્ત્વમા સ યમ તત્ત્વ એથી કર્મ આવતા અટકી પડે છે સાધુઓ સર્વ પરીષહો સહન કરે છે

૩ વૈયાવચ્ચ વડીલોની સેવા કરવી તેમની ચાકરી ઉઠાવવી તેમની મા વજત કરવી વિગેરે

"કરે છે, સસારી પ્રાણીઓ અનેક બાબતોમાં[1] ભય પામ્યાં કરે છે
"તેમ આ જૈનપુરવાસી પ્રાણીઓ ભવચક્રમા ભ્રમણ કરવાની
"બાબતથી વારવાર ભય પામ્યા કરે છે, જેમ સંસારી પ્રાણીઓને
"અનેક ખરાબ પદાર્થો જોતા કે એંદી આળસુનો સગ થતા તે તરફ
"જુગુપ્સા થાય છે તેમ આ જૈનપુરવાસીઓને પણ ખરાબ રીતીએ
"ચાવનારની બાબતમા જુગુપ્સા થાય છે, જેમ ભવચક્રના ભવા-
"ભિનદી લોકો અનેક ભવભ્રમણની બાબતમા રમણ કરે છે તેમ
"આ જૈનપુરવાસીઓ પણ નિર્વૃતિનગરીને માર્ગે રમણ કરે છે,
"વ્યવહારૂ માણસો જેમ મૂર્ખ મનુષ્યોની મૂર્ખતાની હાસી કરે છે,
"મજાક કરે છે, તેમ એ જૈનો વિષયસુખ ભોગવનારાઓને જોઇને
"તેના તરફ હસે છે, સસારી પ્રાણીઓ પોતાને અપ્રિય વસ્તુના
"સયોગમા ઉદ્વેગ પામે છે તેમ આ જૈનપુરવાસીઓ આચારની
"બાબતમા શિથિળતા જોઇને ઉદ્વેગ પામે છે, સાધારણ પ્રાણીઓ
"જેમ પ્રિય પદાર્થના વિયોગમા દીલગીરિ (શોક) કરે છે તેમ આ
"જૈનપુરવાસીઓ ભૂતકાળમા થયેલા પોતાના ખરાબ ચરિત્રને યાદ
"કરીને મનમા વારવાર શોચ કરે છે, પશ્ચાત્તાપ કરે છે, દીલગીર
"થાય છે, ભવચક્રના લોકો બીજાના દુરાચાર તરફ તિરસ્કાર બતાવે
"છે તેમ એ જૈનપુરવાસીઓ પોતાના ઉત્તમ વર્તનમા કોઇ વખત
"સ્ખલના (ભૂલ) થતી જોઇ પોતાને ધિક્કારે છે એટલે તે બાબતને
"ખરાબ માને છે, સસારી પ્રાણીઓ જેમ લોકોની કે લોકોના કાર્યોની
"નિંદા કરે છે તેમ એ જૈનપુરવાસી લોકો પૂર્વે પોતાનો ભવચક્રમા નિવાસ
"થયેલો છે તે બાબતની વારવાર નિંદા કરતા જણાય છે, સસારી જીવો
"જેમ સુદર યુવતિની પ્રાર્થના કરે છે, તેને રાજી રાખવા તેને પૂજે છે, તેમ
"જૈનપુરવાસીઓ તીર્થંકર મહારાજની આજ્ઞારૂપ યુવાન સ્ત્રીની આરાધના
"કરે છે, સસારી પ્રાણીઓ જેમ સુદર લલનાની સેવના કરે છે તેમ એ
"જૈનપુરવાસીઓ એ પ્રકારની [2]શિક્ષારૂપ લલનાની સેવા ઉઠાવે છે

"આવી રીતે મામા! તમે જોશો કે સસારી જીવોમા ભવચક્ર
નિવાસીઓમા મૂર્છા, રજન, સ્નેહ, પ્રેમ, સતોષ, હર્ષ, દ્વેષ, ક્રોધ, રોષ,
આનદ, અહકાર, વિશ્વાસ, વિસ્મય, ગૂઢતા, વચન, લોભ, ગૃદ્ધિ, રક્ષા,

---

૧ ભય સાત પ્રકારે છે ૧ ઇહલોક ભય, ૨ પરલોક ભય ૩ આદાન ભય, ૪ અકસ્માત્ ભય, ૫ અપયશ ભય, ૬ આજીવિકા ભય ૭ મરણ ભય મનુષ્યને મનુષ્યથી ભય તે ઇહલોક ભય અને મનુષ્યને દેવતિર્યંચનો ભય તે પરલોક ભય

૨ શિક્ષા અભ્યાસ તે બે પ્રકારે છે—૧ ગ્રહણશિક્ષા, ૨ આસેવના શિક્ષા ૧ ગ્રહણ શિક્ષા પ્રતિદિન સૂત્ર અને અર્થનુ વિધિપૂર્વક ગ્રહણ કરવુ તે, ૨ આસેવના શિક્ષા પ્રતિદિન વિધિપૂર્વક ક્રિયા કરવી તે

તૃષ્ણા, હિંસા, ભય, જુગુપ્સા, રમણતા, હાસ્ય, ઉદ્વેગ, શોક, તિરસ્કાર, નિંદા, યુવતિઆરાધના, લલનાસેવા આદિ જોવામા આવે છે, તે તે ભાવોમા રમણ કરતા તેમને દેખવામા આવે છે, તેમ આ જૈન પુરવાસીઓ પણ કરતા જણાય છે, મૂર્છા, સ્નેહ, પ્રેમ આદિ સર્વ ભાવો એક યા બીજા આકારમા જૈનીઓમા પણ જોવામા આવે છે આપ જાણો છો કે મૂર્છા રજનાદિ સર્વ ભાવો મહામોહાદિ અતરગ શત્રુઓ સસારી પ્રાણીઓમા ફેલાવે છે અને એજ ભાવો જૈનપુરવાસીઓમા પણ ચોખ્ખા દેખાય છે ત્યારે આ પ્રમાણે હોના છતા આપશ્રીએ મને એમ શા માટે કહ્યુ કે મહામોહ વિગેરે રાજાઓને તો આ જૈન પુરવાસીઓએ દૂરથી તજી દીધેલા છે?"

વિમર્શ—"ભાઇ ! જે મહામોહ વિગેરેને તેં પ્રથમ જોયા હતા અને હાલ જૈન લોકોના સબધમા તેં જે હમણા કહ્યા તે જૂદા જ છે અહીં જે મહામોહાદિ જોવામા આવે છે તે એ જૈન લોકો તરફ અત્યત પ્રેમવાળા છે, બહુ હેત રાખનાર છે અને તેમનુ શ્રેય વધારનારા છે

અપ્રશસ્ત પ્રશસ્ત મોહાદિ

એ મહામોહાદિ રાજાઓ બે પ્રકારના છે તેમાના એક પ્રકારના રાજાઓ સર્વ પ્રાણીઓના ખરેખરા મોટા દુશ્મનો છે અને બીજા પ્રકારના રાજાઓ લોકોના ખરેખરા બધુઓ છે–પ્રેમી છે એનુ કારણ એ છે કે પહેલા પ્રકારના મહામોહ વિગેરે અતરગ જનો પ્રાણીઓને સસાર ચક્રમા ધકેલી મૂકે છે, તેમનો પાત કરાવે છે, કારણ કે તેઓ અપ્રશસ્ત–ખરાબ હોવાથી તેઓનો સ્વભાવ જ તેવા પ્રકારનો છે, જ્યારે બીજા મહામોહ વિગેરે એવા પ્રકારના છે કે જો તેઓ પાસે રહ્યા હોય તો પ્રાણીઓને નિર્વૃતિનગરી તરફ લઇ જાય છે, કારણ કે તેઓ પ્રશસ્ત હોવાથી તેઓનો સ્વભાવ જ તેવા પ્રકારનો છે હવે આ જૈન લોકોના સબધમા હકીકત એવી બની છે કે એમની પાસેથી પેલા શત્રુભૂત (પહેલા પ્રકારના) મહામોહાદિ દૂર ગયા છે, તેનો ત્યાગ કરી ગયા છે અને મિત્રભૂત મહામોહાદિ તેમની પાસે રહ્યા છે, જે હકીકતને પરિણામે એ જૈનપુરવાસીઓ સજ્જન હોઇને નિરતર આનદમા રહે છે[1] એ જૈનલોકો સર્વ પ્રકારના કલ્યાણને ભોગવનાર

---

૧ આ હકીકતમા પક્ષપાત જેવુ જરા પણ નથી મનોવિકારનો સર્વથા ત્યાગ તો ઘણી આગળ હદ વધે ત્યારે થાય છે પણ તે દરમિયાન તેની દિશા બદલી નાખવાની જરૂર સ્પષ્ટ દેખાય છે પ્રશસ્ત રીતે યોગપ્રવૃત્તિ કરવાનો માર્ગ શાસ્ત્રકારે બહુ સ્થાને બતાવેલ છે ઉપાધ્યાય શ્રીમદ્યશોવિજય એક પ્રસગે કહે છે કે રાગ ન કરશો કોઇ જન કોઇશુ રે નવિ રહેવાય તો કરજો મુનિશુ રે વિગેરે પરિણામે રાગનો એ રીતે જ નાશ થાય છે આ બાબત ઘણી ગભીર છે

હોય છે અને બહુ શ્રેષ્ઠ માણસો હોય છે, તેઓ સબંધી હકીકત તને કહી સભળાવી હવે એ વિવેકગિરિના સદરહુ શિખરપર આવેલા ચિત્તસમાધાન મંડપ સબંધી હકીકત તને કહી સભળાવુ તે તું ધ્યાન દઇને સાંભળ —

ચિત્તસમાધાન મંડપ.[1]

"એ મંડપમા એવી શક્તિ છે કે જ્યારે એ પ્રાણીને મળી જાય છે ત્યારે તે પોતાના વીર્યથી પ્રાણીને ઘણું સુખ આપે છે ત્રણ જગતના બધુ આ મહારાજાને બેસવા સારૂ એ મંડપ સંઘાએ બનાવી રાખ્યો છે (આ હકીકત કહેતી વખતે સિંહાસનપર બેઠેલા ચતુર્મુખ નૃપતિ તરફ આગળી બતાવીને વિમર્શ હકીકત આગળ ચલાવે છે) **જ્યા સુધી આ ચિત્તસમાધાન મંડપ પ્રાણીને મળતો નથી ત્યા સુધી આખા ભવચક્રનગરમા સુખની ગંધ પણ પ્રાણીને આવતી નથી.**

નિઃસ્પૃહતા વેદિકા.[2]

"ભાઇ પ્રકર્ષ! આવી રીતે તારી પાસે ચિત્તસમાધાન મંડપની વાત ટુકામા કરી હવે તારી પાસે નિઃસ્પૃહતા નામની તે મંડપના મધ્યમા ગોઠવેલી વેદિકા સબંધી હકીકત કહુ તે સાંભળ જે લોકો આ નિઃસ્પૃહતા નામની વેદિકાને વારવાર સ્મરણમા રાખ્યા કરે છે, યાદ કરે છે, તેમને શબ્દ વિગેરે ઇંદ્રિયના ભોગો તો તદ્દન ઝેર જેવા લાગે છે, તેમને એ ભોગોમા કોઇ જાતનો રસ આવતો નથી અને એમા આનદ પણ પડતો નથી તેઓનુ મન એવા ભોગો ઉપર જરા પણ લાગતુ જ નથી અને તેથી તેઓએ જે કર્મો અગાઉ એકઠા કરેલા હોય છે તે ઓછા થતા જાય છે, ક્ષય પામતા જાય છે અને એવી રીતે કર્મરૂપ કચરો જવાને લીધે તેઓ મેલ વગરના થઇને સસારમા રહે છે, પણ તેમને ભવચક્ર ઉપર પ્રેમ હોતો નથી, તેનાથી કંટાળીને

---

૧ ચિત્તસમાધાન મંડપ મનની સમતા, આવેશમા આવી જવાનો સર્વથા અસભવ સર્વ સુખનો આધાર મનની સમતા ઉપર છે એ દરરોજના અનુભવનો વિષય છે આ મંડપની સાથે મહામોહ રાજાનો ચિત્તવિક્ષેપ મંડપ સરખાવો તેના વર્ણન માટે જુઓ પૃ ૮૦૭-૮

૨ નિઃસ્પૃહતા કોઇ પણ પ્રકારની સ્પૃહા-ઇચ્છા નહિ નિર્મમત્વભાવ જુઓ યશોવિજયજીનુ નિઃસ્પૃહતા અષ્ટક દુનિયામા જે લબાણ થાય છે તે આશા અને સ્પૃહાને જ આભારી છે એકવાર સ્પૃહા નીકળી ગઇ એટલે કાર્ય સીધુ, દિશા સ્પષ્ટ અને પ્રયાણ અટકાવ વગરનુ થાય છે આ નિઃસ્પૃહતા વેદિકા સાથે મોહરાજાને બેસવાની તૃષ્ણા વેદિકા સરખાવવા યોગ્ય છે. તેના વર્ણન માટે જુઓ પૃ ૮૦૯

જ અહીં રહે છે જે ભાગ્યવાન્ પ્રાણીઓના મનમા એ નિ સ્પૃહતા વેદિકા વસી ગઇ હોય છે તેમને પછી દેવતાઓની દરકાર નથી, ઇંદ્રનુ પ્રયોજન નથી, રાજાની ખુશામત નથી અને કોઇની પણ ઓશિયાળ કે દરકાર નથી એ વેદિકાને પણ વિધાતાએ આ સુદર મહારાજાને બેસના માટે જ બનાવી છે

જીવવીર્ય સિંહાસન[1].

"એવી રીતે ચિત્તસમાધાન મડપમા મૂકેલી નિ સ્પૃહતા નામની વેદિકાનુ તારી પાસે વર્ણન કરી બતાવ્યુ એ વેદિકા ઉપર જીવવીર્ય નામનુ સિંહાસન મૂકવામા આવ્યુ છે તેની હકીકત તને હવે કહી સ ભળાવુ છુ જે પ્રાણીઓના મનમા આ જીવવીર્યની સ્ફુરણા થઇ આવે છે તેમને સુખનો જ અનુભવ થાય છે, તેવાઓને પછી દુ ખનો પ્રસગ પડવાનુ કાઇ કારણુ રહેતુ જ નથી એ આસન ઉપર બેઠેલા આ રાજા ઘણા જ સુંદર અને તેજસ્વી શરીરવાળા છે, એમના ચાર સુંદર મુખ છે, એ સર્વ જગતના બંધુ અને સર્વને અત્યત આનદ આપનાર છે, એ રાજાનો જે આ બહુ સુંદર પરિવાર દેખાય છે, તથા એ રાજાનુ જે આ સુદર મહાન્ રાજ્ય તેની સપત્તિ, તેનુ મહત્ત્વ અને તેજ દેખાય છે તે સર્વનુ કારણ આ જીવવીર્ય સિંહાસન છે એ સિંહાસન સબંધી તને કેટલી વાત કહુ? ટુકામા કહુ તો અહીં જે આ સાત્ત્વિકમાનસપુર દેખાય છે, તેમા રહેનારા લોકો દેખાય છે, વિવેકપર્વત દેખાય છે, તેનુ અપ્રમત્તત્વ શિખર દેખાય છે, તેમા જૈનપુર દેખાય છે, તેમા રહેનારા લોકો દેખાય છે, આ મડપ દેખાય છે અને વેદિકા દેખાય છે, વળી પોતાના સૈન્ય સાથે આ મહાન્ રાજા પણ અહીં દેખાય છે, તેમજ આખા ભુવનમા સર્વથી સુંદર મનોરાજ્ય અહીં દેખાય છે તે સર્વ એ જીવવીર્ય[2] સિંહાસનનો પ્રતાપ છે એમ તારે સમજવુ હકીકત એવી છે કે આ જીવવીર્ય નામનુ સિંહાસન અહીં ન હોય તો આ આખા મડપ ઉપર મહામોહ વિગેરે રાજાઓ ચડાઇ લઇ આવે

---

૧ જીવવીર્ય પ્રાણી પોતાની શક્તિ ફેરવે ત્યારે જ ખરો વિકાસ કરી શકે છે આ જીવવીર્ય સિંહાસન સાથે મોહરાજાનુ વિપર્યાસ સિંહાસન સરખાવવું એની હકીકત માટે જુઓ પૃ ૮૦૯

૨ પ્રાણીમા શક્તિ તો અનત છે પણ તેનો ઉપયોગ ન કરે બેસી રહે અથવા વિભાવમા પડી જાય તો આખુ મનોરાજ્ય અપ્રશસ્ત મહામોહના કબજામા પડી જાય છે તેટલા માટે પ્રાણીએ વીર્યસ્ફુરણા કરવાની જરૂર છે એના ઉપર ચિત્તની સમાધાનીનો અને મનોવિકારના નિગ્રહનો આધાર રહે છે

છે અને જોત જોતામાં ગર્વને હટાવી દે છે અને આ મંડપમાં જો જીવવીર્ય સિંહાસનની બરાબર સ્થાપના કરેલી હોય છે તો પેલા મહામોહ વિગેરે (અપ્રશસ્ત) રાજાઓ આ મંડપમાં પેસી પણ શકતા નથી, અને વત્સ પ્રકર્ષ! કોઈ વખત મહામોહ વિગેરે રાજાઓ આ સૈન્યનો તિરસ્કાર કરે છે ત્યારે જીવવીર્યના પ્રભાવથી તે પોતાનો બરાબર દેખાવ આપે છે અને પોતાની ખ્યાતિ સ્થાપિત કરે છે. જ્યાં સુધી આ જીવવીર્ય સિંહાસન અહીં બરાબર પ્રકાશિત હોય છે ત્યાં સુધી જ પેલું સર્વતોભદ્ર[1] સ્થિત દેખાય છે, હવે પછી વર્ણવવામાં આવશે તે રાજા પણ ત્યાં સુધી જ દેખાય છે, રાજાનું લશ્કર પણ ત્યાં સુધી જ જોવામાં આવે છે, આખો વિવેકગિરિ અને જૈનપુરની હાજરી પણ એ જીવવીર્ય સિંહાસનપર આધાર રાખે છે. આવી રીતે ભાઈ પ્રકર્ષ! તારી પાસે જીવવીર્ય સિંહાસન સંબંધી વાત કરી. હવે એ સિંહાસનપર બેસેલા રાજા અને તેના પરિવારનું વર્ણન તારી પાસે કહી સંભળાવું છું તે બરાબર લક્ષ્ય દઈને સાંભળ."

પ્રકર્ષ તત્ત્વચિંતન.

પ્રકર્ષે પોતાના મનમાં વિચાર કર્યો કે મામાએ જે વાત કરી તેનો ભાવાર્થ મારા મનમાં આવી રીતે સ્ફુરે છે—મામાએ પ્રથમ સાત્વિકમાનસપુરનું વર્ણન કર્યું તે અકામ નિર્જરાની અપેક્ષાએ ઉત્પન્ન થયેલ જ્ઞાનાંતરનું (મિથ્યાદૃષ્ટિ) પ્રાણીનું વીર્ય જણાય છે એટલે નદીમાં જોગ ઘસાતા ઘસાતા પથ્થર ગોળ થતો જાય તેમ કુટાતા પીટાતા પ્રાણીને અકામ નિર્જરા થઈ જાય છે, આત્મપ્રદેશથી કર્મો છૂટી જાય છે, પરંતુ તે વખતે તેને યોગ્ય અયોગ્યની વહેંચણ કરનાર વિશુદ્ધ જ્ઞાન હોતું નથી. સાધારણ રીતે ચાલુ ઓઘ દશા મૂકી દઈ પ્રાણી ધર્મની સન્મુખ થાય ત્યારે એ દશા હોય છે. એવા સાત્વિકપુરમાં રહેનારા જે લોકો બતાવવામાં આવ્યા છે તે એવા વિશુદ્ધ જ્ઞાન વગર પણ સાત્વિક મનને લઈને વિબુધાલયમાં (દેવલોકમાં) જાય છે. ત્યાર પછી જૈનધર્મના સિદ્ધાન્ત જાણ્યા વગર માત્ર કર્મની નિર્જરાથી પ્રાણીને એવી બુદ્ધિ થઈ આવે છે કે પોતે ધન સ્ત્રી પુત્ર શરીર અને સર્વથી તદ્દન જૂદો છે, પોતાને વાસ્તવિક રીતે એ ધન પુત્ર કે ઘરબાર સાથે કાંઈ સંબંધ નથી, વળી તેને એમ પણ જણાય છે કે મહામોહ વિગેરે શત્રુઓ પાસે હુઈ છે, મહા ભયંકર છે, ખરેખરા

૧ આ નામનું ઘર-અહીં તે ચિત્તસમાધાન મંડપ માટે વપરાયેલ જણાય છે.

દુશ્મન છે-આવા પ્રકારના અવલોકનદ્વારા બુદ્ધિ થઇ આવે છે તેને વિવેક કહેવામા આવે છે આવા પ્રકારનો વિવેક આવવાથી કેટલાક પ્રાણીઓના દોષો ઓછા થઇ જાય છે, કારણ કે વિવેકને લીધે કષાયો પાછા હઠી જાય છે, એવા પ્રાણીઓમા જે અપ્રમાદીપણુ આવે તેને શિખર કહેવામા આવ્યુ હોય તેમ જણાય છે ત્યાર પછી તે શિખર ઉપર જૈનપુર કહેવામા આવ્યુ તે (સાધુ સાધ્વી શ્રાવક શ્રાવિકા રૂપ) ચાર પ્રકારના સઘવિભાગમા વસનારાઓને અત્યત આનદ ઉત્પન્ન કરનાર [1]દ્વાદશાગી રૂપ જૈન પ્રવચન જણાય છે એ નગરમા રહેનારા લોકો ત્યાર પછી બતાવવામા આવ્યા તે ઉપર જણાવેલા સર્વ ગુણોથી ભૂષિત થયેલા અને તે દ્વાદશ અગોમા દર્શાવેલી આજ્ઞાને અમલમા મૂકનારા ચાર પ્રકારના સઘના લોકો સમજાય છે ત્યાર પછી એ જૈનપુરમા ચિત્તસમાધાન મડપ બતાવવામા આવ્યો છે તે સર્વના સાર જેવો છે, કારણ કે એ નગરની ખરેખરી શોભા એમા રહેલા એ મડપને લઇને જ છે ત્યાર પછી (નિ સ્પૃહતા) વેદિકાનુ વર્ણન કર્યું, તેના પર (જીવવીર્ય) સિંહાસનનુ વર્ણન કર્યું તે પ્રગટ શબ્દોમા કહેવામા આવ્યુ છે જેથી તુરત સમજી શકાય એવુ છે વળી મને આ સર્વ હકીકત ભાવાર્થ સાથે સમજાઇ છે તો હવે રાજા અને તેના સૈન્ય સબધી હકીકત પણ સમજી શકીશ એમા જરા પણ સશય જેવુ નથી આટલી હકીકત પોતાને સમજાઇ ગઇ તેથી પ્રકર્ષ પોતાના મનમા બહુ રાજી થયો

પ્રકરણ ૩૪ મું.

ચારિત્રધર્મરાજ

આજે પ્રકર્ષના આનદનો પાર નહોતો સાત્ત્વિકમાનસપુર અને ચિત્તસમાધાન મડપ અને તેમા આવેલી વેદિકા અને સિંહાસનના તત્ત્વચિંતવનમા એ પડી ગયો એ ચિંતવનમા તેને બહુ માધુર્ય પ્રાપ્ત થતુ ગયુ અને એવા જીવવીર્ય સિંહાસનપર બેઠેલા રાજાનુ વર્ણન સાભળવા એની આતુરતા વધી પડી

---

૧ જૈન ધર્મના મૂળસિદ્ધાન્તો આચારાગાદિ દ્વાદશાગીમા ગણનામા આવ્યા છે

ચતુર્મુખ રાજાધિરાજ.

પ્રકર્ષનુ તત્ત્વચિંતવન પૂરૂ થતા તેણે મામાને રાજાનુ વર્ણન કરવા વિજ્ઞપ્તિ કરી એટલે બુદ્ધિદેવીના ભાઈએ વાર્તા આગળ ચલાવી

" ભાઈ પ્રકર્ષ ! આ રાજા જે અહીં દેખવામા આવે છે તે લોકોમા ચારિત્રધર્મના નામથી સારી રીતે પ્રસિદ્ધ છે, તે રાજા જાતે ઘણો સારો ભલો અને આનદ આપનાર છે, એ રાજામા અનત શક્તિ છે, તે જગતનુ હિત કરવામા ઘણો તત્પર છે, તેનો ભડાર ભરપૂર છે, તેની સજા કરવાની પદ્ધતિ પણ સાધનથી ભરપૂર છે, તે વિચારપૂર્વક સમજવા યોગ્ય છે, તે સર્વ ગુણોની ખાણ છે અને બહુ જાણીતો છે એ રાજાને તુ બરાબર ધારી ધારીને જોઇ લે એના ચાર મુખ દેખાય છે એ ચારે મુખના નામ કયા કયા છે અને તેઓની શક્તિ કેટલી છે તે હુ હવે તને કહુ છુ તે ધ્યાન રાખીને સાભળ એ ચારે મુખને અનુક્રમે ૧ દાન ૨ શીલ ૩ તપ ૪ ભાવ કહેવામા આવે છે હવે એ ચારે મુખોનુ કાર્ય તને કહી સભળાવુ

૧. દાનમુખ. " એ ચારમા પહેલુ દાનમુખ છે એ મોહરાજાનો નાશ કરવા માટે જૈનપુરમા વસતા પાત્રોમા સત્ય [1]જ્ઞાનનો ફેલાવો કરે છે અને આખા જગતને ઘણુ જ વહાલુ લાગે તેવુ અભય[2] સર્વત્ર ફેલાવે છે વળી તેજ મુખ કહે છે કે જે પ્રાણીઓ વિશુદ્ધ ધર્મના આધારભૂત શરીરને સહાય કરનાર હોય તેઓને જરૂરી વસ્ત્ર પાત્ર આહાર વિગેરે ઉપયોગી ચીજો આપો[3] વળી હૃદયમા દયા આવવાથી[4] કોઇ ગરીબ દુખીને અથવા આધળા પાગળા અથવા શરીરની ખોડવાળાને અથવા દીનને આહારવિગેરે આપવાની બાબતમા આ દાનમુખ નિષેધ કરતુ નથી બાકી કેટલાક લોકો

---

૧ જ્ઞાનદાનનો આ વિષય છે

૨ અભય ભયરહિતપણુ કોઇના નાશ, ખૂન કે મરણ ન થાય, જીવન વધે તેને અભય કહેવામા આવે છે આ અભયદાન પ્રથમ મતમા મુખ્ય ભાગ બજાવે છે

૩ સુપાત્ર યોગ્ય પ્રાણીને જરૂરીઆતો પૂરી પાડવી તે સુપાત્રદાન છે તેમા મોજમજાની વસ્તુનો સમાવેશ થતો નથી આ ત્રીજો દાનનો પ્રકાર છે

૪ ચોથા પ્રકારના દાનને અનુકપાદાન કહે છે કોઇને જોઇને દયા આવવાથી વસ્તુ આપવી તેનો અહીં સમાવેશ થાય છે

[1]ગાયનુ દાન આપવાની વાતો કરે છે, ઘોડાનુ દાન કરવા સમજાવે છે, જમીન દાનમા આપે છે અથવા સોનુ આપે છે અને એવા અનેક પ્રકારના દાન આપવાનુ કહે છે, પણ એવા પ્રકારના દાનથી કોઇ પ્રકારનો ગુણ થતો ન હોવાને લીધે આ દાનસુખ એવા પ્રકારના દાનને પસદ કરતુ નથી આ દાનસુખ સુદર આશયને કરનાર છે તથા આ ગ્રહને મૂકાવી દેનાર છે અને દુનિયા ઉપર દયા ફેલાવી બધુભાવનો વિસ્તાર કરનાર છે આવી રીતે દાન નામના પ્રથમ સુખનુ તારી પાસે વર્ણન કર્યું હવે ત્યાર પછી એ ચારિત્રધર્મરાજનુ શીલ નામનુ બીજુ સુખ છે તેની હકીકત કહી સભળાવુ તે સમજી લે

૨ શીલસુખ. "જૈનપુરમા જે સાધુ લોકો વસે છે તેઓ સર્વે આ શીલસુખ નામનુ ચારિત્રરાજનુ સુખ જે પ્રમાણે કહે છે તે પ્રમાણે કરે છે આ શીલસુખ સાધુઓને અઢાર હજાર (૧૮૦૦૦) નિયમો[2] બતાવે છે તે સર્વને તે મહાત્માઓ દરરોજ અમલમા મૂકે છે અને આ શીલ

---

૧ આ દાનનો પ્રકાર અપ્રશસ્ત છે દાનમા ચિત્ત વિત્ત અને પાત્ર ત્રણ બાબતની શુદ્ધિ ધ્યાનમા રાખવાની છે ન્યાય માર્ગથી ઉપાર્જન થયેલ દ્રવ્ય આશસા રહિત ઉમગી ચિત્ત અને દાન ગ્રહણ કરનાર સચ્ચારી વ્રતધારી નિર્મમ નિરાગી પાત્ર એ ત્રણ વિશુદ્ધ જાણવા એ ત્રણની શુદ્ધાશુદ્ધિથી આઠ ભેદ થાય છે તે નીચે પ્રમાણે —

૧ શુદ્ધ પાત્ર શુદ્ધ ચિત્ત શુદ્ધ વિત્ત
૨ શુદ્ધ પાત્ર શુદ્ધ ચિત્ત અશુદ્ધ વિત્ત
૩ શુદ્ધ પાત્ર અશુદ્ધ ચિત્ત શુદ્ધ વિત્ત
૪ શુદ્ધ પાત્ર અશુદ્ધ ચિત્ત અશુદ્ધ વિત્ત
૫ અશુદ્ધ પાત્ર શુદ્ધ ચિત્ત શુદ્ધ વિત્ત
૬ અશુદ્ધ પાત્ર શુદ્ધ ચિત્ત અશુદ્ધ વિત્ત
૭ અશુદ્ધ પાત્ર અશુદ્ધ ચિત્ત શુદ્ધ વિત્ત
૮ અશુદ્ધ પાત્ર અશુદ્ધ ચિત્ત અશુદ્ધ વિત્ત

૨ શીલાગ ૧૮૦૦૦ શીલાગનુ સપૂર્ણ વિવેચન અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમ પૃ ૩૫૬ (દ્વિ આ) નોટમા કર્યુ છે ત્યાથી જોઇ લેવુ અહીં ફરીવાર તે લખ્યા નથી દશ યતિધર્મોની વિચાર પૂર્વક શુદ્ધ આચરણા શીલાગમા આવે છે શીલ એટલે વર્તન સમજવુ શીલ અને શિયળને ભેળવી નાખવા નહિ શિયળ એટલે બ્રહ્મચર્યપાલન એ અર્થ થાય છે સાધુ અઢાર હજાર શીલાગરથના ધોરી કહેવાય છે તેની વિગત સદરહુ નોટમા છે

સુખના હુકમોનો બરાબર આદર કરે છે આ શીલ (વિશુદ્ધ વર્તન) છે તે સાધુઓને ખરેખર આલંબન છે, તેમને આભૂષણ તુલ્ય શોભા આપનાર છે અને એ જ તે મહાત્માઓનુ સર્વસ્વ છે આ શીલમુખ મુનિવર્ગને સંપૂર્ણ આદેશ આપે છે, વળી મુનિ સિવાયનો જે વર્ગ હોય છે તેઓ પણ એમાંનો કેટલોક વિભાગ અમલમા મૂકે છે, થોડા થોડા હુકમો મુનિ સિવાયના ગૃહસ્થો પણ વર્તનામા મૂકે છે આવી રીતે શીલ નામના બીજા મુખ સબધી હકીકત તને સંક્ષેપમા કહી, હવે તપ નામનુ ત્રીજુ મુખ છે તેની હકીકત કહું છુ તે સાભળ

૩. તપમુખ. "ચારિત્રધર્મરાજાનુ આ ત્રીજુ મુખ ઘણુ મજાનુ છે અન્ય તરફથી કાઇ આશા રાખવી (આકાક્ષા) અને કોઇ પ્રકારની પીડા ભોગવવાની બાબત(આર્તિ)નો નાશ કરીને તે પ્રાણીને ઘણુ સુખ કરી આપે છે પ્રાણીને અન્ય પાસેથી આશા હોય છે તે દૂર થઇ જાય અને તે નિસ્પૃહી બને એટલે તેને કોઇની ઓશિયાળ રહેતી નથી,[૧] અને આશા પીડા ગઇ એટલે દુનિયાનો માર્ગ સરલ સીધો અને સપાટ થઇ જાય છે તપમુખ પ્રાણીઓમા સુદર પ્રકારનુ જ્ઞાન ઉત્પન્ન કરે છે, સંસારપર સવેગ લાવે છે, મનની સમતા આણે છે અને શરીરસુખાકારી સુદર કરી આપે છે અને એ પ્રાણીને છેવટે કોઇ પણ પ્રકારના દુ ખરહિત વિનાશ વગરના શાશ્વતા સુખને યોગ્ય બનાવી દે છે, કારણ કે સજ્જન પુરૂષો ચારિત્રધર્મરાજનુ આ તપમુખ જોઇને તેની આરાધના કરીને અને પોતાનુ અસાધારણ સત્ત્વ વાપરીને આખરે નિર્વૃતિ નગરીએ ચાલ્યા જાય છે (કર્મની નિર્જરા કરવાનુ પ્રબળ સાધન આ તપમુખ છે, તીર્થંકર મહારાજ તદ્ભવમુક્તિ જાણવા છતા તપની આરાધના કરે છે તપથી શરીરસુખાકારી વધે છે તે તપસ્યા કરનારના અનુભવનો વિષય છે) આવી રીતે તારી પાસે તપ નામના ત્રીજા મુખનુ વર્ણન કર્યું હવે એ ચારિત્રરાજના ભાન નામના ચોથા મુખસબધી હકીકત કહી સભળાવુ છુ

૧ સાધુ સર્વ વ્રતની પાલના કરે છે શ્રાવકો દેશથી પાલના કરે છે

૨ તપના બાર ભેદ છે છ બાહ્ય તપ છે, છ આતર તપ છે આ બારે ભેદની હકીકત આવતા પ્રકરણમા પાચમા ... અગે આવશે તેથી અત્ર લખી નથી

૪. ભાવમુખ. "સુન સજ્જન પુરૂષો આ ચારિત્રરાજના ચોથા મુખને ભક્તિપૂર્વક યાદ કરે છે અથવા તેની સામુ જુએ છે એટલે તે પ્રાણીના સર્વ પાપસમૂહને દૂર કરીને કાપી નાખીને તેને સારી રીતે સુખ કરે છે[1] આ ભાવમુખના ક્રમને અનુસરીને જૈન સત્પુરૂષો વિચાર કરે છે કે,[2] અહો! આ દુનિયામા જે વસ્તુઓ દેખાય છે તે સર્વ ઘણી તુચ્છ છે, આખરે ટકે તેવી નથી, વખત જતા જરૂર તેનો નાશ થવાનો છે (અનિત્યભાવ), સસારમા પ્રાણી જ્યારે પૂર્વ કર્મના ઉદયથી દુ ખ ભોગવે છે તે વખતે તેને કોઇનો આધાર મળતો નથી, અને કોઇ તેને શરણ આપી શકતુ નથી, કરેલ કર્મ તેને જરૂર ભોગવવા પડે છે (અશરણ ભાવ), આ સસારમા પ્રાણી એકલો આવે છે અને મરીને એકલો જાય છે, તેનુ કાઇ નથી અને તે કોઇનો નથી (એકત્વભાવ), આ દુનિયામા પ્રાણીને શરીર, ધન, ધાન્ય તથા બીજી જે કાઇ બહારની વસ્તુઓ ખેંચાણ કરીને સસારમા રાખે છે તે સર્વ તેનાથી ભિન્ન છે, તેને તેની સાથે ખરેખરો સબધ નથી અને તે વસ્તુઓ વાસ્તવિક રીતે તેની પોતાની નથી (અન્યત્વભાવ), આ શરીર મૂત્ર, આતરડા, ચરબી અને વિષ્ટાથી ભરેલુ છે અને તેમા દુર્ગંધી અત્યત હોવાથી તે ઘણુ દુગચ્છનીય છે એવા શરીરમા પવિત્રતાની ગધ પણ હોવાનો જરાએ સભવ નથી (અશુચિભાવ), આ સસારમા એક ભવની સ્ત્રી અન્ય ભવમા માતા થાય છે, વળી તે સ્ત્રી થાય છે, બાપ દીકરો અને દીકરો બાપ થાય છે—એવી રીતે અરઘટ્ટઘટી ચાલ્યા કરે છે અને પ્રાણી એક ખાડામાથી નીકળી બીજામા અને બીજામાથી ત્રીજામા એમ પડ્યા કરે છે (સસારભાવના), મનવચનકાયાના યોગની પ્રવૃત્તિદ્વારા અને પાપસ્થાનકોના આચરણદ્વારા અનેક રીતે આશ્રવ (કર્મગ્રહણ) પ્રાણીને

૧ ભાવવગર સર્વ ક્રિયા બરાબર ફળ આપતી નથી રસોઇમા મીઠાને (લુણને) જે સ્થાન છે તે સ્થાન આતર ભોજનમા ભાવને છે

૨ અહીં બાર ભાવનાનો વિસ્તાર છે લબાણ વિસ્તાર માટે જુઓ શાત સુધારસ બાર ભાવનાની સઝાયો મારા 'જૈન દૃષ્ટિએ યોગ મા પૃ ૬૬-૭૮ સુધી એની હકીકત વિસ્તારે અવતરણ કરેલી છે અત્ર સુદાસર ટુકામા તે હકીકત આપે છે

નિરતર ચાલ્યા જ કરે છે અને તે દ્વારા પ્રાણી કર્મથી ભારે થતો જાય છે (આશ્રવભાવ), કોઇ કોઇ પ્રાણી કર્મથી નિવૃત્તિ પામવાનો વિચાર કરે છે તે યતિધર્મ, ભાવનાઓ, પરીષહ, અષ્ટ પ્રવચનમાતા, ઇત્યાદિદ્વારા આવતા કર્મોને રોકે છે (સવરભાવના), બાર પ્રકારના તપદ્વારા અગાઉ બાધેલા કર્મો આત્મપ્રદેશથી ભોગવ્યા વગર ખરી જાય છે અને તેવી રીતે પ્રાણી કર્મના હલ્લાથી મોટી ગહત મેળવે છે (નિર્જરા ભાવના), પ્રાણીઓ આ સસારમા સર્વ સ્થાનકે મરણ પામેલા છે, જન્મ પામેલા છે અને આ દુનિયામા જેટલા રૂપી દ્રવ્યો છે તે સર્વ તેણે એક યા બીજા આકારમા અનેકવાર ભોગવ્યા છે છતા એને સસારભ્રમણથી થાક લાગ્યો નથી, ભક્ષણ કરવાની બાબતમા કટાળો આવ્યો નથી, સસાર તેને કડવો લાગ્યો નથી (લોકસ્વભાવભાવ), આ સસારસમુદ્રથી તારવાને વાસ્તે કોઇ પણ ખરેખરો શક્તિમાન હોય તો તે તીર્થંકર મહારાજે બતાવેલ સ્યાદ્વાદશૈલીયુક્ત શ્રી જૈનધર્મ છે (ધર્મભાવના), પરતુ એ ધર્મપ્રાપ્તિને યોગ્ય સામગ્રી આ સસારચક્રમા પ્રાણીને મળવી ઘણી જ મુશ્કેલ છે, મળે તો ઓળખવી મુશ્કેલ છે અને ઓળખાય તો આદરવી મુશ્કેલ છે (બોધિદુર્લભભાવ) આ ભાવમુખના હુકમ પ્રમાણે જે શ્રદ્ધાવાન્ વિશુદ્ધ બુદ્ધિશાળી પ્રાણીઓ આ અને એવી એવી બીજી ભાવનાઓ ભાવે છે તે ખરેખરા ભાગ્યશાળી છે અને તે સાચા શાણા છે ચારિત્રધર્મરાજાનુ આ ચોથુ મુખ ઘણુ સુંદર છે, એના દર્શનથી ઘણો આનદ થાય છે તેમ છે અને સ્વાભાવિક રીતે પોતાની પ્રકૃતિથી તે સર્વને અપૂર્વ આનદ આપે તેવુ છે

"આ રીતે એ મહારાજા ચારિત્રધર્મ આ પોતાના ચારે મુખોથી નગરવાસી જનોને સર્વ પ્રકારના સપૂર્ણ સુખો આપે છે અને આનદમા મગ્ન કરે છે એ ચારિત્રધર્મરાજ આ સસારમા રહનારા સર્વ પ્રાણીઓને નિરતર સુખ આપનાર જ છે, કારણ જે જાતે અમૃત હોય તે અન્યને દુ ખ દેનાર કેવી રીતે થઇ કે હોઇ શકે? ખરેખરી નવાઇ જેવી વાત તો એ છે કે એ પ્રમાણે હકીકત હોવા છતા સસારચક્રમા રહેનાર અનત પ્રાણીઓમાથી માત્ર બહુ જ થોડા એને એ સ્વરૂપે ઓળખે છે અને એની હકીકત હૃદયમા ધારણ કરે છે બીજા

તો ઘણાખરા તેને ઓળખતા પણ નથી અને કેટલાક ઓછા પુણ્ય વાળા પ્રાણીઓ હોય છે તે તો તેને ઓળખીને પણ તેની નિંદા કરે છે આ રીતે ભાઇ પ્રકર્ષ! તારી પાસે ચારિત્રધર્મરાજના દાન શીલ તપ અને ભાવ રૂપ ચારે સુખનુ વર્ણન કર્યું એ દ્વારા રાજાનુ પણ વર્ણન કર્યું હવે એ રાજાના પરિવાર[1] સબધી કેટલીક ઉપયોગી હકીકત તને નિવેદન કરૂ છુ

વિરતિ દેવી.

"ભાઇ પ્રકર્ષ! ચારિત્રરાજની સાથે તેના અરધા આસન ઉપર બેઠેલી સર્વ અગે અત્યત સુદર, સર્વ પરિમિત અવયવવાળી શુદ્ધ સ્ફટિક જેવી તદ્દન નિર્મળ સ્ત્રી દેખાય છે તે એ ચારિત્ર ધર્મરાજની વિરતિ[2] નામની રાણી છે જેવા રાજામા અનેક ગુણો છે તેવા અને તેટલા જ ગુણો વિરતિ રાણીમા છે એ લોકોમા સર્વને અત્યત આનદ આપનારી છે, મોક્ષનો (નિર્વૃતિ નગરીનો) માર્ગ બ રાબર બતાવનારી છે અને જ્યારે ચારિત્રરાજની સાથે તે પણ એ કતા પામેલી હોય છે ત્યારે તે અને રાજા જાણે એક બીજાથી જરા પણ જૂદા ન જ હોય તેવા દેખાય છે

ચારિત્રરાજના પાચ મિત્રો.

"એ ચારિત્રરાજની પાસે જે પાચ માણુસો બેઠેલા દેખાય છે તે ચારિત્રરાજના ખાસ અગભૂત [3]મિત્રો છે

"એ પાચમા પ્રથમ મિત્ર છે તેનુ નામ સામાયિક[4] કહેવામા આવે છે એ જૈનપુરમા સર્વ પાપોથી નિરતર વિરતિ કરાવ્યા કરે છે

---

૧ ચારિત્રરાજનો પરિવાર અહીથી ચારિત્રરાજના પરિવારની હકીકત શરૂ થાય છે આ પ્રકરણમા દેવી વિરતિ રાણી અને પાચ મિત્રો વર્ણવાશે આવ તામા યુવરાજ અને કુમાર કુવર અને પુત્રવધૂઓ વર્ણવાશે અને તે પછીના પ્રક રણમા બાળનો પરિવાર વર્ણવાશે

૨ વિરતિ કોઇ પણ બાબતનો નિયમપૂર્વક ત્યાગ કરવો તેને વિરતિ કહેવામા આવે છે એ જૈન પારિભાષિક શબ્દ છે સાધુ સર્વથા ત્યાગ કરે છે તેને સર્વવિરતિ કહેવામા આવે છે ઓછો ત્યાગ હદ મર્યાદા અને અપવાદ સાથે ગૃહસ્થો કરે છે તેને દેશવિરતિ કહેવામા આવે છે

૩ મોહરાજાના સાત રાજમિત્રો હતા તેની હકીકત પૃ ૮૮૮ થી ૮૯૨ સુધી વર્ણવી છે તેની સાથે આ હકીકત સરખાવવા યોગ્ય છે

૪ સામાયિક બે ઘડિ અથવા તેથી વધારે વખત સસારના સર્વ ભાવોનો મર્યાદા પ્રમાણે ત્યાગ કરી જ્ઞાનધ્યાનમા વખત કાઢવો તે 'સામાયિક' કહેવાય છે એમા સર્વ સાવદ્ય યોગની મન વચન કાયાથી વિરતિ થાય છે

"ત્યાર પછી બીજો મિત્ર દેખાય છે તેનું નામ 'છેદોપસ્થાપન[1] કહેવામાં આવે છે એ સર્વ પ્રકારના પાપોને વધારે વધારે અટકાવે છે

"ત્યાર પછી ત્રીજો મિત્ર દેખાય છે તેનું નામ પરિહારવિશુદ્ધિ[2] કહેવામાં આવે છે એ મિત્ર અઢાર માસ સુંદર તપવિધાન બતાવે છે

"આગળ ચોથો મિત્ર દેખાય છે તેનું નામ સૂક્ષ્મસંપરાય[3] કહેવામાં આવે છે

"ત્યાર પછી છેલ્લો મિત્ર દેખાય છે તેનું નામ યથાખ્યાત[4] કહે-

---

૧ છેદોપસ્થાપન પૂર્વના પર્યાયને છેદવા અને નવીન પર્યાયની ઉપસ્થાપના કરવી તેને છેદોપસ્થાપન કહે છે (સામાયિક કરતા આ દ્વિતીય ચારિત્રધર્મમા વધારે ત્યાગભાવ આવે છે સાધુને પ્રથમ દિક્ષા આપતી વખત સામાયિકનો નિયમ કરાવવામા આવે છે પછી તે સ્થિર થાય ત્યારે જેને હાલ વડી દિક્ષા કહેવામા આવે છે તે છેદોપસ્થાપન ચારિત્ર આપવામા આવે છે આ પ્રવૃત્તિ પહેલા છેલ્લા તીર્થંકરના શાસન માટે છે મધ્યના ૨૨ તીર્થંકરોના શાસન દરમિયાન તો સામાયિક ચારિત્ર જ યાવજ્જીવિત માટે આપવામા આવે છે ત્યા આ ચારિત્રની અપેક્ષા નથી

૨ પરિહારવિશુદ્ધિ નવ સાધુઓનો સમુદાય મળી એ કલ્પ અગીકાર કરે છે તેમા ચાર સાધુઓ તપ કરનાર થાય છે (એને નિર્વિશ માનક કહે છે), ચાર વૈયાવચ્ચ કરનાર હોય છે અને એકને કલ્પસ્થિત આચાર્ય બનાવે છે અઢાર માસ સુધી ઉગ્ર તપ કરવામા આવે છે છ મહીના પ્રથમના ચાર કરે છે, પછી છ મહીના વૈયાવચ્ચવાળા કરે છે, પછી છ મહીના કલ્પસ્થિત બનાવેલ હોય છે તે કરે છે એમ કુલ ૧૮ માસનુ આ ચારિત્ર ખાસ પાપની વિશુદ્ધિ માટે છે એનો વિધિ યોગ્યતા કાળ પર્યાય વિગેરે માટે જુઓ પ્રવચન સારોદ્ધાર દ્વાર ૬૯ પ્ર રત્નાકર ભાગ ત્રીજો પૃ ૨૩૧ થી ૨૩૭

૩ સૂક્ષ્મસપરાય સપરાય એટલે કષાય એની અત્ર અત્યત મદતા થાય છે નવમા ગુણસ્થાનકને અતે ક્રોધ માન માયાને ખપાવી અથવા ઉપશમાવી સૂક્ષ્મ લોભ બાકી રહે તેને દશમા ગુણસ્થાનકે ખપાવે અથવા ઉપશમાવે તેને સૂક્ષ્મ સપરાય ચારિત્ર કહે છે દશમા ગુણસ્થાનકનુ એ જ નામ છે

૪ યથાખ્યાત આ ચારિત્ર અગીઆરમા તથા બારમા ગુણઠાણે હોય છે અગીઆરમા ગુણઠાણે કષાયોનો સર્વથા ઉપશમ હોય છે અતર્મુહૂર્ત એ સ્થિતિમા રહ્યા પછી પાછો ઉદય આવે છે અને એ ગુણઠાણેથી પ્રાણી પાછો પડે છે બારમા ગુણઠાણે કષાયોનો સર્વથા ક્ષય હોય છે જેથી કષાયો ફરી ઉદયમા આવતા નથી તેથી એ ગુણઠાણેથી મુનિઓ પાછા પડતા નથી અને કેવળજ્ઞાન પામી તે જ ભવમા મોક્ષે જાય છે

વામા આવે છે એ ઘણો જ નિર્મળ અને સારભૂત મિત્ર છે અને સર્વ પાપનો નાશ કરનાર છે

"ચારિત્રરાજના એ પાચે મિત્રો તેના શરીરભૂત છે, તેના જીવન છે, તેના પ્રાણો છે, તેના સર્વસ્વ છે અને તેનુ ઉત્તમ તત્ત્વ છે આ પ્રમાણે ભાઇ પ્રકર્ષ! તારા જોવામા ચારિત્રરાજના પાચે મિત્રો આવી ગયા અને તેમની હકીકત સમજાણી એની વધારે વિગતમા ઉતરતા તો વરસો પસાર થઇ જાય"

પ્રકરણ ૩૫ મું.

યતિધર્મ–ગૃહિધર્મ

ચા રિત્રરાજનુ સુંદર વર્ણન કર્યું, વિરતિદેવીનો પરિચય કરાવ્યો અને મહારાજાના પાચ મિત્રોને ઓળખાવ્યા વિશાળ મડપ, આકર્ષક વેદિકા અને ભવ્ય સિંહાસન એ સર્વ હૃદયને નિર્મળ કરી રહ્યા હતા અને રાજાના વર્ણને પ્રકર્ષને વધારે જિજ્ઞાસુ બનાવ્યો હતો તે તો ચારિત્રરાજના આખા પરિવારને ઓળખવા આતુર થઇ રહ્યો મા માએ વર્ણન આગળ ચલાવ્યુ

યતિધર્મ યુવરાજ.

"હવે એ ચારિત્રરાજની પાસે જે બેઠેલો દેખાય છે, જેના મુખ ઉપર રાજતેજ છે, તે આ ચારિત્રરાજ મહારાજનો યુવરાજ ગાદિવારસ છે અને તેનુ નામ યતિધર્મ છે એ યુવરાજને બરાબર જોઇશ તો તે પિતાની પાસે જ બેઠેલો જણાશે જો, ભાઇ! તેં જે બહારના ભાગમા મહાત્મા મુનિઓને જોયા તેઓને આ યુવરાજ બહુ જ વહાલો છે અને તેઓ એ યુવરાજની આખો વખત ઘણા આનદથી સેવા ઉઠાવ્યા કરે છે[1] એ યતિધર્મ યુવરાજની આજુબાજુ

૧ યતિધર્મ એ સાધુજીવનનુ રહસ્ય છે સાધુએ દશ યતિધર્મમા રમણ કરવાનુ છે દશે યતિધર્મ બહુ વિસ્તારથી વિચારવા લાયક છે એના વિવેચનમા ખુલાસા સારૂ મૂળના અવતરણમા કેટલોક જરૂરી વધારો કર્યો છે મો ક

દશ મનુષ્યો બેઠેલા છે તે દશે બહુ સારી રીતે સમજવા જેવા છે તેઓ દરેક શુ શુ કાર્ય બજાવે છે તે હુ તને ટુકામા કહી જાઉં તે તુ સમજી લે

૧ ક્ષમા. "એ દશ મનુષ્યોમા પ્રથમ સ્ત્રી દેખાય છે તે ક્ષમા નામની છે એ સર્વ પ્રાણીઓને કહે છે કે-તમે ક્રોધનો ત્યાગ કરો, અન્ય ઉપર રોષ કરવો છોડી દો અને તમારા ઉપર કોઇ ગુસ્સો કરે તો પણ તેના ઉપર શાંતિ રાખો, તમારા મનની સમાનાવસ્થા જાળવી રાખો અને મોટા સમુદ્ર જેવા ગભીર બનો આ ક્ષમા નામની સ્ત્રી ઉપર સ્ત્રીસગત્યાગ છતા મુનિઓ બહુ પ્રેમ રાખે છે

૨ માર્દવ. "એ દશ મનુષ્યમા ત્યાગ પછી નાના બાળકના જેવુ સુદર રૂપવાન્ પ્રાણી દેખાય છે તે માર્દવના નામથી ઓળખાય છે અને તે પોતાની શક્તિથી સાધુઓમા નમ્રતા ઉત્પન્ન કરે છે એ ગુણ જ્યારે મનુષ્યમા આવે છે ત્યારે ધનનો લાભ થતા, વિદ્યાની પ્રાપ્તિ થતા, દુનિયામા ઐશ્વર્ય મળતા, શરીરમા બળ પ્રાપ્ત થતા, તપસ્યામા વધારો થતા, ઉત્તમ જાતિમા અથવા કુળમા જન્મ થતા અને એવા એવા પ્રકારની વિશેષતા મળી જતા છતા અભિમાન થતુ નથી, પણ પુણ્યોદયની સહચારિતા સમજાય છે અને પ્રાણી તેથી વધારે વધારે નમ્ર બને છે મદના ત્યાગને 'માર્દવ' કહેવામા આવે છે

૩ આર્જવ. "ત્યાર પછી એ દશ મનુષ્યોમા જે ત્રીજો બાળકના જેવા ઘણા સુદર રૂપવાળો મનુષ્ય દેખાય છે તે આર્જવના નામથી ઓળખાય છે એ સુદર બુદ્ધિવાળા મનુષ્યોમા સરળતા ઉત્પન્ન કરે છે, સારો ભાવ લાવે છે અને પ્રાણીમા જે આડાઇ હોય છે, વાકાપણુ હોય છે, ઘાલમેલ કરવાની ટેવ હોય છે તેને દૂર કરે છે સાધારણ રીતે ઉપર ઉપરથી સાગ દેખાવાની અને અદરથી ગોટા વાળવાની પ્રાણીને અનાદિની ટેવ હોય છે, પણ આ બાળક તેઓના મન વચન કાયામા સાદશ્ય લાવી આપે છે માયાકપટના ત્યાગને 'આર્જવ' કહેવામા આવે છે

૪ મુક્તતા. "એ દશ મનુષ્યોમાં ત્યાર પછી ચોથી એક સુંદર સ્વરૂપવાળી લલના દેખાય છે તે મુક્તતાના નામથી જાણીતી થયેલી છે એ મુનિઓના મનને બહારથી અને અંતરંગથી સર્વ સંગ સંબંધી તૃષ્ણા રહિત કરે છે, એના સંબંધમાં આવ્યા પછી ધન ઘરબાર કે વસ્તુવિશેષ પોતાના કબજામાં રાખવાની ઇચ્છા થતી નથી, મોટી રકમના માલેક થવાની હોંસ થઇ આવતી નથી અને જમેની રકમ જોઇને હર્ષ સન્નિપાત થતો નથી, એટલુંજ નહિ પણ અંતરંગ કષાયો, મલીન ભાવો અને વિકારોનો પણ ત્યાગ થઇ જાય છે લોભના ત્યાગને 'મુક્તતા' કહેવામાં આવે છે એથી બન્ને પ્રકારના (અંતરંગ અને બાહ્ય) પરિગ્રહ તજી દેવાની શુભ વૃત્તિ થાય છે

૫ તપયોગ. "યતિધર્મ યુવરાજની આજુબાજુ વીંટળાઇને જે દશ મનુષ્યો બેઠેલા જણાય છે તેમાં પાંચમો મનુષ્ય તપયોગ નામનો છે એ અત્યંત પવિત્ર અને વિશુદ્ધ છે વળી એ પાંચમા મનુષ્યની આજુબાજુ તેના ખાસ અંગત બાર માણસો બેઠેલા દેખાય છે, એ બાર અંગત રક્ષકોના પ્રભાવથી જૈનપુરમાં તપયોગ શું શું ચમત્કારો કરાવી શકે છે તે પણ હું તને ટુંકામાં કહી દઉં છું તે લક્ષ્યમાં રાખી લેજે તે પ્રાણીઓને કહે છે કે સર્વ પ્રકારના આહારનો ત્યાગ કરી તદ્દન ઇચ્છાસ્પૃહાવગરના બની જાઓ ([1]અનશન), પ્રાણીઓને કહે છે કે ક્ષુધા કરતા ઓછું ભોજન ખાવાથી તંદુરસ્તી સારી રહે છે, ઇંદ્રિયોપર કાબુ વધે છે અને વીર્યની વૃદ્ધિ થાય છે, વળી ત્રીજા રક્ષકના પ્રભાવથી પ્રાણીઓ નાના પ્રકારના અભિગ્રહો કરે છે, અમુક સંયોગમાં અમુક રીતે ભિક્ષા મળે તો જ લેવી, આટલી જ વસ્તુઓ ખાવી, આટલી જ ચીજો વાપરવી, અમુક વખતેજ ખાવું, અમુક વસ્તુનો ત્યાગ કરવો, મોજશોખ ન કરવા વિગેરે વિગેરે જીવનના નિયમો બાંધવા અને તેને દૃઢ વળગી રહેવું એ સર્વે એ ત્રીજા મનુષ્યના મહચારીપણાથી થાય છે, એથી પોતાની વૃત્તિ ઉપર ઘણોજ કાબુ આવે છે, મન જેમાં

[1] અમુક વખત સુધી આહારનો ત્યાગ કરવો તેને **ઇત્વર અનશન** કહે છે અને યાવજ્જીવિત ત્યાગને **યાવત્કથિત અનશન** કહે છે

તેમા માઠું મારતુ બધ થાય છે અને જીવન નિયમસરતુ થાય છે અને સુખશાતિ વૃદ્ધિ પામે છે (વૃત્તિ સક્ષેપ), રસવાળા પદાર્થો ખાવાથી મોહને વિશેષ જોર મળે છે અને સસાર તરફ ગમન થાય છે તેથી ચોથા રક્ષકના પ્રભાવથી પ્રાણીઓ રસત્યાગ કરે છે (રસ-વિગય[1]ત્યાગ), શરીરને ધર્મસાધન પૂરતુ સભાળવુ ઠીક છે, બાકી એને વધારે પોષવાની જરૂર નથી, એને કષ્ટસહનનો અભ્યાસ પડવાથી નિર્જરાનુ સાધનભૂત થાય છે અને પ્રસગોપાત્ત આવી પડતા સકટોને સમ ભાવે સહન કરી લે છે જેથી નવીન કર્મબધ ન કરતા ધર્મસાધનમા સહાય કરે છે તેથી એવા સુખરૂપ ક્લેશો (લોચ વિગેરે) શરીરને સાધુઓ આપે છે (કાયક્લેશ), અગોપાગોને સવરવાની, ગોપન કરવાની અને આચાર પવિત્ર રાખવાની ઘણી જ જરૂર છે તે હકીકત છઠ્ઠો રક્ષક શીખવે છે (સલીનતા)[2]. આ છ પ્રકારના રક્ષકો સર્વ બાહ્ય બાબતો ઉપર વિજય પ્રાપ્ત કરાવે છે અને આ ભવમા અનેક પ્રકારના ઘસારા ખાતા શીખ-વીને ... ત્યાગભાવ આદરવાનો સીધો સરળ ૫પુ કારી માર્ગ બતાવે છે

થે બીજા છ મનુષ્યો દેખાય છે તે અતરગ વેસ્તારે છે અને તે પણ ઘણા જ લાભ કર-

... કોઇ પણ પાપ, મલિન ચરિત્ર કે દોષ ...ઇ ગયા હોય, તેને માટે અત કરણના ... પ્રાયશ્ચિત્ત લેવુ, લઇને તે પ્રમાણે ભવિષ્યમા પાપ ન થાય તેની સાવધતા ... 'પ્રાયશ્ચિત્ત' નામનો અતરગ રક્ષક કહે-... એ પ્રાયશ્ચિત્ત દશ પ્રકારના છે[3] ત્યાર ...અગરક્ષક દેખાય છે તે પ્રાણીને સૂચવે છે

...ગોળ, તેલ અને મીઠાઇ એ છ વિગય કહેવાય છે

... વિભાગ છે ઇદ્રિયસલીનતા, કષાયસલીનતા ...લીનતા (એકાત વસતિમા રહેવુ)

...ના પ્રાયશ્ચિત્ત નીચે પ્રમાણે છે —

...ન કરવુ તે 'આલોચન પ્રાયશ્ચિત્ત'

... માટે ક્ષમા માગવી તે પ્રતિક્રમણ પ્રાયશ્ચિત્ત'

કે જ્ઞાન, વય, બુદ્ધિ અને ગુણમાં તમારાથી જે વધારે હોય તે સર્વને તેમના સ્થાનને યોગ્ય માન આપો, તેઓ તરફ પૂજ્ય બુદ્ધિ રાખો અને તેઓ તરફ નમ્ર ભાવ બતાવો આ 'વિનય' નામનો અંતરંગ રક્ષક ચાર પ્રકારનો છે[1] ત્યાર પછી આચાર્ય મહારાજ ઉપાધ્યાય

---

૩ અપરાધની વિચારણા કરવી અને ક્ષમા પણ માગવી (મિચ્છામિદુક્કડ દેવો) તે 'મિશ્ર પ્રાયશ્ચિત્ત'

૪ અશુદ્ધ પાણી ભોજન આદિનો ત્યાગ કરવો તે 'વિવેક પ્રાયશ્ચિત્ત'

૫ શરીરપર પોતાના અંકુશ વગર સાવદ્ય સ્વપ્નો આવી જાય તેથી તેમજ ગમનાગમનાદિ ક્રિયા તથા સ્થંડિલ માત્રુ પરઠવ્યા પછી થતા દોષોને દૂર કરવા કાયોત્સર્ગ કરવો તે 'કાયોત્સર્ગ પ્રાયશ્ચિત્ત'

૬ છવ સંઘટ્ટથી લાગતા દોષો દૂર કરવા તપશ્ચર્યા કરવી તે છઠ્ઠુ 'તપ પ્રાયશ્ચિત્ત'

૭ દીક્ષાપર્યાયને હાનિ કરે તેવો દોષ થતા તેનુ નિવારણ કરવા અમુક દીક્ષાપર્યાયનો છેદ કરવો પડે તે છેદ પ્રાયશ્ચિત્ત

૮ મૂળ ગુણને હાનિ પહોંચતા સર્વથા નવીન દીક્ષા લેવી પડે તે 'મૂળ પ્રાયશ્ચિત્ત

૯ અતિ ક્લિષ્ટ પરિણામથી વધ થઇ ગયો હોય તો તેના દોષ નિવારણ માટે મહા તપ કરી ફરી દીક્ષા લેવી તે 'અનવસ્થાપ્ય પ્રાયશ્ચિત્ત

૧૦ સાધ્વી રાણી કે એવા કોઇ સાથે સંભોગ થતા બાર વર્ષ તપ કરી તીર્થપ્રભાવના કરી ફરી દીક્ષા લઇ ગચ્છમા આવવાની શિક્ષા તે 'પારાંચિત પ્રાયશ્ચિત્ત

૧ **વિનય** અહીં મૂળમા વિનયના ચાર પ્રકાર કહ્યા છે તે તીર્થંકરાદિ તેર સ્થાનકે ૧ અનાશાતના ૨ ભક્તિ ૩ બહુમાન અને ૪ તેમના ગુણની પ્રશંસા એમ ચાર પ્રકારે જાણવો તીર્થંકરાદિ તેર સ્થાનક આ પ્રમાણે – ૧ તીર્થંકર ૨ સિદ્ધ ૩ કુલ ૪ ગણ ૫ સંઘ ૬ ક્રિયા ૭ ધર્મ ૮ જ્ઞાન ૯ જ્ઞાની ૧૦ આચાર્ય, ૧૧ સ્થવિર ૧૨ ઉપાધ્યાય ૧૩ ગણી

અથવા વિનયના ચાર પ્રકારમા જ્ઞાન, દર્શન ચારિત્ર અને ઉપચારનો સમાવેશ થાય છે જ્ઞાન એટલે જાણવુ દર્શન એટલે માનવુ ચારિત્ર એટલે સમિતિ ગુપ્તિ પાળવા અને ઉપચાર એટલે આચાર્ય પાસે રહેવુ

અન્યત્ર (નવ તત્ત્વ ટીકામા) વિનયના સાત પ્રકાર બતાવ્યા છે તે અહીં સમજવા યોગ્ય છે

૧ જ્ઞાનવિનયના પાંચ પ્રકાર છે

(ક) મતિ આદિ જ્ઞાનની અને જ્ઞાનીની

(ખ) જ્ઞાન અને જ્ઞાનીનું અંતરંગથી

વિગેરે ગચ્છ ધુરધરો હોય અથવા શરીરે અશક્ત હોય, ઉમરે નાના અથવા વૃદ્ધ હોય, મોટી તપસ્યા વિગેરે કરતા હોય તેમની ખાસ સેવા ચાકરી કરવી, તેમની જરૂરી આતો પૂરી પાડવી, તેમની વારવાર ખબરઅતર રાખવી એ સર્વને 'વૈયાનચ્ચ' કહેવામા આવે છે એ વૈયા

(ગ) જ્ઞાનથી જાણેલા પદાર્થની ભાવના કરવી તે ભાવના વિનય
(ઘ) જ્ઞાનનુ વિધિપૂર્વક ગ્રહણ કરવુ તે વિધિગ્રહણ વિનય
(ડ) જ્ઞાનનો સારી રીતે અભ્યાસ કરવો તે અભ્યાસ વિનય

૨ **દર્શન વિનય**ના મુખ્ય બે પ્રકાર છે

(ક) સુશ્રૂષા વિનય અને (ખ) અનાશાતના વિનય
તે પૈકી (ક) શુશ્રૂષા સાધુ અથવા સ્વધર્મીની કરવી એટલે તેમનો સત્કાર કરવો, તેમને આવતા જોઈ આસનેથી ઊભા થવુ, તેમને પૂજવા, તેમને ઉંચા આસન ઉપર બેસાડવા, તેમની વદના કરવી એ સર્વનો સમાવેશ થાય છે

(ખ) અનાશાતના વિનયમા તીર્થંકર, ધર્મ, ધર્માચાર્ય, વાચક, સ્થવિર સાધુઓ, કુલ, ગણ, સઘ અને એક મડળી તથા ક્રિયા વિગેરે તેર પદ ઉપર કહ્યા છે તેમની બાહ્ય સેવા, આતર બહુમાન અને ગુણગ્રહણ કરવા એનો સમાવેશ થાય છે

૩ **ચારિત્રનો વિનય** પાચ પ્રકારે છે
પાચ પ્રકારના ચારિત્ર જેનુ વર્ણન ઉપર થઇ ગયુ છે તેની સદ્દહણા કરવી તેમને આદરવા અને અન્ય પાસે તેની પ્રરૂપણા કરવી

૪-૬ **ત્રણ પ્રકારના યોગનો વિનય**
આચાર્ય આદિ વડીલ પુરૂષોનો સર્વ કાળે મન વચન કાયાથી વિનય કરવો એટલે મનથી તેમનુ ખરાબ ચિંતવવુ નહિ, વચનથી તેમની નિંદા કરવી નહિ અને શરીરથી તેમની વિરૂદ્ધ ખરાબ વર્તણુકે વર્તવુ નહિ અને મનવચનકાયાથી તેમની ભક્તિમા વર્તવુ

૭ **લોકોપચાર વિનય** સાત પ્રકારે છે

(ક) ગુરૂ વડીલ વિગેરેની સમીપ વસવુ, તેમની સેવામા હાજર રહેવુ
(ખ) આરાધ્ય પુરૂષની ઇચ્છા અનુસાર પ્રવૃત્તિ કરવી
(ગ) ઉપકારનો બદલો પ્રત્યુપકારથી આપવો
(ઘ) ભોજનાદિ આપવા
(ડ) માદા અથવા નબળાની ઔષધ આદિથી સેવા કરવી
(ચ) દેશકાળ ઉચિત ક્રિયા કરવી
(છ) વડીલનુ કાર્ય કરતા તેમાં દોષ રાખવી, માથાપરથી વેઠ કાઢવા ખાતર તે કરવુ નહિ

વચ્ચ નામના અતરંગ રક્ષકના દશ પ્રકાર છે[1] ત્યાર પછી ચોથો અતરંગ રક્ષક દેખાય છે તેને 'સ્વાધ્યાય' કહેવામા આવે છે અભ્યાસ કરવામા જેટલો વખત એકાગ્રતા થાય છે તેટલો વખત નવીન કર્મબંધ અટકે છે એટલુ જ નહિ પણ એથી બધાયેલ કર્મો દૂર થાય છે કોઇ પણ બાબત વાચવી તેને વાચના કહેવામા આવે છે, તેને માટે પૂછપરછ સવાલ જવાબ ચર્ચા કરવા તેને પૃચ્છના કહે છે, વાચેલ ભણેલ બાબતો વિચારી જવી, તેની પુનરાવૃત્તિ કરવી તેને પરાવર્તના કહે છે, તે સબધી મનમા બરાબર ઉહાપોહ કરવો અર્થનિર્ણય કરવો તેને અનુપ્રેક્ષા કહે છે અને ધર્મચર્ચા તથા કથા વિનોદ કરવા તેને ધર્મકથા કહે છે 'સ્વાધ્યાય' નામના રક્ષકના એ પાચ પ્રકાર છે[2] ત્યાર પછી જે પુરૂષ દેખાય છે તે 'ધ્યાન'ના નામથી ઓળખાય છે એના ધર્મધ્યાન અને શુક્લધ્યાન એવા બે પ્રકાર છે ધ્યાનથી ખાસ એકાગ્રતા થાય છે, વૃત્તિપર કાબુ આવે છે અને મનની અસ્ત વ્યસ્ત ભ્રમણતા અટકી જાય છે[3] ત્યાર પછી જે છેલ્લો રક્ષક પુરૂષ દેખાય છે તે પણ અતરંગ સામ્રાજ્યમા વર્તે છે અને તે પ્રાણીઓને પોતાના ગણ ઉપર, પોતાની ઉપધિ (સાધુઓને વાપરવાની ચીજો) ઉપર અને પોતાના શરીર ઉપર તથા આહાર ઉપર પણ સ્પૃહા વગરના બનાવે છે અને યોગ્ય વખત આવે છે ત્યારે અનશન કરીને એ સર્વ બાહ્ય વસ્તુઓનો ત્યાગ કરાવે છે એ 'ઉત્સર્ગ'ના નામથી ઓળખાય છે કર્મ ક્ષય માટે વારવાર એકાગ્ર ધ્યાને કાઉસગ્ગ કરવો વિગેરે

---

૧ વૈયાવચ્ચઃ દશ પ્રકારના વૈયાવચ્ચથી નીચે પ્રમાણે છે (૧) આચાર્ય (૨) ઉપાધ્યાય (૩) સ્થવીર સાધુ (૪) તપસ્વી (૫) રોગી (૬) નવ દીક્ષિત શિષ્ય (૭) સ્વધર્મી બંધુ (૮) કુળ સમાન. (૯) ગણ સમાન (૧૦) સંઘ સમાન એ દશેને ભોજન પાણી વસ્ત્ર પાત્ર ઓષધ વિગેરે લાવી આપીને તેમની યથાયોગ્ય સેવના કરવી તે દશ પ્રકારના વૈયાવૃત્યો છે

૨ સ્વાધ્યાયઃ વાચના, પૃચ્છના પરાવર્તના અનુપ્રેક્ષા અને ધર્મકથા જેનું વિવેચન ઉપર કર્યુ છે તે સઝાયધ્યાનના પાચ પ્રકાર છે અભ્યાસ એ આંતરંગ તપ છે એ ખાસ ધ્યાનમાં રાખવા જેવુ છે

૩ ધર્મધ્યાન શુક્લધ્યાનના ભેદો માટે જુઓ જૈનદૃષ્ટિએ યોગ પૃ ૧૪૪-૧૮૨

બાબતોનો પણ એમા સમાવેશ થાય છે આની રીતે પ્રાયશ્ચિત્ત, વિનય, વૈયાવચ્ચ, સ્વાધ્યાય, ધ્યાન અને ઉત્સર્ગ એ અતરગ રક્ષકો છે છ બાહ્ય અને છ અતરગ રક્ષકો પ્રાણીના સબધમા કેવી ચેષ્ટા કરે છે, એ તપોયોગ પ્રાણીને શુ શુ કરી બતાવે છે, તે સબંધી હકીકત તને ઘણી જ ટુંકામા કહી સભળાવી બાકી જો એનુ બરાબર સપૂર્ણ વર્ણન કરવામા આવે તો તો એનો છેડો કદિ આવે તેમ નથી

૬. સયમ. "યતિધર્મ યુવરાજની આસપાસ જે દશ મનુષ્યો બેઠેલા જણાય છે તેમા ત્યાગ પછી જે છઠ્ઠો મનુષ્ય દેખાય છે તે સયમના નામથી સારી રીતે પ્રસિદ્ધિ પામેલો છે, અને મુનિજનોને તે બહુ જ વલ્લભ લાગે છે આ સયમ નામના ઉત્તમ મનુષ્યની આજુબાજુ વળી સત્તર આદમીઓ વિંટળાઈને બેઠા છે એ સર્વ સુદર જૈનપુરમા શુ શુ કરે છે અને કેવો આનદ કરી બતાવે છે તે ટુંકામા તારી પાસે નિવેદન કરૂ છુ એ સત્તરમાના પ્રથમના પાચ મનુષ્યોને આશ્રવપિધાન (આશ્રવને ઢાકનાર) તરીકે ઓળખવામા આવે છે સર્વ જીવવધથી વિરમી જવુ (પ્રાણાતિપાત વિરતિ), સર્વદા હિત મિત સત્ય વચન બોલવુ (મૃષાવાદ ત્યાગ), પારકી-અન્યની માલેકીની અથવા માલેકી વગરની કહેવાતી વસ્તુને બીજાએ આપ્યા વગર લેવાનો ત્યાગ કરવો (અદત્તાદાન ત્યાગ), સ્ત્રીસગનો સર્વથા ત્યાગ (મૈથુન વિરમણ) અને ઘરબાર માલમિલ્કતના સ્વામીત્વને તજી દેવુ, પોતાની કોઈ વસ્તુ કે શરીર છે એવી માન્યતા પણ ન રાખવી (પરિગ્રહ વિરતિ) આવી રીતે પાચ આશ્રવપિધાનો સયમની આજુબાજુ બેઠેલા છે ત્યાર પછી બીજા પાચ મનુષ્યો બેઠેલા દેખાય છે તે સ્પર્શ, રસ, ગધ, વર્ણ અને અવાજ રૂપ પાચે ઇંદ્રિયો ઉપર મજબૂત કાબુ અપાવે છે અને તેમને જરા પણ જોર કરવા દેતા નથી ત્યાર પછી બીજા ચાર મનુષ્યો છે તે ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ ઉપર મજબૂત કાબુ અપાવે છે, તેમને જોર કરવા દેતા નથી અને છેલ્લા ત્રણ મનુષ્યો એ સત્તરમા દેખાય છે તે મન વચન અને કાયાના સર્વ યોગો ઉપર મજબૂત કાબુ અપાવે છે એવી રીતે એ સયમ

નામનો ઉત્તમ મનુષ્ય પાંચ આશ્રવનું ઢાંકણ કરીને મુનિ વર્ગને શાંત બોધથી આકુળતા વગરના બનાવી દે છે, પાંચ ઇંદ્રિયો ઉપર મજબૂત કાબુ રખાવી તે તેમને બીલકુલ સ્પૃહા ઇચ્છા વગરના અને ચાલુ સ્થિતિમાં સંપૂર્ણ સંતોષ વાળા રાખે છે, કષાયતાપને શાંત કરાવીને ચિત્તને એવું સુંદર બનાવી દે છે કે જાણે તેનો નિર્વાણ ન થઇ ગયો હોય તેવું સારૂં તે લાગે છે અને યોગ ઉપર કાબુ અપાવીને તે સર્વ મુનિને ઘણા જ મનોહર બનાવી દે છે અને એવી રીતે એ સંયમ નામનો છઠ્ઠો મનુષ્ય પોતાના બળથી મુનિઓને ધૃતિસમુદ્રમાં તરબોળ રાખે છે[1]

"અથવા[2] ટુંકામાં કહીએ તો પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, પવન વનસ્પતિ તેમ જ બે, ત્રણ, ચાર અને પાંચ ઇંદ્રિયવાળા સર્વ પ્રાણીઓની મન, વચન કાયાથી કરવા, કરાવવા અનુમોદવા રૂપ કોઇ પણ પ્રકારની આરંભાદિ કથી હિંસા કરવાનો તે સ્પષ્ટ નિષેધ કરે છે (એ નવ પ્રકારનો જીવસંયમ છે એ નવે પ્રકારના જીવોને મન વચન કાયાથી કોઇ પણ પીડા ઉપાવિ અથવા તેનો નાશ કરવાથી દૂર રહેવું એ જીવ સંયમ છે) એ ઉપરાંત જીવ વગરની વસ્તુઓ પુસ્તકાદિને પણ પ્રતિલેખના પ્રમાર્જના વિગેરે

---

૧ આ સંયમના સત્તર પ્રકાર થયા એમાં પાંચ આશ્રવત્યાગ પાંચ ઇંદ્રિયોપર કાબુ ચાર કષાયપર વિજય અને ત્રણ યોગોપર અંકુશનો સમાસ થાય છે

૨ હવે સંયમ સત્તર પ્રકારે બીજી રીતે વર્ણવે છે આ અર્થ વિસ્તારથી કર્યો છે પ્રવચન સારોદ્ધાર દ્વાર ૬૫ માંથી તે અવતરેલ છે મૂળમાં તો સત્તર ભેદ છે એવું સમજાય તેમ પણ નથી સત્તર ભેદ નીચે પ્રમાણે થશે

૧-૯ જીવ સંયમ (પૃથ્વી અપ તેજ વાયુ, વનસ્પતિ બે ત્રણ ચાર પાંચ ઇંદ્રિયવાળા જીવો વિષે હિંસાવિરતિ)
૧૦ અજીવ સંયમ
૧૧ પ્રેક્ષા સંયમ
૧૨ ઉપેક્ષા સંયમ
૧૩ પ્રમાર્જના સંયમ
૧૪ પરિષ્ઠાપના સંયમ
૧૫ મન સંયમ
૧૬ વચન સંયમ
૧૭ કાય સંયમ

યતના પૂર્વક ગ્રહણ કરે (આને 'અજીવ સયમ' કહેવામા આવે છે) બીજ, વનસ્પતિ કે કોઇ પણ જતુરહિત સ્થાને સુવા બેસવા ચાલવા વિગેરેની ક્રિયા કરવી, સભાળી પુજી પ્રમાર્જીને કરવાનુ તે સયમ શીખવે છે (આને 'પ્રેક્ષા સયમ' કહેવામા આવે છે) મલિન આરભી ગૃહસ્થની ઉપેક્ષા કરવી, પણ તેને આરભાદિક કાર્યમા પ્રેરણા ન કરવી એવી ફરજ પણ એજ સયમ પાડે છે ('ઉપેક્ષા સયમ') આસન શયનાદિની પ્રથમ પ્રેક્ષા કરવા છતા પણ શુદ્ધ ભૂમિ વસ્ત્ર પાત્રાદિનો પ્રમાર્જનાપૂર્વક ઉપયોગ કરવો તથા પગ પ્રમાર્જવા વિગેરે ('પ્રમાર્જના સયમ') જે વસ્તુ પ્રાણિસસક્ત હોય, અવિશુદ્ધ હોય અથવા પોતાના ઉપયોગમા આવે તેવી ન હોય તેને વિધિ પ્રમાણે જતુરહિત સ્થાને પરઠવી દેવાનો ઉપદેશ પણ એ જ સયમ કરે છે ('પરિષ્ઠાપના સયમ') હર્ષ, શોક, દ્રોહ, અભિમાન રીસ આદિ વિકારો દૂર કરી ધર્મકાર્યમા મનને પ્રવર્તાવવુ (એને 'મન સયમ' કહે છે) શુભ ભાષાનો ઉપયોગ કરવો અને હિંસક તથા કઠોર ભાષાનો ત્યાગ કરવો (એને 'વચન સયમ' કહેવામા આવે છે) અને અવશ્ય કરવા યોગ્ય કાર્યમા ઉપયોગપૂર્વક શરીરની પ્રવૃત્તિ કરવી (કાય સયમ) એવી રીતે મન વચન કાયાના યોગોને બરાબર પ્રવર્તાવવાનુ પણ એ સયમ કહે છે આવા આવા સુદર કાયા જે મુનિઓએ સસારના કાર્યો છોડી દીધા હોય છે અને જેઓ સર્વદા એકસરખી શાત અવસ્થામા હોય છે તેમની પાસે એ સયમ કરાવે છે આવી રીતે તારી પાસે સયમ નામના છઠ્ઠા યતિધર્મના સહચારીઓનુ વર્ણન કર્યું હવે બાકીના ચાર રહ્યા તેનુ પણ સક્ષેપમા વર્ણન કરી દઉં છુ તે તુ સમજી લે

૭ સત્ય "ત્યાર પછી એ યતિધર્મ યુવરાજની પાસે જે સાતમો સુંદર પુરૂષ દેખવામા આવે છે તે સત્યના નામથી બહુ પ્રસિદ્ધિ પામેલ છે એ પ્રાણીઓને હુકમ કરે છે કે તમારે જે વચન બોલવુ તે અન્યનુ હિત થાય તેવુ બોલવુ, જેટલુ જરૂર હોય તેટલુ માપીને બોલવુ અને બીજા પ્રાણીઓને સાભળીને આનદ થાય તેવુ વચન બોલવુ, ગમે તેવી અ

ગવડ થાય તો પણ અસત્ય વચન તો બોલવુ જ નહિ—અને આ પ્રમાણે જે હુકમ સત્ય ધર્મ કરે છે તેને મહા મુનિઓ અક્ષરશ પાળે છે

૮ શૌચ "એ યતિધર્મ યુવરાજની પાસે જે આઠમો માણસ દેખાય છે તે [1]શૌચના નામથી જાણીતો છે તે પ્રાણીઓને બાહ્ય અને આતર પવિત્રતા રાખવાનો ઉપદેશ આપે છે બેંતાળીશ દોષરહિત આહાર લેવો વિગેરે બાહ્ય અથવા દ્રવ્ય શૌચ કહેવાય છે અને કષાયરહિત થઇ શુદ્ધ અધ્યવસાય દ્વારા સારા પરિણામ રાખવા તેને ભાવ અથવા આતર શૌચ કહેવામા આવે છે મન વચન કાયાને પવિત્ર રાખવા, દોષરહિત ચારિત્ર પાળવુ અને કોઇની દીધા વગરની વસ્તુ કાઇ પણ લેવી નહિ એનો સમાવેશ પણ આ શૌચ ધર્મના ઉપદેશમા થાય છે આ શૌચનો આદેશ પણ મુનિમહાત્માઓ ઉપાડી લે છે

૯ આકિંચ ય "ત્યાર પછી નાના બાળકના આકારને ધારણ કરનાર જે નવમો પુરૂષ યતિધર્મના પરિવારમા જણાય છે તેનુ નામ આકિંચ ય (અકિંચનપણુ) છે એ મુનિઓને બહુ જ વહાલો લાગે છે એ બાહ્ય અને અતરની સર્વ બાબતોમા શાતિ અપાવે છે અને ઉકળાટ માત્ર મટાડી દે છે અને મુનિઓને અત્યત સ્ફટિક જેવી નિર્મળ સુદરતા પ્રાપ્ત કરાવે છે (એને 'નિષ્પરિગ્રહ'ના નામથી પણ ઓળખવામા આવે છે બાહ્ય પરિગ્રહ ધન, ધાન્ય, ખેતર, મકાન, રૂપુ, સોનુ, અન્ય ધાતુઓ, દ્વિપદ અને ચતુષ્પદ એ નવ પ્રકારે છે અને આતર પરિગ્રહમા કષાય અને બીજા મનોવિકારોનો સમાવેશ થાય છે એ બાહ્ય અભ્યતર પરિગ્રહનો ત્યાગ કરવો એ સાધુઓનુ પાચમુ મહાવ્રત છે કોઇપણ વસ્તુ ઉપર મૂર્છા કરવી, તેનાપર સ્વામીત્વ ભાન રાખવો તે સર્વનો પરિગ્રહમા સમાવેશ થાય છે અને સાધુઓ એનો સર્વથા ત્યાગ કરે એવો ઉપદેશ આ નવમો મનુષ્ય આપે છે)

---

1 શૌચ અતિચારરહિત સયમનુ પાળવુ તે શૌચ शौच सयम प्रति निरपलेपतानिरतिचारतेत्यर्थः ।

૧૦ બ્રહ્મચર્ય. "ત્યાર પછી યતિધર્મના પરિવારમા ગર્ભ જેવો ઘણો મનોહર છેલ્લો બાળ બેઠેલો દેખાય છે તે બ્રહ્મચર્ય નામથી પ્રખ્યાત છે અને મુનિઓને તે બહુ જ પ્રિય છે દિવ્ય અથવા ઔદારિક શરીર સાથે એટલે કોઇ પણ દેવાગના સાથે, મનુષ્ય સ્ત્રી સાથે અથવા તિર્યંચણી સાથે મન વચન અને કાયાથી સયોગ ન કરવો, ન કરાવવો અને કરનારની પ્રશસા ન કરવી એ બાબતની પ્રેરણા એ દશમો મનુષ્ય મુનિઓને કરે છે અને મોક્ષને સાધ્ય કરવા ઇચ્છનારે, તેની વારવાર પ્રશસા કરનારે અને તેને આદરનારે કદિ પણ અબ્રહ્મ સેવવું નહિ એવો સ્પષ્ટ નિષેધ એ દશમો મનુષ્ય કરે છે (સાધુધર્મમા બ્રહ્મચર્યને મુખ્ય સ્થાન છે યોગસાધનમા બ્રહ્મચર્યસેવનાની ખાસ અગત્ય છે અને કોઇપણ બાબતમા પ્રગતિ કરવી હોય તો સારી રિદ્ધિ અને માનસિક બળનો આધાર બહુવીર્યપણા ઉપર રહેતો હોવાથી બ્રહ્મચર્યની ખાસ અગત્ય છે)

"આવી રીતે સુંદર દશ મનુષ્યોના પરિવારથી પરવરીને યતિધર્મ નામનો એ ચારિત્રધર્મરાજનો યુવરાજ આ જૈનસત્પુરમા લીલાથી લહેર કરે છે, આખા નગરમા ફરે છે અને પોતાનો પ્રભાવ સર્વને બતાવે છે

સદ્ભાવસારતા પુત્રવધૂ.[2]

"ભાઇ પ્રકર્ષ! એ યતિધર્મને આ અત્યત સુંદર અને પ્રકાશમાન કાતિવાળી નિર્મળ લોચનવાળી બાળા સદ્ભાવસારતા નામની પત્ની છે એટલે એ ચારિત્રધર્મરાજની પુત્રવધૂ થઇ એ સદ્ભાવસારતા મુનિઓને બહુજ વહાલી લાગે છે અને એના પતિને તો એના ઉપર એટલો બધો સાચો પ્રેમ છે કે એ હોય તો જ યતિધર્મ (યુવરાજ) જીવે છે અને એ ન હોય તો પોતાના પ્રાણ કાઢી નાખે છે એવી રીતે એ યુવરાજને આ પત્ની ઉપર ઘણો સ્નેહ છે અને સાચા હૃદયનુ

---

૧ બ્રહ્મચર્ય એ અઢાર ભેદે પાળવાનુ છે દિવ્ય અને ઔદારિક શરીર પ્રત્યેક મન, વચન અને કાયાથી એટલે છ ભેદ થયા તેને ન કરવુ, ન કરાવવુ અને ન અનુમોદવુ એમ ત્રિવિધ ગુણતા ૧૮ ભેદ થયા

૨ સદ્ભાવસારતા વિચારણાપૂર્વક સુંદર ભાવ તત્ત્વયોગપૂર્વક વિશુદ્ધ આતર જીવન ભાવવગર યતિધર્મ ટકતા નથી એટલે સર્વનો સાર ભાવમા છે પત્ની વગર પતિ જીવતો નથી એ વાતનુ રહસ્ય આ દપતીમા ખાસ વિચારવા યોગ્ય છે

વહાલ છે એ બેના પ્રેમનુ કેટલુ વર્ણન કરૂ! દુનિયામા ઘણા સ્ત્રી ભરતાર (દપતી) જોયા છે, પરતુ આવો અકૃત્રિમ સ્નેહમય દપતીભાવ મેં બીજી કોઇ જગ્યાએ બીજા કોઇ ધણીધણીયાણીમા જોયો નથી

[1]ગૃહિધર્મ કુમાર.

"આ એક બીજા નાનો કુમાર દેખવામા આવે છે તેનુ નામ ગૃહિધર્મ છે અને તે યતિધર્મ યુવરાજનો નાના ભાઇ થાય છે એ બાર મનુષ્યથી પરવરીને બેઠેલો છે અને જૈનપુરમા ભારે આનદ લીલા કરાવી રહ્યો છે તેનુ સક્ષેપમા તારી પાસે હુ વર્ણન કરી બતાવુ તે તુ ધ્યાન રાખીને સમજી લે[2]

"(૧) સર્વ પ્રકારની સ્થૂળ હિંસાનો ત્યાગ કરવા તે સૂચવે છે મતલબ એ છે કે ગૃહસ્થથી સાધુની માફક સર્વથા હિંસાનો ત્યાગ ન થઇ શકે તેથી તેણે સ્થૂળ હિંસાનો ત્યાગ કરવો જોઇએ સાધુધર્મમા સર્વ જીવની મન વચન કાયાથી હિંસા ન કરવા કરાવવાનુ ફરમાન છે, ગૃહસ્થથી તેટલી અહિંસા પાળવાનુ બની શકે નહિ તેથી તેણે સ્થૂળ અહિંસા તો અવશ્ય પાળવી જોઇએ જેમકે પૃથ્વી જળ અગ્નિ પવન અને વનસ્પતિની હિંસા શ્રાવકથી થઇ જાય તેથી તેનો સર્વથા નિષેધ તે નિયમપૂર્વક કરી શકે નહિ, બાકી બેથી પાચ ઇંદ્રિયવાળા (ત્રસ) જીવો રહ્યા તેમા પણ તે સકલ્પપૂર્વક હિંસા કરે નહિ, પણ આરભ સમારભને અગે હિંસા થઇ જાય વળી નિરપરાધીને તો તે મારે નહિ પણ અપરાધ કરનારની હિંસા ન જ કરવી એવો તેનાથી નિર્ણય થઇ શકે નહિ (આથી જોવાશે કે લડાઇ કે આત્મસરક્ષણને અગે ગૃહસ્થધર્મમા હિંસાથી સર્વથા બચી શકાતું નથી) વળી સાપેક્ષ કારણે હિંસાનો નિષેધ તેને હોઇ શકે નહિ, નિરપરાધી છતા પણ ભારવહન કરનારા પાડા, બળદ, ઘોડા વિગેરે તથા પ્રમાદી પુત્રાદિકને સાપેક્ષપણે વધ બધપ્રહારઆદિ કરવામા આવે છે ગૃહસ્થધર્મને અગે આવશ્[illegible] તે નિરપેક્ષપણે નિરપરાધી બેથી પાચ ઇંદ્રિયવાળા[illegible] નાશ કરે નહિ, તે સિવાયના બીજાની હિંસા ન [illegible]

૧ ગૃહિધર્મ ગૃહસ્થ ધર્મ યતિ[illegible] સ્થધર્મ નાનો કુવર છે ગૃહસ્થને ચાર[illegible] રાગકેસરી અને દ્વેષગજેંદ્ર પુત્રો છે તેમ

૨ આ બાર વ્રતની બાબતમા ધારીને અન્ય ગ્રંથોમાથી જોઇને અહીં પાછી શરૂ થાય છે જેમને બાર વ્રતની આ આઠ પૃષ્ઠો છોડી દેવા મૂળ ગ્રંથમા

ઇચ્છા રાખે, પણ તેના સર્વથા ત્યાગ તેનાથી થઇ શકતો નથી, છતા તે સર્વ કાર્યો જયણાપૂર્વક કરે છે, સર્વ આહાર અને વ્યવહારમા ઉપયોગ રાખે છે અને સભાળપૂર્વક કામ કરે છે, એ નકામો જીવવધ કરતો નથી, જેટલુ બની શકે તેટલુ આગ્રહથી બચવાનો પ્રયત્ન કરે છે આ પ્રથમ વ્રતને **સ્થૂળ પ્રાણાતિપાત વિરમણવ્રત** કહે છે.

“(૨) ત્યાર પછી બીજુ **સ્થૂળ મૃષાવાદ વિરમણવ્રત** આવે છે જગત્મા પોતાની અપકીર્તિ થાય અથવા ધર્મની નિંદા થાય એવુ તીવ્ર સ્કલેશથી અતિ દુષ્ટ આશયપૂર્વક અસત્ય ગૃહસ્થ બોલે નહિ એના મુખ્ય પાચ ભેદ છે તે આ પ્રમાણે (ક) કન્યાલીક એટલે કુવારી કન્યા સબધી નાનીને મોટી કહેવી, મોટીને નાની કહેવી, સારીને ખરાબ કહેવી, યા ખરાબને સારી કહેવી વિગેરે અસત્ય બોલી વરકન્યાનો વેવીશાળસબધ જોડાવી દેવો અથવા જોડાતા અટકાવવો બનતા સુધી સબધ જોડાવાના કાર્યમા ભાગ લેવો નહિ, કારણ કે તેથી સસાર વધે છે અને ફરજને અગે ભાગ લેવો પડે તો જૂઠુ કે ભળતુ બોલવુ નહિ આમા કન્યાની માફક વર તથા બીજા પણ દ્વિપદનો સમાવેશ જાણવો (ખ) ગવાલીક પોતાની કે કોઇની ગાય વેચવાની હોય તો તેને માટે ખોટા વખાણ ન કરવા આ ગાય શબ્દમા બળદ ઘોડા પ્રમુખ સર્વ ચતુષ્પદોનો સમાવેશ થાય છે આ જનાવરોના વેચાણો કરવા યોગ્ય તો નથી જ, પણ સસારમા રહીને કરવા પડે તો ખોટી વાત કરવી નહિ (ગ) ભૂમ્યલિક જમીનની માલિકી સબધમા ખોટુ બોલવુ, { એમા ઘર દુકાન હવાપ્રકાશના હક્કો વિગેરે સઘળા (દ્વિપદ, ચતુષ્પદ સિવાયના) અપદ પદાર્થોનો સમાવેશ થઇ જાય છે } એના સબધી ખોટુ બોલી મામલો રસે ચઢાવવો નહિ (ઘ) થાપણમોસો પારકી વસ્તુ થાપણ તરીકે રાખી પછી બારીકીઓ કાઢવી, સહી નથી, સ્ટાપ નથી, સાક્ષી નથી-વિગેરે વાધાઓ કાઢવા, મુદતનો બાધ લેવો, પારકો માલ કે પૈસા પચાવી પાડવા યુક્તિઓ ગોઠવી (ઙ) ખોટી સાક્ષી કોરટમા સોગનપર ખોટી સાક્ષી આપવી, ખોટા સોગનનામા (એફીડેવીટ) કરવા, ભળતી જુબાની આપવી આ પાચ બાબતો ગૃહસ્થે ખાસ ત્યાગવી જોઇએ અને ટુકા જીવનમા બનતા સુધી કોઇ બાબત ખોટી ન જ બોલવી એવો નિર્ણય કરવો જોઇએ વર્તનની બાબતમા અને સત્યની બાબતમા એક હાઇ કોર્ટના જજને પણ શરમાવે એવુ સુંદર તેનુ વર્તન હોવુ જોઇએ કોઇની ખાનગી વાત પ્રકટ ન કરવી, કોઇને ખોટી સલાહ ન આપવી, ખોટા દસ્તાવેજો તૈયાર ન

કરવા, વગર તપાસે કોઇને કલંક ન ચઢાવવું—એવી સર્વ બાબતોનો આ બીજા વ્રતમાં સમાવેશ થાય છે

"(૩) ત્રીજા સ્થૂળ અદત્તાદાન વિરમણ વ્રતમાં દીધા વગરની અન્યની વસ્તુ ઉપાડી ન લેવી એવો નિયમ હોય છે ટુંકામાં કહીએ તો ચોરી ન કરવી, સ્થાનનો લાભ લઇ કોઇને લુટવો નહિ અથવા સોંપેલ વસ્તુમાં (ડિપોઝીટ તરીકે) હેરફેર કરી મૂલ્યવાનને બદલે હલકી મૂકવી નહિ અદત્ત ચાર પ્રકારના બતાવ્યા છે માલીકના આપ્યા વગર ચીજ લેવી તે સ્વામી અદત્ત, જીવવાળી (સચિત્ત) વસ્તુઓ લેવી અથવા છેદવી તે જીવ અદત્ત, તીર્થંકર મહારાજે જે વસ્તુઓનો નિષેધ કર્યો હોય તે લેવી તે તીર્થંકર અદત્ત અને ગુરૂની રજા વગર વસ્તુ વાપરવી તે ગુરૂ અદત્ત અહીં આ ચારમાંથી સ્વામી અદત્તનો પ્રસ્તાવ છે આ ચાર અદત્તનો સર્વથા ત્યાગ તો યતિધર્મમાં બને, ગૃહસ્થ તેના ત્યાગ માટે ઇચ્છા રાખે બાકી ચાકરી કરતાં પોતે ગેર-વાજબી કસુર કરે, નફો ખાવાની લાંચ લેવાની કે ગેરલાભ આપવાની ઇચ્છા રાખે, પગાર ઉપરાંત વધારે લાભ લેવાની કે ખાઇ જવાની વૃત્તિ રાખે અથવા ઘરમાંની વસ્તુ પણ યોગ્ય અધિકારીને પૂછ્યા વગર લેવાની વૃત્તિ રાખે તો તે અપરાધી થાય છે આવી નાની મોટી કે નજીવી લાગતી બાબતોમાં પણ ઉપયોગ રાખવાની જરૂર છે ચોરીનો માલ રાખવો, ચોરને ઉત્તેજન આપવું, સાધનો યોજી આપવા, ચોરને સલાહ આપવી અને ચોરને આશ્રય આપવો—એ સર્વ દોષથી, ભરપૂર છે એમ સમજવું એ ઉપરાંત હલકી ભારે વસ્તુનો ભેળ કરવો, ઘીમાં ચરબી નાખવી, દૂધમાં પાણી નાખવું—એ સર્વનો સમાવેશ તૃતીય વ્રતમાં થાય છે દાણચોરી કરવી અથવા લડાઇના વખતમાં રાજ્યે દુશ્મન સાથે વ્યવહારવ્યાપાર બંધ કર્યો હોય છતાં તે ચલાવવા યુક્તિઓ ગોઠવવી એ સર્વ દોષથી ભરપૂર છે, તેમજ ખોટા તોલ માન માપ રાખવા એ પણ આ નિયમાનુસાર ગેરવાજબી છે

"(૪) સ્થૂળ બ્રહ્મચર્ય વ્રતમાં સ્ત્રીએ પુરૂષસંગ અને પુરૂષે સ્ત્રી સંગનો ત્યાગ કરવાનો છે ગૃહસ્થ સ્વપત્નીનો નિષેધ આચરી શકે નહિ એટલે તે બાબત તેની ઇચ્છા ઉપર રાખવામાં આવી છે, છતાં તેમાં પણ બનતો સંકોચ કરે આ વ્રતમાં [1]પરસ્ત્રીગમનનો નિષેધ અને

[1] પરસ્ત્રી પોતાની સ્ત્રી સિવાયની મનુષ્ય દેવતા અથવા તિર્યંચ સાથે પરણેલી અથવા તેની રાખેલી સ્ત્રીનો ત્યાગ જોકે અપરિગૃહીતા દેવીઓ અને તિર્યંચણીનો રાખનાર તરીકે તથા પાણિગ્રહણ કરનાર તરીકે કોઇ હોતો નથી તેથી તે વેશ્યા સમાન સ્વતંત્ર છે તો પણ પરજાતિને ભોગવવા યોગ્ય હોવાથી તે પરસ્ત્રી જ છે માટે તેનો ત્યાગ કરવો

સ્વસ્ત્રીમાં સંતોષ એ બન્ને બાબતોનો સમાવેશ થાય છે પરસ્ત્રીમાં વિધવા, વેશ્યા, કુવારી સ્ત્રી અને બાળાનો સમાવેશ થાય છે દેવ મનુષ્ય અને તિર્યંચની સર્વ સ્ત્રીઓ સાથે સંયોગસબંધ બંધ કરવા અને તે ઉપરાંત તેમના ઉપરનો રાગ દૂર કરવો અને બનતા સુધી નવવાડો પાળવા અહીં પ્રેરણા થાય છે સ્વસ્ત્રીને અંગે પણ બનતા સુધી બાર તિથિએ શિયળ પાળવાનો નિયમ રાખવો, દિવસે વિષય સેવવો નહિ, ઉંઘતી સ્ત્રીને જગાડવી નહિ, વિષયસેવન કરતા બોલવુ નહિ અને વારવાર વિષયની વાતો યાદ કરવી નહિ આ પ્રમાણે કરવાથી શરીરબળ વધે છે અને સંસારભ્રમણ ઘટે છે પરસ્ત્રીને અંગે પારકી સ્ત્રીને કે વેશ્યાને રખાયત તરીકે પણ રાખવી નહિ, અનગક્રીડા કરવી નહિ, કામવિલાસના આસનાદિ કરવા નહિ, પારકા વિવાહ જોડવા નહિ, તીવ્ર રાગ કોઇપર ધારણ કરવો નહિ. આ વિષય સેવન થોડો વખત ચાલે છે પણ તેમા ચિત્તની એકતા વધારે થવાથી કર્મબંધ બહુ આકરો અને ચીકણો થાય છે તેથી તેના સબંધમા વધારે સાવધાન રહેવાની જરૂર છે એ બાબતમા જેમ જેમ વધારે લક્ષ્યપૂર્વક ત્યાગભાવ કરવામા આવે છે તેમ તેમ વધારે આનદ થાય છે અને કદાચ શરૂઆતમા જરા ક્ષોભ લાગે છે તો પણ આખરે તેથી બહુ ઉચ્ચ રસની જમાવટ થાય છે પરસ્ત્રી માટે ભ્રમણ કરવાથી લોકમા આબરૂ જાય છે, તે રસવાળા માણસને ઘરમા દાખલ કરતા અન્ય સંકોચાય છે અને તેનુ જીવન ભારરૂપ થઇ પડે છે સ્વસ્ત્રી જેવી હોય તેવીને દેવીનુ સ્થાન આપવુ, તેમા પણ રાગ કરતા સહધર્મિપણાનો ભાવ વિશેષ આરોપવો અને સર્વથા બ્રહ્મચર્ય પાળવાની ભાવના રાખવી આ ચતુર્થ ગૃહસ્થધર્મ છે

"(૫) **સ્થૂળ પરિગ્રહપરિમાણ વ્રત.** આ પચમ ગૃહસ્થવ્રતમા પોતાની મિલકતનુ પરિમાણ કરવાનો ઉપદેશ છે નવ પ્રકારનો પરિગ્રહ કહ્યો છે (ક) [1]ધન-તેમા સોના રૂપાના સિક્કા, નોટ લોન શેર વિગેરે રોકડ મિલકતનો સમાવેશ થાય છે (ખ) ધાન્ય-સર્વ પ્રકારના અનાજ દાણાનો સગ્રહ (ગ) ક્ષેત્ર-ખેતર વાડીઓ બાગ બગીચા (ઘ) વાસ્તુ-સ્થાવર મિલકત એમા ઘર દુકાન હવેલી ભોયરા વિગેરેનો

૧ ધન ધનના ચાર પ્રકાર છે ગણિમ ગણીને વસ્તુ લેવામા આવે તે, જાયફળ સોપારી વિગેરે ધરિમ તોળીને જે વસ્તુઓ લેવામા આવે તે, ગોળ વિગેરે, મેય માપીને જે વસ્તુઓ લેવામા આવે તે, તેલ લવણ વિગેરે, પારિચ્છેદ્ય પારખીને જે વસ્તુઓ લેવામા આવે તે, રત્ન મોતી હીરા વસ્ત્ર વિગેરે સીક્કાનો સમાવેશ આ ચોથા વિભાગમા છે

સમાવેશ થાય છે (૬) રૂપ્ય કાચુ રૂપુ, તથા રૂપાના ઘરેણા (ચ) સુવર્ણુ-કાચુ સોનુ તથા સોનાના ઘરેણા (છ) કુપદ-એમા ત્રાબુ, પીતળ કાસુ, સીસુ એ સર્વે ધાતુ અને તેના વાસણો, પલગ, માચા, શકટ, હળ, ફરનીચર વિગેરે સઘળી ઘરવખરીનો સમાવેશ થાય છે (જ) દ્વિપદ-દાસદાસી ગુલામ તરીકે વેચાતા રાખવામા આવતા હતા અને તેની મિલ્કતમા ગણુના થતી હતી વર્તમાન ન્યાયના ધોરણુ પ્રમાણે તો કોઇને ગુલામ તરીકે રાખી કે વેચી શકાતા જ નથી (ઝ) ચતુષ્પદ-હાથી, ઘોડા, બળદ, ગાય, ભેંસ, ઊટ વિગેરે ચાર પગવાળા જનાવરો આ સર્વેની સખ્યા વિગેરેનો નિર્ણુય કરવો, હદ બાધવી સ્થાવર મિલ્કતને અગે જમીનના હકો કેટલા ભોગવવા, વસ્તુઓને અગે ફરનીચર ઘરમા કેટલુ રાખવુ તથા પોતાની મિલ્કત કેટલી રાખવી એ સર્વે બાબતની મર્યાદા બાધી દેવી, એ હદ ઓળગવી નહિ, કદાચ ઓળગાઇ જાય તો વધારાની રકમ જાહેર સખાવતમા તુરત જ ખરચી નાખવી, સ્ત્રી કે છોકરાને નામે કરવાની કે એવી ગોટા વાળવાની પદ્ધતિ રાખવી નહિ વસ્તુ ઉપર માલીકી ભોગવવી એને પરિગ્રહ કહે છે એથી મૂર્છાનો સર્વથા ત્યાગ ન બને તો હદ બાધવી એથી વ્યવહાર પરિમિત થાય છે અને વધારાના દ્રવ્યાદિનો શુભ માર્ગે વ્યય કરવા પ્રેરણા થાય છે આ પ્રથમના પાચ વ્રતને અણુવ્રત કહે છે સાધુને એ વ્રતો સર્વાંશે હોય છે એટલે મહાવ્રત કહેવાય છે, ગૃહસ્થને એ અશે હોય છે તેથી તેને અણુવ્રત કહે છે

"(૯) ત્યાર પછી ત્રણુ ગુણવ્રત આવે છે પ્રથમના પાચે અણુવ્રતને તે ગુણુ કરે છે, લાભ કરે છે, પુષ્ટ કરે છે, તેથી છઠ્ઠા સાતમા અને આઠમા વ્રતને ગુણવ્રત કહેવામા આવે છે છઠ્ઠા વ્રતને દિશિ પરિમાણુ વ્રત કહેવામા આવે છે દિશિ પરિમાણુમા ચારે દિશાએ તેમ જ ઊચે અને નીચે અમુક મર્યાદા સુધી જ મુસાફરી કરવી, તેથી આગળ વધવુ નહિ આ નિયમથી અમુક ક્ષેત્રથી બહારના સર્વ જીવોના સબધમા હિંસા આદિનો નિષેધ થઇ જાય છે અને સર્વ આ વ્રતોની મર્યાદા બધાઇ જાય છે, ત્યાની વસ્તુસબધે અસત્ય બોલાતુ નથી, ત્યાની વસ્તુ ચોરાતી નથી, ત્યાની સ્ત્રીઓ સાથે બ્રહ્મચર્ય પળે છે, ત્યાના ધનાદિ પરિગ્રહનો ત્યાગ થાય છે એ રીતે એ પાચે અણુવ્રતને લાભ કરે છે જળમાર્ગ તથા સ્થળમાર્ગે અને આકાશમા એરોપ્લેનમા કેટલુ જવુ તેનો અહીં નિર્ણુય થાય છે વિશેષ સુજ્ઞ જીવો પત્રવ્યવહાર ક્યા સુધી કરવો એનો પણ નિયમ કરે છે મુખ્ય વ્રતોને ગુણુ કરનાર આ વ્રતને ગુણવ્રતનુ યોગ્ય નામ આપવામા આવ્યુ છે

"(૭) ભોગોપભોગ વિરમણ વ્રત. આહાર પુષ્પ વિગેરે એકજ વાર ભોગમા આવે તેને ઉપભોગ કહેવામા આવે છે, સ્ત્રી મુકામ આદિ વારવાર ભોગમા આવે તેને પરિભોગ કહે છે આ ઉપભોગ અને પરિભોગની ચીજોની હદ બાધવી તે આ સાતમા વ્રતમા આવે છે આહાર અને ઉપભોગની ચીજોમા પાપરહિત વસ્તુઓ તરફ ખાસ ઉપયોગ રાખવો, બાવીશ અભક્ષ્ય વસ્તુઓ જેમા મધમાસાદિ માદક વસ્તુઓ, તુચ્છ વસ્તુઓ અને રાત્રિભોજન વિગેરેનો સમાવેશ થાય છે તેનો ઉપયોગ કરવો નહિ, (ત્યાગ કરવો), એક શરીરમા અનત જીવો હોય તેવા કદમૂળ-૩૨ અનતકાય ઉપયોગમા લેવા નહિ (ત્યાગ કરવો) એ ખાસ કર્તવ્ય છે તે ઉપરાત પોતે આખી જીદગી માટે ઘણી વસ્તુઓ રાખી હોય છે, આવી પડનારી અનેક આપત્તિઓ કલ્પીને સખ્યા અને પ્રમાણમા વધારે છૂટ રાખી હોય છે તે દરેકમા દરરોજ માટે સકોચ કરવા સારૂ દરરોજ ચૌદ નિયમ ધારવાની પ્રણાલિકા અત્ર બતાવી છે તેમા દરરોજ વાપરવાની તથા ખાવા પીવાની વસ્તુઓની હદ બધાય છે એને માટે ૧૪ નિયમો ઠરાવેલા છે એ ચૌદ નિયમથી પોતાની જાતપર ઘણો અકુશ આવે છે અને આત્મચિંતવન બહુ સુદર થાય છે ઘણા કર્મ બધાય તેવા પદર કર્માદાનના વ્યાપાર આદિ ન કરવાની પ્રેરણા પણ આ સાતમા વ્રતમા થાય છે કોલસા કરાવવાનો વ્યાપાર, મીલનો વ્યાપાર, કુભાર લુહારના વ્યાપાર-આ સર્વને ઇંગાલકર્મ' કહેવામા આવે છે, ફળ ફૂલ શાક વન બગીચાનો વ્યાપાર, વનના ઝાડો કપાવવા કે વેચવા ઇત્યાદિ તે 'વનકર્મ', ગાડા, રેલ્વે, ટ્રામવેનો વ્યાપાર તે 'શાટકકર્મ', ઘોડા રથ ગાડી ગાડુ ભાડે આપવાનો વ્યાપાર તે 'ભાટક કર્મ,' કુવા તળાવ કે સરોવર ખોદાવવા, પાતાળ કુવા કઢાવવા તે 'ફોડીકર્મ' આ પાચ કુકર્મ કહેવાય છે હાથીદાત, કસ્તુરી, મોતી, કચકડા, રેશમ, ઊન, પીછાનો વ્યાપાર એ 'દતવાણિજ્ય', સાજીખાર, મણશીલ, ગળી, લાખનો વ્યાપાર તે 'લાખવાણિજ્ય', દારૂ માસ ઘી તેલ ગોળ ખાડનો વ્યાપાર તે 'રસ વાણિજ્ય', ઘોડા બળદ ગાય તથા (અમલ વખતમા) દાસદાસીને વેચવા લેવા તે 'કેશવાણિજ્ય' અને અફીણ સોમલ, વછનાગ, ગાજો, ચરસ, તમાકુનો વ્યાપાર તે 'વિષવાણિજ્ય'-આ પાચ કુવ્યાપાર છે શેરડીને પીલવી, સરાણ ચલાવવા, ચરખા, જીન, સ્પીડલ, લુમ્સ એ સર્વ 'યત્ર પીલણ કર્મ', બળદના નાક વિધાવવા, ઘોડાના પૂછડા કપાવવા, ખાસી કરાવવી વિગેરે 'નિર્લાછન કર્મ', વનને બાળી મૂકવા તે 'દાવાગ્નિ કર્મ', તળાવ સરોવર ક્વાને શોષાવવા તે 'શોષણ કર્મ'

અને કુતરા પોપટ બિલાડી અથવા વાઘ હાથી સિંહ ચિત્તાને ઘરમા કે બગીચામાં બાંધી રાખવા, તેમની કુદરતી સ્વતંત્રતા છીનવી લેવી અને તેનુ પોષણ કરવુ તે તેમજ અસતી સ્ત્રી વિગેરેનુ પોષણ કરવુ તે અસતીપોષણ—આ પાંચ સામાન્ય. આ પંદર કર્માદાનથી જીવ હિંસાને લઇને બહુ પાપ બધાય છે તેથી તેની બાબતમા પોતાના ધંધાને અંગે સકોચ કરવો, બનતા સુધી એવો ધંધો કરવો જ નહિ અને આજીવિકા માટે અન્ય ઉપાય ન જ હોય તો જરૂર પૂરતુ કર વામા પણ ઉપયોગ રાખવો અને ખાસ કરીને બીજાને તેવી બાબ તેનો આદેશ કે ઉપદેશ તો આપવો જ નહિ

(૮) અનર્થદંડ વિરમણ નામનુ ત્રીજુ ગુણવ્રત આવે છે શરીર, ક્ષેત્ર, મકાન, ધન, ધાન્ય, સબધીવર્ગ વિગેરે પરિગ્રહ નિમિત્તે જરૂરી પાપ કરવા પડે તે અનિવાર્ય હોય છે, ધનહાનિ ઘટાડવા માટે પણ કેટલીકવાર સકલ્પવિકલ્પ કરવા પડે છે, સ્વજન સબંધી આશ્રિતને માટે જરૂરી પૈસા કમાવામા પાપ કરવા પડે છે અને ઇંદ્રિયતૃપ્તિમા જરા રસ લેવાઇ જાય છે. આ સર્વ અર્થદંડ છે પણ એ ઉપરાત લેવા દેવા વગર પ્રાણી અનેક નકામા પાપો બાંધે છે તે ઉપયોગ રાખે તો છૂટી જાય ભવિષ્યમા શુ થશે તેની ફોકટ ચિંતા કરવામા વખત ગાળવો તે તદ્દન નકામુ છે, અન્યને આરભ સમારભ કરવાનો ઉપદેશ આ પવો તે અર્થ વગરનો છે, હિંસાના સાધનો બીજાને યોજી આપવા એ પણ નકામુ છે અને આળસથી સુસ્ત પડ્યા રહેવુ, હીંચકા ખાવા, નાટક જોવા, સીનેમામા જવુ વિગેરે તદ્દન નકામા હેતુ વગરના પાપો છે, લક્ષ્ય રાખવાથી દૂર કરી શકાય તેવા છે અપધ્યાનો જ એટલા પ્રકારના છે કે એનો વિચાર કરતા વર્ષો ચાલ્યા જાય અનિષ્ટસંયોગ ઇષ્ટવિયોગ અને રોગચિંતામા પ્રાણી આખો વખત નકામો ખુવાર થાય છે અને ફળ કાંઇ મળતુ નથી રાજકથા દેશકથા સ્ત્રીકથા અને ભોજનની કથા કરવામા લાભ નથી, વિષયકષાયનો વધારો છે અને હેતુ વગરનુ પાપબંધન છે તેનો પણ બનતો ત્યાગ કરવા આ વ્રત પ્રેરણા કરે છે

“ (૯) સામાયિકવ્રત. પૂર્વોક્ત આઠે વ્રતને પુષ્ટિ કરનાર ચાર શિક્ષાવ્રતો[1] છે વચન અને કાયા સબંધી સાવદ્ય કર્મથી મુક્ત થઇ આર્ત્ત રૌદ્રધ્યાનરહિત થઇને સમભાવપૂર્વક બે ઘડિ સુધી જ્ઞાનમા પ્રવૃત્તિ કરવી તેને સામાયિક વ્રત કહે છે એમા આત્માને સમતાનો લાભ

૧ વારવાર કરવામા આવતા હોવાથી આ શિક્ષાવ્રત કહેવાય છે

મળે છે અને સાંસારિક પરભાવોનો ત્યાગ થતો હોવાથી સ્વાભાવિક રીતે આત્મા ઉન્નત દશા ભોગવે છે સામાયિકથી અનેક લાભો થાય છે તેપર અન્યત્ર ઘણુ લખાયુ છે[1] સર્વ કાળ (યાવજ્જીવિત) મન વચન કાયાથી સામાયિક સાધુ આચરે છે તેને યાવત્કથિક સામાયિક કહે છે આ સામાયિકને અંગે મન વચન કાયાની પ્રવૃત્તિ વિશુદ્ધ કરવી, ચાળા ચેષ્ટા આદિ દોષો દૂર કરવા અને ચિત્તની એકાગ્રતા જેમ બને તેમ વધારે કરવી મન વચન કાયાના ૩૨ દોષો અન્યત્ર વર્ણવ્યા છે તે વિચારી જવા અને ટાળવાનો નિરન્તર પ્રયત્ન કરવો

"(૧૦) દેશાવગાશિક વ્રત. છઠ્ઠા વ્રતમા આખા ભવ માટે જે દિશાપરિણામ રાખ્યુ હોય છે તેનો અત્ર સંકોચ કરવામા આવે છે દરરોજ માટે કે પક્ષ માસ અથવા ચાતુર્માસ માટે અહીં તેનો વધારે સંક્ષેપ થાય છે[2]

"(૧૧) પૌષધ વ્રત. સામાયિક નામના વ્રતનો આમા વિસ્તાર થાય છે બે ઘડિને બદલે અર્ધ દિવસ (૪ પ્રહર) કે આખો દિવસ (૮ પ્રહર) સુધી સામાયિકદશામા પોતાની જાતને રાખી પર્વદિવસે વિશેષ સાવધાનતા રાખી યતિધર્મની વાનકી અનુભવવી એ આ પૌષધનો મુખ્ય ઉદ્દેશ છે એ પૌષધમા એકાસણાદિ તપ કરે, શરીરની શુશ્રૂષાનો ત્યાગ કરે, પૂર્ણ બ્રહ્મચર્ય પાળે અને સર્વ સાવદ્ય વ્યાપારનો નિષેધ કરે

"(૧૨) અતિથિસંવિભાગ વ્રતમા સાધુ સાધ્વીને અશનાદિ ચાર પ્રકારનો આહાર, વસ્ત્ર, કમ્બલ, પાત્ર, મકાન, પાટ, શય્યા વિગેરેનુ ભક્તિ અને બહુમાનપૂર્વક દાન કરવુ, સોનૈયા, રૂપિયા વિગેરેનુ તેમને દાન ન કરવુ (કેમ કે મુનિને તેનો અધિકાર નથી), જે આપવુ તે ભક્તિથી આપવુ પરતુ અનુકંપાથી નહીં, પાત્ર સિવાયના સ્થાને અનુકંપાપૂર્વક આપવુ, હોંસપૂર્વક આનંદથી વિવેક સાથે આપવુ અને ભાવના ઉત્તમ રાખવી દાનના પાંચ ગુણ કહ્યા છે-આપનારને આપતી વખત હર્ષના આંસુ આવી જાય, રોમાંચ ખડા થઇ જાય, મનમા ખરેખરૂ બહુમાન પેદા થાય, પ્રિય મધુર વચનપૂર્વક દેવામા આવે, અનુમોદના લાંબા વખત સુધી ચાલ્યા કરે અને અધિક દાન કરવાની ચાહના રહ્યા કરે સ્વધર્મી બંધુને જોતા તેને ભાઇ કરતા વધારે ગણે, તેની દ્રવ્ય ભાવ દયા ચિં-

૧ જુઓ મારો સામાયિક ઉપરનો પ્રગટ થયેલો લેખ શ્રી જૈ ધ. પ્ર પુસ્તક

૨ કોઇ એક દિવસે સવાર સાંજના પ્રતિક્રમણ કરી બીજા આઠ સામાયિક કરવા સાથે તે દિવસે દિશાનો સંક્ષેપ કરવામા આવે છે તેને હાલમા 'દેશાવગાશિક'નુ નામ આપવામા આવે છે

તવે કહ્યું છે કે પોતાને ઘેર આવેલા સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક અથવા શ્રાવિકાને દેખી ભક્તિપૂર્વક ઊભા થઇ આસન દેવું, તેમના પગ પ્રમાર્જવા, તેમને નમસ્કાર કરવા વિગેરે ભક્તિપૂર્વક યથાશક્તિ અન્ન, પાન, વસ્ત્ર, ઔષધ, મકાન વિગેરે દેવાએ કરીને તેમનો સંવિભાગ કરે, પોતાના સહોદર બંધુમાં અને સ્વધર્મી બંધુમાં તેને કાઇ તફાવત લાગે નહિ અને તેને વધારવામાં અને ઠેકાણે પાડવામાં જાણે ઉપકાર કરે છે એમ તેને લાગે નહિ, માત્ર પોતાની ખરી ફરજ તે બજાવે છે એમ જ તેને જણાય અને તે અશક્ત રોગી અપગને પણ બનતી સહાય આપે

"ભાઇ પ્રકર્ષ! આ ગૃહિધર્મ નામનો ફટાયો કુંવર છે તે જૈન સત્પુરમાં પ્રાણીપાસે હિંસાના સબંધમાં થોડી ઘણી પણ સુંદર વિરતિ (ત્યાગભાવ) કરાવે છે, એ પ્રાણીપાસે મોટી મોટી બાબતમાં અસત્યનો ત્યાગ કરાવે છે, પારકી વસ્તુ લેવાની બાબતથી તેને દૂર રાખે છે, પરસ્ત્રીની બાબતમાં તેને ઘણો પરાઙ્મુખ બનાવે છે અને સર્વ પરિગ્રહ એકઠો કરવાની બાબતમાં તેને હદમર્યાદા બાધતો કરે છે, રાત્રીએ કોઇ પણ પ્રકારનું ભોજન ન કરવા તેને સમજાવે છે અને તેને સવરનું પ્રમાણ કરાવે છે, યોગ્ય વસ્તુઓનો ભોગ ઉપભોગ કરવા અયોગ્યનો ત્યાગ કરવા તેને કહે છે, નકામા પાપોથી તેને દૂર રખાવે છે, સામાયિક કરવાની બાબતમાં તેને આસક્ત રાખે છે, દેશાવગાશિક વ્રતમાં સસક્ત બનાવે છે, તેની પાસે પૌષધ કરવાની બાબતમાં નિર્ણય કરાવે છે અને તેના મનોબળને અતિથિ આમત્રણની બાબતમાં ઘણું પવિત્ર રાખે છે (પ્રેરે છે) વળી એમાં ખૂબિની વાત તો એ છે કે એ યુવરાજ ગૃહિધર્મ પ્રાણીને જેટલા હુકમ કરે છે અને પ્રાણી તે પૈકી જેટલાનો અમલ પોતાની શક્તિ પ્રમાણે કરે છે તેને તેટલું ફળ પણ એ યુવરાજ બરાબર આપે છે

<u>સદ્ગુણરક્તતા સુંદરી.</u>[1]

"ત્યાર પછી ભાઇ પ્રકર્ષ! એ ગૃહસ્થધર્મની બાજુમાં પોતાની આખો હર્ષ અને જિજ્ઞાસાથી ઉઘાડી રાખીને બેઠેલી જે નવવધૂ જેવી બાળા દેખાય છે તેનું નામ સદ્ગુણરક્તતા છે અને તે આ ગૃહસ્થધર્મની પત્ની થાય છે મુનિઓને એ બાળા ઉપર બહુ પ્રેમ

---

૧ સદ્ગુણરક્તતા સદ્ગુણોનું આચરણ કરવામાં પ્રેમ ગૃહસ્થધર્મને પ્રેમ એ બાબતપર હોય એ યોગ્યજ છે દ્વેષગજેન્દ્ર ફટાયાને જેમ અવિવેકિતા ભાર્યા છે તેમ આ પણ ફટાયાની સ્ત્રી છે

હોય છે અને તે સ્ત્રી પણ વડીલનો વિનય કરવા દરરોજ હોંસવાળી અને તૈયાર જ રહે છે તેને તેના પતિ ગૃહિધર્મ ઉપર ઘણોજ પ્રેમ છે આ બન્ને રાજપુત્રો અને તેની સ્ત્રીઓ સર્વ જૈન લોકોને પોતાના સ્વભાવથી જ નિરંતર આનંદ દેવાવાળા છે ”

વિમર્શમામાએ અહીં જરા વિસામો લીધો

પ્રકરણ ૩૬ મું.

ચારિત્રરાજનો અન્ય પરિવાર.

ભળતા શાંતિ ઉત્પન્ન કરે તેવું ચારિત્રરાજનું તથા તેના બન્ને પુત્રોનું તથા પુત્રવધૂઓનું વર્ણન શ્રવણ કરતા પ્રકર્ષના આનંદનો પાર રહ્યો નહિ ચારિત્રરાજના પરિવારમા બીજા અનેક પ્રકાશ કરનારા પવિત્ર રત્નો ઝગઝગાયમાન થઇ રહ્યા હતા તેનું વર્ણન સાભળવા બુદ્ધિદેવીનો પુત્ર ઉત્સુક થઇ રહ્યો હતો ક્ષણવાર વિસામો લઇ બુદ્ધિદેવીના ભાઇએ વર્ણન આગળ ચલાવ્યું ¹—

[2]સમ્યગ્દર્શન સેનાપતિ.

“મહારાજા ચારિત્રરાજે એ બે રાજપુત્રોની સભાળ કરનાર અને તેમને પોષનાર તરીકે એક સેનાપતિ વડો પ્રધાન-ખાસ અધિકારી નીમ્યો છે તે પણ અહીં સાથે બેઠેલ જણાય છે એનું નામ સમ્યગ્દર્શન છે આ સમ્યગ્દર્શન વિના એ રાજપુત્રો કદિ એકલા રહેતા જ

૧ સૂચના —આ આખો અહેવાલ વિમર્શમામા પ્રકર્ષને હકી સભળાવે છે, તે વાર્તા વિચક્ષણસૂરિ પોતાના જીવનવૃત્તને અંગે નરવાહનરાજા સમક્ષ કહી રહ્યા છે જે વખતે રિપુદારણ તરીકે સસારીજીવ હાજર છે, અને એ આખુ સસારનાટક એજ સસારીજીવ પોતાના જાતિઅનુભવથી સદાગમ સમક્ષ ભવ્ય પુરુષના સાભળવા અગૃહીતસકેતા અને પ્રજ્ઞાવિશાળાની હાજરીમા કહી સભળાવે છે આ સર્વે વાત લક્ષ્યબહાર ન જાય

૨ સમ્યગ્દર્શન શુદ્ધ દેવ ગુરૂ અને ધર્મની પરીક્ષા કરીને તેને આદરવા સમ્યગ્દર્શન વગર પ્રગતિ થતી નથી અને ગુણસ્થાનમા તેની ખાસ અગત્ય છે જ્ઞાનવગર વધી શકાય પણ સુદર્શન વગર પ્રગતિ કદિ પણ થતી નથી મોહરાજનો સેનાપતિ મિથ્યાદર્શન છે તેની સાથે આ પ્રધાનનું વર્ણન સરખાવવા યોગ્ય છે મિથ્યાદર્શનની હકીકત માટે જુઓ પૃ ૮૪૪ થી

નથી એવી રાજાએ મર્યાદા બાધી આપી છે અને ગોઠવણ એવી રાખી છે કે એ સમ્યગ્દર્શન સેનાપતિ રાજપુત્રોની અત્યત નિકટમા રહીને અત્યત વાત્સલ્યપૂર્વક બન્નેને વધારે છે, વિસ્તારે છે અને સ્થિર કરે છે અગાઉના પ્રકરણમા તને સાત તત્ત્વો જૈન સત્પુરમા છે એમ બતાવવામા આવ્યુ હતુ તે તને યાદ હશે[1] જીવ, અજીવ, આશ્રવ, સવર, નિર્જરા, બધ અને મોક્ષ સબધી સક્ષેપથી હકીકત તને ત્યા સમજાવવામા આવી હતી એ સાતે તત્ત્વો સબધી એ મત્રીશ્વર દઢ નિર્ણય કરાવે છે એ સમજાવે છે કે એ સાત તત્ત્વમા સર્વ વસ્તુનો ન્યાયપૂર્વક સમાવેશ થઇ જાય છે અને તે સિવાય બીજી કોઇ બાબત બહાર રહી શકતી નથી ઉપરાત વળી તે ભવચક્ર નગરના પ્રાણીને ઉદાસીન રાખે છે, તે નગરમાથી નીકળવાની ઇચ્છાવાળો તેને બનાવે છે, સમતા રખાવે છે, સર્વ સ્થૂળ પદાર્થોપર વિરક્ત ભાવ લાવે છે, આ સસારપર ઉદાસીનતા ઉત્પન્ન કરે છે, સર્વ જીવોપર અનુકપા ઉપજાવે છે અને શુદ્ધ દેવાધિદેવ પર પૂર્ણ આસ્તિકપણુ લાવે છે શમ, સવેગ, નિર્વેદ, અનુકપા અને આસ્તિક્ય એ પાચે મહાન્ ગુણો એ સમ્યગ્દર્શન સેનાપતિના રણશીંગુ વગાડનારા દૂતો છે એ ઉપરાત પ્રાણીને તે કહે છે કે તમે સર્વ જીવો તરફ બધુભાવ રાખો (મૈત્રી), ગુણવાનને જોઇ રાજી રાજી થઇ જાઓ (પ્રમોદ), દીન દુ ખીને જોઇ તેનાપર દયા કરો, તેને દુ ખમાથી બચાવવા યત્ન કરો અને ભવિષ્યમા તેના દુ ખો કેમ ઓછા થાય તેની યોજના કરો (કરૂણા) અને પાપ કરનાર તેના કર્માધીન છે, તમે તેને માટે જવાબદાર નથી ઉપાયો કરવા છતા પણ ન સુધરે તો તેના તરફ તમે મધ્યસ્થ થાઓ (ઉપેક્ષા)—આવી આવી ઉત્કૃષ્ટ વિચારણાઓ જેને જૈન પરિભાષામા 'ભાવનાઓ' કહેવામા આવે છે તેનાથી મનને નિરતર સુદર રાખે છે, વળી નિર્વૃતિ(મોક્ષ)નગરીએ જવાની દઢ ઇચ્છા ઉત્પન્ન કરાવી પ્રાણીને તે દરરોજ થોડી થોડી નિર્વૃતિનગરી તરફ કુચ કરાવે છે

સુદૃષ્ટિ-સેનાપતિપત્ની

"એ સમ્યગ્દર્શનની બાજુમા જે ઘણા સુદર વર્ણવાળી અને અન્યના મનને પોતાની તરફ ખેંચનારી ઘણી સૌન્દર્યશાળી સ્ત્રી જોવામા આવે છે તે સમ્યગ્દર્શન સૈન્યાધિપતિની સુદૃષ્ટિ[2] નામની સુંદર

૧ જુઓ ચાલુ પ્રસ્તાવનુ પ્રકરણ ૩૧ મુ પૃ ૧૦૩૩

૨ સુદૃષ્ટિ—આઠ પૈકીની પછવાડેની ચાર દૃષ્ટિને સુદૃષ્ટિ કહે છે સમ્યગ્ જ્ઞાન થતા સુદૃષ્ટિ પ્રગટ થાય છે એના વિવેચન માટે જુઓ જૈન દૃષ્ટિએ યોગ' મિથ્યા દર્શનની કુદૃષ્ટિ બાબતનુ વર્ણન પૃ ૮૫- પર કર્યુ છે તે આ સાથે સરખાવવા જેવુ છે

પછી છે સન્માર્ગમા પોતાની શક્તિને શોભાવનારી એ સુદૃષ્ટિની ખાસ વિધિપૂર્વક સેવા કરવામા આવવાથી તે જૈન લોકોના મનને બરાબર સ્થિર કરે છે

"આ પ્રમાણે હકીકત છે હવે તને કેટલીક આગળ પાછળની હકીકત કહી તેનો મેળ મેળવી આપુ તને યાદ હશે કે અગાઉ મેં મહામોહના વડાપ્રધાન અને સેનાપતિ મિથ્યાદર્શનનુ વર્ણન કરી તને ઓળખાવ્યો હતો, તને તેના સબધમા જણાવ્યુ હતુ કે તે ઘણા વિચિત્ર ચરિત્રવાળો છે, વળી તેની સાથે કુદૃષ્ટિ નામની તેની સ્રીને પણ તને બતાવી હતી હવે આ ચારિત્રરાજનો સમ્યગ્દર્શન સેનાપતિ છે અને એ મોહરાજનો મિથ્યાદર્શન સેનાપતિ છે એ બન્નેને તે જોયા આ સમ્યગ્દર્શન સેનાપતિની સર્વ ચેષ્ટા પેલા મિથ્યાદર્શન સેનાપતિથી તદ્દન ઉલટા જ પ્રકારની જોવામા આવશે, એની સર્વ ચેષ્ટાઓ જગતને આનદ ઉપજાવનારી છે અને જેમ જેમ તેના પર વધારે વિચાર કરવામા આવે તેમ તેમ તે વધારે સુંદર લાગે તેવી છે પેલો મિથ્યાદર્શન સેનાપતિ મોહરાજના લશ્કરને આખો વખત તૈયાર કરે છે, ગોઠવે છે, એકઠું કરે છે અને દોરે છે, જ્યારે ચારિત્રધર્મરાજના લશ્કરને સર્વ યોગ્ય તાલીમ આપી આ સમ્યગ્દર્શન સેનાપતિ દોરવે છે ટુંકામા કહીએ તો આ સમ્યગ્દર્શન જે અહીં દેખાય છે તે મિથ્યાદર્શન નામના સેનાપતિનો ખરેખરો મોટો દુશ્મન છે અને તેથી તેના વિરોધી તરીકે જ તેની અહીં વ્યવસ્થા થયેલી છે

સેનાપતિવ્યવસ્થા

"આ સમ્યગ્દર્શન સેનાપતિના ત્રણ રૂપ દેખાય છે, એ જૂદા જૂદા કારણને પ્રાપ્ત કરીને નવા રૂપ લે છે કોઇ વખત તે ક્ષાયિક રૂપમા આવે છે એટલે મિથ્યાદર્શનના સર્વ સેનાનીઓને મારી હઠાવી સર્વ સામગ્રિ હાથ કરી લે છે, કોઇ વાર તે ઔપશમિક રૂપે આવે છે એટલે મિથ્યાદર્શનના સેનાનીઓને થોડા વખત માટે મારી હઠાવી સામ્રાજ્ય સ્થાપે છે અને કોઇ વાર તે ક્ષાયોપશમિકરૂપે આવે છે એટલે મિથ્યાદર્શનના સેનાનીઓમાથી કેટલાકનો ક્ષય કરે છે અને કેટલાકને દબાવી દે છે આવા ત્રણ રૂપ તેના થાય છે તે તેના સ્વભાવને લઇને જ છે અથવા તેની સાથે સદ્બોધ નામનો મત્રી છે તે એના એવા રૂપો કરે છે.

સેનાપતિના ત્રણ રૂપ

¹सद्बोध मंत्री.

"सम्यग्दर्शन सेनापतिना वपु रूपी करनार ए सद्बोधमंत्रीनु नाम तने कह्युं तेनी साथे पण भाई प्रकर्ष ! तारु ओळखाण करावी दउं आ सद्बोध मंत्री तो भारे जबरो प्रधान छे अने पुरुषार्थ साधवानी बाबतमा तो ए एवो एक्को छे के त्रण भुवनमा एवी एक पण पुरुषार्थ साधी आपनारी वस्तु नथी के जेने आ मंत्री बराबर स्वरूपे जाणतो पीछानतो न होय ए मंत्री अत्यारे जे बनावो बनता होय ते सर्व जाणे छे, भूतकाळमा बनी गया होय ते जाणे छे, भविष्यमा बनवाना होय ते पण जाणे छे, एटलु ज नहि पण सामान्य दिखाडा भावोने ते जाणे छे तेवीज रीते तद्दन सूक्ष्म भावोने पण सारी रीते जाणे छे अरे तने केटली वात कहु ! ए तो आ आखी स्थावर अने जंगम दुनियाने, प्राणी अने पदार्थने अथवा जीव अजीव सर्वने अने ते प्रत्येक द्रव्यने तेना ²गुणोने अने तेना पर्यायोने पण सारी रीते जाणे छे ए नीतिना सर्व मार्गमा घणो कुशळ छे, महाराजानी तेना उपर घणी प्रीति छे, राज्यना सर्व कार्य उपर ते बहु लांबो विचार करे छे अने लश्कर उपर पण आदर राखे छे–मतलब दिवानी अने लश्करी सर्व बाबत तेना लक्ष्यमा रहे छे वळी सेनापति सम्यग्दर्शनने पण ए बहु वहालो छे अने ज्यारे ते तेनी पासे होय त्यारे सम्यग्दर्शनमा पण स्थिरता आवे छे आवो सारो, राज्यनिष्ठ, कर्तव्यपरायण, लोकमान्य अने सर्वग्राही मंत्री बीजी कोइ जग्याए जोवामा आव्यो नथी

"ए सद्बोध मंत्री अहीं देखाय छे ते पेला सात राजाओमाना ³ज्ञानसंवरण राजानो खास दुश्मन छे अने ते ज्ञानसंवरणना क्षय अने क्षयोपशम रूप बे प्रकारे देखाव आपे छे

अवगति मंत्रीभार्या.

"ए मंत्रीनी बाजुमा सुंदर मुखवाळी जे स्त्री बेठेली देखाय

---

१ सद्बोध साचो बोध शुद्ध ज्ञान वस्तुस्वरूपनु यथास्वरूपे ओळखाण

२ गुणपर्याय सहभावी धर्मोने गुण कहेवामा आवे छे क्रमभावी धर्मोने पर्याय कहेवामा आवे छे गुण सर्वदा साथे रहे छे, पर्याय फर्या करे छे आत्माना ज्ञान दर्शन गुण छे, मनुष्य देवदत्तादि पर्याय छे

३ ज्ञानसंवरणना वर्णन माटे जुओ पृ ८८८ मात्र मोहनोज उपशम थाय छे बाकी तेना अने बीजा सर्व कर्मोना क्षय अथवा क्षयोपशम थाय छे मोह सिवाय बीजा कोई कर्मनो उपशम थतो नथी

છે, જેના સર્વ અવયવો તદ્દન [1]મળ વગરના ચોખા દેખાય છે અને જેની આંખો ઘણી સુંદર દેખાય છે તે સદ્બોધ મંત્રીની સ્ત્રી છે અને તેનું નામ અવગતિ[2] છે એ મંત્રીભાર્યા પોતાના પતિસાથે એકરૂપ છે, જરા પણ જૂદી નથી, પાપ વગરની અત્યંત પવિત્ર છે અને પતિના સ્વરૂપે રહેનારી, તેના જીવતર જેવી અને તેના હૃદયની પ્રાણેશ્વરી છે

સદ્બોધ મંત્રીના પાંચ મિત્રો.

"સદ્બોધ મંત્રીની સાથે જે પાંચ પુરૂષો બેઠેલા દેખાય છે તે બહુ ઉત્તમ માણસો છે અને તેઓ સદ્બોધ મંત્રીના અંગીભૂત (એકાકાર) ઇષ્ટ મિત્રો છે

"એમાંનો પ્રથમ મિત્ર છે તેનું નામ આભિનિબોધ છે, એ નગરવાસી જનોમાં ઇંદ્રિય અને મનદ્વારા જ્ઞાન સારી રીતે ઉત્પન્ન કરે છે[3]

"એ પાંચમાં જે બીજો મહાત્મા પુરૂષ દેખાય છે એ જાતે [4]સદાગમ છે (આ વાર્તા પણ સદાગમ સમક્ષ જ ચાલે છે એ લક્ષ્યમાં હશે) એ સદાગમના હુકમથી આ આખા નગરની પરિસ્થિતિ થયેલી છે એ બાબતમાં જરા પણ શંકા જેવું નથી આ રાજ્યમાં જે રાજાઓ છે તે સર્વના કામના સંબંધમાં એ બરાબર સલાહ આપે છે, કારણ કે એનામાં બોલવા ચાલવાની બાબતમાં સારી ચતુરાઇ છે, બાકીના એના ચારે મિત્રો છે તે તો તદ્દન મુંગા છે બોલવા ચાલવાની બાબતમાં આ સદાગમની ઘણી કુશળતા જોઇને મહારાજ ચારિત્રધર્મ બહુ રાજી થયા અને તેને લઇને સદ્બોધને મંત્રીપણા પર સ્થાપિત કર્યો આ સદાગમ સદ્બોધનો એક અંગભૂત હોવાથી સદ્બોધની પસંદગી કરવામાં આવી હતી એ સદાગમ સર્વ રાજાઓ અને જૈન લોકોનો બાહ્ય સર્વ બાબતમાં ઉત્કૃષ્ટ કારણભૂત છે એમ

---

૧ મળ (૧) મેલ, (૨) આવરણ—અજ્ઞાન

૨ અવગતિ જાણવું તે સમજવું તે બોધ પછી વસ્તુ જણાય છે તે

૩ મતિજ્ઞાન બુદ્ધિવૈભવનું નામ આભિનિબોધ જ્ઞાન કહેવાય છે એ પાંચ ઇંદ્રિય અને મનદ્વારા થાય છે એના આવરણના ક્ષયોપશમાનુસાર બુદ્ધિ વધારે ઓછી પ્રાણીમાં હોય છે

૪ સદાગમ એટલે શ્રુત જ્ઞાન ચારે જ્ઞાન મુંગા છે, સ્વયંપૂર્ણ છે, અન્યને જ્ઞાન જણાવવાનું કાર્ય શ્રુત જ્ઞાન કરે છે

સમજવુ,[1] એ સદાગમ વગર ચારિત્રરાજનુ લશ્કર પણ હોય નહિ અને આ જૈન નગર જે આખા જગતમા સારી રીતે પ્રકાશી રહેલ છે તે પણ સદાગમ વગર સભવે જ નહિ સર્વ કાર્યોનો ઉપદેશ કરનાર એ સદાગમ છે, બહુ સારો માણસ છે, સાચે માર્ગે દોરીને લઇ જનાર છે આવી રીતે આ બીજા પ્રધાન પુરૂષ સદાગમની તારી પાસે હકીકત કહી સભળાવી

"ત્યાર પછી જે ત્રીજો પ્રધાન પુરૂષ દેખાય છે તે સદ્બોધ મત્રીનો મિત્ર અવધિ નામનો છે તે વળી પોતાના અનેક પ્રકારના રૂપો વિસ્તારે છે અને આનદ કરાવે છે કોઇ વખત તે બહુ લાબુ રૂપ, કોઇ વખત બહુ ટુકુ રૂપ, કોઇ વખત થોડુ રૂપ, કોઇ વાર વળી ઘણુજ રૂપ આ જગતમા તે પોતાની લીલાથી જોઇ શકે છે[2] (અવધિ જ્ઞાનથી સ્થૂળ વસ્તુ દૂર હોય તે પણ જોઇ શકાય છે)

"ત્યાર પછી ચોથો પ્રધાન પુરૂષ એ સદ્બોધ મત્રીશ્વરની પાસે દેખાય છે તેનુ નામ મનપર્યાય કહેવામા આવે છે એનામા વળી એવી શક્તિ છે કે એ પોતાની શક્તિથી પ્રાણીઓના મનના ભાવો જાણી શકે છે સાધારણ રીતે કોઇ બોલે તે સમજાય પણ આ વિશિષ્ટ નરરત્નમા તો એવી શક્તિ છે કે એ મનમા ચાલતા વિચારો પણ જાણી શકે છે એ મનોગત વસ્તુભાવ સમજનાર મનના વિચાર જાણવામા એટલો કુશળ છે કે મનુષ્યલોકમા મનોગત એવો એક પણ ભાવ નથી કે જે એ દેખી શકતો ન હોય આવો મહા બુદ્ધિશાળી કુશળ નર એ છે (મન પર્યાય અથવા મન પર્યવ જ્ઞાનથી મનના ભાવ જણાય છે)

"સર્વથી છેલ્લો જે મહા પુરૂષ અત્યત સુંદર સ્વરૂપવાળો બેઠેલો દેખાય છે તે સદ્બોધ મત્રીનો ખાસ મિત્ર કેવળ નામનો છે એ તો અતીત

---

૧ અતરગ રાજાઓ અને બહાર જૈન લોકો છે તેનુ પરમ કારણ-મુખ્ય કારણ આ સદાગમ છે, જૈનત્વનુ કારણ એ જ સદાગમ છે અને ચારિત્રરાજનુ કારણ પણ એ જ સદાગમ છે

૨ અવધિ જ્ઞાનમા અમુક દ્રવ્ય કે ક્ષેત્રની મર્યાદાથી વસ્તુનુ ભાન થાય છે આખ ન પહોંચે તેટલે દૂરની હકીકત તે દ્વારા જોઇ શકાય છે દ્રવ્ય અને ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ તેના અસખ્ય ભેદો છે અને તેને અત્ર તેના અનેક રૂપ તરીકે બતાવ્યા છે સાધારણ રીતે એના છ ભેદ છે ક્ષેત્રમર્યાદાએ જ્યા જાય ત્યા સાથે આવે તે અનુગામી સાથે ન જાય તે 'અનનુગામી' વધતુ જાય તે વર્ધમાન, ઘટતુ જાય તે હીયમાન આવ્યા પછી જાય નહિ તે 'અપ્રતિપાતિ અને જાય તે પ્રતિપાતિ. આ સાધારણ ભેદો છે

કાળના, ભવિષ્ય કાળના અને વર્તમાન કાળના સર્વે પદાર્થો, ભાવો અને મનના વિચારો તથા તરંગો–સર્વને બરાબર જાણી શકે અને જોઇ શકે છે દુનિયામા એવો કોઇ પણ જાણવા લાયક પદાર્થ, ભાવ, અધ્યવસાય કે બનાવ નથી કે જે એ નરોત્તમના જાણવામા ન આવે જૈન નગરીથી જે પુરૂષો નિર્વૃતિનગરીએ જાય છે તેને એ મહા ઉત્તમ મનુષ્ય દોરે છે, તેઓનો નાયક (આગળ ચાલનાર) થાય છે અને તેનો માર્ગ તેમને બરાબર સ્પષ્ટ બતાવી આપે છે આવી રીતે પાચ મિત્રોના પરિવારથી સદ્બોધમત્રી બહુ આનદથી રહે છે અને એ મત્રીશ્વર જાણે આ મનુષ્ય લોકમા સાક્ષાત્ સૂર્યસમાન છે"

આટલુ વિવેચન કરી મામા વિરમ્યા એટલે ભાણેજે શકાઓ પૂછવા માડી

સતોષદર્શન.

પ્રકર્ષ—"મામા ! આપે સદ્બોધ મત્રી અને ચારિત્રરાજના પરિવારને બતાવ્યો તે તો ઠીક કર્યું, પણ સંતોષ મહારાજના દર્શન કરવાની મને ઘણી જ જિજ્ઞાસા છે તેનુ દર્શન હજુ સુધી તમે મને કરાવ્યુ નહિ"

વિમર્શ—"ભાઇ ! જો, આ સંયમ (નામના છઠ્ઠા યતિધર્મ)ની આગળ બેઠેલો છે તે સતોષ છે એમા જરા પણ શકા જેવુ નથી"

પ્રકર્ષ—"જે સતોષ[1] સાથે મોટી દુશ્મનાઇ કરીને મહામોહ વિગેરે મોટા મોટા રાજાઓ મનમા મોટો વિક્ષેપ પામીને સામા આવીને ખડા થઇ ગયા છે તે સતોષ શુ અસલ મોટો રાજા નથી?"

વિમર્શ—"ભાઇ પ્રકર્ષ ! એ સતોષ મૂળ મોટો રાજા નથી, પણ મહારાજા ચારિત્રરાજની સેનામા એક સાધારણ સેનાની છે જો ! હકીકત એમ છે કે એ સતોષ ઘણો જ શૂરવીર છે, નીતિ ન્યાયમા સર્વદા તત્પર છે, ઘણોજ કાબેલ છે અને ક્યે વખતે સલાહ કરવી અને ક્યારે લડાઇ કરવી એના સર્વે નિયમો બરાબર જાણનારો છે તેથી મૂળરાજાએ (ચારિત્રરાજે) તેને ખાસ અગરક્ષક[2] (એડીકૅપ) તરીકે

---

૧ જે સતોષને જોવાની આટલી પ્રબળ ઇચ્છા પ્રકર્ષને થઇ હતી તેને ચારિત્રરાજના યુવરાજ યતિધર્મના તાબાના માણુસની સમક્ષ બેઠેલ જોઇ પ્રકર્ષને આશ્ચર્ય થાય એમા નવાઇ નથી એ તો સતોષને મોટા મોહરાજાથી જબર રાજા ધારીને વારવાર તેને માટે સવાલ પૂછતો હતો અને તેને જોવા તલપાપડ થઇ રહ્યો હતો

૨ આને માટે મૂળ શબ્દ 'તત્રપાલ' છે તત્રનો અર્થ રાજાના રક્ષણ માટેનો ખાસ સરજામ થાય છે પ્રો જેકોબી તત્રપાલનો અર્થ પ્રધાન કરે છે તે ઠીક નથી, કારણ કે સદ્બોધમત્રી તે કાર્ય કરે છે

નીમ્યો છે મહારાજાના ખાસ લશ્કર અને બીજી સામગ્રીને લઇને એ કોટવાળની પેઠે અત્યંત લીલાપૂર્વક અહીં તહીં ફર્યા કરે છે એક વખત એવું બન્યું કે એણે કોઇ જગ્યાએ સ્પર્શન વિગેરેને જોયા (સ્પર્શનનું વર્ણન ત્રીજા પ્રસ્તાવમાં થઇ ગયું છે તે લક્ષ્યમાં રાખવું) અને એ સંતોષે પોતાની શક્તિથી એ સ્પર્શન વિગેરેને જીતીને ઘણા લોકોને નિર્વૃતિ નામની નગરીએ મોકલી આપ્યા અને એ બાબતમાં આ ચારિત્રરાજના આખા લશ્કરે તેને મદદ કરી હવે લોકોના મુખથી આ હકીકત જ્યારે મહામોહ વિગેરે રાજાઓના જાણવામાં આવી ત્યારે સાધારણ રીતે તેઓને મનમાં એમ થયું કે આ તો આપણા માણસો ઓછા થતા જાય છે અને આ પણ આશ્રિતો (સ્પર્શન રસન વિગેરે) માર ખાતા જાય છે એટલે લડાઇ કરવાની ઇચ્છાથી તેઓ બહાર નીકળી પડ્યા

ચારિત્રરાજના મહારાજ્યમાં સંતોષનું સ્થાન અને મોહરાયનો તત્સબંધી ભ્રમ

હવે આ સંતોષ તો ચારિત્રરાજનો એક સાધારણ સેનાની છે પરંતુ પેલા મહામોહ વિગેરે રાજાઓએ તો એનું બળ જોઇને પોતાની બુદ્ધિ પ્રમાણે એને એક મોટો મૂળ રાજા માની લીધો છે આમ થવાનું કારણ એ છે કે માણસ તો જેટલું દેખે છે તેટલું જ જાણે છે, દાખલા તરીકે ઉપરથી કાળા દેખાતા સર્પનું પેટ તો ધોળું હોય છે પણ લોકો તો તેનો ઉપરનો જ ભાગ દેખે છે તેથી તે સર્પને કાળો જ કહેશે આવી રીતે લોકવાર્તા સાંભળીને મોહરાજા તો સંતોષનેજ સ્પર્શનાદિના ઘાતક તરીકે ગણે છે અને વાત પણ એમ છે કે એ સંતોષ સ્પર્શન રસન વિગેરેને સારી રીતે ફટકાવે છે અને ત્રાહી ત્રાહી પોકરાવે છે, તેથી મોહરાજાને જેટલો ક્રોધ અને રોષ આ સંતોષ ઉપર છે તેટલો બીજા કોઇની ઉપર નથી આટલા ઉપરથી સંતોષની પરિસ્થિતિ પોતાના મન ઉપર લાવીને તેને મારી હઠાવવાના ઇરાદાથી તેની સાથે મોટી લડાઇ કરવા સારૂ મહામોહ વિગેરે રાજાઓ પોતાના લશ્કરને લઇને પોતપોતાના સ્થાનથી બહાર નીકળી પડ્યા છે અને ચિત્તવૃત્તિ અટવી જે લડવા માટે ઘણી યોગ્ય જગા છે ત્યાં એ મહામોહ રાજા અને સંતોષ વચ્ચે અત્યાર સુધીમાં અનેકવાર લડાઇઓ થઇ ગઇ છે, પણ હજુ સુધી બેમાંથી એકે છેવટનો હારતો નથી કે જીતતો નથી એવું થાય છે કે કોઇ વખત સંતોષ પોતાના દુશ્મનની આખી હરોળને હરોળ હઠાવી દે છે અને શત્રુઓના લશ્કરમાં ગાબડાં પાડી મૂકે છે અને કોઇ કોઇ વાર મહામોહ વિગેરે રાજાઓ પણ પોતાનો પ્રભાવ બતાવી આપે છે, પોતાનો હાથ બતાવે છે અને

સંતોષને થાપ આપે છે[1] આવી રીતે એક બીજા ઉપરના ક્રોધ અને રોષ વડે બન્ને લશ્કરોનું યુદ્ધ ચાલ્યા કરે છે, તેમા અનંત કાળ ગયો અને જાય છે પરંતુ તેનું આખરે શું થશે તે હે કમળલોચન! હું જાણતો નથી

"આવી રીતે મેં તને સંતોષ તંત્રપાળના દર્શન કરાવ્યા અને તેની હકીકત પણ તને કહી બતાવી, કારણ કે તને તે સંબંધમાં ઘણું કૌતુક હતું

નિષ્પિપાસિતા-સંતોષપત્ની.

"ભાઇ પ્રકર્ષ! એ સંતોષની બરાબર બાજુ કમળના જેવી આંખોવાળી અને સુંદર મુખવાળી એક યુવાન બાળા દેખાય છે તે આ સંતોષ મહારાજની ભાર્યા છે અને તેનું નામ [3]નિષ્પિપાસિતા છે આ દુનિયામાં પાંચ ઇંદ્રિયોના જુદા જુદા પાંચ વિષયો છે શબ્દ, રૂપ, રસ, સ્પર્શ અને ગંધ સંસારી પ્રાણીઓ એમાં ઘણા આસક્ત રહે છે આ સંતોષની પત્ની એ સર્વ ઇંદ્રિયના વિષયો ઉપરથી તૃષ્ણાને દૂર રખાવે છે, મનને એવી બાબતની ઇચ્છા વગરનું કરે છે અને ઇંદ્રિયવિષયો તરફ રાગ કે દ્વેષ થતો હોય, અમુક વસ્તુ ગમતી હોય કે ન ગમતી હોય, ભાવતી હોય કે ન ભાવતી હોય, પસંદ હોય કે નાપસંદ હોય-એવો દ્વિધાભાવ છોડાવી દે છે, મતલબ એ ચિત્તને તૃષ્ણારહિત અને રાગદ્વેષ વગરનું બનાવે છે, કોઇ બાબતમાં લાભ થાય કે ન થાય, સુખ થાય કે દુઃખ થાય, કોઇ સુંદર વસ્તુ સાથે સંયોગ થાય કે ખરાબ વસ્તુ સાથે સંબંધ થાય, તેમજ આહાર વિગેરે પોતાને મનગમતો મળે કે અણગમતો મળે, તો પણ આ નિષ્પિપાસિતા ભાર્યા શાંતિ રખાવે છે, ધીરજ રખાવે છે, સ્થિરતા રખાવે છે

સર્વ સંક્ષેપ. (Summing up)

"વત્સ પ્રકર્ષ! માટે હવે તું સંકલ્પ છોડી દઇને આ ચારિત્રરાજને પરમાર્થથી ખરેખરો નાયક (રાજા) તરીકે જાણ યતિધર્મ

---

૧ જે પ્રાણીની પ્રગતિ થવાની હોય તેના સંબંધમાં સંતોષ વિજય પામે છે, જે પ્રાણી પડવાનો હોય તેના સંબંધમાં મોહરાજા વિજય પામે છે, દરેકની ચિત્તવૃત્તિ અટવી જુદી તેથી દરેક મનુષ્યની, દેવની અથવા સંજ્ઞી પંચેંદ્રિયોની ચિત્તવૃત્તિમાં મોહ અને સંતોષ વચ્ચે મારામારી ચાલ્યા કરે છે

૨ આ યુદ્ધનું વર્ણન આવતા પ્રસ્તાવમાં વિસ્તારથી આવશે

૩ નિષ્પિપાસિતા તૃષ્ણારહિતપણું સંતોષ સાથે એ બરાબર ઘટે છે

નામનો એનો મોટો યુવરાજ પુત્ર છે અને ગૃહિધર્મ નામનો એનો નાનો પુત્ર છે એમ સમજ સદ્બોધ નામનો એ મહારાજાનો મત્રી છે તેને રાજ્ય સબંધી સર્વ ચિંતા કરવાનુ કામ સોંપવામા આવ્યુ છે એ રાજાનો સેનાપતિ સમ્યગ્દર્શન નામનો છે એમ તુ જાણુ અને વત્સ! સમજ કે સતોષ નામનો સેનાની છે તે રાજાનો ખાસ તત્ર પાલ-અગરક્ષક (એડીકૅપ) છે જેવી રીતે મહામોહ રાજા અને તેનો સર્વ પરિવાર ત્રણુ ભુવનના લોકોને મોટો સતાપ કરનારા છે તેવી રીતે આ ચારિત્રરાજ અને તેનો આખો પરિવાર ત્રણુ ભુવનના સર્વ લોકોને આનદ કરાવનારા છે વળી વધારામા એ ચારિત્રરાજ અને તેનો સર્વ પરિવાર આખા જગતને ખરેખર આલબન રૂપ છે, જગતનુ સાચુ અને પરમાર્થથી હિત કરનારા છે અને આખા જગતના તે ખરેખરા બધુઓ છે વળી એ ઉપરાત તેઓ આ અત વગરના સસારસમુદ્રને તરાવી તેને કાંઠે લઇ જનારા છે અને જગતને એ અનત આનદનો સમૂહ એવી રીતે પ્રાપ્ત કરાવી આપનારા છે કે તે આનદનો પછી કદિ છેડો જ આવે નહિ (મોહરાય કદાચ માની લીધેલો અતાત્વિક સ્થૂળ આનદ કરાવે, પણુ તે આનદ ટકી શકતો નથી, જ્યારે ચારિત્રરાજ છેવટે જે તાત્વિક આનદ કરાવે છે તેનો તો કદિ છેડો જ આવતો નથી) ચારિત્રધર્મ રાજાની સાથે બીજા જે જે ઉત્તમ રાજાઓ[1] અહીં દેખાય છે તે સઘળા સર્વ પ્રાણીઓને સુખના હેતુભૂત છે આવી રીતે ચારિત્રરાજના અગભૂત બાધવોનુ તારી આગળ વર્ણુન કર્યું એ ઉપ રાત વળી વેદિકાની પાસે મડપમા શુભાશય વિગેરે બેઠેલા દેખાય છે તે સર્વે ચારિત્રરાજના લશ્કરીઓ છે અને તેની સેનામા મોટો ઉપયોગી ભાગ ભજવે છે એ રાજાઓ મહારાજા ચારિત્રરાજના હુકમથી લો કોને સર્વ સારા વાના કરે છે અને તેમ કરવામા જરા પણુ કચાશ રાખતા નથી, કારણુ કે તે સર્વે અમૃતની ઉપમાને યોગ્ય છે

"વળી ભાઇ પ્રકર્ષ! એ રાજાઓની વચ્ચે સર્વ પ્રાણીઓને સુખ આપનાર અનેક મનુષ્યો છે, સ્ત્રીઓ છે અને ઠોકરાઓ પણુ છે વાત એમ છે કે આ સભાસ્થાન સખ્યાબધ રાજાઓથી અને અસખ્ય માણુસોથી ભરપૂર છે તેનુ પૂરેપૂરૂ વર્ણુન કરવાને કોણુ શક્તિમાન્ થઇ શકે? તેથી મેં ટુકામા આ મડપ અથવા સભાસ્થાનનુ તારી પાસે વર્ણુન કર્યું છે હવે જો તારૂં કુતુહળ પૂરૂ થયુ હોય તો આપણે દર વાજા તરફ જઇએ (એટલે હવે અહીંથી રજા લઇએ)"

[1] આ ઉત્તમ રાજાઓ તે પાચ ચારિત્ર લાગે છે

ચારિત્રરાજનું લશ્કર.

પ્રકર્ષે જવાબમાં તેમજ કરવા જણાવ્યું પછી બહાર નીકળતા તેમણે ચારિત્રધર્મરાજનું [1]ચારે પ્રકારનું સૈન્ય બરાબર અવલોકન કરીને જોયું એ ચતુરંગ સેનામાં [2]ગંભીરતા, શૂરવીરતા વિગેરે રથો આવેલા છે જેઓ ચાલતી વખત પોતાના ઘણઘણ થતા અવાજથી સર્વ દિશાઓને ભરી મૂકે[3] છે, [4]કીર્તિ, શ્રેષ્ઠતા, સજ્જનતા અને પ્રેમ પ્રણયરૂપ મોટા હાથીઓ એ લશ્કરમાં દેખાય છે જેઓ વિલાસ કરતા પોતાના ગુલગુલાયમાન થતા મોટા અવાજથી આખા ભુવનને રૂંધી મૂકે છે, [5]બુદ્ધિની વિશાળતા, વાક્ચતુરતા અને નિપુણતા રૂપ ઘોડાઓ એ ચતુરંગ બળમાં દેખાય છે જે પોતાના મોટા હેષારવોથી ઉત્તમ પ્રાણીઓના કર્ણકોટરોને ભરી દે છે, વળી અચાપલ્ય (ચપળતાનો અભાવ–સ્થિરતા), મનસ્વીપણું (ડહાપણ), દાક્ષિણ્ય[6] (ઉદાર ચિત્તપૂર્વક અન્યનું મનરખાપણું) વિગેરે સેનાનીઓ એ ચતુરંગ બળમાં છે જે અપાર ગંભીર અને વિસ્તીર્ણ શાંત સમુદ્રનો ભ્રમ ઉત્પન્ન કરે છે આવા ચતુરંગ લશ્કરને જોઈ પ્રકર્ષ પોતાના મનમાં ઘણો રાજી થયો

પ્રકર્ષની જિજ્ઞાસા તૃપ્તિ.

કૂતૂહળશાંતિ માટે સંતોષ.

મામાનો અંત:કરણથી આભાર.

પ્રકર્ષે એ સર્વ નજરે જોઈને મામાને કહ્યું "મામા! ખરેખર! તમે મારૂં ઇચ્છિત સર્વ કુતૂહળ આજે પૂરૂં કરી દીધું અને તેથી આ વિશ્વમાં જે કાંઇ પણ ખાસ જોવા લાયક છે તે સર્વ આપે મને બતાવી આપ્યું આપે મને નાના પ્રકારના અનેક બનાવોથી ભરપૂર ભવચક્ર નગર બતાવ્યું, વળી બીજા બીજા કારણો પ્રાપ્ત કરીને મહામોહ વિગેરે રાજાઓ પોતાની શક્તિ કેવી રીતે અને ક્યાં બતાવે છે તે પણ આપે મને બતાવ્યું, વળી આપે મને આ મનોહર વિવેક-

---

૧ ચાર પ્રકારના ચતુરંગ સૈન્યમાં ૧ રથ, ૨ હાથી, ૩ ઘોડા અને ૪ સેનાની હોય છે અત્ર તે ચારેના નામો આવશે

૨ ગંભીરતા, ઉદારતા અને શુરવીરતાની ગતિ રથ જેવી થાય છે, ધીમેથી પણ મક્કમપણે ચાલે છે અને કાર્યસાધનામાં બહુ સ્ફુર્તિ રખાવે છે

૩ અહીંથી બે રો એ સોસાયટિવાળા મૂળ ગ્રંથનું પૃ ૭૭૧ શરૂ થાય છે

૪ કીર્તિ, સૌજન્ય આખી દુનિયામાં પોતાનો અવાજ મોકલે છે તેથી તે હાથીની ઉપમાને યોગ્ય છે

૫ બુદ્ધિવૈભવ નિપુણતા ઘોડાની પેઠે આનંદના અવાજ કર્યાં કરે છે

૬ દાક્ષિણ્ય અને મનસ્વીપણાના ભેદો અને પ્રસંગો એટલા હોય છે કે તેની કલ્પનાનો પાર આવે નહિ

પર્વત બતાવ્યો અને એ વિવેકપર્વતના આધારભૂત ઉત્તમ પ્રાણી ઓથી ભરપૂર સાત્વિકમાનસ નામનુ નગર પણ બતાવ્યુ, વળી આગળ ચાલતા આપે એ વિવેકપર્વતનુ અપ્રમત્તતા નામનુ શિખર બતાવ્યુ અને તે શિખરપર વસેલ જૈનપુર મને દેખાડી દીધુ ત્યારે મારા જાણવામા આવ્યુ કે એ નગર તો ખરેખરા મહાત્મા લોકોથી જ વસાયેલુ છે વળી આપે ત્યાર પછી મને ચિત્તસમાધાન મંડપ બતાવ્યો, નિ સ્પૃહતા નામની વેદિકા બતાવી અને તેનાપર જીવવીર્ય નામનુ સિંહાસન પણ બતાવ્યુ, આપે સાક્ષાત્કાર કરાવવા સાથે ચારિત્રમહારાજને ઓળખાવ્યા અને બીજા સર્વ રાજાઓનુ વર્ણન પણ કરી બતાવ્યુ ત્યારે મને સમજણ પડી કે એ સર્વ રાજાઓ તો ચારિત્રરાજના સેવકો છે, છેવટે આ ચતુરગ લશ્કર પણ આપે બતાવ્યુ અને આવુ આવુ સર્વ સુદર બતાવીને આપે એવુ કાઇ પણ રહેવા દીધુ નથી અથવા એવી કોઇ બાબત બાકી રહી નથી કે જે આપે મારે માટે કરી ન હોય આપે તો ખરેખર આજે મારૂ પાપ ધોઇને મને નિર્મળ બનાવી દીધો, મારા ઉપર મહાન્ ઉપકાર કર્યો, વળી આપ કૃપાળુએ હોંસપૂર્વક મારા સર્વ મનોરથો પૂર્ણ કર્યા મામા! આ સુંદર જૈનપુર એટલુ બધુ રમણીય છે કે એમા કેટલાક દિવસ રહેવાની મને અભિલાષા થાય છે, કારણ કે સદ્‌વિચારપૂર્વક આ નગરને તમારા પ્રભાવથી જેમ જેમ હુ જોતો જઉં છુ તેમ તેમ હુ જાણે વધારે શાણો અને સમજુ થતો જતો હોઉં એમ મને લાગે છે આપે મારાપર ઘણી કૃપા કરી છે તો હવે એ મહેરબાનીનો પૂરતો લાભ મને આપો, તેને છેવટની હદ સુધી[1] લઇ જાઓ અને આપ પણ આ નગરમા રહેવામા આનદ માનીને મારી સાથે રહો એ મારી નમ્ર વિનતિ છે"

મામાએ જવાબમા કહ્યું "ભાઇ! મને તો એવી ઇચ્છા રહ્યા જ કરે છે કે તને વધારે સુખ કેમ થાય! હુ તારે વશ છુ, તો આવી તારી સુંદર ઇચ્છાનો મારાથી ભગ કેમ થાય? બહુ સારૂ, એમ કરશુ, અહીં થોડો વખત રહેશુ"

પ્રકર્ષે ઉત્તરમા જણાવ્યુ "મામા! એ પ્રમાણે સમતિ આપીને આપે મારા ઉપર મોટી મહેરબાની કરી છે"

આવી વાતચીત કરીને મામા ભાણેજ બે માસપર્યંત જૈન સતપુરમા રહ્યા, કારણ કે તેમને જે એક વરસનો વખત રસનાની મૂળ શોધ માટે આપ્યો હતો તે હજુ પૂરો થયો ન હોતો અને પ્રકર્ષને નવુ જોવા જાણવાની બહુ જિજ્ઞાસા હતી

1 હજુ આપેલ અવધિમા બે માસ બાકી રહ્યા છે

કાર્યનિવેદન-(રિપોર્ટ).

શ્રી'મ વર્ણન.

વર્ષા વર્ણન.

વિમર્શ અને પ્રકર્ષ વિવેકપર્વતપર આવેલા જૈનપુરમા બે માસ રહ્યા અને અનેક સદ્દગુણોના સાક્ષાત્કાર કર્યાં, અનેક શુભ દશ્યો જોયા અને અનેક પ્રકારની જિજ્ઞાસા પૂર્ણ કરી તે વખતે માનવાવાસ નગરમા મહાદેવી શ્રી કાલપરિણુતિના હુકમથી વસતકાળ પૂરો થયો અને અત્યત આકરો ગ્રીષ્મકાળ (ઉન્હાળો) આવ્યો

*　　　*　　　*　　　*

ગ્રીષ્મ વર્ણન.

[1]जगत्कोष्ठकमध्यस्थो लोहगोल्कसन्निभ ।
ध्मायते चण्डवातेन जगद्दाहकरो रवि ॥

" દુનિયારૂપ ભઠ્ઠીના મધ્યભાગમા આવી રહેલો અને લોઢાના ગોળાની જેવો દુનિયાને દાહ કરનારો સૂર્ય ઉષ્ણ પવનથી ધમી રહેલો છે

[2]जायते पत्रशाटस्तरूणामल, हीयते देहिना यत्न देहे बलम् ।
पीयते प्राणिभिर्भूरि धाराजल शुष्यते चास्यमेषा तृपास्यर्गलम् ॥

---

૧ અનુષ્ટુપ દુનિયારૂપ ભઠ્ઠી, સૂર્ય લોઢાનો ગોળો, ચડ પવન રૂપ ધમણુ આથી સૂર્ય જગતને દાહ કરી રહ્યો છે

૨ બન્ને શ્લોકમા સ્રગ્વિણી છદ છે

दह्यते तीव्रतापेन सर्वो जन ,
खिद्यते स्वेदनिर्वेदित तन्मन ।
वान्ति वाताः सततः जगत्तापिन ,
शुष्कपत्रावलीमर्मरारावीण ॥

"ઝાડો ઉપરથી પાદડાઓ પુષ્કળ ખરી પડે છે, પ્રાણીઓના શરીરમાથી બળ ઘટતુ જાય છે, પ્રાણીઓ નદીઓનુ પુષ્કળ જળ પીએ છે, લોકોના ગળા તૃષાથી તદ્દન સુકાઇ જાય છે, સખ્ત તાપથી સર્વે લોકો બળુ બળુ થઇ રહે છે, પરસેવાને લીધે કટાળેલા તેઓના મનમા પણ વારવાર ખેદ થયા કરે છે, દુનિયાને તાપ કરનાર ગરમ પવનો સખ્ત રીતે વાયા કરે છે અને સુકા પાદડાઓના સમૂહો મરમર મરમર અવાજ કરે છે

भानोरिव प्रतापेन सतुष्ट वर्धित दिनम् ।
स्वामिनोऽभ्युदये सर्व सन्तोषादभिवर्धते ॥

"સૂર્યના પ્રતાપ (તેજ)થી સતોષ પામીને દિવસ મોટો થયો છે કેમ જે સ્વામીની જ્યારે ચઢતી થાય ત્યારે સર્વ કોઇ તેના સેવકો સતોષથી વૃદ્ધિ પામે છે (પ્રતાપ એટલે સખ્ત તાપ અને તેજ ઉન્હાળામા દિવસ મોટા થાય છે તેપર આ ઉત્પ્રેક્ષા છે)

"[1]આ ઋતુમા મોગરાના છોડો વિકસ્વર થયા છે, જાતવાન્ પાટલના ઝાડો (રાતા લોદ્ર) ઘણા વિકાસ પામ્યા છે, શિરીષ (સરસડા)ના વૃક્ષો ઉપર એટલા તો ફૂલો આવી ગયા છે કે જેથી તેના વનો આખા ને આખા લીલાછમ થઇ ગયા છે, ચદ્રના કિરણો આખોને ખુશ કરે તેવા સુંદર થઇ ગયા છે, પાણીના સ્થાનો હૃદયને પ્રેમ ઉપજાવી રહ્યા છે, મોતીની માળાઓ મનને ઘણી જ વહાલી લાગી રહેલ છે, સુંદર મહેલની વિશાળ અગાશીઓ ચિત્તને બહુ વહ્લભ લાગે છે, આખા શરીરે ચદનના (સુખડના) વિલેપનો બહુ પ્રિય લાગી રહેલા છે, માથાપર ચાલી રહેલા પખાઓ અમૃત જેવા લાગી રહેલા છે, ઠડા ફૂલના અકુરાઓના બનાવેલા ઓછાડો (ચાદરો) મનને સુખ આપી રહેલા છે અને સુખડનુ પાણી શરીરના બહારના ભાગોપર લગાડવામા આવે છે છતા શરીરની અદર રહેલા મનમા શાતિ ઉપજાવે છે

* * * *

ભવચક્રમાં વિશેષ વાસ.

આવા સમયમા મામા વિમર્શે ભાણેજને કહ્યું "ભાઇ ચાલો, હવે આપણે દેશ તરફ પાછા ફરીએ"

---

૧ ગરમ ઋતુમા ઠડા ઉપચાર સારા લાગે છે તેના આ સર્વ દાખલાઓ છે

પ્રકર્ષ—"મામા ! પાછા ફરવા માટે અત્યારનો વખત તો ઘણો ભયકર છે આવા સખ્ત ઉન્હાળામા રસ્તે થઈને જવુ એ તો મારાથી કોઈ પણ રીતે બની શકે તેવુ નથી આ બે મહિના તો સખ્ત તાપને લીધે ઘણા આકરા લાગે છે, માટે ગ્રીષ્મ ઋતુ તો અહીં રહી જાઓ, પછી જ્યારે દિશાઓ ઠંડી થઇ જશે ત્યારે હુ શીઘ્ર ચાલી શકીશ વળી મામા ! આપણે બન્ને વિચારક છીએ તેથી આ જૈનપુર આપણને ઘણો ફાયદો કરે તેવુ છે તેથી આપણુ અહીં રહેવુ પ્રયોજન વગરનુ–નકામુ થશે નહિ આ ગુણભરપૂર શહેરમા રહેવાથી મારામા સ્થિરતા થતી જાય છે અને અહીં મને ગુણ થવાથી પિતા શ્રીને પણ આ સ્થાનઉપર આદર થશે"[1]

વિમર્શ—"જો તારી તેવી જ મરજી હોય તો ભલે એમ કરીએ"

મામાના જવાબથી પ્રકર્ષને બહુ આનદ થયો પછી મામા ભાણેજ તે નગરમા બે માસ વધારે રહ્યા અનુક્રમે વર્ષાઋતુ આવી પહોંચી

* * * * *

મામા ભાણેજનો વિનોદ.
ગુણવૃદ્ધિનુ સાપેક્ષ્ય લક્ષ્ય.
ચારમાસ જૈનપુરમા રહેઠાણ.

વર્ષાવર્ણન.

घनतुङ्गपयोधरभारधरा,[2] लसदुज्ज्वलविद्युदलङ्करणा ।
कृतसन्ततगर्जितधीररवा, दृढगोपितभास्करजाररता ॥
रटदुत्कटदर्दुरसिङ्गनरा, चलशुभ्रबलाहकहासपरा ।
गिरिकोटरनृत्तशिखण्डिवरा, बहुलोकमनोहररूपधरा ॥
सुसुगन्धिकदम्बपरागवहा, विटकोटिविदारण[3]मोदसहा ।
इति रूपविलासलसत्कपटा, भुवनेऽत्र रराज यथा कुलटा ॥

* * *

---

૧ મતલબ આ સ્થાનથી મને ગુણ થશે અને પિતાએ રોમાણ માટે નારાજ નહિ થાય, ઉલટો તેઓને પણ લાભ થશે જૈનપુરમા બને તેટલુ વધારે રહેવાય તે સારૂ એમ કહેવાનો આશય જણાય છે

૨ भारवरा પાઠાતર છે

૩ वितारण પાઠાતર

"એ વર્ષાઋતુ આ દુનિયામા કુલટા(વ્યભિચારી સ્ત્રી)ની જેવી શોભી રહી હતી તે [1]ઘન અને [2]ઉન્નત [3]પયોધરના ભારને વહન કરતી, ઝબકારા મારતી ઉજ્જ્વળ વિજળીઓ રૂપ અલકારો[4] ધારણ કરતી વારવાર ગર્જના રૂપ સુંદર અવાજ[5] કરી રહી હતી, સારી પેઠે છુપા વેલા [6]ભાસ્કર રૂપ જાર ઉપર તે ઘણી જ આસક્ત થઇ રહેલી હતી, મસ્ત દેડકા રૂપ લહેરી લોકો તેના તરફ મોટો નાદ[7] કરી રહ્યા હતા, ચાલતા ધોળા વાદળાઓ દ્વારા હાસ્ય[8] કરવા તે તત્પર થઇ રહી હતી, પર્વત અને ગુફાઓમા [9]મોર નાચ કરી રહ્યા હતા, ઘણા લોકોના મનને હરણ કરે તેવુ આકર્ષક રૂપ[10] તેણે ધારણ કર્યું હતુ, [11]સુગધી કદબવૃક્ષોના ફૂલોની રજને તે ચોતરફ ફેલાવી રહેલ હતી, [12]વિટના

---

૧ ઘન શ્લેષ છે (૧) ઋતુપક્ષે ગભીર, (૨) સ્ત્રીપક્ષે કઠીન

૨ ઉન્નત શ્લેષ છે (૧) ઋતુપક્ષે વિશાળ (૨) સ્ત્રીપક્ષે ઉંચા

૩ પયોધર શ્લેષ છે (૧) ઋતુપક્ષે-વાદળા પાણીથી ભરપૂર હોય છે, (૨) કુલટાપક્ષે સ્તન

૪ અલકાર શ્લેષ છે (૧) ઋતુપક્ષે શોભા (૨) કુલટાપક્ષે ઘરેણા સ્ત્રીઓને ઘરેણા બહુ પસદ હોય છે

૫ અવાજ (૧) ચોમાસામા મેઘનો ગર્જારવ થાય છે, (૨) કુલટા પોતાની હાજરી બતાવવા અનેક પ્રકારે મોહક અવાજ કર્યા કરે છે

૬ ભાસ્કર (૧) સૂર્ય ચોમાસામાં વાદળામા છુપાયેલો રહે છે (૨) સોનું કુલટાને સુવર્ણ આપનાર જાર વધારે વહાલો લાગે છે જાર એટલે પતિસિવાયનો રખાયત ઉપપતિ વર્ષા પોતાના પતિને છોડીને અંદર છુપાયલા સૂર્ય તરફ પ્રેમ કરવા વધારે લલચાયલી રહે છે

૭ નાદ (૧) ચોમાસામા દેડકા ડૅહુ ડૅહુ કર્યાં કરે છે (૨) ભીંજાઇ જવાને લીધે કુલટા તરફ લહેરીઓ મશ્કરીના અવાજ દૂરથી પણ કર્યાં કરે છે

૮ હાસ્ય કુલટા સ્ત્રીઓ ઠઠ્ઠા ઘણી કરે છે મોટેથી હસે છે, (૨) વર્ષા પણ ચાલતા વાદળાંઓથી જાણે હસતી હોય તેમ જણાય છે

૯ મોરનાચ (૧) ચોમાસામા મોર બહુ આનદથી સર્વત્ર નાચ કરી રહ્યા હોય છે, (૨) મોરનો અવાજ કામી પુરૂષોને ઉત્તેજન કરનાર છે શિખડીનો અર્થ મોર કર્યો છે એનો બીજો અર્થ નપુસક થાય છે પાવૈયા નાચે છે

૧૦ રૂપ (૧) ચોમાસાનો દેખાવ મનને આકર્ષણ કરે તેવો હોય છે, (૨) કુલટાનું રૂપ બહારથી મનને ખેંચે તેવુ હોય છે

૧૧ સુગધી (૧) ચોમાસામા સુગધ ચારે તરફ ફેલાય છે, (૨) કુલટા સ્ત્રીઓ શરીરપર સુગધ લગાવે છે તે તે ચાલે છે ત્યારે ચોતરફ ફેલાય છે

૧૨ વિટ શ્લેષ છે (૧) વિટ એટલે પર્વત ચોમાસામા પર્વતને તોડી નાખવા જેવો વરસાદ થાય છે (૨) કુલટા વિટને એટલે જાર પુરૂષને તોડી પોતાને વશ કરવા મથી રહેલ હોય છે પર્વતને તોડવાનું કામ ચોમાસાને વહાલુ લાગે છે તેમ જારને વશ કરવાનુ કામ કુલટાને વહાલુ લાગે છે

સમૂહને કાપી નાખવા-તોડી પાડવામા આનદ લેતી હતી-આવી રીતે પોતાના રૂપ વિલાસ અને કપટથી કુલટાની પેઠે વરસાદની ઋતુ પોતાની સત્તા સર્વત્ર ફેલાવી મલકતી હતી

આવા ચોમાસાને જોઇને પ્રકર્ષ પોતાના મનમા ઘણો જ રાજી થયો અને હવે ઘર તરફ પાછા ફરવાની ઇચ્છાથી મામા પ્રત્યે બોલ્યો "મામા ! હવે શીઘ્ર મારા પિતાશ્રીને જઇને મળીએ, કારણ કે હવા હવે ઠડી થઇ છે જેથી માર્ગો સુગમ થઇ ગયા છે, માટે રસ્તે ચાલ વામા મુશ્કેલી પડે તેવુ નથી "

વિમર્શે જવાબમા કહ્યુ "ભાઇ ! તુ એમ કેમ બોલે છે? અત્યારે તો માર્ગોમા મુસાફરોનુ આવવુ જવુ બીલકુલ બધ હોય છે તે તારા ધ્યાનમા હોય તેમ લાગતુ નથી અત્યારે તો સારી રીતે આ-ચ્છાદિત કરેલા ઘરમા રહીને સ્વાધીન સ્રીના મુખચદ્રનુ અવલોકન કરનારા અને પ્રવાસ તદ્દન બધ કરીને ઘરે આવેલા હોય તેવા માણસોને ખરેખર ભાગ્યશાળી ગણવામા આવે છે, એના કારણો ખુલ્લા છે રસ્તાઓ પાણીથી ભરાઇ ગયેલા છે અને ચારે તરફ કાદવ કાદવ થઇ રહેલ છે તેવા રસ્તે ચાલતા જો પગ જરા ખોટકી જાય કે ખસી જાય તો તેના તરફ ધૂળના ઢગલાઓ હસતા હોય તેમ દેખાય છે, ઉપરથી પડતી સખ્ત જળની ધારાઓથી હણાતા જે ભાગ્યહીન પાપી પ્રાણીઓ પરદેશમા એ ઋતુમા નીકળે છે તેને જાણે મારતો હોય નહિ એમ બોલતો વરસાદ આકાશમા ગર્જારવ કર્યા કરે છે-આ પ્રમાણે હોવાથી ભાઇ પ્રકર્ષ ! હમણા જવાની વાત તો પડી મૂક ! આટલો વખત અહીં રહ્યા તો હવે થોડો વધારે વખત પણ અહીં રહીએ અહીં જે વખત જશે તે નુકસાન કરનારો થવાનો નથી, પણ લાભ જ કરનાર થશે, કારણ કે અહીં એક પણ ક્ષણ જાય છે તે તારા અભ્યુદયના વધારાને માટે થાય છે"

પ્રકર્ષે તેમ કરવાની ઇચ્છા જણાવવાથી મામાભાણેજ જૈનપુરમા ચાર માસ[1] રહ્યા પછી તેઓ પોતાના ઘર તરફ પાછા ફર્યા અને જે કાર્ય માટે ગયા હતા તે કાર્ય સિદ્ધ થયેલ હોવાથી તેમજ પોતાને ઘણુ જાણવા જોવા શીખવાનુ મળેલ હોવાથી મનમા ઘણો હર્ષ પામતા હતા

* * * * *

૧ એમ જણાય છે કે મામા ભાણેજ શરદૃઋતુની આખરમા નીકળ્યા હશે, જુઓ પૃ ૭૮૫. ત્યા સ્પષ્ટ લખ્યુ નથી, પણ વર્ષનો અવધિ પૂરો ન થઇ જાય માટે આમ ધારવુ યોગ્ય છે વર્ષાકાળ ચાર માસનો છે પણ વર્ષાઋતુ તો બે માસની જ છે બાહ્ય પ્રદેશમા મામા ભાણેજ દરરોજ દિવસ જ ફર્યા હશે એમ જણાય છે

મેળાપ અને કાર્યનિવેદન (રિપોર્ટ).

વિમર્શ અને પ્રકર્ષ ચાલતા ચાલતા પોતાના દેશમા આવી પહોંચ્યા તેઓ જ્યારે શુભોદય રાજા પાસે આવ્યા ત્યારે તેણે વિમર્શને રાજસભામા મળવાનુ માન આપ્યુ રાજસભામા શુભોદય મહારાજા સાથે રાણી નિજચારૂતા પણ બીરાજમાન થયા હતા અને કુમાર વિચક્ષણ તથા સર્વ સભાજનો હાજર હતા મામાભાણેજે રાજસભામા પેસતા શુભોદય રાજાને પ્રણામ કર્યા અને પછી બન્ને યોગ્ય વિનયપૂર્વક શુદ્ધ જમીનપર બેઠા વિમર્શની બહેન બુદ્ધિદેવી (પ્રકર્ષની મા અને વિચક્ષણની પત્ની) જે રાજસભામા હાજર હતી તેણે આગ્રહ કરીને ભાઇને જમીન પરથી ઊભો કર્યો, તે અને તેના પતિ (વિચક્ષણ) તેને વારવાર પ્રેમથી ભેટ્યા અને તેનો બહુ સત્કાર કર્યો, તેના તરફ પ્રેમ બતાવ્યો અને તેને પોતાની બાજુના આસન ઉપર બેસાડ્યો ત્યાર પછી દાદા શુભોદયે, દાદી નિજચારૂતાએ, તેમજ વિચક્ષણ અને બુદ્ધિદેવીએ અને બીજા હાજર રહેલા વડીલવર્ગે કુમાર પ્રકર્ષને અત્યત આનદથી બોલાવ્યો, તેના ઓવારણા લીધા અને ઘણા સ્નેહથી સર્વેએ તેને પોતાના ખોળામા બેસાડ્યો, વારવાર તેનુ મસ્તક સુઘ્યું[1] પછી શુભોદય તથા વિચક્ષણ અને બીજા સર્વેએ રસનાની મૂળશુદ્ધિ કરવા એટલે તેની બરાબર હકીકત મેળવવા તેમને મોકલવામા આવ્યા હતા તેને અગે તેણે શુ જોયુ તે જણાવવા[2] વિમર્શને વિનતિ કરી મેળાપવખતે થયેલા આનદના આસુઓ સાથે જ્યારે આવી વિનતિ વિમર્શને કરવામા આવી ત્યારે તેણે પોતે અનુભવેલી અને મેળવેલી સર્વ હકીકત વિસ્તારથી શુભોદય સમક્ષ તેની રાજસભા સાભળે તેમ કહી સભળાવી પોતે ઘરેથી નીકળ્યા ત્યારે કેટલોક કાળ તો બાહ્ય પ્રદેશમા ફર્યા, ત્યાર પછી પોતે અતરગ પ્રદેશમા ગયા, ત્યા તેઓએ બે નગર જોયા (રાજસચિત્ત અને તામસચિત્ત), ત્યાર પછી તેઓએ ચિત્તવૃત્તિ નામની મોટી અટવી જોઇ, ત્યા તેઓએ મહામોહ વિગેરે સાતે રાજાઓને બેસવાના સ્થાનો જોયા, ત્યા તેઓએ રસનાની મૂળ શોધ કરવા તેના સ્થાનનો કેવી રીતે નિર્ણય કર્યો તે સર્વ કહ્યું રસના રાગકેસરીરાજાના મત્રી વિષયા

---

[1] બાળકના મસ્તકને પ્રેમથી સુંઘવાનો રિવાજ બગાળામાં હાલ પણ પ્રવર્તે છે તે વાત્સલ્ય બતાવે છે છોકરાઓ વડીલના પગતળેથી રજ લઇ પોતાને માથે મૂકે છે તે વિનય અને પૂજ્યબુદ્ધિ બતાવે છે

[2] જુઓ પૃ ૭૮૧-૮૨

મિલાષની છોકરી કેવી રીતે થતી હતી અને તે બાબત તેઓએ કેવી રીતે જાણી હતી, ત્યાર પછી પોતે કુતૂહળથી ભવચક્રનગરે કેવી રીતે ગયા હતા અને અનેક પ્રકારના બનાવોથી ભરપૂર તે વિશાળ નગર તેઓએ કેવુ જોયુ અને તેમા તેમણે શુ શુ જોયુ, ત્યાર પછી વિવેકગિરિપર કેવા પ્રકારના મોટા મહાત્માઓ જોયા, એ પર્વતપર ચારિત્રધર્મરાજાનુ સ્થાન કેવુ સુંદર હતુ અને કેવુ લાગતુ હતુ, ત્યા વળી સંતોષને જોતા તેમના મનમા કેવા કેવા વિચારો થયા, સંતોષની ચેષ્ટા કેવા પ્રકારની હતી, તે અનેક લોકને ભવચક્રથી તદ્દન બીજી નગરીમા કેવી રીતે ઘસડી જતો હતો-આ વિગેરે સર્વ બાબતો વિમર્શ વિચક્ષણ (બનેવી) અને બીજા સર્વેની સમક્ષ લબાણથી કહી બતાવી

પ્રકરણ ૩૮ મું.

રસના સાથે વિચક્ષણ જડ વ્યવહાર.

જડનુ મર્યાદા લોપન.
મનુષ્ય માસ ભક્ષણ.
જડનુ ખૂન.

હવે પેલો જડ કુમાર તો લોલતાના કહેવાને સાચુ માનીને રસનાને માસ મદ્ય વિગેરે ખોરાકોથી સારી રીતે પોષતો હતો, તેની લાલનાપાલના સારી રીતે કરતો હતો અને તેમા એટલો બધો લુબ્ધ થઇ ગયો હતો કે બીજી કોઇ બાબતનો જરા પણ વિચાર કરતો ન હતો એ તો રસનામા એટલો બધો આસક્ત થઇ ગયો કે ગમે તેવુ નિંદવા લાયક કામ કરતા મોટામા મોટુ પાપ લાગે તે પણ જોતો ન હોતો, પોતાના ઊંચા કુળને તેથી કેટલો બટ્ટો લાગશે તે પણ વિચારતો ન હોતો અને પોતાના કુળની મર્યાદા કેવી હતી તેનો પણ ખ્યાલ કરતો ન હોતો

એક વખત તે દારૂમા લચપચ થઇને બેઠો હતો તે વખતે તેને ાલતાએ પ્રેરણા કરી તેથી તેનો વિચાર એક મોટા બકરાને માર ાનો થયો, પરતુ દારૂને લીધે પોતાની જાતનુ ઠેકાણુ ન હોવાથી ાણે (જડે) બકરાને બદલે તેના ગોવાળીઆને મારી નાખ્યો પ્રથમ ા ગોવાળીઆનુ ખૂન પોતાને હાથે બકરો ધારીને થઇ ગયુ, પરતુ ો હકીકત જ્યારે જડના સમજવામા આવી ત્યારે લોલતાના તરફથી ાતા દુ ખને અગે જડે વિચાર કર્યો કે અત્યાર સુધી પોતે જનાવરના ાથા પક્ષીઓના માસથી તો લોલતાને વારવાર ધરવી દીધી છે, ારતુ તેને કદિ પણ મનુષ્યનુ માસ આપ્યુ નથી, તો હવે આજ તો ોને મનુષ્યનુ માસ આપુ અને પછી જોઉ કે એથી રસનાને કેવો ાતોષ થાય છે' આવો મહા અધમ વિચાર કરીને જે ગોવાળીઆનુ ખૂન કર્યું હતુ તેના શરીરમાથી માસ કાઢ્યુ, તેને સુધારી સમારી સારી ીતે રાધ્યુ અને લોલતાને આપ્યુ આ નવીન પ્રકારના ખોરાકથી ાસનાને આનદ થયો, તેવો તુચ્છ ખોરાક ખાવામા તેની તુચ્છ વૃત્તિ વેશેષે પોષાણી, રસના અને લોલતાને હરખ થયો અને તેથી ભાઇ સાહેબ જડના મનમા પણ આનદ થયો

ત્યાર પછી લોલતા વારવાર જડને પ્રેરણા કરવા લાગી કે તેણે મનુષ્યનુ સુંદર માસ તેને આપ્યા કરવુ તેથી મૂર્ખ ને અક્કલ વગરનો જડકુમાર પણ બીજા ત્રીજા માણસને મારી નાખીને તેનુ માસ પો તાની વહાલી રસનાને આપવા લાગ્યો અને તેની સાથે મનુષ્યમાસ હોંસથી ખાતા ખાતા તે તો બરાબર રાક્ષસ જ થઇ ગયો તેનુ અતિ અધમ વર્તન જોઇને બાળકો પણ તેની નિંદા કરવા લા યા, તેના સગાસબધી અને ભાઇભાડુઓએ તેને તજી દીધો અને લોકો તેનુ વારવાર અપમાન કરવા લાગ્યા આવી રીતે પાપકર્મ કરવાને પરિ ણામે તેને અનેક પ્રકારની શરીર અને મન સબધી પીડાઓ ઉત્પન્ન થઇ

હવે એ જડકુમારની મનુષ્યમાસ ખાવાની ઇચ્છા તો દિનપરદિન વૃદ્ધિ પામવા લાગી એક રાત્રે મનુષ્યને મારવાની ઇચ્છાથી લોલતાને સાથે લઇને ચોરની પેઠે તે એક શૂર (નામના) ક્ષત્રિયના ઘરમા પેઠો ઘરમા જોતા જણાયુ કે એ શૂર ક્ષત્રિયનો છોકરો ઉંઘી ગયો હતો જડે તે છોકરાને (મારી નાખવા માટે) ઉપાડ્યો અને જેવો તે છોકરા સાથે બહાર નીકળવા જાય છે તેવો શૂર ક્ષત્રિયે તેને દીઠો તેને જોતા જ શૂરને તેના ઉપર પ્રચડ ક્રોધ ઉત્પન્ન થયો અને તેણે મોટો કોળાહળ મચાવી દીધો, આડોશીપાડોશી સગાસબધી એકઠા થઇ

ગયા, તેઓએ જડને ખૂબ માર્યો, પછી બાંધી લીધો અને પાછું લાકડી તથા ધોકા વિગેરેથી તેને અધમુઓ કરી દીધો આખરે તેને એટલો માર પડ્યો કે મારની ભયકર પીડા વેઠીને તેજ ઘરમા તેજ રાત્રે જડ મરણ પામ્યો જડના મરણસમાચાર બીજે દિવસે સવારે લોકોમા ફેલાયા, ત્યારે લોકો ઉલટા રાજી થયા અને જડના બંધુઓએ અને ખુદ રાજાએ પણ શૂરને કાંઇ કર્યુ નહિ, કાંઇ પૂછ્યુ પણ નહિ અને દરેક મનમા સમજવા લાગ્યા કે એક પીડા દૂર થઇ અને તે એકદરે સારૂ જ થયુ ઉપરાત વળી તેઓ વિચારવા લાગ્યા કે એ જડકુમાર તો કુળને મોટું દૂષણ આપનારો અને સર્વની હલકાઇ કરાવનારો હતો તેને-એવા મહા નીચ પાપીને-મારી નાખવાનું કામ તો શૂર ક્ષત્રિયે બહુજ સારૂ કર્યું છે

* * * *

વિચક્ષણની વિચક્ષણતા.
વિમળાલોકઅંજન પ્રયોગ.
વિવેકપર્વતનો સાક્ષાત્કાર.

જડના સબધમા જે વૃત્તાત બન્યો તે સર્વ વિચક્ષણ કુમારના જાણવામા આવી ગયો એટલે એનુ મન તો ઉલટુ વધારે નિર્મળ થયુ તેથી તે વિચાર કરવા લાગ્યો કે-અહો ! જુઓ તો ખરા ! પેલી રસનામા આસક્ત થઇ ગયેલા જડને આ ભવમા આવુ ફળ મળ્યુ અને પરલોકમા તેની અત્યત ખરાબ ગતિ થશે આવી વિચારણાને પરિણામે એ તો રસના તરફ વધારે વધારે વિરક્ત થતો ગયો આ સર્વ બનાવ તો વિમર્શ પ્રકર્ષ મૂળશુદ્ધિ કરીને આવ્યા તે પહેલા બની ગયો હતો ત્યાર પછી તે (રસના) સબધી શી હકીકત પોતાનો સાળો લઇ આવે છે એ જાણવા માટે પોતે (વિચક્ષણ કુમાર) રાહ જોયા કરતો હતો ઉપર જણાવ્યુ તે પ્રમાણે જ્યારે વિમર્શે પોતાની સર્વે હકીકત નિવેદન કરી અને રસનાને બરાબર ઓળખાવી એટલે તે તુરત જ એને તજી દેવાનો નિર્ણય વિચક્ષણે પોતાના મનમા કરી નાખ્યો અને તે જણાવવા સારૂ તેણે પોતાના પિતાને કહ્યુ કે "પિતાજી ! રસના કેવા ભયકર ફળ આપનારી છે તે આપણે જડના સબધમા જોઇ ગયા છીએ અને હવે આપણને ખબર પડે છે કે એ તો રાગકેસરી મહારાજના મત્રી દોષના સમુહ વિષયાભિલાષની દીકરી થાય છે, તો હવે આપ રજા આપો અને હુકમ કરો તો એ અધમ કુળમાથી ઉત્પન્ન થયેલી દુષ્ટ [illegible] તો સર્વથા ત્યાગ કરી દઉં

પુત્રનો આવો સવાલ સાભળી પિતા શુભોદયે તેને ઉત્તરમા જણાવ્યુ કે "ભાઇ વિચક્ષણ! દુનિયામા આ રસના તારી સ્ત્રી તરીકે પ્રસિદ્ધ થઇ ગયેલી છે તેથી એકદમ તેને અકાળે તજી દેવી તે ઠીક નથી મારા કહેવાની મતલબ એ છે કે તારે એનો ત્યાગ કરવો હોય તો પણ ધીમે ધીમે-ક્રમે ક્રમે એને છોડતા જવી એ વધારે ઠીક લાગશે અત્યારે તારે એ સબધમા શુ કરવુ ઠીક છે તે પણ હુ તને વિસ્તારથી સમજાવુ તે તું બરાબર સાભળી લે વિમર્શે વાત કરી તે ઉપરથી તારા ધ્યાનમા આવ્યુ હશે કે વિવેકપર્વત ઉપર મહામોહ વિગેરેનો નાશ કરનારા મહાત્માઓ વસે છે હવે જો તુ તેઓની સાથે રહે અને તેઓ જેવા પ્રકારનુ આચરણ કરે છે તેવુ આચરણ કરતો રહે તો આ રસના જો કે ઘણી દુષ્ટ છે તો પણ હે વત્સ! તને તે કાઇ પણ કરી શકશે નહિ એ વિવેકપર્વતપર રહેનારા મહાત્માઓ સાથે રહે અને તેમના આચાર પ્રમાણે ચાલે તેમના ઉપર રસનાની અસર કાઇ પણ થઇ શકતી નથી, તેથી મારી સલાહ એ છે કે તુ પ્રયત્ન કરીને એ વિવેકગિરિ ઉપર ચઢી જા અને રસનાના સર્વ દોષોથી દૂર રહી તારા કુટુબ સાથે ત્યા વાસ કર, જો કે રસના તારી સ્રી તરીકે ત્યા બધા કુટુબીઓ વચ્ચે તારી સાથે રહેશે તો પણ તે તને કોઇ પ્રકારની પીડા ઉપજાવી શકશે નહિ"

[1]વિચક્ષણે ફરી વાર પૂછ્યુ "પિતાજી! એ વિવેકપર્વત તો અહીંથી ઘણો દૂર છે, તો એટલે છેટે કુટુબને સાથે લઇને હુ કેવી રીતે જઉં અને તેમ કરવામા મને ઉત્સાહ પણ કેવી રીતે થાય!" પિતા શુભોદયે જવાબમા કહ્યુ "ભાઇ વિચક્ષણ! તારે વિમર્શ જેવો સાળો છે તેથી એની બાબતમા તારે જરા પણ ચિતા કરવા જેવુ નથી એ વિમર્શ તો જેની સરખામણી થઇ ન શકે તેવા ચિતામણિ રત્ન જેવો છે એ વિમર્શની પાસે એક સુંદર અજન છે જે ઘણુ અદ્ભુત કાર્ય કરનાર છે એ અજન તારી આખોમા આજશે એટલે તે અજનના પ્રભાવથી એ વિવેક મહાપર્વતનુ દર્શન તને અહીં જ કરાવી શકશે, તારે દૂર જવાની જરૂર પડશે નહિ"

આ પ્રમાણે વાત ચાલતી હતી તે વખતે વચ્ચે પ્રકર્ષ બોલી ઉઠ્યો "પિતાશ્રી! એ બાબતમા જરા પણ શકા જેવુ નથી એ

---

૧ વિચક્ષણ આચાર્ય ? જાતે જ સસારીપણે વિચક્ષણ કુમાર હતા તે આ વાતો નરવાહન સમક્ષ કહે છે અને રિપુદારણ નજીકમા બેઠો બેઠો સાભળે છે સર્વ અનુભવ સસારીજીવ સદાગમ સમક્ષ કહે છે અને અગ્રહીતસકેતા સાભળે છે-આ વાત લક્ષ્યમા રાખવી

યોગના અજનની શક્તિનો મને પણ બરાબર અનુભવ થયો છે[1] જ્યા સુધી એ મહા તીન અજનનો પ્રયોગ કરવામા આવતો નથી ત્યા સુધી એ વિવેકપર્વત જૈનપુર વિગેરે બરાબર દેખાઇ શકાતા નથી, પરતુ જ્યારે એ વિમળાલોક અજનનો પ્રયોગ કરવામા આવે છે ત્યારે એ પર્વત અને નગર વિગેરે સર્વ જોઇ શકાય છે, એ દૂર લાગતા નથી પણ સર્વત્ર દેખાય છે–તે એ અજનનો મહા પ્રભાવ છે”

આ પ્રમાણે હકીકત સાભળીને વિચક્ષણે વિમર્શને કહ્યુ “વિમર્શ! તારી પાસે એવુ સુદર અજન હોય તો તે જરૂર તુ મને જલ્દી આપ, જેથી મારી ચિંતા ટળી જાય અને ઇચ્છા પાર પડે”

વિમર્શે પોતાના બનેવી ઉપર અનુગ્રહ કરવાની બુદ્ધિથી તેને વિમળાલોક અજન આદરપૂર્વક દર્શાવ્યુ ત્યાર પછી જેવો એ અજનનો ઉપયોગ તેણે કર્યો કે તુરત જ તે પોતાની સમક્ષ સર્વ બાબતો દેખવા લાગ્યો, સર્વ હકીકત તેની નજર આગળ ખડી થઇ ગઇ અગાઉ સેંકડો લોકોથી ભરપૂર સાત્ત્વિકમાનસપુર નામનુ નગર વર્ણવવામા આવ્યુ હતુ તે અને ત્યાર પછી અત્યત સુદર વિવેક નામનો વિશાળ પર્વત બતાવ્યો હતો તે પણ તેની સન્મુખ રજુ થઇ ગયો, વળી તે વિવેકપર્વતનુ અપ્રમત્તત્વ શિખર વર્ણવવામા આવ્યુ હતુ તે, તેમજ તેની ઉપર આવી રહેલ સુદર જૈનપુર, તે જૈનપુરમા રહેનારા મહાત્મા સાધુ પુરૂષો, એ નગરના બરાબર મધ્ય ભાગમા આવી રહેલો ચિત્તસમાધાન નામનો મડપ, એ મડપની વચ્ચે રહેલી નિઃસ્પૃહતા નામની વેદિકા, એ વેદિકા ઉપર આવી રહેલુ જીવવીર્ય નામનુ મનોહર સિંહાસન, એ સિંહાસનપર બેઠેલા ચારિત્રધર્મરાજ નામના મહારાજા, એ ચારિત્રરાજનો મોટો પરિવાર–એ સર્વ વિચક્ષણના જોવામા આવી ગયા, તેની પાસે ખડા થઇ ગયા, સાથે વળી એ ચારિત્રમહારાજાના અને રાજાઓના ઉજ્જવળ સદ્‌ગુણો પણ તેના જાણવામા આવી ગયા 'નરવાહન' તે વખતે વિચક્ષણકુમારે એ સર્વ બાબત જાણે પોતાની પાસે ખડી હોય તે પ્રમાણે સાક્ષાત જોઇ લીધી

વિચક્ષણની દીક્ષા.

વિચક્ષણ આચાર્ય પોતાની વાત આગળ ચલાવતા કહેવા લાગ્યા–રાજા નરવાહન[2] તે વખતે વિચક્ષણે પોતાના પિતા શુભો-

---

૧ પ્રકર્ષને એ અનુભવ ભવચક્ર નગરમા થયો હતો જુઓ ચાલુ પ્રસ્તાવ પ્રકરણ ૨૧–પૃ ૯૩૩–૩૪

૨ આચાર્ય વિચક્ષણ કહે છે—

દયને સાથે લઇ લીધા, પોતાની માતા નિજચારુતા તથા બુદ્ધિ ભાર્યાને સાથે રાખી લીધી, પોતાના સાળા વિમર્શને પણ સાથે જોડી દીધો, છાતી ઉપર બેઠેલા પ્રિયતમ પ્રકર્ષ પુત્રને પણ સાથે રાખી દીધો અને પોતાની ભાર્યા રસનાને પણ વદનકોટરમાં સાથે જ રહેવા દીધી, માત્ર એકલી લોલતા દાસીને અત્યંત નિંદનીક ધારીને છોડી દીધી, અપમાનપૂર્વક તેનો તિરસ્કાર કરીને ધકેલી દીધી એ દાસી સિવાય[1] આખા કુટુંબને સાથે લઇને તે (વિચક્ષણ) ગુણધર નામના આચાર્ય પાસે આવી પહોંચ્યો અને દીક્ષા ગ્રહણ કરી હે રાજન્! પછી મને દીક્ષા આપી છે એમ માનતો વિચક્ષણ જૈન પુરમાં રહેતા બીજા મહાત્મા સાધુઓની વચ્ચે રહેવા લાગ્યો ત્યાર પછી એ ગુણધર આચાર્યે પોતાનો સર્વ આચાર વિચક્ષણમુનિને શીખવ્યો, એ આચારની આસેવના પરમ ભક્તિપૂર્વક કરવામાં આવી અને વિચક્ષણે એ રસનાને લગભગ એટલી તો નિર્માલ્ય બનાવી દીધી કે તે તો તદ્દન વિસર્જન થવા જેવી જ થઇ ગઇ, તે કાંઇ પણ ન કરી શકે તેવી સ્થિતિમાં તેને મૂકી દીધી, અર્થાત્ તેને તદ્દન નકામા જેવી બનાવી દીધી આખર ગુરુમહારાજે એ વિચક્ષણમુનિને પોતાના પદઉપર સ્થાપી તેને આચાર્ય બનાવ્યો એ વિચક્ષણ બીજે પણ ફરતા હરતા દેખાય છે તો પણ પરમાર્થથી એ વિવેક મહાગિરિના શિખરપર આવી રહેલા જૈનપુરમાં જ વસે છે એમ સમજવું મહારાજ નરવાહન! એ વિચક્ષણ કુમાર અને વિચક્ષણ આચાર્ય બીજો કોઇ નહિ પણ હું જ છું! વિવેકપર્વતપર સાધુઓ છે એમ કહ્યું હતું તે આ અહીં બેઠેલા સાધુઓ સમજવા રાજન્! તેં મને પૂછ્યું હતું કે નાની ઉમરમાં મારા વૈરાગ્યનું કારણ શું બન્યું હતું તે મેં તને વિસ્તારથી કહી સંભળાવ્યું આવી રીતે પૂર્વે બતાવેલા કારણોથી મેં દીક્ષા લીધી હતી[2]

રસના કથાનક સંપૂર્ણ.

* * * *

૧ દીક્ષા વખતે શુભોદય નિજચારુતા વિગેરે સર્વને સાથે રાખવાની જરૂર છે રસનાનો ત્યાગ તો થઇ શકતો નથી પણ તેમાંથી લોલતા નીકળી જાય તો પછી તેની ચીકણાશ રહેતી નથી લોલતા દાસીને કાઢી મૂકવામાં બહુ રહસ્ય છે તે વિચારી લેવું

૨ પૃ. ૭૬૨ થી શરૂ થતી વાર્તા અત્ર પૂર્ણ થાય છે આ પ્રસ્તાવના પ્રકરણ છઠ્ઠાથી તેની શરૂઆત છે

પ્રકરણ ૩૯ મું.

નરવાહન દીક્ષા—રિપુદારૂણને રાજ્ય.

અનેક રહસ્યોથી ભરપૂર રસનાની મૂળશુદ્ધિ માટે યોજાયલું પણ આખા ભવચક્રનો અદ્ભુત ખ્યાલ આપનારૂ, મામાભાણેજના પ્રસંગથી વિકસ્વર બનેલું અને કવિત્વના ચમકારાથી સુશોભિત બનેલું, ભવ્ય વિશાળ વિચક્ષણસૂરિનું ચરિત્ર પૂર્ણ થયું, તેના અંદરના જૂદા જૂદા રસોનું પાન કર્યું ચરિત્ર પૂર્ણ કરી આચાર્ય અટક્યા નહિ, પણ વાર્તા આગળ ચલાવી, જ્ઞાનનું ફળ પ્રાપ્ત કરાવવાના મુદ્દાથી તેઓએ પ્રસંગ સાધ્યો તેઓશ્રી (વિચક્ષણસૂરિ) બોલ્યા "એ પ્રમાણે હકીકત હોવાથી, હે રાજન્! સ્ત્રીના દુ:ખથી અને દોષથી બચવા ખાતર મેં દીક્ષા લીધી કહેવાય છે તેનો તો હજુ સુધી મેં સર્વથા ત્યાગ કર્યો નથી, એટલું જ નહિ પણ મારા અગાઉના [1]આખા કુટુંબનું પણ હજુ સુધી હું પાલન થોડે વધતે દરજ્જે કર્યા કરૂં છું, તો હે રાજન્! તમેજ કહોને કે એવા સંયોગોથી ઘેરાયલા મને દીક્ષા કે પ્રવ્રજ્યા ક્યાંથી હોઇ શકે? આ પ્રમાણે હોવા છતાં તમારો મારા તરફ આટલો બધો ઉચ્ચ ભાવ છે તેનું કારણ હું સમજતો નથી[2] દોષવાળા પ્રાણીઉપર પણ ગુણનો આરોપ કરનાર અને જગતને આહ્લાદ ઉત્પન્ન કરનાર જેની સુંદરતાની તુલના ન થઇ શકે એવો

---

૧ આ વાર્તાવિલાસ આચાર્ય અહીં અંતર કુટુંબ સાથે આણ્યા છે તેને લઇને ચાલે છે કુટુંબી હોય તેને દીક્ષા કેમ હોઇ શકે? એવી બાબત લઇને આચાર્ય નમ્રતા બતાવે છે વાસ્તવિક રીતે આંતર કુટુંબ છે તે લક્ષ્યમાં રાખવું

૨ મારામાં ગુણ ન છતાં તમે મારૂં ગૌરવ વધારો છો તે કાં તો સજ્જન પ્રકૃતિ છે અથવા તો જૈન લિંગનો મહિમા છે, બાકી આચાર્ય કહે છે કે પોતે તેના માનને લાયક નથી

સતપુરૂષોનો ગુણારોપ

વિશુદ્ધ આંતરભાવવાળા સજ્જનની પ્રકૃતિનો શું એ ગુણ હશે? કહ્યું છે કે સત પુરૂષોની દૃષ્ટિ તો કોઇ અપૂર્વ ધનુષ્ય યષ્ટિ જેવી છે, કારણ કે ધનુષ્યયષ્ટિ તો અવસરે ગુણારોપણ કરે છે, પરંતુ સતપુરૂષોની દૃષ્ટિ તો પ્રસંગ વગર પણ ગુણારોપણ[1] કરવા તૈયાર જ રહે છે. અથવા રાજન્! આ જૈન લિંગ જે ત્રણ ભુવનને નમસ્કાર કરવા યોગ્ય છે અને જેણે પોતાના પરમાર્થશત્રુઓને મારી હઠાવી દીધા છે અને જે લિંગને અમે આદરીને બેઠા છીએ તે જૈન લિંગનો (મહાવીર ભગવાનના વેશનો) શું આ ગુણ છે? કારણ કે એ તો પ્રસિદ્ધ રીતે કહેવામાં આવે છે કે જેના હાથમાં જૈન લિંગ પ્રાપ્ત થયેલું જોવામાં આવે છે તેમને દેવો અને દેવના ઇંદ્રો પણ અત્યંત ભક્તિના રસથી પૂજે છે, નમે છે અને તેને ઘણું માન આપે છે. રાજન્! હું તો હજુ મારા કુટુંબમાં રહ્યો છું અને [2]ગૃહસ્થના આચારને ધારણ કરી રહ્યો છું છતાં એવા પ્રકારના મુશ્કેલ કામ કરનાર (દુષ્કર કાર) તરીકે મને ધારવામાં આવે છે તેનું કોઇ બીજું કારણ છે?"

નરવાહનનું અપૂર્વ ચિંતવન.
ચિંતવનથી સત્ય માર્ગની પીછાન.
પીછાન થઇ ગયા પછીનું અન્વેષણ.

વિચક્ષણસૂરિ આપ્રમાણે બોલતા હતા તે વખતે તેમના મનમાં જે કાંઇ મદ બાકી રહ્યો હતો તે પણ ગળી જતો હોય એમ સ્પષ્ટ જણાઇ આવતું હતું નરવાહન રાજાએ વિચાર કર્યો કે અહો! આ આચાર્યે તો પોતાનું ચરિત્ર એવી સારી રીતે કહ્યું કે તે સાંભળતા તો મારો મોહ પણ નાશ પામી ગયો! અને આ ભગવાનની વાત કહેવાની અને બોલવાની રીતભાત પણ કેવી સુંદર છે! અને તેમનું વિવેકીપણું પણ કેવું આશ્ચર્યકારી છે! કેવી સુંદર તેમની મારા ઉપર મહેરબાની જણાય છે! અને એમણે તો કોઇ અદ્ભુત પરમાર્થ જાણ્યો છે! આચાર્ય ભગવાન્ પોતે જે વાત કરી રહ્યા છે તે વાતનું રહસ્ય મારા જાણવામાં આવી ગયું છે

૧ ગુણારોપણ (૧) ગુણ-સદ્‌ગુણનું આરોપણ કરવું સજ્જન સર્વત્ર ગુણ જ જુએ છે, (૨) ગુણ એટલે પણછ સાધારણ ધનુષ્યયષ્ટિ ઉપર તો પ્રસંગ આવી પડે ત્યારે જ પણછ ચઢાવવામાં આવે છે શ્લેષાલંકાર છે

૨ સૂરિના આ અત્યંત નરમાશ બતાવનારા શબ્દો છે એનું કેટલું તો આંતર દર્શન છે.

ઉપર પ્રમાણે પોતાના મનમા ચિંતવન કર્યા પછી નરવાહનરાજા આચાર્ય મહારાજ પ્રત્યે બોલ્યા "ભગવન્! આ લોકમા આપને શુભોદય, નિજચારૂતા, બુદ્ધિદેવી, વિમર્શ, પ્રકર્ષ વિગેરેનુ જેવુ સુદર કુટુબ મળી ગયુ છે તેવુ સુદર કુટુબ મારા જેવા ભાગ્યહીન પ્રાણીઓને મળતુ જ નથી આપ તો ખરેખરા ભાગ્યશાળી છો જૈન લિંગમા રહીને આવા સુદર પ્રકારના (અતરગ) કુટુબની પોષણા કરનાર ગૃહસ્થો આપના જેવા ભગવાન્ તુલ્ય ગણાય આપશ્રીએ તો હદ કરી છે જુઓ, આપ મહાત્માએ યુક્તિપૂર્વક રસનાને તો તદન માલ વગરની અને તમારાપર બીલકુલ અસર ન કરી શકે તેવી બનાવી દીધી છે અને તેનાથી પણ વધારે ખરાબ તેની દાસી લોલતા છે કે જેને આ દુનિયામા ન જીતી શકાય તેવી ધારવામા આવે છે તેને તો આપે તદ્દન હઠાવી જ દીધી છે, વળી આપે મહામોહ અને તેના આખા વર્ગને જીતી લીધો છે અને આપ પોતાના આખા કુટુબને સાથે રાખીને અતિ સુદર જૈન નગરમા આવીને રહ્યા છો, વળી સર્વ સાધુઓની વચ્ચે સ્થિર થઇ ગયા છો, આપને દુષ્કર કામ કરનાર તરીકે મેં વર્ણવ્યા તે સબધમા આપ વાધો લો છો, પણ જો આપને દુષ્કર કામ કરનાર તરીકે ગણવામા ન આવે તો બીજા આ દુનિયામા દુષ્કર કામ કરનાર કોને ગણવા તે હુ સમજતો નથી સાહેબ! હુ આપને એક બીજી વાત પૂછી લઉ આપના સબધમા આખા જગતને આશ્ચર્યમા ગરકાવ કરી નાખે તેવો વૃત્તાત બન્યો તે જ પ્રમાણે હકીકત જે કોઇના સબધમા બનતી હોય તે સર્વે ખરેખર વદન પૂજનને યોગ્ય છે, તેઓ નમન કરવાને યોગ્ય છે એમ મને લાગે છે, તો મારે પૂછવાનુ એ છે કે સાહેબ! આ સર્વ સાધુઓ આપની પાસે છે તેમના સબધમા પણ એવો જ બનાવ બન્યો હશે કે નહિ? તે આપ મને જણાવો."

સર્વ ચરિત્રોની એક વાક્યતા

આચાર્ય વિચક્ષણે ઉત્તરમા જણાવ્યુ "નરવાહન! સર્વ સાધુઓના સબધમા આવા જ પ્રકારનો બનાવ બને છે એમા જરા પણ સશય જેવુ નથી વળી એક બીજી વાત પણ તને કહી દઉ જો, મ જે પ્રમાણે કર્યું છે તેવુ તુ તારા સબંધમા કરે તો તારા સબધમા પણ એવો જ વૃત્તાત બને, માત્ર તારે પણ મારી પેઠે પ્રયત્ન કરવો જોઇએ તારી ઇચ્છા હોય તો તને એક ક્ષણુમાત્રમા વિવેકપર્વત બતાવી દઉ એટલે પછી જેવુ મારૂ કુટુબ થયુ તેવુ જ તારૂ કુટુબ પણ તુરતમા જ આપોઆપ

થઇ જશે વળી ત્યાર પછી થોડા જ વખતમા તુ મહામોહ રાજા અને તેના ખાસ પરિવાર પર જાતે જ વિજય મેળવી શકીશ અને લોલતાનો તિરસ્કાર કરીને સર્વ સાધુઓની વચ્ચે રહી આનદ કરી શકીશ ”

નરવાહનને વૈરાગ્ય દીક્ષા.

વિચક્ષણ આચાર્યના આવા સુંદર વચનો સાભળીને રાજા નરવાહન પોતાના મનમા વિચાર કરવા લાગ્યો કે અહો ! આચાર્ય ભગવાને જે વાત કરી તે તો દીવા જેવી ખુલ્લી જણાય છે વાતનો સાર એ છે કે य एवोत्सहते दोर्भ्यां, तस्यैव प्रभुता करे। જે બાહુબળથી ઉત્સાહ રાખીને આગળ વધે છે તેના હાથમા પ્રભુતા આવે છે, પણ પ્રયત્ન કર્યા વગર કાઇ મળતુ નથી અને પ્રયત્ન કરનારને જે જોઇએ તે મળે છે તેટલા માટે ભગવાન્ મને કહેતા હોય એમ જણાય છે કે ‘હે રાજન્ ! ભગવતના મતની દીક્ષા તુ ગ્રહણ કર, જેને પરિણામે પોતાની જેવાને જે કાઇ પ્રાપ્ત થયુ છે તે (દીક્ષા લેનાર) તને પણ પ્રાપ્ત થાય ’ અરે ખરેખર, મહાત્મા આચાર્યે તો મને ખરેખરો ઉત્તમ ઉપદેશ આપ્યો છે, માટે હવે તો હુ દીક્ષા લઇ જ લઉં નરવાહન રાજાએ આ પ્રમાણે પોતાના મનમા વિચાર કર્યો વિચક્ષણસૂરિનુ વૃત્તાત સાભળી વૈરાગ્યવાસિત અત કરણ થતા નરવાહન રાજાના અનિષ્ટ પાપ પ્રકૃતિના પરમાણુઓનો નાશ થયો અને તેથી રાજા તે જ વખતે વિચક્ષણ આચાર્યના પગમા પડ્યો અને બોલ્યો કે “ભગવન્ ! જો મારામા કોઇ પણ એવા પ્રકારની યોગ્યતા આપ જોઇ શકતા હો તો તમારા જેવાએ જે કાઇ કર્યું છે તેનુ જ હુ કરવા ઇચ્છા રાખુ છુ વધારે વાતો કરવાથી શુ ? મારા ઉપર કૃપા કરીને આપ મને જૈન મતની દીક્ષા આપો મને પૂર્ણ આશા છે કે આપસાહેબની કૃપાથી સર્વ સારા વાના થશે ”

વિચારની સ્થિરતા

વિચક્ષણસૂરિએ જવાબમા ફરીવાર કહ્યુ કે–“ હે રાજન્ ! તેં જે નિશ્ચય કર્યો છે તે ઘણો સારો છે, તારા જેવા ભવ્યપુરૂષોએ એ પ્રમાણે કરવુ એ જ ખાસ યોગ્ય કર્તવ્ય છે મને ખાતરીપૂર્વક એમ લાગે છે કે મારા વાક્યમા જે ગૂઢ ભાવ રહ્યો હતો તે તુ બરાબર સમજી ગયો છે અને તેનો શુભ આશય તારા ધ્યાનમા આવી ગયો છે અને તેથી તેવી સાચી સમજણને પરિણામે તને આવો સારો ઉત્સાહ થઇ

નિશ્ચયમા સ્થિરીકરણ

આવ્યો છે એ બહુ સારું થયું છે, કારણ કે જ્યારે મહામોહ વિગેરે જબરજસ્ત શત્રુઓ ભયંકર રીતે ચારે તરફથી ઘેરો ઘાલીને કૂદાકૂદ કરી રહ્યા હોય ત્યારે સુંદર જૈન નગર જે મજબુત કિલ્લાવાળું છે અને જે સારી રીતે રક્ષણ આપનાર છે તેનો આશ્રય કોણ ન લે? એવા જબરા હલ્લા વખતે તો સારા કિલ્લાનો આશ્રય કરવો તે તદ્દન ઉચિત જ ગણાય. ગૃહવાસ (ઘરવાસ) તો દુઃખસમૂહથી ભરપૂર છે, તેથી જે પ્રાણીને સુખના ભંડાર રૂપ જૈનપુરની બરાબર ખબર હોય તે એના ગૃહવાસમાં ચિંતા વગરનો થઇને તે કેમ પડ્યો રહે? સમજુનું એ કર્તવ્ય નથી, ડાહ્યા માણસનું એ કામ નથી, સુજ્ઞનું એમાં ભૂષણ નથી. માટે આવા મોટા ભયને વખતે એક ક્ષણ પણ ઢીલ કરવી ઉચિત નથી. હવે જ્યારે તારા સમજવામાં તત્ત્વરહસ્ય આવી ગયું છે તો તારે તો જૈનપુરમાં પ્રવેશ કરી દેવો એ જ યોગ્ય છે."

રાજ્યની ચિંતા. પુત્રત્યાગ માટે ખેદ.
સ્ફટિક જેવા નિર્મલ મનના વિશુદ્ધ વહેનો.
આચાર્યશ્રીને પ્રશ્ન અને તેનો જવાબ.

આવા વિચારને પરિણામે રાજાના મનમાં દૃઢ ઇચ્છા થઇ કે હવે જરૂર દીક્ષા લેવી. એવી પ્રબળ ઇચ્છાને લઇને રાજા મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યો કે-આ મારા રાજ્યની જવાબદારી ઉપર હું કોને સ્થાપન કરૂં? શું મારો પુત્ર (રિપુદારણ) રાજ્યને યોગ્ય છે? હે 'અગૃહીતસંકેતા!' હું રિપુદારણ તે વખતે ત્યાં નજીક બેઠેલો હતો, તદ્દન હું બીચારા જેવો, નિર્ભાગી જેવો લાગતો હતો અને મારૂં રૂપ એક તદ્દન ભીખારી જેવું લાગતું હતું. હકીકત એમ બની કે તે વખતે જ્યારે મારા પિતા નરવાહનરાજાએ મારી સામું જોયું તે વખતે પુણ્યોદય નામનો પૂર્વ કાળનો મારો મિત્ર જો કે શરીરે બીલકુલ લેવાઇ ગયેલો અને નિર્બળ થઇ ગયો હતો તો પણ જરા સ્ફુરતા પામ્યો, જરા હાલ્યો ચાલ્યો અને તેણે કાંઇક જીવન બતાવ્યું, તેથી મારા પિતાશ્રીએ નિર્મળ અંતઃકરણથી મારી તરફ દૃષ્ટિપાત કરતાં તેને દેખ્યો અને તેથીજ પિતાશ્રીને મારા તરફ આદર થયો. મને જોતા જ મારા પિતાશ્રીના મનમાં મારી પૂર્વેની વાત સાંભરી આવી, તેમને એમ

૧ સદાગમ સમક્ષ સંસારીજીવ પોતાનો અનુભવ કહે છે. રિપુદારણના ભવની વાત ચાલે છે. અગૃહીતસંકેતા અને પ્રજ્ઞાવિશાળા સાંભળે છે-આ ભૂમિકા આખી વાતમાં લક્ષ્યમાં રાખવાની છે.

લાગ્યુ કે પોતે મને ઘરમાથી કાઢી મૂક્યો તેને લઇને જ ૯ અત્યંત દીલગીરી ઉત્પન્ન કરે તેવી ખરાબ સ્થિતિમા આવી ગયો હતો અને એવી મારી ખરાબ સ્થિતિનુ કારણ પોતે જ હતા તેઓના મનમા એમ પણ થયુ કે અહો ! પોતે જાતે છોકરાને તિરસ્કાર કરીને ઘરમાથી બહાર કાઢી મૂક્યો તે જરાએ ઠીક કર્યું ન હોતુ, કારણકે ઝેરી ઝાડ પણ એકવાર જાતે જ પાણી પાઇને વધાર્યું અને પછી તેને પોતાને જ હાથે કાપી નાખવુ એ અયોગ્ય છે વાસ્તવિક વાત તો એ હતી કે એવુ ઝેરનુ ઝાડ વાવવુ જ ન હોતુ અત્યારે અવસર પ્રમાણે તો મારે આ છોકરા રિપુદારણની [1]પૂજા (સત્કાર) કરીને રાજ્ય ઉપર તેનો અભિષેક કરી પુત્ર પ્રત્યે મારી પિતા તરીકેની ફરજ બજાવવી સજ્જન પુરૂષોએ તેમ કરવુ ઉચિત છે અને એજ મારા તેના પ્રત્યેના પૂર્વના તેવા આચરણની શુદ્ધિ છે, એ પ્રમાણે કરવાથી હુ કૃતકૃત્ય થઇશ, અને એવી રીતે રાજ્યની વ્યવસ્થા કરીને પછી હુ નિર્મળ દીક્ષા ગ્રહણ કરીશ, અને અગૃહીતસંકેતા ! તે વખતે હુ તો દોષનો ભંડાર હતો તો પણ મારા પિતાશ્રીનુ મન એવુ સુંદર હતુ તેનુ કારણ છે તે તુ સમજ સજ્જન પુરૂષોના મન માખણ જેવા સુકોમળ હોઇ, તેને જ્યારે પશ્ચાત્તાપ (પછવાડેથી થતો તાપ[2] –પસ્તાવા) નો સબંધ થાય છે ત્યારે તે પીગળી જાય છે એમા જરા પણ શકા જેવુ નથી. જે પ્રાણીઓના મન મેલ વગરના થઇ ગયા હોય છે તેઓને તેમનો પોતાનો આત્મા સ્ફટિક જેવો શુદ્ધ હોય તો પણ તે દોષવાળો લાગે છે અને અન્ય મનુષ્ય દોષના ઢગલા હોય તો પણ તદ્દન નિર્મળ લાગે છે. મહા બુદ્ધિશાળી માણસો જેઓ પરોપકાર કરવામા નિરંતર તત્પર હોય છે તેઓ કદાચ કોઇ કારણને લઇને જરા કઠોર વચનવાળા–આકરા થઇ ગયા હોય તો પણ પછી જ્યારે તેઓ પોતાનુ કરેલુ કર્મ યાદ કરે છે, પોતે લીધેલા વલણ પર વિચાર કરે છે, ત્યારે તેમના મનમા જરૂર પશ્ચાત્તાપ થાય છે.

ઉપર પ્રમાણે વિચાર કર્યા પછી તુરત જ પિતાએ મને પોતાની પાસે બોલાવી ખોળામા બેસાડ્યો અને તેજ વખતે મારા પિતાએ

---

૧ પોષેલા વિષવૃક્ષને છેદાય નહિ એ ન્યાય વિચારવા યોગ્ય છે અહીં પુત્રધર્મ અને સમાજધર્મ વચ્ચે વિરોધ છે નરવાહનનો નિર્ણય એકદમ સ્વી કારાય તેવો જણાતો નથી

૨ તાપમા રહેલ ગરમી માખણને પીગળાવે છે–એ શ્લેષ છે

ગદ્દગદ વાણી વડે વિચક્ષણસૂરિને સવાલ કર્યો "મહારાજ ! આપ તો જ્ઞાનચક્ષુવાળા છો, આપ સર્વ હકીકત જાણી શકો છો તો આપના તો ધ્યાનમા હોવુ જ જોઇએ કે રિપુદારૂણ આવા કુળમા જન્મ્યો, તેને આવી સુદર સામગ્રી મળી, છતા તેનુ આવુ માઠું ચરિત્ર કેમ થયુ ? મહારાજ ! આવી સામગ્રીવાળા ઉત્તમ કુળમા તેનો જન્મ હોવા છતા તેનુ ચરિત્ર ખરાબ કેમ થયુ ? આપ મને તે જણાવો આપની જ્ઞાન-દૃષ્ટિમા એ બાબતનો બરાબર ખુલાસો હોવો જોઇએ "

"રાજન્ નરવાહન !" આચાર્યે ઉત્તરમા જણાવ્યુ, "એ બાબતમા આ બાપડા રિપુદારણનો કાઇ દોષ નથી એનુ ખરાબ ચરિત્ર થયુ તેનુ કારણ તેના શૈલરાજ અને મૃષાવાદ નામના બે મિત્રો છે એ બન્નેને લઇને જ તેની એ સ્થિતિ થઇ છે

"મહારાજ વિચક્ષણજી !" મારા પિતાએ પૂછ્યુ "એ મૃષાવાદ અને શૈલરાજ તો કુમારને મોટો અનર્થ કરનારા છે, પાપી મિત્રો છે, પણ કુમારને એ બન્નેથી હવે વિયોગ ક્યારે થશે ? એની સોબતથી કુમાર કેવી રીતે છૂટી શકશે ? તે આપ જણાવો "

શૈલરાજ-મૃષાવાદમુક્તિઉપાય.

મૃદુતા-સત્યતા કન્યાગોધ.

પ્રયોજનચિંતકનુ અનેગપણુ.

"વાત એમ છે" આચાર્યે ઉત્તર આપતા જરા સ્મિત કરીને જણાવ્યુ, "કે એ શૈલરાજ અને મૃષાવાદ જો કે ઘણા પાપી અને અનર્થ કરનાર છે, છતા તેના ઉપર રિપુદારણની ઘણી પ્રીતિ છે તેથી તેઓનો સબધ એકદમ છૂટે તેમ નથી, પરતુ ઘણો કાળ વીત્યા પછી જ્યારે કારણ મળશે ત્યારે બન્નેનો વિયોગ થઇ જશે એ બનેનો વિયોગ કરનાર શુ કારણ છે તે હાવ હુ તને જણાવુ છુ

"એક શુભ્રમાનસ નામનુ નગર છે, ત્યા [1]શુદ્ધાભિસન્ધિ નામનો રાજા છે, એ ઘણો પ્રસિદ્ધ અને કીર્તિવાળો છે તેને બે રાણીઓ છે એકનુ નામ વરતા છે, બીજીનુ નામ વર્યતા છે એ પ્રત્યેક રાણીથી રાજાને એક એક દીકરી થયેલી છે એકનુ નામ મૃદુતા

---

૧ શુભ્રમાનસ નગર એ શુભ મન છે શુદ્ધ બાબતસાથે સયોગ કરાવનાર શુદ્ધાભિસધિ રાજા છે વરતા અને વર્યતા એટલે સારાપણુ છે મૃદુતા એટલે નમ્રતા-અભિમાનત્યાગ છે સત્યતા પ્રસિદ્ધ છે એ બન્નેનો સયોગ થતા શૈલ રાજ (અભિમાન) અને મૃષાવાદ (અસત્ય ભાષણ) ચાલ્યા જાય એ બરાબર યોગ્ય છે

છે, બીજીનુ નામ સત્યતા છે એ બન્ને કન્યાઓ આખા રાજભુવનને આનદ આપનારી છે, ઘણી મનોહર છે, સાક્ષાત્ અમૃતરૂપ છે, સર્વેને સુખ આપનારી છે અને સસારી પ્રાણીઓને તે મળવી અત્યત દુર્લભ છે, હવે જો કોઇ પણ પ્રકારે તારા પુત્રને એ કન્યાઓ મળી જાય–તેની સાથે કુમારના લગ્ન થાય તો તેઓના સયોગથી પેલા શૈલરાજ અને મૃષાવાદ સાથેનો કુમારનો સબધ છૂટી જાય એમ છે એનુ કારણ એ છે કે એ બન્ને કન્યાઓ ગુણોનો સમૂહ છે, ગુણોથી ભરપૂર છે અને આ કુમારના મિત્રો શૈલરાજ અને મૃષાવાદ દોષના ઢગલા છે, દોષોથી ભરેલા છે તેથી તે બન્ને પાપી મિત્રો અને પેલી ગુણવાન્ કન્યાઓ એક સાથે એકી વખતે રટે તે બને તેવુ જ નથી હવે એ બન્નેના લગ્ન ક્યારે અને કેવી રીતે થશે, કોપુ કરશે અને કેવા સયોગોમા થશે તેની ચિંતા કરનાર અને યોજના કરનાર[1] તો કોઇ બીજો જ છે, એમા તારી યોજના કે વિચાર કામ આવે તેમ નથી. રાજન્! તારે અત્યારે જે કરવાની હોંસ થઇ આવી છે અને જે કરવુ તને ઇષ્ટ છે તે તુ ખુશીથી કર"

આચાર્યમહારાજના આવા વચન સાભળી નરવાહન રાજા વિચાર કરવા લાગ્યો કે- અહો! મારા છોકારાના આવા બે મોટા શત્રુઓ એની પાસે નિરતર રહે છે એ તો ઘણુ ખરાબ! બહુ ભુડુ! ખરેખર, આ તો મોટી પીડા છે! ખરેખર, એ બાપડો રિપુદારણ જેવો જોઇએ તેવો રિપુદારણ[2] તો નથીજ, પરતુ આ બાબતમા અત્યારે ઉપચાર જ થઇ શકે તેવુ નથી ત્યારે કરવુ પણ શુ? માટે મારે તો આ સર્વ બાહ્ય બાબતોનો સગ છોડી દઇને મારા આત્માને હિત થાય તેવુ કરવુ આ બાબતમા કાઇ વળે તેવુ લાગતુ નથી આગળ ઉપર એના નસીબમા હશે તે પ્રમાણે થઇ રહેશે

---

૧ એ બાબતની યોજના કર્મપરિણામ અને કાળપરિણતિ ઉપર રહે છે સ્થિતિ પરિપક્વ થાય ત્યારે પુરૂષાર્થ કરવામા આવે તો સફળ થાય છે પિતા ગમે તેટલી યોજના કરે તો તે નિષ્ફળ થાય તેમ છે એવા વચન આચાર્યે કહ્યા રાજાએ આચાર્યના બે વચન પકડી લીધા એક તો એ બાબતમા રિપુદારણનો પોતાનો કાંઈ દોષ નથી અને બીજુ અત્યારે તે બાબતમા કાઇ થઇ શકે તેવુ નથી

૨ દુશ્મનનો વિનાશ કરે તે રિપુદારણ કહેવાય પરતુ આ કુવર તો દુશ્મનનો વિનાશ કરનાર નથી, કેમકે તેના બે શત્રુઓ હાલમા તેની દુર્દશા કરી રહ્યા છે અને એ તેમનો તાબેદાર બની રહ્યો છે રિપુદારણ નામ લઇએ તો શત્રુ તરફ સખ્ત ભયકર એ નામ પણ અત્યારે સાર્થક નથી

રિપુદારણને રાજ્ય.
નરવાહનની દીક્ષા.
વિવેકે અને બાહ્યદેશે.

અગૃહીતસકેતા ! ત્યારપછી તુરત યોગ્ય તયારી કરી મારા પિતા નરવાહને મને (રિપુદારણને) રાજ્ય ઉપર અભિષેક કર્યો, તે પ્રસગે કરવા યોગ્ય સર્વ ક્રિયાઓ કરી, દાન દીધા અને આચાર્ય વિચક્ષણ ગુરૂ પાસે દીક્ષા લઇ મારા પિતા નરવાહનરાજાએ રાજ્યનો ત્યાગ કર્યો અને મને રાજ્યચિંતા સોંપી દીધી મારા પિતા આચાર્ય મહારાજશ્રી વિચક્ષણ સાથે વિવેકપર્વત ઉપર ગયા છતા પોતે અત્યત બુદ્ધિશાળી હોવાથી ગુરૂ મહારાજની સાથે બાહ્ય પ્રદેશોમા પણ વિહાર કરતા રહ્યા

પ્રકરણ ૪૦ મું.

રિપુદારણનો ગર્વ અને પાત.

નરવાહન રાજા વિવેકપર્વતે ગયા, બાહ્ય આતર પ્રદેશે કરતા રહ્યા અને રિપુદારણ રાજ્યાસનપર આવ્યો, પાતળા પુણ્યોદયે એની સ્થિતિ ફેરવી આપી, આવે વખતે અગૃહીતસકેતા સાભળે તેમ પોતાની બનેલી વાર્તા આગળ ચલાવતા સસારીજીવ કહે છે—

પાપી મિત્રોનુ જોર.
જોરની સ્પષ્ટ અસર.
પાતળો પણ પુણ્યોદય.

તે વખતે મને (રિપુદારણને) રાજ્ય મળ્યુ એટલે મારા ખાસ મિત્રો શૈલરાજ અને મૃષાવાદ ઘણા ખુશી થયા અને તેઓ સમજ્યા કે હવે તેમને પાછો સારી રીતે અવકાશ મળશે ત્યાર પછી તો તેઓ નિરતર મારી પાસે રહેવા લાગ્યા, મારા પ્રેમમા વધારો કરવા લાગ્યા અને પોતાના જોરમા અને કાબુમા પણ વધવા લાગ્યા શૈલરાજના પ્રતાપથી મને તે વખતે આખુ જગત્ એક તરણા જેવુ લાગતુ હતુ અને જૂઠુ બોલવુ એ તો [illegible]

બહાર કાઢવા જેવુ હતુ[1] એવા સયોગોમા મશ્કરા પુરૂષો મારી અદર અદર મશ્કરી કરતા હતા, પડિત લોકો પોતાની અદર મારી નિંદા કરતા હતા, ધૂતારા લોકો કાઇ મીઠા, ખુશામતના, ખોટા વચનો કહે તેથી હુ રાજી રાજી થઇ જતો હતો મારામા અભિમાન અને અસત્યનુ એવુ સામ્રાજ્ય સ્થાપન થઇ ચૂક્યુ હતુ કે હુ તેઓને બરાબર વશ થઇ ગયો હતો, પરતુ હજુ મારો પુણ્યોદય મિત્ર અદરથી જોર આપ્યા કરતો હતો, તેને લઇને મેં કેટલાક વર્ષ સુધી આનદથી રાજ્ય પાળ્યુ, મારા બને પાપી મિત્રો મારી પાસે હતા છતા પણ મારૂ પુણ્ય તપ્યા કર્યું એવી રીતે રમત માત્રમા કેટલાક વર્ષો પસાર થઇ ગયા

* * *

તપન ચક્રવર્તીનુ આગમન અને તત્સકાર પ્રેરણા
શૈલરાજની અસર તળે—મૃષાવાદને પાલવે.
અસત્ય બોલીને ન ગયો, અભિમાનથી ન નમ્યો.

હવે તે વખતે ઉગ્ર પ્રતાપી આજ્ઞાવાળો અને શત્રુને તાપ કરનાર આખી દુનિયા ઉપર પોતાનુ સાર્વભૌમપણુ સ્થાપન કરનાર તપન નામનો એક ચક્રવર્તી રાજા હતો તે પૃથ્વી જોવાની ઇચ્છાથી પોતાના આખા લશ્કર અને બીજી સામગ્રી સાથે ભમતો ભમતો સિદ્ધાર્થ નગરે આવી પહોંચ્યો મારા મોટા મત્રીઓને તેના આવવાના સમાચાર મળી ગયા તેઓ રાજનીતિમા ઘણા કુશળ હતા તેથી તેઓએ મારૂ હિત લક્ષ્યમા રાખી એકઠા થઇને અને કહ્યુ કે “આ પૃથ્વીપતિ તપન નામનો ચક્રવર્તી દુનિયામા સર્વથી મોટો છે તેથી હે દેવ ! તેની સન્મુખ જઇ તેના દરજ્જાને યોગ્ય તેનુ સન્માન કરો, તેનો આદર સત્કાર કરો એ તપન ચક્રવર્તી સર્વ રાજાઓને ખાસ કરીને પૂજ્ય છે, તમારા પિતા અને વડિલો તેની પૂજા કરતા હતા, તેની આજ્ઞા સ્વીકારતા હતા અને તેને યોગ્ય માન આપતા હતા અને અત્યારે તો ચાલી ચલાવીને તમારે ઘરે (પરોણા તરીકે) તે આવ્યા છે તો ખરેખર, તે વધારે અને ખાસ માનને યોગ્ય છે માટે આપે તેની બરાબર પરોણાગત કરવી જોઇએ ”

તે અરસામા શૈલરાજે મારી ચેતનામા પોતાનુ ઝેર દાખલ કર્યું

---

૧ મતલબ કે જૂઠું બોલવામા કોઈ પ્રકારનો વિવેક આડો આવી સ્ખલના કરતો નહોતો

હતુ અને તેની અસર મારા સર્વ અંગો ઉપર ઘણી
શૈલરાજનો ધમધમાટ
થયેલી હોવાથી હુ ધમધમાયમાન થઇ ગયો અને સર્વાંગે સ્તબ્ધ બની ગયો એવા પ્રકારની સ્થિતિમા મેં મત્રીઓના વચનો સાભળી તેમને જણાવ્યુ "અરે મૂર્ખાઓ! મારી પાસે તે તપન કોણ માત્ર છે? હુ એની પૂજા કરૂ અને તે મારુ પૂજન ન કરે એ તે ક્યાનો ન્યાય? એને કરવી હોય તો તે મારી પૂજા કરે" રાજાના (મારા) આવા વચન સાભળી મત્રી અને સેનાપતિ મારી પ્રત્યે બોલ્યા "દેવ! આપ એવુ વચન ન બોલો જો આપ એ તપન ચક્રવર્તીનુ પૂજન નહિ કરો તો એક તો તમારી પેઢી દરપેઢીથી જે નિયમ ચાલ્યો આવે છે તેનો ભગ થશે, રાજ્યનીતિ આખી ઉલટાઇ જશે, પ્રજામડળ આખુ નાશ પામી જશે, રાજ્યસુખનો ત્યાગ કરવો પડશે, વિનયવિચાર દૂર થશે અને અમારા વચનનો અનાદર થશે માટે આપે તેવુ બોલવુ યોગ્ય નથી, તેથી હે પ્રભુ! અમારી ઉપર મહેરબાની કરીને આપ તપન ચક્રવર્તીનુ યોગ્ય આદરાતિથ્ય કરો અમને લાગે છે કે એમ કરવુ એ આપશ્રીને ઉચિત છે" આ પ્રમાણે બોલતા બોલતા સર્વે મારા પગમા પડ્યા અને મને વિનવવા લાગ્યા, તેથી શૈલરાજે મારા હૃદય ઉપર જે લેપ કર્યો હતો તે જરા નરમ પડ્યો, પરતુ કમનસીબે તે જ વખતે મૃષાવાદે મારી ઉપર અસર કરી એટલે તેની અસર તળે મેં મારા
મૃષાવાદે ઝડપ્યો
મત્રીઓને જવાબ આપ્યા કે "મત્રીઓ! અત્યારે મને ત્યા આવવાનો ઉત્સાહ થતો નથી, માટે તમે મારી અગાઉ ત્યા જાઓ, યથાયોગ્ય સર્વ કરો અને સમય જાળવી લો, હુ તમારી પછવાડે આવુ છુ અને તપન મહારાજાને એમની રાજસભામા આવીને મળુ છુ" મારા આવા વચન સાભળીને 'જેવી આપની આજ્ઞા' એમ બોલતા મારા મત્રીઓ વિગેરે તપન ચક્રવર્તીની સન્મુખ ગયા

મારા મત્રીઓ અને બીજા રાજલોકો સર્વ તપન ચક્રી પાસે ગયા
શૈલમૃષાનુ સામ્રાજ્ય
એ તપન ચક્રવર્તી પાસે વિવિધ દેશની ભાષા, વેશ, વર્ણ, સ્વર, ભેદ, વિજ્ઞાન અને અદરની ગુપ્ત વાતો જાણનારા અનેક જાસુસો હતા વાત એમ બની કે એ તપન ચક્રવર્તીના કોઇ જાસુસને મારી આ સર્વ હકીકતની ખબર પડી અને મારા મત્રીઓ ચક્રવર્તી પાસે ગયા તે પહેલા ચક્રવર્તીને આ સર્વ હકીકત તેણે નિવેદન કરી અને ત્યાર પછી મારા

ના સેનાપતિ વિગેરે તુરત જ તપન ચક્રવર્તી પાસે પહોંચી ગયા, તેમણે યોગ્ય રીતે વિનય કર્યો, તેને પગે પડ્યા, તેની પાસે અમૂલ્ય નજરાણા ધર્યાં અને તેના હૃદયને વશ કર્યું ચક્રીએ સર્વેને રાજ સભામાં બેસવાનું સ્થાન આપ્યું સ્વાભાવિક રીતે ત્યાર પછી ચક્રવર્તીએ રિપુદારણ (મારી) સબંધી હકીકત પૂછી અને તે કેમ આવેલ નથી એમ સવાલ કર્યો મંત્રીઓએ હાથ જોડી તુરત જ ઉત્તર આપ્યો, "મહારાજ ! આપશ્રીની કૃપાથી રિપુદારણ કુશળ છે અને એ આપશ્રીને નમસ્કાર કરવા તુરતમાં જ આવે છે" આ પ્રમાણે કહીને તેઓએ મને બોલાવવા માણસો મોકલ્યા

ધૃષ્ટતાની પરિસિમા

મને બોલાવનાર માણસો મારી પાસે આવી પહોંચ્યા તે વખતે શૈલરાજ અને મૃષાવાદ બન્ને એકી વખતે મારામાં બરાબર ખીલી રહ્યા હતા એટલે મારી પાસે આવનારાઓને મેં કહ્યું "તમે તુરત જ અહીંથી જઇને મારા મંત્રીઓને અને સેનાપતિઓને કહો કે 'મૂર્ખાઓ ! મોટા અધમ પાપી દુરાત્માઓ ! તમને ત્યાં (તપન ચક્રી પાસે) કોણે મોકલ્યા છે ? હું તો ત્યાં આવવાનો જ નથી અને તમને જો તમારા જીવતરની ઇચ્છા હોય તો તુરત જ પાછા આવો, નહિ તો સમજી લેજો કે તમારૂં આવી બન્યું'" મારા આવા વચન સાંભળીને મને તેડું કરવા આવ્યા હતા તે તપન ચક્રી પાસે પાછા ગયા અને મારા મંત્રી અને સેનાપતિઓને મારા વચનો કહી સંભળાવ્યા

મંત્રીસેનાપતિની મુંઝવણ.
મહાપુરૂષની વ્યવહારદક્ષતા
સેવ્યસેવકધર્મપર આલોચના.

મારા શબ્દો સાંભળીને મંત્રી સેનાપતિ તો બાપડા મુંઝાઇ ગયા, ગભરાઇ ગયા, નાસી ગયા, ઉદ્વેગમાં પડી ગયા બન્ને તરફથી જીવતરની આશા છોડી બેઠા, મુંઝવણમાં એક બીજાના મ્હોં સામું જોવા લાગ્યા અને શું કરવું તે બાબતનો મર્યાદાભંગને લઇને નિર્ણય કરવા તદ્દન અશક્ત થઇ ગયા તપન ચક્રવર્તી જે ઘણો વિચક્ષણ હતો તે તેઓની મુંઝવણ તુરત સમજી ગયો અને બોલ્યો "અરે લોકો ! ધીરા પડો, જરા પણ બીક રાખશો નહિ, એમાં તમારો કાંઇ પણ દોષ નથી, તમારો વાંક નથી, તમારો ગુન્હો નથી રિપુદારણના ઢંગધડા કેવા છે એ તો હું સારી રીતે જાણું છું, તમારે એમાં જરા પણ ગભરાવાનું કારણ નથી હું જાતે જ એ રિપુદારણને જોઇ

લઇશ તમને તો મારે એટલી જ ભલામણ કરવાની છે કે જે માણસ આવો ખોટી રીતનો દુરાગ્રહ રાખતો હોય તે નીચ છે એવા અયોગ્ય ઉપર તમારે પ્રતિબંધ રાખવો યોગ્ય નથી તમને એ રિપુદારણ તરફ સ્વામી તરીકેનુ જે મોટું માન છે, ખાસ પ્રીતિ છે અને આનાકિતપણુ છે તે તમારે છોડી દેવુ, કારણ કે એ રિપુદારણ રાજ્યલક્ષ્મીને યોગ્ય નથી અને તમારી જેવા સેવકોનો નાયક થવાને પણ એ જરાએ લાયક નથી માનસસરોવર પર બેઠી મોતીના ચારો કરનારા અને તે સુદર સરોવરમા આમન્ત્ર અને ઘણા સુદર ઉજ્જવળ રૂપવાળા ગજહસોનો કાગડો નાયક થઇ શકતો નથી, હોતો નથી, હોય એમ કલ્પી પણ શકાતુ નથી માટે તમે એના ઉપર જે કાઇ સ્નેહભાવ રાખો છો તે એકદમ છોડી દો [1]”

સેવકો નારાજ-બેદીલ-છોડી ગયા.

મારા સર્વ મત્રી સેનાપતિ અને નોકરો મારા અભિમાની અને જૂઠા વર્તનથી મારી તરફ બેદીલ થઇ ગયેલા હતા તેમણે ચક્રવર્તીની આવી આજ્ઞા સાભળતા જ તેની વાત ઉપાડી લીધી, સ્વીકારી લીધી અને ખુલ્લી રીતે તેવો જ નિર્ણય બતાવી આપ્યો

યોગેશ્વરના ચૂર્ણની અસર.

સેવકો મુઝાયા અને ખસી ગયા.

રિપુદારણને નેતરના ફટકાનો માર.

હવે તપન ચક્રવર્તીની પાસે એક યોગેશ્વર નામનો તત્રવાદી હતો તત્રવાદીઓ મેલી વિદ્યામા કુશળ હોય છે તેને એકાતમા બોલાવી તપન રાજાએ શુ શુ કરવુ અને કેવી રીતે કરવુ એ સબધી હકીકત તેના કાનમા ખાનગી રીતે કહી દીધી તપન ચક્રવર્તીની આજ્ઞા યોગેશ્વરે પોતાને માથે ચઢાવી પછી એ યોગેશ્વર ઘણા રાજ-પુરુષોની સાથે મારી પાસે આવ્યો તેણે જોયુ કે મારો મિત્ર શૈલરાજ તે વખતે મને ટેકો આપીને બેઠો હતો અને મૃષાવાદ મને ભેટીને રહેલો હતો આવી મારા અતરગ રાજ્યની સ્થિતિ હતી અને બાહ્ય પ્રદેશમા અનેક મશ્કરાઓ ઠઠ્ઠા મશ્કરી કરતા અને વિંટાઇ વળ્યા હતા અને મારી ખુશામત કરતા હતા યોગેશ્વર તો કાઇ પણ બોલ્યા

---

૧ ચક્રવર્તીનુ આમા કાઇ કાવતરું નહોતુ, તે સમજતા હતા કે રિપુદારણને તો ચોળી નાખશે, માત્ર તેનો ગર્વ ઉતારી તેને હલકો પાડવાની તેમની ઇચ્છા હતી અને તેમ કરતા તેના નિર્દોષ સેવકો માર્યા ન જાય તે તેની આતુરતા હતી

ચાલ્યા વગર મારી સામે આવ્યો અને પોતાની પાસેના યોગચૂર્ણ માથી એક મુઠ્ઠી ભરીને મારા મોઢા ઉપર મારી મણિમંત્ર અને ઔષધિઓનો પ્રભાવ કળપી કે સમજી ન શકાય તેવો હોવાને લીધે તેજ વખતે મારી પ્રકૃતિમા મોટો ફેરફાર થઇ ગયો, મારૂ હૃદય જાણે તદ્દન શૂન્ય ગઇ ગયુ, સર્વ ઇંદ્રિયોના વિષયો તદ્દન ઉલટા લાગવા માડ્યા અને જાણે મને કોઇ મહા અંધકારમય વિષમ ગુફામા ફેંકી દીધો હોય તેમ હુ મારૂ પોતાનુ સ્વરૂપ જાણી શક્યો નહીં મારી પાસે મારો જે પરિવાર મને વીંટીને બેઠો હતો તે તો સમજી ગયો કે એ યોગેશ્વર તપન ચક્રી તરફથી આવેલો છે, એમ જણાતા જ તેઓ સર્વ ડરી ગયા અને હાફળાફાફળા થઇને શુ કરવુ તેની મુઝવણમા પડી ગયા આવી રીતે યોગેશ્વરે તો પોતાની યોગશક્તિથી તેમને પણ મુઝાવી દીધા યોગેશ્વરે હાથમા એક નેતરની સોટી લીધી અને ભવા ચઢાવી મુખેથી બોલ્યો "અરે પાપી! લુચ્ચા! દુરાત્મા! સ્વામી તપન ચક્રવર્તીની પાસે આવતો નથી અને તેમને પગે પડતો નથી તો લેતો જા!" આમ બોલી મને સોટીઓ ફટકાવી એટલે મારા શરીરમા ભય દાખલ થઇ ગયો, હુ દીન ગરીબ થઇ ગયો અને તેને પગે પડ્યો હવે કમનસીબે તેજ વખતે મારો મિત્ર પુણ્યોદય મને છોડીને નાસી ગયો અને મૃષાવાદ અને શૈલરાજ પણ છુપાઇ ગયા

રિપુદારણનુ નાટક.

આવી રીતે પરિવાર અને મિત્ર વગરનો હુ થઇ ગયો તે વખતે યોગેશ્વરે પોતાના માણસોને નિશાની કરી એક ક્ષણવારમા મારા આખા શરીરમા ઉન્માદ થઇ ગયો, સખ્ત તાપ લાગવા માડ્યો, બહારથી તેમજ અંદરથી બળુ બળુ થઇ ગયો, તેઓએ પણ મને જન્મ્યો તે વખતે હતો તેવો (વસ્ત્રવગરનો-નાગો) કર્યો, મારા પાચે સ્થાનના વાલ કાપી નાખી મને બોડો-મુડો કર્યો, મારે આખે શરીરે રાખ ચોળી અને મસના અથવા અડદના ચાડલાથી આખે શરીરે ચર્ચા કરી આવો મારો અત્યત ખરાબ દેખાવ કરીને પછી યોગેશ્વર સાથેના માણસો તાળીઓ પાડી નાચવા કુદવા લાગ્યા પછી મારી પાસે તેઓ નાટક કરાવતા [1]ત્રણ તાલનો રાસ કરવા લાગ્યા તેઓએ ચલા-યુ-

---

૧ નીચે જે છદો આપવામા આવ્યા છે તેનુ નામ મળતુ નથી દ્રુતવિલંબિતને મળતી રીતે બરાબર બોલાય છે પણ તેમા ત્રિતાલ આવતો નથી બોલનાર ચોપી કાઢે તે સારૂ અસલ છદો પણ આપ્યા છે બહુ મીઠી છે

૨ ન ભ ભ જ એમ ગણો છે પદર અક્ષર છે આગલ ધ્રુવ પદોમા ચૌદ અક્ષર પણ આવે છે દેશી રાગ જણાય છે

यो हि गर्वमविवेकभरेण करिष्यते,
बाधकं च जगतामनृतं च वदिष्यते ।
नूनमत्र भव एव स तीव्रविडम्बना,
प्राप्नुवीत निजपापभरेण भृशं जन ॥ ધ્રુવક[1]

"જે પ્રાણી અવિવેકના જોરમા આવી જઇને અભિમાન કરે છે અને જગતને નુકસાન કરનાર અસત્ય બોલે છે તે ખરેખર આ ભવમા જ પોતાના પાપના ભારથી આકરી પીડા પામે છે અને અનેક રીતે હેરાન હેરાન થઇ જાયછે "

આ પદને તેઓ વારવાર ઉલ્લાસ પૂર્વક બોલતા ગયા, મોટે મોટેથી બોલતા ગયા, લલકારી લલકારીને બોલતા ગયા, અરસ્પરસ વળગી વળગીને બોલતા ગયા, સામા સામા ઝીલીને ફરી ફરીને બોલતા ગયા, મને પોતાના કુડાળામા લઇને બોલતા ગયા અને બોલતા બોલતા વળી સાથે નાચતા પણ ગયા તે વખતે નાચ ચાલે અને હુ તે દરેકને પગે પડતો જઉ વળી લોકો મારી મશ્કરી કરતા જાય એવી રીતે હુ તેઓ સાથે નાચુ અને વળી નાચતા નાચતા તેઓ ઊંચે સ્વરે ગાય ત્યારે મારે પણ ઉલ્લાસ પામવાનો, મોટેથી ગાવાનો અને નાચવાનો દેખાવ કરવો પડે સાથે તાળ પણ દેતો જઉં વળી તેઓએ લલકાર્યું—

'पश्यतेह भव एव जना कुतूहल,
शैल्राजवरमित्रविलासकृत फलम् ।
य पुरेप गुरुदेवगणानपि नो नत.,
सोऽद्य दासचरणेपु नतो रिपुदारण ॥
ध्रुवक यो हि गर्वमविवेकभरेण करिष्यते विगेरे

"અરે લોકો! તમે જરા કુતુહળ તો જુઓ! આ તો ભારે આશ્ચર્યની વાત થઈ છે! શૈલરાજ મહા મિત્ર સાથેના વિલાસના ફળો તો જુઓ! જે રિપુદારણ પહેલા પોતાના ગુરૂને કે દેવને પણ નમતો નહોતો અને અક્કડ ને અક્કડ રહીને ચાલતો હતો તે આજે તેના સેવકોને પગે પડે છે અને નમે છે! જરા નવાઇ તો જુઓ!"

આ પ્રમાણે બોલીને ધ્રુવપદ પાછુ લલકારી લલકારીને વારવાર બોલવા લાગ્યા

---

૧ ધ્રુવક ટેકનું ચરણ કારસ (Chorus)ની પેઠે દરક વખતે ફરીફરીને બોલવાનુ પદ હોય તેને ધ્રુવપદ કહે છે

તે વખતે મારા મુખમાથી પણ બોલાઇ ગયુ —

शैलराजवशवर्तितया निखिले जने,
हिण्डितोऽहमनृतेन वृथा किल पण्डित ।
मारिता च जननी हि तथा नरसुन्दरी,
तेन पापचरितस्य ममात्र विडम्बनम् ॥

ધ્રુવક यो हि गर्वमविवेकभरेण करिष्यते ઇત્યાદિ

"આ દુનિયામા શૈલરાજ (અભિમાન) ને વશ પડીને હુ ચાલ્યો અને વળી મારી જાતને પંડિત માનીને મૃષાવાદવડે ચારે તરફ ફર્યો, એના તાબામા જઇને મેં મારી માને પણ મારી, અને નરસુંદરી જેવી સુંદર આજ્ઞાંકિત રમણીરત્નને આપઘાત કરવા દીધો–એ મારા પાપી ચરિત્રના ફળ તરીકે આ સર્વ વિડંબના મને થાય છે"

મારા હૃદયના આ ઉદ્‌ગાર ચાલુ રાગમા નીકળી ગયા એટલે વળી નાચનારાઓ ધ્રુવપદને વારવાર લલકારી લલકારીને બોલવા લાગ્યા–તેઓ જાણે મને ઠસાવતા હોય નહિ કે જે પ્રાણી ગર્વ કરીને અને અસત્ય બોલીને પાપ કરે છે તેના ભયકર પાપોના ફળ પોતે જ ભોગવે છે એવુ એ ધ્રુવપદ વારવાર બોલે ત્યારે લાગતુ હતું

યોગેશ્વરને મારી અગાઉની આત્મકથાની (કર્મકથાની) બરાબર ખબર પડી હતી તેણે નાચ કરનારાઓને કહ્યુ કે 'અરે રાસ કરનારાઓ! તમે આવી રીતે ગાઓ અને આ પ્રમાણે કરો' એમ કહી યોગેશ્વરે લલકાર્યું —

योऽत्र जन्ममतिदायिगुरूनवमन्यते,
सोऽत्र दासचरणाग्रतलैरपि हन्यते ।
यस्त्वलीकवचनेन जनानुपतापयेत्,
तस्य तपननृप इत्युचितानि विधापयेत् ॥

ધ્રુવક यो हि गर्वमित्यादि

"જે જન્મ આપનાર અને બુદ્ધિ આપનાર વડીલજનોનો તિરસ્કાર કરે છે તે અહીં જ દાસલોકોના પગથી ઠેલાય છે અને તેનાથી હલકાઇ પામે છે (અભિમાનના ફળ) અને જે ખોટા વચનવડે લોકોને સતાપ કરે છે તેને તપન રાજા યોગ્ય ફળ આ પ્રમાણે બરાબર આપે છે" આ પ્રમાણે બોલીને વળી ધ્રુવપદ બોલી તેઓ ગર્વ અને અસત્યના ફળ તરફ મારૂ ધ્યાન ખેંચતા હતા

આ પ્રમાણે ગાતા ગાતા તેઓ મુઠ્ઠીના ગડદાઓ અને પગના પાટુઓ નિર્દય થઇને મને મારવા લાગ્યા, મારા શરીર સાથે મોટેમોટેથી

તાલ દેવા લાગ્યા અને જાણે મારા ચૂરેચૂરા કરી નાખવાના હોય તેમ વર્તવા લાગ્યા તેઓના એટલા બધા પગો એવા જોરથી મારા શરીર ઉપર એકસાથે પડતા હતા કે જાણે આકરા લોઢાના પિંડનો માર મારા ઉપર મારવામા આવતો હોય એવુ આકરૂ તે સર્વે લાગતુ હતુ અને તે પાટુઓ એક સાથે મારા શરીર પર પડતા હોવાથી મારૂ શરીર દબાઇ જતુ હતુ મારી ચેતના તે વખતે વધારે મૂઢ થઇ ગઇ, હુ મુઝાઇ ગયો, ગભરાઇ ગયો, અકળાઇ ગયો

પેલા રાજપુરૂષો જે યોગેશ્વર સાથે આવ્યા હતા તેઓ તો જાણે નરકપાળ હોય (પરમાધામી રાક્ષસો હોય) તેમ કુંડાળામા ચોતરફ ફરતા હતા અને મને અંદરથી બહાર નીકળવા દેતા નહોતા સામ સામા રાસ ખેલતા જાય, મોટેથી ધ્રુવપદ અને બીજા પદો બોલતા જાય, ત્રીતાલ લેતા જાય, રાસ ખેલતા જાય અને તાલ આવે ત્યારે મારા શરીરપર પાટા ઠોકતા જાય—એમ કરતા કરતા મારા આખા નગરમા મને ફેરવી તદ્દન હલકો અસાર મરેલ જેવો કરીને અનુક્રમે જ્યા તપન ચક્રવર્તી રહ્યા હતા ત્યા લઇ આવ્યા ત્યા આવ્યા પછી તેમનામા નવુ જોર આવ્યુ અને ચક્રવર્તીને વધારે નાટક બતાવવા લાગ્યા, લળી લળીને તાલ આપવા લાગ્યા, મને ખૂબ જોરથી પગના પાટુઓ મારવા લાગ્યા અને વળી મોટેથી ખડખડ હસવા લાગ્યા મારી નગરીના અનેક લોકો જોવા એકઠા થયા હતા તેઓ તો ખુલ્લી રીતે શીટકાર આપતા કહેતા હતા કે એ દુરાત્મા રિપુદારૂણ (હુ) આવા અપમાન માર અને તિરસ્કારને ખરેખર લાયક જ છે પછી યોગેશ્વર રાસ લેનારાઓના કુંડાળામા આવ્યો અને સર્વે સાભળે તેમ બોલ્યો કે -

नो नतोऽसि पितृदेवगण न च मातरं,
किं हतोऽसि रिपुदारण पश्यसि कातरम् ।
नृत्य नृत्य विहिताहति देव पुरोऽधुना,
निपत निपत चरणेषु च सर्वं महीभुजाम् ॥
ध्रुवक यो हि गर्वमविवेकभरेण करिष्यते   इत्यादि

"કોઇ દિવસ પોતાના બાપને દેવને કે માતાને માથુ નીચુ કરીને નમ્યો નથી તો હે રિપુદારણ ! હવે કેમ મરવા પડ્યો છે ? કેમ કાયર બની ગયો છે ? હે રિપુદારણ ! દેવ તપન ચક્રવર્તી પાસે આવીને અત્યારે હવે બરાબર નાચ, નાચ, અને આ સર્વે રાજાઓના ચરણે પડ !"

આ પ્રમાણે યોગેશ્વર બોલી રહ્યો એટલે તેઓ અવિવેકવાળુ ધ્રુવપદ વારવાર બોલવા લાગ્યા અને મને વધારે જોરથી પગના પાટુ મારવા લાગ્યા

રિપુદારણનો તિરસ્કાર. આખરે થયેલું તેનું મરણ. કુલભૂષણને રાજ્યાભિષેક.

આની રીતે તપન ચક્રવર્તીની સમક્ષ નાટક ચાલતું હતું અને મારો ખુલ્લી રીતે તિરસ્કાર થતો હતો તે વખતે મારામાં મૂઢતા અને ઉન્માદ વધતા જ ગયા, મને મારી જીંદગી જોખમમાં લાગી આખરે દીનતાપૂર્વક અનેક પ્રકારના નાચ મેં કર્યા, હું છેવટે ઢેઢ અને ભંગીઓને પણ પગે પડ્યો અને તદ્દન નિર્માલ્ય જેવો નકામો થઇ ગયો

તપન ચક્રવર્તીએ તે જ વખતે મારો એક કુલભૂષણ નામે ભાઇ હતો તેને સિદ્ધાર્થપુરના રાજ્ય ઉપર ગાદીએ બેસાડ્યો અને તેનો તે જ વખતે અભિષેક કર્યો હવે અગૃહીતસંકેતા ! તે વખતે મને ગડદાપાટુ એટલા બધા વાગ્યા હતા કે તેને લઇને મારૂં શરીર તદ્દન નખાઇ ગયું, આખરે તે જ વખતે મારા પેટમાથી લોહી પડ્યું અને મને મોટો સંતાપ થઇ આવ્યો તે જ વખતે મને એ રિપુદારણના ભવમાં ચાલે તેવી એક ગોળી ભવિતવ્યતાએ આપી હતી તે પૂરી થવા આવી ભવિતવ્યતાએ તે વખતે મને બીજી ગોળી આપી

* * *

નરકયાતના અને સંસાર ભ્રમણ. પારવગરના ત્રાસો અને દુઃખો.

ભવિતવ્યતાએ મને બીજી ગોળી આપી તેના પ્રતાપથી હું પાપિષ્ઠનિવાસ નગરીના [1]મહાતમ નામના પાડામાં ઉત્પન્ન થયો, ત્યાં રહેનારા પાપિષ્ઠ કુળપુત્રનું રૂપ મેં ધારણ કર્યું ત્યાં હું તેત્રીશ [2]સાગરોપમ સુધી રહ્યો, મેં અનેક પ્રકારના મહા ભયંકર દુઃખો ત્યાં ભોગવ્યા, જાણે હું દડો હોઉં તેમ આમ તેમ ઉપર નીચે અથડાતો ગબડાતો હતો અને વજ્રના કાંટાઓ મને આગળ પાછળ ઊંચે નીચે ભોંકાતા હતા અને ભયંકર દુઃખ આપતા હતા સાતમી નારકીમાં સર્વેથી વધારે ભયંકર પીડા થાય છે એવી રીતે અતી ભયંકર દુઃખસાગરમાં હું ઘણા લાંબા કાળ સુધી ડૂબી રહ્યો જ્યારે એવો લાંબો તેત્રીશ સાગરોપમનો કાળ પૂરો થવા આવ્યો ત્યારે તેને છેડે ભવિતવ્યતાએ મને જે ગોળી આપી હતી તે પૂરી થવા આવી એટલે વળી ભવિત

---

[1] સાતમી નારકી
[2] સાગરોપમના અર્થ માટે જુઓ પૃ ૨૬૪-૫

વ્યતાએ મને પાછી એક નવી ગોળી આપી એ નવીન ગોળીના પ્રતાપથી હુ વળી પ્રચાક્ષપશુસસ્થાન નામના નગરમાં ગયો (તિર્યંચ પચેંદ્રિય ગતિમા ઉત્પન્ન થયો) ત્યા વળી મારી પાસે [1]શિયાળવાનો આકાર મારી ભવિતવ્યતા સ્ત્રીએ ધારણ કરાવ્યો મારી સ્ત્રી ભવિતવ્યતાને આનદ રમત ખેલ કરવાનો ઘણો અજબ શોખ હતો, તેથી તેણે તો મને ખૂબ ફેરવ્યો, ઘણો રખડાવ્યો, કેટલીએ વખત પાપિષ્ઠનિવાસ નગરીના ભાત જૂદા જૂદા પાડાઓમા ફેરવ્યો, એક વાર તે એક પાડામા લઇ જાય, વળી એક વાર કે વધારે વાર પ્રચાક્ષપશુસસ્થાનમા ફેરવે, વળી પાછી પાપિષ્ઠનિવાસમા લઇ જાય, વળી કેટલીએ વાર વિકલાક્ષનિવાસ[2] નગરમા લઇ જાય, અનેકવાર એકાક્ષનિવાસ[3] નગરમા ફેરવી આવે, કોઇ કોઇવાર મનુજગતિ નગરમા પણ લઇ જાય, એમ જૂદા જૂદા નગરમા અનેક વાર ફેરવ્યો, માત્ર એક અસવ્યવહાર નગરને મૂકીને બાકીના સર્વ નગરોમા મને અનેકવાર ધક્કેલા ખવરાવ્યા[4], અનેક પીડાઓ આપી, અનેક અનુભવો કરાવ્યા કર્મપરિણામ મહારાજાએ આપેલ એક ભવમા વેદવા યોગ્ય કર્મની ગોળી પૂરી થાય કે તુરત જ બીજી એકભવવેદ્ય ગોળી આપવાની યોજના તે પ્રથમથી જ કરી મૂકતી હતી આવીરીતે અરઘટ્ટઘટ્ટિ (રેંટના ઘડીયત્ર) ન્યાયથી મને અનેક જગ્યાએ ફેરવ્યો, રખડાવ્યો, તગડાવ્યો જેમ જળચક્રીમા એક ઘડી ઉપરથી ખાલી થાય, વળી નીચે જાય ત્યા ભરાય, વળી ઉપર આવે, પાછી ખાલી થાય, વળી નીચે જાય, એમ વારવાર ઉપર નીચે થતા અનેક આટાઓ કરે, ચકરાવાના સઘળા સ્થળોને ફરસે-આવા મારા હાલ બરાબર થતા હતા આવી રીતે સર્વ સ્થાનકે અનત વાર મને ફેરવવામા આવ્યો

એવી રીતે અનેક સ્થાનકે મને રખડવામા આવતો હતો ત્યા વળી મારી જાતિ પણ તદ્દન હલકામા હલકી થતી હતી, મારૂ કુળ પણ ઘણુ જ નિંદા કરવા લાયક થતુ હતુ, મારૂ બળ તો તદ્દન નિર્માલ્ય

---

૧ અનેક ભવોમા શિયાળનો ભવ ખાસ શા માટે નોંધ્યો છે તે સમજાતુ નથી અભિમાનનુ તે પરિણામ હોવુ જોઇએ કારણ શિયાળ ચોપગામા અતિ તુચ્છ ગણાય છે

૨ વિકળેંદ્રી બેઇદ્રિય, તેઇદ્રિય, ચૌરિંદ્રિયમા

૩ એકેદ્રિયમા

૪ અસવ્યવહાર રાશિમાથી નીકળ્યા પછી પ્રાણી સૂક્ષ્મ વનસ્પતિમા જાય તો પણ તેને 'સવ્યવહાર રાશિઓ' કહેવામા આવે છે

થતુ હતુ, મારૂ રૂપ તો કોઇને મારા ઉપર થુકવુ પણ ન ગમે તેવુ કદરૂપુ થતું હતુ, કોઇ વખત તપસ્યા કરતો તો તે પણ પ્રશસા કરવા યોગ્ય નહિ પણ નિંદાને યોગ્ય થતી હતી, જન્મથી જ ભિખારીનો અવતાર અને દારિદ્રયનુ ઘર થતો હતો અને નિરતર મૂર્ખતા તો મારી સાથે જ રહેતી હતી, સર્વત્ર ભિખારીવેડા મને પ્રાપ્ત થતા હતા અને માગવા છતા પણ મળે નહિ તેના સતાપથી એ ભીખનો ધધો પણ નિરતર અત્યત ભયાનક અને આકરો થઇ પડતો હતો સર્વ પ્રાણીઓ જાણે મને ઇચ્છતા જ ન હોય, મારાથી દૂર નાસી જવામા આનદ માનતા હોય અને મને પોતાનો દુશ્મન ગણતા હોય એવા પ્રકારની મારી સ્થિતિ થઇ પડી

જૂદી જૂદી ગોળીઓ આપીને મારા એવા એવા રૂપો ભવિત વ્યતાએ[1] પ્રકટ કર્યા અને ત્યા અનેક પ્રકારે જૂદે જૂદે વખતે મારી જીભ ખેંચી કાઢવામા આવી, તપાવેલુ તાણુ મને પાવામા આવ્યુ, હુ અનેક વાર મુગો થયો, ગુગણો થયો અને અનેકવાર મારી જીભ કપાણી

* * * * *

* * *

પ્રજ્ઞાવિશાળાની વિચારભવ્યતા.

સસારીજીવ આ પ્રમાણે બોલતો હતો ત્યારે પ્રજ્ઞાવિશાળાએ વિચાર કર્યો કે અહો! માન અને અસત્યભાષણ (શૈલરાજ અને મૃષાવાદ)ના ભયકર પરિણામો તો જુઓ! એને વશ પડીને આ સસારીજીવ પોતાને મળેલો મનુષ્યભવ હારી ગયો, એ જ ભવમા તેણે અનેક પ્રકારની વિડબનાઓ સહન કરી, તેને પરિણામે અનત સસારસાગરમા અવગાહન કર્યું, ત્યા વિવિધ પ્રકારના દુખોનો સાક્ષાત્ અનુભવ કર્યો અને અત્યત અધમ જાતિ કુળ વિગેરે પ્રાપ્ત કર્યા ખરેખર! શૈલરાજ અને મૃષાવાદની મિત્રતા તો બહુ આકરી પડી ગઇ!

* * * *

૧ એ સર્વ ગર્વ-અભિમાનના ફળ સમજવા વધારે હલકાઇ થવાના પ્રસગો તેથી આવે છે

૨ આ મૃષાવાદના ફળ સમજવા

સંસારીજીવે આગળ વાર્તા ચલાવી—

અગૃહીતસંકેતા ! ત્યાર પછી ભવિતવ્યતા વળી મને ભવચક્રપુરમાં આવેલ મનુજગતિ નામની નગરીમાં લઇ ગઇ ત્યાં મારામાં મધ્યમ પ્રકારના ગુણો આવ્યા એને લઇને ભવિતવ્યતા મારા ઉપર પ્રસન્ન થઇ, રાજી થઇ, અને સંતોષ પામીને મારી સાથે રહેવા માટે પાછો મારા પુણ્યોદય મિત્રને જાગૃત કર્યો અને મને કહ્યું "આર્યપુત્ર ! તમે મનુજગતિ નગરીના વર્ધમાનપુરમાં હવે પધારો અને ત્યાં સુખેથી રહો આ પુણ્યોદય તમારી સાથે ત્યાં આવશે અને તમારી સેવા કરશે" સ્ત્રીને વશ હોવાથી મેં તો તેની આજ્ઞા માથે ચઢાવી એ વખત પછી તુરતમાં એ ભવમાં ભોગવવા યોગ્ય જે ગોળી મારી પાસે હતી તે પૂરી થતાં મને ભવિતવ્યતાએ વર્ધમાનપુરમાં ભોગવવા યોગ્ય બીજી ગોળી આપી

* * * * *
* * * *

[1]भवगहनमनन्त पर्यटद्भि कथंचि
न्नरभवमतिरम्य प्राप्य भो भो मनुष्या ।
निरुपमसुखहेतावादर सनिधेयो,
न पुनरिह भवद्भिमानजिह्वानृतेषु ॥

"આ સસારરૂપ મોટા ગહન વનમા ફરતા ફરતા મહા મુશ્કે
"લીએ કોઇ વખત અત્યત રમણીય મનુષ્યભવ પ્રાપ્ત થાય તો હે
"મનુષ્યો! તેવે પ્રસગે જે સુખની ઉપમા બીજા કોઇ સુખને આપી
"ન શકાય તેવા (મોક્ષના) સુખને મેળવવા માટે બરાબર સારી
"રીતે યત્ન કરવો અને ખાસ કરીને એવો સુંદર ભવ અભિમાન
"કરવામા, અસત્ય બોલવામા અથવા જિહ્વાના રસ ભોગવવામા
"પડી જઇ ખરાબ તો ન જ કરી નાખવો

[2]इतरथा बहुदु खशतैर्हता,
मनुजभूमिषु लब्धविडंबना ।
मदरसानृतगृद्धिपरायणा,
ननु भविष्यथ दुर्गतिगामुका ॥

"જો એથી ઉલટી રીતે મનુષ્યભવમા આવીને અભિમાન
"કરશો, રસલપટ થઇ જીહ્વાસ્વાદમા પડી જશો અને અસત્યને
"વશ પડશો તો તે મનુષ્યભૂમિમા જ અનેક પ્રકારના દુખોથી
"હેરાન થશો, વિવિધ પ્રકારની પીડાઓ પામશો અને છેવટે દુર્ગતિ
"એ જશો—એ વાત તમારા ધ્યાનમા રાખશો."

एतन्निवेदितमिह प्रकट मया भो
मध्यस्थभावमवलम्ब्य विशुद्धचित्ता ।
मानानृते रसनया सह सविहाय,
तस्माज्जिनेद्रमतलम्पटता कुरुध्वम् ॥

"આ પ્રમાણે મેં મધ્યસ્થ ભાવે તમારી પાસે માન રસના અને
"અસત્યનુ ચરીત્ર બતાવ્યુ, હવે તમે પણ મધ્યસ્થ ભાવ ધારણ કરી
"વિશુદ્ધ અત કરણવાળા થઇ, જીહ્વેંદ્રિય, માન અને અસત્યનો ત્યાગ
"કરી, જૈનમતના સબધમા ખાસ પ્રેમ ધારણ કરો."

* * * * *

---

૧ માલિનિ વૃત્ત છે
૨ દ્રુતવિલબિત વૃત્ત

¹આ પ્રમાણે કરવું એ તમારૂં કર્તવ્ય છે, તમારી ફરજ છે, એમ કરવામાં તમારો સ્વાર્થ છે, પરમાર્થ છે, આત્મોન્નતિ છે, નિર્વૃતિ-નગરી તરફ પ્રયાણ છે, અનંત સુખપ્રાપ્તિનું કેંદ્ર છે અને પરમ અવ્યાબાધ સુખપ્રાપ્તિનું ખ્હાનું છે-આવો શ્રીસિદ્ધર્ષિગણિનો ઉપદેશ છે

इत्युपमितभवप्रपञ्चाया कथाया मानमृषावादरसनेन्द्रिय विपाकवर्णनश्चतुर्थः प्रस्तावः

*   *   *

*   *

ઉપમિતિભવપ્રપંચા કથાનો માન, મૃષાવાદ, રસેન્દ્રિયના વિપાકને બતાવનાર ચોથો પ્રસ્તાવ સમાપ્ત

---

¹ આ વાકય સા. ક. તરફથી છે

શ્રી

ઉપમિતિ ભવપ્રપંચા કથા.

પંચમ પ્રસ્તાવ.

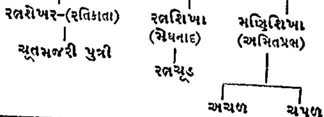
અવતરણ.

પાંચમો પ્રસ્તાવ.

સ્થળાદિ	મુખ્ય પાત્રો		નાના-ઓછી અગત્યના પાત્રો.	
વર્ધમાનનગર (બહિરંગ)	ધવળ	વર્ધમાન નગરનો રાજા		
	કમળસુંદરી	ધવળરાજની રાણી વિમળની માતા		
	વિમળ	ધવળરાજનો પુત્ર આ પ્રસ્તાવનો ઘણો અગત્યનો પાત્ર		
	સોમદેવ	વર્ધમાન નગરનો શેઠીઓ વામદેવનો પિતા		
	કનકસુંદરી	સોમદેવ શેઠની સ્ત્રી		
	વામદેવ	સંસારીજીવ કથાનાયક સોમદેવ અને કનકસુંદરીનો પુત્ર		
	સ્તેય	વામદેવનો મિત્ર (અંતરંગ) ચોરીનું રૂપક		
	બહુલિકા (માયા)	વામદેવની સખી (અંતરંગ)	વૈતાઢ્ય પર્વતે ગગનશેખર નગર	
(ક્રિડાનન્દભવન)	રત્નચૂડ	વિદ્યાધર વિમળનો મિત્ર રત્નશિખા મેઘનાદનો પુત્ર-મણિપ્રભની દીકરીનો દીકરો	મણિપ્રભ	ગગનશેખરનો રાજા
			કનકશિખા	મણિપ્રભની રાણી
			રત્નશેખર	મણિપ્રભનો પુત્ર
	અચળ	મણિશિખા અને અમિતપ્રભનો પુત્ર-રત્નચૂડનો હરીફ	રત્નશિખા	મણિપ્રભની પુત્રી-મેઘનાદની સ્ત્રી
			મણિશિખા	મણિપ્ર૦ પુત્રી-અમિતપ્રભની સ્ત્રી

ચૂતમંજરી — રત્નચૂડની સ્ત્રી-મણિપ્રભના પુત્ર રત્ન શેખરની દીકરી

વૈતાઢ્ય પર્વતની દક્ષિણ શ્રેણીના ગગનશેખર નગરના વિદ્યાધરનો સબંધ દર્શાવનાર વંશવૃક્ષ

ચંદન — સિદ્ધિપુત્ર-રત્નશેખરનો મિત્ર

મુખર — એક દૂત-જાસુસ-અચળ ચપળની હીલચાલપર નજર રાખવા રત્નચૂડે રાખેલો ગુપ્ત માણસ

બુધાચાર્ય — એક મહાત્મા ઉપકારી સાધુ

અઠર ગુરૂ કથાનક (અંતરકથા)

શૈવાચાર્ય — ...ળ ભાગે સ્વરૂપ સાક્ષાત્ શિવમંદિર

ચોરો વિગેરે — શૈવાચાર્ય સાથે ખોટો સબંધ કરનાર

ખઠરગુરૂ	શૈવાચાર્યનું તસ્કરારોપિત નામ	

મહેશ્વરો—શિવભક્તો
ભવનગરના ચારે પાડામાં પાત્રો
 પ્રથમ પાડામાં ઠીકરાનું પાત્ર
 બીજા પાડામાં સરાવણુ
 ત્રીજા પાડામાં ત્રાંબાનું ભાજન
 ચોથા પાડામાં રૂપાનું પાત્ર

બુધચરિત્રના પાત્રો.

ધરાતલ નગર (અંતરંગ)	શુભવિપાક	ભૂતળ નગરનો રાજા-બુધસૂરિના પિતા
	નિજસાધુતા	શુભવિપાકની રાણી-બુધસૂરિની માતા
	બુધ	શુભવિપાકનો પુત્ર-બુધસૂરિની પૂર્વ સ્થિતિ
	અશુભવિપાક	શુભવિપાકનો નાનો ભાઈ
	પરિણતિ	અશુભવિપાકની રાણી
	મંદ	અશુભવિપાકનો પુત્ર
	ધિષણા	નિર્મળમાનસનગરના શુભાભિપ્રાય રાજાની પુત્રી, બુધની ભાર્યા
	વિચાર	બુધ અને ધિષણાનો પુત્ર
	ઘ્રાણ	નાસિકા પ્રદેશમાં રહેલ મંદનો મિત્ર
	ભુજંગતા	ઘ્રાણની પરિચારિકા
	માર્ગાનુસારિતા	વિચારની માસી

મોહરાય સૈન્ય
 દુષ્ટાભિસંધિ વિગેરે-ચતુર્થ પ્રસ્તાવ પ્રમાણે

	સત્ય	ચારિત્રરાજનો દૂત
	પ્રથમ	ચારિત્રરાજનો સુભો- મોહરાયથી કદર્થિત
	ચારિત્રરાજ સૈન્ય	
	સદ્બોધ મંત્રી	
	સમ્યગ્દર્શન સેનાપતિ વિગેરે-ચતુર્થ પ્રસ્તાવ પ્રમાણે	
	લીલાવતી	દેવરાજની પત્ની, મદકુમારની બહેન (નામમાત્ર આવે છે પાત્રનો ભાગ કાંઇ નથી)
	કમળ	ધવળરાજનો નાનો પુત્ર-દીક્ષાવસરે ધવળરાજ તેનો રાજ્યાભિષેક કરે છે
વિશદમાનસ નગર (અંતરંગ)	શુભાભિસન્ધિ	વિશદમાનસનો રાજા
	શુદ્ધતા	શુભાભિસન્ધિની પ્રથમ સ્ત્રી
	પાપભીરુતા	શુભાભિસન્ધિની બીજી સ્ત્રી
	ઋજુતા	શુભાભિસન્ધિ અને શુદ્ધતાની પુત્રી (બહુલિકાને દૂર કરનાર)
	અચોરતા	શુભાભિસન્ધિ અને પાપભીરુતાની પુત્રી (સ્તેયને દૂર કરનારી)
	સરળશેઠ	એક ભદ્ર પ્રકૃતિના શેઠ
	બંધુમતી	વામદેવને આદરસહિત ઘરમાં રાખનાર સરળ શેઠની પત્ની
કાંચનપુર	બંધુલ.	સરળશેઠનો મિત્ર

ॐ परमात्मने नम

શ્રી ઉપમિતિ ભવપ્રપંચા કથા.

વિભાગ ૨ જો (ચાલુ).

પાંચમો પ્રસ્તાવ.

અવતરણ

માયા, સ્તેય, ઘ્રાણેંદ્રિય

પ્રકરણ ૧ લું.

વામદેવ-માયાસ્તેયપરિચય.

સારીજીવ પોતાની વાત આગળ ચલાવતા સદાગમ ને કહે છે, ભવ્યપુરૂષ સાભળે છે અને પાસે પ્રજ્ઞા વિશાળા તથા અગ્રહીતસકેતા બેઠા છે વાર્તા આગળ ચાલે છે —

વર્ધમાનપુરે વિમળકુમાર

બાહ્ય પ્રદેશોમા એક વર્ધમાન નામનુ મોટું નગર છે, લોકમા તે ઘણુ પ્રસિદ્ધિ પામેનુ છે અને જાણે સર્વ પ્રકારની સુંદરતાઓનુ મદિર જ હોય તેવુ દેખાય છે એ નગરનો પુરૂષવર્ગ પૂર્વાભાષી[1], પવિત્ર, સમજુ, ઉદાર, સગાસબધી તરફ અતિ પ્રેમ રાખનાર અને જૈનધર્મમા અત્યત પરાયણુ હતો તે નગરનો સ્ત્રીવર્ગ અત્યત વિનયશીળ, શુદ્ધ,

૧ પૂર્વાભાષી કોઈ ઘેર આવે ત્યારે તેને 'આવો ભાઇ! પધારો! એમ કહી પ્રથમથી આદર આપનારો ,આતિથ્ય કરનારો વિવેકી

શીળગુણથી વિભૂષિત, સર્વ અવયવે સુંદર, યોગ્ય પ્રકારની લજ્જા મર્યાદાને ધારણ કરનાર અને ધાર્મિક વૃત્તિવાળો હતો

તે નગરમા ધવળ નામનો રાજા રાજ્ય કરતો હતો તે અભિમાનથી ઉદ્ધત થઇ ગયેલા દુશ્મન રૂપી હાથીઓના કુભસ્થળને ભેદી નાખે તેવો અને કપટવગરની સાચી શક્તિવાળો હતો તે રાજામા ખૂબિ એ હતી કે તે પોતાના બધુવર્ગ રૂપ કુમુદ (રાત્રીવિકાસી કમળ) ઉપર જ્યારે ચદ્ર જેવો હતો ત્યારે શત્રુ રૂપ તામસ (અધકાર) ઉપર તે તે જ વખતે આકરા સૂર્યનો આકાર ધારણ કરતો હતો[1] સર્વ રાણીઓમા પતાકા જેવી એ ધવળ રાજાને કમલસુદરી નામની પટ્ટરાણી હતી જે સોંદર્યનો નમુનો હતી અને[2] શીલગુણથી સપન્ન હતી તે પટ્ટરાણીના ગર્ભમા સારા અને સાચા ગુણોના તીર્થસ્થાન જેવો એક વિમળ નામનો પુત્ર ઉત્પન્ન થયો એ વિમળકુવરમા એવી મહત્તા હતી કે એ નાની વયનો હતો ત્યારે પણ બાળકના જેવી નકામી ચેષ્ટા કરતો ન હોતો, પણ પરિપકવ માણસની જેમ મોટાઇના અનેક લક્ષણો બતાવતો હતો

કથાનાયક વામદેવનો જન્મ.

હવે તે વર્ધમાનપુરમા એક સોમદેવ નામનો મહા ધનવાન શેઠ વસતો હતો, તે લક્ષ્મી, સરસ્વતી અને સજ્જનતા રૂપ ત્રિપુટિનુ પ્રિય મિલનસ્થાન હોવાથી ઘણો જ પ્રખ્યાત હતો, સર્વને માનનીય હતો અને વળી જાતે પ્રાણીઓનુ હિત કરવામા સદા તત્પર રહેનારો હતો એનામા કોઇ પણ પ્રકારના અભિમાનનો અભાવ હતો અત્યત નમ્રતાની સાથે તે ધનમા કુબેર ભડારીને હઠાવી દે તેવો હતો, રૂપમા કામદેવને હઠાવે તેવો હતો, બુદ્ધિમા દેવતાના ગુરૂ બૃહસ્પતિને પણ પાછો પાડે તેવો હતો, અત્યત ધૈર્યવાન્ હોવા સાથે તે આટલી મહત્તા જીરવી શકતો હતો, અને જાતે કોઇ બાબતનુ અભિમાન કરતો નહિ એ સોમદેવ શેઠને તેની જેવી જ ગુણવાળી કનકસુદરી નામની ભાર્યા હતી, તે શીળગુણથી ભરપૂર હતી, લાવણ્ય રૂપ અમૃતથી ભરેલી હતી અને પોતાના પતિ તરફ અત્યત ભક્તિવાળી હતી

---

૧ બધુને વિકસ્વર કરતો હતો તે જ વખતે દુશ્મનો તરફ સૂર્ય જેમ અધકારને હઠાવી દે તેવો પ્રચડ હતો

૨ સૌંદર્ય સાથે શીળ એટલે સુવર્ણમા સુગધ મળ્યા જેવુ

હે અગૃહીતસકેતા ! મારી સ્ત્રી ભવિતવ્યતાએ મને જે ગોળી આપી હતી તેના પ્રભાવથી મારી સાથે પુણ્યોદય મિત્રને લઇને હુ તેની કુખમા આવ્યો સપૂર્ણ કાળ થતા મારી માતાના શરીરથી હુ છૂટો પડ્યો અને રગભૂમિમા જેમ નટ બહાર પડે તેમ હુ યોનિમાથી બહાર આ યો તે વખતે એક પવિત્ર સુંદર બાળકને પોતે જન્મ આપ્યો છે એવી મારી માતાના મનમા ભાવના થઇ મારી સાથે પુણ્યોદયને પણ જન્મ આપ્યો, પણ મારી માતાએ તેને દેખ્યો નહિ, કારણ કે એ અત રગના લોકો સાધારણ માણસની નજરે દેખાતા નથી. મારા પિતા સોમદેવને ઘરના નોકર ચાકરે મારા જન્મની ખબર આપી એટલે તેણે પુત્રજન્મનો મોટો મહોત્સવ કર્યો યાચકોને બહુ દાન આપ્યા, ગુરૂજનોની મહાન્ ભક્તિ કરી, સગા સબધીઓ વિગેરે આનદના વાજીત્ર વગાડતા ખૂબ નાચ્યા મારા જન્મને બાર દિવસ થયા એટલે મોટા આડબર સાથે મારા પિતાએ મારૂ વામદેવ[૧] નામ પાડ્યું

બે કાળા મનુષ્યોનો પરિચય.
પૂર્વ કાળના પરિચયની યાદ.
મૃષાવાદ અને માયાનો સબધ

માયાસ્તેય પરિચય.

ત્યાર પછી અનેક પ્રકારના લાડ અનુભવતો અને સુખ ભોગ વતો હુ અનુક્રમે વધતો ગયો, મોટો થતો ગયો અને મારી ચેતના વધારે વધારે વ્યક્ત થતી ગઇ એમ કરતા જ્યારે મારામા વધારે સમજણ આવી તે વખતે મેં તદ્દન કાળા રગના બે પુરૂષો જોયા અને તેઓની પાસે ઘણી વાકી અને કેડ ભાગી જવાથી વળી ગયેલી એક કદરૂપી સ્ત્રી મારા જોવામા આવી આ ત્રણ મનુષ્યો કોણ હશે અને શા માટે મારી પાસે આ યા હશે તેનો હુ વિચાર કરતો હતો ત્યા તો તેઓમાનો એક પુરૂષ મને ખૂબ જોરથી ભેટયો અને મારે પગે પડ્યો ત્યાર પછી તેણે મારી સાથે વાત કરવા માડી –

મનુષ્ય—" અરે મિત્ર ! તુ મને ઓળખે છે કે ભૂલી ગયો છે ? "

વામદેવ (હું)—" હુ ઓળખતો નથી, તમારો સબધ મને યાદ આવતો નથી "

મારો જવાબ સાભળીને તે કાળા રગનો મનુષ્ય શોકથી બ્હાવરો બની ગયો

૧ શિવનું નામ વામદેવ છે એ નામના એક ઋષિ પણ થયા છે

વામદેવ—"બાપુ! તુ કેમ આટલો બધો શોકાતુર થઇ બ્હાવરો બની ગયો?"

મનુષ્ય—"મારો અતિ પરિચય છતા તુ મને વીસરી ગયો એ જ મારા શોકનુ અને તેથી બ્હાવરા બનવાનુ કારણ છે"

વામદેવ—"અરે ભાઇ! સુદર ચક્ષુવાન્! તને મેં અગાઉ ક્યા જોયો હતો તે તો કહે"

મનુષ્ય—"તેં મને ક્યા અને કેવી રીતે જોયો હતો તે તને કહુ છુ તે બરાબર સાભળ તને યાદ હશે કે અગાઉ તુ [1]અસવ્યવહાર નગરમા વસતો હતો તે વખતે તારી પાસે મારા જેવા ઘણા મિત્રો હતા એ અસવ્યવહાર નગરમા તે વખતે હુ તારો મિત્ર થયો ન હોતો ત્યાર પછી ફરવામાટે તુ એક વખત એ નગરની બહાર નીકળ્યો અને એકાક્ષ-નિવાસ નગરમા તથા [2]વિકલાક્ષપુરમા ઘણો વખત ફર્યો એમ ફરતા ફરતા તુ પચાક્ષપશુસસ્થાન (તિર્યંચ) નગરે આવી પહોંચ્યો એ [3]પશુસસ્થાનમા સજ્ઞાવાળા ગર્ભમાથી ઉત્પન્ન થયેલા કુળપુત્રો રહે છે તેમના ટોળામા અનેક સ્થાનકે ફરીને તુ આવી પહોંચ્યો જ્યારે તુ એ ગર્ભજ સજ્ઞી પચાક્ષ પશુકુળપુત્રોમા આવ્યો તે વખતે હુ તારો મિત્ર થયો, પરતુ હુ છૂપો રહીને કામ કરતો હતો તેથી તેં મને બરાબર જોયો ન હોતો [4] હે ભાઇ! ત્યાર પછી તારે તો અહીં તહીં રખડવાનો અને ભ્રમણ કરવાનો લગભગ સ્વભાવ પડી ગયો હતો તેથી તારી ભાર્યા (ભવિતવ્યતા) સાથે અનત સ્થાનકોમા અનેક વાર તુ રખડયો, ફર્યો અને રોળાયો એમ કરતા તને યાદ હશે કે એક વખત કુતૂહળ થવાથી તુ સિદ્ધાર્થ નગરે[5] તારી સ્ત્રીને સાથે લઇને ગયો તે વખતે ત્યા તુ નરવાહન રાજાના રાજ્યમહેલમા કેટલાક દિવસ રહ્યો હતો અને તે વખતે રિપુદારણ એવુ તારૂ નામ હતુ અને તે નામથી

મૃષાવાદનુ ઓળખાણ

---

૧ જુઓ-પ્રસ્તાવ બીજો, પ્રકરણ સાતમુ આ જીવ સૂક્ષ્મ વનસ્પતિમા અનાદિ નિગોદમા હોય ત્યારે અસવ્યવહારીઓ કહેવાય છે ત્યા મૃષાવાદ પ્રત્યક્ષ હોતુ નથી, કારણ ત્યા વ્યવહાર જ કરવાનો નથી

૨ બે ત્રણ ચાર ઇંદ્રિયવાળા જીવની જાતિ

૩ પાચ ઇંદ્રિય વાળા જળચર સ્થળચર અને ખેચર

૪ પચેદ્રિય તિર્યંચમા જ્યારે ગર્ભજ સજ્ઞી થાય ત્યારે સ્પષ્ટ મૃષાવાદ બોલવાનો પ્રસગ થાય છે

૫ ચોથા પ્રસ્તાવના નાયક રિપુદારણનુ નગર જુઓ પૃ ૭૦૩

તુ ઓળખાતો હતો તારૂ અત્યાર નામ તો સસારીજીવ છે પણ અન્ય અન્ય સ્થાનોમા વાસ કરતા વારવાર તારા નામ પણ ફરતા જાય છે' અહો સુંદર મિત્ર ! વરલોચન ! ત તે વખતે મારો બહુ સારી રીતે પરિચય કર્યો હતો, તેં મને મૃષાવાદના નામથી ઓળખ્યો હતો, મારી સાથે ઘણો આનંદ કર્યો હતો, અનેક પ્રકારની લહેરો ભોગવી હતી, મને સારી રીતે રાજી કર્યો હતો અને મારા જ્ઞાન તથા કુશળતામા તને તે ભવમા બહુ સારી રીતે પ્રેમ ઉપજ્યો હતો તને યાદ હોય તો તેં તે વખતે મને એકવાર તો સ્પષ્ટ રીતે આનંદથી પૂછ્યુ હતુ કે 'મિત્ર ! મને આનંદ આપનાર તારામા આવી કુશળતા કોના પ્રસાદથી આવી ? તે તુ મને જણાવ' તેના તારા સવાલના જવાબમા મેં તને તે વખતે જણાવ્યુ હતુ કે 'મેં એક બાઇ જે મૂઢતા અને રાગકેસરીની દીકરી માયા નામની છે તેને મારી બહેન તરીકે સ્વીકારેલી છે તેના પ્રસાદથી મારામા એ સર્વ કુશળતા આવી છે[૨] એ સર્વદા મારી પાસે જ રહે છે અને મોટી બહેન હોવાથી માતા જેટલો મારા ઉપર પ્રેમ રાખે છે નાના બાળકો પણ સારી રીતે જાણે છે કે જ્યા મૃષાવાદ હોય છે ત્યા તે ઘણે ભાગે માયા સાથે જ હોય છે. તે વખતે તે મને કહ્યુ કે 'તુ મને તે તારી બહેન દેખાડ' મેં પણ તારી તે માગણી તે વખતે સ્વીકારી અને એ પ્રમાણે તને વચન આપ્યુ હતુ તે સભારીને હુ તે મારી બહેનને આજે લઇને આ યો છુ અને તારી સાથે તેની ઓળખાણ કરાવુ છુ અરે ભાઇ ! જ્યારે તુ રિપુદારણ હતો ત્યારે તારો મારા ઉપર એટલો બધો સ્નેહ હતો અને તુ મારી સાથે એવી હોંસથી વાતો કરતો હતો અને આપણી દોસ્તી એટલી બધી મનને હરનારી અને ખેંચાણ કરનારી હતી કે તેના જેટલા વખાણ અને વર્ણન કરૂ તે ઓછા ગણાય પણ અત્યારે તો તુ મને તારી પાસે જુએ છે છતા ઓળખતો પણ નથી ! ખરેખર, આથી વધારે દિલગીરીની બાબત શું હોઇ શકે ? ખરેખર, હુ તો એક મોટો કમનસીબ મદભાગી છુ કે તારા જેવો પરમ ઇષ્ટ મિત્ર મને ભૂલી જાય છે અને પૂર્વનો સ્નેહ યાદ પણ કરતો નથી ! હવે હુ કયા જાઉં અને શુ કરૂ ? અત્યારે મને મોટી ચિંતા કરાવે તેવી દુ ખદાયક પરિસ્થિતિ ઉત્પન્ન થઇ રહી છે ! ! !"

---

૧ અત્યારે મૃષાવાદ આ વાત કહી જાય છે અસલમા સસારીજીવ પોતેજ પોતાનું ચરિત્ર સદાગમ સમક્ષ કહે છે એ લક્ષ્યમા રાખવુ

૨ જુઓ પૃ ૭૨૪ ત્યા આ સર્વ સંગપણ વિસ્તારથી બતાવેલ છે એ માયા, ને બતાવવાનું વચન તે વખતે મૃષાવાદે આપ્યુ હતુ

વામદેવ—"ભાઇ! ખરી રીતે તો એ હકીકત મને અત્યારે યાદ આવતી નથી પણ મારા હૃદયમા એવો ભાવ આવે છે કે જાણે તારી સાથે ઘણા લાબા વખતથી પરિચય હોય[1], કારણ કે ભાઇ મૃષાવાદ! જ્યારથી મેં તને જોયો છે ત્યારથી મારી આખ શીતળ હીમ જેવી થઇ ગઇ છે અને મારા મનમા આનદ આનદ થઇ ગયો છે

नून जातिस्मरा मन्ये, दृष्टिरेषा शरीरिणाम् ।
प्रिये हि विकसत्येषा, दृष्टे दन्दह्यतेऽप्रिये ॥

પ્રાણીઓનુ દર્શન પૂર્વ જાતિને જરૂર સ્મરણ કરે-યાદ લાવે તેવી (જાતિસ્મરણવાળી) જણાય છે, કારણ કે જ્યારે પોતાના વહાલા સ્નેહી સબધીને જુએ છે ત્યારે તે વિકાસ પામે છે અને જ્યારે પોતાને અપ્રિય હોય તેને જુએ છે ત્યારે તેને બળતરા ઉત્પન્ન થઇ જાય છે. માટે ભાઇ! તારે આ બાબતમા જરા પણ શોક કરવો ઉચિત નથી મિત્ર! તુ મારા પ્રાણ જેવો છે હવે તારે મને જે કહેવુ હોય તે ખુશીથી કહે"

મૃષાવાદ—"ભાઇ વામદેવ! મારે તને કહેવાનુ પ્રયોજન તો એકજ છે અને તે એ છે કે હાલમા આ મારી બહેન મારી સાથે આવેલી છે તેનો તારા ઉપર ઘણો સ્નેહ છે અને નવા નવા ટીંખળ કરવામા આનદ માનનારા લોકોએ જો કે તે માયાના નામથી પ્રસિદ્ધ થયેલી છે તો પણ એના આચરણથી પ્રસન્ન થઇ ને એનુ 'બહુલિકા[2] એવુ બીજુ સુંદર નામ પાડ્યું છે-હવે મારે તને કહેવાનુ એ છે કે જેવી સારી રીતે તુ મારી સાથે વર્તતો હતો તેવીજ સારી રીતે તેની સાથે વર્તન રાખજે હુ તો હાલ છૂપો રહેવાનો છુ, કારણ કે હાલ મારો અવસર નથી અત્યારે એ તારા સબધમા વધારે આવવાની છે, પરતુ તારે એટલુ સમજી જ રાખવુ કે જ્યા એ હશે ત્યા તત્વથી હુ તો જરૂર હોઇશ જ, કારણ કે અમારૂ બન્નેનુ સ્વરૂપ એક બીજામા દાખલ થઇ ગયેલુ છે

માયા સાથે પરિચય

અને ભાઇ વામદેવ! આ મારી સાથે બીજો પુરૂષ આવેલો છે તે મારો નાનો ભાઇ છે, હાલમા એ તારી સાથે મિત્રતા કરવાને યોગ્ય છે, તેથી એને પણ અહીં સાથે

સ્તેય સાથે પરિચય

---

૧ જાતિસ્મરણ જ્ઞાન જે મતિજ્ઞાનનો ભેદ છે તે થાય તો પૂર્વ ભવ પ્રાણી દેખી શકે

૨ બહુલિકા માયાનુ આ બીજુ હુલામણાનુ નામ છે, શાસ્ત્રપ્રસિદ્ધ છે

લેતો આવ્યો છુ એનુ નામ [1]સ્તેય છે એનામા ઘણી પ્રબળ શક્તિ છે, એ મહા તેજવાળો છે પહેલા એ છૂપાઇને રહેલો હતો, અત્યારે પોતાને યોગ્ય પ્રસગ જાણીને તે અહીં આવેલ છે મારે તને એના સબધમા માત્ર એટલુ જ કહેવાનુ છે કે જેવો પ્રેમ તુ મારા ઉપર રાખતો હતો અને જેવી સારી રીતે મારી તરફ જોતો હતો તેવી જ સારી રીતે અને તેટલા જ સ્નેહભાવથી તેના તરફ તુ વર્તજે અને તેને તારો વહાલો ભાઇ ગણજે ”

વામદેવ—“ સુજ્ઞ મિત્ર ! જે તારી બહેન તે મારી પણ મોટી બહેન છે એમ જ હુ ગણીશ અને જે તારો સહોદર ભાઇ છે તે મારો પણ ભાઇ છે એમ હુ માનીશ તારે એ બાબતમા કહેવાની જરૂર હોય જ નહિ ”

મૃષાવાદ—“મિત્ર ! ભારે કૃપા કરી, મારા ઉપર તેં મોટી મહેરબાની કરી, તેં આ પ્રમાણે કરવા વચન આપ્યુ તેથી હુ તો ખરેખર કૃતકૃત્ય થયો છુ ધન્ય છે નરોત્તમ તને ! ”

આ પ્રમાણે કહીને મૃષાવાદ અતર્ધાન થઇ ગયો

* * *

માયા અને સ્તેયના પરિચયની અસર.

હવે મને માયા અને સ્તેયનો પરિચય થયો, તેના પરિણામે મારા મનમા જે વિચારો થવા લાગ્યા તે અત્ર સક્ષેપમા જણાવી દઉં હુ વિચારતો હતો કે અહો ! મારે માયા જેવી બહેન સાપડી અને સ્તેય જેવો ભાઇ મળ્યો તેથી ખરેખર હુ ધન્ય છુ ! આવા ભાઇબહેન તો ભાગ્યે જ મળે છે ! વિગેરે તેની સાથે વિલાસ કરતા મારી ચેતના ભમવા લાગી અને મનમા અનેક પ્રકારના તર્કવિતર્કો થવા લાગ્યા મને માયાની અસરથી એવુ થવા માડ્યુ કે જાણે આ આખી દુનિયાને છેતરી દઉં, અનેક પ્રકારના પ્રપચોથી બધાને ભોળવી દઉં, અને વળી સ્તેયની અસરથી એવુ લાગવા માડ્યુ કે પારકાનુ સર્વ ધન હુ ચોરી લઉં કે ઉઠાવી લાવુ ત્યારથી માડીને હુ તો અન્ય લોકોને છેતરવાના કામમા અને પારકા પૈસા અને પારકી દોલત હરી લેવાની બાબતમા પ્રવર્તવા લાગ્યો લોકોએ તથા સબધીવર્ગે પણ મારી તુલના કરી લીધી અને મારૂ એવુ ખરાબ વર્તન જોઇને તેઓ મને એક તરખલા જેવો હલકો ગણવા લાગ્યા

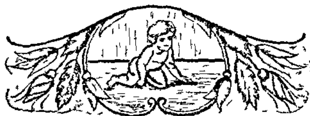
* * *

૧ સ્તેય ચોરી લુટ ધાડ પારકી વસ્તુ પચાવી લેવી રજા વગર લેવી બીજે સ્થાનકે છુપાવી દેવી વિગેરે સર્વ સ્તેયમા આવે છે

વિમળ સાથે મૈત્રી.

વર્ધમાન નગરના મહારાજા ધવળ રાજાની પટરાણી કમળસુંદરી હતી તેને મારી માતા કનકસુંદરી સાથે બ્હેનપણા હતા અને બન્નેને અરસ્પરસ સ્નેહ ઘણો સારો હતો એ રાણીનો દીકરો વિમળ નામનો હતો તે મને માતાઓના સબંધથી નિખાલસ હૃદયથી ઘણો ચાહતો હતો અને અમે બન્ને એક બીજાના ઇષ્ટ મિત્રો થયા હતા એ વિમળ કુમાર નિરંતર પરના ઉપર ઉપકાર કરવા માટે તત્પર રહેતો હતો, તેનું મન સ્નેહસંબંધથી ભરપૂર હતું અને તે એક મહાત્મા જેવો જ જણાતો હતો કોઇ પણ જાતના ગોટાળા કે દાવપેચ વગર તે મારી સાથે પ્રમોદથી રહેતો હતો વિમળ જ્યારે મારા ઉપર આવી એકનિષ્ઠાથી સરખો સ્નેહ રાખતો હતો, ત્યારે હું તો માયાના પ્રતાપથી મનમાં શઠતા રાખતો હતો, સ્નેહમાં સાચો રહેતો ન હોતો અને વિમળ જેવા પવિત્ર મહાત્મા તરફ પણ મળ (દોષ-મેલ કચરો ગૂઢ આતર આશય)વાળો રહેતો હતો અને કુટિલતાનું એક ઘર જ બની ગયો હતો વિમળ કુમાર સાચો શુદ્ધ પ્રેમ રાખતો હતો અને હું કપટમૈત્રી રાખતો હતો તેવી વિચિત્ર અવસ્થામાં વર્તતા અમે અનેક પ્રકારની ક્રીડાઓ કરતા હતા, આનંદમાં વર્તતા હતા અને લહેર કરતા હતા એવી રીતે શુદ્ધ પ્રેમ અને લુચ્ચાઇની વચ્ચે ઝોલા ખાતા અમારા પ્રેમસંબંધમાં અમે દિવસોના દિવસ કાઢી નાખ્યા

હવે મહાત્મા વિમળે નાનપણમાં એક સારા ઉપાધ્યાયનો યોગ મેળવીને તેની પાસેથી સઘળી કળાઓનો અભ્યાસ કરી લીધો અને અનુક્રમે યુવતિઓના નેત્રોને આનંદદાયી, કામદેવના મંદિર સમાન અને લાવણ્યસમુદ્રના આધારભૂત તરૂણાવસ્થાને તે પામ્યો

પ્રકરણ ૨ જુ

નરનારી શરીરલક્ષણ.

વિમળ કુમારનો એક તરફ શુદ્ધ સાચો પ્રેમ અને બીજી તરફ મારી કૃત્રિમ મૈત્રી નિરતર વધતી ચાલી, અમે અનેક પ્રકારના આનદો ભોગવવા લાગ્યા અને વિલાસો કરવા લાગ્યા એ પ્રમાણે એક વખત ક્રીડા કરતા કરતા અમે ક્રીડાનદન નામના સુદર વનમા આવી પહોંચ્યા

<u>ક્રીડાનદન વન.</u>

[1]अशोकनागपुन्नाग-बकुलाङ्कोल्लराजित,
च दनागरुकर्पूर-तरुषण्डमनोहरम् ॥ १ ॥
द्राक्ष्यमण्डपविस्तार-वारितातपसु दरम्, ।
विलसत्केतकीग ध-गृद्ध्यान्धीकृतषट्पदम् ॥ २ ॥
अनेकतालहि ताल-नालिकेरमहाद्रुमै ,
यदाह्वयति हस्ताभै , सस्पर्धमिव नन्दनम् ॥ ३ ॥

"એ વન અશોકના ઝાડો, નાગના વૃક્ષો (નાગકેશર), પુન્નાગના વૃક્ષો (સોરગીના ઝાડ અથવા જાયફળના ઝાડો), બકુલના વૃક્ષો, કાકોલી નામની વનસ્પતિના ઝાડો, અને અકોલના વૃક્ષોથી વિરાજિત હતુ, ચદન અ ાર અને કપૂરના ઝાડોના સમૂહથી મનોહર લાગતુ હતુ, તેમા દ્રાક્ષના માડવાઓ એટલા વિસ્તારથી ફેલાયલા હતા કે સૂર્યના તાપને અટકાવી દઇ છાયો કરતા હતા અને તેથી તે વન ઘણુ સુંદર જણાતુ હતુ ઉભી રહેલી કેતકી (કેવડા)ની સુદર ગધથી ભમરાઓને

---

૧ અનુષ્ટુપ્ વૃત્ત

આંધળા બનાવી દેતુ હતુ, તેમ જ તેમા તાડના ઝાડો, હિંતાલનાં વૃક્ષો અને નાળીએરીના મોટા મોટા ઝાડો એટલા ઊંચા આવીને ઝુલી રહ્યા હતા કે જાણે તે નદનવનની સાથે સ્પર્ધા કરીને તેને આમત્રણ કરતા હોય એવુ દેખાતુ હતુ"

વળી विविधाद्भुतचूतलतागृहक, क्वचिदागतसारसहसबकम् ।
सुमनोहरगन्धरणद्भ्रमर, सुसदामपि विस्मयतोषकरम् ॥
स च तत्र मया सहितो विमल , सरलो मनसा बहुपूतमल ।
उपगत्य तदा सुचिर विजने, रमते स मृगाक्षि मनोज्ञवने ॥

"એ વનમા અનેક પ્રકારના અદ્ભુત આબાના લતાગ્રહો આવી રહેલા હતા, કોઇ કોઇ સ્થાનોએ સારસ હસ અને બગલાઓ આમતેમ ફરી રહ્યા હતા, કોઇ ઠેકાણે મનને હરણ કરનાર ગધથી ભમરાઓ ગુજારવ કરી રહ્યા હતા અને સક્ષેપમા કહીએ તો એ વન એવુ સુદર હતુ કે દેવતાઓ પણ એને જોઇને મનમા આશ્ચર્યપૂર્વક સતોષ પામે-એવા ક્રીડાનન્દન નામના વનમા વિમળ સાથે હુ દાખલ થયો વિમળ તો મનથી ઘણો સરળ સ્વભાવી હતો, એના પાપ બધા ધોવાઇ ગયેલા હતા અને હે મૃગાક્ષિ ! એ મનને આનદ આપે તેવા એકાત વનમા એ મારી સાથે વારવાર રમતો હતો, કરતો હતો અને આનદ કરતો હતો "

દૂરથી સભળાયલો સુદર મધુર ધ્વનિ.
તેની તપાસ કરવા ગયેલા બન્ને મિત્રો.
અવલોકનનો વિમળે બતાવેલ ચમત્કાર.

હવે એવી રીતે લતામડપમા વિમળ અને હુ (વામદેવ) આનદ કરતા હતા તેવામા અમારા કાનમા કોઇ બે મનુષ્યો ધીમે ધીમે વાત કરતા હોય અને સાથે પગના નુપુરો (ઝાઝરો) ઝીણી રૂપાની ટોકરી જેવો અવાજ કરતા હોય એવો અસ્પષ્ટ અવાજ અમારા કાનમા પડ્યો આવો અવાજ કાનમા પડતા જ વિમળ એકદમ બોલી ઉઠ્યો "મિત્ર વામદેવ ! આ કોનો અવાજ સભળાય છે?" (વામદેવે) મેં જવાબ આપ્યો કે "એ અવાજ બરાબર સ્પષ્ટ ન હોવાથી તે કોનો છે અને કઇ દિશા તરફથી આવે છે તે મેં બરાબર બારીક રીતે સાભળ્યુ નથી અહીં તો અનેક પ્રકારના અવાજનો સભવ રહે છે, કારણ કે આ જગલમા પક્ષો વિચરે છે, મોટા માણસો ભમે છે, દેવતાઓ પણ સભવે છે, સિદ્ધ લોકો રમે છે, પિશાચો ફરે છે, ભૂતો પણ આવજા કરે છે, [1]કિન્નરો ગાયન કરે છે, રાક્ષસો પરિભ્રમણ કરે છે, કિંપુરુષો વાસ

૧ કિન્નર વાણવ્યતર જાતિના અર્ધ મનુષ્ય અર્ધ ઘોડાના આકારના હલકા દેવો કિંપુરૂષ અને મહોરગો પણ વાણવ્યતર જાતિના દેવો છે.

करे छे, महोरगो विलास करे छे, गाधर्वो लहेर करे छे अने विद्याधरो अहीं क्रीडा करे छे, माटे आपणे जे बाजुथी ए शब्द आवे छे ते तरफ आगळ वधीने त्या सुधी जइए अने ए शब्द कोनो छे तेनो निर्णय करी आवीए "

ए प्रमाणे वातचीतमा में जे सूचना करी ते विमळे स्वीकारी अने मधुर अवाज करनार कोण छे तेनी तजवीज करवा अमे बन्ने चाल्या थोडो रस्तो अमे चाल्या एटले अमारी नजरे जमीनपर पडेला पगला देखाया एटले [1]पादुकाज्ञानमा प्रवीण विमळे कह्यु "मित्र वामदेव! आ कोइ मनुष्यना जोडलाना पगला जणाय छे, एक स्त्री होय तेम लागे छे अने एक पुरुष जणाय छे जो, भाइ! आ वेळुमा एक पगला तो तद्दन कोमळ अने नाना जणाय छे अने तेमा जे सूक्ष्म सुंदर रेखाओ छे ते पण वेळुमा (रेतीमा) पडेली देखाइ आवे छे बीजा पगला जे जणाय छे तेमा चक्र अकुश अने मत्स्य विगेरेना चिह्नो स्पष्ट देखाइ आवे छे अने ते छूटा छूटा छे हवे देवताओना पग तो जमीनने लागता नथी (देवो तो जमीनथी चार आगळ ऊंचा चाले छे) अने साधारण माणसोना पगमा आवा चिह्नो होता नथी, माटे जे सुंदर जोडलाना आ पगला छे ते कोइ असाधारण मनुष्य होवा जोइए "

में जवाबमा कुमारने कह्यु "तमे कहो छो ते खरु ज हशे चालो, आपणे आगळ जइने ए बाबतनी चोकसी करीए "

त्यार पछी अमे जरा आगळ वध्या आगळ चालता सख्त गीच झाडीमा अमोए एक विशाळ लतामडप जोयो तेमा एक लतानी वच्चे सहज जग्या हती ते बाकोरामाथी अमोए लतामडपमा नजर करी, तो रति अने कामदेवना सौंदर्यने पण हसी काढे एवु एक सुंदर स्त्रीपुरुषनु जोडलु[2] एक बीजामा एकमेक थइ रहेल जोयु विमळे तो ए बन्ने स्त्रीपुरुषने नखना छेडाथी ते माथाना वाळ सुधी धारी धारीने जोइ लीधा, पण ए बन्ने एवा रसमा पडी गया हता के तेणे अमने जोया नहि अमे पछी थोडा पगला पाछा हठ्या एटले विमळे कह्यु के-" भाइ वामदेव! आ स्त्रीपुरुष साधारण नथी, कारण के एमना शरीर उपर घणा सारा लक्षणो देखाय छे "

में पूछ्यु "भाइ! नरनारीना शरीरपर केवा लक्षणो होय छे

---

१ पादुकाज्ञान=पगना चिह्न सबधी ज्ञान

२ आ जोडलु रत्नचूड अने चूतमजरीनु छे ते आवता प्रकरणमां जणाशे

તે તુ મને જણાવ એ જાણવાનુ મારા મનમા ઘણુજ કુતૂહળ છે, માટે પ્રથમ તો મને એ લક્ષણો જણાવ ”

[1]પુરૂષસ્ત્રીનાં શરીરલક્ષણ.

પછી વિમળે નરનારીના લક્ષણો કહેવા માડ્યા —

“ભાઇ વામદેવ! પુરૂષોના લક્ષણો અનેક ગ્રથોમા વિસ્તારથી વર્ણવેલા છે તેને એકદમ ટુકામા વર્ણવવાને કોણ શક્તિમાન્ થાય? તેમજ વળી સ્ત્રીઓના લક્ષણો પણ બહુ વિસ્તારથી વર્ણવવામા આવ્યા છે તેના વર્ણનનો પાર કોણ પામી શકે અને કોણ તેને પોતાના ધ્યાનમા સપૂર્ણપણે અવધારી શકે? હવે તને આ બાબતમા ઘણુજ કુતૂહળ થયુ છે તો એ લક્ષણ સબધી હકીકત તને સક્ષેપમા જણાવુ હુ સ્ત્રી અને પુરૂષના જે લક્ષણો બતાવુ છુ તે તુ બરાબર ધ્યાન રાખીને સાભળજે” મેં સજ્ઞાથી એ હકીકત જાણવાની ઇચ્છા બતાવવાથી તથા ‘બહુ કૃપા કરી’ એટલા શબ્દો મારા બોલવાની સાથે જ વિમળ કુમારે પોતાની વાત આગળ ચલાવી –

પુરૂષ લક્ષણ.

“પગનુ તળીયું લાલ, સ્નિગ્ધ અને વાકુ ચૂકુ નહિ પણ સીધુ હોય, કમળ જેવુ, મનોહર અને સુકોમળ હોય તેમજ સારી રીતે લાગી રહેલ હોય તો તે બહુ વખાણ કરવા યોગ્ય-પસદ કરવા યોગ્ય છે એમ સમજવુ

‘જે પુરૂષના પગના તળીઆમા ચક્ર, વજ્ર, અકુશ, છત્ર, શખ, સૂર્ય ઇત્યાદિ ચિહ્નો દેખાય તે પુરૂષ ભાગ્યશાળી છે એમ સમજવુ

‘એ ચક્ર વિગેરે જે ચિહ્નો મેં કહ્યા તે પૂરેપૂરા ન હોય અને છુટાછવાયા દેખાતા હોય તો તે માણસ પોતાની પછવાડેની જીદગીમા ભોગ ભોગવનાર ભાગ્યશાળી થશે એમ સમજવુ

‘જે પુરૂષના પગને તળીએ ગધેડા, ડુક્કર અથવા શિયાળનુ

---

૧ આ સામુદ્રિક શાસ્ત્રનો વિષય છે મારા જોવામા એક ભદ્રબાહુ સ્વામી કૃત સામુદ્રિક શાસ્ત્રનો ગ્રથ આવ્યો છે તેનુ ભાષાતર શેઠ ભીમશી માણેક તરફથી બહાર પડ્યુ છે તે ગ્રથમા પુરૂષ, સ્ત્રી, અશ્વ, હાથી અને બળદના શરીર ઉપરના ચિહ્નો પર અને તેના ફળપર વિસ્તારથી વિવેચન છે આ નિમિત્ત શાસ્ત્રનો જેને શોખ હોય તેમને એ ગ્રથ વાચવા ભલામણ છે અર્થ સમજવામા મેં એ ગ્રથનો ઉપયોગ કર્યો છે મો ગિ

ચિહ્ન સ્ફુટ રીતે દેખાય તે પુરૂષ નિર્ભાગી અને દુ ખીઓ છે એમ જાણવુ

{ મિત્ર વિમળ આ પ્રમાણે વાત કરતો હતો તે વખતે જરા ઉપહાસ કરવા સારૂ હુ વચમા (વામદેવ) બોલી ઉઠ્યો–"મિત્ર ! તુ તો સારા લક્ષણો મને જણાવતો હતો તેમા વળી અપલક્ષણની વાત પણ ક્યાથી કરવા મડી ગયો ?" વિમળે જવાબમા કહ્યુ–"માણસની સામે જોતા થીજ તેના સારા અને ખરાબ લક્ષણો જણાય છે અને તેથી તેના બે પ્રકારના લક્ષણ ગણાય છે કેટલાક લક્ષણ સારા હોય છે અને કેટલાક ખરાબ હોય છે આ પ્રમાણે હોવાથી શરીરપર જે બે પ્રકારના ચિહ્નો હોય છે તે સુખ અને દુ ખ બતાવનારા હોય છે તેથી લક્ષણને વિદ્વાનો બે પ્રકારના કહે છે આ પ્રમાણે હોવાથી નર (પુરૂષ)ના લક્ષણ પ્રસ્તુત છે, તેમા તેની સાથે તેના અપલક્ષણો સબધી વાત કરવી તે તદ્દન યોગ્ય છે એમ ભાઇ વામદેવ ! તુ જાણ" વામદેવે જવાબમા કહ્યુ "ભાઇ વિમળ ! આ તો લક્ષણ અને અપલક્ષણ શબ્દની વ્યુત્પત્તિને લઇને મેં માત્ર મશ્કરી કરી હતી, બાકી અન્ને વાત કરવાથી તુ તો મારા ઉપર બેવડો ઉપકાર કરે છે હવે વાત આગળ ચલાવ" વિમળે પુરૂષના લક્ષણો સબધી વાત આગળ ચલાવી—}

'ભાગ્યશાળી માણસોના નખ અત્યત ઊચા હોય છે, વિસ્તીર્ણ હોય છે, રાતા હોય છે, ચીકાશદાર આરિસા જેવા ચળકતા હોય છે એવા નખ જો પ્રાણીના હોય છે તો તે તેને ધન ભોગ અને સુખ આપનાર થાય છે, મતલબ તેવા નખવાળા પ્રાણીને ધનનો ભોગનો અને સુખનો સારી રીતે લાભ મળે છે જો નખ ધોળા હોય તો તે પ્રાણી ભીખ ઉપર ગુજરાન કરનારો છે એમ સમજવુ અને જો તે લુખા હોય અથવા જાત જાતના રગવાળા હોય[1] તો તે નખવાળો માણસ ખરાબ વર્તનવાળો છે એમ સમજવુ

'જેના પગ વચ્ચેથી ઢુગા હોય તેનુ સ્ત્રી સબધી કોઇ કામ આવી પડે તેમા મરણ થાય માસવગરના પાતળા પચકેલ પગો સારા નથી એમ કહ્યુ છે અને પગ નાના મોટા હોય તે પણ સારા નથી એમ સમજવુ બાકી કાચબાની જેવા ઊચા, જાડા, ચીકાશદાર, માસળ (ભરેલા), સાધારણ રીતે કોમળ અને એક બીજાને અડકતા પગો

૧ પુષ્પિતક શબ્દ છે–એનો બીજો અર્થ ડાઘાડુઘીવાળા એવો પણ થાય છે

ભાગ્યશાળી છે એમ સમજવુ અને એવા પગો પ્રાણીને સુખ અપાવનાર છે એમ જાણવુ

'જે પુરૂષોની જાગ (પીડી) કાગડા જેવી દુર્બળ હોય છે, જેઓની પાંડીઓ લટકતી હોય છે અને જેઓની જાગ બહુ લાબી અને જાડી હોય છે તે પુરૂષો દુ ખીઆ હોય છે અને પોતાને પગે મુસાફરી કરનાર છે એમ જાણવુ–મતલબ તેઓના નસીબમા બેસવામાટે વાહન નથી–ઘરના ગાડી ઘોડા મ્યાના પાલખી વિગેરે તેમને મળવાના નથી એમ સમજવુ

'જે પુરૂષો ચાલે ત્યારે જેમની ગતિ (Gait) હસના જેવી હોય, મોર જેવી હોય, હાથી જેવી હોય, બળદ જેવી હોય, તેવા પ્રાણીઓ આ લોકમા સુખી થાય છે અને તેથી ઉલટા પ્રકારની જેઓની ચાલવાની ગતિ હોય છે તે દુ ખી છે અથવા થશે એમ સમજવુ

'બન્ને ઢીચણો (જાનુઓ) જરા ગૂઢ હોય અને એના સાધાઓ સારી રીતે ગોઠવાઇ ગયેલા હોય તો તે પ્રાણીને સુખી સમજવો, બહુ ઘટ્ટ અને જાડા જાનુઓ હોય તે સારા સમજવા નહિ

'પુરૂષચિહ્ન ટુકુ હોય, કમળ જેવી સુંદર કાતિવાળુ હોય, ઉન્નત હોય અને તેનો અગ્ર ભાગ શુભ હોય તો તે સારૂ સમજવુ, જેનુ પુરૂષ ચિહ્ન વાકુચૂકુ હોય, લાબુ હોય અને મલીન હોય તે ખરાબ છે એમ જાણવુ[1]

'જે પુરૂષના વૃષણો સહજ લાબા હોય છે તે મોટા આયુષ્યવાળા થાય છે, બે વૃષણ નાના મોટા હોય તો તે પ્રાણી ઓછા આયુષ્યવાળો છે એમ જાણવુ

'પુરૂષની કેડ[2] માસથી ભરેલી અને વિસ્તારવાળી હોય તે વધારે સારી છે એમ સમજવુ અને જો તે તદ્દન પાતળી અને સાકડી હોય તો દારિદ્ર આપનારી છે એમ સમજવુ

'જે પુરૂષનુ પેટ સિંહ વાઘ અથવા મોર (કુકડા)ના પેટ જેવુ હોય અથવા જેનુ પેટ બળદ અથવા મત્સ્ય (માછલા)ના પેટ જેવુ હોય તે પ્રાણી અનેક ભોગ ભોગવનાર થશે એમ જાણવુ, તેમજ જેનુ

---

૧ ભદ્રબાહુ સામુદ્રિકમા કહે છે–લક્ષણવિનાનુ જેનુ લિંગ હોય તેને ઘણા પુત્રો હોય જેનુ લિંગ ડાબી બાજુએ ગોળ આકારનુ હોય તેને ઘણી પુત્રીઓ થાય

૨ વિશાળ કેડવાળાને પુત્રથી સુખ મળે છે, માસરહિત કેડવાળાને બહુ સુખ મળે છે જેની કેડ કેસરીસિંહ જેવી હોય તે ચતુર નાયક થાય છે અને જેની કેડ વાદરા જેવી હોય તે દુ ખી થાય છે (ભદ્ર)

પેટ ગોળ હોય તે પણ ભોગ ભોગવવાને યોગ્ય છે એમ લક્ષણ જાણ
નારાઓ કહે છે

'જે પ્રાણીની કુક્ષી (બગલ) દેડકા જેવી હોય તે પુરુષ શૂરવીર
થાય છે

'જે પુરુષની ડુટી ગભીર (વિશાળ અને ઊંડી) હોય તેમ
દક્ષિણાવર્ત એટલે જમણી બાજુએ વળ લેનારી હોય તેને સુંદર કહે
વામા આવે છે અને જે ડુટી ઊચી હોય અને વામાવર્ત એટલે જેનો
આવર્ત (વળ) ડાબી બાજુએ જતો હોય તે પસદ કરવા યોગ્ય નથી
એમ લક્ષણના જાણનાર જ્ઞાનીઓ કહે છે

'ભાગ્યશાળી પુરુષની છાતી (વક્ષસ્થળ) [1]વિશાળ હોય છે
ઉન્નત હોય છે, આગળ પડતી (તુગ) હોય છે, ચીકાશદાર હોય છે
બહુ રૂવાટાવાળી હોય છે અને સુકોમળ હોય છે અને એથી ઉલટ
જેઓની છાતી ટુકી, બેસી ગયેલી, લુખી, મવાળા વગરની અને કઠણ
હોય છે તે નિર્ભાગી છે એમ જાણવુ

'જેમની પીઠ કાચબા સિહ ઘોડા અથવા હાથીની પીઠ જેવ
હોય છે તે પુરુષ બહુ શોભાયમાન લાગે છે

'જે પુરુષના હાથ ઉદ્બદ્ધ[2] હોય તે જાતે દુષ્ટ થશે અથવા
એમ જાણવુ, ટુંકા હાથવાળા દાસ-નોકર થવાના છે એમ સમજવુ
લાબા હાથવાળા ભાગ્યશાળી છે એમ ધારવુ, કારણ કે લાબા હાથ
બહુ પ્રશસાપાત્ર ગણવામા આવ્યા છે[3]

'જેની બન્ને હથેળીઓ કઠણ હોય તેને વિશેષ કામ કરવુ પડ
વાનુ નથી એમ સમજવુ બાકી આગળીના નખોના સબધમા તો
પ્રમાણે પગના નખો માટે હકીકત કહી છે તેજ પ્રમાણે સમજી લેવી

'જે પુરુષની બાધ બહુ લાબી હોય, ઘેટા જેવી હોય અથ
માસ વગરની હોય તે ભાર ઉપાડનાર મજુર છે એમ સમજવું,

---

૧ 'વિશાળ વિશેષણ આજુબાજુને અગે છે 'તુગ' વિશેષણ પેટની સાથે સ
બામણીમા ઊચી એમ બતાવે છે અને ઉન્નત' તે પડખાની સાથે સબધ રાખે

૨ ઉદ્બદ્ધ બધાઇ ગયેલા કેટલાકના હાથો ઊચા થઇ ન શકે પણ સ
ચોંટી ગયેલા જેવા લાગે તે ખરાબ છે કોઇ આ શબ્દનો અર્થ લઘુથી મોટા
જોઇએ તેથી નાના એમ કરે છે

૩ જે પુરુષના હાથ ઠેઠ ઘુટણ સુધી લાબા અને દરવાજાની ભોગળ
ખા સીધા હોય છે તે માણસને અત્યત ગુણી જાણવો, તથા જેના હાથ ટુંકા હ
તેને ધનરહિત જાણવો (ભદ્ર)

આધ માસથી ભરપૂર હોય અને જે લઘુ હોય તે બહુ સુંદર છે એમ વિદ્વાનોનો અભિપ્રાય છે

'પુરૂષનુ ગળુ પાતળુ અને લાબુ[1] હોય તો તે દુ ખ આપનાર છે એમ સમજવુ, પણ જે ગળુ શખના જેવુ સારા આકારવાળુ અને જેના ઉપર બરાબર ત્રણ વળીઆ પડતા હોય તે ઘણુ સારૂ છે એમ સમજવુ

'જે પુરૂષના હોઠ નાના મોટા હોય તે બીકણ સમજવો, જેના હોઠ લાબા હોય તે ભોગ ભોગવનાર છે અથવા થશે એમ સમજવુ, જેના હોઠ નાના હોય છે તે નિરતર દુ ખીઓ છે એમ જાણવુ અને જેના હોઠ જાડા હોય તે ભાગ્યશાળી છે એમ ધારવુ[2]

'દાતો ચોખા હોય, સરખા હોય, ટોચ(અણી)વાળા હોય, ચીકાશદાર હોય અને પુષ્ટ હોય તે સારા સમજવા, એથી ઊલટી રીતે જે પુરૂષના દાતો ગદા, નાનામોટા, અણીવગરના, લુખા અને પાતળા હોય તે ખરાબ સમજવા જે પુરૂષના મુખમા પૂરા બત્રીસે દાતો હોય તે રાજા થાય છે, એથી એક ઓછો દાત જેને હોય તે (૩૧ દાત વાળો) ભોગી થાય છે એમ જાણવુ, એથી પણ એક દાત ઓછો (૩૦ દાતવાળો) હોય તે મધ્યમ પ્રકારનો છે એમ જાણવુ અને ત્રીશથી પણ જેને ઓછા દાત હોય તે ભાગ્યશાળી નથી એમ જાણવુ જેઓને બહુ થોડા દાત હોય, જેઓને ઘણા વધારે દાત હોય, જેઓના દાત ઘણા કાળા હોય અને જેઓના દાત ઉંદરના દાત જેવા હોય તે પાપી છે એમ કહેવામા આવ્યુ છે જેઓના દાતો ઘણા ભયાનક લાગતા હોય, ચીડ ઉપજાવે તેવા ખરાબ દેખાતા હોય અને જેમના દાત આડાઅવળા આવી રહેલા હોય તે પ્રાણીઓ તદ્દન ખરાબ વર્તનવાળા છે, અત્યત પાપી છે, નરપિશાચ છે એમ સમજવુ[3]

---

૧ મયૂર પિંઠ અથવા બગલાના જેવુ (ભદ્ર)

૨ લાલ રગના હોઠવાળો ભાગ્યશાળી હોય અને સ્રીને બહુ વહ્લભ હોય, જેના હોઠ પાકેલા ઘીલા જેવા ગોળ અને હમેશ લીલા રહેતા હોય તે ઉત્તમ, જેના હોઠ કાળા સુકલ, તરડાયલા અને વિષમ હોય તે માણસ કુટુબમા રહે તો વિરોધ કરાવે પીળા હોઠવાળો વિષયી લપટ હોય બહુ જાડા હોઠવાળો અ'પઙ્વી હોય, હોઠ ઉઘાડા રહે તે દરિદ્રી જાણવો અને જેના હોઠમા ફાટ હોય તે પ્રથમ સુખી હોય તો દુ ખી થાય અને દુ ખી હોય તો સુખી થાય (ભદ્ર)

૩ જેના દાત સફેદ રગના હોય તેને બહુ માન મળે છે, લાલ રગવાળો લપટ હોય છે, પીળા દાતવાળો કપટી હોય છે (ભદ્ર)

'કમળના પાદડા જેવી લાલરગની જેની જીભ હોય અને અણીવાળી હોય તે શાસ્ત્ર જાણનાર વિદ્વાન માણસની છે એમ સમજવુ અને જે જીભમા જૂદા જાદા રગ પડતા હોય તે જીભ દારૂ પીનારની છે એમ સમજવુ [1]

'શૂરવીર માણસનુ તાળવુ કમળના પત્ર જેવી કાતિવાળુ અને મનને હરણુ કરનાર હોય છે અને જે તાળવુ કાળુ હોય તે કુળનો ક્ષય કરનાર છે કાળા રગનુ તાળવુ દુ ખનુ કારણ છે એમ સમજવુ [2]

'જેનો સ્વર હસ અથવા સારસના જેવો હોય તે સુદર સ્વરવાળા પુરૂષો જાણવા અને તેવા પ્રાણીઓ સુખી થાય છે, જેઓનો સ્વર કાગડા જેવો અથવા ગધેડા જેવો હોય છે તેને દુ ખી જાણવા [3]

'લાબા (દીર્ઘ) નાકવાળા નિરતર સુખી હોય છે, વિશુદ્ધ નાકવાળા ભાગ્યશાળી હોય છે, ચપટા (ચીબા) નાકવાળા પાપી હોય છે અને વાકા વળી ગયેલા નાકવાળા ચોર હોય છે [4]

---

૧ જેની જીભ શ્યામ રગની હોય તે દાસપણુ કરે લીસી જીભ દરિદ્રપણુ આપે મેલી જીભ અશુભ કાર્ય નીપજાવે સફેદ જીભ લપટપણુ શીખવે જેની જીભ તીક્ષ્ણ તથા ખડબચડી હોય તેને મિષ્ટાન ભોજન મળે છે, જેની જીભ વાકી હોય તે રાજ્ય તરફનુ કષ્ટ ભોગવે, જેની જીભ બોલતા અચકાતી હોય તે સર્વ લોકોથી માન પામે તથા તેને ઘેર પુત્રોનો જન્મ થાય વળી જેની જીભ લાલ રગની અને અણીદાર હોય તે વિદ્વાન્ થાય જેની જીભ મુખની બહાર નીકળી ન શકે તે પાપી અને નરકગામી થાય, જેની જીભ તાળવાને અડી ન શકે તે દુ ખી થાય અને જેની જીભ સ્વાદને જાણી ન શકે તેનુ તત્કાળ મૃત્યુ થાય (ભદ્રબાહુ)

૨ જે માણસનુ તાળવુ શ્યામ રગનુ હોય તે માણસ કુળનો નાશ કરે, જેનું તાળવુ લાલ રગનું હોય તે રાજા થાય, જેનુ તાળવુ હમેશા સુકાયલુ રહે તે દુ ખ પામે, જેનુ તાળવુ વચ્ચે સાધાની લાંટીવાળુ હોય તે ધનરહિત થાય, જેનુ તાળવુ હમેશા ભીનું રહે તે સુખી થાય જેના મુખમા ગયેલા ઉના ઠડા પદાર્થોનો સ્પર્શ તાળુને ન જણાય તે માણસનુ તત્કાળ મરણુ થાય (ભદ્ર)

૩ જે પુરૂષનો સ્વર મહા ગભીર હોય તે જ્ઞાની, દાતાર શૂરવીર અને સુખી હોય એમ સામુદ્રિક શાસ્ત્ર કહે છે (ભદ્ર)

૪ જેની નાસિકા વાકી તથા વિષમ હોય તે ભાગ્યહીન અને ધનહીન થાય છે અને અતે અત્યત દુ ખી થાય છે પોળી નાસિકાવાળાને કાર્યમા ધીરો જાણવો, હાથી સરખી નાસિકાવાળાને ભક્તિભાવવાળો જાણવો, પોપટની ચાંચ સરખી નાસિકાવાળાને ભાગ્યશાળી રાજા જાણવો દિપક સરખી નાસિકાવાળાને પણુ ઉત્તમ જાણવો (ભદ્રબાહુ)

‘મનસ્વી પુરૂષની દૃષ્ટિ નીલ કમળની પાખડીની છાયા જેવી કાળી હોય છે તે ખાસ પસદ કરવા યોગ્ય છે, જે દૃષ્ટિ મધ અથવા દીવાની શિખાના જેવા પીળા વર્ણવાળી હોય છે તે પણ સારી ગણાય છે, જે નજર બિલાડીના જેવી માજરી હોય તે પાપી જાણવી વાકી નજર (દોઢી આખ), ભયકર દૃષ્ટિ, ત્રાસી આખ, દીન નજર, અતિ લાલ આખ, લુખી આખ અને કાળા અને પીળા મીશ્ર રગવાળી આખ (અથવા નજર) હોય તે ખરાબ કહેવાય છે ભાગ્યશાળી પુરૂષોની આખ કાળા કમળ જેવી હોય છે, લાબુ આયુષ્ય ભોગવનારની નજર ગભીર હોય છે, ભોગીની દૃષ્ટિ વિપુલ હોય છે અને થોડા વરસ જીવનારની આખો ઉછળતી હોય છે કાણા પુરૂષના કરતા આધળો વધારે સારો અને ત્રાસી આખવાળા (ફાગા) કરતા કાણો કાઇક સારો હોય છે અને જે બીકણ બાયલા જેવો હોય તેના કરતા તો આધળો પણ સારો, કાણો પણ સારો અને ફાગો પણ સારો જે આખો ઠેકાણા વગરની હોય કે કારણ વગર હાલ્યા ચાલ્યા કરતી હોય, જે એક લક્ષ્યને બાધી શકતી ન હોય, જે તદ્દન લુખી સુકી હોય અને મલીન જેવી જણાતી હોય તે નજર પાપી પ્રાણીઓની છે એમ જાણવુ પાપી માણસ નીચુ જોઇને ચાલે છે, સરળ માણસ સીધુ જોઇને ચાલે છે, ભાગ્યશાળી ઉચી નજર રાખીને ચાલે છે અને જે પ્રાણી વારવાર ગુસ્સે થયા કરે તેવો ક્રોધી હોય છે તે વારવાર આડુ અવળુ જોયા કરે છે’[1]

‘જે પ્રાણીઓ માન અને સૌભાગ્યને યોગ્ય હોય છે તેઓના ભવા (ભમ્મરો) લાબા અને વિસ્તીર્ણ હોય છે અને જેના ભવા તદ્દન હીન હોય છે તે પ્રાણી સ્ત્રીના સબધમા મોટી આપત્તિમા આવી પડે છે’[2]

---

૧ જેના નેત્રો વિશાળ હોય તે મોટો ભાગ્યશાળી રાજા થાય, જેની આખોના ખૂણા લાલ રગના હોય તે માણસ કુટુબમા બહુ પ્રીતિવાળો થાય, જેની આખો ગોળ આકારવાળી હોય તે શૂરા થાય જેની આખો કઠિન હોય તે દુરાચારી થાય, જેની આખો પીળી હોય તે રોગી થાય, જેની આખો કમળ સરખી હોય તે ધનવાન્ અને ધ્યાન કરનારો થાય, જેની આખો બિલાડી જેવી હોય તે લપટ થાય, સુવર્ણ સરખી હોય તે ધનવાન્ થાય, પારા સરખી હોય તે ઉત્તમ થાય, મત્સ્ય સરખી હોય તે રાજા થાય જેની આખો માજરી હોય તેને ઉત્તમ બુદ્ધિ જાણવો ત્રાસી હોય તે દરિદ્રી થાય અને જેની એક આખ ગયેલી હોય તે કપટી અને નિર્બુદ્ધિ થાય (ભદ્રબાહુ)

૨ જેની ભમ્મર રોમવાળી અને તરવાર જેવી વાકી હોય તેને ગુણવાન્ માણસ જાણવો, જેની ભમ્મર સીધી અને છૂટા છૂટા રોમવાળી હોય તેને દરિદ્રી જાણવો જેની ભમ્મર તમામ નીચી હોય તેને ધન ગુમાવનારો તથા નિર્બુદ્ધિ જાણવો, જેની ભમ્મરના વાળો ભૂરા રગના હોય તેને લપટ જાણવો, જેની ભમ્મરો બહુ જ જાડી હોય તેનુ આયુષ્ય બહુ ટૂકુ હોય છે (ભદ્ર)

'ધનવાળા અથવા ધનવાન થનારાના કાન ટુંકા અને જાડા હોય છે, ઉંદરના જેવા કાનવાળો માણસ બુદ્ધિશાળી થાય છે અને જેના કાનમા બહુ રૂવાટા હોય છે તે મોટુ આયુષ્ય ભોગવનાર હોય છે એમ લક્ષણવેદીઓ કહે છે

'જે પુરૂષનુ કપાળ વિશાળ અને ચદ્ર જેવુ હોય તે સપત્તિને સારી રીતે મેળવે છે, જેનુ કપાળ ઘણુ વધારે મોટુ હોય તે પ્રાણી બહુ દુખી થવાનો છે એમ સમજવુ અને જે પુરૂષનુ કપાળ ઘણુ નાનુ હોય છે તે બહુ થોડા વખત જીવનારો છે એમ સમજવુ'[1]

'જે પુરૂષના માથામા ડાબી બાજુએ ડાબો વળ (આવર્ત-ભમરો) હોય તે પ્રાણી કોઇ પણ પ્રકારના લક્ષણ વગરનો, ભુખથી પીડા પામનારો અને ઘેર ઘેર ભીક્ષા માગનારો થવાનો છે અને તેમ કરવા છતા પણ તેને રસકસ વગરના ટુકડા મળવાના છે એમ જાણવુ જે પુરૂષના માથામા જમણે ભાગે જમણો વળ (આવર્ત-ભમરો) હોય તેના હાથમા લક્ષ્મી તો દાસી થઇને રહેશે એમ સમજવુ જે પુરૂષના મસ્તકના ડાબા ભાગમા જમણા વળવાળો ભમરો હોય અથવા જમણા ભાગમા ડાબા વળવાળો ભમરો હોય તે પુરૂષ પોતાની જીંદગીના પછવાડેના ભાગમા ભોગ ભોગવનાર થશે એમ સમજવુ'[2]

'જે પુરૂષના બાલ (કેશ) ભિન્નભિન્ન થઇ ગયેલા (છૂટા છૂટા પડી જતા) લુખા, મેલવાળા હોય છે તે દરિદ્રી થાય છે એમ જાણવુ, બાકી જે બાલ કોમળ અને ચીકાશદાર હોય છે તે સુખ આપનાર

---

૧ જેનુ કપાળ વિશાળ હોય તે મોટી પદવી મેળવે છે, જેનુ કપાળ નાનુ હોય તે આયુષ્યે તથા બળે હીન થાય છે, વિષમ કપાળ હોય તે ધનહીન થાય છે વાકુ હોય તે અપમાન પામે તથા ધનનો નાશ કરે જેના કપાળપર કેશ ઉગે તે કુળનો નાશ કરનાર થાય ખાંબચા કપાળવાળો ભાગ્યશાળી થાય લીસા કપાળવાળો દરિદ્રી થાય અર્ધચદ્રસમા કપાળવાળો સુખભોગનો વિલાસી થાય તેજ કરતા કપાળવાળો ધનવાન્ થાય જેનુ કપાળ હમેશા શીતળ રહેતુ હોય અથવા દુખ્યા કરતુ હોય તેને દુખી અને રોગી જાણવો (ભદ્ર)

૨ વિશાળ મસ્તકવાળો ભાગ્યશાળી અને બુદ્ધિમાન્ ખૂણાવાળા વિષમ મસ્તકવાળો દરિદ્રી અને દુરાચારી પર્વતની જેવા ઊંચા મસ્તકવાળો એકાવતારી મસ્તકે ટાલવાળો ધન અને પુત્રથી સુખી અને મસ્તકપર બિલકુલ બાલ વગરનો હોય તેને દરિદ્રી જાણવો (ભદ્ર)

થાય છે, ત્યારે જે અગ્નિ જેવા રંગવાળા દેખાતા હોય છે તે ક્રીડાઓ કરાવનાર થાય છે[1]

'હવે સામાન્ય રીતે કહીએ તો સુખી અને ભાગ્યશાળી પુરૂષોના ત્રણ અવયવ વિસ્તીર્ણ હોય છે છાતી (હૃદય), કપાળ અને મુખ, ભાગ્યશાળીના ત્રણ ગંભીર (ઊંડા) હોય છે ડુંટી, સત્ત્વ[2] અને સ્વર જો વાળ દાંત અને નખ સૂક્ષ્મ હોય તો સુખ આપનાર થાય છે અને ગળુ, પીઠ, જંઘાઓ અને પુરૂષચિહ્ન ટુંકા હોય તો તે પૂજવા યોગ્ય થાય છે ભાગ્યશાળી જીવોની જીભ રાતી હોય છે અને તેવી જ રીતે હાથપગના તળીઆ પણ લાલ હોય છે તેને વધારે સારા સમજવા જે ભાગ્યશાળી પુરૂષો વધારે વખત જીવવાના હોય છે તેમના હાથ અને પગ વિશાળ હોય છે જેના દાંત ચીકાશદાર હોય [3]તેને સારૂ સારૂ ખાવાનુ મળ્યા કરે છે અને જેની આંખો ચીકાશદાર હોય છે તે ભાગ્યશાળી હોય છે જે પુરૂષ ઘણો લાંબો હોય, ઘણો ટુંકો હોય, ઘણો જાડો હોય અથવા ઘણો કાળો હોય તે નિંદા કરવા યોગ્ય છે, પસંદ કરવા યોગ્ય નથી એમ સમજવુ જેઓની ચામડી, રોમ, દાંત, જીભ, કેશ (મવાળા) અને આંખો ઘણા લુખા (ફીકા) હોય તે પણ ભાગ્યશાળી નથી એમ લક્ષણશાસ્ત્રના જાણનારાઓ કહે છે

'કપાળમા જે પુરૂષને પાંચ રેખાઓ પડતી હોય તેનુ આયુષ્ય સો વર્ષનુ હોય છે, જેને ચાર રેખાઓ પડતી હોય તેનુ નેવુ વર્ષનુ આઉખુ હોય છે, જેને ત્રણ રેખાઓ કપાળમા પડતી હોય તેનુ સાઠ વર્ષનુ આયુષ્ય હોય છે, જેને બે રેખાઓ પડતી હોય તેનુ ચાળીશ વર્ષનુ આયુષ્ય હોય છે અને જેને એક જ રેખા કપાળમા પડતી હોય તેનુ ત્રીશ વર્ષનુ આયુષ્ય હોય છે

'ધનનો આધાર હાડકા ઉપર છે, સુખનો આધાર માંસ ઉપર છે, ભોગનો આધાર ચામડી ઉપર છે, સ્ત્રીપ્રાપ્તિ વિગેરેનો આધાર

---

૧ ભમરા સરખા શ્યામ રંગના કેશવાળો ભોગી જાણવો ભુરા કેશવાળો લુપટ જાણવો જાડા કેશવાળો ટુંકા આયુષ્યવાળો જાણવો, ટુંકા અને છટાછટા કેશવાળાને લોભીઓ જાણવો બરછ કેશવાળાને સુખ મળતુ નથી, લાલ કેશવાળો લોકપ્રિય થાય છે લાંબા કેશવાળો સ્ત્રીને વલ્લભ થાય છે નરમ કેશવાળાને માન મળે છે (ભદ્ર)

૨ સત્ત્વ આખા શરીરનો સામાન્ય દેખાવ, કાયરતાનો અભાવ, અપ્લીબ પણ ભદ્રબાહુએ નાક, હાસ્ય અને નાભિ ગંભીર હોય તેને ઉત્તમ કહ્યા છે (સામુદ્રિક)

૩ 'સુભાહાર' નો આ અર્થ છે ક્વચિત્ 'સુભાચાર' પાઠ દેખાય છે તેનો અર્થ સદાચારી હોય છે' એમ કરવો

આખો ઉપર છે, વાહન મળના ન મળનાનો આધાર ગતિ (ચાલ) ઉપર છે, હુકમ કરવાની સ્થિતિ પ્રાપ્ત થશે કે નહિ તેનો આધાર સ્વર ઉપર છે અને સર્વ બાબતોનો આધાર [1]સત્ત્વ (અંતરંગ બળ) ઉપર રહેલો છે

'ચાલવાની રીતિ (ગતિ) કરતા શરીરનો રંગ (વર્ણ) વધારે અગત્યનો છે, વર્ણના કરતા સ્વર વધારે અગત્યનો છે, સ્વરથી પણ વધારે અગત્યની બાબત સત્ત્વ (અંતરંગ બળ) છે કારણ કે સર્વ બાબતનો છેવટનો આધાર સત્ત્વ ઉપર રહે છે

'પુરૂષનો જેવો વર્ણ હોય છે તેનું તેનું રૂપ હોય છે, જેવું રૂપ હોય છે તેવું તેનું મન હોય છે, જેવું મન હોય છે તેવું તેનું સત્ત્વ (અંતર બળ) હોય છે અને જેવું સત્ત્વ હોય છે તેવા તેનામાં ગુણો હોય છે

'આવી રીતે પુરૂષના લક્ષણો તારી પાસે સંક્ષેપમાં મેં વર્ણવી બતાવ્યા, હવે હું તને સ્ત્રીઓના લક્ષણો વર્ણવી બતાવું છું તે તું ધ્યાન રાખીને બરાબર સાંભળ'"

સત્ત્વ-વર્ધન-ઉપાય

અહીં મેં (વામદેવે) વિમળકુમારને સવાલ કર્યો કે "મિત્ર! સર્વ લક્ષણના આધારભૂત અત્યંત નિર્મળ સત્ત્વ છે એમ તેં કહ્યું અને તેના છેવટે ભારે વખાણ કર્યાં તો તે (સત્ત્વ) પહેલેથી જેવું અને જેટલું હોય તેવું જ અને તેટલું જ રહે કે આ જન્મમાં કોઇ પણ પ્રકારે તે વધારે અને વિશુદ્ધ પણ થઇ શકે ખરૂં?"

વિમળે જવાબમાં કહ્યું—"એ સત્ત્વ આજ જન્મમાં પણ વધી "શકે એવા ઉપાયો છે તે સાંભળ-જ્ઞાન, વિજ્ઞાન (વિશેષ જ્ઞાન-સાયન્સ "વિગેરે), વૈર્ય (મજબૂતાઇ-હિંમત), સ્મૃતિ અને સમાધિ એ સત્ત્વની "વૃદ્ધિના ઉપાયો છે બ્રહ્મચર્ય, દયા, દાન, નિસ્પૃહીપણું (આશારહીત "થઇ કાર્ય કે ક્રિયા કરવા તે), તપ અને ઉદાસીનતા એ સર્વે જગ્યોએ "સત્ત્વને વધારનાના હેતુઓ છે, એથી સત્ત્વ વધારે શુદ્ધ થાય છે "અને પ્રાણીની પ્રગતિ થાય છે એ વિશુદ્ધિના ઉપાયો વડે સત્ત્વ જે "ટલા પુરતું અશુદ્ધ હોય તેટલું વિશુદ્ધ થાય છે, જેવી રીતે કાચ "ઉપર ખારો કપડું કે હાથ લગાવવાથી તે વધારે સારૂ થાય છે તે "પ્રમાણે સત્ત્વના સંબંધમાં જાણવું એનું કારણ એ છે કે ઉપર જે

૧ સત્ત્વનો અર્થ અહીં શું કરવો તે માટે જરા આગળ જુઓ એનો અર્થ 'વિશુદ્ધ આત્મપારણતિ' હવે પછી કરવામાં આવશે તે અત્ર લાગુ પડતો લાગે છે

"ભાવો જણાવ્યા છે તે ભાવમાં (અંતરંગ વર્તનમાં) જે કાંઈ ચીકાશ હોય
"છે તેને તે દૂર કરી દે છે અને એને વારવાર કરી કરીને સેવવાથી
"તેઓ અંતર આત્માને લુખો પાડી દે છે આવી રીતે આત્મા લુખો
"પડી જાય છે એટલે તેમાંથી એકઠો થયેલ મેલ નીકળી જાય છે
"અને એક વખત મેલ નીકળી ગયો એટલે લેશ્યા (આત્મપરિણતિ)
"શુદ્ધ થાય છે અને તેને અહીં "સત્ત્વ" કહેવામાં આવ્યું છે સત્ત્વ
"જ્યારે શુદ્ધ હોય છે ત્યારે સુંદર લક્ષણો બહારથી પોતાના ગુણો
"બરાબર બતાવે છે, અને અપલક્ષણના દોષો એટલો બધો બાધ
"કરતા નથી આટલા ઉપરથી ભાઈ વામદેવ[2] જે ભાવોથી એ સમસ્ત
"ગુણના આધારભૂત ઉત્તમ સત્ત્વ વધી શકે છે તેના ભાવો વિદ્યમાન
"છે, હયાત છે, એ હવે તારા સમજવામાં આવ્યું હશે "

'અહો અગૃહીતસંકેતા! સત્ત્વ સબંધી આટલી બધી વાત મારા મિત્ર વિમળે કરી તે મારા સમજવામાં જરા પણ આવી નહિ, છતા મારી બ્હેન (માયા) પાસે હોવાથી તેના દોષથી મેં તો હા પાડી, માથુ ધૂણાવ્યું અને કુમારને કહ્યું "કુમાર! તેં બહુ સારી વાત કરી, મારા મનમાં જે શંકા પડી હતી તે બરાબર દૂર થઈ ગઈ હવે તુ સ્ત્રીના લક્ષણ કહેતો હતો તે આગળ ચલાવ વળી આ સ્ત્રીપુરૂષનું જોડલું જેને જોઈને તને આટલો બધો વિસ્મય થયો છે તે તેના લક્ષણપરથી તને કેવું લાગે છે તે પણ જણાવી દે"

સ્ત્રી લક્ષણ.

વિમળે આગળ જવાબ આપતા જણાવ્યું "આ જોડલા પૈકી નરમાં જે લક્ષણ છે તેથી તે ચક્રવર્તી થાય અને તેની સાથેની સ્ત્રીમાં જે લક્ષણો દેખાય છે તે પરથી તે ચક્રવર્તીની સ્ત્રી થાય તેવું છે એમ જણાય છે આના સુંદર લક્ષણોથી યુક્ત જોડલાને જોઈને મને વિસ્મય થયો હતો હવે સ્ત્રીના લક્ષણો તને જણાવું છું તે ધ્યાનમાં રાખજે—

'આખા શરીરનો અરધો ભાગ મુખ છે અથવા બીજી રીતે કહીએ તો બધો આધાર મુખ ઉપર જ હોવાથી તેજ આખું શરીર છે, મુખથી પણ નાસિકા (નાક) વધારે અગત્યની છે અને નાક કરતા પણ આંખો વધારે ઉપયોગી અને લક્ષણસૂચક છે

---

૧ ચીકાશ સાથે મેલ લાગે છે, લુખી વસ્તુને મેલ લાગતો નથી

૨ વામદેવ આ સર્વ વાર્તા સંસારીજીવ તરીકે સદાગમ પાસે કહે છે અને અગૃહીતસંકેતા વિગેરે સાંભળે છે લક્ષણો તે બરાબર સમજે છે, પણ સત્ત્વ અને તેને વધારવાના ઉપાયની વાત આવી એટલે સંસારરસીઆને તે કાંઈ સમજાતુ નથી, છતા માયાના જોરથી પોતે જાણે સમજી ગયો છે એમ બતાવ્યું

'જે સ્ત્રીના પગને તળીએ ચક્ર હોય, પદ્મનુ ચિહ્ન હે ધજાનુ લક્ષણ દેખાતુ હોય, છત્રનુ ચિહ્ન હોય, મોટા સાથીઓ દેખા હોય, અથવા [1]વર્ધમાનનુ ચિહ્ન હોય તે સ્ત્રી રાજાની રાણી છે અથ થવાની છે એમ જાણવુ

'જે સ્ત્રીના પગો મોટા વિસ્તારવાળા, વાકા અને સુપડા જે હોય તો તે દાસી થવાની છે એમ સમજવુ, તથા જે સ્ત્રીના પગો ત સુકા દેખાતા હોય તો તેનાથી તે દારિદ્ર પામે છે અને જૂદી જ બાબતમા શોક પામે છે એમ લક્ષણ જાણનાર મુનિઓનુ કથન છે

'જે સ્ત્રીના પગની આગળીઓ જરા છેટી છેટી અને લુખી હે તે કામ કરનારી થાય છે, અને જો તે વધારે પડતી જાડી હોય તે સ્ત્રી દુ ખ અને દારિદ્ર પામે છે એ બાબતમા જરા પણ ર કરવા જેવુ નથી બાકી જે સ્ત્રીના પગની આગળીઓ ચીકાશ હોય અને પાસે પાસે રહેલી દેખાતી હોય, બરાબર ગોળ હોય ઞ વળી લાલ હોય તેમજ બહુ મોટી ન હોય તો તે સ્ત્રી સુખી અથવા થશે એમ જાણવુ [2]

'જે સ્ત્રીના જઘા[3] અને સાથળ[4] પુષ્ટ હોય, બહુ અતરવા ન હોય, ચીકાશવાળા હોય, નસ અને રુવાળા વગરના હોય ઞ હાથણીની સુઢ જેવા હોય તો તે પસદ કરવા યોગ્ય છે[5]

---

૧ વર્ધમાન એક જાતના આકારનું નામ છે

૨ જે સ્ત્રીના પગની આગળીઓ એક બીજા સાથે મળી ગયેલી હોય તે ર દ્વારને શોભાવે છે અને પુત્રવતી થાય છે જેની તર્જની (અગુઠા પાસેથી પહે આગળી) બીજી આગળીઓ કરતા વધેરી હોય તે સાસુ સસરા પતિને પ્રિય છે તર્જની કરતા મ ય આગળી મોટી હોય તે અહકારી થાય છે જેની અનામિ (છેલ્લીની પહેલાની આગળી) સવથી મોટી હોય તે બહુ ઉત્તમ થાય જેની ટ આગળી સવથી મોટી હોય તે સ્વજનમા માન પામે છે જેની સવ આગળી બહુ નાની હોય તે મર્યાદામા રહી શકતી નથી ટચ ી આગળીથી અનામિકા ન હોય તો તે સ્ત્રી પતિને દગો દેનારી થાય છે જે સ્ત્રીની વચ ી આગળી સવ નાની હોય તે કદિ પરપુરૂષનો સગ કરે નહિ જેની તર્જની આગળી સર્વથી ન હોય તેને પરણ્યા બાદ પણ તજવી કારણ કે તેવી સ્ત્રી પરપુરૂષ સાથે વિલ કર્યા કરે છે (ભાદ્ર)

૩ જઘા ઘુટણની નીચેનો ભાગ

૪ સાથળ ઉરૂ, ઘુટણની ઉપરનો ભાગ

૫ જે સ્ત્રીની પ ની જઘાઓ ગોળ આરિસા જેવી ચકચકતી અને મ યુક્ત હોય તે સ્ત્રી ઉત્તમ જાણવી જે સ્ત્રીની જઘા પાતળી અને વિષમ હોય ખરાબ જાણવી અને જે સ્ત્રીની જઘાપર ઘણા કેશો હોય તેને પતિ તથા ધન ક્ષય કરનારી જાણવી. (ભાદ્ર)

'સ્ત્રીની કેડ વિસ્તારવાળી, માંસથી ભરેલી, ચારે બાજુએ લોહીથી ભરેલી, શોભતી હોય અને જે કેડની નીચે કુલાઓ ઊંચા આવતા હોય તેની કેડ ખાસ વખાણ કરવા યોગ્ય છે

'જે સ્ત્રીના પેડુ ઉપર ઘણી નાડીઓ દેખાતી હોય અને જેની ઉપર માંસ દેખાતું ન હોય તે સ્ત્રી દુકાળમાંથી આવેલી અને ભુખડી બારસ જાણવી અને જે સ્ત્રીના ઉદરનો મધ્ય ભાગ બરાબર લાગેલો અને શોભતો હોય તે સુખ ભોગવનારી થવાની છે એમ જાણવું

'જે સ્ત્રીના હાથના નખો ખરાબ હોય, હાથપર ગુમડાં દેખાતા હોય, જે હાથોમાં પરસેવો વારવાર થયા કરતો હોય, જે ઘણા મોટા હોય, જેના ઉપર રોમ-બાલ ઉગેલા હોય, જે હાથ કઠોર હોય, જેના હાથ બરાબર ઘાટસર ન હોય, જે હાથો પીળા પચકેલ જેવા લાગતા હોય અને લુખા હોય તેવા હાથવાળી સ્ત્રી ઘણી દુ:ખી થવાની છે એમ જાણવું[1] —"

---

૧ અહીંથી સામુદ્રિક શાસ્ત્રનો સ્ત્રીલક્ષણવર્ણનનો ભાગ અટકી પડ્યો બાકીનો વિભાગ વાંચવાનો શોખ હોય તેણે ભદ્રબાહુ સ્વામીનો ઉપર જણાવેલો સામુદ્રિક ગ્રંથ જોવો એમાં સ્ત્રીના પયોધર, કેશ, યોનિ, મુખ, નાસિકા, આંખો વિગેરેની લક્ષણો બહુ વિગતવાર બતાવી છે આવી રીતે વચ્ચેથી એકદમ વિવેચન બંધ કરી દેવાનો હેતુ સ્ત્રીશરીરનું વધારે વર્ણન કરવામાં લાભ લાગ્યો નહિ હોય એમ મને લાગે છે અથવા લખેલ વિભાગ શરૂ થયા પછી સકારણ કહાડી નાખ્યો હશે એ સંબંધી ઉપોદ્ઘાત જુઓ

પ્રકરણ ૩ જું

આકાશમા યુદ્ધ

વિમળ કુમાર લતામડપના બીજા ભાગમા વામદેવ સાથે વાત કરી રહ્યો હતો, યુગળ સ્રીપુરૂપને જોઇને તેમના લક્ષણોપર વિવેચન કરતા સામાન્ય રીતે સન પુરૂપના લક્ષણો કહી ગયો હતો અને સ્રીશરીરના કેટલાક લક્ષણો કહી પોતાની વાર્તા આગળ ચલાવતો હતો તે વખતે એક ઘણો નવાઇજેવો બનાવ બન્યો અને ચાલુ વાત પડતી રહી

લતાગૃહપર બે પુરૂપો,
સુદરીનો ભય અને બચાવ,
નન્દિનતાનુ પ્રાસગિક સહકારિત્વ.

આકાશમા સૂર્યના જેવા તેજવાળા, હાથમા ઉઘાડી તરવારનાળા અને ઘણા ભયકર દેખાવવાળા બેપુરૂપો લતાગૃહ ઉપર સપાટા બધ આવતા હોય તેમ મારા જોવામા આવ્યુ વિમળની વાત પડી રહી અને મેં તુરત જ સભ્રમપૂર્વક તેની સન્મુખ જોતા વિમળનુ તે તરફ ધ્યાન ખેંચ્યુ અને મુખેથી 'કુમાર! કુમાર!' એમ મારાથી (વામદેવથી) બોલી જવાયુ અત્યાર સુધી વિમળ કુમાર તો કોમળ કમળના પત્રોમા પોતાની નજર સ્થિર કરી રહ્યો હતો તેને પણ આ એકદમ શુ થઇ ગયુ એવો વિચાર આવ્યો અને તેણે તુરત જ એ બાજુ પોતાની નજર ફેરવી

હવે તે જ વખતે પેલા આકાશમાથી આવનાર બન્ને પુરૂપો લતાગૃહની ઉપર આવી પહોંચ્યા અને તેઓમાથી એક બોલ્યો 'અરે અધમ! લાજ વગરના! તુ ગમે

હાકોટા

ત્યા નાસી જા કે સતાઇ જા, પણ તારો છૂટકો થવાનો નથી માટે હવે આ દુનિયા તરફ તારી છેલ્લી નજર નાખી લે અને તારા ઇષ્ટ દેવનુ સ્મરણ કરી લે અથવા તારૂ પુરૂષત્વ (પરાક્રમ) દર્શાવ આમ છૂપાઇ શુ રહ્યો છે?"

આકાશમા યુદ્ધ

આવા અતિ તિરસ્કારયુક્ત આકરા અને યુદ્ધને આમત્રણ કરનારા વચન સાભળીને પેલો લતાગૃહમા રહેલો સુલક્ષણવાળો પુરૂષ પોતાની સાથેની સ્ત્રીને કહેવા લાગ્યો 'જરા ધીરજથી રહેજે, સાવધ રહેજે,' એમ બોલી એ સ્ત્રીને લતાગૃહમા રહેવા દઇ પેલા નવા આવનાર બન્ને પુરૂષપ્રત્યે જોરથી બોલ્યો 'અરે! જે મારે માટે બોલ્યા છે, તે ભૂલી જતા નહિ હવે તમે જુઓ કે આપણામાથી કોણ નાસી જાય છે અને કોણ છૂપાય છે" આ પ્રમાણે બોલી લતાગૃહમા રહેલા પુરૂષે પોતાની તરવાર ખેંચી અને નવા આવનાર પુરૂષો તરફ દોડતો ઉઠ્યો એ બન્ને પુરૂષો સાથે જોનારને અત્યત વિસ્મય કરે તેવુ આકાશમા મોટુ દારૂણ યુદ્ધ ચાલ્યુ, તરવાર અને બખ્તર સામ સામે ખડખડવા લાગ્યા, હથિયારોના ખણખણુ થતા અવાજોથી અને લડનારાઓના અરસપરસ સિંહનાદ જેવા હાકોટાથી યુદ્ધ ઘણુ ભયકર દેખાવા લાગ્યુ અને અનેક પ્રકારના યુદ્ધવ્યાપાર, ઉગ્ર રીતે એક બીજાને વળગવાની રીત અને ઊચે નીચે થઇ જવાની પદ્ધતિથી તે યુદ્ધ સુદર જણાવા લાગ્યુ

ભયભીત સુદરી

આવી રીતે ત્રણે જણાનુ યુદ્ધ ચાલતુ હતુ તે વખતે નવા આવનારા બે ભયકર માણસોમાનો એક વારવાર લતાગૃહમા પ્રવેશ કરવાની ઇચ્છા કર્યા કરતો હતો તે વખતે પેલી સ્ત્રી લતાગૃહમા એકલી હતી તેથી બીકને લીધે તે ગાભરી થઇ ગઇ હતી, મુઝાઇ ગઇ હતી, તેના સ્તનો ધ્રુજતા હતા, સિંહના ત્રાસથી હરણી જેમ ગભરાઇ જાય તેવી તે દેખાતી હતી, દશે દિશાઓમા મદદ માટે અસ્થિર નજર ફેંકતી હતી અને કોઇ રીતે ત્યાથી નાસી છૂટાય તો ભાગી જવાનો માર્ગ શોધતી હતી એવે અણીને વખતે તેની નજર વિમળકુમાર ઉપર પડી એટલે જરા હૃદયમા ભરોસો લાવીને તેણે વિમળકુમારને કહ્યુ "અહો મહા પુરૂષ! મારો બચાવ કર બચાવ કર! મને છોડાવ! હુ તારે શરણે છુ' વિમળકુમારે તેને કહ્યુ 'સુંદરી! જરા પણ ગભરાશો નહિ! તમારે ત્રાસ પામવાનુ કે બ્હીવાનુ હવે કાઇ પણ કારણ નથી તમને કાઇ ઇજા કે અડચણ નહી થવા દઉં'

આ પ્રમાણે માગણી અને સ્વીકાર થયો ત્યાં તો તે સુંદરીને ઉપાડી લેવા માટે પેલો બીજો પુરૂષ ઉપરથી આની પહોંચ્યો, અને હજુ તે લતાગૃહમાં ઉતરે તે પહેલાં તો નિર્મળકુમારના ગુણસમૂહના જોરથી ઉત્પન્ન થયેલા માનસિક બળને લીધે તેને વનદેવતાએ આકાશમાં થંભી દીધો લતાગૃહ ઉપર આવેલો પુરૂષ તો આખો ફાડીને ચારે તરફ જોયા કરતો હતો પણ પોતાનું કાંઇ ચાલી ન શકવાથી વિલખો થઇ ગયો અને ક્રિયારહિત થઇ હાલી ચાલી પણ શક્યો નહિ અને કાંઇ પણ દેખી પણ શક્યો નહિ, તેથી જાણે ભીંત ઉપર કાઢેલ ચિત્રમાં આળેખેલો હોય તેમ આકાશમાં લટકી રહ્યો

આત્મસામર્થ્ય

હવે એ જોડલામાંના પુરૂષે પેલા નવા આવનારામાંથી બીજા પુરૂષને આકાશમાં હટાવી દીધો, હટાવી દીધો એટલે તે હારનાર પુરૂષ નાસવા લાગ્યો, જોડલાવાળો પુરૂષ તેની પછવાડે લાગ્યો આ હકીકત જે પુરૂષ લતાગૃહ ઉપર થંભાઇ ગયો હતો તેણે જોઇ એટલે તેના મનમાં અત્યંત રોષ ભરાઇ આવ્યો અને તેની પછવાડે આકાશમાં જવાની ઇચ્છા તેના મનમાં થઇ આવી વનદેવતા તેનો આ ભાવ જાણી ગયા તેમનું કાર્ય તો માત્ર સ્ત્રીની મર્યાદાનો લોપ ન થાય તેમ કરવાનું અને વિમળકુમારના અસાધારણ ગુણોને લઇને તેની ઇચ્છાને માન આપવાનું હતું, બાકી લડાઇમાં વચ્ચે પડવાની તેમને કાંઇ જરૂર નહોતી–એટલે તુરત જ તેને દેવતાએ છોડી દીધો એ છૂટેલો બીજો પુરૂષ પણ અગાઉ જનારા બન્નેની પછવાડે જોરથી આકાશમાં ઉડ્યો પેલા બન્ને તો એટલા દૂર ગયા કે તે નજરે પણ દેખાતા ન હોતા, છતાં આ બીજો પુરૂષ તેની પછવાડે ચાલ્યો

પુઠ પકડી

સુંદરીનો ક્ષોભ
કુમારનો વિજય.
વિમળનો આભાર

તે વખતે લતાગૃહમાં વિમળકુમારના આશ્રય તળે રહેલી સુંદરી 'અરે આર્યપુત્ર ! તમે ક્યાં ગયા ? મને એકલી મૂકીને ક્યાં ચાલ્યા ? ક્યારે આવશો ? શું થશે ?'' એમ બોલવા લાગી મેં (વામદેવે) અને વિમળકુમારે તેને અનેક પ્રકારે ધીરજ આપી, આશ્વાસન આપ્યું

હવે કેટલોક સમય ગયા પછી એ સુંદરી સાથેનો પુરૂષ વિજયલક્ષ્મી પ્રાપ્ત કરીને સુંદર કાંતિથી દીપતો અને હર્ષથી તેમ જ આતુર

તાથી સુંદરીની શોધ કરતો એકદમ વેગથી ત્યાં (લતામંડપમાં) આવી પહોંચ્યો એને આવી પહોંચેલ જોઈને અમૃતનો આખા શરીર પર છંટકાવ કર્યો હોય તેમ પેલી સુંદરીને ઘણોજ હરખ થયો, તેના અંગે અંગો આનંદથી ઉભરાઇ જવા લાગ્યા અને તેની છાતી હર્ષથી ધબકાર મારવા લાગી સુંદરીએ વિમળકુમારના આશ્રય સબંધી સર્વ હકીકત તેને ટુંકામાં જણાવી દીધી એટલે તેણે વિમળકુમારને પ્રણામ કર્યા અને કહ્યુ 'અહો! આવે અણીને વખતે તમે મારી પ્રિય પત્નીનું રક્ષણ કર્યું તેથી તમે મારા બંધુ છો, ભાઇ છો, પિતા છો, માતા છો, મારૂં જીવિતવ્ય છો! ખરેખર! પુરૂષોત્તમ નરોત્તમ! તમને ધન્ય છે! હુ તમારો દાસ છું, નોકર છું, વેચાણ છું, ગુલામ છું, સદેગો લઇ જનાર ચાકર છું હવે હું તમારૂં શુ હિત કરૂં તે મને ફરમાવો'

વિમળકુમારે જવાબમાં કહ્યુ "મહાપુરૂષ! આમ ઉતાવળ કરવાની કાંઇ જરૂર નથી, તેમજ એવો આભાર માનવાની પણ જરૂર નથી હું તારી સ્ત્રીનું રક્ષણ કરનાર કોણ માત્ર છું? તારા પોતાના માહાત્મ્યથી તેં જ ખરેખરી રીતે તેને બચાવી લીધી છે પરતુ મને એક ભારે કૌતુક થયુ છે ભાઇ! તારી હકીકત મને કહે અને મને જણાવ કે આ બધી વાત શી બની છે? અને તુ આકાશમાં ઉડ્યો ત્યાર પછી શું થયું?"

ઉપરના પ્રશ્નનો વિનયપૂર્વક જવાબ આપતા પેલા જોડલાવાળા પુરૂષે કહ્યુ "જો આપને એ સર્વ હકીકત સાભળવા કૌતુક થયુ હોય તો આપ જરા સ્થિરતાથી બેસો, કારણ કે એ જરા લાંબી કથા છે"

પછી સર્વે લતાગૃહમાં જમીન પર બેઠા અને પેલા જોડલાવાળા પુરૂષે પોતાની કથા કહેવા માંડી

પ્રકરણ ૪ થું

રત્નચૂડની આત્મકથા.

વિમળકુમાર અને હુ (વામદેવ) સાભળીએ તેવી રીતે પોતાની સ્ત્રીની હાજરીમા જોડલાવાળા પુરૂષે પોતાની આત્મકથા ચલાવી સર્વે લતામડપમા બેઠા છે અને કથા કહેનારનુ આખુ શરીર પોતાના વિજયના ઉમળકામા અને આભારના ખ્યાલમા ઉછળી રહ્યુ છે અને પતિ મળવાથી જોડલાવાળી સ્ત્રીના આનદનો પાર નથી જીત કરી આવનાર સુલક્ષણવાળા યુવકે ચલાવ્યુ —

રત્નચૂડની આત્મકથા.

પાત્રો સાથે પરિચય

શરદ ઋતુના શાત ચદ્રના કિરણસમૂહ જેવો શ્વેત અને રૂપામય વૈતાઢ્ય નામનો પર્વત છે એ પર્વતની ઉત્તર અને દક્ષિણ એમ બે શ્રેણીઓ છે ઉત્તર શ્રેણીમા સાઠ વિદ્યાધરના નગરો આવેલા છે અને દક્ષિણ શ્રેણીમા પચાસ વિદ્યાધર નગરો આવી રહેલા છે એ વૈતાઢ્ય પર્વતની દક્ષિણ શ્રેણીમા એક ગગનશેખર નામનુ નગર છે એ નગરનો મણિપ્રભ નામે રાજા છે, તેને કનકશિખા નામની રાણી છે એ મણિપ્રભ રાજા અને દેવી કનકશિખાને એક રત્નશેખર નામનો પુત્ર છે અને રત્નશિખા અને મણિશિખા નામની બે પુત્રીઓ છે એ બન્ને પુત્રીઓમાની રત્નશિખાને મેઘનાદ નામના વિદ્યાધરની સાથે પરણાવવામા આવી છે અને મણિશિખાને અમિતપ્રભ નામના વિદ્યાધર સાથે પરણાવવામા આવી છે હવે એ રત્નશિખા અને મેઘનાદનો હુ પુત્ર થયો મારૂ રત્નચૂડ એવુ નામ રાખવામા આવ્યુ અને પેલી મણિશિખા જેને અમિતપ્રભ સાથે પરણાવવામા આવી હતી તેને બે છોકરા થયા જેના નામો અનુક્રમે

અચળ અને ચપળ રાખવામા આવ્યા એ રીતે એ અચળ અને ચપળ મારી માસીના દીકરા થાય હવે મારા મામા રત્નશેખર એક રતિકાન્તા નામની સ્ત્રી સાથે પરણ્યા હતા તેને એક દીકરી થઇ હતી તેનુ નામ ચૂતમજરી પાડવામા આવ્યુ હતુ તે આ અત્રે હાજર રહેલી છે તે જ છે મારી માસીના છોકરાઓ અચળ અને ચપળ, હુ અને આ ચૂતમજરી-અમે સર્વે નાનપણામા સાથે જ ઉછર્યા હતા અને સાથે જ ક્રીડા આનદ કરતા હતા અનુક્રમે અમે સવ કુમાર અવસ્થાએ પહોંચ્યા અને અમારા કુળક્રમથી જે વિદ્યાઓ ચાલી આવતી હતી તે સર્વનો અમે અભ્યાસ કર્યો[1]

રત્નચૂડને ધર્મપ્રાપ્તિ

"હવે મારી માતાના ભાઇ (મારા મામા) રત્નશેખરને નાનપણથી એક ચદન નામના સિદ્ધપુત્રની સાથે દોસ્તી થઇ હતી એ સિદ્ધપુત્ર જિનેશ્વરદેવ શ્રીસર્વજ્ઞે કહેલા આગમોમા ઘણો નિપુણ હતો અને તે ઉપરાત નિમિત્તશાસ્ત્રમા, જ્યોતિષમા, મત્રતત્રમા અને મનુષ્યના લક્ષણો સમજવામા ઘણો કુશળ હતો એની સોબતથી મારા મામા રત્નશેખર પણ જૈનધર્મ ઉપર ઘણા રક્ત થયા હતા અને તે ધર્મ ઉપર તેની ઘણી ભક્તિ થઇ હતી મારા મામા રત્નશેખરે એ સુદર જૈનધર્મનુ જ્ઞાન મારા પિતા મેઘનાદને આપ્યુ, તથા મારી માતા રત્નશિખાને અને મને પણ એ ધર્મ શિખવ્યો ચદન સિદ્ધપુત્રે એક વખત મારા લક્ષણ જોઇને મારા પિતા તથા મામાને જણાવ્યુ કે આ છોકરો વિદ્યાધરચક્રવર્તી (વિદ્યાધરોનો ચક્રવર્તી) થશે

---

૧ પાત્રોના નામોમા ગડબડ ન થઇ જાય તે માટે પ્રસ્તાવની શરૂઆતમા મુખ્ય પાત્ર વિગેરેનું જે વશવૃક્ષ આપ્યુ છે તે જુઓ હકીકત નીચે પ્રમાણે છે —

મણિપ્રભ-એ ગગનશેખર નગરનો રાજા છે અને કથા કહેનાર રત્નચૂડના દાદા થાય

રત્નશેખર-એ મણિપ્રભનો પુત્ર, અને રત્નચૂડનો મામો-સાસરો થાય

રત્નશિખા-મણિપ્રભની પુત્રી રત્નચૂડની માતા અને રત્નશેખરની બ્હેન થાય

મણિશિખા-મણિપ્રભની પુત્રી રત્નશેખરની બ્હેન અને રત્નચૂડની માસી થાય

અચળ-રત્નચૂડની માસી મણિશિખાનો પુત્ર અને રત્નચૂડનો હરીફ

ચપળ-રત્નચૂડની માસી મણિશિખાનો બીજો પુત્ર અને રત્નચૂડનો હરીફ

ચૂતમજરી-રત્નચૂડના મામા રત્નશેખરની દીકરી, આખરે રત્નચૂડની પત્ની

મેઘનાદ-રત્નચૂડના પિતા તે રત્નશિખાને પરણ્યા હતા

આ આખો હિસાબ રત્નચૂડને જાગે બતાવે આની સાથે વશવૃક્ષ અને પાત્રો જોતા હકીકત બરાબર બેસી જશે ગ્રથકર્તાએ જરાપણ ગુચવણ કરી નથી

(આ પ્રમાણે વાત સાંભળીને [1]વામદેવ કહે છે કે હું બોલી ઉઠ્યો કે 'કુમાર વિમળ ! તમે આના લક્ષણ જોઇને જે હકીકત કહી હતી કે એ ચક્રવર્તી થશે તે બરાબર મળતી આવે છે, તમારું વચન સાચું ઠરશે એમ જણાય છે' કુમારે મને જવાબ આપ્યો 'એ વાત મેં કરી હતી તે કાંઇ મારા ઘરનું વચન હતું નહિ, એ તો આગમનું વચન છે અને તે જરૂર સાચું જ પડે છે, માટે એ બાબતમાં શંકા કે મતભેદ પડવા જેવો સંભવ ક્યાંથી હોય !' પછી રત્નચૂડે પોતાની વાર્તા આગળ ચલાવી —)

રત્નચૂડ ચૂતમંજરીના લગ્ન-અચળ ચપળનો દ્વેષ

"હું અને મારા મામા રત્નશેખર એક ધર્મને અનુસરનારા હોવાથી અમે સાધર્મી હતા, હું તેમના વિચાર પ્રમાણે યોગ્ય હતો અને લક્ષણયુક્ત હતો એમ ધારીને તેમણે મને પોતાની દીકરી ચૂતમંજરી આપી અને મારી સાથે તેના લગ્ન કર્યાં મારી માસીના દીકરા અચળ અને ચપળ એ બનાવથી ઘણા ગુસ્સે થયા અને મને હઠાવવા અને પાછો પાડવા ઘણો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા પણ તેમાં તેઓ ફાવ્યા નહીં આથી મને હરાવવા માટે કોઇ નીચ પ્રપંચ કરવા લાગ્યા અને મારા છિદ્રો શોધવા લાગ્યા મને એ વાતની ખબર પડી તેથી કદાચ પ્રપંચને લીધે મારૂં ખૂન ન થઇ જાય એટલા સારૂ તેઓની હીલચાલ ઉપર દેખરેખ રાખવા માટે એક મુખર નામના જાસુસને મેં ગોઠવ્યો જે તેઓની હીલચાલથી વાકેફગાર રહી મને તે જણાવ્યા કરતો હતો. એક વખતે એ જાસુસે આવીને મને જણાવ્યું કે 'કુમાર રત્નચૂડ ! એ અચળ અને ચપળે મહાપ્રયાસે કોઇની પાસેથી કાળી નામની વિદ્યા મેળવી છે અને હવે તેઓ એ વિદ્યા સાધવા માટે કોઇ જગ્યાએ ખાસ ગયા છે' મારા જાસુસથી એવી હકીકત સાંભળીને મેં તેને જણાવ્યું કે 'જ્યારે તેઓ એ વિદ્યા સાધીને આવે ત્યારે પાછા મને ખબર આપજે' મારી આ સૂચનાને બરાબર લક્ષ્યમાં લઇને મારો જાસુસ વિદાય થયો.

વિદ્યાસિદ્ધિ અને દ્વેષ

"મારો તે જાસુસ આજે જ સવારે મારી પાસે આવ્યો અને મને જણાવ્યું કે 'એ અચળ અને ચપળ આજે પાછા આવ્યા છે અને તેમને કાળી વિદ્યા સિદ્ધ થઇ છે તેઓ આજે સવારે આવ્યા ત્યારે અંદર અંદર ગુપ્ત વાત કરી સંકેત કરતા હતા તે મારા સાંભળવામાં

1 રત્નચૂડ પોતાની આત્મકથા વિમળ અને વામદેવ પાસે કહે છે વામદેવ સંસારીજીવ છે એ પોતાનો સર્વ અનુભવ સદાગમ સમક્ષ અગૃહીતસંકેતા પાસે કહે છે તે વાત લક્ષ્યમાં રાખવી

આવી ગયો છે તેઓમાંથી અચળે કહ્યું કે ‘ભાઇ ચપળ ! હું રત્નચૂડની સાથે લડીશ અને રત્નચૂડ મારી સાથે લડવામાં રોકાયો હોય તે વખતનો લાભ લઇ તારે ચૂતમંજરીને હરણ કરી લેવી, ઉપાડીને લઇ જવી.’ આ પ્રમાણે હે કુમાર ! અચળ અને ચપળ વચ્ચે સંકેત થયો છે હવે આપશ્રીને જેમ યોગ્ય લાગે તેમ કરો અને મને યોગ્ય હુકમ ફરમાવો.’

રત્નચૂડની વિચારણા

“મારા જાસુસે મારી પાસે આ પ્રમાણે વાત કરી ત્યારે મેં વિચાર કર્યો કે જો કે તેઓએ નવી વિદ્યા સિદ્ધ કરી છે તો પણ તેઓને મારી હઠાવવા હું શક્તિમાન્ છું, માત્ર એ અચળ અને ચપળ મામીના છોકરા છે તેથી લોકોના અપવાદના ભયથી અને ખાસ કરીને ધર્મનો નાશ થાય તે સારૂ મારે તેમને મારવા તો નહિ એમને મારવાથી ખૂન કરવાનો દોષ મારે માથે આવશે, જીવદયા પળશે નહિ અને સગાને મારવાથી લોકો પણ બુરૂ બોલશે પણ એ ચપળ બહુજ ખરાબ વર્તનવાળો અને ભાન વગરનો છે તેથી કદાચ છળકપટ કરીને મારી ચૂતમંજરીને ઉપાડી જાય અને તેને મારી નાખે અથવા હેરાન કરે તો એને પાછી ગ્રહણ કરતા અથવા એને છોડી દેતા મારી હલકાઇ થાય વળી બીજી અગવડ એ પણ છે કે એની સાથે હું લડુ તે વખતે મને સહાય કરનાર બીજો કોઇ મજબૂત માણસ પણ દેખાતો નથી કે જે આ ચૂતમંજરીનું મારી લડાઇ દરમ્યાન રક્ષણ કરે, માટે અત્યારે આ મારા રહેવાના સ્થાનથી દૂર ખસી જવું એજ વધારે સારૂ છે

અચળ ચપળ સાથે યુદ્ધ

આ પ્રમાણે વિચાર કરીને ચૂતમંજરીને લઇને હું ત્યાંથી (વૈતાઢ્યગિરિપરના મારા ગગનશેખર નગરથી) નીકળી પડ્યો અને આ ક્રીડાનંદન નામનો બગીચો મારા જોવામાં ઘણીવાર આવ્યો હતો તેથી હું મારા નગરથી નીકળીને અહીં આવી આ લતામંડપમાં રહ્યો ત્યાર પછી થોડા જ વખતમાં અમને બન્નેને શોધતા શોધતા પેલા અચળ અને ચપળ પણ અમારી પછવાડે અહીં આવી પહોંચ્યા અચળે તો આકાશમાં રહીને મારી ઉપર તિરસ્કારના આકરા વચનો સંભળાવવા માંડ્યા અને મારી સાથે સ્પર્ધા (હરીફાઇ) કરતો હોય તેમ મને તુચ્છ શબ્દો કહેવા લાગ્યો એ વચનો સાંભળતા મારા મનની કેવી સ્થિતિ થતી હતી તે હું તમને જણાવું છું એક બાજુએ મારી વહાલી પ્રેમમૂર્તિ પ્રિયાના સ્નેહના તાંતણાના બંધથી [illegible]

ગયેલ હોય તેનું મારૂં મન થયું, ત્યારે બીજી બાજુએ શત્રુના ખરાબ વાક્યોને લઈને લડાઈના રસમાં ઉછળવા લાગ્યું, મારા હૃદયની તો એવી ખરાબ સ્થિતિ થઈ ગઈ કે એ ઉઠે પણ નહિ અને ચાલે પણ નહિ, જાણે શું કરવું તેનો નિર્ણય કરવામાં તે તદ્દન મૂઢ બની ગયું અને જાણે હિંડોળે ચઢ્યું હોય તેની તેની સ્થિતિ તે વખતે થઈ ગઈ મારી સ્ત્રીને એકલી મૂકીને જવું એ મને ઠીક લાગતું નહોતું અને પેલા અચળ ચપળના લડવાના આમંત્રણને વિસારી મૂકવામાં પણ મારી નબળાઈ દેખાતી હતી આખરે હું એકદમ આવેશમાં આવી જઈને તેના તરફ દોડ્યો અને અચળની સાથે મારે તુરત જ લડાઈ જામી ગઈ અમારી લડાઈ કેવી સ્થિતિમાં શરૂ થઈ તે તો તમે (વિમળકુમારને કહે છે કે તેણે) ત્યાં સુધી ઘણી ખરી જોઈ પણ હતી જેવો અચળ નાઠો કે તુરત જ મેં તેની પુઠ પકડી હું તેની નજીક પહોંચ્યો એટલે મેં તેને આકરા વચન કહેવા માંડ્યા, જ્યારે મેં ઘણા આકરા શબ્દો કહ્યા ત્યારે તે અટક્યો અને ફરીવાર અમારી લડાઈ ચાલી મેં એક સખ્ત સપાટો

અચળ પડ્યો

તેને લગાવ્યો, તેથી તેના હાડકા ભાગી ગયા અને આકાશમાં રહ્યા રહ્યા મેં તેને જમીનપર ઝીંક્યો, તેના અંગોપાંગોના ચૂરેચૂરા થઈ ગયા, તેની શક્તિ બધી ગળી ગઈ, તેનામાં દીનતા આવી ગઈ, વિદ્યાઓ તેની સાથે ચાલી નહિ અને શરીર પણ હીલચાલ વગરનું થઈ ગયું

ચૂતમંજરીનો ખ્યાલ આવ્યો

"હવે તે વખતે મેં વિચાર કર્યો કે આ અચળ તો એવો થઈ ગયો છે કે ફરીવાર મારી સાથે લડવાનો કે સામે આવવાનો કદિ પણ વિચાર કરશે નહિ, પરંતુ અરે રે! ચૂતમંજરીને છોડીને આની પછવાડે હું લાગ્યો તેમાં મેં તો આકાશને મુઠ્ઠીઓ મારી અથવા તો ફોતરા ખાંડ્યા, કારણકે એ બાપડી ચૂતમંજરી એકલી છે તે ઘણે ભાગે તો બીકથી મરી ગઈ હશે! અથવા તો પેલો પાપી ચપળ જરૂર એને એકલી જોઈને હરી ગયો હશે, ઉપાડી ગયો હશે! અરે રે! મેં આ શું વિચાર વગરનું કામ કર્યું! જરૂર એ બાળાને પેલો પાપી ઉપાડી ગયો જ હશે અને એને ઉપાડીને એ પાપી ક્યાંનો ક્યાં ચાલ્યો ગયો હશે-મારા ખ્યાલમાં એ વાત રહી નહિ અને એ ક્યાં ગયો તેની મેં તપાસ પણ રાખી નહિ!! હવે એ દુરાત્મા પાપી ચપળ ક્યાં ગયો હશે! પણ ચાલ! જોઉં તો ખરો-આ પ્રમાણે વિચારીને હું એકદમ ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યો હું થોડે આવ્યો ત્યાં ચપળ મને બરાબર સામો મળ્યો

ચપળ પઓ

"ચપળને દૂરથી જોતાજ મારા મનમા અનેક તર્કવિતર્કો આવના લાગ્યા સ્નેહ હમેશા અશુભ શકા ઉત્પન્ન કરે છે-એમ મારા સબધમા પણ થયુ મે વિચાર્યું કે અરે ! આ ચપળ અહીં કેવી રીતે આવ્યો ? શુ ચૂતમજરી એ પાપીના જોવામા જ આવી નહિ હોય ? અથવા તો એ સ્રી એની વિષયસુખ ભોગવવાની ઇચ્છાની સામે થવાથી શુ એ પાપીએ તેને મારી નાખી હશે ? ગમે તેમ હોય પણ જો તે સ્રી હજુ સુધી જીવતી હોય અને આ પાપી એને હાથ કરી શકે તેવા સયોગો હોય તો એ અત્યારે અચળની પછવાડે અહીં આવે તે વાત કોઇ રીતે બધબેસતી નથી પ્રચલિત વાત છે કે -

शून्ये दधिघटीं दृष्ट्वा, काक स्थगनवर्जिताम् ।
लब्धास्वादोऽपि ता मुक्त्वा कथमन्यत्र गच्छति ॥

મનુષ્ય વગરના એકાંત સ્થાનમા ઢાકણા વગરનુ દહિંનુ ભાજન પડેલુ હોય તો તેના સ્વાદને જાણનારો કાગડો તેને છોડીને બીજે શા માટે જાય ? આટલા ઉપરથી મારુ એમ અનુમાન થાય છે કે મારી સ્રી જરૂર જીવતી જ નથી એ જીવતી હોય તો એને છોડીને આ ચપળ અહીં આવે જ નહિ-આવા આવા અનેક પ્રકારના વિચારો હુ મારા મનમા કરતો હતો, અનેક સાચી ખોટી શકા કરી તેના ઉકેલ અને નીકાલ મનમા ને મનમા કરતો હતો, ત્યા તો ચપળ મારી તદ્દન નજીક આવી પહોંચ્યો તુરત મારુ તેની સાથે યુદ્ધ થયુ મેં તેને પણ અચળની પેઠે જ જમીન પર પટક્યો અને તેના પણ અચળની જેવા જ હાલ થયા

સ્નેહની
શકાઓ

"આવી રીતે અચળ અને ચપળ બન્નેને ઠેકાણે પાડી પાછો મેં વિચાર કરવા માડ્યો-અરે રે ! શુ મારી પ્રિય તમા મરી ગઇ !, અથવા શુ નાશ પામી ગઇ ! અથવા વિનાશને પ્રાપ્ત થઇ ! અથવા શુ તેને કોઇ જગ્યોએ ચપળે સતાડી દીધી હશે ! અથવા તો તેને કોઇ બીજાના હાથમા સોંપી દીધી હશે ! આવી રીતે સ્રી સબધી અનેક પ્રકારના સારા માઠા વિકલ્પો રૂપ ઉછળતા મોજાઓની માળાથી ચાલતો અને મનરૂપ નદીમા ડૂબકી મારતો હુ આ પ્રદેશમા આવી પહોંચ્યો સ્નેહ શકાશીળ છે, તેમા ખાસ કરીને સબધી માટે શકા વધારે થયા કરે છે અહીં આવતા જ મેં મારી પ્રેમમુર્ત્તિને અખડિત જોઇ એ વખતે મારા શરીરમા જીવ આવ્યો, મારુ હૃદય ઉછળી ગયુ. મારા

આખા શરીરમા આનદ ફેલાઇ ગયો, રોમાચ ખડા થઇ ગયા, મારી ચેતના સ્થિર થઇ અને આખા શરીરમા શાતિ શાતિ થઇ ગઇ અને હર્ષથી શરીર ડોલવા લાગ્યુ, મારા ચિત્તમા જે ઉદ્વેગ હતો તે ખમી ગયો અને આ મારી પ્રિયતમાએ તમારી સર્વ વાર્તા કહી અને તમારા માહાત્મ્યથી કેવો અદ્દભુત બનાવ બન્યો તે પણ કહી સભળાવ્યો આ પ્રમાણે મેં મારી આત્મકથા કરી ”

પ્રકરણ ૫ મું.

વિમળ અને રત્નચૂડ–ચૂતમજરી.

ત્નચૂડ વિદ્યાધરે પોતાનો વૃતાત કહી સભળાવ્યો, વિસ્તારથી આત્મકથા વિમળકુમાર પાસે વામદેવ સાભળે તેમ કહી સભળાવી, ચૂતમજરી માટે અચળ ચપળ સાથે કેટલી અને કેવી ખટપટ થઇ હતી તે જણાવી દીધુ, પોતાના ધર્મપ્રેમનો સાક્ષાત્કાર કરાવ્યો અને વિમળકુમારે કરેલી સહાય અને લીધેલ સભાળ માટે આભાર દર્શાવ્યો આત્મકથા પૂરી કરી રત્નચૂડે વાત ચલાવી —

કાર્યની બુઝ કરનાર રત્નચૂડ
નિસ્પૃહી મહાનુભાવના ઉચ્ચ આદર્શો.
સજ્જનના ભાનમીલનની કિમત.

રત્નચૂડ—“ બધુ વિમળ ! તેં આ બાળાનુ રક્ષણ કર્યું તે ખરેખર મારૂજ રક્ષણ કરવા જેવુ કર્યું છે ! એમ કરીને તેં મારા કુળની ઉન્નતિ કરી છે ! અને મને વિશુદ્ધ યશ આપ્યો છે ! ભાઇ ! મહાનુભાવ ! હુ તને શુ કહુ ? કયા શબ્દોમા કહુ ? કેવી રીતે કહુ ? આ દુનિયામા એવી કોઇ વસ્તુ નથી, ચીજ નથી, બાબત નથી, જે તેં મારે માટે કરી ન હોય ! તેં મારૂ સર્વસ્વ કરી આપ્યુ છે લોકોમા કહેવાય છે કે-કોઇએ આપણા ઉપર ઉપકાર કર્યો હોય તેનો બદલો વાળવો એ તો [1]વાણીઆનો ધર્મ છે,

૧ વાણીઆનો ધર્મ પૈસા લઇને તેના બદલામા બીજી વસ્તુ આપવી એક વસ્તુને બદલે બીજી વસ્તુ આપવી વ્યાપાર-હિસાબની વાત

એમાં નવાઈ માધુતા નથી, એમાં કાંઈ વિશેષતા નથી. હવે એમાં પણ જે પ્રાણીઓ મુઝાય છે, મતલબ કે એટલું પણ કરી શકતા નથી તેમને તો જનાવર જ સમજવા, કરેલ ઉપકારનો બદલો ન વાળનાર માણસ નથી એમ સમજવું. માટે વિમળકુમાર! મારા ઉપર મહેરબાની કરો, મને કાંઈ ફરમાવો એટલે આપને જે કાંઈ પ્રિય હોય તે હું આપનો સેવક આપનું કાર્ય બજાવું."

વિમળ—"અહો કૃતજ્ઞશ્રેષ્ઠ! તમારે એવા સંભ્રમમાં પડવાની જરા પણ જરૂર નથી. તમારા દર્શનનો મને આજે લાભ મળ્યો એટલે હવે અમારે તે શી વાતની બાકી રહી! એથી વધારે અમને વહાલું પણ શું હોય અથવા હોઈ શકે?

वच सहस्रेण सता न सुन्दर, हिरण्यकोट्यापि न वा निरीक्षितम्।
अवाप्यते सज्जनलोकचेतसा न कोटिलक्षैरपि भावमीलनम्॥

"સજ્જન પુરૂષોનું એક સુંદર વચન હજારો સોનામહોરથી પણ મળી શકતું નથી, કરોડ સોનામહોરથી પણ એવા ભાગ્યવાનનું દર્શન મળતું નથી, તેમજ લાખો કરોડ સોનામહોરથી પણ તેમના હૃદયની સાથે ભાવપૂર્વક મળવાનું બની શકતું નથી."

"અને ભદ્ર! મેં તે તારું એવું શું મોટું કામ કરી નાખ્યું છે કે તારી જાતને બદલો વાળવાના સંબંધમાં આટલી બધી વિચારમાં નાખી દીધી છે?"

અમૂલ્ય રત્ન અર્પણની માગણી.
નિસ્પૃહીની વિશિષ્ટ નિર્લેપતા.
પ્રાર્થના. દાક્ષિણ્ય. આગ્રહ. ભાવ.

વિમળે જ્યારે આ પ્રમાણે જવાબ આપ્યો ત્યારે રત્નચૂડે પોતાના મનમાં વિચાર કર્યો કે આવા સજ્જન માણસ અમુક વસ્તુની માગણી તો શેના જ કરે? પણ મારે આ મારા અકારણ બંધુનો કાંઈક બદલો તો જરૂર વાળવો જોઈએ. જો તેમ નહિ કરૂં તો મારા મનમાં નિગત વળશે નહિ—આ પ્રમાણે વિચારીને રત્નચૂડે પોતાના હાથમાં એક રત્ન પ્રગટ કર્યું—તે રત્ન દેખાવમાં જ એવું અસાધારણ હતું કે સાધારણ લોકનજરથી તે ભુરૂ છે, કે લાલ છે, કે પીળું છે, કે સફેદ છે, કે કાળા રંગનું છે એમ નિર્ણયપૂર્વક કહી શકાય તેમ નહોતું, એણે સર્વ દિશાઓને ઝગઝગાયમાન કરી દીધી હતી, એ સર્વ રંગોથી સુશોભિત હતું અને જાણે ઇન્દ્રધનુષ્ય (કાચબી) હોય નહિ તેમ પોતાની

કિરણજાળોથી તેણે પોતાની પ્રભા સર્વત્ર ફેલાવી હતી એ રત્ન પોતાના હાથમાં વિમળકુમારને બતાવતો રત્નચૂડ વિદ્યાધર બોલ્યો "ભાઇ વિમળ! આ રત્ન સર્વ પ્રકારના રોગોને દૂર કરનાર છે, મહા ભાગ્યવાન્ છે, [1]દુનિયાના દારિદ્રને દૂર કરનાર છે અને [2]સર્વ રંગનુ હોવાસાથે ગુણમાં તે લગભગ ચિંતામણિ રત્ન જેવુ છે દેવતાઓએ મારા કર્મથી રાજી થઇને ખુશીથી એ રત્ન મને અર્પણ કર્યું હતુ એ રત્નમા એવી ખૂબિ છે કે આ લોકમા તે મનુષ્યોની સર્વ આશાઓને પૂરે છે કુમાર! બંધુ! મારા ઉપર મહેરબાની કરી આ રત્નને ગ્રહણ કર, જ્યાંસુધી એ રત્ન તુ લેશે નહિ ત્યાંસુધી મારા જીવને કોઇ પ્રકારે નિરાંત થનાર નથી"

રત્નચૂડના આવા આગ્રહના જવાબમા વિમળકુમારે કહ્યું "મહાત્મા! બંધુ! તારે આ બાબતમા મને જરા પણ આગ્રહ કરવો નહિ અને તારે મનમા ખેદ પણ રાખવો નહિ તેં દીધુ અને મેં લીધું, પછી કાંઇ બાકી છે? જો ભાઇ! એ તો તારી પાસે રહે એ જ સારૂ છે, માટે બરાબર સંભાળીને એને તુ મૂકી રાખ અને મનમા અન્ય અન્ય વિચારો ન કર"

દેનાર લેનારની વિશિષ્ટ મહાનુભાવતા.
રત્નચૂડનો ગુપ્ત પક્ષપાત અને ગૌરવ.
વિમળની અદ્ભુત નિસ્પૃહતા સાથે સ્થિરતા.

ત્યારે વળી ચતમંજરીએ કહેવા માંડ્યું કે "બંધુ વિમળકુમાર! આર્યપુત્ર તમને વિજ્ઞપ્તિ કરે છે તેનો તમે ભંગ ન કરશો જુઓ, વાત એમ છે કે—

निस्पृहा अपि चित्तेन, दातरि प्रणयोद्यते ।
सन्तो नाभ्यर्थनाभङ्ग, दाक्षिण्यादेव कुर्वते ॥

"પુરૂષો પોતાના ચિત્તમા તો સ્પૃહા વગરના હોય છે છતા દાન કરનાર પ્રેમથી પ્રેરાઇને દાન આપવા ઉધ્યુક્ત થયેલ હોય તે વખતે તેની પ્રાર્થનાનો ભંગ કરતા નથી, કારણ કે તેમનામા એટલુ દાક્ષિણ્ય (મ્હોં રખાપણુ) હોય છે તેથી તેઓ કોઇને ના કહી શકતા નથી, દુ ખ લગાડી શકતા નથી"

---

૧ પાઠાંતરે ઘડપણ અને દળદરને

૨ મૂળમાં 'સુમેચક' શબ્દ છે એનો અર્થ મોરના પીંછાની પછવાડે જે સર્વ વર્ણયુક્ત સઘટ હોય છે તે રંગનુ રત્ન અથવા ઘાટા વા ળી રંગનુ રત્ન એમ થાય છે સંબંધ જોતા સર્વ રંગનુ એ અર્થ વધારે યોગ્ય લાગે છે

ચૂતમંજરી આ પ્રમાણે બોલતી હતી તે વખતે હજુ તો વિમળ કુમાર તેને શો ઉત્તર આપવો તેનો વિચાર કરતો હતો, ત્યાં તો રત્નચૂડે આદરથી પેલું રત્ન જેને એક દેવતાની આપેલી કિંમતી દાબડીમાં વાત દરમ્યાન મૂકેલું હતું તેને વિમળકુમારના વસ્ત્રના છેડા સાથે આદરપૂર્વક બાંધી દીધું આવા અદ્‌ભુત અને દુર્લભ રત્નની પ્રાપ્તિ થતાં પણ તદ્દન સ્પૃહા-ઇચ્છા વગરના, તદ્દન મધ્યસ્થ ભાવે રહેલા અને કોઇ પણ પ્રકારની હર્ષની લાગણી વગરના વિમળને જોઇને રત્નચૂડને તેના ગુણ ઉપર બહુ લાગણી થઇ આવી એક તુચ્છ ટૂકડો મળતાં પણ મનુષ્ય કેવો રાજી થઇ જાય છે તેનો તેને અનુભવ હતો અને આ રત્ન તો સર્વ દારિદ્ર્ય દૂર કરનાર, યુવાવસ્થા ટકાવી રાખનાર અને રોગનો નાશ કરનાર હોવાથી સાધારણ રીતે કોઇ પણ મનુષ્ય ઘણી ખુશીથી રાખે, તેવા અદ્‌ભુત રત્નની પ્રાપ્તિ થતાં છતાં જ્યારે વિમળકુમારના મુખ પર જરા પણ ફેર-ફાર ન થયો ત્યારે સામાન્ય રીતે રત્નચૂડને ઘણો હર્ષ થયો અને વિસ્મયપૂર્વક પોતાના મનમાં તે વિચાર કરવા લાગ્યો કે-અહો! આ ભાઇનું માહાત્મ્ય તો કાંઇ ભારે અપૂર્વ જણાય છે! અને આની નિસ્પૃહ વૃત્તિ તો કોઇ જગ્યાએ જોવામાં આવી નથી! આ કુમારનું ચરિત્ર તો સાધારણ રીતે મનુષ્યલોકમાં જોવામાં આવે તેથી કાંઇ જૂદા જ પ્રકારનું જણાય છે અથવા તો જે મહાત્મા પુરૂષનું ચિત્તરત્ન આવું કિંમતી-અમૂલ્ય થઇ ગયું હોય તેઓને પછી બાહ્ય નિર્જીવ રત્નનું પ્રયોજન પણ શું રહે? ખરેખર, અનેક ભવોમાં ધર્મકાર્યથી જેઓએ પોતાનું ચિત્ત રંગી નાખ્યું હોય તેવા પુણ્યશાળી જીવોનું ચિત્ત જ આવા પ્રકારનું થાય છે જે પ્રાણીઓ નિરંતર પાપી હોય છે, શુદ્ધ ધર્મથી બહાર થયેલા હોય છે અને હલકા હોય છે તેઓનું ચિત્ત આવા પ્રકારનું નિર્મળ હોવાનો જરા પણ સંભવ નથી

પ્રત્યુપકાર ચિંતા.
ધર્મદર્શનનો માર્ગ.
રત્નચૂડનો નિર્ણય.

ઉપર પ્રમાણે વિચાર કરીને રત્નચૂડે વળી પોતાના મનમાં વિચાર કર્યો કે આ કુમાર તે ક્યાંનો હશે? એનું નામ શું હશે? એનું ગોત્ર શું હશે? એ અહીં શા માટે આવેલ હશે? એનું અનુષ્ઠાન (વિધાન) શું હશે? એ સર્વ હકીકત મારે બરાબર જાણવી જોઇએ માટે એ કુમારની સાથે એનો સહચર (મિત્ર) છે તેને એ સર્વ હકીકત પૂછી બરાબર

વાકેફગાર થઇ જઉં પછી એ રત્નચૂડ વિદ્યાધર મને¹ એકાંત સ્થાનમાં લઇ ગયો અને મને ઉપર જણાવી તે સર્વ હકીકત વિમળકુમારને અંગે પૂછી મેં રત્નચૂડને તેના સવાલોના જવાબ આપતાં કહ્યું "અહીં નજીકમાં વર્ધમાનપુર નામનું નગર છે, ત્યાં ક્ષત્રિય કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલ ધવળ નામે રાજા રાજ્ય કરે છે, તેનો આ વિમળ નામનો કુંવર છે આજે સવારે તેણે મને કહ્યું 'મિત્ર વામદેવ ! લોકોના કહેવાથી મારા સાંભળવામાં આવ્યું છે કે આપણા નગર બહાર ક્રીડાનંદન નામનું ઉદ્યાન છે તે ઘણું સુંદર છે, બહુ આનંદ ઉપજાવે તેવું છે, રમણીય છે એ ઉદ્યાન મેં આ જન્મમાં કદિ જોયું હોય એમ મને યાદ નથી, તો આજે આપણે જઇને એ ઉદ્યાન જોઇએ' કુમારની એ ઇચ્છાને મેં માન આપ્યું ત્યાર પછી અમે બન્ને આ ઉદ્યાનમાં આવ્યા, અહીં આવ્યા પછી તમારા બન્નેનો શબ્દ અમે દૂરથી સાંભળ્યો, શબ્દ સાંભળતા એ શબ્દ કોનો છે તે જાણવાની અમને જિજ્ઞાસા થઇ, તેથી શબ્દ જે દિશાએથી આવતો હતો તે તરફ અમે ચાલ્યા, ચાલતા ચાલતા તુરતમાંજ અમે એવડા પગલા જમીનપર પડેલા જોયા, પગલા ઉપરથી અમે સમજ્યા કે આ રસ્તેથી સ્ત્રીપુરૂષનું જોડલું પસાર થયું છે, ત્યાર પછી આગળ ચાલતા લતામંડપમાં દૂરથી અમે તમને બન્નેને જોયા, વિમળકુમાર મનુષ્યના લક્ષણ શાસ્ત્રદ્વારા બહુ સારી રીતે જાણે છે, તેણે તમારા લક્ષણો ઉપરથી કહ્યું કે આ બન્નેમાંથી જે પુરૂષ છે તે ચક્રવર્તી થશે અને તેની સાથે જે સ્ત્રી છે તે ચક્રવર્તીની પત્ની થશે અહીં અમારા આવવાનું આ પ્રયોજન છે એના સત્ અનુષ્ઠાનો (વર્તન-વિધાન) સત્ વિદ્વાનોને પ્રશંસા કરવા યોગ્ય છે, લોકો તેને માન આપે છે, બન્ધુઓને આહ્લાદ ઉત્પન્ન કરે તેવા છે, મિત્રોને ખાસ રૂચે તેવા છે અને મુનિ મહારાજાઓ પણ એના વર્તનની સ્પૃહા કરે તેવા છે વાત માત્ર એટલી છે કે હજુ સુધી એણે કોઇ ²દર્શનનો સ્વીકાર કર્યો નથી "

વિમળનો અગત અને દર્શનપરિચય

૧ મને એટલે વામદેવને આ વાર્તા વામદેવ-સંસારીજીવ કહી રહ્યો છે, સામે સદાગમ બેઠા છે બાજુમાં અગૃહીતસંકેતા અને પ્રજ્ઞાવિશાળા બેઠા છે અને ભવ્યપુરૂષ ધ્યાન દઇ સાંભળે છે વામદેવ તરીકે પોતાને થયેલો અનુભવ સંસારીજીવ કહે છે-આ ચિત્ર હૃદયપટ પર રાખવું

૨ દર્શન તત્વજ્ઞાન મત ફીલોસોફી એટલે એ જૈન કે બૌદ્ધ કે નૈયાયિક કે યોગમતનો નથી

પ્રકરણ ૬ ઠું.

વિમળનું ઉત્થાન-દેવદર્શન.

મહાનુભાવ વિમળ જે નૈસર્ગિક રીતે નિસ્પૃહ વૃત્તિવાળો ઉદાર દાક્ષિણ્યવાન્ મહાસત્વ હતો તેનો પરિચય રત્નચૂડને થયો, તેને રાજકુમાર તરીકે રત્નચૂડે ઓળખ્યો, તેની નિસ્પૃહ વૃત્તિ જાતે અનુભવી અને વિશાળ હૃદયની નિર્લોભ વૃત્તિનો જાતે સાક્ષાત્કાર કર્યો તેની હકીકત વામદેવ (મારી) પાસેથી સાંભળી રહ્યા પછી રત્નચૂડે પોતાના મનમાં વિચાર કર્યો કે એ કુંવર સબંધી બહુ સારી માહિતી મળી, હવે એ ઉપરથી આ વખતને યોગ્ય જે કાર્ય કરવાનું મને ઠીક લાગે છે તે એ છે કે એને ભગવાનની પ્રતિમા બતાવું, એ ભગવાનના બિંબના દર્શનને બરાબર યોગ્ય છે મને એમ લાગે છે કે જો એને હું ભગવાનની પ્રતિમાના દર્શન કરાવીશ તો તેથી તેના ઉપર ઘણો મોટો ઉપકાર થઇ શકશે મારા ઉપર તેણે જે મહા ઉપકાર કર્યો છે તેનો બદલો વાળવા મારા મનમાં જે મનોરથ થયા કરે છે તે પણ તેમ કરવાથી પૂર્ણ થશે

આખરે બદલો વાળવાની દિશા સૂઝી

ક્રીડાનંદનવનમાં યુગાદિનાથ પ્રાસાદ.
તેનો પૂર્વ ઇતિહાસ અને તેનું સૌંદર્ય.
યુગાદિનાથના સુંદર બિંબનું દર્શન.

ઉપર પ્રમાણે વિચાર કર્યા પછી હું (વામદેવ) અને રત્નચૂડ વિમળ કુમારની પાસે આવ્યા અને રત્નચૂડે વિમળકુમારને કહ્યું "કુમાર વિમળ! મિત્ર! કેટલાક વર્ષો પૂર્વે મારા દાદા (માતાના પિતા) મણિપ્રભ[1] આ

1 જૈનધર્મનું જ્ઞાન ચંદન સિદ્ધપુત્ર પાસેથી મણિપ્રભના પુત્ર રત્નશેખરને મળ્યું હતું એમ પૃ ૧૧૬૯ માં જણાવ્યું છે મણિપ્રભ જૈન હતા એવી હકીકત લા... આવી નથી

ઉદ્યાનમા આવ્યા હતા અને તે વખતે તેમને આ ક્રીડાનદન વન ઘણુ સુંદર લાગ્યુ હતુ તે વખતે આ ઉદ્યાનના કુદરતી સૌંદર્યથી હર્ષ પામીને વિદ્યાધરોને આવવા માટે એક ઘણો અદ્ભુત સુંદર પ્રાસાદ (મદિર-દેરાસર) તેણે આ ઉદ્યાનમા બધાવ્યો અને ત્યાર પછી યોગ્ય અવસરે તેમા તેણે યુગાદિદેવ શ્રી આદિનાથ ભગવાનના બિંબની સ્થાપના કરી એ કારણુને લઇને હુ આ ઉદ્યાનમા અગાઉ પણુ ઘણી વખત આ યો હતો એ પ્રાસાદ અને બિંબ બહુ સુદર છે માટે તમે મારા ઉપર કૃપા કરીને તે જોવા જરૂર પધારો ” જવાબમા વિમળકુમારે કહ્યું “જેવી આર્ય મિત્રની ઇચ્છા ! ચાલો !” આવો જવાબ સાભળી રત્નચૂડ ઘણો રાજી થયો અમે સવ દેવપ્રાસાદ તરફ ચાલ્યા અને ભગવાનનુ મદિર અમે જોયુ

[1]એ મદિર સ્વચ્છ સ્ફટિક રત્નની કાતિને ધારણુ કરતુ હતુ, સુવર્ણુની

---

૧ મદિરનું અદ્ભુત વર્ણન છે પ્રથમ એનો દૂરથી દેખાવ કેવો લાગતો હતો તે જણાવ્યુ, પછી મદિર નજીક જતા કહે છે કે તેની ફરસબધી (બેસવાની અદરની જગ્યા) અત્યત પ્રકાશમાન સ્ફટિક રત્નની છે, તે આરપાર દેખાતી નિર્મળ જ થાપર તેમા ઊભા કરેલા સોનાના થાભલાની છાયા પડે છે, સોનાના થાભલામા પર વાળા જડેલા છે તેની કાતિથી રતભપર બાધેલી મોતીની માળાઓ લાલરગની દેખાય છે, લાલ માગાઓની અદર જડેલા મરકત મણિઓથી ચામર શ્યામ રગના દેખાય છે ચામરના ડાડાની પ્રભાથી કાચમડળ પીળુ થઇ ગયુ છે એ કાચમડળની ફ્રેમમા લાલ મણિઓ જડેલી છે અને તેની નીચે સોનાની ઘુઘરી અથવા ઘટડીઓ જડી છે

આ અદ્ભુત વર્ણનનુ મૂળ પણુ વાચવા લાયક છે બહુ સુંદર વર્ણન મૂળમા હોવાથી તે પણ અહીં આપ્યુ છે—

दृष्ट भगवतो मन्दिर । तच्च कीदृशम् ।
विमलस्फटिकच्छाय स्वणराजिविराजित ।
तडिद्वलयसयुक्तशरदम्बुधरोपमम् ॥
विलसद्वज्रवैडूर्यपद्मरागमणित्विषा ।
नष्टान्धकारसम्बन्धमुद्योतितदिगन्तरम् ॥

अपि च ।

एसदच्छाच्छनिर्मलस्फटिकमणिनिर्मितकुट्टिमसक्रान्तविलसत्तपनीयस्तम्भ स्तम्भविन्यस्तविद्रुमकिरणकदम्बकरक्तमुक्ताफलावचूल अवचूलविरचितमरकतमयूख श्यामायमानसितचमरनिकर सितचमरनिकरदण्डचामीकरप्रभापिञ्जरितादर्शमण्डल आदर्शमण्डलगतविराजमानारुणमणिहारनिकुरम्ब हारनिकुरम्बावलम्बितविशदहाटककिङ्किणीजालमिति ।

પંક્તિથી બિરાજમાન થયેલું હતું, દૂરથી નજર કરતાં વિજળીના ચમત્કારરૂપ વલયયુક્ત શરદ્ ઋતુમાં આકાશના વાદળાં શોભે તેવી શોભાને ધારણ કરતું હતું, સુંદર શોભતા વજ્ર વૈડૂર્ય અને પદ્મરાગ (હીરા, રત્ન અને માણેક) મણિઓના તેજથી અંધકારનો સંભવ તેણે દૂર કર્યો હતો અને તેનો પ્રકાશ ઘણે દૂર સુધી સ્પષ્ટ જણાતો હતો, ઝગઝગાયમાન થતા અત્યંત સ્વચ્છ અને નિર્મળ સ્ફટિક અને મણિઓની બનાવેલી કરસબંધીમાં સક્રમ પામેલા સોનાના થાંભલાઓ એ વિશાળ પ્રાસાદમાં રમણીય શોભા આપતા હતા, એના થાંભલાઓ ઉપર જડેલા લાલ પરવાળાના કિરણસમૂહથી તે પર લટકતી મોતીની માળાઓની ઝુલો લાલ રંગની લાગતી હતી, એ લટકતી મોતીની માળાઓની ઝુલોમાં જડેલા લીલા રત્ન (મરકત) ના કિરણથી શ્યામ જેવા દેખાતા સુંદર સફેદ ચામરો પાસે ગોઠવાઇ ગયેલા હતા, એ ધોળા ચામરોના સમૂહના દંડોમાં (હેંડલમાં) જડેલા સોનાના તેજથી ઉપરનું આખું કાચનું મંડળ પીળા રંગનું દેખાતું હતું, વળી એ ઉપર જડેલા કાચના મંડળમાં અહીં તહીં લાલ ચુનીઓની હારો જડવામાં આવી હતી અને એ મણિઓની હારની નીચે શુદ્ધ સોનાની ઘુઘરીઓની જાળો લટકાવવામાં આવી હતી-આવા અનુપમ સાદર્યવાળા સુંદર પ્રાસાદમાં પ્રવેશ કરીને યુગાદિનાથની પ્રતિમાનું સર્વએ દર્શન કર્યું

એ સુવર્ણનું બનાવેલ ભગવાનનું બિંબ એકદમ મનને હરણ કરી લે તેવું હતું, વિકાર વગરનું દેખાતું હતું, ખોટા ભભકા કે ખટાટોપ વગરનું લાગતું હતું, એકદમ શાંત જણાતું હતું, બહુ પ્રિય લાગે તેવું હતું અને એણે પોતાની પ્રભા ચારે તરફ ફેલાવી દીધી હતી

તે વખતે સાથે આવેલા ચારે જણે અત્યંત આનંદપૂર્વક અને હર્ષથી આંખો ઉઘાડી ઉઘાડીને જિનબિંબના દર્શન કર્યાં અને યુગાદિનાથને વારંવાર પ્રણામ કર્યા ત્યાર પછી રત્નચૂડ અને ચૂતમંજરીએ પ્રભુબિંબને વિધિપૂર્વક વંદન કર્યું, તે વખતે પવિત્ર આનંદની ઊર્મિઓ ઉછળતા તેઓને આખે શરીરે રોમાંચ ખડા થઇ ગયા

મૂર્તિદર્શનથી વીર્યોલ્લાસ.
ગુણાનુરાગથી જાતિસ્મરણ.
પ્રેમમૂર્છાનો ઉપચાર-ચેતના.

ચર અને અચર ત્રણે ભુવનના સર્વે જીવોના બંધુ એ ભગવા

નના બિંબને અવલોકતા વિમળકુમારનું [1]જીવવીર્ય અતિશય ઉલ્લાસને પામ્યું, તેના મનમાં ઘણો પ્રમોદ થઇ આવ્યો, તેણે કર્મના મોટા જાળાઓને તોડી નાખ્યા, તેની સદ્બુદ્ધિ ઘણી વધારે પ્રકાશી નીકળી, પ્રગટ થઇ આવી, જોસમાં આવી ગઇ અને ગુણ તરફ તેને ઘણો વધારે મજબૂત રાગ થઇ આવ્યો એ પ્રસંગે તેણે વિચાર કર્યો, ચિંતવના કરવા માંડી કે અહો! આ ભગવાનનું કેવું સુંદર રૂપ છે! એ બિંબમાં કેટલી શાંતિ દેખાય છે! એનું નિર્વિકારીપણું કેટલું આગળ પડતું જણાય છે! અને એમના અતિશયો પણ કેવા સુંદર અને મોટા જણાય છે! એમનું માહાત્મ્ય તો એટલું અદ્ભૂત લાગે છે કે એની ચિંતવના કરવી પણ ઘણી મુશ્કેલ જણાય છે! અહાહા! એમના કોઇ પણ પ્રકારના કલંકરહિત અને મનોહર આકાર ઉપરથી જ શુભ સમૂહની મહત્તા તો એ દેવમાં પાર વગરની હોય તેવું સ્પષ્ટ રીતે જણાઇ આવે છે! એમની પ્રતિમા ઉપરથી મારા મનમાં નિશ્ચય થાય છે કે આ દેવમાં કોઇ પણ પ્રકારનો કોઇ જીવ કે અજીવ વસ્તુ ઉપર રાગ નથી, દ્વેષ નથી અને તેઓ જાણે સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શી હોય તેવું લાગે છે!! અહાહા! ધન્ય છે! આનંદ છે! આશ્ચર્ય છે! અહોભાગ્ય છે!

આવી ચિંતવના કરતા કરતા વિમળકુમારે મધ્યસ્થભાવે પોતાના આત્માની સાથે લાગેલ મેલમાંથી કેટલોએ કાપી નાખ્યો અને એમ ચિંતવના કરતા કરતા તેને જાતિસ્મરણ જ્ઞાન થયું, જેને લઇને પૂર્વ ભવોમાં પોતે કોણ હતો, કેવો હતો, પોતે કેવા કર્મો કર્યા હતા અને કોના કોના સંબંધમાં પોતે આવેલ હતો તે સર્વનું તેને સ્મરણ થયું જાતિસ્મરણ જ્ઞાનથી પૂર્વ ભવોની હકીકત હૃદયચક્ષુ સન્મુખ ખડી થાય છે અને તે સર્વનો ચિતાર હૃદયપટ પર બરાબર ચીતરાઇ જાય છે, કારણ કે એ જ્ઞાન મતિજ્ઞાનનો વિષય હોઇ પાછલા ભવ સંબંધી કેટલીક હકીકતનું સ્મરણ કરાવે છે એવી રીતે જ્યારે પોતાના પૂર્વ ભવો વિમળકુમારે જોયા ત્યારે તેને મૂર્છા આવી ગઇ અને પોતે ચિંતવન ન કરી શકાય તેના રસમાં તરબોળ થઇ ગયો તુરતજ તે ઊભો હતો ત્યાં મંદિરમાં જ જમીનપર પડી ગયો એટલે સાથેના સર્વને મોટો સંભ્રમ થઇ ગયો, મનમાં વિચાર થઇ આવ્યો કે વિમળકુમારને આ શું થઇ

[1] નિમિત્તકારણ કેવાં બળવાન છે તે વિચારવાયોગ્ય છે ગુણાનુરાગીને પણ સાધનધર્મથી કેટલો લાભ થાય છે તે લક્ષ્યમાં લેવાયોગ્ય છે બીજી અગત્યની બાબત એ છે કે જેઓ સ્વાભાવિક રીતે આગળ વધેલા હોય છે તેઓને વીર્યોલ્લાસ થતા તેની પ્રગતિ એકદમ થઈ જાય છે

ગયુ ? તુરત તેના શરીર ઉપર શીતળ પવન નાખવામા આવ્યો એટલે તેની મૂર્છા વળી ગઇ અને તેને ચેતના આવી

પૂર્વ સુકૃત્યનુ સુસ્મરણ.
વિમળનો આત્મોત્થાન કાળ.
વિશિષ્ટ આભાગ્યનુ દર્શન.

વિમળકુમારને જાગૃતિ આવી, ચેતના આવી, એટલે તેને અત્યત આદરપૂર્વક રત્નચૂડે સવાલ પૂછવા માડ્યા તે વખતે તેઓ વચ્ચે નીચે પ્રમાણે વાતચીત થઇ —

રત્નચૂડ— "બધુ વિમળ ! આવા અદ્‌ભુત દેવાલયમા તને આ શુ થઇ આવ્યુ ? આ સ્થાને તને મૂર્છા આવી ગઇ તેનુ કારણ શુ ?"

રત્નચૂડ વિદ્યાધરે આવો સવાલ કર્યો એટલે વિમળકુમારમા પાછો ભક્તિભાવ વધારે જાગૃત થઇ આવ્યો, આખા શરીરે રોમાચ ખડા થઇ ગયા, હરખથી તેની આખો વિકાળ થઇ ઉઘડી ગઇ અને બન્ને હાથ જોડાઇ ગયા પછી તેજ સ્થિતિમા તેજ જગ્યોએ વિમળ ઊભો થઇને રત્નચૂડના બન્ને પગ પકડીને તેના તરફ નીચો નમી આખમા હર્ષના આસુઓ લાવી વારવાર તેને પ્રણામ કરવા લાગ્યો, પગે પડી તેને વદન કરવા લાગ્યો અને પછી મુખેથી બોલવા લાગ્યો —

વિમળ—"અહો મિત્ર ! તુ મારૂ શરીર છે ! મારૂ જીવતર છે ! મારો ભાઇ છે ! મારો નાથ છે ! મારો માબાપ છે ! મારો ગુરૂ છે ! મારો દેવ છે ! અરે તુ મારો પરમાત્મા છે ! એમા જરા પણ શકા જેવુ કે અતિશયોક્તિભરેલુ કાઇ નથી અહો ! હે ધીરવીર ઉપકારી ! તેં આજે સર્વ પાપને ધોઇ નાખનાર અને સસારનો છેદ કરનાર આ ભગવાનના બિંબના મને દર્શન કરાવીને મારૂ એટલુ શ્રેય કર્યું છે કે તને હુ જે કહુ તે ઓછુ છે હે રત્નચૂડ ! એ બિંબનુ મને દર્શન કરાવીને તે દ્વારા તેં મોક્ષમાર્ગ બતાવ્યો છે, તેં મારી તરફ ખરેખરી સજ્જનતા કરી બતાવી છે, મારી ભવ (સસાર) રૂપ વેલડીને છેદી નાખી છે, દુ ખના મોટા જાળાઓને મૂળમાથી ઉખેડી નાખ્યા છે, સુખરૂપ મોટુ વૃક્ષ મને આપ્યુ છે અને મને શિવધામ (પરમ સુખસ્થાન મોક્ષ) નજીક કરી દીધુ છે ! અહો મારા ઉપકારી ! હુ તને શુ કહુ ? ક્યા શબ્દોમા તારા ઉપકારને વર્ણવી બતાવુ ?"

રત્નચૂડ—"ભાઇ ! તને શું થઇ ગયુ અને આ તુ શુ કહે છે ? એ હજુ સુધી હુ જરા પણ સમજતો નથી"

વિમળકુમાર-"આર્ય ! આ ભગવાનના બિંબના દર્શન થતા મને જાતિસ્મરણ જ્ઞાન થઇ આવ્યુ તેથી આ ભવથી અગાઉના મારા ઘણા ભવો મારા જોવામા આવી ગયા, મને તેની સ્મૃતિ બરાબર તાજી થઇ ગઇ વાત એમ બનેલી કે અગાઉ પણ ઘણા ભવોમા મેં બહુ પ્રેમ અને ભક્તિપૂર્વક ભગવાનના બિંબ ઉપર નજર કરેલી હતી એ વાત મારા સ્મરણમા તાજી થઇ, વળી મને યાદ આવ્યુ કે પૂર્વ ભવોમા સમ્યગ્ જ્ઞાનરૂપ નિર્મળ પાણીવડે ચિત્તરત્નને મેં ઘણી વાર સાફ કર્યું હતુ, સુંદર ધર્મ અનુષ્ઠાનોને મારા પોતાના બનાવી દીધા હતા, આત્માને ભાવનાવડે ભાવીને ભાવનામય કરી દીધો હતો, સાધુપુરૂષોની સેવાચાકરી કરીને અંતઃકરણને તેનાથી વાસિત કરી દીધુ હતુ, તે વખતે સમસ્ત જીવ-પ્રાણીવર્ગ ઉપર મૈત્રીભાવ-બંધુભાવ કરવો એ તો જાણે મારો સ્વભાવ થઇ પડ્યો હતો, ગુણોમા જે પ્રાણીઓ વધારે હોય તેમને જોઇને અનુભવાતા આનંદમા હુ એકતાર બની ગયો હતો, કોઇ પ્રાણી જરા પણ કલેશ પામતો હોય તો તેના ઉપર કરૂણા લાવવી તે હકીકત જાણે ચિત્તમા રમણ કરી રહી હતી, જેઓ સમજાવ્યા છતા પણ ઠેકાણે આવે તેવા ન હોય તેમના તરફ ઉપેક્ષાવૃત્તિ વધારે દૃઢ થઇ ગઇ હતી, વિષયોથી થતા સુખ અને દુઃખમા ઉદાસીનતા વધારે નિશ્ચળ થઇ હતી, પ્રશમરસ (શાતરસ) એકરૂપ થઇ જામી ગયો હતો, [1]સવેગ સારી રીતે પરિચિત થઇ ગયો હતો, સસારપર વૈરાગ્ય (નિર્વેદ)[2] બરાબર દૃઢ થઇ ગયો હતો, કરૂણા ઘણી વધારે થઇ આવી હતી, શુદ્ધ દેવ ગુરૂ ધર્મપર આસ્થા પરિપૂર્ણ થઇ હતી, ગુરૂ મહારાજ ઉપર અપૂર્વ ભક્તિ બહુ વૃદ્ધિ પામી હતી અને તપસયમ તો તે વખતે જાણે ઘરના જ થઇ ગયા હતા આ પ્રમાણે હોવાથી જેવુ આજે આ ભગવાનનુ બિંબ જોયુ, એના નિષ્કલંકી ભાવો હૃદયપર અસર કરનારા થયા કે તુરત જ હુ અમૃતરસથી જાણે સીંચાઇ ગયો હોઉં, પ્રીતિથી જાણે પૂર્ણ ભરાઇ ગયો હોઉં, સુખથી જાણે ઢબાઇ ગયો હોઉં અને હર્ષપ્રમોદથી જાણે ભરપૂર થઇ ગયો હોઉં તેવો થઇ ગયો !!

પ્રતિમાદર્શન નિમિત્તનુ અદ્ભુત પરિણામ

"તે વખતે મારા મનમા થઇ આવ્યુ કે-અહો આ દેવ રાગરહિત છે, દ્વેષરહિત છે ભયરહિત છે, અજ્ઞાનરહિત છે, શોકરહિત છે અને એ (રાગાદિ) સર્વનુ તેઓથીમા એક ચિહ્ન પણ

---

૧ સવેગ સદ્ગતિ અથવા મોક્ષની અભિલાષા
૨ નિર્વેદ સસારપર અરૂચિ

જણાતુ નથી, એ દેવ તદ્દન શાત મૂર્ત્તિ દેખાય છે અને એમને જોવાથી આખોને આનદ થાય છે, એમને વધારે વધારે નીરખતા મને વધારે વધારે આહ્લાદ થાય છે, તેથી મને એમ લાગે છે કે મેં એ દેવને અગાઉ કોઇ વાર બરાબર સારી રીતે જોયેલા છે-આની ચિંતવના કરતો હતો તે વખતે આ દુનિયામા કદિ ન અનુભવી શકાય તેવો અસાધારણ રસ જેનો અનુભવથી જ ખ્યાલ આવી શકે છે અને જે ઘણો જ સુંદર છે તેમા મેં પ્રવેશ કર્યો તે વખતે મને અગાઉના એક ભવમા મહા ઉત્તમ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થયુ હતુ ત્યારથી માડીને આ ભવ સુધીના સર્વ ભવોની સ્મૃતિ થઇ આવી, તે સર્વ ભવોમા બનેલી હકીકત યાદ આવી ગઇ અને મારૂ આખુ પૂર્વ ભવોનુ ચરિત્ર મારી સન્મુખ ખડુ થઇ ગયુ ભાઇ! આ પ્રમાણે દેરાસરમા ઊભા ઊભા જ મને થઇ આવ્યુ માટે હે ભાઇ! મોટા પરમ ગુરૂ પ્રાણીઓને જે લાભ કરે તે લાભ મને તેં આજે કરી આપ્યો છે ”

આ પ્રમાણે બોલતા બોલતા વળી વિમળકુમાર ફરીવાર રત્નચૂડને પગે પડ્યો, એટલે “અહો નરોત્તમ! આની રીતે ભ્રમમા પડી જવાની કાઇ જરૂર નથી” એમ કહી રત્નચૂડ વિદ્યાધરે તેને ઉઠાડ્યો અને અત્યત વિનયપૂર્વક સાધર્મી તરીકે તેને પ્રણામ કર્યા

પ્રકરણ ૭ મું.

વિમળનુ ઉત્થાન-ગુરૂતત્ત્વપરિચય.

રત્નચૂડ ખરેખરો ઉપકાર કરી બદલો વાળી રહ્યો હતો, દેવદર્શન કરાવી વિમળના આત્માને સન્મુખ લઇ આવ્યો હતો અને કૃતજ્ઞ વિમળ તે હકીકતની યોગ્ય કિંમત આકી રત્નચૂડનો આભાર દર્શાવી રહ્યો હતો પગે પડેલા વિમળના ઉપકારનો બોજો રત્નચૂડ ખમી શકયો નહિ, કારણ તે વિમળના તાજા ઉપકારથી દબાઇ ગયેલો હતો-આ વાત આપણે જોઇ ગયા ત્યાર પછી એના અનુસધાનમા ગુરૂતત્ત્વનો પરિચય વિમળને રત્નચૂડે કરાવ્યો તે હકીકત અગૃહીતસંકેતા! હુ કહી બતાવુ છુ તે સાભળ —

સર્વજ્ઞકથિત માર્ગનો પરિચય.
ગુણગુણીનો સબંધ અને રસ્તો.
સહૃદય સાધર્મીનો હૃદયપ્રેમ.

જબૂડે પ્રણામ કરી રહેલા વિમળને ઉઠાડ્યો અને પોતે તેને સાધર્મી તરીકે પ્રણામ કર્યા એ વાત ઉપર જણાવી તે વખતે પછી રત્નચૂડ બોલ્યો "બંધુ! મારા મનમાં જે હોંસ હતી તે અત્યારે પૂરી થઇ છે, મારા જે જે મનોરથો હતા તે બધા એક ક્ષણમાં પૂરા થઇ ગયા છે, તેં મારા ઉપર ઉપકાર કર્યા હતો તેનો બદલો વાળવા મારી ઇચ્છા હતી તે પણ પુરી થઇ છે, કારણ કે જે મહા તત્ત્વજ્ઞાનનો તને અગાઉના ભવમાં પરિચય હતો તે તત્ત્વજ્ઞાનનું આ ભવમાં સ્મરણ થવાના સબંધમાં મારા જેવો કારણિક થયો મારી જે ભાવના હતી તે અત્યારે પૂરી થઇ છે અને હે કુમાર! તને જે આટલો બધો હર્ષ થઇ આવ્યો તે પણ તદ્દન યોગ્ય સ્થાને થયો છે, કારણ કે —

માર્ગપ્રાપ્તિનો આનંદ.

"મહાત્મા પુરૂષોને તો સારી સ્ત્રી મળે, દીકરા મળે, રાજ્ય મળે, "ધન મળે અને કિમતી રત્નો ગમે તેટલા મળે અથવા તો સ્વર્ગનું સુખ "મળે પણ તેથી તેમને સતોષ થતો નથી, કારણ કે એ સર્વે સુખો "તુચ્છ છે, ઉપરઉપરના છે, બાહ્ય છે અને થોડો કાળ ચાલે તેવા છે "અને તેમ હોવાથી વિચારશીળ ધીર પુરૂષોને તેથી સતોષ થતો નથી, "પરતુ એવા મહાત્મા પુરૂષો આ મહા ભયકર ભવસમુદ્રમા જૈન "માર્ગ-તીર્થંકર મહારાજનો માર્ગ જે સાધારણ રીતે પ્રાપ્ત થવો મહા "દુર્લભ છે તેને પ્રાપ્ત કરે છે ત્યારે હર્ષથી ભરપૂર થઇ જાય છે આ "પ્રમાણે અત્યત હર્ષ અને આનદ થવાનું કારણ એ છે કે સર્વજ્ઞ મહા "રાજાએ બતાવેલ એ માર્ગ પ્રાપ્ત થતાની સાથે જ જે પ્રાણીને એ માર્ગ "પ્રાપ્ત થાય છે તે સમતાસુખરૂપ અમૃતના સ્વાદનો બરાબર "અનુભવ કરે છે અને તેને મનમા પ્રતીતિ થાય છે કે એ માર્ગ અંત "વગરના આનદપૂર્ણ મોક્ષને સાધી આપવાના કારણભૂત છે આવા "અનત સુખ પાસે સ્ત્રી પુત્ર રાજ્ય કે ધન અથવા તો સ્વર્ગના સુખ "પણ કાંઇ બીસાતમા ન હોવાને લીધે એ સન્માર્ગની પ્રાપ્તિથી "સજ્જન મહાત્માઓને હર્ષ અને ઉલ્લાસ કેમ ન થાય ? વળી એક "બીજી પણ વાત છે સર્વે પ્રાણીઓ પોતાની તાકાત પ્રમાણે ફળ મે "ળવવાની વાછા કરે છે કુતરાને એક નિર્માલ્ય અનપિંડ મળી આવે "તો તેથી તે હર્ષઘેલો થઇ જાય છે, જ્યારે સિંહને તો હાથીનો ઘાત

"મળે ત્યારેજ નિરાંત વળે છે, મતલબ એને સ્વપરાક્રમથી મેળવેલા
"હાથીના માંસથીજ સંતોષ થાય છે ઉંદરને ચોખાનો દાણો ખાવાનો
"મળી જાય તો ઊંચો નીચો થઈને નાચવા કૂદવા મંડી જાય છે અને
"ટાકુલી વગાડે છે ત્યારે હાથીને તો ઘણું સુંદર ભોજન બહુ પ્રયાસથી
"આપવામાં આવે છે ત્યારે પણ તે તદ્દન બેદરકારીથી ખાય છે[1]
"જેમને તત્ત્વજ્ઞાનનું દર્શન થયેલ હોતું નથી તેવા મૂઢ પ્રાણીઓ
"નાના-ટૂંકા મનવાળા હોય છે અને તેઓને તો જરા ધન કે રાજ્ય
"મળી જાય એટલે તે અભિમાનમાં આવી ઊંચાનીચા થઈ જાય
છે અને હે મિત્ર! તને તો અગાઉ જ્યારે મેં ચિંતામણિ રત્ન જેવું મહા
મૂલ્યવાન અને ફળદાયી રત્ન આપ્યું ત્યારે પણ તું
સ્થૂળ આનંદ　તો તદ્દન મધ્યસ્થ રહ્યો હતો, તારા મનપર કોઈ
આત્મિક આનંદ　પણ પ્રકારની અસર થયેલી ન હોતી અને તારા
ઉપર હર્ષની એક રેખા પણ મારા નીરખવામાં આવી
નહોતી જો કે એ વસ્તુની પ્રાપ્તિ એવી ઉત્તમ હતી કે કોઈ સાધારણ
મનુષ્ય હોત તો એવી પ્રાપ્તિથી તે ઘણો જ આનંદમાં આવી જાય,
છતાં તને કાંઈ ન થયું અને અત્યારે જ્યારે સદ્‍ગમાર્ગની તને પ્રાપ્તિ
અને પ્રતીતિ થઈ ત્યારે તારા શરીરમાં રોમાંચ ખડા થઈ ગયા, તને અપૂર્વ
આનંદ થયો અને તારા આખા શરીરમાં હર્ષ સ્પષ્ટ જણાઈ આવ્યો છે
માટે ભાઈ! તું ખરેખર શ્રેષ્ઠ પુરુષ છે હવે મારે તને એક જ બાબત
કહેવાની છે કે ભાઈ! તારે મારું આટલું બધું એહસાન માનવાની કાંઈ
પણ જરૂર નથી અને જાણે કે હું તારો ગુરુ હોઉં એવો આરોપ કરવાની

---

૧ નીતિના ગ્રંથમાં એક આવો જ શ્લોક આવે છે તે વિચારવા યોગ્ય છે

> लाङ्गूलचालनमधश्चरणावपातं,
> भूमौ निपत्य वदनोदरदर्शनं च ।
> श्वा पिण्डदस्य कुरुते गजपुङ्गवस्तु,
> धीरं विलोकयति चाटुशतैश्च भुङ्क्ते ॥

કૂતરો પોતાને એક નાનો રોટલીનો ટુકડો આપનારની પાસે પૂંછડી હલાવે છે, બે પગ નીચે નમાવે છે, જમીન પર લોટીને પોતાનું મુખ અને પેટ બતાવે છે અને અનેક પ્રકારની ખુશામત કરે છે ત્યારે મોટો હાથી હોય છે તે ખાવાની વસ્તુ તરફ બેદરકારીથી જુએ છે અને સકડો ખુશામતના વચન કહેવામાં આવે છે ત્યારે ખાય છે (હાથીને ખવરાવવામાં કેટલી મુશ્કેલી પડે છે તેનો અનુભવ કરવા જેવું છે)

પણ જરૂર નથી અને મારે પગે પડીને તો તું મને ખરેખર મુઝવી જ દે છે. મેં તે તને એવું શું આપી દીધું છે? હું તો એક માત્ર નિમિત્ત કારણ થયો છું. તું જાતે જ આવી કલ્યાણપરંપરાને યોગ્ય છે-તારામાં આવા પ્રકારની યોગ્યતા છે એમ જોઇને મેં તો માત્ર જરા તારા સબંધમાં યત્ન કર્યો હતો. હે ભાઇ! હું તને આ સબંધમાં એક દાખલો આપું. તીર્થંકર મહારાજ જેઓ સર્વ ભાવને સારી રીતે જાણતા હોય છે તેમને લોકાન્તિક દેવો[1] જાગૃતિ આપે છે તેથી એ દેવો કાંઇ મહાત્મા તીર્થંકરોના ગુરૂ ગણાતા નથી, તેવી રીતે તારે માટે મારે સમજી લેવું."

વિમળ—"મહાત્મા! તું એવી વાત કરે નહિ. તેં જે વાત કરી છે તેને અને લોકાંતિક દેવોના વર્તનને એકસરખાપણું છે જ નહિ. ભગવાનને બોધ થવામાં લોકાંતિક દેવતાઓ જરા પણ નિમિત્તકારણ નથી અને તેં તો ભગવાનના બિંબના દર્શન કરાવીને મારૂં સંપૂર્ણ કલ્યાણ કરી દીધું છે.

લોકાંતિક દેવો અને તીર્થંકર

निमित्तमात्रतां योऽपि, धर्मे सर्वज्ञभाषिते ।
प्रतिपद्येत जीवस्य, स गुरु पारमार्थिकः ॥

"સર્વજ્ઞના ધર્મની પ્રાપ્તિના સબંધમાં જે પ્રાણી આ જીવનો જરા પણ નિમિત્તમાત્ર થાય તે પરમાર્થથી આ જીવનો ગુરૂ છે એમ સમજવું. તેં એ પ્રમાણે મને સર્વજ્ઞધર્મની પ્રાપ્તિ કરાવેલી હોવાથી તું ખરેખર મારો ગુરૂ છે એમાં જરા પણ સંશય જેવું નથી અને શુદ્ધ ગુરૂના વિનયવૈયાવચ્ચ કરવા એ સજ્જન પુરૂષોનું કર્તવ્ય છે, તેથી તેં મારા ઉપર જે ઉપકાર કર્યો છે તેના બદલામાં હું તારો વિનય કરૂં તે તદ્દન યોગ્ય છે. અને હે ભાઇ! ભગવાનની એવી આજ્ઞા છે કે પોતાનો સ્વધર્મી (સાધર્મી) બંધુ ગમે તેવો સામાન્ય સ્થિતિનો હોય તેનો પણ યોગ્ય વદનાદિ વિનય કરવો જ જોઇએ તો પછી ભાઇ! તારા જેના મહાનુભાવ જેણે મને શુદ્ધ ધર્મની પ્રાપ્તિ કરી આપી છે તેનો વિનય કરવો એમાં તો સવાલજેવું જ શું હોય? કોઇ પણ પ્રકારની આકાંક્ષા-અપેક્ષા વગરનો તું મારો પવિત્ર સદ્ ગુરૂ છે અને તારો વિનય કરવો તે મને સર્વથા યોગ્ય છે."

---

૧ તીર્થંકર મહારાજને દીક્ષાનો કાળ પાસે આવે ત્યારે લોકાંતિક જાતિના દેવોનો એવો આચાર છે કે તેઓ ભગવાન પાસે આવીને કહે છે કે ભગવન્! ધર્મતીર્થ પ્રવર્તાવો। ત્યાર પછી વરસીદાન આપીને તીર્થંકર દીક્ષા લે છે. સર્વ તીર્થંકરના સબંધમાં આ પ્રમાણે બને છે.

રત્નચૂડ —" અરે બધુ ! તું આવી રીતે બોલ નહિ તારામા એટલા બધા ગુણો છે અને તુ તે ગુણોની બાબતમા એટલો બધો આગળ છે કે તેને લઇને તુ દેવતાઓને પણ પૂજ્ય છે અને તેથી તુ જ ખરે ખરો અમારો ગુરૂ છે, નિ સ્પૃહીપણુ કેવુ હોય અને - કેમ રખાય તેનો પ્રત્યક્ષ (જીવતો) દાખલો આપીને તે અમને વિશુદ્ધ માર્ગે દર્શાવ્યો છે તેથી તુ આ પ્રમાણે બોલે તે કોઇ પણ પ્રકારે ઉચિત નથી "

નિ સ્પૃહતાનુ જ્વલત ષ્ટાત

ઉત્થાનની ભાવના.
વિરક્તિના પરિણામો.
કુટુબચિંતા અને ફરજ.

વિમળકુમાર—" મહાગુણાધિક કૃતજ્ઞ મહાત્મા પુરૂષોનુ આ "એક સ્પષ્ટ ચિહ્ન છે કે તેઓ અત્યત ભક્તિપૂર્વક "પોતાના ગુરૂ (ધર્મદર્શક) નુ પૂજન કરે છે, તેની "સેવાચાકરી કરે છે અને તેને બહુમાન આપે છે "જે પ્રાણી પોતાના ગુરૂનો દાસ થાય છે, તેનો "સદેશો લાવનાર લઇ જનાર નોકર થાય છે, ગુરૂનુ નાનુ મોટુ કામ "હોંસથી ચાકરની પેઠે કરે છે અને ગુરૂ મહારાજની ગુલામગીરી "કરતા જેના મનમા સહજ પણ શરમ આવતી નથી તે જ "પ્રાણી ખરો મહાત્મા છે, ખરો પુણ્યાત્મા છે, ખરો ભાગ્યશાળી "છે, ખરો કુળવાન્ છે, ખરો ધીરવીર છે, જગતને વદનયોગ્ય છે, "સાચો તપસ્વી છે અને ખરો સમજુ તેમજ ભણેલો છે જે "શરીર વિનયથી ગુરૂના કામમા તત્પર રહે છે તે જ ખરૂ શરીર છે "તેજ સાચી કાયા છે જે વાણી ગુરૂની સ્તુતિ કરે છે, ગુરૂના ગુણનુ "ગાન કરે છે તે જ સાચી વાણી છે, સાચી જીવ્હા છે, અને જે "મન ગુરૂમહારાજમા આસક્ત હોય છે, ગુરૂસબધી વિચાર પ્રેમપૂર્વક "કરે છે તે જ ખરૂ મન છે, ખરૂ ચિત્ત છે જે પ્રાણીએ આપણા "ઉપર ધર્મદાનનો ઉપકાર કર્યો હોય તેના ઉપકારનો બદલો કરોડો "ભવમા તેની સેવાચાકરી અને અનેક ઉપકાર કરવાથી પણ વળી "શકતો નથી હવે ભાઇ ! મારે તારી સાથે એક બાબતનો ખાસ વિચાર કરવાનો છે આ સસારરૂપ બદિખાનાથી મારૂ મન તદ્દન ઉઠી ગયુ છે, વિષયો મને તદ્દન દુ ખથી ભરપૂર લાગે છે, પ્રશમ ભાવ (શાતિ) જાણે અપૂર્વ-અસાધારણ-લોકોત્તર અમૃતના આસ્વાદનો અનુભવ કરાવી રહ્યો છે, તો મારે હવે ગૃહસ્થાવાસરૂપ બદિખા-

ગુરૂભક્તિ અને વિમળની વિરક્તિ

નામા ન રહેતા ભગવાન જિનેશ્વર મહારાજ સબંધી દિક્ષા અગીકાર કરની છે હવે મારે પિતા માતા અને બીજા બધુઓ તેમજ સગાઓ ઘણા છે કોઇ પણ ઉપાયે કરીને તેઓને પણ જો પ્રતિબોધ થઇ શકે તો ઘણુ સારૂ જો તેઓ પણ ભગવાનના ધર્મનો પ્રતિબોધ પામે અને વિશુદ્ધ ધર્મ આદરે એવો કાઇ પણ ઉપાય તુ બતાવ તો ખરેખર તેથી હુ પણ તેઓનુ એક સાચુ બધુકાર્ય બરાબર કરી શકુ, મતલબ તેમના બધુ તરીકે તેમનાપર ઉપકાર કરવાનો મને પ્રસગ પ્રાપ્ત થાય, અને હુ તેમના તરફની મારી ફરજ બજાવી શકુ કેમ કે એ સિવાય બીજા કોઇ પણ પ્રકારે તેમના પ્રત્યેની મારી ફરજ હુ બજાવી શકુ એમ નથી ”

ચિંતા નિવારણનો ઉપાય.
બુધાચાર્ય પરિચયની વાર્તા.
દેવપૂજન અને ગુરૂપરિચય.

રત્નચૂડ—“ ભાઇ વિમળ ! તુ જે વાર્તા પૂછે છે તેનો એક ઉપાય મારા ધ્યાનમા આવે છે એક બુધ નામના આચાર્ય છે, તે અસાધારણ વિદ્વાન્ અને સયમવાન્ છે જો કદાચ કોઇ પણ કારણે ગમે તેમ કરીને તેઓશ્રી અહીં પધારે તો તેઓશ્રી તારા બધુ વિગેરેને અવશ્ય યોગ્ય પ્રકારનો પ્રતિબોધ આપે, કારણ કે તેઓશ્રી [1]અતિશયના ભડાર છે, અન્યના ચિત્તને જાણવામા જોઇતી નિપુણતાની ખાણ છે, પ્રાણીઓને પ્રશમ રસની પ્રાપ્તિ કરાવવામા અસાધારણ છે અને યોગ્ય સમયે યોગ્ય વચન બોલવાની બાબતમા બહુ વિચક્ષણ છે ”

વિમળ—“ અહો ! બંધુ ! આવા અસાધારણ ગુણલબ્ધિસપન્ન મહાત્મા બુધ આચાર્યને તેં કયા જોયા ? ”

રત્નચૂડ—“ ગઇ અષ્ટમીને દિવસે હુ આ ક્રીડાનદનવનમા ભગવાનના પૂજન સારૂ આજ મદિરમા મારા પરિવાર સાથે આવ્યો હતો ત્યારે મેં એ મહાત્મા આચાર્યને આ મદિરના બહારના દરવાજા પાસે જ જોયા હતા હુ મદિરમા પ્રવેશ કરતો હતો તે વખતે મેં ત પસ્વી મુનિઓનુ એક મોટુ ટોળુ જોયુ તેઓની વચ્ચે એક બહુ મોટા તપસ્વી મેં જોયા તેમનો વર્ણ તદ્દન શ્યામ હતો, દેખાવ ઘણો

બુધ આચાર્યનો પ્રથમ દેખાવ

[1] અતિશય—આશ્ચર્યકારક લબ્ધિને 'અતિશય' કહેવામા આવે છે એ પુણ્યનો ઉપયોગ (વ્યય) છે

બીભત્સ હતો, માથુ ત્રપુ ખુણાવાળુ જણાતુ હતુ, ડોક લાબી અને વાકીચુકી લાગતી હતી, નાક તદ્દન ચપટું દેખાતુ, દાત છૂટા છૂટા આડાઅવળા અને દેખાવમા વિકરાળ લાગતા હતા, પેટ મોટું લાબુ અને વિચિત્ર લાગતુ હતુ અને એકદરે તેમનુ આખુ શરીર એટલુ ખરાબ લાગતુ હતુ તેમજ એટલુ કદરૂપુ જણાતુ હતુ કે જોનારને તેની સામુ જોવાથી ઉલટો ઉદ્વેગ થઇ આવે તેમનામા જો જરા પણ પસદ કરવા જેવી બાબત જણાતી હોય તો તે એક જ હતી અને તે એ હતી કે તેઓશ્રી ઘણા મધુર અને ગભીર સ્વરથી અને સ્પષ્ટ સમજી શકાય તેના વર્ણે અને ઉચ્ચારથી સુંદર ભાવાર્થવાળી ભાષામા આક ર્ષક રીતે ધર્મ કહી રહ્યા હતા આ હકીકત જોતા દૂરથી જ મારા મનમા વિચાર થયો કે આ તપસ્વી મહારાજ વાત તો બહુ ઊંચા પ્રકારની કરે છે, તેમનુ શબ્દગાભીર્ય પણ ઘણુ સારૂ જણાય છે, પણ જેવી ઊંચી શૈલીની તેઓ વાતો કરે છે અને તેનામા જે ગુણો સ્પષ્ટ દેખાય છે, તે પ્રમાણે તેઓશ્રીનુ રૂપ નથી અસ્તુ, ગમે તેમ હો-આ પ્રમાણે વિચાર કરતો કરતો હુ તો ચૈત્યમા દાખલ થઇ ગયો

રત્નચૂડનું દેવ પૂજન કાર્ય

"મદિરમા દાખલ થઇને મેં તો ભગવાનના બિંબ સાથે મારી નજરને જોડી દીધી બીજી સર્વ સાસારિક અને બહારની વાતો વિસરી ગયો મેં ભગવાનના બિંબ ઉપરથી નિર્માલ્ય (જુના ફૂલ ચદન આદિ) ઉતાર્યા, બરાબર પ્રમાર્જન કરી કોઇ જીવજતુ ન રહે તેનો ઉપયોગ કર્યો, પછી ભગવાનના શરીરને જળ વડે પ્રક્ષાલન કરી લુહીને સારી રીતે વિલેપન કર્યું, પૂજા કરી અને ફૂલના સમૂહને પ્રભુના શરીર પર ચઢાની ચારે બાજુએ પણ પાથર્યા, મગળદીપક પ્રગટ કર્યા, સુગધી ધૂપ કર્યો, પછી ('ત્રીજી નિસીહી કહીને) સર્વ દેવમદિર કાર્યનો પણ નિષેધ કર્યો, બેસવાની જગા બરાબર પુજી,[2] જમીન પર બે ઘુટણ અને બે હાથના તળીઆ મૂક્યા,[3] ભગવાનના મુખ ઉપર

---

૧ નિસીહી-નૈષેધિકી દેવપૂજનમા ત્રણ વખત નિસીહિ કહેવાની છે પ્રથમ નિસીહીથી સસારકાર્યનો પ્રતિબધ થાય છે બીજાથી મદિર સબધી કાર્યનો નિષેધ થાય છે અને ત્રીજાથી દ્રવ્યપૂજા સબધી કાર્યનો પ્રતિષેધ થાય છે (જુઓ દેવવદન ભાષ્ય ગાથા ૮ મી)

૨ જીવજતુ ન રહે તેવી રીતે (મોરપીછી વડે) પ્રમાર્જન કર્યું

૩ પચાગ પ્રણામ-ખમાસમણમા બે ચાર ઉપરાત લલાટને જમીન પર લગાડવાનો વિધિ છે (દે વ ભા ગા. ૨૫ મી)

બરાબર નજર લગાડી, સુંદર ભાવનાને લઇને શુભ પરિણામ વધવા લાગ્યા, ભક્તિનુ અત્યતપણુ હૃદયમા પ્રગટ થયુ, બન્ને આખોમા હર્ષના આસુઓ આવી ગયા, આખા શરીરમા આનદના પલકારા એક પછી એક થવા લાગ્યા, રોમાચ ખડા થઇ ગયા, જાણે આખુ શરીર કદબ પુષ્પ હોય તેમ વિકસ્વર થઇ ગયુ, અત્યત ભક્તિમા આવી જઇને અર્થ સમજણપૂર્વક ભક્તિમા લીન થઇ [1]શક્રસ્તવથી પ્રભુસ્તુતિ કરી, પછી પચાગ [2]પ્રણામ કર્યા અને જમીન પર હુ બેસી ગયો, પછી યોગમુદ્રા[3] ધારણ કરીને સર્વજ્ઞ મહારાજે બતાવેલા શાસનની ઉન્નતિ કરે તેવા સુંદર સ્તોત્રો વડે ભગવાનની સ્તુતિ કરી, સ્તુતિ કરતા કરતા ભગવાનના ગુણોથી અત કરણ રગાઇ ગયુ, ત્યાર પછી વળી ફરી વાર પચાગ પ્રણામ કર્યા (ખમાસણુ દીધુ) અને તેજ અવસ્થામા પ્રમોદમા વધારો કરનાર [4]આચાર્ય વિગેરેને પણ નમસ્કાર કર્યા, ત્યાર પછી જિનમુદ્રા[5] ધારણ કરીને ઉભો [6]થયો, ત્યાર પછી ચૈત્યવદન કર્યું, (સ્તવન કહ્યુ), તેની આખરે મુક્તાસુક્તિ મુદ્રાએ[7] પ્રણિધાન કર્યું [8] હવે આટલા

---

૧ **શક્રસ્તવ**—નમુત્થુણ—પ્રભુસ્તુતિનો એ પાઠ છે ભગવદ્‌ગુણ વર્ણનની તેમા મુખ્યતા છે ભાષા બહુ જ પ્રૌઢ અને ખેચાણ કરે તેવી છે

૨ જુઓ નોટ ના ૩ ઉપર પૃ ૧૧૯૧

૩ **યોગમુદ્રા**—બન્ને હાથની દશે આગળીઓને એકાતરિતપણે અરસ્પરસ જોડી દેવી અને કમળના ડોડવાનો તેનો આકાર કરવો તેને યોગમુદ્રા કહેવામા આવે છે પચાગપ્રણામ અને સ્તુતિ કરતી વખતે એ મુદ્રા કરવાનો આદેશ છે (દે વ ભાષ્ય-ગાથા ૧૫ તથા ૧૮)

૪ અહીં જાવત કેવિ સાહુ૦ વડે વદના કરી જણાય છે

૫ **જિનમુદ્રા** —ઉભા રહીને પગના આગળના બન્ને અગુઠા વચ્ચે ચાર આગળનો અતર અને પાછળી પાનીમા કાઇક ઓછો અતર રાખી કાયોત્સગ કરવો તેને જિનમુદ્રા કહે છે વાદણા કાઉસગ્ગ વિગેરે આ જિનમુદ્રાથી થાય છે (દે વ ભાષ્ય-ગા ૧૬ અને ૧૯)

૬ આ પ્રસગે ઉભા થવાનુ કારણ જણાતું નથી એવો વિધિ જાણવામા નથી

૭ **મુક્તાસુક્તિમુદ્રા** —બન્ને હાથને પોલા અને સરખા રાખી કપાળ પર મૂકવા તેને મુક્તાસુક્તિમુદ્રા કહે છે જયવિયરાય આ મુદ્રાથી કહેવામા આવે છે (દે વ ભાષ્ય-ગાથા ૧૭-૧૮)

૮ આ ત્રણે મુદ્રાઓ ચૈત્યવ નમાજ કરવાની છે અહીં પ્રથમ બે મુદ્રા કરી સ્તુતિ કરી રહ્યા પછી ચૈત્યવદન કરવાનુ બતાવ્યુ છે તે કેમ હશે તે વિચારવા યોગ્ય છે

વખતમાં મારા પરિવારે ભગવાનને ધરવા માટેનું બળિ (નૈવેધ) તૈયાર કર્યું હતું, સ્નાત્ર ભણાવવાની સર્વ સામગ્રી તૈયાર કરી દીધી હતી અને અનેક પ્રકારના વસ્ત્ર અલંકાર ચદરવા વિગેરે તૈયાર કર્યા હતા એમ કરીને તેઓએ સ્નાત્ર ભણાવવા માંડ્યું, સંગીત શરૂ કરવામાં આવ્યું, મધુર સ્વરવાળા કાહલા[2] વગાડવામાં આવ્યા, સુઘોષાઘંટને વગાડવો શરૂ કરવામાં આવ્યો, નરઘા અને ભાણક (ગોણીયુ)ને જોરથી વગાડવામાં આવ્યા, દિવ્ય દુંદુભિનો અવાજ ચાલુ કરવામાં આવ્યો, મોટા સુમધુર શંખોનો નાદ કરવામાં આવ્યો, સુંદર મોટા નગારાને વગાડવાની શરૂઆત કરવામાં આવી, ઘુઘરી વડે તબલાને જોરથી વગાડવામાં આવ્યા, કાંસીઓનો મોટો સુર શરૂ થઇ ગયો–આવી રીતે સર્વ વાજિત્રોના અવાજ સાથે સ્તોત્રનો (સ્નાત્રનો) પાઠ શરૂ થયો, એક બાજુએ મંત્રનો જાપ પણ ચાલુ થઇ ગયો, ફૂલનો વરસાદ વરસાવવામાં આવ્યો, સુગંધથી ભમરાઓની હારની હાર ઝપાઝપાટ કરવા લાગી, મહા મૂલ્યવાન રસ ઘણી કિંમતી સુગંધી ઔષધિઓ અને મહા પવિત્ર તીર્થના જળ વડે વિધિપૂર્વક જગતના સર્વે જીવોના બંધુ ભગવાનના બિંબનો અભિષેક અત્યંત આનંદપૂર્વક કરવામાં આવ્યો ત્યાર પછી શાંતિપૂર્વક ચૂતમંજરીએ અભિષેક[3] કર્યો, એની સાથે બીજી સખીઓ આવી હતી તેમણે પણ અત્યંત આનંદપૂર્વક સર્વ ઉચિત ક્રિયાઓ કરી અને ગાનપૂજનમાં હર્ષથી ભાગ લીધો, મહા દાન દીધા અને ટુંકામાં સર્વ ઉચિત ક્રિયાઓ અને કરણીઓ કરવામાં આવી

"આવી રીતે અત્યંત આનંદપૂર્વક ભગવાનના બિંબનો અભિષેક અને પૂજન કરીને હું સાધુઓને વંદન કરવા માટે ત્યાંથી બહાર નીકળ્યો તે વખતે તેજ મહાત્મા આચાર્યે (જેમને મેં દેરાસરમાં જતી વખતે ઉપદેશ

રત્નચૂડનું ગુરૂદર્શન

૧ એમ જણાય છે કે અત્યાર સુધી તો રત્નચૂડે દર્શન જ કર્યાં, પછી નાહીને સ્નાત્રપૂજાની શરૂઆત કરી. અથવા ભાવપૂજા કર્યાં પછી સ્નાત્ર જે દ્રવ્યપૂજાનો વિષય છે તે કરવામાં વાંધો ન હોવો જોઇએ એ વિચારવાયોગ્ય છે આ સંબંધી બે ખુલાસા વિદ્વાનો તરફથી મળ્યા છે પ્રથમ સામાન્ય દર્શન અને પછી વિશેષ મોટી પૂજા કરી, અથવા પોતે ભાવ પૂજા કરી અને સ્નાત્ર તેના પરિવારે ભણાવ્યું ભાવ પૂજા પછી દ્રવ્ય પૂજાનો નિષેધ નથી એવો એક વિદ્વાનનો અભિપ્રાય છે

૨ કાહલા —મોટા ઢોલ (લશ્કરી)

૩ સ્નાત્રપૂજાદિક પ્રથમ શ્રાવકો વૃદ્ધ લઘુના અનુક્રમ પ્રમાણે કરે અને ત્યાર પછી શ્રાવિકાઓ કરે જુઓ ધર્મસંગ્રહ પ્રથમ વિભાગ, પત્ર ૧૬૮ स्नानपूजादिव पूर्वं श्रावकैर्वृद्धलघुव्यवस्थया ततः श्राविकाभिः कार्यं ।

દેતા જોયા હતા તેઓશ્રી) કમળના આસન ઉપર સર્વે સાધુઓની વચ્ચે બેઠા હતા, મહાતપસ્વી દેખાતા હતા અને હું અંદર દાખલ થયો તે વખતે જેમ ધર્મનો ઉપદેશ આપતા હતા તેવી જ રીતે અત્યારે પણ ચાલુ ઉપદેશ મધુર વાણીથી આપી રહ્યા હતા, પરંતુ અત્યારે તેઓશ્રીનું રૂપ એવું સુંદર લાગતું હતું કે તેની ઉપમા બીજી કોઇ વસ્તુ સાથે આપી શકાય નહિ, જાણે રતિ વગરનો કામ દેવ હોય તેવા રૂપવાન્ તેઓશ્રી દેખાતા હતા, અથવા તો જાણે રોહિણી (ચંદ્રની પત્ની) વગરનો શાંત ચંદ્રમા હોય તેવી પ્રભા ચોતરફ ફેલાવતા હતા, અથવા જાણે શચી (ઇંદ્રાણી) વગરનો ઇંદ્ર હોય તેવો તેમનો વૈભવ દેખાતો હતો, તપાવેલા સુવર્ણ સમાન તેજસ્વી પોતાના દેહની કાંતિથી તેઓ પોતાની ચોતરફ રહેલ મુનિમંડળને પણ પીળા કંચનમય બનાવી રહ્યા હતા, તેઓશ્રીના પગના તળીઆ કાચ બાની પેઠે ઊંચા આવી રહેલા હતા, તેઓની શીરાઓ તદ્દન ગુઢ અને ઢંકાઇ ગયેલી હતી, તેઓશ્રીના શરીર પર સુંદર લાંછન (ચિહ્ન) દેખાઇ આવતા હતા, તેઓશ્રીના નખો કાચ જેવા ઝગમગ થતા હતા, તેઓશ્રીના બન્ને પગોની આંગળીઓ પાસે પાસે રહેલી હતી, સુંદર હાથીની સુંઢ જેવા તેઓશ્રીના બન્ને જંઘા અને સાથળો હતા, કઠીન, પુષ્ટ, સુંદર ગોળાકાર અને વિસ્તારવાળી, સિંહના બચ્ચાની લીલાની નકલ કરે તેવી તેમની કેડ હતી, તેમનો પેટનો ભાગ તોડેલા મોગ રાના ફૂલ જેવો લાગતો હતો, છાતીનો ભાગ ઘણો વિશાળ જણાતો હતો, બન્ને હાથો ઘણા લાંબા હતા, મદમસ્ત મોટા હાથીના કુંભસ્થળને પણ તોડી નાખે એવી સમર્થ તેમની હથેળીઓ જણાતી હતી, કંઠ પર ત્રણ વળીઓ ઘણી સુંદર જણાતી હતી, મુખ ચંદ્ર અથવા કમળ ની શોભાને પણ હસી કાઢે તેવું હતું, નાકની દાંડી ઊંચી અને બરા બર ઘાટસર હતી, બન્ને કાનો સારી રીતે ચોંટેલા માંસળ (માંસથી ભરેલા) અને લાંબા દેખાતા હતા, બન્ને આંખો કમળપત્રની શોભાથી પણ અધિક શોભી રહી હતી, દાંતની હાર અંદર અંદર સારી રીતે મળેલી અને એકસરખી હતી અને તેની બહાર સ્ફુરણાયમાન થતા કિરણોથી લાલ દેખાતા હોઠ સુંદર હોઇ શોભી રહ્યા હતા, તેમનું મસ્તક સુંદર અષ્ટમીના ચંદ્રસમાન લલાટથી સુશોભિત અને [1]નીચેના અવયવો ઉપર ચૂડામણિની શોભાને ધારણ કરતું હતું-એવા સુંદર શરીર સાથે એ જ મુનિ

---

૧ મતલબ નીચેનો શરીરભાગ જેવો નમણો હતો તેવો જ ઉપરનો હતો-આખું શરીર ઘણું નમણું સુંદર રૂપાળું હતું એ આશય છે

મહારાજ ધર્મનો ઉપદેશ આપી રહ્યા હતા તેઓનુ શરીર એટલુ બધુ શોભતુ હતુ કે તેને કાઇ પણ પ્રકારની ઉપમા આપી શકાય તેમ ન હોતુ

"હુ મદિરમા દાખલ થયો તે વખતે મેં સૂરિમહારાજનો ધર્મ-ઉપદેશ જરા સાભળ્યો હતો તેથી તેમના સ્વરનો મને પરિચય થઇ ગયો હતો તેથી એ સ્વરપરથી મને એમજ લાગ્યુ કે હુ મદિરમા દાખલ થયો ત્યારે જે સ્વર મેં સાભળ્યો હતો તે જ આ સ્વર છે! તુરત જ મારા

સાધુ પુરુષોની મહા યોગલબ્ધિ

મનમા વિચાર આવ્યો કે અહો! આ તો હુ મદિરમા ગયો ત્યારે જે મુનિ ઉપદેશ આપતા હતા તે જ જણાય છે! ત્યારે અત્યારે એ મહાત્માનુ આવુ અત્યત સુંદર રૂપ કેવી રીતે થઇ ગયુ હશે! અથવા તો એમા નવાઇ જેવુ શુ છે? મને અગાઉ મારા ધર્મગુરૂ સિદ્ધપુત્ર ચદને જણાવ્યુ હતુ કે આવા મહાત્મા સાધુઓને તો અનેક પ્રકારની લબ્ધિઓ હોય છે, એ લબ્ધિને લઇને તેઓ પોતાની ઇચ્છાપ્રમાણે અનેક પ્રકારના રૂપો [1]ધારણ કરી શકે છે અને તેમા જોત જોતામા ફેરફાર કરી શકે છે[2] તેથી તેઓ[3] પરમાણુ જેવા તદ્દન સૂક્ષ્મ (નાના) થઇ શકે છે, મરજી આવે તો પર્વત જેટલા મોટા (ગુરૂ) થઇ શકે છે, ધારે તો આકડાના પુમડા જેટલા હલકા થઇ શકે છે, કારણ પડે તો ઇદ્ર જાણે તેમનો નોકર હોય તેમ તેના ઉપર હુકમ કરે છે, મરજી પડે તો

---

૧ આને પ્રાપ્તિશક્તિ સિદ્ધિ કહેવામા આવેછે જુઓ નીચે નોટ ન ૩ પેટાવિભાગ ન ૮ એ વૈક્રિયલબ્ધિથી તદ્દન જુદી છે

૨ જૈન સાધુઓને લબ્ધિનો ઉપયોગ ધર્મનિમિત્ત વગર કરવાની મનાઇ છે ખાસ લાભનું કારણ વિચારીને જ તેનો ઉપયોગ કરાય છે, પણ તે અગત ઉપભોગ કે આનદ માટે તો નહિ જ અહીં લબ્ધિના ઉપયોગનો પ્રસગ આગળ જણાશે જુઓ પૃ ૧૧૯૭ તથા આગામી પ્રકરણ ૧૧-૧૨

૩ અહીંથી સિદ્ધિઓના નામો આવે છે તે નીચે પ્રમાણે —

૧ પરમાણુ જેવા તદ્દન સૂક્ષ્મ થાય તે અણિમા સિદ્ધિ
૨ પર્વત જેટલા ગુરૂ થઇ શકે તે ગરિમા સિદ્ધિ
૩ આકડાના પાન જેવા તોલમા હલકા થઇ શકે તે લઘિમા સિદ્ધિ
૪ તોલમા ઘણા ભારે થઇ શકે તે મહિમા સિદ્ધિ
૫ સર્વ ઉપર સામ્રાજ્ય સ્થાપન કરી શકે તે ઇશિત્વ સિદ્ધિ
૬ સર્વ તેમને વશ થઇ જાય તે વશિત્વ સિદ્ધિ
૭ પાણી પેઠે જમીનમા ડૂબકી મારે તે પ્રાકામ્ય સિદ્ધિ
૮ શરીરના અનેક પ્રકારના રૂપો કરે તે પ્રાપ્તિશક્તિ સિદ્ધિ વિગત માટે જુઓ આદીશ્વર ચરિત્ર સર્ગ ૧ ૮૫૨-૮૫૯

કઠણુમા કઠણુ પથ્થરની મોટી શિલા તળે ડૂબકી મારે છે, ઇચ્છા થાય તો એક ઘડામાથી સેંકડો હજારો ઘડાઓ કરે છે, જરૂર પડે તો એક કપડામાથી સેંકડો હજારો કપડાઓ દેખાડી શકે છે, તેઓ માત્ર એક કાને જ સાભળે છે એમ નહિ પણુ શરીરના કોઇ પણુ અગ કે ઉપાગેથી સાભળી શકે છે,[1] સર્વે રોગોને માત્ર એક હાથ કે આગળી અડાડવાથી દૂર કરી શકે છે,[2] આકાશમા પવનની પેઠે જાય આવે છે,[3] વિગેરે અનેક આશ્ચર્યો કરી શકે છે એ મહાત્મા સાધુઓને માટે કોઇ પણ ચીજ ન થઇ શકે તેવી નથી (અશક્ય નથી) જો એમને લબ્ધિ થઇ હોય તો તેઓ એવી એવી સર્વે બાબતો કરવાને શક્તિમાન્ થાય છે આ મુનિ મહારાજને મેં પ્રથમ જોયા ત્યારે તે ઘણા કદરૂપા બેડોળ આકૃતિ હીન લાગતા હતા અને અત્યારે ઘણા રૂપાળા, નમણા અને સુદર આકૃતિયુક્ત લાગે છે તે પરથી જણાય છે કે જરૂર એમની પાસે એવી લબ્ધિઓ હોવી જોઇએ અને આ રૂપ કુરૂપનો અતિશય મારા જોવામા આવ્યો તે તે લબ્ધિઓનુ પરિણામ હોવુ જોઇએ

ધર્મદેશનાને ગુરૂપરિચય

"ઉપર પ્રમાણે વિચાર કરતા કરતા મેં ભગવાન્ આચાર્ય મહારાજને વાદ્યા, ત્યાર પછી બીજા મુનિઓને વાદ્યા, તેઓએ પણુ સ્વર્ગ અને મોક્ષનો રસ્તો બતાવનાર અને મોક્ષ અપાવનાર 'ધર્મલાભ' રૂપ [4]આશીર્વાદ મને આપ્યો જેથી મને અતિ આનદ થયો હુ શુદ્ધ જમીન ઉપર બેસી ગયો અને એ ભગવાનની અમૃત જેવી ધર્મદેશના સાભળી એ દેશના[5] ભવ્ય પ્રાણીઓના મનને આકર્ષણ કરનારી હતી, વિષયની અભિલાષાઓને મહા વિક્ષેપ કરનારી હતી, મોક્ષનુ સુખ પ્રાપ્ત કરવાનો અભિલાષ ઉત્પન્ન કરે તેવી હતી, આ સસારના પ્રપચ ઉપર વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન કરે તેવી હતી અને ખરાબ માર્ગનો અટકાવ કરનારી હતી તે ભગવાનની એવી અદ્ભુત સુંદર દેશના સાભળી ભગવાનના ઉત્તમ ગુણોથી હુ તો રાજી રાજી થઇ ગયો પછી નજીકમા

૧ આની રીતે આખા શરીરથી પાચે ઇદ્રિયોનો બોધ થઈ શકે છે તે સભિન્ન શ્રોત લબ્ધિ છે

૨ આ આમર્ષૌષધિ લબ્ધિ છે

૩ આ ચારણુ લબ્ધિ છે

૪ જૈન સાધુને કોઈ નમસ્કાર કરે તો તેના બદલામા તેઓ ધર્મલાભ એવો શબ્દ બોલે છે—તમને ધર્મનો લાભ થાઓ એવી આશિષ્ આપે છે

૫ ધર્મકથાના ચાર પ્રકાર છે તે અનુક્રમે વર્ણવ્યા જણાય છે ૧ આક્ષેપિણી, ૨ વિક્ષેપિણી ૩ સવેજની ૪ નિર્વેદની

બેઠેલા એક શાતમુર્તિ મુનિમહાશયને મેં પૂછ્યુ કે 'આ ભગવાન્ કોણ છે? તેઓશ્રીનુ નામ શુ છે? અને તેઓ કયાના છે?" મારા એ સવાલના જવાબમા મને મુનિએ જણાવ્યુ કે 'એ મહાત્મા અમારા ગુરૂ મહારાજ છે, તેઓશ્રીનુ નામ બુધ આચાર્ય છે, તે ધરાતળ નગરના રહેવાસી હતા, એ નગરના રાજા શુભવિપાક નામે છે તેમના અને રાણી નિજસાધુતાના તેઓ પુત્ર થાય છે રાજ્યને તરણા તોલે ગણીને તેઓએ તેને તજી દીધુ છે, ઘરની બહાર નીકળી પડ્યા છે, અને હાલ તેઓ અસ્ખલિત વિહાર કરે છે અને જૂદી જૂદી જગ્યોએ વિચરે છે'

ધર્મસ્થિરતા
પરોપકાર

"ભાઇ વિમળ! એ મુનિમહારાજે બુધઆચાર્યસબધી આટલી હકીકત કહી તે સાભળીને, તેઓના અતિશયનો મહિમા નજરે જોઇને, તેઓશ્રીનુ અદ્દભુત સુદર રૂપ જોઇને અને ધર્મદેશના દેવાની તેમની કુશળતા અનુભવીને મેં મારા હૃદયમા વિચાર કર્યો કે–અહો! આજે આદિનાથ ભગવાનના દર્શન તો ખરેખર [2]રત્નાકર (સમુદ્ર)ના દર્શનજેવા થઇ ગયા! કારણ કે અહીં તો આવા આવા પુરૂષરત્નો પણ મળી આવે છે તેથી ભગવાનના દર્શન રત્નની ખાણ છે તે વખતે તેવી વિચારણાને પરિણામે હુ ભગવાનના મતમા મેરૂપર્વતના જેવો અડગ થઇ ગયો મારો આખો પરિવાર પણ એ મહાત્મા સૂરિના દર્શનથી જૈન ધર્મમા સ્થિર થઇ ગયો ત્યાર પછી ભગવાનને ફરી વારવાર વદન કરીને હુ મારા સ્થાને પાછો ગયો અને ભગવાન્ સૂરિ મહારાજા પણ ત્યાથી વિહાર કરી ગયા આ હકીકત ગઇ આઠમે બની હતી ભાઇ વિમળ! તેટલા માટે હુ કહુ છુ કે જો તે મહાત્મા બુધ આચાર્ય અહીં આવી ચઢે તો તે તારા પરિવારને અને બધુઓને જરૂર બોધ આપે. એ મહાત્મા આચાર્યને પારકા ઉપર ઉપકાર કરવાનુ એક મોટુ વ્યસન (ટેવ) છે, અને તે કારણને લઇને તેઓશ્રીએ તે દિવસે મારા ઉપર ઉપકાર કરના અને મારા આખા પરિવારને ધર્મમા સ્થિર કરવા બે વખત જૂદુ જૂદુ વૈક્રિય રૂપ (ઇચ્છા રૂપ) લીધું હતુ"

વિમળ–"ત્યારે એ મહાત્મા અહીં પધારે એવી પ્રાર્થના તુ તેઓશ્રીને ગમે તેમ કરીને કરજે"

---

૧ બુધ આચાર્યે પોતાની કથા આગળ વિસ્તારથી કહેશે જુઓ આગળ પ્રકરણ ૧૭–૨૦ (ચાલુ પ્રસ્તાવ)

૨ રત્નાકર રત્નની ખાણ દરિયો રત્નની ખાણ કહેવાયછે

રત્નચૂડ—"જેવી કુમારની આજ્ઞા! હાલ તો મારા વિયોગથી મારા પિતા મુંઝાતા હશે અને મારી માતા તો ઘેલી થઇ ગઇ હશે, માટે તેઓના મનને શાંતિ આપવા માટે મારે તેમની પાસે થોડો વખત જવાની જરૂર છે, ત્યાર પછી તારા હુકમ પ્રમાણે સર્વ વ્યવસ્થા કરીશ આ બાબતમાં તારે જરા પણ શંકા રાખવી નહિ કે મનમાં સંકલ્પવિકલ્પ કરવા નહિ."

સંસારમાં સાર સજ્જન મેળાપ.
સજ્જનથી છૂટા પડતા થતો ખેદ.
ત્રણેનો પ્રેમ, આભાર, સૌજન્ય

વિમળ—"બંધુ રત્નચૂડ! ત્યારે શું તારે જવું જ છે?"

રત્નચૂડ—"ભાઇ વિમળ! તારી સોબતરૂપ અમૃતના ઘૂંટડાનો એક વાર સ્વાદ લીધા પછી હવે મારે અહીંથી જવું છે એમ કહેતાં મારી જીભ ઉપડતી નથી કારણ કે જડ હોય છે તેના ઉપર પણ જો સજ્જનની નજર પડે તો તે સંતોષથી ભરપૂર થઇ જાય છે દાખલા તરીકે ચંદ્રમાનો ઉદય થાય છે એટલે કુમુદ (કમળની જાત) જડ છતાં પણ ચંદ્રદર્શનથી વિકસ્વર થઈ જાય છે તે જડ પ્રાણીને પણ ક્ષણવારમાં સજ્જન ઉપર એટલી પ્રીતિ બંધાઇ જાય છે કે જીવતાં તેને છોડીને તે બીજી કોઇ જગ્યાએ જતો નથી. વળી અનેક પ્રકારના અનંત દુઃખોથી ભરપૂર આ સંસારમાં જો અમૃત જેવું કાંઈ પણ હોય તો તે સજ્જન સાથે ચિત્તનો મેળાપ જ છે એમ સમજવું જો આ દુનિયામાં વિરહરૂપ મોધર ન હોત તો સજ્જનસંગ જેવી અમૂલ્ય બાબતના બરાબર બે કટકા કરનાર બીજી કોઇ વસ્તુ હોઇ જ ન શકત જે પ્રાણી સજ્જન પુરૂષને એક વખત મેળવીને છોડી દે છે તે મૂર્ખ ચિંતામણિરત્ન અમૃત અથવા તો કલ્પવૃક્ષને મેળવીને તેનો સમજણ વગર ત્યાગ કરે છે એમ સમજવું હે કુમાર! તારા વિરહના મહા ત્રાસથી મારે તારી પાસેથી જવું છે એમ બોલતાં જીભ તાળવે લાગે છે અહીંથી જવું છે એવો શબ્દ તારી આગળ હું કોઇ રીતે બોલી શકતો નથી અરે! તારી પાસે એ શબ્દ બોલવો એ તો ખરેખર મને વજ્રના અગ્નિ જેવો આકરો લાગે છે, ઘણો કઠોર લાગે છે, અરે! એ શબ્દ મારા મુખમાંથી નીકળી પણ શકતો નથી, છતાં મારા માતાપિતાને અત્યારે મારે માટે ઘણી ચિંતાનું કારણ થઇ પડેલ હોવું જ જોઇએ, તેથી તેમની ખાતર અને તેમને નિરાંત વાળવા ખાતર મારે અત્યંત લાચારીએ તને કહેવું પડે છે કે મારે હવે અહીંથી તેમની પાસે જવું પડશે."

વિમળ—"ભાઇ રત્નચૂડ! જો એમ છે તો તું હાલ ખુશીથી સીધાવ માત્ર મેં જે વાત તને કહી છે તે ભૂલી ન જતો ગમે તેમ કરીને મહાત્મા બુધસૂરિને અહીં એક વખત લઇ આવજે"

રત્નચૂડ—"ભાઇ! તારે એ બાબતમા સંકલ્પવિકલ્પ કરવાનો છે જ નહિ"

તે વખતે તુરતમા જ સજ્જનદર્શનનો વિયોગ થવાનો હતો તે હકીકતે ચૂતમંજરીના નિર્મળ હૃદયપર પણ બહુ જ અસર કરી, તેની આંખોમા આંસુ આવી ગયા અને તૂટતે અવાજે તે બોલી "કુમાર! તુ મારો સહોદર છે! ભાઇ છે! હે નરોત્તમ! તુ મારો દેવર છે! ખરેખર! તુ મારૂ શરીર છે! જીવતર છે! મારો નાથ છે[1]! જો ભાઇ! મારામા તો કોઇ ગુણ નથી, પણ મને જરા યાદ કરજે, ભૂલીશ નહિ! તારા જેવાની સ્મૃતિમા-યાદગીરીમા જે આવે તે પણ મોટા ભાગ્યશાળી ગણાય"

વિમળ—"આર્યે! જો મારા ગુરૂ કે ગુરૂપત્નીને હુ યાદદાસ્તમા પણ ન લાવુ તો પછી મારો ધર્મ ક્યા રહ્યો અને સજ્જનતા કે મોટાઇ પણ ક્યા રહ્યા!"

આ પ્રમાણે વાતચીત કરતા કરતા ચૂતમંજરી અને રત્નચૂડ કાઇક મારી[2] સાથે પણ બોલતા ત્યાથી વિદાય થયા

૧ નાથ એટલે યોગક્ષેમ કરનાર 'યોગ એટલે અપ્રાપ્તની પ્રાપ્તિ અને ક્ષેમ' એટલે પ્રાપ્તનુ રક્ષણ આ અર્થમા 'નાથ' શબ્દ વપરાયો છે બીજો કોઇ આશય અત્ર નથી.

૨ આ વાર્તા વિમળકુમારનો મિત્ર વામદેવના રૂપમા તે વખતે સંસારીજીવ હતો તે કહે છે એ લક્ષ્યમા રાખવુ પહેલો પુરૂષ તેણે પોતાને માટે વાપર્યો છે

પ્રકરણ ૮ મું

દૌર્જન્ય અને સૌજન્ય.

વામદેવ પોતાની વાર્તા આગળ ચલાવતા અગૃહીતસંકેતાને ઉદ્દેશીને સંસારીજીવ તરીકે કહે છે કે અહો અગૃહીતસંકેતા ! આવી ઘણી ઊંચા પ્રકારની વાતો વિમળકુમાર અને રત્નચૂડ વચ્ચે થઇ, દેવી ચૂતમંજરીએ ઘણો ધર્મસ્નેહ બતાવ્યો, અરસપરસ્પર આભાર અને નિઃસ્પૃહતા દેખાડ્યા, પણ મારૂં તો તેમાંની કોઇ પણ બાબત ઉપર ધ્યાન રહ્યું જ નહિ. વિમળ અને રત્નચૂડે ધર્મસંબંધી આટઆટલી વાતો કરી, પણ ભારેકર્મીપણાને લઇને તથા મારામાં દૂરભવીપણું (ઘણો કાળ સંસારમાં ફરવાપણું) હોવાને લીધે જાણે હું તો દારૂ પીધેલ હોઉં, ઉંઘી ગયેલો હોઉં, વિક્ષિપ્ત ચિત્તવાળો હોઉં, મૂર્છા પામી ગયેલો હોઉં, ગેરહાજર હોઉં, મરણ પામેલો હોઉં, તેમ મારા હૃદયમાં ધર્મનું એક પણ વચન ઉતર્યું નહિ અને મારૂં ચિત્ત જાણે વજ્ર જેવા સખ્ત પથ્થરના કટકાનું બનાવેલું હોય તેમ તેની ઉપર જિનવચનરૂપ અમૃતનું સીંચન કરવામાં આવ્યું તો પણ તે જરાએ પોચું પડ્યું નહિ, ભીનું થયું નહિ, નરમ પડ્યું નહિ અને દ્રવન પામ્યું નહિ. ત્યાર પછી તે ભગવાનની વિશેષ સ્તુતિ કરીને હું અને વિમળકુમાર જિનમંદિરમાંથી બહાર નીકળ્યા.

ભારેકર્મીના કેફનો છાક

રત્નનો ભૂમિમાં નિપાત.

મંદિરમાંથી બહાર નીકળ્યા પછી વિમળકુમારે મને કહ્યું “ભાઇ વામદેવ! આ રત્ન જ્યારે રત્નચૂડે મને આપ્યું હતું ત્યારે તે બોલ્યો હતો કે એ ઘણું કિંમતી છે અને તેમાં મોટો પ્રભાવ રહેલો છે. તો કોઇ મહાન્ લાભકારક પ્રસંગ આવી પડશે તો તેનો ઉપયોગ કરી શકાશે, બાકી મને તો એવા રત્નમાં કાંઇ ખાસ આસ્થા નથી અને તે તરફ

માટે કાઇ ખાસ ખેંચાણ પણ નથી આથી તે ખાસ ઇચ્છાવિના લીધેલ હોવાથી કદાચ તે જ્યા ત્યા ખોવાઇ જશે, માટે અહીં જ કોઇ સ્થાને મૂકીને આપણે જઇએ[1] કાઇ ખપ પડશે તો જોઇ લેશુ" મેં જવાબમા કહ્યુ કે "જેવી કુમારની ઇચ્છા!" આટલુ બોલતાની સાથે જ વિમળે પોતાના વસ્ત્રના છેડા સાથે બાધેલુ તે રત્ન મને સોંપી દીધુ મેં જમીનના એક ભાગમા તે રત્નને ગોપવીને મૂકી દીધુ અને પછી તે ભાગ ઉપર બરાબર માટી નાખી ન ઓળખાય તેવો તે પ્રદેશ કરી દીધો રત્નને એવી રીતે જમીનમા મૂકીને અમે બન્ને નગર તરફ પાછા ફર્યા, નગરમા દાખલ થયા ત્યાર પછી હુ મારે ઘરે ગયો અને કુમાર રાજમદિરે ગયો

સ્તેયની ભયકર અસર.
દુર્જનના ઘાતક વિચારો.
ચોરને પોટલે ધૂળની ધૂળ.
અધમતાના આકરા પરિણામો.

દૌર્જન્ય.

દૌર્જન્ય

ઘરે ગયા પછી મારા શરીરમા સ્તેય (ચોરી) અને માયાએ પ્રવેશ કર્યો તેની અસરતળે મેં (વામદેવે) વિચાર કરવા માડ્યો-જ્યારે રત્નચૂડે એ રત્ન વિમળકુમારને આપ્યુ તે વખતે તેણે જણાવ્યુ હતુ કે એનાથી સર્વ કાર્યો સિદ્ધ થઇ શકે તેમ છે અને ગુણમા તે ચિંતામણિ રત્નની સરખામણી કરે તેવુ છે અરે! આવા મહા મૂલ્યવાન્ રત્નને તે કોઇ મૂકી દે! આવી વસ્તુ કાઇ વારવાર પ્રાપ્ત થતી નથી, માટે બીજી ખટપટ કે ચિંતા મૂકી દઇને એ રત્નને ઉપાડી લાવુ

ચોરી

આવા અધમ વિચારને પરિણામે મેં (વામદેવે) તદ્દન નીચપણુ આદર્યુ, વિમળનો સ્નેહ વિસારી દીધો, વિમળે મારા તરફ કેટલો સદ્ભાવ દર્શાવ્યો હતો તે ભૂલી ગયો, ભવિષ્યમા મારા કૃત્યનુ પરિણામ શુ આવશે તેનો વિચાર પણ ન કર્યો, મહા પાપ થાય છે તેની ચિંતવના પણ ન કરી, કાર્યાકાર્યની તુલના વીસારી મૂકી અને માત્ર

---

[1] વિમળકુમારની નિસ્પૃહતા કેટલી વિશાળ! એને રત્ન ઉપર પ્રેમ જ નહોતો, કારણ કે એના ભાવના અને સાધ્ય તદ્દન જુદા જ હતા વ્યવહારુ માણસને એ હસવા જેવુ લાગે પણ વિશુદ્ધતર જીવનના લક્ષ્યો તદ્દન જુદા જ હોય છે આની સાથે વામદેવની નીચ વિચારધારા સરખાવવાયોગ્ય છે

સ્તેય અને માયાને વશ થઇને જે પ્રદેશમા રત્નને જમીનમા નિશાની રાખી દાટ્યું હતુ ત્યા હુ ગયો અને ત્યા પહોંચતાની સાથે જ જમીન ખોદીને રત્નને જમીન બહાર કાઢ્યુ અને ત્યાથી દૂર બીજી જગ્યાએ જમીનમા દાટી દીધુ વળી તે વખતે મારા મનમા તર્કવિતર્ક થવા માડ્યા–કદાચ વિમળકુમાર હમણા જ અહીં આવી લાગશે અને જો તે આ પ્રદેશને ખાલી દેખશે (જમીન ખોદતા અહીંથી તેને રત્ન નહિ મળે) તો તે એમ જ ધારશે કે વામદેવે (મેં) એ રત્ન ઉપાડી લીધુ, માટે જો આ જ કપડા સાથે વીંટાળીને આ જ પ્રદેશમા એ રત્ન જેવડો પથ્થરનો કકડો દાટવામા આવે તો પછી ફરીવાર તે કાઢીને વિમળ કુમાર જુએ અને તેને માલૂમ પડે કે એ તો પથ્થર છે ત્યારે તે વિચારશે કે–અહો એવુ સુદર મહા મૂલ્યવાન્ પ્રભાવશાળી રત્ન હતુ, પણ પોતે એટલો પુણ્યશાળી ન હોવાને લીધે એ રત્ન બદલાઇને પથ્થર થઇ ગયો — આ પ્રમાણે વિચાર કરીને રત્નના જેવડો જ એક પથ્થર લઇને તે કપડા સાથે વીંટાળ્યો અને જ્યા પ્રથમ રત્ન દાટ્યુ હતુ ત્યા તે જ સ્થાને અસલ કપડામા વીંટીને પથ્થરને મૂકી દીધો આ પ્રમાણે સર્વ ગોઠવણ કરીને હુ ઘેર આવ્યો

વિકલ્પો

તે દિવસ તો પસાર થઇ ગયો આખરે રાત્રી પડી હુ પલગમા પડ્યો [1]પડયા પડયા મને ચિંતા થઇ કે–અરે પેલા રત્નને હુ ઘેર ન લઇ આવ્યો એ તો ઘણુ ખોટું કર્યું મને લાગે છે કે એ કાર્ય કરતા મને જરૂર કોઇએ જોયો હોવો જોઇએ અને તે ઠેકાણેથી જરૂર તે માણસ રત્નને ઉપાડી જશે ત્યારે હવે મારે શુ કરવુ ? આ તો અધારી રાત છે! અત્યારે શુ થાય ? કેમ કરૂ ?–આવી રીતે સાચા ખોટા તર્કવિતર્ક કરવાથી મન એટલુ ચકડોળે ચઢી ગયુ કે તેના સતાપમા આખી રાત જરા પણ ઉંઘ ન આવી પલગમા આ બાજુથી તે બાજુ અને તે બાજુથી આ બાજુએ અફળાતા પછડાતા આખી રાત પસાર થઇ સવારે તો ઉઠતાની સાથે જ બેઠા થઇને જે સ્થાનકે રત્ન છુપાવ્યુ હતુ ત્યા જગલમા હુ ગયો

લુચ્ચાઇ

હવે વાત એમ બની કે તે જ વખતે વિમળકુમાર મારે ઘરે આવ્યો અને મારી તપાસ કરતા તેણે મને ઘરે દીઠો નહિ તેણે મારા ઘરના માણસો તથા નોકર ચાકરને પૂછ્યુ કે ‘ વામદેવ ક્યા ગયો છે ? હુ

1 Conscience નો અવાજ અને સ્વાર્થના સામા મનસ્તાપો વિચારવાયોગ્ય છે

ક્યા ગયો હતો તેની તેઓને ચોક્કસ ખબર તો નહોતી પણ ક્રીડા-નંદન ઉદ્યાન તરફ જતો જોવામા આવ્યો હતો એમ તેઓએ જણાવ્યુ વિમળકુમાર પણ મારા પરના સ્નેહથી મારી પછવાડે પછવાડે જે રસ્તે હુ ગયો હતો તે જ રસ્તે આવ્યો દૂરથી એને આવતો મે જોયો એને જોતા જ મારા મનમા ધ્રાસકો પડ્યો અને ગભરાટમા રત્નને જે નવા પ્રદેશમા છુપાવ્યુ હતુ તે વાત હુ ભૂલી ગયો એને બદલે પાષાણને જમીનમા દાટ્યા હતો તે ખોદી કાઢ્યો અને એમને એમ મારા કપડામા વીંટાળી લઇને કેડે ચડાવી દીધો અને પાછી તે જમીન ન ઓળખાય તેવી કરી દીધી એ પ્રમાણે કરીને હુ ઉદ્યાનના બીજા ભાગમા ચાલ્યો ગયો પછી ત્યા વિમળ આવી પહોંચ્યો એણે જોયુ કે બીકથી મારી આખો ચકળવકળ થતી હતી તેણે કહ્યુ "મિત્ર વામદેવ! તુ એકલો અહીં કેમ આવ્યો છે? અને અરે! તને કેમ બીક લાગે છે?" મેં જવાબમા કહ્યુ "અરે ભાઇ! [1]સવારમા હુ ઉઠ્યો ત્યા તો મને સમાચાર મળ્યા કે તમે પોતે અહીં (ઉદ્યાનમા) આવ્યા છો તેથી તમારી ખાતર હુ પણ અહીં આવ્યો અહીં આવીને મેં તો તમારી ઘણી તપાસ કરી પણ તમને ક્યાંઇ જોયા નહિ, એટલે વળી મારા મનમા ત્રાસ થયો કે તમે ક્યા ગયા હશો? આ ત્રાસથી મારી આખોમા ભય જણાતો હતો હવે તમને જોયા એટલે બરાબર સ્વસ્થ થઇ જઇશ મારા જીવને હવે નિરાત વળી ગઇ છે" વિમળે મારો આવો જવાબ સાભળીને કહ્યુ કે "જો એમ છે તો તો બહુ સારૂ થયુ કે આપણે અહીં જ મળી ગયા ચાલો, ત્યારે હવે આપણે ભગવાનને મદિરે જઇ દર્શન કરી આવીએ"

પણ નસીબ! — આ પ્રમાણે વાત થતા જવાબમા મેં હા કહી એટલે અમે બન્ને મદિર તરફ ચાલ્યા અને ત્યા પહોંચ્યા વિમળ દેવ-મદિરમા દાખલ થયો, હુ મ્હાનુ કાઢી દરવાજા પર ઊભો રહ્યો મેં મારા મનમા વિચાર કર્યો કે આ વિમળકુમાર બધુ બરોબર જાણી ગયો છે, માટે ચાલ જીવ! અહીંથીજ પલાયન કરી જઉં, નહિ તો જરૂર એ મારા રત્નને ખુચવી લઇ જશે, અને હુ આ નગરમા રહીશ ત્યા સુધી એ કુમારથી મારો કદિ છૂટકારો થવાનો નથી, માટે હાલ તો આ દેશ બહારજ નાસી જઉં આ પ્રમાણે વિચાર કરીને હુ ત્યો વેગથી નાઠો

---

૧ અહીં માયાપ્રપચ પણ શરૂ થઇ ગયો એક પાપ પછવાડે કેટલા બીજા પાપો કરવા પડે છે તે જોવા જેવુ છે

મારે ઘેર પણ ન જતા ત્યાથી પરભાર્યો ઉપડ્યો એવી રીતે વેગથી દોડતા દોડતા ઘણો પ્રદેશ પસાર કરી ગયો એવી રીતે ત્રણ રાત્રી અને ત્રણ દિવસ લાગલાગટ ચાલ્યા જ કર્યું અને એમ કરીને ૨૮ ¹યોજન જમીન પસાર કરી ગયો એટલે દૂર ગયા પછી મારી કેડેથી રત્નવાળુ કપડું હાથમા લીધુ અને કપડાની ગાઠ છોડી, પછી હાથમા લઈને જોઉ છુ તો રત્નને બદલે પથ્થર નીકળ્યો તે વખતે 'અરે ! મરી ગયો ! મરી ગયો !' એમ બોલતા બોલતા હુ મૂર્છા ખાઇને જમીન પર ઢળી પડ્યો મહા મુશ્કેલીએ મને જરા ચેતના આવી તે વખતે મારા મનમા ઘણો પશ્ચાત્તાપ થવા લાગ્યો અને મોટેથી રડીને બોલવા લાગ્યો કે 'અહીં તે સ્થાનેથી હુ શા માટે આવ્યો અને સ્થાન અને વસ્તુ બન્ને શા માટે ખોઇ બેઠો ? માટે જીવ ! ચાલ ! એ સ્થાનકે પાછો જઇને રત્ન તો લઇ આવુ ' આવા વિચારથી સ્વદેશ તરફ પાછો ફર્યો

વિમળની સહૃદયતા.
વામદેવની શોધ કરાવવી.
વામદેવનુ પાછુ મળવુ.

<u>સૌજન્ય.</u>

હવે જિનમદિરના બહારના ભાગમાથી હુ નાઠો ત્યાર પછી વિમળકુમારનુ શુ થયુ તે વાત કહુ હે અગૃહીતસંકેતા ! વિમળ જિન ભુવનમાથી ભક્તિપૂર્વક દર્શન કરી બહાર નીકળ્યો ત્યારે તેણે મને ત્યા જોયો નહિ તે વખતે હુ (વામદેવ) ક્યા ગયો હોઇશ એવી તેને ચિંતા થઇ તેણે આખા જગલમા મારે માટે શોધ ચલાવી, પણ મારો પત્તો લાગ્યો નહિ એટલે તેણે મારે ઘેર અને આખા નગરમા સર્વત્ર મારી ખોળ કરાવી પણ મારો પત્તો તેને ન જ લાગ્યો એવી સ્થિતિ થતા તેણે ચારે દિશાએ મારી શોધ કરવા સારૂ માણસો મોકલી આપ્યા હુ પાછો ફરતો હતો તે વખતે મારી શોધ કરવા માટે નીકળી પડેલા વિમળના માણસોમાથી કેટલાકને હુ મળી ગયો, તેને જોતા જ મારા મનમા મોટી બીક લાગી પણ તેઓ તો મારી બીકનો ખ્યાલ કર્યા વગર મને કહેવા લાગ્યા "અરે ભાઇ વામદેવ ! તમારા વિયોગથી તો વિમળકુમાર એકદમ વિલખા થઇ ગયા છે, આખો વખત દિલગીર રહે છે, અને શોકમા ગરક થઇ ગયા છે તમને પાછા

---

૧ ૧૧૨ ગાઉ-૨૨૪ માઇલ

તેડી જવા માટે અમને મોકલ્યા છે " તેઓના આવા વચન સાભળી મારા મનમા વિચાર થયો કે-હાશ ! ઠીક થયુ વિમળે મને રત્ન લેતા જરૂર જોયો નથી એમ લાગે છે આ વિચારથી મારા મનમા જે ભય થયો હતો તે દૂર થઇ ગયો એ શોધ કરનારા પુરૂષો મને વિમળની પાસે લઇ ગયા વિમળે મને જોયો કે તુરત જ તે તો મોટા સ્નેહથી મને ભેટી પડ્યો અમે બન્નેએ આખમાથી ખૂબ આસુ પાડ્યા, પણ એમા તફાવત એટલો હતો કે મેં આસુ પાડ્યા તે સર્વે કપટના હતા, જ્યારે વિમળકુમારે આસું પાડ્યા તે પ્રિય જનને મળવાના હર્ષના હતા

વામદેવની અધમ નીચતા.
ઉપજાવેલી બનાવટી વાર્તા.
માયાનો પ્રસરેલો પ્રભાવ.

અરસ્પરસ મળી રહ્યા પછી વિમળે મને પોતાના અર્ધા આસન ઉપર બેસાડ્યો અને પછી મને પૂછવા લાગ્યો કે " મિત્ર વામદેવ ! તું ત્યાથી શા માટે ચાલ્યો ગયો ? તેં કેવો અનુભવ કર્યો ? તેં શુ શુ વેઠ્યું ? શી હકીકત બની ? તે સર્વે મને બરાબર કહી બતાવ "

મેં (વામદેવે) ઉત્તર[1] આપતા કહ્યુ, " મિત્ર ! બધુ ! વિમળ ! સાભળ તે વખતે તુ મદિરમા દાખલ થયો તે તો મને બરાબર યાદ છે તારી પછવાડે હુ પણ મદિરમા દાખલ થતો હતો ત્યા તો મેં આકાશમાથી કોઇ વિદ્યાધરીને જમીન તરફ આવતી જોઇ તે વિદ્યાધરી રૂપ અને લાવણ્યથી ભરપૂર હોઇ દિશાઓને પોતાના તેજથી પ્રકાશી રહી હતી અને હાથમા યમરાજાની જાણે જીભ હોય તેવી ભયકર ઉઘાડી તરવાર લઇને આવતી હતી આવી રીતે એકી વખતે તે સુંદર અને ભયકર લાગતી હોવાથી હુ પણ આનદ અને ત્રાસ (શૃગાર અને ભય રસના ભાવો)નો વિચિત્ર સકરભાવ અનુભવવા લાગ્યો ત્યા તો તેણે મને ત્યાથી ઉપાડ્યો અને આકાશમાર્ગે ઉતાવળે ચાલવા લાગી હુ તો તે વખતે મોટેથી 'કુમાર ! કુમાર !' એવી રાડો પાડતો રહ્યો અને એ વિદ્યાધરીએ તો વિહ્વલ થઇ ગયેલા અને મોટેથી રાડો પાડતા મને ઉપાડ્યો અને સપાટાબધ આગળ આકાશમા

---

૧ જવાબ આપવામા વામદેવ કેટલી ધૃષ્ટતાથી અસત્ય બોલે છે અને માયાનો પ્રભાવ બતાવે છે તે વિચારવા જેવુ છે સસારી જીવોના એવા જ માર્ગો હોય છે પ્રથમ એને કેટલી બીક લાગે છે, પછી પોતાની સ્થિતિ ચોક્કસ જોતા એ કેટલી અધમતાની હદે જાય છે એ સર્વે લક્ષ્યપૂર્વક જોવા યોગ્ય છે

ચાલવા માંડ્યું વળી આકાશમાં ચાલતાં પોતાના સ્થૂળ પયોધરોને મારી છાતી સાથે અડાડીને અત્યંત સ્નેહથી મને તે બાથ ભીડવા લાગી અને મારા મુખપર વારંવાર ચુંબન કરી કરીને મને રતિની પ્રાર્થના કરવા લાગી, પરંતુ મિત્ર ! તે સ્ત્રી જો કે મારા ઉપર એટલો બધો સ્નેહ બતાવતી હતી તો પણ તારા વિયોગને લઇને મને તો તે ઝેર જેવી લાગતી હતી હું તો એ આખો વખત એક જ વિચાર કરી રહ્યો હતો કે જો કે આ વિદ્યાધરી મારી ઉપર એટલી બધી આસક્ત છે અને ઘણું સુંદર રૂપવાળી છે, પણ મને તેનાથી મારા ઉત્તમ મિત્રની ગેરહાજરીમાં લેશમાત્ર પણ સુખ થાય તેમ નથી આની રીતે તે વિદ્યાધરી મારી પ્રાર્થના કરી રહી હતી ત્યાં વળી એક બીજી વિદ્યાધરી આવી પહોંચી અને તેણે મને જોયો મને જોતાં જ તેને પણ મારી સાથે વિષયસુખ ભોગવવાની ઇચ્છા થઇ આવી એટલે તે પણ મને ખેંચવા લાગી આ ખેંચતાણમાં મોટેથી એક બીજાને આકરા શબ્દો સંભળાવતી તે બન્ને ખેચરીઓ જોસથી લડવા લાગી અને બન્ને વચ્ચે મોટું યુદ્ધ થઇ રહ્યું તેઓની લડાઇમાં તેઓ એટલી બધી આકુળવ્યાકુળ થઇ ગઇ કે તેઓને મારૂં ધ્યાન ન રહ્યું, હું તેઓના હાથમાંથી છૂટી ગયો અને જમીન પર પડ્યો એટલે ઊંચેથી પડતાં મારાં હાડકાં ભાગી ગયાં અને મારા શરીરને ઘણી ઇજા થઇ આવી રીતે મારૂં શરીર દબાઇ ચૂરાઇ ગયું અને મારામાં વેદનાને લીધે નાસવાની શક્તિ જરા પણ ન રહી તો પણ મેં મારા મનમાં વિચાર કર્યો કે એવી સ્થિતિ છે છતાં એ બન્નેમાંની એક પણ મને આવીને પકડે નહિ ત્યાં સુધીમાં ગમે ત્યાં નાસી છૂટું તો જીવતો છતાં વિમળકુમારને (તમને) જરૂર મળી શકું અને મારી વિરહપીડા ભાગી જાય આવા વિચારથી ઘણી મુશ્કેલીએ પણ હું ત્યાંથી નાઠો, ત્યાં તો તારા મનુષ્યો જે મને શોધવા માટે ફરતા હતા તે મને મળી ગયા અને તેમની સાથે હું તારી પાસે આવ્યો કુમાર ! ભાઇ ! મેં કેવો અનુભવ કર્યો તે હવે તારા લક્ષ્યમાં આવ્યું હશે ”

વિમળકુમારનો મારી ઉપર નિષ્કૃત્રિમ (કુદરતી) અને સાચો પ્રેમ હતો તેથી આ હકીકત સાંભળીને તે બહુ જ રાજી થયો મારા મનમાં રહેલી માયા (બહુલિકા) પણ બહુ જ ખુશી થઇ તેને એમ લાગ્યું કે આ વામદેવે મૂરખા વિમળકુમારને સારો બનાવ્યો અને એને ઠગીને સારો વિશ્વાસ બેસાડ્યો માયાને એવી હકીકત પસંદ હોવાથી તે બહુ જ રાજી થઇ

વામદેવને શૂળ.
રત્નની શોધ.
ચોકળ પ્રકાશ.
વિમળની મહત્તા.

આકરી વ્યથા

ઉપર પ્રમાણે વાત ચાલતી હતી ત્યા તો જાણે મગરમચ્છે મને આખો ને આખો પકડ્યો હોય, વજથી જાણે હુ દબાઇ જતો હોઉ, યમદેવ જાણે મને ખાઇ જતો હોય તેવી મારી અવસ્થા એકદમ થઇ ગઇ એકદમ શુ થઇ ગયુ તે સમજાયુ નહિ, મારા આતરડા એકદમ કપાઇ જવા લાગ્યા, પેટમા એકદમ શૂળ જેવી સખ્ત પીડા થઇ આવી, આખો જાણે નીકળી પડતી હોય તેવી માથામા એકદમ આકરી વેદના થઇ આવી, ચાસકા આવવા માડ્યા, શરીરના સર્વે સાધાઓ ખળભળી ગયા, દાત સર્વે એકદમ હાલવા મડી ગયા, મુખમાથી એકદમ શ્વાસ નીકળવા લાગ્યો, આખો જાણે ભાગવા માડી અને જીભ એકદમ અચકાઇ ગઇ આવો અણધારેલો બનાવ જોઇને વિમળકુમાર તો ગભરાઇ ગયો, આકુળવ્યાકુળ થઇ ગયો અને તેણે હાહારવ કરી મૂક્યો તે વખતે ત્યા ખુદ મહારાજા ધવળરાજ આવી ચઢ્યા અને લોકોનો મોટો સમુદાય પણ એકઠો થઇ ગયો તુરત જ નગરના સર્વે વૈદ્યોને એકદમ તેડાવી મગાવવામા આવ્યા તેઓએ પણ રાજ્યના આદેશથી મને ઓસડ આપવા માડ્યુ, પણ એથી મારા વ્યાધિમા પીડામા ને બળતરામા જરા પણ ફેર પડ્યો નહિ

મહાનુભાવતા

આવી અવસ્થા થતા વિમળકુમારને પેલુ રત્ન યાદ આવ્યુ અત્યારે એ રત્નનો ઉપયોગ કરવાનો વખત છે એમ વિચારીને પોતે જાતે જ જે પ્રદેશમા રત્નને મૂક્યુ હતુ ત્યા ક્રીડાનદનવનમા પોતે ગયો અને સભાળથી તે સ્થાને તપાસ કરી પણ જ્યારે રત્નનો પત્તો ન લાગ્યો ત્યારે વિમળને ભારી[1] ચિંતા થઇ કે અહો તે કેવી રીતે જીવશે ! ! આવો વિચાર કરતો કુમાર મારી પાસે આવ્યો મારી તો શરીરવ્યથા અગાઉ પ્રમાણે અત્યત ભયકર સ્થિતિમા ચાલુ જ હતી

---

૧ મહાનુભાવતા જુઓ ! ચિંતા રત્ન ખોવાયાની થઇ નહિ, પણ વામદેવના જીવનની થઇ ! ધન્ય છે સજ્જનતાને ! એને રત્ન ગયુ એ વાતનો વિચાર પણ થયો નહિ આવા પુરૂષો જગતમા કામ કરી જાય છે એનુ નામ ખરા રત્નો છે

વનદેવી ધૂણી

તે વખતે એક ઘરડી સ્ત્રી ધૂણી પ્રથમ એણે પોતાનું શરીર મરડ્યું, અને હાથ ઊંચા કર્યા, માથાના કેશ છૂટા મૂક્યા, ભયંકર રૂપ કર્યું, ફટ ફટ અવાજ કરવા માડ્યો અને તેનું આખું શરીર ભયંકર ચેષ્ટા કરવા લાગ્યું રાજા અને સર્વ માણસો તેથી બ્હી ગયા, તેથી તેની પૂજા કરી, તેને ધૂપ કર્યો અને પછી તેને પૂછ્યું "ભટ્ટારિકા ! તું કોણ છે ?" તેણે જવાબમાં કહ્યું "હું વનદેવી છું આ વામદેવની અત્યારે જે અવસ્થા થઇ છે તે મેં કરી છે, કારણ કે એ પાપીએ આ સદ્ભાવથી ભરપૂર સરળસ્વભાવી વિમળકુમારને છેતર્યો છે એ પાપી એનું રત્ન ઉઠાવી ગયો, બીજી જગ્યોએ તેને સતાડી આ યો, રત્નને બદલે પથ્થરને લઇને નાશી ગયો અને તપાસતા રત્નને બદલે પથ્થર દેખ્યો જેથી ફરીવાર તે રત્ન લેવા અહીં આવ્યો છે અને આવી ખોટી જાળ ઊભી કરી કુમારને ઠગે છે " આ પ્રમાણે કહીને વનદેવીએ મારી આખી હકીકત બરાબર કહી બતાવી અને તે એટલા વિસ્તારથી કહી કે સર્વ તે બરાબર સમજી ગયા પછી જે પ્રદેશમાં મેં રત્ન છૂપાવ્યું હતું તે પ્રદેશમાં જઇને તે રત્ન પણ બતાવ્યું આટલો પ્રત્યક્ષ પુરાવો બતાવી પછી તેણે કહ્યું "એ દુરાત્મા વામદેવના હવે ચૂરેચૂરા કરવાની છું એવા પાપીને શા માટે હૈયાત રાખવો ?" વનદેવીનો આવો નિર્ણય સાંભળી વિમળકુમાર વચ્ચે પડ્યો અને મુખેથી બોલ્યો "દેવી ! સુંદરી ! એમ ન કરો, ન કરો ! જો તમે એમ કરશો તો મારા મનમાં મોટો સંતાપ થશે "

શિષ્ટતાની હદ

વિમળકુમારે જ્યારે દેવીની એવી રીતે પ્રાર્થના કરી ત્યારે વનદેવીએ મને છોડી મૂક્યો, પણ લોકોએ મારી ઘણી નિંદા કરી, સમજુ માણસોએ મારો તિરસ્કાર કર્યો, બાળકોએ મારી મશ્કરી કરી અને સ્વજન સબંધીઓએ મને બહાર કાઢી મૂક્યો ટુંકામાં કહું તો લોકોમાં હું તરણાથી પણ હલકો થયો આટલી હકીકત બની છતાં પણ વિમળકુમારમાં તો એટલી બધી મહાનુભાવતા હતી કે તે તો મને અસલ પ્રમાણે જ જોતો હતો, મારા ઉપર એટલો જ સ્નેહ રાખતો હતો, પોતાના સ્નેહમાં જરા પણ ફેરફાર દેખાડતો નહોતો, પ્રેમભાવમાં વ્યાઘાત પડવા દેતો નહોતો, મારી ઉપર કૃપામાં ઓછાશ કરતો નહોતો અને મારાથી જૂદો એક ક્ષણવાર પણ પડતો નહોતો, એટલું જ નહિ પણ મુખેથી પણ મને કહેતો કે "મિત્ર વામદેવ ! આવા અણ

સમજુ લોકો ગમે તે બોલે તેથી તારે તારા મનમા જરા ઉદ્વેગ ન કરવો કેમ કે એ સર્વે લોકોને ખુશી કરવા એ તો બહુ મુશ્કેલ છે, માટે તારા જેવાએ તો એમના તરફ તદ્દન બેદરકારી કરવા જેવુ છે ”

વિચારણા

અગૃહીતસકેતા! આ પ્રમાણે જ્યારે વિમળકુમાર બોલતો હતો તે વખતે તેના ધ્યાનમા મારૂ (વામદેવનુ) ચરિત્ર નહોતુ એમ કાઇ નહોતુ તે મહાત્મા તો મનમા બધુ સ્પષ્ટ રીતે સમજતો હતો, તેમ છતા હુ (વામદેવ) માયાના પ્રતાપે એવા પ્રકારનુ અત્યત દુષ્ટ વર્તન કરી રહ્યો હતો અને તે મહા ભાગ્યશાળી પુરૂષ વિમળકુમાર મારા તરફ એવુ સુંદર વર્તન રાખી રહ્યો હતો તેનુ એક ખાસ કારણ એ હતુ કે—સૂર્ય કદાચ પશ્ચિમ દિશામા ઉગે અથવા પૂર્વ દિશામા અસ્ત પામે અથવા ક્ષીર સમુદ્ર પોતાની મર્યાદા છોડી દે અથવા તો કદાચ અગ્નિનો પિંડ હોય તે બરફના પિંડ જેવો ઠડો થઇ જાય અથવા તો કદાચ આખો મેરૂ પર્વત તુળડાની પેઠે પાણીમા તરે તો પણ સજ્જનો જેની કરૂણા કોઇ પણ પ્રકારના કારણ કે હેતુ વગરની હોય છે અને જે પોતે સુંદર દાક્ષિણ્યરૂપ સમુદ્રથી ભરપૂર હોય છે તેણે જેનો આદર કર્યો હોય, પોતાનાં તરીકે જેને સ્વીકારેલ હોય તેને તે છોડતા નથી, જેની આગળી પકડી હોય તેને મૂકી દેતા નથી, જેનો હાથ પકડ્યો હોય તેના તરફ ઉપેક્ષા રાખતા નથી. આ સજ્જન પુરૂષોની ખરેખરી મહત્તા છે. વળી સજ્જન પુરૂષ લુચ્ચા હુગમખોરોના ચેષ્ટિતો જાણતા હોય છે છતા પણ જાણે જાણતા જ નથી, દેખતા હોય તો પણ જાણે દેખતા જ નથી અને પોતે પરમ પવિત્ર શુદ્ધાત્મા હોઈ તેના ઉપર જરાએ શ્રદ્ધા રાખતા નથી. અગૃહીતસકેતા! તે વખતે મારા સગાસબધીઓએ મને છોડી દીધો, તજી દીધો, લોકોએ મારી લઘુતા માની અને માત્ર વિમળકુમાર જેને મેં મોટો અન્યાય કર્યો હતો તેણે જ મને પોતાની પાસે રાખ્યો અને હુ તેની સાથે રહેવા લાગ્યો

પ્રકરણ ૯ મું.

વિમળે કરેલી ભગવતસ્તુતિ.

મારા અત્યંત અધમ વર્તન છતાં વિમળકુમારે તો પોતાનું સજ્જનપણું ચાલુ રાખ્યું, મારા તરફના પ્રેમભાવમાં ઓછપ કે ઉણપ ન થાય તેની સંભાળ રાખી, મારો સંબંધ અગાઉના જેવો જ ચાલુ રાખ્યો અને પોતાની મહાનુભાવતા અને વિશિષ્ટતા દાખવી આપી

ક્રીડાનંદનવનમાં ભગવદ્દર્શને.
રત્નચૂડનું તન આગમન.
વિમળે કરેલી ભગવત સ્તુતિ.

એવી રીતે આનંદ કરતા એક વખત હું (વામદેવ) અને વિમળકુમાર ક્રિડાનંદનવનમાં આવેલા તીર્થંકર મહારાજના મંદિરમાં દર્શન કરવા સારૂ ગયા વંદનપૂજનના સર્વ કાર્ય થઇ ગયા પછી વિમળકુમારે અત્યંત મધુર વાણી વડે શ્રી જિનેશ્વર દેવની સ્તુતિ કરવાનો આરંભ કર્યો હજુ વિમળકુમાર પ્રભુની સ્તુતિ કરી રહ્યો છે એટલામાં પોતાના તેજથી દિશાઓને પ્રકાશ કરતો રત્નચૂડ વિદ્યાધર ત્યાં આવી પહોંચ્યો તે વખતે તેની સાથે અનેક ખેચરો પણ આવેલા હતા તેણે પછવાડે ઊભા ઊભા કાનને અત્યંત પ્રિય લાગે તેવો મધુર અવાજ સાંભળ્યો એટલે રત્નચૂડને પોતાના મનમાં ઘણોજ પ્રમોદ થયો અને તે વિચાર કરવા લાગ્યો કે અહો! ધન્યાત્મા વિમળકુમાર જગતબંધુ મહા ભાગ્યવાન્ શ્રી પરમાત્માની સ્તુતિ કરી રહ્યો છે! ધન્ય છે એને! એ સ્તુતિ કરે છે તે આપણે બરાબર સાંભળીએ[1] પછી એણે કોઇ

---

૧ એક પૂજક સુંદર સ્વરે સ્તુતિ કરતો હોય તો મોટા સ્વરથી રાગ કાઢી ભક્તની એકાગ્રતા તોડવાની દેખાતી વર્તમાન પદ્ધતિ સાથે આ વિચારશીળ વર્તના સરખાવવા યોગ્ય છે

પણ જાતનો અવાજ કર્યા વગર સંજ્ઞામાત્રથી સર્વ ખેચરોને ચૂપ કરી દીધા અને જાતે નિશ્ચળ થઇ ચૂતમજરીની સાથે પોતે પણ જાણે ચિત્ર ચિતરેલ જ હોય તેમ તદ્દન હાલ્યા ચાલ્યા વગર સ્થિર થઇ રહ્યો વિમળકુમારની આંખો તે વખતે આનદઅશ્રુથી પૂર્ણ થઇ ગઇ હતી, તીર્થંકર મહારાજના મુખ ઉપર તેની નજર એકદમ સ્થિર થઇ ગઇ હતી, તેના અવાજમા અત્યત ગભીરતા જણાતી હતી અને આખુ શરીર રોમાચથી વિભૂષિત થઇ ગયુ હતુ તેનામા તે વખતે ભક્તિનો આવેશ એટલો બળવાન્ થઇ ગયો હતો કે તે આવેશના પ્રભાવથી જાણે સનાતન શુદ્ધ પરમાત્મા શ્રી ભગવાન્ જિનેશ્વર પોતાની સન્મુખ જ ખડા હોય તેમ તેમને કાઇક ઠપકો દેવાની ભાષામા, કાઇક વિશ્વાસના આશ્વાસનમા, કાઇક સ્નેહયુક્ત મીઠા શબ્દોમા અને કાઇક પ્રાર્થના અને પ્રેમની મીઠાશમા તદ્દન વિશુદ્ધ મનવાળો વિમળકુમાર સ્તુતિ કરવા લાગ્યો [1]

<u>ભગવતસ્તુતિ.</u>

अपारघोरससारनिमग्नजनतारक !
किमेष घोरससारे नाथ ! ते विस्मृतो जन ? ॥ १ ॥
सद्भावप्रतिपन्नस्य तारणे लोकबान्धव !
त्वयास्य भुवनानन्द ! येनाद्यापि विलम्ब्यते ॥ २ ॥
आपन्नशरणे दीने करुणामृतसागर ! ।
न युक्तमीदृश कर्तुं जने नाथ ! भवादृशाम् ॥ ३ ॥
भीमेऽह भवकान्तारे मृगशावकसन्निभ ।
विमुक्तो भवता नाथ ! किमेकाकी दयालुना ? ॥ ४ ॥

"પાર વાગરના મહા ભયકર સસારસમુદ્રમાં ડૂબી ગયેલા "પ્રાણીને તારનાર ! હે નાથ ! આ ભયકર સસારસમુદ્રમા શુ તમે "મને ભૂલી ગયા છો ? વિસરી ગયા છો ? ૧. હે નાથ ! ત્રણ ભુવનને "આનદ આપનાર ! હુ સદ્દ્ભાવને વારણુ કરી રહ્યો છુ, છતા આપ "મને સસારમાથી તારવામા ઢીલ કરો છો (તેથી મને જણાય છે કે "તમે મને તદ્દન ચૂકી ગયા છો) ૨. અહો કરૂણામૃતના સમુદ્ર ! જે "પ્રાણી જાતે દીન હોઇ આપને શરણે આવે તેની સાથે તમારા જેવા "દીનવત્સલે એ પ્રમાણે કરવુ કોઇ પણ રીતે ઉચિત નથી ૩. હે નાથ ! "આપ આવા દયાળુ છો છતા આવા ભયકર જગલમા (ભવાટવીમા)

---

૧ આ સ્તુતિ મુખપાઠ કરવા યોગ્ય હોવાથી સસ્કૃત અને ભાષાન્તર બન્ને આપ્યા છે મનનપૂર્વક વાચવી અને પસદ આવે તેણે મુખે કરી લેવી

इतश्चेतश्च निक्षिप्तचक्षुस्तरलतारक ।
निरालम्बो भयेनैव विनश्येऽहं त्वया विना ॥ ५ ॥
अनन्तवीर्यसंभार ! जगदालम्बदायक !
विधेहि निर्भयं नाथ ! मामुत्तार्य भवाटवीम् ॥ ६ ॥
न भास्कराद्दते नाथ ! कमलाकरबोधनम् ।
यथा तथा जगच्चक्षु ! त्वदृते नास्ति निर्वृति ॥ ७ ॥
किमेष कर्मणा दोष ? किं ममैव दुरात्मन ? ।
किं वास्य हतकालस्य ? किं वा मे नास्ति भव्यता ? ॥ ८ ॥
किं वा सद्भक्तिनिर्ग्राह्य ! सद्भक्तिस्त्वयि तादृशी ।
निश्चलाद्यापि संपन्ना ? न मे भुवनभूषण ! ॥ ९ ॥
लीलादलितनिःशेषकर्मजाल ! कृपापर !
मुक्तिमर्थयते नाथ ! येनाद्यापि न दीयते ॥ १० ॥
स्फुटं च जगदालम्ब ! नाथेदं ते निवेद्यते ।
नास्तीह शरणं लोके भगवन्तं विमुच्य मे ॥ ११ ॥

"મને એક હરણના નાના બચ્ચાની પેઠે એકલો શા માટે મૂક્યો
"અથવા રહેવા દીધો છે? ૪. હું તો ચકળવકળ આંખો આ બાજુ
"અને પેલી બાજુ ફેરવ્યા કરૂં છું અને મને કોઇનો આધાર નથી.
"તમારા વગર એ જંગલમાં હું તો ભયથી એકલો મરી જઇશ એ
"વાત આપ ધ્યાનમાં લો. ૫. અહો! અનંત વીર્યવાન્! જગતને
"આલંબન આપનાર! મને સંસારઅટવી ઉતારીને ભય વગરનો કરો,
"મારી બીક દૂર કરો અને મને બચાવો ૬. હે નાથ! કમળના
"સમૂહને જાગૃત કરવા માટે જેમ સૂર્ય સિવાય બીજો કોઇ સમર્થ નથી
"તેમ હે જગતના ચક્ષુ! તમારા વગર આ દુનિયાથી મારી નિર્વૃતિ
"કોઇ પ્રાણી કરે તેમ નથી ૭. હે ત્રણ ભુવનના ભૂષણરૂપ ભગવાન્!
"શું એ તો મારા કર્મનો દોષ છે? અથવા મારો પોતાનો (મારા
"અધમ કષ્ટસાધ્ય આત્માનો) દોષ છે? અથવા તો શું અત્યારના
"કાળનો દોષ છે? અથવા તો મારામાં એવા પ્રકારની ભવ્યતા નથી? ૮.
"અથવા તો હે સદ્ભક્તિથી ગ્રાહ્ય થનાર ભુવનભૂષણ મહાત્મા! મારી
"હજુ તારામાં એવી નિશ્ચળ ભક્તિ જ થઇ નથી? કે હે નાથ! લીલા
"માત્રમાં-રમતમાં-કર્મના જાળને કાપી નાખનાર! અને કૃપાતત્પર
"તમે મને મુક્તિના અર્થીને હજુ પણ તે આપતા નથી? ૯-૧૦.
"(મને મુક્તિ મળતી નથી તેનું કારણ શું? એમાં વાંધો શું છે? ક્યાં
"વાત અટકે છે? શા માટે અટકે છે?) હે જગતના અવલંબન!

त्व माता त्व पिता बन्धुस्त्व स्वामी त्वं च मे गुरु ।
त्वमेव जगदानन्द। जीवित जीवितेश्वर ! ॥ १२ ॥
त्वयावधीरितो नाथ ! मीनवज्जलवर्जित ।
निराशो दैन्यमालम्ब्य म्रियेऽह जगतीतले ॥ १३ ॥
स्वसवेदनसिद्ध मे निश्चल त्वयि मानसम् ।
साक्षाद्भूता यभावस्य यद्वा कि ते निवेद्यताम् ? ॥ १४ ॥
मच्चित्त पद्मवन्नाथ ! दृष्टे भुवनभास्करे ।
त्वयीह विकसत्येव विदलत्कर्मकोशकम् ॥ १५ ॥
अनन्तजन्तुसन्तान यापाराक्षणिकस्य ते ।
ममोपरि जगन्नाथ ! न जाने कीदृशी दया ? ॥ १६ ॥
समुन्नते जगन्नाथ ! त्वयि सद्धर्मनीरदे ।
नृत्यत्येप मयूराभो मेह्वोर्दण्डशिखण्डिक ॥ १७ ॥

"તમને આ બાબત બરાબર સ્ફુટ કરીને સ્પષ્ટ રીતે જણાવવાની રજા
"લઉં છું કે હે નાથ ! આ લોકમા મારે તમારા સિવાય બીજુ કોઇ શરણ
"નથી, બીજા કોઇને આધાર નથી ૧૧. મારા જીવનના પ્રભુ ! તમે
"મારી માતા છો, મારા પિતા છો, મારા બધુ છો, મારા સ્વામી છો,
"મારા ગુરૂ છો અને જગતને આનદ આપનાર પ્રભુ ! તમે જ મારૂ
"જીવતર છો ૧૨. હે નાથ ! તમે જો મારો તિરસ્કાર કરશો અથવા
"મારા તરફ બેદરકારી કરશો તો હુ તદ્દન આશાવગરનો અને નિરાશ
"થઇ જઇશ અને જેમ માછલુ જળવગરના સ્થળ ઉપર નિરાધાર થઇને
"મરી જાય છે તેવા મારા પણ હાલ થશે ૧૩. હે ભગવન્ ! મારૂ
"મન તમારામા બરાબર નિશ્ચળ થઇ ગયુ છે અને તે હકીકત પોતાના
"જાતિઅનુભવથી મને સિદ્ધ થઇ ગઇ છે અથવા તો તમને તો
"અન્ય પ્રાણીઓના અતર્ગત ભાવો પણ સાક્ષાત્ થઇ ગયેલા હોવાથી
"તમને એ વાત જણાવવાની જરૂર જ ક્યા રહી છે ? ૧૪. હે નાથ !
"ત્રણ ભુવનને પ્રકાશ કરનાર આપસાહેબને દેખતા પદ્મ (કમળ)ની
"પેઠે મારૂ ચિત્ત વિકાસ પામે છે અને કર્મરૂપ કોશેટાને (અદરના ભાગને)
"ભેદી નાખે છે ૧૫. હે નાથ ! આપને તો અનતા પ્રાણીઓના
"વ્યાપાર ઉપર ધ્યાન આપવાનુ છે, તેથી આપની મારા ઉપર હે
"જગતનાથ ! કેવી દયા છે તે હુ જાણતો જ નથી ૧૬. હે જગતનાથ !
"આપશ્રી રૂપ વાદળ ચઢી આવતા મારા હાથરૂપ મોર નાચ કરી

૧ महोदण्ड પ્રત પાઠાતર છે दोर्दण्डनो અર્થ લાકડી જેવો હાથ થાય છે અસલ પાઠ શુદ્ધ જણાય છે

तदस्य किमियं भक्तिः ? किमुन्मादोऽयमीदृशः ? ।
दीयतां वचनं नाथ ! कृपया मे निवेद्यताम् ॥ १८ ॥

मञ्जरीराजिते नाथ ! सच्चूते कलकोकिलः ।
यथा दृष्टे भवत्येव लसत्कलकलाकुलः ॥ १९ ॥

तथैव सरसानन्दबिन्दुसंदोहदायक ! ।
त्वयि दृष्टे भवत्येव मूर्खोऽपि मुखरो जनः ॥ २० ॥

तदेनं मावमंस्थेथा नाथासम्बद्धभाषिणम् ।
मत्वा जनं जगज्ज्येष्ठ ! सन्तो हि नतवत्सलाः ॥ २१ ॥

किं बालोऽलीकवाचालः आलजालं लपन्नपि ।
न जायते जगन्नाथ ! पितुरानन्दवर्धनः[1] ॥ २२ ॥

तथाश्लीलाक्षरोल्लापजल्पकोऽयं जनस्तव ।
[2]किं विवधयते नाथ ! तोषं किं नेति कथ्यताम् ॥ २३ ॥

"રહ્યો છે, થનગન થનગન કરી રહ્યો છે ૧૭. ત્યારે નાથ ! શુ એ "તે એની ભક્તિ છે કે આ તે એને કોઇ પ્રકારની ગાંડાઇ આવી "ગયેલી છે (તેનો આવેશ છે) તે હે મહારાજ ! મારા ઉપર કૃપા "કરીને મને જણાવો (એટલે વસ્તુસ્થિતિનુ મને બરાબર ભાન થાય) ૧૮. "જ્યારે સુંદર આંબાના વૃક્ષ ઉપર માંજર (મહોર-મોર) આવે છે "ત્યારે તેને જોઇને જેમ મધુર કોકિલપક્ષી (કોયલ) સુદર રાગ ગાવા "મડી જાય છે, ૧૯. તેવી રીતે હે સુદર રસ અને આનંદબિંદુના "સમૂહને આપનાર મારા નાથ ! તમને જોતા આ પ્રાણી (હુ) તદ્દન "મૂર્ખ-અણસમજુ હોવા છતા વાચાળ થઇ જાય છે અને તમારી સ્તુતિ "કરવા મડી જાય છે ૨૦. હે જગતમા શ્રેષ્ઠ પુરૂષ ! હે મારા નાથ ! "હુ આવુ આડું અવળુ ઠેકાણા વગરનુ બોલનારો છુ એમ માનીને "આપ મારી તરફ બેદરકારી બતાવશો નહિ, મને તિરસ્કારી નાખશો "નહિ, કારણ કે પોતાને નમન કરનાર પ્રાણીઓ તરફ સત પુરૂષો તો "હમેશા વાત્સલ્યભાવ બતાવનાર જ હોય છે, પ્રેમભાવ દાખવનાર જ "હોય છે ૨૧. હે જગતનાથ ! એક બાળક અસ્ત-વ્યસ્ત, તોતડુંબોબડું, "કાલુઘેલુ, સાચુખોટું બોલે તે શુ પિતાના આનંદમા વધારો કરનાર "થતું નથી ? ૨૨ તેવી રીતે હે નાથ ! હુ ગામડીઆની જેવી "જેવીતેવી ભાષામા બોલી જઉં છુ, પટપટારો કરી જાઉં છુ તેથી

---

[1] वर्धकः પાઠાંતર

[2] किंचिद्धर्ययते नाथ પાઠાંતર પ્રતમા

अनाद्यभ्यासयोगेन विषयाशुचिकर्दमे ।
गर्त सूकरसकाश याति मे चटुल मन ॥ २४ ॥
न चाह नाथ ! शक्नोमि तन्निवारयितु चलम् ।
अत प्रसीद तद्देव ! देव वारय वारय ॥ २५ ॥
किं ममापि विकल्पोऽस्ति ? नाथ ! तावकशासने ।
येनैव ल्पतोऽधीश ! नोत्तर मम दीयते ? ॥ २६ ॥
आरूढमियतीं कोटिं तव किङ्करता गतम् ।
मामप्येतेऽनुधावन्ति किमद्यापि परीषहा ॥ २७ ॥
किं चामी प्रणताशेषजनवीर्यविधायक ! ।
उपसर्गा ममाद्यापि पृष्ठ मुञ्चति नो खला ॥ २८ ॥
पश्यन्नपि जगत्सर्वं नाथ ! मा पुरत स्थितम् ।
कषायारातिवर्गेण किं न पश्यसि पीडितम् ? ॥ २९ ॥
कषायाभिद्रुत वीक्ष्य मा हि कारुणिकस्य ते ।
विमोचने समर्थस्य नोपेक्षा नाथ ! युज्यते ॥ ३० ॥

"આપના સતોષમા–આનદમા વધારો થાય છે કે નહિ તે આપ મને
"કહો ૨૩. હે નાથ ! અનાદિ કાળથી મને એવો ખોટો અભ્યાસ પડી
"ગયો છે અને તેના યોગથી મારી એવી સ્થિતિ થઇ ગઇ છે કે મારૂ
"ચપળ મન વિષયરૂપ અપવિત્ર કાદવમા અથવા ખાબોચીઆમા ડુક્ક
"રની પેઠે ખુચ્યા કરે છે ૨૪. હે નાથ ! એ મારા ચળ મનને અટ-
"કાવવાને હુ શક્તિમાન્ નથી, તો હે પ્રભુ ! મારા ઉપર કૃપા કરો !
"અને આપ એને અટકાવો, અટકાવો ! એને વારો, વારો ! ૨૫. હે
"નાથ ! શુ આપના હુકમના સબધમા હજુ કાઇ શકા છે ? (એવી
"કોઇ શકા છે કે કરેલ હુકમ આ સેવક માનશે કે નહિ ?) જેને
"પરિણામે હુ આટઆટલુ કહુ છુ છતા પણ હે નાથ ! તમે મને ઉત્તર
"પણ દેતા નથી ? ૨૬. હે નાથ ! હુ તમારો નોકર થયો, તમારી
"સેવામા આટલી હદે ચઢ્યો, છતા પણ મારી પછવાડે પરીષહો દોડે
"છે તેનુ કારણ શુ ? ૨૭. આપને નમસ્કાર કરનાર–પ્રણામ કરનાર
"સર્વ જનોની શક્તિને વધારનાર હે મારા નાથ ! હજુ સુધી લુચ્ચા
"ઉપસર્ગો મારો કેડો છોડતા નથી તેનુ કારણ શુ ? ૨૮. હે નાથ !
"આખા જગતને આપ જુઓ છો, જોઇ શકો છો, છતા આશ્ચર્ય છે
"કે આપની સન્મુખ રહેલા આપના આ સેવકને કષાયરૂપ શત્રુવર્ગ
"આટઆટલી પીડા કરે છે, હેરાન કરે છે, ત્રાસ આપે છે, તે આપ
"કેમ જોતા નથી ? ૨૯ આપ એવી રીતે કષાયોવડે મને ઘેરાયલો

૧ चलम् પાઠાતર

પ્રકરણ ૧૦ મું

મિત્રમેળાપ–સૂરિસંકેતનિર્દેશ.

વિમળકુમારે અત્યંત ભદ્રિકભાવે ભગવતની આ પ્રમાણે સ્તુતિ કરી, બાજુમાં હું (વામદેવ) ઊભો હતો, પછવાડે રત્નચૂડ અને ચૂતમંજરી મોટા પરિવાર સાથે શાંતિ જાળવી સ્તુતિ સાંભળતા હતા અને આખા મંદિરમાં ભવ્ય શાંતિ અને દિવ્ય ગાન પ્રસરી રહ્યા હતા એવા અતિ આનંદપ્રસંગે સ્તુતિના અક્ષરો ભાવપૂર્વક, રસપૂર્વક, એકાગ્રતાપૂર્વક, પ્રેમપૂર્વક વિમળના મુખમાંથી નિકળતા જતા હતા આખરે સ્તુતિ પૂર્ણ થઇ

સ્તુતિ પૂર્ણ થતા મિત્રોનો મેળાપ.
રત્નચૂડે સ્તુતિની કરેલી યોગ્ય સ્તુતિ.

સુંદર માનસિક સદ્ભાવપૂર્વક પ્રાણીઓના નાથ ભગવાનની એ પ્રમાણે વિમળકુમારે સ્તુતિ કર્યા પછી પંચાંગ પ્રણામ કર્યા તે વખતે એની વાણીથી અત્યંત પ્રસન્ન થયેલો અને ઉલ્લાસયમાન થતા રોમાંચથી સુશોભિત લાગતો રત્નચૂડ ખેચર પોતાના મનમાં ઘણો સંતોષ પામી ગયો અને "હે ધીર ! ભવ(સંસાર)નો ભેદ કરનાર ભગવાનનું અતિશય સુંદર અને ભાવદર્શક સ્તવન કર્યું" એમ બોલતા બોલતા પ્રગટ થયો અને વળી કહેવા લાગ્યો "અહો ! બંધુ ! મહા ભાગ્યશાળી ! ત્રણ ભુવનના બંધુ ભગવાન ઉપર તારી આટલી બધી ભક્તિ છે તો ખરેખર તું ભાગ્યશાળી છે, કૃતકૃત્ય છે અને તારૂં આ દુનિયામાં જન્મ સફળ છે હે નરોત્તમ ! તું ખરેખર સંસારથી મુક્ત થઇ ગયો છે, કારણ કે પ્રાણીને એક વાર ચિંતામણિરત્ન પ્રાપ્ત થઇ જાય પછી તેને કદિ દળદર પ્રાપ્ત થતું નથી અને તે દરિદ્રી થવાને યોગ્ય પણ રહેતો નથી '

આવી રીતે ખેચરના અધિપતિ રત્નચૂડે અત્યંત સુંદર વાણીવડે વિમળકુમારને અભિનંદન આપ્યા પછી બહુ ભક્તિપૂર્વક ચૈત્યનાથ શ્રી આદિનાથ ભગવાનને નમસ્કાર કર્યા ત્યાર પછી પ્રથમ વિમળે તેને વંદન કર્યું અને તેણે પણ પછી ઘણા સ્નેહપૂર્વક હોંસથી વિમળકુમારને પ્રણામ કર્યા અને શુદ્ધ જમીન તપાસીને બેઠા ચૂતમંજરી પણ વંદન નમસ્કાર વિગેરે યોગ્ય કાર્ય કરીને થોડા વખતમાં ત્યાં આવી અને તેમની પાસે બેઠી સર્વ ખેચરો અને વિદ્યાધર રાજાઓ પણ મસ્તક નમાવતા જમીન પર બેઠા બન્નેએ (વિમળકુમારે અને રત્નચૂડે) એકબીજાની તંદુરસ્તીના સમાચાર પૂછ્યા અને આનંદસમાચાર મળ્યા પછી બન્ને વાત કરવા લાગ્યા

ઢીલ થવાના કારણોનું નિવેદન
રત્નચૂડને મહા વિદ્યાઓની પ્રાપ્તિ.
રાજ્યાભિષેકે પણ નિઃસ્પૃહ.
બુધસૂરિનો ગુપ્ત સંદેશો, તત્કથન

રત્નચૂડ—“મહા ભાગ્યવાન્ બંધુ! મને અહીં આવતા વધારે વખત થઇ ગયો તેનું કારણ શું હતું તે તું સાંભળ વળી તેં મને કહ્યું હતું કે મારે બુધ આચાર્યને લઇને અહીં જલ્દી આવવું તેમને પણ હજુ સુધી હું લઇ આવી શક્યો નથી તેનું કારણ પણ કહું છું તે તું સાંભળ તારી પાસેથી છૂટો પડ્યો એટલે તુરત જ હું વૈતાઢ્ય પર્વત ઉપર મારા નગર તરફ ગયો અને ત્યાં જઇને જોઉં છું તો મારી માતા શોકથી બાવરી થઇ ગઇ હતી અને મારા પિતાશ્રી પણ દિલગીરીથી વિહ્વળ થઇ ગયા હતા, તેમને મેં ધીરજ આપી અને તેમની પાસે તે આખો દિવસ રહ્યો એ દિવસ તો અરસ્પરસ મેળાપથી બહુ આનંદકારી થઇ ગયો હતો તે એમ જ પસાર થઇ ગયો પછી દેવ પ્રભુને નમસ્કાર કરીને હું પલંગમાં સુતો પરમાત્મા શ્રી જિનેશ્વર ભગવાનનું ધ્યાન કરતા મને દ્રવ્યથી નિદ્રા આવી ગઇ, પણ ભાવથી નિદ્રા ન આવી (મતલબ બાહ્ય નજરે હું ઉંઘતો હોઉં એમ જણાય, પણ અંદરથી હું જાગતો હતો) એ અવસરમાં ‘હે ભુવનેશ્વરના ભક્ત! મહા ભાગ્યશાળી! ઉઠ, ઉઠ!’ એવા મનોહર શબ્દો મારે કાને પડ્યા એટલે હું જાગી ગયો તે વખતે પોતાના તેજથી જેમણે દિશાઓને પણ તેજસ્વી કરી દીધી છે એવી અનેક દેવીઓ મારી આગળ ખડી રહી હોય તેમ મને લાગ્યું મેં એકદમ સંભ્રમમાં ઉઠવા રૂપ તેમનું અતુલ્ય પૂજન કર્યું તેઓ મારા વખાણ કરતી સર્વે મને કહેવા લાગી ‘હે નરો

ત્તમ ! તમારા મનમા જિનવર ભાષિત ધર્મ સ્થિર થયો છે તેથી તમે ખરેખર ધન્ય છો, કૃતકૃત્ય છો અને અમારી જેવાને પૂજવા યોગ્ય છો અમે [1]રોહિણિ વિગેરે વિદ્યાઓ છીએ, તમારા પુણ્યના જોરથી પ્રેરાઇને તમને વરવા માટે અમારી જાતે જ ચાલી ચલવીને અહીં આવ્યા છીએ તમારા અત્યત નિર્મળ ગુણુથી અમે તમોને વશ થઇ ગયા છીએ અને અમે સર્વે અત કરણપૂર્વક તમારા અત્યત અનુરાગી થયા છીએ હે ધીર ! જે ભાગ્યશાળીના હૃદયમા ભગવાનને નમસ્કાર રહેલો છે અને તેને જે જગતમા પ્રકાશિત કરી રહ્યો છે તેનુ ગામન તો સર્વદા જગતમા જાગતુ જળતુ રહે છે અને કોઇ પણ વસ્તુ એને મળવી દુર્લભ છે જ નહિ અમે પચપરમેષ્ઠિ નમસ્કાર (નવકાર) રૂપ મત્રના જોરથી તમારી સાથે જોડાઇ ગયેલી છીએ અને અમારી મેળે આવીને તમારી દાસી થઇ ગયેલી છીએ હે પુરૂષોત્તમ ! અમે તમારા શરીરમા પ્રવેશ કરશુ તમે ભવિષ્યમા ચક્રવર્તી થશો અમારા આદેશથી આ વિદ્યાધરોનુ મોટુ લશ્કર છે એ સર્વ અત્યારે તમારા તાબામા આવ્યુ છે એ આખુ લશ્કર દરવાજા ઉપર ઊભુ છે" તેઓ આમ કહેતી હતી તે જ વખતે ઝૂલતા કુડળ બાજુબધ અને મુગટના મણિઓથી દિશાઓને દિપાવતા અનેક ખેચરો આવીને મને નમી પડ્યા

"હવે તે વખતે ઘણા જોરથી પ્રભાતની નોબતના ઉદયના સૂર સાથે ગડગડાટ થવા લાગ્યા અને કાલનિવેદકે જણાવ્યુ કે—

"આ સૂર્ય લોકમા પોતાના સ્વભાવથી ઉદય પામ્યો છે, તે
"દૃષ્ટિને વધારે પ્રસાર આપે છે અને મનુષ્યોને પ્રબોધ કરે
"છે (દૃષ્ટિને પ્રસાર તે સ્થળ દૃષ્ટિનો વિસ્તાર સમજવો અને
"પ્રબોધ એટલે જાગવુ-નિદ્રા દૂર કરવી એ અર્થ સમજવો)
"વિશુદ્ધધર્મની પેઠે એ સૂર્ય સુદર અનુષ્ઠાનનુ કારણ બને છે
"(સુદર અનુષ્ઠાનો દિવસે થાય છે) અને સર્વ સપત્તિઓને
"તે મેળવી આપનાર છે તેથી હે લોકો ! તમે ઉઠો, જાગ્રત
"થાઓ અને વિશુદ્ધ ધર્મમા આદર કરો કે જેથી તમે કદિ
"ખ્યાલ પણ ન કર્યો હોય તેવી સપત્તિઓ તમને પ્રાપ્ત થાય"

"આ પ્રમાણે કાળનિવેદકના શબ્દો સાભળીને મેં મારા મનમા ચિંતવના કરી અહો ભગવાને ભાષેલા વિશુદ્ધ ધર્મનો મહિમા

---

૧ રોહિણિ એ મહાવિદ્યાની અધિષ્ઠાયિકા દેવી છે નમિવિનમિને એ વિદ્યા ધરણેંદ્રે આપી હતી એનો નિર્દેશ આદિશ્વર ચરિત્રમા છે સોળમાની તે એક મહાવિદ્યા છે

કેટલો જબરો છે કે મારા સ્વપ્નામાં પણ ખ્યાલ ન હોતો છતાં આ વિદ્યાઓ મને પોતાની મેળે સિદ્ધ થઇ!! પરંતુ એમાં હરખાઇ જવાનું નથી, એમાં રાચી માચી જવાનું નથી ખરેખર આ તો મને એક અંતરાય-વિઘ્ન ઊભું થયું કદાચ હવે મારાથી બંધુ વિમળ સાથે દીક્ષા લેવાનું બની નહિ શકે નહિ કારણ કે [1]પુણ્યાનુબંધી પુણ્યને પણ ભગવાને સોનાની બેડી જેવું કહ્યું છે હવે બીજી રીતે વિચારૂં તો ચંદન સિદ્ધપુત્રે અગાઉથી જ કહ્યું હતું કે હું વિદ્યાધરનો ચક્રવર્તી થઇશ અને વિમળકુમારે મારા શારીરિક લક્ષણો પરથી એ વાતને ટેકો આપ્યો હતો તો હવે એમાં બીજું શું કરવું? એમ જ બનવાનું હોય એમ લાગે છે' આ પ્રમાણે હું વિચાર કરતો હતો ત્યાં તો વિદ્યાદેવીઓએ મારા શરીરમાં પ્રવેશ કર્યો અને વિદ્યાધરોએ મારો રાજ્યાભિષેક કરવાની શરૂઆત કરી દીધી અનેક જાતના કોતુકો રચનામાં આવ્યા, અનેક મંગળ કરવામાં આવ્યા, પવિત્ર તીર્થોમાંથી જળ મગાવવામાં આવ્યું, ચૌદ રત્નો પ્રગટ થયા અને સોનાના અને રત્નના કળશો તૈયાર કરવામાં આવ્યા આવી રીતે અત્યંત આનંદ અને મહોત્સવપૂર્વક મારો રાજ્યાભિષેક કરવામાં આવ્યો

"બંધુ વિમળ! ત્યાર પછી દેવની પૂજના કરતાં, ગુરૂ અને વડીલ વર્ગને સન્માન આપતાં, રાજ્યનીતિનું બરાબર સ્થાપન કરતાં પ્રધાનમંડળ અને નોકરવર્ગની બરાબર નીમણુકો કરતાં, હાથની સેના રાજ્યો તરફથી આવતી ખંડણી અને પ્રણામને સ્વીકારતાં અને નવીન રાજ્યને ઉચિત સર્વ વ્યવસ્થાઓ ગોઠવતાં મારા કેટલાક દિવસો વ્યતીત થયા એ કામમાંથી જરા ફારેગ થતાં જ મને તારો આદેશ યાદ આવ્યો અને તુરત જ મનમાં આવ્યું કે- વિમળબંધુએ કહ્યું છે તે પ્રમાણે હજુ સુધી મેં બુધઆચાર્યની શોધખોળ પણ કરી

૧ પુણ્યાનુબંધી પુણ્ય જે પુણ્યનો ઉપભોગ થતાં નવું પુણ્ય બંધાય તેને 'પુણ્યાનુબંધી પુણ્ય કહેવામાં આવે છે ધનનો સખાવતમાં વિવેકપૂર્વક ઉપયોગ કરવો દાન કરવું એ પુણ્યાનુબંધી પુણ્ય છે મોજશોખ શરીરસુખ અને આનંદ વિલાસમાં ધન શરીરનો ઉપયોગ કરવાથી પાપાનુબંધી પુણ્ય ભોગવાય છે એવી રીતે પાપના ઉદય વખતે હાયવોય કરવાથી પાપ બંધાય તેને પાપાનુબંધી પાપ કહેવાય છે જ્યારે સમતાથી વેદતાં પુણ્યબંધ થાય તેને પુણ્યાનુબંધી પાપ કહેવામાં આવે છે આમાં પુણ્યાનુબંધી પુણ્ય ઉત્કૃષ્ટ છે છતાં પુણ્ય પણ આખરે કર્મ છે, સંસારમાં રખડાવનાર છે ભોગવવું પડે જ છે તેથી તત્ત્વદષ્ટિએ ત્યાજ્ય છે પ્રાજ્ઞો તેમાં રાચી જતા નથી

૨ નિઃસ્પૃહતા કેટલી ઉત્તમ છે તે અત્ર વિચારવું

નહિ અને તેમને મારા બંધુની પાસે લઇ પણ ન ગયો! અરેરે! મારો તે કેટલો પ્રમાદ! કેટલું આળસ! કેવી ભૂલ! ત્યાર પછી એ મહાત્માની શોધ કરવા સારૂ હું જાતે જ ઘણા ભૂમિપ્રદેશમાં ફર્યો, દૂર દેશ ગયો અને મેં આચાર્યની શોધ કરી આખરે એક નગરમાં તેઓશ્રીનો મને પત્તો લાગ્યો તેમને મળતા જ તેઓશ્રી સન્મુખ તારી સર્વ હકીકત મેં જણાવી દીધી તેઓશ્રીએ મને કહ્યું "તું અહીંથી જા અને વિમળને આ પ્રમાણે જણાવ હું તારી પછવાડે આવીશ વિમળના સગાસબંધીઓને બોધ કરવાનો એ જ ઉપાય છે, બીજો કાંઇ ઉપાય નથી"

વામદેવ સંદેશો સમજ્યો નહિ.
ઢીલનો ખુલાસો અને પ્રેમ-આભાર.

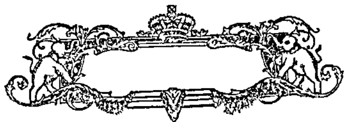
પછી બુધસૂરિએ જે [1]સંદેશો રત્નચૂડને કહ્યો હતો તે વિગતવાર રત્નચૂડે વિમળકુમારના કાન પાસે જઇ ધીરેથી સંભળાવ્યો (વામદેવ કહે છે કે હે અગૃહીતસંકેતા!) એણે ખાનગીમાં જે સંદેશો કહ્યો તે મારા સાંભળવામાં ન આવ્યો આ પ્રમાણે સંદેશો આપીને પછી રત્નચૂડે વિમળકુમારને સર્વ સાંભળે તેવી રીતે કહ્યું "આ કારણને લઇને અહીં આવવામાં મને ઢીલ થઇ અને એટલા માટે બુધસૂરિને સાથે લઇને હું આવ્યો નથી" વિમળકુમારે જવાબમાં કહ્યું "બંધુ! તેં બહુ જ સારૂં કર્યું"

ત્યાર પછી હું, વિમળકુમાર, રત્નચૂડ, ચૂતમંજરી અને ખેચરો નગરમાં આવ્યા રત્નચૂડ ત્યાં બે ત્રણ દિવસ ઘણા આનંદથી રહ્યો અને ત્યાર પછી પોતાને સ્થાનકે ગયો

---

૧ આ સંદેશો શો હતો તે આવતા પ્રકરણ બારમામાં સમજાશે

પ્રકરણ ૧૧ મું

પ્રતિબોધ રચના.

વિમળકુમારની વિરક્તિ.
ધવળરાજની મોહચિંતા.
વ્યવહાર નીકાલની ધારણા.

અતિ કુશળ ભાવનો ખાસ અભ્યાસ કરેલો હોવાને લીધે, કર્મજાળ તદ્દન લીન થઇ ગયેલ હોવાને લીધે, જ્ઞાનની ઘણી વિશુદ્ધિ થઇ ગયેલી હોવાને લીધે, એકદર ઇદ્રિયના વિષયો તજવા યોગ્ય સમજાવાને લીધે, પ્રશમ (શાંતિ) ભાવ ગ્રહણ કરવા યોગ્ય હોવાને લીધે, કોઇ પણ પ્રકારનુ ખરાબ અગ્નિ વર્તન વિદ્યમાન ન હોવાને લીધે, આત્મવીર્ય ઘણુ પ્રબળ થઇ ગયેલ હોવાને લીધે, તેમ જ પરમપદપ્રાપ્તિનો કાળ તદ્દન નજીક આવી ગયેલ હોવાને લીધે (ઉપરની હકીકત બન્યા પછી) વિમળકુમાર રાજ્યલક્ષ્મીમા રાચી માચી જતો નથી, શરીરની કોઇ પણ પ્રકારની ગોભા કે આળપપાળ કરતો નથી, અનેક પ્રકારની જૂદી જૂદી લીલાઓનુ લાલન કરતો નથી, લોકપ્રચલિત સાધારણ ધનેના સબધની ગધમા પણ અભિલાષા રાખતો નથી અને આ સસાર રૂપ કેદખાના ઉપર તદ્દન વિરક્ત મનવાળો થઇને અને શુભ ધ્યાનમા લીન થઇને પોતાનો વખત સારી રીતે નિર્ગમન કરે છે

વિમળકુમારને એવા પ્રકારનો વિરક્ત ચિત્તવાળો જોઇને તેના પિતા ધવળરાજ અને માતા કમળસુદરીને ચિંતા થઇ કે- અહો! આ વિમળકુમારની સુંદર તદુરસ્ત જુવાની હોવા છતા, કુબેરભડારીના વૈભવને પા હસી કાઢે તેવો વૈભવ હોવા છતા, દેવાગનાઓના લાવણ્યને પણ હસી કાઢે તેવી મોટા રાજાઓની કન્યાઓને જોવા

છતા, કામદેવના રૂપનો તિરસ્કાર કરે તેવુ તેનુ અત્યત રમણીય રૂપ હોવા છતા, સાથે વળી કળાઓમા પણ પોતે સપૂર્ણ કાબેલ હોવા છતા, શરીરે તદ્દન નિરોગી છતા, તેમ જ ઇંદ્રિયોની સામગ્રીથી પણ પરિપૂર્ણ હોવા છતા અને તેને કોઇ મુનિનુ દર્શન[1] હજુ સુધી થયેલ ન હોવા છતા એના ઉપર જુવાનીનો જરા પણ વિકાર અસર કરતો નથી, એ અડધી આંખે કોઇના ઉપર કટાક્ષ પણ નાખતો નથી, આડાઅવળા સ્ખલના પામતા મન્મન વચનો તે કદિ બોલતો નથી, ગાવા બજાવવાની કળાનો કદિ ઉપયોગ કરતો નથી, ઘરેણા ગાઠાનુ બહુમાન કરતો નથી, મદથી અંધ થઇ જાય તેવી સ્થિતિને સ્વીકારતો નથી, સરળતાથી જરાએ દૂર ખસતો નથી (સરળતા મૂકતો નથી) અને વિષયસુખનુ તો નામ પણ લેતો નથી ! અરે આવુ સસારથી તદ્દન વિમુખ થઇ ગયેલુ તેનુ અલૌકિક (અસાધારણ) ચરિત્ર તે કેવુ ! જો એ છોકરો વિષયસુખથી વિમુખ થઇને આમ સાધુની પેઠે જ રહે તો આપણને આ રાજ્ય મળ્યુ છે તે પણ તદ્દન નકામુ થાય, આપણી પ્રભુતા ફોકટની થાય, આપણો વૈભવ બધો નિષ્ફળ થાય અને આપણુ જીવતર ઝેર થાય, આપણે જીવતે મુવા જેવા જ થઇ જઇએ ત્યારે હવે એ છોકરો વિષયોમા કેવી રીતે પ્રવૃત્તિ કરે એ સબધમા રાજારાણી વચ્ચે વિચાર ચાલ્યો બન્નેએ એકાતમા ખૂબ વિચાર કર્યો અને પછી એવા નિર્ણય ઉપર આવ્યા કે વિષયસુખનો અનુભવ કરવા માટે (પરણવા સારૂ) તેઓએ જાતે જ વિમળ કુમારને કહેવુ તેઓએ એમ માની લીધુ કે પુત્ર ઘણો વિનયી છે અને વળી સાથે દાક્ષિણ્યનો ભડાર છે તેથી માબાપના વચનને કદિ ઉલ્લઘશે નહિ

માત પિતાની સુખ અનુભવ પ્રેરણા.
દુ ખ દૂર કરવાની વિમળ કુમારની વૃત્તિ.
વિકટ ગજ્યધર્મની ભાવનાનુ સ્પષ્ટીકરણ.
પ્રતિબોધરચનાના પ્રથમ પ્રવેશનો પ્રારભ.

ધવળરાજે અને કમળસુંદરીએ ઉપર પ્રમાણે વિચાર કર્યા પછી એક દિવસ બન્ને વિમળકુમાર પાસે આવ્યા અને પ્રસગ લઇને તેને કહેવા લાગ્યા-"ભાઇ ! અમે સેંકડો મનોરથ કર્યા ત્યારે તેના ફળરૂપે તુ અમને પ્રાપ્ત થયો છે, બહુ ચિંતા અને અભિલાષાઓનુ ફળ

પિતા માતાએ વાત શરૂ કરી

[1] મુનિદર્શન વૈરાગ્યનુ કારણ ... નો પ્રસગ કુમારને બન્યો નથી છતા આ શું ? એવા રાજારાણી વિચાર

અમને મળ્યું છે તું હવે રાજ્યની ધોંસરી ઉપાડવાને પણ શક્તિમાન્ થયો છે ત્યારે તારી અવસ્થાયોગ્ય વર્તન તું શા માટે કરતો નથી? હવે રાજ્યનું કામ હાથમાં કેમ લેતો નથી? તું શા માટે રાજ્યકન્યાઓનું પાણિગ્રહણ કરતો નથી? અનેક પ્રકારના ઇંદ્રિયના આનંદી વિષયોનો શા માટે અનુભવ કરતો નથી? કુળસંતાનોની વૃદ્ધિ કેમ કરતો નથી? આપણી આવી શાંત અને સુખી પ્રજાને આનંદ કેમ ઉપજાવતો નથી? આપણા સગા સબંધી બંધુઓને આહ્લાદ કેમ ઉત્પન્ન કરતો નથી? તારા તરફ પ્રેમ બતાવનારને તું સંતોષ શા માટે આપતો નથી? આપણા પિતૃદેવોનું શાંતિતર્પણ શા માટે કરતો નથી? તારો મોટો મિત્રવર્ગ છે તેનું યોગ્ય સન્માન શા માટે કરતો નથી? અને અમારૂં આ વચન સ્વીકારીને અમને પુષ્કળ આનંદ શા માટે કરાવતો નથી?"

કુમારે તકનો લાભ લીધો

પોતાના માતાપિતાના આવા વચન સાંભળીને વિમળકુમારે મનમાં વિચાર કર્યો કે- માબાપે વાત તો બહુ સારી કરી, અત્યારે પ્રસંગ ઠીક મળી ગયો છે, તેઓને પ્રતિબોધ કરવાનો આ ઉપાય બહુ સારો નીવડશે એમ લાગે છે તેમણે જે વાત કરી તે જ દ્વારા તેમને ઉપદેશ લાગે એવી વ્યવસ્થા હવે થઇ શકવી સંભવીત લાગે છે પોતાના મનમાં આ પ્રમાણે વિચાર કરી વિમળકુમારે વિનયભાવે જવાબ આપતા માતાપિતાને જણાવ્યું "આપ પિતાશ્રી મને જે આજ્ઞા કરો અને આપ માતાજી પણ મને જે હુકમ કરો તે સર્વ મારે ખાસ કરવા યોગ્ય જ હોય, એમાં સંકલ્પ વિકલ્પ કરવા ઘટે જ નહિ, કરવા યોગ્ય ગણાય પણ નહિ, પરંતુ મારો એ બાબતમાં એવો વિચાર છે કે આપણા આખા રાજ્યમાં રહેનારા સર્વે લોકોના દુઃખો દૂર કરી તેઓને સુખ નીપજાવી પછી જો હું જાતે સુખનો અનુભવ કરૂં તો તે વધારે સારૂં કહેવાય, રાજ્યની ખરી સાર્થકતા એ પ્રમાણે જ થઇ શકે છે, બીજી કોઇ પણ રીતે થઇ શકતી નથી, રાજાનો એ ખાસ ધર્મ છે અને એમ કરવામાં જ એની પ્રભુતા છે મારા સમજવામાં આવ્યું છે કે[1]—

---

[1] જે કોઇ પ્રભુતા-મોટાઇ અથવા અમલ ભોગવવાની સ્થિતિમાં હોય તેમણે આ શ્લોક ગોખી રાખી તે પ્રમાણે વર્તન કરવા યોગ્ય છે મોટાઇ કે અમલ ભોગવવા કરતા નીચેના વર્ગને સુખ કેમ થાય તેની વિચારણા અને વર્તના એ જ ખરી પ્રભુતા છે

विधाय लोक निर्बाध स्थापयित्वा सुखेऽखिलम् ।
य स्वयं सुखमन्विच्छेत्स राजा प्रभुरुच्यते ॥
यस्तु लोके सुदु खार्ते सुख भुक्ते निराकुल ।
प्रभुत्व हि कुतस्तस्य कुक्षिंभरीरसौ मत ॥

"રાજ્યધર્મ આ પ્રમાણે છે- સર્વ પ્રજાજનોને બાધા-પીડા "વગરના કરીને તે સર્વને સુખભરપૂર સ્થિતિમા સ્થાપન કરવા એ "પ્રમાણે પ્રજાને-સર્વ જનને સુખમા સ્થાપન કરીને પછી જે પ્રાણી "પોતાનુ સુખ શોધે છે તે જ રાજા ખરેખરો પ્રભુ કહેવાય છે પો "તાની પ્રજા અથવા હાથ નીચેના લોકો અનેક પ્રકારના દુ ખો ભોગ- "વતા હોય, દુ ખમા સબડતા હોય, તેવે વખતે તદ્દન આકુળતા વગર "જે રાજા કે પ્રભુ (શેઠ) પોતે સુખ ભોગવે છે તેનામા પ્રભુતા ક્યા "રહી? તે તો માત્ર પેટભરો જ કહેવાય આવો વિચક્ષણ માણ "સોનો અભિપ્રાય છે"

મનોનદનમા વિમળઆનદ

"પિતાજી! માતાજી! આ પ્રમાણે રાજ્યધર્મ મને જણાય છે. હવે આપણે આપણી હકીકત જોઇએ તો શુ જણાય છે તે આપ વિચારી જુઓ અત્યારે વખત કેવો વર્તે છે! આ સખ્ત ઉન્હાળાને લઇને આખી પૃથ્વી સતાપમા પડી ગઇ છે, લોકો તાપથી હેરાન થઇ ગયા છે, તેથી હુ તો આ મનોનદન[1] નામના ઉદ્યાનમા જ રહીશ, આપણો બધુવર્ગ મારી સાથે રહેશે, મારા મિત્રો પણ મારી આસપાસ નજીકમા જ રહેશે, ઉન્હાળામા રાજાઓ જેવા પ્રકારની લીલા કરે છે તે કરશે, આપશ્રી અને મને જેમ ફરમાવો છો તે પ્રમાણે વર્તતો, હુ તો ત્યા જ રહીશ, માત્ર આપ રાજપુરૂષોને એટલો હુકમ કરી દો કે જે કોઇ પ્રાણી દુ ખ અથવા ત્રાસથી હેરાન થઇ જતા હોય તેમને સર્વને શોધી શોધી મારી પાસે લાવે અને તે (દુ ખી વર્ગ) સર્વે પણ મારી સાથે સુખને અનુભવે તેવી ગોઠવણ કરે આવા પ્રકારની યોજના કરો એટલે રાજ્યધર્મ જળવાશે અને આપની આજ્ઞાનુ પણ મારાથી બરાબર પાલન થશે"

વિમળકુમારનો આવો જવાબ સાભળીને તેના માતપિતા બહુ રાજી થયા અને બોલ્યા કે "અહો પુત્ર! વડીલનુ માન રાખનાર અમારા લાડકવાયા! તુ ઘણુ જ સારૂ બોલ્યો, તારા જેવા વિવેકીને આ પ્રમાણે બોલવુ અને વર્તવુ બરાબર યોગ્ય છે"

---

૧ મનોનદન ઉદ્યાનનો આધ્યાત્મિક ભાવ સુજ્ઞ વાચનારે વિચારી લેવો

શીતળ ગૃહનર્તન, કુમારનો પ્રવેશ.
જનસમુદાયના સુખની સુદર વ્યવસ્થા.
લોકોની સુખ સગવડ. માતપિતાનો સતોષ.

<u>હિમભવન યોજના.</u>

પછી ધવળરાજ મહારાજાના હુકમથી તે વખતે તુરતમા એ મનોનદન ઉદ્યાનમા એક વિશાળ હિમગૃહની[1] યોજના કરવામા આવી એ હિમગૃહ ઉપર કમળના પાદડાઓ પાથરી દેવામા આ યા, નિરતર નવા કમળો પથરાયા કરે એવી યોજના થઇ, નીલરત્ન જેવા લીલા કેળના ઝાડો ચારે તરફ બાધી દેવામા આવ્યા અને તે ભવનમા એક બનાવટી ઘરનદી ગોઠવી દેવામા આવી જેમા કપૂર વિગેરે સુગધી પદાર્થોથી મઘમઘાયમાન થતુ પાણી નિરતર ચાલ્યા જ કરે એવી યાત્રિક રચના કરવામા આવી અને ચદન તથા કપૂરના પાણીથી ચારે તરફ ગાર કરવામા આવી અને ભીંતોમા ચારે તરફ સુગધીવાળા, કમળનાળના તતુઓ અને નાળોથી જૂદા જૂદા વિભાગો પાડી હિમભવનને તૈયાર કરવામા આ યુ ઉન્હાળાની ગરમીના સતાપને દૂર કરનાર અને શિશિર(શિયાળા)ના જેવા પરતુ સુખકર કપને ઉત્પન્ન કરે એવા એ હિમભવનમા શિશિર ઋતુના નવપલ્લવ સમાન સુદર રગબેરગી શય્યાઓ રચવામા આવી અને ઠડા સુખ આપનાર નરમ આસનો ત્યા ગોઠવવામા આવ્યા આવી રીતે જ્યારે હિમભવન તૈયાર થઇ ગયુ ત્યારે વિમળકુમારનો લોકસમુદાય સહિત ત્યા પ્રવેશ કરાવવામા આવ્યો પછી સર્વ લોકસમુદાય જે વિમળકુમાર સાથે ત્યા દાખલ થયો તેમને અને વિમળકુમારને સુંદર ચદનના વિલેપન કરવામા આવ્યા, કપૂરની પરાગથી સર્વને ઢાકી દેવામા આવ્યા, સુગધી [2]પાટલા (લોધ્ર)ના ફૂલોની માળાઓથી સર્વને વીંટી લેવામા આ યા, સર્વને મોગરાના પુષ્પોથી સુશોભિત કરવામા આ યા, સર્વના શરીર સાથે મુક્તાફળ (મોતી અથવા એ નામના ફળ)ના સમૂહોનુ આલિંગન કરાવવામા આ યુ, સર્વને તદ્દન પાતળા અને કોમળ વસ્ત્રો પહેરાવવામા આવ્યા, ઝીણો ઠડો વરસાદ વરસાવતા હોય તેવા સુગધી ઠડા પખાઓ સર્વને વીંઝાવવામા

જનસુખ અને અલિપ્ત વિલાસની વિમળ યોજના

[1] હિમગૃહ ઉન્હાળામા ઠડક આપનાર ઘટાવાળો મડપ Summer house
[2] પાટલા–લોધ્ર જાતના વૃક્ષ થાય છે તેના ફુલની માળા પાટલનો અર્થ ગુલાબી પણ થાય છે

આવ્યા, સર્વને બહુ રસમય લાગે તેવો સાત્વિક આહાર તૈયાર કરી જમાડવામા આવ્યા, સર્વને સુગધી તાબૂળથી રાજી કરવામા આવ્યા, મનને હરણ કરનાર મધુર અને અસ્પષ્ટ ગીતોથી સર્વને પ્રમોદ ઉપજાવવામા આવ્યો, આગળી વિગેરેથી લટકા કરીને પ્રવર્તતા સુદર વિવિધ પ્રકારના નાચો વડે આનદ ઉપજાવવામા આવ્યો, સુંદર ચેષ્ટાઓ કરતી મનોહર વિલાસી સ્ત્રીઓના કમળપત્ર જેવા ચપળ લોચનોની હારોની હારોનુ અવલોકન કરાવી અત્યત હર્ષ ઉપજાવવામા આવ્યો અને કુમાર સહિત સર્વ લોકો જાણે તે વખતે રતિસાગરમા ડૂબી ગયા હોય તેમ સ્પષ્ટ દેખાવ કરી દીધો વિમળકુમારે પોતાના માતપિતાને પ્રમોદ ઉપજાવવા સારૂ એવી સુદર યોજના કરી દીધી કે સર્વ લોકોને પોતાના આત્માથી વધારે બાહ્ય સુખ મળે અને એ હકીકતથી માતપિતાને પણ ઘણો આનદ થાય (લોકને માટે આનદભવના સાધનો કુમારે યોજ્યા અને સર્વને ઘણુ સુખ થાય તેની વ્યવસ્થા કરી દીધી)[1] ઉપર જણાવ્યુ તે પ્રમાણે રાજ્ય તરફથી તે વખતે નોકરવર્ગને હુકમ થયો હતો કે 'જે કોઇ પ્રાણીને કોઇ પણ પ્રકારના દુ ખ કે ત્રાસ હોય તે સર્વને એ હિમભવનમા લઇ આવવા' –તે હુકમ પ્રમાણે દુ ખી કે હેરાન થતા સર્વ માણસોને એ હિમભવનમા લઇ આવવામા આવતા હતા અને ત્યા જે જે માણસો આવતા હતા તે સર્વના દુ ખો દૂર કરવામા આવતા હતા, તેમને અત્યત આનદ ઉપજાવવાને માટે બની શકતી સર્વ સગવડ અને અનુકૂળતાઓ કરી આપવામા આવતી હતી વિમળકુમાર જે ભવિષ્યનો રાજા હતો તે આવી રીતે ધવળરાજને (પિતાને) સર્વ પ્રકારે સતોષ આપતો હતો તેને આવી રીતે સુખસાગરમા ઉતરેલો જોઇને રાજાએ આખા નગરમા અત્યત આનદ મહોત્સવ કરાવ્યો અને આખી પ્રજાને હર્ષ થાય તેવા આનદના સાધનો રચાવી લોકોમા નવો તહેવાર ઉજવાવ્યો

પ્રતિબોધ રચનાનો બીજો પ્રવેશ.
દીનદુ ખીની શોધે નીકળી પડયા.
આખરે એક દુ ખીને(?) શોધી લાવ્યા.
તેની સાથે થયેલી વિચિત્ર પ્રશ્નાવળી.

---

૧ વિષયસુખની બાબતમા કુમાર જરા પણ મન ધારે તો માબાપને આનદ હતો, તે પોતે વિલાસ કરે છે કે નહિ તે સવાલ અત્ર નહોતો, બીજા સારૂ આનદ સાધન યોજે તો પણ માબાપને એમ થાય કે વારૂ, એ હવે ઇદ્રિયવિષયસુખની બાબતમા પડયો છે તો આગળ જતા ઠેકાણે આવી જશે વિમળકુમાર પોતે તો અલિપ્ત જ રહ્યો જણાય છે

આવી રીતે મહારાજ ધવળરાજ સંતોષ પામ્યા, મહાદેવી કમળસુંદરી તુષ્ટમાન થયા અને આખા રાજ્યના સર્વ પ્રજાજન અને પ્રધાનમંડળ પ્રમોદ પામ્યા, કારણ અત્યારે તેઓની ધારણાથી ઉલટી રીતે વિમળકુમાર સુખસાગરમાં ડૂબકી મારતો તેમને દેખાતો હતો. એક દિવસ દીન દુઃખીને લઇ આવવા માટે જે પુરૂષોની યોજના કરી હતી તેઓ હિમભવનમાં દાખલ થયા અને તેઓએ[1] રાજાની આડો પડદો નાખી દીધો, તે પડદાની પછવાડે એક પુરૂષને તેઓએ બેસાડ્યો અને તેઓએ અંદર આવી મહારાજાને પ્રણામ સાથે વિજ્ઞપ્તિ કરી કે "મહારાજ! આપશ્રીના હુકમથી અમે દીનદુઃખીની તપાસ કરતા અહીં તહીં ફરતા હતા, એટલામાં અમારી તપાસમાં અમે એક ઘણાજ દુઃખી પુરૂષને જોયો એટલે તેને અહીં લઇ આવ્યા છીએ. એ અત્યંત ઘૃણા (જુગુપ્સા કરાવે) ઉપજાવે તેવો હોવાથી આપના દર્શનને યોગ્ય નથી તેથી અમે તેને પડદાની પછવાડે રાખ્યો છે, આપના હુકમ પ્રમાણે અમે તેને અહીં લઇ આવ્યા છીએ, હવે આપ મહારાજશ્રીનો એ સંબંધમાં જેમ હુકમ થાય તેમ કરીએ." ધવળરાજે પૂછ્યું કે "અહો ભદ્રો! તમે એને ક્યાં જોયો અને તે કેવી રીતે ઘણો જ દુઃખી છે એ હકીકત જણાવો."

દુઃખીની શોધ

ધવળરાજનો આવો સવાલ સાંભળીને રાજપુરૂષોમાંનો એક હાથ જોડીને બોલ્યો-"આપશ્રીના હુકમ પ્રમાણે દુઃખ અથવા ત્રાસથી હેરાન થતા લોકોને અહીં લઇ આવવા માટે અમે અહીંથી વિદાય થયા. પછી અમે પ્રથમ તો આપાનું આખું નગર તપાસી લીધું તો ત્યાં તો સર્વ લોકોને સુખી અને આનંદી જોયા. ત્યાંથી પછી અમે જંગલમાં ગયા તો ત્યાં દૂરથી અમે આ પુરૂષને જોયો. તે વખતે બરાબર મધ્યાહ્નનો વખત હતો, પૃથ્વીનું તળિયું અગ્નિ જેવું ગરમ થઇ ગયું હતું અને જાણે તપાવેલ લોઢાનો પિંડો જ હોય તેવો સૂર્ય આકાશમાં રહી જગતને તપાવી રહ્યો હતો-એવે વખતે ભડભડ થતા અગ્નિ જેવા સૂક્ષ્મ ધૂળના જથ્થામાં પગમાં જોડા (ઉપાન) વગર એ પુરૂષને ચાલતો અમે જોયો. અમે ધાર્યું કે એ ઘણો જ દુઃખી હોવો જોઇએ, નહિ તો આવે વખતે પગમાં જોડા વગર ચાલે નહીં. પછી અમે દૂરથી એને બોલાવ્યો. બૂમ

ખરો દુઃખી (?)

[1] જ્ઞાતિભ્રષ્ટ, ચંડાળ, નીચકર્મી અથવા વ્યાધિગ્રસ્ત સાથે રાજા સામસામી વાત કરતા નહિ, વચ્ચે પડદા નખાવવાનો રિવાજ અસલ હતો.

મારી કે 'અરે ભાઇ ! જરા ઊભો રહે, ઊભો રહે' અમારો આવો સ્વર સાભળીને તે જવાબમા બોલ્યો કે 'હુ તો સ્થિત જ છુ, તમે જ સર્વે ચાલો છો'–આ પ્રમાણે કહીને તેણે તો ચાલવા માડ્યું એટલે હુ તો ઉતાવળો ઉતાવળો તેની પછવાડે ગયો અને મહા મુસીબતે બળા ત્કારથી તેને ઝાડની નીચે લઇ આવ્યો[1] એના શરીરનો રગ જોતા જાણે

દુ ખીનો દેખાવ

મોટા દવના અગ્નિથી બળી ગયેલ ઝાડનુ ઠુઠુ હોય તેવો તે તદ્દન કાળો જણાતો હતો, ભુખથી એનુ પેટ બેસી ગયુ હોય તેવુ દેખાતુ હતુ, એના હોઠો તરસથી સુકાઇ શોષાઇ જતા હોય તેના જણાતા હતા, ચાલીને મુસાફરી કરવાથી થતો રસ્તાનો થાક તેના દુ ખી થઇ જતા અવયવો ઉપર સ્પષ્ટ જણાઇ આવતો હતો, તેના શરીર ઉપર એટલો બધો પરસેવો થયેલો હતો કે તે પરથી તેના મનમા અને તનમા ઘણો જ તાપ હોય એમ દેખાઇ આવતુ હતુ, એના શરીરમાથી કોઢ ગળ્યા કરતો હતો, એના શરીર ઉપર દેખાતા કરમીઆના જાળા એનુ અત્યત વ્યાધિગ્રસ્તપણુ બતાવતા હતા, એના મુખ ઉપર એવો વિચિત્ર ભ્રમભાર જણાતો હતો કે એ પરથી એના હૃદયમા શૂળ જેવી વેદના થતી હોય એમ દેખી શકાતુ હતુ, એના સર્વ અવયવો ધ્રૂજતા હતા અને ગાલપર વૃદ્ધાવસ્થાની નિશાનિઓ સ્પષ્ટ જણાઇ આવતી હતી, એ એટલો ઊડો અને ગરમ નિસાસો મૂક્યા કરતો હતો કે એના શરીરમા મહાજ્વરે પ્રવેશ કર્યો હોય– તેને સખ્ત તાવ આવ્યો હોય એમ દેખાતુ હતુ, એની આખોમા ચીપડા અને મેલ એટલા હતા અને એની આખોમાથી એટલા આસુ ચાલ્યા જતા હતા કે એથી એની દરિદ્રતા જણાઇ આવતી હતી, એનુ નાક અદર બેસી ગયુ હતુ, એના હાથપગો લગભગ સડી ગયા જેવા દેખાતા હતા, તેના માથાઉપરના મવાળાનો જાણે તુરતમા જ લોચ કરવામા આવ્યો હોય તેવુ બોડુ તેનુ માથુ દેખાતુ હતુ, એના શરીર ઉપર અત્યત મેલા વસ્ત્રના ટુકડા અને એક કમ્બલ હતા, એણે બે તુબડાઓ એના હાડાઓ સાથે હાથમા લીધા હતા અને ઉનની બનાવેલી એક પીંછી હાથમા લટકાવી દીધી હતી–હે

વિચિત્ર વાતચીત

મારા સ્વામી ! જ્યારે એને અમે જોયો, જ્યારે એની અત્યત ભયકર મુદ્રા અમારી નજરે પડી, તે વખતે એ સર્વ દુ ખોનો ભડાર છે, એ દારિદ્યની છેલ્લી હદે બેઠેલો છે એમ અમને લાગ્યુ અને જણાયુ કે એ ખરેખર દયાને પાત્ર

---

[1] આગળ આ પ્રસ્તાવના પ્રકરણ ૧૩ મા આ આખા દેખાવનો આધ્યાત્મિક ભાવાર્થ વિસ્તારથી બતાવશે હાલ એ દરેક વાત વિગતવાર લક્ષ્યમા રાખવી

છે એને જોતા અમારા મનમા તો એવો જ વિચાર થયો કે આ દુનિયામા તે એક ખરેખર નારકીનો જ જીવ છે, અહીં રહી તે નારકીની પીડા અનુભવે છે એવા પ્રત્યક્ષ નારકીના પ્રાણીને જોઇને અમે તેને કહ્યુ 'અરે ભદ્ર! આવે ખરે બપોરે તું શુ કરવા રખડે છે? અરે ભાઇ! જરા શીતળ છાયામા નિરાતે શા માટે બેસતો નથી?' પેલા દુ ખી માણસે અમને જવાબ આપ્યો 'ભદ્રો! હુ મારે સ્વાધીન નથી, હુ સ્વતત્ર નથી મારા ગુરૂ (વડીલ)ના હુકમથી હુ રખડુ છુ, મારે તેમના હુકમને અનુસરવુ પડે છે' અમે તે વખતે વિચાર કર્યો કે અરેરે! આ બાપડો તો પરાધીન છે, અહાહા! આના આવા મોટા દુ ખનુ કારણ તો વિચારતા વધારે ત્રાસ આવે તેવુ છે, એક તો એ આવી અત્યત ખેદ ઉપજાવે તેવી સ્થિતિમા છે અને છતા વળી તે પરાધીન છે પછી અમે એ દરિદ્રીને પૂછ્યુ કે 'ભાઇ! આવી રીતે તુ તારા ગુરૂનો હુકમ હમેશા ઉઠાવીશ તો તેના પરિણામે તને તે શો લાભ કરશે તે તો તું અમને જણાવ' અમારો આવો સવાલ સાભળી એ દુ ખી માણસે અમને કહ્યુ કે 'ભદ્રો! મારે માથે આઠ મોટા લેણદારો છે જેઓ જમ જેવા ભયકર છે, દયા વગરના છે અને મને ઘણો ત્રાસ આપે તેવા છે તેઓને નથીદાન (કોથળીનુ દાન અથવા ગાઠ કાપવી-શ્લેષ) કરીને (દ્રવ્ય દઇને) એ મારા ગુરૂ મારા લેણદારોના ત્રાસથી મને છોડાવશે' આવા ભીખારી દુ ખીનો આવો વિચિત્ર જવાબ સાભળીને રાજન્! અમે વિચાર કર્યો કે- અહો આ તો ભારે દુ ખની વાત છે! આને તો મોટી પીડા જણાય છે! આ બાપડાના દુ ખનુ કારણ તો ભારે કષ્ટ આપે તેવુ વિચાર કરતા જણાય છે! એ બાપડો આવી અતિ અધમ દશામા વર્તે છે છતા પણ એને હજુ દાન લેવાની અને પોતાના દેવાથી મુક્તિ થવાની અતિ દુ ખદાયી આશા છે! આ તો દુ ખની હદ થઇ! આવા દુ ખી માણસથી વધારે દુ ખી માણસ આ દુનિયામા આપણને મળવો પણ મુશ્કેલ જણાય છે! આવી દુ ખી સ્થિતિમા પણ હજુ તેને દેવુ દેવા માટે દાન મેળવવુ છે અને એની આશાએ એ વિશેષ દુ ખો સહન કરે છે! આ તો દુ ખની હદ થઇ!! એ પ્રમાણે વિચાર કર્યા પછી અમે તે દરિદ્રીને કહ્યું- 'ભદ્ર! તુ અમારી સાથે અમારા રાજા પાસે ચાલ, ત્યા લઇ જઇને તારા સર્વ દુ ખો દૂર કરાવીએ, તારૂ દારિદ્ર દૂર કરાવીએ અને તારૂ દેવુ છે તે સર્વ પણ પતાવી દઇએ' અમારી આવી માગણીનો તો તેણે ઘણો જ વિચિત્ર જવાબ આપ્યો તે બોલ્યો કે- 'ભદ્રો! તમારે મારી ચિંતા કરવાની જરા પણ જરૂર નથી તમારી જેવા કે તમારા રાજા

જોવા મને (દિવાભાથી) છોડાવી શકે એમ નથી' આ પ્રમાણે બોલીને તેણે તો સાથી ચાલવા માડ્યું તેનુ આવુ વિચિત્ર વર્તન જોઇ અમે વિચાર કર્યા કે- આ દુ ખીઓ પ્રાણી ઘેલો થઇ ગયેલો જણાય છે, પરતુ આપણા રાજાએ આપણને જે હુકમ ફરમાવેલો છે તે તો આપણે જરૂર અમલમા મૂકવો જોઇએ, આપણે તો એને હુકમ પ્રમાણે મહાગજા સમક્ષ જરૂર લઇ જવો જ જોઇએ-આ પ્રમાણે વિચાર કરીને અમે તેને અહીં લઇ આવ્યા છીએ"

રાજસેવક પાસેથી આ સર્વ હકીકત સાભળીને ધવળરાજે કહ્યુ "અહો! આ બાબત તો ઘણી નવાઇજેવી છે! મને પણ એમા તો ઘણુ કુતૂહળ જેવુ લાગે છે, માટે મને એને જોવા દો, વચ્ચેથી પડદો ખસેડી નાખો' તુરત જ રાજસેવકોએ વચ્ચેનો પડદો ખસેડી નાખ્યો એટલે તેમણે જેવા પ્રકારનુ વર્ણન કર્યું હતુ તેવો પુરૂષ ધવળરાજની નજરે પડ્યો એવા વિચિત્ર દર્શનવાળા પુરૂષને જોઇને રાજા અને તેનો આખો પરિવાર ઘણો વિસ્મય પામ્યા

પ્રકરણ ૧૨ મું.

ઉગ્ર-દિવ્ય દર્શન.

અત્યત નવાઇ જેવો બનાવ બની રહ્યો છે, વિચિત્ર પ્રશ્નાવળી કરનાર દેખાવમા ઘણો દુ ખી અને કદરૂપો પ્રાણી ધવળરાજ સમક્ષ ખરો થઇ ગયો છે, એની આખનો અને હકીકતનો વેગ વિચિત્ર હોય એમ એના દેખાવે અને એના સબંધી રાજપુરૂષે કહેલી વાતે છાયા પાડેલી છે અને સર્વ આશ્ચર્યમા ગરકાવ થઇ ગયા છે

વિમળની વિશિષ્ટ કલ્પના.
મહાનુભાવતાનુ ઉચ્ચ ચિંતવન.
આતર નમસ્કાર-માનસિક ધર્મલાભ.

એ વખતે વિમળકુમારે પોતાના મનમા વિચારણા કરી કે ખરેખર એ જ બુધ ભગવાન્ આવી પહોંચ્યા જણાય છે! અહો ભગવાન્

પોતે ધારે તેવુ રૂપ કરી શકે તેવી તેમની શક્તિને ધન્ય છે! અહાહા! તેમની મારા ઉપર કેટલી દયા છે! અન્યના ઉપર ઉપકાર કરવાની એકમરખી તેઓશ્રીની સાત્ત્વિકવૃત્તિને ધન્ય છે! અહો! પોતાના સુખસગવડની તેમને કેટલી ઓછી દરકાર છે! કોઇ પણ પ્રકારના હેતુ કે અપેક્ષા વગરની તેઓની સજ્જનતાને ધન્ય છે! સન્ત પુરૂષો પોતાના સ્વભાવથી જ પોતાના કાર્યની અવગણના કરીને પારકા કામો કરવાનો હમેશા ઉદ્યમ કર્યા કરે છે–એ પ્રમાણે કરવુ તે જાણે તેમની પ્રકૃતિ જ પડી ગયેલી હોય છે એમા જરા પણ શકા જેવુ નથી અથવા તો પારકાના હિતને માટે પ્રવૃત્તિ કરવી તે જ તેઓનુ પોતાનુ કાર્ય હોય એમ જણાય છે સૂર્ય સવારથી સાજ સુધી લોકોને ઉદ્યોત કરે છે તેમા લોકોને પ્રકાશ કરવા ઉપરાત શુ બીજા કોઇ પણ પ્રકારના ફળની તેને અપેક્ષા હોય છે? તે તો માત્ર પરોપકાર કરવાના હેતુથી જ પ્રવૃત્તિ કરે છે અને પરોપકાર એ જ તેનુ કાર્ય હોય એમ જણાય છે સાધુ પુરૂષોને પોતાનુ કાઇ કામ હોય તો પણ તેના ઉપર તેઓ જરાએ લક્ષ્ય રાખતા જ નથી, એ બાબતમા લાછનવાળા ચદ્રનુ દૃષ્ટાન્ત બરાબર બેસતુ આવે છે,[1] એ તો જગતને ઉદ્યોત કરવાનુ કામ કર્યા જ કરે છે મોટા બુદ્ધિશાળી પુરૂષો પારકા કાર્ય માટે પ્રવૃત્તિ કરે છે તે માટે તેઓને કાઇ પ્રાર્થના કરવી પડતી નથી, તેઓને વિનતિ કરવી પડતી નથી, તેઓ પાસે ખોળા પાથરવા પડતા નથી, વરસાદ સારી રીતે વરસી જગતમા ધાન્ય આદિ વસ્તુઓની વૃદ્ધિ કરે છે, સૃષ્ટિને નવપલ્લવિત કરે છે ગરમીને શાત કરે છે તેની કોણે પ્રાર્થના કરેલી હોય છે? કોણ તેમને વિનવવા ગયેલ હોય છે? કોણ તેમની પાસે ખોળા પાથરવા ગયેલ હોય છે? સાધુ પુરૂષો સ્વપ્નમા પણ પોતાના શરીરના સુખની વાછા કરતા નથી, પારકાના સુખ માટે અનેક પ્રકારના કલેશો સહન કરવા, તાપ સહન કરવો, દુખ ભોગવવા–તે જ તેઓનુ ખરેખરૂ સુખ હોય છે. જેવી રીતે અગ્નિનો સ્વભાવ જ એવો છે કે તે ગરમી આપે છે તથા અનાજ વિગેરેને પકાવી આપે છે, જેમ અમૃતનો સ્વભાવ જ એવો છે કે પ્રાણીઓના જીવન ટકાવી રાખે છે તેવી રીતે દુનિયામા પારકા કાર્ય કરવા એ જ સાધુઓનો સ્વભાવ હોય છે, તેઓની

---

૧ ચદ્રમામા લાછન છે તેથી તેનુ પ્રથમ કાર્ય તો પોતાનુ લાછન દૂર કરવાનુ છે, છતા તે કાર્ય તરફ આદર ન કરતા લોકપ્રકાશનું કાર્ય તે હોંસથી કરે છે (ચદ્રના ડાઘા લાછનરૂપે ગણવામા આવે છે) સૂર્યને પોતાનુ કામ નથી ચદ્રને ઘરના કામનું ઠેકાણુ નથી છતા એ પરોપકાર કર્યાં કરે છે આ ખરૂ સજ્જનપણુ છે

પ્રકૃતિ જ એવા પ્રકારની પડી ગયેલી હોય છે કે જેટલુ અને તેટલુ પારકાનુ હિત કરવુ એવા સત પુરૂષો જે પારકાનુ હિત કરવામા અને પરોપકાર કરવામા સર્વદા તૈયાર રહે છે અને જે પોતાના સુખને ધનને અને જીનતરને પણ એક તરખલા જેવા ગણે છે તેઓ જાતે જ અમૃત કેમ નથી? (તેઓની પરોપકારવૃત્તિ અને પોતાની જાત તરફ બેદરકારીને લઇને તેઓને અમૃત કહેવા એ ઉચિત જ છે) એટલા ઉપરથી એમ જણાય છે કે એવા મહાત્માઓ પોતાની જાતથી પોતાના ગમે તેટલા ધનને કે જીનતરને ભોગે પણ પારકાનુ હિત કરવા માટે નિર્ણય કરીને જ રહેલા હોય છે. ખરેખર, એવા મહાત્મા સતો આ જીનતમા જે પ્રયોજન સાધ્ય કરવા ઇચ્છતા હોય તે તેઓનુ સિદ્ધ થયેલુ જ છે એમ સમજવુ, તેઓ ખરેખરા કૃતકૃત્ય છે, સાધ્યપ્રયોજન છે, પ્રાપ્તકલ્યાણ છે આ પ્રમાણે હોવાથી મને એમ ચોક્કસ લાગે છે કે એ (બુધ ભગવાન્) મહાત્મા પોતે જાતે ઉદ્યમ કરીને મારા બધુવર્ગને બોધ કરવા સારૂ આવુ ઇચ્છારૂપ લઇને ખાસ આવ્યા છે અરે હા! એ[1] ભગવાન્ મહાત્માએ મને રત્નચૂડ મારફતે ખાસ કહેવરાવ્યું પણ હતુ કે મારે દીનદુ ખીની શોધખોળ કરાવવી અને તેઓશ્રી અહીં અન્ય રૂપ લઇને બોધ કરવા સારૂ આવશે, વળી તેઓએ મને કહેવરાવ્યુ હતુ કે કદાચ હુ તેઓશ્રી અહીં પધારે ત્યારે તેમને ઓળખી જાઉ તો પણ મારે તેમને વદના કરવી નહિ તેઓએ મને વધારામા કહેવરાવ્યુ હતુ કે જ્યા સુધી મેં જે કામ કરવા ધાર્યું છે (બધુઓને બોધ આપવાનુ) તે કામ સિદ્ધ ન થાય ત્યા સુધી મારે તેમની કોઇને ઓળખાણ આપવી નહિ

આ સર્વ વાત યાદ કરીને મહાત્મા આચાર્યની પરોપકારવૃત્તિની પોતાના હૃદયથી પ્રશસા કરતા નિર્મળકુમારે તેઓશ્રીને માનસિક નમસ્કાર કર્યો—

> नमस्ते ज्ञातसद्भाव! नमस्ते भव्यवत्सल!।
> नमस्ते मूढजन्तूना सम्बोधकरणे पटो! ॥
> अज्ञानापारनीरेशसन्तारणपरायण!।
> स्वागत ते महाभाग! चारु चारु त्वया कृतम् ॥

"અહો સર્વ સદ્ભાવ (વસ્તુનુ થવાપણુ હોવાપણુ)ના જ્ઞાતા! તમને નમસ્કાર છે અહો ભવ્ય પ્રાણીઓ તરફ પિતા જેવો પ્રેમભાવ રાખનાર! તમને નમસ્કાર છે! મૂઢ પ્રાણીઓને બોધ કરવામા

---

૧ પ્રકરણ ૧૦, પૃષ્ઠ ૧૨૨૨ મા જે સકેત ગુપ્ત રાખ્યો હતો તે અત્ર પ્રગટ થાય છે

નિપુણતા ધરાવનાર મહાત્મા ! તમને નમસ્કાર છે ! અજ્ઞાનરૂપ સમુદ્રનો પાર પામવો મુશ્કેલ છે છતા ભવ્ય પ્રાણીઓને તેનો પાર પમાડવામા તત્પર થયેલા હે મહાત્મા ! મહા ભાગ્યશાળી વીર ! તમને સ્વાગત છે ! તમે ભલે પધાર્યા ! તમે બહુ સારૂ કર્યું !"

આચાર્ય ભગવાને પણ વિમળકુમારને પોતાના મનથી જવાબ આપ્યો

[1]संसारसागरोत्तारी सर्वकल्याणकारक ।
स्वकार्यसिद्धये [2]भद्र ! धर्मलाभोऽस्तु तेऽनघ ! ॥

"હે ભદ્ર ! હે પુણ્યશાળી ! તારી કાર્યસિદ્ધિ માટે સંસારસાગરથી પાર ઉતારનાર અને સર્વ પ્રકારનુ કલ્યાણ કરનાર તને [2]ધર્મલાભ હો "

દીનદુ ખીનુ ઉગ્રદર્શન.
આક્ષેપ પૂર્વક સખ્ત ભાષણ.
આતરમા રહેલો ઉચ્ચ આશય.

હવે જે વખતે રાજપુરૂષો ખૂદ હિમભુવનમા એ દીનદુ ખી પુરૂષને લઇ આવ્યા તે વખતે પ્રથમ તો એ દીનદુ ખી દેખાતો પુરૂષ જાણે પોતાથી ખેદ સહન ન કરી શકાતો હોય તેમ 'હાશ હાશ' એવો અવાજ કરીને જમીન ઉપર બેઠો અને બેઠા બેઠા નિદ્રા લેતો હોય તેવો તેણે દેખાવ કર્યો એને આવી વિચિત્ર સ્થિતિમા જોઇને ત્યા રહેલા પુરૂષોમાથી કોઇ હસે છે, કોઇ દીલગીર થાય છે, કોઇ તેની નિંદા કરે છે અને કોઇ તેનો તિરસ્કાર કરે છે, વળી કોઇ તો અદર અદર વાતો કરે છે કે "અરે આ તો ઘણો દુ ખી છે, ગરીબ છે, રોગથી ભરેલો છે, તદ્દન થાકી ગયેલો છે, ભુખડી બારસ જેવો છે, ખરે ખર ! એ અધમ પુરૂષ તો એક નાટક જેવો છે ! એને ક્યાથી લઇ આવ્યા ? કોણ લઇ આવ્યુ ? વળી એ અતિશય દુ ખી છે છતા એ બાપડો કાઇ સમજતો નથી અને જુઓને બેઠો બેઠો ઉંઘે છે !" વિગેરે વિગેરે

દેખાવથી અભિપ્રાય

---

૧ સાગરોત્તારી સ્થાને ત્તારો પાઠ છે તે વિચારવાયોગ્ય છે મદ્ર સ્થાને દેવ પાઠ છે તે અશુદ્ધ જણાય છે

૨ જૈનસાધુ તેમને જે નમસ્કાર કરે તેને **ધર્મલાભ** એવા શબ્દ કહે છે એ તેમનો આશીર્વાદ છે, એ તેમની આતર ઇચ્છા છે એ તેમનો સ મુખ ઉચ્ચાર છે ધર્મથી સર્વ સંપત્તિ મળે છે યાવત્ મોક્ષ પણ મળે છે, એ તમને મળો એ તેમની આશિષ્ છે **ધર્મલાભ** એ જૈન પરિભાષામા ઘણો જાણીતો અને પ્રચલિત શબ્દ છે

દેખાતી ઉગ્રતા

આવી પરિસ્થિતિ જોઇને એ રૂપાન્તરમા રહેલા બુધ આચાર્યે પોતાની આખો દીપકના જેવી તેજસ્વી કરી દીધી, અને કોપનો ફટાટોપ ધારણ કરીને સભાસ્થાન ઉપર નજર ફેંકી, એટલુ જ નહિ પણ સાથે પોતે બોલવા લાગ્યા કે "અરે પાપીઓ! અધમ પુરૂષો! શુ હુ તમારાથી વધારે કદરૂપો છુ કે તમે મને આવી મૂર્ખાઇ ભરેલી રીતે હસો છો? શુ તમે મને તમારાથી વધારે દુ ખી ધારીને હસો છો? અરે મૂર્ખ મનુષ્યો!* શરીરે કાળા વર્ણવાળા તમે જ છો,[1] ભુખથી બેસી જતા પેટવાળા પણ તમે જ છો,[2] તરસથી સુકાઇ જતા હોઠવાળા પણ તમે જ છો[3], થાકથી હેરાન થઇ જનારા પણ તમે જ છો[4], તાપથી પીડા પામનારા પણ તમે જ છો[5] અને કોઢીઆ પણ તમે જ છો,[6] હુ તેવો નથી!! અરે નરાધમો! શૂળની પીડાથી તમે જ પીડાઓ છો,[7] ઘડપણની અસરથી જીર્ણ થઇ ગયેલા પણ તમે જ છો[8] મહા સખ્ત તાવથી પીડા પામતા પણ તમે જ છો,[9] ગાડપણ અને ઘેલછાવાળા પણ તમે જ છો[10] અને આંધળા પણ તમે જ છો[11] હુ નથી અરે મૂઢ માનવીઓ! પારકા ઉપર આધાર રાખનારા-પરતંત્ર તમે જ છો[12] અને તમે જ દેવાદાર છો,[13] તમે જ બેઠા બેઠા ઉંઘો છો,[14] હુ તેવો નથી અરે બાળકો! તમારા ઉપર જ કાળે દૃષ્ટિ દીધી છે જેથી તમે મુનિને દુર્બળ જાણીને હસો છો[15]

ધનવાહનની કલ્પના.
કરેલ નમસ્કાર-વંદન.
દીનનુ દીવ્ય દર્શન.

સિંહ તે સિંહ

એ નવા આવનાર દીન દુખી પુરૂષની જાજ્વલ્યમાન સૂર્ય જેવી તેજસ્વી આખો જેમાથી ઉગ્ર પ્રકાશ બહાર નીકળી રહ્યો હતો અને જેનાથી સઘળી દિશાઓ પ્રકાશિત થઇ રહી હતી તેને જોઇને તેમજ વળી સાથે વીજળીના જેવી તેમની જીભ તથા અત્યંત પ્રકાશ કરતી તેમની દાંતોની હાર જોઇને અને સાથે આખી દુનિયાને થરથર કપાવી દે તેવી તેમની વાણી સાભળીને જેમ સિંહનાદ સાભળીને હરણનુ મોટુ ટોળુ

---

* આ સર્વે વર્ણન પૃ ૧૨૨૮-૩૦ મા આવેલ છે તે જ લગભગ છે તેનો ખુલાસો આવતા પ્રકરણમા બરાબર થશે આ આખી વાર્તા બહુ વિચારવા યોગ્ય છે અહીં જે સખ્યા સ્મોલ ટાઇપમા લખી છે તેનો મેળ પણ ત્યા મળશે ત્યા પદે નબરના જુદા જુદા પેરેગ્રાફ આવશે

અજ્ઞાની માણસોએ આપશ્રીના જે દોષ કર્યો હોય તે સર્વે આપ ખમો અને અમારી ઉપર પ્રસાદ કરીને આપનું દિવ્ય દર્શન કરાવો.”

સાફલ્ય

આ પ્રમાણે બોલીને રાજા અને સર્વ સમૂહ જમીનપરથી ઉઠીને ઉંચુ જુએ છે તો તે વખતે તેઓએ જે દેખાવ જોયો તે તેમને ઘણો જ આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન કરનાર લાગ્યો એક મહાત્મા મુનીશ્વર જેમનું આખું શરીર આંખને આનંદ આપનાર અને લાવણ્યમાં દેવતાના શરીરને પણ જીતી જાય તેવું હતું, જેઓ તેજના વિસ્તારથી એટલા દીપી રહ્યા હતા કે જાણે તેઓ પોતે જ સાક્ષાત્ સૂર્ય હોય તેવા જણાતા હતા, જે સર્વ લક્ષણોથી વિભૂષિત થયેલા સ્પષ્ટ દેખાઇ આવતા હતા અને જેમના સર્વ અવયવો સુંદર હતા–તેવા એક મહાત્માને અત્યંત સુંદર અને શોભાવાળા તેમજ પ્રકાશ કરનારા સુવર્ણના દીવ્ય [1]કમળ ઉપર બેઠેલા તેમણે જોયા એવા અત્યંત રૂપવંત મુનીશ્વરને બહુ જ સુંદર સ્વરૂપમાં જોઇને રાજા તેમજ સર્વ જનસમૂહ જે ત્યાં હાજર હતો તે સર્વેની આંખો આશ્ચર્યથી ચકિત થઇ ગઇ

પ્રકરણ ૧૩ મું.

બુધસૂરિ–સ્વરૂપદર્શન.

ઉપર વર્ણવી તેવી જ્યારે પરિસ્થિતિ થઇ, દીનદુખી લાગતા ભીખારીએ જ્યારે પોતાનું અત્યંત આકર્ષક રૂપ કર્યું અને એક શાંત મુનીશ્વર સુવર્ણ કમળ ઉપર બેસી ઉપદેશ આપે છે તે દશા બતાવી એટલે હાજર રહેલા લોકો સ્વાભાવિક રીતે અંદર અંદર વાતો કરવા લાગ્યા–“અરે અહો ! આ તો પહેલા કેવા હતા અને હમણા આવા સુંદર ક્યાંથી થઇ ગયા ? ખરેખર એ ભાગ્યશાળી જરૂર કોઇ દેવતા હોય એમ જણાય છે”

[1] તીર્થંકર મહારાજને સમવસરણ હોય છે, બાકી સામાન્ય કેવળી મુનિને કેટલીકવાર કમળપર બેસી ઉપદેશ આપવાની હકીકત કથામાં આવે છે

રાજાનો પ્રશ્ન.
સામાન્ય ઉત્તર.
વિશેષ પ્રશ્ન.

લોકો આ પ્રમાણે વાતો કરતા હતા તે વખતે ધવળરાજ મહા રાજે પોતાના બન્ને હાથ જોડી કપાળે લગાવી પૂછ્યું-"ભગવન્! આપશ્રી કોણ છો તે અમને જરૂર કૃપા કરીને જણાવો "

મુનિ- "મહારાજ! હું કોઇ દેવતા નથી કે રાક્ષસ નથી, હું તો એક સાધારણ સાધુ છું અને મારા વેશ ઉપરથી મારૂં યથાસ્થિત રૂપ તમે સર્વ બરાબર જોઇ શકો છો "

ધવળરાજ- "મહાત્મા! જો એમ હોય તો આપશ્રીએ પ્રથમ ઘણું બિભત્સ અને કટાળો આવે તેવું રૂપ બતાવ્યું એમ કરવાનું એટલે એવું અદ્ભુત કાર્ય કરવાનું કારણ શું? તમારા પ્રથમના શરીરમાં કાળો રંગ વિગેરે જે જે દોષો સ્પષ્ટ રીતે દેખાતા હતા તે બધા દોષો તમારા પોતામાં નથી, પણ તે સર્વ દોષો અમારામાં છે એમ આપ શ્રીએ જણાવ્યું તે શું કારણ વિચારીને આપે કહ્યું હતું? અને વળી ક્ષણમાત્રમાં આપે આવું અદ્ભુત રૂપ શી રીતે કર્યું અને શા માટે કર્યું? મહાત્મા! મારા જેવાને તો એથી ઘણી નવાઇ લાગી છે અને મારા મનમાં મોટું કુતુહળ થઇ આવ્યું છે તેને શાંત કરવા આપ એ સર્વ બાબતો મને બરાબર ખુલાસાવાર સમજાવવા કૃપા કરો "

બુધસૂરિનો પ્રત્યુત્તર.
આશ્ચર્યકારક ખુલાસાઓ.
સંસારસ્વરૂપનું આંતર જ્ઞાન.
સરખામણી અને સાદૃશ્યવૈધર્મ્ય.

બુધાચાર્ય—"મહારાજ ધવળરાજ અને સભાજનો! તમે મ ધ્યસ્થ આસન કરી શાંત થઇ નિરાંતે બેસો અને હું તમને એ સર્વ બાબતોનો વિગતવાર ખુલાસો આપું છું તે લક્ષ્યપૂર્વક સાંભળો હે રાજન! મેં જે રૂપ અત્યાર પહેલા કર્યું હતું તે સંસારમાં રહેલા જીવોને ઉદ્દે શીને કરવામાં આવ્યું હતું હકીકત એવી છે કે મેં જેવું રૂપ કર્યું હતું તેવા જ સર્વ સંસારી જીવો છે, માત્ર એમાં બાબત એવી છે કે તેઓ બાપડા મૂઢ હોવાથી પોતે તેવા જ છે એમ જાણતા નથી એ પ્રમાણે હોવાથી એ સર્વ પ્રાણીઓને બરાબર દાખલો બેસે તેટલા માટે તેવું અત્યંત શરમ ઉપજાવે એવું ખરાબ રૂપ તેઓને બોધ આપવા સારૂ

હે રાજન્! મેં કર્યું હતું એ રૂપ મેં મુનિના વેશ સાથે કર્યું હતું તેમ જ તેવો કાળો રંગ વિગેરે કર્યો હતો તે સર્વનું પણ ખાસ કારણ હતું અને કાળો રંગ વિગેરે શરીરના દોષો તમારામાં છે, અને મારામાં નથી એમ મેં કહ્યું હતું તે સર્વ પણ મકારણ હતું—એનો ખુલાસો હું તમને કહી સંભળાવું છું તે તમે તથા સર્વ સભાજનો બરાબર સાંભળો એ હકીકત સમજવામાં તમારી બુદ્ધિને જરા વધારે સતેજ કરજો અને બરાબર ધ્યાન આપીને હું કહું છું તે વાત લક્ષ્યમાં રાખજો—

ખુલાસાઓ.

કાળો રંગ. "(૧) સર્વજ્ઞદર્શન (શ્રી જૈનશાસન)માં જે મહાત્મા બુદ્ધિશાળી મુનિઓ હોય છે, જેમના સર્વ પાપો અને દોષો તપ અને સંયમયોગથી ધોવાઇ ગયેલા હોય છે, તેઓ બહારથી દેખાવમાં કદાચ કાળા રંગના હોય, કંટાળો ઉપજાવે તેવા હોય, કોઢીઆ હોય, ભુખતરસની પીડાથી પીડાતા દેખાતા હોય તો પણ પરમાર્થથી વસ્તુતઃ તે ખરેખરા સુંદર છે બાકી રાજન્! પાપમાં રાચીમાચી રહેલા અને વિષયરૂપ માંસમાં ગૃદ્ધિ પામી ગયેલા વિશુદ્ધ ધર્મથી દૂર રહેલા ગૃહસ્થો (સંસારી ઘરમાં રહેલા) કદાચ બાહ્ય નજરે નિરોગી અથવા સુખમાં આનંદ કરતા જણાય તો પણ તત્ત્વથી તેઓ દુઃખી છે અને રોગથી પીડિત છે એમ સમજવું. વળી કાળા રંગ વિગેરે દોષો જેવા ગૃહસ્થને છે તેવા સાધુઓને નથી, તેઓમાં એ દોષો હોતા નથી, તે હકીકત હવે હું તમને જરા વિસ્તારથી સમજાવું છું તે સમજો બહારથી સોનાની જેવો શુદ્ધ રંગવાળો હોય પણ અંદરથી પાપરૂપ અંધકારથી લીંપાયલો જે પ્રાણી હોય તે પરમાર્થે કાળા રંગવાળો છે એમ પંડિતોનો અભિપ્રાય છે અને બહારની નજરે કદાચ અંગારા-કોલસા જેવા કાળા રંગનો પ્રાણી દેખાતો હોય પણ જો તેનું અંતઃકરણ સ્ફટિક રત્ન જેવું નિર્મળ હોય તો તે ખરેખરો સોનાના રંગનો છે એવો વિચક્ષણ માણસોનો મત છે. એ પ્રમાણે હોવાથી કાળા રંગનો અથવા કાળા વર્ણવાળો સાધુ હોય પણ જો તેનું મન ખરેખર સારી રીતે શુદ્ધ થયેલું હોય તો હે રાજન્! પરમાર્થથી તે

સોનાના રગને છે અથવા સોનાના રગવાળો છે એમ જાણવુ અને ગૃહસ્થ સસારમા રહી અનેક પ્રકારના પાપયુક્ત આરભ સમારભ કરતો હોય, વિષયભોગ રૂપ કીચડમા ડૂબેલો હોય, પરિગ્રહમૂર્છામા ફસી રહેલો હોય, તેનુ શરીર દેખાવમા કદાચ સોનાથી પણ વધારે ઉજ્જ્વળ હોય તો પણ પરમાર્થે તે કાળા રગનો જ છે એમ સમજવુ આ પ્રમાણે હોવાથી મેં વાજબી રીતે કોઇ પ્રકારની શકા વગર તે વખતે તમને અને સભાજનોને કહ્યુ હતુ કે હુ કાળા રગનો નથી પણ તમે સર્વે તેવા કાળા રગના છે આ બાબતનો પરમાર્થ હવે તમારા સર્વેના સમજવામા બરાબર આવ્યો હશે

"(૨) હવે મેં તમને સર્વને ભુખ્યા કહ્યા તેનો બરાબર વિગત વાર ખુલાસો સાભળો પ્રથમ તો ભૂખ શબ્દની વ્યાખ્યા સમજો એટલે હકીકત બરાબર લક્ષ્યમા આવે ગમે તેટલા વિષયો પ્રાપ્ત થાય, આવી મળે, પણ તેનાથી તૃપ્તિ ન થાય, તેથી સતોષ ન વળે તેનુ નામ ખરે ખરી પરમાર્થની નજરે ભૂખ છે એમ વિદ્વાનો કહે છે. ખાવાની ઇચ્છા થાય તેને તો વ્યવહારમાત્રથી ભૂખ કહેવામા આવે છે, બાકી વાસ્તવિક ભૂખ તો મનના અસતોષ ઉપર આધાર રાખે છે તે તમે વિચાર કરી જોશો તો તમને તુરત માલૂમ પડી આવશે આ સસારમા રહેલા સર્વે પ્રાણીઓ પૈકી જેઓ સદ્ધર્મથી રહિત હોય છે અને સસારમા મૂઢ થઇ ગયેલા હોય છે તે બાપડા આવી ભૂખથી અથવા આવી ભૂખના સબધમા ભૂખ્યા જ હોય છે હવે એવા પ્રાણીઓ ખાઇપીને ધરાઇ ગયેલા જણાય અથવા ભરાઇ ગયેલા પેટવાળા દેખાય, તો પણ તત્ત્વની નજરે તેઓ ભૂખ્યા જ છે એમ સમજવુ હવે બીજી બાજુએ જો તમે સાધુઓને જોશો તો તેઓ નિરતર સતોષથી પોષણ પામનારા જણાશે અને તમે વધારે બારિકીથી અવલોકન કરશો તો દેખાશે કે એ ભયકર ભાવભૂખ તેમના ઉપર જરા પણ અસર કરતી નથી એટલે કે તેઓના મનમા કદિ અસતોષ થતો જ જણાતો નથી આથી તેઓના પેટ ખાલી હોય તદ્દન ભુખ્યા ડાસ જેવા તેઓ દેખાતા હોય તો પણ તેઓના

ક્ષુધા-ભૂખ.

સ્વસ્થ મનને લઇને તેઓ ખરેખરા ધરાયલા જ છે એમ સમજવું આ પ્રમાણે હોવાથી એ હકીકતનો વિચાર કરીને મેં તે વખતે તમને સર્વને ભૂખ્યા દાસ જેવા કહ્યા હતા અને હે ધરાનાથ! (રાજન્!) મારા આત્માને મેં તૃપ્ત કહ્યો હતો મારા ઉપરથી તમારે સર્વ યોગ્ય આચરણવાળા સાધુસમુદાયને સમજવાના હતા અને તમારા ઉપરથી સસારમા વસનાર ધનધાન્યવિષયકષાય પરિગ્રહમા આસક્ત ગૃહસ્થને સમજવાના હતા આ હકીકત હવે તમારા સમજવામા બરાબર આવી હશે

"(૩) જે ભોગો ન મળ્યા હોય, જે ભોગો પ્રાપ્ત થયા ન હોય, તેને મેળવવાની અભિલાષા ભાવકંઠ (ગળા)ને

તૃષાન્તરમ. ગોપણ કરનારી હોવાથી તેને તરસ કહેવામાં આવે છે. જૈનધર્મથી જે પ્રાણીઓ બહાર હોય છે તેઓ કદાચ પાણી પીધા જ કરતા હોય તો પણ એવા પ્રકારની તરસથી તો તરસ્યા જ છે એટલે કે નવા નવા પ્રકારના વિષયભોગો મેળવવાની તેઓના મનમા પ્રબળ ઇચ્છા અને અભિલાષા નિરતર રહેલી જ હોય છે એ રીતે તેઓનુ ભાવગળુ તો શોષાયા જ કરતુ હોય છે હવે જો બીજી બાજુએ મુનિમહારાજાઓના સબધમા વિચાર કરશો અથવા અવલોકન કરશો તો તમને જણાશે કે એ મહાત્માઓ ભવિષ્યમા મેળવવાના ભોગોના સબધમા તદ્દન ઇચ્છા-સ્પૃહા વગરના હોય છે તેથી સ્થૂળ જળ તેમને મળતુ હોય કે ન મળતુ હોય તો પણ વાસ્તવિક તરસથી તો તેઓ તદ્દન દૂર જ રહેલા છે એમ સ્પષ્ટ દેખાઇ આવે છે ભોગ ભોગવવાની અભિલાષા કેવુ કામ કરે છે અને પ્રાણીને કેવા બેઆકળા બનાવે છે તે જરા વિચારપૂર્વક જોવા જેવુ છે આ પ્રમાણે હોવાથી હે રાજન્! તમે સર્વે તરસ્યા છો અને હુ નથી એમ મેં તે વખતે સર્વને પોકારીને જણાવ્યુ હતું

"(૪) આ સસારની શરૂઆત ક્યારે અને ક્યાથી થઇ અને તેનો છેડો ક્યા અને ક્યારે આવશે તેનો કાઇ પત્તો

રસ્તાનો ખેદ. નથી, એ સસારમાર્ગ સેંકડો દોષરૂપ ચોરોથી આ કુળાકુળ છે, આખો રસ્તો ઘણો વસમો છે, વિષયરૂપ

મસ્ત હાથી અથવા ઝેરી સર્પોથી ભરેલો છે અને દુખ રૂપ ધૂળથી પરિપૂર્ણ છે આવા ઠરેઠેકાણા વગરના, ઘોર સર્પોથી વ્યાકુળ અને વસમા રસ્તાને વિદ્વાનોએ ભાવ ચક્ષુવડે વિસ્તારથી અવલોકન કરીને જોયો છે અને તે આખો રસ્તો ઘણો ભયકર અને ખેદનુ કારણ છે એમ તેના સબધમા પોતાનો અભિપ્રાય આપ્યો છે હવે આ સસારમા રહેલા જીવો એ સસારમાર્ગને પ્રાપ્ત કરીને કર્મરૂપ ભાતુ સાથે રાખીને એ રસ્તે ચાલે છે પણ (ઘાચીની ઘાણીના બળદની માફક) જરાએ આગળ પ્રયાણ કરતા નથી સસારમાર્ગે ચાલવામા કર્મનુ ભાતુ સાથે હોય છે એટલે તેના સારા ખરાબ ફળ મળ્યાજ કરે છે આને લઇને પરિણામ એ થાય છે કે જે મૂઢ પ્રાણીઓ વિશુદ્ધ જૈન ધર્મની પ્રાપ્તિથી બેનસીબ રહેલા હોય છે તેઓ સસારના મહા માર્ગના ખેદથી નિરતર કટાળેલા અને દુખી થયેલા દેખાય છે, તેઓને થતો માર્ગખેદ તેઓના વર્તનથી સ્પષ્ટ જણાઇ આવે છે, તેથી તેઓ કદાચ શીતળ મડપવાળા સુંદર ઘરમા, હવેલીમા કે રાજ્યમહેલમા વસતા દેખાતા હોય તો પણ તેઓ નિરતર રસ્તે ચાલનારા છે એમ સમજવુ હવે બીજી બાજુ મુનિઓને તમે બારિકીથી અવલોકશો તો જણાશે કે તેઓ તો નિરતર [1]વિવેકપર્વતની ઉપર ચઢીને તેના શીખરપર જૈનપુર જે હમેશા લહેર કરાવે તેવુ રમણીય છે તેમા રહે છે એ જૈનપુરમા વળી એક અત્યત ઠરો આનદ ઉપજાવે તેવો ચિત્ત સમાધાન મડપ છે તેમા તેઓ વસે છે અને ત્યા રહી પોતાના આત્માને તદ્દન નિવૃત્ત કરી દે છે અને તેઓને રસ્તાનો કોઇ પણ પ્રકારનો થાક કે ખેદ થતો નથી, તેઓના સબંધમા તેવો ખેદ જણાતો પણ નથી અને તેઓને એ સબંધી ત્રાસ થવાનુ કારણ પણ રહેતુ નથી આથી કેટલીક વાર તમે મુનિઓને જોશો તો બહારથી અથવા ઉપર ઉપરથી એમ લાગશે કે જાણે તેઓ ખેદ-

૧ વિવેક પર્વત માટે જુઓ પૃ ૯૬૯ અને ૧૦૪૭, અને જૈનપુરવર્ણન માટે જુઓ પૃ ૧૦૪૯ ચિત્તસમાધાન મડપ માટે જુઓ પૃ ૧૦૫૫

થી થાકી ગયેલા છે છતા પરમાર્થનજરે તેઓ ખેદ અને થાકથી રહિત છે એમ સમજવુ આ પ્રમાણે હોવાથી હે રાજન્! તમે સર્વે ખેદથી થાકી ગયેલા છો અને હુ તો ખેદરહિત છુ એમ મેં અગાઉ જણાવ્યુ હતું

"(૫) સસારી પ્રાણીઓને ૧ ક્રોધ, ૨ માન, ૩ માયા અને ૪ લોભ એ ચાર પ્રકારના આખા શરીરને તપાવનારા, અત કરણના ઊંડા, બહુ આકરા, હેરાન કરનારા, ત્રાસ આપનારા તાપો છે એ સસારી પ્રાણીઓના શરીરપર ચદનના વિલેપનો કરેલા હોય અને બહારની નજરે તેઓ તદ્દન ઠડા લાગતા હોય તો પણ એ ક્રોધ માન વિગેરેથી તેઓ નિરતર બળી ઝળી જતા હોય છે એક એક મનોવિકાર અદરખાનેથી તાપ કરે છે તે જરા લક્ષ્ય આપવાથી સમજાશે હવે બીજી બાજુએ સાધુઓને અવલોકશો તો તમને જણાઇ આવશે કે તેઓના મન તદ્દન શાત થઇ ગયેલા હોય છે, તેઓના મનમા કોઇ પણ પ્રકારનો વિકાર હોતો નથી, તેઓને ઉપર દર્શાવેલા ચાર પ્રકારમાથી કોઇ પ્રકારનો તાપ હોતો નથી અને તેઓ પાપનુ નિકદન કરનારા હોય છે એવા મહાત્માઓ ખરે બપોરે તડકે તપસ્યા કરતા હોય કે ઉઘાડે માથે ફરતા હોય, કાઉસગ્ગ મુદ્રાએ સ્થિત હોય કે વિહાર કરતા હોય અને બાહ્ય નજરે તાપથી-તડકાથી પીડા પામતા દેખાતા હોય તો પણ પરમાર્થથી તેઓનો તાપ દૂર ગયો છે એમ સમજવુ આ પ્રમાણે હકીકતનો મેં જાતે અનુભવ કરેલો હોવાથી તમે સર્વે તડકાથી પીડા પામેલા છો અને હુ તાપથી રહિત છુ એમ મેં છાતી ઠોકીને તમારી પાસે કહ્યું હતુ

તાપ-તડકો.

"(૬) સાધારણ રીતે કોઢના વ્યાધિમા શરીરમા જીવાત (કરમીઆ) થઇ આવે છે, હાથ પગમાથી કોઢ ગળે છે (જે ચીકાશવાળો પદાર્થ હોય છે), નાક ઉપર તે નિશાની પાડી તેને બેસાડી દે છે અથવા તેનો નાશ કરે છે, અવાજને ઘોઘરો બનાવે છે, હાથ અને પગના આગળાઓને ધીમે ધીમે બુઠા બનાવી નાખે છે એ તમારા જેવામા આવ્યુ હશે હે રાજન્! મિથ્યાત્વ

કુષ્ટ-કોઢ.

(અજ્ઞાન અથવા કુદેવ કુગુરૂ કુધર્મમા શ્રદ્ધા) ને કોઢ કહે વામા આવે છે તેનુ કારણ એ છે કે એ અનેક પ્રકારના કુવિકલ્પો રૂપ કરમીઆઓને જન્મ આપનાર છે, એનાથી આસ્તિકતા રૂપ રસ (કોઢ) નિરતર ગળ્યા જ કરતો હોય છે, એ સદ્‌બુદ્ધિરૂપ સુંદર નાકનો છેદ કરનાર–નાશ કરનાર છે, એ મદથી ઉદ્ધત થઇ જતા પ્રાણીઓનો અવાજ અભિમાનથી ઘોઘરો અને અસ્પષ્ટ કરી મૂકે છે, શમ (સમતા) સવેગ (વૈરાગ્ય), નિર્વેદ (સસારની સ્થિતિથી કંટાળો), અને કરૂણા જે હાથ પગની આગળીઓ સમાન છે તેને એ મૂળથી ઉખેડી મૂકે છે અને વિદ્વાન્ સમજુ પ્રાણીને પણ એ અનેક પ્રકારના ઉદ્વેગ કરાવે છે એવા પ્રકારનુ મિથ્યાત્વ જે અનેક કુવિકલ્પોને કરનાર છે, સદ્‌બુદ્ધિને દૂર કરનાર છે, મદથી પ્રાણીને ઉદ્ધત બનાવનાર છે અને શમ સવેગ નિર્વેદ આસ્તિક્ય અને અનુકપાનો નાશ કરનાર છે તેવા ઉદ્વેગ કરાવનારા મિથ્યાત્વથી મૂઢ પ્રાણીઓ હણાયલા રહે છે, નિરતર ત્રાસ પામ્યા કરતા હોય છે, હમેશા હેરાન થતા હોય છે, તેથી એ પ્રાણીઓ બાહ્ય નજરે જોતા કદાચ સર્વ અવયવોએ સુંદર દેખાતા હોય તો પણ ભાવથી અનેક કૃમિઓના જાળાથી શરીરે ક્ષત પડી ગયેલા અને કોઢથી હેરાન થતા છે એમ સમજવુ હવે બીજી બાજુએ મુનિઓના સબધમા અવલોકન કરશો અથવા વિચાર કરશો તો જણાશે કે તેઓ સમ્યગ્‌ભાવથી વિશુદ્ધ થયેલા હોય છે, તેઓ શુદ્ધ દેવ ગુરૂ ધર્મ પર શ્રદ્ધા રાખી આગળ વધનારા હોય છે અને તેથી તેમના શરીરપર પેલો મિથ્યાત્વરૂપ કોઢ જરાએ હોતો નથી એટલુ જ નહિ પણ તેઓ સર્વ અવયવોએ સુંદર હોય છે વળી કદાચ તમને કોઇ વખત એવા મુનિ બહારની નજરે કોઢીઆ પણ દેખાય છતા પણ અદરના ભાવથી તેઓ તેવા પ્રકારના નથી એમ સમજવુ, તેઓ વસ્તુતત્ત્વે કોઢ વગરના છે એમ જાણુવુ આ પ્રમાણે હોવાથી હે રાજન્! તમે સર્વે કોઢીઆ છો અને હું તેવા પ્રકારનો નથી એમ મેં તે વખતે કહ્યું હતુ

"(૭) હે રાજન્! હવે શૂળના સબધમા ખુલાસો સમજાવુ તે તમે તથા સર્વે જનો વિચારશો પ્રાણીઓને અન્ય ઉ-

શૂળપીડા. પર જ્યારે દ્વેષ થઇ આવે છે ત્યારે તેની ઋદ્ધિ સમૃદ્ધિ અથવા આબાદી જોઇને તેના ઉપર ઇર્ષ્યા થઇ આવે છે તેને સમજુ મનુષ્યો શૂળ કહે છે. એ ઇર્ષ્યા રૂપ શૂળથી પ્રાણીઓના હૃદયમા દરેક ક્ષણે સણકા આવ્યા કરે છે, એ અન્યને દુ:ખ દેવામા રાજી થાય છે, દ્વેષથી ધમધમતા રહે છે અને વારવાર પોતાના ચહેરાને ખરાબ કરે છે, દાતો રાખે છે, હોઠોને પરસ્પર ડબાવે છે અને ભવા ચઢાવે છે આ તેઓનો ખરેખરો મુખભગ છે. હવે તમે મુનિમહારાજના સબધમા જોશો તો જણાશે કે તેઓને આવુ શૂળ હોતુ જ નથી, તેઓના મનની સ્થિતિસ્થાપકતા ઓર પ્રકારની હોય છે, તેઓને સર્વે જીવ ઉપર સમભાવ હોય છે, તેઓને મારૂ તારૂ હોતુ નથી, તેઓને અન્ય ઉપર દ્વેષભાવ કદિ હોતો નથી–આ કારણને લઇને તમે સર્વે શૂળની પીડાથી હેરાન થનારા છો અને હુ એવી હલકા પાડનારી તુચ્છ પીડાથી મુક્ત છુ એમ મેં તમને કહ્યુ હતુ દ્વેષ અને ઇર્ષ્યાના પરિણામોનો અને તે વખતે થતી માનસિક પરિવર્તન દશાનો જરા પણ ખ્યાલ કર્યો હશે તો આ હકીકત સ્પષ્ટતાપૂર્વક સમજવામા આવી જશે

"(૮) હે રાજન્! એક બાબત તો તમને ઘણી નવાઇ જેવી લાગશે વાત તો સ્પષ્ટ છે, જાણીતી છે, પણ તે ઉપર

ઘડપણ, જ્યા સુધી લક્ષ્ય ન ગયુ હોય ત્યા સુધી વ્યક્ત ન થાય તેવી છે એ બાબત આ પ્રમાણે છે અનાદિ કાળથી સસાર ચાલ્યા કરે છે તેમા આ પ્રાણી એકસરખી રીતે જન્મ્યો ત્યારે હતો તેવોને તેવો જ રહી વર્તના કર્યા કરે છે, કામ કરે છે અને હરે ફરે છે, વળી મરે છે જન્મે છે, આવે છે અને જાય છે, પણ તમે જોશો તો એમા કોઇ પ્રકારની વિશિષ્ટતા નવીનતા કે ઉન્નતતા જોવામા આવતી નથી [1]એ કોઇ વખત મનોહર વિદ્યાજન્મ (વિદ્વત્તાનો અનુભવ) લેતો નથી, એનામા

૧ આ વાત ખરેખર વિચારવા યોગ્ય છે

વિવેકરૂપ જુવાની આવતી નથી, એ ભાવમૃત્યુએ કદિ મરતો નથી-માત્ર આવ જાવ કરી આટા ખાધા કરે છે અને તેમા તેને એટલા બધા સખ્યાબધ દુખો થયા કરે છે કે એ દુખરૂપ વળીઆથી તે ઘરડો જ દેખાય છે એવી રીતે સસારી જીવો ઘડપણથી તદ્દન ખખ થઇ ગયેલા છે હવે એવા પ્રાણીઓ કદાચ બહારની નજરે જુવાન દેખાતા હોય તો પણ તત્ત્વનજરે તેઓ તદ્દન ઘરડા છે એમ જ સમજવુ હવે બીજી બાજુએ તમે સાધુજીવનનુ અવલોકન કરશો તો તમને જણાશે કે તેઓમા વિદ્યાજન્મ અપૂર્વ હોય છે, તેઓનુ જીવન જ વિદ્યામય હોય છે, વિવેક રૂપ જુવાનીના તેજમા તેઓ ઝગઝગાયમાન થતા હોય છે અને દીક્ષાસુદરી સાથે તેઓ આનદથી વિલાસ કરતા દેખાય છે, વળી તેઓ જુવાનીમા ને જુવાનીમા મરીને પેલી મહા ત્રાસ આપનારી જરાની સ્થિતિએ પહોંચ્યા વગર જ આ દુનિયામાથી એવી રીતે પસાર થાય છે કે તેઓની ફરીવાર ઉત્પત્તિ જ ન થાય જીવે ત્યા સુધી વિવેક રૂપ જુવાનીવાળા, આજીવન દીક્ષા સુંદરી સાથે ભોગ ભોગવનારા એ લોકોનુ જીવતર જન્મ અને મરણ રૂપ સસારનો સર્વથા છેદ કરનાર હોવાથી તેઓ વાસ્તવિક તરુણ છે એમ સમજવુ બાકી સસારમા ઘણો કાળ રહેનારા જીવો તો ઘડપણથી તદ્દન ખખ થઇ ગયેલા છે એમ સમજવુ સત પુરૂષો નિરતર જુવાન છે તેનુ બીજુ પણ એક કારણ છે જુવાન માણસો જ દુશ્મનોનો નાશ કરી શકે છે અને એ સત પુરૂષો કર્મ રૂપ મોટા દુશ્મનોને હઠાવી દેવાને-તેનો વિનાશ કરવાને શક્તિમાન્ છે આથી સસારી જીવો ઘરડા છે અને અમે યુવાન છીએ એમ મેં જણાવ્યુ હતુ

" (૯) સસારમા રહેલા સર્વે મૂર્ખ પ્રાણીઓ રાગ રૂપી સતાપે કરીને અનેક પ્રકારે તપી રહેલા છે તેથી હે રાજન્! એ પ્રાણીઓ જ્વરથી પીડા પામનારા છે એમ કહેવામા આવ્યુ હતુ સાધુઓને તો એ રાગની ગધ પણ હોતી નથી કદાચ બાહ્ય નજરે તેઓને તાવ આવતો હોય તો પણ રાગ રૂપ સતાપના અભાવથી તેઓ ખરી રીતે

જ્વર-તાવ.

તાવ-જ્વર વગરના છે એમ સમજવું અને સસારી જીવો ને તાવ આવ્યા જ કરે છે એમ વિચારવુ

"(૧૦) હવે આ સસારી જીવોના વર્તન સબધી વિચાર કરશો તો તેમા એક જાતનો ઉન્માદ (ઘેલાપણુ) સ્પષ્ટ જોવામા આવશે તમે એ પ્રાણીને જોઇ સારૂ ધર્મઅનુષ્ઠાન બતાવશો અથવા એતુ કર્તવ્ય કર્મ બતાવશો તો તે કરશે નહિ, તમારો કર્તવ્ય બતાવવાનો પ્રયાસ પણ નિષ્ફળ જશે, તમે એને વારશો-અટકાવશો તો પણ પાપક્રિયા અથવા અકર્તવ્ય તે બહુ જોરથી અને હોંસથી કરશે આ પ્રમાણે હોવાથી સસારી પ્રાણીઓ જો કે કેટલાક પોતાને સમજુ અને પડિત તરીકે માનતા હોય તો પણ તેઓને ઉન્માદવાળા કહેવા એ જ યોગ્ય છે ઘેલાપણાની નિશાની એ જ છે કે લાભ કરનાર કાર્ય કરે નહિ અને નુકસાન કરનાર કાર્ય કરતા તેને વાર વાર અટકાવવામા આવે તો પણ તે કરે આથી સસારી પ્રાણીઓને ઉન્માદવાળા કહેવામા આવ્યા છે હવે બીજી બાજુએ તમે સાધુઓના સબધમા જોશો તો તમને જણાશે કે તેઓ વિશુદ્ધ અનુષ્ઠાન કરવાની બાબતમા નિરતર આસક્ત બુદ્ધિવાળા હોય છે, કર્તવ્ય સન્મુખ નિરતર રહેનારા હોય છે અને તેથી જ તેઓમા આવા પ્રકારનો ઉન્માદ નથી આ કારણથી તેઓની બુદ્ધિ પણ ઘણી વિશુદ્ધ રહે છે આ પ્રમાણે હકીકત હોવાથી હે રાજન્! મેં સસારી પ્રાણીઓને ઘડપણથી જીર્ણ, રોગથી ઘેરાયલા અને છેવટે ઉન્માદવાળા જણાવ્યા હતા અને તેજ હેતુથી તમે તેવા છો અને હુ તેવો નથી એમ મેં કહ્યુ હતુ

ઉન્માદ.

"(૧૧) રાજન્! સસારી પ્રાણીઓ બાહ્ય નજરે પોતાની આખથી દેખતા દેખાય છે, પોતાની આખો ફાડી ફાડીને જોતા જણાય છે છતા એજ મૂર્ખ પ્રાણીઓ અદરથી જોશો તો કામથી અધ થઇ ગયેલા જણાશે અને વિદ્વાનો તેમને તેટલા માટે કામાધ કહીને જ બોલાવે છે મેં એ પ્રાણીઓને આખ વગરના અધ કહ્યા હતા તેનુ એ જ કારણ હતુ કામથી થતુ એવા પ્રકારનુ અધપણુ સાધુઓમા સભવતુ નથી. કોઇ વખત બહારની

અધતા.

નજરે સાધુઓની દૃષ્ટિ ટુંકી થઇ ગયેલી અથવા તદ્દન ગયેલી દેખાય તો પણ હે રાજન્! તેઓને અંધ કહી શકાય નહિ, કારણ કે તેઓ કદિ બામાધ થતા નથી, થાય તેવા તેમને સયોગો પણ નથી અને તેઓમા એ દશા સભવિત પણ નથી આ પ્રમાણે હકીકત હોવાથી આ સર્વે પ્રાણીઓને મેં અંધ કહ્યા અને મને પોતાને સુંદર આંખોવાળો અને સારી ચક્ષુઓવાળો જણાયો

૬(૧૨) હે રાજન્! ઘરબારી ગૃહસ્થો પરાધીન કેવી રીતે છે અને સાધુઓ સ્વતંત્ર કેવી રીતે છે તે તને હવે સમ

પરાધીનતા. જાવુ બાહ્ય નજરે તો ગૃહસ્થો ઘણા સ્વતંત્ર અને પોતાની જાત ઉપર આધાર રાખનારા દેખાય છે પણ બરાબર બારિકીથી એ બાબતમા ઊંડા ઉતરશો એટલે તમને તદ્દન જૂદી જ હકીકત માલૂમ પડશે સસારી જીવોના પુત્ર સ્ત્રી વિગેરેનો પ્રેમ તેના ઉપર કેટલીક વાર દેખાય છે, પણ પરમાર્થનજરે વાસ્તવિક સ્નેહ હોવો તો સભવિત જ નથી એ સગાસબંધીઓ જૂદા જૂદા કર્મોથી એકઠા થયેલા હોય છે તેઓનુ ભરણપોષણ કરવામા આ પ્રાણી સર્વદા ઉદ્યત રહે છે, ખડે પગે તૈયાર રહે છે, નિરતર ચિંતાગ્રસ્ત રહે છે એમા અત્યત ખેદની બાબત એ છે કે આ મૂઢ પ્રાણીઓ એ દરેક બાબતનો ખરો પરમાર્થ જાણતા ન હોવાથી એને સ્ત્રી પુત્રનુ પાલનપોષણ કરવાની બાબત એટલી બધી વહાલી લાગે છે કે એની વાત જ થઇ શકે નહિ અને જાણે આ દુનિયામા મુદ્દાની બાબત એ જ છે એમ તે સમજે છે આવા ખોટા નિર્ણયને પરિણામે તે રાતદિવસ કલેશ-દુ ખ ખમે છે અને જાણે પોતે એક કામ કરનારો નોકર હોય તેવો થઇ જાય છે અને બિચારો પશુની જેમ રાતદહાડો વહૈતરૂ કર્યા જ કરે છે, આખી રાત ચિંતાને લઇને ઉંઘ પણ ન આવવાથી તળાઇમા આળોટ્યા કરે છે, સુખે ખાતો નથી, પીતો નથી અને આખો વખત પૈસા મેળવવાના વિચારમા અને ખ્યાલમા તેની ચિંતા કર્યા જ કરે છે અને એવુ અસ્થિર કુટુંબ તેને જે હુકમ ફરમાવે છે તે પ્રમાણે કરવામા વખત ગાળે છે

અને એવી રીતે પરતત્ર રહી ખરી સમજણુ પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી, વસ્તુતત્ત્વનો પરમાર્થ સમજી શકતો નથી અને પરવશપણુ ખ્યાલમા લઇ શકતો નથી આ હકીકતમા પરમાર્થ શો છે તે જરા વધારે સ્પષ્ટ કરીને તમને સમજાવુ આ મનુષ્યાદિ ચતુર્ગતિવાળા અનાદિ અનત સસારચક્રમા સર્વે જીવો માતા, પિતા, ભાઇ, સ્ત્રી અને પુત્ર પુત્રી તરીકે સર્વ જીવોના સબધમા આવી ગયા છે, વળી તે સબધોમા અનેકવાર આવી ગયા છે તેમા કાઇ નવીનતા નથી આવી વસ્તુસ્થિતિ જે પ્રાણી બરાબર સમજતો હોય તે જો ડાહ્યો હોય તો તેમની ખાતર પોતાનુ કાર્ય શા માટે હારી બેસે? પોતાની તરફની ફરજ શા માટે વિસારી મૂકે? પોતે તેમની ખાતર શા માટે સસારમા દબાયલો ફસાયલો અને ઘુચવાયલો રહે? આ પ્રમાણે ખરી હકીકત હોવાથી મહાત્મા પુરૂષો પુત્ર સ્ત્રી રૂપ પાજરાનો ત્યાગ કરીને નિ સગ થઇ જાય છે એટલે તેમને પરસગ અનાવશ્યક અને ભારભૂત લાગે છે અને તેઓ તેવા સગને છોડી દે છે અથવા તે અકર્તવ્ય છે એમ સમજી લે છે આવા સાધુઓજ પરાધીન નથી, તેઓજ ખરેખરા ભાગ્યશાળી છે, તેઓજ ખરેખરા આખી દુનિયાના સ્વામી છે એવા મહાબુદ્ધિશાળી મહાત્માઓ પોતાના ગુરૂને આધીન હોય તો પણ ઘરના પાસથી મુક્ત હોવાને લીધે તદ્દન છૂટા છે, મોકળા છે, સ્વતત્ર છે, એમ સમજવુ સસારમા રહેનાર ગમે તેટલો વૈભવ માણતો હોય, મોટો શેઠ કે રાજા હોય તો પણ તે પરાધીન છે એમ સમજવુ. આ પ્રમાણે હોવાથી હે રાજન્! મેં મારી જાતને સ્વતત્ર કહી અને તમને સર્વને પરાધીન કહ્યા હતા

"(૧૩) રાજન્! મેં તે વખતે તમને જણાવ્યુ હતુ કે મારે માથે આઠ લેણદારો છે તે પ્રાણીઓને લાગતા અને લાગી રહેલા આઠ પ્રકારના કર્મો છે જ્ઞાનાવરણીય કર્મથી જ્ઞાનપર આવરણ થાય છે, દર્શનાવરણીયથી જોવામા આવરણ થાય છે, વેદનીય કર્મથી સુખદુઃખ મળે છે, મોહનીય કર્મથી પ્રાણી ક્રોધ માન માયા લોભ હાસ્ય વિગેરે આતરિક મનોવિકારો કરે છે અને મિથ્યા

આઠ લેણદારો.

ત્વમાં આસક્ત થાય છે, આયુષ્ય કર્મથી પ્રત્યેક ભાવમાં જીવનકાળ મુકરર થાય છે, નામ કર્મથી ગતિ જાતિ શરીર બંધારણ રૂપ સૌભાગ્ય વિગેરે સર્વ વિચિત્રતા આળેખાય છે, ગોત્ર કર્મથી ઉચ્ચ નીચ કુટુંબમાં જન્મ થાય છે અને અંતરાય કર્મથી લેવા દેવાની બાબતમાં ભોગ ઉપભોગમાં અને શક્તિ વાપરવામાં અંતરાય થાય છે આ આઠે કર્મો વારવાર પ્રાણીઓને ત્રાસ આપે છે, તેની પાસેથી પોતાનો હક્ક દબાવીને પણ લે છે અને જીવની મહા હેરાનગતિ કરે છે એ કર્મો કોઇ વાર પ્રાણીઓને તદ્દન ભૂખ્યા રાખે છે, કોઇ વાર તેમને અત્યંત દીન બનાવી અનેક રીતે વિહ્વળ કરી મૂકે છે, કોઇ વખતે તેઓને નરકમાં નાખીને અનેક પ્રકારની પીડાઓ ઉપજાવે છે હવે એ આઠે કર્મો સાધુઓને પણ હોય છે છતાં તે સાધુઓને તેટલી કદર્થના કે ત્રાસ નીપજાવી શકતા નથી, કારણ કે સાધુઓને જે દેવું હોય છે તે લગભગ નહીં જેવું અલ્પ હોય છે વળી એ સાધુઓ એવા કાબેલ હોય છે કે પોતાને માથે જે દેવું હોય તે પૈકી દરરોજ કેટલુએક દઇ દઇને ઘટાડ્યા કરે છે અને લેણદારોને સંતોષ આપ્યા કરે છે–આથી કરીને એ આઠે લેણદારો સાધુઓને ત્રાસ આપી શકતા નથી હે રાજન્! આ પ્રમાણે હકીકત હોવાથી તમે સર્વ દેણદારો છો અને હું દેણારહિત છું એમ મેં તે વખતે જણાવ્યું હતું

“(૧૪) ત્યાર પછી સર્વે પ્રાણીઓ તમે ઉંઘતા છો એમ મેં કહ્યું હતું તેનો સ્પષ્ટ ખુલાસો કરી બતાવું છું તે લક્ષ્ય આપીને સાંભળો જે પ્રાણીઓ જૈન ધર્મની બહાર હોય છે તેઓ ખરેખર ઉંઘે જ છે એમાં જરાપણ શંકા જેવું નથી, તેના કારણો વિચારો કર્મપરંપરા ઘણી ભયંકર હોઇને પ્રાણીને મોટો ત્રાસ આપે તેવી અને ન છોડે તેવી આકરી છે, સંસારસમુદ્ર ઘણો વિશાળ અને સામે પાર પહોંચતા હાથજીભ કઢાવે તેવો છે, પ્રાણીને રાગ દ્વેષ વિગેરે દોષો લાગેલા છે તે ઘણા ભયંકર છે, પ્રાણીઓનું મન ઘણું જ ચપળ છે, પાંચે ઇંદ્રિયોનો સમૂહ ઘણો ચંચળ છે, જીવન જોતજોતામાં ચાલ્યું

પ્રચલા ઉંઘ.

જાય તેવુ અસ્થિર છે, એકઠી કરેલી કે કરવા ધારેલી સર્વ સપત્તિઓ ચળ (ચાલી જાય તેવી) છે, શરીર ક્ષણમાત્રમા પડી જાય તેવુ નાશવત છે, પ્રમાદ (આળસ અથવા પચ પ્રમાદ મદ્ય, વિષય, કષાય, વિકથા અને નિદ્રા) પ્રાણીઓના શત્રુની ગરજ સારે છે, પાપસચય મહા દુસ્તર છે, ઇંદ્રિયો ઉપર સયમનો અભાવ મહા દુ ખદાયી છે, નરકરૂપ કુવો મહા ભયકર છે, ગમે તેવા વહાલા માણસો સાથેના મેળાપ અનિત્ય છે, સસારમા મનને પસદ ન આવે તેવા અનેક અપ્રિય મેળાપો અને સબધો થયા જ કરે છે, સ્ત્રી મિત્ર સગા અને સબધીઓ થોડી વાર ઘણા રાગી થાય છે અને વળી થોડી વાર પછી તદ્દન જાણે સબધ હોય જ નહી તેવા વિરક્ત થઇ જાય છે, આ સસારમા મિથ્યાત્વરૂપ વૈતાળ મહા ભયકર છે, વૃદ્ધાવસ્થા (ઘડપણ) હથેળીમા જ રહેલી છે, ભોગો અત વગરના મહા દુ ખો આપનારા છે, મૃત્યુરૂપ પર્વત મહા આકરો છે—આવી આવી અનેક બાબતો આ સસારમા પ્રાણીએ જોવાની છે, વિચારવાની છે, તપાસવાની છે, સમજવાની છે, લક્ષ્યમા લે-' વાની છે, નિર્ણય કરવાની છે—એ સર્વ છતા આ પ્રાણી તો એમાની કોઇ પણ બાબતનો વિચાર ન કરતા લાબા પગ કરીને અને વિવેકચક્ષુ બધ કરીને ઉઘી જાય છે તેમ જ એવો ઘસઘસાટ ઉઘે છે કે જાણે એને માથે કોઇ દુશ્મન નથી, એનો કોઇ લેણદાર નથી, એને કોઇને જવાબ દેવાનો નથી અને વળી મોટા શબ્દ કરી તાળી તાળીને તેને વિવેકી પ્રાણીઓ જાગૃત કરે છે તો પણ તે પોતાની ઉઘમાથી કોઇ રીતે ઉઠતો નથી, જાગતો નથી, જાગવાના ચિહ્ન પણ બતાવતો નથી અને વિવેકીના સર્વ પ્રયત્નો નકામા જાય છે અને ભાઇશ્રી તો મહામોહની ગાઢ નિદ્રામા ઉંઘ્યા જ કરે છે, કદિ મહા મુસીબતે જાગ્રત થાય છે તો પણ તેની આખો ઘેરાયા કરે છે તેથી ફરી પાછો પણ વારવાર મોહનિદ્રામાં લીન થઇ જાય છે વળી અવલોકન કરશો તો જણાશે કે આપણે ક્યાથી આવ્યા છીએ? કયા કર્મથી આવ્યા છીએ? ક્યા આવ્યા છીએ? ક્યા જશુ? એ સર્વનો

તેઓ જરા પણ વિચાર કરતા નથી, જાણતા નથી, સમજતા નથી, સમજવા પ્રયત્ન પણ કરતા નથી, તેથી જો કે પ્રાણીઓ જૂદા જૂદા પ્રકારની ચેષ્ટાઓ કરતા અને ચાલતા જોવામા આવે છે તો પણ વાસ્તવિક રીતે તેઓ ઉંઘતા જ છે એમ જાણવુ સસારસમુદ્ર આવો આકરો હોય, તેમા ભયકર વૈતાળો અને વિકારો હોય, માથે મૃત્યુ જેવા દુશ્મન ગાજતા હોય, જે શરીર પર મોટી મદાર બાધી હોય તે આટલુ બધુ નાશવત અને ક્ષણિક હોય, જે સગાસબધીની ખાતર સર્વ સગાર માડ્યો હોય તે કેમ અને ક્યારે ઉપડી જશે તેનો જરા પણ ભરોસો ન હોય એવા સસારને વળગવુ કે ચોંટવુ એમા ભાવનિદ્રા શિવાય બીજુ શુ હોઇ શકે? હવે તમે મુનિઓના સબધમા અવલોકન કરશો તો જણાશે કે તેઓના સબધમા મહામોહ રૂપ અધકારમય નિદ્રા જરા પણ જોવામા આવતી નથી, તેઓ તો નિરતર ભાગ્યશાળી હોઇ આત્મિક બાબતમા જાગતા જ હોય છે અને વળી તેમની પાસે (હૃદયમા) સર્વજ્ઞ મહારાજનો બતાવેલ આગમ રૂપ દીવો સર્વદા ઝળહળી રહેલો હોય છે તેના પ્રકાશમા તેઓ પોતાની અને સર્વ પ્રાણીઓની ગતિ અને આગતિ (ક્યા જવાના છે અને ક્યાથી આવ્યા છે) વિગેરે સર્વ બાબતો બરાબર જોઇ શકે છે, જાણી શકે છે હે રાજન્[1] એવા મુનિઓ કદાચ બાહ્ય નજરે થોડો વખત સુતા હોય તો પણ તેમના વિવેકચક્ષુ ઉઘાડા હોવાને લીધે તેઓ ઉંઘતા નથી જ એમ સમજવુ આ સર્વ બાબતનો વિચાર કરીને પ્રથમ મેં તમને કહ્યુ હતુ કે તમે ઉંઘો છો અને હુ જાગતો છુ મહામોહની નિદ્રામા પડેલા હોવાથી તમે વસ્તુસ્વરૂપ પણ બરાબર જાણતા નથી અને મારી વિવેકચક્ષુઓ ઉઘડેલી હોવાથી મને તો આ બાબત તદ્દન સ્પષ્ટ જણાય છે

૧ ધ્યાનમા રાખશો કે બુધ આચાર્ય આ ખુલાસો ધવળરાજ પાસે કરે છે તે વખતે વિમળ અને વામદેવ પાસે બેઠા છે વામદેવ એ સસારીજીવ છે અને એ સ્વ સભા તે પોતાનુ ચરિત્ર કહે છે જે અગૃહીતસકેતા ભવ્યપુરુષ વિગેરે સાભળે છે

" (૧૫) હે રાજન્! વસ્તુસ્થિતિ આના પ્રકારની છે માટે વિશુદ્ધ ધર્મની બહાર જે પ્રાણીઓ હોય છે અને એવા ધર્મથી

દારિદ્ર્ય. જેઓ કમનસીબ રહેલા હોય છે તેઓ ખરેખરા દરિદ્રી છે, ભીખારી જેવા છે એમ તારે સમજવુ આ સર્વ હકીકત મેં તને અગાઉ જણાવ્યુ તેમ પરમાર્થદષ્ટિએ સમજવાની છે, ઉપર ઉપરની કે બહારની નજરે જોવાની નથી તે હકીકતનો મુદ્દો આ પ્રમાણે છે જે પ્રાણીઓ સસારમા રહેલા હોય છે અને વિશુદ્ધ ધર્મથી રહિત હોય છે તેઓને પાપનો ઉદય હોવાથી તેવી ભાગ્યહીન દશામા તેઓના નસીબમા જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર અને વીર્યાદિ ગુણરૂપ રત્નો હોતા નથી જ્ઞાનથી સર્વ વસ્તુ વિશેષ જણાય છે, દર્શનથી સામાન્ય દેખાય છે, ચારિત્રથી શુભ વર્તન થાય છે અને વીર્યથી શક્તિનો ઉપયોગ થાય છે એ આત્મિક સપત્તિ હોવાથી ખરેખર કિમતી–અમુલ્ય રત્નો છે, બાહ્ય રત્નો તો નાશવત હોવાથી આ ખરે નકામા છે, પથ્થર રૂપ છે, કોલસા જેવા છે, તેથી આત્મિક રત્નો જેમની પાસે ન હોય તેઓ પાપી છે, કમનસીબ છે, હીણભાગી છે એ આત્મિક રત્નો જ ખરેખરી દોલત છે, એ રત્નો જ સાચુ ઐશ્વર્ય ઉત્પન્ન કરે છે અને તેજ ખરેખરા સુદર છે–એના વગર ધન કેવુ? એના વગર સાચી ઋદ્ધિસિદ્ધિ કેવી? અને એના વગર દોલત પણ શી? હવે આ દુનિયામા એ આત્મિક રત્ન વગરના પ્રાણીઓ હોય તેઓ કદાચ ધનના ભડારથી ભરપૂર દેખાતા હોય તો પણ પરમાર્થે તેઓ તદ્દન નિર્ધન છે–ભીખારી છે–દરિદ્રી છે એમ સમજવુ તમે જો સાધુજીવનનો બરાબર અભ્યાસ કરશો તો તમને જણાશે કે તેમના ચિત્ત રૂપ મદિરમા આત્મિક રત્નો ઝળહળી રહેલા હોય છે, પોતાનો પ્રકાશ ચો તરફ વિસ્તારી રહેલા હોય છે, નિરતર જાગતી જ્યોત લગાવી રહેલા હોય છે એ સાધુઓ જ તેટલા માટે ખરેખરા ધનવાળા છે, ખરેખરા ભાગ્યશાળી છે, ખરેખરા પરમેશ્વર છે અને તેઓ જ ત્રણ ભુવનને પોષવાની શક્તિવાળા છે–એ બાબત જરા પણ શકા વાળી નથી મૂઢ પ્રાણીઓ તેમને (સાધુઓને) બહારની નજરે જોશે

તેઓ જરા પણ વિચાર કરતા નથી, જાણતા નથી, સમજતા નથી, સમજવા પ્રયત્ન પણ કરતા નથી, તેથી જો કે પ્રાણીઓ જૂદા જૂદા પ્રકારની ચેષ્ટાઓ કરતા અને ચાલતા જોવામાં આવે છે તો પણ વાસ્તવિક રીતે તેઓ ઉંઘતા જ છે એમ જાણવું સંસારસમુદ્ર આવો આકરો હોય, તેમાં ભયંકર વૈતાળો અને વિકારો હોય, માથે મૃત્યુ જેવા દુશ્મન ગાજતા હોય, જે શરીર પર મોટી મદાર બાંધી હોય તે આટલું બધું નાશવંત અને ક્ષણિક હોય, જે સગાસંબંધીની ખાતર સર્વ સંસાર માંડ્યો હોય તે કેમ અને ક્યારે ઉપડી જશે તેનો જરા પણ ભરોસો ન હોય એવા સંસારને વળગવું કે ચોંટવું એમાં ભાવનિદ્રા સિવાય બીજું શું લેઇ શકે ? હવે તમે મુનિઓના સંબંધમાં અવલોકન કરશો તો જણાશે કે તેઓના સંબંધમાં મહામોહ રૂપ અંધકારમય નિદ્રા જરા પણ જોવામાં આવતી નથી, તેઓ તો નિરંતર ભાગ્યશાળી હોઇ આત્મિક બાબતમાં જાગતા જ હોય છે અને વળી તેમની પાસે (હૃદયમાં) સર્વજ્ઞ મહારાજનો બતાવેલ આગમ રૂપ દીવો સર્વદા ઝળહળી રહેલો હોય છે તેના પ્રકાશમાં તેઓ પોતાની અને સર્વ પ્રાણીઓની ગતિ અને આગતિ (ક્યાં જવાના છે અને ક્યાંથી આવ્યા છે) વિગેરે સર્વ બાબતો બરાબર જોઇ શકે છે, જાણી શકે છે હે રાજન્![1] એવા મુનિઓ કદાચ બાહ્ય નજરે થોડો વખત સુતા હોય તો પણ તેમના વિવેકચક્ષુ ઉઘાડા હોવાને લીધે તેઓ ઉંઘતા નથી જ એમ સમજવું આ સર્વ બાબતનો વિચાર કરીને પ્રથમ મેં તમને કહ્યું હતું કે તમે ઉંઘો છો અને હું જાગતો છું મહામોહની નિદ્રામાં પડેલા હોવાથી તમે વસ્તુસ્વરૂપ પણ બરાબર જાણતા નથી અને મારી વિવેકચક્ષુઓ ઉઘડેલી હોવાથી મને તો આ બાબત તદ્દન સ્પષ્ટ જણાય છે

---

૧ ધ્યાનમાં રાખશો કે બુધ આચાર્ય આ ખુલાસો ધવળરાજ પાસે કરે છે તે વખતે વિમળ અને વામદેવ પાસે બેઠા છે વામદેવ એ સંસારીજીવ છે અને સદાગમ સમક્ષ તે પોતાનું ચરિત્ર કહે છે જે અગ્રહીતસંકેતા ભવ્યપુરુષ વિગેરે સાંભળે છે

" (૧૫) હે રાજન્![1] વસ્તુસ્થિતિ આવા પ્રકારની છે માટે વિશુદ્ધ ધર્મની બહાર જે પ્રાણીઓ હોય છે અને એવા ધર્મથી

દારિદ્ય. જેઓ કમનસીબ રહેલા હોય છે તેઓ ખરેખરા દરિદ્રી છે, ભીખારી જેવા છે એમ તારે સમજવુ આ સર્વ હકીકત મેં તને અગાઉ જણાવ્યુ તેમ પરમાર્થદષ્ટિએ સમજવાની છે, ઉપર ઉપરની કે બહારની નજરે જોવાની નથી તે હકીકતનો મુદ્દો આ પ્રમાણે છે જે પ્રાણીઓ સસારમા રહેલા હોય છે અને વિશુદ્ધ ધર્મથી રહિત હોય છે તેઓને પાપનો ઉદય હોવાથી તેવી ભાગ્યહીન દશામા તેઓના નસીબમા જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર અને વીર્યાદિ ગુણરૂપ રત્નો હોતા નથી જ્ઞાનથી સર્વ વસ્તુ વિશેષ જણાય છે, દર્શનથી સામાન્ય દેખાય છે, ચારિત્રથી શુભ વર્તન થાય છે અને વીર્યથી શક્તિનો ઉપયોગ થાય છે એ આત્મિક સપત્તિ હોવાથી ખરેખર કિમતી–અમુલ્ય રત્નો છે, બાહ્ય રત્નો તો નાશવત હોવાથી આ ખરે નકામા છે, પથ્થર રૂપ છે, કોલસા જેવા છે, તેથી આત્મિક રત્નો જેમની પાસે ન હોય તેઓ પાપી છે, કમનસીબ છે, હીણભાગી છે એ આત્મિક રત્નો જ ખરેખરી દોલત છે, એ રત્નો જ સાચુ ઐશ્વર્ય ઉત્પન્ન કરે છે અને તેજ ખરેખરા સુંદર છે–એના વગર ધન કેવુ? એના વગર સાચી ઋદ્ધિસિદ્ધિ કેવી? અને એના વગર દોલત પણ શી? હવે આ દુનિયામા એ આત્મિક રત્ન વગરના પ્રાણીઓ હોય તેઓ કદાચ ધનના ભડારથી ભરપૂર દેખાતા હોય તો પણ પરમાર્થે તેઓ તદ્દન નિર્ધન છે–ભીખારી છે–દરિદ્રી છે એમ સમજવુ તમે જો સાધુજીવનનો બરાબર અભ્યાસ કરશો તો તમને જણાશે કે તેમના ચિત્ત રૂપ મદિરમા આત્મિક રત્નો ઝળહળી રહેલા હોય છે, પોતાનો પ્રકાશ ચોતરફ વિસ્તારી રહેલા હોય છે, નિરતર જાગતી જ્યોત લગાવી રહેલા હોય છે એ સાધુઓ જ તેટલા માટે ખરેખરા ધનવાળા છે, ખરેખરા ભાગ્યશાળી છે, ખરેખરા પરમેશ્વર છે અને તેઓ જ ત્રણ ભુવનને પોષવાની શક્તિવાળા છે–એ બાબત જરા પણ શકા વાળી નથી મૂઢ પ્રાણીઓ તેમને (સાધુઓને) બહારની નજરે જોગે

તો તેઓના શરીરપર મેલવાળા કપડા દેખાશે તેને લઇને તેઓ મલીન લાગશે, હાથમા તુબડા દેખાશે તેથી તેઓ દરિદ્રી લાગશે, પરતુ પરમાર્થની નજરે તેમના તરફ જોઇને વિચાર કરવામા આવશે તો સમજુ માણસો તેમને મહા કિમતી (અમુલ્ય) રત્નોના માલેક અને પરમ ઐશ્વર્યવાળા તરીકે જોઇ શકશે અરે રાજન્! તને શી વાત કરૂ? તને સાભળીને નવાઇ લાગશે કે જો તે મહાત્માને એવુ કોઇ કામ પડી જાય તો તેઓમા એટલુ તેજ રહેલુ હોય છે કે તેઓ એક તરખલુ હાથમા લઇને તેમાથી રત્નનો ઢગલો વરસાવી શકે[1] આ પ્રમાણે હોનાથી એ રાજન્! તમે સર્વે દરિદ્રી છો એ બાબત ન જોતા મારા જેવાને તમે દરિદ્રી કેમ કહ્યો? જો કે હવે તો તમને ખાતરી થઇ હશે કે હુ તો ઘણો મોટો ધનવાળો છુ હવે મલીનતાને અગે પણ જો તમે વિચાર કરશો તો જણાશે કે જે કર્મના મેલથી ભરેલા હોય તે જ આ સસારમા વાસ્તવિક મલીન છે અને એવા પ્રાણીઓએ પોતાના બહારના અવયવો ગમે તેટલા ધોઇને સાફ કર્યા હોય અથવા સુંદર વસ્ત્રો પહેર્યા હોય તો પણ તેની મલીનતામા જરા પણ તફાવત પડતો નથી સાધુઓનુ મન બરફ, મોતીના હાર, અથવા ગાયના દૂધ જેવુ નિર્મળ હોવાથી બહારની નજરે કદાચ તેઓમા મળ દેખાતો હોય તો પણ હે માનવેશ્વર! એ મુનિ તદ્દન નિર્મળ છે-મેલ વગરના છે-ચોકખા છે એમ સમજુ આવી મલીનતા તમારા પોતાના શરીરમા રહેલી છે છતા તે બાબતનો જરા પણ વિચાર કર્યા વગર તમે તે શુ જોઇને મને હસ્યા? ક્યા ધોરણે તમે મારી મશ્કરી કરી? એવીજ રીતે તમારે સૌભાગ્ય-સુંદર નસીબ માટે વિચાર કરવાનો છે જે પ્રાણી શુદ્ધ ધર્મમા આસક્ત હોય તેનેજ ભાગ્યશાળી કહી શકાય, કારણ કે એવો

---

૧ લબ્ધિ અને સિદ્ધિપર આ બાબત છે નદિષેણુ વિગેરેના દૃષ્ટાન્ત પ્રસિદ્ધ છે ધર્મકાર્ય વગર મુનિ લબ્ધિઓનો કદિ ઉપયોગ કરતા નથી અત્ર તાત્પર્ય એ છે કે ધન તો તેઓના વચનપર છે, જરૂર હોય તો તરખલામાથી તેઓ અકલ્પ્ય ધન એકઠું કરી શકે છે

પ્રાણી હોય છે તે વિવેકી પ્રાણીઓને ઘણો વહાલો હોય છે આ દુનિયામા દેવ અને દાનવ, પશુ અને પક્ષી, જળચર અને સ્થળચર, કીડિ અને કુજર, વનસ્પતિ અને જળ-ટુકામા ચર અને સ્થિર આખુ જગત એવા મહાત્માઓને પોતાના બધુ જેવુ હોય છે, સર્વ પ્રાણી તરફ તે પ્રેમભાવે-મૈત્રીભાવે જુએ છે અને તેમને પોતાના જ માને છે, તેમને જરા પણ દુ ખ કે કષ્ટ દેતા નથી તેટલા માટે સાધુઓને દુનિયામા સદાચારી કહેવામા આવે છે અને એવા સુદર આચારવાન્ આ સાધુઓ જ દુનિયામા સૌભાગ્યને યોગ્ય હોય છે જે પ્રાણીઓ એવા સુંદર આચાર અથવા સાધુજીવનપર દ્વેષ કરે છે તે પાપી છે, અધમ છે, નીચ છે એમ સમજવુ જે પ્રાણીમા અધર્મની બહુલતા જોવામા આવે તે દુર્ભાગી છે, કમનસીબ છે એમ સમજવુ, કારણ કે હે મહારાજ! વિવેકી પ્રાણીઓ એવા પુરૂષની નિંદા કરે છે, એના વર્તનને સ્વીકારતા નથી આ પ્રમાણે હોવાથી જે પ્રાણી પાપમા આસક્ત હોય છે તે ખરેખરા દુર્ભાગી છે એમ જાણવુ અને હે રાજન્! એવા પ્રાણીના જે વખાણ કે પ્રશસા કરે તે પણ અધમ પાપી માણસો છે એમ સમજવુ આ પ્રમાણે સ્થિતિ હોવાથી અને મુનિનો વેશ મેં લીધેલો હોવાથી હુ ધર્મી તો હતો જ, વળી વેશથી પ્રગટ દેખાતો પણ હતો અને આ દુર્ભાગી લોકો મને તેવો જોઇ પણ શકતા હતા, છતા શા માટે તેઓએ મને અભાગીઓ કહીને મારી નિંદા કરી?"

પ્રકરણ ૧૪ મું

પારમાર્થિક આનદ.

મહાત્મા પુરૂષે રાજા વિગેરેને સ્વરૂપદર્શન કરાવતા સાસારિક જીવનની અધમતા અને સાધુજીવનની મહત્તા ઉપર પદર મુદ્દાઓ કહ્યા, સસારીઓની ખોટી સમજણ દૂર કરવાના કારણો વિગતવાર જણાવ્યા અને પોતાની નિંદા કરવાનુ કોઇ રીતે યોગ્ય ન હોતુ તે સ્પષ્ટ કર્યું હવે સાધુજીવનની વિશિષ્ટતા, આનદીતા, કર્તવ્યશીળતા વિગેરે ખાસ મહત્ત્વની બાબત જણાવતા તેઓશ્રી આગળ વધ્યા—

આ સર્વ હકીકત ધવળરાજ સાભળે છે, પાસે વિમળકુમાર બેઠેલ છે તે બુધસૂરિને ઓળખી મનથી નમી રહેલો છે, બાજુમા વામદેવ (સસારીજીવ) બેઠો છે, તે વખતે ઉપદેશધારા-વચનવેગ આગળ વાધ્યા

પદરે મુદ્દાઓનો સમુચ્ચય સક્ષેપ.
સર્વ ઇંદ્રિયતૃપ્તિ છતા સુખનો અભાવ.
સુખાભાવ દર્શાનનાર બે દૃષ્ટાન્તો.

સાસારિક સુખ.

" "એ પ્રમાણે હોવાથી હે રાજન! જે પ્રાણીઓ જૈન વચન
"રૂપ અમૃતથી કમનસીબ હોઇ સસારના ગર્ભમા ફર્યા કરે છે તેઓ
"બાપડા નિરતર કર્મપરપરા રૂપ લાબા દોરડાથી બંધાય છે, ગમે
"તેટલા વિષય ભોગવે તો પણ તેથી સતોષ ન થવા રૂપ ભૂખથી
"પીડાય છે, વિષયો ભોગવવાની આશા રૂપ તરસથી શોષાયા કરે છે,
"ભવચક્રમા નિરતર ભ્રમણ કરતા હોવાથી થાકી જાય છે (અથવા
"ખેદ પામે છે), કષાય રૂપ તાપની ગરમીથી દરરોજ તપેલા અને
"ધમધમાયમાન સ્થિતિમા રહે છે, મિથ્યાત્વ રૂપ મોટા ભયકર કોઢ

" વ્યાવિથી સપડાઇ જાય છે, અન્ય ઉપર નાની મોટી બાબતોમા ઇર્ષ્યા
" કરવા રૂપ શૂળના મહા ભયકર વ્યાવિથી હેરાન થાય છે, સસારમા
" ઘણો લાબો વખત રહેવાનુ હોવાથી ઘરડાખખ થઇ જાય છે, રાગ
" રૂપ મહા આકરા તાવથી બળુ બળુ થઇ રહે છે, છારી[1] જેવા કામ
" ભોગથી આધળા થઇ જાય છે, ભાનદરિદ્રતામા ફસાઇ જાય છે,
" જરા રૂપ રાક્ષસી વડે પરાભવ પામે છે, મોહના ભયકર અધ
" કારથી તેઓના હૃદયને આચ્છાદન થઇ જાય છે, પાચ ઇંદ્રિયો રૂપ
" ઘોડાઓ વડે ચારે બાજુએ આડાઅવળા ખેંચાય છે, ક્રોધરૂપ
" આકરી અગ્નિથી રધાયા કરે છે, માનપર્વતથી સ્તબ્ધ થઇ જાય છે,
" માયાની જાળોથી ચારે તરફ વીટળાઇ જાય છે, લોભસમુદ્રના પૂર
" જેસમા તણાતા જાય છે, પોતાના વહાલાઓ અથવા વહાલી વસ્તુ
" ઓના વિયોગની વેદનાથી ગરમગરમ થઇ જાય છે, પોતાને પસદ
" ન આવે તેવા પ્રાણી અથવા વસ્તુઓ સાથે સયોગથી થતા સતા-
" પમા બળ્યા કરે છે, કાળપરિપુતિને તાબે થઇને આમથી તેમ અને
" તેમથી આમ અટનાયા કરે છે, મોટા કુટુબનુ પોષણ લાબા વખત
" સુધી કરવાનુ હોવાથી વારવાર દુ ખી દુ ખી થઇ જાય છે, કર્મ રૂપ
" લેણદારોથી વારવાર કદર્થના પામે છે, મહામોહની દીર્ઘ નિદ્રાથી
" પાછળ પડી જાય છે અને મરણરૂપ મોટા ભયકર મગરમચ્છના
" કોળીઆ થાય છે, એ પ્રાણીઓ હે રાજન્[1] જો કે કદાચ વિણા વેણુ[2]
" નરઘા અને સુદર વાજીંત્રોના સુદર સૂરો સાભળતા હોય, મનમા
" વિભ્રમ ઉત્પન્ન કરે તેના અનેક કટાક્ષ અને ચાળાચસકાવાળા મનો-
" હર રૂપો જોતા હોય, સારી રીતે તૈયાર કરેલ કોમળ સ્વાદિષ્ટ અને
" હૃદયને ઇષ્ટ સુદર પ્રકારનો આહાર ખાતા હોય, કપૂર અગર કસ્તૂરી
" પ્રારિજાત (ફૂલ) મદાર[3] નમેરૂ[4] હરિચદન અને સતાનક (કલ્પવૃક્ષ)-
" ના ફૂલોની તેમજ સુદર અગ્નિમા પુટ[5] મૂકી તૈયાર કરેલ સુગધી-
" ઓનો સારી રીતે ગધ લેતા હોય, હાવભાવવાળી લલિત લલનાઓ

---

૧ આખમા કીકી ઉપર છારી વળવાથી અથવા ફુલુ પડવાથી દેખાતુ નથી અથવા ઘણુ ઓછુ દેખાય છે

૨ શ્રવણ, ચક્ષુ, રસ, નાસિકા અને સ્પર્શ ઇંદ્રિયોના વિષયો અનુક્રમે બતાવ્યા છે

૩ **મદાર** સ્વર્ગનુ ઝાડ એને પારિભદ્ર પણ કહે છે

૪ રૂદ્રાક્ષ અથવા સુરપુન્નાગ એક સુગધી વૃક્ષ અને તેને થતા ફુલ

૫ **પુટ** ઔષધ (સુગધી) પકાવવા માટે માટી વિગેરેમા બે કોડીઆ ઉપર નીચે મૂકી તેને ભૂતડો વિગેરે ચોપડી બનાવેલુ પાત્ર

"અથવા અત્યંત કોમળ સ્પર્શવાળી સુંવાળી શય્યાઓનો આનંદથી
"સ્પર્શ કરતા હોય, તેમજ પ્રેમવાળા મિત્રો સાથે આનંદ કરતા હોય,
"બહારથી ઘણા સુંદર દેખાતા વાડી વન કે બગીચાઓમાં વિલાસ
"કરતા હોય પોતાને ઇષ્ટ લાગે તેવી સર્વ પ્રકારની ચેષ્ટાઓ કરતા
"ફરતા હોય, નાના પ્રકારની ક્રીડાઓ કરતા હોય અને સુખના અભિ
"માનમાં જે રસનું વર્ણન ન થઇ શકે તેવા રસમાં લદબદ થઇ જતા
"હોય અને તેમાં રસગૃદ્ધિને લઇને સુખમાંથી આંખો પણ ઊંચી
"ન કરતા હોય-છતાં પણ એવા પ્રાણીઓનો સુખનો અનુભવ માત્ર
"ક્લેશ રૂપ અને નિરર્થક જ છે હે રાજન્! મેં આપને ઉપર જ
"ણાવ્યું તેવા પ્રકારના સેંકડો દુઃખના હેતુ જ્યાં તૈયાર થઇ રહેલા
"જ હોય અને તેથી જે પ્રાણીઓ ઘેરાયેલા હોય ત્યાં સુખ કેવું?
"અને મનની શાંતિ પણ કેવી? આવી સ્થિતિ હોવા છતાં અને તે
"પ્રાણીઓ પરમાર્થદૃષ્ટિએ અનેક પ્રકારના દુઃખોથી ભરેલા હોવા
"છતાં મનમાં પોતે જાણે ઘણા સુખી છે એમ મોહને લઇને માને
"છે એ પ્રાણીઓને સુખ કેવા પ્રકારનું હોઇ શકે તેના બે દાખલા
"આપું છું તે બરાબર વિચારજો હરણની પછવાડે શિકારીઓ શક્તિ[1]
"નારાચ[2] અથવા તોમર (ભાલું) લઇને લાગ્યા હોય અને તેને ત્રાસ
"આપી રહ્યા હોય, બાણો વિગેરેથી મારી રહ્યા હોય, તે વખતે હર
"ણને જેવું સુખ લાગે તેવું સંસારી પ્રાણીઓનું સુખ છે! અથવા
"મૂર્ખ માછલીને તાળવામાં આંકડો લાગે તે વખતે ગળું જ્યારે ઝલાઇ
"જાય તેવે પ્રસંગે જેવું સુખ તેને હોય તેવું સુખ સંસારી જીવોને
"હોય છે એ પ્રાણીઓના ઉપર એટલા બધા દુઃખો પડીને તેમના
"મસ્તકો ભેદાઇ ગયેલા હોવાને લીધે એ વિશુદ્ધ ધર્મ રહિત પ્રાણીઓ
"ખરેખર નારકીના જીવો જેવા જ છે, મહા દુઃખી છે, ખરેખરા
"સુખની ગંધ પણ તેમને નથી એમ જાણવું

સાધુ સંતને ત્રાસનો અભાવ.
અગીઆર સુંદરીનો આનંદ.
સુખનો સાચો જાતિ અનુભવ.

<u>સાધુનું સુખ.</u>

"હે રાજન્! મહાત્મા સંત સાધુઓના સંબંધમાં ઉપર જણા
"વેલા સર્વ ઉપદ્રવો અને ત્રાસો તદ્દન નાશ પામેલા હોય છે એનું

૧ શક્તિ ફેંકવાનું શસ્ત્ર
૨ નારાચ આખું લોહમય બાણ

"કારણ એ છે કે તેઓશ્રીનુ મોહતિમિર (અધકાર) તદ્દન નાશ
"પામી ગયેલ હોય છે, તેમને વિશુદ્ધ સત્ય જ્ઞાન પ્રગટ થયેલુ હોય
"છે, કોઇ પણ બાબતમા ખોટો આગ્રહ પકડી રાખવો કે ખાલી
"મમતા કરવી એવી મનની જે ખોટી સ્થિતિ ઘણે ઠેકાણે જોવામા
"આવે છે તે તેઓના સબંધમા દૂર થયેલી હોય છે, સતોષ રૂપ
"અમૃત તેઓની રગેરગમા વ્યાપી રહેલ હોય છે, કોઇ પણ પ્રકા
"રની ખોટી ક્રિયા બધ થયેલ હોય છે, ભવવેલડી લગભગ તૂટી
"ગયેલ હોય છે, ધર્મમેઘ રૂપ સમાવિ તદ્દન સ્થિર થયેલ હોય છે
"અને તેઓનુ અતરગઅત પુર તેમના ઉપર અત્યત આસક્ત હોય
"છે એ તેમનુ અતરગઅત પુર તેમના પર કેટલુ પ્રેમ રાખનાર
"હોય છે અને કેવુ હોય છે તે જરા વિસ્તારથી સમજવા જેવુ છે
"તેઓના અત પુરમા અગીઆર પ્રેમી પત્નીઓ હોય છે તેમના નામે
"નીચે પ્રમાણે છે —

૧ ધૃતિ.	(ધીરજ-ક્ષમા)
૨ શ્રદ્ધા.	(આત્મિક અને ધાર્મિક)
૩ સુખાસિકા.	(વાસ્તવિક સુખ પ્રાપ્તિની ઇચ્છા)
૪ વિવિદિષા.	(જાણવાની ઇચ્છા જિજ્ઞાસા)
૫ વિજ્ઞપ્તિ.	(અરજી જાહેરાત-નિયમાદિની)
૬ મેધા.	(બુદ્ધિ)
૭ અનુપ્રેક્ષા.	(વિચારણા ચિંતવન)
૮ મૈત્રી.	(મૈત્રી વિગેરે ચાર જાણીતી ભાવનામા પહેલી)
૯ કરૂણા.	(દયા-ભાવના બીજી)
૧૦ મુદિતા.	(પ્રમોદ ભાવના ત્રીજી)
૧૧ ઉપેક્ષા.	(બેદરકારી-ભાવના ચોથી)

"એ મહાત્માઓને ધૃતિ સુદરી સર્વે સ્થળે શુભાશુભ યા ન્યૂ-
"નાધિક પ્રાપ્તિમા સતોષ આપે છે, શ્રદ્ધા સુંદરી તેઓના મન હમેશા
"પ્રસન્ન રાખે છે, સુખાસિકા સુંદરી તેઓના ચિત્તમા અનેક પ્રકા
"રના આનદ ઉપજાવી રહેલ હોય છે, વિવિદિષા સુંદરી તેઓના
"હૃદયમા શાતિનુ કારણ થયેલ હોય છે, વિજ્ઞપ્તિ સુંદરી તેઓને અનેક
"પ્રકારે પ્રમોદ ઉપજાવ્યા કરતી હોય છે, મેધા સુંદરી તેઓને સુંદર
"બોધ આપવાનુ કામ કરે છે, અનુપ્રેક્ષા સુંદરી તેઓના સબધમા
"હરખના રસમા અત્યત સુંદર કારણભૂત થઇ પડેલી હોય છે, મૈત્રી
"સુંદરી તેઓના સબધમા સર્વે પ્રકારની અનુકૂળતાઓ કરી આપતી

"હોય છે, કરૂણા સુંદરી વિનાકારણે તેમના તરફ વાત્સલ્યભાવ "ધરાવતી જણાય છે, મુદિતા સુદરી તેઓને સર્વદા આનદ આપ્યા "કરતી હોય છે અને ઉપેક્ષા સુંદરી તેઓના સર્વ પ્રકારના ઉદ્વેગોનો "નાશ કરનારી હોય છે

"હે રાજન્ ! એ અત્યત વહાલી અને દૃઢ પ્રેમી અગીઆર "સુદરીઓના પ્રેમમા આસક્ત રહી અને તેઓના પ્રેમપરિચયમા "વસી મુનીશ્વરો હમેશા આનદમા રહે છે, એના પ્રસગથી મુનિમહા "ત્માઓ પોતાની જાતને સસારસાગર તરી ગયેલ અને નિર્વાણ "(મોક્ષ) સુખસમુદ્રમા ડૂબી ગયેલ માને છે એ તો અનુભવસિદ્ધ "અને શાસ્ત્રપ્રસિદ્ધ છે કે શાત ચિત્તવાળા અને વિશુદ્ધ ધ્યાનથી "પવિત્ર થયેલા મુનિઓને જે સુખ હોય છે તે સુખ નથી દેવોને, "નથી ઇદ્રોને કે નથી મનુષ્યના સાર્વભૌમ રાજા ચક્રવર્તીઓને. "હે રાજન્ ! જેઓ પોતાના દેહ રૂપ પિંજરામા પણ જાણે પારકા "હોય તેમ રહેતા હોય છે તેઓને કેવુ સુખ હોય તે પૂછી પણ "કોણ શકે? અરે, એની વાત કરવાની હિમત પણ કોની ચાલી શકે? "એ મહાત્મા પુરૂષો જે સુખનો જાતે અનુભવ કરે છે તે સસારના "સાધારણ સુખવાળાને તો ગોચર પણ થઇ શકતુ ન હોવાથી તેના "સાચા રસનો સ્વાદ તો તેઓ જ ચાખી શકે છે, બીજાઓને તો "તેનો ખ્યાલ પણ આવી શકતો નથી હે રાજન્ ! આ પ્રમાણે હકી "કત હોવાથી હુ જે તદ્દન સુખથી ભરેલો છુ તેના વસ્તુતત્ત્વનુ ' પારમાર્થિક રહસ્ય સમજવા વગર દુખી લોકોએ દુખી તરીકે "વગર સમજ્યે નિંદા કરી છે તે ફોકટની છે, સમજણ વગરની છે, "પારમાર્થિક રહસ્ય રહિત છે મતલબ કહેવાની એ છે કે હે રાજન્ ? "તમે સુખના ખોટા અભિમાનમા એવુ તો વિચિત્ર નાટક કરી રહ્યા "છો કે પરમાર્થ સુખ કોને કહે? વાસ્તવિક સુખ શુ છે? ક્યા છે? "કોને મળે? ક્યારે મળે? કેમ મળે? એ કાઇ જાણતા નથી, સમ "જતા નથી અને વિચારતા પણ નથી"

આ પ્રમાણે વિસ્તારથી ખુલાસો કરીને તે મહાત્માએ રાજાને પારમાર્થિક મુનિસ્વરૂપનુ ભાન કરાવ્યુ

પ્રકરણ ૧૫ મું.

બઠરગુરૂ કથાનક.

વામદેવ (સંસારીજીવ) સદાગમ સમક્ષ પોતાનું ચરિત્ર આગળ જણાવતા કહે છે કે મારા મિત્ર વિમળકુમારના પિતા ધવળરાજા સર્વ વિવેચન સાંભળી રહ્યા હતા, બુધઆચાર્ય જેઓ તે વખતે દરીદ્રીના વેશમાં ઉગ્ર રૂપ ધારી રહ્યા હતા તેઓએ બુલંદ અવાજે પોતાનું વિવેચન પૂરૂં કર્યું એટલે ધવળરાજાએ એક ઘણો મહત્વનો અને મુદ્દાસરનો સવાલ કર્યો

સત્યબોધના અભાવનું કારણ. રાજાનો પ્રશ્ન-મુનિનો ઉત્તર. દૃષ્ટાન્ત પ્રસંગનો ઉપોદ્‌ઘાત.

ધવળરાજ—"મહાત્મા ! જો આપ કહો છો તે પ્રમાણે વિષયો દુઃખમય હોય અને સર્વથી ઉત્તમ પ્રકારનું સુખ શમભાવમાં જ સમાઇ જતું હોય તો આ સર્વ લોકો એ બાબત બરાબર સમજી શામાટે સાચો બોધ વિચારતા નહિ હોય, વસ્તુતત્ત્વ કેમ ધ્યાનમાં લેતા નહિ હોય, સત્ય માર્ગે શામાટે પ્રયાણ કરતા નહિ હોય ? એનું કારણ આપ અમને સમજાવો."

મુનિ—"રાજન્ ! લોકો મહામોહને વશ પડી જવાથી વસ્તુતત્ત્વ સમજતા નથી, સત્ય માર્ગે આવતા નથી અને પરમાર્થ સુખ સંબંધી વિચાર કે પ્રયત્ન કરતા જ નથી એક બઠરગુરૂએ પણ તેજ પ્રમાણે અગાઉ કર્યું હતું"

ધવળરાજે—"મહારાજ ! એ બઠરગુરૂ કોણ હતો અને તેને બોધ કેમ ન હોતો થયો ? તે સર્વ આપ મને વિસ્તારથી કહી બતાવો."

મુનિ—"રાજન્! એ હકીકત બરાબર સાભળ ઉપનય સાથે સમજાય અને સ્પષ્ટ થાય તેટલા વિસ્તારથી એ હકીકતને કહી સભળાવુ છુ

બકરગુરૂ કથા પ્રસગ.[1]

ભવ નામનુ એક મોટું ગામ હતુ એ ગામમા એક સ્વરૂપ નામનુ શિવમદિર હતુ એ દેવમદિર મહા મુલ્યવાન્ અનેક રત્નોથી ભરપૂર હતુ, મનને પસદ આવે તેવા વિવિધ પ્રકારના ખાવા પીવાના પદાર્થોથી (અથવા ખાજાથી) ભરેલુ હતુ, દ્રાક્ષ વિગેરેના સ્વાદિષ્ટ શીતલ મધુર પાણીથી યુક્ત હતુ, ધનથી સમૃદ્ધ હતુ, ધાન્યથી ખીચોખીચ હતુ, સોના રૂપાથી ભરપૂર હતુ, સુદર કપડાઓથી સપન્ન હતુ અને વાહનોથી પુષ્ટ થઇ ગયેલુ દેખાતુ હતુ એ વિશાળ ભવ્ય મોટું શિવમદિર સ્ફટિક જેવુ નિર્મળ અને સર્વથા સર્વ પ્રકારની સગવડો અને સામગ્રીઓથી યુક્ત હતુ અને સુખનુ કારણ હતુ

એ શિવભવનમા એક સારગુરૂ નામનો શિવલોકોનો આચાર્ય પોતાના કુટુબ સાથે રહેતો હતો એ શૈવાચાર્ય એવો મૂરખો હતો કે એનુ કુટુબ જો કે એનુ હિત કરનાર હતુ, એના તરફ પ્રેમ રાખનાર હતુ અને જાતે ઘણુ સુદર હતુ, છતા એ તેની બરાબર પાલના કરતો નહિ, એનુ બરાબર સ્વરૂપ જાણતો નહિ અને એ શિવભવનમા કેની કેવી સમૃદ્ધિ ભરેલી છે તે પણ પોતે બરાબર જાણતો નહિ એના ઘેલાપણાની એ પરાકાષ્ઠા હતી કે એ ઘરના માણસોને બરાબર જાણતો નહિ અને ઘરમા કેટલી પુજી છે તેની હકીકત પણ જાણતો નહિ

એ શિવભવન આટલુ બધુ ધનવાન્ છે અને એની સમૃદ્ધિની એના વ્યવસ્થાપકને ખબર નથી એ બન્ને હકીકત તે ગામના ચોર લોકોના જાણવામા આવી હતી એ ચોર લોકો મોટા ધૂતારા હતા (સોનેરી ટોળીના મેંબરો હતા) તેથી તેઓએ બરાબર આચાર્ય પાસે આવીને તેની (સારગુરૂની) સાથે દોસ્તી કરી હવે ઘેલાપણાને લીધે એ મૂર્ખ આચાર્ય પેલા ચોરોને ઘણા સારા માને છે, પોતાના ઉપર પ્રેમ રાખનાર માને છે, પોતાનુ ભલુ કરનારા ગણે છે અને પોતાના હૃદયવલ્લભ સમજે છે આવી ગભીર મૂર્ખતાનુ પરિણામ એ

[1] આ કથાનકના દરેક શબ્દમા રહસ્ય છે, ઉપનય છે અ યોક્તિ છે આવતા પ્રકરણમા ઉપનય બતાવશે લક્ષ્ય રાખીને વાચી સમજવા યોગ્ય છે

થયુ કે પોતાના સુંદર કુટુંબનો અનાદર કરી પેલો શૈવાચાર્ય આખો વખત ધૂતારા ચોર લોકો સાથે વિલાસ કરવા લાગ્યો અને પોતાના કુટુંબને તો જાણે તદ્દન ભૂલી જ ગયો હોય એમ દેખાવા લાગ્યો

એ સારગુરૂનુ એવુ વિચિત્ર વર્તન જોઇને સમજુ શિવભક્તો તેને વારવાર વારતા અને કહેતા કે " ભટ્ટારક ! જે લોકોની સાથે તમે ગોઠત કરો છો તે તો ધૂતારા છે, મોટા ચોર છે, માટે તમારે એની સાથે જરા પણ સબધ કરવો નહિ " આવી બાબત અનેક વખત તેઓ કહેતા પણ સારગુરૂ તો તેમનુ વચન જ સાભળતો નહિ, કાન આડા હાથ જ મૂક્યા કરતો અને જાણે એ વાતમા કાઇ દમ જ ન હોય એમ બતાવતો તેનામા આવી વિચિત્રતા જોઇ તેની મૂર્ખાઇને લઇને સારગુરૂ નામ બદલીને બઠરગુરૂ[1] એવુ લોકોએ તેનુ નામ પાડ્યુ અને પછી તો આખરે જ્યારે તેઓને જણાયુ કે એ ધૂતારા ચોરલોકોથી ઘેરાઇ ગયેલો છે અને તેમની મિત્રતામાજ આનદ લેનારો છે ત્યારે તેઓ દેવમદિર જ તજી ગયા, ચોરલોકથી ભરાયેલા દેવમદિરમા જવુ પણ તેમને યોગ્ય લાગ્યુ નહિ શિવભક્તો મદિરમા આવતા બધ થઇ ગયા એટલે પેલા ધૂતારાઓનો દોર વધ્યો, તેઓએ પોતાની કપટ-જાળ વધારે વધારે પાથરવા માડી, પેલા બઠરગુરૂનુ ગાડપણ વધે તેવી સર્વ યોજના કરવા માડી, તેને અમલમા મૂકી, છેવટે આખા શિવમદિરને તેઓએ પોતાને વશ કરી લીધુ, એ બઠરગુરૂના કુટુંબને તદ્દન હરાવી હઠાવી દીધુ, વચ્ચેના એક ઓરડામા તે આખા કુટુંબને કેદ કરી દીધુ અને તે ઓરડીના બારણા ઉપર મજબૂત તાળા દઇ દીધા

આવી રીતે આખા શિવમદિરને અને બઠરગુરૂને પોતાને વશ કરીને પછી એ ધૂતારાઓ પોતાના મનમા ઘણા જ રાજી થયા, બહુ પ્રસન્ન થયા અને પોતામાથી એકને પોતાના નાયક તરીકે સ્થાપન કર્યો જેને એવી રીતે નાયક (આગેવાન) બનાવવામા આવ્યો હતો તે વળી સર્વથી વધારે મોટો ધૂતારો હતો પછી તો એ ધૂતારાઓ તે નાયકની સન્મુખ ત્યા નાચ કરે, તાળીઓ દે, મોઢેથી અવાજો કરે અને બઠરગુરૂ પાસે અનેક પ્રકારના નાટકો કરાવે-આવી ક્રિયા દર-રોજ ચાલવા લાગી વળી તે વખતે ધૂતારાઓ ઉઘાડી રીતે નીચે પ્રમાણે ગાયન પણ કરવા લાગ્યા —

---

૧ બઠરગુરૂ: મૂર્ખ, અક્કલ વગરના ભોળા ગુરૂ

धूर्तभावमुपगम्य[1] कथचिदहो जनाः
वञ्चयध्वमपि मित्रजन हृतभोजनाः ।
मन्दिरेऽत्र बठरस्य यथेष्टविधायका,
पत पत ननु पश्यथ वयमिति नायका ॥

"હે મનુષ્યો! તમે પણ કોઇ પણ પ્રકારે ધૂતારાનો ભાવ ધારણ કરીને મિત્રને છેતરો અને ભોજન હરણ કરી લો જુઓ, અમે તો બઠરગુરૂના મદિરમા દાખલ થઇને અમારી મરજી આવે તેમ કરીએ છીએ, માટે તમે જરા આવો આવો! અને જુઓ તો ખરા કે અમે કેવા તેના માલિક થઇ ગયા છીએ!"[2]

આ પ્રમાણે હસતા જાય અને બોલતા જાય વળી બીજા ધૂતારાઓ ગાય કે–

[3]बठरो गुरुरेष गतो वशता,
वसति वयमस्य सरत्नशताम् ।
निजधूर्ततया प्रकट जगता,
खादेम पिबेम च हस्तगताम् ॥

"અરે આ બઠરગુરૂ તો અમારે વશ થઇ ગયો છે, એનુ મદિર અને એના સેંકડો રત્નો અમારે કબજે થઇ ગયા છે જગત્ જાણે તેવી ખુલ્લી રીતે અમારી ધૂર્તતાથી આ સર્વ અમારા હાથમા આવ્યુ છે તેથી અમે સર્વ ખાઇએ છીએ, પીએ છીએ (ને મજા કરીએ છીએ) તમે જુઓ!"

આટઆટલુ થવા છતા પેલો હીણભાગી બઠરગુરૂ પોતાના આત્માને (પોતાની જાતને) થતી વિડબના સમજી શકતો નથી, પોતાના કુટુબના શા હાલહવાલ થયા છે તે જાણતો નથી, આખુ ધનધાન્યથી ભરપૂર શિવમદિર પારકાના હાથમા હરાઇ ગયુ છે તે જાણતો પણ નથી, એ શિવાયતનને હાથ કરનાર પોતાના ખરેખરા દુશ્મન છે એ જાણતો નથી અને તે દુશ્મનો જાણે પોતાના ખરેખરા દોસ્તદારો હોય એમ જ માને છે, એમ જ ગણે છે અને એમા જ રાજી રહે છે

---

૧ भवगम्य પાઠાતર પ્રત

૨ આશય–અહો પ્રાણીઓ! તમે ધૂતારાપણું પામીને, લોકોનું ભોજન લઇ લઇને પણ તેમને ઠગો અમારા મદિરમા અમે યથેષ્ઠ કરનારા છીએ અને અમે નાયક છીએ તમે આવો અને જુઓ!

૩ તોટકને મળતો રાગ છે

એવી મૂર્ખતાથી મસ્ત સ્થિતિએ ધૂતારા ચોરોના કુટુંબ વચ્ચે રહી નાચતો કુદતો તે આનદમા રહે છે, દિવસોના દિવસો એ સ્થિતિમા પસાર કરે છે અને મનમા મલકાયા કરે છે

ચારે પાડામા બઠરગુરુ પાસે મગાવેલી ભીખ.

બઠર ગુરુના મિત્રો.
ચારે પાડામા ભીખ.
ત્યા જૂદા જૂદા પાત્રો.

હવે એ ભવ ગામમા ચાર પાડાઓ (મહોલ્લાઓ) છે તે આ પ્રમાણે — એક પાડો અતિ જઘન્ય છે, બીજો પાડો જઘન્ય (હલકો) છે, ત્રીજો પાડો ઉત્કૃષ્ટ (સારો-ઊચો) છે અને ચોથો પાડો અતિ ઉત્કૃષ્ટ છે હવે પેલો બઠરગુરુ ભૂખ્યો થાય છે ત્યારે ધૂતારાઓ પાસે ભોજનની માગણી કરે છે તે વખતે ધૂતારાએ તેના હાથમા એક ઠીકરાનુ પાત્ર આપી, તેને શરીરે ભસના ચાડલા કરી મુખેથી તેને ભલામણ કરી 'મિત્ર! ગુરુમહારાજ' ભીક્ષા માગી લો, તે માટે જરા ફરો" પછી ધૂતારાઓએ જે પ્રમાણે કહ્યુ તે પ્રમાણે પેલા બઠરગુરુએ કર્યું, કારણ કે તેઓ જે કહે તે તેણે કરવુ પડે એવી જ તેની સ્થિતિ હતી પ્રથમ એ ધૂતારા લોકોને સાથે લઇને અતિ જઘન્ય પાડામા ભીક્ષા લેવા માટે બઠરગુરુ ગયો એણે એ પાડામા આવેલ ઘરે ઘરે નાચ કર્યો, પેલા ધૂતારાઓએ તાલ આપ્યા અને તેને નચાવ્યો તે વખતે એ પાડામા રહેલા હરામખોર લુચ્ચાઓને દૂરથી સજ્ઞા કરી કે 'આ ગુરુને ફટકાવો" એટલે પેલા લુચ્ચાઓ બઠરગુરુને મારના લાગ્યા ખૂબ લાકડીઓ ફટકાવી, મુઠ્ઠીઓ મારી, મોટા મોટા પથ્થરાઓ તેના ઉપર ફેંક્યા, લાતો લગાવી અને તે મારનારાઓ જાણે જમ જ હોય તેમ તેને ત્રાસ આપ્યો આખો વખત બઠરગુરુ ઊચેથી બરાડા પાડે પણ કોઇ તેની પત કરતુ ન હોતું બિચારા બઠરગુરુએ એ પાડામા ઘણા વખત સુધી બહુ ભયકર દુખો સહન કર્યાં છતા એને જરા પણ ભિક્ષા મળી નહિ આખરે એને જે ઠીકરાનુ પાત્ર આપવામા આવ્યુ હતુ તે ભાગી જતા એ એ પાડામાથી તે બહાર નીકળ્યો બઠરગુરુને આપેલુ ઠીકરાનુ પાત્ર ભાગી જતા ધૂતારાઓએ તેના હાથમા એક શરાવળુ[1] આપ્યુ અને

પ્રથમ પાડામા ઠીકરાનું પાત્ર

[1] રામપાતર, શકોરૂ

બીજા પાડામા સરાવળુ

તેને સાથે લઇને બીજા જઘન્ય પાડામા સર્વે આવ્યા આ પાડામા પણ એ બઠરગુરૂ ઘણો વખત ફર્યો પણ એને જરાએ ભીખ ન મળી ત્યા પણ લુચ્ચા મશ્કરા હલકા લોકોએ તેને પીડા કરી આખરે જે સરાવળુ આપી તેને જઘન્ય પાડામા મોકલવામા આવ્યો હતો તે ભાગી જતા તે પાડામાથી પણ બઠરગુરૂ પાછો ફર્યો આ બીજા પાડામા તે ગુરૂ ઘણો વખત રખડ્યો ત્યાર પછી ધૂતારા લોકોએ બઠરગુરૂને ત્રાબાનુ પાત્ર આપ્યુ અને ત્યાથી તેને સાથે લઇને તેઓ ત્રીજા ઉત્કૃષ્ટ પાડામા ગયા ત્યા એ તો રત્નથી ભરપૂર દેવમદિરનો નાયક છે-એવા તેના કાઇક આભાસ માત્રથી એને જરા જરા ભીખ મળી,

ત્રીજા પાડામા ત્રાબાનુ ભાજન

પણ જેવી રીતે અતિ જઘન્ય અને જઘન્ય પાડામા લુચ્ચા લોકો હેરાન કરતા હતા તેવી રીતે અહીં પણ બીજા હરામખોર લોકો તે બઠર ગુરૂને ત્રીજા પાડામા પણ થોડો ઘણો ત્રાસ તો આપ્યા જ કરતા હતા આવી રીતે એ ત્રીજા પાડામા કેટલીક વખત ભીક્ષા માટે ફર્યા પછી બઠરગુરૂ પાસે ત્રાબાનુ પાત્ર હતુ તે આખરે ભાગી ગયુ જ્યારે એનુ એ પાત્ર ભાગી ગયુ ત્યારે પેલા ધૂતારાઓએ તેને રૂપાનુ એક સુંદર પાત્ર આપ્યુ, એ પાત્ર લઇને ભાઇસાહેબ બઠર ગુરૂ ધૂતારાઓને સાથે સોબતમા લઇને ચોથા પાડામા ગયા અથવા વાસ્તવિક રીતે કહીએ તો ધૂતારાઓ તેને ચોથા પાડામા રૂપાના પાત્ર સાથે લઇ ગયા ત્યા એ રત્નના માલેક તરીકે ઘણો જાણીતો અને પ્રખ્યાત હોવાથી સારી રીતે તૈયાર કરેલી ભિક્ષા દરેક ઘરમાથી મેળવવા લાગ્યો-ત્યા તો દરેક ઘરના રહેવાસીઓ તેને મજાની વસ્તુઓ ભીખમા આપતા હતા

ચોથા પાડામા રૂપાનુ પાત્ર

આવી રીતે પેલા ચોરલોકો એ બાપડા બઠરગુરૂને ચારે પાડાઓમા વારવાર રખડાવતા હતા દરેક પાડામા તેને વારવાર વારા ફરતી લઇ જાય અને રાતદિવસ તેની પાસે નાટક કરાવીને ભમાવ્યા કરે, રખડાવ્યા કરે, નચાવ્યા કરે દરેક ઘરમા એને હસે, તેના ચૂરે ચૂરા કરે અને વળી વળગી પણ પડે ત્યાના લોકો પણ નાટક કરે, તાલ દે અને સામા તાલ લે ધૂતારાઓ તો તેને અનેક પ્રકારના રૂપો લેવરાવીને વિડંબનાઓ કર્યા કરે આવી રીતે ધૂતારાઓ બઠરગુરૂને હેરાન કરે, ત્રાસ આપે, છતા જેવી તેવી જે ભિક્ષા મળે તેથી પેટ ભરીને પેલો મૂર્ખ ગુરૂ મનમા રાજી થાય, આનદ પામે, સતોષ પામે અને વળી કોઇ વાર આવી રીતે ગાવા પણ મડી જાય—

अतिवत्सलकौ मम मित्रगण
कुरुते विनय च समस्तजन ।
तदिद मम राज्यमहो प्रकट,
म्रियते जठर सुधया विकटम् ॥

"અરે મારો મિત્રવર્ગ તો મારા ઉપર ખરેખરો પ્રેમ રાખનારો છે, અને સર્વ માણુસો પણ મારો વિનય કરે છે અરે! મને આ તો ખરેખર રાજ્ય મળ્યુ છે અને આ વિશાળ (મોટુ) ઉદર પણ અમૃતના ભોજનથી ભરાય છે" વળી વધારે ખૂબિની વાત તો એ થઇ કે એ મૂર્ખ દુ ખમા ડૂબેલો હતો છતા પોતાની જાતને સુખસમુદ્રમા તરબોળ થઇ ગયેલી માનતો હતો અને આ મૂર્ખ માણુસ ધૂતારાઓના દોષોનુ કથન કરી તેના સ્વરૂપને પ્રગટ કરનારા હિતસ્વી જનો ઉપર દ્વેષ કરતો હતો એ બાપડો એમ તો જાણુતો કે સમજતો જ નથી કે પોતે બાહ્ય ભાવમા પડી રહેલો છે, ગલ-

સ્વકુટુંબ તરફ અવગણના

વિગેરે સમૃદ્ધિથી ભરપૂર પોતાના ઘરથી દૂર કઢાયલો છે, પોતાના ખરેખરા સુંદર કુટુંબથી દૂર થયેલો છે અને દુ ખસમુદ્રમા ડૂબેલો છે—અને એ સર્વ કામ કરનાર પેલા ધૂતારાઓ જ છે

હે રાજન્! આવી રીતે મેં તમને બઠરગુરૂની વાતનો એક ભાગ કહી બતાવ્યો આ લોકો પણ એવા જ પ્રકારના છે"

પ્રકરણ ૧૬ મું.

કથાઉપનય. ઉત્તર વિભાગ.

નિ તરીકે પ્રગટ થયેલા પ્રથમ કદરૂપા અને હવે અદ્ભુત કાંતિવાળા તેજસ્વી મહાત્માએ ધવળરાજા પાસે મુનિજીવનની વિશિષ્ટતા અને સાસારિક જીવનની તુચ્છતા બતાવી એટલે જો તેમ હોય તો પછી લોકો ના માટે સાચા માર્ગને છોડતા હશે અને તુચ્છને આદરતા હશે તેનુ કારણ રાજાએ પૂછ્યુ એટલે મુનિએ બઠરગુરૂની ઘણી નવાઇ

જેવી વાત કરી એ રીતે સુસમૃદ્ધ માણસ શામાટે ભીખ માગે એ કાઇ ધ્યાનમા આવ્યું નહિ વાત કરતા જગતના લોકો પણ એ બઠર ગુરૂ જેવા મૂર્ખ છે એમ ટીકા કરતા મુનિ મહાત્મા જરા અટક્યા એટલે રાજાએ તક હાથ ધરી અનેક સવાલ કર્યા-

ધવળરાજ પ્રશ્ન.
કથા રહસ્ય.
ઉપનય.

ધવળરાજ—"મહારાજ! આપ કહો છો કે લોકો પણ બઠર ગુરૂની જેવા જ છે તે કેવી રીતે? શુ લોકો બઠરગુરૂ જેવા મૂર્ખ અને અણસમજુ છે? આપ એ હકીકત અમને બરાબર સ્ફુટ કરીને સમજાવો"

મહાત્મા—"રાજન્! હુ તમને બહુ મુદ્દાસર રીતે ટુકામા તેનો સાર સમજાવુ છુ તે તમે અને સર્વ સભાજનો બરાબર લક્ષ્ય રાખીને સાભળજો અને વિચારજો! હકીકતનુ રહસ્ય નીચે પ્રમાણે છે –

ભવ નામનુ ગામ બતાવવામા આવ્યુ તે હે રાજન્! આ સસાર સમજવો

એ સસારમા જીવલોકનુ સ્વરૂપ (પોતાનુ વાસ્તવિક રૂપ) તે અતિ વિસ્તારવાળુ શિવમદિર સમજવુ

એ શિવમદિર રત્નથી ભરપૂર છે વિગેરે જે વર્ણન બતાવવામા આવ્યુ છે, તે પ્રમાણે આ જીવનુ સ્વરૂપ અનત જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર વીર્ય વિગેરે અમૂલ્ય રત્નોથી ભરપૂર અને સર્વ પ્રકારની ઇચ્છાઓને પૂરી પાડે તેવુ તથા મહા આનદનુ કારણ છે

એ મદિરનો સ્વામી શૌતાચાર્ય-સારગુરૂ કહેવામા આવ્યો છે, તેવી રીતે જીવસ્વરૂપનો સ્વામી આ જીવલોક છે એમ સમજવુ સામાન્ય જીવસ્વરૂપનો સ્વામી આખો જીવલોક છે એમ સમુચ્ચયે સમજવુ

એ જીવના સ્વાભાવિક ગુણો છે તે સર્વ તેના કુટુંબીઓ સમજવા એ ગુણો કુદરતી રીતે જ સુંદર છે અને જીવને હિત કરનાર છે પેલા શૈવાચાર્યના કુટુંબીઓ હિત કરનાર અને વાત્સલ્યભાવ ધરાવનાર હતા એમ કહ્યું છે તેની સાથે આ બાબત બરાબર બંધબેસતી આવે છે તેના કુટુંબીઓ એવા હિત કરનારા હતા છતા સારગુરૂને જેવી રીતે તે તેવા હા

ગતા ન હોતા, તેવી રીતે જીવના સ્વાભાવિક ગુણો તેને સુદર અને હિત કરનાર લાગતા નથી

એ સારગુરૂના ઘેલાપણાની એ પરાકાષ્ઠા હતી કે એ ઘરના પ્રેમી માણુસોને પીછાનતો પણ નહિ અને ઘરની પુજી કેટલી છે તે જાણતો પણ નહિ એમ પ્રથમ કહેવામા આવ્યુ છે તે જ પ્રમાણે આ પ્રાણી પણ કર્મયોગમા (સાંસારિક કાર્યપ્રણાલિકામા) મસ્ત રહી ઘેલા જેવો દેખાય છે અને પોતાનુ રૂપ અનેક ગુણરત્નોથી ભરેલુ છે અને પોતામા મોટી ઋદ્ધિ સમૃદ્ધિ રહેલી છે એ વાત પોતે જાણતો નથી

એ નગરમા મોટા ચોર ધૂતારાઓ વસે છે અને સારગુરૂને ધૂતવા આવે છે વિગેરે જે વાત કરી છે તે જ પ્રમાણે આ સસારમા રાગદ્વેષ વિગેરે દુષ્ટ ભાવો ચોર છે, ધૃતારા છે અને તે આ પ્રાણીને બરાબર છેતરે છે વાત એવી બને છે કે પેલા ચોરોની પેઠે તેઓ પણ આ જીવલોકના ખરેખરા દોસ્તદારો હોય તેવો દેખાવ કરે છે, તેઓ આ પ્રાણીને તેવા જણાય છે, છતા અદરખાનેથી તેઓ જ આ પ્રાણીના ક્ર્મ રૂપ ઉન્માદને ઘણો વધારી મૂકે છે, મદ્ય તીન કરી મૂકે છે, ભારે આકરો કરી મૂકે છે એ રાગદ્વેષાદિ ધૂતારાઓ આ પ્રાણીના સ્વરૂપ રૂપ શિવમદિરને પોતાને વશ કરીને પછી એ પ્રાણીના કુટુબીઓ જેવા તેનામા જે અનત ગુણો હોય છે તે સર્વને અદર કેદ કરીને તેના ચિત્તદ્વારનો રોધ કરી દે છે, તેના ઉપર તાળુ લગાવી દે છે રાજન્! આ જીવનુ અસલ સ્વરૂપ ગુણોના સમૂહથી ભરપૂર અને શિવમદિર સાથે બરાબર સરખામણી કરી શકાય તેવુ છે તેને તેઓ હરણ કરી લે છે અને તેમ કરવામા તેના ભાવકુટુબ રૂપ ગુણોને પ્રથમ હઠાવી દે છે અને પછી દાબી દે છે, છુપાવી દે છે અને ત્યાર પછી રાજ્ય ઉપર મોટા ધૂતારા જેવા મહામોહની સ્થાપના કરીને રાગ વિગેરે સર્વ દોષો મનમા ઘણા જ મલકાય છે, પોતાની મસ્તીમા વધારો કર્યા જાય છે અને આ જીવને વશ કરીને તેની પાસે અનેક પ્રકારના નાટક કરાવે છે, નાચ કરાવે છે અને તેને રમાડે છે રાજન! ગીત તાલ અને અવાજનો જે આ મોટો સ્વર આખો વખત સભળાયા કરે છે અને મોટો કોલાહલ સસારમા ઉઠી રહેલો જણાય છે તે સર્વ કરનાર રાગ વિગેરે ચોરો છે એમ સમજવુ

હવે એ સંસારમાં જે શિવભક્તો આવીને સારગુરૂને સમજણ આપતા જણાવવામાં આવ્યા છે તે વિશેષ બોધ પામેલા જૈન દર્શનના ઉચ્ચ જીવો સમજવા એવા વિશેષ બોધ પામેલા જીવો લોકોને વારવાર વારે છે, સમજાવે છે, શિખામણ આપે છે કહે છે કે "હે જીવલોક! હે બંધુ! તારે આ રાગ વિગેરે ચોરો સાથે સોબત કરવી એ જરા પણ યોગ્ય નથી, એ મહા ધૂતારા છે, તારૂં સર્વસ્વ હરી જાય તેવા છે, મહા ભયંકર છે, અતિ ખરાબ આશયવાળા છે અને વસ્તુતઃ તે તારા શત્રુ છે, દુશ્મન છે, રિપુઓ છે"

હવે પ્રાણીની ચેતના તો કર્મના મોટા ઉન્માદને લઇને તદ્દન અસ્ત વ્યસ્ત થઇ ગયેલી હોય છે તેને લઇને તેને ગમે તેટલું હિત કરનાર વાક્ય કહેવામાં આવે તેની દરકાર ન કરતાં તે એ વાક્યને ઉલટો તિરસ્કારી નાખે છે, ધૂતકારી કાઢે છે, ઉપદેશને ઉલટો માને છે અને મનમાં એમ માને છે કે આ (રાગ દ્વેષ વિગેરે) મારા દોસ્તદારો છે તે જ સારા છે, તે જ મારા પ્રિય મિત્ર છે, તે જ ખરેખરા ભાગ્યશાળી છે અને તે જ મારૂં સારૂં કરનારા છે એ મૂર્ખ જીવ ખરેખરી રીતે રાગદ્વેષને પોતાના હેતુ હિતસ્વી તરીકે માને છે

જ્યારે પ્રત્યક્ષ રીતે એ સારગુરૂ જેવો જીવ હિત કરનાર ઉપર તાળા દે છે અને તેના દુશ્મનોને હિત કરનાર માને છે ત્યારે તેનું નામ સારગુરૂ બદલીને બઠરગુરૂ રાખે છે એટલે તેઓ એ જીવને સારો પ્રાણી કહેવાનો બદલે ભોળો અથવા મૂર્ખ કહે છે આખરે એ શિવાચાર્યને જ્યારે ચોર અને ધૂતારાઓથી વિંટળાયલો જુએ છે ત્યારે જેમ શિવભક્તો શિવમંદિર તજી જાય છે તેમ જ જીવને જ્યારે રાગ વિગેરે ચોર ધૂતારાઓથી વિંટળાયલો જુએ છે ત્યારે જૈન મહાપુરૂષો આ જીવને તજી જાય છે

ત્યાર પછી બઠરગુરૂના કથાપ્રસંગમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે તે બઠરગુરૂ ભુખ્યો થતાં પેલા ચોરોએ તેના હાથમાં એક ઠીંકરાનું પાત્ર આપ્યું, તેના શરીરપર ભસ્મના ચાડવાઓ કર્યા અને ભીખ લેવા માટે તેને અહીં તહીં રખડાવ્યો એ સર્વ આ જીવના સંબંધમાં પણ એ જ પ્રકારે બને છે એ હકીકત કેવી રીતે બને છે તે આપણે જોઇએ –

રાગાદિ ચોરને વશ પહેલા આ પ્રાણીને ભોગ ભોગવવાની અને તેના સાધનો મેળવવાની એટલી બધી ઇચ્છાઓ હોય છે કે તેની ભૂખ તેને બહુ આકરી લાગે છે તેથી પોતાના મિત્ર (માની લીધેલા) રાગદ્વેષની પાસે ભોગ રૂપ ભોજનની ભિક્ષા માગે છે તે વખતે એ રાગદ્વેષો પણ આ ભૌતાચાર્ય બઠર ગુરૂ જેવા આ જીવને ભવગામમા ભિક્ષા લેવા માટે કાઢે છે એ રાગદ્વેષ વિગેરે ઘણા અભિમાની છે અને બીજાને હલકા પાડવાની ઇચ્છા ઘણી રાખે છે તે ખાસ લક્ષ્યમા રાખવુ હવે ભિક્ષા લેવા માટે આ પ્રાણીને તેઓ ફેરવે છે તેની વિધિ આ પ્રમાણે જાણવી પહેલા તો કાળા કર્મ (પાપ) રૂપ મસના ચાડલાઓથી તેની ગાઢ ચર્ચા કરે છે, મતલબ કે પ્રથમ તેને અત્યત કાળા કર્મોથી પાપી બનાવે છે અને ત્યાર પછી મહાન્ નરકના આયુષ્ય રૂપ તેના હાથમા ઠીક-રાનુ પાન આપે છે

એ ભવગામમા તિર્યંચ, નારક, મનુષ્ય અને દેવોને લગતા ચાર મહોલ્લાઓ સમજવા એમાના પ્રથમ બે જઘન્ય અને અતિ જઘન્ય જાણવા અને પછીના બે ઉત્કૃષ્ટ અને અતિ ઉત્કૃષ્ટ જાણવા તિર્યંચનો પાડો નીચ છે અને નારકીનો પાડો ઘણોજ નીચ-ખરાબ-સર્વથી ખરાબ છે, મનુષ્યનો પાડો ઉ-ત્કૃષ્ટ છે-સારો છે એમ સમજવુ અને દેવનો પાડો સર્વથી સારો સમજવો હવે એ ચારે પાડામા જતા આપેલ ઠીક-રાનુ પાત્ર, સરાવળુ, ત્રાબાનુ પાત્ર અને રૂપાનુ પાત્ર કહેવામા આવ્યુ તે ચારે પાડાઓમા જીવને ભોગવવાનુ આયુષ્ય (તેનો જીવનકાળ) સમજવુ નરકનુ આયુષ્ય ઠીકરાના પાત્ર સાથે સરખાવવા યોગ્ય છે, તિર્યંચનુ આયુષ્ય સરાવળા સાથે સરખાવવા યોગ્ય છે, મનુષ્યનુ આયુષ્ય ત્રાબાના પાન સાથે સરખાવવા યોગ્ય છે અને દેવનુ આયુષ્ય રૂપાના પાત્ર સાથે સરખાવવા યોગ્ય છે આ ચારે ભાજનો તે ચારે ગતિના આયુષ્ય સમજવા

આ પ્રાણી જ્યારે રાગદ્વેષાદિ ચોરોથી વિંટળાયલો હોય છે ત્યારે તે મહાપાપ કરે છે અને તેને પરિણામે ભવગામના પહેલા પાડા જેવા નરકમા જાય છે ત્યા એ બાપડો ભોગભોજન માગ્યા કરે છે પણ તેની સર્વ માગણી નિષ્ફળ થાય છે, એને

ભોજન મળતું નથી અને એ કાંઇ ખાતો પણ નથી વળી ત્યાં હેરાન કરનારા તોફાની લોક જેવા નરકપાળો (પરમાધામી અસુરો) છે તે તેને અનેક પ્રકારના દુ ખો આપે છે, પીડા કરે છે, હેરાનગતિઓ નીપજાવે છે ત્યાં તીન અસહનીય અનેક દુ ખો સહન કરીને જ્યારે આયુષ્ય પૂરૂ થાય છે ત્યારે તે ત્યાંથી બહાર નીકળે છે એ હકીકત પેલા બહારગુરૂતું ઠીકરાનુ ભાજન ભાગી જાય છે એમ કહ્યું હતુ તેની સાથે સરખાવવા યોગ્ય છે

એવી રીતે જ્યારે નરક આયુષ્ય પૂરૂ થાય છે ત્યારે વળી પ્રાણી કદાચિત્ તિર્યંચનો ભવ પ્રાપ્ત કરે છે અને ત્યાં પણ તે ભોગલંપટ હોઇ ભોગ રૂપ ભોજનની ભીખ લેવા ભમ્યા કરે છે આ બીજા પાડામા પણ એને ભોગનુ ભોજન મળતુ નથી અને ભૂખ તરસ પરવશતા વિગેરે લુચ્ચા લોકોથી માર પીડા પામ્યા કરે છે મનમા વાત સમજાય પણ બોલી શકાય નહિ, પોતાના કાર્યપર જરાએ અંકુશ નહિ—એવી પરિસ્થિતિમા એ સરાવળા રૂપ બીજુ પાત્ર પણ પૂરૂ કરે છે

ત્યાર પછી વળી એ ભાઇ મનુષ્યભવ રૂપ ત્રીજા પાડામા આવે છે તે તેને આપેલા નાળાના પાત્ર જેવુ સમજવુ અહીં એને કોઇ પણ પ્રકારે કાંઇક ઓછા વધતા પુણ્યનો પ્રસંગ થાય છે, કારણ કે એ આંતર ઐશ્વર્યયુક્ત હોય છે આ પુણ્યનો અંશ જે અહીં પ્રાપ્ત થાય તેને છાયા કહેવામા આવી હતી આ ત્રીજા પાડામા એ પ્રાણીને જે સહજ છાયા મળે છે તે પુણ્યના લેશ રૂપ સમજવી એ છાયાના પ્રતાપે આ જીવ એ ત્રીજા પાડામા સહજ ભોગભોજન પ્રાપ્ત કરે છે, છતા એ ત્રીજા પાડામા પણ ધૂતારા જેવા અનેક ચોરો તેને પીડા કરનારા હોય છે રાજ્ય તરફથી તેને હમેશા બીકમા રહેવુ પડે છે અને કોઇક વાર લુંટાઇ પણ જાય છે, સગાસંબંધીઓ તેને હેરાન કરે છે, ચોરલોકો તેની માલમિલ્કત ઉપાડી જાય છે અને આવી આવી અનેક રીતે ધૂતારા જેવા રાગાદિ ભાવો તેને એ પાડામા પણ અનેક પ્રકારે પીડા નીપજાવ્યા કરે છે આવી રીતે હેરાન થતા જ્યારે આખરે એનુ નાળાના ભાજન જેવુ મનુષ્યનુ આઉખુ પૂરૂ થાય છે ત્યારે આ જીવ ચોથા પાડા જેવા દેવભવમા જાય છે

એ દેવભવમા જીવની અતરગ ઐશ્વર્ય રૂપ છાયા વધારે મોટી હોય છે એને પરિણામે એ દેવભવમા અત્યત ભોગભોજન મેળવે છે રૂપાના પાત્રનો આકાર ધારણ કરનાર દેવઆયુષ્ય તે ત્યા ભોગવે છે દેવગતિમા આવી રીતે તે ભોગભોજન વધારે મેળવે છે

એવી રીતે હે રાજન્! એ બાકરગુરૂ ભૂખ્યો હોઇને ભવગ્રામમા રાતદિવસ રખડ્યા કરે છે, એક પાડામાથી બીજામા જાય છે, કર્મયોગથી ઘણો જ ઉન્મત્ત રહે છે, પાપ રૂપ મેઘથી લીં પાયલો રહે છે અને રાગ વિગેરે ચોર ધૃતારાઓ તેને વીંટીને તેની ચારે તરફ બેસે છે અને મોટેથી અવાજ કર્યા કરે છે, મોટેથી હસ્યા કરે છે, ગીત ગાય છે, ઘોંઘાટ કરે છે, અનેક પ્રકારના ધાધલ કરે છે અને પેલા જીવની સાથે અનેક યો નિઓ રૂપ ઘરમા સાથે ચાલે છે

હવે એ બાપડા(પેલા ભૌતાચાર્ય)ને જે ભીખ મળે છે તેથી મનમા ઓછો વધતો તે રાજી થાય છે, પણ નવાઇની વાત તો એ બને છે કે એને એમ ખબર જ પડતી નથી કે પોતાનું ઘર રત્નોથી ભરેલુ છે અને પારકા લોકો તેના માલેકો થઇ ગયા છે, અને તેની લક્ષ્મીને હરી જાય છે અથવા પોતાને કબજે કરીને બેઠા છે વળી તેને એમ પણ જણાતુ નથી કે પોતાનુ ખરૂ કુટુંબ તો પરાભવ પામી ગયુ છે, જો કે તે જ કુટુંબ પોતાના તરફ મોટો પ્રેમ રાખનાર છે અને સારૂ છે, વળી પોતાનો આત્મા મોટા દુ ખસાગરમા ફસાઇ ગયો છે તે બાબતની પણ તેને ખબર પડતી નથી એ તો બાપડો મોહને વશ પડીને જાણે પોતે ઘણો જ સુખી હોય એમ માને છે, એમા સતોષ પામે છે અને એ અનેક પ્રકારની ચેષ્ટા કરતો પોતાના આત્માને વધારે વિડબના કરે છે એવીજ હકીકત આ જીવના સબધમા બને છે આ સસારમા એને જે કાઇ વિષયસુખ મળે છે, તુચ્છ ભોગભોજન મળે છે અથવા તો કોઇ વખત ઇંદ્રપણુ મળી જાય છે, કોઇ વાર દેવ પણુ મળી જાય છે, કોઇ વાર રાજ્ય મળે છે અથવા કોઇ વાર રત્ન અથવા ધનની માલીકી મળે છે અથવા તો પુત્ર કે સ્રી વિગેરે મળી જાય છે ત્યારે એ ભાઇશ્રી ખોટા અભિમાનથી માને છે કે જાણે પોતે ઘણો જ સુખી છે અને પછી એ સુખમા એટલો થઇ જાય છે કે જરા આખ પણ

ઊંચી કરતો નથી, એને ઊંઘ પડી જાય છે અને જરાએ વિચાર કરતો નથી ત્યાર પછી અહો મારૂં સુખ ! અહો મારૂં સ્વર્ગ ! અહો મારી ધનભાગ્યતા ! વિગેરે વિચારતો એ તાગ આ જનસમુદાય જેવી વિચિત્ર[1] ચેષ્ટાઓ કરે છે વળી તે વખતે એ બાપડાને ખબર પડતી નથી કે પોતાનું સ્વરૂપ જ્ઞાન દર્શન વીર્ય આનંદ વિગેરે અનંત અમૂલ્ય રત્નોથી ભરેલું છે અને તે રત્નો ખરેખરા છે, તેમ જ વળી એને એમ પણ ખબર પડતી નથી કે એવું મહામૂલ્યવાન્ રત્નથી ભરપૂર પોતાનું સ્વરૂપ જેને મંદિરની ઉપમા આપવામાં આવી છે તે રાગ વિગેરે ભાવશત્રુઓએ લુંટ્યું છે ક્ષમા (ક્રોધત્યાગ), માર્દવ (માનત્યાગ), સરળતા (માયાત્યાગ), નિર્લોભતા, સત્ય વિગેરે પોતાનું ભાવકુટુંબ ખરેખરૂં સારૂં છે, પ્રેમ રાખનાર છે અને હિત કરનાર છે—એ બાબત એ પ્રાણીને જણાતી નથી વળી એને એ પણ ખબર પડતી નથી કે એનું એવું સુંદર આત્મસ્વરૂપ છે તેને રાગ વિગેરે ચોરોએ ચિત્તરૂપ ઓરડામાં ઘાલી દઇને કેદ કર્યું છે અને ત્યાં તેને સબડાવી રાખ્યું છે આવી રીતે એ પ્રાણી એવા ઊંચા પ્રકારના અનંત આનંદ આપનાર મહા ઐશ્વર્યથી અને સુખના હેતુભૂત કુટુંબથી દૂર કરાયેલો રહે છે, તેનાથી વિયોગ કરાયેલો રહે છે, તેનાથી ભ્રષ્ટ થયેલો રહે છે અને દુઃખના સમૂહથી ભરેલા ભવગામમાં ફસાયેલો રહે છે એમ છતાં પણ નવાઇની વાત તો એ છે કે એ પ્રાણી રાગદ્વેષાદિ દુષ્ટ ભાવોને એટએટલું નુકસાન કરનારા હોવા છતાં પોતાના પરમ ઇષ્ટ મિત્ર તરીકે માને છે અને ભીખની જેમ વિષયસુખ જરા મળી જાય ત્યાં તો આનંદમાં આવી જઇને એ મૂર્ખ હસવા મંડી જાય છે, નાચવા મંડી જાય છે અને પેલા બાહરસુરની પેઠે તાળીઓ પાડવા કે ગાવા મંડી જાય છે આ પ્રમાણે હોવાથી રાજન્ ! આ લોકો દુઃખસાગરમાં ડૂબેલા હોવાથી વસ્તુતત્ત્વ બરાબર સમજતા નથી અને તેથી પોતે જાણે સુખી છે એમ માની લે છે એવી વસ્તુસ્થિતિ છે "

* * *

* *

[1] આ વાક્ય ઘણી બહાદુરીથી બોલાયલું છે અને આખા ઉપદેશનું રહસ્ય અહીં આણી દીધું છે

મોક્ષ કેમ થાય?

ધવળરાજે તથા આખી સભાએ ગુરૂમહારાજની ઉપરની હકીકત લક્ષ્યપૂર્વક સાભળી પછી ધવળરાજે સવાલ કર્યો "ભગવન્! જો એ પ્રમાણે હકીકત હોય તો તો અમે સદાના ઘેલા છીએ, સન્નિપાત થયેલા જેવા છીએ, રાગ વિગેરે ધૂતારા ચોરો બહુ આકરા છે, તેઓએ અમારૂ સ્વરૂપશિવમદિર પોતાને તાબે કર્યું છે, ભાવકુટુબનો નાશ કર્યો છે, અમે ભવગામમા રખડીએ છીએ, ભોગની ભીખ મળવી પણ ઘણી દુર્લભ હોઇ એનો એક નાનો અશ મળે તો પણ અમે તેમા રાચી જઇએ એવા તુચ્છ છીએ, ખરી પરમાર્થની નજરે તો અમે દુ ખસાગરમા ડૂબેલા છીએ-ત્યારે મહારાજ! અમારો આ દુ ખમાથી અને આ પરિસ્થિતિમાથી છૂટકારો (મોક્ષ) કેવી રીતે થશે?"

મહાત્મા મુનિએ જવાબમા કહ્યુ "મહારાજ! એ બઠરગુરૂને ત્યાર પછી જે હકીકત બની તે પ્રમાણે જો તમારા સબધમા બને તો તમારો પણ આ ત્રસારવિડબનાથી મોક્ષ થશે"

મહારાજ ધવળરાજે એ બઠરગુરૂને ત્યાર પછી શુ થયુ તે પૂછ્યુ, જેના ઉત્તરમા મહાત્માશ્રીએ વાર્તા આગળ ચલાવી

<u>બઠરગુરૂ કથા-ઉત્તર વિભાગ.</u>

[1] "રાજન્! ઉપર જણાવ્યુ તે પ્રમાણે એ બઠરગુરૂને મહા ઉપદ્રવ થયા કરતો હતો અને પેલા ધૂતારા ચોરો એને અનેક પ્રકારના ત્રાસ આપ્યા કરતા હતા એ હકીકત જોઇને એક ખરેખરા ચુસ્ત શિવભક્તને તેના ઉપર દયા આવી તેને મનમા વિચાર થયો કે આવો ભોળો અને વસ્તુસ્થિતિએ સાચો ધનવાન્ અને સાધનસપન્ન મૂર્ખ ગુરૂ મહા પીડા ખમે છે તે તો કોઇ રીતે ઠીક નહિ! માટે એને એ ભયકર દુ ખમાથી છોડાવવાનો કાઇ ઉપાય વિચારીને શોધી કાઢવો જોઇએ એ બાબત વિચાર કરતા કરતા એ શિવભક્ત એક કોઇ મહાવૈદ્ય[2]

૧ બુધસૂરિ મુનિવેશમા આ સર્વ વાત ધવળરાજને કહે છે તે વખતે વિમળકુમાર અને વામદેવ પાસે બેઠા છે વામદેવ એ સસારીજીવ છે અને તે પોતાની આ સર્વ વાર્તા સદાગમ સમક્ષ કહી બતાવે છે જે સર્વ અગૃહીતસકેતા વિગેરે સાભળે

૨ વૈદ્યની પાસે 'મહા શબ્દ મૂકતા ખરાબ અર્થ થાય છે, પણ અહીં તે અર્થ લેવાનો નથી એમ સબધ ઉપરથી જણાય છે શખ તૈલ, માસ, વૈદ્ય, જોશી, બ્રાહ્મણ યાત્રા પથ નિદ્રા-એટલા શબ્દ પાસે 'મહા'શબ્દ મૂકવાથી ખરાબ અર્થ થાય છે મહાપથ એટલે મરણનો માર્ગ વિગેરે

ઊંચી કરતો નથી, એને વશ પડી જાય છે અને જરાએ વિચાર કરતો નથી ત્યાર પછી અહો મારું સુખ! અહો મારું સ્વર્ગ! અહો મારી ધનભાગ્યતા! વિગેરે વિચારતો એ તારા આ જનસમુદાય જેવી વિચિત્ર[1] ચેષ્ટાઓ કરે છે વળી તે વખતે એ બાપડાને ખબર પડતી નથી કે પોતાનુ સ્વરૂપ જ્ઞાન દર્શન વીર્ય આનંદ વિગેરે અનંત અમૂલ્ય રત્નોથી ભરેલુ છે અને તે રત્નો ખરેખરા છે, તેમ જ વળી એને એમ પણ ખબર પડતી નથી કે એનુ મહામૂલ્યવાન્ રત્નથી ભરપૂર પોતાનુ સ્વરૂપ જેને મંદિરની ઉપમા આપવામાં આવી છે તે રાગ વિગેરે ભાવશત્રુઓને લુટાયુ છે ક્ષમા (ક્રોધત્યાગ), માર્દવ (માનત્યાગ), સરળતા (માયાત્યાગ), નિર્લોભતા, સત્ય વિગેરે પોતાનુ ભાવકુટુંબ ખરેખરું સારું છે, પ્રેમ રાખનાર છે અને હિત વધારનાર છે–એ બાબત એ પ્રાણીને જણાતી નથી વળી એને એ પણ ખબર પડતી નથી કે એનુ એવુ સુંદર આત્મસ્વરૂપ છે તેને રાગ વિગેરે ચોરોએ ચિત્તરૂપ ઓરડામા ઘાલી દઈને કેદ કર્યુ છે અને ત્યા તેને નકરાવી રાખ્યુ છે આવી રીતે એ પ્રાણી એવા ઊંચા પ્રકારના અનંત આનંદ આપનાર મહા ઐશ્વર્યથી અને સુખના હેતુભૂત કુટુંબથી દૂર કરાયલો રહે છે, તેનાથી વિયોગ કરાયલો રહે છે, તેનાથી ભ્રષ્ટ થયેલો રહે છે અને દુ ખના સમૂહથી ભરેલા ભવગામમા ફસાયલો રહે છે એમ છતા પણ નવાઈની વાત તો એ છે કે એ પ્રાણી રાગદ્વેષાદિ દુષ્ટ ભાવોને એટએટલુ નુકસાન કરનારા હોવા છતા પોતાના પરમ ઇષ્ટ મિત્ર તરીકે માને છે અને ભીખની જેમ વિષયસુખ જરા મળી જાય ત્યા તો આનંદમા આવી જઈને એ મૂર્ખ હસવા મંડી જાય છે, નાચવા મંડી જાય છે અને પેલા બકરશુરની પેઠે તાળીઓ પાડવા કે ગાવા મંડી જાય છે આ પ્રમાણે હોવાથી રાજન્! આ લોકો દુ ખસાગરમા ડૂબેલા હોવાથી વસ્તુતત્ત્વ બરાબર સમજતા નથી અને તેથી પોતે જાણે સુખી છે એમ માની લે છે એવી વસ્તુસ્થિતિ છે”

* * *

* *

---

૧ આ વાક્ય ઘણી બહાદુરીથી બોલાયલુ છે અને આખા ઉપદેશનું રહસ્ય અહીં આણી દીધુ છે

મોક્ષ કેમ થાય?

ધવળરાજે તથા આખી સમાજે ગુરૂમહારાજની ઉપરની હકીકત લક્ષ્યપૂર્વક સાંભળી પછી ધવળરાજે સવાલ કર્યો "ભગવન્! જો એ પ્રમાણે હકીકત હોય તો તો અમે સદાના ઘેલા છીએ, સન્નિપાત થયેલા જેવા છીએ, રાગ વિગેરે ધૂતારા ચોરો બહુ આકરા છે, તેઓએ અમારૂં સ્વરૂપશિવમંદિર પોતાને તાબે કર્યું છે, ભાવકુટુંબનો નાશ કર્યો છે, અમે ભવગામમાં રખડીએ છીએ, ભોગની ભીખ મળવી પણ ઘણી દુર્લભ હોઇ એનો એક નાનો અંશ મળે તો પણ અમે તેમાં રાચી જઇએ એવા તુચ્છ છીએ, ખરી પરમાર્થની નજરે તો અમે દુઃખસાગરમાં ડૂબેલા છીએ-ત્યારે મહારાજ! અમારો આ દુઃખમાંથી અને આ પરિસ્થિતિમાંથી છૂટકારો (મોક્ષ) કેવી રીતે થશે?"

મહાત્મા મુનિએ જવાબમાં કહ્યું "મહારાજ! એ બઠરગુરૂને ત્યાર પછી જે હકીકત બની તે પ્રમાણે જો તમારા સંબંધમાં બને તો તમારો પણ આ સંસારવિડંબનાથી મોક્ષ થશે."

મહારાજ ધવળરાજે એ બઠરગુરૂને ત્યાર પછી શું થયું તે પૂછ્યું, જેના ઉત્તરમાં મહાત્માશ્રીએ વાર્તા આગળ ચલાવી.

* *

<u>બઠરગુરૂ કથા-ઉત્તર વિભાગ.</u>

"'રાજન્! ઉપર જણાવ્યું તે પ્રમાણે એ બઠરગુરૂને મહા ઉપદ્રવ થયા કરતો હતો અને પેલા ધૂતારા ચોરો એને અનેક પ્રકારના ત્રાસ આપ્યા કરતા હતા એ હકીકત જોઇને એક ખરેખરા ચુસ્ત શિવભક્તને તેના ઉપર દયા આવી. તેને મનમાં વિચાર થયો કે આવો ભોળો અને વસ્તુસ્થિતિએ સાચો ધનવાન્ અને સાધનસંપન્ન મૂર્ખ ગુરૂ મહા પીડા ખમે છે તે તો કોઇ રીતે ઠીક નહિ! માટે એને એ ભયંકર દુઃખમાંથી છોડાવવાનો કાંઇ ઉપાય વિચારીને શોધી કાઢવો જોઇએ. એ બાબત વિચાર કરતા કરતા એ શિવભક્ત એક કોઇ મહાવૈદ્ય[2]

---

૧ બુધસૂરિ મુનિવેશમાં આ સર્વ વાર્તા ધવળરાજને કહે છે તે વખતે વિમળકુમાર અને વામદેવ પાસે બેઠા છે. વામદેવ એ સંસારીજીવ છે અને તે પોતાની આ સર્વ વાર્તા સદાગમ સમક્ષ કહી બતાવે છે જે સર્વ અગૃહીતસંકેતા વિગેરે સાંભળે.

૨ વૈદ્યની પાસે 'મહા' શબ્દ મૂકતાં ખરાબ અર્થ થાય છે, પણ અહીં તે અર્થ લેવાનો નથી એમ સંબંધ ઉપરથી જણાય છે. શંખ, તૈલ, માંસ, વૈદ્ય, જોશી, બ્રાહ્મણ યાત્રા, પંથ નિદ્રા-એટલા શબ્દ પાસે 'મહા' શબ્દ મૂકવાથી ખરાબ અર્થ થાય છે. મહાપંથ એટલે મરણનો માર્ગ વિગેરે.

પાસે ગયો અને વૈદ્યને પૂછ્યુ કે આવુ મોટું દુ ખ ભટ્ટારગુરૂને છે તો તેનો ઉપાય શો કરવો? એના સવાલના જવાબમા વૈદ્યે તેને ઉપદેશ આપ્યો, ઉપાય બતાવ્યો અને તે પેલા શિવભક્તે સમ્યગ્ પ્રકારે ધારણામા લઇ લીધો

ભટ્ટારગુરૂ માટે માહેશ્વરે કરેલો ઉપાય.
તત્ત્વપ્રીતિકર જળપાનથી આત્મભાન.
વજ્રદડ ઉપયોગ અને સ્વકુટુબ પ્રકટીકરણ.
ભવગ્રામ છોડી સારગુરૂનો જિનાલયમા વાસ.

પછી વૈદ્યે જે ઉપાય બતા યો હતો તે પ્રમાણે સામાન અને તદ્યોગ્ય સર્વ સામગ્રી સાથે લઇ તેજ રાત્રે એ શિવભક્ત શિવમદિરમા ગયો પોતે મોડી રાત્રે ત્યા ગયો તે વખતે તેને માલૂમ પડ્યુ કે ઘણી વખત સુધી પેલા ભટ્ટારગુરૂને નાચ કરાવીને પેલા ધૂતારાઓ ઘણા થાકીને સુઇ ગયા હતા આવી અણધારી તક મળેલી જોઇને એ શિવભક્ત શિવમદિરમા દાખલ થયો અને દાખલ થતાની સાથે જ શિવ મદિરમા તૈયાર પડેલો હતો તે દીવો સળગાવ્યો દીવો સળગતા પેલા ભટ્ટારગુરૂએ આ દાખલ થયેલા શિવભક્તને બરાબર જોયો, પછી તેનામા તેવા પ્રકારની ભવ્યતા (યો યતા અથવા થવાની હકીકત) હોવાથી તથા અતિશય થાકના ખેદથી ભટ્ટાર ગુરૂએ કહ્યુ કે 'મને થાકથી બહુ તરસ લાગી છે માટે મને પાણી પાઓ!' આટલી હકીકત સાભળતા જ પેલા શિવભક્તે કહ્યુ 'અરે ભટ્ટારક' આ મારી પાસે ઘણુ મીઠું [1]તીર્થજળ છે, એનુ નામ તત્ત્વરોચક જળ છે અને તે ઘણુ સુંદર છે તેથી તે તમે પીઓ' ભટ્ટારક ગુરૂએ એ વખતે તે જળ પીધુ એ પાણી પીવાની સાથે જ એક ક્ષણવારમા તેનો ઉન્માદ હતો તે નાશ પામી ગયો, એની ચેતના તદ્દન નિર્મળ થઇ ગઇ, અને એ સ્વસ્થ સ્થિતિને પરિણામે તેણે શિવમદિર ઉપર નજર નાખી તે વખતે તેને જણાયુ કે પેલા તેના મિત્રો થઇને રહ્યા છે તે તો ચોર અને ધૂતારાઓ છે પછી તેણે માહેશ્વરને પૂછ્યુ કે 'આ બધુ શું છે?' ત્યારે તેણે ધીમે ધીમે સઘળી હકીકત દર્શાવી ભટ્ટારગુરૂએ સર્વ હકીકત સાભળી છેવટે પૂછ્યુ કે 'ત્યારે હવે મારે શુ કરવુ?' એ વખતે એ શિવભક્તે તેને એક [2]વજ્રદડ આપ્યો અને ચોકખા શબ્દોમા કહ્યુ

---

૧ તીર્થજળ મોટી નદીઓ કુવા અને દૂરના સમુદ્રોના જળને તેની પવિત્રતાને અગે તીર્થજળ કહેવામા આવે છે અહીં તો તે રૂપક છે તત્ત્વપ્રીતિકર જળમાટે વિશેષ હકીકત પ્રથમ પ્રસ્તાવમા આવી ગઇ છે જુઓ પૃ ૧૦૩

૨ વજ્રદડ સખ્ત લોઢાની ન ભાગે તેવી લાકડી અથવા લાઠી

કે 'ભટ્ટારક! આ તારા મિત્રો થઇ રહ્યા છે તે તો તારા ખરેખરા દુશ્મનો છે, માટે એ લોકોને ફટકાવ એ કામમા જરા પણ ઢીલ કરીશ નહિ' એ વખતે સાચા જુસ્સામા આવીને બઠરગુરૂએ પણ વજ્રદંડ ઉપાડીને પેલા ચોરોને ખૂબ જોરથી મારવા માડ્યા અને ચોરોના ચૂરેચૂરા કરી નાખ્યા પછી એ બઠરગુરૂએ પોતાના મદિરની અદરનો ઓરડો (ચિત્તાપવરક) ઉઘાડ્યો એટલે તેમાથી પોતાનુ કુટુબ કેદ પડ્યું હતુ તે બહાર નીકળી આવ્યુ પરિણામે રત્નના ઢગલે ઢગલા પ્રગટ થયા તે વખતે પોતાના શિવમદિરમા કેટલી ભારે અમૂલ્ય સપત્તિ ભરેલી હતી તે તેના જોવામા આવી અને તેનુ સ્પષ્ટ ભાન થયુ એને પરિણામે એના મનમા ઘણો જ આનદ થયો વિચાર કરીને ઘણા ચોર લુટારા અને ધૂતારાથી ભરેલુ એ ભવગ્રામ એણે છોડી દીધુ અને કોઇ પણ પ્રકારના ઉપદ્રવ વગરનો અને એ ભવગ્રામથી તદ્દન અલગ આવી રહેલ એક શિવાલય નામનો મઠ હતો ત્યા જઇને તે રહ્યો અને ત્યા મારગુરૂના નામથી તે જાણીતો થયો આ પ્રમાણે મારગુરૂના સબધમા હકીકત બની હતી"

સક્ષિપ્ત ઉપનય.

મહાત્મા મુનિએ આ પ્રમાણે બઠરગુરૂની વધારે વાત કરી એટલે ધનવાહને પાછો સવાલ પૂછ્યો "મહારાજ! આપે જે વાત કરી તે અમારા સબધમા કેવી રીતે ઘટી શકે છે તે આપ જણાવો"

મહાત્માશ્રીએ જવાબમા જણાવ્યુ "રાજન્! સાભળ, તને ટુકામા એ હકીકત કહી જઉં છુ તે તુ લક્ષ્યમા લઇ લેજે અને સર્વે સભાજનો! તમે પણ એ હકીકતનુ રહસ્ય જાણી લેજો

આ હકીકતમા જે મહા શિવભક્ત આવ્યો તે ચત્ય ધર્મનો ઉપદેશ આપનાર સદ્ગુરૂ છે એમ સમજવુ એનુ કારણ આ પ્રમાણે છે આ પ્રાણી જ્યારે ભવગ્રામમા એટલે આ સસારમા રખડતો હોય છે તે વખતે રાગવિગેરે ચોરો તેને અનેક પ્રકારની વિડબના કરતા હોય છે, એ પ્રાણી અનેક દુ ખોથી પીડા પામતો હોય છે, પોતાના ખરેખરા ઐશ્વર્યથી ભ્રષ્ટ થયેલો હોય છે, પોતાના વાસ્તવિક સાચા અને હિત કરનારા કુટુબથી વિયોગ પામેલો હોય છે, લોક(સસાર)નો પૂજારી થયેલો હોય છે, ભીખારીની પેઠે ચારે તરફ વિષયભીખ માગવા નીકળી પડેલો હોય છે, જરા જરા ભીખ મળે તેથી સતોષ પામી જતો દેખાય છે અને કર્મના મોટા ઉન્માદથી

ત્રાસ પામી ગયેલો દેખાય છે તે વખતે તેની એવી અત્યત દયા ઉપજાવે તેવી સ્થિતિ જોઇને ગુરૂમહારાજને તેના ઉપર કરૂણા ઉત્પન્ન થાય છે અને એવા ભયકર દુ ખમાથી આ પ્રાણીને કેવી રીતે છોડાવવો તેનો તેઓ વિચાર કરે છે

એવા વિચારને પરિણામે એના દુ ખમાથી એને છોડાવવાના ઉપાયની શોધમા ગુરૂ તત્પર થાય છે અને શોધ કરતા જિનેશ્વર ભગવાન્ રૂપ મહાવૈદ્યના ઉપદેશથી ઉપાય જાણી લે છે અને મનમા બરાબર ગોઠવીને ધારી રાખે છે

ત્યાર પછી કોઇ વખતે ચોર ધૂતારા જેવા રાગ વિગેરે જ્યારે સુઇ ગયા હોય, મતલબ જ્યારે તેઓ જરા ક્ષયોપશમભાવ[1] પામ્યા હોય તેવા વખતની બરાબર તક સાધી એ શુદ્ધ જીવસ્વરૂપ રૂપ ધર્માચાર્ય શિવમદિરમા જઇ સત્ય જ્ઞાનનો દીવો તૈયાર પડેલો હોય છે તેને સળગાવે છે અને તે પ્રાણીને સમ્યગ્ દર્શનરૂપ પ્રબળ વજ્રદડ તેના હાથમા આપે છે

એ વખતે આ પ્રાણીનુ આત્મસ્વરૂપ રૂપ શિવમદિર સત્ય જ્ઞાન રૂપ દીપકથી ઝળઝળાયમાન થઇ જાય છે, મહા પ્રભાવશાળી સમ્યગ્ દર્શનરૂપ નિર્મળ જળપાનથી કર્મનો ઉન્માદ નાશ પામી જાય છે અને એ પ્રાણીના હાથમા મહા વીર્યશાળી તેજસ્વી ચારિત્રનો વજ્રદડ આવે છે એટલે ગુરૂમહારાજના વચનને અનુસરીને એ પ્રથમ મહામોહ વિગેરે આકરા ધૂતારાઓ જેને તે અત્યારસુધી પોતાના મિત્ર ગણતો હતો અને રાગવિગેરે ચોરો જેને પોતે પોતાના હિતસ્વી માનતો હતો તેને મોટા અવાજથી બોલાવે છે અને તેમના ઉપર વજ્રદડના ફટકા લગાવવા માડે છે

એવી રીતે જ્યારે ધૂતારાઓ અને ચોરો ઉપર વજ્રદડના પ્રહારો પડે છે ત્યારે આ પ્રાણીનો કુશળ આશય વિશાળ થતો જાય છે, પૂર્વ કાળમા બાધેલા કર્મો પણ ક્ષય પામે છે, નવા કર્મોનો બધ થતો નથી, તુચ્છ વર્તન અને અધમ વ્યવહાર તરફ જે પ્રેમ બધાયલો હોય છે તે વિલય પામે છે, એનુ આતર તેજ (જીવવીર્ય) ઉલ્લાસ પામે છે, એનો આત્મા નિર્મળ થાય છે,

---

૧ ક્ષયોપશમ ભાવ ઉદયમા આવતા કર્મને બધ કરી અને અદર સત્તામા રહેલાને દબાવી દઇ થોડા વખત સુધી રાગ વગરની દેખાતી સ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય તેને ક્ષયોપશમભાવ કહેવાય છે

એનામા અપ્રમાદ (પ્રમાદનો અભાવ-ઉદ્યોગ-સાવધાનપણુ) બહુ વધારે પ્રમાણુમા પરિણામ પામતા જાય છે ખોટા સાચા વિકલ્પો થયા કરતા હોય છે તે બધ થઇ જાય છે, એનુ સમાધિરત્ન એનામા ચોક્કસ સ્થિર થાય છે અને સસાર પરપરા ઓછી થતી જાય છે

ઉપર વર્ણવેલી પરિસ્થિતિ જ્યારે આ પ્રાણીની થાય છે ત્યારે તે પોતાના ચિત્તરૂપ ઓરડાના આવરણરૂપ જે બારણાઓ બધ થઇ ગયેલા હતા તે ઉઘાડે છે એટલે એમાથી પોતાના સ્વાભાવિક ગુણોરૂપ કુટુબી જનો પ્રગટ થાય છે એ વખતે કેદ પડેલા કુટુબીઓ પોતાનો સબધ સ્પષ્ટ વ્યક્ત કરે છે એટલે અનેક પ્રકારની સાચી દોલત દેખાવ આપે છે

ઉપર પ્રમાણે આત્મઋદ્ધિનો દેખાવ થયા પછી આ પ્રાણી પાછો અત્યત વિશુદ્ધ જ્ઞાનરૂપ પ્રકાશથી તેને અવલોકે છે એટલે એના મનમા નિરવધિ આનદ થાય છે, ખરી આત્મજાગ્રતિ થાય છે, મોટો પ્રમોદ થાય છે એ આનદને પરિણામે એને ભવગ્રામ અનેક દુ ખથી ભરપુર જણાવાથી તે ગામને છોડી દેવાની અભિલાષા એનામા ઉત્પન્ન થાય છે

ભવગ્રામને તજવાની ઇચ્છા થતા એ પ્રાણીને વિષય પ્રાપ્ત કરવાની જે મૃગતૃષ્ણા હોય છે તે શાત થઇ જાય છે, અતરાત્મા સુખો પડી જાય છે, સૂક્ષ્મ કર્મના પરમાણુઓ બાકી રહેલા હોય છે તે ખરી પડતા જાય છે, સર્વ પ્રકારની વ્યવહારૂ ચિંતા દૂર થાય છે, વિશુદ્ધ આત્મધ્યાન સ્થિર થાય છે, યોગરત્ન ચોક્કસ દઢ થાય છે, એ વખતે આ પ્રાણી મહાસામાયિક[1] આદરે છે, [2]અપૂર્વકરણ એને પ્રગટે છે, એનામા

---

૧ સામાયિક એટલે બે ઘડિ સસારના ભાવનો ત્યાગ કરી મન વચન કાયાની શુદ્ધ પ્રવૃત્તિ કરી સમભાવનો લાભ લેવો મહાસામાયિક એટલે સામાયિકની સ્થિતિમા ચિર પ્રવૃત્તિ

૨ આ અપૂર્વકરણ બીજુ છે અત્યાર સુધી આત્મદશા ન થઇ હોય તે કરી એક સાથે ઘણા કર્માનો ક્ષય કરી નાખવો તેને અપૂર્વકરણ કહે છે આ ૮મા ગુણસ્થાનકનુ નામ અપૂર્વકરણ છે એના વિગતવાર સ્વરૂપ માટે જુઓ કર્મગ્રથ બીજે

ક્ષપકશ્રેણી[1] બહાર આવે છે, એ કર્મના મોટા મોટા જાળા ઓમા જે શક્તિ હોય છે તે સર્વેને કાપી નાખે છે, એ નામા તે વખતે [2]શુક્લ ધ્યાનરૂપ અગ્નિ સળગી ઉઠે છે, ત્યાર પછી યોગનુ વાસ્તવિક માહાત્મ્ય પ્રગટી નીકળે છે, આત્મા સર્વઘાતી[3] કર્મોના પાસથી મૂકાય છે, પરમ યોગ ઉપર એની સ્થાપના થાય છે, એ પછી વિમળ કેવળજ્ઞાનરૂપ આલોક (પ્રકાશ)થી તે દીપી નીકળે છે, ત્યાર પછી જગત્ ઉપર અ નુગ્રહ[4] (કૃપા-દયા-ઉપકાર) કરે છે, પ્રાતે એમનુ આયુષ્ય અલ્પ રહે છે ત્યારે તે કેવળી સમુદ્ઘાત[5] કરે છે, એ

---

૧ **ક્ષપકશ્રેણી** જ્યારે આ પ્રાણી પ્રગતિ કરે છે ત્યારે તે બે પ્રકારની શ્રેણીએ- દરે ચઢે છે એકને ક્ષપકશ્રેણી કહેવામા આવે છે જે માર્ગે તે આગળ વધ્યો જ જાય છે અને છેવટે ઇચ્છિત સ્થાનકે પહોંચે છે, બીજી **ઉપશમશ્રેણી** કહેવાય છે તેમા પ્રગતિ થયા પછી પાછો અધ પાત થાય છે ક્ષપકશ્રેણી આદર નારા જીવો ગુણસ્થાનમા એકદમ આગળ ચાલ્યા જાય છે અને તેરમે ગુણસ્થાનકે પહોંચે છે ઉપશમ શ્રેણીવાળાનો અગીઆરમે ગુણસ્થાનકેથી પાત થાય છે

૨ **શુક્લધ્યાન** વિરુદ્ધ ધ્યાનના ધર્મ અને શુક્લ બે ભેદ છે એ દરેકના ચાર ચાર પાયા છે તે બહુ વિચારવા યોગ્ય છે જૈન દૃષ્ટિએ યોગ મા ધ્યાનપર પૂરતુ વિવેચન કર્યુ છે તે પ્રાથમિક અભ્યાસીએ જેવુ જુઓ સદરહુ પુસ્તક પૃ ૧૭૪-૮૧ વિશેષ રૂચિવાળાએ યોગ્યશાસ્ત્રનો અગિયારમો પ્રસ્તાવ વિચારવો

૩ **ઘાતીકર્મ**-જ્ઞાનાવરણીય દર્શનાવરણીય, મોહનીય અને અતરાય કર્મને ઘાતીકર્મ કહેવામા આવે છે એના નાશથી કેવળજ્ઞાન કેવળદર્શન યથાખ્યાત ચારિત્ર અને અનત વીર્ય પ્રગટ થાય છે મોહનીય કર્મનો નાશ દસમાને અતે અને જ્ઞાનાવરણીય દર્શનાવરણીય અને અતરાય કર્મનો નાશ બારમા ગુણસ્થાનકને અતે પ્રાપ્ત થાય છે વેદનીય આયુષ્ય નામ અને ગોત્ર એ ચાર અઘાતી કર્મો છે એના નાશથી પ્રાણીનો મોક્ષ થાય છે એ સ્થિતિ ચૌદમા ગુણસ્થાનકને અતે આવે છે

૪ કેટલાક પ્રાણીઓ કેવળ જ્ઞાન પામીને તરતજ (અતર્મુહૂર્તમા) મોક્ષે જાય છે તેમને અ ત કૃત કેવળી કહેવામા આવે છે એમને અનુગ્રહ કરવાનો પ્રસગ બ નતો નથી

૫ **કેવળીસમુદ્ઘાત** સમુદ્ઘાત ' શબ્દમા સમ્ ઉદ્ અને ઘાત' ત્રણ શબ્દો છે સમ્યક્ રીતે ઉત્ એટલે પ્રાબલ્યથી-જોરથી વેદનીય વિગેરે કર્મોનો જે ક્રિયામા ઘાત-વિનાશ થાય તે **સમુદ્ઘાત** અતર્મુહૂર્ત આયુષ્ય બાકી રહે ત્યારે બાકીના કર્મોને આયુષ્યકર્મ સાથે સરખા કરવા કેવળી સમુદ્ઘાત કરે છે ચાર અઘાતી કર્મો રહ્યા હોય છે તે પૈકી વેદનીય નામ અને ગોત્રને આયુષ્યની સરખાઇમા મૂકવાનુ આ અદ્ભુત આત્મકાર્ય બને છે એમા આઠ સમય લાગે છે પ્રથમ સમયે આત્મપ્રદેશોનો દડ કરે છે એટલે ચૌદ રાજપ્રમાણ શરીરના પ્રમાણમા આત્મપ્રદેશ ઉપર અને નીચે થાય છે બીજે સમયે કપાટ કરી ઉત્તર દક્ષિણ

સમુદ્દઘાત દ્વારા બાકી રહેલા સર્વ કર્મોને સરખા કરે છે, પછી યોગ (મન વચન કાયાની પ્રવૃત્તિ)નો નિરોધ કરે છે, શૈલેશિ[1] અવસ્થા ઉપર આરોહણ કરે છે, આ સસારને સબધમા ગ ખનાર કર્મો જેને 'ભવોપગ્રાહી કર્મો' કહેવામા આવે છે તેના સર્વ બધનોને તોડી નાખે છે, દેહરૂપ પાજરાનો સર્વથા ત્યાગ કરે છે, તેને મૂકી દે છે, પછી આ ભવગ્રામ (સસાર) સદાને માટે છોડી દઇને એ પ્રાણી નિરતરનો આનદ પ્રાપ્ત કરી, સર્વ પ્રકારની બાધાપીડાથી મુક્ત થઇ શિવાલય (મોક્ષ) નામના નગરે પહોંચી જાય છે, એ નગર મોટા મઠ જેવુ છે, ત્યા સારગુરૂ તરીકે સ્થાપન થઇ પેલા સારગુરૂની પેઠે પોતાના ભાવ કુટુબીઓની વચ્ચે સર્વ કાળ નિરાતે રહે છે

'આ પ્રમાણે હોવાથી હે રાજન્[2] મેં તમને કહ્યુ હતુ કે જેવુ પેલા બહ્નગુરૂને પછવાડેના ભાગમા બન્યુ તેવુ જો તમારે બની આવે તો તમે અત્યારે જે બાધા ઉપાધિઓ ભોગવો છો તેનાથી તમને છૂટકારો મળે, તમારી હેરાનગતીઓ દૂર થાય અને તમે ત્રાસ વગરના થાઓ આ સિવાય તમને વાસ્તવિક સુખ મળવાનો બીજો રસ્તો નથી"

અથવા પૂર્વ પશ્ચિમ કરી આત્મપ્રદેશને લબાવે છે ત્રીજે સમયે 'મથાન કરી પૂર્વ પશ્ચિમ અથવા ઉત્તર દક્ષિણ આત્મપ્રદેશ લબાવે છે એટલે રવૈયાની ચાર બાજુ થઇ ચોથે સમયે વચ્ચેના આતરા પૂરે છે આવી રીતે ચોથા સમયને છેડે લોકાકાશના સર્વ પ્રદેશ પર કેવળીના આત્મપ્રદેશો આવી જાય છે પ્રત્યેક આત્માના પ્રદેશો લોકાકાશના કુલ પ્રદેશ જેટલા જ હોય છે એટલે એક લોકાકાશપર એક આત્મપ્રદેશ આવે છે પાચમે સમયે પૂરેલા આતરાનો સહાર કરે છે છઠ્ઠે સમયે મથાનનો સહાર, સાતમે કપાટનો અને આઠમે દડનો સહાર કરી આઠમા સમયને અતે અસલ સ્થિતિએ શરીરપ્રમાણ થઇ જાય છે કર્મના અસખ્ય ભાગ બુદ્ધિથી કલ્પવા, અનુભાગની તીવ્રતા સમજી લેવી દડાદિ કરતી વખતે આત્મા સાથે લાગેલા ઉક્ત ત્રણ કર્મોના વધારાને ખેરવી નાખે છે સમસ્થિતિ કરવા આ જબરો પ્રયોગ છે એની વિગતવાર હકીકત માટે જુઓ કમ્મપયડી-શ્રીયશોવિજયજી ટીકા પૃષ્ઠ ૩૦૩ (જૈ ધ પ્ર સભા) અને શ્રીપન્નવણા સૂત્રનું છત્રીસમુ દ્વાર

૧ શૈલેશીકરણ આ છેલ્લુ કરણ છે શુક્લ ધ્યાનના ચોથા પાયા ઉપર આરોહણ કરવાના કાર્યને શૈલેશીકરણ કહે છે એ ચૌદમા ગુણસ્થાનકને અતે થાય છે

૨ મહાત્માસુનિ ધવળરાજને અને આખી સભાને કહે છે ઉપદેશ આપ્યો સાસારિક સ્થિતિ બતાવી, સાધુજીવનની વિશિષ્ટતા વર્ણવી, દૃષ્ટાન્ત આપ્યુ અને તેનો ઉપનય પણ કર્યો

પ્રકરણ ૧૭ મું.

બુધચરિત્ર.

મહાત્મા મુનિએ બઠરગુરૂની કથા ઘણા વિસ્તારથી કહી અને તેનો આતર આશય અને ઉપનય વિસ્તારથી સમજાવ્યો તે સર્વ ધનશેખરાજાએ તથા આખી સભાએ બહુ હોંસથી સાભળ્યો તે સર્વ હકીકત સમજતા તેમજ વિચારતા સર્વને ઘણો પ્રમોદ થયો એ હકીકત સાભળતા તેઓમા પણ એટલો બધો ભક્તિનો રસ જાગી ગયો કે તેઓના કર્મના જાળાઓ પાતળા પડી ગયા અને તેઓએ હાથ જોડીને તેને પોતાના કપાળે લગાવ્યા પછી સર્વ એક સાથે કહેવા લાગ્યા —

કર્તવ્ય સબધી પ્રશ્ન.
મહાત્માનો સદુપદેશ.
દીક્ષા લેવાની પ્રેરણા.

"હે યતીશ્વર મહાત્મા ! જે પ્રાણીના આપ ભગવાન્ પોતે નાથ થયા હો અને જેના ઉપર ભગવાન્ પોતે
મમુક્ષુ ચ કા
વત્સલભાવ ધારણ કરનારા થયા હોય તેને એવા પ્રકારનો બનાવ બને એમા કાઇ નવાઇ નથી અહો ! મહાત્મા ! આપની વાત તો કાઇ ખરેખર ઓરજ પ્રકારની છે હે મહાત્મા ! હવે આપ કોઇ પણ પ્રકારના સકલ્પ વિકલ્પ વગર સ્પષ્ટ રીતે અમને જણાવવાની કૃપા કરો કે અમારા જેવાએ શું કરવુ જોઇએ ? અમે શું કરીએ તો અમારો નિસ્તાર થાય ?"

આવા સાદા સવાલના જવાબમા આચાર્ય મહારાજે યોગ્ય જ

મારા જે
વા થાઓ

વાબ આપ્યો "ભદ્રો ! તમે સર્વ બહુ સારૂ બોલ્યા અને અત્યારે તમારી બુદ્ધિ પણ બહુ સુંદર થઇ છે મેં જે સર્વ ભાષણ વિવેચનપૂર્વક તમારી પાસે હમણા કરી બતાવ્યુ તે સર્વ તમે સમજ્યા હો એમ જણાય છે મારા વાક્યની અંદર રહેલ અર્થ ભાવાર્થસહિત તમારા સમજવામા બરાબર આવી ગયેલ હોય એમ લાગે છે હે ધવળમહારાજ ! મને એમ પણ લાગે છે કે આજે તમને બધી હકીકત સમજાવવામા મેં જે પરિશ્રમ ઉઠાવ્યો તે સર્વ સફળ થયો છે હવે તમારે શુ કરવુ યોગ્ય ગણાય એ સબધી તમે મારો અભિપ્રાય માગો છો તો મારે તમને જણાવવુ જોઇએ કે જે મેં કર્યું છે તે જ કરવુ તમને સર્વથા યોગ્ય છે"

અને ઢીલ
કરો નહિ

પોતાના પ્રશ્નનો કાઇક અસ્પષ્ટ જવાબ સાભળી ધનળરાજે અને લોકોએ વાતની ચોખવટ કરવા પૂછ્યુ કે "મહાત્મા! આપે શુ કર્યું છે તે કૃપા કરીને અમને જણાવો" ગુરૂમહારાજ બુધાચાર્યે જવાબમા જણાવ્યુ—"લોકો ! આ કેદખાના જેવા સસારને અસાર જાણીને તેનો નાશ કરનાર ભાગવતી (જિનેશ્વર ભગવાને દર્શાવેલી) દીક્ષા મેં અંગીકાર કરી છે હવે જો તમને મારા વચનથી અનત દુખથી ભરપૂર સસારરૂપ બદીખાના ઉપર ખેદ થયો હોય અને તે ખેદ જો ખરે ખરો સાચો હોય તો એ સસારનો સર્વથા ઉચ્છેદ કરી નાખે તેવી ભાગવતી દીક્ષા તમે લ્યો અને તે બાબતમા જરા પણ ઢીલ ન કરો આપણામા પ્રચલીત કહેવત છે કે धर्मस्य त्वरिता गति (ધર્મના કામમા ઢીલ કરવી નહિ)"

* *

મહાત્માના ઉપદેશક કોણ?
આત્મકથા કરવાની લઘુપણુ.
જનતાનો આગ્રહ. જિજ્ઞાસા તૃપ્તિ.

ધનળરાજે જણાવ્યુ "મહારાજ! આપશ્રીએ જે જણાવ્યુ તે મારા મનમા બરાબર બેસી ગયુ છે, પણ સાહેબ! મને એક બાબતમા જરા કુતુહળ થયુ છે તે શાત થાય તેવો ખુલાસો સભળાવવાની કૃપા કરો જુઓ સાહેબ! આપશ્રીએ આટલો ખાસ પરિશ્રમ વેઠીને અમને પ્રતિબોધ કર્યો અને સર્વને માર્ગપર લઇ આવ્યા, પણ સાહેબ! આપને કોણે પ્રતિબોધ કર્યો? કેવી રીતે કર્યો? ક્યારે કર્યો? અને ક્યા

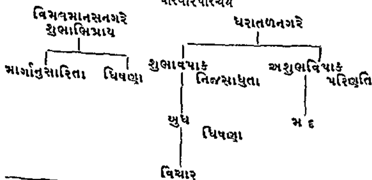
નગરમાં કર્યો ? અથવા તો સાહેબ ! આપને અંદરથી આપોઆપ બોધ થઇ આવ્યો ? (મતલબ શું આપ સ્વયંબુદ્ધ[1] છો ?) મહારાજ ! અમારા સૌનું હિત કરવાની ઇચ્છાથી એ સર્વ હકીકત આપ મને વિસ્તારથી કહો અને અમારી જિજ્ઞાસા તૃપ્ત કરો."

ઉપરના સવાલોનો જવાબ આપતા બુધસૂરિ બોલ્યા—"સાધુ પુરૂષોએ પોતાસંબંધી આત્મકથા ન કરવી એવી શાસ્ત્રાજ્ઞા છે, કારણ કે આત્મકથા કરવાની ટેવ પરિણામે લઘુપણું લાવે છે. મને એમ લાગે છે કે મારૂં આત્મચરિત્ર તમારી પાસે કરવાથી મારી પણ લઘુતા થશે, કારણ કે સ્વચરિત્ર કહેતા તે અનિવાર્ય છે, માટે તેનું કીર્તન કરવું ઇષ્ટ નથી."

મહાત્મા બુધસૂરિનો આવો જવાબ સાંભળીને ધવળરાજ સૂરીશ્વરના બન્ને પગમાં પડ્યા અને વારવાર આગ્રહ કરીને તે હકીકત પૂછવા લાગ્યા ધવળરાજનો આવો અત્યંત આગ્રહ હોવાથી તેમજ આ વાત દરમ્યાન સભામાં બેઠેલા સર્વ લોકોને પણ એ ચરિત્ર સાંભળવાનું કતૂહળ બહુ વિશેષ પ્રકારે થયેલ હોવાથી સૂરિમહારાજ બોલ્યા—"રાજન્! લોકો ! તમને જો એ હકીકત સાંભળવાની ઘણીજ જિજ્ઞાસા થઇ છે તો તમારા અત્યંત આગ્રહથી મારી આત્મકથા તમને કહી સંભળાવું છું તે સર્વ સાંભળો —

બુધચરિત્ર.[2]

પરિવારપરિચય

---

[1] સ્વયંબુદ્ધ કોઇના બોધ-ઉપદેશની અપેક્ષા રાખતા નથી અંતરઆત્મા જાગૃત હોવાથી પોતે વસ્તુસ્થિતિ સમજી જાય છે સ્વયંબુદ્ધ અવારનવાર થઈ આવે છે

[2] આ ચરિત્રમાં જે નામો આવે છે તે ચોથા પ્રસ્તાવમાં આવેલ વિચક્ષણાચાર્યના ચરિત્રના નામો સાથે ઘણું સામ્ય ધરાવે છે એ ચરિત્ર ત્યાં પૃ. ૭૬૩ થી શરૂ થાય છે સરખામણી સારૂ અહીં નોટમાં તે પ્રસ્તાવના નામો બતાવ્યા છે

શુભવિપાક નિજસાધુતાનો બુધ.
અશુભવિપાક પરિણતિનો મન્દ.
બુધ અને મન્દનો બાળસહચાર.

આ લોકમા પ્રખ્યાત અને અનેક બનાવોથી ભરપૂર મોટા વિસ્તારવાળુ [1]ધરાતળ નામનુ સુદર નગર હતુ એ નગરમા ઘણા સુપ્રસિદ્ધ થયેલા મહિમાવાળો અને જગતને આનદ આપનાર શુભવિપાક[2] નામનો રાજા રાજ્ય કરતો હતો એ રાજાએ પોતાના પ્રતાપથી સમગ્ર ભૂમડળને પોતાના કબજામા લીધુ હતુ સર્વ અવયવોએ અને અગોએ ઘણી સુંદર એવી એ રાજાને અતિ વહાલી એક નિજસાધુતા નામની રાણી હતી, જે લોકોમા સારી રીતે પ્રસિદ્ધિ પામેલી હતી હવે એક વખતે સમય બરાબર થતા એ નિજસાધુતા દેવીને પ્રાપ્ત કરીને તેની કુક્ષીદ્વારા બુધ[3] નામનો એક પુત્ર તે બન્નેને થયો આ પુત્ર પણ જગતમા ઘણો પ્રસિદ્ધ થયો, કારણ કે એ પુત્ર અનેક ગુણરત્નોની ખાણ હતો અને કળાઓમા કુશળતાનુ મદિર હતો અનુક્રમે એ કુમાર ઉમરે વધતો ગયો તેમ રૂપમા કામદેવની પેઠે વધારે વધારે આકર્ષક બનવા લાગ્યો

હવે એ શુભવિપાક રાજાને એક અશુભવિપાક[4] નામનો ભાઇ હતો જે દેખાવમા ઘણો ભયકર, આખી દુનિયાને સતાપ કરનાર અને જનમેજય[5] જેવો હતો એ અશુભવિપાક રાજાને એક પરિણતિ[6] નામની રાણી હતી એ રાણીનો મહિમા દુનિયામા સારી રીતે પ્રસિદ્ધિ પામેલો હતો, એ લોકોને ઘણો સતાપ કરનારી હતી, એનુ શરીર જ ઘણુ ભયકર હતુ આ અશુભવિપાક અને પરિણતિના

---

૧ વિચક્ષણાચાર્યે ચરિત્રમા ભૂતળ નગર આવે છે જુઓ પૃ ૭૬૩

૨ વિચક્ષણાચાર્યે ચરિત્રમા રાજા મલસચયનો પુત્ર શુભોદય હતો તેની સાથે આ વ્યક્તિ સરખાવવા યોગ્ય છે જુઓ પૃ ૭૬૩

૩ આ બુધ ને વિચક્ષણ આચાર્યે ચોથા પ્રસ્તાવમા આવે છે તેની સાથે સરખાવવા યોગ્ય છે જે બુધ આચાર્યે કથા કરે છે તે પોતે જ બુધ કુમાર છે

૪ આની સાથે અશુભોદયનો હેવાલ સરખાવો જુઓ પૃ ૭૬૩

૫ જનમેજય-હસ્તીનાપુરનો એક રાજા હતો તેને સર્વ સર્પોને મારી નાખવાનો વિચાર થયો હતો અને એક મોટો યજ્ઞ કરી તેમા તેણે એક તક્ષક સિવાય સર્વ સર્પોને હોમ્યા આ જનમેજયરાજા પાસે પ્રાયશ્ચિત કરાવવા સારૂ વૈશપાયને આખુ મહાભારત સભળાવ્યુ હતુ જનમેજય એ ક્રોધસ્વરૂપ ગણાય છે

૬ આની સાથે સરખાવો દેવી સ્વયોગ્યતા જુઓ પૃ ૭૮૮

સબંધથી તેઓને એક ઘણી ભયકર આકૃતિ ધારણ કરનાર ઘાતકી મન્દ[1] નામનો પુત્ર થયો જે સાક્ષાત્ વિષના અકુરા જેવો ખરાબ હતો, કરોડો દોષોનુ નિવાસસ્થાન હતો, ગુણોના સબધમા તો તેની ગધથી પણ રહિત જ હતો તે જેમ જેમ મોટો થતો ગયો તેમ તેમ મદ અને અભિમાનથી સર્વદા ધુધવાયલો જ રહેવા લાગ્યો ટુકામા કહીએ તો આ મન્દ સર્વ પ્રકારે દોષનુ પાત્ર ગુણ વગરનો અને અભિમાનનુ સાક્ષાત્ પૂતળુ જ હતો બુધ અને મન્દ કાકાકાકાના છોકરા હતા તેથી તેમજ કાઇક સ્વાભાવિક રીતે બન્નેને એક બીજા સાથે સારી દોસ્તી ચાલી આવતી હતી બાળપણમા સાથે ઉછરેલા હોવાથી અને નજીકના સગા હોવાથી એમને સુંદર સહચારીભાવ થાય તે તદ્દન બનવા જોગ જ હતુ બન્ને રમતા સાથે, ફરતા સાથે અને આનદ પણ સાથે કરતા હતા કોઇ વાર તેઓ નગરમા સાથે ફરે, કોઇ વાર સાથે બાગબગીચામા લટાર મારના નીકળી પડે અને કોઇ વાર ક્રીડા કરવા સાથે નીકળી પડી આનદરસનો અનુભવ કરે

બુધને ઘેર ધિષણાથી વિચારનો જન્મ.

હવે એક શુભાભિપ્રાય નામનો રાજા વિમલમાનસ નામના નગરમા રાજ્ય કરતો હતો તેને અત્યત રૂપવાન્ ધિષણા[2] નામની પુત્રી હતી એ પુત્રી જ્યારે પૂર્ણ યુવાવસ્થામા આવી ત્યારે સ્વયવર મડપ કરીને બુધકુમારને વરી અને ત્યાર પછી તેના પિતાએ મોટો ઉત્સવ કરીને તેને બુધકુમાર સાથે મોટા આડબરથી પરણાવી આ બુધકુમાર અને દેવી ધિષણાને પુત્ર માટે અનેક મનોરથો થયા કરતા હતા એમ થતા થતા જ્યારે એ સમય આવી પહોંચ્યો ત્યારે તેમને સર્વ ગુણોના મદિર રૂપ એક વિચાર[3] નામનો પુત્ર ઉત્પન્ન થયો[4]

---

૧ આ મદના ચરિત્ર સાથે કુમાર જડનું ચરિત્ર જે પૃ ૭૬૫ થી શરૂ થાય છે તે લક્ષ્યમા રાખવા યોગ્ય છે

૨ સરખાવો બુદ્ધિદેવીની હકીકત પૃ ૭૬૬ થી

૩ આ પાત્ર પ્રકર્ષ સાથે સરખાવવા યોગ્ય છે જાણીતા ચોથા પ્રસ્તાવના મામા ભાણેજ પૈકી આ ભાણેજ છે પૃ ૭૬૬ મા એનો જન્મ વર્ણવ્યો છે

૪ શુભવિપાકથી ને સ્વયસાધુતાથી બુધ (વિદ્વાન્-સમજુ) પુત્ર થાય અને સમજણ સાથે ધિષણા એટલે બુદ્ધિનો મેળાપ થાય ત્યારે તેમાથી વિચારનો જન્મ થાય આ માનસશાસ્ત્રનો નિયમ છે અને વિચારને અગે ખાસ લક્ષ્યમા રાખવા યોગ્ય બાબત એ છે કે શુભવિપાક અને નિજસાધુતા હોય તેમાથી જ્યારે બુદ્ધિ અને સમજણ પૂર્વક વિચાર નીકળે ત્યારે તે વિચારો ખાસ સારા આદરણીય અને આકર્ષક લાગે છે આ સાઇકોલોજી (Psychology) લક્ષ્યમા રાખવી

પ્રકરણ ૧૮ મું.

ઘ્રાણપરિચય-ભુજંગતાના ખેલો.

મહાત્મા મુનિ પોતાનુ ચરિત્ર ધવળરાજ પાસે કહી રહ્યા છે, પાસે વિમળ અને રત્નચૂડ બેઠા છે, વામદેવ ઉત્સાહ વગર સાભળી રહ્યો છે અને છેવટે બુધને ઘેર ધિષણા પત્નીથી વિચારનો જન્મ થયો છે ત્યા સુધી વાત આવી છે

વામદેવ સસારીજીવ પોતે છે, પોતાનુ ચરિત્ર સદાગમ સમક્ષ કહી બતાવે છે, ભોળી અગૃહીતસકેતા સાભળે છે, પ્રજ્ઞાવિશાળા તે પર વિચાર ચલાવે છે અને ભવ્યપુરૂષ લક્ષ્યપૂર્વક વાર્તા સાભળતો જાય છે

મહાત્માસુનિએ વાર્તા આગળ ચલાવી —

* *

લલાટપટ્ટ પ્રદેશે કબરી.
નાસિકાગુહામા બે ઓરડા.
સુલોચના બાળાનુ દર્શન.
પર્વત. ઝાડી. ગુફા.

હવે એક પ્રસગે બુધકુમાર અને મન્દ[1] પોતાના ક્ષેત્રમા ક્રીડા કરી રહ્યા હતા તે વખતે એક ધ્યાન ખેંચનાર બનાવ બન્યો એ બનાવનો હેવાલ વિસ્તારથી અત્ર કહેવામા આવે છે તે લક્ષ્ય રાખીને સમજશો જે ખેતરમા બુધકુમાર અને મન્દ ક્રીડા કરતા હતા તેને છેડે તેઓએ એક લલાટપટ્ટ નામનો સુંદર પર્વત[2] જોયો એ પર્વતની ઉપર એક ઘણુ મોટુ [3]શિખર આવી રહેલુ હતુ અને તે શિખર ઉપર

---

૧ આ ક્ષેત્ર-ખેતર તે બહારની કોઇ પણ જગા સમજવી શરીરની બહારનો ભાગ

૨ કપાળનો ભાગ

૩ શિખરને મસ્તકનો ભાગ અને તેમા ઝાડી તે કેશપાસ સમજવો (કબરી)

એક ઘણી સુંદર કબરી નામની ઝાડી તેમના જોવામાં દૂરથી આવી તે ઝાડીમાં ભમરાઓના ટોળાઓનો સમૂહ જાણે લયલીન થયો હોય તેવો દેખાવ લાગતો હતો. આવો સુંદર પર્વત અને વનઘટા જોઇને તે બન્નેને એનું વધારે સારી રીતે નિરીક્ષણ કરવાનું સ્વાભાવિક રીતે મન થઇ ગયું અને થયેલ વિચાર અમલમાં મૂકવા સારૂ તેઓ તુરત જ એ પ્રદેશ તરફ ચાલી નીકળ્યા. તેઓ એ પ્રદેશ તરફ આગળ વધતા હતા ત્યાં તેઓએ ઘણી લાંબી શીલાઓની બનેલી એક નાસિકા નામની મોટી ગુફા એ પર્વતની તળેટીના પ્રદેશમાં જોઇ, એટલે પર્વત જોવાની વાત તો બાજુ ઉપર રહી ગઇ, કારણ કે એ ગુફા દૂરથી એટલી રમણીય લાગતી હતી કે એને જોવાની લાલચ બન્ને રાજકુમારો દૂર કરી શક્યા નહિ. બહુ આનંદમાં આવીને તેઓ તે ગુફા તરફ ચાલ્યા. ત્યાં જઇ તેની સામે ઊભા રહેતા તેઓએ જોયું કે એ ગુફામાં બે મોટા ઓરડાઓ હતા. એ બન્ને ઓરડાના બારણા આગળ ઊભા રહેતા તેઓને જણાયું કે એ બન્ને ઓરડાઓ અંધારીઆ હતા, પ્રકાશ વગરના હોવાથી એમાં આંખોનો વેગ તો જરા પણ ચાલી શકતો ન હોતો અને એ ગુફા કેટલી લાંબી હશે અને તેનો છેડો ક્યાં આવશે તે પણ માલૂમ પડી શકતું નહોતું.

આવી ગુફા પાસે આવી પહોંચતા મન્દે બુધકુમારને કહ્યું "ભાઇ બુધ! અરે જો તો ખરો! આ ગુફામાં તો બે મોટા મોટા ઓરડાઓ છે અને તેથી આ ગુફાના બે ભાગો હોય એમ ચોખ્ખું લાગે છે."

બુધ—"હા ભાઇ! તારૂં કહેવું સત્ય છે. એ બે ઓરડાઓ વચ્ચે જે મોટી શિલા દેખાય છે તે આખી ગુફાના બે ભાગ પાડવા માટે જ યોજી હોય એમ જણાય છે."

બુધ અને મન્દ આ પ્રમાણે વાતચીત કરતા હતા. તે વખતે ચપળ આકૃતિવાળી એક બાળિકા ગુફામાંથી બહાર નીકળી. આ બાળાએ બહાર આવતા જ એ બન્ને રાજકુમારોને પ્રણામ કર્યા, તેમને પગે પડી અને મ્હોઢેથી ઘણો સ્નેહ અને પ્રેમ બતાવ્યો.

ભુજંગતાના ખેલો.
ઘ્રાણમિત્ર પરિચય.
પૂર્વસ્નેહનું સ્મરણ.
તત્પાલને આગ્રહ.

પેલી રૂપવાળીએ પ્રેમ દર્શાવ્યા પછી બોલવા માંડ્યું—"અહો! તમે ભલે પધાર્યા! તમારી મારા ઉપર ઘણી મહેરબાની થઇ! તમે

અહીં પધાર્યા અને અમારી સભાળ લીધી તેથી ખરેખર આપે અમને ઘણો આનદ ઉપજાવ્યો છે આજનો દિવસ ધન્ય છે !"

એ સુંદર બાળાના આવા મીઠા શબ્દો સાભળીને મન્દને મનમા ઘણો સતોષ થયો, વચન બોલવાની તેની પટુતા અને કુશળતા જોઇને તેના તરફ તેને રાગ થયો પછી તેનો જવાબ આપતા નમ્ર વચનથી સ્નેહપૂર્વક તે બોલ્યો-"હે સુલોચના ! તુ કોણ છે તે અમને જણાવ અને આ ગુફામા તુ શા માટે રહે છે તે પણ વિગત સાથે અમને કહે"

શોકનો ઢોંગ

મન્દકુમારે એ બાળા જેનો વિશેષ પરિચય હવે પછી થશે તેને ઉપર પ્રમાણે સવાલ કર્યો તે સાભળતા જ એ બાળાના શોકનો પાર રહ્યો નહિ એ શોકના આવેશમા એ બાપડી જમીનપર પડી ગઇ, તેને મૂર્ચ્છા આવી ગઇ અને તેની સર્વ ચેતના નાશ પામી હોય તેવી તે જણાવા લાગી મન્દકુમારને તેની આવી દશા જોઇને એકદમ લાગણી થઇ આવી અને તેને શુદ્ધિમા લાવવા સારૂ તે પવન નાખવા લાગ્યો કેટલાક ઠંડા પ્રયોગ કરી તેને સાવધ કરવાનો તેણે પ્રયત્ન કર્યો, આખરે તે બાળાને ચેતના આવી ત્યારે મોટા મોતી જેવા આસુ તેની આખોમાથી ટપકવા લાગ્યા તેને આવી રીતે દીલગીરીમા પડી ગયેલી જોઇને તેને તેમ થઇ જવાનુ કારણ પૂછ્યુ જવાબ દેતા સ્નેહથી ગદ્ગદ થતી વાણીએ પેલી બાળાએ જવાબ આપ્યો "અરે નાથ ! મારા શેઠ ! આપ મારા શેઠ અને વડીલ હોવા છતા આપ મને તદ્દન જ વિસરી ગયા એ તે કાઇ મારા શોકનુ નાનુસનુ કારણ છે ? ખરે, મારા દેવ ! હુ આપની દાસી જ છુ, મારૂ નામ ભુજગતા[1] છે અને આપે પોતે જ મારી આ નાસિકાગુફામા નીમણુક કરી છે એ સર્વ વાત આપ ભૂલી જ ગયા જણાઓ છો એ નાસિકાગુફામા આપનો ખાસ મિત્ર ઘ્રાણ[2] નામનો રહે છે અને તમારા જ હુકમથી તેની દાસી તરીકે હાલ હુ રહુ છુ એ ઘ્રાણ સાથે તમારે બન્નેને ઘણા વખતથી સ્નેહ છે અને તમારી અને તેની સોબત પણ લાબા કાળની છે તે સોબત કેવી અને ક્યારથી થઇ હતી તે સબધી તમને હકીકત કહુ તે જરા આપ બન્ને લક્ષ્યમા લઇ લો

---

૧ ભુજગતા સર્પ લાગવાપણુ પ્રેમ ઇંદ્રિયના વિષયપર વિચારણા વગર ચુસ્ત રહેલુ તે

૨ ઘ્રાણ—નાક સુઘવાનો વિષય

પૂર્વ ઇતિહાસ

"અગાઉ તમે બન્ને અસંવ્યવહાર[1] નગરમા વસતા હતા અને તે વખતે તમારા ઉપર કર્મપરિણામ રાજાનુ જોર ચાલતુ હતુ એના હુકમથી જ્યારે તમને એ નગરથી કાઢવામા આવ્યા ત્યારે તમે પ્રથમ તો એકાક્ષસસ્થાન નામના નગરે આવ્યા ત્યાર પછી તમે વિકલાક્ષસસ્થાન નગરે આવી પહોંચ્યા તમને યાદ હશે કે એ વિકલાક્ષનગરના ત્રણ પરાઓ હતા અને એ ત્રણે પરાઓમા અનેક લોકો ભરેલા હતા એ ત્રણે પરાઓમા વચ્ચે એક ત્રિકરણ નામનુ પરૂ હતુ તેમા પણ ઘણા કુળપુત્રો રહેતા હતા તમે પણ એ ત્રિકરણ નામના પરામા ઘણો વખત રહ્યા તમે જ્યારે એ વચલા પરામા રહેતા હતા ત્યારે કર્મપરિણામ રાજાએ તમારી ઉપર રાજી થઇને તમને આ મોટી ગુફા આપી હતી વળી એ ગુફાના રક્ષણ કરનાર તરીકે ઘ્રાણ નામના તમારા મિત્રની તે વખતે યોજના કરવામા આવી હતી કારણ કે એ તમારો મિત્ર તમારૂ ઘણુ હિત કરનાર છે એમ તે વખતે ધારવામા આવતુ હતુ ત્યાર પછી ન ચિંતવી શકાય એવી અપાર શક્તિ અને મહત્તાવાળો એ તમારો મિત્ર તમારે સમુદ્રસમાન અપાર સુખનુ કારણ થઇ પડેલ છે, તમારા ઉપર ઘણો સ્નેહ રાખે છે અને તમારા મિત્ર તરીકે વર્તે છે એમા એક હકીકત એ પ્રમાણે બની છે કે કર્મપરિણામ મહારાજાના હુકમ પ્રમાણે ત્યાર પછી એ તમારો મિત્ર પેલી મોટી ગુફામાથી કદિ પણ બહાર નીકળ્યો નથી એ તો નિરતર એ ગુફામાજ રહે છે અને તમે બન્નેએ એ ત્યા રહ્યો છે છતા તેની સારી રીતે લાલનાપાલના કરી છે ત્યાર પછી જ્યારે જ્યારે એવા પ્રકારના સ્થાનોમા તમે ગયા ત્યારે ત્યારે નાના પ્રકારની સુગધવડે તમે એની લાલનાપાલના કરી છે અને ત્યાર પછી જ્યારે એક સમયે તમે મનુજગતિ[2]મા આવ્યા ત્યારે તો ત્યા તેની વિશેષપણે સારી રીતે અનેક પ્રકારે લાલનાપાલના કરી છે તમે પોતે જ અત્યત સ્નેહથી આ કમનસીબ ભુજગતા દાસીને તેની પરિચારિકા (સેવા કરનારી) બનાવી ગયા છો આ પ્રમાણે તમારી ઘ્રાણ સાથે દોસ્તી તો ઘણા જુના કાળથી છે તેમજ હુ પણ ઘણા વખતથી તમારી દાસી તરીકે લોકોમા

૧ અસવ્યવહાર નગરનો હેવાલ પ્રસ્તાવ બીજામા આવી ગયો છે જુઓ પ્ર ૨ પ્ર ૭ એકાક્ષસસ્થાન એકેન્દ્રિય જાતિ માટે છે જુઓ પ્ર ૨ પ્ર ૮ વિકલાક્ષસસ્થાનમા બે ત્રણ અને ચાર ઇંદ્રિયવાળા જીવો સમાય છે જુઓ પ્ર ૨ પ્ર ૯ એમા ત્રીજી ઇંદ્રિય નાસિકા અથવા ઘ્રાણ છે ત્રિકરણ પરામાં જુઓ પૃ ૩૨૦

૨ મનુષ્યની ગતિ વર્ણન માટે જુઓ પ્ર ૨ પ્ર ૧

પ્રસિદ્ધિ પામી છુ છતા તમે બન્ને આમ કાન આડા હાથ મૂકો છો અને જાણે મને ઓળખતા જ નથી એમ બતાવો છો તો પછી એથી તે વધારે શોક થવાનુ કારણ શુ હોઇ શકે? જુના વખતના આ તમારા કિંકર સામે નજર કરો અને તમારા મિત્રબંધુ ઉપરના સ્નેહનુ બરાબર પાલન કરો"

ઢોંગ જોઇને મન્દ ફસાઇ ગયો.
બુધ હકીકત સમજી ગયો.
ઘ્રાણ લાલનપાલનના ઉપાયો.

ભુજગતા દાસી ઉપર પ્રમાણે બોલીને પોતાના ખોટા સ્નેહનો ખાલી ઠઠારો કરવા સારુ કાઇક ભ્રમ બતાવતી બુધકુમાર અને મન્દ કુમારને પગે પડી મદકુમારને જ્યારે એ દાસીની સર્વ રીતભાત પસદ આવી ત્યારે બુધકુમારને એમા કૃત્રિમતા દેખાવા લાગી તેને સર્વ રીતભાત જોતા જણાયુ કે એ બાળિકા ધૂતારી છે અને ઉપર જણાવ્યો તેવો પગે પડવાનો ખોટો દેખાવ કરે છે તે તેના મનમા રહેલ કોઇ ગુપ્ત કારણને લઇને હોવુ જોઇએ એમ તેને લાગ્યુ કોઇ પણ રીતે તે બાળા સારી નથી એમ તેને ભાસવા માડ્યું તેને લાગ્યુ કે સાધારણ રીતે જે કુળવાન્ સ્ત્રીઓ હોય છે તે ગાલ ઉપર મદ મદ હસતી હોય છે, બોલે તો પણ નમ્ર ભાષામા અને લજ્જા પૂર્વક બોલે છે અને નજર માંડીને જુએ તો પણ તેમા વિકારનો બીલકુલ અભાવ હોય છે અને આ બાળા તો મોટો ખટાટોપ કરી મૂકે છે, એની આખો વિલાસના ચમકારાથી ઊચી નીચી થઇ રહી છે અને એના બોલવામા પણ મોટો આડબર સ્પષ્ટ જણાઇ આવે છે, તેથી એ બાળા દુષ્ટા છે એમા જરા પણ શકા જેવુ લાગતુ નથી બુધકુમારે પોતાના મનમા આવો વિચાર કરીને તેના તરફ મનમા તિરસ્કાર રાખ્યો અને તેના સવાલનો કાઇ પણ જવાબ ન આપ્યો

બુધના વિચારો

મદકુમારે તો એ પગે પડેલી બાળાને હાથ આપીને ઊભી કરી અને તેના ઉપર પ્રેમ અને સ્નેહથી ભરપૂર થઇ જઇને કહેવા માડ્યુ "અહો સુંદર અગવાળી બાળા! દીલગીરી છોડી દે અને અહો સુદર સુમુખી! જરા ધીરી પડ! સુલોચના લલના! તુ જે બોલી તે પ્રમાણે બોલવુ તારે તદ્દન ઉચિત છે બાકી સાચી વાત તો એ છે કે જે હકીકત તેં કહી બતાવી તે હુ તો તદ્દન વિસરી ગયો છુ, છતા તેં અત્યારે એટલો

મન્દ તાબે

બધો સ્નેહ બતાવે છે અને સર્વ પાછળની હકીકત એટલી સ્પષ્ટ રીતે કહી બતાવી છે કે જાણે તે સર્વ બનાવ બરાબર પ્રત્યક્ષ બન્યો હોય તેમ મને લાગે છે હવે તો તુ પોતે મને જણાવી દે કે મારે તારે માટે શુ કરવુ ઉચિત છે તુ જે કહીશ તે આ તારો તાબેદાર પ્રાણી (હુ પોતે) કરવા તૈયાર છે, કારણ કે તેં મને સ્નેહથી વેચાણ લઇ લીધો છે ”

બાળા ભુજગતા—“ હે નાથ ! તમારે હાલ તો એક જ વાત કરવાની છે અને તે એ છે કે અત્યાર સુધી જેમ પૂર્વ કાળમા તમે તમારા મિત્ર ઘ્રાણની લાલનાપાલના કરી હતી તે જ પ્રમાણે તમારે હવે પણ કર્યા કરવી એ ઘ્રાણ તમારો જુનો મિત્ર છે તેને તમારે વિસરી જવો નહિ ”

મન્દ—“ અહો કમળમુખી સુંદરી ! એ ઘ્રાણભાઇનુ લાલનપાલન કેવી રીતે કરવુ તે સર્વ હકીકત તુ મને વિસ્તારથી નિવેદન કર ”

જળ પાથરી ઉપાય દર્શન

ભુજગતા—“ જુઓ મારા નાથ ! એ તમારો મિત્ર હમેશા સુગધમા લુબ્ધ રહેનારો છે, માટે સુગધી-દ્રવ્યથી એનુ લાલનપાલન કરો એને સુખડ, અગરુ, કપૂર, કસ્તુરી અને કેસરચુર્ણથી મિશ્ર સુગધી વિલેપન ઘણુ રૂચે છે, વળી એલાયચી, લવીંગ, કપૂર અને બીજા સુગધી ફળો અને દ્રવ્યોથી સુંદર પાનપટ્ટી બનાવેલી હોય તે એને ઘણી ગમે છે જે પદાર્થોમાથી સુગધીવાળો મઘમઘાયમાન થતો ધૂપ નીકળતો હોય છે તે તથા સુગધી દ્રવ્યની ગુટિકાઓ મેંઢાશીંગી જેવા જે પદાર્થો, સુગધી ફૂલોની જાતિઓ અને ટુકામા કહીએ તો જે વસ્તુઓમા થોડી પણ સુગધી હોય છે તે બધી એને ઘણી વહાલી લાગે છે, તેના પર એનુ ઘણુ ખેંચાણ રહે છે અને તેના ઉપર એની રૂચિ બહુ હોય છે વળી એક બીજી પણ વાત કહી દઉ એને દુર્ગંધી વસ્તુનુ નામ પણ ગમતુ નથી, તેથી જો એને જેમ સુખ થાય એમ કરવા સબધી નિશ્ચય હોય તો એવી વસ્તુઓનુ નામ પણ તેનાથી દૂર છોડી દેવુ હે નાથ ! આવી રીતે સુગધી વસ્તુઓનો આદર કરીને અને દુર્ગંધી વસ્તુઓને દૂરથી છોડી દઇને તમે એ તમારા પુરાણા મિત્રનુ લાલનપાલન કરો, એથી એનુ લાલનપાલનકાર્ય તમને ઘણા સુખનુ કારણ થઇ પડશે આવી રીતે ઘ્રાણની સાથે જ્યારે આપ વર્તના કરશો અને તેનુ લાલનપાલન કરશો ત્યારે તમારા મનમા જે સુખ થવાનો સભવ રહે છે તેનુ તો વર્ણન જ થઇ શકે તેમ નથી ”

મન્દ—"સુદરિ! તેં ઘણી સારી વાત કરી ભદ્રે! તેં કહ્યુ તે પ્રમાણે સર્વ હુ કરીશ, માટે હવે સર્વ આકુળતા છોડી દઇને તુ નિરાતે રહે તારી જે અસ્વસ્થ સ્થિતિ થઇ હતી તે યાદ કરતા મને ખેદ થાય છે હવે તુ બગબગ સ્વસ્થ થઇ જા"

મન્દ જ્યારે આ પ્રમાણે બોલ્યો ત્યારે હર્ષથી તે બાળાની આખો વિકસ્વર થઇ ગઇ અને 'ઘણી કૃપા થઇ!' એમ બોલતી આનદના આવેશમા તે મન્દકુમારને પગે પડી

ઘ્રાણનો સબધ.
બુધની નિર્લેપતા.
મન્દની લુબ્ધતા.

વર્તનામા તફાવત

આ વાત ચાલતી હતી તે વખતે બુધકુમાર તો જાણે એક શૂન્ય જગલમા મુનિ એકલા બેઠા હોય તેમ તદ્દન મોન જ રહ્યો એટલા ઉપરથી એ બાળાને ખાતરી થઇ ગઇ કે એ (બુધકુમાર) ઘણો પહોંચેલો હોવો જોઇએ એટલી હકીકત તેના ધ્યાનમા આવી ગઇ તેથી તેના પ્રત્યે તે કાઇ બોલી નહિ, પરતુ એ બાળાએ કાઇક અસ્પષ્ટ ઉચ્ચાર કર્યો અને કાઇક તેના તરફ તિરસ્કાર જેવી નજર કરી એ અવાજના ગર્ભમા રહેલ તેની છુપી તેહની દુષ્ટ વાસના જોઇ લઇને બુધે એકદમ નિર્ણય કરી દીધો કે અરે! આ

બુધ અને ઘ્રાણ

તો ક્ષેત્ર પણ મારૂ છે, પર્વત પણ મારો છે અને મોટી ગુફા પણ મારી પોતાની છે અને તેની અદર ઘ્રાણ રહે છે તેથી તે તો મારો આશ્રિત કહેવાય, એટલે જરૂર મારે એને પાળવો તો જોઇશે જ એમા શકા જેવુ નથી, બાકી આ બાળા જે ઘણી શઠ દેખાય છે તે કહે છે તે પ્રમાણે પેલા ઘ્રાણની લાલના પાલના તો કરવી જ નહિ, એ લાલનાપાલનાના બદલામા સુખની આશા રાખવી તે ફોકટ જણાય છે બાકી તો જ્યા સુધી એ ક્ષેત્ર છોડી ન દઉં ત્યા સુધી લોકયાત્રા પ્રમાણે એ ઘ્રાણનુ પાલન તો કરવુ જ પડશે, માત્ર એ પાલન આપણે વિશુદ્ધ રસ્તે કરવુ જેથી વાધો ન આવે જ્યારે તેવો પ્રસગ આવશે અને આ ક્ષેત્ર જ છોડી દેવાશે ત્યારે એનો સતત ત્યાગ થઇ જશે[1] આવી રીતે વિચાર કરીને ઘ્રાણને

---

૧ નાકને છેદી દેવાતુ નથી, પણ તેમા લુબ્ધતા ન હોય તો કર્મબધ ન થાય સર્વ ત્યાગને અવસરે ઘ્રાણેંદ્રિયનો પણ ત્યાગ થઈ શકશે હાલ તો તેમા આસક્તિ ન રહે તો બસ છે—આ ફલિતાર્થ છે

એ બુધકુમાર પાળતો રહ્યો પણ એની લાલનાપાલના કાંઇ કરે નહિ, એને લાડ લડાવે નહિ અને એને માટે કે એના સબંધમાં કોઇ દોષ કરે નહિ, તેથી એ તો ઘણુ સુખ મેળવવા લાગ્યો

મન્દ અને ઘ્રાણ

હવે બીજી બાજુએ મન્દકુમાર તો અત્યંત શઠતાયુક્ત મનવાળી ભુજગતાને આગળ કરીને ઘ્રાણમિત્રની લાલનાપાલનામાં ઘણો લંપટ રહેવા લાગ્યો અને તેને પરિણામે અનેક પ્રકારના દુ ખસમુદ્રમાં અવગાહન કરી રહ્યો તે સુગંધી દ્રવ્યો એકઠા કરવામાં અને તેની તૈયારી કરવામાં રાતદિવસ હેરાન થઇ જતો હતો, તેનું મન આખો વખત તે બાબતમાં પરોવાયનુ રહેતુ હતુ અને તે બાબતમાં નકામો ક્લેશ પામતો હતો, વળી દુર્ગંધી વસ્તુઓનો ત્યાગ કરવામાં અને તેના સાધનો યોજવામાં તે વારંવાર નકામો ખેદ પામ્યા કરતો હતો, આવા કારણોને લઇને શાંતિનુ સુખ શુ છે અને કેવુ છે તેને તો તે જાણતો પણ ન હોતો સમજુ અને વિવેકીઓ તેને માટે મનમાં હાસ્ય કરી રહ્યા હતા આ પ્રમાણે સ્થિતિ હોવા છતા મોહના જોરથી અને દોષથી પોતે જાણે ઘણા સુખમાં લોટતો હોય તેમ તે માનતો હતો અને ઘ્રાણની વધારે વધારે લાલનાપાલના કરતો હતો સુખના સ્પષ્ટ ખ્યાલ વગરના પ્રાણી ઇંદ્રિયવિષયમાં આની રીતે જ લુબ્ધ રહીને આનંદ માને છે, સુખ સમજે છે, સ્થૂળમાં સર્વ માની બેસે છે, બાકી એમાં વાસ્તવિક સુખની ગંધ પણ હોતી નથી, સમજુઓ એમાં સુખ માનતા પણ નથી સ્થૂળ સુખના સાધન મેળવવામાં જે કષ્ટ પડે છે તેના પ્રમાણમાં સ્થૂળ સુખ પણ મળતુ નથી અને તેના વિયોગે મહા ગ્લાનિ થાય છે આવી સ્થતિ અનુભવતા છતા મન્દકુમાર એમાં સુખ માનતો હતો

પ્રકરણ ૧૯ મું.

મોહરાય ચારિત્રધર્મનુ યુદ્ધ

વિચારે કહેવા માડેલ ઘ્રાણોત્પત્તિ.
માર્ગાનુસારિતામાસીકૃત પરિચય.
રાજ્યનીતિના મૂળતત્ત્વોની ચર્ચા.
મોહરાજ ચારિત્રરાજનુ મોટુ યુદ્ધ.

મહાત્મા મુનિ પોતાનુ ચરિત્ર[1] ધવળરાજ વિગેરેની સમક્ષ કહી રહ્યા છે, દરમ્યાન તેમણે બુધ અને મન્દનો પરિચય કરાવ્યો, લલાટદેશે ભુજગતા મળી, તેમા મન્દ ફસાયો, ઘ્રાણને રાજી કરવામા એ રોકાઇ ગયો હવે તેના સબધમા વિશેષ માહીતગારી બુધને કેવી રીતે મળી તે સબધી વાત આગળ ચલાવતા પેલા મહાત્મા મુનિ સભા સમક્ષ વાત કહેવા લાગ્યા તે બહુ મનન કરવા યોગ્ય છે મુનિશ્રીએ ચલાવ્યુ —

વિચારની યુવાવસ્થા અને દેશાટન.
પાછા ફરતા મહોત્સવનો શુભ પ્રસગ.
અવલોકનાથી ઘ્રાણસગતપર એકાત.

આપણે અગાઉ જોઇ ગયા કે બુધકુમારને દેવી ધિષણાથી વિચાર નામનો કુમાર થયો હતો એ વિચારકુમાર યોગ્ય લાલનપાલનથી વધીને હવે યુવાન થયો હતો

હકીકત એમ બની કે એ રાજપુત્ર વિચાર એક વખતે વિનોદ

---

૧ આ આખુ પ્રકરણ વિચારના મુખમા મૂકયુ છે, એ વિચારથી ભરપૂર છે, પ્રમાણમા મોટુ કરવામા આવ્યુ છે, વિચારના પરિણામો છુટા પડી ન જાય તેથી વચ્ચેથી એનો વિભાગ કર્યો નથી

માટે દેશાંતરમાં ફરવા સારૂ નીકળી [1]પડ્યો અનેક જગ્યાએ મુસાફરી કરીને સ્વદેશ તરફ પાછો ફર્યો આપણો વાર્તાપ્રસંગ ચાલે છે તે અરસામાં તે બાહ્ય અને અંતરંગ પ્રદેશોમાં લાંબી મુસાફરી કરીને તુરતમાં જ પાછો આવ્યો હતો એને ક્ષેમકુશળ પાછો આવેલ જોઇ બુધકુમાર અને ધિષણાદેવી બહુ રાજી થયા, સર્વને ઘણો આનંદ થયો અને આખું રાજમંદિર સંતોષ પામ્યું તે પ્રસંગે પરસ્પર આનંદસમાગમનો મહા આડંબરપૂર્વક મહોત્સવ કરવામાં આવ્યો એ મહોત્સવ દરમ્યાન બુધ અને મન્દ (પિતા અને કાકા)ને ઘ્રાણ સાથે દોસ્તી થઇ હતી તે વાતની વિચારકુમારને ખબર પડી આ હકીકત જાણતા વિચારકુમાર પોતાના પિતા બુધકુમારને એકાંત સ્થાનમાં લઇ ગયો અને યોગ્ય વિનયપૂર્વક પ્રણામ કરી હાથ જોડીને કહેવા લાગ્યો

<u>માર્ગાનુસારિતા માસી.</u>

વિચારની નમ્રતા.
માસીનું ઓળખાણ.
દેશાટનના લાભો.

[2]પિતાજી ! જો કે આપને હું કાંઇ કહેવાજોગ નથી, છતા મારે આપને જણાવવું જોઇએ કે આપને જેવા ઘ્રાણ સાથે દોસ્તી થઇ છે તે ઠીક નથી એ ઘ્રાણ સારો માણસ નથી, પરંતુ મહા દુષ્ટ છે, તેનું કારણ આપ જરા વિસ્તારથી સાંભળો આપ જાણો છો કે હું આપશ્રી અને મારી માતાને પૂછ્યાવગર દેશપરદેશ જોવા સારૂ નીકળી ગયો હતો [3] પિતાજી ! એવી રીતે પૃથ્વીપર ફરતા ફરતા અનેક ગામો નગરો, ખેટો (ખેડૂતને રહેવાના તદ્દન નાના ગામડાઓ-નેહડા) ખાણો વિગેરે સારી રીતે જોયા ફરતા ફરતા એક વખતે હું ભવચક્રનગરમાં આવી પહોંચ્યો [4] એ નગરના રાજમાર્ગમાં મેં એક સુંદર સ્ત્રીને જોઇ એ

---

૧ આગળ જણાશે કે વિચાર રજા વગરજ દેશાંતર જોવા ગયો હતો વિચાર રજા વગર પરદેશ દોડ્યા કરે છે એ માનસશાસ્ત્રનો નિયમ છે

૨ વિચારકુમાર પોતાના પિતા બુધકુમાર પાસે જાતિ અનુભવ કહે છે- બુધાચાર્ય (મહાત્મામુનિ) પોતાનું ચરિત્ર ધવળરાજ સન્મુખ કહે છે-એ આખું ચરિત્ર સંસારીજીવ સદાગમ સમક્ષ હકી બતાવે છે

૩ વિચાર-ને અંકુશ હોતો નથી તેથી આ બાબત પુત્રધર્મને ન છાજતી છતા માનસિક નજરે યોગ્ય છે

૪ ભવચક્ર-સ્વરૂપ માટે જુઓ પ્ર ૪ પ્ર ૨૦ વિસ્તારથી એ નગર અને તેના બનાવોનું વર્ણન સદર પ્રસ્તાવમાં ત્યાર પછી આવે છે

વિશાળ આંખોવાળી સુંદર લલના મને જોઇને ઘણી રાજી થઇ અને જાણે કોઇ અવર્ણનીય નવીન રસનો અનુભવ કરતી હોય તેવી દેખાઇ

શુદ્ધ સ્નેહના નિઝરણાંઓ

એના દેખાવનું વર્ણન કરવું ઘણું મુશ્કેલ છે પરંતુ સાધારણ ઉપમા આપીએ તો કલ્પવૃક્ષની સુંદર મંજરને અમૃતનું છાંટણું કર્યું હોય ત્યારે જેવી તે માંજર દેખાય અથવા તો વાદળાંનો ગડગડાટ સાંભળી ગાજતા આકાશ તરફ જોઇ જોઇને જેમ મયુરી (ઢેલ) નાચ કરતી હોય ત્યારે તે જેવી દેખાય અથવા ચક્રવાકી આખી રાતનો વિરહ સહન કર્યા પછી સવારના પહોરમાં પોતાની સાથે રમનાર પ્રિયપતિ (ચક્રવાક)ને મળે તે વખતે તેના મુખનો જેવો દેખાવ થાય અથવા ચંદ્રની કળાની આસપાસથી વાદળાંઓનું આવરણ દૂર થયા પછી તેનો જેવો સુંદર દેખાવ શરદઋતુમાં પૂર્ણિમાએ થાય છે તેવી આંખોથી તાકી તાકીને એ શાંત સાધ્વી સ્ત્રી મારી સામું જોતી હતી ત્યારે લાગતી હતી જાણે એનો કોઇ મહાન રાજ્ય ઉપર અભિષેક કર્યો હોય અથવા તો જાણે એ સુખસાગરમાં લદબદ થઇ ગઇ હોય તેવી સુંદર આનંદદશાને અનુભવતી તે મારા જોવામાં આવી એને એટલા બધા હર્ષમાં આવેલી જોઇને મને પણ ઘણો આનંદ થયો, સ્નેહથી ભરપૂર સજ્જનને જોતા ચિત્ત જરૂર આર્દ્ર થઇ જાય છે, નરમ થઇ જાય છે, પ્રેમાળ બની જાય છે એ સર્વ સાધારણ નિયમ પ્રમાણે મારી પણ એ પવિત્ર દેખાતી સ્ત્રી તરફ લાગણી થઇ આવી અને મેં એને પ્રણામ કર્યા એટલે તેણે મને આશિષ આપી

ત્યાર પછી તુરત જ એ સુંદર લલના મને કહેવા લાગી 'અહો મારા હૃદયનંદન! તું કોણ અને ક્યાંથી આવ્યો છે તે કહે.'

મેં જવાબમાં કહ્યું "ધરાતલ નગરમાં રહેલી દેવી વિમળમાલતા અને પિતા શુભરાજનો હું પુત્ર છું અને દેશાટન કરી જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા સારૂ હાલ મુસાફરીએ નીકળી પડ્યો છું

મારો આવો જવાબ સાંભળીને એ સ્ત્રીની આંખમાં હર્ષનાં આંસુ આવી ગયાં અને સ્નેહથી મને ભેટીને વારંવાર ચુંબન લેવા લાગી અને મારૂં માથું સુંઘવા લાગી[1] ત્યાર પછી અમારી વચ્ચે નીચે પ્રમાણે વાતચીત થઇ —

---

[1] વડીલ બાળકનું માથું સુંઘે એ પ્રેમ દેખાડવાનો માર્ગ છે અત્યારે પણ એ રિવાજ પ્રચલિત છે

માર્ગાનુસારિતા—"અરે મહાભાગ્ય ! તુ અહીં આવ્યો તે બહુ સારૂ કર્યું દીકરા ! તારા હૃદય અને આંખોથી હું તો તને પ્રથમથી જ ઓળખી ગઇ હતી માણસની આંખો અને તેનુ હૃદય એ બને જાતિસ્મરો[1] છે, એ સામાને જોઇને કઇ જાતનો અને કોણ છે તેની બરાબર સાક્ષી આપે છે, કારણ કે તે દેખવામાત્રથી જ પ્રિય અને અપ્રિયને બરાબર જાણી જાય છે, પણ ભાઇ ! તુ મને ઓળખતો નહિ જ હો, કારણ કે તુ નાનો છે અને જ્યારે મેં તને મૂક્યો ત્યારે તો તુ તદ્દન બાળક હતો જો ભાઇ ! હુ તારી માતા વિષપાની બહેનપણી છુ, બુધરાજનો પોતાનો પણ મારા ઉપર ઘણો સ્નેહ છે અને મારૂ નામ માર્ગાનુસારિતા છે તારી નિષ્પાપ માતા વિષણાદેવી મારૂ શરીર છે, મારૂ જીવતર છે, મારા પ્રાણ જેવી છે અને તારા પિતા બુધદેવ તો મારા જીવનથી પણ મારે વધારે છે એ બન્નેના હુકમથી હુ લોકવિલોકન કરવા સારૂ નીકળી પડી તે વખતે તો માત્ર તારો જન્મ જ થયો હતો[2] આ પ્રમાણે હોવાથી તુ તો મારો[3] ભાણેજ છે, તુ મારો પુત્ર છે, મારૂ જીવતર છે, અરે વહાલા ! તુ તો મારૂ સર્વસ્વ છે, મારો પરમાત્મા છે અરે ભાઇ ! દેશ જોવાની ઇચ્છાથી મુસાફરી એ નીકળી પડીને તેં ઘર છોડ્યું તે તો ઘણુ સારૂ કર્યું તુ ઘણો જિજ્ઞાસુ હો એમ ચોક્કસ જણાય છે

કુવાના દેડકા

આ દુનિયા અનેક પ્રકારના બનાવો, હેવાલો અને કુતૂહલોથી ભરેલી છે તેને જે પ્રાણી પોતાને ઘરેથી નીકળીને પહેલેથી છેલ્લે સુધી જોતો નથી તે કુવાના દેડકા જેવો છે એમ સમજવુ એવા ઘરે બેસી રહેનારની દુનિયા બહુ ટુંકી હોય છે અને તેની નજર પણ ટુંકી જ હોય છે, અને રહે છે, કારણ કે દુનિયામા નઇ નઇ પ્રકારના વિલાસો હોય છે, કઇ કઇ જાતની હુશિયારીઓ હોય છે, કઇ કઇ પ્રકારની બુદ્ધિ હોય છે, કઇ કઇ પ્રકા

૧ જાતિસ્મર જાતિને યાદ કરાવનાર એ આંખો અને હૃદય એની જાતિને યાદ કરાવે છે એને તેવાથી જ પ્રિય અપ્રિય જણાઇ જાય છે જો પૂર્વનો વહાલો હોય તો રાગ થાય છે ન હોય તો રાગ થતો નથી, તેથી આંખો અને ચિત્તને જાતિસ્મર કહેવામા આવે છે

૨ વિચારનો જન્મ થતા માર્ગવિલોકન થવાની શરૂઆત થાય છે, ત્યા સુધી ઓઘ દૃષ્ટિ હોય છે, તે મટી જઇને યોગ દૃષ્ટિ આવે છે અને માર્ગાનુસારી થતા સમ્યગ્ માર્ગને રસ્તે અપુનર્બંધક તરફ પ્રયાણ થાય છે

૩ આપણા દેશના રિવાજ પ્રમાણે માની બહેનપણી સખી હોય તેને માસી કહેવામાં આવે છે

રની ચાલાકીઓ હોય છે, કઇ કઇ પ્રકારની દેશભાષાઓ જાણવા લાયક હોય છે અને લોકોની અનેક પ્રકારની ઇચ્છાઓ અને આચારોની સુંદરતા જોવા લાયક હોય છે—આ સર્વ બાબતોની અનેક ધૂતારાઓ લુચ્ચાઓ છળકપટ કરનારાઓથી ભરેલી અને અનેક પ્રકારના બનાવોથી ભરપૂર પૃથ્વીને અનેક વાર જોવામા ન આવે ત્યા સુધી શી ખબર પડે ! તેટલા માટે ભાઇ ! તુ મોટા જબરજસ્ત ભવચક્ર નગરમા જોવા સારૂ આવી પહોંચ્યો તે બહુ સારૂ કર્યું આ નગર અનેક બનાવોથી ભરપૂર છે, અનેક નવાઇજેવી અદ્ભુત વસ્તુઓથી યુક્ત છે અને ચતુર માણસોથી વ્યાપ્ત છે જે પ્રાણી આ નગરને સારી રીતે બરાબર જુએ છે તેણે આ આખા ચર અને સ્થિર, સ્થાવર અને જગમ ભુવનને જોયુ એમ સમજવુ, કારણ કે આખા ભુવનનો-સ્વર્ગ મૃત્યુ પાતાળનો-અત્ર સમાવેશ થાય છે અહો મારા ભત્ર ! તુ જાતે ચાલી ચલાવીને અહી આવી પહોંચ્યો અને મારી નજરે પડ્યો તેથી ખરેખર હુ ધન્ય છુ, ભાગ્યશાળી છુ, કૃતકૃત્ય છુ ”

મેં (વિચારે) “જવાબ આપ્યો—આપ કહો છો તે પ્રમાણે છે તો મને મારા નસીબે તમારી સાથે મેળવી આપ્યો તે બહુ સારૂ થયુ હવે મારી ઉપર કૃપા કરીને માતાજી ! મને સારી રીતે આ ભવચક્રનગર બતાવો ”

માર્ગાનુસારિતાએ બતાવેલ કૌતુક.
ભવચક્રની અનેક નવીનતાઓ.
સયમ સુભટના હાલહવાલ.

વિચારપુત્ર પોતાના પિતાશ્રી બુધરાજને કહે છે કે-મારી માસીએ મારો આવો જવાબ સાભળ્યો એટલે તેણે મારી
પર્વતપર માગણીનો સ્વીકાર કર્યો અને અનેક પ્રકારના બનાવો
જૈન પુર સાથે આખુ ભવચક્રનગર મને સાથે રહીને બતાવ્યુ હવે એ નગરમા ફરતા ફરતા મેં જરા દૂર એક નાનુ નગર (ગામડુ) જોયુ, એ નાના નગરની વચ્ચે એક મોટો ડુગર ઘણે દૂરથી નજરે પડતો હતો, વળી એ ડુગરના એક મોટા શિખર ઉપર એક નાનુ શહેર વસેલુ પણ ઘણે દૂરથી દેખાતુ હતુ મેં માર્ગાનુસારિતાને પૂછ્યુ “માતાજી ! આ ભવચક્રનગરમા વળી બીજુ અદર શહેર તે કેવુ છે ? વળી એ નગરમાથી એક મોટો પર્વત બહાર નીકળેલો દેખાય છે તે કયો ? અને તેના શિખર ઉપર શહેર કયુ છે તે સર્વ મને સમજાવો ”

માર્ગાનુસારિતાએ મને જવાબ આપ્યો કે "શું તેં આ નગર જોયું નથી? એ સાત્ત્વિકમાનસ[1] નગર નામે ઘણા કાળથી પ્રસિદ્ધ છે, એ નગરની અંદરથી જે પર્વત નીકળે છે તેનું નામ વિવેકપર્વત[2] છે અને એ પર્વતની ઉપર જે સુંદર નગર દેખાય છે તેનું નામ જૈનપુર[3] છે. તું તો બધી હકીકતનો સાર સમજે છે છતાં આવો સવાલ તેં કેમ કર્યો?"

માર્ગાનુસારિતા એ પ્રમાણે વાત કરતી હતી તે વખતે એક બીજો ઘણો ધ્યાન ખેંચનારો બનાવ બન્યો. તે હકીકત આપ સાંભળો. એક રાજપુત્રના આખા શરીરે ઘા વાગ્યા છે, તેને લીધે તે ઘણો વિહ્વળ થઇ ગયેલ છે, બીજા માણસો તેને ઉપાડીને અન્યત્ર લઇ જાય છે અને તેની ચારે બાજુ પુરુષો વીંટળાઇ વળેલા છે—આવો એક રાજપુત્ર અમારા જોવામાં આવ્યો. એને જોતાં જ પિતાજી! મેં મારી માસીને પૂછ્યું "અરે માતાજી! આ રાજપુત્ર જેવો લાગતો પુરુષ કોણ છે? એના ઉપર સખ્ત ઊંડા ઘા કોણે કર્યા છે? એને ક્યાં લઇ જવામાં આવે છે? અને એની સેવામાં કોણ કોણ છે? એ સર્વ મને બરાબર જણાવો!"

ઘવાયલો રાજપુત્ર

માર્ગાનુસારિતાએ મને જવાબ આપ્યો "અહીં [4]ચારિત્રધર્મ નામનો રાજા છે, તેને [5]યતિધર્મ નામનો એક પુત્ર છે, એ યતિધર્મનો પ્રખ્યાત પરાક્રમવાળો આ સંયમ[6] નામનો માણસ છે. વાત એમ છે કે એના મોટા શત્રુઓ મહામોહ વિગેરે છે જેઓ ઘણા દુષ્ટ અને ભયંકર છે. તેમણે એને એક વખત એકલો જોયો એટલે લાગ જોઇને એને ખૂબ માર્યો. તે વખતે શત્રુઓ ઘણા હોવાથી અને તે એકલો હોવાથી એણે ઘણા પ્રહારો ખાધા અને એને લઇને આખે શરીરે તે જર્જર થઇ ગયો અને અત્યારે એને એના લશ્કરીઓ પાછો લઇ

સંયમને પડેલો માર

૧ એનું વિસ્તારથી વર્ણન પ્ર. ૪. પ્ર. ૩૩ માં થઇ ગયું.
૨ વિવેક પર્વતનું વર્ણન સદર પ્રકરણમાં પૃ. ૧૦૪૭ થી થઇ ગયું તે જુઓ.
૩ જૈનપુરનું વર્ણન સદર પ્રકરણમાં પૃ. ૧૦૪૯ થી શરૂ થાય છે.
૪ જુઓ પ્ર. ૪, પ્ર. ૩૪ પૃ. ૧૦૫૮.
૫ જુઓ પ્ર. ૪. પ્ર. ૩૫ પૃ. ૧૦૬૬.
૬ યતિધર્મના પરિવારમાં દશ માણસો છે. તેમાં છઠ્ઠો સંયમ નામનો છે. એનું વર્ણન સદર પ્રકરણમાં પૃ. ૧૦૭૩ થી શરૂ થાય છે એ જુઓ.

જાય છે એના પાળાઓ હવે એને તેના રાજમદિરમા લઇ જશે આ નગરમા જ્યા રાજમદિર આવેલુ છે ત્યા એ સયમના સર્વ સબધીઓ વસે[1] છે ”

વિચારને કૌતુક

આ પ્રમાણે સાભળીને મે જણાવ્યુ—“અરે માતાજી ! શત્રુઓએ આવી ભયકર પીડા પોતાના માણસને કરી છે એ જોઇને હવે ચારિત્રધર્મરાજ વિગેરે શુ કરે છે તે જોવાનુ મારા મનમા મોટુ કૌતુક થયુ છે, એ જોવાથી મને ઘણુ જાણવાનુ મળશે એવુ મને લાગે છે, તો માતાજી ! તમે મને પેલા ડુગરના શિખર ઉપર લઇ જાઓ અને ત્યા આ સયમનો સ્વામી (ચારિત્રરાજ) કેવી ચેષ્ટા કરે છે તે જરૂર બતાવો !”

પિતાજી ! મે જે ઇચ્છા માર્ગાનુસારિતા માસીને દર્શાવી તે તેણે બહુ ખુશીથી સ્વીકારી

ચિત્તસમાધાન મડપમા ચારિત્રરાજ.
સયમના પરાભવથી સુભટોને ક્ષોભ.
રાજાઓની પરિષદ્મા વિચારવિનિમય.

ત્યાર પછી મારી માસીએ રસ્તો બતાવ્યો તે માર્ગે હુ તેની પછવાડે[2] વિવેકગિરિના શિખરે ગયો એ પર્વત ઉપર જૈનપુરમા મોટા રાજ્યમડળની વચ્ચે ચિત્તસમાધાન મડપમા ચારિત્રધર્મરાજ બેઠા હતા, એની પાસે બીજા રાજાઓ પણ બેઠા હતા તે સર્વનુ વર્ણન તેણે જૂદુ જૂદુ કરી બતાવ્યુ, કારણ કે એ પોતે તત્ત્વ બહુ સારી રીતે જાણી રહી હતી[3] હવે એ પ્રમાણે અમારી વાત ચાલતી હતી તે વખતે પેલા લશ્કરી સયમ સુભટને રાજસભામા લઇ આવ્યા, ચારિત્રરાજને સયમ બતાવવામા આવ્યો અને બનેલ સર્વ હકીકત નિવેદન કરવામા આવી

હકીકત શ્રવણે રાજસભાસ્થિતિ

શત્રુએ પોતાના માણસને આટલી સખ્ત ઇજા કરી એ હકીકત સાભળતા આખી રાજસભામા રહેલા સુભટોમા મોટો ખળભળાટ થઇ ગયો તે વખતે સભાજનોના મોટા ભયકર અવાજથી, તેમજ તેમના હાથના પછાડાથી જમીન કપાયમાન થઇ ગઇ અને મોટા ખળભળાટથી

---

૧ સયમના સબધીઓ તે ક્ષમા, માર્દવ આર્જવ મુક્તતા, તપ, સત્ય, શૌચ અકિંચનત્વ અને બ્રહ્મચર્ય–પ્ર ૫ પ્ર ૩૫ મા વર્ણવેલા છે તે જુઓ

૨ વિવેકગિરિનો માર્ગ મા ર્ગાનુસારીપણાથી જ શોધી શકાય છે

૩ ચારિત્રરાજના આખા પરિવારનુ વર્ણન પ્ર ૪ પ્ર ૩૪ થી શરૂ થયેલ છે ત્યા તે વિગતવાર આપેલ હોવાથી અત્ર તેનુ પુનરાવર્તન કર્યું નથી

ગાજી ઉઠેલ મહાસમુદ્ર જેવી તે રાજસભાની સ્થિતિ તે વખતે બની ગઇ ક્રોધ પામેલા યમરાજની જેવો દેખાવ કરીને કોઇ મોટેથી હોકારો કરવા લાગ્યા, કોઇ પોતાના હાથને પછાડવા લાગ્યા, કોઇના રોમરાય લાગણીથી ઊંચા થઇ આવ્યા, કોઇ તે બનાવ જોઇને એવા આકરા થઇ ગયા કે રોષથી તેમના મુખ લાલ થઇ ગયા અને તેમના ભયંકર ભવા ચઢી ગયા, કોઇ વળી છાતી કાઢીને ઊભા ઊભા પોતાની તરવારો ઉપર નજર નાખવા લાગ્યા, કોઇ ક્રોધથી એટલા અંધ થઇ ગયા કે તેની અસરથી તેમની આંખો રાતી થઇ ગઇ, કોઇ મોટેથી એટલુ અટ્ટહાસ કરવા લાગ્યા કે તેના જોરથી જાણે આખી પૃથ્વી ગાજી રહી હોય એમ લાગ્યુ, કોઇને તો એટલી સખ્ત ગરમી અંદર આવી ગઇ કે તેના તાપના જોરથી તેમના શરીર પર પરસેવાના બિન્દુઓ દેખાવા લાગ્યા અને કેટલાકનુ શરીર તો ક્રોધથી એટલુ બધુ લાલ થઇ ગયુ કે જાણે તેઓ સાક્ષાત્ સળગતા અંગારા (અગ્નિ) જ હોય તેવુ દેખાવા લાગ્યુ

શાંત થવાની જરૂરીઆત

આવી રીતે આખા રાજમંદિરના સર્વે લોકોમા મોટો ખળભળાટ થયેલો જોઇને ચારિત્રધર્મરાજને તેના સદ્બોધ મંત્રીએ કહ્યુ "દેવ! જે ધીરા અને સમજુ પુરૂષો હોય છે તેમણે અકાળે થઇ આવેલા વાદળાની ગર્જના જેવો ખળભળાટ કરી મૂકવો યુક્ત નથી માટે સાહેબ! આ રાજાઓને આપ જરા શાંત કરો, હવે વાતની હદ થઇ ગઇ છે, તેથી આપશ્રી તેઓની સાથે આપનો અભિપ્રાય મેળવો અને તેમની પણ પરીક્ષા કરો!"

સૂચનાનો અમલ

સદ્બોધ મંત્રીની આવી સૂચના થતા ચારિત્રરાજે સર્વે રાજાઓ તરફ માન નજર કરી અને જાણે તે વખતે વર્તતો ક્ષોભ અટકાવવાની પોતાની ઇચ્છા છે એવી ચેષ્ટા બતાવી એટલે સર્વે વિચક્ષણ રાજાઓ, સુભટો અને સભાસદો એકદમ મૌન થઇ ગયા[1] સમજુ માણસો ઇસારા માત્રમા પોતાનુ કર્તવ્ય અને સામાનુ મન સમજી જાય છે

તે વખતે ચારિત્રધર્મરાજે સર્વે સભાજનોને ઉદ્દેશીને કહ્યુ "અહો મહીપાળો! આ પ્રમાણે હકીકત બની છે તે તમારા સા

૧ આની સાથે મોહરાજાની સભા સરખાવવા યોગ્ય છે તેઓનુ નિર્વિશ પણ આ પ્રકરણમા આગળ જોવાશે

ભળવામા અને સમજવામા આવી, હવે આપણે એ સબધમા શુ કરવુ તેનો તમારા મનમા જે વિચાર થયો હોય તે જણાવો ”

યુદ્ધનો ઉત્સાહ

મહારાજા ચારિત્રરાજનો આવો પ્રશ્ન સાભળીને સત્ય, શૌચ, તપ, ત્યાગ,[1] બ્રહ્મચર્ય વિગેરે જે રાજાઓ ત્યા બેઠા હતા તેઓના મનમા યુદ્ધ કરવાનો ઉત્સાહ વૃદ્ધિ પામ્યો અને અત્યત ઉત્સાહમા આવી તેઓએ એકત્ર પણે જણાવ્યુ "અહો! આપણા સયમ સુભટની આટલી બધી કદર્થના એ લોકોએ કરી તે સર્વ શુ આપણે ખમીને બેસી રહીએ? શુ હજુ પણ આપણને આ બાબતમા વિલબ કરવો ઘટે? અપરાધ કરે તેને ક્ષમા આપવાથી તે અપરાધની ક્ષમા જ જે પ્રાણીઓને અપથ્ય તરીકે પરિણમે-મતલબ જેને ક્ષમા આપવાથી ઉલટા જોરમા આવે-તેવાઓને તો જડમૂળથી ઉખેડી નાખના એ જ તેઓને ઠેકાણે લાવવાનુ ઓસડ છે. કેટલાક પ્રાણીઓને ક્ષમા આપવી તે ઉલટી અપથ્ય ભોજન જેવી થાય છે અને તેઓ આપનારનો આશય ન સમજતા નરમ પડવાને બદલે ઉલટા જોરમા આવે છે, તેવાઓને યોગ્ય શિક્ષા કરવી એ જ તેમના સબધમા યોગ્ય ઉપચાર છે વળી સાહેબ! જ્યા સુધી એ મહામોહ વિગેરે ભયકર શત્રુઓને મારી હઠાવવામા ન આવે ત્યા સુધી અમારી જેવાઓને સુખની ગધ પણ કેમ આવે? પણ સાહેબ! આપશ્રીની જ્યા સુધી એ બાબતમા પ્રબળ ઇચ્છા પ્રવર્તે નહિ ત્યા સુધી એ દુરાત્માઓનો નાશ પણ થઇ શકે નહિ જુઓ સાહેબ! આપનો એક એક સેનાની એવો બહાદુર છે કે મોટા ભયકર સગ્રામમા તે એકલો શત્રુની આખી સેનાને નસાડી મૂકે, હરાવી દે અને નાશ પમાડે, જેવી રીતે એક કેશરી સિંહ એકલો હરણીઆના આખા ટોળાના ટોળાને નસાડી મૂકે છે તેવી રીતે તમારો પ્રત્યેક લશ્કરી સુભટ દુશ્મનોને દળી નાખે તેવો છે તે આપને સારી રીતે જાણીતી બીના છે જો આપનો હુકમ વચ્ચે ન આવતો હોય-તેની રાહ જોવાની ન હોય, તો મોટા ખળભળાટ થયેલા સમુદ્રના મોજાઓની જેમ તમારા સેનાનીઓ દુશ્મનના લશ્કરને ડૂબાડી દે ”

મહારાજાની વિચારણા. (Consultation)

આ પ્રમાણે મોહરાજા વિગેરેની સામે લડવા જવાની હોંસવાળા ગુમાની રાજાઓ સઘળા એક વિચારમા આવી ગયા અને ઉપર

---

૧ આ મુક્તતા નામની ચોથી પુત્રી અગાઉ વર્ણવેલ છે તે સમજવી જુઓ પ્ર ૪ પ્ર ૩૫ પૃ ૧૦૬૮

પ્રમાણે બોલીને મહારાજા સમક્ષ ખડા થઇ ગયા તેઓના આખા શરીર ઉપર લડાઇ લડવાની ખરજ આવતી જોઇને મહારાજે તેઓની સામે નજર કરી તો મદાભયંકર મદોન્મત્ત હાથીને વિદારણ કરવા સમર્થ સિંહ જેવા તેઓ દેખાવા લાગ્યા પ્રસંગ વિચાર કરવા જેવો લાગવાથી અને ઉતાવળે કામ કરવાની ટેવ ન હોવાને લીધે ચારિત્ર રાજ તે વખતે એક ખાનગી ઓરડામા પોતાના [1]સદ્બોધ મંત્રીને લઇને ગયા વળી પોતાના લશ્કરના બળ વિગેરેનો પણ વિચાર કર વાનો હતો તેથી [2]સમ્યગ્દર્શન સેનાપતિને પણ સાથે વિચારણા કરવા માટે બોલાવી લીધો પેલા સત્ય શૌચાદિ રાજાઓ રાજસભામા રહ્યા અને મહારાજ પોતાના મંત્રી અને સેનાપતિ સાથે ખાનગી વિચારણા કરવા ગયા

પિતાજી! તે વખતે પેલી મારી માસી માર્ગાનુસારિતા પણ અંતર્ધાન થઇ બીજા ન દેખે તેવી રીતે તે ઓરડામા મને સાથે લઇને દાખલ થઇ ગઇ એને લઇને એ રાજા મંત્રી અને સેનાપતિ વચ્ચે જે વાતચીત થઇ તે મારા જાણવામા આવી ગઇ મહારાજ ચારિત્રરાજે પોતાના મંત્રી અને સેનાપતિને પૂછ્યુ કે તેઓના મત પ્રમાણે અત્યારે શુ કરવુ ઉચિત છે જેના જવાબમા સેનાપતિ અને મંત્રીએ પોતાના [4]વિચારો નીચે પ્રમાણે જણાવ્યા

સમ્યગ્દર્શન સેનાપતિનો જુસ્સો

પ્રથમ [4]સમ્યગ્દર્શન સેનાપતિએ મહારાજાને ઉદ્દેશીને કહ્યુ "દેવ! આપના બહાદુર લડવૈયાઓ સત્ય શૌચ વિગેરેએ જે કહ્યુ છે તે જ આ વખતે આપશ્રીને કરવુ ઉચિત છે તે બાબતમા સંશય કરવા જેવુ નથી એનુ કારણ એ છે કે અત્યંત દુષ્ટ ચિત્તવાળા અને તદ્દન નાશ કરવા યોગ્ય શત્રુઓ તરફથી આવો ન સહન થઇ શકે તેવો ગુનો થયા પછી જે કોઇ પ્રાણીને સ્વમાનનો જરા પણ ખ્યાલ હોય તે

---

૧ જુઓ પ્ર ૪ પ્ર ૩૬ પૃ ૧૦૯૦

૨ જુઓ સદર પ્રકરણ પૃ ૧૦૮૮

૩ વિચાર પોતાના પિતા બુધકુમારને કહે છે-મહાત્મા મુનિ જે બુધાચાર્ય છે તે પોતાનુ ચરિત્ર ધવળરાજ વિમળકુમાર પાસે કહે છે-સંસારીજીવ પોતાની કથા સદાગમ સમક્ષ કહે છે

૪ અહીં લશ્કરી માણસોની સલાહ અને કારસ્થાની મુત્સદ્દીઓ (diplomats) ની સલાહમા કેટલો ફેર પડે છે તે જોવા જેવુ છે લશ્કરી માણસોમા જુસ્સો ઘણો હોય છે મુત્સદ્દીઓમા દીર્ઘ દૃષ્ટિ, ગણતરી અને વિચારણા વધારે હોય છે

બેસી કેમ રહે? જે પ્રાણી શત્રુ તરફથી અપમાન પામે અને હારે, તેવો પ્રાણી તો મરી ગયો હોય તો વધારે સારૂ, તેવો હલકો પ્રાણી બળી ગયો હોય તો વધારે સારૂ, એવો પ્રાણી તો જન્મ્યો જ ન હોય તે વધારે સારૂ, અરે એવો પ્રાણી તો ગર્ભમાં જ ગળી હોય તો વધારે સારૂ. જે પ્રાણી ઉપર શત્રુઓ વારંવાર આક્રમણ કરે અને તેને ધૂળમાં રગદોળે, છતાં જે નિરાંતે બેસી રહે તેવો પ્રાણી તો ધૂળ જેવો છે, તરખલા જેવો છે, રાખ જેવો છે, અથવા તો કાંઈ પણ નથી એમ કહીએ તો પણ યોગ્ય છે. જે પ્રાણીને માથે એક પણ શત્રુ ગાજતો હોય છે તો તે શત્રુને પણ તે જીતી લેવાની ઇચ્છા રાખતો હોય છે, તો પછી જેને માથે અનંત શત્રુઓ ગાજી રહ્યા હોય તેનાથી તે બેસી કેમ રહેવાય? તેટલા માટે હે રાજન! આપના આખા શત્રુવર્ગનો નાશ કરીને આ પૃથ્વીને આપ તદ્દન નિષ્કંટક બનાવો અને ત્યાર પછી નિરાંતે બેસો" આવી રીતે જુસ્સામાં આવી જઈને અત્યંત ઉત્કટ વાક્યો બોલીને સમ્યગ્દર્શન સેનાપતિએ પોતાનું બોલવું બંધ કર્યું આ પ્રમાણે પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે જે ઉચિત કાર્ય તે વખતે કરવા યોગ્ય લાગ્યું તેનો નિર્ણય તેણે એકદમ જણાવી દીધો

હવે તે વખતે લીલાયુક્ત શાંત નજરે ચારિત્રરાજે સદ્બોધ તરફ નજર કરી અને ઇંગિતથી તેનો અભિપ્રાય શો છે તે જણાવવા સૂચવ્યું આ પ્રસંગે શું કાર્ય કરવા યોગ્ય છે અને વસ્તુતત્ત્વ શું છે તે સબંધી દરેક બાબતમાં પ્રથક્કરણ કરી ઊંડા ઉતરી રહસ્ય સમજવામાં કુશળ સદ્બોધ મંત્રીએ આ બાબતના ગર્ભમાં રહેલ અર્થ વિચારી જવાબ આપ્યો "દેવ! તમારી પાસે વિદ્વાન પુરૂષે (સમ્યગ્દર્શને) સારી હકીકત કહી છે તેથી હવે આપની પાસે અત્યારે મારા જેવાને આ બાબતમાં બોલવું અયોગ્ય છે, છતાં મહારાજ! આપને મારા ઉપર જે બહુમાન છે અને આપશ્રી પ્રસંગોપાત મારી સલાહ માગો છો તેથી આપની કૃપા મને ઉત્સાહી બનાવે છે, અને તે ઉત્સાહથી પ્રેરાયલો મારા જેવો પ્રાણી વાચાળ બને છે (સમ્યગ્દર્શનને ઉદ્દેશીને) અહાહા! તમારામાં ખરેખર ઉત્કટ તેજ છે! તમારો વાણી ઉપરનો કાબુ પણ ઘણો જબરો છે! અને સેનાપતિરાજ! તમારી આપણા સ્વામી (ચારિત્રરાજ) તરફ ભક્તિ તો ઘણી જ વખાણવા લાયક છે તમે કહ્યું કે જે પ્રાણીને માનનો કાંઈ પણ ખ્યાલ હોય તે શત્રુઓ તરફથી થતો પરાભવ સહન કરી શકતો નથી તે

સદ્બોધની રાજનીતિ વિચારણા

વાત તદ્દન સાચી છે! તેમજ શત્રુથી પરાભવ પામેલ પ્રાણી આ દુનિયામા તદ્દન સાર વગરનો છે એ વાત પણ તદ્દન સત્ય છે વળી મહામોહ વિગેરે શત્રુઓ ઘણા દુષ્ટ છે, લુચ્ચા છે, પાપી છે, માટે નાશ કરવાયોગ્ય છે એ વાત તમે કહી તે પણ સત્ય છે અને આપણા મહારાજના સર્વે સેવકો તેનો ઘાત કરી શકે તેવા પરાક્રમી છે એ વાત પણ સત્ય છે ૯ તો ત્યા સુધી પણ કહુ છુ કે આપણા મહારાજાના હુકમમા રહેનારા પુરૂષોને તમે બાજુ ઉપર રાખો, પરતુ એમના લશ્કરની સ્ત્રીઓ પણ એ મહામોહ વિગેરે શત્રુઓનો વિનાશ કરવામા સમર્થ છે પરતુ હકીકત એવી છે કે –

प्रस्तावरहित कार्यं, नारमेत विचक्षण ।
नीतिपौरुषयोर्यस्मात्, प्रस्ताव कार्यसाधक ॥

ડાહ્યો માણસ અવસર વગર કોઇ પણ કામ કદિ શરૂ કરતો નથી કારણ કે નીતિ અને પુરૂષત્વનો અવસર જ બરાબર કામ સાધી આપી શકે છે. વળી પૂજ્ય મહારાજા અને આપ સેનાપતિ સમક્ષ નીતિશાસ્ત્રની વાતો જણાવવી એ તો કે પિષ્ટપેષણ જેવુ છે, ભરેલુ ફરીવાર ભરવા જેવુ છે, તોપણ મુદ્દાની કાઇક વાત તમને યાદ આપુ છુ

રાજનીતિ.

"[1]રાજનીતિમા છ ગુણો કહ્યા છે, પાચ અગો બતાવ્યા છે, ત્રણ શક્તિ વર્ણવી છે, ઉદયસિદ્ધિઓ ત્રણ બતાવી છે અને નીતિ ચાર પ્રકારની કહી છે, એ ઉપરાત ચાર પ્રકારની રાજવિદ્યા સ્પષ્ટ કરી છે–આવી આવી બીજી અનેક બાબતો નીતિશાસ્ત્રમા કહેલ છે તે આ પને વિદિત છે તેથી તેનુ વિશેષ વર્ણન અત્યારે કરવાની જરૂર નથી

"[2]પરરાજ્ય સાથે રાજનીતિ ચલાવવામા છ ગુણો ખાસ સ ભાળવા જોઇએ તે છ ગુણો આ પ્રમાણે છે સ્થાન, યાન, સધિ,

૧ અહીંથી રાજનીતિ બતાવવામા આવી છે એ સર્વે શ્લોકો તેને લગતા શાસ્ત્રોમા જૂદા જૂદા આકારમા આવે છે શુક્રનીતિમા પણ સહજ ફેરફાર સાથે આવે છે મનુસ્મૃતિનુ ટાચણ આપશું અન્યત્ર જિજ્ઞાસુએ શોધ કરી લેવી

૨ આ છ ગુણોના સબધમા મનુસ્મૃતિ અધ્યાય ૭ મા નીચે પ્રમાણે હકીકત છે તે વિચારવી ત્યા સ્થાન'ને બદલે 'આસન શબ્દ વાપર્યો છે ઉપરના સર્વેનો પોતાના ઉદય અને પરની હાનિરૂપ કાર્યનુ અવલોકન કરીને ઉપયોગ કરવો એ પ્રત્યેક ગુણો બે બે પ્રકારના છે વતમાન અથવા ભવિષ્યના લાભ માટે મિત્ર

વિગ્રહ, સંશ્રય અને દ્વૈધીભાવ. ('સ્થાન' એટલે લશ્કરને કઇ જગ્યાપર રાખવુ તે સબધી વિચારણા કુલક ભટ્ટ સ્થાનમા લશ્કર, ખજાનો, નગર અને દેશનો સમાવેશ કરે છે પરરાજ્ય સાથે નીતિ કેવી ચલાવવી તેમા આસ્થાન ઉપર ખાસ લક્ષ્ય રાખવાનુ છે યાનમા કુચ કરવાની અને હલ્લો કરવાની બાબતનો સમાવેશ થાય છે કેટલીક વાર બચાવ કરવાનો હોય છે અને કેટલીક વાર પોતે જ સામી બાજુપર ધસારો કરવાનો હોય છે આ યાનમા લશ્કરને પૂરી પાડવાની જરૂરીઆતો સબધી બાબતનો પણ સમાવેશ થાય છે (Commissariat & Transport) 'સધિ અને વિગ્રહ' સધિમા પરરાજ્ય સાથે સુલેહ અને તેને લગતા કોલકરારોનો સમાવેશ થાય છે અને વિગ્રહમા કેવા સયોગોમા લડાઇ જાહેર કરવી, તે વખતે કઇ બાબતો વિચારવી તે સર્વનો સમાવેશ થાય છે 'સશ્રય'મા જે રાજ્ય સાથે સુલેહ અથવા સબધના કોલકરાર થતા હોય તે રાજ્યે અન્ય રાજ્ય સાથે લડાઇના પ્રસગે કેવી અને ક્યારે મદદ કરવી તે બાબતની શરતોનો સમાવેશ થાય છે 'દ્વૈધી-

---

રાજાને મળીને બીજા રાજા ઉપર ચઢાઇ કરવામા આવે તેને સમાનકર્મા 'સધિ' કહે છે અને અમે અમુક રાજા પર ચઢાઇ કરશું, તમે બીજા અમુક ઉપર કરો, એમ ગોઠવણ કરી ચઢાઇ કરવામા આવે તેને અસમાનકર્મા સવિ કહે છે શત્રુનો પરાજય કરવા પોતે લડાઇ કરવી તે એક પ્રકારનો 'વિગ્રહ' અને મિત્રરાજા ઉપર ઉપકાર કરવા લડાઇ જાહેર કરવી તે બીજા પ્રકારનો વિગ્રહ' જરૂર પડતા શત્રુપર એકલા આક્રમણ કરવુ પડે તે એક પ્રકારનુ 'યાન (ચઢાઇ) અને મિત્રની સાથે મળી ચઢાઈ લઇ જવી તે બીજા પ્રકારનુ યાન આસન એટલે સેના ભડારથી ક્ષીણ થયેલા રાજાએ છાનામાના બેસી રહેવુ તે એક પ્રકારનુ આસન અને મિત્રના રોધથી બેસી રહેવુ પડે તે બીજા પ્રકારનુ 'આસન' થોડા સૈન્યને અમુક સ્થાનપર રાખવુ અને થોડા સૈન્ય સાથે રાજાએ પોતે કિલ્લામા રહેવુ એ બે પ્રકારનો 'દ્વૈધીભાવ શત્રુના આવી પડેલા સકટને દૂર કરવા મોટા રાજાનો આશ્રય તે 'સશ્રય' અને ભવિષ્યના તેવા સકટને દૂર રાખવા આશ્રય કરવો તે બીજા પ્રકારનો સશ્રય (મનુ ૭ ૧૬૦–૧૬૮)

ભવિષ્યમા પોતાની ઉન્નતિ થશે એમ જાણે અને અત્યારે સામાન્ય પીડા થશે એમ લાગે તો 'સધિ'નો આશ્રય કરવો (૧૬૯) જ્યારે મત્રીમડળ પ્રસન્ન થયેલુ હોય અને પોતાને હાથી ઘોડા ધન, ભડાર તથા પ્રભુશક્તિ મન્ત્રશક્તિ અને ઉત્સાહથી ભરપૂર જુએ ત્યારે શત્રુ સાથે વિગ્રહ કરવો (૧૭૦) પોતાનું સૈન્ય ધનથી અને મનથી પ્રસન્ન હોય અને અન્નાદિથી પુષ્ટ હોય તથા શત્રુસૈન્ય તેથી વિપરીત જાણવામા આવે ત્યારે શત્રુપર ચઢાઇ (યાન) કરવી (૧૭૧) જ્યારે પોતે હાથી ઘોડાથી ક્ષીણ થઇ જાય ત્યારે યત્નપૂર્વક 'આસન'નો આશ્રય કરવો એટલે શાત બેસી રહેવુ (૧૭૨) શત્રુ મહાબળવાન્ હોય ત્યારે 'દ્વૈધીભાવ' કરી સૈન્યના બે વિભાગ પાડવા (૧૭૩) શત્રુ રાજાના સૈન્યને તાબે થવાનો વખત આવે ત્યારે કિલ્લામાથી બહાર નીકળી બળવાન્ રાજાનો 'આશ્રય' કરવો (૧૭૪)

ભાવ' એટલે એની સાથે કાંઇ વાત કરવી અને અન્યની સાથે બીજી વાત કરવી તે કારસ્થાનીપણાનો આમાં સમાવેશ થાય છે કેટલાક નીતિકારોના મત પ્રમાણે દ્વૈધીભાવ એટલે લશ્કરના બે વિભાગ પાડી યુક્તિથી શત્રુને મ્હાત કરવો.[૧] પરરાજ્યના સંબંધમાં આ છ ગુણો ખાસ લક્ષ્યમાં રાખવા યોગ્ય છે)

"રાજનીતિના પાંચ અંગ બતાવવામાં આવ્યાં છે ૧ કોઇ પણ કાર્ય કરતાં મુંઝવણ આવે ત્યારે તેના ઉપાયો યોજી રાખવા (ઉપાય ચાર પ્રકારના નીતિકારો બતાવે છે સામ સમજાવવું, દાન પૈસાની લાલચ દેવી ભેદ શત્રુમાં પરસ્પર ભેદ પડાવવો દંડ સજા કરવી, એ ઉપરાંત ત્રણ બીજા ઉપાયો પણ કેટલાક નીતિકારો બતાવે છે માયા છેતરપીંડી, ઉપેક્ષા બેદરકારી અથવા ચાલાકી અને ઇન્દ્રજાળ જાદુથી છેતરવું) ૨ દેશ અને કાળનો વિભાગ (ભૂગોળનું સ્પષ્ટ જ્ઞાન અને ઋતુઓ ઓળખવાની સમજણ તેમજ દરેક દેશ અને ત્યાંની ઋતુને અંગે થતા ફેરફારો વિગેરેનું સ્પષ્ટ જ્ઞાન) ૩ પુરૂષ અને દ્રવ્ય (મતલબ પોતાની પાસે પુરૂષોનું લશ્કર કેટલું તૈયાર છે, કેટલું બાકીમાં છે અને કેટલું બોલાવી શકાય તેવું છે અને પોતાનું ધન કેટલું પહોંચશે, સાધનો કેટલી હદ સુધી કામ આપશે એનું સ્પષ્ટ જ્ઞાન) ૪ આપત્તિઓનો ઉપાય (કોઇ પણ વખતે આપત્તિ આવી પડશે તે ધારી લઇને તેના ઉપાયો પ્રથમથી યોજી રાખવા, તેને માટે ગોઠવણ કરી રાખવી અને તેને અંગે સર્વ વ્યવસ્થા કરી રાખવી) ૫ કાર્યસિદ્ધિ (પોતાનું મુખ્ય કાર્ય-સાધ્ય શું તે સ્પષ્ટ રીતે લક્ષ્યમાં રાખવું, તેની સિદ્ધિ તરફ ચાલ્યા જવું અને વચ્ચે નકામી બાબતો આવે તો તેમાં ફસાઇ પડવું નહિ કે તેમાં સિદ્ધિ માનવી નહિ) જે રાજનીતિજ્ઞ પુરૂષ હોય છે તે આ પાંચે રાજનીતિના અંગોને બહુ સારી રીતે જાણતો હોય છે

"રાજ્ય સત્તાને અંગે ત્રણ પ્રકારની શક્તિને લક્ષ્યમાં રાખવાની છે ૧ ઉત્સાહશક્તિ એટલે પોતામાં કાર્ય કરવાનો ઉત્સાહ (માનસિક

---

૧ વર્તમાન મહા યુદ્ધ યુરોપમાં ચાલે છે તેને અંગે આ છ અંગો વિચારીએ તો સ્થાનમાં લડાઇની ભૂમિ યાનમાં ત્યાં લઇ જવાની ગોઠવણ-ટ્રાન્સપોર્ટ, સંધિ રૂસિયાએ જર્મની સાથે કરી તે વિગ્રહ શરૂઆતમાં લડાઇ જાહેર કરી તે સંશ્રય એટલે ઇંગ્લાંડે જાપાન સાથે કરેલ પરસ્પર બચાવના કોલકરારો (mutual defensive alliance) અને દ્વૈધીભાવ તે જર્મનીએ બલ્ગેરીઆને પોતાના પક્ષમાં લીધું અને ઇંગ્લાંડ ફ્રાંસે અમેરિકાને પોતાની તરફેણમાં લીધું તે

પ્રેરણા) શક્તિ કેટલી છે, પોતાનું બળ કેટલું છે તેનો વિચાર કરવો, ૨ પ્રભુશક્તિ અથવા પ્રભાવશક્તિ એટલે રાજ્યતેજ અથવા રાજાનો પોતાનો પ્રભાવ અથવા મુખ્ય સ્થાન, અને ૩ મંત્રશક્તિ એટલે સારી સલાહ મેળવવાની શક્તિ આ ત્રણે પ્રકારની શક્તિ રાજનીતિને અંગે ખાસ પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય છે, વધારવા યોગ્ય છે અને એ ત્રણ શક્તિનો સમુદાય એટલે રાજ્યસત્તા છે એમ સમજવું એ ત્રણે શક્તિ જેમ વધારે તેમ રાજ્યસત્તા વધારે એમ નીતિકારોનું માનવું છે

"નીતિકારો ત્રણ પ્રકારના 'ઉદય' કહે છે એ ત્રણ પ્રકારની શક્તિથી પ્રભુતા ઉત્પન્ન કરાય છે અને મંત્રશક્તિમાં જેટલો બને તેટલો વધારો કરવો એ ત્રણેનો ઉદય બતાવે છે[1]

"નીતિને અંગે ત્રણ પ્રકારની સિદ્ધિ બતાવવામાં આવી છે સોનાનો લાભ, મિત્રનો લાભ અને જમીનનો લાભ સોનામાં સર્વ ધનનો સમાવેશ થાય છે, મિત્રનો લાભ એટલે દુશ્મનની સાથે સુલેહ કરવી તે અને જમીનનો લાભ સુપ્રસિદ્ધ છે

ચાર પ્રકારની નીતિ સુપ્રસિદ્ધ છે ૧ 'સામ' એટલે સમજાવવું, ૨ 'ભેદ' એટલે સામામાં ભેદ પડાવવો, ૩ 'દાન' એટલે પૈસા આપવા અને 'દંડ' એટલે તેને સજા કરવી આ સામાદિ ચારે નીતિનો અને ત્રણ અંતર નીતિનો વિચાર ઉપર નીતિના પ્રથમ અંગને પ્રસંગે થઇ ગયો છે તેમાં પણ એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે પ્રથમની ત્રણ નીતિ છે તે પ્રથમ તપાસવી અને તેમાં જો ફાવી ન શકાય તો છેવટે દંડ નીતિને અમલમાં મૂકવી

રાજાએ ચાર પ્રકારની વિદ્યાઓ પોતાની નજરમાં ખાસ રાખવા યોગ્ય છે ૧ 'આન્વીક્ષિકી' એટલે તર્કવિદ્યા, ૨ 'ત્રયી' એટલે સામવેદ યજુર્વેદ અને ઋગ્વેદ એ ત્રણ વેદનું જ્ઞાન ૩ 'વાર્તા' એટલે ખેતીવાડી, એનો અર્થ કથાનુયોગ અથવા ઇતિહાસ પણ થાય છે, અને ૪ દંડનીતિ એટલે લડાઇ ક્યારે કરવી વિગેરેનું જ્ઞાન (આ ચારે વિદ્યામાં બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રીય અને વૈશ્યના કાર્યોનો સમાવેશ થાય છે મનુ આ ચાર વિદ્યાસાથે પાંચમી આત્મવિદ્યા ઉમેરે છે જ્યારે અન્ય નીતિકારો તેનો આન્વીક્ષિકી વિદ્યામાં સમાવેશ કરે છે અન્યત્ર વિદ્યાના ચૌદ પ્રકાર

૧ ત્રણ ઉદયના નામ ગ્રંથકારે આપ્યા નથી, શક્તિના જે ત્રણ નામો ઉપર આપ્યા તેજ ઉદયના નામો હોવાનો સંભવ તથા શબ્દથી થાય છે ત્રણ ઉદયના નામ રાજ્યરક્ષણ, પ્રજાશક્તિ અને શત્રુ (?) મળી આવ્યા છે

પણ કહેવામાં આવે છે ચાર વેદ, છ અંગ અને ધર્મ, મિમાંસા, તર્ક, તથા પુરાણ આ સર્વ વિદ્યાઓ રાજનીતિને જાણવી જોઇએ છ અંગમાં શિક્ષા, કલ્પ (ક્રિયાવિભાગ), વ્યાકરણ, નિરૂક્ત, છંદ અને જ્યોતિષ્ આવે છે)

મૂળના વાધા "આ સર્વે રાજનીતિના ગુણો, અંગો, શક્તિઓ, ઉદયો, સિદ્ધિઓ, નીતિ અને રાજવિદ્યા પૂજ્ય મહારાજાને અને આપ સેનાપતિને સારી રીતે વિદિત છે તેથી તેના પર વિવેચન કરવાની જરૂર રહેતી નથી માત્ર જે કહેવાનું છે તે એજ છે કે-

केवलं ज्ञातशास्त्रोऽपि, स्वावस्थां यो न बुध्यते ।
तस्याकिञ्चित्करं ज्ञानमन्धस्येव सुदर्पणं ॥

પ્રાણી ગમે તેટલા શાસ્રો જાણતો હોય પણ જો તે પોતાની અવસ્થા બરાબર સમજતો ન હોય તો જેમ આંધળા માણસની પાસે આરિસો ધરવામાં આવે તે નકામો થાય છે, તેમ તેનું જ્ઞાન પણ નકામું થાય છે. ન સાધી શકાય તેવી બાબત મેળવવા માટે જે પ્રાણી પ્રવૃત્તિ કરે છે અને યોગ્ય વિવેક તેને અંગે રાખતો નથી તેની લોકોમાં હાસી થાય છે અને તે પોતે મૂળથી નાશ પામે છે. હવે ભાઇસાહેબ! તમે જે કામ આદર્યું છે તેના મૂળ તો પ્રથમથીજ નાશ પામેલા છે તે જરા વિચારી જુઓ! અને તેમ હોવાથી તમને ગમે તેટલો લડાઇ કરવાનો કે શત્રુને જીતવાનો ઉત્સાહ હોય તે શા કામનો? હું આ પ્રમાણે કહું છું તેનું કારણ તમે સાંભળો. આ આખુ ભવચક્ર, આપણે પોતે, પેલા (મહામોહ વિગેરે) આપણા મોટા દુશ્મનો અને પેલા મહાબળવાન્ કર્મપરિણામ નામના આપણા મહારાજા એ સર્વે પેલા મહાત્મા પુરૂષના તાબામાં છે, એના ઉપર આધાર રાખનારા છે, એ મહાત્માનું નામ [1]સંસારીજીવ છે જેના તાબામાં આ આખી મહા અટવી છે, અને એ બાપડો સંસારીજીવ તો મારા જેવાના નામ પણ હજુ જાણતો નથી અને મહામોહ વિગેરે શત્રુઓને પોતાના ઘણા વહાલા માને છે હવે વાત એમ છે કે જે લશ્કર અથવા બાજુ ઉપર સંસારીજીવનો વધારે પક્ષપાત હોય તે લશ્કરનો વિજય થાય છે તે બાબતમાં જરા પણ શંકા જેવું નથી, કારણ કે

[1] જે જીવને ઉદ્દેશીને વાત ચાલતી હોય તેના પૂરતી આ હકીકત સમજવી અત્યારે સંસારીજીવ જે પોતાની વાત સદાગમ સમક્ષ કરે છે તેના પૂરતી વાત છે પણ યોગ્ય ફેરફાર સાથે તે હકીકત સર્વ સંસારીજીવોને લાગુ પડે છે એમ સમજવું

દરેક બાબતમા મૂળનાયક-વરરાજા તો એજ છે આ પ્રમાણે હોવાથી જ્યા સુધી આપણુ સૈન્ય ઉત્તમ છે, હિત કરનાર છે અને ખાસ સબધ કરવા લાયક છે એમ તે જાણે નહિ અને જ્યા સુધી તે આપણી બાજુમા આવે નહિ ત્યા સુધી લડાઇની તૈયારી કરવી, પ્રયાણુ કરવુ કે લડાઇ કરવી એમા કાઇ અર્થ નથી, એ સર્વે નકામુ છે, રાજનીતિ કહે છે કે તેવા વખતે તો સામ નીતિનો આશ્રય કરવો, ઘેર બેસી રહેવુ અને ઉપેક્ષા કરવી, હાથીની જેમ જોયા કરવુ-એજ વધારે ઉચિત છે કોઇ કામ જોઇને સમજુ માણસો પ્રથમ સકોચ પણ કરે છે, જેમ હાથીને મારવાના વિચારમા આવેલો સિંહ મોટી ફાળ મારવા પહેલા સકોચાય છે તેમ સમજુ પ્રાણી કદાચ કામથી નાસી જાય પણ તે તેનુ નાસવાનુ કામ જો સમજણપૂર્વકનુ હોય તો તેમ કરવામા તેનુ પુરૂષત્વ ગણ્યા જતુ નથી, જ્યારે સામા મેંઢાને મોટો પ્રહાર કરવો હોય છે ત્યારે લડાઇ કરવા ઉધુક્ત થયેલો મેંઢો પણ પ્રથમ તો જરા પાછો હઠે છે, પાછો હઠીને જોર એકઠુ કરીને માથુ મારે છે ”

સમ્યગ્દર્શન—“ આર્ય ! પણ એ સસારીજીવ તો આપણને ઓળખશે કે નહિ તેની કાઇ ખબર પડતી નથી અને અત્યારે આપણુને જેવી હેરાનગતિ કરે છે તેવી હેરાનગતિ પેલા શત્રુઓ તો વારવાર કરશે અને આપણને ત્રાસ આપ્યા જ કરશે જુઓ ! આજે તો એમણે લાગ જોઇને આપણા એક સેનાની સયમને હેરાન કર્યો અને કાલે કદાચ એ આપણને સર્વને મારવા મડી જશે તો પછી બેસી રહેવુ તો કોઇ રીતે યોગ્ય નથી, કારણ કે સસારીજીવનુ કાઇ ઠેકાણુ નથી ”

સદ્બોધ—“ આર્ય ! આ બાબત યોગ્ય વખતે સાધી શકાય તેવી છે તેથી તમે ઉતાવળ કે ગભરામણ કરો નહિ એ સસારીજીવ આપણને વહેલો મોડો બરાબર જાણશે માટે વ્યાકુળ ન થાઓ એનુ ખાસ કારણ છે તે આપ વિચારી જુઓ-પેલા કર્મપરિણામ મહારાજા છે તે આપણા લશ્કરમા છે અને દુશ્મનના લશ્કરમા પણ છે અને એ લગભગ દરરોજ બન્ને બાજુનો સરખો પક્ષ કરે છે વળી બીજી વાત એમ છે કે સસારીજીવ પોતે પણ એ કર્મપરિણામ મહારાજા જે વચન બોલે છે તે આખુને આખુ ઉપાડી લે છે અને તેના હુકમ પ્રમાણે વર્તે છે મને તો એમ લાગે છે કે કોઇ વખત ભવિષ્યમા લાગ જોઇને એ કર્મપરિણામ રાજા સસારીજીવ પાસે આપણી બરા-

કાળસાધ્ય સાધ્યત્વ

બર ઓળખાણ કરાવશે, આપણે કોણ છીએ, તેના કેટલા હિતસ્વી છીએ તે તેને બરાબર જણાવશે–એવો પ્રસગ જ્યારે બનશે એટલે કે સસારીજીવ જ્યારે આપણને બરાબર જાણશે અને પ્રસન્ન થઇને જ્યારે તે આપણી પૂજા કરશે, આપણને માન આપશે ત્યારે [1]આપણે શત્રુને હઠાવના બરાબર શક્તિમાન્ થશુ

"આર્ય સમ્યગ્દર્શન ! એમા પણ વાત એમ છે કે કોઇ વખતે બરાબર અવસર જોઇ વિચારીને એ કર્મપરિણામ મહારાજ પ્રથમ તો પોતાની મોટી બહેન [2]લોકસ્થિતિનો અભિપ્રાય મેળવશે, વળી બરાબર અનસર થયો છે કે નહિ તે સબધમા પોતાની સ્ત્રી [3]કાલપરિણતિને પૂછશે, પોતાના ખાસ સેનાપતિ [4]સ્વભાવને એ સબધી હકીકત કહી જોશે, વળી પોતાના પરિવારના નિયતિ યદૃચ્છા વિગેરે જે ખાસ માણસો છે તેમને એ સર્વ હકીકતથી બરાબર વાકેફગાર કરશે, સાથે વળી એ સસારીજીવની સ્ત્રી[5] ભવિતવ્યતાને બરાબર અનુકૂળ કરી લેશે, વળી જીવ પોતે પણ નિર્મળ થયેલ હોવાથી તેને સર્વ હકીકત જણાવવાનો બરાબર અવસર થયો છે એમ તે જોશે–આની રીતે સર્વ હકીકત એકઠી કરતા જ્યારે સર્વને આપણી હકીકત રૂચશે, પસદ આવશે, ત્યારે સસારીજીવને આપણી હકીકત તે મહારાજા બતાવશે અને તે વખતે કોઇ પણ પ્રકારના પ્રતિબંધનો અભાવ હોવાથી–કોઇ અટકાયત કરનાર તત્ત્વ હાજર ન હોવાથી, એ હકીકત સસારીજીવને બરાબર લાગશે અને તેને પરિણામે સસારીજીવ આપણા તરફ નિર્મળ નજરે જોશે અને આપણી વાત સ્વીકારશે અને સમજશે[6] જ્યારે એ

---

૧ આ હકીકત અમુક ચોક્કસ સસારીજીવને આશ્રયીને સમજવી

૨ જુઓ પ્ર ૨ પ્ર ૭ પૃ ૩૦૩

૩ જુઓ પ્ર ૨ પ્ર ૨ પૃ ૨૬૨ થી

૪ સ્વભાવ દચ્છા અને નિયતિના વર્ણન માટે જુઓ પૃ ૩૦૭

૫ ભવિતવ્યતા સ્રીનુ વર્ણન પ્ર ૨ પ્ર ૭ પૃ ૩૦૮ મા થઇ ગયુ છે

૬ પ્રાણીના ઉત્થાન માટે પ્રથમ તો લોકસ્થિતિ જેવાની છે એ એવી અર ઘટઘટ્ટી ચાલે છે કે જેટલા જીવો મોક્ષ જાય તેટલા નિગોદમાથી નીકળે છે એ સામા ય બાબત થઇ ત્યાર પછી પ્રાણીનો પોતાનો પ્રયત્ન (પુરૂષાર્થ) અને તે ઉપરાત કાળ, સ્વભાવ કર્મ અને નિયતિ (ભવિતવ્યતા) એ ચારે સમવાયી કારણ જોઇએ મતલબ જ્યારે સર્વ કારણોનો જોગ એકઠો થાય ત્યારે ઉત્થાન થાય છે ત્યા સુધી સેનાપતિ સમ્યગ્દર્શન ગમે તેટલા પછાડા મારે પણ તેમા કાઇ તેનુ બળવાનું નથી

પ્રમાણે બનશે ત્યારે સેનાપતિ સાહેબ ! આપણે દુશ્મનોને મૂળથી મારી હઠાવવા શક્તિમાન્ થશુ તેથી આ બાબતમા વખત લબાવવો મને તો બધી રીતે ઠીક લાગે છે, અવસર આ યે સર્વે કામ બરાબર થઇ જશે ”

સમ્યગ્દર્શન સેનાપતિ—“ જો મત્રીશ્વર ! તમે કહો છો તેમ હકીકત છે તો પછી આપણા તરફથી એક દૂતને મોકલો, એટલે દૂત એ લોકોને જરા ઠમઠોરીને ઠેકાણે લઇ આવે, તો તેઓ કાઇ નહિ તો આપણા માણસોને ત્રાસ તો ન આપે, અને પોતાની યોગ્ય હદ તો ઓળગે નહિ મને લાગે છે કે એટલુ કરવુ તો ખાસ જરૂરનુ છે ”

સદ્બોધ મત્રી—“ મારા પોતાના વિચાર પ્રમાણે તો હાલ દૂતને મોકલવાથી પણ કોઇ કામ થાય તેવુ નથી, આપણે હાલ તો બગલાની જેમ ઇંદ્રિયોને સંકોચીને ચુપચુપ બેસી રહેવુ એ જ વધારે ઠીક લાગે છે ”

સમ્યગ્દર્શન—“ અરે પુરૂષોત્તમ ! એમ બીક ખાઇ જવાનુ કાઇ કારણ નથી, એ પાપીઓ કદાચ ગમે તેટલા ગુસ્સે થાય તો પણ મારા જેવાને શુ કરનાર છે ? તમને એમ લાગતુ હોય કે આપણે જે દૂતને મોકલવો તને લડાઇની તૈયારી કરવાની ધમકી આપવાની વાત ન કહેવી, પણ માત્ર સમજાવટથી કામ લઇ હકીકત જણાવવાનુ કહેવુ, તો આપણે તેમ કરીએ, દડનો ભય બતાવનાર દૂતને ન મોકલતા સામ નીતિવાળા દૂતને મોકલીએ અને તેને કહીએ કે સંધિના કોલકરાર યોગ્ય રીતે તે કરતો આવે આ બાબતમા તમને કાઇ વાધો લાગે છે ? ”

સદ્બોધ મત્રી—“ આર્ય ! આપ એવા વચન બોલો નહિ જુઓ, વાત એમ છે કે, જ્યારે સામો પક્ષ કોપથી ચઢી ગયેલ હોય ત્યારે તેની સાથે સામનીતિ ચલાવવી કે તેની સાથે સામનીતિ કરવાના કોલકરાર કરવા એ તદ્દન નકામા છે અને ઉલટા તેથી તો કજીઓ વધી પડે છે, તપેલાં ઘીમાં પાણી નાખવાથી ઉલટો મોટો ભડકો થાય છે એમા જરા પણ શકા જેવુ નથી. અથવા તો એ બાબત તમે કહો છો તે પ્રમાણે એક વાર કરી જુઓ અને પછી તેનુ કેવુ પરિણામ આવે છે તે જોજો, તે વખતે તમને બરાબર ખાત્રી થશે કે અત્યારે હુ જે પ્રમાણે હકીકત કહુ છુ તેવુ જ પરિણામ આવશે જો મહારાજાને પણ એમ લાગતુ હોય તો ભલે એક [1]દૂતને મોકલી

---

૧ દૂત સધિ તથા વિગ્રહ દૂતને આધીન છે દૂત જુદા પડેલાને સાધે છે અને એકઠા મળેલાને છૂટા પાડે છે દૂત એવુ કાર્ય કરે છે કે જેથી મનુષ્યો પરસ્પર લડીને છૂટા થાય છે રાજદૂતે શત્રુરાજના પુરૂષોના છૂપા આકાર છૂપો મનોભિપ્રાય અને છૂપી ક્રિયાઓ વડે તેમના છૂપા આકાર મનોભિપ્રાય અને કર્મને તથા પ્રતિપક્ષી રાજાના કર્તવ્યને જાણી લેવુ (મનુ ૭-૬૬-૬૭)

આપો, પછી તેઓના (દુશ્મનોના) ભાવ બરાબર સમજી જઈને વ ખતને અનુસારે જે ઘટતુ કરવા જેવુ લાગશે તે પ્રમાણે કરી લેશુ"

દૂતપ્રેષણ.

સદ્બોધે જે છેવટે વાત કરી તે બાબતમા મહારાજા ચારિત્ર ધર્મરાજે પોતાની અનુમોદના આપી એટલે દુશ્મનોના લશ્કર તરફ સત્ય નામના એક દૂતને મોકલવામા આવ્યો પિતાજી! મારી જિજ્ઞાસા તે વખતે ઘણી ઉશ્કેરાયલી હતી તેથી મારી મામી માર્ગાનુસારિતા પણ મને સાથે લઈને જે રસ્તે દૂત ચાલ્યો તેની પછવાડે ચાલી, છેવટે સર્વ મહામોહ રાજાના લશ્કરમા આવી પહોંચ્યા [1]પ્રમત્તતા નદીને કાઠે એક મોટો ચિત્તવિક્ષેપ નામનો મંડપ નાખવામા આવ્યો હતો તેમા બનાવેલા એક સભાસ્થાનમા મહામોહ મહારાજા બિરાજમાન થયેલા હતા તે જોવામા આવ્યા દુશ્મનથી ભરેલી એ વિશાળ રાજસભામા સત્ય નામનો દૂત દાખલ થયો અને સહજ પ્રણામ કર્યા એટલે તેને એક સારા આસનપર બેસાડવામા આવ્યો ત્યાર પછી અરસપરસ ક્ષેમકુશળ વિગેરે સમાચાર પુછવામા આવ્યા આખરે એ દૂત જો કે સાહસનુ તો ઘર હતો છતા ઉદાર બુદ્ધિ વાપરીને ક્રોધની શાતિ થાય તેવી રીતે પોતાનુ કાર્ય જણાવતો બોલ્યો —

વિચક્ષણ સત્ય દૂતે આપેલો સદેશો.
વિરોધી રાજાઓનો ક્રોધી જવાબ.
અભિમાન ઉદ્ધતાઈની પરિસિમા.

"આ ચિત્તવૃત્તિ નામની જે મોટી અટવી છે (જેમા તમે સભાસ્થાન લગાવીને રહ્યા છો[2]) તેનો માલેક અને અધિષ્ઠાતા તો સસારીજીવ છે અને તેથી ખરેખરી રીતે આ અટવીનો મૂળનાયક પણ એજ છે વળી જુઓ! બાહ્ય અને અતરગના સર્વ સસારી રાજાઓનો અને ગામો અને નગરોનો ખરેખરો સ્વામી તો તે જ છે એ બાબતમા જરા પણ શકા જેવુ નથી આ પ્રમાણે હોવાથી અમે કર્મપરિ

---

૧ જુઓ પ્ર ૪ પ્ર ૮ ત્યા ચિત્તવૃત્તિ અટવીમા પ્રમત્તતા નદી અને ચિત્તવિક્ષેપ મડપનું સપૂર્ણ વર્ણન આપેલ છે

૨ ચિત્તવૃત્તિ મહા અટવીનું વર્ણન પ્ર ૪ પ્ર ૮ મા થયું મહામોહ રાજાએ પોતાનું સભાસ્થાન એ અટવીમા નાખ્યુ છે અત્યારે દૂત એ અટવીમા નાખેલ સભામાજ વાત કરે છે જે અટવી ઉપર મોહરાજા પોતાનું રાજ્ય માને છે તેના ઉપર ચારિત્રરાજનો પણ સરખો જ હક છે એવી તેની દલીલ છે

દામ વિગેરે બીજા જે કોઇ અંતરંગ રાજાઓ છીએ તે સર્વે સંસારીજીવના નોકર છીએ એ હકીકત હોવાથી આ રાજ્ય એક જ છે, સંસારીજીવ આપણા સઘળાનો એક જ સ્વામી છે, તો પછી આપણે અંદર અંદર વિરોધ શા માટે કરવો જોઇએ? ઉઘાડી વાત છે કે જે સેવકોને પોતાના સ્વામી (શેઠ) તરફ ભક્તિ હોય છે અને જેઓ શક્તિવાળા હોય છે તેઓ એક બીજા સાથે અરસપરસ મળી એકત્ર થઇને કામ કરે છે અને તેથી સેવકોને ભાઇઓ-બંધુઓની ઉપમા આપવામાં આવે છે એવા ભક્તો જો પોતાના શેઠનું શ્રેય ઇચ્છતા હોય તો પોતાના જ પક્ષનો ક્ષય થાય તેવું કરે નહિ, અંદર અંદર લડે નહિ અને મારામારી ચલાવે નહિ તેટલા માટે હે રાજેન્દ્ર! અમારો અને તમારો હવે પછી હમેશાંને માટે પ્રેમ રહે, આપણી પ્રીતિ અને આનંદમાં વધારો થાય અને આપણે એક બીજાની બાજુએ ઊભા રહીએ તેમ કરો, એ પ્રમાણે કરવાથી આપણા સ્વામી સંસારીજીવની સત્ય સેવા થશે"

સત્ય દૂતે આ પ્રમાણે સત્ય વાત કહી એટલે તે સાંભળીને મદથી મસ્ત થઇ ગયેલી આખી મોહરાજાની સભામાં મોટો ખળભળાટ થઇ ગયો ત્યાં જે રાજા અને સેનાનીઓ હાજર હતા તેઓ એ વાત સાંભળીને પોતાના હોઠ કરડવા લાગ્યા, આખે શરીરે લાલ-પીળા થઇ ગયા અને જમીન ઉપર પોતાના પગ પછાડવા લાગ્યા, એકંદરે સર્વની બુદ્ધિ ક્રોધથી અંધ થઇ ગઇ, સત્ય દૂતના સાચા [illegible] તમને ન રૂચ્યા તે બતાવવા સારૂ તેઓ સર્વ એકી વખતે [illegible] બોલવા મંડી ગયા "અરે દુષ્ટ મુર્ખા! તને આવું તે કોણે [illegible] કે સંસારીજીવ અમારો સ્વામી છે અને અમે અને તમે સંબંધી [illegible]! તને આવી વાત કરનાર કયો મૂર્ખો હતો? તું આવું આલ[illegible] કલ્પિત બોલે છે પણ તું અને તારા પક્ષવાળા સર્વ [illegible] રાખજો કે તમે સર્વે પાતાળમાં પેસો તો પણ આવું બો[illegible] લામાં હવે અમે તમને છોડનાર નથી તું શું બોલ્યો? [illegible] છે? શું સંસારીજીવ અમારો સ્વામી? અને તમે [illegible] બંધી!! અરે વાહરે! બહુ મજેનો સંબંધ ઘટાવ્યો? [illegible] વચનને! અને શાબાશ છે તારા ગુણોને! માટે [illegible]! અહીંથી જલદી સીધાવો! અને તમે તમારા પોતાના [illegible] શાંતિને માટે સ્મરણ કરવા તૈયાર થઇ રહો અમે [illegible] જ આવીએ છીએ"

દૂત પાછો આવ્યો.
લડાઇની તૈયારીઓ.

એક બીજાને સામસામી તાળીઓ દેતા અને પરસ્પર હસતા તેઓ ઉપર જણાવ્યા તે અને બીજા તેવા હલકા વાકયો બોલી દૂતને ત્રાસ આપવા લાગ્યા વળી તેજ વખતે તેઓએ શરીરપર બખ્તર ચઢાવી લીધા અને પોતાના હથિયાર પણ હાથમા લઇ અત્યંત ક્રોધ સાથે તેઓ મહામોહની સાથે રહી તેને આગળ કરી લડવા માટે ચાલી નીકળ્યા સત્ય દૂતે ત્યાંથી એકદમ પાછા આવી તે સર્વ હકીકત ચારિત્રરાજ સમક્ષ વિસ્તારથી નિવેદન કરી ચારિત્રરાજને ખબર પડી કે મહામોહનુ આખુ લશ્કર પોતાની નજીક આવતુ જાય છે એટલે તેણે પણ પોતાના આખા લશ્કરને તૈયાર થઇ જવાનો હુકમ આપી દીધો અને તેનુ લશ્કર પણ ઝટ તૈયાર થઇ ગયુ ચિત્તવૃત્તિ અટવીના છેડા ઉપર એક સુંદર પ્રદેશમા એ બન્ને સૈન્યનુ આગળ કહેવામા આવશે તેવા પ્રકારનુ જોનારને ખરેખર વિસ્મય ઉત્પન્ન કરે એવુ યુદ્ધ થયુ

ચારિત્રરાજ મહામોહનુ જબરૂ યુદ્ધ.

પ્રકાશ અને અંધકાર.
શોરબકોર અને ધમાલ.
ચારિત્રરાજની હાર.

એક બાજુએ ચારિત્રધર્મરાજને અનુસરનારા રાજાઓનો મોટો સમૂહ પોતાની સાથેના વિલાસ કરતા કરોડો સેનાનીઓના સમૂહ સાથે સર્વના શસ્ત્રોની અંદરથી નીકળતા પ્રકાશના જાળોનો વિસ્તાર ફેલાવી ચારે તરફ પ્રસરેલ અંધકારનો નાશ કરી રહ્યો હતો, બીજી બાજુએ દુષ્ટાભિસંધિ વિગેરે મોહરાયના લશ્કરના અનેક પ્રચંડ ભયંકર રાજાઓ પોતાના રણશીંગડાઓ અને અવયવોની છાયા અને શરીરની શ્યામ પ્રભાના જોરથી એવો મોટો અંધકારનો પડદો ફેલાવી રહ્યા હતા કે જેથી જ્ઞાનરૂપ જે ઉદ્યોત ચાલ્યો આવતો હતો તે બંધ થઇ જતો હતો અને સૈન્યનુ યુદ્ધ ઘણુ ભયંકર ચાલવા લાગ્યુ, એ બીકણ માણસોના મનમા મોટો ભય ઉત્પન્ન કરતુ હતુ એમા અનેક પ્રકારના ચાળા થતા હતા, અનેક પ્રકારના વાજિંત્રો વાગતા હતા, એ વાજિંત્રોના અવાજથી સંસારમા સંચાર કરનાર જીવોનો સમૂહ ત્રાસ પામી જતો હતો અને એ મહા યુદ્ધ જોવા માટે વિદ્યાસિદ્ધો અને

વિદ્યાધરો મોટી સંખ્યામાં આવી પહોંચ્યા હતા એ યુદ્ધમાં મહામોહ રાજાના સેનાનીઓ પોતાના દુશ્મનોને પછાડતા હતા અને પોતાનો જય પોકારતા આગળ વધતા હતા

તે વખતે

> बहुदारुणशास्त्रशतैः प्रहृतं,
> दलिताखिलवारणवाजिरथम् ।
> श्रुतभीषणवैरिनिनादभया
> त्तदशेषमकम्पत धर्मबलम् ॥

ચારિત્રરાજનું ધર્મસૈન્ય અનેક પ્રકારના સેંકડો ભયંકર શસ્ત્રોનો માર ખાઇ ગયું, તેમની હાથી ઘોડા અને રથોની સર્વે ટુકડીઓ દળાઇ ગઇ અને દુશ્મનની ભયંકર ગર્જના સાંભળીને એ આખું લશ્કર ધ્રૂજી ગયું

પ્રાંતે એ વખતે મહાબળવાન્ ચારિત્રરાજ ઉપર બળવાન્ મહામોહ રાજાએ આ મહા યુદ્ધમાં જીત મેળવી ચારિત્રરાજના લશ્કરમાં ભંગાણ પડ્યું અને તેઓ ભાગીને પોતાના સ્થાનમાં પેસી ગયા મહામોહના સેનાનીઓ મોટેથી સોર બકોર કરતા પોતાના દુશ્મનની પછવાડે પડ્યા અને તેની ચારે તરફ ઘેરો નાખી દીધો આખરે મોહરાજાનું રાજ્ય ચારે તરફ ફેલાયું અને ચારિત્રરાજ ઘેરામાં અંદર સપડાઇ રહ્યા

[1]પિતાજી! તે વખતે માર્ગાનુસારિતાએ મને કહ્યું "કેમ ભાઇ! કુતૂહળ બરાબર જોયું? હવે તારી જિજ્ઞાસા બરાબર તૃપ્ત થઇ?"

મેં જવાબમાં કહ્યું "અરે હા! માસી! તમારા પ્રસાદથી મારી હોંસ તો બરાબર પૂરી થઇ, હવે મારી એક માગણી છે તે આપ કૃપા કરીને પૂરી પાડો, આ લડાઇનું ખરેખરૂં મૂળ કારણ શું છે તે હજી મારા સમજવામાં આવ્યું નથી તે આપ સ્પષ્ટ કરીને મને જણાવો"

કલહનું મૂળ કારણ.
ઘ્રાણની મૂળ શુદ્ધિ.
વિચારનું સ્વદેશે પરિવર્તન.

માર્ગાનુસારિતાએ મને જવાબ આપ્યો "ભાઇ! એ મોટી

---

૧ વિચારકુમાર પોતાના પિતા બુધકુમારને વાર્તા કહેતા કહે છે

લડાઇ ચાલતી હતી તે વખતે પેલા રાગકેસરિ[1] રાજા પાસે અનેક બહાદુરીના કામો કરીને નિપુણ થઇ ગયેલો મત્રી[2] જોયો હતો તે તને

અદરની ખટપટ

યાદ હશે એ મત્રીએ આ જગતને સાધવાની ઇચ્છાથી અગાઉ પોતાના પાચ માણસો મોકલી આપ્યા હતા હવે વાત એમ બની હતી કે ચારિત્ર રાજાના એક સતોષ નામના મત્રીએ તે પાચે માણસોને રમત માત્રમા હરાવી દીધા હતા અને તેમને હડાની પાછા કાઢ્યા હતા, એ વખતે આ બને પક્ષોને જે અરસ્પરસ વિરોધ બધાયો હતો તેને લઇને અત્યારે આવુ મહા ભયકર યુદ્ધ અતરંગ રાજાઓમા થયુ આ બધી અદરના રાજાઓની અદર અદરની ખટપટનુ પરિણામ છે”

વિચાર કહે છે કે પિતાજી! મેં ત્યાર પછી માર્ગાનુસારિતાને પૂછ્યુ “એ પાચ મનુષ્યોની તમે વાત કરી તેના નામો શા છે? અને પાચે આ જગતને કેવી રીતે સાધે છે તે તો મને સમજાવો”

માસીએ મને જવાબ આપતા જણાવ્યુ “દીકરા વિચાર! એ પાચેના નામ અનુક્રમે સ્પર્શ, રસના, ઘ્રાણ, દૃષ્ટિ અને શ્રોત્ર એમ કહેવાય છે એ સ્પર્શ, રસ, ગધ, રૂપ અને શબ્દ પ્રથમ તો પ્રાણીના

પાચેની શક્તિ

મનને પોતાની તરફ ખેંચે છે અને પછી તે દ્વારા તેણે જગતને સાધી લે છે તને આ પાચેની શક્તિની કેટલી વાત કહુ! એ પાચમાંનો દરેકે દરેક એટલો બળવાન્ છે કે તે એકલો જ આખા જગતને વશ કરી શકે, સાધી શકે, કબજે કરી શકે, એટલી તેનામા તાકાત છે હવે જ્યારે એ પાચે એકઠા થાય ત્યારે તેઓ જગતને સાધે તેમા નવાઇ જેવુ શુ છે?”

પછી મેં મારી માસીને કહ્યુ “માજી! હવે દેશ જોવાનુ મારે કૌતુક પૂર્ણ થયુ તમારી કૃપાથી મેં થોડા વખતમા બહુ જોઇ લીધુ હવે હુ મારા પૂજ્ય પિતાજીની પાસે પાછો જઇશ”

માર્ગાનુસારિતા માસીએ મને કહ્યુ “ભાઇ! આ લોકોની ચેષ્ટા તેં જોઇ છે હવે હુ પણ તારી પછવાડે ત્યા આવુ છુ”

---

૧ મહામોહના આ પુત્રનું વર્ણન અગાઉ આવી ગયુ, જુઓ પ્ર ૩ પ્ર ૪ તથા પ્ર ૪ પ્ર ૧૩

૨ રાગકેસરિના આ મત્રીનુ નામ વિષયાભિલાષ છે, જુઓ પ્ર ૩ પ્ર ૪ સતોષ સબધી હકીકત પણ ઉપર આવી ગઇ, જુઓ સદર પ્રકરણ તથા પ્ર ૪ પ્ર ૩૧

ઘ્રાણ સાથે વર્તના.
(બુધનો તત્સંબંધી નિર્ણય.)

પિતાજી! આ પ્રમાણે બધી બાબતોનો નિર્ણય કરીને હું તુરત અહીં આવ્યો હવે મારે આપને કહેવાની હકીકત એ છે કે આ ઘ્રાણ નામનો જે તમારો દોસ્તદાર થયો છે તે બીલકુલ સારો નથી, એ તો ભોળા માણસોને છેતરનારો છે અને મનુષ્યોને હેરાન કરનારો અને સંસારમાં રખડાવનારો છે રાગકેસરિએ મનુષ્યોને હેરાન કરવા જે પાંચ માણસો મોકલી આપ્યા છે તેમાંનો તે ત્રીજો માણસ છે.[1]

*   *   *   *   *

*   *   *   *   *

વિચારકુમાર પોતાના પિતા બુધકુમાર પાસે આ હકીકત નિવેદન કરતો હતો તેવામાં તો માર્ગાનુસારિતા ત્યાં આવી ચઢી[2] અને વિચારકુમારે જે હકીકત કહી હતી અને તે પછી ઘ્રાણ સાથે કેવા પ્રકારનો સંબંધ રાખવો તે બાબતમાં જે હકીકત અને અભિપ્રાય બતાવ્યો હતો તે સર્વ બાબતનું તેણે સમર્થન કરી, વિચારની વાતને પોતાનો ટેકો આપ્યો, એને પરિણામે ઘ્રાણનો ત્યાગ કરવા સંબંધમાં બુધના મનમાં પાકો નિર્ણય થયો

ઘ્રાણ સાથે વર્તના.
(મંદનો તત્સંબંધે પ્રાણત્યાગ.)

હવે બીજી બાજુએ પેલો મન્દકુમાર ભુજગતાની સોબતમાં પડી જઇને ઘ્રાણ મિત્રની લાલનાપાલના કરવામાં આખો વખત તૈયાર રહેતો હતો અને તેટલા સારૂ મારા સારા સુગંધી દ્રવ્યો મેળવવાની બાબતમાં હમેશા પ્રયત્ન કરી રહ્યો હતો, પોતાના મિત્રને રાજી કરવા સારૂ અનેક કષ્ટ સહન કરીને પણ સુગંધી લેવાનો પ્રસંગ કદિ છોડતો ન હોતો હવે હકીકત એમ બની કે એ જ ધરાતળ નગરમાં *એક દેવરાજ નામનો રાજા હતો, તેને લીલાવતી નામની સ્ત્રી હતી*

---

૧ આ પ્રકરણની શરૂઆતમાં ઘ્રાણની ઉત્પત્તિ સંબંધી જે વાર્તા વિચાર કુમારે પોતાના પિતા(બુધ)ને કહેવા માંડી હતી તે અત્ર પૂર્ણ થઇ આ આખી વાર્તા ધવળરાજ સન્મુખ મહાત્મા મુનિએ કહેવા માંડી છે તે હજુ ચાલુ છે તેની શરૂઆત પ્રકરણ ૧૭ થી થઇ છે

૨ વિચાર પછી માર્ગ પર ચઢાય છે—એ વિકાસક્રમ છે

એ ¹લીલાવતી મદકુમારની બહેન થતી હતી હવે મન્દકુમાર એક દિવસ પોતાની બહેનને ઘેર ગયો સયોગ એવો થયો કે જે વખતે મન્દકુમાર પોતાની બહેનને ઘેર ગયો તે અવસરમા તેના ગયા પહેલા એ લીલાવતીએ પોતાની શોકના દીકરાને મારી નાખવા માટે એક ઘણા હલકા માણસ પાસે ગધનો સયોગ એકઠો કરાવ્યો અને તેની એક પડી તેયાર કરી બાહથી સુગધી લાગતી તે વિષમય પુડી (પડિકુ) એવી તેયાર કરી હતી કે તેને સુંઘતા જ સુંઘનારનુ મરણ થાય હવે લીલાવતીએ અવસર જોઇને તેનો ઉપયોગ કરવા સારૂ એ પડિકાને પોતાના ઘરના બારણા આગળ મૂકી રાખ્યુ તેની ગણતરી એની હતી કે શોકનો છોકરો આવીને તરત જ તે સુંઘશે એટલે એનુ કામ પતી જશે સુગધી દ્રવ્યના પડિકાને બારણા આગળ ગોઠવીને તે ઘરમા ગઇ, ત્યાર પછી થોડી જ વારમા મન્દકુમાર ત્યા આવી ચઢ્યો અને ઘરમા દાખલ થતા પેલુ પડિકુ તેણે જોયુ તે જ વખતે ભુજગતાએ અદરથી હુકમ કર્યો એટલે ભાઇસાહેબે એ પડિકુ છોડ્યું અને ઘ્રાણને એ ગધ અર્પણ કર્યો ઘ્રાણે જેવુ તે પડિકુ સુંઘ્યુ કે તુરત જ તેના આખા શરીરમા મૂર્ચ્છા વ્યાપી ગઇ અને તે જ ક્ષણે તે જ વખતે મદકુમાર જમીનપર પડી ગયો અને મરણ પામ્યો ²

ઘ્રાણની આસક્તિમા લપટાયલા મન્દકુમારના આવા હાલહવાલ થયેલા જાણીને બુધકુમાર તેના સબંધમા વધારે વિરક્ત થયો

બુધ દીક્ષા.

પછી બુધકુમારે પોતાની સાળી માર્ગાનુસારિતાને પૂછ્યુ "ભદ્રે! મને આ ઘ્રાણથી તો હવે ઘણો કટાળો આવ્યો છે હવે મારો એની સાથે કોઇ પણ પ્રકારનો સબધ ન થાય અને એ મારાથી દૂર જ રહે એવો કોઇ ઉપાય બતાવો"

માર્ગાનુસારિતાએ જવાબમા કહ્યું "દેવ! પેલી ભુજગતાનો ત્યાગ કરીને તમે સદાચારપરાયણ થઇ જાઓ અને સાધુઓના સમુદાયમા રહો એવી રીતે તમે સદાચાર સેવશો અને સાધુઓની વચ્ચે રહેશો એટલે એ ઘ્રાણ તમારી પાસે હશે તો પણ તમને કોઇ

---

૧ આ લીલાવતીનું પાત્ર નવુ છે મદની બહેન હોવાથી અધમ પ્રકૃતિની હોય તે બનવા જોગ છે

૨ શોકના પુત્રને મારવાની ઇચ્છાવાળી લીલાવતીએ પોતાના ભાઇનો ઘાત કર્યો તે વિચારવા યોગ્ય છે અને નઠારાઇ કરનાર પોતે જ ખાડામા ઉતરે છે આવા પ્રસ ગ વ્યવહારમા ઘણા બનતા જોવામા આવે છે

પ્રકારના દોષો લગાડી શકશે નહિ, એની છાયા તમારી પર જરાએ પડશે નહિ અને એમ કરતા કરતા ધીમે ધીમે તેનો સર્વથા ત્યાગ થઇ જશે"

માર્ગાનુસારિતાએ કહ્યું તે પ્રમાણે કરવુ પોતાના આત્માને હિતકારી લાગવાથી બુધકુમારે તે પ્રમાણે કરવાનો નિર્ણય કર્યો અને તે વખતે એક સદ્‌ગુરૂનો યોગ પણ થઇ ગયો એટલે તેણે તે પ્રમાણે કરી દીધુ, અર્થાત્ તેજ પ્રસગે બુધકુમારે ગુરૂમહારાજ પાસે દીક્ષા લીધી અને પોતે સુદર આચાર પાળવામા તત્પર થઇ ગયા ધીમે ધીમે આગમમા બતાવેલ શુદ્ધ ભાવો એના જાણવામા આવ્યા અને એ ગુરૂમહારાજની સેવામા વધારે તત્પર થતો ગયો એટલે આચાર્ય મહારાજે એને પોતાનો ગચ્છ ચલાવવા સૂરિપદયોગ્ય પાત્ર જાણી લીધો અને તેનામા કેટલીક લબ્ધિશક્તિઓ પણ ઉત્પન્ન થઇ આખરે ગુરૂ મહારાજે એને સૂરિપદે-આચાર્યના સ્થાનપર-સ્થાપન કર્યો

*   *   *   *

*   *   *

[1]બુધસૂરિ પોતાની હકીકત આગળ કહેતા ધવળરાજને કહે છે કે "હે રાજન્! તમને પ્રતિબોધ કરવા સારૂ એ બુધસૂરિ પોતાના ગચ્છને એક સ્થળે મૂકીને કોઇ પણ શિષ્યને સાથે લીધા સિવાય એકલા અહીં આવેલ છે જે માણસ તમારી પાસે આ હકીકત કહે છે અને તમારા જેવા જે હકીકત સાભળે છે તે કહેનાર બુધનામનો માણસ તે હુ પોતે જ છુ"

બુધચરિત્ર સપૂર્ણ.

૧ આ ચરિત્ર પ્રકરણ ૧૭ પૃ ૧૨૮૮ થી શરૂ થાય છે આખી વાર્તા અમારી-જીવ સદાગમ સમક્ષ કહે છે તે લક્ષ્યમા રાખવુ એ સંસારીજીવ અત્યારે વામદેવ છે અને બુધસૂરિ પોતાનુ વૃત્તાંત ધવળરાજ અને વિમળકુમારને કહે છે તે વખતે તે પણ હાજર છે

પ્રકરણ ૨૦ મું.

વિમળા દીક્ષા

ધવળરાજના પૂછવાથી બુધસૂરિએ છેલ્લા ત્રણ પ્રકરણમા વર્ણવ્યુ તે ચરિત્ર ખાસ લાભનો હેતુ લક્ષ્યમા રાખી અન્યપર ઉપકાર કરવા સારૂ સભળાવ્યુ, એમા ઘ્રાણની ઉત્પત્તિ, ચારિત્રરાજની હાર, મદની મૂર્ખાઇ, વિચારની અનેકદેશીયતા, બુધનુ સારગ્રહણ, વિગેરે અનેક બાબતો મુદ્દાસર જણાવી અને છેવટે પોતાની ઓળખાણ આપી તે વાતનુ રહસ્ય જણાવતા તેઓશ્રીએ સભાષણ આગળ ચલાવ્યુ –

* * *

જીવન હકીકતનુ સાદૃશ્ય.
મહામોહાદિનો સખ્ત સપાટો.
ભય વગરનુ એક જ સ્થાન.

બુધસૂરિ—"રાજન્! મારૂ આખુ ચરિત્ર તમારી પાસે કહેવામા આવ્યુ તે સાથે મારા બોધનુ કારણ પણ તમોને દર્શાવ્યુ જે હકીકત મારા સબધમા બની છે તેને મળતી હકીકત તમારા સવના સબધમા લગભગ સરખી જ બને છે એમ તમારે સમજવુ એનુ કારણ એમ છે કે આ ત્રણે લોકમા મનુષ્યો અહીં તહીં વિચરે છે, હરે ફરે છે અને તેની પછવાડે મહામોહ વિગેરે શત્રુઓ તેને હેરાન કરવા સારૂ દોડતા ફરે છે એ મહામોહ અને તેના તાબાના સર્વ સેનાનીઓ ઘણા ભયકર છે, બહુ આકરા છે અને તેથી જે જે પ્રાણી એના સપાટામા આવે છે તેના તેઓ કકડે કકડા કરી નાખે છે અને એક ક્ષણવારમા એ પ્રાણીને તદ્દન ઉથલાવી નાખે છે, ચુટી નાખે છે, ફેંકી નાખે છે એવી રીતે મોહરાય અને તેના સેનાનીઓ પ્રાણીઓને

મુઝની રહેલા છે, તેના નિવારણ માટે આ જૈન શાસનરૂપ સ્થાન જ ઘણુ સારૂ છે, ભયવગરનુ છે અને હેરાનગતિનો સર્વથા અભાવ કરાવી શકે તેવુ છે જે પ્રાણીઓ આ તત્ત્વરહસ્ય સમજ્યા હોય, જેઓ એ ભયથી ત્રાસ પામ્યા હોય અને જેઓ તેનાથી મુક્ત થવા ઇચ્છતા હોય તેઓએ આ નિર્ભય સ્થાનમા પ્રવેશ કરવો સારો છે અને હે રાજન્! એમ કરવામા એક ક્ષણવાર પણ ઢીલ કરવી યુક્ત નથી, તેથી કાળકૂટ જેવા ભયકર ઇંદ્રિયના વિષયોને છોડી દો અને આ દિવ્ય પ્રશમ સુખરૂપ અમૃતનુ પૂરેપૂરૂ પાન કરો"

ધવળરાજનો શુભ આશય.
પ્રતાપથી પરિવારનો વિકાસ.
રાજાના મત સાથે સર્વ સંમત.

ઉપર પ્રમાણે હકીકત કહી રહસ્ય સમજાવી બુધસૂરિ મૌન રહ્યા એટલે ધવળરાજે આશયપૂર્વક વિમળકુમાર સામુ જોયુ અને પોતે સહજ મ્હોં મલકાવ્યુ, વળી તે જ વખતે ચોક્કસ આશયપૂર્વક સર્વ સભાજનો તરફ પણ નજર કરી ચો તરફ નજર નાખ્યા પછી તેણે (ધવળરાજે) બોલવા માડ્યું "અરે લોકો! મહાત્મા બુધ ભગવાને આપણને સર્વને ઉપદેશ આપ્યો તે તમે સર્વેએ સાભળ્યો છે? તમારા સર્વના ચિત્તમા તે ઉપદેશ લાગ્યો છે? તેમનુ વચન તમારા મન ઉપર ચોટ્યુ છે?"

એ વખતે કમળનો આખો સમૂહ જેમ સૂર્યના પ્રતાપથી (આકરા તાપથી) વિકાસ પામે તે પ્રમાણે બુધસૂરિ રૂપ સૂર્યના પ્રતાપ (તેજ)થી સર્વ પરિવાર વિકાસ પામ્યો અને તેઓના મુખપર આનદ છવાઇ રહ્યો, તેઓએ ભક્તિથી હાથ જોડ્યા અને કપાળ સુધી તેને લઇ આવી મસ્તક નમાવીને સર્વ લોકો એક સાથે નીચે પ્રમાણે જવાબ આપવા લાગ્યા-"દેવ! અમે આ મહાત્માના વચન બહુ સારી રીતે ધ્યાન આપીને સાભળ્યા અને આપ મહા ભાગ્યવાનના પ્રસાદથી તે વચનોમા રહેલો સુંદર ભાવ અમે જાણ્યો પણ ખરો, અમારા મન અત્યાર સુધી અજ્ઞાનરૂપ અધકારથી છવાઇ રહેલા હતા તેને આ મહાત્માએ અધકાર દૂર કરીને પ્રકાશમાન કર્યાં અને અમે સર્વે મિથ્યાત્વના ઝેરથી ઝોલા ખાતા હતા તે સર્વના ઉપર અમૃતસિંચન કરીને અમને સર્વેને જીવતર આપ્યુ ઉપકારી મહાત્માએ જે વચન કહ્યા તે અમને સર્વને બરાબર પરિણામ પામ્યા છે, અમારે ગળે એ સર્વ

વાત બરાબર ઉતરી છે, તેથી હવે મહારાજ! તત્સબંધે એમણે જે આદેશ ફરમાવ્યો છે તે સબંધમાં જરા પણ વિલબ ન કરશો”

રાજ્યચિંતા અને વિમળ.
નિર્વાણને અંગે પિતૃધર્મ.
વિમળનો પિતાસાથે સદ્ચાર.

આખી પરિષદ્ તરફથી જ્યારે ધવળરાજને આવો સુંદર જવાબ મળ્યો ત્યારે તે મનમાં બહુ આનદ પામ્યા રાજાના મનમાં શું હતું તે સભાજનો સમજતા હતા અને સભાજનોનો જવાબ જો હતો તેનો આશય રાજા સમજતા હતા જ્યારે મનના આશયને તુરત અમલમાં મૂકવાનો આતર આશય સર્વનો જણાતો હતો ત્યારે તે બાબતનો અમલ કરવા સારૂ પ્રથમ રાજ્ય ઉપર કોઇની સ્થાપના અવશ્ય કરવી જોઇએ, રાજ્યને માટે વ્યવસ્થા કરવી જોઇએ અને રાજ્યચિંતાનો ભાર કોઇના માથાપર મૂકવો જોઇએ રાજાનું મન સ્વાભાવિક રીતે વિમળ કુમારને રાજ્યગાદી આપવાનું જ થાય તેથી રાજાએ તેને ઉદ્દેશીને કહ્યું “પુત્ર! હું તો હવે દીક્ષા લઇશ, તું રાજ્યને બરાબર જાળવ મારા મોટા પુણ્યના ઉદયથી આ મહાત્મા ગુરૂનો મને આજે યોગ મળ્યો છે”

રાજાએ જ્યારે આવી રીતે રાજ્યત્યાગ અને પુત્રરાજ્યાભિષેકની વાર્તા કરી ત્યારે વિમળકુમારે તેને જવાબ આપતા કહ્યું “અરે પિતાજી! આ દુ ખથી ભરેલા રાજ્યપર આપ મને સ્થાપવા ઇચ્છા રાખો છો તે ઉપરથી મને એમ લાગે છે કે આપનુ મારાપર હેત નથી, આપનો મારાપર ચાહ નથી, આપના ચિત્તનો મારાપર ખરો પ્રેમ નથી અરે પિતાજી! આપ તો સસારથી નિર્વાણ તરફ જાઓ છો અને મને દુ ખથી ભરેલા સસારમાં ફેંકી જાઓ છો! એ તો આપે ઘણી સારી વાત કરી!’

વિમળકુમારના આવા વચન સાભળીને ધવળરાજ ઘણા રાજી થયા અને જવાબમાં તત્ત્વદર્શી પિતાએ કહ્યું કે “પુત્ર! તારા વિચાર સુંદર છે અને તે અવસરને યોગ્ય બહુ સારૂં કહ્યું છે તારી એવી ઇચ્છા છે તો તને પણ અહીં છોડી જઇશ નહિ”

રાજ્યાસને કમળ.
અષ્ટાન્હિકા મહોત્સવ.
દીક્ષાદિ રત્નની પ્રાપ્તિ.

પછી ધવળરાજે કમળ નામનો બીજો પુત્ર હતો તેને રાજ ગાદીએ બેસાડ્યો

ત્યાર પછી આઠ દિવસ સુધી ઘણા આડંબરથી જિનપૂજા કરી, મોટા પાયા ઉપર અઠ્ઠાઇ મહોત્સવ કર્યો, આખા દેશમા અને નગરમા અનેક દીન, દુ ખી અને યાચકને વિધિપૂર્વક પુષ્કળ દાન આપ્યુ, અનેક વસ્તુઓના દાન આપ્યા, અભયદાન આપ્યુ, આખા નગરમા મોટો ઉત્સવ કરાવ્યો અને તે અવસરઉચિત પોતાના સર્વ કર્તવ્યો કરી લીધા પછી શુભ દિવસે શુભ અવસરે આઠમે દિવસે પોતે, પોતાની રાણી, નિમળકુમાર, પોતાનો બધુવર્ગ અને અનેક નગરજનોસહિત બુધસૂરિ મહારાજા પાસે વિધિપૂર્વક દીક્ષા અગીકાર કરવા બહાર નીકળ્યા વિશેષ શુ કહેવુ? તે દિવસે બુધસૂરિપાસે જે જે લોકોએ તે અમૃતમય ઉપદેશ સાભળ્યો હતો તેમાના બહુ જ થોડા દીક્ષા લીધા વિના રહ્યા, ઘણાખરાએ રાજા સાથે ચારિત્ર ગ્રહણ કર્યું, જેઓ ઘરે ગયા તેમણે પણ સમ્યક્ત્વસહિત દેશવિરતિ વ્રત તો લીધુ, બાર વ્રતોથી વિભૂષિત થયા એ તો ખરૂ જ છે કે જેઓ રત્નની ખાણને પ્રાપ્ત કરે તેને પછી દારિદ્ય શેનુ રહે? શામાટે રહે?

પ્રકરણ ૨૧ મું.

વામદેવની નાસભાગ

મહાત્મા બુધસૂરિએ ધવળરાજના આગ્રહથી પોતાનુ ચરિત્ર કહ્યુ ધવળરાજ, નિમળ અને સર્વ પરિવાર તેનુ વસ્તુસ્વરૂપ સમજ્યા અને દીક્ષા લેવા બહાર પડ્યા આ સર્વ વાર્તા વામદેવની સમક્ષ બની હતી બુધસૂરિના ઉપદેશ દરમિયાન તે હાજર હતો એ સસારીજીવ–આપણો કથાનાયક છે અને પોતાનુ ચરિત્ર સદાગમ સમક્ષ ભવ્યપુરૂષની હાજરીમા કહે છે, અગૃહીતસકેતા અને પ્રજ્ઞાવિશાળા સામે બેઠા છે પોતાની હકીકત આગળ ચલાવતા સસારીજીવે (વામદેવે) કહેવાનુ ચાલુ રાખ્યુ —

દીક્ષાના ભયથી ગભરાયો.
મિત્રના પ્રેમસૌજન્યને વિસાર્યાં.
ગુરૂવિષે કૃતઘ્નતા કર્યાં.
અને નગર મૂકી નાસી છૂટ્યો.

અગૃહીતસંકેતા ! હુ તો આખી હકીકત બની તે દરમિયાન વામદેવ તરીકે બેઠો જ રહ્યો અને એ આચાર્ય મહારાજની રૂપ બદલવાની શક્તિ જોઇને, હકીકત જણાવવાની અને ખીલવવાની કુશળતા જોઇને, વાતને રૂપક આપવાની શક્તિ જોઇને, તેમજ મહામોહના અંધકારને દૂર કરે તેવા વચન સાભળીને પણ જરાએ પ્રતિબોધ પામ્યો નહિ, મારા મન ઉપર તેની જરાએ અસર થઇ નહિ અને મને એ વાત જરાએ બેઠી પણ નહિ એમ થવાનુ કારણ તને કહુ છુ તે તુ સાભળ તને યાદ હશે કે હુ જન્મ્યો ત્યારથી મારી સાથે [1]બહુલિકા (માયા) નામની એક બહેન થઇ હતી, તને વળી યાદ હશે કે એ મારી બહેન યોગનો માર્ગ જાણતી હતી અને મરજી આવે ત્યારે મારા શરીરમા પ્રવેશ કરીને મારા ઉપર આધિપત્ય (સત્તા) મેળવતી હતી હુ જ્યારે બુધસૂરિ પાસે આવ્યો ત્યારે તે મારા શરીરમા જ હતી અને પૂર્ણ જોસથી ઉછળી રહી હતી અને હે અગૃહીતસકેતા ! આવા આચાર્ય કે જે મહાત્મા હતા, અત્યત દયાળુ હતા, પરોપકારી હતા, સર્વ બાબતમા કુશળ હતા, મહાભાગ્યવાન પ્રતાપી હતા, તેવા વિશુદ્ધ જીવનવાળા મહાપુરૂષને મેં એ બહુલિકાની શીખવણીથી દુષ્ટાત્મા બનીને તે વખતે એક મોટા ધૂતારા માન્યા મેં તો એમ જ માન્યુ કે એ સાધુના વેશમા કોઇ ખરેખરો પાખડી આવેલો છે અને કોઇ ઇંદ્રજાળ જેવી રચના કરીને લોકોને ખોટી ચતુરાઇ બતાવી સર્વેને સારી રીતે છેતરનારો છે હુ વળી વિચારતો હતો કે અહો ! આની ઠગવિદ્યા તો જુઓ ! એણે કેવી મોટી યુક્તિબધ જાળ પાથરી છે ! એનુ વાચાળપણુ પણ કેવુ જબરૂ છે ! અરે આનાથી છેતરાઇ ગયેલા રાજા વિગેરે મૂરખા છે, અક્કલ વગરના છે, ભોળા છે ! અગૃહીતસકેતા ! વાત એમ છે કે જે પ્રાણી એ બહુલિકાને વશ પડેલા હોય છે તેઓ જાતે દુરાત્મા (અધમ) હોઇ આખી દુનિયાને ધૂતારી માને છે, જેની આખમા કમળો થયેલ

માયાનેયોગે અસદારોપ

મહાત્માને ધૂતારા માન્યા

---

[1] જુઓ પ્ર ૫ પ્ર ૬

હોય તે સર્વત્ર પીળુ દેખે છે, તેમ જેઓ લુચ્ચા અને માયાવી હોય છે તેઓ અન્યને પણ પોતાની જેવા જ માને છે મેં પણ અનેક પ્રકારની સાચી ખોટી કલ્પના કરી, બુધાચાર્યને ધૂતારા લુચ્ચા છેતરનાર માન્યા અને એવી ખોટી કલ્પનાને પરિણામે એમના વિશુદ્ધ વચનની મારાપર જરાએ અસર ન થઇ અને હુ જરા પણ પ્રતિબોધ ન પામ્યો

આચાર્ય મહારાજ જ્યારે દેશના આપતા હતા અને પોતાનુ ચરિત્ર કહેતા હતા ત્યારે ઉપરની સર્વ હકીકતનો બની, મતલબ, એ મને વિચારો મને તેમના ઉપદેશના અવસરે આવી ગયા હવે નગરમા મહોત્સવ થઇ રહેવા આવ્યો અને રાજાને દીક્ષા લેવાનો અવસર તદ્દન નજીક આવ્યો તે વખતે મેં પાપીએ વિચાર કર્યો કે મારો મિત્ર વિમળ મને આગ્રહ કરીને જરૂર દીક્ષા અપાવશે, માટે એ મને

નાસી જવાની સફળતા

દબાણ કરે કે આગ્રહ કરે તે પહેલા જ તેને છેતરીને અહીંથી છટકી જઉં જો અહી રહ્યો તો જરૂર મનથી નહિ તો તેની ખાતર પણ દીક્ષા લેવી પડશે–આવો વિચાર કરીને મુઠ્ઠી વાળીને હુ તો ત્યાથી નાઠો અને એટલે દૂર ભાગી ગયો કે જ્યાથી એ લોકોને મારૂ નામનિશાન પણ માલૂમ ન પડે, મને શોધવા માણસો મોકલે તો તેમને પણ મારો પત્તો ન મળે એટલા દૂર પ્રદેશમા ગયા પછી મારા જીવમા જીવ આવ્યો, મને નિરાત વળી અને મેં છૂટકારાનો દમ ખેંચ્યો

વામદેવ સબધી વિગતનાગે પૃચ્છા.

બહુલિકા સ્તેય મુક્તિ ઉપાય વિચારણા.

અયોગ્યતાને લઇને અવધીગણાનો ઉપદેશ.

હવે દીક્ષા લેવાનો દિવસ જ્યારે આવી પહોંચ્યો ત્યારે વિમળ કુમારે મારે (વામદેવ) માટે ઘણી તપાસ કરાવી, ચો તરફ માણસો મોકલ્યા અને મારો પત્તો મેળવવા પ્રયાસ કર્યો પણ આખરે જ્યારે તેને મારા સબધી કાઇ જ સમાચાર મળી શક્યા નહિ ત્યારે તે મારો મિત્ર હોવાથી તેમા મનમા મારે માટે ચિંતા થઇ અને આખરે તેણે બુધાચાર્યને પૂછ્યુ કે "સાહેબ ! વામદેવ ક્યા ગયો છે? અને શુ કારણ વિચારીને ગયો છે? તે અહીં જણાતો નથી તો તેનુ શુ થયુ છે?" ગુરૂમહારાજે પોતાના જ્ઞાનનો ઉપયોગ મૂકીને મારૂ આખુ ચરિત્ર જાણી લીધુ[1] અને પછી તે સર્વ હકીકત તેમણે વિમળકુમારને કહી

સજ્જનની સહૃદયતા

---

૧ શ્રુત જ્ઞાનનો બરાબર ઉપયોગ મૂકે તો કેવળી જેવી રીતે ભાવો દેખીને કહે છે તેવા જ ભાવો શ્રુતજ્ઞાની અનુમાનથી કહી શકે છે

બતાવી વિમળે હું શામાટે નાસી ગયો હતો તે હકીકત જણ્યા પછી ગુરૂમહારાજને પૂછ્યું "સાહેબ ! આપની આવી અમૃતધારા જેવી દેશના સાંભળ્યા છતાં મારો એ મિત્ર વામદેવ આવા પ્રકારની ચેષ્ટા કરે છે, આપના વાક્ય ઉપર પ્રતીતિ લાવતો નથી અને હજુ પણ રખડ્યા કરે છે ત્યારે શું તે ભવ્ય[1] જીવ નથી?"

જ્ઞાનીનો ખુલાસો

ગુરૂમહારાજે આ પ્રશ્નનો જવાબ આપતાં વિમળકુમારને કહ્યું "કુમાર ! એ વામદેવ અભવ્ય તો નથી, પણ એ ત્યારે એ આવા પ્રકારનું વર્તન કરે છે તેનું ખાસ કારણ છે તે તને કહી સંભળાવું છું એને એક બહુલિકા નામની અંતરંગ બહેન છે, તે મહા ભયંકર જોગણી છે, અંદર રહીને કારસ્થાન કરનારી છે અને વામદેવને તેના ઉપર ઘણો જ સ્નેહ છે વળી એને એક સ્તેય નામનો અંતરંગ ભાઇ છે તેના ઉપર પણ એનો ઘણો રાગ છે એ વામદેવ ઉપર એ માયા અને સ્તેયનું ઘણું જોર ચાલે છે તે બન્નેની અસરતળે એણે અત્યારે આવા પ્રકારનું વર્તન કર્યું છે અગાઉ પણ એ બન્નેની અસરતળે જ એણે રત્નવિગેરેની ચોરી કરી હતી એ વામદેવના ઘણા વિચિત્ર વર્તનનું કારણ એકંદરે તે અંતરંગ ભાઇ બહેનો (માયા અને સ્તેય) જ છે આવા પ્રકારનું એ વર્તન કરે છે તેમાં એનો કાંઇ ખાસ દોષ નથી, એનું અત્યારે ચાલતું જ નથી, બાકી પ્રકૃતિથી[2] તો એ ઘણો સુંદર છે, અત્યારે તે જે જે દોષો કરે છે તેનું કારણ તેનો બહુલિકા (માયા) અને સ્તેય (ચોરી) સાથેનો સંબંધ જ છે"

ગુરૂમહારાજનો આવો જવાબ સાંભળીને વિમળકુમારે એક ઘણો સૂચક સવાલ કર્યો "ગુરૂમહારાજ ! ત્યારે એ બાપડો તે અંતરંગ દુષ્ટ ભાઇ બહેનથી કોઇ દિવસ છૂટશે ખરો કે નહિ ? તે પણ આપ મને જણાવો."

છૂટકારાનો ઉપાય

ગુરૂમહારાજે અત્યંત ગંભીરતાથી જવાબ આપતાં કહ્યું "વિમળ ! ઘણા લાંબા કાળ પછી એ બન્ને ભાઇ બહેનથી એનો છૂટકારો થશે, તેનું કારણ કહું છું તે લક્ષ્યમાં લઇ લેજે અને એનો છૂટકારો કેવી રીતે થશે તે પણ તું સમજી રાખજે

---

૧ ભવ્ય યોગ્ય સામગ્રીના સદ્ભાવે મોક્ષ જવા યોગ્ય જીવ
૨ મૂળ દૃષ્ટિએ

"વિગદમાનસ નામના નગરમા એક શુભાભિસન્ધિ[1] નામનો રાજા છે, તેને અત્યત નિર્મળ આચારવાળી બે ભાર્યાઓ છે, તેઓના નામ અનુક્રમે શુદ્ધતા અને પાપભીરૂતા છે એ શુદ્ધતા ભાર્યાથી સદરહુ રાજાને ઋજુતા નામની દીકરી થયેલી છે અને પાપભીરૂતા ભાર્યાથી અચૌર્યતા નામની દીકરી થયેલી છે એ બન્ને કન્યાઓ ઘણી સારી છે, ભલી છે, સુદર છે એમાની જે ઋજુતા નામની કન્યા છે તે અત્યત સરળ છે, સાધુજીવન ગાળનારી છે, સર્વ લોકને સુખ આપનારી છે અને તમારા જેવા પુરૂષોને સારી રીતે જાણીતી છે એ રાજાની બીજી 'અચૌર્યતા નામની દીકરી છે તે પણ કોઇ પણ પ્રકારની સ્પૃહા વગરની છે, શિષ્ટ પુરૂષોને ઘણી વહાલી છે અને સર્વ પ્રકારે ઘણી સુંદર છે એ અચૌર્યતા રાજકન્યાની પણ તમારા જેવાને તો સારી રીતે પ્રતીતિ થયેલી છે જ્યારે તારો મિત્ર (વામદેવ) એ બન્ને ભાગ્યશાળી કન્યાને પરણશે ત્યારે સ્તેય અને બહુલિકા તેના ઉપર કોઇ પણ પ્રકારનુ જોર ચલાવી શકશે નહિ એનુ કારણ એ છે કે એ ઋજુતા અને અચૌર્યતા બહુલિકા અને સ્તેયના વિરોધી છે, તેથી બન્ને એક બીજાની સાથે રહી શકતા નથી, ઋજુતા હોય એટલે બહુલિકાને ચાલી જવુ પડે છે અને અચૌર્યતા હોય એટલે સ્તેયને ચાલી જવુ પડે છે, માટે જ્યારે એ ઋજુતા અને અચૌર્યતાનો એને લાભ થશે ત્યારે તે બહુલિકા અને સ્તેયથી છૂટકારો પામશે અત્યારે વામદેવની ધર્મપ્રાપ્તિને માટે જરા પણ યોગ્યતા નથી, તેથી હાલ તો તેની ઉપેક્ષા કરવી, તેને માટે બેદરકારી રાખવી અને તેને જવા દેવો એ જ યોગ્ય છે અત્યારે એને માટે પ્રયાસ કરવો તદ્દન નકામો છે, કારણ કે પેલી બહુલિકા અને સ્તેય તેને ધર્મસન્મુખ થવા દે એમ નથી"

મુનિમહારાજના આના વચન સાભળીને મારા મિત્ર મહાત્મા વિમળકુમારે પોતાના મનમા મારા સબધી તે જ પ્રમાણે નિર્ણય કરી દીધો અને મારી ઉપેક્ષા કરી મારા સબધી વિચાર પણ છોડી [3]દીધો

૧ શુભાભિસન્ધિ–એટલે સારી બાબત સાથે જોડનાર–પુણ્ય દુષ્ટાભિલાષથી વિપરીત એની શુદ્ધતા–પવિત્રતા સાથી ઋજુતા–સરળતા દીકરી થાય કારણ શુભ સયોગ અને વસ્તુશુદ્ધતા સરળતાને જ જન્મ આપે અને ત્યા સરળતા હોય તો કારસ્થાન, ગોટાળા કે કપટને સ્થાન રહેતુ જ નથી

૨ પાપભીરૂતાથી અચૌર્યતા એટલે ચોરી નહિ કરવી એવો ભાવ જન્મે એ પણ શુભ સયોગનુ પરિણામ જ છે

૩ ત્યાર પછી વિમળકુમાર અને ધવળરાજે દીક્ષા લીધી અને તેની પાલના કરી આત્મોદ્ધાર કર્યો તે હકીકત ઉપરથી સમજી લેવી

પ્રકરણ ૨૨ મું.

વામદેવના હાલહવાલ.

હું મહા પ્રપંચ કરી વિમળથી છૂટો પડી ગયો, મારૂં જન્મનું નગર છોડી દીધું, મારા મિત્રનો અપૂર્વ સ્નેહ વિસારી દીધો, મારી સંસારવૃત્તિને વિસારી ચૂક્યો અને સરળતા કે સૌજન્યના બદલામાં લુચ્ચાઇ અને તરકટને સ્થાન આપ્યાં અને મારી જાતને નસીબદાર માનતો હું બરાબર વખતે ખસી ગયો.

ચોરી અને માયાનું વામદેવપર પ્રાબલ્ય.
સરળ શેઠપર તેણે કરેલો અયોગ્ય પ્રયોગ.
ચોકીદારોએ મેળવેલો પત્તો અને વામદેવને સજા.

વિમળ મિત્ર પાસેથી નાસેલો હું કાંચનપુર નામના નગરમાં ગયો. ત્યાં જઇને હું બજારમાં ગયો. એક દુકાનપર સરળ નામનો શેઠ મારા જોવામાં આવ્યો. હું તેની દુકાનપર ગયો તે વખતે મારા શરીરમાં રહેલી બહુલિકા (માયા) જોરમાં આવી, વિકસ્વર થઇ, એની અસરતળે હું તે શેઠને પગે પડ્યો, જાણે હું કોઇ નાટક કરનારો હોઉં તેમ કૃત્રિમ આડંબર કરી મારી આંખમેં આનંદનાં આંસુથી ભરી દીધી, તે જોઇને સરળશેઠનું હૃદય પીગળી ગયું. પછી સરળશેઠ અને મારી વચ્ચે નીચે પ્રમાણે વાતચીત થઇ–

સરળશેઠ—"ભદ્ર! આ તને શું થયું છે? તું આમ શા માટે આંસું પાડે છે?"

વામદેવ—"પિતાજી! આપને જોતાં મને મારા પિતા યાદ આવી ગયા!"

સરળશેઠ—"ભાઇ! તું રડ નહિ, જો એમ જ છે તો જા, હું તને આજથી મારો પુત્ર ગણું છું."

વામદેવ—"આપને હુ મારા પિતા જ માનુ છુ"

સરળશેઠ મને તુરત જ પોતાને ઘેર લઇ ગયા અને પોતાની બધુમતી નામની સ્ત્રી હતી તેને મને સોંપી દીધો, અર્પણ કર્યો, તેણે મને ભોજન વિગેરે કરાવ્યુ, પછી મારૂ નામ કુળ વિગેરે સર્વ પૂછ્યુ, જે મેં સર્વ બરાબર જણાવ્યુ, સરળ શેઠને જ્યારે માલૂમ પડ્યુ કે હુ તેમની જ જાતનો છુ ત્યારે તેને પણ ઘણો આનદ થયો અને પછી તે બોલ્યા "પ્રિયે ! વહાલી ! આપણે ઘણા ઘરડા થયા છીએ અને અપુત્રીયા છીએ, તેની સ્થિતિ વિચારીને દેવે આપણને આ પુત્ર આપ્યો છે, અપુત્રીયાનો તે પુત્ર થશે અને વળી આપણુ ઘડપણ પણ પાળશે ચાલો, દેવે આ વામદેવ આપણને આપ્યો તે ઘણુ સારૂ થયુ"

પોતાના પતિના આવા સુંદર વચન સાભળી બધુમતી ઘણી રાજી થઇ ત્યાર પછી [1]સરળશેઠે તો મારાપર આખા ઘરનો ભાર આરોપણ કરી દીધો, હુ જાણે ઘરનો માલેક હોઉં તેમ મારી સાથે વર્તવા માડ્યુ, દુકાનની અદર ગુપ્ત સ્થળોમા જમીનમા રાખેલ હીરા મોતી રત્ન પરવાળા વિગેરે મહા મૂલ્યવાન ધન મને બતાવ્યુ

હવે શેઠને એ ધનની ઉપર ઘણી મૂર્છા હોવાથી તેઓ પોતાની દુકાનપર જ સુતા હતા અને મને પણ પોતાની સાથે સુવાડતા હતા એક દિવસ એવો બનાવ બન્યો કે અમે બન્ને વાળુ કરી સધ્યા વખતે ઘરે બેઠા હતા અને કાઇ સામાન્ય વાતો કરતા હતા તે વખતે સરળશેઠના એક મિત્ર બધુલ નામના તે નગરમા વસતા હતા તેને ત્યાથી શેઠને તેડુ આવ્યુ તેડવા આવનારે કહ્યુ કે તે રાત્રે બધુલને પ્રાપ્ત થયેલ પુત્રની છઠ્ઠી છે, રાત્રીજાગરણ છે, તેથી શેઠે જરૂર ત્યા આવવુ

આ નોતરૂ શેઠથી ના પાડી શકાય તેવુ ન હોતુ, તેથી શેઠે મને કહ્યુ "પુત્ર વામદેવ ! મારે તો બધુલને ઘરે જવુ પડશે તુ અત્યારે દુકાને જા અને સાચવીને રહેજે"

મેં તે વખતે જવાબ આપ્યો "પિતાજી ! આપની વગર મને એકલાને દુકાને જવુ તો ગમતુ નથી, આજે તો ઘરે રહીને મારી માતાજીની સેવા ઉઠાવીશ"

---

૧ માયાવી અને ચોરને વગર મહેનતે મળે તે ગમતુ નથી, ચોરી કરવા મન તલપી રહે છે, આ હકીકત વામદેવની ચેષ્ટાથી સ્પષ્ટ થાય છે ઘરધન વ્યાપાર મળ્યા તો પણ ત્યા સ્થિર રહી ન શક્યો એ માયાવીની ચળ પ્રકૃતિ બતાવે છે

સરળશેઠે વિચાર કર્યો દીકરાનો એની માતા ઉપર સારો સ્નેહ છે એથી તેઓ રાજી થયા છેવટે મારી મરજી આવે તો તેમ કરવાનુ કહી તેઓ પોતાના મિત્ર બધુલને ઘરે રાત્રીજગામા ગયા

હુ ઘરે રહ્યો રાત્રીને અવસર વધતો ગયો ત્યારે મારા શરીરની અદર રહેલો મારો સ્તેય (ચોરી) ભાઇ જાગૃત થઇ જોરમા આ યો એટલે તેની અસરતળે આવી શેઠનુ અમૂલ્ય ધન અને તેની દોલત દુકાનમા હતી તે સર્વ ઉડાવી જવાનો મને વિચાર થઇ આવ્યો એવો વિચાર આવતા તેને અમલમા મૂકવાનો નિર્ણય પણ મારા સ્તેય ભાઇની અસર તળે થઇ ગયો

અરધી રાત્રે હુ બરાબર ઊભો થયો અને દુકાનપર ગયો હુ જ્યારે દુકાન ઉઘાડતો હતો ત્યારે ચોકી કરનારા (રખેવાળો-પોલીસમેન) ત્યા આવી પહોંચ્યા, તેઓએ મને દૂરથી જોયો અને જોતા જ મને તેઓ ઓળખી ગયા હુ હજુ નવો માણસ હતો તેથી તેઓને જરા શકા થઇ કે આ ભાઇશ્રી અત્યારે મધ્ય રાત્રે દુકાન ઉઘાડીને શુ કરતો હશે? તેઓએ મને કાઇ પૂછ્યુ નહિ, પણ ચુપચૂપ રહીને હુ તેઓને ન જોઉં તેવી રીતે તેઓ મારી સર્વ હીલચાલપર નજર રાખી રહ્યા હવે શેઠે જે મહામુલ્યવાન્ ધન જમીનમા દાટેલુ હતુ તે મેં ખોદીને બહાર કાઢ્યુ અને તેજ દુકાનની પછવાડેના ભાગમા જમીનમા ખાડો ખોદીને તેમા દાટી દીધુ

એ સર્વ વ્યવસ્થા કરતા લગભગ સવાર પડવા આવી તે વખતે મેં (વામદેવે) મોટો હાહારવ કરી મૂકયો, ધમાલ કરી દીધી અને મોટેથી બૂમ પાડવા માડી એટલે નગરના અનેક લોકો ત્યા એકઠા થઇ ગયા અને સરળશેઠ પણ ત્યા આવી પહોંચ્યા તે વખતે ચોકી દારો પણ જાહેર થયા અને આમતેમ પૂછપરછ કરવા મડી ગયા

પ્રથમ સરળશેઠે મને સવાલ કર્યો "ભાઇ વામદેવ! શુ છે? આ બધી શેની ધમાધમ છે?"

મેં જવાબ આપ્યો "પિતાજી! અરે આપણે મરાઇ ગયા, લો ટાઇ ગયા, પિતાજી! ગજબ થઇ ગયો!" એમ કહી એણે ઉઘાડેલી દુકાન અને તેમા જે જમીનના ભાગમા મૂલ્યવાન્ હીરા વિગેરે દાટ વામા આવેલા હતા તે સ્થાન બતાવ્યુ

સરળશેઠે પૂછ્યુ-"ભાઇ વામદેવ! તને આ બાબતની ખબર કેવી રીતે પડી?"

મેં જવાબમા કહ્યુ "પિતાજી ! આપ તો રાત્રે આપના મિત્રને ત્યા ગયા અને આપ ગયા તેથી હુ એકલો પડ્યો, આપના વિરહની વેદનાથી મને જરા પણ ઉંઘ ન આવી, પછી તો મારી પથારીમા આમથી તેમ અને તેમથી આમ અનેક પછાડા મેં ઘણા વખત સુધી માર્યા પછી જ્યારે થોડી રાત્રી બાકી રહી ત્યારે મેં મારા મનમા વિચાર કર્યો કે દુકાનમા જે પથારી પાથરવામા આવી છે તે પિતાજીના સ્પર્શથી ઘણી પવિત્ર થયેલી છે તેમા મને જરૂર ઉંઘ આવશે, બીજી જગોએ ઉંઘ આવે તેમ લાગતુ નથી એવો વિચાર કરીને હુ દુકાને આવ્યો અને જોઉં છુ તો અહીં ચોરોએ આ સ્થિતિ ઊભી કરેલી દેખાઇ એટલા માટે મેં હાહારવ કરી સર્વેને હકીકત જણાવી "

ઉપર પ્રમાણે બરાબર બનાવી બધબેસતી વાત મેં કહી તે વખતે રખેવાળો-ચોકીદારો અદર અદર વિચાર કરવા લાગ્યા કે ખરેખર ! આ વામદેવ ખરો હરામખોર છે, મહા સેતાન છે, પાક્કો ચોર છે ! એની બોલવાની ચતુરાઇ અને જાળ પાથરવાની શક્તિ ભારે જબરી છે ! અરે તેની વાચાળતા કેવી ભારે છે ! અહાહા ! એનુ ધૃતારાપણુ મહા ભારે છે ! એના જેવો કૃતઘ્ની તો કોઇક જ હશે ! એનો વિશ્વાસઘાત તો કોઇ ભારે બળવાન્ જણાય છે ! આવો વિચાર કરીને તેઓએ શેઠને જણાવ્યુ કે, 'શેઠસાહેબ ! તમે જરા પણ ચિંતા કરશો નહિ અને મનમા જરાએ આકુળવ્યાકુળ થશો નહિ અમને એ ચોરનો પત્તો લગભગ લાગી જ ગયો છે "

આ પ્રમાણે તેઓ બોલ્યા અને ત્યાર પછી આશયપૂર્વક તેઓએ મારી તરફ એક અર્થસૂચક નજર ફેંકી મારા મનમા તે વખતે બીક લાગી કે તેઓ મને બરાબર પારખી ગયા છે એ ચોકીદારોના મનમા એમ આવ્યુ કે આ હરામખોરને બરાબર [1]મુદ્દામાલ સાથે જ પકડવો કે જેથી એ અદરથી નીકળી જવાને પ્રયત્ન જ કરી શકે નહિ તેઓએ માત્ર મારી પછવાડે હુ ન જાણુ તેમ મારી હીલચાલ પર નજર રાખનાર ગુપ્ત ચોકીદારોને મૂકી દીધા મારા મનમા તો તે આખો દિવસ અનેક સકલ્પવિકલ્પ થયા જ કર્યા ચોકીદારો મને ઓળખી ગયા હશે કે નહિ એ વાત મારા મનમા વારવાર આવ્યા કરતી હતી

---

૧ ચોરીના ગુન્હામા મુદ્દામાલ સાથે પકડવાથી પુરાવાની જરૂર પડતી નથી નહિ તો ચોરી સાબીત કરવામા ઘણી મુશ્કેલી પડે છે ખાસ કરીને ચોર દેખીતી રીતે આબરૂદાર હોય ત્યારે તે કાર્ય લગભગ અશક્ય જેવુ લાગે છે

એ પ્રમાણે થતા આખરે સાજ પડી જરા રાતનો વખત થયો એટલે હુ દુકાનની પછવાડે ગયો, છૂપાવેલ મુલ્યવાન્ માલ મેં ઉપાડ્યો અને જેવો હુ ચાલવા માડ્યો તેવો જ તે જ સ્થાનપર ચોકીદારોએ મને મુદ્દામાલ સાથે પકડ્યો ત્યા તે વખતે મોટો કોળાહળ જામી રહ્યો અને નગરના અનેક લોકો ત્યા એકઠા થયા તે વખતે ચોકીદારોએ મારી સઘળી હકીકત લોકોને વિગતવાર જણાવી ગઇ રાત્રે મેં ધન ખોદી છૂપાવ્યુ હતુ અને સવારનો વખત થતા ખોટી બૂમ ઉઠાવી હતી તે સર્વ વાત તેમણે વિગતવાર કહી દીધી લોકોને તો મારી હકીકત સાભળીને ઘણો અચબો લાગ્યો શેઠે જેને પુત્ર તરીકે માની સર્વ દોલત આપવાનો નિશ્ચય જાહેર કર્યો હતો તે જ માણસ વિશ્વાસઘાત કરી તેના ઘરમાથી મૂલ્યવાન્ ધનની ચોરી કરે એ વાત તેઓને ઘણી નવાઇ જેવી-નવી અને તેવી લાગી

હવે ચોકીદારો મને રિપુસૂદન નામના એ નગરના રાજા પાસે લઇ ગયા ચોરીની શિક્ષા દેહાતદડની હતી અને તેમા પણ જે મુદ્દામાલ સાથે ચોક્કસ પકડાય તેને તો તે સજા કાયમ જ રહેતી, તેથી રાજાએ મને મારી નાખવાનો હુકમ આપ્યો

સરળની સરળતા.
દડશક્તિ સાથે દયા.
વિચારપૂર્વક હુકમ.

આવો હુકમ થતા સરળશેઠ ત્યા જાતે રાજા પાસે આવ્યા અને તેમણે રાજાના પગમા પડી વિજ્ઞપ્તિ કરવા માડી-"દેવ! મારા રાજા! આ વામદેવ મારો પુત્ર છે, મારૂ તેનાપર બહુ હેત છે, તેથી મારા પર દયા કરીને એને છોડી મૂકો રાજા! ઇચ્છા હોય તો આપ મારી આખી દોલત લઇ લો, પણ એને તમે મારી નાખો નહિ, નહિ તો મારા રાજા! મારે મરવા સિવાય બીજો કોઇ રસ્તો નથી"

રિપુસૂદન રાજાએ વિચાર્યું કે સરળશેઠ ખરેખરો સરળ જ હતો, તદ્દન ભલો હતો, પાર વિનાનો ભોળો હતો રાજાએ તેનુ કાઇ પણ ધન ન લીધું અને મને છોડી દીધો રાજાએ માત્ર તે વખતે સરળશેઠને એટલુ કહી દીધુ "શેઠ! આ તમારા સપુતને મારી પાસે રાખો, કારણ કે એ ઝેરનો અકુર છે, ખરેખરો ચોર છે અને લોકોને સતાપ કરનારો છે, માટે એ બહુ ખરાબ હોવાથી એને તદ્દન છૂટો રાખવો સારો નથી, એને જાહેરમા રહેવા દેવો ઘણો ભયકર છે"

મારો પુણ્યોદય[1] મિત્ર જે જન્મથી મારી સાથે હતો પણ જે હાલમા દુબળો દુબળો થયા કરતો હતો તે હવે તદ્દન નાશ પામી ગયો અને મારી પાસેથી પસાર થઇ ગયો, કારણ કે તે મારૂ આવુ દુષ્ટ વર્તન જોઇને મારાથી તદ્દન કટાળી ગયો હતો

જાણીતો ચોર માર્યો જાય.
રાજાની શંકા અને હુકમ.
આખરે વામદેવને ફાસી.

રાજાએ જે હુકમ ફરમાવ્યો તે સરળશેઠે કબૂલ કર્યો લોકોના તિરસ્કાર વચ્ચે રાક દીનની માફક હુ ત્યાર પછી રાજમદિરમા રહેવા લાગ્યો મારા ભાઇ બહેન સ્તેય અને બહુલિકા બન્ને જો કે મારા શરીરમા જ વસતા હતા તો પણ રાજભયથી જરાએ જોર કરી શકતા ન હોતા[2] અને અત્યારે તો જાણે અદર શાત થઇ ગયા હોય તેવા દેખાતા હતા આ પ્રમાણે સ્થિતિ હોવા છતા લોકો તો મારી તરફ શકાની નજરે જ જોતા હતા અને કોઇ બીજો ચોરી કરે તો પણ મારી ઉપર જ તેનો શક લઇ જતા હતા હુ તદ્દન સાચી વાત કહુ તો પણ લોકો મારી વાત માનતા જ નહિ, મારા વચન ઉપર વિશ્વાસ મૂકતા નહિ અને મને સાચો સમજતા નહિ મારા તરફ ધિક્કાર બતાવી મને ઉઘાડી રીતે કહેતા કે અરે બેસ બેસ ! તારી સચ્ચાઇ તો અમે બહુ જોઇ છે ! ' આવી રીતે જેમ કાળો સર્પ બીજા સર્વને સતાપનો હેતુ થાય તેમ હુ પણ સર્વને ઉદ્વેગ કરાવનારો થઇ પડ્યો હતો અહો અગૃહીતસકેતા ! હુ તો એ વખતે એવા સયોગોમા બહુ વખત સુધી અનેક પ્રકારની વિડબના પામ્યા જ કરતો હતો

હવે એક વખત એવી હકીકત બની કે રાજાનુ લક્ષ્મીગૃહ (ભડાર) કોઇ વિદ્યાસિદ્ધે ફાડ્યુ અને ચોરી કરી તેમાના સર્વ રત્ન અલકારાદિ ચીજો તે ઉપાડી ગયો, પણ વિદ્યાના જોરથી તે પકડાયો નહિ તે તદ્દન અદૃશ્ય રૂપે આવેલો હતો તેથી ચોરીની વસ્તુ લઇને ચાલ્યો ગયો ત્યારે કોઇના જોવામા પણ આવ્યો નહિ આનુ આળ સર્વ મારે માથે આવ્યુ મેં અગાઉ ચોરીના પરાક્રમ કર્યા હતા તે

---

૧ જુઓ પૃ ૧૧૪૨ (પ્ર ૫ પ્ર ૧)

૨ માણસો કા તો નિયમથી અને કા તો ભયથી સીધા ચાલે છે નિયમથી ચાલનારને લાભ મળે છે, ભયથી અટકનારને માત્ર દુ ખ થતુ નથી એટલો જ લાભ થાય છે

સર્વને યાદ હતા અને બીજો કોઇ રાજમદિરમા આવે તેવો સભવ ન હોતો, તેથી આખરે શકને આધારે મને પકડવામા આવ્યો મને અનેક પ્રકારે બહુ માર માર્યો એટલુ જ નહીં પરતુ ગુન્હો કબૂલ કરાવવા માટે મને અનેક પ્રકારની અસહ્ય વિડબનાઓ કરવામા આવી આ વખતે મારા ઉપર અત્યત કોપાયમાન થયેલ રાજાએ મને એટલી કદર્થનાઓ કરી કે તેનુ વર્ણન થાય નહિ આ વખતે સરળશેઠે આવીને ફરીવાર રાજા પાસે દયા માગી, પણ રાજાએ આ વખતે તેનુ પણ માન્યુ નહિ આખરે હુ મોટેથી પોકાર કરતો, રડતો રહ્યો અને મને ફાસીને લાકડે લટકાવી દેવામા આવ્યો

સસારજીવની રખડપટ્ટી.

જે વખતે મને ફાસીને લાકડે ચઢાવવામા આવ્યો તે વખતે મારી સ્ત્રી ભવિતવ્યતાએ મને જે ગોળી આપી હતી તે તદ્દન જીર્ણ થઇ ગઇ, એટલે તેણે મને એક બીજી ગોળી આપી એ ગોળીના પ્રતાપથી [1]પાપિષ્ટવાસ નામની નગરીના છેલ્લા પાડામા હુ ગયો એ પાડો તીવ્ર દુ ખસમુહથી જ ભરેલો હતો ત્યા મેં અનેક પ્રકારના મહા ભયકર દુ ખો અસખ્યાતા કાળ સુધી સહન કર્યાં વળી ત્યાર પછી મને ભવિત વ્યતાએ એક બીજી ગોળી આપી તેના યોગથી હુ પચાક્ષપશુસસ્થાન પાડામા (પચેંદ્રિયતિર્યંચગતિમા) આવ્યો અને તેવી રીતે નવી નવી ગોળીઓ આપીને મને અનેક નગરમા બહુવાર રખડાવ્યો એક અસવ્યવહાર નગર સિવાય એવુ કોઇ ગામ કે નગર ન રહ્યું કે જ્યા હુ બહુ વખત રખડ્યો ન હોઉ અથવા જે નગર મેં ઘણીવાર જોયુ ન હોય [2] એમા પણ મેં બહલિકાને લઇને અગાઉ ઘણા દોષો કર્યા હતા, તેથી પચાક્ષપશુસસ્થાન નગરમા મારી પાસે સ્ત્રીનુ રૂપ[3] વારવાર ધારણ કરાવવામા આવ્યુ અને તેવી રીતે તે

---

૧ પાપિષ્ટવાસ તે નારકી તેનો છેલ્લો પાડો તે સાતમી નારકી એને અગાઉ પાપિપજરના નામથી પણ ઓળખાવેલ છે જુઓ પ્ર ૪ પ્ર ૨૭

૨ અસવ્યવહાર નગરમાથી નીકળેલ જીવ ફરીવાર નિગોદમા જાય તો પણ તે વ્યવહારીઓ કહેવાય છે તેથી અસવ્યવહાર નગરે જવાનુ ફરીવાર કોઇ પ્રાણીને રહેતું નથી જુઓ પૃ ૧૧૨૯

૩ માયા કરનાર સ્ત્રી થાય છે મલ્લિનાથના દષ્ટા તથી આ હકીકત સ્પષ્ટ છે સ્ત્રીમા માયા વિશેષ હોય છે અને માયાનુ ફળ સ્ત્રીલીંગ છે એમ અનેક જગ્યાએ સૂચન થઇ જોવામા આવે છે

આકારમા મને અનેક પ્રકારે વિડબના કરવામા આવી એ બહુલિકા અને સ્તેયની પ્રેરણાથી હુ પાપો કરતો ગયો અને તેના પ્રતાપે મેં દુખો પણ બહુ સહન કર્યાં જે જે સ્થાને હુ ગયો ત્યા તેઓની મારાપર અસર પહોંચ્યા કરતી હતી અને તેને પરિણામે મારે અનેક દુખો સહન કરવા પડતા હતા

{ * * * *
* * *

પ્રજ્ઞાવિશાળાની રહસ્યવિચારણા.

સસારીજીવે આ પ્રમાણે વાર્તા કહી તે વખતે પ્રજ્ઞાવિશાળાના મનમા ઘણો સવેગ આવી ગયો અને તેણે વિચાર કર્યો કે–અહો પેલો સ્તેય મિત્ર તો કોઇ કલ્પી ન શકે તેવો દુખદાયક જણાય છે! અને માયા પણ ઘણી જ ભયકર જણાય છે! આ બાપડો તે બન્નેમા આસક્ત રહ્યો તેથી એને બહુ નાટક કરવા પડ્યા, ભારે દુખો સહન કરવા પડ્યા, બહુ ત્રાસો વેઠવા પડ્યા એનુ ચરિત્ર જોતા એને કેવા ખેલ કરવા પડ્યા તેનો ખ્યાલ આવે છે એ ખરાબ મિત્રની (માયાની) અસર તળે પ્રથમ તો એણે મહાત્મા વિમળકુમાર જેવા અત્યત સત્પુરૂષને છેતરી તેનાપર માયાનો પ્રયોગ કર્યો અને તેને પરિણામે વર્ધમાન નગરમા એ પ્રથમ તો તરખલાને તોલે થયો ત્યાર પછી કાચનપુરમા એને અત્યત પ્રેમ રાખનાર તદ્દન સીધો સરળશેઠ મળ્યો તેને ત્યા એણે બીજા (સ્તેય) મિત્રની અસરતળે ચોરી કરી અને તેને પરિણામે એ મહા ઘોર વિડબના પામ્યો એનુ આખુ વામદેવ તરીકેનુ ચરિત્ર માયા અને સ્તેયની સત્તાથી ઘેરાયલુ જણાય છે મહાત્મા બુધસૂરિ જેવાનો એને સબંધ થયો અને એ મહા ભાગ્યવાન્ મહાત્માના ઉપદેશક વચનો સાભળવાનો એને પ્રસગ મળ્યો છતા તેની અસર પણ તેના ઉપર ન થઇ શકી તેનુ કારણ પેલી માયા જ જણાય છે કોઇ માણસ તદ્દન સાચી વાત કરે તો પણ તેના ઉપર વિશ્વાસ ન આવે અને ઉલટો સાચા બોલનાર પર તિરસ્કાર છૂટે ત્યારે જાણવુ કે એવી સ્થિતિમા પડનાર માણસ પોતે જ માયાની અસરમા ડૂબી ગયેલો છે, કારણ કે એવા પ્રકારની સ્થિતિ માયા જ ઉત્પન્ન કરે છે બીજા માણસે દોષ કર્યો તેનો આરોપ આ સસારીજીવપર આવ્યો તેનુ કારણ પણ માયા અને સ્તેયનો સબધ જ છે ખરેખર એ માયા અને સ્તેય અનત દોષોની ખાણુ છે! આનુ છતા પણ પાપી લોકો એ બન્નેનો સબધ છોડતા નથી

* * *

ભવ્યપુરૂષને સંસારીજીવના ચરિત્રમાં લાગેલી વિચિત્ર અપૂર્વતા. ચરિત્ર કાલ્પનિક હોવાનો તેને મનમાં લાગેલો સભ્રમ ચરિત્ર પૂર્ણ સાંભળ્યા પછી ખુલાસો મેળવવાનો નિર્ણય.

[1]સંસારીજીવ પોતાનું ચરિત્ર ઉપર પ્રમાણે કહેતો હતો તે વખતે ભવ્યપુરૂષ મનમાં ઘણો વિસ્મય પામીને વિચાર કરતો હતો કે-

અહો! આ ચોર (સંસારીજીવ) જે વાત કરે છે તે તો તદ્દન વિચિત્ર લાગે છે, ઘણી રીતે અસંભવિત જણાય છે, તદ્દન અપૂર્વ છે અને લોકોના દરરોજના માર્ગથી તદ્દન વેગળી છે, વળી તે વાત જો કે હૃદયનું આકર્ષણ કરનારી છે છતાં મને તો બીલકુલ અપરિચિત જેવી, ઘણી ઊંડી અને પ્રસિદ્ધ રીતે ન સમજાય તેવી જણાય છે તેથી એ વાતમાં રહેલું રહસ્ય મારા સમજવામાં કાંઇ બરાબર આવતું નથી એ વાતમાં ઘણી ઘણી જાતના ગોટાળો ઉત્પન્ન થાય છે દાખલા તરીકે એણે પ્રથમ તો એમ કહ્યું કે અસંવ્યવહાર નગરમાં તે એક કુટુંબી તરીકે વસનારો હતો,[2] ત્યાં તે પોતાની સ્ત્રી ભવિતવ્યતા[3] સાથે અનંતો કાળ રહ્યો અને ત્યાર પછી કર્મપરિણામ[4] મહારાજાના હુકમથી ત્યાંથી તે બહાર નીકળ્યો ત્યાર પછી એકાક્ષપશુસંસ્થાનમાં અને બીજા અનેક સ્થાનોમાં ઘણા દુઃખો ભોગવતો તે બહુ ભટક્યો વળી તેણે સાથે એમ કહ્યું કે અનંતા કાળ સુધી અનેક સ્થાનોમાં તેની ભાર્યા (ભવિતવ્યતા)એ તેને ભમાવ્યો, રખડાવ્યો અને તેની પાસે અનેક પ્રકારના ખેલ કરાવ્યા વળી તેજ સ્ત્રીએ તેની પાસે નંદિવર્ધનનું[5] રૂપ લેવરાવ્યું, ત્યાર પછી રિપુદારણ[6] તરીકે તેને રખડાવ્યો અને છેવટે વામદેવ તરીકે તેની પાસે નાટક કરાવ્યું વળી એ ચોર કહે છે કે દરેક વખત વચ્ચે અનંતો કાળ ગયો અને તેમાં પણ તેની પાસે તે ભાર્યાએ અનંત પ્રકારના નવા નવા રૂપો કરાવ્યા, નાચો નચાવ્યા અને દુઃખો સહન કરાવ્યા વળી સર્વથી વધારે નવાઇ જેવી

---

૧ ચરિત્ર તો એક જ છે પણ દરેક તેની હકીકત પોતપોતાના ક્ષયોપશમ પ્રમાણે સમજે છે આ સ્થિતિ સ્પષ્ટ સમજાય તેવી છે વાચનાર પોતે પણ તેજ પરિસ્થિતિમાં છે એ લક્ષ્યમાં રાખવું

૨ જુઓ પ્રસ્તાવ ૨ પ્ર ૭ ૩ જુઓ પૃ ૩૦૮

૪ કર્મપરિણામ રાજાના વર્ણન માટે જુઓ પ્રસ્તાવ ૨ પ્ર ૨ નો પ્રથમ વિભાગ

૫ ત્રીજા પ્રસ્તાવનો નાયક

૬ ચોથા પ્રસ્તાવનો નાયક

વાત તો એ કરી કે આ સર્વ પ્રયોગ તેના ઉપર ગોળીઓ આપીને કરવામાં આવ્યા અને તેને જે નાટક કરવા પડતા હતા તેનું કારણ તે ગોળીઓ હતી હવે એક તો ગોળીની શક્તિ કેટલી? અને વળી તે આપનાર તેની જ પત્ની!! આ તો બધી વાત તદ્દન વિરૂદ્ધ, ન સમજાય તેવી અને કલ્પિત જેવી લાગે છે

આ પ્રમાણે તેની વાતમાં વિચિત્રતા લાગે છે હવે જો તે પુરૂષ હોય તો તેની સ્થિતિ અનંત કાળ સુધી એવી જ રહેશે? અથવા શું આ ચોર આગળ જતાં અજરામર પણ થશે ખરો? ત્યારે એ કાળ-સ્થિતિ કોણ? અને આ ભવિતવ્યતા નામની સ્ત્રી કોણ? એ બાઇ તો ભારે જબરી! એ તો વળી પોતાની સ્ત્રી થઇને પોતાના જ પતિને આવી રીતે રખડાવ્યા કરે છે એ તો તદ્દન નવાઇ જેવું-ન બનવા જેવું લાગે છે વળી એ સ્ત્રી વારવાર મહા વીર્યવાળી ગોળીઓ તૈયાર કરીને આપે છે એટલે શું? એ ગોળીના પ્રતાપથી આ પ્રાણી એકને એક જ હોવા છતાં અનંત પ્રકારના રૂપો ધારણ કરતો હતો તેવી તે ગોળી કઇ? અને તે આપવાનું કાર્ય ભવિતવ્યતાથી કેવી રીતે બની શક્યું?

(વળી ભવ્યપુરૂષ આગળ વિચાર કરે છે કે) આ વાર્તામાં તો અનેક નગરો આવ્યા, અંતરંગ મિત્રો આવ્યા, સગાસંબંધીઓ આવ્યા અને અનેક નામો આવ્યા તે કોણ હતા એનો મારાથી નિશ્ચય થઇ શકતો નથી, મને તો આ સંસારીજીવે જે પોતાનું ચરિત્ર કહ્યું છે તે ઉંઘમાં આવેલ સ્વપ્ન જેવું અથવા તો કોઇ સિદ્ધ પુરૂષે પાથરેલ ઇંદ્રજાળ જેવું કપોળકલ્પિત જણાય છે, કોઇ પ્રતિભાવાળો પુરૂષ પોતાના મગજમાંથી અદ્ભુત-અસંભવિત ચરિત્ર લોકરંજન કરવા જોડી કાઢે તેવું આ સર્વ મને તો લાગે છે, પરંતુ અહીં આ પ્રજ્ઞાવિશાળા બેઠેલી છે તેના મુખનો રંગ જોતાં તે આ સર્વ વાર્તા બરાબર સમજી હોય એમ લાગે છે વળી આ સંસારીજીવનું ચરિત્ર પ્રજ્ઞાવિશાળાએ અગાઉ પણ મને મહેજ બતાવ્યું હતું, પરંતુ અત્યારે એ હકીકત મને વીસરી ગયા જેવી થઇ છે[1] હવે અત્યારે જો હું કાંઇ સવાલ કરીશ તો અહીં બેઠેલ અગૃહીતસંકેતા વિગેરે જાણશે કે હું તદ્દન સમજણ વગરનો છું તેથી હાલ તો એ ચોર જે વાત કરે તે સાંભળું, એ વાત

---

૧ અહીં પ્રસ્તાવ ૪ ના પ્ર ૧૧ માં પ્રજ્ઞાવિશાળાએ કરેલ અપયોજનાનો નિર્દેશ હોય એમ લાગે છે અથવા પ્રસ્તાવ બીજામાં ચરિત્રની શરૂઆત થતાં પહેલા પ્રજ્ઞાવિશાળાએ બતાવેલી ચતુરાઇ અને બજારની વાતોનો નિર્દેશ લાગે છે

મારા મનમા બરાબર ધારી રાખુ, પછી જ્યારે પ્રજ્ઞાવિશાળા મને એકાતમા મળશે ત્યારે તેને તેનુ રહસ્ય પૂછી જોઇશ

ઉપર પ્રમાણે વિચાર કરીને સસારીજીવ આગળ જે હકીકત કહે તે સાભળતો ભવ્યપુરૂષ ચૂપ બેસી રહ્યો

* * *

અગૃહિતસકેતાની સાદાઇ.

તે વખતે અગૃહીતસંકેતા વિસ્મય પામતી સરળ ભાવે સસારી જીવના મુખ સામુ જોયા કરતી હતી અને તેના ચહેરાપરથી સ્પષ્ટ જણાઇ આવતુ હતું કે તે આ ચાલતી વાર્તામા અદરના ભાગમા રહેલ રહસ્યને જરા પણ સમજી શકી નથી તે માત્ર આ હકીકતને એક વાર્તા રૂપે જ સમજતી હતી અને તેના મનમા તેની કિમત એક વાર્તા જેટલી જ અત્યારે તો હતી ચાલતી વાત સમજાય છે કે નહિ તે મુખપર થતા ફેરફારોથી બરાબર જણાઇ આવે છે અને ભોળી અગૃહીતાસકેતાનો ચહેરો એમ જ બતાવતો હતો કે તે આ વાતનુ રહસ્ય જરા પણ સમજી નથી.

* * *

સદાગમની ગભીરતા.

આ વાર્તા ચાલતી હતી તે વખતે ભગવાન્ સદાગમ તો સસારીજીવનુ આખુ વૃત્તાત બરાબર જાણી રહેલા હતા તેથી તેઓ મૌન રહી સર્વ હકીકત સાભળ્યા જ કરતા હતા સદાગમ એટલે શુદ્ધ જ્ઞાન તેનો વિષય જ જાણવાનો હોવાથી તેનાથી કોઇ હકીકત અજાણી હોતી નથી, ઉપયોગ મૂકવાનો જ એમા સવાલ રહે છે સદાગમનો મૌન ભાવ અર્થસૂચક પણ સમજાય તેવો હતો અને તેના મુખ પરની ગભીરતા તેના હૃદયની ઉડાઇ બતાવતી હતી

* * * *
* * *

સસારીજીવ આનદનગરે.
પુણ્યોદયનો સથવારો.
સાગરમિત્રનો મેળાપ.

સસારીજીવ પોતાની હકીકત આગળ ચલાવતા સદાગમ સમક્ષ કહે છે તે વખતે પ્રજ્ઞાવિશાળા સમજણપૂર્વક તે હકીકત સાભળે છે, ભવ્યપુરૂષ કાઇ રહસ્ય સમજતો નથી, પણ રહસ્ય છે એટલો ખ્યાલ

રાખી સવાલ પૂછ્યા વિના વાર્તા સાંભળ્યો જાય છે અને ભાવ ન સમજનાર અગૃહીતસંકેતા બેઠી બેઠી વાર્તાને વાર્તા તરીકે સાંભળે છે-તેમને ઉદ્દેશીને બોલતા સંસારીજીવે કહેવા માંડ્યું —

અહો અગૃહીતસંકેતા ! હવે ત્યાર પછી એક વખત મારી સ્ત્રી ભવિતવ્યતા મારા ઉપર તુષ્ટમાન થઇ, તેથી મારા કોઇ શુભ કર્મને લઇને મારા ઉપર મહેરબાની કરી મને કહેવા લાગી—"આર્યપુત્ર ! તમારે હવે લોકપ્રસિદ્ધ આનંદ નગરે જવું અને ત્યાં આનંદ લીલા કરતાં વસવું"

મેં તેને જવાબ આપ્યો—"દેવી ! તારી મરજી હોય તે પ્રમાણે કરવું તે મારે હમેશા મારૂં કર્તવ્ય ગણવાનું છે અને તે પ્રમાણે મારે કરવાનું છે જેવી તારી આજ્ઞા !"

તે વખતે તે ભવિતવ્યતાએ મને મારો અસલ પુણ્યોદય મિત્ર ભળાવ્યો વળી એક સાગર[1] નામના મિત્રની મને સહાય કરી આપી અને જણાવ્યું કે એ મને મદદગાર થશે તે મારી સમજુ સ્ત્રી સમજી ગઇ હતી કે અત્યારે હવે સાગરનો બરાબર વખત આવી લાગ્યો છે વળી તે મદદગાર મિત્ર સાગર(લોભ)ને મને સોંપતાં તે બોલી કે 'આર્યપુત્ર ! આ તારો સાગર મિત્ર રાગકેશરિનો દીકરો અને તેની રાણી મૂઢતાનો માનીતો પુત્ર છે એ તને હવે સારી રીતે મદદ કરનાર થઇ પડે એવી મેં તારે માટે ખાસ ગોઠવણ કરી છે'

તે વખતે એ બન્ને મદદ કરનાર મિત્રની સાથે હું આગળ ચાલ્યો અને મને જે એક નવી ગોળી આપવામાં આવી તેના યોગથી આનંદ નગરે જવાની મેં સર્વ તૈયારી કરી

* * *

* * *

ઉપસંહાર.

ये प्राणमायानृतचोर्यरक्ता, भवन्ति पापिष्ठतया मनुष्या ।
इहैव जन्मन्यतुलानि तेषा, भवन्ति दु खानि विडम्बनाश्च ॥
तथा परत्रापि च तेषु रक्ता , पतन्ति ससारमहासमुद्रे ।
अनन्तदु खौघचितेऽतिरौद्रे, तेषा ततश्चोत्तरण कुतस्त्यम् [2] ॥

---

૧ લોભને સાગર સાથે સરખાવવામાં આવે છે સ્વયંભૂરમણ સમુદ્રનો પાર આવે પણ લોભસમુદ્રનો પાર આવતો નથી તે આવતા પ્રસ્તાવમાં જોશું

૨ अनत दु खोघचिते इति પાઠાંતર છે ઉપજાતિ છંદ

* * * *

* * *

" જે પ્રાણીઓ પાપને પસદ કરનારા હોઇ પ્રાણઇદ્રિય, માયા
" કપટ અને ચોરીમા આસક્ત હોય છે–થાય છે તેઓને આ ભવમા
" જ અનેક પ્રકારના તુલના ન થઇ શકે તેવા દુખો અને વિડબ
" નાઓ થાય છે અને પરભવમા પણ તેઓ પાપથી ખરડાયલા હો
" વાને લીધે અનત દુખસમૂહથી ભરપૂર મહા ભયકર સસારસમુ
" દ્રમા ઉંડા ઉતરી જાય છે, પછી તેઓનો પાર કેવી રીતે આવે?
" તેઓનુ તે સમુદ્રમાથી તરવુ કેમ બની આવે?"

* * * *

* * *

जैनेन्द्रादेशतो व क्थितमिदमहो लेशत किञ्चिदत्र,
प्रस्तावे भावसार कृतविमलधियो गाढमध्यस्थचित्ता ।
एतद्विज्ञाय भो भो मनुजगतिगता ज्ञाततत्त्वा मनुष्या ,
स्तेय माया च हित्वा विरहयत ततो घ्राणलाम्पट्यमुच्चै ॥

" આ પ્રસ્તાવમા જિનેંદ્ર ભગવાનના ઉપદેશ પ્રમાણે જે હકી
" કત કાઇક કાઇક લેશ માત્ર કહેવામા આવી છે તેનો આતર ભાવ
" સાર–રહસ્ય સમજવા માટે પોતાની બુદ્ધિને નિર્મળ કરી સારી રીતે
" ચિત્તને મધ્યસ્થ કરીને તેનો આશય સમજવો એ આશય બરાબર
" સમજીને અહો મનુષ્યગતિમા રહેલા મનુષ્યો ! તમે તત્ત્વ બરાબર
" સમજ્યા હો તો સ્તેય (ચોરી), માયા અને પ્રાણઇદ્રિય ઉપરની
" લપટતાને સર્વથા છોડી દો "

इत्युपमितभवप्रपञ्चाया कथाया मायास्तेयघ्राणेन्द्रिय
विपाकवर्णन पञ्चम प्रस्ताव ।

* * *

* *

માયા, ચોરી અને પ્રાણેંદ્રિયના વિપાકને બતાવનાર ઉપમિતિ
ભવપ્રપચા કથાનો પાચમો પ્રસ્તાવ સમાપ્ત

પરિશિષ્ટ નં ૧

(પ્રસ્તાવ ૪, પ્રકરણ ૧૨, પૃષ્ઠ ૮૫૯)

{ ચોથા પ્રસ્તાવમા કુદષ્ટિનુ વર્ણન કરતા જૂદા જૂદા પાખડી મતોના નામો આપ્યા છે એ મતો પર તપાસ કરી બનતું પરિશિષ્ટ તેપર આપવા આ નોટ ન ૧ કરી છે એમાના કેટલાક મતો તે વખતે પ્રચલિત હશે એમ જણાય છે, ત્યાર પછી તે વિલય પામી ગયા છે વળી એ સર્વ મતોમા ખાસ દાર્શનિક ભેદ જણાતો નથી દર્શન માટે તો તેજ પ્રસ્તાવમા પ્રકરણ ૩૧ મુ આપ્યુ છે અને તેનો વિસ્તાર પરિશિષ્ટ ન ૩ મા કર્યો છે આ ભેદો દષ્ટિના છે, તેમા 'ચર્યા' ને અગે ભેદ હોય એમ જણાય છે

પાખડ માટે આગમમા પાષડ શબ્દ છે, એનો અર્થ 'વ્રત' થાય છે વ્રત લેનારાને પાખડી કહે છે એમની માન્યતા જૂદે જૂદે પ્રકારે દેવને અગે પણ જૂદી પડે છે કોઇ ઇંદ્રને દેવ માને છે, કોઇ કાર્તિકસ્વામીને દેવ માને છે, કોઇ રૂદ્ર-હરને (શિવને) દેવ માને છે, કોઇ વૈશ્રવણ (યક્ષ-વિશેષ)ને દેવ માને છે, કોઇ નાગને દેવ માને છે, કોઇ યક્ષભૂત (વ્યતરો)ને દેવ માને છે, કોઇ મુકુદ (બળદેવ)ને દેવ માને છે, કોઇ દુર્ગાપૂજા કરે છે-આ સર્વ મતો મૂળ સૂત્ર અથવા ટીકામાથી શોધ્યા છે અન્ય મતના પુસ્તકમાથી પણ શોધ્યા છે અનુયોગદ્વારની ટીકામાથી ૧૪ નામો મળી આવ્યા છે ત્યા દ્રવ્ય આવશ્યકનો પ્રસગ ચાલે છે, તેને અગે સ્વશરીર અને ભવ્યશરીરને અગે દ્રવ્યાવશ્યક બતાવી તદ્વ્યતિરિક્ત શરીરના ત્રણ પ્રકાર બતાવતા બીજા કુપ્રાવચનિક દ્રવ્યાવશ્યકને અગે હકીકત કહી છે તેનો આ નીચેની નોટ લખતા આધાર લેવામા આવ્યો છે આ સબધી વધારે તપાસ કરતા કાઇ હકીકત મળશે તો આગામી આવૃત્તિમા સુધારો વધારો કરવામા આવશે હજુ યથાવકાશ તપાસ ચાલે છે }

શાક્ય. બુદ્ધ ભગવાનના કુટુબનુ આ નામ છે શાક્ય એટલે બોધ મતના અનુયાયીઓ સભવે છે એની ચર્ચા ઘણા વિસ્તારથી પ્રકરણ ૩૧ અને પરિશિષ્ટ ન ૩ મા આવનારી છે તે જુઓ

ત્રિદંડી. હાથમાં ત્રિદંડ રાખનાર, બીજા હાથમાં કમંડલુ ધારણ કરનાર, ગેરૂક વસ્ત્રધારી તાપસ શૈવ સંપ્રદાયના સંન્યાસીઓ અત્યારે પણ મોટી સંખ્યામાં જોવામાં આવે છે શંકરાચાર્યના એ સર્વ અનુયાયી છે એમના ચાર મોટા મઠ છે આવશ્યક-મલયગિરિજીમાં લખે છે કે मनोवाक्कायदण्डत्रयपरिग्रहार्थं दण्डत्रयधारवे वेदान्तावलम्बिब्रमणभेद

શૈવ. શિવસંપ્રદાયને અનુસરનારા એ શૈવ મતના સ્વરૂપ માટે જુઓ સર્વદર્શનસંગ્રહ પૃષ્ઠ ૮૭ થી ૧૦૮ આ માહેશ્વર મત છે એમાં કર્માદિ સાપેક્ષ પરમેશ્વરને કારણ તરીકે સ્વીકારવામાં આવે છે અને પશુ, પતિ અને પાશ એમ ત્રણ પદાર્થ માનવામાં આવે છે વિદ્યા, ક્રિયા, યોગ અને ચર્યા એ ચતુષ્પાદ મહાતંત્ર છે શિવના અહીં પંચકૃત્ય મનાય છે સૃષ્ટિ, સ્થિતિ, સંહાર, તિરોભાવ અને અનુગ્રહકરણ આત્માને પશુ કહે છે તે આ મતમાં નિત્ય અને વિભુ મનાય છે એના વિજ્ઞાનકેવળ, પ્રલયકેવળ અને સકળ એમ ત્રણ પ્રકાર પડે છે 'પાશ' ચાર પ્રકારના છે મળશક્તિ, કર્મશક્તિ, માયાશક્તિ અને રોધશક્તિ આત્માની શક્તિને આવરણ કરનાર મળશક્તિ-નાળા ઉપરના કાટ જેવી છે રોધશક્તિ પાશના અધિષ્ઠાને કરીને પુરૂષનું તિરોધાન કરે છે મહાપ્રલય વખતે સર્વ કાર્યશક્તિ તેમાં સમાઈ જાય અને સૃષ્ટિ વખતે વ્યક્તિ પામે તે માયાશક્તિ ફળાર્થી પુરૂષથી કરાય તે કર્મશક્તિ એ પ્રવાહરૂપે અનાદિ છે

ગૌતમ. એ ન્યાયદર્શનનું બીજું નામ છે તેને માટે પ્ર. ૪ પ્ર ૧૨ ની નોટ નં ૨ જુઓ એનો વિસ્તાર એકત્રીશમા પ્રકરણમાં તથા પરિશિષ્ટ નં ૩ માં પણ થયો છે સર્વદર્શનસંગ્રહકારે એનાપર વિવેચન કર્યું છે અનુયોગદ્વારની ટીકાકાર તેનું વર્ણન આપતા કહે છે કે "વિચિત્ર પ્રકારે પાદપતનાદિ વિશિષ્ટ કળાસમૂહયુક્ત અને કોડી વિગેરેની માળાથી પોતાના શરીરને વિભૂષિત કરનારા બળદને સાથે રાખીને કણભીક્ષા ગ્રહણ કરનારા" (સૂત્ર વીશપર ટીકા છાપેલ પુસ્તક પૃષ્ઠ ૨૪-૨૫ માં આ સર્વ ટાંચણો આવે છે તે જ્યાં જ્યાં અનુયોગદ્વાર ટીકાનું નામ આવે ત્યાં ત્યાં સમજી લેવા)

સામાનિક.

ચરક. धाटिवाहका सन्तः ये भीक्षां चरन्ति ते चरका अथवा ये भुञ्जा नाश्चरन्ति ते चरका (અનુયોગદ્વાર ટીકા પૃ ૨૪) ધાડાને વહન કરતા ભિક્ષાટન કરવાવાળા અથવા ભોજન કરતા કરતા ભ્રમણ કરવાવાળા

('ધાટિ'શબ્દનો અર્થ મને બરાબર બેઠો નથી આ શબ્દનો ઉપયોગ એજ અર્થમા નીચેની જગ્યોએ આવે છે જ્ઞાતા ૧ શ્રુ ૧૫ અધ્યયન દશવૈકાલિક ૧ અધ્યયન ગચ્છાચારપયના ટીકા ૨ અધિ પ્રજ્ઞાપના ૨૦ મુ પદ આચારાગ-૫ અધ્ય ૧ ઉ

સામપરા.

વેદધર્મી.

ધામિકા.

આજીવિક. આ એક શ્રમણનો ભેદ છે ગોશાલકના મતવાળાનુ આ નામ છે એ મતના સબધમા કેટલાક પુસ્તકો લખાયલા છે એ મતનો પ્રચાર ઇસ્વી સન પૂર્વે ઘણો હતો એમ જણાય છે શ્રીભગવતીસૂત્રમા એની વ્યાખ્યા કરતા કહે છે કે 'જેઓ અવિવેકી લોક પાસેથી લબ્ધિ પૂજા ખ્યાતિ વિગેરે વડે તપ કરે અને તેપર આજીવિકા ચલાવે તે આજીવિકો' ઔપપાતિક સૂત્રમા તેમની ચર્ચા બતાવતા કહે છે કે 'એ ગોશાલકના મતને અનુસરનારા એક ઘરમા ભિક્ષા લઇને બે ઘર છોડી દે છે અને ત્રીજે ઘરે ભીક્ષા લે છે અને તે ઘરોમા નિરતર કે એકાતરે ભિક્ષા લેતા નથી, વળી કોઇ અભિગ્રહવિશેષ લઇ ત્રણ ઘર છોડે, ચાર છોડે, એમ સાત ઘર છોડે, વળી કોઇ અમુક વસ્તુ જ લે, કોઇ નિયમવિશેષે અમુક ગૃહસમુદાયમા જ ભીક્ષા લે વળી વીજળી પડે તો ભીક્ષા લેવા ન જાય-આવી અભિગ્રહાદિ દ્વારા તપસ્યા કરનારા 'આજીવિક મતવાળા' કહેવાય છે

શુદ્ધ.

વિધુદ્દતા. તે આજીવિકમતનો એક પ્રકાર લાગે છે विज्जुयत तरयत्ति નામનો એક પ્રકાર છે તેના વર્ણનમા કહે છે કે विद्युति सत्यां अन्तर भिक्षाग्रहणस्य येपामस्ति ते विद्युदन्तरिका विद्युत्सपाते भिक्षा नाटन्तीति ભાવાર્થ

ચુચુણ.

માહેંદ.

ચારિગ. અનુયોગદ્વારમા એક 'ચીરિક' મત બતાવ્યો છે, તે કદાચ આ હોય એનુ સ્વરૂપ બતાવતા કહે છે કે માર્ગમા પડેલા કાટેલા તૂટેલા વસ્ત્રને પહેરવાવાળા અથવા વસ્ત્રના જ બનાવેલા સર્વ ઉપકરણો

ધારણ કરનારા (रथ्यापतितचिरपरिधानाश्चीरिका अथवा चेषां चिरमयमेव सर्वमुपकरण ते चीरिका અનુયોદ્વાર) નાતાસૂત્રના ૧૪ મા અધ્યયનમા પણ લગભગ એવુ જ વર્ણન તેમનુ આવે છે

ધૂમ. આ ચારણનો એક પ્રકાર જણાય છે ગચ્છાચારપયન્નાનાં બીજા અધ્યયનમા એનુ વર્ણન કરતા લખે છે કે 'ધૂમાડામા રહીને અથવા ઊધા લટકીને અથવા ઊંચા હાથ રાખીને જેઓ અસ્ખલિત ગમન કરે તે 'ધૂમચારણ' કહેવાય છે આ અભિપ્રાય ચોક્કસ નથી

બદ્ધવેશી.

ખુખુક.

ઉલ્કા.

પાશુપતમતવાળા. આના સબધમા પૃ ૮૫૯ ની નોટ ન ૪ જુઓ આ શૈવ સપ્રદાય છે એને નકુલીશ પાશુપત મત કહે છે એમના મતમા આઠ પચક અને ત્રણ ભેદ યુક્ત ગણુને જાણનાર હોય તેને ગુરૂ કહેવાય છે એની વિગત માટે જુઓ સર્વદર્શનસગ્રહ ભાષાન્તર પૃ ૮૯–૮૬ હઠયોગની અહીં મુખ્યતા છે

કણાદમતવાળા. જુઓ પૃ ૮૫૮ નોટ ન ૫ વૈશેષિકદર્શનનુ સ્વરૂપ ચોથા પ્રસ્તાવના પ્રકરણ ૩૧ મા તથા આ સાથેના પરિશિષ્ટ ન ૩ મા બહુ વિસ્તારથી આપ્યુ છે તેથી અત્ર તે પર વિવેચન કરવાની આવશ્યકતા રહેતી નથી

ચર્મખડીઓ. ચામડાના વસ્ત્રો પહેરનારા અથવા સર્વ ઉપકરણો ચામડાના ધારણ કરનારા (અનુયોગ૦) એજ પ્રમાણે ગચ્છાચારપયન્નામા તથા જ્ઞાતાની ટીકામા વર્ણન છે

સયોગીઓ.

ઉલૂક વૈશેષિક મતનુ આ નામ છે દ્રવ્યાર્થિક અને પર્યાયાર્થિક નયની કાઇ કાઇ અપેક્ષા લઇ એ મતવાળા છએ પદાર્થને નિત્ય એકાંત રૂપે પ્રતિપાદન કરે છે એના વર્ણન માટે જુઓ પ્રકરણ ૩૧ (પ્ર. ૪) અને પરિશિષ્ટ ન ૩

ગોદેહ.

યજ્ઞતાપસ.

ઘોષપાશુપતો.

કદછેદા.

દિગમ્બર. વાચસ્પતિ લખે છે કે શિવે નગ્ને આર્હતભેદે મારા ધારવા પ્રમાણે એ નગ્ન રહેનારા જોગીઓનો મત હોવો જોઇએ

ડામર્દક.

કાળમુખો.

પાપિલિહો.

ત્રિગશિઆ. तिरासि जीवाजीवनोजीवभेदात्रयो राशय समाहृताश्चि રાશિ રાશિત્રયની હકીકત સ્થાનાગસૂત્રના ૭ મા ઠાણામા ત્રીજા ઉદ્દેશામા આપી છે (જુઓ પૃ ૪૧૨) જીવ અજીવ અને નોજીવની કલ્પના કરનાર ત્રિગશિકનો મત આને છઠ્ઠો નિન્હવ ગણ્યો છે એ મત સ્થાપનારનુ નામ 'છલુએ' અથવા રોહગુપ્ત છે એની હકીકત આ પ્રમાણે છે- અતરજી નામની નગરીમા એક ભૂતગૃહા નામનુ વ્યતરનુ ચૈત્ય હતુ તેમા શ્રીગુપ્ત નામના આચાર્ય રહેલા હતા તેમને વાદવા રોહગુપ્ત ત્યા આવ્યો તે વખતે કોઇ વાદીનો પટહ વાગતો હતો તેનો નિષેધ કરી આચાર્યને તે સબધી વાત જણાવી આચાર્યશ્રીએ પ્રસગે કામ આવે તેમ ધારી માયૂરી વિગેરે વિદ્યાઓ તેને આપી તે સર્વ લઇને પોતે રાજસભામા આવ્યા બલશ્રી નામનો રાજા હતો, તેની પાસે પોટ્ટશાલનામના પરિવ્રાજક સાથે તેણે રાજસભામા વાદ આરભ્યો છેવટે પોટ્ટશાલે જીવ અજીવ લક્ષણ બે પ્રકારની રાશિની સ્થાપના કરી એને હઠાવવા માટે રોહગુપ્તે નોજીવ લક્ષણ ત્રીજી રાશિની સ્થાપના કરી પોતાની વિદ્યાઓથી તેને હરાવ્યો રોહગુપ્તે ગુરૂ પાસે આવી વાત કરી ત્રણ રાશિ સ્થાપન કરી જીત મેળવી છે એમ જણાવ્યુ ગુરૂએ કહ્યુ 'જા રાજસભામા જઇને કહે કે મેં જે રાશિત્રણની સ્થાપના કરી છે તે સિદ્ધાન્ત વિરૂદ્ધ છે અને માત્ર વાદી પર જીત મેળવવા કરી હતી' રોહગુપ્તે આચાર્યને અભિમાનથી જવાબ આપ્યો 'રાશિ તો ત્રણ જ છે જીવ, ઘટ વિગેરે અજીવ અને વળ પડતી દોરડીના દૃષ્ટાન્તે નોજીવ દડને પણ આદિ મધ્ય અને અત હોય છે એમ સર્વ પદાર્થનુ સમજવુ' આચાર્ય પોતે રાજસભામા ગયા સર્વ વસ્તુ મળે તેવી દુકાને (કુત્રિકાપણે) જઇ જીવ માગતા પૃથ્વીકાયાદિ મળ્યા, અજીવ માગતા અચેતન પદાર્થ મળ્યા, નોજીવ માગતાં એવો કોઇ પદાર્થ નથી-એની રીતે તેનો નિગ્રહ કર્યો

કાપાલિક.

ક્રિયાવાદી. કેટલાક ક્રિયાને પ્રાધાન્ય આપનાર મતો છે એના ૧૮૦ ભેદો છે નવ પદાર્થો જીવાજીવાદિ જાણીતા છે, તેને સ્વપર ભેદે તથા નિત્યાનિત્ય ભેદે અને તેને વળી કાળ, નિયતિ, સ્વભાવ, ઇશ્વર અને આત્મા સાથે ભેદ પાડતા ૧૮૦ થાય એને અસ્તિત્વવાદી કહે છે દૃષ્ટાન્ત તરીકે ૧ જીવ છે પોતાથી નિત્ય કાળથી, ૨ જીવ છે પરથી નિત્ય કાળથી, ૩ જીવ છે પોતાથી અનિત્ય કાળથી, ૪ જીવ છે પરથી અનિત્ય કાળથી વિગેરે આવી રીતે નિયતિ વિગેરે સાથે ભેદ પાડવા (સૂત્ર ૧ શ્રુ ૧૧ અધ્યયન) (આચારાંગ ૧ શ્રુ ૧ અ ૧ ૩) તથા જુઓ (સૂત્ર ૧ શ્રુ ૧૨ અ) આ મતની સામે 'પઢમ નાણુ તઓ દયા' વિગેરે સામા સૂત્ર છે એકલી ક્રિયાને અંધ કહી છે, એકલા જ્ઞાનને પાંગળુ કહ્યુ છે આના સબંધમા શાસ્ત્રમા ઘણો વાદ છે સેનપ્રશ્ન (૧૨૧) મા પણ ઘણી વિગતો છે

ક્રિયાવાદીના ૧૮૦ ભેદપર વિવેચન કરતા ષડ્દર્શન સમુચ્ચયના ટીકાકાર શ્રીસૂત્રકૃતાંગને આધારે કહે છે તે ક્રિયાવાદીઓ જીવાદિનુ અસ્તિત્વ કહે છે તે મરીચિ, કુમાર, કપિલ, ઉલૂક, માઠર વિગેરે છે ત્યાર પછી ઉપર જણાવ્યા તે ૧૮૦ ભેદ વધારે વિગતથી બતાવ્યા છે જુઓ ભાષાંતર (વડોદરા સીરીઝ) પૃષ્ઠ ૮-૧૦

ગોવ્રતિક. ગાયના વર્તનને અનુસાર વર્તન કરનારા પોતે પણ તિર્યંચોની અંદર જ વસે છે એવી ભાવના ભાવતા ગાયના સમુદાયની સાથે નીકળે છે, ગાયની જેમ વર્તન કરે છે, ગાય ચાલે ત્યારે ચાલે છે, બેસે ત્યારે બેસે છે, ઊભી રહે ત્યારે ઊભા રહે છે અને ભોજન કરે ત્યારે તેની માફક તૃણ પત્ર પુષ્પ ફળાદિનુ ભોજન કરે છે, तह ते गावीहिं समं, निग्गमपवेसणाइ पकरंति । भुंजंति जहा गावी तिरक्खवास विभाविंता (અનુયોગદ્વાર)

મૃગચારી.

લોકાયતમતી. આ નાસ્તિક મત છે એ પરભવ કે આત્માને માનતા નથી, મોક્ષ જેવી કોઇ ચીજ નથી એનુ વિવેચન પ્ર. ૮ ના પ્ર ૩૧ મા અને આ સાથેના તે પ્રસ્તાવના પરિ ન ૩ મા છે, ચોકખા Materialists હોય તેને આ મતના કહી શકાય એમને 'બાર્હસ્પત્ય' અથવા 'નાસ્તિક' પણ કહે છે

શખધમનારા. આ કાનફટા જોગીઓનો એક મત છે તેઓ શખને વગાડવામા મહા પુણ્ય માને છે અને તે દ્વારા પોતાની પ્રગતિ માને છે શરીરે રાખ, ઉપર ગેરવ વસ્ત્ર, ગળામા મુડમાળા, કપાળે ત્રિપુડ્ર, હાથમા કમડળ અને પગમા ચાખડી શખ ડાબા હાથમા રાખી ફુકે છે

સિદ્ધવાદીઓ.

કુલતપો.

તાપસ. તાપ લેનારાને અથવા જેને તાપ હોય તેને તાપસ કહે છે (દશ ૨ અ) અથવા જેમા તાપની મુખ્યતા હોય તે તાપસ (દશ ૧૦ અ) દર્શન શુદ્ધિ ગ્રથમા એની વ્યાખ્યા કરતા કહે છે કે सतपस्के वनवासिनि पाखण्डिविशेषे દર્શન ૧ તત્ત્વ શ્રી આદિનાથ જ્યારે એક વર્ષ સુધી ગોચરી માટે ફર્યા ત્યારે તેમના શિષ્યો વનમા રહેવા લાગ્યા, કદાદિ ખાવા લાગ્યા અને 'તાપસ' નામથી પ્રસિદ્ધ થયા

ગિરિરોહા.

શૂચિઓ.

રાજપિંડવાળા.

સસારમોચકો.

સર્વાવસ્થો.

અજ્ઞાનવાદીઓ. આ મતપર વિવેચન કરતા ષડ્દર્શન સમુચ્ચય ટીકામા સાત નામો આપ્યા છે શાલક્ય, સાત્યમુગ્રિ, મૌદ, પિપ્પલ, બાદરાયણ, જૈમિની અને વસ્તુ એ સર્વે અજ્ઞાનવાદિઓ છે કુત્સિત જ્ઞાન તે અજ્ઞાન, તે જેને હોય તે અજ્ઞાની કૃતકર્મ બધાદિકનો વિચાર નહિ કરનાર તે અજ્ઞાનવાદી તેઓ કહે છે કે જ્ઞાનથી કાઇ શ્રેય નથી, જ્ઞાન હોય તો વિરુદ્ધ પ્રરૂપણાનો દોષ થઇ જાય, ચિત્ત કલુષિત થાય અને તે ભાવનાથી સસારપ્રવૃત્તિ લબાતી ચાલે અજ્ઞાનનો આશ્રય કરે તો અહકારનો સભવ રહે નહિ, પારકા તરફ ચિત્તકાલુષ્ય થાય નહિ વળી જે ચિંતવનપૂર્વક કર્મ કરે છે તેને બધ થાય છે અને તેના પરિણામ પણ અવશ્ય દારૂણ હોય છે, કારણ તે કર્મ તીવ્ર અધ્યવસાયથી કરેલુ હોય છે જે મનોવ્યાપાર વગર કર્મ કરે છે તેને આ વાધો નથી, તેની તો માત્ર વચન કાયાની જ પ્રવૃત્તિ રહે છે અને દારૂણ મન

પ્રવૃત્તિ વગર બંધ સભવતો નથી જેમ જ્ઞાન વધારે તેમ અભિનિવેશ વધારે વળગે, માટે મુક્તિમાર્ગે પ્રવર્તતા મુમુક્ષુઓએ અજ્ઞાનનો જ અભ્યુપગમ કરવો જ્ઞાનનો આશ્રય જો નિશ્ચય થઇ શકતો હોય તો કદાચ યોગ્ય ગણાય, પણ તેમ તો બનતું નથી દર્શનોમા જ પરસ્પર કેટલી વિરૂદ્ધતા છે? આવી દલીલથી અજ્ઞાન મતની સ્થાપના થાય છે એના ત્રેસઠ વિકલ્પો માટે જુઓ સદર ગ્રથનુ ભાષાતર પૃષ્ટ ૧૮

પાડુરભિક્ષુઓ. ભિક્ષુ શબ્દથી બૌધના સાધુ સમજાય છે અહીં જૈન ભિક્ષુનો–પ્રસગ નથી

કુમારવ્રતી.

શરીરરિપુઓ.

ઉક્લદો.

ચક્રવાળો. ચક્રવાળ શબ્દનો અર્થ નિત્ય કર્મ થાય છે, દરરોજના અવશ્ય કરવાના કાર્યને ચક્રવાલ કહે છે (પચવસ્તુ) ચક્રની પેઠે ફરતી અને તેને તે આવતી હકીકતને ચક્રવાળ કહેવાય છે (પ્રવચન સારોદ્ધાર વૃત્તિ દ્વાર ૧૦૦) એ અર્થમા આ શબ્દ ચક્રવાલ સામાચારીમા વપરાય છે કોઇ મત આવશ્યક ક્રિયાપર ભાર મૂકનારો તે વખતમા હોવો જોઇએ એમ અનુમાન થાય છે

ત્રપુ.

હસ્તિતાપસ.

ચિત્તદેવ.

બિલાવાસા. બિલ–ગુફામા રહેનારા (અનુમાનથી)

મૈથુનચારીઓ.

અબરા.

અસિધારા. તરવારની ધાર જેવુ મુશ્કેલ વ્રત પાળવું તે (શબ્દાર્થ)

માઠરપુત્રકા. આ એક આજીવિક મતનો વિભાગ જણાય છે

ચદ્રોદ્ગમિકા.

ઉદકમૃત્તિકા.

એકૈકસ્થાલિકા.

મખ. ગોસાલક મતવાળા એને માટે ઉપર 'આજીવિક' શબ્દ સામે નોટ છે તે જુઓ એના સ્થાપક ગોસાલકના પિતાનુ નામ મંખલિ હતુ એની માતાનુ નામ ભદ્રા હતુ એ ગોસાલકનો જન્મ ગાઇના તબેલામા થયેલો હોવાથી તેનુ નામ ગોસાલક પડ્યું હતુ એ મખલિપુત્રના નામથી પણ પ્રસિદ્ધ છે ભગવતીસૂત્રમા એની ઉત્પત્તિ વિગેરેની હકીકત બહુ વિસ્તારથી બતાવવામા આવી છે (ભગવતી ૧૫, શ ૧ ઉદ્દે)

પક્ષાપક્ષ.

ગજદંનજો.

ઉલૂકપક્ષા. ઉપર 'ઉલૂક' સાથે નોટ છે તે જુઓ એ વૈશેષિક દર્શનવાળા છે

માતૃભક્તો. દેવીને પૂજનારા, શક્તિના ઉપાસકો જણાય છે શક્તિમત સબધમા હાલમા જસ્ટીસ વુડરોફે પુસ્તક પ્રગટ કર્યું છે તે વિચારવા યોગ્ય છે

ચટ્ટકમર્દકો.

મૂળ ગ્રથમા ઉપરના નામો છે સિદ્ધાન્તમા નીચેના નામો મળે છે

ભિક્ષોંડા. પોતે પાળેલી ગાઇ વિગેરેના દૂધ આદિનુ ભક્ષણ નહિ કરતા માત્ર ભિક્ષાનુ ભોજન કરનારા કેટલાક એને બૌધ મતની એક શાખાવાળા ધારે છે (ગચ્છાચાર ૨ અધિકાર) (અનુયોગદ્વાર)

પાડુરાગા. भस्मादूधूलितगात्रे ભસ્મથી વ્યાપ્ત શરીરવાળા (અનુયોગ)

ગૃહિધર્મીઓ. ગૃહસ્થ ધર્મને જ શ્રેય કરનાર તરીકે માનનાર અને તેને અનુસરીને વર્તન કરનારા (અનુ)

ધર્મચિંતકો. યાજ્ઞવલ્ક્ય આદિ ઋષિપ્રણિત ધર્મસહિતાનુ ચિંતવન કરનારા અને તે અનુસાર વર્તન કરનારા (અનુ)

અવિરૂદ્ધ. દેવ, રાજા, માતાપિતા અને તિર્યંચ વિગેરેના વિરોધ વગરના એટલે સર્વનો એક સરખો વિનય કરનારા देवताक्षितीशमातापितृतिर्यगादिनामविरोधेनविनयकारीत्वादविरुद्धा वैनयिका (અનુયોગ. પૃ ૨૫ વૃત્તિ) ષડ્દર્શન ટીકામા વિનયવાદીના બત્રીશ પ્રકાર બતાવ્યા છે દેવતા, નૃપતિ, યતિ, જ્ઞાની, વૃદ્ધ, અધમ, માતા અને પિતા એ આઠે

પ્રતિ કાયા, મન, વાણી અને દાન એ ચાર ચાર પ્રકારે દેશ કાળાનુસાર વિનય કરવો તે રીતે બત્રીશ પ્રકાર એમા વૈનયિક, વશિષ્ઠ, પરાશર, વાલ્મીકિ, વ્યાસ, ઇલાપુત્ર, સત્યદત્ત વિગેરેનો સમાવેશ થાય છે (પ્રથમ શ્લોકપર ટીકા)

વિરૂદ્ધ. પુણ્ય પાપ પરલોક આદિને નહિ માનનારા અક્રિયા વાદીઓ એ સર્વ પ્રકારના સાધુઓથી વિરૂદ્ધ વર્તન કરનારા હોવાથી વિરૂદ્ધ-વિરોધીના નામથી જાણીતા થયેલા છે (અનુ)

ષડ્દર્શનકાર (ટીકા) કહે છે કે-સસાર માત્ર ક્ષણિક છે અને જે અસ્થિર છે તેને ક્રિયા કેવી ? તેમની ઉત્પત્તિ એજ ક્રિયા અને એજ કારણ એમા કોકુલ, કંઠેવિદ્ધિ, રોમક અને સુગતનો સમાવેશ થાય છે

વૃદ્ધ. પ્રથમ તીર્થંકર આદિનાથ ભગવાનના સમયમા ઉત્પન્ન થયેલા અને ઘણુ કરીને વૃદ્ધાવસ્થામા દીક્ષા અંગીકાર કરવાથી વૃદ્ધ અથવા 'તાપસો' કહેવાય છે (અનુ)

શ્રાવક. ભરત રાજાના સમયમા શ્રાવકો હતા તેમાથી પાછળથી થયેલા બ્રાહ્મણો અહીં શ્રાવકનો અર્થ બ્રાહ્મણ થાય છે (અનુ)

પાખંડી. વ્રતનુ પાલન કરનારા પાપનુ ખડન કરનારાને પાખડી કહે છે

પરિશિષ્ટ નં. ૨[1]

(પ્રસ્તાવ ૪, પ્રકરણ ૧૪, પૃ ૮૬૮)

(૧)

બ્રહ્માના બાલવિપ્લવ. શકર કૈલાસમા રહી એકાકીપણે તપ કરે છે ત્યા એક વખત નારદ આવી પહોંચ્યા શકરને પ્રણામ કરી નારદે કહ્યુ 'પ્રભુ ! બીજી વાત તો ઠીક, પણ પુત્ર વગર સારી ગતિ નથી, માટે તમે પરણો અને પુત્ર ઉત્પન્ન કરો ' શકરે તે વાત કબૂલ કરી અને નારદને જણાવ્યુ કે તેણે શકર માટે સારી કન્યા જોઇ આવવી એવી સારી કન્યાને પરણી તેનાથી પોતે પુત્રઉત્પત્તિ કરશે અને વળી તેથી નારદને પરણાવ્યાનુ પુણ્ય પ્રાપ્ત થશે ટીંખળી નારદ તો તુરત ત્યાથી ઉપડ્યા અને હિમાચળ પર્વત પાસે જઇ તેની કન્યા શકરને આપવાની માગણી કરી હિમાચળને શકર જેવા દેવ સાથે પોતાની પુત્રીનો સબધ થતો જાણી આનદ થયો અને તેણે તે વાત કબૂલ કરી નારદ તો તુરત લગ્ન લઇ શકર પાસે આવ્યા અને વાત જણાવી

શકર તો રાજી થઇ ગયા, સુંદર ભાર્યા મેળવવાની મોજમા પડી ગયા અને તુરત વૃષભ ઉપર બેઠા સાથે જાનમા ભૈરવ ભૂત અને જોગીઓને લીધા શકરની સાસુ મેનકાએ શકરનુ અને જાનૈયાનુ રૂપ જોયુ એટલે તે તો ઝાખીઝબ થઇ ગઇ અને બોલી કે–આવી જગ્યોએ મારી દીકરીને કોણે નાખી ! અરે એ વર તો જાતે ઘરડો છે, વળી એને સ્વારી કરવાને બાઢો બળદ છે ! એને રહેવાને ઘર કે ગામ નથી ! એને માથે માબાપ પણ નથી ! એના શરીરે ભસ્મ લગાવેલી છે ! અને વળી ગળામા બીહામણો સર્પ છે ! અને વળી પોતે ભાગ અને ધતુરો પી મસ્ત રહે છે ! એના હાથમા ખોપરી છે અને કાખમા ઝોળી છે ! એના માથા ઉપર મોટી જટા છે ! અને એવાને

---

૧ આ પ્રસગમા મકરધ્વજે (કામદેવે) દેવોના કેવા હાલ કર્યાં તેના છ દાખલા મૂક્યા છે મારી ઇચ્છા એ છએ મૂળ કથાઓ શોધી લખવાની હતી એને અગે હુ કેટલાક પુરાણી તથા પડિતને મળ્યો, પણ હજુ મૂળ પુરાણનો પત્તો લાગ્યો નથી પ્રથમની ત્રણ વાતો ધર્મપરીક્ષામાથી મળી આવી છે તે તેના સ્થાનના નિર્દેશ સાથે લખી છે નવી આવૃત્તિમા વિશેષ શોધખોળનુ પરિણામ રજુ કરીશ. કોઇ બધુને આ સબધી હકીકત મળે તો મને મોકલવા કૃપા કરવી મો ગિ કા

તે વળી કન્યા દેવાય ! એવા જમાઇને મારી રૂપાળી કન્યા આપશો તો હુ તો મરી જઇશ ! એના કરતા તો દીકરીને પાણીમા ડૂબાડુ કે ઝેર પાઉં તો સારૂ ! તેના આવા વચન જાણીને તે વખતે ત્યા બ્રહ્મા વિધિએ આવ્યા અને બોલ્યા 'અરે બાઇ ! તમે તમારી કન્યા શકરને આપો ! એ દેવ જો કોપશે અને તમને શ્રાપ આપશે તો તમારા માટે મોટો અનર્થ કરી નાખશે તમે વેવિશાળ તોડવાની (વિવાહ ઓછડવાની) વાત લગાર પણ ન કરો.'

બ્રહ્માના આવા વચન સાભળી મેનકા ચુપ રહી, બોલતી અટકી પડી લગ્નની તૈયારીઓ ચાલી ત્યા તો પછી પોમાદે, હાસલદે, હરષાદે, સોમાદે, રગાદે, નામલદે, દેમાદે, રહકાદે, માણેકદે, રતનાદે, કમલાદે, ભામાદે, મોકલદે વિગેરે સ્ત્રીઓ આવી પહોંચી તેત્રીશ કરોડ દેવતાઓ આવી પહોંચ્યા વર સાથે જોગી જોગણુ સેંકડો આ વેલા હતા જ વરને પોંખી ઘરમા લીધા

બ્રહ્માએ હર (શકર) અને ગૌરી (પાર્વતી)નો હસ્તમેળાપ કરાવ્યો ત્યાર પછી વરકન્યા ચોરીમા બેઠા બ્રહ્મા ચાર વેદ બોલી રહ્યા છે, ચાર મગળ વર્તે છે અને જયજયકાર થઇ રહ્યો છે આગળ શકર ચાલે છે અને પાછળ પાર્વતી ચાલે છે અને તેવી રીતે ચોરીમા ફેરા દે છે હવે પાર્વતીએ પાનેતર પહેરીને અગ્નિની સામે ચોખા નાખવા માડ્યા તે વખતે પાનેતરનો છેડો અગ્નિમા પડી જવાથી જરા સળગ્યો તે ઊચો લઇને તેને ઓલવવા લાગી બ્રહ્મા જે આ આ વખતે વેદ બોલી રહ્યા હતા તેણે પાર્વતીનો છેડો ઊચો થતા જઘા જોઇ અને રૂપકાતિ જોઇ મુઝાઇ ગયા, ચિત્ત ચલાયમાન થયુ, મન ડોળાયુ અને કામનો વિકાર થતા તેજ વખતે તેમને ત્યાં વીર્ય પતિત થયુ બધા દેવો તે વખતે જોઇ રહ્યા હતા તેથી બ્રહ્મા લજવાણા અને શરમના માર્યા પોતાના પગથી વીર્યને ધૂળમા રગદોળ્યુ એ ચોળેલી ધૂળમાથી અઠાશી હજાર ઋષિઓ ઉત્પન્ન થયા, હાથમા કમડળ ધારણ કરેલા તેઓ ઊઠીને બ્રહ્માને પગે લાગ્યા અઠાશી હજાર ઋષિઓ બ્રહ્માપુત્ર તરીકે 'વાલુષ'ના નામથી પુરાણમા પ્રસિદ્ધ છે

[1]ધર્મપરીક્ષા ખડ ૨. ઢાળ ૧૭.

---

૧ ગ્રથકર્તા કહે છે કે આ વાત બ્રહ્મપુરાણમા છે

(૨)

બ્રહ્મા અને મકરધ્વજ પુરાણમા નીચે પ્રમાણે વાત છે બ્રહ્માએ ઇંદ્રાસન મેળવવા માટે ગંગાને કાંઠે મહા તપ આદર્યું ડોકમા જનોઇ, હાથમા કમંડળ આગળીઓપર જપમાળા, પહેરવા ઓઢવામા મૃગચર્મ અને ક્રોધમાન વિગેરે વિકાર તજી દઇ બ્રહ્મધ્યાન કરવા માડ્યુ, ઇંદ્રિયોને દમવા માડી એવી મોટી તપસ્યા કરવા માડી કે આખ ઉઘાડીને કોઇની સામે નજર પણ કરે નહિ આવી રીતે સાડી ત્રણ ચોકડી કાળ ગયો, (બ્રહ્માની એક ચોકડીમા કરોડો વર્ષ થાય છે) ત્યારે ઇંદ્રનુ આસન ડોલવા માડ્યુ બ્રહ્મા ઇંદ્રાસન મેળવવા માટે જ તપ કરતા હતા ઇંદ્રાસન ડોલતુ જાણી ઇંદ્રે બ્રહસ્પતિને તેનુ કારણ પૂછ્યુ એટલે ગુરૂ બ્રહસ્પતિએ કહ્યુ "હાલ બ્રહ્મા તારૂ સ્થાન લેવા તપ કરી રહ્યા છે, સાડી ત્રણ ચોકડી થઇ છે બાકી રહેલી અરધી ચોકડી પૂરી થશે એટલે તે તારૂ સ્થાન લેશે" ઇંદ્ર આ હકીકત સાભળી ચોંક્યા અને બ્રહ્માને ચલાયમાન કરવાના ઉપાયો યોજતા તેણે અપ્સરાને બોલાવી અને બ્રહ્માને ધ્યાનભ્રષ્ટ કરવા જણાવ્યુ અપ્સરાઓએ પોતાના તિલ તિલમાત્ર રૂપથી તિલોત્તમા નામની અતિ સૌંદર્યવાળી સ્ત્રી ઉપજાવી એ તિલોત્તમાએ બ્રહ્માને ચલાયમાન કરવાનુ બીડુ ઝીલ્યુ અને પોતાની સાથે નારદ તુબરૂ વિગેરે દેવોને લઇને ગંગાપ્રદેશમા આવી પહોંચી બ્રહ્માની સમક્ષ એણે અદ્દભુત નાટક માડ્યુ ઘુઘરીઓનો સુદર અવાજ, ભેરીનો ભભ અવાજ, નરઘાના ધોંકાર અને પોતાના હાવભાવથી ઘણા સુંદર નવરસ નાટકની ભવ્ય જમાવટ કરતા બ્રહ્મા આખુ જોઇ રહ્યા, બહુ ગજી થયા અને તેજ કારણે તેમનુ ધ્યાન દૂર જવા લાગ્યુ ચિત્ત વાદ્યપર જતા વળી તિલોત્તમાને પણ જોઇ એટલે મનમા વિહળતા પણ થઇ એટલે વળી તિલોત્તમાએ ગાયન આદર્યું, સુંદર આલાપ સ્વર સાથે ગાયન ગાતા બ્રહ્મા વધારે વિહળ થયા એટલે જ્યા બરાબર રંગની જમાવટ થઇ ત્યા તિલોત્તમા સન્મુખથી ઉઠીને બ્રહ્માને ડાબે પડખે ગઇ અને ત્યા છ રાગ છત્રીશ રાગણીનો આલાપ માડ્યો બ્રહ્માને મનમા થયુ કે પોતે સર્વ ઋષિઓમા વડા હોવા છતા જો મુખ ડાબી બાજુ ફેરવી તિલોત્તમાને જુએ તો પોતાના ઋષિવર્ગમા માનહાનિ થાય અને તિલોત્તમાને નજરે જોવાની આવી તક ગુમાવવી એ પણ તેમને ઠીક ન લાગ્યુ પરિણામે તેમણે સકલ્પ કર્યો કે એક ચોકડી તપના ફળે તેમને ડાબી બાજુએ બીજુ મસ્તક થાઓ તુરતજ ડાબી બાજુએ બીજુ મસ્તક થયુ બ્રહ્મા તિલોત્તમાના સુંદર પયોધર જોઇ રાજી થયા એટલે તિલોત્તમા

ત્યાથી ઉઠી બ્રહ્માની પછવાડે ગઇ અને ત્યા નાટક માડ્યુ વળી બ્રહ્માને વિચાર થયો કે પછવાડે ફરીને જોવાથી તો ઋષિમા માનહાનિ થાય એટલે એક બીજી ચોકડી તપના ફળે પછવાડે નવુ મસ્તક કર્યું અતિ સૌંદર્યમય સુંદરીને જોઇ બ્રહ્મા રાજી થયા એટલે તિલોત્તમાએ જમણી બાજુએ નાટક માડ્યુ ત્રીજી ચોકડી તપના બળે જમણી બાજુએ બ્રહ્માએ ઉપરનીજ રીતે અને કારણે ચોથુ મસ્તક કર્યું એટલે તિલોત્તમાએ પોતાની બાજી સકેલી આકાશમા ઊભા રહી નાટક કરવા માડ્યુ બ્રહ્માથી ન રહેવાયુ, અરધી ચોકડી તપની બાકી રહી હતી તેના ફળે આકાશમા મુખ થવાની ઇચ્છા કરતા ગધેડાનુ મુખ નીકળ્યુ, ભુકારવ કર્યો, તિલોત્તમાને જોઇ એટલે તિલોત્તમા ઉડી ચાલી અને ઇંદ્રને સર્વ હકીકત નિવેદન કરી આવી રીતે બ્રહ્માએ સાડી ત્રણ ચોકડી તપ કર્યો તે નિષ્ફળ ગયો

હવે બ્રહ્મા તો નાટક જોવાનુ ભૂલી ગયા અને ગધેડાની જેમ ભૂ ભૂ કરવા લાગ્યા દેવતાઓ તેને જોવા આ યા અને ભકાર કરતા જોઇ આશ્ચર્ય પામ્યા અને ખડખડ હસવા લાગ્યા બ્રહ્માને કોપ ચઢ્યો એ ટલે દેવોની પછવાડે દોડ્યા દેવો આગળ અને બ્રહ્મા પાછળ સ્વર્ગમા આથી મોટો ખળભળાટ થઇ ગયો, લોકોમા ગભરાટ થઇ ગયો, ઋષિઓ તપ જપ ભૂલી ગયા, આ તે ખાશે કે મારશે એવી ચિંતા થઇ પડી અને ચારે તરફ દોડાદોડી થઇ રહી દેવતાઓ દોડતા દોડતા શિવ પાસે આવી પહોંચ્યા રૂદ્ર તો રૂદ્ર (ક્રોધી) થઇ ગયા અને ગધેડાનુ માથુ પોતાના નખવડે ખણી નાખ્યુ બ્રહ્માને આથી ઘણી પીડા થઇ અને મુખેથી શિવને અસભ્ય વાત કહેવા લાગ્યા-'અરે પાપી હત્યારા! તારે તો આવી ભુડી ટેવ જ રહી! તેં શા માટે મારૂ માથુ તોડ્યુ? તારે માથે તેની હત્યા ચઢી માટે હવે એ મારૂ માથુ તારા હાથપર ચઢી જાઓ! આથી હવે તુ કોઇની સાથે આવી ચાલ ચલાવીશ નહિ!'

આ વાત-શ્રાપ સાભળતા શિવજી તો કાળાધબ થઇ ગયા, બ્રહ્માને નમી પડ્યા અને પોતાને માથે ચઢેલી હત્યા દૂર થવાનો માગ બ્રહ્માને પૂછ્યો એણે ઘણા કોમળ વચનો કહ્યા એટલે બ્રહ્મા શાત થયા અને ઉપાય બતાવ્યો કે જો હવે પછી શકર માથે જટા રાખે, સ્મશાનની રાખ શરીરે ચોળે, મનુષ્યની ખોપરીનો હાર હાડકા અને રોમમા ગુથી ગળામા પહેરે, ભાગ અને ધતુરો ખાય, નાગા થઇને ગામે ગામ ફરે, ઘેર ઘેર ભીખ માગતા ફરે, વર્ણાવર્ણુનો ભેદ મૂકી દે, જે ભીખ મળે તે એ ગધેડાના લઇને દરરોજ ખાય તો

તેનો શ્રાપ દૂર થાય, તે એવી રીતે કે એ મ્હોંઢામા કોઇ આગળ જતા લોહી ભરી આપશે ત્યારે શ્રાપ દૂર થશે

બ્રહ્માના આવા વચન સાભળી શકરે જોગીનુ રૂપ ધારણ કર્યું, ગામે ગામ રખડના માડ્યુ, કાપાલિક નામે પ્રસિદ્ધિ મેળવી, સ્મશાન-ભૂમિની સેવના કરી, એમ કરતા કોઇ પાપીને ઘેર ગયા, ત્યા તેણે લોહીથી પેલુ માથુ ભરી આપ્યુ, ત્યારે હાથ સાથે જે માથુ વળગી પડ્યું હતુ તે છૂટ્યુ

હવે બ્રહ્મા તો કામથી વીંધાણા તે વિકળ રૂપે પપુ આકાશમા ચાલ્યા, આખી દુનિયાને સ્ત્રીમય જ જોવા લાગ્યા, ચોતરફ ઉપર નીચે ફરવા લાગ્યા અને એમને જોઇને સ્ત્રીપુરૂષો દોડાદોડી કરવા લાગ્યા કોઇ ઝાડ આવે, બીડ આવે, તે સર્વને તિલોત્તમા ધારીને બાઝી પડે એમ ફરતા જગલમા એક રીંછડી મળી, એને રભાના રૂપને ધારણ કરનાર ધારી વૃદ્ધ બ્રહ્માએ તેને ભોગવી તેનાથી જાબુવત ઉત્પન્ન થયો એ ઘણો બળવાન્ થયો, રામચદ્રનો દૂત થયો અને બ્રહ્માના પુત્ર તરીકે જગતમા પ્રસિદ્ધ થયો

ધર્મપરીક્ષા રાસ ખડ ૨. ઢાળ ૧૦-૧૧ નુ અવતરણ.

---

(૩)

ગોપીપાદવદન. સોળ હજાર સ્ત્રીના પતિ દામોદરે એક દિવસ રાધા નામની ગોવાળણી જોઇ એ માથા ઉપર દહીં દૂધની મટુકી લઇ વેચવા નીકળી પડી હતી એના રૂપથી દામોદરરાય આશ્ચર્ય પામ્યા અને કામદેવથી એવા વીંધાયા કે બીજી કોઇ સ્ત્રી ગમે જ નહિ અને વાત એટલે સુધી વધી ગઇ કે એના વ્યામોહમા અન્ય સ્ત્રી ઉપ-રનો પ્રેમ ગળી ગયો અને રાધા સાથે ઉઘાડી રીતે બોલ્યા કે "રાધા! તારા ઉપર મને પ્રેમ થઇ આવ્યો છે, તારા જેવી કોઇ સ્ત્રી દુનિયામા નથી આ તારા માથા ઉપર મટુકી છે તેનુ દાણ હુ માગુ, તો દાણના બદલામા મારા ઉપર પ્રેમ કર અને એમા ખેંચતાણ ન કર"

રાધાએ જવાબમા કહ્યુ કે "હુ તો આહેરની છોકરી, ભરવા ડની બૈરી-હલકી જાતની છુ તમે તો મોટા માણસ અને આમ જાણી જોઇને ખાડામા કા પડો છો? તમે ધર્મશાસ્ત્રમા કહ્યુ છે તે વિચારો-પરનારીલપટ પુરૂષ મરીને પણ દુર્ગતિમા જાય છે તો તમે વાત કરો છો તે ઠીક નથી રાતદિવસ જે પાપ બાધે છે તેને તો અહીં પણ ઘણો સતાપ થાય છે એથી એક તો અશુભ ધ્યાન થાય છે અને વળી લોકો એવાને કાઇ માન આપતા નથી વળી કર્મજોગે જો રાજાના જાણવામા એ વાત આવી જાય તો છેદન ભેદન થાય, દડ થાય,

ગધેડાપર અસવારી કરાવે, કેદખાને નખાવે, લિંગ કે નાક કાપી લે આથી સગાસબધીઓના મ્હોઢા પણ કાળા થાય અને કુળવાન માણસ હોય તો લાજમા ને લાજમા મરી જાય લોકમા ફિટકાર થાય અને મિત્રોને દુ ખ થાય આ ઉપર તમને એક વાત કહુ છુ તે સાભળો

એક શેઠ હતા તેને શ્રીમતી નામની સ્ત્રી હતી રભા જેવી રૂપાળી અને અતિ સૌંદર્યશાળી હતી શેઠને નગરના પુરોહિત સાથે મિત્રાઇ હતી પુરોહિત શેઠને ઘેર દરરોજ આવે અને સર્વ સાથે પરિચયમા રહે કોઇ કારણે શેઠ એક વખત પરદેશ ગયા અને જતી વખત ઘર પુરોહિતમિત્રને ભળાવતા ગયા શેઠ વિદાય થયા અને પુરોહિતે સ્ત્રીસાથે સ્નેહ માડ્યો, પ્રણયપ્રાર્થના કરી શ્રીમતી પવિત્ર હતી, પતિ પરાયણ હતી, ઘરમા એકલી હતી અને જાતે ઘણી ચતુર હતી તેણે વખત વિચારી લીધો, પોતાની સ્થિતિની ગભીરતા જાણી લીધી, પોતાના શિયળને જાળવવાની ચિંતા કરી લીધી અને એક ક્ષણમા પોતે ઉપાય યોજ્યો કે પુરોહિતની લાજ જાય તો જ તે ઠેકાણે આવશે ચતુર શ્રીમતીએ બહુ ટુંકા વખતમા નિર્ણય કરી લીધો, લખતા કે વાચતા વખત લાગે તેટલાથી પણ થોડા વખતમા તે સ્નેહભરેલા દેખાવે બોલી કે પુરોહિતે એક પહોર રાત્રી પૂરી થયે આવવુ એટલે એકાતમા આનદ થશે પુરોહિત રાજી થયો અને પોતાને ઘેર ગયો

શ્રીમતી ત્યાર પછી તુરત જ કોટવાળને ઘેર ગઇ, કોટવાળને કહ્યુ કે એને પુરોહિત સતાવે છે, પોતાની લાજ કોટવાળના હાથમા છે વિગેરે એટલે કોટવાળ તો એ સુંદરીના હાવભાવ જોઇ લપટાઇ ગયો અને જવાબમા કહ્યુ કે " એ પુરોહિતના તે શા ભાર છે ! તુ મારી સાથે પ્રેમ કર, પુરોહિતને હુ પહોંચી વળીશ " સુંદરી સમજી કે આ તો ઓલામાથી ચુલામા પડ્યા કોટવાળને તે જ રાત્રે બીજે પહોરે પોતાને ઘરે આવવાનુ કહી તેને રાજી કરી મનમા વિમાસણ કરતી સુંદરી પ્રધાનના ઘર પર પહોંચી

રૂપ પણ કેટલીકવાર નુકસાન કરી બેસે છે એને ભય ઘણો છે તે તો આપણા દરરોજના અનુભવનો વિષય છે કોટવાળ સબધી સવ હકીકત સુંદરીએ પ્રધાનને જણાવી એટલે પ્રધાન તો સુંદરીના રૂપ, લટકા અને ગરીગનો મરોડ જોઇ કામાધ થઇ ગયો સુંદરી પાસે પ્રેમયાચના કરી અને પોતાને વશ થતા કોટવાળને ચપટીમા ચોળી નાખવાની પોતાની શક્તિના વખાણ કર્યા સુંદરી મનમા મુઝાણી પણ સમય સૂચકતા ન ચૂકી અતરભાવ છુપાવી સાધ્વી પતિવ્રતાએ પ્રધાનને પોતાને ઘરે ત્રીજે પહોરે તે જ રાત્રે આવવાનુ જણાવી તેને આશાના

પાસમા બાંધી લઇ ત્યાથી ચાલીને સીધી રાજા પાસે પહોંચી તેને ખાત્રી હતી કે આખરે રાજા તો તેને રક્ષણ આપશે અને પોતાની બધી ઘુચ નીકળી જશે, પણ એને તો ઘરમા ઉઠ્યા વનમા ગયા તો વનમા લાગી આગ–જેવી વાત બની રાજાને એણે સર્વ વાત કહી સભળાવી રાજા તો સુંદરીના શબ્દમાધુર્ય, સાદા પણ સૌંદર્યભાવ- વાહક કપડામા વ્યામૂઢ થયો, બોલવાની ઢબ અને આખના તેજમા અજાઇ ગયો, પાતળી કેડ અને નખશીખ નમણાઇ જોઇ એકરસ બની ગયો, એને ન રહ્યુ પોતાના સ્થાનનુ ભાન કે ન રહ્યો પોતાની જવાબદારીનો ખ્યાલ એણે રક્ષણ માગવા આવેલી સુદરી પાસે પ્રણય- ભીક્ષા માગી, સુદરીને જણાવી દીધુ કે એ પુરોહિત, કોટવાળ અને પ્રધાનને કાઢી મૂકવાની તેનામા શક્તિ છે, પણ સાથે સુંદરીને પટ- રાણી બનાવવાની લાલચ પણ આપી દીધી અને બદલામા વ્યભિ ચારની પ્રાર્થના કરી સુદરી ચેતી ગંઇ, ગભરાણી, લજવાણી, શરમાણી, પણ વખત વર્તા ગઇ રાજાને ચોથે પહોરે આવવાનુ કહી ત્યાથી ચાલી નીકળી રાજા પણ પોતાના કાર્યમા સફળતા મળેલી જોઇ પોતાની (ફસાવવાની) શક્તિ માટે મગરૂબ થતો ત્યા બેસી રહ્યો

સુદરી રાજમહેલમાથી નીકળી ત્યારે તેના મનની સ્થિતિ અજબ થઇ રહી હતી, પોતાનુ શિયળ જાળવવાના ઉપાયની મનમા યોજના કરી રહી હતી પડોશમા એક ડોશી રહેતા હતા, તેને એક કાગળ લખી આપ્યો અને કહ્યુ કે ચાર ઘડિ રાત રહે ત્યારે કાગળ લઇને ઘરે આવવુ અને બહારથી રડારોળ કરી મૂકવી ડોશીએ વાત સ્વી કારી ઘરે જઇ એક પેટી (મજુસ) ચાર ખાનાવાળી હતી તેને તૈયાર કરી રાખી મૂકી સધ્યાસમય થયો એટલે પોતે સોળ શણુ- ગાર સજી તૈયાર થઇ પુરોહિત આવ્યો, તેને આદરમાન આપ્યુ, જણાવ્યુ કે તેની વાટ જ પોતે જોઇ રહી હતી વાતચીતમા વખત નીકળી ગયો પહોર પૂરો થયો, ત્યા કોટવાળ આવી પહોંચ્યો, બહારથી બારણુ ખખડાવ્યુ એટલે પુરોહિતના હાજા ગગડી ગયા શ્રીમતી બોલી કે 'તમારી રાહ જ જોઇ રહી હતી' એટલે પુરોહિત વધારે ગભરાયો બચવાનો ઉપાય માગતા શ્રીમતીએ મજુસ બતાવી. એક ખાનુ ઉઘાડી પુરોહિતને અદર પૂરી ચાવી દઇ ઘરના બારણા ઉઘાડ્યા, કોટવાળ અદર આવ્યો તેની સાથે ખાવા પીવામા એક પહોર સુંદ- રીએ વટાવી દીધો બરાબર મધરાતે પ્રધાન આવી પહોંચ્યો એટલે કોટવાળ સાહેબ ગભરાઇ ગયા ચૂપ થઇ પડી રહેવાની ઇસારત કરી પેલી મજુસના બીજા ખાનામા કોટવાળને ઘાલ્યો અને ચાવી દઇ

દીધી પ્રધાન પાસે સુંદરીએ ગાન આરભ્યું રસમા એક પહોર વીતી ગયો ત્યા રાજા સાહેબ પધાર્યા એટલે પ્રધાનને ઘણો ગભરાટ થયો તેને પેલી મજુસના ત્રીજા ખાનામા પૂર્યો અને શ્રીમતીએ રાજાને ઘરમા દાખલ કર્યો! રાજાને નયણબાણોથી રીઝવતી રહી અને જ્યા બરાબર ચાર ઘડિ રાત રહી ત્યા ટેશીમાએ ઘરબાહિર આવી ધમ સાણુ કરી મુમ્યુ મુખેથી રડવા લાગી કે 'અલિ સુરખી, જાગ, બારણા ઉઘાડ તારો ધણી મરી ગયો તુ રાડી આ તેના મરણનો કાગળ આ યો છે તે વાચ' અદરથી સુંદરીએ રડવા માડ્યુ ઘર બહાર સગાઓ આવી પહોંચ્યા મોટેથી પોક મૂકવા લાગ્યા અદર રહેલો રાજા મુઝાયો, જાણ્યુ કે આ તો રગમા ભગ પડ્યો ડુસકા લેતી સુંદરી બોલી કે 'તમારો ફજેતો થશે, તમે પેલી મજુસમા છુપાઇ જાઓ, નહિ તો બાજુ ગેરઆબરૂ થશે! કણમણતે મને રાજા મજુસમા પેઠો અને સુંદરીએ ચાવી દઇ ઠેઠે ચઢાવી આવી રીતે ચારે દુરાચારીઓને એક જ પેટીમા કેદ કર્યા

સુંદરીને ઘરે તો સગાઓ ભેગા થયા, કાણમોકાણ થઇ અને સર્વ ન્હાયા રાણીએ રાજાની તપાસ કરવા માડી, રાજાનો પત્તો જ મળે નહિ કોટવાળ, પ્રધાન, પુરોહિત પણ ગેપ થયેલા જણાયા રાણીએ વખત વર્ત્યો, શેઠ વગરપુત્રે ગુજરી ગયા એટલે તે વખતના ધોરણ પ્રમાણે રાજ્યમા તેનુ ધન જાય તે લેવા રાજપુરૂષોને રાણીએ મોકલ્યા ઘરમાથી સારસાર વસ્તુ લઇ જવાની છે એમ જણાવતા સુંદરીએ કહ્યુ ઘરની સર્વ માલમાલ વસ્તુ પેલી મજુસમા છે તેને ગાડામા ઘાલી લઇ જાઓ રાજસેવકોએ તેમ જ કર્યું રાણીએ જાણ્યુ કે શેઠ પરદેશ જતા બધી મૂલ્યવાન ચીજો એ પેટીમા મૂકી ગયા હશે એટલે એકદમ જાતેજ નીચેથી બારણા ઉઘાડવા માડ્યા પહેલા ખાનામાથી પુરોહિત નીકળ્યો રાણી ઘણી આશ્ચર્ય પામી રાણી બોલી 'અરે! તમે અહીં ક્યાથી?' એટલે પુરોહિત કહે 'તમે બીજુ બારણ ઉઘાડો' રાણીએ તેમ કર્યું એટલે ત્યાથી કોટવાળ નીકળ્યો રાણી વધારે આશ્ચર્ય પામી રાણીએ ટીકા કરી કે 'તમે તો ચોરને પકડવા અહીં બેઠા હશો! વારૂ વારૂ!'

કોટવાળ તો ઝખવાણો પડી ગયો અને ત્રીજુ દ્વાર ઉઘાડવા કહ્યુ તેમ કરતા ત્યાથી પ્રધાનજી નીકળ્યા રાણી બોલી અરે દિવાનજી! તમે તો દફ્તર માડવા માટે આ એકાત સ્થાનમા બીરાજ્યા હશો!! પ્રધાન જરા પાક્કો હતો શરમાયો નહિ રાણીને કહે 'અમે તો રાજાજી સાથે કાઇ કામસર ગયા હતા ચોથુ બારણુ ઉઘાડો' રાણીએ

તેમ કર્યું એટલે અંદરથી રાજા નીકળ્યો, બહુ શરમાઇ ગયો, અંદરથી મુખ ઢાંકી દીધુ, લોકોએ ધીટકાર ક્યા ત્રણે ઉઠી ઉઠીને પોતપોતાને ઘરે શરમાતા શરમાતા ગયા

શ્રીમતીને સામરવાસો ર્ક્યો, તેના શિયળના વખાણ કર્યા, ચારે એ તેને બહેન કરીને સ્થાપી અને ગયેલી આબરૂ સહજ પાછી મેળવી-આ પ્રમાણે વાત કહી રાધા કહેવા લાગી 'રાજની! પારકી સ્ત્રીના સબંધથી આવો ઉત્પાત થાય છે'

દામોદર ઉત્તરમા કહેવા લાગ્યા 'અમે સર્વ શાસ્ત્રો જાણીએ છીએ તમે એની ચિંતા ન કરો, અમારો વિરહાનળ શાંત કરો અમે તો કુબ્જા જેવી સ્ત્રીઓનો ઉદ્ધાર કર્યો છે, માટે તમે ના પાડો નહિ'

રાધા પ્રણયપ્રાર્થનાથી રાજી થઇ, એક ખાલી ઘર શોધી કાઢ્યુ, તેમા પોતે ગઇ, પછવાડે દામોદર આવ્યા, બન્ને સારી રીતે મળ્યા, દામોદરરાયે રાધાને સારી રીતે સંતોષી, રાધાએ પછી હાથ જોડી કહ્યુ 'સ્વામી! હવે મને જવા દો, મારો ધણી જાણશે તો મારી ઉપર ગુસ્સે થશે એક તો મારા ઘરમા કામ ઘણુ છે અને વળી હુ વ્યભિચાર કરૂ છુ એમ જાણશે તો મને જરૂર ગાળ દેશે અત્યારે મને જવા દો, રાતે મારે ઘરે આવજો" આમ કહી ઘરની નિશાની બતાવી દીધી આટલુ કહી રાધા વિદાય થઇ

ગોવિંદને વિરહાનળ વધ્યો, આખી દુનિયામા રાધાને જ દેખવા લાગ્યા, એક દિવસ તે મોટો યુગ થઇ પડ્યો, ઠંડી વસ્તુઓ ગરમ આગ જેવી લાગવા માડી આમ મહા મુશીબતે સૂર્ય અસ્ત થયો, રાત પડી, અધારૂ થયુ એટલે ચોરની પેઠે ગોવિંદરાય ગોવાળણીને ઘરે આવ્યા કમનસીબે તે વખતે ઘરના દ્વાર બધ હતા, એટલે વૈકુઠનાથ વિચારમા પડ્યા કે જો બોલુ તો બીજા લોક જાગે, ન બોલુ તો કામ ન થાય, આખરે રસ્તો સૂઝ્યો આગળથી દ્વારને ટપ ટપ કર્યું એટલે અદરથી રાધા અને બહારથી ગોવીદ વચ્ચે શબ્દજાળની વાતો થઇ એકે પોતાને ચકોર રહ્યા એટલે રાધાએ તેને કુભારના ઇશ કહ્યા આવી ટપાટપી પ્રેમથી કરી ગોવીંદરાયને અદર લીધા આખી રાત કામભોગ ભોગવ્યા સવારે સૂર્યોદય થતા પોતાને મહોલે જાય અને રાજ્ય કરે અને એવી રીતે ઘણા વખત સુધી પરસ્ત્રી રાધા ગોવાળણી સાથે ખેલ શ્રીકૃષ્ણે કર્યા

ધર્મપરીક્ષાગસ ખડ ૨ ઢાલ ૭-૮-૯.

દીધી પ્રધાન પાસે સુંદરીએ ગાન આરભ્યુ રગમા એક પહોર વીતી ગયો ત્યા રાજા સાહેબ પધાર્યા એટલે પ્રધાનને ઘણો ગભરાટ થયો તેને પેલી મજુસના ત્રીજા ખાનામા પૂર્યો અને શ્રીમતીએ રાજાને ઘરમા દાખલ કર્યો ! રાજાને નયણુબાણોથી રીઝવતી રહી અને જ્યા બરાબર ચાર ઘડિ રાત રહી ત્યા દાસીમાએ ઘરબાહિર આવી બૂમ મારણુ કરી મૂક્યુ મુખેથી રડવા લાગી કે 'અયિ સુરખી, જાગ, બારણુ ઉઘાડ તારો ધણી મરી ગયો તુ રાડી આ તેના મરણનો કાગળ આવ્યો છે તે વાચ' અદરથી સુંદરીએ રડવા માડ્યુ ઘર બહાર સગાઓ આવી પહોંચ્યા મોટેથી પોક મૂકવા લાગ્યા અદર રહેલ રાજા મુઝાયો, જાણ્યુ કે આ તો રગમા ભગ પડ્યો ડુસકા લેતી સુંદરી બોલી કે 'તમારો ફજેતો થશે, તમે પેલી મજુસમા છુપાઇ જાઓ, નહિ તો બહુ ગેરઆબરૂ થશે ! કણમણતે મને રાજા મજુસમા પેઠા અને સુંદરીએ ચાવી દઇ હેઠે ચટાની આવી રીતે ચારે દુરાચારીઓને એક જ પેટીમા કેદ કર્યા

સુંદરીને ઘરે તો સગાઓ ભેગા થયા, કાણમોકાણ થઇ અને સર્વે ન્હાયા રાણીએ રાજાની તપાસ કરવા માડી, રાજાનો પત્તો જ મળે નહિ કોટવાળ, પ્રધાન, પુરોહિત પણ ગેપ થયેલા જણાયા રાણીએ વખત વર્ત્યો, શેઠ વગરપુત્રે ગુજરી ગયા એટલે તે વખતના ધોરણુ પ્રમાણે રાજ્યમા તેનુ ધન જાય તે લેવા રાજપુરૂષોને રાણીએ મોકલ્યા ઘરમાથી સાગસાર વસ્તુ લઇ જવાની છે એમ જણાવતા સુંદરીએ કહ્યું ઘરની સર્વ માલમાલ વસ્તુ પેલી મજુસમા છે તેને ગાડામા ઘાલી લઇ જાઓ રાજસેવકોએ તેમ જ કર્યું રાણીએ જાણ્યુ કે શેઠ પરદેશ જતા બધી મૂલ્યવાન્ ચીજો એ પેટીમા મૂકી ગયા હશે એટલે એકદમ જાતેજ નીચેથી બારણા ઉઘાડવા માડ્યા પહેલા ખાનામાથી પુરોહિત નીકળ્યો રાણી ઘણી આશ્ચર્ય પામી રાણી બોલી 'અરે ! તમે અહીં ક્યાથી ?' એટલે પુરોહિત કહે 'તમે બીજુ બારણુ ઉઘાડો' રાણીએ તેમ કર્યું એટલે ત્યાથી કોટવાળ નીકળ્યો રાણી વધારે આશ્ચર્ય પામી રાણીએ ટીખ કરી કે 'તમે તો ચોરને પકડવા અહીં બેઠા હશો ! વારૂ વારૂ !!'

કોટવાળ તો ઝખવાણો પડી ગયો અને ત્રીજુ દ્વાર ઉઘાડવા કહ્યુ તેમ કરતા ત્યાથી પ્રધાનજી નીકળ્યા રાણી બોલી અરે દિવાનજી તમે તો દફતર માડવા માટે આ એકાત સ્થાનમા બીરાજ્યા હશો ! પ્રધાન જરા પાક્કો હતો શરમાયો નહિ રાણીને કહે 'અમે તો રાજાજી સાથે કાઇ કામસર ગયા હતા ચોથુ બારણુ ઉઘાડો' રાણીએ

વચનદ્વારા કથન ન કરી શકાય તેવુ (અવ્યપદેશ્ય), વ્યભિચાર દોષથી રહિત વ્યવસાયાત્મક જ્ઞાન તે પ્રત્યક્ષ

(૨) અનુમાન. તે પૂર્વક[1] ઉત્પન્ન થનાર જ્ઞાન તેના ત્રણ પ્રકાર છે પૂર્વવત્, શેષવત્, સામાન્યતો દૃષ્ટ

પૂર્વવત્—કારણથી કાર્યનુ અનુમાન જેમકે આકાશમા કાળા વાદળા ચઢી આવવાથી વૃષ્ટિ થવાનુ જે અનુમાન કરવુ તે[2]

શેષવત્—કાર્યથી કારણનુ અનુમાન જેમકે નદીમા મોટુ પૂર આવ્યુ છે તેમા ફળો કાષ્ઠો વિગેરે તણાઇ આવ્યા છે તે પરથી નદીના ઉપરના ભાગ તરફ વૃષ્ટિ થઇ છે એવુ અનુમાન કરવુ તે[3]

સામાન્યતો દૃષ્ટ— કાર્ય કારણ ભાવ વિના પણ અન્ય રીતે સામાન્યથી અવિનાભાવ (વ્યાપ્તિ) બળથી જે લિંગ દેખવામા આવે તે જેમકે દેવદત્તાદિકની દેશાતરપ્રાપ્તિ ગતિપૂર્વક જાણીને તે જ પ્રમાણે સૂર્યની પણ દેશાતરપ્રાપ્તિ ગતિપૂર્વક છે એવુ જે અનુમાન કરવુ તે[4]

(૩) ઉપમાન. પ્રસિદ્ધ વસ્તુ સાથેના સાધર્મ્યને લીધે જે અપ્રસિદ્ધ વસ્તુનુ સાધન તે ઉપમાન કહેવાય જેમકે જેવી ગાય દેખાય છે તેવાજ ગવય હોય છે[5]

---

૧ તે પૂર્વક એટલે પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનના ત્રણે વિશેષણો અત્ર યોજવા એટલે જે લિંગાદિથી, **અર્થોપલબ્ધિરૂપ, અવ્યભિચરિત, અવ્યપદેશ્ય, વ્યવસાયાત્મક તત્પૂર્વક જ્ઞાન થાય તે અનુમાન**

૨ **પૂર્વવત્** એટલે પક્ષધર્મત્વ

૩ **શેષવત્** અહીં સપક્ષેસત્વ લાગુ થાય છે

૪ અહીં લીંગ સાથે અવ્યભિચરિત સબધ છે, બલાકાથી જળના અનુમાન પેઠે ટુકામા કહીએ તો પૂર્વજ્ઞાન તુલ્ય જ્ઞાન જેનાથી થાય તે **પૂર્વવત્ અનુમાન** જે પ્રસક્ત હોય તેનો પ્રતિષેધ કરવાથી અન્યત્ર પ્રસગ હોવો અસભવિત થાય એટલે જે શેષ રહે તેની પ્રતીતિ થાય તે **શેષવત્** જ્યા ધર્મી તથા સાધનધર્મ પ્રત્યક્ષ હોય અને સાધ્ય ધર્મ સર્વદા અપ્રત્યક્ષ સધાય તે **સામાન્યતો દૃષ્ટ**

૫ શેઠે નોકરને ગવય લાવવાની આજ્ઞા કરી, નોકર સમજતો નથી કે ગવય કેવુ હોય શેઠ સમજાવે છે કે 'ગો તેવુ ગવય' પછી જગલમા ગવય જોતા શેઠના વાક્યાર્થના સ્મરણ અને ઇંદ્રિયાર્થ સન્નિકર્ષથી જે જ્ઞાન થાય-'આ ગો જેવુ છે' એવુ જે સાધર્મ્ય જ્ઞાન થાય ને તેને લઇને સજ્ઞાસજ્ઞી સબધની જે પ્રતીતિ થાય છે તે ઉપમાન

[1]પરિશિષ્ટ ન. ૩.

(પ્રસ્તાવ ૪, પ્રકરણ ૩૧)

ષડ્દર્શનના નિર્વૃતિમાર્ગો[2]

નૈયાયિક.

“હવે એ છ દર્શનો પૈકી નૈયાયિકો પોતાનો નિર્વૃતિમાર્ગ આવી રીતે કલ્પે છે

સોળ તત્ત્વોના યથાર્થ જ્ઞાનથી મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે તે સોળ તત્ત્વો આ પ્રમાણે (૧) પ્રમાણ (૨) પ્રમેય (૩) સશય (૪) પ્રયોજન (૫) દૃષ્ટાન્ત (૬) સિદ્ધાન્ત (૭) અવયવ (૮) તર્ક (૯) નિર્ણય (૧૦) વાદ (૧૧) જલ્પ (૧૨) વિતડા (૧૩) હેત્વાભાસ (૧૪) છલ (૧૫) જાતિ (૧૬) નિગ્રહસ્થાન

૧. પ્રમાણ.

અર્થની ઉપલબ્ધિનુ કારણ તે પ્રમાણ તેના ચાર પ્રકાર છે

૧ પ્રત્યક્ષ
૨ અનુમાન
૩ ઉપમાન
૪ શબ્દ

(૧) પ્રત્યક્ષ.[3] ઇંદ્રિય અને પદાર્થોના સબંધથી ઉત્પન્ન થનાર,

---

૧ આ પરિશિષ્ટ બહુ વિચાર અભ્યાસ અને શ્રમ કરીને લખ્યુ છે તેનો વિષય દાર્શનિક છે તેથી સામા ય વાચનારે તે આખુ છોડી દેવુ આ વિભાગમા મેં ષડ્દર્શન સમુચ્ચય ગ્રથ અને ટીકાનો છૂટથી ઉપયોગ કર્યો છે અને મૂળ લેખમા ઘણો વધારો કર્યો છે જિજ્ઞાસુને ઘણી હકીકત ભાષામા મળે તેથી બહુ સ્થાનેથી મેળવી વિચારી હકીકત લખી છે સામાન્ય વાચનારે આ પરિશિષ્ટ છોડી દેવુ આમા મૂળમા જે નામો આવ્યા છે તેની વ્યાખ્યા વિગત અન્ય સ્થાનેથી લીધા છે કોઈ પણ બાબત આધાર વગર લખી નથી મો ગિ કા

૨ પ્રકરણ ૩૧ માંનો અત્ર વિસ્તાર છે આ દાર્શનિક વિષય છે

૩ **અવ્યપદેશ્ય** એટલે કલ્પનારહિત ઇંદ્રિયાર્થ સનિકર્ષ(સબધ) છ પ્રકારનો છે પાચ ઇંદ્રિય અને છઠ્ઠુ અભાવ વ્યભિચારી જ્ઞાન તે શુક્તિમા રજત બુદ્ધિ વ્યવસાયાત્મક એટલે નિશ્ચયાત્મક આમા અયોગિ અને યોગિ એમ બન્ને પ્રકારના પ્રત્યક્ષનો સમાવેશ થાય છે

એક કોટિનો જેમા નિશ્ચય હોતો નથી એવો અનેક કોટિના પરામર્શવાળો જે પ્રત્યય તે સંશય

૪. પ્રયોજન. જેના અર્થે એટલે જેની અભિલાષાથી પ્રવૃત્તિ થાય એટલે તે પદાર્થના સાધન માટે યત્ન થાય તે જે સાધ્ય, અથવા કર્તવ્યરૂપે ઇષ્ટ પ્રયોજન અથવા ફળ, જેની ઇચ્છાથી પ્રવૃત્તિ થાય તેનુ નામ પ્રયોજન જાણવુ પ્રમાણની પ્રવૃત્તિ થવી તે પ્રયોજનમૂલક છે

૫. દૃષ્ટાન્ત. જણાયલો છે અંત એટલે નિશ્ચય જેમા વાદી પ્રતિવાદિના વાદમા જે વિષયનો તકરાર ન હોય, એટલે બન્નેને જે મુદ્દાઓ સમત હોય તે દૃષ્ટાન્ત એવી વગર વાધાની (અવ્યભિચારી) બાબતોનો બન્ને પક્ષકારો છૂટથી ઉપયોગ કરી શકે છે

૬. સિદ્ધાન્ત. એના ચાર પ્રકાર છે —

(૧) સર્વતંત્ર સિદ્ધાન્ત. સર્વ શાસ્ત્રો જે નિર્વિવાદ માન્ય કરે તે, સર્વને અવિરુદ્ધ સિદ્ધાન્ત સર્વમાન્ય સત્યો (Universal truths) જેમકે પ્રમાણ પ્રમેયના સાધન છે, ઘ્રાણાદિ ઇંદ્રિય છે, વિગેરે

(૨) પ્રતિતંત્ર સિદ્ધાન્ત સમાન તંત્રમા પ્રસિદ્ધ અને પર તંત્રમા અસિદ્ધ એવો સિદ્ધાન્ત જેમકે યોગવાળા અને વૈશેષિકો ઇંદ્રિયોનુ ભૌતિકત્વ માને છે સાખ્યવાળા નથી માનતા, સાખ્યવાળા સર્વની ઉત્પત્તિ સત્‌થી માને છે, નૈયાયિક સામગ્રીવશાત્ અસત્‌થી માને છે અને જૈનો સદસત્ ઉત્પત્તિ માને છે એ પ્રતિતંત્ર સિદ્ધાન્તો કહેવાય

(૩) અધિકરણ સિદ્ધાન્ત જેની સિદ્ધિ કરવા જતા અન્યની સિદ્ધિ પ્રસગને લઇને થઇ જાય બાબત પ્રકૃત હોવી જોઇએ

(૪) અભ્યુપગમ સિદ્ધાન્ત. પ્રૌઢ વાદીઓ પોતાની બુદ્ધિનો અતિશય દર્શાવવા કોઇ અપરીક્ષિત વસ્તુને પણ અગીકાર કરીને તેના વિષયની પરીક્ષા કરે છે કાયદાશાસ્ત્રીઓ સામાની દલીલ તકરાર ખાતર સ્વીકારી તેનાપર દલીલ કરે છે તેમા સામાની દલીલનો સ્વીકાર થતો નથી, પણ તેનો સ્વીકાર માની લઇ તેપર વિશેષ દલીલ કરાય છે શબ્દ દ્રવ્ય છે એમ કોઇ કહે તો સામો

(૪) શબ્દ. એકાંત સત્ય અને હિત બોલનાર તે આપ્ત તેમનો ઉપદેશ એટલે તેમનું વચન તે આપ્તોપદેશ આપ્તોપદેશ એટલે આગમ-શબ્દ[૧]

૨. પ્રમેય. પ્રમાણ ફળથી જે ગ્રાહ્ય તે પ્રમેય તેના બાર પ્રકાર છે

(૧) આત્મા. એની પ્રતીતિ સચેતનત્વ, કર્તૃત્વ, સર્વગતત્વ આદિ ધર્મથી થાય છે એ કાંઇક હેય અને કાંઇક ઉપાદેય છે (સુખ દુઃખાદિ ભોક્તા રૂપે હેય, વિમુક્ત રૂપે ઉપાદેય)

(૨) શરીર. તેનું જે ભોગાયતન તે શરીર ૨ થી ૧૧ હેય છે

(૩) ઇંદ્રિય. પાંચ ઘ્રાણ, રસન, ચક્ષુ, ત્વક્, શ્રોત્ર

(૪) અર્થ. પાંચ ગંધ, રસ, રૂપ, સ્પર્શ, શબ્દ

(૫) બુદ્ધિ. એટલે ઉપલબ્ધિ અર્થાત્ જ્ઞાન

(૬) મન. યુગપત્ જ્ઞાન થતું નથી તેનું કારણ અંતરકરણ એ અણુ છે, વેગવાળું છે, આશુ સંચાર કરનારૂં છે અને નિત્ય છે

(૭) પ્રવૃત્તિ. વાણી મન અને કાયાનો શુભાશુભ ફળવાળો વ્યાપાર

(૮) દોષ. રાગ, દ્વેષ, મોહ ઇર્ષ્યાદિનો પણ એમાં જ સમાવેશ થાય છે સંસારમાત્ર એ દોષનો જ બનેલો છે

(૯) પ્રેત્યભાવ. પૂર્વના દેહ ઇંદ્રિયાદિનો ત્યાગ કરી નવો દેહ ઇંદ્રિયાદિ સંઘાત ગ્રહણ કરવો તે એ જ સંસાર

(૧૦) ફળ. પ્રવૃત્તિદોષથી પેદા થયેલું સુખ દુઃખાત્મક જે પરિણામ તે મુખ્ય ફળ, તેનું સાધન તે ગૌણ ફળ

(૧૧) દુઃખ. પીડા સંતાપ સ્વભાવવાળું તે

(૧૨) અપવર્ગ. આત્યન્તિક દુઃખોચ્છેદ તે અપવર્ગ એટલે મોક્ષ આ અપવર્ગ ઉપાદેય છે અને પરમ પુરૂષાર્થ છે એ થવામાં તત્વજ્ઞાન એ જ મુખ્ય માર્ગ છે

૩. સંશય. આ તે થાંભલો છે કે પુરૂષ છે? આવા પ્રકારના સંદેહવાળો પ્રત્યય થાય તે સંશય એ સંદિગ્ધ એટલે કોઇ

---

૧ નૈયાયિકો આ ચાર પ્રકારના પ્રમાણો માને છે અહીં જે પ્રમાણ વિગેરેની વ્યાખ્યા છે તે તેમના મત પ્રમાણે છે

એક કોટિનો જેમા નિશ્ચય હોતો નથી એવો અનેક કોટિના પરામર્ગવાળો જે પ્રત્યય તે સંશય

૪. પ્રયોજન. જેના અર્થે એટલે જેની અભિલાષાથી પ્રવૃત્તિ થાય એટલે તે પદાર્થના સાધન માટે યત્ન થાય તે જે સાધ્ય, અથવા કર્તવ્યરૂપે ઇષ્ટ પ્રયોજન અથવા ફળ, જેની ઇચ્છાથી પ્રવૃત્તિ થાય તેનુ નામ પ્રયોજન જાણવુ પ્રમાણની પ્રવૃત્તિ થવી તે પ્રયોજનમૂલક છે

૫. દૃષ્ટાન્ત. જણાયલો છે અત એટલે નિશ્ચય જેમા વાદી પ્રતિવાદિના વાદમા જે વિષયનો તકરાર ન હોય, એટલે બન્નેને જે મુદ્દાઓ સમત હોય તે દૃષ્ટાન્ત એવી વગર વાધાની (અવ્યભિચારી) બાબતોનો બન્ને પક્ષકારો છૂટથી ઉપયોગ કરી શકે છે

૬. સિદ્ધાન્ત. એના ચાર પ્રકાર છે —

(૧) સર્વતંત્ર સિદ્ધાન્ત. સર્વ શાસ્ત્રો જે નિર્ણય માન્ય કરે તે, સર્વને અવિરુદ્ધ સિદ્ધાન્ત સર્વમાન્ય સત્યો (Universal truths) જેમકે પ્રમાણ પ્રમેયના સાધન છે, ઘ્રાણાદિ ઇંદ્રિય છે, વિગેરે

(૨) પ્રતિતંત્ર સિદ્ધાન્ત સમાન તત્રમા પ્રસિદ્ધ અને પર તત્રમા અસિદ્ધ એવો સિદ્ધાન્ત જેમકે યોગવાળા અને વૈશેષિકો ઇંદ્રિયોનુ ભૌતિકત્વ માને છે સાખ્યવાળા નથી માનતા, સાખ્યવાળા અર્થની ઉત્પત્તિ સત્થી માને છે, નૈયાયિક સામગ્રીવશાત્ અસત્થી માને છે અને જૈનો સદસત્ ઉત્પત્તિ માને છે એ પ્રતિતત્ર સિદ્ધાન્તો કહેવાય

(૩) અધિકરણ સિદ્ધાન્ત જેની સિદ્ધિ કરવા જતા અન્યની સિદ્ધિ પ્રસગને લઇને થઇ જાય બાબત પ્રકૃત હોવી જોઇએ

(૪) અભ્યુપગમ સિદ્ધાન્ત પ્રૌઢ વાદીઓ પોતાની બુદ્ધિનો અતિશય દર્શાવવા કોઇ અપરીક્ષિત વસ્તુને પણ અગીકાર કરીને તેના વિષયની પરીક્ષા કરે છે કાયદાશાસ્ત્રીઓ સામાની દલીલ તકરાર ખાતર સ્વીકારી તેનાપર દલીલ કરે છે તેમા સામાની દલીલનો સ્વીકાર થતો નથી, પણ તેનો સ્વીકાર માની લઇ તેપર વિશેષ દલીલ કરાય છે શબ્દ દ્રવ્ય છે એમ કોઇ કહે તો સામો

સવાલ કરે કે દ્રવ્ય કહોછો તો તે નિત્ય છે કે અનિત્ય?
આમ પરીક્ષા ચલાવે તે અભ્યુપગમ સિદ્ધાન્ત

૭. અવયવ. પાચ છે પ્રતિજ્ઞા, હેતુ, દૃષ્ટાન્ત, ઉપનય અને નિગમન
પ્રતિજ્ઞા એટલે પક્ષને ઉદ્દેશીને ધર્મધર્મી વચન 'આ પર્વત વન્હિમાન્ છે'

હેતુ એટલે સાધનરૂપ લિંગવચન 'ધૂમવાન્ છે માટે'

દૃષ્ટાન્ત એટલે ઉદાહરણ બે પ્રકારના હોય છે અન્વય કે વ્યતિરેક

ઉપનય એટલે હેતુનો ઉપસહાર કરવા રૂપ વચન 'આ ધૂમવાન્ છે'

નિગમન એટલે હેતુના ઉપદેશપૂર્વક સાધ્ય ધર્મનો ઉપદેશ કરવો તે જેમકે 'ધૂમવાન્ છે માટે આ વન્હિમાન્ છે'

૮. તર્ક. વસ્તુસ્વરૂપ યથાર્થ સમજાય નહિ ત્યારે આ સ્થાણુ (ઝાડનુ ઠુંઠુ) છે કે પુરુષ? એવો સદેહ થાય તે સશયને ટાળવા માટે અન્વયધર્મઅન્વેષણ રૂપ તર્ક પ્રયુક્ત થાય જેમકે આના ઉપર કાગડા વિગેરે બેસે છે, વેલડીઓ વીંટાઇ છે અને હાલતુ નથી માટે એ 'સ્થાણુ' હોવુ જોઇએ

૯. નિર્ણય. સશય અને તર્ક થયા પછી જે નિશ્ચય થાય તે નિર્ણય જેમકે 'આ સ્થાણુ જ છે,' અથવા 'આ પુરૂષ જ છે' વિગેરે

૧૦. વાદ કથા ત્રણ પ્રકારની છે વાદ, જલ્પ અને વિતડા તેમા સત્ય સમજવા ખાતર ગુરૂ શિષ્ય પૂર્વપક્ષ ઉત્તરપક્ષ કરે, જેમા સામાપર હારજીતનો ઉદ્દેશ ન હોય, માત્ર તત્ત્વગ્રહણ બુદ્ધિ હોય તેને વાદ કહેવામા આવે છે અહીં હેતુ અભ્યાસવૃદ્ધિનો જ હોય છે

૧૧. જલ્પ. માત્ર પરસ્પર વિજયની ઇચ્છાથી જ છલ, જાતિ, નિગ્રહસ્થાન જેના લક્ષણો હવે પછી જણાવાશે તેવા આરોપ વાળી કથા તે જલ્પ સન્માર્ગની પ્રતિપત્તિ માટે પર પક્ષમા દૂષણનુ આરોપણ કરવુ તે શિષ્ટસમત છે ગતાનુગતિક લોકો છેતરાઇ કુમાર્ગે ન જાય તેટલા માટે કરૂણાવાન્ મુનિએ છલાદિની યોજના બનાવી છે

૧૨. વિતડા. ઉપરની કથા જ્યારે પ્રતિપક્ષવર્જિત હોય ત્યારે વિતડા કહેવાય છે વાદીએ જે કલ્પના કરી હોય તેનાથી વિરૂદ્ધ

જે બીજી કલ્પના તે પ્રતિપક્ષ એવા પ્રતિપક્ષ વગરની એટલે પ્રતિપક્ષ સાધનાહીન જે કથા તે વિતંડા વિતંડાવાદી પોતાના પક્ષને સ્થાપ્યા વિના ગમે તે પ્રકારે પરોક્તને દૂષવા તત્પર રહે છે

૧૩. હેત્વાભાસ. હેતુ ન હોવા છતા હેતુ જેવા દેખાય તે હેત્વાભાસ તેના પાચ પ્રકાર છે અસિદ્ધ, વિરૂદ્ધ, અનૈકાતિક, કાલાત્યયાપદિષ્ટ, પ્રકરણસમ

(૧) અસિદ્ધ જેને પક્ષધર્મત્વ ન હોય તે જેમકે શબ્દ અનિત્ય છે, ચક્ષુવાળો છે તેથી

(૨) વિરૂદ્ધ વિપક્ષમા હોય અને સપક્ષમા હોય જ નહિ તે જેમકે શબ્દ નિત્ય છે, કાર્ય છે તેથી

(૩) અનૈકાતિક પક્ષાદિ ત્રણેમા હોય તે અનૈકાતિક જેમકે શબ્દ નિત્ય છે, કારણ કે પ્રમેય છે

(૪) કાલાત્યયાપદિષ્ટ હેતુના પ્રયોગનો કાળ હોય તેને પડતો મૂકી અથવા તે પસાર થઇ ગયા પછી પ્રયોજેલો અથવા પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી વિરૂદ્ધ પક્ષમા રહેલો હેતુ તે જેમકે બ્રાહ્મણે દારૂ પીવો, કેમકે તે દૂધની પેઠે દ્રવ દ્રવ્ય હોવાથી પેય છે

(૫) પ્રકરણસમ સ્વપક્ષની સિદ્ધિમા તેમજ પરપક્ષની સિદ્ધિમા પણ જે ત્રિરૂપ હેતુ આવે છે તે પક્ષ અને પ્રતિપક્ષમા તુલ્ય હોય તે એવા હેતુથી વિરૂદ્ધ સાધ્ય પણ સધાય

૧૪. છલ પર પુરૂષે સ્થાપન કરેલા વાદમા પોતાને માન્ય અન્ય અર્થની કલ્પનાથી વચનનો વિઘાત કરવો તે છલ તેના ત્રણ પ્રકાર છે વાક્છલ, સામાન્ય છલ, ઉપચાર છલ

પરોક્તમા અર્થાતર કલ્પના તે વાક્છલ જેમકે નવ કબલવાન્ દેવદત્ત છે એમા નવનો અર્થ 'નવીન' છે તેને બદલે 'નવ' નો અર્થ નવ સખ્યા કરી સામાને વચનવિઘાત કરવો કે 'અહો ! દેવદત્તને નવ કાબળો ક્યાથી ?' એ વાક્છલ.

અતિ પ્રસગવાળા સામાન્યને હેતુકોટિમા આરોપી તેનો જ નિષેધ કરવો તે સામાન્ય છલ

લાક્ષણિક પ્રયોગમા મુખ્યાર્થની કલ્પના કરીને વચનવિઘાત કરવો તે ઉપચાર છલ

૧૫. જાતિ જેનાથી પક્ષહેતુ વિગેરે દૂષિત થતા નથી એવા દૂષણાભાસને જાતિ કહે છે અદૂષણ છતા પણ દૂષણવત્ આભાસે તે જાતિ એના ચોવીશ પ્રકાર છે સાધર્મ્ય, વધર્મ્ય, ઉત્કર્ષ, અપકર્ષ, વર્ણ્ય, અવર્ણ્ય, વિકલ્પ, સાધ્ય, પ્રાપ્તિ, અપ્રાપ્તિ, પ્રસંગ, પ્રતિદૃષ્ટાન્ત, અનુત્પત્તિ, સંશય, પ્રકરણ, અહેતુ, અર્થાપત્તિ, અવિશેષ, ઉપપત્તિ, ઉપલબ્ધિ, અનુપલબ્ધિ, નિત્ય, અનિત્ય, કાર્યસમ[1]

૧૬. નિગ્રહસ્થાન. સામો માણસ જે વડે નિગ્રહ પામે-વાદ કરતો બંધ પડે તે નિગ્રહસ્થાન-પરાજયસ્થાન એના સામાન્યત બે પ્રકાર છે વિપ્રતિપત્તિ અને અપ્રતિપત્તિ. સાધનાભાસમા સાધનબુદ્ધિ અથવા દૂષણાભાસમા દૂષણબુદ્ધિ તે વિપ્રતિપત્તિ સાધનનુ અદૂષણ કે દૂષણનુ અનુદ્ધરણ એ અપ્રતિપત્તિ વાદીને કર્તવ્યની પ્રતિપત્તિ ન થાય અથવા ઉલટી થાય એ બે રીતે વાદીનો પરાજય થઇ શકે એના બાવીશ પ્રકાર છે તે નીચે પ્રમાણે —

(૧) પ્રતિજ્ઞાહાનિ પ્રતિવાદી તરફથી હેતુમા અનૈકાતિક દૂષણ બતાવવામા આવે ત્યારે તે (પ્રતિવાદી)ના દૃષ્ટાન્તનો ધર્મ પોતાના દૃષ્ટાન્તમા અંગીકાર કરતા પ્રતિજ્ઞા હાનિ નામનુ નિગ્રહસ્થાન

(૨) પ્રતિજ્ઞાન્તર પ્રતિજ્ઞાત અર્થનો સામા તરફથી પ્રતિષેધ કરવામા આવે ત્યારે એમ કહેવુ કે પ્રતિજ્ઞાત જે ધર્મી છે તેના અન્ય ધર્મને અમે તો સાધવા ઇચ્છીએ છીએ એ દોષનુ નામ પ્રતિજ્ઞાતર આમા વાદીની પ્રતિજ્ઞા ખોટી થઇ જાય છે તેથી તે તેનુ નિગ્રહસ્થાન થયુ

(૩) પ્રતિજ્ઞાવિરોધ પ્રતિજ્ઞા અને હેતુનો જેમા વિરોધ આવે તે નિગ્રહસ્થાન

(૪) પ્રતિજ્ઞાસન્યાસ સામા પક્ષ તરફથી પક્ષ અને સાધનને દૂષિત કરવામા આવે ત્યારે તેનો ઉદ્ધાર કરવાની શક્તિ ન હોવાથી પ્રતિજ્ઞા છુપાવવા પ્રયત્ન કરવો તે નિગ્રહસ્થાન

---

૧ આ સર્વના લક્ષણ અને દૃષ્ટાન્ત જાણવા યોગ્ય છે પણ જગ્યા બહુ રોકાય તેથી વિસ્તારભયે તાર યા નથી જિજ્ઞાસુએ ષડ્દર્શનની શ્લોક ૩૧ ની ટીકામાથી જોઇ લેવા

(૫) હેત્વન્તર પ્રથમ હેતુ કાંઇ પણ વિશેષણ વગર કહેવામાં આવતાં જ્યારે તેને દૂષણ આપવામાં આવે ત્યારે તેનું વિશેષણ કહેવું તે નિગ્રહસ્થાન

(૬) અર્થાન્તર પ્રકૃત પ્રસંગને લાગુ ન પડે તેવું બોલવું, અવ્યવસ્થિત વાતો કરવી તે (Irrelevancy) નિગ્રહસ્થાન આ દૂષણ ઘણા વાદમાં તેમજ ભાષણોમાં થઇ જાય છે

(૭) નિરર્થક તાત્પર્ય વગરના એટલે જેમાંથી કાંઇ પણ અર્થ ન નીકળે તેવાં વચનો બોલવાં અથવા અક્ષરો ક્રમ માત્ર બોલી જવા તે નિગ્રહસ્થાન (Nonsense)

(૮) અવિજ્ઞાતાર્થ જે સાધનવાક્ય અથવા દૂષણવાક્ય ત્રણ વાર ફરી ફરીને કહ્યાં છતાં પણ પરિષદ્થી કે પ્રતિવાદીથી સમજી શકાય નહિ તે ક્લિષ્ટ શબ્દ, અપ્રસિદ્ધ પ્રયોગ, અતિ-હસ્વોચ્ચાર એ સર્વનો આ નિગ્રહસ્થાનમાં સમાવેશ થાય છે

(૯) અપાર્થક જેમાં પૂર્વાપર સંગતિ ન મળે એવા પદ સમુદાયના પ્રયોગથી વાક્યનો અર્થ જ ન મળી શકે અથવા જે અપ્રતિષ્ઠિત વાક્યાર્થ હોય તે અપાર્થક નિગ્રહસ્થાન

(૧૦) અપ્રાપ્તકાલ પ્રતિજ્ઞા, હેતુ, ઉદાહરણ, ઉપનય, નિગમન આ વચનક્રમ છે, તેનું ઉલ્લંઘન કરી અવયવોનો વિપર્યાસ કરી અનુમાન પ્રયોગ કરવો તે અપ્રાપ્તકાળ નિગ્રહસ્થાન

(૧૧) ન્યૂન પંચ અવયવવાળા વાક્યના પ્રયોગને સ્થાને એકાદ બે ત્રીન વાક્યનો પ્રયોગ કરવો તે ન્યૂન નામનું નિગ્રહસ્થાન

(૧૨) અધિક એક જ હેતુ અથવા ઉદાહરણથી કોઇ પણ વાતનું પ્રતિપાદન કર્યા પછી તેમાં પાછો બીજો હેતુ કે બીજું ઉદાહરણ આપવું તે અધિક નિગ્રહસ્થાન

(૧૩) પુનરુક્ત એકના એક શબ્દ અથવા અર્થનું વારંવાર ઉચ્ચારણ કરવું તે

(૧૪) અનનુભાષણ પરિષદ્થી સમજાયલું અને વાદીએ ત્રણ વાર કહી બતાવેલું એવું છતાં જેનું પ્રત્યુચ્ચારણ થઇ શકતું નથી તે પ્રતિવાદીનું અનનુભાષણ નામે નિગ્રહ-

(૧) પૃથ્વી કાઠિન્ય લક્ષણવાળી (૨) જળ. (૨) અગ્નિ. તેના ચાર પ્રકાર છે લાકડા કે છાણાનો તે ભૌમ, સૂર્ય કે વિજળીનો તે દિવ્ય, આહાર પચાવનાર તે ઔદર્ય, અને સોના વિગેરેનો તે આકરજ (૪) વાયુ. (૫) આકાશ. શબ્દગુણ (૬) કાળ-પર, અપર, ચિર, ક્ષિપ્ર વિગેરે (૭) દિગ્-દિશા દશ પ્રકારનો નલય (૮) આત્મા તે જીવ તે અનેક નિત્ય અમૂર્ત અને વિભૂ-દ્રવ્ય છે (૯) મનસ્ તે ચિત્ત તે અનિત્ય છે, દ્રવ્ય છે, અણુમાન છે, અનેક છે, આશુસચારી છે અને પ્રતિશરીરે એક એક છે[1]

૨. ગુણ પચીશ છે —

(૧) સ્પર્શ. ત્વગિન્દ્રિયગ્રાહ્ય છે અને પૃથ્વી અપ્ તેજસ્ અને વાયુમા રહે છે

(૨) રસ રસનેંદ્રિય ગ્રાહ્ય છે અને પૃથ્વી તથા જળમા રહે છે

(૩) રૂપ ચક્ષુર્ગ્રાહ્ય છે અને પૃથ્વી, જળ અને તેજસ્મા રહે છે

(૪) ગંધ એ ઘ્રાણગ્રાહ્ય છે અને પૃથ્વીમા રહે છે

(૫) શબ્દ શ્રોત્રેન્દ્રિય ગ્રાહ્ય છે, આકાશવૃત્તિ અને ક્ષણિક છે કર્ણ શષ્કુલીને જે આકાશ અવિરૂદ્ધ હોય તે તેનો શ્રોત્ર એની રીતે વિભાગ બને છે

(૬) સખ્યા એકત્વાદિ વ્યવહારહેતુ

(૭) વિભાગ પ્રાપ્તિપૂર્વક અપ્રાપ્તિ તે વિભાગ

(૮) સયોગ અપ્રાપ્તિપૂર્વક પ્રાપ્તિ તે સયોગ એ બન્ને વિયુક્ત અને સયુક્તના યથાક્રમ હેતુ છે

(૯) પરિમાણ મહત્, અણુ, દીર્ઘ અને હ્રસ્વ

(૧૦) પ્રથકત્વ સયુક્ત દ્રવ્ય હોય પણ જેને લઇને આ આનાથી જૂદુ એમ થાય તેવા જુદાપણાનુ કારણ તે પૃથકત્વ

---

૧ આત્મા સર્વગત છતા જ્ઞાન ક્રમથી થાય છે તેનુ કારણ મન છે એ નવ પદાર્થોમાથી પૃથ્વી જળ અગ્નિ અને વાયુ એ ચાર પ્રત્યેક નિત્યાનિત્ય ભેદથી દ્વિપ્રકાર છે એમા જે પરમાણુરૂપ તે નિત્ય અને પરમાણુથી બનેલા દ્વ્યણુકાદિ દ્રવ્ય તે અનિત્ય આકાશાદિ તો નિત્ય દ્રવ્ય જ છે કેમકે ઉત્પત્તિમાન નથી નવ પ્રકાર છતા દ્રવ્ય સામાન્યથી બે પ્રકારે છે અદ્રવ્યદ્રવ્ય અને અનેક દ્રવ્યદ્રવ્ય અદ્રવ્યદ્રવ્ય તે આકાશ કાળ દિગ્ આત્મા મનસ્ અને પરમાણુ કેમકે તે કોઇ કારણદ્રવ્યથી બનતા નથી અનેકદ્રવ્યદ્રવ્ય તે દ્વ્યણુકાદિ સ્કંધ

(૧૧) (૧૨) પરત્વ-અપરત્વ આ પર છે, આ અપર છે એવુ જણાય તે એ બન્ને દિક્કૃત અને કાળકૃત છે એક દિશામા રહેલો પદાર્થ એક દ્રષ્ટાની અપેક્ષાએ નજીક, બીજાને દૂર, તે દિક્કૃત, તેમજ કાળથી પણ સ્થિતિમા યુવાવૃદ્ધાદિનો ફેર પડે છે

(૧૩) બુદ્ધિ જ્ઞાનાનતર થાય જ્ઞાન તે બુદ્ધિ તેના બે પ્રકાર છે વિદ્યા અને અવિદ્યા વિદ્યા ચાર પ્રકારની છે પ્રત્યક્ષ, લૈંગિક, સ્મૃતિ અને આર્ષ અવિદ્યા ચાર પ્રકારની છે સશય, વિપર્યય, અનધ્યવસાય અને સ્વપ્ન

(૧૪) સુખ અનુગ્રહ લક્ષણ

(૧૫) દુ ખ એનો સ્વભાવ આત્માને ઉપઘાત કરવાનો છે

(૧૬) ઇચ્છા સ્વાર્થે કે પરાર્થ અપ્રાપ્ત પ્રાર્થન તે ઇચ્છા કામ, અભિલાષ, રાગ, સકલ્પ, કારુણ્ય ઇત્યાદિ તેના ભેદ છે

(૧૭) ધર્મ કર્તૃંફલ આપનાર આત્માનો ગુણ જે આત્મા અને મનના સયોગથી ઉત્પન્ન થાય છે જે સ્વકાર્યનો વિરોધી છે તે ધર્મ અને અધર્મ ભેદવાળો અદૃષ્ટ નામનો ગુણ છે એમા ધર્મ છે તે પુરુષગુણ છે, કરનારને પ્રિયહિત મોક્ષાદિનો કારણભૂત છે, અતિન્દ્રિય છે અને અત્ય સુખસવિજ્ઞાનનો વિરોધી છે

(૧૮) અધર્મ એ પણ આત્મગુણ છે અને તેના કર્તાને અહિત પ્રત્યવાયનો હેતુ છે, અતીન્દ્રિય છે અને અત્ય દુ ખસવિજ્ઞાનનો વિરોધી છે

(૧૯) પ્રયત્ન તે ઉત્સાહ છે એ અત કરણને અન્ય ઇદ્રિય સાથે યોગ કરાવનાર છે અને હિતાહિતપ્રાપ્તિપરિહાર માટેના ઉદ્યમરૂપ તથા શરીર વિધારક છે

(૨૦) સસ્કાર એના બે પ્રકાર છે ભાવના અને સ્થિતિસ્થાપક ભાવના આત્મગુણ છે, જ્ઞાન છે, જ્ઞાનહેતુ છે, દૃષ્ટ અદૃષ્ટ શ્રુતની સ્મૃતિથી તે અનુમેય છે સ્થિતિસ્થાપક એ મૂર્ત દ્રવ્યનો ગુણ છે

(૨૧) દ્વેષ પ્રજ્વલનત્ રૂપ દ્રોહ, ક્રોધ, અક્ષમા, અમર્ષ એ ભેદ છે

(૨૨) સ્નેહ એ જળનો ગુણ છે અને સગ્રહ અને મૃદુતાનુ કારણ છે

(૨૩) ગુરૂત્વ જળ અને ભૂમિમા રહે છે, પતનનુ કારણ છે અને અપ્રત્યક્ષ છે

(૨૪) દ્રવત્વ સ્યન્દન કારણ સહજ અને નૈમિત્તિક બે પ્રકારે છે જળનુ દ્રવત્વ સહજ છે, પૃથ્વી અને તેજસ્નુ દ્રવત્વ નૈમિત્તિક છે, અગ્નિસયોગથી થાય છે

(૨૫) વેગ પૃથ્વી જળ તેજસ્ વાયુ અને મનમા રહે છે, પ્રય ત્નથી ઉત્પન્ન થાય છે, ચોક્કસ દિક્ક્રિયા પ્રબંધનો હેતુ છે

ગુણો સર્વે દ્રવ્યાશ્રિત છે, નિષ્ક્રિય છે અને પોતે બીજા ગુણવાળા નથી એમા ૧-૨-૩-૪-૧૧-૧૨-૨૩-૨૪-૨૨-૨૫ એટલા મૂર્ત ગુણ કહેવાય છે, ૧૩-૧૪-૧૫-૧૬-૨૧-૧૭-૧૮-૧૯-૨૦-૫ એટલા અમૂર્ત ગુણ કહેવાય છે અને ૬-૮-૧૦-૯-૭ એટલા ઉભય ગુણ કહેવાય છે

૩. કર્મ. પાચ પ્રકાર છે

(૧) ઉત્ક્ષેપણ મુશળાદિનુ ઊંચુ લઇ જવુ તે

(૨) અવક્ષેપ તેથી ઉલટુ એટલે નીચે લઇ આવવુ તે

(૩) આકુચન ઋજુને કુટિલ કરનાર સીધી આગળીને આડી કરનાર કર્મ

(૪) પ્રસારણ વાકા વાળેલા અવયવને સીધા કરનાર કર્મ

(૫) ગમન અનિયત દિગ્દેશ થકી સયોગ તથા વિભાગ એમા સ્યન્દન, પતન, ભ્રમણ વિગેરેનો સમાવેશ થાય છે

૪. સામાન્ય બે પ્રકારે પર અને અપર

(૧) પર દ્રવ્ય ગુણ અને કર્મમા રહેનાર સત્તા જાતિ (આ સત્, આ સત્–એવા અનુગત આકારનુ કારણ)

(૨) અપર દ્રવ્યત્વાદિ તે અપર દ્રવ્યત્વ, ગુણત્વ, કર્મત્વ એ અપર સામાન્ય નવે દ્રવ્યમા દ્રવ્ય દ્રવ્ય એવી બુદ્ધિનો હેતુ તે દ્રવ્યત્વ એજ પ્રમાણે ગુણોને વિષે ગુણબુદ્ધિ વિધાયક તે ગુણત્વ, તેમજ કર્મમા કર્મત્વ વિધાયક હવે એમા દ્રવ્યત્વાદિ પોતાના આશ્રય દ્રવ્યાદિમા અનુવૃત્તિ પ્રત્યયહેતુ હોવાથી સામાન્ય કહેવાય છે તેમજ પોતાના

આશ્રયની ગુણાદિથી વ્યાવૃત્તિ કરે છે માટે વિશેષ પણ કહેવાય છે, માટે અપર સામાન્ય ઉભય રૂપ હોવાથી સામાન્ય વિશેષ એવી સજ્ઞાને પામે છે

૫. વિશેષ. નિત્ય-દ્રવ્ય-અણુ, આકાશ, કાળ, દિશા, આત્મા અને મનમા રહેનાર અંત્ય તે વિશેષ જાણવા નિત્ય દ્રવ્યમા રહેનાર એટલે વિનાશ આરભ રહિત એવા દ્રવ્યમા રહેનાર અતે થાય તે અંત્ય કહેવાય દ્રવ્યે-દ્રવ્યે વિશેષ એક એકજ હોય, અનેક નહિ, કેમ કે એક વિશેષ થકીજ પોતાના આશ્રયની અન્ય થકી વ્યાવૃત્તિ થઇ આવે છે, એટલે અનેક વિશેષની કલ્પના કરવી વ્યર્થ છે

૬. સમવાય અયુતસિદ્ધ એટલે અપૃથક્‌સિદ્ધ એટલે તતુમા રહેલા પટની પેઠે અન્ય આશ્રયમા નહિ રહેનારા એવા આધાર આધેય ભાવવાળા બે પદાર્થોનો પરસ્પરનો સબધ જે ઇહ પ્રત્યયનો હેતુ તે સમવાય જેમ કે આ તતુમા પટ છે, આ પટમા ગુણ કર્મ છે, આ ગુણકર્મમા સત્તા છે, આ દ્રવ્યમા દ્રવ્યત્વ છે, આ ગુણમા ગુણત્વ છે ઇત્યાદિ વિશેષ પ્રત્યય જેનાથી થાય છે તે સમવાય ઇહ પ્રત્યય એટલે અત્ર તતુમા પટ છે એવા પ્રત્યયના હેતુરૂપ અસાધારણ કારણ તે સમવાય તે એક, વિભુ અને નિત્ય છે

આ મતવાળા પ્રમાણો બે જ માને છે પ્રત્યક્ષ અને અનુમાન (લૈંગિક) પ્રત્યક્ષ બે પ્રકારનુ છે ઐંદ્રિય અને યોગજ આપણ વિગેરેને પાચ ઇદ્રિય અથવા મનના સન્નિકર્ષથી થાય છે તે ઐંદ્રિય તેના બે પ્રકાર છે નિર્વિકલ્પક અને સવિકલ્પક વસ્તુસ્વરૂપલોચન માત્ર તે નિર્વિકલ્પક એનાથી માત્ર સામાન્ય ગ્રહાય છે એમ નહિ, ભેદ પણ તેમા ભાસે છે, પરતુ એમા આ સામાન્ય અને આ વિશેષ એવો સ્પષ્ટ વિવેક થતો નથી સવિકલ્પક સામાન્યવિશેષરૂપતાને સ્પષ્ટ કરી ગૃહે છે યોગજ પ્રત્યક્ષના બે પ્રકાર છે યુક્તનુ પ્રત્યક્ષ અને વિયુક્તનુ પ્રત્યક્ષ

લૈંગિક (અનુમાન) એટલે લિંગ દર્શનથી અવ્યભિચારિત્વાદિ વિશેષણયુક્ત જ્ઞાન તે આ આનુ કાર્ય છે, કારણ છે, સયોગી છે, સમવાયી છે, વિરોધી છે ઇત્યાદિ જ્ઞાન તે લૈંગિક[1]

* * * *

---

૧ વૈશેષિક દર્શનના વિશેષ સ્વરૂપ માટે ન્યાયકદલી ગ્રથ જોવો

(૩)

સાંખ્ય.[1]

સાંખ્ય મતનો નિર્વૃતિમાં આ પ્રમાણે કલ્પાયો છે નિરીશ્વર અને સેશ્વર બન્ને પ્રકારના સાંખ્યોની તત્ત્વવ્યવસ્થા એકસરખી છે તેઓ પચીશ તત્ત્વો માને છે અને એ પચીશ તત્ત્વોના યથાર્થ જ્ઞાનમાં મુક્તિ માને છે[2] તેમની તત્ત્વ વ્યવસ્થા નીચે પ્રમાણે છે—

૧ પ્રકૃતિ-પ્રધાન.

ત્રણ ગુણો છે સત્ત્વ, રજસ, અને તમસ.

---

૧ સાંખ્ય ત્રિદંડ કે એક દંડ, કૌપીનધારી કે ધાતુરક્તાંબર ધારી શિખાવાળા કે જટાધારી માથું મુંડેલા અને મૃગચર્મ આસનવાળા, દ્વિજઘરે જ જમનારા પંચ ગ્રાસ પરાયણ બારાક્ષર જપનારા, પરિવ્રાજકો આ મતના ભક્ત હોય છે અને વંદના કરતા ૐ નમો નારાયણાય એમ ઉચ્ચાર કરે છે અને પ્રત્યુત્તરમાં પણ ૐ નારાયણાય નમ એમ કહે છે તેઓ દયા નિમિત્તે મુખ નિશ્વાસને રોકનારી મુખવસ્ત્રિકા (લાકડાની) રાખે છે, જળ ઉપર દયા રાખવા પાણી માટે ગળણું નિરંતર સાથે રાખે છે અને ભક્તોને ઉપદેશ આપી તેમની પાસે છત્રીશ આંગળ લાંબુ અને વીશ આંગળ પહોળું ગળણું રખાવે છે તેઓ કહે છે ખારા જળથી મીઠા પાણીના પોરા મરી જાય છે અને મીઠાથી ખારાના મરી જાય છે માટે જળસંકર કરવો નહિ

સાંખ્યમતમાં કેટલાક ઇશ્વરને દેવતા માને છે કેટલાક ઇશ્વર માનતા નથી તે નિરીશ્વર સાંખ્ય કહેવાય છે તેમનો (નિરીશ્વરનો) નારાયણ દેવતા છે તેમના મતના પ્રવર્તક કપિલ આસુરિ પંચશિખ, ભાર્ગવ ઉલૂક વિગેરે થયા છે કપિલ પ્રવર્તકના નામથી તે મત કાપિલ પણ કહેવાય છે, વળી કપિલનું બીજું નામ પરમર્ષિ હોવાથી તે મતને પારમર્ષ પણ કહેવાય છે

બનારસમાં તે મતવાળા ઘણા હોય છે કેટલાક તો માસ માસના ઉપવાસ કરે છે તેઓ વેદમાં બતાવેલી હિંસાથી દૂર રહી અધ્યાત્મવાદિઓ કહેવાય છે

૨ સાંખ્ય મતપ્રમાણે ત્રણ પ્રકારનાં દુ:ખથી હણાવાને તત્ત્વજિજ્ઞાસા પેદા થાય છે તે ત્રણ પ્રકારના દુ:ખ આ પ્રમાણે છે આધ્યાત્મિક, આધિદૈવિક અને આધિભૌતિક આ ત્યાત્મિક દુ:ખ બે પ્રકારે છે શારીર અને માનસ તેમાં વાત પિત્ત કફના વૈષમ્યથી જ્વર અતિસારાદિ થાય તે શારીર અને કામ ક્રોધ લોભ મોહ ઇર્ષ્યા આદિથી થાય તે માનસ એ સર્વ આંતર ઉપાયથી સાધ્ય હોવાને લીધે આધ્યાત્મિક દુ:ખ કહેવાય છે બાહ્ય ઉપાયસાધ્ય દુ:ખ બે પ્રકારનું છે યક્ષ રાક્ષસ ગ્રહ વિગેરેના આવેશથી થયેલું તે આધિદૈવિક અને મનુષ્ય પશુ પક્ષી મૃગ સર્પ વિગેરેને નિમિત્તે થયેલું તે આધિભૌતિક આ ત્રણ પ્રકારના દુ:ખને લીધે બુદ્ધિમાં રહેલા રજ પરિણામના ભેદથી પ્રાણીને પીડા થાય છે અને તે દુ:ખ ટાળવા તત્ત્વજિજ્ઞાસા ઉદ્ભવે છે

સત્ત્વ સુખલક્ષણ છે એનાથી પ્રસાદ થાય છે એના ચિહ્નો પ્રસાદ, બુદ્ધિપાટવ, અલાઘવ, અદ્વેષ વિગેરે છે લોકોમા સુખ પામે છે તે આર્દ્વવ મૃદુતા સત્ય શૌચ લાજ બુદ્ધિ ક્ષમા અનુકપા વિગેરેનુ સ્થાન થાય છે, એ સત્વ

રજસ્ દુ ખલક્ષણ છે એનાથી તાપ થાય છે તાપ, શોષ, ભેદ, ચલચિત્તતા, સ્તભ, ઉદ્વેગ એ એના ચિહ્નો અથવા કાર્યો છે દુ ખ આવી પડે છે તે સમયે દ્વેષ, દ્રોહ, મત્સર, નિંદા, વચન, બધન, તાપ વિગેરેનુ સ્થાન થઇ પડે છે એ રજસ્

તમસ્ મોહલક્ષણ છે એનાથી દૈન્ય થાય છે દૈન્ય મોહ મરણ આમાદન બીભત્સ અજ્ઞાન અગારવ વિગેરે તમો ગુણના ચિહ્નો અથવા કાયા જાણવા જેને મોહ થાય છે તે અજ્ઞાન મદ આળસ ભય દીનતા અકર્મણ્યતા નાસ્તિકતા વિષાદ ઉન્માદ સ્વપ્ન વિગેરેનુ સ્થાન થાય છે તે તમસ્

એ ત્રણ ગુણોની સામ્યાવસ્થા એટલે તુલ્ય પ્રમાણથી ત્રણે જેમા રહેલા હોય તેવી અવસ્થા તેને પ્રકૃતિ કહેવાય છે એનુ બીજુ નામ પ્રધાન અથવા અવ્યક્ત પણ છે એ નિત્ય, અચ્યુત, અનુત્પન્ન, સ્થિર, એકસ્વભાવ એવા કૂટસ્થ સ્વરૂપવાળી છે

૨. મહાન-બુદ્ધિ.

એ પ્રકૃતિથી બુદ્ધિ ઉત્પન્ન થાય છે આ ગાય છે અશ્વ નથી અથવા આ થાભલો જ છે પુરૂષ નથી એવી વિષયનિશ્ચયરૂપ તે છે એના આઠ રૂપ છે ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય અને ઐશ્વર્ય એ ચાર સાત્ત્વિક અને એ ચારેના પ્રતિપક્ષ (અધર્માદિ) તે તામસ ચાર

૩. અહકાર.

હુ સુંદર છુ, હુ નસીબદાર છુ-એવુ અભિમાન થવુ તે અહકાર

૪-૧૯. એ અહકારમાથી સોળ તત્ત્વો ઉત્પન્ન થાય છે તે આ પ્રમાણે —

પાચ બુદ્ધીન્દ્રિયો સ્પર્શન એટલે ત્વચા, રસન એટલે જિહ્વા, ઘ્રાણ એટલે નાસિકા, ચક્ષુ એટલે આખો અને શ્રોત્ર

એટલે કાન એ પાચ ઇંદ્રિયો પોતપોતાના વિષયને ગ્રહે છે માટે ઇંદ્રિયો પોતે જ બુદ્ધિઇંદ્રિય કહેવાય છે

પાચ કર્મેન્દ્રિયો. પાયુ તે ગુદા, ઉપસ્થ તે લિંગ અથવા યોનિ, વાક્ તે જેનાથી બોલાય છે તે, પાણિ તે હાથ, પાદ તે પગ એમનાથી મળોત્સર્ગ, સંભોગ, વચન, આદાન, ચલનઆદિ કર્મ સિદ્ધ થાય છે માટે તેમને કર્મેંદ્રિય કહેવામા આવે છે

મન એ જ્યારે બુદ્ધિઇંદ્રિય સાથે મળે છે ત્યારે બુદ્ધિરૂપ થાય છે અને કર્મેન્દ્રિય સાથે મળે છે ત્યારે કર્મરૂપ થાય છે તેનો સ્વભાવ મુદ્દાનગર પણ સંકલ્પ કર્યા કરવાનો છે

પાચ તન્માત્ર અહંકારથી અન્યાન્યપર જે રૂપ તે તન્માત્ર, તેજ સૂક્ષ્મ તે પાચ છે રૂપ તન્માત્ર તે શુકલકૃષ્ણાદિ રૂપવિશેષ, રસતન્માત્ર તે તિક્તાદિ રસવિશેષ, ગંધતન્માત્ર સુગંધ દુર્ગંધ આદિ ગંધવિશેષ, શબ્દતન્માત્ર તે મધુર કોમળ કઠોર આદિ શબ્દવિશેષ, સ્પર્શતન્માત્ર તે મૃદુ કઠિનાદિ સ્પર્શવિશેષ

૨૦-૨૪ પાચ ભૂતો. ઉપર્યુક્ત પાચ તન્માત્રથી ભૂતો ઉત્પન્ન થાય છે રૂપતન્માત્રસૂક્ષ્મથી અગ્નિ પેદા થાય છે, રસથી જળ પેદા થાય છે, ગંધથી પૃથ્વી થાય છે, શબ્દથી આકાશ થાય છે અને સ્પર્શથી વાયુ થાય છે

૨૫ પુરૂષ ઉપર કહ્યા તે ચોવીશ તત્ત્વો છે પ્રકૃતિ, મહાન્ અહંકાર, પાચ બુદ્ધિઇંદ્રિય, પાચ કર્મેન્દ્રિયો, મન, પાચ તન્માત્ર અને પાચ ભૂતો એ ચોવીશ તત્ત્વરૂપ પ્રધાન-પ્રકૃતિ સાંખ્યમતમા કહેલ છે, તેથી અન્ય પચીશમો પુરૂષ-આત્મા જાણવો તે અકર્તા, વિભુ અને ભોક્તા છે પુરૂષ ચૈતન્ય સ્વરૂપ છે જન્મ મરણનો નિયમ દેખવાથી તેમજ ધર્માદિ અનેક ભિન્ન ભિન્ન પ્રવૃત્તિ હોવાથી પુરૂષ અનેક છે, જાતે અકર્તા છે

આ પુરૂષપ્રકૃતિની કેટલીક જરૂરી હકીકત લક્ષ્યમા રાખવા જેવી છે પ્રકૃતિથી મહાન્ થાય છે, મહાનથી અહંકાર, તેથી સોળનો સમૂહ અને તેમાના પાચથી પાચ ભૂતો આ પ્રકૃતિ તે વિકાર નથી કેમ કે કશાથી ઉત્પન્ન થયેલી નથી બુદ્ધિ વિગેરે સાત તે પરના

કારણ હોવાથી પ્રકૃતિ કહેવાય છે, તેમ પોતે જાતે કાર્યરૂપ હોવાથી વિકૃતિ પણ કહેવાય છે સોળનો સમૂહ તો વિકૃતિ જ છે, અને પુરૂષ તો વિકૃતિ પણ નથી અને પ્રકૃતિ પણ નથી કેમ કે તે અનુત્પન્ન અને અનુત્પાદક છે આત્મા પુણ્ય પાપાદિ કરતો નથી માટે અકર્તા છે, કર્તાપણુ એ પ્રકૃતિનો ધર્મ છે પુરૂષ વિગુણ એટલે સત્ત્વ રજસ્ તમસ્‌થી વર્જિત છે, નિર્ગુણ છે કેમ કે ગુણ પ્રકૃતિનો ધર્મ છે એ ભોક્તા એટલે અનુભવ કરનાર છે પણ તે પણ સાક્ષાત્ ભોક્તા નહિ પણ પ્રકૃતિના વિકારરૂપ બુદ્ધિ જે ઉભયમુખદર્પણ જેવી છે તેમા સુખદુ ખાદિનુ જે પ્રતિબિબ પડે તે સ્વચ્છ આત્મામા પણ સ્ફુરે અને તેથી તેને ભોક્તા લક્ષણામાત્રથી કહી શકાય પુરૂષ નિત્યચિત્ છે એટલે નિત્ય ચેતનશક્તિ રૂપ છે અહીં પુરૂષનુ લક્ષણ ચૈતન્ય કહ્યુ, જ્ઞાન નહિ જ્ઞાન બુદ્ધિનો વિષય ગણાયો પુરૂષ અનેક છે પ્રધાન અને પુરૂષનો સબધ [1]પાગળા અને આધળાના સબધ જેવો છે

બુદ્ધિમા પ્રતિબિંબિત જે શબ્દાદિકનુ પોતામા પ્રતિબિબ પડવાથી તેમા પુરૂષ આનદ માને છે અને એમ પ્રકૃતિને સુખરૂપ માની મોહમા સસારમા પડ્યો રહે છે પ્રકૃતિ અને પુરૂષના તફાવતના જ્ઞાનથી એટલે વિવેકજ્ઞાનથી પુરૂષનો પ્રકૃતિ થકી જે વિયોગ તે મોક્ષ. પ્રકૃતિનો વિવેક સમજાયો ત્યા પ્રકૃતિ ટળી જાય છે અને પુરૂષ સ્વરૂપે રહે છે

બધના છેદથી મોક્ષ થાય છે તે બધ ત્રણ પ્રકારના છે પ્રાકૃતિક, વૈકારિક અને દાક્ષિણ પ્રકૃતિને આત્મા જાણી જે ઉપાસે છે તેમને પ્રાકૃતિક બધ થાય છે, ભૂત, ઇંદ્રિય, અહકાર, બુદ્ધિ એ વિકારને પુરૂષ જાણી ઉપાસે તેમને વૈકારિક બધ થાય છે, ઇષ્ટાપૂર્તાદિ કર્મને પુરૂષ બુદ્ધિથી સેવે તેને દાક્ષિણ બધ થાય છે એ બધાદિ સર્વ પ્રકૃતિને થાય છે પણ અવિવેકને લીધે પુરૂષસાથે સબધવાળા મનાય છે

આ મતમા પ્રમાણ ત્રણ પ્રત્યક્ષ, લૈંગિક, શાબ્દ

પ્રત્યક્ષમા ઇંદ્રિયો પોતે જ વિષયાકાર પામે છે

---

૧ કોઇ આધળો સઘ સાથે પાટલીપુર નગર જવા નીકળ્યો સાથને રસ્તામા ચોરોએ મારી નાખ્યો પણ આધળો બચી ગયો લાજ પડ્યો પડ્યો ફાફા મારવા લાગ્યો તેને વનના ભાગમા રહેવા એક પાગળાએ દીઠો, બોલાવ્યો, ખાતરી આપી વાતચીત કરી આધળે પાગળાને ખાધે બેસાડ્યો, હવે પાગળો માર્ગ બતાવે તેમ આધળો ચાલવા લાગ્યો આખરે તેઓ પાટલીપુર પહોંચ્યા આત્મા-પુરૂષને પાગળો ગણવો અને પ્રકૃતિને અધ ગણવી

લૈંગિક અથવા અનુમાન પૂર્વવત્, શેષવત્, સામાન્યતો
દૃષ્ટ (નૈયાયિક પ્રમાણે)
શાબ્દ આપ્તશ્રુતિવચન આપ્ત તે રાગદ્વેષાદિ રહિત
આ પ્રમાણે સાખ્યમતનો સક્ષેપ કહ્યો

" "

---

(૪)
બૌધ દર્શન.[1]

બૌદ્ધ દર્શનકારોએ નિર્વૃતિ નગરીના માર્ગની કેવી કલ્પના કરી છે તે ભાઇ પ્રકર્ષ! હવે તને જણાવુ છુ

બૌધ દર્શનમા બાર આયતન કહેવાય છે તે આ પ્રમાણે
પાચ ઇંદ્રિયો, શબ્દ, રૂપ, રસ, ગધ, સ્પર્શ, મન અને ધર્મા
યતન છેલ્લુ ધર્મ એટલે સુખદુ ખ વિગેરે તેનુ આયતન
એટલે ઘર તે શરીર જાણુ

બૌધો પ્રત્યક્ષ અને અનુમાન બે પ્રમાણ માને છે

બૌદ્ધો [2]ચાર આર્ય સત્ય માને છે યથાવસ્થિત વસ્તુસ્વરૂપનો બરાબર વિચાર કરવાથી જે હિત લાગેલા તે સત્ય કહેવાય છે અને સર્વ હેય ધર્મથી દૂર હોય તે આર્ય કહેવાય છે

એ ચાર આર્ય સત્યો આ પ્રમાણે છે દુ ખ, સમુદય, માર્ગ, નિરોધ.

(૧) દુ ખ ફળ રૂપ જે પચ ઉપાદાન સ્કધ તે દુ ખ એટલે
સસારી સ્કધ. એક સ્થાનકેથી બીજે સ્થાનકે સચરણ થાય,

---

૧ બૌધ બુદ્ધ સાત છે વિપશ્યી, શિખી વિશ્વભૂ કકુચ્છદ કાચન, કાશ્યપ અને શાકયસિંહ તેમનુ જે દર્શન તે બૌધ ચામર સાથે મુડન મૃ ગચર્મ અને કમ ડલુ એ તેના લિંગ ગેરૂથી રંગેલુ ઘુંટી સુધી આવે તેવુ વસ્ત્ર તે વેશ શૌચક્રિયા બહુ પ્રકારની છે ભિક્ષાસમયે પાત્રમા જે પડે તે બધુ શુદ્ધ માનીને માસને પણ ખાય છે બ્રહ્મચર્યાદિ સ્વકીય ક્રિયામા બહુ દૃઢ રહે છે એ તેમનો આચાર જાણવો ધર્મ બુદ્ધ અને સઘ એ તેમની રત્નત્રયી કહેવાય છે સુગતને ધર્મધાતુ કહે છે તેના ભિક્ષુ સૌગત શાકય શૌદ્ધોદનિ સુગત તથાગત, શૂન્યવાદી વિગેરે નામો છે

૨ આ ચાર આર્ય સત્યની હકીકત સૌત્રાંતિક બૌદ્ધ મતાનુસાર છે જે આગળ જણાશે

એક ભવમાથી અનત ભવમા ભટકનાર તે સસારી તે અત્ર સ્કધ છે તે સચેતન અને અચેતન અને છે એ સિવાય બીજો કોઇ જીવ કે આત્મા નથી

સ્કધ પાચ છે વિજ્ઞાનસ્કધ, વેદનાસ્કધ, સજ્ઞાસ્કધ, સસારસ્કધ, રૂપસ્કધ

વિજ્ઞાનસ્કધ આલોચના માત્ર નિર્વિકલ્પક જ્ઞાન, શુદ્ધ વસ્તુથી થયેલ બાળમૂક વિગેરેને થાય છે તે સર્વનો પણ અહીં સમાવેશ છે

વેદનાસ્કધ સુખરૂપા, દુ ખરૂપા, અદુ ખરૂપા એ પૂર્વકૃત કર્મના યોગે થાય છે

સજ્ઞાસ્કધ નિમિત્તનુ ગ્રહણ ગાયપણુ એ ગાયના જ્ઞાનનુ નિમિત્ત છે જાતિવ્યક્તિના યોગથી સવિકલ્પક જ્ઞાન થાય તે

સસ્કારસ્કધ પુણ્ય અપુણ્યાદિ ધર્મસમુદાય એના પ્રબોધથી પૂર્વાનુભૂત વિષયના સ્મરણાદિ ઉદ્ભવે છે

રૂપસ્કધ પૃથ્વી ધાતુ વિગેરે

એ પાચે ક્ષણમાત્ર અવસ્થાયી છે સર્વ સસ્કાર ક્ષણિક છે

(૨) સમુદય દુઃખનુ કારણ સમુદય છે જેનાથી લોકમાં રાગાદિનો હુ અને મારા રૂપી અખિલ ગણ ઉદય પામે છે તે સમુદય

(૩) માર્ગ સર્વ સસ્કાર ક્ષણિક છે એવી વાસના બધાથી તે માર્ગ પોતાના કારણથી ઉત્પન્ન થતા પદાર્થ વિનાશી સ્વભાવવાળા પેદા થાય છે જો નિત્ય સ્વભાવવાળા હોય તો ક્રમ અને યૌગપદ્યને લઇને તેનામા અર્થક્રિયાપણુ વ્યાપક હોવુ જોઇએ તે આવશે નહિ તેથી તો તેના વ્યાપ્ય પદાર્થનો પણ અભાવ થઇ જાય આ મુદ્દો સિદ્ધ કરવા બૌદ્ધો અનેક પ્રકારની દલીલ કરે છે તે જોવી

સર્વ પદાર્થ ક્ષણિક છે અને આત્મા છે નહિ એવા આકારવાળી વાસના થાય, અર્થાત્ પૂર્વજ્ઞાનજનિત અને શક્તિપરપરાથી ઉત્તર જ્ઞાનમા આવેલી એવી માનસ પ્રતીતિ થાય તેનુ નામ 'માર્ગ'

(૪) મોક્ષ ચિત્તની નિ ક્લેશાવસ્થા તે મુક્તિ, નિરોધ સર્વ પદાર્થનુ ક્ષણિકત્વ અને આત્માનુ નાસ્તિત્વ એવો જે ચિત્તનો વિશેષાકાર તે માર્ગ અને એ માર્ગ તે નિરોધનુ કારણ છે

પ્રમાણ એટલે અવિસનાદી જ્ઞાન બૌદ્ધ મત પ્રમાણે પ્રમાણ બે છે પ્રત્યક્ષ અને અનુમાન

પ્રત્યક્ષ કલ્પનાથી રહિત અને ભ્રમરૂપ નહિ તે પ્રત્યક્ષ અક્ષ એટલે ઇંદ્રિયોથી જણાય તે પ્રત્યક્ષ શબ્દરહિત સ્વલક્ષણથી જ જન્મ પામે છે વળી એ જ્ઞાન ભ્રમ વગરનુ છે એટલે કે વસ્તુને યથાનત્ ગ્રહણ કરનાર છે, એટલે કે યથાયોગ્ય રીતે પરસ્પરને સતાન રૂપે વળગેલી એવી ક્ષણરૂપે ક્ષય પામવા-વાળા પરમાણુનુ લક્ષણ તેને યથાર્થ ગ્રહણ કરનાર તે છે એના ચાર પ્રકાર છે ઇંદ્રિયજ્ઞાન, માનસ, સ્વસવેદન અને યોગિજ્ઞાન ચક્ષુ વિગેરેના આશ્રયથી ઉત્પન્ન થયેલુ બાહ્ય રૂપાદિ વિષયનુ પ્રત્યક્ષ તે 'ઇંદ્રિય પ્રત્યક્ષ' પદાર્થના પ્રત્યક્ષ થયા પછી તે વિષયને ગ્રહણ કરનાર ઇંદ્રિયજન્ય જ્ઞાનની સમનતર જે માનસ પ્રત્યય (અનુવ્યવસાય) થાય છે તે 'માનસ પ્રત્યક્ષ' સર્વ ચિત્ત અને ચૈત્તનુ જે આત્મસવેદન તે 'સ્વસવેદન' ચિત્ત એટલે વસ્તુમાત્રનુ ગ્રાહક જ્ઞાન અને ચિત્તમા થયેલ તે ચૈત્ત ભૂતાર્થ ભાવના પ્રકર્ષ પર્યન્તથી થયેલુ જ્ઞાન તે 'યોગિજ્ઞાન'

અનુમાન લિંગથી લિંગીનુ જ્ઞાન થાય તે જગતમા છત્રાદિ ચિહ્ન (લિંગ) જોવાથી તે ચિહ્નનો ધારણ કરનાર રાજાદિ નિશ્ચયથી જણાય છે તેમ કોઇ ઠેકાણે જણાતા ધૂમાદિ ત્રણ પ્રકારના લિંગથી પરોક્ષ રહેલો લિંગી–અગ્નિ તે પણ ત્યા છે એવો નિશ્ચય થાય છે એ લિંગના ત્રણ પ્રકાર આ છે અનુપલબ્ધિ, સ્વભાવ અને કાર્ય તેમા અનુપલબ્ધિ ચાર પ્રકારે છે

'વિરુદ્ધોપલબ્ધિ' દાખલો અત્ર શીત સ્પર્શ નથી કેમ કે અગ્નિ છે

'વિરુદ્ધકાર્યોપલબ્ધિ' દાખલો અત્ર શીત સ્પર્શ નથી કેમ કે ધૂમ છે,

'કારણાનુપલબ્ધિ' દાખલો અત્ર ધૂમ નથી કેમ કે અગ્નિ નથી

'સ્વભાવાનુપલબ્ધિ' દાખલો અત્ર ધૂમની ઉપલબ્ધિ નથી કેમ કે લક્ષણથી જે પ્રાપ્ત થાય તેની ઉપલબ્ધિ નથી

'સ્વભાવ' દાખલો આ વૃક્ષ છે કેમ કે સીતાફળી છે

'કાર્ય' દાખલો અત્ર અગ્નિ છે કેમ કે ધૂમ છે

લિંગના ત્રણ રૂપ છે તે આ પ્રમાણે પક્ષધર્મતા, સપક્ષે વિદ્યમાનતા અને વિપક્ષે નાસ્તિતા

ધર્મવિશિષ્ટ ધર્મી તે પક્ષ તે પક્ષનો ધર્મ તે પક્ષધર્મ પક્ષમા ધર્મીનુ હોવાપણુ તે 'પક્ષધર્મતા'

સમાન પક્ષ તે સપક્ષ-તેમા એટલે દૃષ્ટાન્તમા હોવાપણુ એટલે હેતુનુ અસ્તિત્વ સમજવુ એ 'સપક્ષે વિદ્યમાનતા' થઇ એનુ નામ 'અન્વય' પણ કહેવાય છે

વિરુદ્ધ પક્ષ તે વિપક્ષ જેમા હેતુ સાધ્ય બન્ને ન હોય તે તેવા વિપક્ષમા હેતુનુ અત્યત અવિદ્યમાનત્વ તે 'વિપક્ષે નાસ્તિતા' એનુ નામ 'વ્યતિરેક' પણ કહેવાય છે

હવે બૌધોના ચાર પ્રકાર છે તેનો સહજ ખ્યાલ કરી લઇએ

વૈભાષિક.

આ મત એવો છે કે તેની મા યતા પ્રમાણે ક્ષણિક વસ્તુ ચાર છે જન્મ જ મ આપે છે, સ્થિતિ સ્થાપન કરે છે, જરા જર્જરિત કરે છે અને વિનાશ વિનાશ કરે છે આત્મા પણ તેવો જ છે અને તે પુદ્ગળ કહેવાય છે

સૌતાન્ત્રિક.

રૂપ, વેદના, વિજ્ઞાન, સજ્ઞા અને સસ્કાર (જેનુ વર્ણન ઉપર થઇ ગયુ છે તે) એ પાચ સ્કધ શરીરી માત્રને છે પણ આત્મા એવુ કાઇ નથી પર લોકમા એ સ્કધો જાય છે તેઓ પાચ માને છે તે આ છે અતીત અધ્વા, અનાગત અધ્વા, સહેતુક વિનાશ, આકાશ અને પુદ્ગળ અન્ય મતવાળાઓ નિત્યત્વ વ્યાપકત્વ વિગેરે ધર્મવાળો જે આત્મા કલ્પે છે તે અહીં પુદ્ગળ સમજવો બાહ્ય પદાર્થ માન નિત્ય અને અપ્રત્યક્ષ છે, માત્ર જ્ઞાનાકારની ઉપપત્તિ તેની સત્તા માન્યા વિના થઇ શકતી નથી માટે તે છે એટલુ આ મતવાળા માને છે સાકાર બોધ તેજ પ્રમાણુ સસ્કાર માત્ર ક્ષણિક છે અન્ય અપોહ એટલે ઇતર પદાર્થની વ્યાવૃત્તિ તે શબ્દાર્થ નૈરાત્મ્ય ભાવ પામતા જ્ઞાનસતાનનો ઉચ્છેદ થાય તેજ મોક્ષ

યોગાચાર.

વિશ્વમાત્ર વિજ્ઞાન માત્ર જ છે બાહ્ય એવો પદાર્થ છે જ નહિ

જ્ઞાનમય અદ્વૈત તેજ તત્ત્વ છે જ્ઞાનસંતાન અનેક છે વા સનાના પરિપાકથી નીલપીતાદિકનો પ્રતિભાસ થાય છે સાકાર બોધ તે પ્રમાણ છે આલયવિજ્ઞાન તે સર્વ વાસનાનો આધારભૂત છે અને આલયવિજ્ઞાનની વિશુદ્ધિ તેજ અપવર્ગ એટલે મોક્ષ

માધ્યમિક.

આ મત સર્વથી વિલક્ષણ છે આ મત શૂન્ય છે અને પ્રમાણ પ્રમેયનો વિભાગ તે માત્ર સ્વપ્ન સમાન છે મુક્તિમા શૂન્યતાની દૃષ્ટિ થવી જોઇએ એટલા માટે ભેષભાવના ઉપયુક્ત છે

ટુંકામા કહીએ તો પદાર્થો જ્ઞાનસમન્વિત છે એમ બુદ્ધિમાન વૈભાષિક કહે છે, બાહ્ય વસ્તુવિસ્તાર પ્રત્યક્ષ નથી એમ સૌતાંત્રિકો આશ્રય કરે છે, યોગાચાર મતાનુયાયીઓ સાકાર બુદ્ધિને પરા માને છે અને કૃતાર્થ બુદ્ધિવાળા માધ્યમિકો સ્વચ્છ પરસંવિદ્‌ને જ માને છે[1] આ પ્રમાણે સંક્ષેપથી બૌધ મત કહ્યો

* * * *

૬ [2]લોકાયત (ચાર્વાક).

ચાર્વાકો(નાસ્તિક)ને લોકાયત અથવા બાર્હસ્પત્ય પણ કહેવામા આવે છે નિર્વિચાર સામાન્યમાત્રને લોક કહેવાય છે લોકની માફક જે આચરણ કરે તે લોકાયત. બૃહસ્પતિએ તેમના મતની પ્રરૂપણા કરી

---

१ अर्थो ज्ञान समन्वितो मतिमता वैभाषिकेणोच्यते,
प्रत्यक्षो नहि बाह्यवस्तुविसर सौतान्त्रिकैराश्रित ।
योगाचारमतानुगैरभिमता साकारबुद्धि परा,
मन्यन्ते बत मध्यमा कृतधिय स्वच्छा परां संविदम् ॥

૨ કેટલાક નૈયાયિક અને વૈશેષિકને એક માની લોકાયતને છઠ્ઠુ દર્શન કહે છે કેટલાક મિમાંસક ને આધુનિક ગણી તેની ગણના દર્શનસંખ્યામા કરતા નથી આ ગ્રંથકર્તાએ મિમાંસકને આધુનિક ગણી દર્શનસંખ્યામા તેની ગણના કરી નથી પ્રથમનો મત ષડ્દર્શન સમુચ્ચય ટીકાકારનો છે ગમે તે રીતે ગણીએ તેમા વાંધો નથી સર્વએ આ નાસ્તિક મતનુ સ્વરૂપ બતાવ્યુ છે તેથી એક પ્રકારે વાંધો આવતો નથી અહીં નિવૃત્તિના માર્ગો બતાવવાના છે અને નાસ્તિકો તો નિવૃત્તિને સ્વીકારતાજ નથી તેથી તેમને દર્શનકારમા સ્થાન ન હોય તે વધારે યોગ્ય લાગે છે આથી તેમનો મત મેં કૌંસમા મૂક્યો છે

તેથી તેઓ બાર્હસ્પત્ય પણ કહેવાય છે ચર્વ ધાતુનો અર્થ 'ચાવવુ' ભક્ષણ કરવુ થાય છે પુણ્ય પાપાદિ પરોક્ષ વાતોનુ જેઓ ભક્ષણ કરી જાય છે એટલે કે જેઓ તે વાતોને માનતા નથી તેમને ચાર્વાક કહેવામા આવે છે કાપાલિક, વગેરે ભસ્મ લગાડનારા યોગીઓ આ મતના હોય છે

ચાર્વાકો માને છે કે નિર્વૃતિ નગરી નથી, જીવ નથી, પરલોક નથી, પુણ્ય નથી, પાપ નથી વિગેરે ત્યારે છે શું? પૃથ્વી, જળ, અગ્નિ અને વાયુ એ ચાર તત્ત્વને તેઓ માને છે એ ચારેના સમુદાયમા જ શરીર, ઇંદ્રિય, વિષય વિગેરે સંજ્ઞા છે મદ્યના અંગોમા રહેલી મદશક્તિ સઘળા અંગો એકઠા થતાં પ્રકટ થાય છે, ગોળ ધાવડી વિગેરે એકઠા થતા મદશક્તિ આવિર્ભાવ પામે છે, તેમ એ ચારે ભૂતોના સંયોગથી દેહ રૂપ જે પરિણતિ તેમા ચૈતન્ય પેદા થાય છે તથા પાણીમા જેમ પરપોટા ઉત્પન્ન થાય છે અને પાછા તેજ પરપોટા પાણીમા સમાઇ જાય છે તેમ જ ભૂતસમુદાયમાથી ચૈતન્ય ઉત્પન્ન થઇ ભૂતમા જ સમાઇ જાય છે, એ જ્યારે આવિર્ભાવ પામે છે ત્યારે એને 'જીવ' સંજ્ઞા આપવામા આવે છે, બાકી પરલોકગામી એવો જીવ જેવો કોઇ પદાર્થ છે નહિ અને હોઇ શકે નહિ

પ્રવૃત્તિ અને નિવૃત્તિથી સાધ્ય જે પ્રીતિ તે પુરૂષાર્થ[1] એ પુરૂષાર્થ તે એક 'કામ' જ છે, પરતુ મોક્ષ વિગેરે અન્ય કોઇ ચીજ નથી આ ઉપરથી જોયુ હશે કે પૃથ્વી, જળ, અગ્નિ અને વાયુ એ ચાર[2] સિવાય અન્ય કોઇ તત્ત્વ નથી માટે દૃષ્ટ એટલે પ્રત્યક્ષ અનુભવાતા આ લોકના સુખનો ત્યાગ કરીને અદૃષ્ટ અને અચોક્કસ પરલોકના સુખો જે તપ વિગેરે કષ્ટક્રિયાથી સાધ્ય મનાય છે તેને માટે પ્રવૃત્તિ કરવી તે કોઇ રીતે યોગ્ય નથી

---

૧ આ હકીકતમા અશુદ્ધિ છે હકીકત એમ જણાય છે કે સાધ્યવૃત્તિ નિવૃત્તિ વડે જનને જે પ્રીતિ થાય છે તે નકામી છે કેમકે ધર્મ છે તે કામ કરતા અન્ય કોઇ નથી' (ષડ્દર્શન સ૦) સાધ્ય ધ્યાન બે પ્રકારનુ છે હેય અને ઉપાદેય હેય તે આર્ત રૌદ્ર ધ્યાન, ઉપાદેય તે ધર્મ શુક્લ ધ્યાન અથવા હેય તે વિષય સુખાદિ પાપકૃત્ય અને ઉપાદેય તે તપ સયમાદિ પુણ્ય કૃત્ય એ હેય ઉપાદેયની નિવૃત્તિ પ્રવૃત્તિથી પ્રીતિ અર્થાત્ સુખ થાય છે તે નિરર્થક છે નકામા છે, અતાત્ત્વિક છે એમ ચાર્વાકો માને છે તેઓ કહે છે કે કામ એટલે વિષયસુખસેવન કરતા બીજો કોઈ ધર્મ નથી તજ્જનિત જે પરમ સુખ તેજ સુખ છે આ ચાર્વાકોનો મત છે

૨ કેટલાક લોકાયતો 'આકાશ' નામનુ પાચમુ તત્ત્વ પણ માને છે

આ મતવાળા સર્વજ્ઞને પણ માનતા નથી, મદ્યમાંસ ખાય છે, વર્ષમાં એક દિવસ સર્વે એકઠા થઇ નજરમાં આવે તે સ્ત્રી સાથે વ્યવહાર કરે છે, ધર્મને કામથી ભિન્ન માનતા નથી

ઇંદ્રિયગોચર છે તેટલું જ જગત્ છે એમ તેઓ માને છે. પુણ્ય પાપફળ સ્વર્ગ નર્ક અહીં કાંઇ માનવામાં આવતા નથી તેઓ કહે છે કે 'મૃદુ કે કઠોર વસ્તુ, તીખા કડવા કે કષાયલા દ્રવ્ય, સુગંધી કે કે દુર્ગંધી ભાવ, સ્થાવર જંગમ પદાર્થસમૂહ અને વેણુ કે વિણાના ધ્વનિ વીના બીજું કાંઇ અનુભવમાં આવતું નથી એટલે ભૂતથી ઉત્પન્ન થયેલા ચૈતન્યથી જુદો ચૈતન્ય હેતુરૂપે કલ્પાયલો અને પરલોક જ નારો જીવપદાર્થ પ્રત્યક્ષ અનુભવાતો નથી, અર્થાત્ તે જીવના સુખ દુ ખના કારણ ધર્માધર્મ અને તેના પ્રકૃષ્ટ ફળભોગની ભૂમિ સ્વર્ગ નરક, અને પુણ્યપાપના ક્ષયથી થતા મોક્ષનું સુખ જેનું જૂદી જૂદી રીતે વર્ણન કરવામાં આવે છે તે બધા આકાશરચનામાત્ર હોઇ કોને હાસ્યાસ્પદ લાગતા નથી? આવું છે ત્યારે અસ્પૃષ્ટ અનાસ્વાદિત અનાઘ્રાત અદૃષ્ટ અશ્રુત એવા જીવાદિકનો આદર કરી જે લોક સ્વ ર્ગમોક્ષાદિ સુખની લિપ્સાથી છેતરાઇ માથાનું મુંડન કરાવી આકરી તપસ્યા કરી કે ટાઢ તડકાદિના કલેશો વેઠી જન્મારો બગાડે છે તે બધા મહામોહમાં ભમે છે'

સ્વેચ્છાચારે ખાવાપીવાની અને આ શરીરનો ભોગ દ્વારા બને તેટલો લાભ લઇ લેવાની જીવનસાર્થકતા અત્ર મા ય છે ગયેલું યૌવન પાછું આવતું નથી, પરલોકમાં તે મળવાનું નથી, માટે તેનો હોય ત્યારે પૂરતો લાભ લઇ લેવો પરલોક વિગેરેને અત્ર ગપાટા મા નવામાં આવે છે

પ્રમાણ માત્ર પ્રત્યક્ષ જ માનવામાં આવે છે આ લોકો લોક યાત્રાસિદ્ધયર્થે ધૂમાદિ અનુમાન કવચિત્ માને છે પણ સ્વર્ગ અદૃષ્ટ વિગેરેને સાધનાર અલૌકિક અનુમાન સ્વીકારતા નથી

* * * * }

---

(૫)

મીમાંસક.[1]

મીમાંસકો અથવા જૈમિનીઓ કહે છે કે સર્વજ્ઞાદિ વિશેષણવાળો

---

૧ આ **મીમાંસક** દર્શનનું બીજું નામ જૈમિનીય કહેવાય છે એ મત આધુનિક હોવાથી એની ગણના કેટલીક વાર છ દર્શનમાં થતી નથી (જુઓ નોટ પૃષ્ઠ ૧૩૮૪) મૂળ ગ્રંથકારે એનાપર વિવેચન કર્યું છે પણ એને દર્શનસંખ્યામાં ગણેલ નથી સાંખ્યની પેઠે જૈમિની એકદંડી અથવા ત્રિદંડી હોય છે મૃગચર્મ ધારણ કરે છે, લાલ વસ્ત્રો પહેરે છે કમંડળ ધારણ કરે છે, માથે મુંડો કરાવે છે અને સંન્યાસીના નામથી ઓળખાય છે તેમનો ગુરૂ વેદ જ, બીજો કોઇ ગુરૂ નહિ યજ્ઞોપવિતને ધોઇને તેનું ત્રણ વાર જળપાન કરે છે એક પ્રકારના યજ્ઞ કરનારા **પૂર્વ મીમાંસાવાદી** કહેવાય છે, બીજા **ઉત્તર મીમાંસાવાદી** કહેવાય છે **પૂર્વ** મીમાંસાવાદી કુકર્મ વર્જે છે યજનાદિ ષટ્કર્મ કરે છે બ્રહ્મસૂત્ર ધરે છે, ગૃહસ્થાશ્રમમાં વસે છે અને શુદ્રનું અન્ન વર્જ્ય છે તેમાં વળી બે પ્રકાર છે ભાટ્ટ અને પ્રાભાકર ભાટ્ટ છ પ્રમાણ માને છે, પ્રાભાકર પાંચ પ્રમાણ માને છે

ઉત્તર મીમાંસાવાદી વેદાંતી કહેવાય છે અને તે બ્રહ્મ અદ્વૈતને જ માને છે આ બધું બ્રહ્મ છે એમ કહે છે, સર્વ શરીરમાં એક જ આત્મા છે એમ કહે છે આત્માને વિષે લય તે જ મુક્તિ એમ માને છે એ વિના બીજી કોઈ મુક્તિ માનતા નથી એમના ચાર પ્રકાર છે કુટીચર, બહૂદક, હંસ અને પરમહંસ

- કુટીચર ત્રિદંડી માથે શિખા રાખનાર, બ્રહ્મસૂત્રી, ગૃહત્યાગી, યજમાન પરિગ્રહી, પુત્ર ગૃહે એકવાર જમનાર કુટીમાં વસનાર હોય તે 'કુટીચર' કહેવાય છે
- બહૂદક કુટીચરના જેવા વેશવાળો વિપ્ર ગૃહે આવી મળેલી ભિક્ષા કરનારો, વિષ્ણુજાપ પરાયણ, નદીનીરમાં ન્હાનારો તે 'બહૂદક' કહેવાય છે
- હંસ બ્રહ્મસૂત્ર અને શિખા વગરનો, કાષાયવસ્ત્ર અને દંડને ધરનારો, ગામમાં એક રાત્રી અને નગરમાં ત્રણ રાત્રી વસનારો, ધૂમરહિત અને અગ્નિ રહિત વિપ્રના ઘરની ભિક્ષા કરનારો, તપથી ક્ષીણ શરીરવાળો અને સર્વત્ર ફરનારો તે 'હંસ કહેવાય છે
- પરમહંસ હંસને જ્યારે જ્ઞાન થઇ જાય ત્યારે તે ચારે વર્ણના ઘરે ભોજન લઇ શકે છે, સ્વેચ્છાએ દંડ ધરે કે ન ધરે, ઇશાન દિશાએ સંચરે, શક્તિહીનપણામાં ખાવાનું તજી દેનારો, માત્ર વેદાંતનું જ અધ્યયન કરનારો 'પરમહંસ કહેવાય છે
- ઉપરના ચારેમાં ઉત્તરોત્તર અધિકતા જાણવી એ ચારે બ્રહ્મ અદ્વૈતવાદના અનુયાયી હોય છે, શબ્દ અને અર્થના નિર્ણય બતાવવા અનેક યુક્તિઓ રચે છે અને અનિર્વાચ્ય તત્ત્વને જાણવા પ્રયત્ન કરે છે આ ઉત્તર મીમાંસાવાદ—વેદાન્ત બહુજ આધુનિક હોવાથી અત્ર તેનું વર્ણન કર્યું નથી, પણ તેને મીમાંસાનો ભેદ ગણવાનો છે

કોઇ દેવ નથી કે જેનુ વચન પ્રમાણ ગણાય અગાઉના દર્શનકારો કોઇ સૃષ્ટિકર્તાને દેવ માનતા, કોઇ સર્વજ્ઞ સર્વદર્શીને દેવ માનતા, કોઇ વીતરાગને દેવ માનતા, તેવો કોઇ દેવ છે નહિ એવો મીમાંસકોનો મત છે તેઓ માને છે કે પુરુષ સર્વજ્ઞ હોઇ શકે નહિ, મનુષ્યપણામા એ ગુણ અસંભવિત છે, તેમજ બ્રહ્મા વિષ્ણુ મહેશ્વર વિગેરેમા પણ સર્વજ્ઞત્વની અસિદ્ધિ માનવામા આવે છે

હવે અતીંદ્રિય પદાર્થાને સાક્ષાત્ જોનાર કોઇ સર્વજ્ઞ નથી માટે સદાકાળસ્થાયી (નિત્ય) વેદવાક્યોથી યથાર્થપણાનો નિશ્ચય થાય છે અતીંદ્રિય પદાર્થો તે ઇંદ્રિયવિષય નહિ એવા પદાર્થો જેવા કે આત્મા, ધર્મ, અધર્મ, કાળ, સ્વર્ગ, નરક, પરમાણુ ઇત્યાદિ એનો સાક્ષાત્ પ્રત્યક્ષથી જોનાર કોઇ નથી માટે ભુલાવો ન ખવરાવે તેવા અનુત્પન્ન સ્થિર એક સ્વભાવ વેદવાક્યથી તેનો નિર્ણય કરવો પ્રથમ પ્રયત્નથી વેદપાઠ કરવો અને ત્યાર પછી ધર્મ સાધનાર એવી ધર્મજિજ્ઞાસા કરવી એટલે કે ધર્મ અતીંદ્રિય છે તે ક્યા પ્રમાણથી જાણી શકાશે એવા પ્રકારની ધર્મ સાધનના ઉપાયભૂત ઇચ્છા કરવી

ત્યાર ધર્મ શુ? તેનુ નિમિત્ત કોણ? ચોદનાલક્ષણોऽર્થો ધર્મ નોદના એ નિમિત્ત જાણવુ નોદનાલક્ષણ જે અર્થ તે ધર્મ જાણવો નોદના એટલે ક્રિયામા પ્રવૃત્તિ કરાવનાર વેદવાક્ય જેવા કે જેને સ્વર્ગની અ ભિલાષા હોય તે અગ્નિહોત્ર હોમ કરે ધર્મ અતીંદ્રિય છે માટે નોદનાથી ધર્મ જણાય છે પરતુ બીજા કોઇ પ્રમાણથી નહિ, કેમ જે પ્રત્યક્ષાદિ પ્રમાણો તો વિદ્યમાનને જ ગ્રહણ કરનાર છે, પરતુ ધર્મ કર્તવ્યતા રૂપ છે અને કર્તવ્યતા તે ત્રિકાળશૂન્યાર્થ રૂપ છે આવો મીમાંસકોનો મત છે

અનધિગત અર્થ અધિગતા તે પ્રમાણ એટલે ન ગ્રહણ કરી શકાય તેવા અર્થનુ સંશયાદિથી રહિત-પરિચ્છેદક જ્ઞાન તે પ્રમાણ છ છે પ્રત્યક્ષ, અનુમાન, શબ્દ, ઉપમા, અર્થાપત્તિ અને અભાવ.

(૧) પ્રત્યક્ષ ઇંદ્રિયોને સતનો સંપ્રયોગ સતે આત્માને બુદ્ધિ જન્મ તે પ્રત્યક્ષ સત્ એટલે વિદ્યમાન વસ્તુ બુદ્ધિજન્મ એટલે બુદ્ધિની ઉત્પત્તિ સંપ્રયોગ એટલે સંબંધ

(૨) અનુમાન સંબંધના જ્ઞાનવાળાને એક દેશ જોતા નજીક નહિ (અસંનિકૃષ્ટ) એવા બીજા અર્થનુ જ્ઞાન તે અનુમાન

(૩) શાબ્દ શાશ્વત એટલે અપૌરૂષેય હોવાથી નિત્ય એવા વેદ, તેમાથી થયેલુ જ્ઞાન તે શાબ્દ સાભળેલા શબ્દના જ્ઞાનથી તુરત સન્નિકૃષ્ટ પ્રત્યક્ષ એના ઘટાર્થનુ જ્ઞાન તે શાબ્દ

(૪) ઉપમાન. પ્રસિદ્ધ અર્થના સાધર્મ્યથી અપ્રસિદ્ધ અર્થનુ સાધન તે ઉપમાન ગાય જાણી હોય તે પુરૂષને પૂર્વે નહિ જોયેલ ગાયને જોતા સાધર્મ્યથી પૂર્વ અજ્ઞાત એવા સાધર્મ્યનુ જ્ઞાન થાય તે ઉપમાન અહીં ગનયદર્શન ગોસ્મરણ કરાવે છે તે ઉપમાન જ્ઞાન

(૫) અર્થાપત્તિ દૃષ્ટ અર્થની અનુપપત્તિને લીધે કોઇ અર્થની કલ્પના જેના બળથી થઇ શકે છે તે અર્થાપત્તિ એટલે ચાલુ પાચ પ્રમાણોથી જે હકીકતની ઉપપત્તિ (સિદ્ધિ) થઇ શકતી નથી તેની ઉપપત્તિ ઘટાવના જે કલ્પવુ પડે તે બીજા પ્રમાણથી દૃષ્ટ અને શાબ્દથી શ્રુત એવો અર્થ તેના વિના ઉપપન્ન નહિ થાય એમ માની જે અદૃષ્ટાર્થ કલ્પના કરવામા આવે છે તે અગ્નિનો ઉષ્ણ સ્પર્શ પ્રત્યક્ષથી જાણી તેની દાહક શક્તિનો યોગ અર્થાપત્તિથી મનાય છે, કેમ કે શક્તિ પ્રત્યક્ષ ગ્રાહ્ય નથી કે અનુમાનાદિથી ગમ્ય નથી આની રીતે બાકીના પ્રમાણો સાથે અર્થઘટના કરી લેવી

(૬) જે વસ્તુસ્વરૂપમા વસ્તુસત્તાવબોધાર્થ પાચે પ્રમાણની પ્રવૃત્તિ નથી ત્યા અભાવ પ્રમાણતા સમજવી પાચે પ્રમાણો સદશને (છે એવી વાતને) ગ્રહે છે પણ અસત્ અશને ગ્રહતા નથી, ત્યારે આ પ્રમાણાભાવ રૂપ અભાવ અસદશને ગ્રહણ કરે છે આમા પ્રાગભાવ (ક્ષીરમા દહીંનો) પ્રધ્વસાભાવ (દહીમા દૂધનો) અને અન્યોન્યાભાવ (બળદમા અશ્વનો) એમ ત્રણે અભાવજ્ઞાનનો સમાવેશ થાય છે અને તે ન હોય તો વસ્તુવ્યવસ્થા બગડી જાય એવો મીમાસકોનો અભિપ્રાય છે

આ મત પ્રમાણે વેદ અપૌરૂષેય છે, વેદોક્ત હિંસા ધર્મ છે, શબ્દ નિત્ય છે, સર્વજ્ઞ છે નહિ, અવિદ્યા અથવા માયાને લીધે પ્રતિભાસમાન આખો પ્રપચ મિથ્યા છે, પરબ્રહ્મ તેજ પરમાર્થસત્ છે

* * * *

(૬)

[1]જૈન દર્શન.

અને ભાઇ પ્રકર્ષ! આ વિવેક પર્વતપર આરૂઢ થયેલા અને તેના અપ્રમત્તત્વ શિખર ઉપર રહેલા જૈનપુરનિવાસી જૈનોએ નિર્વૃતિ નગરીએ જવાનો માર્ગ આ પ્રમાણે જોયો છે —

જૈનોના જિનેંદ્ર દેવતા છે તે રાગદ્વેષ વિવર્જિત, મહામોહ મલ્લને હણનાર, કેવળ જ્ઞાન દર્શનવાન, સુરાસુરેંદ્ર સંપૂજ્ય, સદ્‌ભૂત અર્થના પ્રકાશક છે અને સર્વ કર્મનો ક્ષય કરીને પરમ પદને પામેલ છે તેઓ જગત્‌ને અનાદિ કહે છે અને તેનો કોઇ કર્તા માનતા નથી, ઇશ્વરના

---

૧ જૈન બે પ્રકારના છે શ્વેતાંબર અને દિગંબર તેમાં શ્વેતાંબરોના સાધુઓ રજોહરણ (ઓઘો) રાખે છે મુખવસ્ત્રિકા (મુહપત્તિ) રાખે છે અને વાળનો લોચ કરે છે આ તેઓનું લિંગ છે શરીરે ચોળપટ્ટો પહેરે છે પાંચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિ વિગેરે તેમના આચાર છે તે અષ્ટ પ્રવચનમાતા આ પ્રમાણે છે ઇર્યા-સારા ત્રણ હાથ નજર નીચી રાખી ભૂમિ શોધતા ચાલવું ભાષા-વિચારીને સત્ય હિત પ્રિય મિત અને તથ્ય બોલવું એષણા-ખાવાપીવાની વસ્તુ શાસ્ત્રના નિયમ પ્રમાણે શુદ્ધ લેવી આદાનભંડમતનિક્ષેપણા-વસ્તુ લેતા મૂકતા સંભાળ રાખવી, સંભાળી જીવની યતના કરવી પારિષ્ઠાપનિકા-મળ મૂત્ર શ્લેષ્મ વિગેરે જીવ રહિત ભૂમિએ નાખવા એ પાંચ સમિતિ ત્રણ ગુપ્તિ તે મન વચન કાયાના યોગોપર યોગ્ય અંકુશ રાખવો તેઓના આચારમાં તેઓ અહિંસા સત્ય, અસ્તેય બ્રહ્મચર્ય અને અકિંચનત્વવાળા હોય છે ક્રોધાદિપર વિજય કરનાર હોય છે ઇંદ્રિયોનું દમન કરનારા હોય છે અને નિર્ગ્રન્થ હોય છે મધુકરી વૃત્તિથી નવ કોટિ શુદ્ધ આહાર લેનારા હોય છે વસ્ત્ર પાત્ર માત્ર સંયમના નિભાવ માટે ધારણ કરેછે રાખે છે, તેઓને કોઇ વંદન કરે ત્યારે 'ધર્મલાભ' એવો શબ્દ બોલે છે

દિગંબરો નગ્ન લિંગે છે હાથ એજ તેઓનું પાત્ર હોય છે તેમના ચાર ભેદ છે કાષ્ટાસંઘ મૂલસંઘ માથુરસંઘ અને ગોપ્યસંઘ કાષ્ટાસંઘવાળા ચમરીના વાળની પીંછી રાખે છે મૂલસંઘવાળા મોરની પીંછી રાખે છે માથુરસંઘમાં મૂળથીજ પીંછી રાખવામાં આવતી નથી અને ગોપ્ય સંઘવાળા મોરની પીંછી રાખે છે પ્રથમના ત્રણ સંઘવાળાને કોઇ નમે ત્યારે 'ધર્મવૃદ્ધિ' એવો શબ્દ બોલે છે તેઓ સ્ત્રીને મુક્તિ અને કેવળીને ભુક્તિ (આહાર) માનતા નથી વ્રત ગમે તેટલા લે પણ વસ્ત્રધારી હોય તેને મુક્તિ માનતા નથી ગોપ્યસંઘવાળા નમન કરે ત્યારે 'ધર્મલાભ' કહે છે અને સ્ત્રીને મુક્તિ અને કેવળીને ભુક્તિ માને છે એ ચારે સંઘવાળાને ભિક્ષાટનમાં અને ભોજનમાં બત્રીશ અંતરાય અને ચૌદ મળ વર્જ્ય છે બાકી તેઓના સર્વ આચાર ગુરૂ અને દેવ શ્વેતાંબર જેવા જ છે તેમના શાસ્ત્રમાં કે તર્કમાં અરસ્પરસ ભેદ નથી

કર્તા તરીકેના અસ્તિત્વનુ તેઓ અનેક દલીલોથી ખડન કરે છે અને તેઓ છેવટે જણાવે છે કે સૃષ્ટિકર્તા ઇશ્વર કોઇ પણ પ્રકારે સિદ્ધ થઇ શકતો નથી મનુષ્ય કર્મનો નાશ કરી મોક્ષ જાય છે સર્વજ્ઞપણાની સિદ્ધિ તેઓ બહુ પ્રમાણો આપી કરે છે

જૈનો નવ તત્ત્વ માને છે જીવ, અજીવ, પુણ્ય, પાપ, આશ્રવ, સવર, બંધ, નિર્જરા અને મોક્ષ અથવા પુણ્ય પાપને બધમા અતર્ગત કરી સાત તત્ત્વ માને છે તેની વ્યવસ્થા નીચે પ્રમાણે છે

૧ જીવ. ચેતનાલક્ષણ જીવ તેથી વિપરીત તે અજીવ આ જીવ અને અજીવ એ બે પદાર્થો આખા જગતમા રહેલા છે તે બેમા ગુણ કર્મ સામાન્ય વિશેષ સમવાયાદિ સમાય છે, એમની પ્રતિપત્તિ પણ જીવ અજીવ તરીકે જ થાય છે, તેમજ બૌદ્ધાદિકના દુ ખાદિતત્ત્વો પણ એ જીવ અજીવથી જૂદી જાતિવાળા નથી એ બે પદાર્થોમા જે સમાતુ ન હોય તે સભવતુ પણ નથી, શશશૃગવત્ છે એમ જાણવુ પુણ્યાદિ સમજવા માટે જરૂરના છે

જીવની સપૂર્ણ વ્યાખ્યા આ પ્રમાણે છે જ્ઞાનાદિ ધર્મથી ભિન્નાભિન્ન, વિવૃતિમાન્, શુભાશુભકર્મ કર્તા, કર્મફલ ભોક્તા, ચૈતન્ય લક્ષણ જીવ

'જ્ઞાનાદિ ધર્મ' એમ વ્યાખ્યામા કહ્યું તે જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર સુખ દુ ખ વીર્ય ભવ્યત્વ અભવ્યત્વ સત્વ પ્રમેયત્વ દ્રવ્યત્વ પ્રાણધારિત્વ ક્રોધાદિપરિણતત્વ સસારિત્વ સિદ્ધત્વ પરવસ્તુ વ્યાવૃતત્વ એ આદિ સ્વ અને પર પર્યાય જીવને છે તે જ્ઞાનાદિ ધર્મ કહેવાય તેમના થકી જીવ ભિન્ન પણ નથી અને અભિન્ન પણ નથી

'વિવૃતિમાન' એટલે નર અમર આદિ પર્યાયમા ભમવાપણુ તે જેને છે તે આથી એનુ ભવાતરગામિત્વ સમજાય છે અને કૂટસ્થ નિત્યતા ઉડી જાય છે

'ચૈતન્ય' એટલે સાકાર નિરાકાર ઉપયોગઆત્મકતા કર્મકર્ત્તા કર્મફળભોક્તા માનવાથી કરેલા શુભ કર્મોનો નાશ થતો બચે છે અને નહિ કરેલી બાબત ભોગવવી પડવાના સ્પષ્ટ ખોટા ખ્યાલને દૂર કરવાનો પ્રસગ પ્રાપ્ત થાય છે આ પ્રમાણે જીવની વ્યાખ્યા થઇ હવે તેના ભેદો-વિભાગો મુખ્યપણે જોઇ લઇએ

જીવોના મુખ્ય બે ભેદ છે સિદ્ધ અને સસારી સસારી જીવોને એકથી પાચ ઇદ્રિયો હોય છે

એક ઇદ્રિય (સ્પર્શ)વાળા જીવોના પાચ પ્રકારછે પૃથ્વી (માટી, પથ્થર વિગેરે ખાણુમા હોય ત્યારે), અપ્ (પાણી, હિમ, કરા, ધુમસ), તેજસ્ (અગ્નિ), વાયુ (પવન), વનસ્પતિ વનસ્પતિ પ્રત્યેક અને સાધારણુ બે પ્રકારે છે એક શરીરમા એક જીવ (ફળ, ફૂલ વિગેરે) અને એક શરીરમા અનત જીવ (કદમુળાદિ) વળી એ સર્વ (પાચે) સૂક્ષ્મ અને બાદર હોય છે સૂક્ષ્મનુ શરીર ચર્મ ચક્ષુથી દેખાતુ નથી

સ્પર્શ અને રસ બે ઇદ્રિયવાળા ગખ કોડા જળો વિગેરે છે સ્પર્શ રસ અને નાસિકા ત્રણુ ઇદ્રિયવાળા જૂ માકડ ગીંગોડા વિગેરે છે સ્પર્શ રસ ઘ્રાણુ અને ચક્ષુ ચાર ઇદ્રિયવાળા વીંછી ભમરા તીડ વિગેરે છે

સ્પર્શ રસ ઘ્રાણુ ચક્ષુ અને કાન પાચ ઇદ્રિયવાળાના ચાર વિભાગ છે નારકી, તિર્યંચ, મનુષ્ય અને દેવતા નારકી સાત છે તિર્યંચમા કેટલાક જળચર, કેટલાક સ્થળચર અને કેટલાક ખેચર હોય છે, વળી કોઇ પેટથી ચાલનારા (ઉરપરિ) અને કેટલાક હાથથી ચાલનારા હોય છે (ભુજપરિ) મનુષ્ય કર્મભૂમિ અને અકર્મ ભુમિમા વસનારા હોય છે, અકર્મ ભૂમિમા યુગલિકો રહે છે, તેમની ઇચ્છા કલ્પવૃક્ષો પૂરી પાડે છે દેવોના ભુવનપતિ, વ્યતર, જ્યોતિષ અને વૈમાનિક એ ચાર પ્રકાર છે આ જીવોના અનેક ભેદો તેમને સમજવા માટે પાડવામા આવ્યા છે

પ્રાણુ ધારણ કરે ત્યા સુધી જીવ કહેવાય છે પ્રાણુ દશ છે પાચ ઇદ્રિય, મન વચન કાયના બળ, શ્વાસોશ્વાસ અને ભાષા એ દશ પ્રાણ પૈકી પ્રત્યેક જીવને ઓછા વધતા હોય છે સજ્ઞી પચેંદ્રિયને કુલ દશે પ્રાણુ હોય છે આ પ્રમાણે જીવસબધી વિચાર જૈનો કહે છે

૨ અજીવ જીવથી વિપરીત ધર્મવાળો તે અજીવ તેના પાચ પ્રકાર છે ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય, પુદ્ગળ અને કાળ 'ધર્મ' ચાલવામા મદદ કરે છે, ગતિપરિણામી છે લોકવ્યાપ્ત છે, નિત્ય છે, અવસ્થિત છે, અરૂપી છે એ ધર્મ ગતિનુ અપેક્ષા કારણુ છે તે જ પ્રમાણે સ્થિતિવુ

અપેક્ષાકારણ 'અધર્મ' છે ત્રીજુ 'આકાશ' લોક અને અલોકમા વ્યાપ્ત છે, અનત પ્રદેશાત્મક છે અને અવગાહ (અવકાશ-space) ને આપનાર છે ચોથુ 'કાળ' દ્રવ્ય છે તે સમય રૂપ છે એનુ વ્યક્તિગત રૂપ સૂર્યચદ્રનક્ષત્રાદિની ગતિપર આધાર રાખે છે કેટલાક કાળને અલગ દ્રવ્ય માનતા નથી પણ પર્યાય રૂપે માને છે કાળના દ્રવ્યત્વ સબધમા બહુ લબાણ ચર્ચા છે પાચમુ દ્રવ્ય 'પુદ્દગળ' છે જેને સ્પર્શ રસ ગધ અને વર્ણ હોય તે પુદ્દગળ કહેવાય છે સ્પર્શ આઠ છે મૃદુ, કઠિન, ગુરુ, લઘુ, શીત, ઉષ્ણ, સ્નિગ્ધ, રૂક્ષ રસ પાચ છે તિક્ત, કટુ, કષાય, અમ્લ અને મધુર ગધ બે પ્રકારનો છે સુરભિ અને દુરભિ વર્ણ પાચ છે નીલો, કાળો, રાતો, શ્વેત, પીત શબ્દ અધકાર ઉદ્યોત એ સર્વ પુદ્દગળ છે એના બે પ્રકાર છે પરમાણુ અને સ્કધ પરમાણુ એક રસવર્ણ ગધવાળો બે સ્પર્શવાળો સૂક્ષ્મ અને નિત્ય છે, કાર્યલિંગ છે અને અત્ય કારણ છે તે અવયવ રહિત છે અને પરસ્પર અસયુક્ત છે બે પરમાણુ કે તેથી વધારે સખ્યાત, અસખ્યાત કે અનત સાથે હોય તે સાવયવ (સ્કધ) કહેવાય છે

આ પ્રમાણે જીવ અને અજીવના પાચ મળી છ દ્રવ્ય થયા તેમા ધર્મ અધર્મ આકાશ અને કાળ એક દ્રવ્ય છે અને જીવ તથા પુદ્દગળ અનેક છે પુદ્દગળ વગરના પાચ અમૂર્ત અને પુદ્દગળ મૂર્ત જીવ દ્રવ્ય અરૂપી છે તથાપિ તે ઉપયોગદ્વારા અસ્તિત્વવાળો છે એમ શ્રદ્ધા થાય છે બીજા દ્રવ્યો પણ અનુમેય છે

૩ પુણ્ય' સુખનો અનુભવ કરાવે તેવો કર્મ પુદ્દગળ સમુચય તે પુણ્ય એનાથી સ્વર્ગાદિના સુખ, શરીરનુ સ્વાસ્થ્ય, તીર્થંકરાદિની ઋદ્ધિ, લોકમા કીર્તિ વિગેરેનો અનુભવ થાય છે એ કર્મવર્ગણા છે

૪ પાપ પુણ્યથી ઉલટું જે દુ ખનો અનુભવ કરાવે તે પાપ

(આ પુણ્ય અને પાપ માત્ર કર્મની વર્ગણાઓ છે અને તેનો 'બધ' તત્વમા સમાવેશ થાય છે એનો સ્પષ્ટ નિર્દેશ જૈન શાસ્ત્રકારોએ કર્યા છે તેનો હેતુ પરમતમા એ સબધી ઘણી ઘુચો ઊભી થયેલી છે તેનુ સ્પષ્ટીકરણ કરવા માટે જ છે. બાકી વાસ્તવિક તત્ત્વો સાત છે અને આ અથકાર પણ

તત્ત્વના નામનિર્દેશમા સાતનો જ ઉલ્લેખ કરે છે કેટલાકો પુણ્ય જ છે એમ કહે છે, પાપને માનતા નથી, કેટલાક પાપને જ માને છે, કેટલાક બન્નેને અન્યોન્ય અનુમિશ્ર સ્વરૂપ (મેચક મણિતુલ્ય) સ્વીકારે છે, કેટલાક બન્નેને એક જ માને છે, કેટલાક જગતને પ્રપચ કહી પુણ્ય પાપ માનતા જ નથી, એ બધા મતને જવાબ આપવા પુણ્ય પાપનુ તત્ત્વરૂપે અહીં દર્શન થાય છે પુણ્ય પાપથી જગતની વિચિત્રતા થાય છે, આખો પ્રપચ તેના ઉપર જ આધાર રાખે છે એના બહુ ભેદો અને વિભાગો સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિએ પાડવામા આવ્યા છે તે વિચારણીય છે

૫ આસ્રવ મિથ્યાદર્શન, અવિરતિ, પ્રમાદ, કષાય અને યોગો કર્મબંધના હેતુ છે અને તે આસ્રવ કહેવાય છે જેમ તળાવમા પાણી આવવાના માર્ગને નાળુ કહેવામા આવે છે તેમ આત્માગા કર્મ આવવાના માર્ગોને આસ્રવ કહેવામા આવે છે અસદ્ દેવગુરૂધર્મને સત્ રૂપે માનવાની બુદ્ધિ તે મિથ્યા દર્શન અથવા મિથ્યાત્વ હિંસા વિગેરેથી વિરમવુ નહિ તે અવિરતિ મદ્ય વિષય વિગેરે તે પ્રમાદ ક્રોધ માન માયા લોભ તે કષાય મન વચન કાયાના વ્યાપાર તે યોગ શુભ અને અશુભ કર્મબંધના હેતુ આ આસ્રવો છે એ પ્રવાહઅપેક્ષા એ અનાદિ છે અને સ્વસવેદનથી પ્રત્યક્ષ છે એના સૂક્ષ્મ ભેદો અને વિભાગો વિશિષ્ટ ગ્રંથોથી જાણવા એમા પચીશ ક્રિયાનુ સ્વરૂપ ખાસ વિચારણીય છે

૬ સવર આસ્રવનો નિરોધ તે સવર નવા આવતા કર્મોનો નિરોધ, કર્મોનુ રોકવુ તે સવર મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, પ્રમાદ, કષાય, યોગ રૂપ આશ્રવનો સમ્યગ્દર્શન, વિરતિ, પ્રમાદપરિહાર, ક્ષમાદિ, ગુપ્તિ ત્રય એ આદિ ધર્મના આચરણથી નિરોધ એટલે નિવારણ-ઢાકવાપણુ તે સવર સમિતિ, ગુપ્તિ, પરીષહ, યતિધર્મો, બાર ભાવના, ચારિત્ર વિગેરે દ્વારા આવતા કર્મોના નાળા આડુ ઢાકણુ દેવાય છે તે સર્વ સવર છે જીવને કર્મોપાદાન હેતુભૂત પરિણામનો અભાવ તે સવર એવો અભિપ્રાય છે

૭ બધ જીવ અને કર્મનો અન્યો ય અનુગતિરૂપ અર્થાત અન્યોન્ય અનુપ્રવેશ રૂપ સબધ તે બધ એ આસ્રવનુ કાર્ય છે જીવ

અને કર્મનો ક્ષીરનીરની પેઠે અને લોહ અને અગ્નિની પેઠે એક સબધ થાય તે બંધ કર્મ પૌદ્ગલિક છે રાગ દ્વેષ મોહ રૂપ પરિણામ અને તે રૂપ જે અધ્યવસાય વિશેષ તેણે કરીને જીવનુ કર્મયોગ્ય પુદ્ગળ સાથે આશ્લેષણુ તે બધ એટલે તેલવાળા શરીરે રજ ચોંટવાની પેઠે આત્મા કર્મ ગ્રહણ કરે છે અથવા તો આત્માનુ કર્મ સાથે મળી જવુ થઇ જાય છે તેને બંધ કહેવામા આવે છે એ બંધ પ્રશસ્ત અને અપ્રશસ્ત બે પ્રકારનો હોય છે અને પ્રકૃતિ સ્થિતિ રસ અને પ્રદેશના ભેદથી ચાર પ્રકારનો છે ૧ પ્રકૃતિ એટલે સ્વભાવ, જેમ જ્ઞાનાવરણ તે જ્ઞાનનુ આચ્છાદન કરનાર છે તેમ ૨ સ્થિતિ એટલે અધ્યવસાયે કરેલો કાળ વિભાગ ૩ અનુભાગ અથવા રસ તે ગાઢતા મદતા બતાવે છે ૪ પ્રદેશ તે કર્મદળનો સચય એમા પ્રકૃતિની નજરે જોઇએ તો એના જ્ઞાનાવરણ, દર્શનાવરણ, વેદનીય, મોહનીય, નામ, ગોત્ર, આયુષ્ય અને અતરાય એવા આઠ વિભાગ થાય છે અને તેના પેટા વિભાગો ૧૫૮ થાય છે તે કર્મગ્રથથી જાણવા આ કર્મનો વિચાર બહુ સૂક્ષ્મ રીતે જૈન દર્શનમા કરવામા આવ્યો છે અને આખો વિષય વૈજ્ઞાનિક રીતે ચર્ચવામા આવ્યો છે આશ્રવો છે તે પૂર્વ બધની અપેક્ષાએ કાર્ય છે અને ઉત્તર બધની અપેક્ષાએ કારણ છે આશ્રવ અને બધ અન્યોન્યાશ્રય બીજાકુર ન્યાયે પરસ્પર સબધવાળા છે અને પ્રવાહઅપેક્ષાએ અનાદિ હોવાથી તેમનામા અન્યોન્યાશ્રય દોષનો સદ્ભાવ થતો નથી

૮ નિર્જરા. આત્મા સાથે બધાયલા કર્મોનુ સડવુ તે નિર્જરા એ સવરનુ ફળ છે એના બે પ્રકાર છે સકામા અને અકામા સકામા તે આકરા તપની ચર્યા, કાયોત્સર્ગ, પરીષહ સહન, લોચાદિકષ્ટસહન કરનાર અને શીલાગ ધરનાર ચારિત્રીઓથી બની આવે છે અને અકામા તે આકરા શારીરિક દુખો સહન કરવાથી થાય છે કર્મપુદ્ગળનુ સડવુ તે દ્રવ્ય નિર્જરા કહેવાય છે અને આત્માના શુદ્ધ પરિણામે કરી કર્મની સ્થિતિ પોતાની મેળે પાકે અથવા બાર પ્રકારના તપે કરી રસવગરના કરેલા કર્મપરમાણુ જેનાથી સડે એવા આત્માના પરિણામ થાય તે ભાવ નિર્જરા કહેવાય દ્રવ્ય નિર્જરા તે અકામા છે અને ભાવ નિર્જરા સકામા છે બાર પ્રકારના તપમા છ બાહ્ય છે અને છ આતર છે

૯ મોક્ષ દેહ વિગેરેનો આત્યન્તિક વિયોગ તે મોક્ષ શરીર, ઇંદ્રિય, આયુષ્ય વિગેરે બાહ્ય પ્રાણ, પુણ્ય, પાપ, વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ, પુનર્જન્મગ્રહણ, વેદત્રય, કષાયાદિ સંગ, અજ્ઞાન, અસિદ્ધત્વ વિગેરેની સાથે હમેશનો વિરહ તે મોક્ષ વિશિષ્ટ કાળાદિ સામગ્રીના સદ્ભાવે રાગાદિ અનાદિ દોષોનો પણ નાશ થઇ શકે છે વળી માટી અને સોનાનો અનાદિ સંબંધ છતાં તેનો સર્વથા વિયોગ થઇ શકે છે તેમ કર્મ અને જીવનો અત્યંત વિરહ થાય છે પૂર્વ પ્રયોગથી જીવની ગતિ મુક્ત થતા ઉર્ધ્વ થાય છે, કુલાલ ચક્ર, હીંગોરો કે બાણની પેઠે જીવની ઉર્ધ્વ ગતિ મુક્ત થતા સ્વભાવસિદ્ધ છે દ્રવ્ય પ્રાણ મોક્ષમા હોતા નથી, બાકી અનંતજ્ઞાન, અનંતદર્શન, અનંતવીર્ય, અનંતસુખ રૂપ ભાવ પ્રાણનો ત્યા સદ્ભાવ છે સિદ્ધોનુ સુખ સર્વ સંસારસુખથી જુદી જાતનુ છે તે પરમાનંદરૂપ સમજવુ આત્માને મુક્તિ મળે ત્યારે બુદ્ધિ વિગેરે ગુણોનો ઉચ્છેદ થાય છે તેથી આત્માનો જ અભાવ થાય છે એમ વૈશેષિકો માને છે, ચિત્તસંતાનનો અત્યંત ઉચ્છેદ થવાથી આત્માનો જ અભાવ છે એમ બૌદ્ધો કહે છે, આત્મા અભોક્તા છે ત્યા તેને મોક્ષદશામા સુખમયતા માનવી કેમ બને? એમ સાંખ્યો કહે છે-એ સર્વ મતોનુ તર્ક અને કોટિથી નિરસન કરવામા આવે છે અને આત્માની અનંત સુખમય પરમ આદર્શ આનંદમય દશાનુ અત્ર સ્થાપન કરવામા આવે છે

આવી રીતે જૈન દર્શનમા સાત અથવા નવ પદાર્થ માનવામા આવે છે સ્થિર વૃત્તિથી એ તત્ત્વોપર શ્રદ્ધા કરે તેને જ્ઞાનયોગથી ચારિત્રયોગ્યતા થાય છે જ્ઞાનની અને ચારિત્રની જરૂરીઆત દર્શન (શ્રદ્ધા) સાથે ખાસ સ્વીકારવામા આવી છે અને જાણ્યા છતા શ્રદ્ધા ન કરે તેને ફળ મળતુ નથી એમ પણ જણાવી દીધુ છે જ્ઞાન કરતા પણ સમ્યક્ત્વની જરૂરીઆત વધારે બતાવવા સાથે તે બન્ને સાથે હોય ત્યારે જ ચારિત્રયોગ્યતા કહી છે ભવ્યત્વના પરિપાકથી જેને જ્ઞાન, સમ્યક્ત્વ અને ચારિત્ર પ્રાપ્ત થાય તે સમ્યગ્ જ્ઞાનક્રિયાયોગથી મોક્ષભાજન થાય એકલા જ્ઞાનથી કે એકલી ક્રિયાથી મોક્ષ નથી પણ તે ઉભયથી છે એમ અત્ર સૂચના કરી છે જ્ઞાન અને દર્શનનુ સહચરત્વ છે

જૈન દર્શનમા વિધિ અને નિષેધની ઘણી વાતો કહી છે, કરવા યોગ્ય શુ છે અને ન કરવા યોગ્ય શું છે તે બતાવ્યું છે આ તેનો

ચરણકરણાનુયોગ છે તેમા અનુષ્ઠાનો પણ વિગતવાર બતાવવામા આવ્યા છે એ દર્શનમા મુખ્ય બાબત પદાર્થોનો અવિરોધ છે એક જગ્યોએ જે વાત કરી તે સર્વત્ર એક સરખી જ ચાલી આવે છે, અરસપરસ કે આગળ પાછળ વિરોધ જોવામા આવતો નથી આ જૈન દર્શનમા સ્વર્ગ અથવા મોક્ષના અર્થી પ્રાણીએ તપ વિગેરે કરવા જોઇએ એવુ કહેવામા આવ્યુ છે અને તેના પ્રકાર તથા વિધિ ગ્રન્થોમા બતાવવામા આવ્યા છે સર્વે જીવો ન હતવ્યા અહિંસા પરમો ધર્મ એ એના સિદ્ધાન્ત છે એના ઉપર ઘણુ વિવેચન જૂદા જૂદા આકારમા કરવામા આવ્યુ છે એ દર્શનમા જે ક્રિયાઓ બતાવવામા આવી છે તે નિરતર સમિતિ અને ગુપ્તિથી શુદ્ધ હોય છે સમિતિ ગુપ્તિનુ સ્વરૂપ આપણે ઉપર શરૂઆતમા (નોટમા) જોઇ ગયા છીએ અસપત્નો યોગ એવુ પણ વચન છે

સતનુ સ્વરૂપ અહીં આ પ્રમાણે બાધ્યુ છે ઉત્પાદવિગમધ્રૌવ્યયુક્તં સત્ એટલે ઉત્પાદ વ્યય અને ધ્રૌવ્ય એ સમુદિત ધર્મે થકી યુક્ત હોય તે સત્ અર્થાત્ વિદ્યમાન કહેવાય ઉત્પત્તિ વિનાશ અને સ્થિતિ એજ સદ્વસ્તુનુ લક્ષણ છે એમ અર્થ જાણવો પદાર્થનુ સત્ત્વ જે માનવામા આવે છે તે તે પદાર્થ થકી ભિન્ન એવા ઉત્પાદ વ્યય ધ્રૌવ્ય તેને આવીને મળે એમ માનીને માનતા નથી પણ ઉત્પાદવ્યયધ્રૌવ્યાત્મક હોય તેજ સત્ એમ માને છે દ્રવ્ય રૂપે વસ્તુમાત્રની સ્થિતિ જ છે અને પર્યાય રૂપે તો વસ્તુમાત્રની ઉત્પત્તિ પણ થાય છે અને વિનાશ પણ થાય છે પૂર્વાકારનો ક્ષય અને અપરાકારનો પરિગ્રહ એ ઉભયનો આધાર એક જ છે એમ તત્ત્વ ત્રિરૂપે પ્રતિત થાય છે ઘટ ઘટસ્વરૂપે વિનાશ પામે છે પણ કપાલસ્વરૂપે ઉત્પન્ન થાય છે અને તેમા માટી દ્રવ્ય રૂપે ધ્રુવ છે અથવા ઉત્પત્તિને અગે જોઇએ તો ઘટ ઘટસ્વરૂપે ઉત્પન્ન થાય છે, માટીના પિંડરૂપે વિનાશ પામે છે અને માટી રૂપે ધ્રુવ છે વસ્તુની પ્રતીતિ જે પ્રકારે સર્વને થતી હોય તે પ્રકારે જ વસ્તુનો અભ્યુપગમ કરવો જોઇએ, નહિ તો વસ્તુવ્યવસ્થા કદાપિ બને નહિ, માટે પ્રતીતિ અનુસાર વસ્તુ માનવી જોઇએ માટેજ જે વસ્તુનો નાશ થયો તે જ નાશ પામે છે, પામશે, જે ઉત્પન્ન થાય છે તે જ થાય છે, થશે જે સ્થિત છે તે જ છે ને થશે તેમજ જે કોઇક રૂપે નષ્ટ થયુ તે કોઇક રૂપે ઉત્પન્ન પણ થયુ અને કોઇક રૂપે સ્થિત છે માટે જે નાશ પામે છે તે જ ઉત્પન્ન થાય છે, અને સ્થિતિ ગ્રહે છે, ઇત્યાદિ સર્વ વાત ઉપપન્ન છે કેમ કે અતર્ તથા બહાર સર્વે વસ્તુનો

ત્રિરૂપે જ, અબાધિત પ્રત્યક્ષથી અનુભવ થાય છે અને વસ્તુનું જે અનુભૂયમાન સ્વરૂપ હોય તેમાં વિરોધ સિદ્ધ થઇ શકતો નથી, નહિ તો વસ્તુના રૂપ રસાદિમાં પણ વિરોધનો પ્રસંગ આવે ઉત્પાદાદિ સ્વભાવ તેજ પરમાર્થ સત, માટે જ પ્રમાણવિષય એવી સર્વ વસ્તુ અનંત ધર્માત્મક છે, કેમ કે અનંતધર્માત્મક હોય તો જ ઉત્પાદવ્યયધ્રૌવ્યાત્મકતા પણ ઘટે, નહિ તો ન ઘટે

હવે વસ્તુ અનંતધર્માત્મક છે એ વાત સ્પષ્ટ કરીએ એના ઉપર સુવર્ણ ઘટનુ એક દૃષ્ટાન્ત દેવામાં આવે છે સદરહુ ઘટ સ્વ દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાળ ભાવથી વિદ્યમાન છે અને પર દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાળ ભાવથી અવિદ્યમાન છે જ્યારે એ ઘટનુ સત્ત્વ, જ્ઞેયત્વ, પ્રમેયત્વ એ આદિ ધર્મ થકી ચિંતવન થાય છે ત્યારે તેના જે સત્ત્વાદિ તે સ્વપર્યાય જ છે, કોઇ પણ પરપર્યાય નથી, કેમ કે વસ્તુમાત્ર સત્ત્વાદિ ધર્મને લઇને સજાતીય છે અને અભાવ તો વિજાતીયનો જ કહી શકાય છે એટલે કોઇથી પણ વ્યાવૃત્તિ સંભવતી નથી, જ્યારે દ્રવ્યત ઘટની વિવક્ષા પૌદ્ગલિક એમ થાય ત્યારે તો તે જે પૌદ્ગલિકત્વ તે દ્રવ્યત્વરૂપે વિદ્યમાન છે, પણ ધર્મ અધર્મ આકાશ એ આદિ દ્રવ્યત્વરૂપે નથી આ 'પૌદ્ગલિકત્વ' સ્વપર્યાય છે અને ધર્માદિ અનેકથી વ્યાવૃત્ત હોવાથી પરપર્યાય નથી, ને તે અનંત છે કેમ કે જીવદ્રવ્ય અનંત છે ઘટ પૌદ્ગલિક છતા વળી પાર્થિવત્વ રૂપે વિદ્યમાન છે, આપ્યાદિ રૂપે અવિદ્યમાન છે–ત્યા 'પાર્થિવત્વ' એ સ્વપર્યાય છે અને તેની આપ્યાદિ બહુ દ્રવ્યથકી વ્યાવૃત્તિ છે, એ પરપર્યાય અનંત છે એજ પ્રમાણે આગળ પણ સ્વપર્યાય વ્યક્તિ વિચારી લેવી પાર્થિવ છતા તે 'ધાતુત્વ' રૂપે છે, મૃત્ત્વ રૂપે નથી ધાતુત્વ રૂપ છતા સૌવર્ણત્વ થકી છે રૌપ્યાદિરૂપ થકી નથી સુવર્ણ પણ ઘટિત વસ્તુરૂપે છે, અઘટિત વસ્તુરૂપે નથી ઘટિતસુવર્ણમાં છતા પણ દેવદત્તઘટિત વસ્તુરૂપે છે દેવદત્તાદિઘટિત છતા પણ પૃથુબુધ્ન્યાદિ (મોટું નાનુ) આકાર થકી છે, મુકુટાદિ આકારે નથી પૃથુબુધ્નોદરાદિ આકારવાળો પણ ગોળ રૂપે છે, ગોળ નહિ એવે રૂપે નથી ગોળ પણ સ્વાકાર થકી છે, અન્ય ઘટાદિ આકાર રૂપે નથી સ્વાકાર પણ સ્વકપાલ થકી છે, પરકપાલ થકી નથી–એ રીતે જે જે પર્યાય થકી એની વિવક્ષા થાય તે તે પર્યાય તે તેના સ્વપર્યાય અને તેનાથી જૂદા તે બધા પરપર્યાય એ રીતે દ્રવ્યત સ્વપર્યાય થોડા થાય અને વ્યાવૃત્તિરૂપ પરપર્યાય અનંત થાય, કેમ કે અનંત થકી તે વ્યાવૃત્ત છે

હવે ક્ષેત્ર ક્ષેત્રથી સદરહુ ઘટ ત્રિલોકવર્તીત્વ રૂપે વિવક્ષિત છે, કહીંથી પણ વ્યાવૃત્ત નથી, માટે એ સ્વપર્યાય જ છે, પરપર્યાય નથી ત્રિલોકવર્તી પણ તિર્યગ્લોકવર્તીત્વ રૂપે છે, ઉર્ધ્વઅધોલોકવર્તિત્વ રૂપે નથી તિર્યગ્લોકવર્તિ છતા જમ્બુદ્વીપવર્તીત્વ રૂપે છે, તેનાથી બીજા રહેલા દ્વીપમા વર્તિત્વ રૂપે નથી તેવો પણ ભરતવર્તિત્વ રૂપે છે, અન્યત્ર વર્તિત્વરૂપે નથી ઘરમા પણ અમુક પ્રદેશવર્તિત્વ રૂપે છે, અપરપ્રદેશવર્તિત્વ રૂપે નથી એમ ક્ષેત્રત સ્વપર્યાય થોડા છે, પરપર્યાય અસખ્ય છે

હવે કાળ આ યુગસ્થ રૂપે વિવક્ષિત થાય ત્યારે તે રૂપે છે, તે ભૂતભવિષ્યાદિ યુગવર્તિત્વ રૂપે નથી આ યુગમા પણ આ વર્ષ સબધે તે છે, અતીત અનાગતાદિ સબધે નથી આ વર્ષમા પણ વસતઋતુ સબધે છે, અન્ય ઋતુ સબધે નથી તેમા પણ નવત્વ રૂપે છે, પુરાણત્વ રૂપે નથી તેમા પણ અદ્યતનત્વ રૂપે છે, અનદ્યતનત્વ રૂપે નથી છતા પણ વર્તમાન ક્ષણ રૂપે છે, અન્ય ક્ષણ રૂપે નથી એમ કાલત સ્વપર્યાય અસખ્ય છે (અનત પણ થાય) અને પરપર્યાય તો અનત છે

હવે ભાવ ભાવત તે પીળા વર્ણ થકી છે, નીલાદિ વર્ણ થકી નથી પીત છતા પણ બીજા પીત દ્રવ્ય કરતા એકગણો પીત છે, તે તેના કરતા બીજાથી બમણો પીત છે ને ત્રીજા કરતા તમણો પીત છે અર્થાત્ એમ માનવુ કે હરેક પીત દ્રવ્યની અપેક્ષા થકી અનતગુણ પીત છે બીજી અપેક્ષાએ એકગુણ હીન, તે કરતા બીજાથી દ્વિગુણહીન ઇત્યાદિ છે તેથી એમ માનવુ કે હરકોઇની અપેક્ષાથી અનતગુણહીન પીતત્વવાળો તે થાય છે આ પ્રમાણે પીતત્વ થકી અનત સ્વપર્યાય થયા, અપીતવર્ણવાળા એવા દ્રવ્યના ન્યૂનાધિકત્વને લઇ, અનત ભેદવાળા એવા નીલવિગેરે વર્ણ થકી વ્યાવૃત્તિ રૂપ પરપર્યાય પણ અનત છે એ પ્રમાણે રસ પક્ષે પણ સ્વમધુરાદિ રસની અપેક્ષાથી પીતત્વની પેઠે સ્વપર્યાય અનત જાણવા સુરભિ ગધ રૂપે પણ એજ પ્રમાણે સ્વપર્યાય અનંત જાણવા એજ પ્રમાણે ગુરુ, લઘુ મૃદુ, ખર, શીત, ઉષ્ણ, સ્નિગ્ધ, રુક્ષ—એ આઠ સ્પર્શની અપેક્ષાથી અધિકન્યૂનત્વ યોગવડે પ્રત્યેકના એમ જ અનત સ્વપરપર્યાય જાણવા, કેમ કે એવા અનત દેશવાળા સ્કધમા આઠે સ્પર્શની પ્રાપ્તિ થાય છે એવો સિદ્ધાત છે અથવા સુવર્ણ દ્રવ્યમા પણ અનત કાળથી પાચે વર્ણ, બન્ને ગધ, છએ રસ, આઠે સ્પર્શ તે સર્વ ન્યૂનાધિકત્વને લઇને અનતશ સભવે છે અને તેની તેની તેના તેના પરવર્ણાદિથી વ્યાવૃત્તિ

બને છે-એ એ અપેક્ષાથી સ્વપરપર્યાય અનત જાણવા શબ્દત પણ નાના દેશની અપેક્ષાએ ઘટને ઘટાદિ અનેક શબ્દવાચકત્વ છે તેથી અનેક સ્વધર્મ થાય છે અને ઘટાદિના વાચક નહિ એવા તે તે શબ્દથી વ્યાવૃત્તિ હોવાથી પરધર્મ પણ અનત થાય છે, અથવા ઘટના જે જે સ્વપર ધર્મ કહ્યા અથના કહેવાશે તેના વાચક જે જે ધ્વનિ છે તે બધા ઘટના સ્વધર્મ છે અને તે વિના જે બીજી બાબતના વાચક ધ્વનિ છે તે પરધર્મ છે સખ્યાથી પણ તે તે અપરઅપર-દ્રવ્યાપેક્ષાએ ઘટનુ પ્રથમત્વ દ્વિતીયત્વ તૃતીયત્વ એમ અનતતમત્વ સુધી થાય, એટલે તે રીતે સ્વધર્મ અનત થયા, તે તે સખ્યાના અવાચક એવાથી વ્યાવૃત્તિ રૂપે પરધર્મ અનતા થયા પરિણામ થકી પણ નાના પ્રકારના દ્રવ્યની અપેક્ષાએ તેનુ અણુત્વ મહત્વ હ્રસ્વત્વ દીર્ઘત્વ એ આદિ અનત સ્વધર્મ થાય હવે એ ઘટને સ્વદ્રવ્યથી વ્યાવૃત્તિ હોવાને લીધે જે પરપર્યાય થાય તે જુદા જાણવા જોઇએ પરત્વ અપરત્વથી અન્યોન્ય અનત દ્ર યની અપેક્ષાએ તે ઘટની સમીપતા, અધિક સમીપતા, બહુ સમીપતા, દૂરતા, બહુ દૂરતા, એક બે કે અસખ્ય પર્યંત યોજન જેટલી સમીપતા દૂરતા થાય એટલે સ્વપર્યાય અનત થાય, અથવા પરવસ્તુની અપેક્ષાએ તે પૂર્વે, તેનાથી બીજાની અપેક્ષાએ પશ્ચિમે, એમ દિશાવિદિશાનો આશ્રય કરી દૂર સમીપાદિ માનતા સ્વપર્યાય અનત થાય આવી જ રીતે જ્ઞાનથી પણ ઘટનુ અનતધર્મત્વ સિદ્ધ થાય કર્મથી જોઇએ તો ઉત્ક્ષેપણ, અવક્ષેપણ, આકુચન, પ્રસારણ, ભ્રમણ, સ્પદન, રેચન, પૂરણ, ચલન, કપન, અન્યસ્થાનપ્રાપણ, જલાહરણ, જલાદિપ્રાપણ ઇત્યાદિ ક્રિયાના કાળ ભેદ થકી કે તેના અધિકન્યૂનત્વ થકી અનત ક્રિયાના હેતુરૂપે ઘટના ક્રિયારૂપ સ્વપર્યાય અનત થાય અને તે ક્રિયાના હેતુ નહિ એવા અન્ય થકી વ્યાવૃત્તિરૂપે ઘટના પરપર્યાય પણ અનત થાય સામાન્યત જોતા ઉપરની રીતે અતીતાદિ કાળને વિષે વિશ્વવસ્તુના જે જે અનતાનત સ્વપરપર્યાય થાય છે તેને વિષે રહેલા એક બે ત્રણ આદિ અનત પર્યંત ધર્મ થકી સદશ એવા અનતભેદવાળા ઘડાના અનત ભેદ સાદશ્યના અભાવ થકી સ્વધર્મ અનત થાય છે, અને વિશેષત વિચારતા અનત દ્ર યમા અપરાપર અપેક્ષા થકી એક બે ત્રણ કે અનત એવા જેટલા ધર્મ થકી ઘટ વિલક્ષણ હોય તેટલા અનત વૈલક્ષણ્યહેતુ એવા ધર્મ થકી અનત સ્વધર્મવાળો મનાય અનત દ્રવ્યની અપેક્ષાએ ઘટ સ્થૂળ, કૃશ, સમ, વિષમ, સૂક્ષ્મ, બાદર, તીન, ચક

ચકિત, સૌમ્ય, પૃથુ, સદીર્ધ, નીચો, ઊંચો, વિશાળ મુખવાળો એમ પ્રત્યેક પ્રતિ અનત પ્રકારનો હોય માટે તે તે પ્રકારે પણ તેના સ્વ-ધર્મ અનત છે હવે સબધ થકી જોઇએ અનત કાળને વિષે અનત પરવસ્તુની સાથે પ્રસ્તુત ઘટને આધાર આધેયભાવ અનત પ્રકારનો બને, માટે તેની અપેક્ષાથી સ્વધર્મ અનત થાય. એજ પ્રમાણે સ્વસ્વામિત્વ, જન્યજનકત્વ, નૈમિત્તિકત્વ, પોઢાકારત્વ, પ્રકાશપ્રકાશકત્વ, ભોજ્ય ભોજકત્વ, વાહ્યવાહકત્વ, આશ્રયઆશ્રયિત્વ, વધ્યવધકત્વ, વિરોધ્યવિરોધકત્વ, જ્ઞેયજ્ઞાપકત્વ ઇત્યાદિ અસખ્ય સબધો થકી પણ પ્રત્યેક પ્રત્યેકે અનત સ્વધર્મ સિદ્ધ થાય વળી અત્ર ઘટના સ્વપરપર્યાય જે અનતાનત કહ્યા તેમના પણ ઉત્પત્તિ વિનાશ સ્થિતિ પુન પુન અનત કાળમા અનતવાર થયા થાય છે અને થશે માટે તેની અપેક્ષાથી પણ ધર્મ અનત છે—આ પ્રમાણે પીત વર્ણથી આરભી આટલે સુધી જોતા ભાવત અનત ધર્મ સિદ્ધ થયા હવે અહીં જે દ્રવ્ય ક્ષેત્ર વિગેરે આશ્રયીને ધર્મ કહ્યા તેનાથી ઘટ તો અવક્તવ્ય રહે, કેમ કે એવા કોઇ શબ્દ નથી કે જેનાથી ઘટના સ્વધર્મ અને પરધર્મ કહેવાતા યુગપત્ (એકી વખતે) કહેવાઇ શકાય શબ્દથી જે કહેવાય તે તો ક્રમથી જ કહી શકાય છે, એટલે દ્રવ્યક્ષેત્રાદિ પ્રત્યેક પ્રકારે અવક્તવ્ય ધર્મ અને અન્ય દ્રવ્ય થકી વ્યાવૃત્ત હોવાથી અવક્તવ્ય એવા પરધર્મ પણ અનત છે એ પ્રકારે જેમ એક ઘટનુ અનતધર્મત્વ બતાવ્યુ તેમ આત્માદિ સર્વ વસ્તુમા પણ બેસાડવુ ધર્મો ઉત્પન્ન થાય છે, પાછા વ્યય પામે છે, પણ જે ધર્મી છે તે દ્રવ્યરૂપે નિત્ય રહે છે ધર્મ અને ધર્મીનુ કાઇ અનન્યત્વ હોવાથી ધર્મી સદા સત્વરૂપે છે, કાલત્રયવર્તી જે ધર્મો તે પણ શક્તિરૂપે સદાસત્ છે (exist in potentiality)

વિવાદાસ્પદ વસ્તુ એક અનેક, નિત્ય અનિત્ય, સત્ અસત્, સામાન્ય વિશેષ, અભિલાપ્ય અનભિલાપ્ય ઇત્યાદિક ધર્મવાળુ છે, એની એ પ્રમાણે પ્રતીતિ થાય છે જેની જે પ્રકારે પ્રતીતિ થાય તે તે જ પ્રકારે પ્રમાણ વિષયરૂપે માનવુ, જેમ કે ઘટ ઘટરૂપે પ્રતીત થાય છે તો તે જ રૂપે પ્રમાણવિષય માન્યો છે, પટરૂપે નહિ આવી રીતે વસ્તુની પ્રતીતિ થાય છે, માટે વસ્તુને અનેકાત રૂપે જ પ્રમાણવિષય માનવુ આનુ નામ અનેકાત વાદ છે અને વસ્તુની સ્થિતિ જોતા સર્વ દૃષ્ટિબિન્દુથી સ્વીકારયોગ્ય લાગે છે આ અનેકાત વાદમા વિરોધ પ્રતીતિ નથી કારણ કે સ્વરૂપાદિથી વસ્તુ સત્ હોય તેજ સમયે પર રૂપાદિથી તેના અસત્વનો તેમા અનુપલભ નથી બૌદ્ધ નૈયાયિક વૈશે-

ષિક સાખ્યાદિ અનેક રીતે આ સ્યાદ્વાદનો સ્વીકાર કરે છે અને તેના દાખલાઓ મુદ્દામ રીતે એકત્ર કરવામા આવેલા છે

જૈનમતમા પ્રમાણ બે છે પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ. સ્વપરવ્યવસાયી જ્ઞાન તે પ્રમાણ આ પ્રમાણનુ સામાન્ય લક્ષણ છે સ્વ તે આત્મજ્ઞાનનુ સ્વરૂપ અને પર તે સ્વથી અન્ય અર્થ એમ જાણવુ તે સ્વ અને પર તેમનો યથાસ્થિત સ્વરૂપે વ્યવસાય એટલે નિશ્ચય જેનાથી થાય તે સ્વપર વ્યસાયી અને જેનાથી પ્રાધાન્યત વિશેષ ગ્રહણ થાય તે જ્ઞાન પ્રત્યક્ષ અક્ષ એટલે ઇન્દ્રિય તેનાથી જણાય, અર્થાત્ તેને આધીન જેની ઉત્પત્તિ તે પ્રત્યક્ષ પ્રવૃત્તિનિમિત્તે તો અતીંદ્રિય પ્રત્યક્ષનો અત્ર સમાસ જાણવો એ બાબતમા અક્ષનો અર્થ 'જીવ' કરવો અક્ષને પર અર્થાત્ અક્ષવ્યાપારનિરપેક્ષ તે પરોક્ષ-એટલે મનોવ્યાપારમાત્રથી અસાક્ષાત્ અર્થનુ પરિચ્છેદન તે પરોક્ષ પરોક્ષ છે તે પ્રત્યક્ષપૂર્વક જ પ્રવર્તે છે એવો કાઇ નિયમ નથી અભાવ તો પ્રમાણની કોટિમા આવતુ જ નથી અને પ્રત્યક્ષ, અનુમાન, આગમ, ઉપમાન, અર્થાપત્તિ, સભવ, ઐતિહ્ય, પ્રાતિભ, યુક્તિ, અનુપલબ્ધિ આદિ જે પ્રમાણ પરમતવાળા બતાવે છે તેમા અનુમાન અને આગમ એ પરોક્ષના પ્રકાર છે, ઉપમાનનો સમાવેશ પણ પરોક્ષના અવાતર ભેદ પ્રત્યભિજ્ઞામા થાય છે, અર્થાપત્તિ અનુમાનમા જ આવી જાય છે, ઐતિહ્યમા તો વક્તા જણાયનો ન હોવાથી પ્રમાણ રૂપ જ નથી, સશય રૂપ છે અને આપ્ત વક્તા હોય તો શાબ્દના પેટામા જાય, પ્રાતિભમા અકસ્માત જ્ઞાન થાય છે તે અતીંદ્રિય છે તેથી તેનો પ્રત્યક્ષમા સમાવેશ થાય છે-આવી રીતે સર્વ પ્રમાણોનો સમાવેશ અથવા ખુલાસો પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ એ પ્રમાણથી જૈનો કરે છે સ્વપર વ્યવસાયી જ્ઞાન તે પ્રત્યક્ષ બે પ્રકારનુ છે સાવ્યવહારિક અને પારમાર્થિક સાવ્યવહારિક તે બાહ્ય ઇંદ્રિય આદિ સામગ્રીની અપેક્ષા રાખીને આપણ વિગેરેને થાય છે તે અપારમાર્થિક જ્ઞાન પારમાર્થિક તે આત્મસન્નિધિમાત્રથી અપેક્ષા કરવાવાળુ અવધિ વિગેરે પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન સાવ્યવહારિક બે પ્રકારનુ છે ચક્ષુ વિગેરે ઇંદ્રિયજન્ય અને મનોજન્ય તે પ્રત્યેક ચાર પ્રકારના છે અવગ્રહ, ઇહા, અવાય અને ધારણા વિષય અને વિષયી (ચક્ષુરાદિ વિષયી)નો ભ્રાતિ વિગેરે રહિત અનુકૂળ નિપાત થકી ઉત્પન્ન થયેલુ પ્રથમ દર્શનથી સત્તામાત્ર રૂપે સામાન્ય જ્ઞાન થયેલુ અને પછી મનુષ્યત્વાદિ જાતિ વિશેષથી વિશિષ્ટ જ્ઞાન થયેલુ તે અવગ્રહ આવા અવગ્રહના વિષયની બાબતમા સશય પડ્યા

પછી તેના વિશેષને જાણવાની આકાક્ષા તે ઇહા ઇહાના વિષયનો નિર્ણય તે અવાય આ અવેત વિષયની સ્મૃતિનુ કારણરૂપ તે ધારણા અત્ર પૂર્વ પૂર્વ તે પ્રમાણ અને ઉત્તર ઉત્તર તે ફળ આ ચારે મતિજ્ઞાનના પ્રકાર છે મતિ, સ્મૃતિ, સજ્ઞા, ચિંતા, અભિનિબોધ એ મતિના વાચક પર્યાયશબ્દો છે શબ્દની યોજના પહેલા અવિસવાદી વ્યવહાર નિર્વર્તક સ્મૃતિ વિગેરે તે મતિજ્ઞાન અને શબ્દની યોજના થકી પ્રાદુર્ભૂત તે સર્વ શ્રુતજ્ઞાન એમ વિભાગ જાણવો હવે પરોક્ષ પ્રમાણની વાત કરીએ અવિશદ અને અવિસવાદી જ્ઞાન તે પરોક્ષ સ્મરણ, પ્રત્યભિજ્ઞાન, તર્ક, અનુમાન, આગમ એ પાચ ભેદથી તે પરોક્ષપ્રમાણ પાચ પ્રકારનુ છે તે પાચે પ્રકાર આ પ્રમાણે સસ્કારના પ્રબોધથી પેદા થયેલુ અનુભૂત અર્થના વિષયવાળુ અને અમુક આકારવાળુ જે વેદન તે સ્મરણ, અનુભવ અને સ્મૃતિ બનેના કારણપૂર્વક સકળના થાય તે પ્રત્યભિજ્ઞાન, ત્રણ કાળમા સિદ્ધ એવા સાધ્યસાધનસબધને આધીન, અમુક હોય ત્યારેજ અમુક થાય એવા આકારવાળુ સવેદન તે તર્ક, અનુમાન બે પ્રકારનુ છે સ્વાર્થ અને પરાર્થ હેતુગ્રહણસબધ સ્મરણહેતુક જે સાધ્યનુ વિજ્ઞાન તે સ્વાર્થ અનુમાન (અન્યથા ઉપપત્તિ જેના વિના બનતી નથી એમ નિશ્ચિત છે તે હેતુ) અને પક્ષ હેતુ વચનાત્મક તે ઉપચારથી પરાર્થ અનુમાન કહેવાય છે, આપ્ત વચનથી થયેલુ અર્થજ્ઞાન તે આગમ અભિધેય વસ્તુને જે જેવી જાણે તેવી કહે તે આપ્ત કહેવાય પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષમા જે જે પ્રકારે અવિસવાદી હોય તે તે પ્રકારનુ પ્રમાણ મનાય અને જે વિસવાદી હોય તે અપ્રમાણ ગણાય અર્થાત્ એકના એક જ જ્ઞાનનો જ્યા અવિસવાદ ત્યા ત્યા તેની પ્રમાણતા અને તે વિના સર્વત્ર તેની પ્રમાણાભાસતા પ્રમાણ કે અપ્રમાણ એ બાબતમા સવાદ કે વિસવાદ એ જ નિયામક છે પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ એ બે જ પ્રમાણ છે મતિ અને શ્રુત પરમાર્થત પરોક્ષ પ્રમાણ છે અને અવધિ મન પર્યાય અને કેવળ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ છે

સ્થિર વૃત્તિથી નવતત્ત્વ ઉપર શ્રદ્ધા કરે તેને સમ્યકત્વ કહેવાય જાણ્યાવગર શ્રદ્ધા થાય નહિ એટલે તેમને જાણે તથા શ્રદ્ધાથી સેવે તેની ચારિત્રયોગ્યતા થાય ચારિત્ર સર્વ નિંધ વ્યાપાર નિવૃત્તિ રૂપ છે ભવ્યત્વના પરિપાકથી જેને એ ત્રણે થાય એટલે કે જેને જ્ઞાનપૂર્વક શ્રદ્ધા અને તે બને પૂર્વક ક્રિયા થાય તો તે મોક્ષભાજન થાય. એકલા જ્ઞાનથી કે એકલી ક્રિયાથી મોક્ષ થતો નથી, પણ તે ઉભય

અત્ર જ્ઞાનશબ્દથી સદા સહચરત્વને લીધે દર્શન પણ સમજવું અને તેટલા માટેજ વાચકમુખ્યે કહ્યું છે કે 'સમ્યગ્ જ્ઞાનદર્શનચારિત્ર તે મોક્ષમાર્ગ' આ મોક્ષ તે નિર્વૃતિનગરી સમજવી ત્યાં ગયા પછી પાછા આવવાનું નથી, કર્મનો સર્વથા ત્યાગ થયા પછી પાછો તેની સાથે સંબંધ થતો નથી અને અનંત જ્ઞાનદર્શનચારિત્રસુખવીર્યના પ્રસાદથી સ્થિરતામાં રમણતા ચાલ્યા જ કરે છે અને તેનો કદિ અંત થતો નથી આ જૈનનો મોક્ષ (નિર્વૃતિ) માર્ગ છે

પરિશિષ્ટ નં ૪.

(પ્રસ્તાવ ૪, પ્રકરણ ૩૨, પૃ ૧૦૩૯)

પિંડવિશુદ્ધિના ૪૨ પ્રકાર.

{ સાધુ આહારના દોષો ટાળે એવો આ મૂળમા ઉલ્લેખ છે તે દોષો બહુ વિચારવા યોગ્ય છે સાધુધર્મની ખરી મુશ્કેલીનો ખ્યાલ આપે તેવો આ વિષય છે આ લેખ પ્રવચનસારોદ્ધાર ગ્રથના ૬૭ મા દ્વારને આધારે સક્ષિપ્ત કરીને લખ્યો છે (જુઓ પ્રકરણ રત્નાકર તૃતીય વિભાગ પૃ ૧૬૯ થી આગળ) 'ધન્ય મુનિરાજ !' એવો ઉદ્દગાર કેમ નીકળે છે તેનો ખ્યાલ આ લેખ આપશે }

પ્રસ્તાવ

ઘણા સજાતીય તથા વિજાતીય કઠીન પદાર્થોનુ એકત્ર મળવુ થાય તેને પિંડ કહેવામા આવે છે એના આધાકર્માદિ દોષો જેને નીચે વર્ણવવામા આવ્યા છે તેના ત્યાગથી વિશુદ્ધિ એટલે નિર્દોષતા થાય તે પિંડવિશુદ્ધિ. એ પિંડવિશુદ્ધિના ત્રણ વિભાગ પાડવામા આવ્યા છે

૧ પિંડની ઉત્પત્તિમા દોષો હોય તેને ઉદ્દગમ દોષો કહેવામા આવે છે આ દોષો પિંડ આપનાર ગૃહસ્થથી ઉત્પન્ન થાય છે એના ૧૬ પ્રકાર છે

૨ પિંડ શુદ્ધ હોય છતા તેમા બાહ્ય કારણોને લઇને દોષો ઉપજાવવા તેને ઉત્પાદન દોષો કહેવામા આવે છે આ દોષો ગ્રહણ કરનાર મુનિથી ઉત્પન્ન થાય છે એના પણ ૧૬ પ્રકાર છે

૩ ગૃહસ્થ પાસેથી પિંડ ગ્રહણ કરતી વખત જે દોષો થઇ જાય તેને એષણા દોષો કહેવામા આવે છે આ દોષો દેનાર તથા લેનાર બન્નેથી ઉત્પન્ન થાય છે એના ૧૦ પ્રકાર છે

એ ૧૬-૧૬ અને ૧૦ મળીને ૪૨ દોષની વિશુદ્ધિ કરવી, એ દોષોરહિત આહાર લેવો તેને 'પિંડવિશુદ્ધિ' કહેવામા આવે છે

હવે એ સર્વ પ્રકારો આપણે સૂક્ષ્મ રીતે વિચારી જોઈએ

* * *

૧૬ ઉદ્‌ગમ દોષો.

૧ આધાકર્મી. ખાસ સાધુને માટે ભોજન તૈયાર કરવુ, સચિત્તનુ અચિત્ત કરવુ અથવા અચિત્ત પદાર્થને પકાવવો આવા પ્રકારના ખાસ સાધુ માટે તૈયાર કરેલા આહારને 'આધાકર્મ' આહાર કહેવાય છે

૨ ઉદ્દેશિક. અર્થીઓને ઉદ્દેશીને વિભાગ પાડવો તે તેના બે પ્રકાર થાય છે

'ઓઘ' એટલે સામાન્યે-એટલે સ્વપરનો વિભાગ કર્યા વિના પોતાને જ માટે વસ્તુ બનાવતા ભીક્ષા દેવા માટે અમુક વધારે નાખવુ

'વિભાગ' એના ત્રણ ભેદ છે ૧ ઉદ્દિષ્ટ, ૨ કૃત, ૩ કર્મ

૧ પોતાને માટે તયાર કરેલ ભોજનમાથી ભીક્ષાચરો માટે થોડુ જૂદુ રાખી મૂકવુ તે 'ઉદ્દિષ્ટ'

૨ પોતાને માટે તૈયાર કરેલ ભોજનમાથી થોડુ જૂદુ કરી ભિક્ષા દેવા માટે ભાત વિગેરેને દહીં વિગેરેથી સરકાર કરી તેનો કરબો વિગેરે કરવો તે 'કૃત'

૩ વિવાહાદિકમા વધેલ લાડુ વિગેરેના ભુકાને વિરોષ ઘી વિગેરે નાખી તેનો પાક કરી ફરી તેના લાડુ વિગેરે ભિક્ષાચરો માટે બનાવી રાખવા તે 'કર્મ'

આધાકર્મમા પ્રથમથીજ સાધુને ઉદ્દેશીને પાક તૈયાર થાય છે અને કર્મ ઉદ્દેશિકમા પોતાને માટે તૈયાર કરેલા માથી ફરીવાર પાક કરી સરકાર કરાય છે પ્રથમ દોષમા અને આ દોષમા આવી રીતે તફાવત પડે છે

૩ પૂતિકર્મ. પ્રથમ શુદ્ધ દ્રવ્ય હોય તેમા અશુદ્ધ દ્રવ્યના કિંચિત્ પણ ભાગનુ મળવુ થાય ત્યારે સ્પર્શદોષથી આખુ દ્રવ્ય અશુદ્ધ થાય છે શુદ્ધ દ્રવ્ય સાથે આધાકર્મા વિગેરે દોષનો અશ લાગે, અશુદ્ધનો અવયવ માત્ર પણ ભળી જાય તો આખુ દ્રવ્ય અશુદ્ધ થાય છે આધાકર્મી આહારના સ્પર્શ વાળા થાળી વાટકો કડછી વિગેરે હોય તો તે પણ અશુદ્ધ હોઇ પરિહરણ યોગ્ય થાય છે, એટલે એ કડછી વિગેરેથી સાધુ આહાર ગ્રહણ ન કરે

૪ **મિશ્રજાત.** સાધુ અને અન્યના મિલન રૂપ મિશ્ર દોષ જેથી થાય તે મિશ્રજાતિ કહેવાય છે અહી પોતાને માટે અને સાધુને માટે પ્રથમથી જ કલ્પના કરવામા આવે છે એના ત્રણ વિભાગ છે –

'યાવદર્થિક' દુકાળ વિગેરે પ્રસગે કોઇ પણ ભિક્ષાચર આવી ચઢશે એવા સભવે ફરી પોતાને તથા તેમને નિમિત્તે પાક કરાવે, ગમે તે ગૃહસ્થ કે અગૃહસ્થ આવે તે ખાઇ જાય એવી ઇચ્છા રાખે તે 'યાવદર્થિક'

'પાખડિમિશ્ર' પાખડી યોગ્ય અને પોતાને યોગ્ય ખાસ રસોઇ તૈયાર થઇ હોય તે 'પાખડિમિશ્ર'

'સાધુમિશ્ર' અન્ય સાધુ માટે તૈયાર કરી હોય તે અને પોતા માટે કરવા ધારેલી રસોઇ સાથે તયાર થાય તે 'સાધુમિશ્ર'

૫ **સ્થાપના.** અમુક વસ્તુ કેટલાક કાળ સુધી સાધુઓ માટે રાખી મૂકવામા આવે, જાૂદી ઢાકી મૂકવામા આવે, શીંકાપર ચઢાવી રાખવામા આવે, મતલબ અમુક વસ્તુ સાધુને દેવી છે એમ જાણી તેનુ વ્યવસ્થાપન કર્યું હોય તે 'સ્થાપના દોષ' એના બે ભેદ છે સ્વસ્થાન અને પરસ્થાન ચૂલો વિગેરે 'સ્વસ્થાન' અને શીંકુ વિગેરે 'પરસ્થાન'

૬ **પ્રાભૃત.** પ્રાભૃતનો અર્થ ભેટ અથવા 'નજરાણુ' થાય છે પોતાના વ્હાલાને અથવા પૂજ્યને બહુમાનપૂર્વક ઇષ્ટ વસ્તુનુ દેવુ તેને પ્રાભૃત કહેવામા આવે છે વિવાહાદિ પ્રસગે ગુરૂમહારાજ અત્રે હશે તો વિવાહોત્સવાદિ માટે તયાર થયેલ રસોઇમાથી ગુરૂમહારાજને અત્યત દાન દઇ અધિક પુણ્ય ઉપાર્જન કરીશ–આવા પ્રકારની બુદ્ધિથી વિવાહાદિ પ્રસગના મુહૂર્ત્તને પાછળ હઠાવવા અથવા આગળ લબાવવા અને તે પ્રસગે જે અશનાદિ તૈયાર થાય તેને સિદ્ધાતમા 'પ્રાભૃતિકા' કહેવામા આવે છે એના બે પ્રકાર છે 'બાદર' અને 'સૂક્ષ્મ' સ્થૂળ આરભનો વિષય થાય તે બાદર અને સ્વલ્પ આરભનો વિષય થાય તે સૂક્ષ્મ એ પ્રત્યેકના વળી બે બે વિભાગ છે ઉત્ષ્વષ્કણુ અને અવષ્વષ્કણુ' એનો ભાવ વિચારવા યોગ્ય છે

'અવષ્વષ્કણુ' અમુક બાબત અમુક વખતે થવાની હોય તે તેનો વખત થયા પહેલા કરવી તે અવષ્વષ્કણુ

'ઉત્ષ્વષ્કણ' અમુક બાબતનો સમય નિર્માણ થયો હોય, થઇ ગયો હોય, છતા તે બાબત આગળ ઠેલવી, મુદતપર નાખવી

આ બન્ને બાબતો દાખલો લેવાથી સ્પષ્ટ થાય તેમ છે

પુત્રના લગ્ન મુકરર કર્યા હોય, મુહૂર્તની તિથિ નીમાઇ ગઇ હોય, છતા સાધુ હાલ વિહારમા છે, લગ્ન વખતે આવી પહોંચશે નહિ, તેમને સારૂ દાન આપી શકાશે નહિ—એ વિચાર અને ગણતરી કરી લીધેલ મુહૂર્ત આગળ ઠેલવુ અને તે વખતે પાક તૈયાર કરાવવા તે 'બાદર ઉત્ષ્વષ્કણ પ્રાભૃતિકા' સમજવી

ઉપર પ્રમાણે લગ્ન લીધા હોય તેની તારિખ પહેલા સાધુ આવી ચઢે તેને વહોરાવવાનો લાભ લેવા પાછળની તારિખ ફેરવી લગ્ન વહેલુ કરવુ અને પછી તન્નિમિત્તે ગુરૂને વહોરાવવાનો લાભ લેવા સારૂ રસોઇ જલ્દી કરાવવી તે 'બાદર અવષ્વષ્કણ પ્રાભૃતિકા' સમજવી

બાળક ખાવા માગે છે, મા બેઠી બેઠી સુતર કાતે છે, દૂરથી સાધુઓને નજીકના ઘરમા વહોરવા જતા જુએ છે, એટલે બાળકને કહે છે કે હજુ જરા વખત છે, સાધુને વહોરાવવા ઉઠીશ ત્યારે તને પણ ખાવાનુ આપીશ આવી રીતે બાળકને ભોજન આપવાનુ મુલતવી રાખવુ તે 'સૂક્ષ્મ ઉત્ષ્વષ્કણ પ્રાભૃતિકા' છે

બાળક ખાવાનુ માગે છે, મા કહે છે કે આ પુણી કાતી રહુ પછી આપીશ, ત્યા કોઇ સાધુ આવી ચઢે છે એટલે ઉઠીને તેને ભીક્ષા આપે છે તે વખતે બાળકને પણ ખાવાનુ આપે છે અહીં સાધુઆગમનને લઇને બાળકને ખાવાનુ આપવાનો કાળ નજીક આણવો તેને લઇને 'સૂક્ષ્મ અવષ્વષ્કણ પ્રાભૃતિકા' દોષ થાય છે અહીં બાળકને ખાવાનુ દેવા પછી હસ્તધાવનાદિ ષટ્કાય જીવનુ ઉપમર્દન થાય તેથી તે ભિક્ષા અકલ્પનીય કહી છે

૭ પ્રાદુષ્કરણ. આપવાની વસ્તુ અધારામા હોય તે સાધુ ન ગ્રહણ કરે માટે સાધુને નિમિત્તે અજવાળામા લઇ આવી ત્યા સ્થાપન કરવી તે 'પ્રકટકરણ' અધારામા હોય ત્યા તેજસ્વી મણિ સ્થાપન કરવો અથવા અગ્નિ સળગાવવો કે દીવો

કરવો અથવા ગવાક્ષ કરાવવો, અથવા નાનો દરવાજો હોય તે મોટો કરાવવો—એ બંનેને 'પ્રકાશકરણ' કહેવામા આવે છે આવી રીતે પ્રાદુષ્કરણના બે વિભાગ છે પ્રકટકરણ અને પ્રકાશકરણ

૮ ક્રીતદોષ સાધુને અર્થ મૂલ્ય આપીને વસ્તુ વેચાતી લેવી તે ક્રીતદોષ તેના ચાર પ્રકાર છે આત્મદ્રવ્યક્રીત, આત્મભાવક્રીત, પરદ્રવ્યક્રીત અને પરભાવક્રીત

'આત્મદ્રવ્યક્રીત' પોતે મોટા તીર્થની શેષ વિગેરે તથા રૂપપરાવર્તકારી ગુટિકા, સૌભાગ્યાદિ કરનાર રક્ષાદિ બીજાને આપવા અને બદલામા ભીક્ષા લેવી આમા શાસનની હીલનાના અનેક પ્રસગો આવે છે તે કલ્પના કરવાથી સમજાય તેમ છે આ ગુટિકા, અનશેષ કે રાખોડી આપવાથી પછી દૈવયોગે તે લેનાર ગૃહસ્થ માદો પડે અને લોકો આગળ એમ બોલે જે હુ તદુરસ્ત હતો તે મને સાધુએ માદો પાડ્યો આમ થવાથી શાસનની મલીનતા થાય વળી પ્રથમ માદો હોય અને શેષાદિક દેવા પછી તદુરસ્ત થાય તો પણ લોકોમા અવહેલના થાય જે આ સાધુઓ માત્ર બીજાઓને પ્રસન્ન કરી પેટ ભરનારા છે

'આત્મભાવક્રીત' પોતે ધર્મનો ઉપદેશ વિગેરે આપે, ધર્મકથા કરે, વાદ કરે અને લોકોને વશ કરી અશનાદિક ગ્રહણ કરે આથી પોતાનુ નિમળ અનુષ્ઠાન નિષ્ફળ થાય છે

'પરદ્રવ્યક્રીત' ગૃહસ્થે સાધુનિમિત્તે સચિત્ત અચિત્ત કે મિશ્ર દ્રવ્યે ખરીદ કરેલા અશનાદિકનુ ગ્રહણ કરવુ તે આમા ષટકાય વિરાધનાદિ દોષો રહેલા છે

'પરભાવક્રીત' યતિ આદિકની ભક્તિને લઇને પોતાના વિજ્ઞાન પ્રદર્શનદ્વારા અન્યને પીગળાવીને ગ્રહણ કરી યતિને આપે તે આમા ત્રણ દોષો રહેલા છે ક્રીત, અભ્યાહૃત અને સ્થાપના

૯ અપમિત્ય (પ્રામિત્ય). સાધુને અર્થે ચીજ ઉછીતી લેવી તે 'લૌકિક' પ્રામિત્યમા ગૃહસ્થ બીજા ગૃહસ્થ પાસેથી ઉછીતી લઇ સાધુને આપે અને 'લોકોત્તર' પ્રામિત્યમા સાધુ સાધુની પાસેથી વસ્ત્રાદિ ઉછીતી ચીજ લે અને કહે જે થોડા દિવસ વાપરીને આપીશ અથવા એના જેવી અન્ય આપીશ. એમા

લેનારને આધીન રહેલું પડે, વસ્તુ વપરાય તેથી સામાને ક્લેશ થાય, ઘણીવાર આપેલી ચીજ જ પાછી મળી છે કે અન્ય તેના વાંધો પડે-વિગેરે અનેક દોષો ઉત્પન્ન થાય છે

૧૦. પરાવર્તદોષ. સાધુના નિમિત્તે અશનાદિકનું પરાવર્તન કરવું, ફેરફાર કરવો એ બે પ્રકારે છે એક વસ્તુ બદલી એજ જાતિની બીજી વધારે સારી સાધુ માટે લેવી તે 'તદ્દ્રવ્ય વિષય'-કોહેલા ઘીને બદલે સારૂં સુગંધી ઘી લેવું તે વસ્તુ બીજી લેવી તે 'અન્યદ્રવ્યવિષય', કોદરાને બદલે ચોખા સાધુનિમિત્તે લેવા તે આ બન્ને ગૃહસ્થ કરે તે લૌકિક અને સાધુઓ પોતપોતામાં વસ્ત્રપાત્રાદિની લેવડદેવડ કરે તે લોકોત્તર સર્વ મળી ચાર પ્રકાર થયા આમાં દોષો ઉપર પ્રમાણે જ જાણવા

૧૧ અભ્યાહૃત દોષ. સાધુને નિમિત્તે બહારથી સાધુસન્મુખ લાવવું એક ગામથી બીજે ગામ લઇ જવું અથવા એકને ઘરેથી બીજાને ઘરે સાધુને આપવા માટે લઇ જવું સાધુને આપવા સારૂ આવી રીતે વસ્તુને બીજે લઇ જવી તે સર્વનો સમાવેશ અભ્યાહૃત દોષમાં થાય છે એના પ્રગટ અને અપ્રગટ એવા બે ભેદ છે, તથા આચીર્ણ, અનાચીર્ણ વિગેરે પણ અનેક ભેદો છે

૧૨ ઉદ્ભિન્ન દોષ. ઉઘાડવું તે બંધ વસ્તુને સાધુને ભીક્ષા દેવા માટે ઉઘાડી બહાર કાઢવી તે એના બે પ્રકાર છે 'પિહિતોદ્ભિન્ન' અને 'કપાટોદ્ભિન્ન'

ગોળી કે કોઠી અથવા બરણી કે શીશીમાં વસ્તુ ભરી તેનું મુખ દીધેલું હોય તે ઉઘાડી તેમાંથી ભીક્ષા દેવા માટે વસ્તુ કાઢવી તે પિહિત એટલે બંધ તેને ઉદ્ભિન્ન એટલે ઉઘાડવું ઓરડામાં મૂકેલી હોય તેના બારણા ઉઘાડવા અને પાછા વધારો મૂકી બારણા બંધ કરવા તે કપાટોદ્ભિન્ન આમાં મોઢું ઉઘાડવામાં તથા બારણા ઉઘાડવામાં છકાય જીવના મર્દનનો સભવ છે તેથી આ દોષ કહ્યો એવી જ રીતે સીલ કરેલી વસ્તુના સીલ ઉઘાડવા, ભીક્ષા દઇ બંધ કરવા, (જો તેમાં અગ્નિકાય વિગેરેનો ઉપયોગ કરવામાં આવતો હોય તો)- આ સર્વ ઉદ્ભિન્ન દોષમાં આવે છે વળી મોઢું કે બારણા ઉઘાડા રહી જાય તે દરમ્યાન છકાયના જીવના ઉપમર્દનનો પણ અહીં સભવ છે જે ઓરડાના બારણા દરરોજ ઉઘડતા હોય

જેના અણીઆરા ચણીઆરા (ઉલાળા) ભૂમિ સાથે ઘસડાતા ન હોય અથવા મોઢે સીલ કરવાને બદલે ગાઠ વાળી ચલાવી શકાતુ હોય ત્યા ઉક્ત દોષનો સભવ નથી

૧૩ માલાપહૃત. માલ એટલે ઊચો પ્રદેશ માળ ઉપરથી અથવા શીંકા વિગેરે ઉપર રહેલી વસ્તુ લઇને આપવી તે 'માલાપહૃતદોષ' એના ચાર ભેદ છે –

૧ 'ઉર્ધ્વમાલાપહૃત' છીંકા ઉપર જે વસ્તુ પડેલી હોય તે લેવા ઊચા થઇ પાની ઊભી કરી લેવુ તે એના ત્રણ વિભાગ છે ઉત્કૃષ્ટ, મધ્યમ અને જઘન્ય પગની પાનીઓ ઊચી કરી લેવામા આવે તે જઘન્ય અને નીસરણીએ ચઢીને લેવુ પડે તે ઉત્કૃષ્ટ અને એ બે વિભાગની વચ્ચે હોય તે મધ્યમ પ્રકાર

૨ 'અધોમાલાપહૃત' ભોંયરા વિગેરેમા વસ્તુ પડેલી હોય તે નીચા વળીને લેવામા આવે તે

૩ 'ઉભયસ્થિત' પટારો, મોટી કોઠી કે કોઠાર અથવા એવા કોઇ મોટા પાત્રમા રહેલી વસ્તુ જેને લેતા પગની પાની ઊચી કરવી પડે અને વસ્તુમા અધોમુખ કરી હાથ લબાવવો પડે તે

૪ 'તિર્યગ્માલાપહૃત' જેમા પાનીઓ ઊચી કરવાની જરૂર ન પડે એટલે પોતાના ખભા જેટલા ઊચા સ્થળેથી ભીંતમા રહેલા ગોખમાથી વસ્તુ લેવામા આવે તે

આમા વસ્તુ લેતા વાગી જવાનો, પડી જવાનો અને તેથી થતી અયતના વિગેરે અનેક દોષોનો સભવ છે અને કદાચ હાસી થાય તો તેવે કારણે સાધુને પણ દોષારોપનો સભવ છે તેથી એવી રીતે લઇને આપેલ આહારને વર્જ્ય ગણવામા આવ્યો છે

૧૪ આચ્છાદ્યદોષ વસ્તુ જેની પાસે હોય તેની ઇચ્છા વગર તેના હાથમાથી ઝુટવી લઇ સાધુને દેવામા આવે તે આચ્છિદ્ય દોષ કહેવાય છે, તેના ત્રણ પ્રકાર છે સ્વામીવિષય, પ્રભુવિષય અને ચોરવિષય

'સ્વામી' એટલે નગરનો રાજા ઘરનો ઉપરી તે 'પ્રભુ'

નગરનો સ્વામી સાધુને દેખી લોકો પાસેથી અશનાદિ ઝુચવી લે અથવા હુકમ કરી લઇ તે સાધુને

સ્વામીવિષય સ્ત્રી પુત્ર કે નોકર ઇચ્છા ન કરે છતા તેમની પા સેથી દૂધ વિગેરે લઇને સાધુને આપે તે પ્રભુવિષય

ચોર જગલમા સાધુને જોઇ નજીકના ગૃહસ્થ પાસેથી બ ળાત્કારે અશનાદિ પડાવી લઇને સાધુને પ્રતિલાભે તે ચોર વિષયક

આ ત્રણે પ્રકારના 'આચ્છેદ્ય' સાધુને ન કલ્પે, કારણ કે તેમા અપ્રીતિ, કલહ, આત્મઘાત, અતરાય અને પ્રદ્વેષ વિગેરે અનેક દોષોનો સભવ છે

૧૫ 'અનિસૃષ્ટ' નિસૃષ્ટ એટલે દીધેલુ, આપેલુ અનિસૃષ્ટ એટલે નહિ દીધેલુ અનેકની માલીકીની અશનાદિ વસ્તુ તે સર્વે માલે કોની અનુમતિ સિવાય સાધુને દેવામા આવે ત્યારે આ દોષ થાય છે એના ત્રણ પ્રકાર છે સાધારણાનિસૃષ્ટ, ચૌલકાનિસૃષ્ટ, જડાનિસૃષ્ટ

૧ 'સાધારણ'–અમુક વસ્તુ કે ક્ષેત્ર ઘણા જનોને 'સાધારણ' હોય તે ઉજાણી વિગેરેનુ ભોજન

૨ 'ચોલક'–ખેતર વિગેરેમા કામ કરનાર સઘળા મજુરોને માટે એક સામટુ આપવામા આવેલુ ભાથુ તે 'ચૌલક'

૩ 'જડ'–જડ એટલે હાથી હાથી માટેનો ખોરાક તેનો માલીક રાજા અને હાથી બને હોવાથી મહાવત આપે તો પણ રાજા (માલીક) અને હાથીની આજ્ઞા વિનાનો હોવાથી જડાનિસૃષ્ટ કહેવાય છે

આવી ઘણાની માલીકીની અથવા તેમને માટે જૂદી કાઢેલી વસ્તુ હોય તે સર્વેની રજા વગર જો તે વસ્તુ વપરાય, તેમાના એકના કહેવાથી વસ્તુ વપરાય તો બીજા માલેકો અથવા હકદારોને દ્વેષ થવાનો સભવ રહે તેથી તે વસ્તુઓ ત્યાજ્ય ગણી છે

'સાધારણાનિસૃષ્ટ' આખા ગામની સામા ય માલીકીવાળી વસ્તુ, જેમકે અમુક દુકાનમા રહેલ તૈલ કે લાડુ, દધિ કે વસ્ત્ર વિગેરે

'ચૌલકાનિસૃષ્ટ'મા અમુક ક્ષેત્રની ઉત્પત્તિ કામ કરનારા અને માલિક વચ્ચે વહેંચવાની હોય છે તેનો ભાગ પાડ્યા પહેલા કે પછી સ્વામી અથવા કામ કરનારાઓમાના એકાદની પણ અનુજ્ઞા વગર લેવાથી દ્વેષનો સભવ થાય અથવા પરસ્પર લડાઇ અદર અદર થાય

'જડાનિસૃષ્ટ' હાથી માટે જુદુ કાઢેલ ભોજન રાજાજ્ઞા કે હાથીની મમતિ વગર લેવાય નહિ એમા આપનારને નોકરી જવાનો ભય, ગચ્છની સાધુ તરફ અવજ્ઞા અને હાથી સચેતન હોવાથી તેનાથી સાધુ કે ઉપાશ્રયને વિનાશનો પ્રસગ આવે અને તેમા અદત્તાદાનનો પણ દોષ રહેલો છે

આ અનિસૃષ્ટ દોષમા 'હક્ક' અને 'વિભાગ'ના ઘુચવણ ભર્યા સવાલો પણ કેટલીક વાર હોય છે તેથી તેવી વસ્તુ દોષાભાવની ખાત્રી થયા સિવાય ન લેવી એ વ્યવહારથી પણ યોગ્ય છે સાધુઓને એની બાબતમા વચ્ચે આવવાથી જુબાની આપવી પડે અને નાની વાત મોટી થઇ જાય—આદિ અનેક પ્રસગો આવી પડે છે

૧૬ 'અધ્યવપૂરક', અમુક વસ્તુ પોતાને માટે રાધવા ચૂલે ચઢાવી હોય, પછી સાધુ ભીક્ષા માટે આવનાર છે એમ જાણી તેમને માટે ભોજન તૈયાર કરાવવા સારૂ તેમા વધારો કરવો, રધાતા ભોજનમા વધારે નાખવુ તે 'અધ્યવપૂરક દોષ' અહીં તૈયાર થતી રસોઇ મિશ્ર દોષવાળી થાય છે જો પ્રથમથી જ પોતા માટે અને સાધુ માટે રધાતી હોય તો તે મિશ્ર કહેવાય અને પોતાને માટે રસોઇ શરૂ કર્યા પછી તેમા પાણી કે તદુલ સાધુને નિમિત્તે વધારાય તો તે અધ્યવપૂરક

આ પ્રમાણે ૧૬ ઉદ્‌ગમ દોષો થયા એ પિંડની ઉત્પત્તિમા થતા દોષો છે

* *

૧૬ ઉત્પાદન દોષો.

૧ 'ધાત્રીપિંડ', બાળકને ધવરાવે તે ધાત્રી અથવા બાળકને ઉછેરનારને 'ધાત્રી' કહે છે એના પાચ પ્રકાર છે દૂધ ધવરાવનાર તે ક્ષીરધાત્રી, નવરાવનાર તે મજ્જનધાત્રી, કપડા ઘરેણા પહેરાવનાર તે મડનધાત્રી, રમાડનાર તે ક્રીડનધાત્રી અને ખોળામા બેસાડનાર તે ઉત્સગધાત્રી

ધાત્રીનુ કરપુ એટલે સાધન અને કારણ એટલે હેતુ એ બન્ને બાબત લક્ષ્યમા લેવાની છે ધાત્રીપણાને કરનાર અને ધાત્રીપણાના હેતુથી થયેલ પિંડ હોય તે 'ધાત્રીપિંડ' કહેવાય છે એવી યોજના આગળના દૂતી પિંડ વિગેરેમા કરી લેવી

બાળક રડતો હોય ત્યારે તેની માતાને કહેવુ કે બાળકને ધવરાવી મને ભીક્ષા આપો અથવા મને જલ્દી ભીક્ષા આપી દો, અને બાળકને ધવરાવો અથવા હુ બીજે ફરી આવુ છુ, તમે બાળકને ધવરાવી લો, પછી મને ભીક્ષા આપજો આવી રીતે પોતે જ ધાત્રીપણુ કરવા લાગી જાય તે દોષ સ્તનપાન કરાવવાનો ઉપદેશ આપવો, પુત્ર તરફ રાગ બતાવવો, બાળકની માતાને સારૂ લાગે તેવુ બોલવુ વિગેરે થયા પછી તેના ઘરની ભીક્ષા આવે તો તે ધાત્રીપિંડના દોષવાળી થાય વળી એક ધાત્રીને નોકરીમાથી ફારેક કરાવી ત્યા પોતાને અનુકૂળ ધાત્રીને રખાવી આપવી, તે માટે ઘાલમેલ કરવી કે કાવાદાવા કરવા વિગેરે ધાત્રીકરણ દોષમા આવે છે

ધાત્રીકર્મ કરવાથી, તેના ઉપદેશથી, તેના હેતુ ઊભા કરવાથી અને તે બાબતમા ભાગ લેવાથી ધાત્રીપિંડ થઇ જાય છે ઉપરની બાબત પાચે પ્રકારની ધાત્રીને-ધાત્રીકરણને અને ધાત્રીના હેતુને લાગુ પડે છે આમ કરવાથી આધાકર્મ, વર્તનમા શકા, દ્વેષ અને કલહ વિગેરે અનેક દોષોત્પત્તિનો સભવ રહે છે

૨ 'દૂતીપિંડ', સદેશો લઇ જવાનુ કાર્ય તે 'દૂતી' દૂતી સબંધી કાય કરી જે પિંડ ઉપાર્જન કરવામા આવે તે 'દૂતીપિંડ' કહેવાય છે

દૂતી બે પ્રકારે હોઇ શકે સ્વગ્રામમા અને પરગામમા બે પ્રત્યેકના બે ભેદ પ્રગટ અને પ્રચ્છન્ન

પ્રચ્છન્નના બે ભેદ છે

'લોકોત્તર વિષયા'-સાથેના સાધુથી જે વાત છૂપી રાખવામા આવે તે

'લોકલોકોત્તર વિષયા'-સાથેના સાધુ અને પાસેના બીજા મનુષ્યોથી જે વાત છૂપી રાખવામા આવે તે

પ્રગટ-ભીક્ષા લેવા જનાર મુનિ વિશેષ લાભની આકાક્ષાથી તેજ ગામના બીજા મહોલ્લામા અથવા પરગામમા માતા વિગેરેનો સદેશો પુત્રી વિગેરેને સર્વે સાભળતા કહે તે પ્રગટ સ્વગ્રામ અથવા પ્રગટ પરગ્રામ દૂતી પિંડ કહેવાય પ્રચ્છન્ન પણ એ જ રીતે સ્વગ્રામ પરગ્રામને અગે સમજી લેવા

કોઇ મુનિ એમ બોલે કે 'તારી દીકરી કેવી ભોળી! અ-મારી સાથે આવો સદેશો કહેવરાવતી હતી, પણ અમે તો સાધુ રહ્યા તે એવી વાતનો સદેશો લઇ જઇએ નહિ એટલી પણ એને માહિતી નહિ!' એમ કહે, અથવા ગુપ્તપણે કહે તે પ્રચ્છન્ન દૂતીકાર્ય વળી કેટલીકવાર સદેશામા ગુપ્ત ભાવ હોય છે દાખલા તરીકે-મારી માને કહેજે કે ધારેલ કાર્ય સિદ્ધ થયુ છે આમા સદેશો લઇ જનાર 'કામ' શુ છે તે જાણે નહિ, પણ જેને સદેશો પહોંચાડ્યો હોય તે આગળ પાછળની હકીકતથી કાર્ય સમજી જાય આવા દૂતીકાર્યથી વ્યાપાર, આરભ, ખટપટ વિગેરે સાવદ્ય દોષોનો સભવ હોવાથી નિરવદ્ય ધર્મમાર્ગનુ આરાધન કરનાર મુનિઓને તે વર્જ્ય છે

૩ 'નિમિત્તપિંડ' અતીત, અનાગત અને વર્તમાનમા થનાર લાભ આદિનુ કથન કહેવુ તે 'નિમિત્ત' કહેવાય છે, એ નિમિત્ત-દ્વારા જે પિંડ લેવામા આવે તે નિમિત્તપિંડ જાણવો ભૂત કાળમા બનેલી વાતો કહેવી, ભવિષ્યમા થનાર ઉપાધિ, મરણ કે રાજ્યાદિની કૃપા સબધી હકીકતનુ નિમિત્ત કહેવુ અથવા તેજ દિનસ સબધી નિમિત્ત કહેવુ અને પછી તેના ઘરની ભીક્ષા લેવી, લાભાલાભની વાતો કરવી, તેજી મદી જણાવવી, ભાવતાલના જોષ જોઇ આપવા વિગેરે બાબતોનો સમાવેશ આ નિમિત્તપિંડમા થાય છે ગૃહસ્થ પૂછે અને નિમિત્ત કહે અથવા વગર પૂછ્યે કહે એ સર્વનો સમાવેશ અહીં થાય છે નિમિત્ત સાભળી સારી ભિક્ષા આપે, વધારે આપે, રાગદ્વેષાદિ થાય વિગેરે પ્રસગો આ નિમિત્તપિંડમા આવે છે એમા સ્વપર તથા ઉભયને વધાદિ અનેક દોષોનો સભવ છે, માટે મુનિ એવા પ્રકારનો પિંડ ગ્રહણ ન કરે

૪ 'આજીવિકા દોષ' એના પાચ પ્રકાર છે -

૧ જાતિવિષય, ૨ કુળવિષય, ૩ ગણવિષય, ૪ કર્મવિષય અને ૫ શિલ્પવિષય

સાધુ કોઇને ઘરે ભિક્ષા માટે જાય ત્યારે તેને બ્રાહ્મણ જાણી તેની પાસે પોતાનુ જ્ઞાન બતાવે હોમ કેમ થાય, ઉદાત્ત અનુદાત્ત કેમ બોલાય વિગેરે સમજાવે અને તેમ કરી પોતાની અસલ બ્રાહ્મણજાતિ જણાવે બોલીને જણાવાય અને વગર

બાળક રડતો હોય ત્યારે તેની માતાને કહેવુ કે બાળકને ધવરાવી મને ભીક્ષા આપો અથવા મને જલ્દી ભીક્ષા આપી દો, અને બાળકને ધવરાવો અથવા હુ બીજે ફરી આવુ છુ, તમે બાળકને ધવરાવી લો, પછી મને ભીક્ષા આપજો આવી રીતે પોતે જ ધાત્રીપણુ કરવા લાગી જાય તે દોષ સ્તનપાન કરાવવાનો ઉપદેશ આપવો, પુત્ર તરફ રાગ બતા વવો, બાળકની માતાને સારૂ લાગે તેવુ બોલવુ વિગેરે થયા પછી તેના ઘરની ભીક્ષા આવે તો તે ધાત્રીપિંડના દોષવાળી થાય વળી એક ધાત્રીને નોકરીમાથી ફારેક કરાવી ત્યા પો તાને અનુકૂળ ધાત્રીને રખાવી આપવી, તે માટે ઘાલમેલ કરવી કે કાવાદાવા કરવા વિગેરે ધાત્રીકરણ દોષમા આવે છે

ધાત્રીકર્મ કરવાથી, તેના ઉપદેશથી, તેના હેતુ ઊભા કર વાથી અને તે બાબતમા ભાગ લેવાથી ધાત્રીપિંડ થઇ જાય છે ઉપરની બાબત પાચે પ્રકારની ધાત્રીને-ધાત્રીકરણને અને ધાત્રીના હેતુને લાગુ પડે છે આમ કરવાથી આધાકર્મ, વર્ત્તનમા શકા, દ્વેષ અને કલહ વિગેરે અનેક દોષોત્પત્તિનો સભવ રહે છે

૨ 'દૂતીપિંડ', સદેશો લઇ જવાનુ કાર્ય તે 'દૂતી' દૂતી સબંધી કાર્ય કરી જે પિંડ ઉપાર્જન કરવામા આવે તે 'દૂતીપિંડ' કહેવાય છે

દૂતી બે પ્રકારે હોઇ શકે સ્વગ્રામમા અને પરગામમા એ પ્રત્યેકના બે ભેદ પ્રગટ અને પ્રચ્છન્ન

પ્રચ્છન્નના બે ભેદ છે

'લોકોત્તર વિષયા'-સાથેના સાધુથી જે વાત છૂપી રાખવામા આવે તે

'લોકલોકોત્તર વિષયા'-સાથેના સાધુ અને પાસેના બીજા મનુષ્યોથી જે વાત છૂપી રાખવામા આવે તે

પ્રગટ-ભીક્ષા લેવા જનાર મુનિ વિશેષ લાભની આકાક્ષાથી તેજ ગામના બીજા મહોલ્લામા અથવા પરગામમા માતા વિગેરેનો સદેશો પુત્રી વિગેરેને સર્વ સાભળતા કહે તે પ્રગટ સ્વગ્રામ અથવા પ્રગટ પરગ્રામ દૂતી પિંડ કહેવાય પ્રચ્છન્ન પણ એ જ રીતે સ્વગ્રામ પર ગ્રામને અગે સમજી લેવા

કોઇ મુનિ એમ બોલે કે 'તારી દીકરી કેવી ભોળી ! અમારી સાથે આવો સદેશો કહેવરાવતી હતી, પણ અમે તો સાધુ રહ્યા તે એવી વાતનો સદેશો લઇ જઇએ નહિ એટલી પણ એને માહિતી નહિ !' એમ કહે, અથવા ગુપ્તપણે કહે તે પ્રચ્છન્ન દૂતીકાર્ય વળી કેટલીકવાર સદેશામા ગુપ્ત ભાવ હોય છે દાખલા તરીકે–મારી માને કહેજો કે ધારેલ કાર્ય સિદ્ધ થયુ છે આમા સદેશો લઇ જનાર 'કામ' શુ છે તે જાણે નહિ, પણ જેને સદેશો પહોંચાડ્યો હોય તે આગળ પાછળની હકીકતથી કાર્ય સમજી જાય આવા દૂતીકાર્યથી વ્યાપાર, આરભ, ખટપટ વિગેરે સાવદ્ય દોષોનો સભવ હોવાથી નિરવદ્ય ધર્મમાર્ગનુ આરાધન કરનાર મુનિઓને તે વર્જ્ય છે

૩ 'નિમિત્તપિંડ' અતીત, અનાગત અને વર્તમાનમા થનાર લાભ આદિનુ કથન કહેવુ તે 'નિમિત્ત' કહેવાય છે, એ નિમિત્તદ્વારા જે પિંડ લેવામા આવે તે નિમિત્તપિંડ જાણવો ભૂત કાળમા બનેલી વાતો કહેવી, ભવિષ્યમા થનાર ઉપાધિ, મરણ કે રાજ્યાદિની કૃપા સબધી હકીકતનુ નિમિત્ત કહેવુ અથવા તેજ દિવસ સબધી નિમિત્ત કહેવુ અને પછી તેના ઘરની ભીક્ષા લેવી, લાભાલાભની વાતો કરવી, તેજી મદી જણાવવી, ભાવતાલના જોષ જોઇ આપવા વિગેરે બાબતોનો સમાવેશ આ નિમિત્તપિંડમા થાય છે ગૃહસ્થ પૂછે અને નિમિત્ત કહે અથવા વગર પૂછયે કહે એ સર્વનો સમાવેશ અહીં થાય છે નિમિત્ત સાભળી સારી ભિક્ષા આપે, વધારે આપે, રાગદ્વેષાદિ થાય વિગેરે પ્રસગો આ નિમિત્તપિંડમા આવે છે એમા સ્વપર તથા ઉભયને વધાદિ અનેક દોષોનો સભવ છે, માટે મુનિ એવા પ્રકારનો પિંડ ગ્રહણ ન કરે

૪ 'આજીવિકા દોષ' એના પાચ પ્રકાર છે–

૧ જાતિવિષય, ૨ કુળવિષય, ૩ ગણુવિષય, ૪ કર્મવિષય અને ૫ શિલ્પવિષય

સાધુ કોઇને ઘરે ભિક્ષા માટે જાય ત્યારે તેને બ્રાહ્મણ જાણી તેની પાસે પોતાનુ જ્ઞાન બતાવે હોમ કેમ થાય, ઉદાત્ત અનુદાત્ત કેમ બોલાય વિગેરે સમજાવે અને તેમ કરી પોતાની અસલ બ્રાહ્મણજાતિ જણાવે બોલીને જણાવાય અને વગર

એટલે પણ જાતિ આદિ જણાવાય (સૂચનાથી અને અસૂચનાથી સમજાવાય તે) જાતિ કે કુળ જણાવતા સામો માણસ ભલો હોય તો બ્રાહ્મણ જાણી જાતિના પક્ષપાતથી તેને માટે સારો આહાર તૈયાર કરી વધારે ભિક્ષા આપે, આથી આધાકર્મ દોષ લાગે, ખરાબ હોય તો બ્રાહ્મણપણ છોડી શ્રમણ થવા માટે દ્વેષ કરી ભિક્ષારી કાઢી મૂકે-વિગેરે અનેક પ્રકારની ઉપાધિ થાય આજ પ્રમાણે ક્ષત્રિયાદિ જાતિ માટે, શુદ્ર માટે સમજવુ કર્મ એટલે વ્યાપાર અને શિલ્પ એટલે કળા એ બાબતની પોતાની પૂર્વ સ્થિતિ પ્રકટ કરવાથી કે તે માટે સૂચના કરી દેવાથી બહુ દોષ કે રાગની ઉત્પત્તિ થાય છે અને તેથી પણ ઉપર જણાવ્યા મુજબ આધાકર્માદિ દોષોત્પત્તિનો સભવ હોવાથી આ ભીક્ષા દૂષિત ગણાય છે

૫ 'વનીપક' (વનુતે યાચતે) ભીક્ષાદાન દેનારની આગળ તેમના ઇષ્ટ ગુર્વાદિની પ્રશસા કરી પોતાને પણ તેમના ભક્ત જણાવી ભીક્ષાની યાચના કરે તે 'વનીપક' કહેવાય ખુશામત કરી દેનારની સાથે મળતાપણુ બતાવી ભીક્ષા લેવી તે વનીપકપિંડ જાણવો શ્રાવકને ત્યા જાય તો તેની આગળ તેના ઇષ્ટ ગુરૂની પ્રશસા કરે, તેમને ક્રિયા અનુષ્ઠાન પરાયણ કહે, શિવમાર્ગના સાર્થવાહ કહે, તેના અનેક ગુણોના વખાણ કરે, વળી કોઇ શાક્યના ઘરે શાક્યશિષ્યો (બૌદ્ધો) જમતા હોય તો જમનારની શાતિના વખાણ કરે, કોઇ કુતરાનો ભક્ત હોય તો તેની આગળ કુતરાના વખાણ કરે, કહે કે એ શ્વાન તે શ્વાન (પશુ) નહીં પણ એ તો કૈલાસ પર્વતપરથી આવેલા યક્ષો શ્વાન રૂપે પૃથ્વી ઉપર ભ્રમણ કરે છે-આવી રીતે જ્યા જાય ત્યા ભળતુ બોલે, રાજી કરવા પ્રયત્ન કરે, કહે કે ગમે તેને દાન આપવામા આવે તે કદિ નિષ્ફળ થતુ નથી આવા વચનો અર્ધ અસત્ય છે, એમા અપાત્રદાનને પાત્રદાન સાથે સરખાવવાનો દોષ થાય છે, શાક્યાદિની પ્રશસા લોકોને આડે માર્ગે ઉતારનારી થઇ જવાનો સભવ રહે છે, એથી મિથ્યાત્વ સ્થિર થાય છે અને એવી રીતે ખુશામત કરીને ભિક્ષા લેવાની ટેવથી લોકોમા ધર્મનો અવર્ણવાદ થાય છે એથી મૃષાવાદ અને પ્રાણાતિપાતનુ અનુમોદન થાય છે એ મોટો દોષ કરી પછી એના ઘરનુ ભોજન-ભિક્ષા લે તો તે ભીક્ષા સદોષ થઇ જાય છે

૬ 'ચિકિત્સા દોષ' વ્યાધિનો ઔષધ ઉપચાર અથવા તે સબંધી ઉપદેશ તેના બે પ્રકાર છે સૂક્ષ્મ અને બાદર કોઇ ગૃહસ્થને વ્યાધિ થયો હોય તેને કહેવુ કે મને પણ એવો જ વ્યાધિ થયો હતો તે અમુક દવાથી મટ્યો અથવા અમુક વૈદ્યની દવાથી મટ્યો-એમ કહી વૈદ્ય કે દવા બતાવવા તે સૂક્ષ્મ દોષ અને પોતે જ વૈદ્ય બની જાય, કવાથ વિરેચન વમન કરે અથવા કરાવે તે બાદર દોષ સાજો થયેલો ગૃહસ્થ અનેક આરભાદિ કરે તેના કારણિક થવાય, તેમજ સારૂ ન થાય તો ધર્મ વગોવાય એથી આ દોષ ગણવામા આવ્યો છે દવામા અનેક કદાદિ વનસ્પતિનો નાશ થાય તેથી અનેક જીવમર્દનાદિ દોષોનો સભવ રહે ગૃહસ્થને ઘેર જઇ ચિકિત્સા મચવી કે બતાવી પછી ભીક્ષા માગે તો મળેલી વસ્તુ સદોષ કહેવાય તે અત્ર મમજવાનુ છે

૭ 'ક્રોધપિંડ' ક્રોધના નિમિત્તથી જે પિંડ આપવામા આવે તે 'ક્રોધપિંડ' સાધુને ભિક્ષા નહિ આપુ તો શાપ આપશે, મારણાદિ અનર્થ કરી બેસશે અથવા કોઇ બ્રાહ્મણાદિને આપ્યુ અને હવે સાધુને નહિ આપુ તો ક્રોધ કરશે એવા ભયથી વ્યાપ્ત થઇ ભિક્ષા આપે તે ક્રોધપિંડ સાધુમા અસાધારણ વિદ્યાપ્રભાવ જુએ, તેનામા શાપ મારણ આદિની શક્તિ તપના પ્રભાવે થયેલી જુએ, સહસ્ર યોદ્ધાનુ બળ જુએ અથવા રાજવલ્લભપણુ જુએ તેના શાપ વિગેરેના પ્રભાવથી અન્યને થયેલા અનર્થને પોતે દીઠો હોય અને ભયથી ભિક્ષા આપે તે ક્રોધપિંડ અહીં વિદ્યાતપવિગેરે મહકારી કારણો છે, મૂળ દોષ ક્રોધનો છે એ લક્ષ્યમા રાખવુ વિદ્યા તપને મૂળ કારણ તરીકે બીજા દોષમા ગણેલ છે તે આગળ જોવામા આવશે

૮ 'માનપિંડ' માનનિમિત્ત જે પિંડ તે 'માનપિંડ' આમા અપમાનનો પણ સમાવેશ થાય છે

જેમકે-કોઇ એક સાધુને અન્ય સાધુઓ કહે જે તને અમે લબ્ધિમાન્ સારે જાણીએ કે જ્યારે તું અમુક અમુક ભીક્ષા અમોને લાવી આપે, આવી રીતે અન્યના ચઢાવવાથી અથવા કોઇ કહે જે તારામા શી શક્તિ છે? તું કાઇ પણ લાવી શકે એમ નથી આવી રીતે અપમાનજનક શબ્દોથી અથવા અન્યથી પોતાની લબ્ધિની પ્રશસા સાભળી મનમા મલકાય

જે હુ જ્યા જઉં ત્યાથી સર્વે લાવી શકુ છુ આવા કારણોથી અભિમાનમા પ્રેરાયલો તે મુનિ ગૃહસ્થને ત્યા જઇ તેને એવા વચનોથી દાન સબધી ચઢાવે કે જેથી તે ગૃહસ્થ પણ અભિમાનથી પ્રેરાઇ ઘરના અન્ય મનુષ્યોની અનિચ્છા છતા પણ ભીક્ષા આપે તે 'માનપિંડ' કહેવાય

૯ 'માયાપિંડ' માયા એટલે પારકાને છેતરવાની બુદ્ધિ માયાના પ્રયોગથી ગ્રહણ કરેલો પિંડ 'માયાપિંડ' જાણવો કોઇ સાધુ મત્રયોગાદિમા કુશળ થઇને રૂપ પરાવર્તન કરે, મોદકાદિ પિંડ ઉપાર્જન કરે, તેને માયાપિંડ જાણવો માયાકપટ કરી ગૃહસ્થને છેતરી ખોટો ખ્યાલ ઉત્પન્ન કરી પોતાનુ ખરૂં સ્વરૂપ છુપાવવાની બાબતનો પણ અહીં સમાવેશ થાય છે આ માયા કપટ ભિક્ષા મેળવતી વખત થાય છે તે લક્ષ્યમા રાખવુ

૧૦ 'લોભપિંડ' લોભ એટલે આસક્તિ લોભથી ભીક્ષાભ્રમણ કરી પિંડ લેવો તે 'લોભપિંડ' જાણવો સાધારણ ભિક્ષા મળતી હોય તે છોડી મોદક દૂધપાક લેવાની ઇચ્છા કરવી, વાલ ચણા મળતા હોય તે છોડી દઇ માલપાણી લેવા ઇચ્છા કરવી, દૂધ મળ્યુ હોય તો હવે ક્યાકથી ખાડ મળી જાય તો સારૂ એમ ધારી ફરે, અથવા અગાઉ તેવી બુદ્ધિ ન હોય પરતુ પિંડપ્રાપ્તિને અવસરે તેને સારૂ ધારી લે તે સર્વ 'લોભપિંડ' આ ક્રોધાદિ ચાર પ્રકારના પિંડોમા પ્રદ્વેષ, કર્મબન્ધ, શાસનની લઘુતા વિગેરે દોષોનો સભવ હોવાથી મુનિને એ પિંડો ન કલ્પે

૧૧ 'સસ્તવ દોષ' સ્તુતિ, વખાણ તેના બે પ્રકાર છે વચન સસ્તવ અને સબધી સસ્તવ

(૧) વચનથી પ્રશસા કરવી તે વચન સસ્તવ, (૨) માતા, સાસુ વિગેરે છતા અછતા સબધો દર્શાવવા તે સબધી સસ્તવ તે પ્રત્યેક બે પ્રકારના છે પૂર્વ સસ્તવ અને પશ્ચાત્ સસ્તવ

ભિક્ષા લીધા પહેલા સ્તુતિ કરે તે 'પૂર્વ સસ્તવ' અને પછી કરે તે 'પશ્ચાત સસ્તવ'—એ વચન સસ્તવના બે ભેદો એવીજ રીતે સબધી સસ્તવના પણ બે ભેદો આ પ્રમાણે—માતા પિતા વિગેરેનો સબધ દર્શાવી ભીક્ષા ગ્રહણ કરવી તે પૂર્વ સસ્તવ, કોઇ ગૃહસ્થને ઘરે ભિક્ષા લેવા માટે જઇ તેના દાનગુણના વખાણ કરે, અહો દાનપતિ! અમોએ જેવા સા

ભળ્યા હતા તેવાજ તમોને દીઠા, અમોએ ઘણા જોયા પરતુ તમારા જેવા ઉદાર જોયા પણ નથી તેમ સાભળ્યા પણ નથી ધન્ય છે તમોને ! તમારા સદ્ગુણોની ખ્યાતિ સઘળી દિશાઓમા વ્યાપી રહી છે એ સર્વે વચનસસ્તવ એ પૂર્વ અને પશ્ચાત્ બન્ને હોય છે એમા માયા, મૃષાવાદ, અસયત અનુમોદન વિગેરે અનેક દોષો સભવિત છે અને સ્તુતિથી ગૃહસ્થ રાજી થઇ વધારે ભીક્ષા આપે એવો પણ સભવ છે

કોઇ વૃદ્ધ સ્ત્રીને જોઇ તેને માતા કહેવી, તેને કહેવુ કે તેને જોઇ પોતાની માતા યાદ આવે છે, અથવા મધ્યમ વયવાળીને બહેન કહે અથવા છોટી ઉમરવાળીને પુત્રી કહે એથી ગૃહસ્થને સાધુ તરફ પ્રતિબધ થાય છે અને તે દ્વારા વધારે અથવા સારી ભિક્ષા આપે છે એમા માતાદિનો સબધ પૂર્વ સસ્તવમા અને સાસુ આદિનો પશ્ચાત્સસ્તવમા આવે છે એમા પ્રતિબંધ, તિરસ્કાર, નિંદા વિગેરે દોષો ઉત્પન્ન થાય છે અને પ્રતિબધથી આધાકર્માદિનો પણ સભવ થાય છે

આ દોષમા અને પાચમા 'વનીપક' દોષમા તફાવત ખુલ્લો છે ત્યા મુખ્યતાએ દાયકના ગુરૂ વિગેરેની પ્રશસા છે, અહીં દાયકની પ્રશસા છે, વળી પ્રથમમા ખોટી ખુશામત છે અહીં સાચા વખાણ છે બન્ને મીઠા દોષો છે અને ખબર ન પડે તેમ બહુ નુકસાન કરનારા થાય છે

૧૨ 'વિદ્યાદોષ' જેની અધિષ્ઠાતા પ્રજ્ઞપ્તિ આદિ સ્ત્રી હોય એવી અક્ષરપક્તિવિશેષ તે 'વિદ્યા' વિદ્યા હમેશા જપથી અથવા હોમથી સિદ્ધ થાય છે એ વિદ્યાની શક્તિથી પિંડનુ ઉત્પન્ન કરવુ તે 'વિદ્યાપિંડ' કહેવાય છે એમા બીજા વિદ્યાવાળાને દ્વેષ થાય, કેટલીક વાર અન્ય મારણ સ્તભન કરે, રાજ્યમા કેસ જાય, લોકોમા વિદ્યા સાધી પરદ્રોહ કરી પેટ ભરનારા આ શઠ પુરૂષો છે આવા પ્રકારે નિંદા થાય વિગેરે બહુ દોષો થાય છે બીજા વિદ્યાવાળાને મહા દ્વેષ ઉત્પન્ન થવાના પ્રસગો અહીં બહુ થાય છે

૧૩ 'મન્ત્રદોષ' જેના અધિષ્ઠાતા પુરૂષ દેવતા હોય અને જે પાઠ માત્રથી સિદ્ધ હોય એવી અક્ષરવિશેષપદ્ધતિ તે 'મન્ત્ર' અમુક અક્ષરો બોલવાથી કાર્ય થાય તે 'મન્ત્ર' એમા વિદ્યાદોષમા લખેલા સર્વે દોષોનો સભવ છે તેથી મન્ત્રની શક્તિથી ઉત્પન્ન કરેલી ભીક્ષા સાધુને અગ્રાહ્ય ગણવામા આવેલ છે

૧૪ 'ચૂર્ણદોષ' આંખમાં અંજન આદિ અંતરધાન થવું તે ચૂર્ણના પ્રયોગથી અને છે ચૂર્ણનો પ્રયોગ કરી પિંડ નીપજાવવો તે 'ચૂર્ણ પિંડ' છે તેમાં વિદ્યાપિંડમાં કહેલા દોષોનો સંભવ રહે છે તેથી ત્યાજ્ય છે

૧૫ 'યોગદોષ' પગે લેપ લગાડવો તે 'યોગ' કહેવાય છે એનાથી સૌભાગ્ય દૌર્ભાગ્ય થાય છે એવી શક્તિથી પિંડ નીપજાવવો તેને 'યોગપિંડ' કહેવામાં આવે છે ચૂર્ણ અને યોગ બન્ને બુકા રૂપ છે પણ ચૂર્ણ શરીરને બાહ્ય ઉપયોગી છે ત્યારે યોગ બહિર્ અને અંદર ઉપયોગી છે

૧૬ 'મૂલકર્મ' અતિ ગહન સંસારરૂપ વન તેનું મૂળ એટલે કારણ પ્રરોહનો હેતુ કર્મ તે સાવદ્ય ક્રિયા મૂળ રૂપ જે કર્મ તે મૂળ કર્મ ગર્ભસ્તંભન, ગર્ભાધાન, ગર્ભપાત, ક્ષતયોનિત્વકરણ, અ ક્ષતયોનિત્વકરણ આવા કાર્યોથી ઉપાર્જન કરેલ પિંડ તે 'મૂળ કર્મપિંડ' આવા કાર્યોથી પ્રદ્વેષ, પ્રવચનની મલીનતા, જીવવધ વિગેરે મહાન્ દોષો થાય છે આવી ક્રિયા કરી તે ગૃહસ્થના ઘરની ભિક્ષા લે તે ભિક્ષા ઉક્ત દોષવાળી થાય છે

એ પ્રમાણે ભોજનની ઉત્પત્તિને અંગે સોળ દોષો તજવા જોઈએ એ બીજો વિભાગ થયો

* * *

---

૧૦ એષણા દોષો

૧ 'શંકિતદોષ' આધાકર્માદિક દોષની શંકા એ 'શંકિતદોષ' એમાં એક તો ભિક્ષા લેતી વખતે શંકા પડે અને બીજી ભોજન કરતી વખતે શંકા થાય એ બન્નેને અનુક્રમે ગ્રહણ શંકિત અને ભોજનશંકિત કહે છે એના ચાર ભેદ પડે છે તે આ રીતે: ૧ ગ્રહણશંકિત ભોજનશંકિત ૨ ગ્રહણ શંકિત ભોજનઅશંકિત, ૩ ગ્રહણઅશંકિત ભોજનશંકિત, ૪ ગ્રહણઅશંકિત ભોજનઅશંકિત

પ્રથમના ત્રણ પ્રકારમાં ઉદ્ગમના સોળ અને એષણાના હવે પછી કહેવાના નવ દોષોમાંથી કોઇ પણ દોષની શંકા રહે છે ત્યારે શંકિત દોષ પ્રાપ્ત થાય છે આધાકર્મની શંકા

હોય તો આધાકર્મ દોષ લાગે અને ઔદ્દેશિકની શકા હોય તો ઔદ્દેશિક દોષ લાગે એ પ્રમાણે ઉપર દર્શાવેલ પચીસ દોષોમાથી જે દોષ સબધી શકા હોય તે દોષ લાગે

૧ આહાર ગ્રહણ કરે ત્યારે દોષની શકા હોય અને પછી ભોજનાવસરે પણ દોષની શકા રહે તેને 'ગ્રહણશકિત ભોજન શકિત' દોષ લાગે લેતી વખત શકા હોય કે આધાકર્મી આહાર હશે કે કેમ? અથવા ઓદ્દેશિક હશે કે કેમ? તેને આ પ્રકાર લાગે શરમાળ સાધુ ભિક્ષા લેતી વખત સવાલ કરી શકે નહિ પણ મનમા દોષની શકા રાખે તે આ પ્રકારમા આવે છે

૨ લેતી વખત ચોખવટ ન કરે ત્યારે શકા થાય પણ ઉપાશ્રયે આવી બીજા સાધુ જે ત્યાથી જ ભિક્ષા લાવ્યા હોય તેની વાત જાણી સાભળી શકારહિત થાય તેને 'ગ્રહણશકિત ભોજનઅશકિત'નો પ્રકાર લાગે

૩ ભિક્ષા લેતી વખત શકા ન થાય પણ ઉપાશ્રયે આવી અન્ય સાધુને પૂછે ત્યારે જણાય કે એ તો આધાકર્માદિક દોષવાળો આહાર છે, બીજા સાધુની તપાસનુ પરિણામ જાણી દોષની આશકા કરે તે 'ગ્રહણઅશકિત ભોજનશકિત' વિભાગમા આવે

૪ ચોથા પ્રકારમા લેતા કે આહાર કરતા જરા પણ કોઈએ દોષની શકા ન પડે તે શુદ્ધ વિભાગ છે એવા પ્રકારના આહાર લેવામા કે તેનુ ભોજન કરવામા દોષનો સભવ નથી ચોથો વિભાગ શુદ્ધ છે નિ શકિત ભોજનની અપેક્ષાએ બીજો ભાગો પણ શુદ્ધ કહ્યો છે (ધર્મસગ્રહ)

૨ 'મ્રક્ષિતદોષ' મક્ષિત એટલે ખરડાયલ એના બે વિભાગ છે સચિત્તમ્રક્ષિત, અચિત્તમ્રક્ષિત

સચિત્તમ્રક્ષિતના ત્રણ પ્રકાર છે પૃથ્વીકાયમ્રક્ષિત, અપ્કાયમ્રક્ષિત, વનસ્પતિકાયમ્રક્ષિત

ભીક્ષા આપતી વખત આપનારના હાથ કે વાસણ માટી કે ખડી સચિત હોય તેનાથી લેપાયલા હોય તે 'પૃથ્વીકાયમ્રક્ષિત'

'અપ્કાયમક્ષિત' એટલે પાણીથી ખરડાયેલ તેના ચાર વિભાગ છે ... આર્દ્રકર્મ, સસ્નિગ્ધ અને ...

ભીક્ષા દેવા પહેલા કાચા પાણીથી હાથ કે વાસણ ધોવા તે પુરાકર્મ, દઇને પછી ધોવા તે પશ્ચાત્કર્મ, કિંચિત્ માત્ર દેખાતા કાચા પાણીથી હાથ ખરડાયલા હોય અને ભિક્ષા દેવી તે સ્નિગ્ધ અને સ્પષ્ટ જણાઇ આવે તેટલા જળના સગર્ગવાળા હાથ વિગેરે હોય તે ઉદકાર્દ્ર

તુરતના કરેલા વનસ્પતિના કટકાથી હાથ ખરડાયલા હોય તે વનસ્પતિમ્રક્ષિત

બાકીના તેજસ્કાય વાયુકાય તથા ત્રસ સાથે ખરડાવાપણુ નથી તેથી તે પ્રકાર અત્ર ગણ્યો નથી આ સચિત્તમ્રક્ષિત સાધુને ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે અચિત્તમ્રક્ષિતમા ગર્હિત એટલે નિંદવા યોગ્ય, જેમકે હાથ ચરબીથી ખરડાયલા હોય તે ત્યાજ્ય પ્રકાર છે અને ઘતાદિકે ખરડાયલા હોય તે ઇતરત્ પ્રકાર છે તે આધાકર્માદિ ન હોય તો કલ્પ્ય છે

૩ 'નિક્ષિપ્તદોષ' સચિત્ત (જીવવાળા) પદાર્થ ઉપર રાખેલ તે નિક્ષિપ્ત દોષ ભીક્ષા આપવાની વસ્તુ પૃથ્વી, અપ્, તેજ, વાયુ, વનસ્પતિ કે ત્રસ જીવ ઉપર રાખવી તે સચિત્ત સાથે સીધો સબધ હોય તે અનતરનિક્ષિપ્ત કહેવાય છે અને વચ્ચે કોઇ વસ્તુદ્વારા સબધ હોય તો પરસ્પરનિક્ષિપ્ત કહેવાય છે સચિત્ત માટી ઉપર પકવાન્ન મૂક્યુ હોય તો તે અનતરનિક્ષિપ્ત કહેવાય અને સચિત્ત માટી ઉપર રૂમાલ હોય અને રૂમાલમા પકવાન્ન હોય તો તે પરપરનિક્ષિપ્ત કહેવાય તેજ પ્રમાણે સચિત્ત પાણી સાથે માખણ હોય અથવા ઠરેલુ ઘી હોય તે અનતરનિક્ષિપ્ત અને જળમા વાસણ હોય અને તેમા માખણ હોય તો તે પરપરનિક્ષિપ્ત આ પૃથ્વી અને અપની વાત થઇ દેવતા ઉપર પાપડ તૈયાર થતો હોય તે અનતરનિક્ષિપ્ત અને અગ્નિ ઉપર ઠામમા શાક હોય તે પરપરનિક્ષિપ્ત પવનથી વાનીત થયેલ ભાત કે પાપડ તે પવન અનતરનિક્ષિપ્ત અને ધમણ ઉપર નૂર્ણું હોય તે વાયુપરપરનિક્ષિપ્ત સચિત્ત દાણામા રાખેલ પૂડા તે વનસ્પતિ અનતરનિક્ષિપ્ત અને સચિત્ત પત્ર પુષ્પ ફળાદિ ઉપર મૂકેલી થાળીમા રાખેલ વસ્તુ તે વનસ્પતિપરપરનિક્ષિપ્ત બળદની પીઠ ઉપર મૂકેલા મોદકાદિ તે ત્રસઅનતરનિક્ષિપ્ત અને તેના ઉપર કોઇ થાળી કે વસ્તુ રાખી તેમા ચીજ મૂકેલી હોય તે ત્રસપરપરનિક્ષિપ્ત

અનતરનિક્ષિપ્ત અકલ્પ્ય છે પરપગનિક્ષિપ્તમા મઘટ્ટ દોષ ન હોય તો કલ્પ્ય થઇ શકે છે

૪ 'પિહિતદોષ', પિહિત એટલે ઢાકેલુ દેવાની વસ્તુ સચિત્ત વસ્તુથી ઢાકેલી હોય તે પિહિત દોષવાળી કહેવાય છે ઉપર નિક્ષિપ્ત દોષ (ન ૩-એષણા) કહ્યો તેની પેઠે અહીં પણ પૃથ્વીકાયાદિ ૬ ભેદ થાય છે અને તે પ્રત્યેકના ઉપરની પેઠે અનતર અને પરપર એમ બે વિભાગ થાય છે

આપવાની વસ્તુ ઉપર સચિત્ત પૃથ્વીકાય ઢાંકેલ હોય તે પૃથ્વીકાયઅનતરપિહિત કહેવાય અને આપવાની વસ્તુ ઉપર થાળી હોય અને તે થાળીમા સચિત્ત પૃથ્વીકાય હોય તો પૃથ્વીકાયપરપરપિહિત કહેવાય આપવાની વસ્તુ ઉપર હિમ પડેલુ હોય તો તે અપ્કાયઅનતરપિહિત કહેવાય અને ઢાકવાની થાળી ઉપર હિમ પડેલુ હોય તો તે પરમ્પરઅપ્કાયપિહિત કહેવાય આપવાની વસ્તુને અગારાદિના સયોગ વડે હીંગનો વઘાર દેવામા આવે તે અગ્નિઅનતરપિહિત અથવા ચણા વિગેરે પેણામા સેકવામા આવે છે તે અનતર-પિહિત અને ચણા (દાળીઆ)મા વચ્ચે હાડલી મૂકી તેની ગરમી પડે ગરમ રાખવામા આવે તે અગ્નિપરપરપિહિત વાયુથી ભરેલી કોથળી વડે આપવાની વસ્તુ ઢાકવી તે વાયુ પરપરપિહિત વળી જ્યા અગ્નિ છે ત્યા વાયુ છે એ વચને જે વસ્તુ અગ્નિથી અનતરપિહિત છે તે જ વાયુથી પણ અનતરપિહિત સમજી લેવી ફળાદિકથી ઢાંકેલ વસ્તુને વનસ્પતિ-અનતરપિહિત કહેવાય અને ફળથી ભરેલી છાબડીથી ઢાંકેલને વનસ્પતિપરપરપિહિત કહેવાય મીઠાઇ ઉપર કીડિ ચઢેલ હોય તે ત્રસાનતરપિહિત કહેવાય અને ઢાકેલા સગવળામા કીડિ હોય તો તે ત્રસપરપરપિહિત થાય આમા પૃથ્વીકાયાદિકથી અનતરપિહિત તો સર્વથા ત્યાજ્ય છે અને પરપરપિહિત ઉપયોગ પૂર્વક લેના યોગ્ય થઇ શકે છે

અચિત્ત વસ્તુ અચિત્તથી ઢાંકેલી હોય તેના ચાર ભાગ છે ભારે વસ્તુ ભારેથી ઢાકેલ, ભારે વસ્તુ હળવાથી ઢાકેલ, હળવી વસ્તુ ભારેથી ઢાકેલ અને હળવી વસ્તુ હળવાથી ઢાકેલ એમા પ્રથમ અને તૃતીય પ્રકાર વર્જ્ય છે, કારણ કે ભારે વસ્તુ ભાગીને કોઇના પગ ઉપર પડે તો અગભગસ-

ભીક્ષા દેવા પહેલા કાચા પાણીથી હાથ કે વાસણ ધોવા તે પુરાકર્મ, દઇને પછી ધોવા તે પશ્ચાત્કર્મ, કિંચિત્ માત્ર ટે ખાતા કાચા પાણીથી હાથ ખરડાયલા હોય અને ભિક્ષા દેવી તે સ્નિગ્ધ અને સ્પષ્ટ જણાઇ આવે તેટલા જળના સંસર્ગ વાળા હાથ વિગેરે હોય તે ઉદકાર્દ્ર

તુરતના કરેલા વનસ્પતિના કટકાથી હાથ ખરડાયલા હોય તે વનસ્પતિમ્રક્ષિત

બાકીના તેજસ્કાય વાયુકાય તથા ત્રસ સાથે ખરડાવાપણુ નથી તેથી તે પ્રકાર અત્ર ગણ્યો નથી આ સચિત્તમ્રક્ષિત સાધુને ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે અચિત્તમ્રક્ષિતમા ગર્હિત એ ટલે નિંદવા યોગ્ય, જેમકે હાથ ચરબીથી ખરડાયલા હોય તે ત્યાજ્ય પ્રકાર છે અને ઘૃતાદિકે ખરડાયલા હોય તે ઇતરત્ પ્રકાર છે તે આચામ્લાદિ ન હોય તો કલ્પ્ય છે

૩ 'નિક્ષિપ્તદોષ' સચિત્ત (જીવવાળા) પદાર્થ ઉપર રાખેલ તે નિક્ષિપ્ત દોષ ભીક્ષા આપવાની વસ્તુ પૃથ્વી, અપ્, તેજ, વાયુ, વનસ્પતિ કે ત્રસ જીવ ઉપર રાખવી તે સચિત્ત સાથે સીધો સબંધ હોય તે અનંતરનિક્ષિપ્ત કહેવાય છે અને વચ્ચે કોઇ વસ્તુદ્વારા સબંધ હોય તો પરસ્પરનિક્ષિપ્ત કહેવાય છે સચિત્ત માટી ઉપર પકવાન્ન મૂકયુ હોય તો તે અનંતરનિક્ષિપ્ત કહેવાય અને સચિત્ત માટી ઉપર રૂમાલ હોય અને રૂમાલમા પકવાન હોય તો તે પરંપરનિક્ષિપ્ત કહેવાય તેજ પ્રમાણે સચિત્ત પાણી સાથે માખણ હોય અથવા ઠરેલુ ઘી હોય તે અનંતરનિક્ષિપ્ત અને જળમા વાસણ હોય અને તેમા માખણ હોય તો તે પરંપરનિક્ષિપ્ત આ પૃથ્વી અને અપ્‌ની વાત થઇ દેવતા ઉપર પાપડ તૈયાર થતો હોય તે અનંતરનિક્ષિપ્ત અને અગ્નિ ઉપર ઠામમા શાક હોય તે પરંપરનિક્ષિપ્ત પવનથી વાસીત થયેલ ભાત કે પાપડ તે પવન અનંતરનિક્ષિપ્ત અને ધમણ ઉપર ચૂર્ણ હોય તે વાયુપરંપરનિક્ષિપ્ત સચિત્ત દાણામા રાખેલ પૂડા તે વનસ્પતિ અનંતરનિક્ષિપ્ત અને સચિત્ત પત્ર પુષ્પ ફળાદિ ઉપર મૂકેલી થાળીમા રાખેલ વસ્તુ તે વનસ્પતિપરંપરનિક્ષિપ્ત બળદની પીઠ ઉપર મૂકેલા મોદકાદિ તે ત્રસઅનંતરનિક્ષિપ્ત અને તેના ઉપર કોઇ થાળી કે વસ્તુ રાખી તેમા ચીજ મૂકેલી હોય તે ત્રસપરંપરનિક્ષિપ્ત

અનતરનિક્ષિપ્ત અકલ્પ્ય છે પરપરનિક્ષિપ્તમા સઘટ્ટ દોષ ન હોય તો કલ્પ્ય થઇ શકે છે

૪ 'પિહિતદોષ'. પિહિત એટલે ઢાકેલુ દેવાની વસ્તુ સચિત્ત વસ્તુથી ઢાકેલી હોય તે પિહિત દોષવાળી કહેવાય છે ઉપર નિક્ષિપ્ત દોષ (ન ૩-એષણા) કહ્યો તેની પેઠે અહીં પણ પૃથ્વીકાયાદિ છ ભેદ થાય છે અને તે પ્રત્યેકના ઉપરની પેઠે અનતર અને પરપર એમ બે વિભાગ થાય છે

આપવાની વસ્તુ ઉપર સચિત્ત પૃથ્વીકાય ઢાકેલ હોય તે પૃથ્વીકાયઅનતરપિહિત કહેવાય અને આપવાની વસ્તુ ઉપર થાળી હોય અને તે થાળીમા સચિત્ત પૃથ્વીકાય હોય તો પૃથ્વીકાયપરપરપિહિત કહેવાય આપવાની વસ્તુ ઉપર હિમ પડેલુ હોય તો તે અપકાયઅનતરપિહિત કહેવાય અને ઢાકનાની થાળી ઉપર હિમ પડેલુ હોય તો તે પરસ્પરઅપકાયપિહિત કહેવાય આપવાની વસ્તુને અગારાદિના સયોગ વડે હીંગનો વઘાર દેવામા આવે તે અગ્નિઅનતરપિહિત અથવા ચણા વિગેરે પેણામા મૂકવામા આવે છે તે અનતરપિહિત અને ચપા (દાળીઆ)મા વચ્ચે હાડલી મૂકી તેની ગરમી પડે ગરમ રાખવામા આવે તે અગ્નિપરપરપિહિત વાયુથી ભરેલી કોથળી વડે આપવાની વસ્તુ ઢાકવી તે વાયુપરપરપિહિત વળી જ્યા અગ્નિ છે ત્યા વાયુ છે એ વચને જે વસ્તુ અગ્નિથી અનતરપિહિત છે તે જ વાયુથી પણ અનતરપિહિત સમજી લેવી ફળાદિકથી ઢાકેલ વસ્તુને વનસ્પતિઅનતરપિહિત કહેવાય અને ફળથી ભરેલી છાબડીથી ઢાંકેલને વનસ્પતિપરપરપિહિત કહેવાય મીઠાઇ ઉપર કીડિ ચઢેલ હોય તે ત્રસાનતરપિહિત કહેવાય અને ઢાકેલા સરવળામા કીડિ હોય તો તે ત્રસપરપરપિહિત થાય આમા પૃથ્વીકાયાદિકથી અનતરપિહિત તો સર્વથા ત્યાજ્ય છે અને પરપરપિહિત ઉપયોગ પૂર્વક લેના યોગ્ય થઇ શકે છે

અચિત્ત વસ્તુ અચિત્તથી ઢાકેલી હોય તેના ચાર ભાગ છે ભારે વસ્તુ ભારેથી ઢાકેલ, ભારે વસ્તુ હળવાથી ઢાકેલ, હળવી વસ્તુ ભારેથી ઢાંકેલ અને હળવી વસ્તુ હળવાથી ઢાકેલ એમા પ્રથમ અને તૃતીય પ્રકાર વર્જ્ય છે, કારણ કે ભારે વસ્તુ ભાગીને કોઇના પગ ઉપર પડે તો અગભગસ-

ભગ થાય અને દ્વિતીય અને ચતુર્થ પ્રકાર ગ્રહણ યોગ્ય છે આમાં લક્ષ્ય એ રાખવાનુ કે દેવા યોગ્ય વસ્તુનું પાત્ર ભારે હોય તેનો વાંધો નથી કેમકે તેમાથી કડછી વિગેરે સાધનોથી લઇને વહોરાવી શકાય છે

૫ 'સહૃતદોષ' સહૃત એટલે અન્યત્ર પ્રક્ષિપ્ત દોષ એક તપેલીમા વસ્તુ નાખી આપવી હોય તેમા ન દેવા યોગ્ય વસ્તુ પડેલી હોય તે ત્યાથી કાઢી અન્યત્ર નાખી દેવી અને તેમા દેવા યોગ્ય વસ્તુ નાખી આપવી એ સહૃતદોષ અથવા કટોરામા એજ પ્રમાણે ન દેવાની વસ્તુ હોય તે ક્યાક ફેંકી દઇ તે વડે દેવાની વસ્તુ આપવી અહીં જે વસ્તુ નાખી દે તે સચિત્ત પૃથ્વીકાયાદિમા પડે તેથી દોષાપત્તિ થાય મિશ્ર હોય તેમા પણ સચિત્તપણાનો સભવ છે તે સહૃત વસ્તુ સચિત્ત હોય અને સચિત્તમા પડે, અચિત્તમા પડે અથવા સહૃત વસ્તુ અચિત્ત હોય અને સચિત્તમા પડે એ ત્રણે પ્રકાર ત્યાજ્ય છે, માત્ર સહૃત વસ્તુ અચિત્ત હોય અને અચિત્તમા પડે તોજ દેવાની વસ્તુ અન્ય દોષના અભાવે કલ્પ્ય થઇ શકે છે અત્ર પણ અનતર પરપર દોષની ગણના પૂર્વ વત્ કરી લેવી

૬ 'દાયકદોષ' નીચેના આપનાર તરફથી અથવા તેને હાથે અપાતી વસ્તુ લેવી સાધુને ન કલ્પે આપનાર (દાયક)ના અનેક પ્રકાર છે તેમાથી અકલ્પ્ય દાયકના નામ (જરૂર પડે ત્યા હેતુ સાથે) નીચે આપ્યા છે

(૧) 'વૃદ્ધ'–સ્થવિર સાઠ સિત્તેર વર્ષની વયવાળો જેને લાળ પડતી હોય તે વસ્તુમા લાળ પડે તો લોકોને ગ્લાનિ થાય, હાથકપથી વસ્તુ જમીનપર પડી જાય તો ષટ્ જીવનિકાયની વિરાધના થાય અને દેનાર પોતે પડી જાય તો તેને પીડા થાય અને જીવવિરાધના પણ થઇ જાય ઉમરલાયક હોય પણ ઘરનો માલીક હોય અને અન્ય સહાયક તેની બાજુમા હોય અથવા મજબૂત શરીરવાળો હોય તો લઇ શકાય

(૨) 'અપ્રભુ'–ઘરનો કે વસ્તુનો માલેક ન હોય તે આપે તો તેમા પણ દ્વેષાદિ થઇ જાય

(૩) 'નપુસક'–આપનાર નપુસક હોય તેના સસર્ગથી વેદોદય થાય અને લોકમા નિંદા થાય તે હેતુ

(૪) 'કપાયમાન શરીરવાળો' દેતી વખતે શરીર ધ્રુજતુ હોય તેવા શરીરવાળો વસ્તુ પડી જાય, સાધુના પાત્રથી બહાર પડે, દેવાનુ ભાજન ભાગી નાખે તો અનેક દોષ થઇ જાય તે હેતુ જો પુત્રાદિક તેના હાથ પકડીને આપે તો ગ્રહણ થઇ શકે

(૫) 'તાપવાળો' શરીરે તાવ (ફીવર) આવ્યો હોય તે આપે તે કારણ (ન ૪) પ્રમાણે વળી જ્વર સક્રમણ થાય તથા લોકમા ઉડ્ડાહ થાય વિગેરે અનેક દોષોનો સભવ છે

(૬) 'અધ' આપનાર આધળો હોય એ પડી જાય કે વસ્તુ ઢળી જાય તેથી વિરાધના થાય આધળાનો હાથ તેના પુત્રાદિકે પકડ્યો હોય તો ભિક્ષા કલ્પ્ય છે

(૭) 'બાળ' આઠ વર્ષની અદરનો હોય તે બાળ કહેવાય છે એને પ્રમાણની ખબર હોતી નથી બાળકોને લુટારાઓ ઠગી જાય છે એવો આક્ષેપ આવે તે હેતુ બાળકને આજ્ઞા મળેલી છે એમ ખાતરી થાય તો ભિક્ષા કલ્પ્ય છે

(૮) 'મત્ત' દારૂ પીધેલ કે કેફ કરેલ આપનાર

(૯) 'ઉન્મત્ત' ગાડો જેને ઉન્માદ થયો હોય અથવા ગ્રહવાળો હોય તેવો આપનાર

(૧૦) 'છિન્નકર' જેના હાથ કપાઇ ગયેલા છે તેવો આપનાર વસ્તુ પડી જવાથી જીવવધની અત્ર સભાવના છે તથા હાથના અભાવે તેનુ શરીર પ્રાય અશુચી રહેવાથી લોકનિન્દાનો પણ સભવ રહે છે તે હેતુ

(૧૧) 'છિન્નચરણ' જેના પગ કપાઇ ગયા છે તેવો દાતા પોતે પડી જવાથી જીવવિરાધના દોષ પ્રાપ્ત થાય તથા લોકનિંદા થાય

(૧૨) 'ગલત્કુષ્ટ' કોઢથી જે દાયકનુ શરીર ગળી ગયુ હોય તેવો આપનાર

(૧૩) 'બદ્ધ' હાથમા કે પગમા બેડી નાખેલી હોય, કેદમા પડેલ હોય તેવો દાયક

(૧૪) 'પાદુકારૂઢ' લાકડાની ચાખડી પગમા પહેરેલી હોય તેવો દાયક એનો પગ ખમી જાય તો એ પડી જાય તેથી વિરાધના ... હેતુ

(૧૫) 'ખાડતી દાતા' દાન આપનાર શાળ ખાડતી હોય

(૧૬) 'પીસતી દાતા' દાન આપનારી ઘાણીમા તેલ પીસતી હોય આમા શાળ કે તલ કેટલાક સચિત્ત હાથમા રહી જાય, હાથ ધાવા પડે, સસક્ત દોષ થાય વિગેરે

(૧૭) 'ધાણી વિગેરે સેકતી' ચુલા ઉપર કઢાઇમા ચણા વિગેરે હલાવતી હોય તેવી દાતા આ હકીકત હલાવતી વખતને લાગે છે સાધુ આવે તે જ વખતે હલાવવાનુ કામ ચાલતુ હોય તો તેની પાસેથી સાધુને આહાર લેવા અકલ્પ્ય છે

(૧૮) 'કાતનારી દાતા' રૂની પુણીમા સૂતર કરતી હોય તેવી દાયક

(૧૯) 'લોઢનારી દાતા' ચરખીમાથી કપાસીઆ કાઢતી હોય તેવી દાતા

(૨૦) 'પીંખનારી દાતા' રૂને પીંખતી હોય તેવી દાતા

(૨૧) 'પીંજનારી' રૂને પીંજતી હોય તેવી દાતા કપાસીઆ સચિત્ત છે અને પુષ્પ દૂર કરવા જળથી હાથ ધાવા પડે, પૂર્વ પશ્ચાત્ કર્મદોષ લાગે એ જીવવધનુ કારણ છે બાકી રૂમા શ્વેતતા લાવવા શખચૂર્ણાદિનો ઉપયોગ કરતી દાતા પાસેથી દાન લેવુ કલ્પ્ય છે

(૨૨) 'પીસતી દાતા' ઘટીપર ઘઉ વિગેરે અન્ન દળતી હોય તેવી દાતા

(૨૩) 'વલોવતી દાતા' દહીંનુ વલોણુ કરતી

(૨૪) 'ભુજાના દાતા' દાન આપનારી જમવા બેઠેલી હોય, જમતી હોય જમતા ઉઠે તો પાણી પીએ તેથી વિરાધના થાય અને ન પીએ તો લોકમા નિંદા થાય તે હેતુ

(૨૫) 'આપન્નસત્ત્વા' ગર્ભ ધારણ કર્યો હોય તે દાતા (ગર્ભને બાધા થવાનો હેતુ) આઠ માસ સુધી તેના હાથથી કલ્પે, નવમે માસે ન કલ્પે જ્યા બેઠી હોય તેજ સ્થાનેથી ઉભા થયા વિના બેઠા બેઠા દે તો કલ્પી શકે

(૨૬) 'બાલવત્સા' બાળકની માતા, ધવરાવતી હોય તે બાળકને મૂકી દે તો બિલાડી વિગેરે બાળકને કરડે અથવા બાળક કોમળ હોય તેને જમીનપર મૂકી દે તો તેને

પીડા થાય બાળકની યોગ્ય જતના થાય તો ભિક્ષા કલ્પ્ય થઇ શકે છે

(૨૭) 'ષટ્કાય સંઘટ્ટવાળી' હાથ, પગ અથવા શરીરના કોઇ પણ અવયવે છકાયનો સંઘટ્ટ હોય, અંબોડે ફૂલની વેણી હોય, માથામા ફૂલ હોય, માલતીમાળા ઉરસ્થળે હોય, કાનમા જપાકુસુમ હોય, પગે જલકણ લાગેલ હોય તેવી દાયકા પાસેથી ભિક્ષા ન કલ્પે, સંઘટ્ટદોષનો સભવ છે

(૨૮) 'વિરાધક દાતા' કોશથી જમીન ખોદતો, જળથી વસ્ત્ર ધોતો, ધમણ ચલાવતો, અગ્નિ ફૂકતો, વનસ્પતિ કાપતો તાડતો, માડ માચીમાથી કાઢતો આપનાર હોય તેની તે વખતે અપાતી ભિક્ષા અકલ્પ્ય છે

(૨૯) 'સપ્રત્યપાયા' અહિત ફળવાળી ઉપાધિનો જ્યા સભવ હોય તેવો દાતા કોઇપણ પ્રકારની પીડા થવાનો સભવ હોય, ગાય મારે તેવુ હોય, સર્પ કરડે તેવુ હોય, ઉપરથી કાષ્ટ વિગેરે પડવાનો સભવ હોય આ ઉપરાત દાતાર તરફથી થનાર અપાયની સભાવના કરી લેવી

આવી રીતે દાતારના બીજા ઘણા ભેદો છે, જ્યા જીવવધની સભાવના હોય, સંઘટ્ટદોષ સભવિત હોય, ત્યા દાયકદોષ થાય છે એમ બુદ્ધિમાને સમજી લેવુ

૭ 'ઉન્મિશ્ર દોષ' સચિત્તની સાથે મળેલ વસ્તુ થોડી શુદ્ધ વસ્તુ હોય તેમા થોડુ સચિત્ત મિશ્ર કરી દે, ભક્તિથી વિરોધી પણાથી અથવા અનાભોગથી તેમા સચિત્તનો દોષ ઉત્પન્ન કરે એ ઉન્મિશ્ર દોષ સહરણ દોષ ઉપર કહ્યો તેમા ન દેવાની વસ્તુ હરણ કરીને દે અને અહીં મિશ્ર કરે એ તફાવત છે

૮ 'અપરિણત દોષ' અપરિણત એટલે અપ્રાશુક સામાન્યથી એના બે પ્રકાર છે ૧ દ્રવ્યથી, ૨ ભાવથી એ પ્રત્યેકના બે બે પ્રકાર છે ૧ દાતૃવિષયક, ૨ ગૃહીતૃવિષયક

૧ 'દ્રવ્યથી' પ્રકાર વિચારીએ પૃથ્વીકાય સજીવ હોય ત્યા સુધી તે અપરિણત કહેવાય અને જીવમુક્ત થાય ત્યારે પરિણત કહેવાય. તેમજ બીજા જીવોને અગે સમજવુ

દેનારની સત્તામા હોય ત્યા સુધી તે 'દાતૃવિષયક' કહેવાય છે અને લેનારની સત્તામા હોય ત્યારે 'ગૃહીતૃવિષયક' કહેવાય છે શકા પડે તો પણ લેવાની મનાઇ છે

૨ 'ભાવથી દાતૃવિષયક પરિણત' વસ્તુના માલેક ઘણા હોય તેમાથી કેટલાકની દેવાની બુદ્ધિ હોય અને કેટલાકની ન હોય તે માટે અગાઉ સાધારણ અનિસૃષ્ટ દોષ આવ્યો છે તેમા દાયકનુ પરોક્ષપણુ છે અને અહીં પ્રત્યક્ષપણુ છે 'ભાવથી ગૃહીતૃવિષયક પરિણત' ભીક્ષા માટે ગયેલ બે મુનિઓમાથી એકને ભીક્ષા સદોષ લાગી અને બીજાને તે જ પિંડ નિર્દોષ લાગ્યો તો એ પ્રથમને અપરિણત થયો, બીજાને પરિણત થયો

૯ 'લિપ્ત દોષ' ઘી દૂધ દહીં શાક વિગેરે પદાર્થો દેતા હાથ ખરડાય છે તથા ભોજન પણ લેપવાળુ થાય છે તે 'લિપ્તદોષ' સાધુએ બનતા સુધી વાલ ચણા ભાત વિગેરે અલેપવાળી વસ્તુ વહોરવી સ્વાધ્યાય દવા વિગેરે કારણે લેપવાળી વસ્તુ લેવી પડે તો પશ્ચાતકર્મ દોષ ન લાગે તેમ વહોરવુ એ વસ્તુ આપનારનો હાથ ખરડાયલો છે કે સ્વચ્છ છે? ભાજન ખરડાયલુ છે કે સ્વચ્છ છે? તથા વહોરાવનાર ગૃહસ્થના ભાજનમા પદાર્થ આઠી રહ્યો છે કે કેમ? એ સવ બાબતોનો બરાબર ઉપયોગ રાખવો જો હાથ પ્રથમથી જ ખરડાયલો હોય અને વાસણ પણ ખરડાયલુ હોય તથા વહોરાવેલ દ્રવ્ય માથી કાઇક શેષ બાકી રહેલ હોય તો ત્યા મુનિને પશ્ચાત્ કર્મ દોષ ન લાગે આમા ઉપયોગ રાખવાની જરૂર વધારે છે જ્યા અવશેષ દ્રવ્ય હોય ત્યા ખરડાયલા હાથ વાસણ વિગેરે ભીક્ષા દઇને તરત જ ધોવા પડતા નથી નિરવશેષ હોય ત્યા ધોવા પડે છે–એ ઉપયોગથી સમજી જવુ દોષ ન દેખાય ત્યા ઉક્ત નિમિત્તે લેવામા વાધો નથી

૧૦ 'છર્દિત' વહોરાવનાર ઘી દૂધ વિગેરે પદાર્થોના છાટા પાડે કે ઢોળે ત્યારે 'છર્દિત દોષ' લાગે ભોજન આપનાર છાટા પાડે કે ઢોળે તે સચિત્તમા પડે કે અચિત્તમા પડે કે મિશ્રમા પડે એથી વિરાધનાદિ બહુ દોષસભવ છે તેથી તેવી રીતે તેના હાથે ભીક્ષા ન લે

એ એષણાના દશ દોષો થયા.

આ પ્રમાણે એષણાશુદ્ધિને અંગે લક્ષ્ય રાખવાના ૪૨ દોષો થયા તે નીચે પ્રમાણે —

૧૬ ઉદ્‌ગમદોષો.	૧૬ ઉત્પાદન દોષો.	૧૦ એષણાના દોષો.
૧ આધાકર્મ	૧ ધાત્રીકર્મ	૧ શકિત
૨ ઉદ્દેશિક	૨ દૂતિકર્મ	૨ મ્રક્ષિત
૩ પૂતિકર્મ	૩ નિમિત્ત	૩ નિક્ષિપ્ત
૪ મિશ્રજાત	૪ આજીવિકા.	૪ પિહિત
૫ સ્થાપના	૫ વનીપક	૫ સહૃત
૬ પ્રાભૃત	૬ ચિકિત્સા	૬ દાયક
૭ પ્રાદુષ્કરણ	૭ ક્રોધ	૭ ઉન્મિશ્ર
૮ ક્રીત	૮ માન	૮ અપરિણત
૯ પ્રામિત્ય	૯ માયા	૯ લિપ્ત
૧૦ પરિવર્તક	૧૦ લોભ	૧૦ છર્દિત
૧૧ અભ્યાહૃત	૧૧ સસ્તવ	
૧૨ ઉદ્ભિન્ન	૧૨ વિદ્યા	
૧૩ માલાપહૃત.	૧૩ મત્ર	
૧૪ આચ્છેદ્ય	૧૪ ચૂર્ણ	
૧૫ અનિસૃષ્ટ	૧૫ યોગ	
૧૬ અધ્યવપૂરક	૧૬ મૂલકર્મ	

આ બેતાળીશ દોષ સાધુએ શોધવા

સાધુ પોતે હણે નહિ, વેચાતુ લે નહિ અને રાધે નહિ તેમજ ણાવે નહિ, લેવરાવે નહિ, રંધાવે નહિ એ ત્રણ અનુમોદનના ત્રણ રતા નવ ભેદ થયા એ નવ પદે પિંડવિશુદ્ધિ કરવી

श्रीसिद्धर्षिसूरिप्रबन्ध

श्रीसिद्धर्षि श्रियो देयाद्धियामध्या१धामभूः ।
निग्र(र्ग्र)न्थग्रन्थतामापुर्यद्ग्रन्था साम्प्रत भुवि ॥ १ ॥
श्रीसिद्धर्षिप्रभो पान्तु वाच परिपचेलिमा ।
अनाद्यविद्यासस्कारा यदुपास्तेर्भिदेलिमा ॥ २ ॥
सुप्रभु पूर्वजो यस्य सुप्रभ प्रतिभावताम्[2] ।
बंधुव[3]धुर्यभाग्यश्रीर्यस्य माघ कवीश्वर ॥ ३ ॥
चरित कीर्त्तयिष्यामि तस्य प्रस्तजडाशयम् ।
भूभृच्चक्रचमत्कारि वारिताखिलप[5]तापम् ॥ ४ ॥
अजर्जरश्रिया धाम वेपाल्क्ष्यजरज्जर ।
अस्ति गुर्जरदेशोऽन्यसज्जराजन्यदुर्जर ॥ ५ ॥
तत्र श्रीमालमित्यस्ति पुर मुखमिव क्षिते ।
चैत्योपरिस्थ कुम्भालिर्यत्र चूडामणीयते ॥ ६ ॥
प्रासादा यत्र दृश्यन्ते मत्तवारणराजिता ।
राजमार्गाश्च शोभन्ते मत्तवारणराजिता ॥ ७ ॥
जैनालयाश्च सन्त्यत्र नव धूपगम श्रिता ।
महर्षयश्च नि सङ्गा न वधूपगम श्रिता[8] ॥ ८ ॥
तत्रास्ति हास्तिकास्वीयापहस्तितरिपुव्रज ।
नृप श्रीवर्मलाताख्य शत्रुमर्मभिदाक्षम ॥ ९ ॥
तस्य सुप्रभदेवोऽस्ति मैत्री मित्र जगत्यपि ।
सर्वव्यापारमुद्राभृ मुद्रा दुर्जनानने ॥ १० ॥

---

१ ध्याम स्थाने ध्याम પાઠાતર २ प्रतिभावानाम् પાઠાતર (અશુદ્ધ જણાય છે) ३ અહીં वन्धु ઉચિત જણાય છે ४ भाग्यस्य પાઠાતર ५ पारस्या પાઠાંતર વધારે શુદ્ધ જણાય છે ६ मन्दवारण પાઠાતર ७ પ્રથમ પક્તિમા नव धूपगम છોડવુ અને બીજીમા न वधु उपगम છોડવુ व અને ब નો અભેદ છે ८ श्रीय પાઠાતર વધારે અર્થાનુરૂપ જણાય છે ९ वर्मस्थाने चर्म કોઈ જગોએ मर्म પણ છે १० मन्त्री मितत्प किल પાઠાતર

देवार्योशनसोर्यस्य नीतिरीतिमुदीक्ष्य तो ।
अवलम्ब्य स्थितौ विष्णुपद कर्तुं तप किल ॥ ११ ॥
तस्य पुत्रावुभावसाविव विश्वभरक्षमौ ।
आद्यो दत्त स्फुरद्वृत्तो द्वितीयश्च शुभङ्कर ॥ १२ ॥
दत्तवित्तोनुजीविभ्यो दैत्तचित्तसुधर्मधी ।
अप्रवृत्त कुकृत्येषु तत्र सुत्रामवत् श्रिया ॥ १३ ॥
हर्म्यकोटिस्फुरत्कोटिध्वजजालान्तरस्थितौ ।
जलजन्मतयेव श्रीर्यस्मादासीदनिर्गमा ॥ १४ ॥
तस्य श्रीभोजभूपालबालमित्र कृतीश्वर ।
श्रीमाघो नन्दनो ब्राह्मीस्यन्दन शील्चन्दन ॥ १५ ॥
ऐदयुगीनलोकस्य सारसारस्वतायितम् ।
शिशुपालवध काव्य प्रशस्तिर्यस्य शाश्वती ॥ १६ ॥
श्रीमाघोऽस्ताघधी श्लाघ्य प्रशस्य कस्य नाभवत् ।
चित्तजाड्यहरा यस्य काव्यगङ्गोर्मिविप्रुष ? ॥ १७ ॥
तथा शुभङ्करश्रेष्ठी विश्वविश्वप्रियङ्कर ।
यस्य दानाद्भुतैर्गीतेर्हर्षश्वो हर्षभूरभूत् ॥ १८ ॥
तस्याभूद्देहिनी लक्ष्मीर्लक्ष्मीर्लक्ष्मीपतेरिव ।
यया सत्यापिता सत्य सीताद्या विश्वविश्रुता ॥ १९ ॥
नन्दनो नन्दनोत्तस कल्पद्रुम इवामरं ।
यथेच्छादानतोऽर्थिभ्य प्रसिद्ध सिद्धनामत ॥ २० ॥
अनुरूपकुला कन्या धन्या पित्रा विवाहित ।
भुङ्क्ते वैषयिकं सोऽस्य दोगुन्दुग इवामर ॥ २१ ॥
दुरोदरभरोदारो दाराचारपराङ्मुख ।
अन्यदा सोऽभवत्कर्म दुर्जय विदुषामपि ॥ २२ ॥
पितृमातृगुरुस्निग्धबन्धुमित्रैर्निवारित ।
अपि नैव न्यवर्तिष्ट दुर्वार व्यसन यत ॥ २३ ॥

---

१ सोयस्य પાઠાતર　२ थायादत्त પાઠાતર　३ दत्तचित्तश्च પાઠાતર ४ स्थिता અશુદ્ધ જણાય છે स्थिता વધારે ઠીક લાગે છે　५ मित्रकृति सर्योस्तागधीश्लाघ्य प्रशस्यकस्य मातवत् આ પાઠાતર છે તેનો અર્થ મને બેઠો નથી અશુદ્ધ જણાય છે ૧૭ મો શ્લોક સરખાવો　६ चिन અથવા चित्र પાઠાંતર　७ अपर સમીચીન જણાય છે જાણે બીજો કલ્પવૃક્ષ જ હોય તેમ અર્થીઓને દાન આપનાર

अगूढातिप्ररूढेऽस्मिन्नहनिशमसौऽवदत् ।
तदेकचित्तधूर्त्ताना सदाचारादभूद्धि ॥ २४ ॥
सैपिपासोशनायाति शीतोष्माश्च विमर्शत ।
योगीव लीनचित्तोऽत्र व्यत्रस्तत्साधुवाक्यत ॥ २५ ॥
निशीथातिक्रमे रात्रावपि स्वकगृहागमी ।
यश्वा प्रतीक्ष्य एकस्यास्तया नित्य प्रतीक्ष्यते ॥ २६ ॥
अन्यदा रात्रिजागर्यानिर्यातवपुरुद्यमाम् ।
गृहव्यापारकृत्येषु विलानाङ्गस्थिति तत ॥ २७ ॥
ईदृग् ज्ञातेयसम्बन्धवशाकर्कशवाग्भरम् ।
श्वश्रूरश्रूणि मुञ्चन्ती वधू प्राह सगद्गदम् ॥ २८ ॥
मयि सत्या परामूर्ति कस्ते कुर्याच्चेत स्वयम् ।
विर्यते क्षुविकल्पेस्त्व गृहकर्मभरालसा ॥ २९ ॥
श्वशुरोऽपि च ते व्यग्रो यदा राजकुलादिह ।
आगन्ता च ततो देवावसरादावसञ्जिते ॥ ३० ॥
मामेवाग्रेक्ष्यति त्व तत्तथ्य मम निवेदय ।
यथा द्राग्भवदीयार्त्तिप्रतिकार करोम्यहम् ॥ ३१ ॥
सा न किञ्चिदिति प्रोच्य श्वश्रूनिर्ब धतोऽवदत् ।
युष्मत्पुत्रोऽर्धरात्रातिक्रमेऽभ्येति करोमि किम् ? ॥ ३२ ॥
श्रुत्वेत्याह तदा श्वश्रू किं नाग्रेऽजल्पि मे पुर ।
सुत स्व बोधयिष्यामि वचनै कर्कशप्रियै ॥ ३३ ॥
अद्य स्वपिहि वत्से ! त्व निश्चि ताह तु जागरम् ।
कुर्वे सर्व भल्पिष्यामि नात्र कार्याधृतिस्त्वया ॥ ३४ ॥
ओमित्यथ स्नुषा प्रोक्ते रात्रौ तद्द्वारि तस्थुषी
विनिद्रा पश्चिमे यामे रात्रे पुत्र समागमत् ॥ ३५ ॥
द्वार द्वारमिति प्रौढस्वरोऽसौ यावदूचिवान् ।
इयद्रात्रौ क आग ता मातावादीदिति स्फुटम् ॥ ३६ ॥
सिद्ध सिद्ध इति प्रोक्ते तेन सा कृतकक्रुधा ।
प्राह सिद्ध न जानेऽहमप्रस्तावविहारिणम् ॥ ३७ ॥

---

१ प्ररूढोऽस्मि सोधस २ तदाकचित्ताधू ३ सपिपासाशनायातिशीतोष्णाश्च પાઠાંતર ४ खिद्यसे પાઠાંતર

अधुनाहं क यामीति सिद्धेनोक्ते जनन्यपि ।
अन्यदा शीघ्रमायाति यथासात्कर्कशं जगौ ॥ ३८ ॥
एतावत्या निशि द्वारं विवृत्तं यत्र पश्यसि ।
तत्र याया समुद्धाटद्वारा सर्वापि किं निशा ? ॥ ३९ ॥
भवत्वेवमिति प्रोक्ते सिद्धस्तत्सान्निरीय च ।
पश्यन्ननावृतद्वारो द्वारेऽगादनगारिणाम् ॥ ४० ॥
सदाप्यनावृतद्वारं शालाया पश्यति स्म स ।
मुनीन् विविधचर्यासु स्थितान्निष्पुण्यदुर्लभान् ॥ ४१ ॥
काश्चिद्वैरात्रिकं कालं विनिद्रस्य गुरोः पुरः ।
प्रवेदयत उत्साहात्काश्चित्स्वाध्यायरङ्गिणः ॥ ४२ ॥
उत्कटिकासनान् काश्चित् कांश्चिद्गोदोहिकासनान् ।
वीरासनस्थितान् काश्चित्सोऽपश्यन्मुनिपुङ्गवान् ॥ ४३ ॥
अचिन्तयच्छमसुधानिर्झरे निर्जरा इव ।
सुस्नातशीतला एते तृष्णाभीता मुमुक्षवः ॥ ४४ ॥
मादृशा व्यसनासक्ता अभक्ता स्वगुरुष्वपि ।
मनोरथद्रुहस्तेषां विपरीतविहारिणः ॥ ४५ ॥
धिग्जन्मेदमिहामुत्र दुर्यशो दुर्गतिप्रदम् ।
तस्मात्सुकृतिनी वेला यत्रैते दृष्टिगोचराः ॥ ४६ ॥
अमीषां दर्शनात्कोपिन्याप्युपकृतं मयि ।
जनन्या क्षीरमुत्तप्तमपि पित्तं प्रणाशयेत् ॥ ४७ ॥
ध्यायन्नित्यग्रतस्तस्थौ नमस्तेभ्यश्चकार सः ।
प्रदत्तधर्मलाभाशीर्निर्ग्रन्थः प्रभुराह च ॥ ४८ ॥
को भवानिति ते प्रोक्ते प्रकटं प्राह साहसी ।
शुभङ्करात्मजः सिद्धो द्यूतान्मात्रा निषेधितः ॥ ४९ ॥
उद्धाटद्वारि यायास्त्वमोकसीयन्महानिशि ।
इयन्ती वाचना दत्ताऽप्रावृतद्वारि सङ्गतः ॥ ५० ॥
अतः प्रभृति पूज्यानां चरणौ शरणौ मम ।
प्राप्ते प्रवहणे को हि निस्तितीर्षति नाम्बुधिम् ? ॥ ५१ ॥
उपयोगं श्रुते दत्त्वा योग्यताहृष्टमानसाः ।
प्रभावकं भविष्यन्तं परिज्ञायाथ तेऽवदन् ॥ ५२ ॥

---

१ द्वारा योग्य જણાય છે द्वारं પાઠાંતર છે २ तादृशा પાઠાંતર ३ अभव्या પાઠાંતર ४ [illegible] मयि પાઠાંતર ५ निग्रन्थप्रभु પાઠાંતર

[illegible] न्वीयतेतराम् ।
[illegible] स भवादृशाम् ॥ ५३ ॥
[illegible] कातरैर्नरैः ।
[illegible] समुद्दाना पराभिधा ॥ ५४ ॥
[illegible] सर्वाङ्गीणाभयाकर ।
[illegible] निरास्वादश्च संयमः ॥ ५५ ॥
[illegible] नीचाना ग्रामकण्टका ।
[illegible] लोहमया यवा ॥ ५६ ॥
[illegible] कार्यं सुदुष्करम् ।
[illegible] रागद्वेषौ न पारणे ॥ ५७ ॥
[illegible] मत्सदृग्व्यसनास्थिता ।
[illegible] पादयुगा नरा ॥ ५८ ॥
[illegible] निशा चार्यादिवृत्तिधारिण ।
[illegible] पराभूता निर्जरैरपि ॥ ५९ ॥
[illegible] तदवस्थाया अपि हि दुष्करो भवेत् ।
[illegible] मूर्ध्नि देहि करं मम ॥ ६० ॥
[illegible] हीनो वय यस्मात्स्थिरो भव ।
[illegible] विक्षापयाम पैतृक तव ॥ ६१ ॥
[illegible] इत्युक्त्वा तत्र सुस्थिते ।
[illegible] सूरि सुविनेयस्य लाभत ॥ ६२ ॥
[illegible] भ्रात पुत्र समादधत् ।
[illegible] पर्यन्ते पर्त्नी नतानानाम् ॥ ६३ ॥
[illegible] भागात्तिस्य इत्युदिता सती ।
[illegible] धूर्ताधिष्ठितोऽयं सुतो यथा ॥ ६४ ॥
[illegible] महेला स्वगत्ताधिषणा ध्रुवम् ।
[illegible] योग्ये व्यसनी शिक्ष्यते [illegible] ॥ ६५ ॥
[illegible] प्राह प्रिये ! मत्य त्वया एतम् ।
[illegible] प्रवर्तमोऽयं यतिना नोचित [illegible] ॥ ६६ ॥
[illegible] नियाय प्रधानगार्हा [illegible] स्थिते ।
[illegible] तपोमहो मोहः पितु [illegible] ॥ ६७ ॥

इतश्चरित्रिशालायामसावुपशमोमिमि ।
आसुतोऽपूर्वसस्थान ततोऽवादि च तेन स ॥ ६८ ॥
यद्येव शमिसामीप्यस्थिति पश्यामि ते सुतं ।
अमृतेनैव सिच्येते नन्दनानन्दनस्थिते ॥ ६९ ॥
धूतव्यसनिना साध्वाचारातीतकुवेषिणाम् ।
सङ्गतो मम दृङ् पहेतु केतुरिव ग्रह ॥ ७० ॥
आगच्छ वत्स ! सोत्कण्ठा तव माता प्रतीक्षते ।
किञ्चिन्मद्वचनैर्दूना सन्तप्ता निर्गमात्तव ॥ ७१ ॥
स प्राह तात ! पर्याप्त गेहागमनकर्मणि ।
मम लीन गुरो पादारविन्दे हृदय ध्रुवम् ॥ ७२ ॥
जैनदीक्षाधरो मार्गे मार्गे निष्प्रतिकर्मत ।
आचरिष्यामि तन्मोहो भवद्भिर्मा विधीयताम् ॥ ७३ ॥
याया अपावृतद्वारे वेश्मनीत्यम्बिकावच ।
शमिसन्निध्यवस्थान मत नस्तदभूद्वच ॥ ७४ ॥
यावज्जीव हि विदधे यद्यह तत्कुलीनता ।
अक्षता स्यादिद चित्ते सम्यक्तात ! विचिन्तय ॥ ७५ ॥
अथाह सम्भ्रमाच्छ्रेष्ठी किमिद वस्तु चिन्तितम् ? ।
असङ्ख्यध्वजविक्षेय धन क सार्थयिष्यति ॥ ७६ ॥
विलस त्व यथासौख्य विदेहि निजयेच्छया ।
अविमुञ्चन्सदाचार सता श्लाघ्यो भविष्यसि ॥ ७७ ॥
एकपुत्रा तवाम्बा च निरपत्या वधूस्तथा ।
गतिस्तयोस्त्वमेवासीर्जीर्णे माजीगणस्तु माम् ॥ ७८ ॥
पित्रेत्थमुदिते प्राह सिद्ध सिद्धशमस्थिति ।
सम्पूर्ण लोभिवाणीभिस्तत्र मे श्रुतिरश्रुति ॥ ७९ ॥

---

૧ इतश्च यतिशाला પાઠાંતર ૨ गतो (જેકોબી) સૂચન છે ततो પણ અર્થ આપે છે ૩ सुत સ્થાને सुत સંશોધન અર્થમાં (જેકોબી) યોગ્ય છે મૂળ પાઠ અશુદ્ધ જણાય છે ૪ सिच्येय એ પાઠ ઉપરના પાઠાંતરો સ્વીકારતા બંધ બેસે (સૂચન જેકોબી) અથવા नेव सिच्येत પાઠાંતર ૫-स्थिते ને બદલે स्थिति પાઠાંતર છે તે સાચો અર્થ આપે છે અથવા નન્દની નન્દન स्थिते। પાઠાંતર ૬ सङ्गति પાઠાંતર વધારે યોગ્ય છે ૭ वत्स પાઠાંતર ૮ प्रदेहि પાઠાંતર

ब्रह्मणीव मनो लीनं ममातो गुरुपादयोः ।
निपत्य ब्रूहि दीक्षा (क्षां) पुत्रस्य मम यच्छत ॥ ८० ॥
इति निर्बन्धतस्तस्य तथा चक्रे शुभङ्कर ।
गुरुः प्रादात्पारिव्रज्यां तस्य पुण्ये स्वरोदये ॥ ८१ ॥
दिनैः कतिपयैर्मासमाने तपसि निर्मिते ।
शुभे लग्ने पञ्चमहाव्रतारोपणकर्मणि ॥ ८२ ॥
दिग्बन्धं श्रावयामास पूर्वतो गच्छसन्ततिम् ।
सत्प्रभुः शृणु वत्स ! त्वं श्रीमान् वज्रप्रभुः पुरा ॥ ८३ ॥
तच्छिष्यवज्रसेनस्याभूद्विनेयचतुष्टयी ।
नागेन्द्रो निर्वृतिश्चन्द्रः ख्यातो विद्याधरस्तथा ॥ ८४ ॥
आसीन्निर्वृत्तिगच्छे च सुराचार्यो धिया निधिः ।
तद्विनेयश्च गर्गर्षिरह दीक्षागुरुस्तव ॥ ८५ ॥
शीलाङ्गानां सहस्राणि त्वयाष्टादश निर्भरम् ।
वोढव्यानि विविधाममभिजात्यफलं हृदि ॥ ८६ ॥
ओमिति प्रतिपद्याथ तपः उग्रं चरन्नसौ ।
अध्येता वर्तमानानां सिद्धान्तानामजायत ॥ ८७ ॥
स चोपदेशमालाया वृत्तिं बालावबोधिनीम् ।
विदधेऽवहितप्रज्ञः सर्वज्ञ इव गीर्भरैः ॥ ८८ ॥
सूरिर्दाक्षिण्यचन्द्राख्यो गुरुभ्रातास्ति तस्य सः ।
कथां कुवलयमालां चक्रे शृङ्गारनिर्भराम् ॥ ८९ ॥
किञ्चित्सिद्धकृतग्रन्थसोत्प्रासः सोऽवदत्तदा ।
लिखितैः किं नवो ग्रन्थस्तदवस्थागमाक्षरैः ॥ ९० ॥
शास्त्रं श्रीसमरादित्यचरितं कीर्त्यते भुवि ।
यद्रसोर्मिप्लुता जीवाः क्षुत्तृड्भ्याश्च न जानते ॥ ९१ ॥
अर्थोत्पत्तिरसाधिक्यसारा किञ्चित्कथापि मे ।
अहो ते लेखकस्येव ग्रन्थः पुस्तकपूरणः ॥ ९२ ॥
अथ सिद्धकविः प्राह मनो दूनो(पि)पि नो खरम् ।
वैयोतिका तपाठानामीदृशी कविता भवेत् ॥ ९३ ॥

---

१ એક પ્રતમાં पुत्रस्य પછીનો આખો વિભાગ અને ८१ મા શ્લોકનો तस्य સુધીનો વિભાગ છોડી દીધો છે. २ नवग्रन्थैः પાઠાંતર. ३ अर्थोत्पत्ति જોઇએ (જેકોબી) સૂચના બરાબર લાગે છે. ४ મારા ધારવા પ્રમાણે वचो જોઇએ.

का स्पर्धा समरादित्यकवित्वे पूर्वसूरिणां[1] ।
खद्योतस्येव सूर्येण मादृग्मन्दमतेरिव[2] ॥ ९४ ॥
इत्थमुद्वेजितस्वान्तस्तेनासौ निर्ममे बुध ।
अन्युदुबाधसम्बद्धा प्रस्तावाष्टकसम्भृताम् ॥ ९५ ॥
रम्यामुपमितभवप्रपञ्चाख्या महाकथाम् ।
सुबोधकथिता विद्वदुत्तमाङ्गविधूननीम् ॥ ९६ ॥
ग्रन्थाव्याख्यानयोग्य[3] यदेन चक्रे शमाश्रयम् ।
अत प्रभृति सङ्घोऽत्र व्याख्यातृबिरुद ददौ ॥ ९७ ॥
दर्शिताथास्य तेनाथ[4] हसितु स ततोऽवदत् ।
ईदृक् कवित्वमाधेय त्वद्गुणाय मयोदितम् ॥ ९८ ॥
ततो व्यचिन्तयत्सिद्धो ज्ञायते यदपीह न ।
तेनाप्यज्ञानता तस्मादध्येतव्य ध्रुव मया ॥ ९९ ॥
तर्कग्रन्था मयाधीता स्वपरेपीह ये स्थिता ।
बौधप्रमाणशास्त्राणि न स्युस्तद्देशमन्तरा ॥ १०० ॥
आपप्रच्छे गुरु सम्यग् विनीतवचनस्तत ।
प्रान्तरस्थितदेशेषु गमनायोन्मनायित ॥ १०१ ॥
निमित्तमवलोक्याथ श्रौतेन विधिना तत ।
सवात्सत्यमुवाचाथ नाथप्राथमकल्पिकम् ॥ १०२ ॥
असन्तोष शुभोऽध्याये वत्स ! किञ्चिद्वदामि तु ।
सत्त्वमत्र न सत्त्वाना समये भ्रमये धियां[5] ॥ १०३ ॥
भ्रान्त चेत कदापि स्याद्धेत्वाभासैस्तदीयकै ।
अर्थी तदागमश्रेणे स्वसिद्धान्तपराङ्मुख ॥ १०४ ॥
उपार्जितस्य पुण्यस्य नाश त्व प्राप्स्यसि[6] ध्रुवम् ।
निमित्तत इद मन्ये तस्मान्मात्रोद्यमी भव ॥ १०५ ॥
अथ चेदवलेपस्ते गमने न निवर्तते ।
तथापि मम पार्श्वं त्वमागा वाचा ममैकदा ॥ १०६ ॥
रजोहरणमस्माक व्रताङ्ग न समर्पये ।
इत्युक्त्वा मौनमातिष्ठद्गुरु[7] चित्तव्यथाधर ॥ १०७ ॥

---

૧ पूर्वसूरिणाम् ७ट्ठी विभक्ति વધારે ઠીક લાગે છે ૨ रिह પાઠાંતર ૩ ग्रथव्या પાઠાંતર છે સૂચન ગ્રન્થ-બરાબર અર્થ આપે છે ૪ नाथ જોઇએ (જેકોબી) આ સૂચના બરાબર લાગે છે પાઠ અશુદ્ધ જણાય છે ૫ धिया પાઠાંતર વધારે સમીચીન છે सत्त्व સાથે सत्य પાઠાંતર ૬ प्राप्यसि પાઠાંતર ૭ गुरु સ્થાને गुह સૂચન પાઠાંતર પણ તે છે

प्राह सिद्ध श्रुतीच्छादयित्वा शान्त हि कल्मषम् ।
अमङ्गल प्रतिहतमत्तम च इदश [1] ॥ १०८ ॥
चक्षुरुद्घाटित येन मम ज्ञानमय मुदा ।
पुनस्तद्यामयेत्को हि धूमायितपरोक्तिभि [2] ॥ १०९ ॥
अन्य वच वच नाथ [3] मयि पूर्वैरदाहृतम् ।
क कुलीनो निजगुरुमयुग परित्यजेत् ॥ ११० ॥
मन कदापि मुच्येत चेद्गुरुसमाश्रि ।
तथापि प्रभुपादानामादश विदधे ध्रुवम् ॥ १११ ॥
(दुरध्येयानि बौद्धाना शास्त्राणीति श्रुतश्रुति ।
स्वप्रज्ञाया प्रमाण तद् लप्स्ये तद्रुपिलाप्यनि ॥)
इत्युक्त्वा प्रणम्याथ स जगाम यथेप्सितम् ।
महाबोधाभिध बाद्धपुरमन्यत्रवेषभृत् ॥ ११२ ॥
कुशाग्रीयमतेस्तस्याग्र्येनापि प्रबोधत ।
चित्तभ्रमदशास्त्राणि तेषामासीद्यमत्कृति ॥ ११३ ॥
तस्याङ्गीकरणे मन्त्रस्तेषामासीद्दुरासद ।
तमस्युद्योतको रत्नमाप्य माप्यस्यमाश्रयेत् ॥ ११४ ॥
तादृग्वच प्रपञ्चैस्तैरदैर्गदर्कैरपि ।
त विप्रलम्भयामासुर्मोनयन्तीरवा रसात् ॥ ११५ ॥
शनैर्भ्रान्तमनोवृत्तिर्बभूवासौ यथा तथा ।
तदीयदीक्षामादत्त जैनमार्गातिनि स्पृह ॥ ११६ ॥
अन्यदा तैर्गुरुत्वेऽसौ स्थाप्यमानोऽवदन्नु ।
एकवेल मया पूर्व सवीक्ष्या गुरवो ध्रुवम् ॥ ११७ ॥
इति प्रति ज्ञात यस्मात्तत्प्रे तत्प्रतिश्रवम् ।
सत्यसन्धस्त्यजेत्तत्कस्तत्र प्रहिणुताथ माम् ॥ ११८ ॥
इति सत्यप्रतिज्ञत्वमतिचारु च सौगते ।
मन्यमानास्तत प्रेपु स चागाद्गुरुसन्निधौ ॥ ११९ ॥

---

१ व्यामयत् સ્થાને विनिमयेत् સૂચન (પ્રો જેકોબી) અર્થ બદલો કરવો આમય એટલે વ્યાધિ ઉપરથી ક્રિયાપદ व्यामयत् થયુ છે એમ મારુ ધારવુ છે
२ तमसि उद्योति का (સૂચન જેકોબી) આ વધારે બંધ બેસે છે उद्योतिने रत्न સાથે દ્વિ એકવચન (નપુ) લેવુ ३ पूर्व પાઠાતર ४ सचेतन અથવા स्व मतीरत પાઠાતર અશુદ્ધ જણાય છે

गत्वाथोपाश्रये सिंहासनस्थं वीक्ष्य त प्रभुम् ।
ऊर्ध्वस्था न शुभा यूयमित्युक्त्वा मौनमास्थित ॥ १२० ॥
गर्गस्वामी व्यमृक्षच्च सज्जते तदिद कुलम् ।
अनिमित्तस्य जैनीवाग् नान्यथा भवति ध्रुवम् ॥ १२१ ॥
अस्माक ग्रहवैषम्यमिद जज्ञे यदीदृश ।
सुविनेयो महाविद्वान् परशास्त्रप्रलम्भित ॥ १२२ ॥
तदुपायेन केनापि बोध्योऽसौ यदि भोत्स्यते ।
तदस्माक प्रिय भाग्यैरन्यत् कि बहूक्तिभि ? ॥ १२३ ॥
ध्यात्वेत्युत्थाय गुरुभिस्त निवेश्यासनेऽर्पिता ।
चैत्यवन्दनसूत्रस्य वृत्तिर्ललितविस्तरा ॥ १२४ ॥
ऊचुश्च यावदायाम कृत्वा चैत्यनतिं नयम् ।
ग्रन्थस्तावदय वीक्ष्य इत्युक्त्वा तेऽगमन् बहि ॥ १२५ ॥
तत सिद्धश्च त ग्रन्थ वीक्ष्यमाणो महामति
व्यमृशत्किमकार्य तन्मयारब्धमचिन्तितम् ? ॥ १२६ ॥
कोऽन्य एवविधो मादृगविचारितकारक ।
स्वार्थभ्रंशे परास्यानैर्मणि काचेन हारयेत् ॥ १२७ ॥
मदोपकारी स श्रीमान्हरिभद्रप्रभुर्यत ।
मदर्थमेव येनासौ ग्रन्थोऽपि निरमाप्यत ॥ १२८ ॥
आचार्य हरिभद्रो मे धर्मबोधकरो गुरु ।
प्रस्तावे भावतो हन्त स एवाद्ये निवेदित ॥ १२९ ॥
अनागत परिज्ञाय चैत्यवन्दनसश्रया ।
मदर्थ निर्मिता येन वृत्तिर्ललितविस्तरा ॥ १३० ॥

विष विनिर्धूय कुवासनामय,
व्यचीचरद्य कृपया मदाशये ।
अचिन्त्यवीर्येण सुवासनासुधा
नमोऽस्तु तस्मै हरिभद्रसूरये ॥ १३१ ॥

---

૧ कल्मम् પાઠાંતર સૂચ। फल्मम् ૨ नयम् સ્થાને वयम् જોઇએ મૂળ અશુદ્ધ જણાય છે ૩ महोपकारी (સૂચન પ્રો જેકોબી) ૪ આની સાથે ઉપમિતિ ગ્રંથની પ્રશસ્તિ સરખાવો આઠમા પ્રસ્તાવની આખરે મૂળ પણ આપવામા આવશે ૫ ઉપમિતિમા निवेदित છે ૬ સદર પ્રશસ્તિમા આ શ્લોક પહેલા ૧૩૧ મો આવે છે ૭ मदर्थैव कृता એવો પાઠ સદર પ્રશસ્તિમા છે

किं कृत्वा च मया शिष्याभासेनाथ गुरुर्मम ।
विज्ञायैतन्निमित्तेनोपकर्तुं त्वाह्वयन्मिषात् ॥ १३२ ॥
तदङ्घ्रिरजसा मौलिं पावयिष्येऽधुनानिशम् ।
आगतस्य कथयिष्यामि गुरुः स्याद्यद्यनीदृशः ॥ १३३ ॥
तथागतमतिभ्रान्तिगता मे ग्रन्थतोऽमुतः ।
कोद्रवस्य यथा शस्त्राघाततो मदनभ्रमः ॥ १३४ ॥
एवं चिन्तयतस्तस्य गुरुर्बाह्यभुवस्तनः ।
आगतस्तदृशः पश्यन् पुस्तकस्य मुदं दधौ ॥ १३५ ॥
नैषेधिकीमहाशब्दं श्रुत्वोर्द्ध्वं सम्भ्रमादभूत् ।
प्रणम्य रूक्षयामास शिरसा तत्पदद्वयम् ॥ १३६ ॥
उवाच किंनिमित्तोऽयं मोहस्तव मयि प्रभो ! ।
कारयिष्यन्ति चैत्यानि पश्चात्किं मादृशोऽधमाः ॥ १३७ ॥
उन्मीला दूषकाः स्फोटस्फुटत्रेदनविद्रुहः ।
स्वादविघ्नाश्चला दन्ता कुशिष्याश्च गताः शुभाः ॥ १३८ ॥
आहूतो मिल्नव्याजाद्बोधायैव धुरं प्रभो ! ।
हारिभद्रस्तथा ग्रन्थो भवता निदधे करे ॥ १३९ ॥
भग्नभ्रमः कुशास्त्रेषु प्रभुं विज्ञपये ततः ।
स्वस्यान्तेवासिपाशस्य पृष्ठे हस्तं प्रदेहि मे ॥ १४० ॥
देवगुर्वायवक्षोत्थमहापापस्य मे तथा ।
प्रायश्चित्तं प्रयच्छाद्य दुर्गतिच्छित्कृपा गुरुः ॥ १४१ ॥
अथोवाच प्रभुस्तत्र करुणाशरणाशयः ।
आनन्दाश्रुपरिश्रुत्या परिक्लिन्नोत्तरीयकः ॥ १४२ ॥
मा खेदं वत्स ! कार्षीस्त्वं को वनीवच्यते[१] नवा ।
पानशौण्डैरिवाभ्यस्तकुतर्कमदविह्वलैः ॥ १४३ ॥
नाहं त्वां धूर्तितं[२] मन्ये यद्वचो विस्मृतं न मे ।
मदेन विकलः कोऽपि त्वां विना प्राक्श्रुतं स्मरेत् ॥ १४४ ॥
वेषादिधारणं तेषां विश्वासायापि सम्भवेत् ।
अतिभ्रान्तिं च नाग्राहं मानये तव मानसे ॥ १४५ ॥
प्रख्यातवक्तृकप्रश्नैज्ञातदास्त्रार्थमर्मकः ।
कः शिष्यस्त्वादृशो गच्छेऽतुच्छे मच्चित्तविभ्रमः ॥ १४६ ॥

---

१ वनीवच्यते પાઠાંતર वनीवच्यते સૂચન જેકોબી ૨ धूर्तितं સ્થાને धूर्वितं સાચું રૂપ જોઇએ એવો પ્રો. જેકોબીનો મત છે ३ प्रणा પાઠાંતર.

इत्युक्तिभिस्तमानंन्दे प्रायश्चित्त तदा गुर ।
प्रददेऽस्य निजे पट्टे तथा प्रातिष्ठिपच्च तम् ॥ १४७ ॥
स्वय तु भूत्वा निस्सङ्गस्तुङ्गरङ्गभुव तदा ।
हित्वा प्राच्यर्षिचीर्णाय तपसेऽरण्यमाश्रयत् ॥ १४८ ॥
कायोत्सर्गी कदाप्यस्थादुपसर्गसहिष्णुधी ।
कदापि निर्निमेपाक्ष प्रतिमाभ्यासमाददे ॥ १४९ ॥
कदाचित्पारणे प्रान्ताहारधारितशम्बरम् ।
कदाचिन्मासिकाद्यैश्च तपोभि कर्म सोऽक्षिपत् ॥ १५० ॥
एव प्रकारमास्थाय चारित्र दुश्चर तदा ।
आयुरन्ते विधायाथानशन स्वर्ययौ सुधी ॥ १५१ ॥
इतश्च सिद्धव्याख्याता विख्यात सर्वतोमुखे ।
पाण्डित्ये पण्डितमंन्यपरशासनजित्वर ॥ १५२ ॥
समस्तशासनोद्योत कुर्वन्सूर्य इव स्फुटम् ।
विशेषतोऽवदातैस्तुं कृतनिर्वृतिनिर्वृति ॥ १५३ ॥
असङ्ख्यतीर्थयात्रादिमहोत्साहै प्रभावना ।
कौरयद्धार्मिके सिद्धो यच सिद्धि परा दधौ ॥ १५४ ॥
श्रीमत्सुप्रभदेवनिर्मलकुलालङ्कारचूडामणि ।
श्रीमन्माघकवीश्वरस्य सहजप्रेक्षापरीक्षानिधि ॥
तद्वृत्त परिचिन्त्य कुग्रहपरिस्पन्द कथञ्चित्कलि ।
प्रागल्भ्यादपि सङ्गत त्यजत भो लोकद्वये सिद्धये ॥ १५५ ॥
श्रीचन्द्रप्रभसूरिपट्टसरसीहसप्रभ श्रीप्रभा
चन्द्र सूरिरनेन चेतसि कृते श्रीरामलक्ष्मीभुवा ।
श्रीपूर्वर्षिचरित्ररोहणगिरौ सिद्धर्षिवृत्ताख्यया ।
श्रीप्रद्युम्नमुनीन्दुना विशदित शृङ्गो जगत्सख्यया ॥ १५६ ॥

इति श्रीसिद्धर्षिप्रबन्ध ।

---

१ समानिन्ये पाठांतर २ पण्डितमन्य पाठांतर ३ अवदातैस्तु पाठ ४ कारयन् पाठ ५ सहजापेक्षा पाठांतर सहज ६ कनि जोइओ (सूचन जकोबी)

શ્રી પ્રભાવકચરિત્રમાંથી

શ્રી સિદ્ધર્ષિસૂરિનો પ્રબંધ (ચૌદમું શૃંગ)

બુદ્ધિ, અંકુશ અને ધ્યાનના ઘર બની ગયેલા શ્રી સિદ્ધર્ષિ જેમના ગ્રંથો હાલ પૃથ્વીમા [1]નિર્ગ્રંથમતમા ગ્રંથપણાને પામી ગયા છે તેઓ કલ્યાણલક્ષ્મી આપો ૧. અત્યત સરકાર પામેલી (પરિપક્વ થયેલી) શ્રી સિદ્ધર્ષિ પ્રભુની વાણી જેની ઉપાસના કરવાથી અનાદિ કાળથી લાગેલા અવિદ્યાના સસ્કારો નાશ પામી જાય છે તે તમારૂ રક્ષણ કરો ૨. જેનો પૂર્વજ (વડીલ) વિદ્વાનોનો અગ્રેસર સુપ્રભ થયો હતો અને અતિ ઉત્તમ ભાગ્ય લક્ષ્મીવાળો કવીશ્વર માઘ જેનો બંધુ થતો હતો ૩. જડ આશયવાળાને (મદ બુદ્ધિવાળાને) ત્રાસ આપનાર (ધ્રુજાવી દેનાર), આખા રાજાઓના સમૂહને ચમત્કાર ઉત્પન્ન કરનાર અને સર્વ પાપસમૂહને વારનાર તેમનુ (શ્રી સિદ્ધર્ષિનુ) ચરિત્ર હુ હવે વર્ણવીશ ૪. નિરતર યુવાન રહેલી લક્ષ્મીનુ ધામ ગુર્જર (ગુજરાત) દેશ છે જેમા ઘરડપણ તો માત્ર વેશ (કપડા)માજ દેખાય છે અને જે દેશ લડાઇ કરવાને તૈયાર થઇ રહેલ અન્ય બહારના રાજાઓને જીતવો ઘણો જ મુશ્કેલ છે ૫. આખી પૃથ્વીનુ જાણે મુખ (મ્હોડુ) હોય તેવુ ત્યા (એ દેશમા) શ્રીમાલ નામનુ શહેર છે, જ્યા મદિર ઉપર આવી રહેલ શિખરો મુગટને સ્થાને દીપી રહેલ છે[2] ૬. ત્યા મહેલો સખ્ત વાગણ (કોટ વિગેરે)થી સુશોભિત છે ત્યાના રાજમાર્ગો મદમસ્ત હાથીઓથી શોભી રહેલ છે ૭. ત્યા જૈન મદિરો નવા તાજા ધૂપની ગધથી મઘમઘાયમાન થઇ રહેલા છે, મહાન્ ઋષિઓ તદન નિ સગ થઇ ગયેલા છે અને પોતાના સગાસબધીનો આશ્રય જરા પણ કરતા-ઇચ્છતા નથી ૮. ત્યા શ્રી વર્મલાત નામનો રાજા હતો એણે હાથીઓ અને ઘોડાઓના સમૂહથી પોતાના શત્રુવર્ગને દૂર મેંકી દીધો હતો, એ શત્રુઓના મર્મભાગને ભેદી

---

૧ નિર્ગ્રંથ અહીં ગ્રંથ શબ્દ શ્લેષ છે (૧) ગ્રંથ એટલે બધન જૈન મતને નિર્ગ્રંથપ્રવચન કહેવામા આવે છે તેવા મતમા (૨) ગ્રંથ એટલે પુસ્તકપણાને જેમની કૃતિઓ પામી ગઇ છે એટલે જેમની કૃતિ બહુ પ્રસિદ્ધ થયેલી છે એવા

૨ પૃથ્વી આખી શરીર રૂપે તેનુ મુખ આ નગર તેમા ચૈત્યોપરના શિખરો ને મુગટ રૂપે આખી ઉપમા બરાબર ઘટાવી છે

નાખનાર હતો અને જાતે (અપરાધને અંગે) અક્ષમ (ક્ષમા નહિ કરનારો) હતો ૯. એ રાજાને સુપ્રભદેવ નામનો મંત્રી હતો એ જગતનો (સર્વ લોકોનો) પણ [1]મિત્ર હતો, એ સર્વ વ્યાપારની મુદ્રાનો[2] ધારણ કરનારો હતો અને દુર્જન મનુષ્યોના મુખ ઉપર મહોર છાપ કરનારો હતો (તેને બંધ કરી દેનારો હતો) ૧૦. દેવો અને [3]ઉશનો એની રાજ્યનીતિ અને વ્યવહારરીતિ જોઇને વિષ્ણુપદનુ અવલંબન કરીને તપ કરવા સારુ આકાશમા જ રહ્યા છે ૧૧. એના જાણે બન્ને ખભા હોય તેવા આખી દુનિયાનો ભાર ઉપાડવાને સમર્થ બે પુત્રો હતા પ્રથમ મોટો પુત્ર વિખ્યાત ચરિત્રવાળો દત્ત હતો અને બીજો શુભકર હતો ૧૨. પ્રથમ પુત્ર દત્ત જે લક્ષ્મીની બાબતમા ઇન્દ્રને મળતો હતો તે પોતાના ઉપર આધાર રાખનારને લક્ષ્મી સારી રીતે આપનાર હતો, પોતાનુ સંપૂર્ણ ધ્યાન શુદ્ધ ધર્મમા રાખનારી બુદ્ધિવાળો હતો અને ખરાબ કૃત્યમા કોઇ પણ વખત પ્રવૃત્તિ કરનારો ન હોતો ૧૩. તેના મહેલના શિખર ઉપર ફરકી રહેલ કોટિધ્વજની ધજાના[4] છેડામા ઝબકી રહેલી લક્ષ્મી જાણે જળમાથી જ જન્મેલી[5] હોય તેમ તેની પાસેથી કદિ ચાલી ગઇ જ નહિ, દૂર ગઇ જ નહિ ૧૪. તેને (દત્તને) શ્રી માઘ નામનો પુત્ર હતો—જે ભોજરાજનો બાળમિત્ર હતો, જે કૃતિ કરનારાઓમા શ્રેષ્ઠ હતો, જે દેવી સરસ્વતીના રથ જેવો હતો, જે વર્તનની બાબતમા ચંદન જેવો (સુવાસિત અને સુંદર, ઘસારો ખાનાર અને શાંતિ કરનાર) હતો ૧૫. જેણે (માઘે) શિશુપાલવધ નામનુ કાવ્ય બનાવીને આ કાળના લોકોને સરસ્વતી દેવીના રસનો સારાસાર સારી રીતે ચખાડી આપ્યો

---

૧ રાજાનો મંત્રી હોવા છતા લોકોનો મિત્ર હતો રાજ્ય પ્રજા બન્નેનુ હિત કરનાર હતો આ ગુણ બહુ અલ્પ સ્થાનકે સાથ હોય છે

૨ વ્યાપારની મુદ્રા Chancellor of Exchequer વ્યાપારવૃદ્ધિ ઉપર ધ્યાન રાખનારો

૩ ઉશન શુક્ર એ ધર્મશાસ્ત્રના કર્તા કહેવાય છે રાજનીતિ રીતિ જોઇને દેવો અને શુક્રો તો આકાશમાજ રહે છે, પૃથ્વીપર આવવાનો વિચાર કરતા નથી

૪ અગાઉ કરોડ મહોર થાય તેના ઘરપર ધજા ઉડતી હતી તે કોટિધ્વજ તેટલા માટે કહેવાતા અને છપ્પન કરોડ થયે ઘરે ભેરી (નોબત શરણાઇ) વાગતા ત્યારે 'છપ્પન ઉપર ભેરી વાગી' એમ કહેવાતુ

૫ જલજન્મ એટલે કમળ પણ થાય એ જલાંતર હોય છે એટલે લક્ષ્મી અહીં કમળ જેવી શોભે છે પુરાણ પ્રમાણે લક્ષ્મી પણ સમુદ્રમથન કાળે જળમાથી નીકળેલ છે તેનુ પણ સૂચવન જણાય છે

છે અને જે કાવ્ય તેની શાશ્વત (હમેશની) યાદગીરી છે ૧૬. શ્રી માઘ જેના કાવ્ય રૂપી ગંગાની ઉર્મિના છાંટાના (શીકર)થી ચિત્તની જડતા (મંદતા) દૂર થઇ જાય છે તે અતિ ઊંડી બુદ્ધિવાળો હતો અને વખાણને પાત્ર હતો તે કોની પ્રશંસાને પાત્ર ન થાય? ૧૭. હવે બીજો પુત્ર શુભંકર શ્રેષ્ઠી હતો તે આખી દુનિયાનું ભલું કરનાર હતો એના દાનસબંધી એટલા બધા અદ્ભુત ગીતો ગવાતા હતા કે તેથી ઇંદ્ર પણ રાજી થઇ ગયો હતો ૧૮. લક્ષ્મીપતિ (કૃષ્ણ)ને જેમ લક્ષ્મી હતી તેવી તેને લક્ષ્મી નામની સ્ત્રી હતી એણે આખી દુનિયામાં પ્રસિદ્ધ સીતા વિગેરે સતીઓને સાચી[1] કરી બતાવી હતી ૧૯. (તેઓનો) સિદ્ધ નામથી પ્રસિદ્ધ થયેલ એક પુત્ર હતો, એ ઇંદ્રના નંદનવનના આભૂષણ જેવો હતો, દેવતાઓને જેમ કલ્પવૃક્ષ ઇચ્છા પૂરે તેમ માગનારાઓને એ ઇચ્છા પ્રમાણે દાન આપનારો હતો ૨૦. ધન્યા નામની એક યોગ્ય ખાનદાન કુળની કન્યા સાથે એના માતપિતાએ એનો વિવાહ કર્યો હતો એની સાથે [2]દોગુંદક દેવોની પેઠે એ વિષયસુખ ભોગવતો હતો ૨૧. વખતના વહેવા સાથે એ જુગટું રમવાનો અત્યંત શોખીન થઇ ગયો અને પોતાની સ્ત્રીસાથેના સંસાર-વહેવારથી દૂર થતો ચાલ્યો અહાહા! વિદ્વાન્-સમજુ માણસોને પણ પોતાના કર્મ ઉપર વિજય મળવો મુશ્કેલ છે! કર્મ કોઇને છોડતા નથી ૨૨ એના પિતાએ માતાએ ગુરૂજનોએ ભાઇઓએ સબંધીઓએ અને મિત્રોએ તેને જુગટાથી ઘણો વાર્યો, બહુ બહુ રીતે સમજાવ્યો પણ એ હરામચાળાથી એ પાછો હઠ્યો નહિ ખરેખર, વ્યસન (પડેલી કે પડતી ટેવ)ને વારવું ઘણું મુશ્કેલ છે. ૨૩. જ્યારે એ વાત બહુ વધતી ચાલી ત્યારે ગુપ્ત રહી શકી નહિ, જાહેર થઇ ગઇ અને એ તો જુગટું રમવામાં એકતાન લગાવી રહેલા ધૂતારાઓને સંપૂર્ણ વશ થઇ રહ્યો અને સદાચારથી તદ્દન દૂર દૂર જતો ચાલ્યો ૨૪. એણે જુગટા ઉપર પોતાનું ધ્યાન એવું લગાવ્યું કે એમાં એ યોગીની[3] પેઠે એકચિત્ત થઇ ગયો

---

૧ એને જોઇને સીતા વિગેરે સતીઓ જરૂર થઇ હશે કવિની કલ્પનામાં જ નહિ હોય એમ ખાત્રી થતી હતી

૨ દોગુંદક દેવ એ એક જાતિના દેવો છે બહુ સુખ ભોગવનારા છે ઇંદ્રિય સુખમાં આસક્ત છે અને આખી જીંદગીમાં એકસરખા વિષયસુખનો અનુભવ કરે છે

૩ યોગીની એકતાનતા અને પરીષહસહન અત્ર સરખાવવા યોગ્ય છે યોગી સર્વ સહન કરે છે ખેલાડી જેટલા દુઃખો વેઠે છે પણ આશયમાં ફેરફાર હોવાથી ફળમાં મોટો તફાવત પડે છે

અને વિચારપૂર્વક તરસ સહન કરવા લાગ્યો, ભૂખ સહન કરવા લાગ્યો, ઠંડી ખમવા લાગ્યો, ગરમી ખમવા લાગ્યો, પણ માત્ર એ સાધુ પુરૂષ કે ભલા માણસના વાક્યથી હજુ ડરતો હતો ૨૫. અડધી રાત્ર (મધરાત) ગયા છતા પણ એ પોતાને ઘરે આવતો ન હોતો એકલી એની પત્ની એની રાહ જોઇ રહેતી હતી અને એમ એ બિચારી દરરોજ વાટ જોયા જ કરતી હતી ૨૬. ગતોના ઉજાગરાથી એની (ધન્યાની) તદુરસ્તી તદ્દન બગડી ગઇ અને ઘરના કામમા આખો દિવસ પરોવાયલી રહેતી હોવાને લઇને એ શરીરે ઘણી લેવાઇ ગઇ એવી તેની સ્થિતિ થઇ ગઇ હતી તેથી તેની સાસુ (લક્ષ્મી દેવી) આખોમાથી આસુ સારતી તેની સાથેના ગાઢ સબધને લઇને કર્કશ વાણીએ ડુસકા ભરતી ભરતી તેને (વહુને) એક દિવસ કહેવા લાગી—૨૭-૨૮. "હુ બેઠી છુ ત્યા સુધી તારૂ અપમાન કે તારો તિરસ્કાર કરનાર કોણ છે ? તેથી કોઇ ખોટા સાચા વિકલ્પોથી તુ ઘરકામમા પૂરતુ ધ્યાન આપી શકતી નથી એમ જણાય છે તારા સાસરાજી પણ કામકાજમા બહુ વ્યાકુળ રહે છે, હમણા તેઓશ્રી દરબારમાથી આવશે અને પ્રભુપૂજાની સામગ્રી વિગેરે તૈયાર નહિ જુએ તો મારા ઉપર ગુસ્સે થશે, માટે તુ મને સાચે સાચુ કહી દે, જેથી તને થતી પીડાનો હુ એકદમ ઉપાય કરૂ" ૨૯-૩૧. ધન્યાએ જવાબ આપ્યો "કાઇ નથી"—આ પ્રમાણે કહ્યા પછી સાસુએ બહુ આગ્રહ કર્યો ત્યારે તે બોલી "તમારા પુત્ર અ-ડધી રાત ગયા પછી બહુ મોડા આવે છે ! હુ શુ કરૂ ?" ૩૨. પુત્ર વધૂની હકીકત સાભળી સાસુજીએ કહ્યુ "અરે ! આ વાત ત મને અત્યાર પહેલા કેમ ન કહી ? હુ જાતે જ છોકરાને કડવા અને મીઠા વચનોથી ઠેકાણે લઇ આવીશ દીકરી ! તુ આજે સુઇ જજે, તારા મનમા જરા પણ ચિંતા રાખીશ નહિ આજે રાત્રે હુ ઉજાગરો કરીશ અને બધી વાત સભાળી લઇશ તુ તારા મનમા જરા પણ અધીરપ રાખીશ નહિ" ૩૩-૩૪. પુત્રવધૂએ એ વાત કબૂલ કરી તે રાત્રે સાસુ (લક્ષ્મીદેવી) જરા પણ ઉંઘ લીધા વગર ઘરના બારણા પ-છવાડે રહી રાત્રિને છેલ્લે પહોરે (ત્રણ વાગ્યા પછી) પુત્ર (સિદ્ધ) આવ્યો ૩૫. ઉચે સ્વરે તેણે કહ્યુ કે 'બારણા ઉઘાડો, બારણા ઉઘાડો' એટલે અદરથી માતાએ સભળાય તેવી રીતે કહ્યુ 'અરે ! અત્યારે મોડી રાત્રે કોણ આવ્યો છે ?' ૩૬. બહારથી સિદ્ધે જવાબ

૧ આર્યસ્ત્રીનુ સતીત્વ જોવા લાયક, અનુસરવા લાયક, વિચારવા લાયક છે

આપ્યો 'એ તો હુ સિદ્ધ છુ, સિદ્ધ છુ' એટલે માતાએ ખોટો ક્રોધ કરીને અદરથી જવાબ આપ્યો[1]-'આવા વખત ઠેકાણા વગરના રખડુ કોઇ સિદ્ધને હુ ઓળખતી નથી' ૩૭ 'અરે! પણ અત્યારે હુ ક્યા જઉ?' એમ સિદ્ધે બહારથી કહ્યુ એટલે ફરીનાર એ જલ્દી વખ તસર આવી જાય એવા હેતુથી વધારે કડક ભાષામા માતા ઘરમાથી બોલી—૩૮. "આટલી રાત્રે જેના બારણા ખુલ્લા હોય એમ તુ જો તેને ત્યા તુ જા, શુ આખી રાત બારણા ઉઘાડા રખાય!" ૩૯. "ભલે, એમ કરીશ" એમ બોલીને ત્યાથી સિદ્ધ ચાલ્યો અને ત્યાથી થઇને [2]અણગારો (સાધુ)ના બારણા ઉઘાડા જોઇને તેમને બારણે ગયો ૪૦. સર્વદા ઉઘાડા દ્વારવાળા મોટા ઓરડા (હોલ)મા એણે નજર નાખી તો પુણ્યનગરના પ્રાણીઓને (જોવા પણ) દુર્લભ એવા મુનિઓ જૂદા જૂદા પ્રકારની ક્રિયાઓ-અનુષ્ઠાનો કરી રહ્યા હતા ૪૧. ત્યા એણે મહાત્મા મુનિઓને જોયા કોઇ તુર્તમા જાગેલા ગુરુમહારાજ પાસે [3]કાળગ્રહણ લેતા હતા, કોઇ પોતાના અભ્યાસમા લાગી ગયા હતા, કોઇ [4]ઉત્કટિક આસને બેઠેલા હતા, કોઇ [5]ગોદોહિકાસને બેઠા હતા, કોઇ [6]વીરાસને બેઠા હતા ૪૨-૪૩. (એવા સાધુઓને જોઇને) એણે (સિદ્ધે) વિચાર કર્યો-કે ખરેખર શમ (શાતિ) રૂપ [7]અમૃ-

૧ માતાનુ વાત્સલ્ય મજાતુ છે પણ પુત્રનો સ્વભાવ પારખી શકી નથી એમ જણાય છે

૨ **અણગાર** એટલે જેને ઘર ન હોય તે नास्ति अगार यस्य સાધુના દ્વાર એટલે ઉપાશ્રયના બારણા રાત્રે પણ ખુલ્લા જ રહેતા એમા જોખમ જ હોય નહિ એટલે ચોરનો ભય નહિ આ વાત વિચારવા યોગ્ય છે

૩ **કાળગ્રહણ** યોગવહનની ક્રિયામા સાધુ રાત્રે કાળગ્રહણ કરે છે એ યોગનુ એ વિધાન છે

૪ **ઉત્કટિકાસન** ડોક અને પગના તળીઆનો યોગ તેમા થાય છે (યોગશાસ્ત્ર-ચતુર્થ પ્રકાશ, શ્લોક ૧૩૨)

૫ **ગોદોહિકાસન** પગની પાની જમીનને અટકે નહિ ત્યારે ગોદોહિકાસન થાય છે (યોગશાસ્ત્ર-શ્લોક ૧૩૨)

૬ **વીરાસન** જેમા ડાબો પગ જમણા સાથળપર તથા જમણો પગ ડાબા સાથળપર કરાય છે તે વીરાસન (યોગશાસ્ત્ર-ચતુથ પ્રકાશ ૧૨૬) અથવા અ ય મતે પૃથ્વીપર પગ રાખી સિંહાસનપર બેસી સિંહાસનને ખેસવી લેવુ તેને વીરાસન કહે છે (૧૨૮) પતજલીના મતે ઊભા રહી એક પ। જમીનપર અને બીજો ઘુ ણ સુધી ઊંચો ઊભો રાખવો તે વીરાસન

૭ દેવતાઓ અમૃતનુ પાન કરે છે મુનિઓ શમરૂપ અમૃતનું પાન કરે છે દેવતાઓ નિર્જરા (ઘ પણ વગરના) છે મુનિઓ નિર્ઝર (વાવડી)માથી અમૃત પાન કરનારા છે

તની વાવડીમા તેઓ દેવતાની પેઠે સારી રીતે ન્હાઇને શીતળ થઇ ગયેલા છે, તૃષ્ણાથી હરી ગયેલા છે અને ખરેખરા મોક્ષના અર્થી છે પણ મારા જેવા તો વ્યસનમા આસક્ત છે, પોતાના ખૂદ વડીલો તરફ પણ અભક્તિ રાખનારા છે, (વડીલોના) મનોરથનો મોટો દ્રોહ કરનારા છે અને (એમના વર્તન કે સમ્પ્રદાયથી) તદ્દન ઊલટા ચાલનાવાળા છે ખરેખર આ ભવમા અપજશ આપનાર અને પરભવમા દુર્ગતિ પ્રાપ્ત કરાવનાર મારા આવા જન્મને ધિક્કાર પડો! મારૂ જીવતર નકામુ છે! ખરેખર એટલા માટે આજનો વખત મારે માટે તો ખરેખરો મારો છે, ભાગ્યવાળો છે, કે જે વખતે આવા (મહાત્માઓ) મારી નજરે પડ્યા! મારી માતાજી આજે મારા ઉપર ગુસ્સે થઇ ગયા, પણ તેમ કરીને તેમણે આ મહાત્માઓના દર્શન કરવાની મને તક આપી તેથી ખરેખર, તેમણે મારા ઉપર મોટો ઉપકાર કર્યો છે સાચી વાત છે કે દૂધ ગરમ થયેલુ હોય તો પણ પિત્તનુ શમન કરે છે. ૪૪–૪૭. ઉપર પ્રમાણે વિચાર કરતો સિદ્ધ ત્યા ઊભો રહ્યો અને તેમને તેણે પછી નમસ્કાર કર્યાં એટલે ગુરૂમહારાજે તેને ધર્મલાભ આપ્યો અને તેઓશ્રી બોલ્યા–૪૮. "અરે ભાઇ! તમે કોણ છો?" આ પ્રમાણે ગુરૂ મહારાજે પૂછ્યુ એટલે એ સાહસિક નર બોલી ઉઠ્યો "સાહેબ! હુ શુભકરનો પુત્ર છુ, સિદ્ધ મારૂ નામ છે, જુગારને કારણે માએ મને ઘરમા જતો અટકાવેલો છે 'આવી મોડી રાતે જેનુ બારણુ ઉઘાડુ હોય ત્યા તુ જા'–આટલી [1]શિખામણ તેમણે મને આપી છે હુ તેથી ઉઘાડા બારણાવાળા ઘરમા આવી પહોંચ્યો છુ હવે તો આપ પૂજ્યશ્રીના ચરણકમળ મારે માન્ય છે, પૂજ્ય છે વહાણ પ્રાપ્ત થયા પછી કોણ સમુદ્રને તરવાની ઇચ્છા કરે નહિ! ૪૯–પર. ગુરૂમહારાજે શ્રુતજ્ઞાનનો ઉપયોગ[2] મૂક્યો તો એ ભવિષ્યમા પ્રભાવક[3] થશે એમ જાણીને તથા તેની યોગ્યતા[4] જોઇને પોતે

---

૧ શિખામણ લક્ષ્મીદેવીએ ઘરમા રહી મ્હેણુ માર્યું તેને એણે શિખામણ ગણી લીધી સયોગબળ કેવુ કામ કરે છે તે વિચારવા યોગ્ય છે

૨ શ્રુત જ્ઞાનનો ઉપયોગ મૂકે તો નજર પહોંચાડી ભવિષ્યના બનાવો પણ વિચારી શકે છે આ અનુભવ અને વિપુળ જ્ઞાનનો મહિમા છે

૩ પ્રભાવક શાસનનો ઉદ્યોત કરનાર શાસનને ... યુગપ્રધાન પુરૂષ

૪ યોગ્યતા સાચી વાત કરી દેવાની તેની ... ખાલસપણાથી
માન યોગ્યતા જાણી ગયા અને શ્રુતના ... નુ તેનુ પ્રભા-
જોઇ ગયા

મનમા ઘણા રાજી થયા અને બોલ્યા કે–"અમારો વેશ પહેર્યા વિના અમારી પાસે રહી શકાતુ નથી અને તેમ કરવુ (અમારો વેશ પહેરવો) તે તારા જેવા જે પોતાની મરજીમા આવે તે પ્રમાણે ભટકનારા હોય તેને બહુ મુશ્કેલ લાગે છે મુશ્કેલ એટલા માટે લાગે છે કે બીકણ માણસોને આકરૂ લાગે એવુ અખડ બ્રહ્મચર્ય વ્રત તેણે ધારણ કરવુ પડે છે, [1]કબૂતરની જેની રીતે આહારપાણી મેળવવા પડે છે, (એને કાપોતિકવૃત્તિ કહેવામા આવે છે અને એનુ બીજુ નામ સમુદાના વૃત્તિ પણ કહેવાય છે), એમા વળી કેશનો (બાલનો) લોચ કરવો એ તો ભારે આકરૂ કામ છે અને આખે શરીરે પીડા ઉપજાવે તેવુ છે, એમા ઇંદ્રિયોનો સયમ પાળવો તે તદ્દન સ્વાદ વગરની અને વેળુ (નદીની રેતી)ના ગોળા[2] વાળવા જેવી બાબત છે, નીચ માણસો હલકા ભારે જે વચનો ગભળાવે તે અને ગામના [3]કાટાઓ (સાઢડાઓ) જે બોલે તે સર્વ સહન કરવુ પડે છે ખરે ખર, એ તો દાતથી લોઢાના ચણા ચાવવા જેવી [4]વાત છે વળી તેમા બે ઉપવાસ (છઠ) ત્રણ ઉપવાસ (અઠ્ઠમ) વિગેરે આકરા તપ કરવા જોઇએ અને એના પારણામા પોતાને સ્વાદ ઉપજાવે તેવુ કે સ્વાદિષ્ટ ન લાગે તેવુ ભોજન જે મળે તેના ઉપર રાગ કે દ્વેષ ન કરવો જે

---

૧ **કાપોતિકવૃત્તિ** કબૂતર એક દાણો અહીંથી ખાય છે બીજો પણેથી ખાય છે ત્રીજે જગ્યાએ જળ પીએ છે તેમ એને **માધુકરીવૃત્તિ** પણ કહે છે, મધમાખી કે ભમરી જેમ ફૂલને પીડા ન ઉપજે તેમ તેમાથી જરા રસ ચૂસે છે, વળી બીજેથી જરા લે છે, એમ સાધુ આહારપાણી માટે ગોચરી કરે છે

૨ **વેળુના ગોળા** રેતીના લાડવા વળી શકે જ નહિ, વાળતા ભાગી જાય રેતીમા ચીકાશ જ નથી એટલે લાડવો વળે જ નહિ

૩ દરેક ગામમા નિંદા કરનારા મમતી સ્વભાવના બીનજવાબદાર રીતે ટીકા કરનારા માણસો હોય છે જેનું જીવન નકામી કુથળી કરવામા, ગપાટા મારવામા લાકડા લડાવવામા જાય છે એને 'આકેલા સાઢડા કહેવામા આવે છે અહીં તેને ગ્રામકટક કહ્યા છે

૪ સાધારણ રીતે દીક્ષા લેવા ઉત્સુક થયેલાને પ્રથમ સ્થિર કરવામા આવે છે પછી મુશ્કેલી પણ બતાવાય છે પણ તે લેનાર હતાશ ન થઇ જાય તે રીતે ગુરૂમહારાજ શ્રુત ઉપયોગવાળા હોય ત્યારે તે વ્યક્તિને ઓળખી પીછાની યોગ્ય રીતે કામ લે છે તેને સર્વે નિયમો કેમ ગોઠવવા તેનો ખ્યાલ હોય છે આ નિયમનો ઉપયોગ વ્યક્તિપરત્વે જુદી જુદી રીતે થાય છે

ઇએ" ૫૨-૫૭. ઉપર પ્રમાણે ગુરૂમહારાજના વચન[1] સાંભળીને સિદ્ધે કહ્યું "મહારાજ! મારા જેવા વ્યસની માણસો (કેવા હોય છે તે આપ વિચારો, તેઓ વ્યસનના ગુલામ હોય છે, તેઓ)ના કાન હોઠ નાક હાથ અને પગ કપાઇ ગયેલા કે કપાવાના હોય છે, ભીખ માગીને કે તેવી રીતે પોતાના ઉદરનો નિર્વાહ કરનારા હોય છે અથવા ચોરી કરીને પેટ ભરનારા હોય છે, એમને રાત્રે સુવાની જગ્યાનું પણ ઠેકાણું હોતું નથી, એનો પોતાના માણસો (સગાસબંધીઓ) પણ વારવાર તિરસ્કાર કરતા હોય છે-પ્રભુ! આવી અવસ્થામા સબડનારાને શું સયમ મુશ્કેલ પડે? ખરેખર, એ સયમ આખી દુનિયાને નમસ્કાર કરવા યોગ્ય છે તો હવે આપશ્રી મારા [2]માથા ઉપર હાથ મૂકો" ૫૮-૬૦. (ગુરૂએ ઉત્તરમા કહ્યું) "કોઇએ અમને નહિ આપેલ અમે કાંઇ લેતા નથી, માટે તું અહીં એક દિવસ સ્થિર રહે, રાહ જો, જેથી અમે તારા પિતાને ખબર આપીએ, જાણ કરીએ" ૬૧. "આપશ્રીનો હુકમ મારે પ્રમાણ છે, માન્ય છે" એમ કહીને (સિદ્ધ) ત્યા સારી રીતે રહ્યો એટલે આવા સારા શિષ્યનો લાભ થવાથી સૂરિમહારાજને ઘણો આનદ થયો ૬૨. હવે અહીં (શેઠને ઘેર) શુભકર શેઠે સવારના પહોરમા પુત્રને યાદ કર્યો-બોલાવ્યો અને જ્યારે વળતો જવાબ ન મળ્યો ત્યારે તેઓ ગભરાણા, વળી તેમણે પોતાની પત્નીને પડી ગયેલા મ્હોઢાવાળી જોઇ ત્યારે તેમને વધારે ભય લાગ્યો ૬૩. "આજે રાત્રે સિદ્ધ કેમ આવ્યો નથી?" આ પ્રમાણે જ્યારે તેને (લક્ષ્મીદેવીને) સવાલ પૂછવામા આવ્યો ત્યારે લાજથી તેનું માથું નીચું ઢળી ગયું અને જવાબમા બોલી કે "જુગારની બાબતમા શિખામણ આપતા છોકરો ચાલ્યો ગયો છે" ૬૪. શેઠે પોતાના

---

૧ ગુરૂ મહારાજે મુદ્દામ રીતે સાત મુશ્કેલી બતાવી ૧ બ્રહ્મચર્ય, ૨ કાપોતિકા વૃત્તિ, ૩ કેશનો લોચ ૪ સયમ ૫ નીચના વચન, ૬ તપ, ૭ પારણે ગમે તે મળે આના પ્રત્યેકના જવાબ આ ઉત્તરમા આવી જાય છે ૧ રખડુને સુવાનું જ સ્થાન નથી, ૨ રખડુને ભીખથી કે ચોરી કરીને ઉદરનિર્વાહ કરવો પડે છે, ૩ નાક કાન કપાય તેથી લોચ આકરો નથી, ૪ હાથપગ બધાય તેથી સયમ આકરો નથી, ૫ નીચના વચનો કરતા પોતાના ઘરના અપમાન કરે તે વધારે આકરી વાત છે, ૬ ખાવાનું ઠેકાણું નથી ત્યા તપની વાતજ શી? અને ૭ ભોજનના જ વાધા ત્યા સ્વાદિષ્ટ અસ્વાદિષ્ટનો સવાલ જ કયા રહે છે? આમા વિચારવાનું એ છે કે દુનિયાની નજરે લહેર માણનારાઓ સાધુથી ઓછું દુ:ખ વેઠતા નથી સાધ્યમા ફેર તેથી ફળમા મોટો તફાવત પડે છે

૨ માથા ઉપર હાથ મૂકવો એટલે દીક્ષા આપી ઉપકાર કરવો

મનમા વિચાર કર્યો કે સ્ત્રીઓ હમેશા Cપરછલ્લી બુદ્ધિવાળી (ઉડાણુ- વિચાર વગરની) હોય છે જે માણસ વ્યસનની થયો હોય તે આ- કરા-કડના વચનને યોગ્ય નથી, એને તો ધીમે ધીમે શિખામણ આપવી જોઇએ.' ૬૫. જવાબમા શેઠે એ બાબતમા Cપરથી બે દરકારી બતાવી અને પત્નીને કહ્યુ "વહાલી! તેં ઠીક કર્યું ! અને તે આ બાબતમા શુ બોલીએ ! આ કામ વાણીઆ(વેપારી)ને યોગ્ય નથી' ૬૬. ત્યાર પછી શેઠ ઘરની બહાર નીકળ્યા, મનમા અત્યત ક્લેશ પામતા ચાલ્યા, અને આખુ ગામ ઢુઢવા લાગ્યા અહાહા ! પુત્ર ઉપર પિતાનો કેવો મોહ હોય છે! ૬૭. ફરતા ફરતા તેણે સાધુ ઓની શાળા (Cપાશ્રય)મા તેને (પુત્રને) ઉપશમ રસની ઉર્મિ ઓથી હાઇ ગયેલો અને અત્યાર અગાઉ કોઇ વખતે નહિ ધારણ કરેલ આકાર-દેખાવને ધારણ કરતો જોયો એટલે તેણે (શેઠે) તેને કહ્યુ—૬૮. "પુત્ર ! શાત રસવાળાઓ (સાધુઓ)ની નજીકમા રહેવાની તારી સ્થિતિ હુ આજે જોઇ રહ્યો છુ તેથી હે છોકરા ! સ્વર્ગમા ગયા વગર સ્વર્ગના સુખને અનુભવી રહ્યો છુ અને જાણે અમૃતથી ન્હાઇ રહ્યો છુ જુગટાના વ્યસનવાળાઓ જેઓ સારા માણસના વર્તનથી તદ્દન દૂર ગયેલા હોય છે (Cખડી ગયેલા હોય છે) અને કપડા પણ ગૃહસ્થને ન છાજે તેવા પહેરનારા હોય છે તેઓની તુ સોબત કરતો હતો તે [2]કેતુને જેમ ગ્રહની સોબત થઇ જાય તેવી રીતે મને હૃદયના ઊડા દુ ખનુ કારણ થઇ પડી હતી ભાઇ ! હવે ચાલ ! જો તારી માતા અત્યત ચિંતાતુર થઇને તારી રાહ જુએ છે એ કાઇક મારા વચનોથી દુભાયેલી છે અને તુ ચાલી નીકળ્યો તેથી દુ ખી થયેલી છે" ૬૯-૭૧. એણે (સિદ્ધે) જવાબ આપ્યો-"હવે ઘરે આવવાની બાબતથી સર્યું ! ઘણુ થયુ ! મારૂ હૃદય તો હવે ગુરૂમહારાજના ચરણકમળમા બરાબર પાકી રીતે લીન થઇ ગયુ છે જૈન ધર્મની દીક્ષા ધારણ કરીને હુ તે માર્ગ આદરીશ એ માર્ગ એવો

---

૧ વાણીઆની ધીરજ વિચારવા જેવી છે આવો વિચાર છતા એ પોતાની પત્નીને ખીજ્યો નહિ ઘરમા નવો કલેશ કર્યો નહિ, પણ છોકરાને શોધવા નીકળી પડયો

૨ કેતુ એ એક ગ્રહ છે પણ તે બીજા ગ્રહોને પકડે છે ત્યારે હેરાન કરે છે રાહુ ચદ્રને ગ્રસે છે કેતુ બીજા ગ્રહોને પકડે છે એની નજીકમા ગ્રહ જાય એની સગત કરે ત્યારે દુ ખ થાય-આવી પ્રાચીન ભૂગોળમા વાત છે તે ઉપર આ અલકાર છે આપ્ટે કહે છે કે એ નવમો ગ્રહ છે, એ સૈંહિકેય રાક્ષસનું શરીર છે અને તેનું મ્હોઢુ તે રાહુ છે

છે કે જેનો [1]ઇલાજ ન હોય, ઉપાય ન હોય તે તેને (માર્ગને) આચરે છે માટે પિતાજી! આપ હવે મોહ ન કરો મારી માતાજીનુ વચન હતુ કે [2]"જેના બારણા આટલી રાત્રે ખુલ્લા હોય એમ તુ જો તેને ત્યા તુ જા' એનો અર્થ એ થયો કે અમારે શાત રસવાળાઓની નજીકમા વસવુ એ વાત તેને અનુકૂળ અને સમત છે હવે અમારૂ જે વચન છે તેને જો આખા જીવન પર્યંત પાળુ તો મારૂ ખરૂ કુલીનપણુ વગર વાધે ઠેઠ સુધી ચાલુ રહે માટે પિતાજી! આપ બરાબર વિચાર કરો" ૭૨–૭૫. પુત્રનો જવાબ સાભળીને ગભરાઇ–મુઝાઇ ગયેલા શેઠ (શુભકર) બોલી ઉઠ્યા "અરે ભાઇ! તુ બોલે છે તે વાતનો તેં જરા પણ વિચાર કર્યા છે? અરે, આ સખ્યા વગરનુ અને ધ્વજથી[3] જાણીતુ થયેલુ આટલુ બધુ (મારૂ) ધન છે તેને સાર્થક કોણ કરશે? તારા જીવને સુખ ઉપજે તે પ્રમાણે તુ ભોગ વિલાસ લહેર કર, તારી ઇચ્છામા આવે તે પ્રમાણે બીજાને આપી દે, જ્યા સુધી તુ સદાચારને છોડીશ નહિ ત્યા સુધી મારા માણસોમા પણ તુ પ્રશસાને પાત્ર થઇશ જો ભાઇ! તારી માતાને તુ એકનો એક છોકરો છે, તારી સ્ત્રીને કાઇ છોકરો પણ નથી–એ બન્નેનો આધાર બધો તારા ઉપર છે હવે હુ તો ઘરડોખખ થઇ ગયો છુ તેથી મારા ઉપર તો કોઇ વાઽ ગણતરી ગણે નહિ, ગણી શકે નહિ" ૭૬–૭૮. ઉપર પ્રમાણે શેઠે (પિતાજીએ) કહ્યુ એટલે સિદ્ધ જેની સ્થિરતા નામભાવમા સિદ્ધ થઇ ચૂકી હતી તે બોલ્યો "આવી લાલચ બતાવનારી વાણીથી સર્યું! એવી વાણી સાભળવા માટે મારે કાન છે નહિ, મારે એવી વાણી સાભળવી જ નથી મારૂ મન તો હવે [4]બ્રહ્મમા લીન થઇ ગયુ છે માટે આપશ્રી મારા ગુરૂમહારાજને પગે પડીને કહો કે 'મારા પુત્રને દીક્ષા આપો'" ૭૯–૮૦. તેનો અત્યત આગ્રહ જોઇને

૧ પ્રતિકર્મનો અર્થ ઉપાય થાય છે જે પ્રાણીઓ ઇલાજ–ઉપાય વગરના હોય જેઓ અસાધ્ય કોટિમા ગયા હોય તે એ માર્ગ આચરે છે એના ઉડાણમા બહુ ભાવ છે તે સમજી લેવો ખ્યાલ કરવાથી બેસી જશે

૨ જુઓ ઉપર શ્લોક ૩૯,

૩ જુઓ અગાઉના શ્લોક ૧૫ ની નોટ કહેવાની મતલબ પોતે કરોડાધિપતિ છે તેનુ ધન ધ્વજનો અય મો જેકોબી ટેડમાર્ક કરે છે તે સપ્રદાયના જ્ઞાનનો અભાવ સૂચવે છે

૪ બ્રહ્મ શુદ્ધ ચૈતન્ય સ્વરૂપે આત્મા એમા કર્મની રજ તેને હોતી નથી ચારિત્રમા રમણતા હોય છે અને જ્ઞાન દર્શન આદિ અનત ગુણોનો વગર આવરણે આવિર્ભાવ હોય છે

શુભકર શેઠે તેમ કર્યું શુભ [1]સ્વરોદય થતા ગુરૂમહારાજે તેને દીક્ષા[2] આપી ૮૧. ત્યાર પછી તેણે (સિદ્ધે) એક માસનો તપ કર્યા પછી કેટલાક દિવસ જવા દઇને શુભ લગ્નમા જ્યારે પચમહાવ્રતનો આરોપ કરવાનો પ્રસગ પ્રાપ્ત થયો ત્યારે ગુરૂમહારાજે તેને ગચ્છપરપરા બતાવનાર [3]દિગ્બધ સભળાવ્યો "ભાઇ ! તુ સાભળ અગાઉ શ્રીમાન્ [4]વજ્રપ્રભુ થયા, તેના શિષ્ય વજ્રસેન થયા, તેને ચાર શિષ્યો હતા **નાગેંદ્ર, નિર્વૃત્તિ, ચદ્ર અને વિદ્યાધર.** એ ચાર પૈકી નિર્વૃત્તિની પરપરા (ગચ્છ)મા બુદ્ધિના ભડાર સૂરાચાર્ય થયા, તેઓનો શિષ્ય હુ ગર્ગર્ષિ તને દીક્ષા આપનાર ગુરૂ છુ તારે અવિશ્રાન્તપણે (થાક્યા વગર-ચાલુ રીતે) [5]અઢાર હજાર શીલાગોને સારી રીતે વહન કરવા એ શીલાગો અતિ ઉત્તમ ઉમદા ફળને જરૂર આપનારા છે " ૮૨-૮૬. ગુરૂમહારાજના વચનનો તેણે સ્વીકાર કર્યો અને મહા ઉગ્ર તપ કરવા માડ્યો વળી તે વખતે મળી શક્તા સર્વે [6]સિદ્ધાન્તોના એ મોટા અભ્યાસી થયા ૮૭ એમણે [7]ઉપદેશમાળા ગ્રથ ઉપર **બાલાવબોધિની** નામની નાની **ટીકા** લખી, એમા એમણે પોતાની બુદ્ધિની

---

૧ **સ્વરોદય** ત્રણ નાડી છે સૂર્ય, ચદ્ર અને સુષુમ્ણા એ શ્વાસોશ્વાસની જમણી ડાબી અને મધ્યમ ગતિ બતાવે છે દીક્ષા કાર્ય ચદ્ર નાડીએ થાય છે એ માટે જુઓ ચિદાનદજીનુ **સ્વરોદય જ્ઞાન** આ હકીકત પ્રો જેકોબીને જરા પણ સમજાઇ નથી તે નવાઇ જેવુ લાગે છે

૨ આ પ્રથમ **નાની દીક્ષા** આપવામા આવે છે તે સમજવી પછી જેને હાલ **વડી દીક્ષા** આપવાનુ કહેવામા આવે છે તે ખરૂ ચારિત્ર છે એ અમુક અભ્યાસ અને યોગ પછી યોગ્ય દિવસે પૂર્ણ વિધિથી કરવામા આવે છે

૩ **દિગ્બન્ધ** દિક્ષા આપવા વખતે આ ત્રણ વાર ગચ્છપરપરા બોલવાનો રિવાજ છે જુઓ દીક્ષાવિધિ હાલ થોડા વર્ષ પહેલા વિજય સિંહસૂરિનુ આચાર્ય સ્થાને અને સકળચદ્ર જી ઉપાધ્યાયનુ ઉપાધ્યાય સ્થાને નામ લેવાનો વિધિ તપગચ્છમા પ્રચલિત હતો વર્તમાન વિધિમા વર્તતા આચાર્યોના નામો લેવાય છે

૪ **વજ્રસ્વામી** આર્ય વજ્ર તેરમી પાટે જુઓ સ્થવિરાવળી આર્ય વજ્રસેન ચૌદમી પાટે સ્થવિરાવળીમા તેમને આર્ય નાગિલશાખાના સ્થાપનાર તરીકે વર્ણવ્યા છે

૫ **અઢાર હજાર શીલાગ** જુઓ નોટ-પ્રસ્તાવ પ્રથમ-પૃષ્ઠ ૯૨-૯૩

૬ **સિદ્ધાન્ત** આગમ એમા હાનિ થતી ગઇ છે તે વખતે લભ્ય સર્વનો અભ્યાસ કર્યો

૭ **ઉપદેશમાળા** ધર્મદાસગણિ કર્તા આ ટીકા મળી શકે છે જુઓ જૈનગ્રથાવળી (કૉ ફરસ) પૃ ૧૭૧ એ ગ્રથ ઉપર બીજી કેટલીક ટીકાઓ છે એ ગ્રથ પાટણના બે ભડારોમા છે પ્રો જેકોબીને તેની ખબર મળી લાગતી નથી

એકાગ્રતા કરીને વાણીનો ભર સર્વજ્ઞ જેવો બતાવ્યો ૮૮. એમના [1]ગુરૂભાઇ દાક્ષિણ્યચદ્ર નામના હતા જેણે શૃંગારરસથી ભરપૂર કુવલયમાળા[2] નામની કથા બનાવી ૮૯. સિદ્ધના કરેલા ગ્રથના સબધમા તેણે (દાક્ષિણ્યચદ્રે) વક્રોક્તિ કરતા કહ્યુ કે "[3]એવી રીતે લખેલા આગમના અક્ષરો ફરી વાર લખી જવાથી શુ નવો ગ્રથ બની શકતો હશે? આ દુનિયામા તો શ્રીસમરાદિત્ય ચરિત્ર[4] ખરૂ શાસ્ત્ર કહેવાય, જેના રસના ઉછાળામા લેવાઇ ગયેલા લોકો ભુખ કે તરસને પણ જાણતા નથી મારી કથામા તો કાઇ અર્થ ચમત્કૃતિ છે અને રસની પણ જમાવટ છે અને લખનાર તરીકે તારા ગ્રથમા તો તેં માત્ર ભરતિયુ જ કર્યુ છે, જ્યા ત્યાથી કોપી કરીને પાના ભર્યા છે[5]" ૯૦-૯૨. સિદ્ધ કવિએ તેને જવાબ આપ્યો "આવુ આકરૂ વચન અમારા મનને જરા પણ અકળાવતુ નથી તમે કહ્યુ એવી કવિતા તો જેઓ નામ લેવાની હદથી પણ ઉપર ગયેલા હોય (મહાન્ પૂર્વપુરૂષ હોય) તેમની જ હોઇ શકે પૂર્વે મહર્ષિઓના કહેલા સમરાદિત્ય ચરિત્રના કવિત્વ સાથે તે સ્પર્ધા-હરીફાઇ કેમ થાય? મારી જેવા મદ બુદ્ધિ વાળાની તેમની સાથે સરખામણી કેમ થાય? ખજવાની સૂર્ય સાથે સરખામણી કેવી?" ૯૩-૯૪. આ પ્રમાણે તેણે (દાક્ષિણ્યચદ્રે) તેના મનમા ઉદ્વેગ કરાવ્યો એટલે એ વિદ્વાન્ માણસે ઉપમિતિ ભવ-

---

૧ **ગુરૂભાઇ** એટલે એક ગુરના શિષ્ય પ્રો જેકોબી એને પોતાના કાકા ગુરૂ (ગુરૂના ભાઇ) કહે છે તે તેમની સમજફેર છે

૨ **કુવલયમાળા કથા** આ દાક્ષિણ્યચદ્રકૃત કુવલયમાળા લભ્ય નથી, ઉદ્યોતનસૂરિની છે જુઓ જૈન ગ્રથાવળી પૃ ૨૨૨-૨૫૦ રત્નપ્રભસૂરિની લભ્ય છે તેનુ ભાષાન્તર અમારી સભાએ બહાર પાડેલ છે

૩ ઉપરના શ્લોકનો અર્થ પ્રો જેકોબી એમ કરે છે કે કુવલયમાળા ગ્રથ દાક્ષિણ્યચદ્રને માટે શ્રીસિદ્ધર્ષિએ બનાવ્યો અને પછી આ શ્લોકનો અર્થ બેસતો નથી એમ લખે છે મને એમ લાગે છે કે દાક્ષિણ્યચદ્રે ઉપરની ટીકા ઉપદેશમાળા ટીકા માટે કરી હશે આગમ જેટલુ જ માન ઉપદેશમાળાને આપવામા આવે છે એની ટીકામા આગમના અક્ષર ફરીવાર જરૂર આવે એમ કેમ નવો ગ્રથ થાય? એવી ટીકા કરી જણાય છે

૪ **શ્રીસમરાદિત્ય ચરિત્ર** આ શ્રી હરિભદ્રસૂરિકૃત 'સમરાઇચ્ચ કહા' માટે જણાય છે એ અદ્ભુત કથા છે અને તેના પરથી શ્રી પદ્મવિજયજીએ ગુજરાતી કાવ્ય 'રાસ' લખેલ છે

૫ ઉપરનો સર્વ સબધ દાક્ષિણ્યચદ્રની ટીકા અને સિદ્ધનો જવાબ ૮૯ મા શ્લોકનો કરેલો મારો અર્થ બરાબર હોય એમ સૂચવે છે, એ સિવાય બીજી રીતે વાકયનો મેળ પણ ખા[illegible] દાક્ષિણ્યચદ્રે એ વચન પ્રેરણા કરવા પોતાની શ્લાધા [illegible] વિચારવા યોગ્ય છે

પ્રપચા નામની મહા કથા બનાવી—એ અતિ રમ્ય બનાવી, સારો બોધ થાય તેવી રીતે તેને કહી બતાવી, અન્ય પ્રાણીઓના ખોટા બોધને બાધી લે (દૂર કરે) તેવી બનાવી, આઠ પ્રસ્તાવથી ભરેલી બનાવી અને વિદ્વાન્ માણસોના મસ્તકને પણ ડોલાવે તેવી બનાવી એ શમ ભાવનો આશ્રય કરનાર ગ્રથ એમણે વ્યાખ્યાનને યોગ્ય બનાવ્યો અને તે વખતથી સઘે તેઓશ્રીને વ્યાખ્યાતા(વ્યાખ્યાનકાર)ની પદવી આપી ૯૫-૯૭. ગ્રથ બનાવીને મશ્કરી કરનારને (દાક્ષિણ્ય૰ ને) સદરહુ ગ્રથ જ્યારે તેણે બતાવ્યો ત્યારે તેણે કહ્યુ કે 'આવા પ્રકારનુ કવિત્વ (ગ્રથમા) લાવવુ જોઇએ જે મેં કહ્યું હતુ, તે તારા હિતને માટે જ કહ્યુ હતુ' ૯૮.[1] ત્યાર પછી સિદ્ધે વિચાર કર્યો કે હજુ પણ કેટલીક વાતો અહીં જાણવામા આવી નથી, 'તેણે[2] પણ મારી અજ્ઞાનતા બતાવી—માટે હજુ પણ મારે વધારે અભ્યાસ કરવો જોઇએ મેં આપણા પોતાના અને અન્ય દર્શનોના તર્કના ગ્રથો જે મળી શક્યા તે સર્વનો અભ્યાસ કર્યો પણ બૌધ લોકના પ્રમાણશાસ્ત્રો તો તેઓના દેશ બહાર મળી શકતા નથી ૯૯-૧૦૦. (ઉપરના વિચારને પરિણામે) દૂર દેશમા (અભ્યાસ કરવા માટે) જવાનુ તેનુ મન એકદમ થઇ આ ગુ એટલે તેણે તુરત ગુરૂમહારાજને નમ્ર વચનોવડે વિજ્ઞપ્તિ કરીને પૂછ્યુ ૧૦૧. ગુરૂમહારાજે વિધિપૂર્વક પોતાના શ્રુત જ્ઞાનનો ઉપયોગ મૂકીને નિમિત્ત જોઇ લીધુ અને પછી અત્યત પ્રેમપૂર્વક [3]નવો યોગ શરૂ કરવાની ઇચ્છાવાળાને કહેવા લાગ્યા "અભ્યાસની બાબતમા કોઇ દિવસ ધરાઇ જવુ નહિ—સતોષ માની લેવો નહિ એ વાત તો બહુ સારી છે, પણ ભાઇ! તને કાઇ કહેવાનુ છે એ કોઇ પણ વસ્તુની હયાતી નહિ માનનારા ([4]અસત્વાદી)ના મતમા બુદ્ધિનો ખુરદો થઇ જાય છે તેઓની ઉલટીસુલટી સાબીત કરવાની પદ્ધતિમા

૧ આ દાક્ષિણ્યચદ્રની આખી હકીકત માટે ઉપોદ્ઘાત જુઓ ત્યા આ બનાવપર વિવેચન વિસ્તારથી જોવામા આવશે અહીં આ બનાવ પૂરો થાય છે હવે સિદ્ધર્ષિના જીવનનુ નવુ પ્રકરણ શરૂ થાય છે

૨ અહીં 'તેણે' એટલે દાક્ષિણ્યચદ્રે એવો ભાવ પણ બેસે અથવા પોતે વિશેષ જાણવાથી પોતાનુ વધારે પઠાતપણુ જણાય તેની અસર બતાવી હોય થોડુ જાણનારને બહુ લાગે છે વધારે જાણે ત્યારે અલ્પ જ્ઞાનનો ખ્યાલ થાય છે

૩ પ્રાથમકલ્પિક એટલે પ્રથમ કલ્પરૂપ શિક્ષાગ્રથનો અભ્યાસ શરૂ કરનાર સિદ્ધ વિદ્વાન્ હતા પણ શિક્ષાને યોગ્ય હતા પ્રાથમિક અવસ્થામા હતા, હજુ અનુભવમા બાળક હતા એવો આશય જણાય છે

૪ નમત્વ કોઇ વાતની હૈયાતી ન માનનાર શૂન્યવાદીઓ બૌદ્ધો જુઓ પ્ર ૪ નું પરિશિષ્ટ ૩ પૃ ૧૩૮૦—૮૪

(હેત્વાભાસોમા[1]) ચિત્ત કદાચિત ડોળાઇ જાય છે અને એના આગ
મના જેઓ અર્થી થાય છે તે કોઇ કોઇ વાર પોતાના સિદ્ધાન્તને પછી
વિસારી મૂકે છે અત્યાર સુધી તેં જે પુણ્ય એકઠું કર્યું છે તે સર્વનો
તુ નાશ કરી દઇશ અને એમ ચોક્કસ થશે એમ નિમિત્તજ્ઞાનથી
મારૂ માનવુ થાય છે, તેટલા માટે તુ એ વાત પડતી મૂક હવે જો
તારા મનમા જવાની બાબતમા [2]અભિમાન જ હોય અને તેમા ફેરફાર
થઇ શકે તેવુ ન જ હોય તો અમારા વ્રતોને સૂચવનાર તારી પાસે
અમારૂ [3]રજોહરણુ છે તે પાછુ સોંપી જતા સારૂ તુ એક વખત મારી
પાસે પાછો આવીશ એટલુ વચન તુ મને આપ" મનમા અત્યંત
દુઃખપૂર્વક આ પ્રમાણે બોલીને ગુરૂમહારાજ મૌન ધારણ કરી રહ્યા
૧૦૨-૭. પોતાના બન્ને કાનની આડા હાથ દઇને સિદ્ધ બોલ્યા
"અરે પાપ શાંત થઇ જાઓ! અપમંગળ દૂર થાઓ! આવો
(આપે કહ્યો તેવો) કરેલ ગુણુને ન જાણનારો તે કોણ હોય? જેણે
પોતાની જ્ઞાનમય આંખો[4] ઉઘાડી તે ધૂમાડા જેવી પારકી વાણીથી તે
વળી કાઇ બગાડે ખરો? કોઇ રાજીખુશીથી તેને ખરાબ કરે ખરો?
અને મારા નાથ! આપશ્રી છેલ્લુ વચન શુ બોલ્યા? મારે માટે કેમ
બોલ્યા? કયો ડહાપણવાન્ માણસ પોતાની ગુરૂપરંપરાનો ક્રમ છોડી દે
તો દે? (છતા) ધતુરાના[5] ઉપયોગથી જેમ માણસ ગાંડો થઇ ભ્ર
મમા પડી જાય છે તેમ મારૂ મન પણ ભમી જાય, ઘેરાઇ જાય તો
પણ આપસાહેબનો હુકમ હુ ચોક્કસ ઉઠાવીશ, અમલમા જરૂર
મૂકીશ" ૧૦૮-૧૧ (મેં એમ સાભળ્યુ છે કે બૌદ્ધોના શાસ્ત્રો ભણ-
વામા ઘણા મુશ્કેલ છે, તો એ રાજમાર્ગે મારી બુદ્ધિનુ પ્રમાણ હુ
મેળવીશ)[6] ઉપર પ્રમાણે જવાબ આપીને સિદ્ધે ગુરૂમહારાજને નમ-

૧ હેત્વાભાસો હેતુ જેવા દેખાય તે. વિગત માટે માટે જુઓ સદર પરિ-
શિષ્ટ પૃષ્ઠ ૧૩૬૭

૨ **અવલેપ** નો અર્થ લેપ, ગર્વ થાય છે આગ્રહ પણ યોગ્ય લાગે

૩ રજોહરણુ સાધુ ઓઘો રાખે તે આનો અર્થ તેઓ broom કરે છે, વા
ચનારને તેથી ગૂઢ એવો ખ્યાલ થાય છે જ્યારે એ પ્રોફેસરો ઓઘો જુએ છે ત્યારે
આશ્ચર્યચકિત થાય છે જૈન સાધુનુ આ રજોહરણ ખાસ જોવા યોગ્ય છે

૪ આંખો ઉઘાડી તે ધૂમાડાથી આવી જાય, બાબડી જાય, અંધ થઇ જાય
પરોક્તિ-પારકાના હેત્વાભાસને અત્ર ધૂમ સાથે સરખાવ્યા છે

૫ ધતુરો કેફી છે, પીવાથી કે ખાવાથી માણસને થોડા વખત માટે ગાંડો
બનાવી દે છે, તેની અસર દરમ્યાન પ્રાણી પોતાના મનપરનો અને શરીરપરનો કાબુ
ખોઇ બેસે છે

૬ આ શ્લોક ઘણી ... થી. મને તે છાપેલી પ્રતમાથી મળ્યો છે

સ્કાર કર્યો અને પોતાની ઇચ્છા હતી તે પ્રમાણે કોઇ ન ઓળખે તેવો વેશ[1] લઇને મહાબોધ નામના બૌદ્ધોના નગરે પોતે ગયા ૧૧૨. અત્યંત તીવ્ર બુદ્ધિવાળા એણે (સિદ્ધે) અભ્યાસ કરવા માંડ્યો એટલે બહુ થોડી મહેનતે જે શાસ્ત્રો મોટા મોટા વિદ્વાનોને પણ સમજવા મુશ્કેલ પડે તે એણે તૈયાર કરી લીધા જે હકીકતથી તેઓને (બૌદ્ધ લોકોને) ઘણી નવાઇ લાગી ૧૧૩. તેને પોતાના વર્ગમાં દાખલ કરવાનો તેઓનો પ્રપંચ પણ ભારે ઊંડો અને આકરો હતો અંધકારમાં અજવાળું કરનાર રત્નને પ્રાપ્ત કરીને કોણ એવો હોય કે જે મધ્યસ્થ ભાવ ધારણ કરીને મુંગો બેસી રહે? ૧૧૪. તેને ઊંચી પાયરીએ ચઢાવવાના અને તેનો લોભ (ambition) વધારે તેવા વચનોના પ્રપંચથી માયાજાળથી જેમ માછીમારો માછલાઓને પાણીમાંથી બહાર આવવા લલચાવે તેમ તેઓએ તેને લાલચમાં નાખ્યો ૧૧૫. ધીમે ધીમે તેની મનોવૃત્તિ એટલી બધી ભમી ગઇ કે તે જૈન માર્ગ તરફ તદ્દન ધ્યાન વગરનો થઇ ગયો અને તેની (બૌદ્ધ મતની) દીક્ષા તેણે અંગીકાર કરી. ૧૧૬. હવે એક વખત જ્યારે તેઓ (બૌદ્ધો) તેને (સિદ્ધને) ગુરૂના પદ પર સ્થાપન કરવા ઉદ્યુક્ત થયા ત્યારે તેણે કહ્યું કે "ખરેખર, મારે એક વખત મારા (પૂર્વના) ગુરૂમહારાજને જરૂર મળી આવવું જોઇએ કારણ કે એ પ્રમાણે કરવાનું મેં તેઓશ્રીની પાસે સ્વીકારેલું છે અને જે માણસ પોતાની લીધેલ પ્રતિજ્ઞા પાળનારો હોય તે પોતાના આપેલા વચનનો કેમ ત્યાગ કરી શકે? તેટલા માટે મને ત્યાં મોકલી આપો" ૧૧૭-૧૮. બૌદ્ધોના મતમાં પણ લીધેલ પ્રતિજ્ઞાને પાળવી તે ઘણું સારૂં છે એમ માનીને તેઓએ તેને (સિદ્ધને) મોકલી આપ્યો તે પણ પોતાના અસલના ગુરૂમહારાજની પાસે આવી પહોંચ્યો ૧૧૯. ઉપાશ્રયે આવી પહોંચતા એણે પોતાના [2]ગુરૂમહારાજ (ગર્ગર્ષિ)ને સિંહાસનપર બેઠેલા જોયા એટલે પોતે બોલ્યા કે "આપ આટલા ઊંચે બેઠા છો તે સારૂં લાગતું નથી–" આ પ્રમાણે બોલીને સિદ્ધ મૌન રહ્યા[3] ૧૨૦. ગર્ગસ્વામીએ વિચાર કર્યો કે–ખરે

૧ વેશ બદલવાનું કારણ એ કે બૌદ્ધ લોકોના વિદ્યાપીઠોમાં બૌદ્ધ સિવાય અન્યને દાખલ કરવામાં આવતા ન હોતા (આ હકીકત મો. જેકોબીના લક્ષ્યમાં આવી જણાતી નથી)

૨ ગુરૂ મહારાજનું વ્યવહારકુશળપણું નજરે જોવાથી નિર્ણય કરવાની શક્તિ, અભિમાન વૃત્તિનો ત્યાગ શાસનની દાઝ અને સમયસૂચકતા જોવા યોગ્ય છે આવા આચાર્યોના હાથમાં શાસનની લગામ શોભે

૩ અથવા બીજો અર્થ એમ પણ થાય છે કે 'આપ તો ઊંચા સ્થાનકે જ સારા છો–શોભો છો–મતલબ આપ દૂરથીજ નમસ્કાર કરવા યોગ્ય છો જુઓ ઉપર શ્લોક ૧૦૫

શ્રીએ ભવિષ્ય પ્રથમથી જાણીને મારે માટે ચૈત્યવન્દન સબંધી લલિતવિસ્તરા નામની ટીકા રચી ૧૩૦. જે હરિભદ્રસૂરિએ ખોટી વાસનાઓથી ભરપૂર ઝેર કાપી નાખીને મારે માટે સારી વાસનારૂપ અમૃત ન કલ્પી શકાય તેવી શક્તિથી કૃપાપૂર્વક શોધી કાઢ્યું તેઓશ્રીને નમસ્કાર થાઓ ૧૩૧. આવા દેખાવ માત્રથી શિષ્ય બનેલા મારા જેવાને ગુરૂમહારાજ શુ કરશે? નિમિત્તજ્ઞાનથી એ પ્રમાણે બનવાનુ જાણીને તેઓએ આ બ્હાને મારા ઉપર ઉપકાર કરવા માટે મને બોલાવ્યો જણાય છે હવે તો તેઓના ચરણકમળની રજથી દરરોજ મારા માથાને પવિત્ર કરીશ (તેઓને દરરોજ પગે પડીશ) ગુરૂમહારાજ એવા ન હોય એમ બનેજ નહિ[1] એ અર્થથી મારા મનમા તથાગત(બૌદ્ધ)ના મતે જે બુદ્ધિનો ભ્રમ ઉત્પન્ન કર્યો હતો તે ચાલ્યો ગયો છે, જેવી રીતે [2]કોદરા ઉપર મદનનો ભ્રમ થતો હોય તેને કોઇ પણ પ્રકારના હથિયારનો આઘાત લાગતા દૂર થઇ જાય છે તે પ્રમાણે ૧૩૨-૩૪. સિદ્ધ ઉપર પ્રમાણે વિચાર કરતા હતા તે વખતે બહારના ભાગમા ગુરૂમહારાજ આવ્યા અને તેમણે જ્યારે સિદ્ધને પુસ્તકની ઉપર એકાગ્રતાપૂર્વક વિચાર કરતા જોયા ત્યારે પોતે રાજી થયા ૧૩૫. ' નિસીહી 'નો[3] શબ્દ મોટેથી સાભળતા જ નમ્ર ઉતાવળથી સિદ્ધ ઊભા થયા અને પ્રણામ કરીને તેઓશ્રીના બન્ને પગો પોતાના મસ્તકથી ઘસ્યા ૧૩૬. પછી સિદ્ધ બોલ્યા 'પ્રભુ! મારા ઉપર આપશ્રીનો આટલો બધો [4]મોહ ક્યા કારણને લઇને છે? શુ મારા જેવા અધમ પ્રાણીઓ પછવાડેથી (ભવિષ્યમા) ચૈત્યો[5] કરાવશે! જે ખરાબ શિષ્યો હલી ગયેલા દાતની પેઠે અરસપરસ

---

૧ તેઓ મારા ઉપર ઉપકાર કરનારા જ છે અને તેવા ન હોવ તેમ સભવે જ નહિ 'છોરૂ કછોરૂ થાય તો પણ માવતર કમાવતર થતા નથી—એવો ભાવ જણાય છે

૨ કોદરા એક જાતના જવના ફોતરા ફોલવાથી અસલ માલ વગરના નીકળે મદન એટલે અડદ કોદરાનો દેખાવ અડદ જેવો લાગે પણ તેને કોઇ મુશળ કે ઘટી લગાડે ત્યારે જણાય કે એ તો માત્ર ફોતરા જ છે એ પ્રમાણે ઉક્ત ગ્રંથ વાચતા મારી બુદ્ધિનો ભ્રમ દૂર થઇ ગયો

૩ નિસીહી સાધુ ઉપાશ્રય કે મંદિરમા દાખલ થાય ત્યારે પ્રકટપણે નિસીહી (નૈષેધિકી) શબ્દ બોલે બહાર જાય ત્યારે આવસ્સહી બોલે—એવો આચાર છે મદિરપરત્વે તે નમસ્કાર અને અન્ય બાહ્ય વ્યાપારત્યાગ સૂચવે છે

૪ મોહ અહીં તેનો અર્થ 'પક્ષપાત' અથવા મૂર્છા બેસે છે

૫ ચૈત્ય. સ્થૂભ, યાદગીરી અથવા દેવમદિર મતલબ શું મારા જેવા મોટા કામો કરશે? શાસનની શોભા વધારશે! અથવા આપની યાદગીરી રાખશે? કહેવત છે કે 'કા તો નર ભીંતડે અને કા તો નર ગીતડે' આવો ભાવ મને બેસે છે

મળેલા ન હોય, દુખ્યા કરતા હોય, ફુટી જવાથી થતી વેદનાવડે હેરાન કરનારા હોય, સ્વાદ લેવામા વિઘ્ન કરનારા હોય તે તો કાઢી નાખ્યા જ ભલા[1] હે પ્રભુ ! આપશ્રીએ મને મળવાને બ્હાને બોલાવ્યો હતો પણ ખરેખરી રીતે તો મને બોધ કરવા માટે જ બોલાવ્યો હતો, તેમજ વળી શ્રી હરિભદ્રસૂરિનો ગ્રથ પણ (તે માટે જ) આપે મારા હાથમા મૂકયો ખોટા શાસ્ત્રોના સબધમા મને જે ભ્રમ થયો હતો તે આપે ભાગી નાખ્યો. હવે આપશ્રીને વિજ્ઞપ્તિ કરૂછુ કે આ અધમ શિષ્યની પીઠ[2] ઉપર આપ હાથ મૂકો મેં મહાપાપીએ દેવ અને ગુરૂની મહા અવજ્ઞા કરેલી છે, પણ હવે મારા ઉપર આપશ્રી કૃપા કરો અને મારી ભવિષ્યમા દુર્ગતિ છેદાઇ જાય તેવુ પ્રાયશ્ચિત મને આપો ' ૧૩૭-૪૧. કરૂણાના ભડાર અને શરણાગતના આધાર પ્રભુ (ગુરૂ) જેમની આખોમાથી નીકળતા આનદના આસુથી ઉપરનો ચોળપટ્ટો (ઉપર ઓઢવાનુ કપડુ) ભીંજાઇ ગયો હતો તે [3]બોલ્યા-" ભાઇ ! તુ ખેદ કર મા ! ખોટા સાચા તર્કના અભ્યાસથી મદમા ચઢેલા અને તેથી મુઝાઇ ગયેલા પીધેલ દારૂડીઆની પેઠે કોણ છેતરાતા નથી ? વળી તુ મને આપેલુ વચન ભૂલી ગયો નહિ તેથી તુ ધૃતાઇ ગયો હો એમ પણ હુ માનતો નથી તારા વિના બીજો કયો અભિમાનથી ઘેરાઇ ગયેલો માણસ પોતે અગાઉ આપેલુ વચન યાદ રાખે-સભારે ? તેઓનો વેશ તેં ધારણ કર્યો એ તો તેઓના વિશ્વાસ (મેળવવા) માટે પણ સભવે છે બાકી આ બાબતમા તારા મનમા ઘણી ભ્રાતિ થઇ આવી હોય-ડોળાણુ થઇ ગયુ હોય એમ હુ માનતો નથી આ મોટા ગચ્છમા સારી રીતે પ્રસિદ્ધિ પામેલા મહાન પ્રણેતાઓની વિશાળ બુદ્ધિને જણાવવા શાસ્ત્રોના મર્મો સમજી શકે એવો કયો તારા જેવો શિષ્ય છે ? એ તો માત્ર મનમા જ ખાલી ભ્રમ થયો હતો " ૧૪૨-૪૬. ઉપર પ્રમાણે કહીને ગુરૂમહારાજે તેને આનદ કરાવ્યો, પછી ગુરૂમહારાજે તેને પ્રાયશ્ચિત્ત આપ્યુ અને પોતાની [4]પાટઉપર તેની

---

૧ જે દાત દુ ખ દેતા હોય પીડા કરતા હોય, તેને તો કઢાવી નાખ્યા જ સારા ભાવ બરાબર બેસતો આવે છે

૨ પીઠ ઉપર હાથ હમેશા ઠપકો આપવાને અગે દેવાય છે

૩ ગુરૂમહારાજનો આખો જવાબ વ્યવહારકુશળપણુ સ્થીરીકરણુ અને ઉગ્ર પ્રતિજ્ઞાનો ખ્યાલ આપે છે અન્ય કોઇ સાધારણ વ્યક્તિ ઠપકો આપત, આ તો બધી રીતે યોગ્ય શબ્દો વાપરી સ્થીર કહે છે

૪ પાટ ઉપર સ્થાપના એટલે ગચ્છનાયકનું-પ્રવર્તકનુ પદ અથવા ગચ્છનો ભાર તેને સોંપ્યો

સ્થાપના કરી ૧૪૭. પોતે (ગુરુમહારાજ) તો [1]સર્વ સગનો ત્યાગ કરી ઊચી રગભૂમિ છોડી દઇને પૂર્વ ઋષિઓની પેઠે ચર્યા કરવા માટે જગતનો આશ્રય લીધો ૧૪૮. અનેક ઉપસર્ગો સહન કરવાની બુદ્ધિથી તેઓશ્રી કોઇ વખત કાઉસ્સગ્ગ ધ્યાને રહેતા હતા, કોઇ વખત આખનો પલકારો માર્યા વગર [2]પડિમાનો અભ્યાસ કરતા હતા, કોઇ વખત પારણે લુખોસુકો આહાર લેતા હતા, કોઇ વખત [3]માસ ખમણ વિગેરે તપો કરીને કર્મ ખપાવતા હતા આવી રીતે દુ ખે કરીને પાળી શકાય તેવુ ચરિત્ર પાળીને એ મહાસુંદર બુદ્ધિવાળા પુરૂષ આયુષ્યને છેડે [4]અણસણ કરી સ્વર્ગે ગયા ૧૪૯-૫૧. હવે અહીં વ્યાખાનકાર (વ્યાખ્યાત) [5]સિદ્ધ સ્વર્ગસુધી પ્રસિદ્ધ થઇ ગયા પડિત પણામા પોતાની જાતને પડિત માનનાર પારકા શાસનવાળાને જીતનારા થયા ૧૫૨. સૂર્યની પેઠે સારી રીતે આખા શાસનનો પોતાના પવિત્ર કાર્યોથી વિશેષ ઉદ્યોત કરીને એણે નિવૃત્તિ કુળને [6]નિવૃત્તિ (નિરાત) કરી આપી ૧૫૩ એણે અસખ્ય તીર્થયાત્રાઓ કરી અને તે વડે ધર્મની પ્રભાવના કરી સિદ્ધની વચનસિદ્ધિ ભારે જબરી હતી ૧૫૪. (એ) શ્રી સુપ્રભદેવના નિર્મળ કુળમા મુગટ જેવા અલકાર તુલ્ય થયા એ શ્રીમાન્ માઘ કવિવરની કુદરતી બુદ્ધિની પરિક્ષાના ભડાર થયા તેનુ ચરિત્ર વિચારીને કોઇ પણ પ્રકારે કળિકાળના જોરથી જો ખરાબ ગ્રહ (કુશાસ્ત્ર) આદર્યો હોય અથવા તેની સગત થઇ હોય તો અહો પ્રાણીઓ! આ લોક પરલોકની સિદ્ધિને અર્થે તેને તજી દો ૧૫૫. શ્રી ચદ્રપ્રભસૂરિની પાટરૂપ સરોવરમા હસ જેવા શ્રી પ્રભાચદ્રસૂરિ થયા તેમણે શ્રીરામની લક્ષ્મી હૃદયમા સ્થાપન કરી મહાન્ પૂર્વાચાર્યોના ચરિત્ર રૂપ રોહણાચળ પર્વતમા આ સિદ્ધર્ષિચરિત્ર નામનો ચૌદમો શૃગ શ્રી પ્રદ્યુમ્ન મુનીશ્વરે રચ્યો ૧૫૬.

શ્રી સિદ્ધર્ષિગણિનો પ્રબધ સમાપ્ત

૧ નિ સગભાવ જેમા નિયત્રણાદિ સર્વનો ત્યાગ કરી ધ્યાન થાય તે દશા. પૂર્વ ઋષિઓ જિનકલ્પ આચરતા હતા તે તો પચમકાળમા બધ છે પણ તેની તુલના થઇ શકે છે એ તુલના કેવી રીતે કરી તે આગળ બતાવે છે સાધુની નવ પડિમાનોનો અત્ર ઉલ્લેખ છે

૨ સાધુની પડિમા આના સ્વરૂપ માટે જુઓ પ્રવચનસારોદ્ધાર ગ્રથ

૩ માસખમણુ એક માસના ઉપવાસ

૪ અણુસણુ મરણુ નિકટ જાણી બાહ્ય વસ્તુ કે ભોગનો ત્યાગ કરી નિયમો આદરી આન થી મરણ તૈયારી કરવી તે

૫ જુઓ ઉપર શ્લોક ૮૭ મો

૬ જુઓ શ્લોક ૮૫ આ નિવૃતિ શાખા છે તેને આનદ ઉપજાવ્યો, તેને વિશેષ બહાર પાડી